

2e
Bref de l'Église congrès etc. Libro

1
1-99

19

to 66

11

San

Vol. 10. de la Comp. de Hist. de Sion.
OBERTI GIPHANII PHILOSOPHI
& ICTI clarissimi R/12.016

Commentarij
IN DECEM LI-
BROS ETHICORVM
ARISTOTELIS AD NICO-
MACHVM, POST SAT BENE LONGAM
suppressionem, boni publici gratia, iam
primum in lucem editi.

OPVS, ENARRATIONIS SVBTILI PER-
spicuitate, perspicuaque subtilitate, styli eleganti puritate,
Historiarum allegatione, variarum magni momenti qua-
estionum *παραρτησεις* insertarum solida discussione quam com-
mendatissimum: eoq; omnibus cum Philosophia, tum Iuris-
prudencia studiosis longe vtillissimum.

CVM INDICE RERVM, VERBORVM ET
sententiarum locupletissimo.

Cum gratia & privilegio Caesareae Maiestatis.
FRANCOFURTI,
Impensis LAZARI ZETZNERI Bibliopola.
M. D C V I I I.

11888929

ILLVSTRIBVS

AC GENEROSIS DO-

minis : Dn. GEORGIO-FRIDE-

RICO: Dn. IOANNI-IACOBO: &

D. PHILIPPO-LVDOVICO: DO-

minis in Rappoltstein, Hohenack

& Geroltzeck am Wäffschin / &c.

Fratribus germanis : Domi-

nis suis clementibus,

S. P. D.

T vino vendibili, iux-

ta Comici illud, suspen-

sa hadera non est opus:

Emptorem facile merx

proba atq, pretiosa reperit: ita, qui

sumptibus nunc meis in lucem Au-

thor prodit, dignitate, uti spero, at-

que

):(2 que

EPISTOLA

que praestantia sua eousq; sese commendabit: ut ascitio verborum colore atque elogio indigere minime videatur.

Placet, sapientum de sententia, laboris haud multum operaq; in res obscuras atq; difficiles, easdemq; non necessarias collocare: discere, cum Seneca authore grauisimo ut loquar, non tam scholae, quam vitae: trāsferre ad usum Pelei illud, apud Homer. institutum: qui in mandatis Phœnici hoc dederat: ut cura studioque pari, & eloquendi, & agendi viuendiq; praecepta Achilli filio instillaret? Non hic, quot ad Illiū oppugnandum naues Graeci adduxerint: Smyrnamne potius an Colophonā patriā agnouerit Homerus: ebrietati magis an libidini Ana-
creon

DEDICATORIA.

creon indulserit: aut simile aliquod Tiberij Imper. enigma: sed doctrine atque literatura politioris pars ea traditur: quae vitae, non decenter modo, honeste, laudabiliter: sed trāquille commodeque transigēda modum praescribit: docet, quae, siue tecū quid agas, siue cum alio contrahas, sit ineunda ratio: finem sibi, non vel gloriolam inanem, vel mundi huius opes atq; diuitias: verum summum hominis propositum bonum habet: quo ignorato, ut praclare quodā in loco Cic. scribit, viuēdi ratio omnis ignoratur: error tantus cōsequitur, ut quem sese in portum homines recipient, scire nequeant: nec vel vitam, vel officiorum conformationem vllam teneant.

Placet, quae vel ingenio poliendo,
) : (3 vel

EPISTOLA

vel componēdis ad honestatem moribus inseruiunt, non e lacunis turbidis, aut riuulis etiam atq; alueolis, sed fontibus ipsis haurire: quod à Magistris, quā optimis, quā eruditissimis petita cum delectant magis, tum nutriunt fortius: fiunt cōpendia non raro dispēdia: docet felicius, qui probe, quæ tradit, cognita habet: methodo utitur præclara, facili, perspicua, quæque nec prolixitate nimia molestiam exhibeat, nec breuitate atq; concinnitate spinosa pariat obscuritatem? Lucem aspiciūt denuo, inq; manus hominum veniunt, non quæ vel Musæus ille Atheniensis, vel Amphion Thebanus virtutis post sese officijque præcepta reliquit. Sed scripsit Aristotel. summi vir iudicij, doctrinæ varie atq;

copio-

DEDICATORIA.

copiosa: ingenij atq; sagacitatis admiranda: Scripsit ad filium Nicomachum, quem charissimum habebat, quemq; quam optimum doctissimumq; fieri cupiebat: Et ætate scripsit ea, quæ suam veluti maturitatem eruditio est eius consecuta: niti, quæ præciperet, non tam coniecturis quibusdam, quam longo rerum vsu atque experientia viderentur.

Placet, quæ Veterum in monumentis cum vel difficultate atq; obscuritate sunt aliqua cōiuncta, vel temporum lesa atque labefactata iniuria, docto aliquo adhibito supplere interprete: quod iter est, iuxta Syri mimum, quacunque dat prior vestigium: probantur, uti vina defecata: ita quæ in literis cum facilia magis, tum grata incūdaq; prudens

): (4 docto-

EPISTOLA

doctorum hominum reddidit industria? Sunt foras, & prima quidem vice, prodire iussi Commētarij, quibus his ipsis Aristotelis Nicomachicis non tenebras tenebricosi illius, squalidique seculi Scotista aliquis offudit: sed lucis, gratiæ, splendoris, ornatus, dignitatis plurimum attulit: Vir Nobilissimus & Consultissimus Dn. OBERTVS GIPHANIVS fctus & Philosophus celeberrimus, Sac. Cas. Maieſt. dum viveret, Consiliarius: à quo, quicquid unquam prodijt, perinde vt Phidia signum, simulatque aspectum, probatum fuit: laudem certe atq; commendationē eam promeruit, quam Cassii Seueri Oratoris scriptis tribuit Seneca: nihil in illis otiosum reperiri: nullam partem non sua stare

virtu-

DEDICATORIA.

virtute: non esse quicquam in quo lector sine damno suo aliud aliquid agere possit. Me certe hoc ipsum mouit, vt cū desiderio pari, & quos Juri enucleando impendit, & quos philosophicis consecrauit studijs, efflagitari labores animaduertentem: nulli vel sumptui vel molestiæ percerim ante, quam Ethica simul eius atq; Politica iuris publici facerem: voto certe meo satisfacerem: quod in eo potissimum versatur: vt literis dedita iuuentutis, pro virili parte mea, promouere atq; prouehere commoda possem.

Sub vestro vero, Illustres ac Generosi Domini, Domini clementes: illustri inclytoque nomine apparere Ethicæ Philosophiæ partē, quod uoluerim: sunt quæ me causa mouent,

EPISTOLA

non vel nulla velleues atque contem-
nenda. Etenim, cōstituere ob oculo-
s mihi, clementiam animiq; pro-
pensionem eam si voluero, qua me,
nihil equidem tale merentem, Dn.
Parens vester: Illustris ac Genero-
sus Dn. D. EBERHARDVS, Domi-
nus in Rappoltstein, Hohenack &
Geroltzeck am Wäffichin/ serenissi-
mi Archiducis Maximiliani Ca-
merarius, &c. Dominus meus cle-
mens, aliquot iam ab annis est pro-
secutus, & adhuc prosequitur: fa-
cere non possum, quin & hoc mihi
nomine gratuler plurimum: & ve-
ro, erga Eundem, grati memorisq;
animi mei testimonium atq; signi-
ficationem aliquam extare percipiam.
Verum, cum hac quidem vi-
ce dono minus instructus idoneo
mihi

DEDICATORIA.

mihī viderer, viam ad Vos affe-
Et andā esse iudicavi: fore sperans, ut
quicquid Vobis, filijs Ipsius plane
offerretur, id, quasi in semet-
collatum sit, clementer Idem beni-
gneque sit interpretaturus.

Sed & Vos ipsi, studiorum ve-
strorū in curriculo, pede adeo fausto
atque felici progredimini: ut & hic,
quem exhibemus, & authores simi-
les legi à Vobis propediem, cognosci-
que utiliter queant: & vero tenella
hac in etate res rationesq; Vestras
ita instituitis: ut boni cordatiq; o-
mnes pleno id ore manuq; commen-
dent: eoque nomine inclyta familie
Vestrae gratulentur: cui ad decus
vetus, nouum, in Vobis, ac singu-
lare accessurum lumen atque orna-
mentum esse animaduertunt. Et
quid

EPISTOLA

quid ni pietas Vobis cura: cordi
 virtutes reliqua essent, homines Il-
 lustres celsoq; natos loco qua comen-
 dant: quod, Auos Proavosq; ve-
 stros, tam ARTE quam MARTE cla-
 ros, hoc loco ut prateream, vel Illu-
 strem atq; Generosum Dn. Paren-
 tem Vestrum cum intuemini: quo-
 que Idem modo viam sibi, cum ad
 summam prudentia atque erudi-
 tionis laudem: tum singularem
 Illustrissimorum atque Illustrium
 hominum, inprimis vero Serenissi-
 morum AVSTRIÆ Archiducum cle-
 mentiam atque benevolentiam pa-
 rarit, cogitatis: aequae sane, atque
 Miltiadis trophæis excitatus The-
 mistocles fuit, ad premenda hacce,
 qua cernitis, vestigia, & egregium
 aliquid ex vobis ipsis praestandum,
 exci-

DEDICATORIA.

excitari Vos atque inflammari ne-
 cesse est?

Quod itaq; factum à Vobis ha-
 tetenus, & magna cum laude factū,
 imposterum quoque facietis: idque
 certo Vobis pollicebimini, qd nulli
 aequae sui ipsius victoria iucunda sit
 futura: cum tamē iucundissimum
 sit seipsum vincere: quam illustri-
 bus ac Generosis Dominis Paren-
 tibus atq; Propinquis Vestris sua-
 ve gratumq; erit: à Vobis, quibus
 ipsi pollent, virtutibus superari: &
 hereditaria isthac nominis fama q;
 sua ornamenta copiosa in Vobis at-
 que concumulata cernere. Equi-
 dem, uti hoc voueo, aequae Deo Ter
 Opt. Max. precibus ardentibus
 precor: sic & illud, qua par est obser-
 uantia, oro rogoque: Ut καρποφώνησιν
 hanc

EPISTOLA DEDICAT.

hanc meam, eo, quo à me illa instituta animo est, recipere, idq; vicissim persuasum habere dignemini: omnia Vos mea prompta parataque deprehensuros, si quis, fortè, tenuitatis meæ esse usus aliquando Vobis poterit. Valete quam prosperrime. P. P. Argentina IX. Cal. Martij, Anno recuperatæ per CHRISTVM salutis M. DC. VIII.

ILL. ac GEN. VV. CL.

Addictissimus

LAZARVS ZETZNERVS
Bibliopola Argentoratensis.

IN

IN ARISTOTELIS
DE MORIBVS AD
NICOMACHVM LI-
bros decem, seu Ethica; Com-
mentarii.

*Προλεγόμενα in Aristotelis Ethica ad
Nicomachum.*

M N I B V S fere Aristotelis Interpretibus
vfitatum est, atque adeo omnibus scri-
ptoribus, primum diligenter exquirere,
qua de re agendum sit, vt eo veluti scopo
proposito, omnes præceptiones inter se
congruentes ad eum dirigantur. Aristo-
telis igitur in his libris Ethicorum & Po-
liticorum, quorum idem est scopus, vt
infra ostendetur institutum est, & *ἡ προαίρεσις* summa, Politicam
siue Humanam Scientiam pertractare. Hoc & ipse innume-
rabilibus in locis eorum librorum & doctissimus Aristotelis
Interpres Alexander in *proæmio priorum Analyticorum*, testan-
tur. Ratione quoque & argumento huiusmodi confirmari po-
test: certum est eum agere de humana foelicitate, & rebus iis,
quibus eam assequamur. Hoc Practicæ Philosophiæ proprium
esse, omnes norunt, munus. Iam vero Practicam commu-
ni nomine Politicam appellari, tum ex Platone, tum ex Ari-
stotele certissimum est. Platonis loca cum in omnibus fere
Dialogis extant, tum in Apologia, Theage, Menone, Phædro,
Gorgia, in libris denique de Republica, & de legibus. Ex Ari-
stotele, in quo sunt plurima, vnum tantum afferam, qui omni-
um sit instar. Nam extremo *libro decimo* ait, se de ciuitatibus
acturum

acturum, vt Philosophia, quæ de rebus humanis tractat, perficiatur. Præterea cum omnis doctrina duobus fere capitibus abfoluatur: principiis, & iis poſtea, quæ ex principiis efficiuntur, ipſe quoque Ariſtoteles initio *Magnorum Moralium cap. 1.* Politicæ principia in Ethicis contineri teſtatur. Non recte ergo hanc de rebus humanis doctrinam vulgo Ethicam vocant inuſitato apud veteres vocabulo: non negarim tamen eam partem, qua principia explicari diximus, Ethicam proprio; non vero communi nomine poſſe dici. Naturam autem & definitionem ac partitionem ſeu diuifionem Politicæ, vt aliarum artiũm ex eius fine & materia deduximus. Finem Ariſtoteles dicit eſſe beatitudinem, hoc eſt, actionem virtuti congruentem. Materia vero, quin ſit poſita in actionibus humanis, ex animo & voluntate hominis manantibus, dubitare nemo poteſt, qui hos de moribus libros vel ſemel inſpexerit. Toties nanque inculcat Ariſtoteles; hanc doctrinam eſſe *πραξις καὶ ἠθικὴς* ſeu *ἔργα καὶ ἠθικὰ*: vt putidum ſit loca annotare. Idem quoque Plato multis in locis confirmat: Ratione autem, ſi quis neget cogi poteſt iſta.

Notum eſt hic explicari de virtutibus, de rebus iuſtis & iniuſtis, bonis & malis.

Atqui nemo bonus aut malus aut iuſtus denique aut iniuſtus, niſi ex actione dici ſolet (vt Cicero *lib. 1. Officiorum* dicit omnem virtutem in actione conſiſtere)

Eſt igitur Politicæ ſcientia, qua facta moresque hominum ſue ſingulorum, ſue ſocietate congregatorum ad bene beateque viuendum, moderatur & informat.

Hinc partitio Politicæ iam elicitur: vt altera quidem eius pars ad ſingulos: altera ad ſocietate quadam coniunctos pertineat. Et cum ſocietas in vita humana ſit duplex, altera publica, quam ciuitatem: altera priuata, quam familiam vocamus: non incommode tria membra collocare poſſumus. Primum quidem in ſingulis, quod *Ethicum* licebit nominare: Proximum in familia, quod *Oeconomicum*. Tertium communi totius ſcientiæ nomine *Politicum*. Hoc eodem adiumento materiæ: quas actiones eſſe diximus, facile & dignitatem artis (quod Ariſtoteles initio *libri 1. de anima* teſtatur) propoſitæ, & reliquarum artiũm cum ea coniunctionem aut diſſimilitudinem perſpicimus. *Oratores* olim *Politicos* ſe vocabant, quibus coniungo *Sophiſtas*: ſed hos eo nomine grauiſſime inſectatur Plato; & ipſe

Ariſto-

Ariſtoteles extremo *lib. 10.* illos iidem illi authores, & elegantiffime Ariſtoteles *lib. 1. de Arte dicendi*: quod accidiffe iis, aut potius eos egiffe Ariſt. ait, vel ob imperitiam, vel ob faſtum & arrogantiam. Nam ex omnibus actionibus voluntatis: quæ partim ſunt *privata*, partim *publica*: & rurfus alia eorum membrorum ſunt partitiones: Oratores hanc fere particulam, vt materiam ſuæ arti ſubiectam habent, quæ eſt de actionibus & rebus forenſibus, contractuum & teſtamentorum, & id genus aliorum priuatorum negotiorum, vita: generibus comprehenſis: raro ad Reſpub. & conſilia admittuntur oratores: niſi fortaffe in Democratiis. Eadem eſt ratio Iuriſprudentiæ: vnde & Cicero multis in locis ius ciuile, priuatum appellat. Iuris enim publici ratio ad Politicum ſpecialem pertinet. Poſtremum erat de dignitate & vſu. Diximus autem ratione materiæ (quam hic quoque ſpectandam eſſe mouimus) primas partes Theologiæ, vt, quæ res diuinas, materiam videlicet ſuam tractet, deferendas eſſe: ſecundas, repugnante licet Ariſtotele (qui Phyſicam præfert, ppter ea quod putant corpora celeftia & reliquas res naturales homine eſſe præſtantiores) Politicæ. Nos enim ſcimus & rationib. quoque conſuſmare poſſumus, hominem, eiusque animum, cuius actiones, vt materiam habet Politicæ, reliquis omnibus rebus creatis antecellere. De vtilitate hoc ſatis ſit dicere, eam & ciuitates omnes conſtituiſſe & conſeruare: omnibus denique artibus maxime tamen Theologiæ, Iuris Prudentiæ, & hiſtoriarum cognitioni prodeſſe. Recte igitur Stoici & caritate Philoſophiæ trium partium (vt illi quidẽ diuidebant) Logicam ſepimento, Phyſicam arboribus, fructibus Ethicam ſimilem iudicarunt: comparata hortu ſeu agro vniuerſa Philoſophia. Alii eadem duo comparata teſtæ ſeu putamini Logicam, Ethicam vitello: albumini Phyſicam adæquabant. Et omnium rectiſſime Poſidonius (teſte Sexto Empirico *libro aduerſus ſcientias*) animanti comparauit Philoſophiam: oſſibus quidẽ & neruis Logicam: Carni & ſanguini Phyſicam: animo denique Ethicam ſiue Politicam.

De interprete: Ex his, qui Ariſtotelem olim ſunt interpreta- ti, alii aliam viam & rationem ſunt ſecuti. Themiffius verborum tantum ſilo mutato, quæ Ariſtoteles preſſe & breuiter: ille diſſuſus, ſeu vt Græci dicunt, *παρρησιας ἰσως* extulit. Alii nudam & meram Ariſtotelis ſententiam iudicarunt, vt Porphyrius edito in Categorias libello. Alexander Maximus, Her-

minius, alique complures & sententiam diligenter exquisierunt, & quaestiones etiam modice attigerunt. Fuerunt etiam, qui grauissimas quasque quaestiones explicarint, vt Plotinus & Boethus. Denique erant, qui nihil aliud quam quaestiones tractarent: qualis fuit Apuleius & Nicoftratus, & alii nonnulli. Ex recentioribus reperias eandem fere differentiam & rationem: verum ante hæc tempora duplex fere in scholis vigeat ratio. Quidam enim satis habebant summa capita, quæ tractarentur, Rerum, enumerare velut: eosque Summistas vocabant. Alii meras quaestiones agitabant, quos Quaestionarios vocabant: quæ posterior ratio etsi perditissima: hodie tamen in omnibus fere Academiis Italiae est vsitata. Nos quam omnium optimam iudicamus interpretandi rationem Alexandrianam illam, quæ quidem & in hac Academia vsitata est, sequemur. Primum igitur Græca Aristotelis verba quanta poterit puritate & proprietate: deinde quanta fide & quam potest Aristotelis rationi accommodatissime latine reddam. Vidi versiones nouem: veterem: Argyropyli: Aretini: cuiusdam Ficentini: Feliciani: Perionii: Turnebi: Gruchii: Lambini. Sunt & qui aliquot tantum libros venterunt, Muretus, Marryr & Simonius. Italico sermone vidi duas: alteram Figucii paraphrasticam: alteram Florentini cuiusdam ad verbum, verum præter Turnebum & Muretum, qui ea superiora seruaerit, reperi neminem. Vetus translatio fidelis est, & Aristoteli accommodata, sed impropria & Barbara. Perionij, Gruchii & Lambini oratio est pura & propria: sed Perionii neque fidelis, neque *εικεία* accommodata. Gruchii & Lambini fidelis quidem, sed non accommodata. Hoc autem vt accommodata sit interpretatio, & quasi serua: cum beatus Augustinus *lib. 2. de Doctrina Christiana* laudet & requirat in libris sacris: nos quoque in huiusmodi grauioribus scriptis omnibus optimum existimamus: quod & illi tenuerunt, qui *Pandectas* olim Græce reddiderunt. Turnebus autem & Muretus, vt dixi, hac Religione sunt vsi: sed ille sæpe non satis eleganter: hic autem, vt inam totum reddidisset. Itaq; nos frustra in hac re non laborabimus. Alterum muneris nostri caput est, vt sententiam diligentissime inuestigemus, hoc autem, quia sine analysi & summa rerum partitione fieri commode nequit: omnia argumenta accurate venabimur, eaque more Dialectico proponemus, & eadem opera ordinem, methodumque, quæ in hoc opere est admirabilis

& diui-

& diuina, diligenter indicabimus. Ad eandem rem multum iuuabit, Aristotelē inter se comparare, hoc est, locum cum loco: quæ explicandi ratio mihi videtur commodissima. Interpretes quoque omnes recentiores (nam veteres multi extant) sacros quoque libros & iuris ciuilibus, omnia denique adiumenta conquiremus, vt fideliter & dilucide sententiam eliciamus ac proponamus. Postremo cognita iam sententia, breuiter & modeste nostram quoque sententiam (quod Simplicius & Harmonius interpreti permittunt) adiungemus, & si qua erunt conuoluerit, vere explicare conabimur.

IN ARISTOTELIS ETHICORVM DE MORIBUS AD NICOMACHUM LIBRVM I.

COMMENTARIUM.

Ἀριστοτέλης] Putabat Cicero *lib. 5. de Finibus* circa initium (cuius hæc verba sunt. *Quare teneamus Aristotelē & eius filium Nicomachū cuius accurate scripti de moribus libri dicuntur illi quidem Arist. sed nō video, cur non potuerit patri similis esse filius, &c.*) & Laertius *quodam in loco*, hoc opus non esse Aristotelis, sed Nicomachi eius filii. Ego contra his argumentis sex. Primum, quia in Politicis, quæ ab omnibus Aristoteli tribuuntur horum sit mentio, *lib. 7. cap. 13. & alius in locis lib. 2. cap. 2. lib. 1. Metaph. cap. 1.* Deinde quia Ethica & Politica tam sunt inter se connexa (vt in extremis Ethicis apparet, & Politicæ natura postulat) vt qui vnus operis sit autor, sit & alterius. Præterea, stylus seu *ἔξις*, quæ hic eadem est cum reliquis libris Aristotelis. Ætas quoque filii qui adolescens mortuus est, tam præclarum opus non fert. Præterea quæ de Ideis disputat *libro 1. cap. 5. vbi & Platonem amicum suum vocat*, non conueniunt filio. Postremo omnium veterum interpretum, Alexandri in primis antiquissimi, & Plutarchi testimonium idem euincit: qui vno consensu hoc opus Aristoteli attribuunt.

Ἡ ἑκείνῳ] Hunc esse verum huius operis indicem, tum ex libris veteribus, tum ex interpretibus, tum ex rebus ipsis, (de moribus enim toto opere agitur) tum denique ex ipso Arist. qui *lib. 7. Politicorum cap. 13.* & alibi hunc titulum agnoscit, confirmari potest. *ἦθος* aut est naturæ seu φύσεως, aut *ἠθώπων* siue consuetudinis & vitæ cōmunis qualitas quædam seu affectio animi. De posteriore hic agitur, quæ hominū propria est, & vsu acquiritur vt enim fabricando fabri: ita agendo & vsu Ethicæ

reddimur, moreſque noſtros informamus. Prior cum beſtiis eſt communis, quæ huc non pertinet. Verbum latinum *moreſ*, non tam late patet: neque non beſtijs attribuitur, niſi metaphorice & improprie. Prius autem ἡ φύσις natura inſitum, latinis eſt *indoles* vel *ingenium*: Sic enim Cicero ex *Phædro Platoni* locum de Iſocrate in *Tuſculanis* reddidit.

[Νικομαχείων] Videtur Ariſtoteleſi filio Nicomacho hoc opus inſcripſiſſe, vt alterum, *διδηκείων*, *διδήματα* ſodali & amico.

[Βιβλία δέκα] Oſtendam aliquando, Deo volente, Politicorum opus non eſſe integrum, ſed *μειζόν*: hoc eſt, in fine mutilum. Nunc de Ethicis, quæ vt videatis eſſe integra: hoc eſt, neque ἀκρίβεια, neque *μειζόν*, neque in medio opere quicquam deſiderari, ex ordine totius operis bipartito dilucide oſtendam. Summa igitur huius operis, quæ in eo tractantur, capita ſunt quatuor, ipſo Ariſtoteleſi teſte in extremo opere: Beatitude, qui finis eſt operis & ſcientiæ: Virtutes, quarum adiumento finem aſſequimur: Amicitia, aut virtus, aut virtuti coniuncta: & Voluptas, virtutum & ſœlicitatis comes. Et hic quidem ordo eſt ἐν τῷ πρώτῳ, (vt Ariſtoteles loquitur:) rudis: altet erit exquilior. Totum igitur opus in tria ſumma capitula rursus partitur, Ariſtotelem ſecutus: in Proœmium, Rem ſuæ tractationem, & Epilogum. Proœmio tria agit, vt ipſe quoque teſtis eſt: quis enim ſit ſcopus & ſcientia ſibi propoſita: quæ eius tractandæ ratio ſeu conſuſio, & quis denique auditor eius ſit idoneus, explicat. Tractationem autem rursus in duas partes diuido, in finem, & ea quæ ad finem conſequendum ducunt. Præclare nanque Ariſtoteles in *Politiciſ lib. 7. cap. 13.* ab initio duo eſſe ait, in quibus omnium ſcientiarum laus & perfectio conſiſtat: quorum alterum in eo, quod ſibi proponere debent: hoc eſt, in ſine actionum vel ſcientiarum recte conſtituendo: alterum in eorum, quibus ad finem perueniat conſiſtit. Finem igitur Politicæ, hoc eſt, Beatitudeſem explicat toto *libro 1.* & prius tam vulgi, quam Philoſophorum quorundam reſutatis opinionibus ipſe eam conſtituit ac deſinit, cuiusque naturam omnibus definitionis partibus ſingulatim explicatis, euoluit, interpoſitis quibuſdam quaſtionibus. Hinc ad ea adiumenta, quibus finem aſſequamur, progreditur, ex quibus principis eſt virtus: cui ſimilis eſt amicitia, & comes, vt dixi, voluptas. Virtutem igitur primo partitus, mox *libro 2.* eius or-

tum

tum indicat: deinde eam deſinit magno labore: quam definitionem reliquo *libro 2.* accuratiſſime perſequitur: maxime vero, cur in mediocritate eam poſitam dixerit, cum in genere, tum in ſingulis virtutibus exquirat. *Libro 3.* τὸ ἐκείνου καὶ ἀλλοίου, & diligentiffime *πεθαίρειαν* ſeu agendi conſilium, quæ ſunt initia & fontes omnium actionum noſtrarum: & ad virtutis naturam plenius declarandam (quæ deſinita eſt ἐξ ἐπιπεθαίρειαν) valde iuuant, explicat. Atque ita virtutis deſinitio ne explicata, ad ſingulas virtutes progreditur. Et quidem omnes virtutes morales à medio *libro 3. cap. 9.* vſque ad finem *lib. 4.* perſequitur: quarum primam ponit Fortitudinem, extremam Iuſtitiã: de qua latiffime agit *toto libro 5.* Virtutibus iam accurate & ſingulatim explicatis (de moralibus loquor) poſtea *libro 6.* Virtutes in ratione ſitas, explicat: propterea quod recta ſit ratio, quæ dirigit virtutes morales; eaque de cauſa recta ratio in ipſa virtute deſinienda adhibita fuit. Quinq; autem genera harum virtutum commemorat, Artem, Scientiam, Prudentiam, Sapientiam & mentem: & in his prudentiam diligentiffime explicat, quod ſit velut norma virtutum moralium, atque ipſa cum moralibus hoc habeat commune, vt in actionibus, quemadmodum illæ, verſetur. Et hæc quidem de virtutibus tam moralibus duodecim, quam de quinq; in ratione poſitis. *Libro 7.* aliud quaſi initium facit Ariſtoteles: quo quidem libro duo pene ſumma capita perſequi videtur: priore effectiones quaſdam à virtutibus non tam genere, quam diuturnitate & diſtancia diſcrepantes: eam quidem vocant *ἑκράτειαν*, continentiam, huicque contrariam *ἀκράτειαν*, incontinentiam, & *ἠρεστέλειαν*, tolerantiam, & ei contrariam *ἠερολακίαν* mollitiem; vbi & late de *ἀνυλακίαις*, intemperantia, vitio *ἀκροσίου* incontinentiæ affine. Altera parte libri de voluptate & dolore diſſerit, nempe IV. extremis capitibus: cur autem de his agat, tres ipſe rationes aſſerit, de quibus ibi latius. Hoc ſatis nunc ſit dixiſſe, tractationem de voluptate valde illuſtrare eam, quæ eſt de beatitudine & virtute. Itaque aliquot quaſtiones ibi diligenter examinat: An voluptas omnino non ſit bona: An alia ſit bona, alia mala; An etiam ſit ſummum bonum, quod quidam volebant. His expoſitis *lib. 8. de Amicitia*: vel quia virtus quodammodo eſt, aut virtutis adiumentum: vel denique quod abſque ea vitam agere vel felicitatem nemo aſſequi poſſit: diligentiffime explicat: non octauo tantum libro, ſed etiam nono: Primo quidem,

A 4

dem,

dem, hoc est, octauo, Amicitia definitionem: eius multiplicēs diuisiones, tres potissimum: varias, deniq; & difficiles quæstiones pertractat. Libro proximo nihil aliud agit, quam vt grauiſſimas quæſtiones, ni fallor, vndecim, quarum summa capita longum eſſet hic enumerare, explicet. Postremo libro tria fere exponuntur, primum de voluptate: deinde de beatitudine: tertio & vltimo Epilogus totius operis. De voluptate quidem nonnulla *lib. 7.* expoſuerat *cap. 12. & seqq.* adductus eorum affectionum ratione, de quibus eo in libro agitur; quod ex illis quædam voluptatem tanquam materiam sibi ſubiectam habeant. Itaque quasi occasione data, ibi agit de voluptate; hic velut ex proſeſſo, & quid ſit, accurate inueſtigat, reſutatis primo aliorum opinionibus ſuo more: deinde genera ſpeciesq; eius inueſtigat. Altero capite, vt tota huius operis cõnexio & ordo velut in ſe reuoluatur, à quo cõepit, eo definit: & beatitudinis natura breuiter explicata: partes eius, alteram in contemplatione, alteram in actione poſitam, declarat. Tandem Epilogo totius operis, quæ ſit connexio horum librorum cum Politicis, & quam Politicorum tractatio Ethicis neceſſario ſit adiungenda, concludit. De Methodo, qua vſus ſit Ariſtoteles in hoc opere, omnes fere fatentur eſſe *ἀνάλογον*: cuius notum eſt hanc eſſe rationem, vt ab effectis progrediatur ad cauſas: à fine ad principia: vt hoc libro à beatitudine ad virtutes, & virtutum adiuncta, voluptatem & amicitiam. Ad leges denique (quæ omnia beatitudinis cauſam efficientem ponimus) progreditur Ariſtoteles. In logicis contraria methodo eſt vſus. Verum de his paulo latius *infra cap. 4. & c.*

CAPVT I.
COMMENTARI I.

Πᾶσα τέχνη ἢ πᾶσα μέθοδος.] Methodus hic ab omnibus fere redditur ratio & via tractandi, ſed perperam. Nam ratio tractandi non eſt in rerum numero, ſed accidens potius. Deinde Ariſtotelis ipſius verbis hoc reſellitur. Quod enim hic Methodum, mox vocat *ἐπιτημίω*, ibi, *πολλῶν δὲ πραγμάτων, & c.* Et *infra cap. 3.* quod hic duobus nominibus *τέχνη & μέθοδος*: ibi vno, *γνώσις*: & *cap. 6.* item vno *τέχνη* extulit. Hoc amplius dico, *Methodi* vocabulum centies Ariſtotele pro *ſcientia* poni, vt *initio lib. 1. de Anima: lib. 1. Analyt. poſter. lib. 1. & c.*

ἀκροδοσεως, & c. Rariſſime autem pro tractandi ratione, quam pene *τρόπον* vocat: eo loco *lib. 1. de partibus animalium: & lib. 1. de anima*: & aperte teſtatur eſt Alexander *lib. 2. Topicorum*, Ariſtotelem hoc verbo ita vſum eſſe. Et hoc ipſo loco paulo inferius idem vocabulum pro ſcientia poſitum eſt, ibi, *ἢ μὲν ἂν μέθοδος τῶν, ἐφ' ἧς πολιτικὴ ἦσται, & c.*

Προῆσις τε & c.] Hoc verbum Alexandro teſte *in librum 3. Top.* eſt interdum commune eſt, & omnem actionem ſiue mentis, ſiue naturæ, ſiue voluntatis ſignificat: *proprie iamem*, inquit ille, *de voluntatis actione dicitur*, & ita hoc loco, & in omni ſcientia politica dicitur. Latine *actionis* quoq; vocabulum eſt commune, ſed habemus proprium quoque voluntatis ſeu *προαιρέσεως*: nempe factum ſeu facta. Eſt & *ὄνειργεια* græcis actio; ſed hoc nomen græcum plerumque munus & opus, ſeu officium alicuius rei ſignificat: vt oculi, videre, & c.

προαιρέσις, & c.] *Infra lib. 3. cap. 3.* oftendimus, quam multifariam latine reddi poſſit: nunc ponamus commodiſſime reddi, agendi conſilium.

Ἀρετή, & c.] Sic habent libri aliquot veteres, & vetus quoque translatio. In alijs tamen eſt *δύναμις*, vtrumque idem valet, id eſt, ſcientiam ſeu artem. Vnde & artem ab *ἀρετῇ* dixerunt latini per contractionem. Hoc ideo indicauimus, quia doctiſſimi viri ſæpe vtuntur veteris translationis teſtimonio in explicando & hoc autore noſtro & in alijs quoque grauioribus ſcriptis.

Ὁ ἀπάσαις δὲ τῶν.] Perperam nonnulli contra libros veteres & translationem veterem particulam *δὲ* ſuſtulerunt, quæ eſt neceſſaria: valetque hoc loco idem, quod latinis interdum inquam, quo vtuntur in *ὑπερβάτω* aliquo longiore, quale & hic eſt, *καθ' ἑαυτὴν*.

Ἀρχιτεκτονικῶν.] Hoc verbum mihi videtur Ariſtotelicum, neque enim vſquã præterea legi in ea ſignificatione, vſus eſt eo ſemel Ariſtoteles in Politicis, bis in Ethicis. Quod vt intelligatur, ſciendum eſt, artium hanc eſſe diſſimilitudinem, vt altera deſeruat alteri interdum: Hic quæ deſeruit, ab Ariſtotele dicitur *ὑπηρετῶσα lib. 1. Politic. & ποιητικὴ lib. 2. Phyc.* cui deſeruit, *ἀρχιτεκτονικὴ* ab eodem dicitur, & *κυριακή*, hoc eſt domina. Origo vocabuli eſt ab Architectis, quod Architectis deſeruiant alii lignarii, ferrarii, cementarii, fabri, teſte ipſo Ariſtotele *lib. 7. infra*. Plato iſtas Architectonicas vocat *Ἐπιδρακτικὰς*, qua-

quasi imperatrices in Politico, verbi gratia *Architectura* est Ἀρχιτεκτονική: huic de seruiunt fabrica varia lignorum, cemen-
torum &c. Ars equestris, cui deseruiunt frenorum, sellarum &
calcarum confectrices. Medicina, cui deseruiunt Chirurgi,
Pharmacopolæ, teste Aristotele in *Politicis*. Textoria, cui de-
seruiunt pectinaria, carminatoria, & totum lanificium. Ars
militaris, cui deseruiunt ars equestris, & iaculandi, muniendi ar-
ces, & id genus alia officia. Summa & caput huius disputatio-
nis hæc est. In rebus agendis (quæ est materia Politicæ) finem
aliquem esse extremum. Hoc igitur summum caput vt confir-
met, hæc vtitur progressionem: primum esse finem: deinde alium
alio meliorem, quia communiorem & latiore; hinc tandem
esse quandam vltimum, qui maxime sit communis, eumque
optimum. Et quidem non in rebus gerendis duntaxat, sed et-
iam in artib. κρῦνται quædam seu occulta ratione & via, eadem
progressione est vsus: Artium esse finem in artium finibus, vt in
artibus ipsis, alium alio esse meliorem. Tandem progreditur
ad præstantissimam artem eamque dicit esse Politicam, atque
ita extrema illa duo præstantissimum finem, arti præstantissi-
mæ connectit: & hunc sibi scopum esse, seu propositum totius
operis testatur. Nunc de prima videamus: nempe esse finem:
Aristoteles vocat ὁρῶσιν.

Res omnes bonum appetant, hoc est, ad finem referuntur.

Ergo & artes & actiones.

Minorem omisi, vt & Aristoteles, quæ hæc est: *Artes autem &*
res agenda sunt in verū numero: quia perspicua est. Maiorem po-
steriore loco posuit Aristoteles, eamque confirmat ab autori-
tate communi ibi διὸ καλῶς: complexio siue conclusio primo
loco, πᾶσι τέχνη &c. ponitur. Alterum membrum, nempe fines
alios aliis esse meliores instituit ibi, διαφορὰ δὲ τις φαίνεται
τῶν πλῶν &c. vsque ad ea verba, εἰ δὴ πτέλος ἐστὶ &c. sunt prima
verba 2. cap. in vulgatis exemplaribus quod est bipartitum:
Nam cum finium alii sint actiones, alii opera: hæc illis ait esse
meliora: nulla adiecta probatione, iis verbis, πῶ μὲν καὶ εἰσιν
ἐνέργειαι &c. Nos adiciamus hanc, quia actio tendit ad finem:
opus est finis, inquit Alexander, in *tertium Topicorum*: ἔργον δὲ
πτέλος: finis autem iis quæ ad finem tendunt, siue controuersia
melior est. Verum hæc finium dissimilitudo de eadem arte est
intelligenda. verbi gratia: Arcis ædificandæ actio est ipsa ædi-
ficatio: opus est domus: alioqui in diuersis artibus verum non

est

erit, semper opus esse finem meliorem actione: verbi gratia,
Politicæ finis præstantissimus est beatitudo hoc est actio: sc. a-
nimi, q̄ certe antecellit operi sutoris, calceo, quia sunt diuersæ
artes. Obseruandum est autem, hanc finium differentiam pa-
rum facere ad propositum: sed ea quæ sequitur illa facit ad
rem. Neque enim hic agimus de distinctione actionis ab ope-
re: sed de mera actione hic & rebus agendis. Cur ergo eam po-
suit Aristoteles? Respondeo, vt ostenderet in Politica non no-
cere eam differentiam, vt ipse mox indicat, ἀσφείρει δὲ ἐν τῆς
ἐνεργείας &c. Altera differentia finium ibi constituitur; πολλῶν
δὲ πτέλων ἐστῶν &c. hoc modo.

*Si multa sunt artes, multaque actiones, multi quoque sunt
fines.*

Verum primum.

Ergo & secundum.

Antecedens certissimum est, esse multas artes, neque eget
probatione. Consequentiar ratio & confirmatio pendet ex pri-
ore syllogismo.

Si enim omnes artes finem quæque suum habent:

Ergo sunt multi fines.

Nominatim mox subiectis exemplis idem confirmatur,
ἰατρικῆς ἰατρῆς, ὑγιείας: ibi .n. est confirmatio, & probatio per
inductionem. Iam sequitur tertius syllogismus, quo inter mul-
tos fines differentia in singulis ostenditur, his verbis; ὅσαι δὲ
εἰσὶ τῶν ἰσχυρῶν &c.

Quorum gratia alia expetuntur, ea his sunt meliora.

*At ob Architectonicarum fines, inferiorum artium
fines expetuntur.*

Ergo Architectonicarum fines reliquis sunt meliores.

Maior ab Aristotele his ponitur verbis; τῶν ἡδὲ χαρῶν κα-
κῆων &c. sed occulte: iisdem autem verbis continetur minor a-
perte: conclusio his verbis; ὅσαι δὲ εἰσὶ τῶν τειχῶν, & coniun-
ctim hic, ἐν ἀπόσει δὲ πῶ πῶν &c. Maioris probatio omittitur
ab Aristotele, & deque ea infra caput. 7. late agit 11: & certe om-
nibus notum est, id esse præstantius, quod ob aliud non ex-
petitur: vnde & finem dicimus præstantissimum illum, ob
quem reliqua expetuntur, ipse ob nullam rem. Minorem, vt di-
xi, posuit Aristoteles, sed non confirmauit: τῶν ἡδὲ χαρῶν: ne-
que eget confirmatione: ostenditur tamen quædam inductione,
iis verbis, καθάπερ ὑπὸ τῆς ἰππικῆς. Ergo omnium Archite-
ctoni-

Et architectonicarum artium fines sunt præstantiores reliquis quod scilicet fines architectonicarum artium, non tendant ad fines inferiorum artium, id quod certum est. Ex hoc syllogismo corollarium elici potest egregium: quo communiores sunt artes, eo esse præstantiores: confirmatione à fine ducta: Nam cuius finis est præstantior, id ipsum est præstantius, inquit Aristoteles *lib. 3. Topicorum*. Iam tandem progreditur ad vltimum finem, hoc est summum bonum: non artium (de quibus ipse non agit) sed rerum gerendarum seu vitæ communis: *πρακτικῆς* vocat. ita autem concludit.

Si in rebus gerendis est finis, quem propter se expetimus: cætera propter illum: is certe erit vltimus & summum bonum.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Consequencia non confirmatur ab Aristotele, cur hoc consequatur, propterea, quod è superioribus aperta sit & pendeat. nam dictum est tertio syllogismo:

Finem eo esse meliorem, quo minus expetitur alterius gratia.

Ergo qui minus expetitur alterius gratia, erit optimus: & vere τέλος.

Nam & Aristoteles *lib. 3. Topicor.* & Plato *lib. 6. de Republ.* & in *Gorgia*, hoc proprium finis & summi boni esse dicunt (vt & Cic. *lib. de finibus*, infra) vt propter ipsum expetantur omnia: ipsum vero propter se ab omnibus. Antecedens confirmat Aristoteles ab absurdo: Si non est finis extremus, infinita quis appetat necesse est. Nam vbi est extremitas, ibi est finitio.

Si infinita.

Ergo impossibilia.

Si impossibilia.

Ergo frustra.

Si frustra.

Ergo Deus aut natura quid frustra nobis indidit, nempe appetitum, quod est absurdissimum.

Itaque ne frustra sit, finita appetat necesse est.

Si finita.

Ergo & extremum aliquod erit.

Antecedens autem eo loco; *εἰ δὲ πᾶσι τέλος ἐστὶ*, &c. Eius confirmatio, *αἰσθησις γὰρ ἄπειρα*, &c. Consequens, *διήλον ὡς τῶν*, &c. Cuius confirmatio est ab Aristotele omissa, vt diximus, quia è superioribus pendet. *Quærun* interpretes, cur primo loco

τέχνην,

τέχνην, deinde *μέθοδος* ponatur: item de reliquis duobus, cur primo loco *πρακτικῆς*, deinde *αἰσθησις*. Deinde cur hæc quatuor, cur non plura, cur denique nunc ponatur scientia, nunc natura? Respondeo, eas quaestiones partim esse alienas & ineptas: partim iam dissolutas: ea namque de causa, hæc tantum ponuntur, quia iam diximus, consilium esse Aristotelis, inquirere finem actionum, & earum artis, nempe politicæ. Ineptas autem esse alteras, nempe de ordine; iam quoque ostendimus, cum de methodi vocabulo ageremus. Quod tamen vt melius confirmetur, hæc adiungenda sunt. Dico igitur, *μέθοδον* hic poni pro *τέχνην*, & hæc quinque, *τέχνην, μέθοδον, επιστήμην, δόξαν, δυνάμειν*, hoc loco idem valere omnino, & ad vnum tantum caput pertinere. Et si a. *αἰσθησις* non idem valet, quod *πρακτικῆς*: dico tamen ea duo ad vnum caput referenda esse: his rationibus, primum, quod Aristotelis hic sit scopus, vt iam diximus, ea duo tantum tractare: scopum eum esse ex consequentia orationis apertissimum est. Deinde, interdum Aristoteles duo verba quidem ponit, de eadem re, verbi gratia, *τέχνην* & *μέθοδον*, *τέχνην* & *επιστήμην*: sæpe tamen alterum omittit: vt *cap. 4. πᾶσαι γνώσεις καὶ αἰσθησεις*, dicit simpliciter, *cap. 6. in fine, πᾶσαι επιστήμαι*, *cap. 7. ἐν ἀλλῇ πράξει καὶ τέχνῃ*. Postremo *initio lib. 1. Magnorum Moralium*, de hac eadem re agens: Sic dicit; *πᾶσις επιστήμης καὶ δυναμείως*, quod ibi dicit *πᾶσαι τέχνην καὶ μέθοδον*, hic alijs duob. vocabulis dicit. Si quis quærat, cur tam confuse hæc nomina vsurpet Aristoteles: is meminerit, eum, cum non agit de re aliqua ex professo, sæpe hoc factitare, de quo mox. Nos potius hæc duo obseruemus, Aristotelem opera grauiora exordiri fere consueuisse à communi quadam sententia: quemadmodum hoc loco, vt in *Politico*, *ἐπειδὴ πᾶσαι πόλιν*, &c. & in *Analyt.* *πᾶσαι διδασκαλία*. Et in *Metaphysicis*, *πάντες τὸ εἶδέναι*, &c. Deinde hoc quoque obseruandum est, Aristotelem solitum, cum ex professo rem aliquam non tractat, sæpe confuse & negligenter videri, & res ipsas, & verba ponere: tam in *libris Physicis*, quam Rhetoricis: & maxime in *Ethicis* & *Politico*. Verbi gratia, hoc loco, primum confundit horum verborum, artis & scientiæ vocabula: deinde duos ponit fines, actionem & opus, cum tamen sit & tertius, contemplatio: rursus æconomicæ finem dicit esse diuitias, id quod est falsissimum, nempe ex vulgi sententia: cum tamen particula tantum, quæ *ἐπιτηνῆ*, hoc est, acquisitiua dicitur eius artis, hoc

hoc est, œconomica, finis, sint diuitiæ, vt est init. Politicor. Διὸ καλῶς ἀπεφήσατο.) Quæritur in hac boni definitione, vtrum summum bonum, an commune & suum cuiusque bonum intelligatur? Respondeo: Summum non definiti, sed suum cuiusque, & commune, hac ratione.

Notum est in syllogismi propositionibus, terminorum semper vnam debere esse significationem.

Atqui hic in complexione πάντων τεχνῶν, &c. bonum commune est accipiendum, ibi, ἀγαθὸν τινός.

Ergo & in maiore bonum commune accipiendum erit.

Maiorem posuimus in his verbis, διὰ καλῶς, &c. Sic enim dicitur.

Omnis res bonum appetit.

Ergo & artes, vt res, bonum appetunt.

Sed negant alij hanc totius loci esse sententiam, & aliter concludunt hoc modo:

Omnes artes & actiones appetunt bonum.

Ergo summum bonum est, quod ab omnibus appetitur.

Quod nos complexionem, ipsi maiorem: quod nos maiorem, ipsi complexionem faciunt: adducti verbo διὰ, quod est συμπειρασμάκων, & complexionem inferunt: & verbo πάντων: quod non singulos: aut hunc & illum, sed omnes complectitur. Eo denique verbo τὰγαθόν, quo maxime nitebatur Trapezuntius. nam τὰγαθόν vere summum bonum significat, ἀγαθόν commune. Præterea istorum opinio confirmari potest. Aristoteles lib. 3. Ethic. init. cap. 2. eandem assert definitionem summo bono: ἄλλοθι, inquit, μὲν ἔν τινὶ ἡδονῇ τ' ἀγαθόν ᾧ ἔστι εἶναι voluptatem esse τὰγαθόν, propterea quod omnia voluptatem appetant, tam ratione prædita, quam ratione carentia. His omnibus non obstantibus, etsi valde vrgentibus, priorem sententiam puto huic loco accommodationem esse, propterea quod non est propositum Aristotelis, confirmare definitionem summi boni, aut ostendere quid sit, sed potius istud, Artes & actiones expetere bonum aliquod. quod vt confirmaret, adiecit eam vulgatam boni definitionem. De verbis illis tribus, διὰ, τ' ἀγαθόν, πάντων, ita respondeo. Primum διὰ non semper esse συμπειρασμάκων, sed sæpe αἰτιολογικόν: alterum τὰγαθόν, non semper summum bonum quoque significare, vt infra hac pagina, δὴλον ὡς τῷ τ' αὐτῷ ἐστὶ τὰγαθόν καὶ τὸ ἀγαθόν. Postremo πάντων etiam dupliciter accipi, collectivè commu-

communi comprehensione, & interdum distributiue, vt hoc loco, & in Politicis lib. 2. vbi in eo vocabulo lapsum Platonem ostendit Aristoteles. Quæritur postremo, cur Aristoteles vsus sit verbo δικαί, hoc est, in re certa, verbo dubitandi. Alij alia respondent & mire laborant, vt Aristotelem excusent: ego animaduerti, Aristotelem his tribus verbis, δικαί, seu δίκαιον ἵκως, & φαίνεσθαι etiam in rebus certissimis mille locis vt, credo modestiæ causa, aut etiam elegantia:

CAPVT II. TEXTVS.

Ἀρ' ἔν τῷ πρὸς τὸν βίον] Itaque & ad vitam notitia eius & summi boni habet magnum momentum, & vt sagittarij scopum habentes magis assequamur id quod oportet. Quod si ita, conandum est, vt complectamur illud populari explicatione, quid sit illud summum, & cuius scientiæ aut facultatis. Videatur autem summa & maxime Architectonica. Atq; Politica est eiusmodi. nam quas scientias oporteat esse in ciuitatibus, & quales quisque debeat discere, & quousque, hæc præscribit. Videmus autem honestissimas facultates huic parere, verbi gratia, militarem, œconomicam, Rhetoricam. Sequitur conclusio. Hac politica vtente cæteris practicis artibus (in actione positus) hæc amplius præscribente, quid agendum & quid fugiendum sit, huius finis complecti videatur fines aliarum scientiarum. Etsi enim idem est ἀγαθόν bonum singulis, vni & ciuitati, maius certe & perfectius vrbis videtur capere, hoc est, acquirere & tenere, tueri. Bene quidem fit, satis quidem sit & vni & soli, pulchrius & diuinius genti & vrbibus. Scientia igitur quæ politica est, hæc persequitur, &c.

ἄρ' ἔν τῷ πρὸς τὸν βίον] Quidam hæc explicant, quasi cum interrogatione essent scripta: Nonne? Sed melius est sequi, & veteres libros, & translationem veterem: ἄρ' ἔν: itaque: sine interrogatione.

ῥησιμῶ. &c.] Multa hic Eustrathius λεωλογοῖ de hoc vocabulo, quod est omnibus notissimum, quo & Aristoteles sæpe vtitur, vt infra in fine capit. 7. & libr. 7. & libr. ultimo. in princip.

Γνώσις.] Non hic scientiam aut artem, sed notitiam aut cognitionem significat. quod quidam existimant.

Τύπω] Hoc verbo frequenter vtitur Aristoteles, vt & μορ cap. 3. & lib. 2. cap. 7. & lib. 3. cap. 5. lib. 5. in princ. & lib. ult. cap. ult. in *Politicis* lib. 8. in fine: quod à Platone sumpsit lib. 6. de *Repub.* Proprie autem dicitur in sculpturis teste Plinio: nempe de primis delineationibus seu informationibus, quas etiam pictores τυπογραφὰς vocant, vt est apud Platonem d. lib. 6. nam exquisitiorem pingendi rationem ἀναγραφὴν vocant. Transtulit autem Plato τύπων & Aristoteles ὑποτύπων infra hoc li. ca. 7. ad artes. Notum est, tractandarum artium bipartitam esse rationem, exquisitam & popularem: illam vocant ἀκριβείαν proprio vocabulo, hanc τυπὸν, ἀναγραφὴν & ὑποτύπων translatis vocabulis: inde Aristoteles fecit duo genera librorum ἀκριβεστικῶν & τυποτυπικῶν. Hac typica ratione vsus est in toto hoc opere Ethicorum, & Politicorum, de qua re infra lib. 3. dicemus.

Δωδέμηων] Vetus translatio habet ἀγετῶν, quemadmodum & supra ab initio indicauimus quæ idem valent.

Καὶ μέχρι τίνος] Huius particulæ duplex redditur interpretatio, nempe, vt vel μέχρι τίνος accipiendum sit de tēpore sc. χρόνος vel de modo, hoc est, scilicet ἡρόσηκ. ego de modo accipiendum puto. verbi gratia cum quaeritur, 'An iuuenis debeat discere Politica & Ethica & quamdiu, vt quamdiu inhærendū sit Dialecticis, aut ad quot vsque annos: neq; enim valde laborat Politicus, qua ætate quis discere debeat, aut ad quot vsque annos (hoc potius Magistrorum est) sed hoc studet potius Politicus, vt ne artes bonæ deprauentur, aut deprauatæ doceantur: verbi gratia, ne Physicus in Magum degeneret: Dialecticus in Sophistam: Medicus in Pharmacopolam: Iurifconsultus in rabulam. hoc satis sit de verbis dictum. videamus sententiam.

Ἀρδὴν καὶ πρὸς ἑν βίον] His verbis ostenditur, similitudine ducta à sagittariis, vtile esse certum vitæ scopum destinare, deligere: qua eadem similitudine in eadem re pulcherrime vsus est Plato lib. 12. de *legibus* in fine. & lib. 3. 4. & 7. de *Repub.* qua de re videatur Aristoteles libro 2. & 7. contra *Lacedæmonios*, de *Republ.*

Εἰ δ' ἔτι] Sic & lib. 1. *Rhetorices* & lib. 1. *Metaphyf.* ostendit primum vtilitatem, deinde de scientia ipsa agere incipit.

Τί ποτέ ἐστὶ] Prius tamen agit de scientia, quam de definitione.

Δόξειε δ' ἄν.] *Summa scientiæ officium est agere de summo bono: Poli-*

Politica est summa scientia.

Ergo Politica est agere de summo bono.

Maior δόξειε. Minor ποιῶν δὲ. Conclusio χρομείνης. Maior confirmatio omittitur, vt certa ex tertio supra posito syllogismo. Minoris confirmatio ibi τίνος ἡ εἶναι: eam namq; confirmat duobus argumentis, altero ab effectis, altero à minore sumpto. Prius est:

Politica imperat & prescribit, quæ artes in ciuitatibus sint discenda aut retinenda, quæ non ad quem finem, quibus.

Ergo est summa.

Hoc argumento vtitur & Plato sed aliis verbis & copiosius in *Politico*. Alterum. cum domina sit præstantissimarum trium artium, nempe, militaris, Oeconomica, & Rhetorica: erit & reliquarum omnium. Confirmationes omnium propositionum omittit Aristoteles, sed egregie explicauit Plato in *Politicis*, in *Euthydemo*, in *Gorgia*.

Τίνος ἡ εἶναι χρομεί.] His verbis hoc continetur, quænam artes in ciuitatibus sint discenda, quæ non, & quæ exercenda: hoc autem munus esse politicae prouidere: multis modis ostendi potest. Lycurgus, teste Plutarcho in *eius vita* rationes inuuitiles & superuacuas artes è *Repub.* Spartana eiecit: & ipsam Rhetoricam; vt & Minos è *Repub.* Cretensi, teste Sexto Empirico in *lib. aduersus scientias*. Moyse antiquissimus Politicus è Republica Iudaica omnes Pictores, celatores, sculptores, statuarios, & id genus eiecit, teste Philone: in *commentario ad X. præcepta Domini*, ad illud præceptum II. *Non facies tibi, &c.* Sic legibus Iuris Romani Chaldei, quos vulgo vocant astrologos, Magi diuini, grauius prohibentur in *Tit. C. de Math. & Malefic. Artem Geometria*, inquit quidam Imperator in *l. 2. C. illo Tit. discere atque exercere publice interest: ars autem Mathematica detestabilis interdicta est*. Sic Plato è Republic. sua Poeticam eiecit: Romæ prohibiti fuerunt, Censorum edicto, Rhetores aperire ludum.

Καὶ ποίας ἐπιπέρας.] Hoc est, Præscribit Politica suam cuiq; ordini & sexui artem. Verbi gratia, Lacedæmone, teste Plutarcho in *Lycurgo*, & Romæ, teste *Dionysio* lib. 2. non licebat ciui exercere opificium. Nam nemo ciuis Romæ. poterat esse sartor, futor, aut aliud aliquod opificium exercere, sed omnes debebant esse vel otiosi vel milites. Sic hodie nobilis non exercet mercaturam, quod & olim non satis liberale fuisse ostendit

Plutarchus in *Solone*, & Aristoteles *lib. 1. Polit.* Sic Imp. Iustinianus prohibet, ne libri Iuris alij doceantur quam sui: Immo & prouidet de locis ipsis Politica. Verbi gratia, olim non licebat Ius ciuile docere, nisi tribus in locis totius orbis, nempe in Roma Veteri, & Noua scilicet Roma; & Constantinopoli: & Berythi, & reliquis artibus in vtraq; Roma tantum, Athenis, Alexandria, & Tharsi, testibus Iustiniano Imp. in *praefatione Pandectarum*, & Eunapio *in lib. de Illustribus Sophistis*.

Καί μέγρι τινος.] Hoc intelligendum dixi de modo, non de tempore. Sic Lycurgus opificia non eiecit: sed modum illis adhibuit, hoc est, vt Fabri, verbi gratia, lignarij, lectulos, sellas; & id genus alia possent conficere: sed nullis fere ornamentis: idem & in poculis, vestibus, calceis constituit. Sic hodie Græcis non licet vestibus fila aurea & argentea intexere. Sic Poetas non eiecerunt Athenienses, sed libertatem contuiciandi lege lata represserunt. teste Horatio in *libro de arte Poetica*. Cicero in *lib. de Republ.*

Σταταρχικῶς.] Certissimum est hanc esse honoratissimam artem, cum nulla alia fere de principatu cum Politica certare consuerit, teste Cicero *lib. 1. offic. & in Orat. pro Muræna*, & Platone in *Politico*. Verius tamen est eam parere Politicæ: Omne enim imperium à Politicæ accipit: & quicquid ceperit, siue pecuniarum, siue urbium, vt venator coquo feras captas, tradit Politico: inquit Plato in *Politico*. qui comparat Venatorem duci exercitus. & Aristoteles *lib. 7. cap. 7. Politicæ*. & finem eius victoriam, certum est non esse vltimum finem. De Oeconomica & Rhetorica certum est esse egregias artes: adeo quidem, vt Rhetorica etiam aucta fuerit de principatu contendere, teste Platone in *Gorgia*, verum esse earum finibus perspicuum est, eas non esse summās, immo Politicæ subiectas.

Χωρῶν δ' τῶν τινος.] Hæc mihi videtur esse conclusio: repositis tamen breuiter illis duabus confirmationibus: posteriore prius, ibi, χωρῶν: priore posterius, ibi, ἐπ' αὐτῆς νομοθεσίας. quod autem dicit χωρῶν vno verbo, alludit ad pulcherrimam Platonis disputationem, tam in Euthydemō quam in Gorgia: in quibus locis Plato artes omnes ita partitur, vt alix sint, quæ opus faciant, & non vtantur opere factō: alix vero, quæ non faciant, sed impervent & vtantur opere factō: & in his dicit esse Politicam: vt quæ vtatur omnium operibus & actionibus. Sic coquam ait vti opere venatoris, medicum opere

pere coqui, futoris & aliorum artificum, qui corpori humano quiddam parant. De his quoque differentijs vtiuntur & non vtiuntur artium Aristoteles *infra extremo lib. 6. & in Politicis etiam lib. 1. cap. 5.* vbi quaerit, an Oeconomica pars sit illa quæ dicitur *χρηματιστική*: & Aristoteles dicit non esse partem, sed ministram: quia rationem bene vtendi diuitijs præscribit Oeconomica.

Τὸ τῶν τινος τέλη.] Hic vera est conclusio, sed dicit aliquis, cur hic de fine sit mentio, cum agitur de scientia? Respondeo, quod iam sæpe dictum est, inter scientiam & finem esse proportionem summam. adeo vt quæ sit præstantissima, præstantissimum habeat finem, & contra. Itaque cum dicit præstantissimum Politicæ esse finem, tacite etiam Politicam esse præstantissimam ostendit.

Ταῖς ἡρώπινον τῶν ἀθῶν.] Bona aut sunt diuina, aut humana: Plato *lib. 1. de leg.* & eum secutus Cicero *lib. 5. Tuscul. quaestio.* diuina vocant virtutes: reliqua corporis & fortunæ, humana: Aristoteles aliter: ea nanque omnia vocat humana. nam humana vocat bona, quæ ab homine comparari possunt: diuina, quæ soli Deo sunt propria: vt in *Ethicis Eudæmii lib. 1. cap. 6.* Nunc autem agere se dicit de bono humano, vt infra sæpe, quod & Politicum vocat, & *περὶ ἀθῶν: in principio Ethicorum magnorum*. Et reprehendit grauiter Platonem, qui in Politicis agit de bono diuino.

Εἰ δὲ τῶν ἀθῶν.] Hic est locus difficillimus. Ego cum alijs pu- to quandam esse *ἀθῶν υποφορὰν* hoc loco, hoc modo accipendam. Dicit Aristoteles te agere de bono humano & de Politicæ. Atqui bonum humanum vnus est hominis, Politicæ est ciuitatis? Respondet Aristoteles, vnus & ciuitatis bonum esse idem, (qua de re agit late *lib. 7. Politicæ*.) sed ciuitatis esse longe præstantius, cur ita? quia communius: bona quo sunt communiora, eo præstantiora, teste Aristotele *lib. 1. rhet. & lib. 3. Topic.*

Γὰρ.] Hic non valet nam, sed valet idem, quod sed, vt sæpe alias. *εἰ δὲ.*] Sed si, si autem, vt apud Latinos enim sæpe ponitur pro *sed*. Quaeritur iam postremo de scopo, *ἀποδείξις ἀποδείξις*. h. e. proposito seu instituto (barbari *subiectum* vocant) totius huius operis, h. e. Ethicorum & Politicæ. & rursus distincte, Ethicorum, & separatim Politicorum quodnam sit? Disputat hac de re Aristoteles *lib. 6. Eth. cap. 7. aut 8. item in Ethicis*

Eudemis Lib. 1. Cap. 2. aut 3. capitibus Magnorum Moralium. Antequam quaestionem propositam dissoluamus, praenuntiandum est, *πραγματεία* seu opus hoc, Ethicorum & Politic. vnum esse duobus tomis seu partibus distinctum: quod perspicuum fit ex *lib. 10. Ethic.* extremo. vbi institutum suum completum esse Aristoteles negat, nisi adiungatur tractatio de legibus, & de tota deniq; Republica. Idem confirmari potest ex *lib. 5. Ethic. cap. 2.* vbi, cum de Politicis loquitur, *ύπερον διορισίον*, ait postea explicandum: & *lib. 2. cap. 2. Polit. άπαεξ άντις ήθικης εις ήται πρότερον*, vt supra dictum est, inquit, in Ethicis: nunc ad quaestionem: & primum quidem de toto opere, deinde de partibus. Itaqueposito Politicam esse bipartitam, communem & propriam: illam, quae praecipua Ethica, Politica & oeconomica complectatur (quo modo Plato sapissime eo vocabulo est vsus, vt supra diximus) hanc quae de Republica tantum & ciuitate instituenda agat: quaeritur vtrum totius operis scopus sit communis, an proprius? Communem videri his rationibus & argumentis demonstrari potest. Primum, quia Aristoteles *lib. 10. cap. vlt. Ethic.* ait, se hoc opere totam Philosophiam humanam explicare velle: atque eam esse communem Politicam, vel ex vno loco Platonis in *Apologia* perspicuum est; vbi Socrates humanam Philosophiam se docuisse ait, quam vbiq; Plato vocat Politicam communi nomine.

Praeterea *Politica proprie siue specialiter, vt vulgo loquuntur, finem esse διοικίαν, hoc est, rectam legum & ciuitatis descriptionem*, ait Aristoteles *lib. 3. cap. 4. Ethic. Et lib. 7. Eudem. capit. 5.*

At eius Politica qua hic tractatur, finis est alius, beatitudo.

Ergo propria non videtur explicari.

Praeterea Aristoteles in *Eudemis lib. 2. cap. vlt.* tribuit tractationem beatitudinis tribus scientijs, nempe Oeconomicae, Politicæ & Prudentiæ: quæ hic vni Politicæ tribuitur. Contra vero, propriam videri (scopum esse Aristotelis) his argumentis doceri potest. Primo, *initio Ethicorum*, oeconomica distinctinguit à Politica ea, quæ hic explicatur. Deinde *lib. 1. cap. 2.* ibi, *ει ήδ άντων*: & *cap. 13. δικεί όψή ή τή άληθειαν, &c.* *lib. 5. cap. 2. πρότερον ή πολιτικης*: Et *lib. 6. cap. 7. & 8. & άντιμο*: aperte videtur indicare, se agere de propria: & certe de *cap. 2. lib. 1.* nemo mihi videatur cauillari posse, quin Aristoteles sub-

indi-

indicet, se de ciuitate explicare velle, vbi dicit *ει ήδ άντων*: propterea quod hic initio Ethicorum politicæ tribuit, vt sit Architectonica, id *lib. 6. cap. 8.* expresse tribuit Politicæ propriae, immo propriae parti *νομοθετικη*. Praeterea *initio Politic.* omnino eodem vitui principio, quo hic. nam vt hic Politicam dicit esse *κυριακήν* & principalem scientiam: sic ibi societatem *κυριακήν* dicit esse Politicam. Postremo Alexandro princeps Interpretum Aristotelis aperte ait in *Præf. & Prolegomenis in priora Analytica, scopum Aristoteli & πρότερον seu αρχαιεσαν esse politicam propriam & πολιτείαν*, & addit, *simile quiddam egisse Aristotelem in his libris cum libris Analyticis. nam vt ibi vnum quidem est opus, in duas partes, priorum & posteriorum Analyt. distinctum, eiusque vniversi vnum esse scopum, apodicticam scientiam: Sic item in his libris Ethicorum & Politicorum.* Ego re diligenter considerata, assentior Alexandro: praesertim quod priora de communi argumenta non ita difficulter refelli possunt. Quaeritur nunc prioris tomi quis sit scopus? Respondendo vno verbo, esse tractationem principiorum Politicæ, vt ipse Aristoteles *initio Magnorum Moralium* testatur. Politicorum autem quis sit scopus, facilis quoque est quaestio: nempe Politicæ ipsa, sed specialis, hoc est, quæ de legibus & ciuitate agat. De hac distinctione Politicæ & eius ab Oeconomica differentia latius agetur *lib. 6.* Sic igitur accipienda sunt verba, *ή μόν άν μέθοδ & τή των έφίεται πολιτική ης έσαι*, hoc est, *hoc igitur expetit scientia, qua dicitur seu est Politica.*

Τή των.] Hic idem valet, quod *τή των*, hoc est, *πύλας*: Solet enim Aristoteles interdum numero multitudinis vti pro singulari, vt *init. posteriorum Analyt. άν έχει τή γνώσαν*: άν πρό έ. vt optime Themistius. Deinde est etiam vltimum Aristoteli genus pro genere vsurpare, quod est maxime obseruandum in Aristotele.

Πολιτική ης.] Τis hoc loco nihil significat, & est *πυρεσ πηληρωματικόν*, hoc est, apposititum, & elegantia causa adiecti- uum, vt in prouerbio; *δραστηριαν με αιτίης, μέγα με αιτίης, έπι πύλων.* Vt autem in eo prouerbio ignorance illius particulæ lapsus est Erasmus, vt recte indicat Henricus Stephanus, ita in hoc loco omnes Interpretes sunt hallucinati eiusdem particulæ ignorance: qui ob eam particulam hæc verba accipiunt non de Politica. Idem de ea, quæ vulgo dicitur Ethica, & à veteribus ignorata scilicet Platone & Aristotele. Hæc autem verba

ita accipienda esse, vel ex eo solo perspicuum est, quod Epilognus, (qui his verbis continetur) toti orationi priori (in qua iam docuimus agi de Politica ea, quae in administratione ciuitatis versatur) debeat esse consentaneus. Politica igitur scopus est vniuersi operis: cuius, vt iam dixi, principia, in Ethicis explicantur: eaq; de causa haec Ethicorum tractatio Politica quoq; dici potest, sed non absolute, verum cum adiunctione, nempe Politica quaedam, Politica de moribus, teste ipso Arist. *lib. 1. magnorum moralium, cap. ult. πολιτικῆς πρὸς*. & *lib. Rhet. 1. c. 10.* Quæritur amplius, cum dictum sit Politicam esse artium summam & dominam, an etiam sapientia sit superior, & an dominetur etiam sapientia, de qua infra cum Aristotele explicabimus *lib. 6. c. ult.* Quæritur postremo cum dictum sit Politicæ parere præstantissimas artes, *τῶν οἰκονομικῶν*, &c. An Politica velut genus eas sub se omnes complectatur, quod quidem viri doctissimi existimant: sed falso. nam continet Politica Inferiores artes, non vt genus formas, aut totum Partes: sed vt princeps subiectos, seu Rex subditos.

CAPVT III.

COMMENTARI I.

Ἀεὶ γὰρ ὡς ἐν ἰκανῶν.] Hoc loco iam tractat Aristoteles de modo, & ratione conclusionis, quam & Doctor, & discipulus in Politicis tenere debeant. Concludendi autem ratio cum sit bipartita, altera necessaria popularis altera: hanc in Politicis solam vtilem esse ait. quod idem sæpius inculcat, vt *infra cap. 7. & lib. 2. cap. 1.* Propterea quod Platonem hac in re peccasse in sua Politia videret: qui existimabat, si in alijs artibus inferioribus exquisita ratione vtendum sit, etiam in præstantissima arte Politica exquisita ratione esse vtendum.

Τὸ δὲ καλὰ καὶ τὸ δίκαιον.] His verbis, quasi prouerbialibus solet indicari materia Politicæ, quæ sita est in actionibus honestis, iustis & bonis: sic locutus est & infra Aristot. *lib. 6. ἢ μὴ φερόντων ἐστὶν*, &c. & *infra cap. 4. ἢ ἀδίκαιον καλὸν καὶ*, &c. & Plato sæpissime, vt *lib. de Repub. ὡς δίκαιον μὴ καὶ*, &c. Et in *Gorgia. καὶ τὸ δίκαιον εἰδέναι. καὶ τὸ καλὰ καὶ τὸ ἀγαθόν*, &c.

Νόμος.] *Νόμος* quid esse, & *φύσις* sunt contraria, latine ea Cicero dicit instituto (interdum etiam lege) & opinione atque natura dicere solet: Hac autem phrasi Græca sæpissime vtuntur veteres, vt *infra lib. 5. nummus dicitur à νόμῳ non φύσις*. Et

lib.

lib. 1. Politic. quæritur, an seruus νόμος, an φύσις sit introductus. Sic Isocrates in *Panegyrico*, ciues alios dicit esse φύσις, alios νόμος, qui scilicet non sunt nati sed facti ciues vt latini loquuntur. *Ἐπεὶ οὐδὲν ὁ ἀδελφῶν.*] Ambiguum est hoc vocabulum *ἀδελφῶν*: alij accipiunt pro corporis robore & viribus: alij de virtute & fortitudine: ego de fortitudine accipiendum puto. nam pro robore corporis (quæ *ἰσχύς* Græce dicitur) non memini me legisse. Totus autem hic locus his rationibus continetur, & quantum in leone quædam sit fortitudo, vnde quidam corpori fortitudinem tribuunt, sed est tantum vmbra fortitudo & scintilla fortitudinis animi.

Omnis disputatio materie suæ consentaneas conclusiones habet: (conclusionem intelligo argumentationem) *incerta & instabiles, incertas & populares: certa & necessaria, certas, stabiles, & necessarias.*

Atqui Politica materia est incerta & minime necessaria.

Ergo eius conclusiones non erunt necessariae seu Apodicticæ.

Hic est copulatus syllogismus, quo vitur hic Aristoteles, nam maior ibi, *τὸ καὶ ἀνεπίεικτος*; minor ibi, *ὅτι καλὰ καὶ δίκαια*: conclusio ibi, *ἀεὶ γὰρ ὡς ἐν ἰκανῶν*. Et rursus ibi, in fine, *ἀγαπητὸν εἶναι*, qui copulatus syllogismus in duos ita dissolui potest.

Omnis disputatio pro materia subiecta explicari debet.

Ergo & Politica. Rursus:

Disputatio, qua materiam habet incertam, populariter explicari debet.

Politica habet materiam incertam.

Ergo populariter explicari debet.

Maior prioris syllogismi certa est ex Analyticis *lib. 1. prior* & illustratur hic exemplo à rebus manufactis, ibi, *ἀσπερ ἐν οὐρανόσιν*. Minor confirmatur ab opinione quorundam ibi, *ὡςτε δοκεῖ*, Archelao Physico præceptore Socratis sc.: qui teste Laertio iusta parabat reuera nulla esse, sed tantum opinione, vt & postea Epicurus, quem Cicero *lib. 1. de legib.* confutat: & ab effectu minor probatur, ibi, *ἀλλὰ τὸ πολλοῖς*, &c. quasi dicat bona non videri bona, quæ detrimentum videlicet afferant. Ea autem minor pulcherimis exemplis comprobari potest, de quibus videtur Sextus Empiricus *lib. 3. ἀποτυπώσεων*, & infra Aristoteles eandem minorem examinat *lib. 5.* Plato quoque in *Politico*, materiam Politicæ dicit esse instabilem & incertam: Verbi gratia: Saltare honestum erat in Græcia, apud Roma-

nos vero turpissimum, &c. Rursus quæ in alio loco sunt iustissima, in alio iniusta, & contra: vt vbiq; fere iniustum est iurati, Lacedæmone vero non erat iniustum.

[Ὡσαυτε ὡς τοῖς.] Hoc simili confirmatur maior totius copulati syllogismi. nam vt in rebus manufactis pro varietate materiæ, altera ars alteram subtilitate superat: (vt statuaria pictura in eodem ligno) ita etiam scientiæ altera alteram superabit pro materiæ varietate.

[Ἐπειροὶ δὲ δι' αὐθραΐαν] Hæc, vt dixi, pertinent ad minorem, qua dictum est, Politicæ materiam esse variam, quæ posita sit in rebus honestis, iustis, bonis. Bonorum nomine non corporis tantum & fortunæ, sed & animi bona hic contineri puto: qualis est αὐθραΐα seu fortitudo: cum agatur de moribus. Sequitur tandem complexio, ibi, ἀγαπητὸν, quam bipartitam facit. Ait enim tam Doctorem Politicæ vti debere conclusionem probabili, quam auditorem eius: aliam exquisitiorem non debere postulari de Doctore, ibi, λέγεις περὶ ἡλικίας: de auditore, ibi, τὸν αὐτὸν δὲ ἀπρόπον. Est enim, inquit, eruditi auditoris, eatenus subtilitatem requirere, quatenus rei natura postulat: quæ fuit maior in superiori syllogismo generali, eam hic iterat in auditore, & confirmat quodam absurdo omnibus noto, ibi, παρὰ πολλήσιν ᾗδ. notæ sunt omnibus. ἀπὸ δὲ ζήτησιν Mathematicæ: nota sunt quoq; omnibus Rhetorum probabilia argumenta: quam igitur, inquit, absurdum sit, a Rhetore ἀπὸ ζήτησιν requirere, & contra à Mathematico verisimilia: ita & absurdum sit & indocti auditoris, in reliquis scientiis sine discrimine conclusiones exquisitas postulare, demonstrationes expetere.]

[Πεπεπὸ δὲ ἀρχῆς ᾗδ ἔστιν.] Aristoteli vsitata est vox παιδεία notionem non omnibus nota. Vocat. n. ille παιδείαν habitum quandam recte iudicandi de rebus omnibus, quod docet doctrina Analytica: contra ἀπὸ ἀρχῆς contrarius ab illo habitus dicitur: hoc est, ignorantia doctrinæ Analyticæ: hinc πεπεπὸ ἀρχῆς pro eo qui in Analyticis sit eruditus, & contra, ἀπὸ ἀρχῆς pro eo qui in Analyticis sit versatus. Facit autem idem Aristoteles παιδείαν duplicem: mox hic ἡ ἀρχὴ ἕνεσθαι: & in initio lib. 1. de partibus Animalium. Alteram enim vocat veram cognitionem Analyticam, & omnium

mnium rerum generalem cognitionem: alteram vero παιδείαν dicit esse specialem alicuius certæ scientiæ & specialis, vt verbi gratia, si quis sciat recte iudicare (ex Analytica doctrina) de Musicis aut poeticis.

[Ἐκείνος δὲ κρινεῖ] Proprie iam incipit explicare, quis sit idoneus auditor scientiæ Politicæ, quod est tertium totius proœmii membrum: eumque esse ait idoneum, qui & rerum sit peritus, & cupiditatibus non distrahatur.

[Οἱ λόγοι δὲ ἐκ τέτων] Phrasis est Aristoteli vsitata ἐκ τέτων, ἢ περὶ τέτων, per prius autem argumenta intelligit: per posterius materiam, de qua agitur: sic hoc loco Politicæ ἐκ τέτων, hoc est argumenta quibus vtimur in Politica pendet ex actio nis: & eiusdem περὶ τέτων, hoc est materia Politicæ sunt, vt sæpe dictum est, actiones vitæ: eadem Phrasi vsus est & paulo superius ἢ περὶ τῶν, & lib. 1. Rhet.

[Ναυρός] Valet hoc loco, non rudis aut nouus, vt vertit Lambinus, sed potius iuuenilis aut petulans: quod indicant verba sequentia ἀπὸ ἀρχῆς τὸ. Im. videamus conclusiones.

Quia quis recte nouit, eorum bonus est iudex: in rebus singulis is, qui in rebus singulis est eruditus: generaliter vero qui in omnibus.

Atqui adolescens actiones vitæ non nouit, utpote adolescens, nullo dum vitæ vsu pradius.

Ergo adolescens recte iudicare de rebus humanis non potest: & proinde Politicæ non est auditor idoneus.

Maiores ibi, ἕκαστος δ'. Minoribus ibi, ἀπειρος ᾗδ. complexio ibi, διὰ τῆς πολιτικῆς Maioris confirmatio pendet ex superioribus. Minor confirmatur ibi, οἱ λόγοι δὲ, & certa est alioquin: nam nemo ignorat, quin adolescens rerum sit imperitus. Alterum argumentum, quo docet non esse adolescentem auditorem aptum, est eiusmodi.

Quicumque ea quæ hic docentur, facere nequit, non est aptus auditor:

Adolescens id nequit.

Ergo &c.

Minoribus ibi, ἐπειδὴ τὸ τέλος, ibi tamen potius est confirmatio maioris. nam huius scientiæ finis non in mera cognitione, sed in actione consistit. Ergo qui agere nequit, non est idoneus: minoribus ibi, ἐπὶ δὲ πῶς πάθεισιν, vbi & continetur minoris confirmatio, hoc modo: Qui perturbacionibus est obnoxius, ille ex virtutibus viuere non potest, quod requirit tamen Politicæ.

Διαφέρει δὲ θέν.] His verbis extendit Aristoteles illud vocabulum νέος : & ait accipiendum non tantum de Adolescente proprie dicto: sed etiam de eo, qui moribus Adolescenti est similis, etſi ſenior. hic enim eo poſteriori argumēto non eſt idoneus, etſi prior eſt.

Τῶς δὲ κατὰ λόγον.] Pulchra commendatio Politicæ ab uſu dicitur. n. uiliſſima eſſe eius cognitio iis, qui rōi cōuenienter vitā inſtituunt: qua de re diximus *in præſatione*, & apparebit in toto opere. Quærunť iā interpretes: ſi neq; adoleſcentibus, neq; adultis male moratis uiliſ eſt Politicæ, quib. tandem ſit uiliſ, cum adulti bene morati non habeant opus? Reſpondeo Politicæ tractationem non tantum eſſe de moribus: ſed de Politicæ, quam diximus eſſe ſcopum huius operis, qua ex re videre licet, Adoleſcentes non eſſe accommodatos auditores, qui Rerum-publ. adminiſtrandarum ſunt imperiti. Quod ad mores attinet ſeu Ethicæ: eorum tractatio uiliſſima erit adultis etiam bene moratis: propterea quod bene inſtituti, & moribus iam bonis imbuti in tanta rerum humanarum varietate ſcopum certum, quem Politicæ tradit, & adiumenta ad ſcopum conſequendum, quam fieri poteſt certiffima ex hac diſciplina habituri ſint. De ciuitate autem adminiſtranda non eſt dubium, quin adulto præcepta Politicæ de ciuitate adminiſtranda ſint uiliſſima: vt autem magis conſumetur, quod Ariſtoteles multis in locis dicit, adoleſcentem Politicæ, non eſſe ſuum auditorem: breuiter commemoremus, quis ordo ſit obſeruandus in diſcenda Philoſophia. Ponamus autem cum vulgo tria membra Philoſophiæ, Logicæ, Phyſicæ, Ethicæ. (Diuiſio hæc eſt Stoicorum, & non eſt vera, eamq; conuincit Alexander) hoc poſito quaritur vnde ſit auſpicandum. Chryſippus *lib. 4. de vitis* dicebat auſpicandum eſſe à Logicis: ſecunda eſſe Ethicæ: tertia Phyſicæ: vt eſt apud Plutarchum *de contrarietatibus Stoicorum*. Boethus Philoſophus à Phyſicis incipiendum dicebat: alii etiam ab Ethicis, propterea quod mores primum conformari videntur, ne mens perturbationibus obſcurata, in artib. reliquis nullum progreſſum facere poſſit, quod teſtatur Hammonius & Simplicius *in Categorias Ariſt.* qui duo interpretes ipſi hanc ſententiã afferunt, vt primum diſcenda ſint quædã præcepta leuia de moribus, qualia continētur verbi gratia in carminibus Phocylidis aut Pythagoræ, aut etiam in officiis Ciceronis, aut etiam Catonis. κατὰ γῆρα vocat Simplicius leuẽ eam inſtitutionẽ moralem:

inde

inde progrediendũ ad logicæ: nihil addunt præterea. Nos ita inſtituendũ ſtudioſũ rationẽ exiſtimamus, vt moralis quædam *κατὰ χρονης* primum diſcatur: deinde ad logicæ progrediatur: nã hoc logicorũ vclut organo in reliquis diſciplinis vnum; deinceps ad Phyſicæ veniendũ eſt: poſtremo ad Ethicæ. Cur ita? propterea q̃ Politicæ auditori neceſſaria ſit Phyſicæ cognitio, teſtib. Platone *lib. 2. de ll.* & Ariſt. *lib. 1. Eth. in fi.* vt ibi latius explicabimus.

CAPVT IV.

COMMENTARI I.

Λέγωμεν δὲ ἀναλαβοίτες.] Cognito, aliquod eſſe ſummum bonum, proximum erat explicare eius naturam, id quod hoc capite inſtituit Ariſtoteles, cuius duo fere ſunt membra: prior de nomine ſummi boni & opinionum varietate, de ſummo bono definiendo: alterum eſt de Methodo, ibi, *μηδὲν ἀναλάβεται.*

Σχεδὸν.] Cur fere? Puto hanc particulam & hoc loco, & aliiſ ſæpe elegantiaꝝ cauſa adiungi, quales & multæ aliæ ſunt particularæ, *ὡς εἶπέν, ὡς ἔπος εἶπέν* &c. ita fere dicimus, omnes fere ita loquuntur.

Οἱ χαριέντες.] Hos eoſdem vocat *σοφῆς*, ibi, *Οἱ πολλοὶ τοῖς σοφοῖς*. Intelliguntur autẽ eo nomine omnes, qui ſupra vulgi caput aliquid ſapiunt, non tantum Philoſophi: Latini expolitos & intelligentes vocant: (*Stulto intelligens quid intereſt*, Terent) etiam doctos: vt contra *τῶς πολλῶς* vocat̃ agreſtes. Eodem verbo vſus eſt Ariſtoteles *infra cap. 5. Eth. cap. 13.* ibi, *ἰατρῶν οἱ χαριέντες*: vt *in Metaphyſ. lib. 11. cap. 2* Plato ita ſæpe vtitur. Dicuntur & *καρφοῖ* tam à Platone, quam Ariſtotele (*καρφοῖ*), nos dicimus eleganter docti.)

Τὶ ἐστὶ ἀμφισβητήσαν.] Verus translatio & Euſtrathius, eumque ſecutus Argropylos, legunt *τίς ἐστιν*: Euſtrathius certe magnam differentiam facit inter *τίς ἐστι* & *πὶς ἐστι*. ego ſiue *πὶς ἐστι*, ſiue *πὶς ἐστι* legatur (etſi prius vt antiquius probo) nihil diſcrepare puto in ſententia. Agitur enim de definitione: quaritur: quid ſit, vel quæ ſit beatitudo.

Ὁ νόμος πὶς ἐστὶ.] Ait Ariſt. nomẽ ſummi boni vnũ idẽq; fere eſſe & ab omnib. *δὲ δαμναίαν* dici tā doctis q̃ indoctis: addit quoq; vulgo dici & idẽ putari, *δὲ ζῆν καὶ δὲ πῆσά τειν*. vt hæc melius intelligantur, ſciendũ eſt, græcis quinẽq; eſſe vocabula, quib. hoc ſummũ bonũ explicare cõſueuerũt, *εὐδαιμονίαν, εὐπραξίαν, εὐζωίαν*

εὐ-

ἀπυλῶν, & μακροβιότητες. Primum & posterius sunt præclariora & honestiora, & rem magis explicantia, reliqua non item, quæ fortunarum videantur summum bonum adscribere. Videantur hæc loca *libro 1. Rhet. libro 1. Eudem. capit. 1. & infra cap. 8. ibi, ἡ δὲ ἡδὴ* &c. Latini beatitudinem seu beatitatem, felicitatem, & interdum prosperitatem, & pissime autem beatam vitam vocant. Nam beatitudinis vocabulum Cicero dicit esse asperius.

ἡ δὲ τῆς δὲ δαμονίας] Hic explicare incipit, quid sit, & enumerat primum varias opiniones: confusi hoc capite, distinctius proximo, in quibus refellendis opinionibus consumit tria proxima capita.

Οἱ μὲν γὰρ τῶν ἐναργῶν] Id est vulgus beatitudinem collocat in rebus sensui subiectis, in diuitiis puta, voluptate, honoribus: fœmina in pulchritudine: quæ vocat ἐναργῆ: quæ cum sint varia, oportet etiam varias esse opiniones: adeo quidē vt sæpe nonnulli à seipsis dissentiant: vnus enim idemq; si æger est, sanitatem: si pauper, diuitias: si inglorius, honorem, summum bonum putat.

σωμαδότες] Hoc est vulgus cum quempiam de re magna differenter audit, eum, vt Deum admirans, beatum putat; & in scientia ea beatitudinem positam putat.

ἔνιοι δὲ ἀνοῦ] Attingit Platonem, qui summum bonum existimabat illud esse. quod per se appeteretur, & causa esset reliquis omnibus bonis vt sint bona: quod bonum ideam vocabat: sic hunc locum interpretatur ipse Aristoteles *cap. 1. magnorum moralium* (Dominus Martyr intellexit Deum, sed perperam.

Ἀπάσας μὲν ἔν] Præclarum hoc loco datur præceptum Methodicum seu Analyticum: nempe cum in disputatione aliqua multiplices sunt opiniones, non omnes esse exquirendas, sed eas duntaxat, quæ vel insigniores auctores habeant, vel maiorē nitantur ratione: quod præceptum iterat Aristoteles *li. 1. cap. 8. Top. & libro 1. Eudem. cap. 3.* sic & Cicero *in libro de finibus bonorum*, opiniones de summo bono certas exquirat, nonnullas, vt Aristonis, Herylli, vt ineptas & disputatione indignas reicit. si quis tamen omnes opiniones veterum de summo bono videre cupiat: videat Clementem Alexandrinum *lib. 2. ἑρωματων*, & Augustinum *lib. 19. de ciuitate Dei. cap. 1. & 2.*

Μὴ λανθάνειτω δὲ ἡμᾶς] Locus difficillimus videtur mihi, vel Apol-

Apolinis vel Sibyllæ oraculo dictus. Iā initio huius capitis diximus, agi hoc loco de Methodo Politicæ. Ait autem primo Aristoteles omnium tractationem seu methodum esse bipartitam: alteram quæ à principiis ad effecta proficiscatur: alteram quæ ab effectis ad principia contendat: quod vt intelligatur, sciendum est, duo esse genera principiorū, vel quæ rem constituunt, vel quæ eam explicant: illa sunt causæ quatuor, materia forma, efficiens, & finis &c. hæc sunt, quæ in Analyticis dicuntur τὸ ὅτι & δι ὅτι. Hoc igitur posito vt certo ex Analyticis, videamus de vtro principiorum genere hic locus sit accipiendus: & certo de posteriori videtur accipi debere, tū ex iis quæ mox dicemus, tum etiam ex verbis Arist. ἀρχῆ ἡδὴ τὸ ὅτι &c. methodus ergo ἀπὸ τῶν ἀρχῶν conueniet conclusioni, quæ *in Analyt.* dicitur τὸ δι ὅτι hoc est, quæ ex principiis elicit & declarat effecta: illa autem: methodus, quæ est ἐπι τὰς ἀρχαίς conueniet conclusioni τῆ ὅτι, hoc est quæper effecta principia sua explicat. Proclus *in lib. 3. Euclidis*, & Galenus *li. 9. de decretis Hippocratis*, ac Plato. mentionem faciunt de his duabus methodis & priorem à principiis σύνθεσιν appellant: alterā ad principia ἀνάλυσιν seu διαίρεσιν, à Platone dici affirmant. Certe de vtraque methodo diligenter agit Plato *in Politicis: Sophista, Philabo, Phaedro, & lib. de Rep.* Iam ergo constat esse bipartitam methodum tractandarum scientiarum: quod Aristoteles eleganti similitudine illustrat à Diaulo, in quo stadii genere bipartitus erat cursus. prior à carceribus ad calcem, alter à calce reflexus ad carceres. Videamus igitur nunc, vtro genere methodi in Politicā vtendum sit: & hoc est, quod ait ἀρχαίον μὲν. Et quidē Aristoteles non aperit statim nominatim, vtro genere sit vsus, sed præcepto quodam generali ita declarat, ἀρχαίον inquit, seu ordiendum est, à rebus, quæ nobis sunt nota in omnibus scientiis: Ergo *ἔντι Politicæ.* Solā propositionē maiorē cōmemorat, eamq; absq; cōfirmatione propria: quod naturalis ratio omnibus hoc dicit, obscuriora per notiora esse explicanda: & etiam quod de ea maiore in aliis libris diligenter pertractauit. Verum cū ex rebus notioribus aliæ nobis sint notiores & sensui nostro: aliæ vero absolute, & naturæ, quærit amplius ibi, πῶς δὲ διηγήσας, & ait ab iis ordiendum, quæ magis sunt notæ nobis. ἰσχυρῶν. Rationem non adiciit. ego hæc esse puto, quod ea sint omnium notissima quæ sensui nostro sunt exposita. Præterea in Politicis non admodum laboramus cognoscere ea, quæ naturæ sunt nota, hoc est

vnuerſa: propterea q̄ Politica in actionib. ſingularib. verſetur, in quib. τὸ ὄν cognoscere ſatis eſt, vt infra Ariſt. admonet, ἀρχὴ δὲ τὸ ὄν. ab effectis igitur nō à cauſis ordiendū eſſe docet. Itaq; in hoc toto opere omnia fere Ariſt. argumēta ab effectis ſunt re petita, raro ad cauſas ſuperiores aſcēdit, hoc eſt, nō τὸ δι' ὄν, ſed τὸ ὄν fere perſequitur. Effecta autē in Politica q̄ ſint, & q̄ cauſe; diligenter conſiderandū eſt. Effecta autē eſſe puto, actiones honeſtas tā priuatas quā publicas. v. g. temperanter, iuſte, fortiter eſſe agendū, obeundum hoc vel illud munus Magiſtratus. cauſas vero exiſtimo eſſe cōmunes eas ſententias: neminē eſſe lædendū: ſuū cuiq; tribuendū: q̄ tibi non vis fieri, alteri ne feceris; & alia generis eiſdem: omnia inquit illa, q̄ iuri naturæ tribuūt Philoſ. Nā q̄ quidā per cauſas & principia ſummā beatitudinē & ſummum bonū & virtutē intelligūt, falluntur. neq; enim hic de principiis Phyſicis Politicæ, eamq; conſtituentibus; ſed de ſyllogiſticis (vt ἔ' δῶν) agitur, vt initio diximus.

Δὶ δὲ τῶν.] Sententia huius loci hæc eſſe videtur. Dictū eſt τὸ ὄν in Politicis cognoscendū eſſe, & ab actiōib. ſingularibus, principiisq; ſenſui & in vita quotidiana occurrentib. ordiendū: nunc de auditore, de quo iam ſuperiore dictū eſt cum debere ſi dem iis habere, q̄ in Politica tractabuntur. Itaq; vt Politicæ auditor perſuaſum ſibi habeat hanc vel illam actionē honeſtam ſeu iuſtam (q̄ non ſtatim ſenſu cognoscere poteſt: nam ſi ſenſu poſſet, vt ſit in mathematicis, non opus eſſet illi quod iam dicam) vt igitur τὸ ὄν non repudiet, ſed aliquatenus cognitū amplectatur, quia ſenſū, vt dixi, nō poteſt, ſaltē educatione & conſuetudine eſt informadus: vt inſtar agri, inquit Ariſt. li. 10. c. vlt. infra cultura quaſi ſubacti, & ad ſemina recipienda accōmodati, poſt ad Politicā accedens, eius præcepta admittat & ſequatur.

Ἀρχὴ γ' δ.] Locus eſt perobſcurus. Dionyſius Lambinus ex veteribus, vt ait libris quibuſdam, ita eum immutat: ἀρχαὶ γ', quaſi dicat, Ariſt. ſatis eſſe in Politica cognoscere τὸ ὄν, vt iam ſæpe dixi: verum cū & vetus ſtatio, & multi veteres libri, & Euſtrathius, & locus infra cap. 7. in fine, iuſdem fere verbis repetitus, & ipſa deniq; ſententia atq; connexio veterē ſcripturam tueantur, nihil mutandum puto. Sententia autem videtur eſſe iſta. Dictum eſt, eum qui cum fructu Politicā auditorus ſit, bonis morib. prius eſſe imbuendū: rationem attulimus hanc, vt præceptis fidem habeat, adiuncta ſimilitudine ab agro ex ipſo Ariſt. lib. 10. cap. vlt. verum Ariſtoteles aliam hic ipſe rationem adiiicit

adiicit. Politicæ inquit principium eſt τὸ ὄν, Ergo ne τὸ ὄν repudiet, aut principia non intelligat, aut proſus etiam reiiciat, inſtituendus erit primum & educandus. Quod autem Ariſtoteles addit, εἰ τὸ τὸ φάνοις, hoc eſt, τὸ ὄν non eſſe neceſſariū τὸ δι' ὄν; verum id quidem eſt, vt & infra c. 7. nominatim ait, & ſupradictum eſt, tamen id cum moderatione eſt accipiendum. nam & interdum Ariſtoteles ipſum δῶν inueſtigat in his libris, ad bene quidem viuendum nō eſt neceſſarium τὸ δῶν, ſed ad philoſophandum eſt vtiliſſimum: quare & Cic. in off. lib. 3. in principio, & lib. de ſimibus, & in lib. de legib. interdum cauſas illas ſuperiores exquirat. Plato hoc fecit paulo immoderatus, vt qui contrariam Ariſtotelei ſententiam tenuerit lib. 6. de Repub. in fine & Ariſtoteles lib. 1. cap. 1. magnorum moralium. Sic & Thomas in ſumma Theologica ſæpiſſime hallucinatus eſt, dum in principia illa ſumma nimis inquit τὸ δῶν.

O δὲ τῶν τῶν.] Hæc eſt conſiſio de auditore, nam illa ἀρχὴ γ' δ' parentheſi videntur eſſe includenda. Recte igitur, inquit Ariſtoteles, educatus, & virtutibus ab ineunte ætate informatus; ille aut ἔχει, hoc eſt, tenet nouitq; per ſe iam principia, hoc eſt, τὸ ὄν, & interdū huius ope τὸ δι' ὄν: aut λάβοι, hoc eſt, ab aliis aſſequatur puta doctōrib. aut parētib. ille autē qui nec per ſe principia cernere, atq; ita fidē habere præcepti nō pōt, neq; doctōri ea proferenti acquieſcit, ille inquit, à Politica eſt alienus. Optimus igitur Politicæ auditor hic eſt, qui ab ineunte ætate bonis morib. informatus principia ſuo Marte cernere poteſt, iſq; vt veris aſſentiri: proximus qui & ipſe ſit bene educatus, ſed ea non ſiſ aciemētis, vt principia per ſe videre poſſit: qui tamen fidem docentib. ea, licet forte ſe non uſq; quaq; ſibi probentur, habeat; deploratus autem, minimeq; aptus erit ille, qui cum nulla educatione fuerit imbutus, ſed malis moribus mentem ſuam obſcurarū. nulla poſtea præcepta audire velit, aut principia cernere poſſit, quē vt beluam, non iam diſputatiōib. reprimendum ſed vinculis legum conſtringendum inquit Ariſtoteles infra, & Cicero libro 3. offic. quam triplicem auditorum differentiam eleganter illuſtrat verſibus Heſiodi ex lib. 1. ἔργων τῶν ἡμερῶν. De his auditorum conditionibus videantur, Plato in Epistoſa ad propinquos Dionis (quæ eſt aurea epistoſa, ex qua multa Cic. verit.) Ariſtoteles lib. 7. ibi, διὰ γ' τὸ ἔχειν, & lib. 8. ἀρχὴ γ' δ' φουκῆ, & lib. 10. cap. vlt. (qui eſt locus optimus Ethicorum) & Cicero libr. 1. offic. in princip. Fortis vero &c.

Ἡμεῖς δὲ λέγωμεν ὅθεν.] Confecta digressiuuncula de Methodo, redit ad institutum de opinionibus, quas hic distinctius pro vitæ generibus commemorat & explicat.

Τὸ ᾧ ἀρχὴν.] Hoc est: non absque ratione ex vitæ institutis & generibus alia atque alia summa bona inuestigantur. Ratio, quæ ab Aristotele omittitur, hæc esse videtur: quod vita & eius finis hoc est summum bonum sunt in Categoria seu genere collationum: atqui notum est, esse debere similitudinem seu ἀναλογίαν in comparatis: in iis, quæ sunt ad aliquid, hoc est, vt vulgo dicimus, debet esse proportio ad terminum fundamenti, & contra. Est igitur hic insignis locus: ratione vitæ seu vitæ genere, deprehendi vitam beatam: qua norma vsus est & Plato in *Philabo*, addita pulcherrima similitudine. *vt enim*, inquit, *qui in magna urbe aliquem quarit si domum iam nouerit. facile eum reperire poterit:* item in disputatione de vita beata, quæ facile inuestigari possit, cognitis vitæ generibus. Eadem formula Varro est vsus de summo bono in *libra de Philosophia*, teste Augustino *lib. 19. de ciuitate Dei cap. 2.*

Ἐκ τῶν βίων.] Vetus interpres & Thomas videntur legisse ἐκ τῶν βίων: ex his, quæ huius vitæ sunt, inquit translatio vetus, sed perperam: ipsos βίαις commemorat Aristoteles.

Οἱ μὲν πολλοί.] Primum genus vitæ inquit, est vulgi, cui proposita est voluptas, hos φορτικωτέρας appellat, quod nulla prope ratione niti videatur, id. n. φορτικὸν sæpe valet. Ergo φορτικὸς reddam latine stultos, stolidos, (vt & alibi nominatim facit Gellius,) insulfos, insolentes, ineptos, perperam ergo Euftrathius pro graui & molesto accipit.

Διὸ καὶ τὸν βίαν.] Diximus modo ex vitæ generibus inuestigari beatitudinem: hic Aristoteles eam formulam quasi inuertit, & ratione finis deprehendit vitam. Si, inquit, *voluptatem sibi proposuit. Ergo vitam sequitur voluptariam.*

Τρεῖς ᾧ εἰσι μέγιστα.] Hæc verba vsque ad ea, οἱ μὲν ἔν, parenthesi sunt includenda (Martyr plane contra sentit) vt indicat particula μὲν ἔν, qua vitum post parentheses, vt latine, inquam: obseruandum est autem, quod ait, tria esse vitæ genera οἱ μέγιστα πρὸς ἑχέουσι, hoc est, insigniora. nam & alia commemorari possunt, Sacerdotum, mercatorum, agriculturalum, opificum

cum, &c. sed hæc sunt insigniora & communiora. Tria autem commemorat hæc; δόλουτικὸν, hoc est, vitam voluptuariam; πολιτικὸν, hoc est, politicam, ciuilem, & planius in rebus agendis seu Repub. occupatam: & θεωρητικὸν, hoc est, contemplatricem, seu in contemplatione & cognitione positam. Sic enim optime eam latine reddi posse existimo. Plato quoq; tria genera vitæ commemorat in *Philabo*, δόλουτικὸν, θεωρητικὸν, & μετρίον, quæ ille præfert omnibus: & Varro, ociofum, negotiofum, & mixtum. Aristoteles in *lib. 1. Eudem. cap. 4. & 5.* hæc quoq; tria genera commemorat: sed quod hic θεωρητικὸν, ibi vocat φιλοσοφικὸν, hoc est, philosophicam vitam.

Οἱ δὲ οὐ πολλοί.] Nihil hic aliud agit Aristoteles, quam vt grauius reprehendat primum vitæ genus, idq; dupliciter: Ait enim esse & seruire & beluinum. Beluinum quidem, quia sensum tantum attingit, quo & beluæ sunt præditæ: dolor enim & voluptas sunt sensus obiecta. Seruire autem, eo quod ferui: veteribus vix ratione præditi censerentur, eaq; ratione ex vita beata excludebant eos (Aristotel. in *Politiciis*. quemadmodum hodie Turcæ excludunt feminas à beata vita & regno cælorum) Has reprehensiones duas sæpe iterat Cic. in *lib. de fin.* & Plato in *Philabo*. Non igitur recte Schegkium summum Philosophum reprehendit Simonius, qui his verbis existimariit (vt & reliqui Interpretes) contineri refutationem voluptatis, hoc modo:

Voluptas est seruilis, vel beluina.

Ergo non est beatitudo.

Imo vt dixi, nulla est refutatio, sed tantum reprehensio, quod expressè apparet ex *lib. 1. cap. 5. Eudem.* vbi nominatim Aristoteles ait, de voluptate posterius se dicturum, hoc est, in hoc opere *lib. 10.*

Τυχχαῖνοι δὲ λόγῳ.] Quasi dicat: etsi diximus φορτικωτέρας; seu absurdissimos nulla; prope ratione nixos: tamen τυγχαινοί λόγῳ, hoc est, non omnino ratione destituuntur: eo quod in summis Magistratibus & imperijs constituti, eam fere vitam sequantur, vt Sardanapalus, Smyndarides, & viuente Aristotele Alcibiades.

Οἱ δὲ χαίροντες καὶ.] Hic de altero vitæ genere, nempe Politico: cui propositum dicit esse honorem. qui hoc genus vitæ sequitur, à græcis & latinis Politici dici solent, eos hoc loco Aristoteles & πρακτικὸς, & χαίροντες vocat. De practicis res nota est.

est *μαείντες* autem; quia Urbani, elegantes, ciuiles, humani; hoc enim *μαείνεις* interdum sonat.

Τριμύ] *Τριμή* hoc loco non gloriam seu *δόξαν*: neq; *πρωτες*, hoc est, Magistratus, sed honorem, hoc est, cultū & obseruantiam, quæ tribui solet magistratibus, aut claris & gloria florentibus uiris, significat.

Τὸ δὲ πολιτικὸν βίον.] Ait h. loco Politicæ finem esse honorem: quod & in Eudemijis confirmat, etsi tandem concludat, Politicæ finem potius esse virtutem & actiones præclaras; hoc est, virtuti consentaneas.

Δοκεῖ δὲ ἐν τοῖς τιμῶσι.] Hic iam incipit refellere opinionē de honore: quæ duab. rationibus refutat. Prior ita concludi potest.

Summū bonum proprium est quiddā, quodq; vix eripi possit.

Honos autem non est proprius honorati, sed honorantis.

Ergo honos non est summum bonum.

Maiores propositio ibi, *τιμὰς δὲ*, hoc est, summum bonum: quam hoc loco nō confirmat, nisi tacite in verbo *μαλιδύμεθα*, quasi diceret, vnanimi consensu, & q. diuinitus instincti asserimus, hoc esse verum. *μαλιδύμεθα* naq; h. loco non valet augurari, ariolari, vaticinari; vt virtūt Interpp. sed asserere, affirmare, & cōmuni quodā consensu & iudicio: sic eo verbo vsus est & infra *li. 6. c. ult.* & sepe Plato in *Lyfide*, in *Charmide*, & *alibi*. Maior & eius confirmatio habetur *infra cap. 11. & 12.* Assumptio ibi, *δοκεῖ δὲ*, quorum verbor. hæc est sententia. Videtur, inquit, honos nō esse proprius eius cuius deferitur, sed in eorum potius potestate, manu & arbitrio, qui deferunt; nā ea verba *ἐν τοῖς τιμῶσι* posita sunt, pro *ἐπι τῇ τιμῶν*, hoc est, pro potestate, & nō pro possessione, vt sepe alias ea particula *ἐν* vsurpatur, vt recte admonuit Vites *lib. 6. de causis corruptarum disciplinarum*.

Ἐπὶ δὲ εὐνοῖαι.] Alterum argumentū ab adiunctis, cuius hæc sit integra cōclusio. nam Aristoteles solā assumptionem ponit.

Summum bonum ob aliud non expetitur. Honos expetitur ob aliud, nempe ob virtutem. Ergo honos non est summum bonum.

Assumptio ibi; *ὡς πρὸς ἀλλοτρίω*, h. e. persequuntur honorem, inquit; non propter splendorem ipsius honoris, sed vt honore velut signo & testimonio virtutis suæ; quod ab alijs sibi datur, vtatur: vt inquam ipsi erendant, sibi que persuadeant; se esse viros bonos: habita illis fide, qui tribuit honorem. Sic. n. hæc verba *ὡς πρὸς ἀλλοτρίω* recte explicant, Thomas, Argyropylos, & alij, & ipse Arist. *infra lib. 8. cap. 8. in princ.* & *lib. 1. Rhet. cap. 37. de propo-*

propositione dictum est supra *cap. 1.* & infra dicitur *c. 7.* hoc est; quod summum per se expetatur bonum. Minori repugnare videtur, quod infra *cap. 6. & 7.* dicitur, honorem expeti propter se, sed hoc ibi explicabimus.

Ζηῖσι γὰρ ἡσπ.] Quod dictum est in minore, honorem expeti ab vnoquoq; ad persuasionē de suis virtutibus confirmandam: id h. loco declarat Arist. & verum esse ostēdit, ex eo quod honore affici studemus, non à quolibet, sed à prudentioribus, vt qui melius de virtute alterius iudicare possint, non etiā ab exteris & ignotis, sed à familiaribus aut notis, qui & ipsi cum alium norint, melius de virtute eius existimare possunt: hæc eadē itē rantur, *infra lib. 8. cap. 8.* & copiosius dicto *cap. lib. 1. Rhet. 37.*

Δῆλον δὲ ἔστι.] Si honos est virtutis ergo. Ergo virt^{us} est melior. *Τὰς δὲ καὶ καλῶν.*] Hic iam Politicæ vitæ finem ponit virtutem, vt & in Eudemijis.

Φανέτω δὲ ἀπελίσσεται.] Refellit hic & virtutem duabus rationibus: prioris hæc est forma: *Summum bonum non est otiosum. Virtus potest esse otiosa. Ergo virtus non est summum bonum.*

Sola assumptio expressa est ab Arist. ibi; *δοκεῖ δὲ*. potest, inquit, vel dormire, vel nihil agere, qui virtute est præditus. Maior propositio infra confirmatur *c. 8.* eleganti adhibita similitudine de luctantib^{us} & spectantib. Altera ratio ita concludenda est. *Qui malis & calamitatibus opprimitur; non est beatus. At qui virtute præditus malis afficitur, est. Ergo non est beatus.*

Assumptio vt certissima ponitur tantum ibi, *καὶ ὡς τῶν τοῖς*. Maior ab absurdo confirmatur, ibi, *τὸ ἔστι ζῶντα*, quasi dicat, absurdum sit, beatum aliquem dici, & rursus eundem iummis miserijis esse oppressum. Propositio, hoc est, nemo miser est beatus, vt certissima ponitur ab Aristotele, de qua infra copiosius agitur *cap. 8. & 9.* Assumptio omnibus est nota, de qua videatur Cicer. *lib. 3. de Natura Deorum*.

Θεῖον ἀγαθὸν ἀφύλακτον.] Est elegans Arist. Phrasis, *θεῖον ἀγαθὸν ἀφύλακτον* seu *φύλακτον*, qua vtitur *lib. 1. de celo*, & *lib. 8. Topic. cap. 3.* Valer. a. tueri absurdam, & à communi sensu abhorrentē sententiam; id. n. *θεῖον* interdum valet, teste Arist. *lib. 1. Topicor.*

Ἐγκυκλίαις.] Scripsit Arist libros Encycliciorum duos, teste Laert. quorum meminit Arist. *lib. 1. de celo*, & hoc loco. cur dicerentur Encyclicia, & quid in ijs cōtineretur, incertum est. Multi multa diuisant; fortasse dicta sunt, quia in ijs continerentur disputationes quotidiana: verbi gratia, de prouidētia diuina, de virtut-

virtutibus, honoribus, & familia. Encyclium apud veteres significat vltimum, quotidianum, frequens.

Ὁ δὲ ἡγεμονικός.] Quartum genus vitæ velut corollarij loco adiecit Aristoteles prioribus, quæstuosum, cui diuitiæ sint propolitæ: quam vitam dicit esse βίαιον: quod verbum valde est ambiguum: vulgo namque eam vitam βίαιον dici existimant, quod diuitiæ vi plærunque comparentur: at læpius fraudibus, interdum etiam iniustus rationibus acquiruntur: itaque rectius ita dictam hanc vitam puto, propterea quod naturæ sit contraria. Notum est autem βίασι dici, quæ naturæ sint contraria. Vitam autem quæstuosam nostræ esse contrariam: eam inquam, quæ ἡγεμονικός proprie dicitur, & in pecunia coaceruanda occupatur, egregie ostendit Aristoteles lib. 7. Polit. cap. 6. Refellit autem hanc vitam, seu eius finem duabus rationibus hoc modo:

Summum bonum natura est consentaneum.

Vita quæstiosa non est natura consentanea:

Ergo in hac vita non est summum bonum.

Altera conclusio ibi, ἡγεμονικόν ἴδιον, hoc modo.

Summum bonum propter se expetitur.

Diuitia non propter se.

Ergo diuitia non sunt summum bonum.

Προσαύτως.] Proprie arduum, præcept, sed hoc loco molestum & graue. Disputat enim hoc loco contra Platonem præceptorem suum, quod sibi molestum esse dicit, & graue, tædiosum.

CAPVT VI.

TEXTVS.

Τὸ δὲ ἡγεμόλιον, βέλιον.] Alij aliter, ego in has duas partes hoc caput scëo, quarum priorie sit ἐνταύτις, posteriore ἀντιπαράθεσις. Priorie igitur parte ostendit Ideam non esse summum bonum: partim quia non sit bonum, idq; tribus rationibus: partim quia ne sit quidem in rerum natura, aut certe sit superuacanea, idq; vno argumento: posteriore vt sit Idea, deinde vt Idea sit bonum: postremo vt sit summum: tamen quia non sit humanum (de quo his libris agitū) non esse summum bonum humanum, hoc est, Ideam totam esse alienam à proposito.

Τὸ δὲ ἡγεμόλιον.] Priusquam refellit, vtitur præmuntione, seu excusatione honestissima.

Τὸ ἡγεμόλιον.] Sic vocat ideam seu bonum ideæ. nam Ideæ erant vniuersalia quædam, & sub se res singulas continebant multas: verbi gratia, Idea hominis, omnes homines; arboris, omnes arbores, &c. comparari potest Idea Platonica speciei Dialecticæ, nisi quod hæc sit cognitione tantum & intellectu; illa a. re ipsa & substantialis secundum Platonem signentur.

Θίλιος ἀδύπας.] Intelligit ipsum Socratem & Platonem, vt ipse in Metaphys. testatur.

Δόξαι δὲ αὐτῶν.] Eadem præmuntione vtitur Plato lib. 10. de legibus, in it. aduersus Homerum disputaturus: quam hoc loco Aristoteles iisdem fere verbis est imitatus. Et proinde non tam recte Cic. lib. 1. Tuscul. quæstion de Platone. *Et si, inquit, nullas rationes adferret* (vide quantum homini tribuam) *ipse autoritate me frangeret.*

Οἱ δὲ ἡγεμονικόντες.] Hic tandem incipit auertere ideas, & primo quidem argumento Platonem velut suo gladio iugulat, cuius argumenti hæc sit conclusio.

Eorum in quibus est prius & posterius, nulla est communis idea.

Atqui in bono prius est & posterius.

Ergo boni nulla est communis idea. hoc est, idea non est bonum.

Propositionem exposuit ibi, οἱ ἡγεμονικόντες, ipsius Platonis verbis & testimonio confirmatam. Itaq; longiore confirmatione non eget, eam duntaxat illustrat exemplo à numeris, quod etiam facit lib. 13. Metaphys. cap. 2. in fin. & seqq. & lib. 1. Eudem. cap. vlt. vbi & rationem affert, propterea quod alioqui accideret, vt nihil esset primum, sed primo semper aliquid esset prius. Verbi gratia, Ignis & aqua calefacta conueniunt in eo, quod vtrumque habet calorem, sed ignis esse dicitur prior aqua scilicet ratione caloris: quia ignis natura semper calorem habet, aqua non item. Ergo iam dicebat Plato, horum duorum, ignis & aquæ, ratione calorem nullam esse communem Ideam, quia calor non possit tribui aquæ vtrique. Ita idea est in multis rebus aliquid commune, quod omnibus ex æquo inest, siue attribuitur, non alteri magis, alteri minus, alteri prius, alteri posterius. Confirmari potest & alia ratione: nam cum Idea per se simplex & vniuersimodi sit, & eam participant res creatæ, & ad eius exemplar effectæ, quæcunque sub eadem Idea continentur, necesse est, vt etiam ratione ideæ sint simplices,

plices, & vniufmodi, & omnino inter fe fimiles, adeo vt altera non prior fit altera aut posterior. Affumptio facilis est, & ponitur ac exprimitur ibi, τὸ δὲ ἀγαθόν. Confirmatur autem inductione, cuius hæc est fumma.

Bonum est in substantia & in accidente.

Ergo bonum aliquid est prius & posteriorius.

Nam substantia prior est accidente quòd natura: sublata enim substantia, tolluntur accidentia: adhibita elegantri similitudine ab arbore, quæ prior est suis pullis, stolonibus seu agnatis: ita enim latine dicuntur ramuli ad arborem suppullulantes, qui græce περιφυσίδες, περιφυσίδες, seu παρὰ φύσιν & παρὰ φύσιν (quo verbo vtitur Aristoteles in hac eadem similitudine lib. 1. Rhet.) dicuntur: pullis comparat accidens, arbori substantiam: complexio ibi, ὡς ἂν αὐτὸν ἐν.

Ἐπὶ τὸ ἀγαθόν.] Secundum argumentum.

Eorum est communis idea, quæ in eadem sunt categoria.

At enim bonum non est in eadem categoria.

Ergo boni non est communis idea.

Propositio omititur, vt è superioribus certa: diximus enim vniufmodi esse debere, & similia inter se, quorum vna sit ponenda idea. Assumptio ibi, ἔτι ἐπὶ τὸ ἀγαθόν, quam confirmat inductione ibi, καὶ ὅδ' ἐν: hoc modo (nempe bonum esse in omni categoria) Bonum totidem dicitur modis, quot id quod est, hoc est τὸ ἄν, reperitur enim ἐν τῷ π. Enumerat sex categorias hoc loco, substantiam, qualitatem, quantitatem, collationem, quando, & vbi: tandem adijcit, καὶ ἐπὶ τοιαῦτα: quibus reliquis categorias significat. Nos ordine omnes enumerabimus, adiuti fragmento quodam commentariorum, si fallor, Alexandri, quod reperi apud Suidam in vocabulo ἀγαθόν. Bonum igitur in substantia sunt Deus, mens, quo nomine comprehenduntur mentes cælestes, stellas. In qualitate, artes, scientiæ, virtutes. In quantitate mediocritas. notum est enim vitiosa esse nimium & parum. In collatione, honor, magistratus, diuitiæ; & omnia bona, quæ vtilia dicuntur, concordia. In actione omnia ea bona continentur, quæ græce dicuntur ποιήματα. Verbi gratia, ambulare, quod ad sanitatem pertinet; aut si quæ alia, quæ voluptatem & valetudinem efficiunt, vt in cibo: In possessione, vt curari, doceri. In vbi, vt esse in locis salubribus, in locis pacatis: in qua via. In quando, vt occasio. In sit, vt sedere, aut iacere, prout vel ægrotanti, aut aliter affecto

con-

conuenientius est & salubrius. In habitu, vt bene esse amictum & splendide.

Καὶ ἐν τόπῳ.] Sic est legendum, ἐν τῷ π: ita enim Aristoteles hanc categoriam vocare solet. Et ita veteres habent libri nonnulli, teste Victorio, & ita legit Eustrathius, etsi verus translatio habet τὸ π in loco. Complexio ibi, ἡ ἄλλων ὡς ἂν, &c. & ὅδ' αὖ, &c. his quasi continetur maior.

Ἐπὶ δὲ, ἐπὶ τῶν.] Tertiæ rationis quæ his verbis continetur, hæc sit formula:

Quorum eadem est idea: eadem quoque est scientia & vna.

At boni non est eadem & vna scientia.

Ergo boni non est vna idea communis.

Propositio ibi, ἐπὶ τῷ π, &c. omititur confirmatio, quæ tamen est facilis. nam vnius generis, inquit Aristoteles in Metaph. & Analyt. vna est scientia. Dictum est autem supra, ea quæ sub vna sunt idea, vnius generis & similia esse debere inter se: & notum est, debere inter relata esse proportionem, hoc est, scientiam se attemperare rei, quæ subest scientiæ. Præterea Plato omnium Idearum vnam tantum ponebat scientiam, quam ille vocat Dialecticam, hoc est, Metaphysicam, & ipsas Ideas ob scientiam magna ex parte introduxit, (introduxit enim ad res creandas & ad scientias.) Assumptio ibi, καὶ ὅδ' ἐπὶ πολλαῖς, &c. vbi Aristoteles non satis habet ostendere bonorum diuersarum categoriarum diuersas esse scientias: sed in vna eademque categoria vnius eiusdemque boni diuersas affert scientias duobus appositis exemplis. Occasionis enim quod bonum est in quando, scientiam in bello esse artem militarem: In morbo Medicinam: in mari artem gubernandi: in Republ. Politicam. Rursus mediocritatis (quod bonum in quantitate est) scientiam in cibo esse medicinam: in exercitijs esse gymnasticam.

Ἐν ποίσις δὲ, γυμνασικῇ.] Perperam hoc loco vertunt in laboribus: cum sit reddendum in exercitationibus. q̄ indicat vocabulum γυμνασικῇ, q̄ est ars exercendorum corporum. Πόσις. a. pro exercitatione etsi veteribus est vsitatissimum: vulgo tamē est ignotum, eaq̄, re factum est vt omnibus in locis male sit redditum: vt lib. 2. Metaph. cap. 3. οἷον τὸ ποσὲν ἀπὸ τῶν δειξίαις. Et lib. 2. Eudem. cap. 1. in fin. Et apud Platonem sapissime, vt lib. de legibus. ἐπὶ τῷ γυμνάσιῳ καὶ ποίσις ἰοίσις. Hippocrates Interprete ipso Galeno sapissime ita est vsus.

Ἀποδείξι δὲ αὐτοῦ.] Hic quarta continetur ratio, quaiam non esse bonum : sed ne esse quidem, aut certe superesse, aut superuacaneam esse Ideam, ostendit. Sciendum est autem, Platonem, cum alijs nominibus, tum nouo & à se conficto vocabulo vocasse Ideas αὐτο-ἐκείνου [Plato cum constitueret duo genera, caducas & æternas, quas Ideas vocabat, & illas esse in caducis, & constitui participatione singularum rerum : quas vocamus ἐκείνου. Ergo, inquit, supremum illud, quo singulæ res illæ sunt factæ, vocemus αὐτο-ἐκείνου, vt ideam ἰσπυρ, αὐτο-ἰσπυρ, ideam boni, αὐτο-ἀγαθόν.] Refellit autem hoc nouum vocabulum, & ipsam proinde Ideam hoc modo :

Quarum eadem est definitio, illa quoq; sunt eadem.

At αὐτο-ἐκείνου & ἐκείνου vna est & eadem definitio.

Ergo αὐτο-ἐκείνου & ἐκείνου sunt eadem, hoc est, idea & res ex idea effecta, sunt idem. Et proinde Idearum introductio est superuacanea, cum à rebus singulis nihil differat.

Maior est omiſſa, vt notiffima ex Dialecticis. In minore situm est omne momentum. Eam igitur expressit ibi, εἰσὶ ἐν πρῶτο-ἀνθρώπων ἢ ἀνθρώπων. Confirmatio ibi, ἢ ἡ δὲ ἀνθρώπων, hoc est, qua seu quatenus αὐτο-ἀνθρώπων, & ἀνθρώπων, ea inquam duo sunt homo, nihil differunt. nam animal & homo, cui inest animal, quatenus vtrumque est animal, non differunt. Dicebat autem Plato Ideas rebus singulis ita communicari, vt non tantum nomine, sed & substantia communicarentur.

Ἀλλὰ μὲν ἰδέει.] Nam vt Aristoteles in Eudemis lib. 1. cap. ult. τὸ αὐτὸ, quod est idearum signum nihil aliud significabat, quam perpetuitatem & separationem. Perpetuitas non mutat rei naturam, vt accidens: Separatio non est propria Politicæ sed Metaphysicæ, qua de re mox latius.

Ἐν τῇ συστοιχίᾳ] Συστοιχία seu mutua inter se respondens species, à Pythagoricis inducta fuit bipartita : cuius in altero latere dena ponent bonorum rationem habentia, in altero totidem malorum. Aristot. in Metaphys. lib. 1. cap. 5. ita commemorat. πῆρας finitum, & ἀπειρον infinitum : ἄρπον par, ἄπειρον impar : ἐν vnum, πολλὰ ἄριθμῳ multitudo: δεξιὸν dextrum, ἄριστον finistrum: ἄρρον masculum, & ἡλιν foeminam: ἡρεμεῖον quiescens, & κινεῖσθον mobile: ὀρθὸν rectum, κλιμακῶδες obliquum: φῶς lumen, σκότος tenebræ: ἀγαθόν bonum, κακόν malum: τετραγώνον quadratum, ἰσοπερικτές altera parte longius. Plutarchus in lib. de

lyde

lyde & Olyri, pro bono & malo ponit ἴσον ἢ ἀνίσον, hoc est, æquale & inæquale. Huius συστοιχίας meminit Aristoteles & lib. 14. cap. ult. Metaphys. & infra lib. 2. capit. 6. & lib. 9. cap. 9. Τρία autem hoc loco quaeri possunt. Primum quænam Pythagoræ fuerit sententia, qua dixit, vnum esse bonum? alterum, cur ea fuerit probabilior, quam Platonica? Tertium ad quam scientiam eius tractatio proprie pertinet? cum dicat Aristoteles, ἀλλὰ περὶ μὲν &c.

Τὸς λόγους εἰρηάζ.] Sic habent veteres codices plerique, teste Victorio, etsi in quibusdam ad oram [marginem] ascriptum esset, legi posse περὶ αὐτῶν pro εἰρηάζ. Vetus translatio vtrumq; reddidit, dici vel fieri, vtro autem modo legatur, ad sententiam non refert, malim tamen εἰρηάζ. verum sententia huius loci valde est obscura: vulgo ita accipiunt, quasi hæc sit, quæ hæctenus dicta sunt, non videntur infirmare ideam boni, propterea quod (quæ hæctenus dicta) nulla distinctione bonorum adhibita, omnis superior fuerit disputatio. Itaque etsi fortasse superiorum bonorum nulla est idea: non efficitur propterea, vt nulla vllius boni sit idea : nam quæ hæctenus sunt allata, fortasse de certo bonorum genere sunt accipienda, non de omni bono. Verum hæc explicatio, vereor, vt sit bona. nam etsi bona non distinxit Aristoteles : non sequitur propterea eum non egisse de omni bono. non enim valet consequentia; non distinxit bona, Ergo non egit de omni bono. Egisse autem eum de omni bono, ex hoc apparet, quod bonum per omnes categorias deduxerit, feceritq; mentionem tam bonorum propter se, quam quæ propter aliud. Quapropter hæc de Platone puto accipienda hoc modo. Occurritur enim Aristoteli à Platonis, Disputationem seu λόγους Platonis non ita infinite accipiendam esse de omni bono: sed de certo duntaxat bonorum genere. Plato enim id eam non ponebat in bonis, quæ propter aliud: sed in iis tantum quæ propter se. Itaque quæ hæctenus disputauit Aristoteles aduersus boni ideam (quibus non esse boni communem ideam, ea de causa potissimum ostendit, quod bonorum tanta sit dissimilitudo) non euerunt omni modo Platonis sententiam, qui & ipse hoc fateretur, diuersorum bonorum, nempe tam propter se, quam propter aliud, non esse communem ideam, sed eorum tantum quæ propter se. Hanc igitur controuersiam seu questionem vt dissoluat Aristot. Age, inquit, videamus: an igitur communis sit idea bonorum propter se. De hac diuisione dicimus c. seq.

C

T

Τὰ δὲ ποιητέα.] Vt modo descripsit bona propter se, quæ per se expetuntur & amantur: ita & hoc loco bona propter aliud, seu propter illa per se, ita describit: vt sint bona, quæ bonorum propter se sint efficiencia aut cõseruantia: & eorundem contrariorum prohibentia: Efficiencia, vt bona actiones virtutem: pharmaca sanitatem: cõseruantia vero, vt diligentia & prudentia rebus suis cõseruandis: exercitatio sanitatis: Prohibentia denique contrariorum sunt verbi gratia, in medicina, quæ dicuntur *ασφουλακικὰ* (præseruatiua) prudentia aduersus tempestatem.

Καὶ πρόπον ἄλλον.] Id est, Hæc bona non propter se dicuntur alio modo, hoc est, respectu priorum: nam illa dicuntur propter se: hæc alio modo, hoc est, non propter se sed propter illa, aut propter aliud.

Ὀφελίμων.] Sic vocat Aristoteles ea bona, quæ propter aliud expetuntur.

Χωρίζοντες ἑν.] Consecta partitione non statim dissoluit questionem hanc, an communis sit idea bonorum propter se, sed prius quæstiunculam alteram dissoluit, hæc: an bona propter se sint multa, an vero vnicum duntaxat, nempe idea: quam posterioræ quæstiunculæ ita dissoluit. Si vna idea esset bonum propter se & nulla præterea, sequitur, vt idea sit frustra & inutilis, ibi, ἢ ἕδ' ἄλλο. Rationem quam non adicit Arist. hanc esse puto eius consequentiæ, propterea quod idea exemplum seu archetypum à Platone esse dicitur. Notum est autem exempla seu archetypa seu sigilla inutilia esse, quibus nullæ exprimentur seu reddantur imagines. Posito ergo hoc plura esse bona propter se, ea inquam omnia, quæ *μονόμενα διακρίσει*, hoc est, nullis comitata bonis expetuntur: quæstionem principem ita dissoluit.

Si bonorum omnium propter se, vna & communis est idea: vna quoque erit definitio.

Consequens falsum. Ergo & Antecedens.

Consequencia seu ratio connexi eleganti exemplo declaratur ab Aristotele, *καθ' ἕπερ ἑν*: omnium enim rerum candidarum hoc est, vt puta, niuis, ceruicæ, cretæ, &c. qua sunt illæ candidæ, h. e. ratione candoris, eandem habent definitionem candoris. eadē quoque consequentia supra confirmata est in tertio syllogismo: consequens ibi, *πῶς δὲ*. In huius falsitate ostendenda positum est huius cõclusionis momentū (& totius quæstionis) ostendendū inquam, bonorum propter se non esse vnā definitionem: quod Aristoteles tribus exemplis declarat. Honos enim qua bonum:

hoc

hoc est, quatenus est bonum, aliam habet definitionem, quā scientia aut voluptas. nam honos bonum dicitur, quia virtutis præmium & testimoniū, & quodammodo diuinitatis significatiō: scientia autem bonum est, quia animæ est perfectio. Voluptas quoque bonum est, quia lætum sit testimoniū, nos bonum aliqui inigne esse consecutos (voluptas est comes boni antecedentis, est sublatio quædam animi boni consecuti. Cic. lib. 2. de fin. Antecedens ergo falsum est, *ἢ ἐπὶ ἄρα*. &c.

Ἡδοναὶ πνεις.] Voluptates animi sc. An autē illud *πνεις* etiam repetendum sit, ibi, *πῶς*, dubitari potest: putant vulgo, eo quod honores non omnes puta leuiore, aut ab obscuris hominibus delati propter se expetantur. Ego tamen non puto repetendum: quia verum non est, etiā leuiore honores propter se non expeti.

Ἄλλὰ πῶς δὲ λέγεται.] Sententia totius loci hæc est. Dicitur est modo bonorum propter se nullam communem esse ideam: quia tamen in bono omnia illa concurrunt: & proinde communitatem aliquā inter se habent: quaeritur quæ hæc sit communitas: omnis enim communitas vel rei sit, necesse est vel nominis. nulla est rei, quia dispares eorum sunt definitiones, vt dictum est. Ergo sunt *ὁμώνυμα*. notum est autē homonymorum duo esse genera: partim *διπὸ πύλης*, hoc est, fortuita: partim *διαιροίαις*, hoc est, consilij: & hæc posterior rursus est quadripartita, *ὁμοιότητες* seu assimilationis: *ἀφ' ἐνὸς ab vno, πρὸς ἐν, ad vnum: καὶ ἀνάλογων*, proportionis, de quibus Hammonij & Simplic. in Categorias Arist. tagunt latius. Quaeritur igitur, cum bona propter se iā cõstet esse *ὁμώνυμα*, ex quo homonymorum genera sint: & primum negat Aristot. esse fortuita, propterea, quod bona propter se non sine ratione bona dicuntur, neque facile mutari possunt. In fortuitis nulla est ratio, & facile commutari possunt. Relinquitur ergo vt sint *ὁμώνυμα* consilij. quæ quia quatuor sunt generum, tandem vltimi generis ea esse ait Aristoteles: hoc est, bonorum omnium propter se communitas est, quædam proportione. communicant, inquam, boni nomen proportione quadam, vt in corpore est *ὄψις* seu oculi, (ita vertit Cicero in *Timæo*) mens in animo *καὶ ἄλλο δὲ ἐν ἄλλω*, hoc est, in nauis gubernator, in ciuitate Magistratus. pertinent enim hæc ad eandem comparationem.

ὑπὲρ αὐτῶν ἄλλης.] De iis, hoc est, bonis per se, an ijs sit communis idea quædam.

Ὀμοί-

Ἄλλως δὲ καὶ ἄλλοι] Hoc loco alteram totius capitis partem collocauimus: qua docet κατ' ἀντιπαράστασιν seu obliqua ratione, Ideam non esse bonum illud summum, de quo quaeritur, qua nuntius demus Platoni esse bonum.

Εἰ δὲ ἐστὶ ἐν π.] Obscurum est an hæc verba ἐν πὶ τὸ κοινῆ aliud significent, aliud vero ista, εἰ χωριστὸν π: prioribus enim verbis bonum commune intelligit: posteriora accipienda sunt de idea ἢ χωριστὸν π: qua ratio redderetur, cur tractatio tam de bono communi, quam de secreto Politicæ non sit propria, hæc: quia neutrum ab homine comparari aut exerceri possit. dubito tamen, an ea omnia, nempe τὸ κοινῆ, de vno bono secreto sint accipienda. nam bonum commune, quod rebus singularibus inest, videtur quoque esse κατὰ τὴν δὲ πρακτὸν: deinde paulo post, ἰβι, γνωρίζειν ὡτὸ &c. verbum ὡτὸ (quod sine dubio hic de secreto bono solo intelligendum est) quia relatiuum est: indicat superiora quoque de vno ea intelligenda esse: atque ita ea verba, ἢ χωριστὸν, erunt ἐξηγητικὰ, hoc est, interpretantia priorum hoc modo: Si est vnum bonum commune, id est separatum per se. [Est hic locus valde obscurus: notanda est hoc loco diuisio apud Aristotelem multoties repetita, bonorum præsertim libro 1. *Magnorum moralium*. Bona aut sunt diuina, aut humana. De diuinis hic non agitur: sunt enim diuina Aristoteli bona quæ ab homine comparari non possunt, quæ non sunt κλητὰ aut πρακτὰ, veluti immortalitas, idea. Humana bona sunt duplicia, vel sunt vniuersalia vel singularia. vniuersalia sunt, quæ nomen tantum communicant rebus singularibus, & hoc modo hæc vniuersalia siue communia differunt ab illo communi secreto, hoc est, ab idea.]

εἰ δὲ ἐστὶ ἐν π.] Duo hoc loco intricate dicit Aristoteles: alterum, ideæ tractationem alienam esse à Politica, alterum, non esse id bonum quod quaeritur, ideam. De priore ita concludi potest.

Quæ scientiarum sunt propria, ea in sua quaque scientia sunt tractanda.

Idea Politica non est propria.

Ergo in Politica non est tractanda.

Maior certissima est ex Analyt. Assumptio probatur hoc modo.

In Politica tractantur ea, quæ ab homine parari possunt.

Idea non potest, quia bonum est secretum & cælestis.

Ergo

Ergo tractari non debet.

Posterior, nempe ideam non esse summum bonum, de quo hoc loco quaeritur, ita concludi potest.

Summum bonum Politicæ est κλητὸν καὶ πρακτὸν,

Idea non est κλητὸν καὶ πρακτὸν,

Ergo non est summum bonum Politicæ.

Τὰχα δὲ τῶ.] Hic altera continetur ratio ἀντιπαράστασι. Prioribus tamen verbis Platonis obiectio continetur ista ex lib. 6. de *Repub.* hoc modo: *ut fatear*, inquit Plato, *non esse bonum humanum seu πρακτὸν ipsam ideam: erit tamen utilis propterea, quod ut exemplum propositum, si quis eam contempletur, eius cognitione seu contemplatione facilius bona πρακτὰ seu humana cognoscat, & cognita assequitur:* Responder Aristoteles (vt & in libris *Eudemii*) honesta quidem est oratio & probabilis, sed non vera. Falsitatem autem ostendit duobus argumentis ab artium reliquarum ingenio sumptis: quorum prius ita concludi potest.

Artes omnes, quod sibi utile est & opportunum, exquirunt.

Ideam non exquirunt.

Ergo non est utilis.

Maiori ibi, πᾶσαι δὲ ἀγαθῆς ἕνεος &c. minor, περιελαίπυστον γινώσκον. Est autem certa maior. nam cum omnia bonum appetant, efficiuntur, vt & artes eadē sint appetitione. vnde & recte Aristoteles lib. 7. *Polit. in fin. omnis*, inquit, *ars & institutio quod natura deest, supplere studet.* & præclare in *συμποσίῳ* Plato amorē dicit esse *πενίας & πόρου*, copia & inopia filii: quasi omnia ex *πενία* oriuntur ad conquirendam *copiā* & τὸ ἐπιθυμῶν repellendum: quam maiorem confirmat item Aristoteles, ἰβι, καὶ τοῖς βόθθημα, ab opificum iudicio: vbi & minoris confirmatio ab absurdum continetur, quasi probabile & consentaneum non sit, si in idea magnum sit adiumentum, vt ab omnibus prætermittatur. Altera conclusio est ista.

Omnes artes in rebus singulis versantur.

Idea non est res singula, sed τὸ καθόλου.

Ergo non est utilis artibus.

Maiori ibi, φανεραὶ μὲν γὰρ: quam Aristoteles confirmat exemplo medici & ducis: Minor omittitur vt ex initio capitis certa, τὸ δὲ καθόλου. Momentum certe omne positum est in propositione; quæ quidem ita est accipienda, vt intelligatur de vsu & exercitatione. nam artes omnes & scientiæ, cum ad vsum ad-

adhibentur, res singulas considerent necesse est: quia vsus in rebus singulis consistit. At si præcepta artium non vsu considerentur: falsissima erit propositio. Omnium. n. artium præcepta & Theoremata sunt communia & spectant τὸ κοινόν, & sic intelligendus est Aristoteles *lib. 1. Rhet. initio, & infra li. 10. cap. ult. & lib. 13. cap. vlti. Metaphys. & passim in Analyt. posterioribus*, nam singularia, seu res singulæ, quia sunt infinitæ, præceptis contineri non possunt. vide Ciceronem in *Oratore ad Brutum*. Atq; ergo in summo oratore fingendo, &c.

CAPVT VII.

COMMENTARII.

Πάλιν δὲ ἐπιπέλωμεν.} Tria potissimum membra huius cap. constituamus: quorum in primo repetito initio ostendit rerum humanarum bonum quoddam esse, idq; optimum, perfectissimum & rebus omnib. instructissimum. Altero definitionem summi boni explicat, ibi, ἀλλ' ἴσως, postremo quædam rursus methodica inculcat, ibi, ὡς ἔργον γράφθημεν ἔν.

Τὸ ἐν ἐκείνῃ τῶν γὰρ.} Hic bonum breuiter describit, & eodem modo mox finem. Videtur autē hoc loco bonum tribuere artib. finē actionib. neq; tamen est distinctio, q̄ ad hanc rē attinet, & quidē hæc distinctio, q̄ ois finis est bonum, sed nō cōtra.

Ἐπειδὴ δὲ τελείω.} Hic incipit ostendere Aristoteles, summum bonum esse optimum his tribus rationibus: quia propter se expetatur: quia sit perfectum: quia rebus omnibus instructum. Quæ res vt intelligatur, interponit partitionem bonorum, hanc, quod alia bona sint, quæ sua vi & propter se solum expetantur: alia quæ expetantur nunquā propter se sed semper propter alia: alia denique quæ partim propter se, partim propter alia expetantur, qua partitione vsus est & Plato *libr. 2. de Repub. in princ.* & Cic. *lib. 2. de inuent. seu veteris Rhetorica extremo*; Eadem partitione primus, ni fallor, vsus est Archytas, vt est apud Stobæum λόγος C III. Est & alia partitio bonorum, verbis alia, re eadem: eaque magis Aristotelica: quod bonorum alia sint τέλη propter se: alia non τέλη. Eorum quæ τέλη, alia sunt τέλειω, alia ἀτέλη; vt hoc loco & *lib. 1. Magnorum Mor. cap. 3.* Iam quaeritur, quodnam ex iis generibus tribus sit præstantissimum. Plato *lib. 2. de Rep. initio* principatum tribuit ijs quæ propter se & propter aliud: Archytas & Aristoteles ijs, quæ pro-

pter

pter se tantum: quorum hæc videtur esse ratio, quod cum illa, quæ propter aliud tantum expetuntur, longissime absunt à summo: ita è contrario quæ longissime absunt ab isto infimo, nec quicquam cum eo commune habent: qualia sunt, quæ propter se tantum: certe summa & præstantissima esse videntur, quæ semper propter se expetuntur.

Ἐπειδὴ δὲ τελείω.} Modo diximus tres proprietates summi boni primo huius cap. membro explicari: quas à Platone sumpsit in *Philabo*. Plutarchus quoq; in *libro de communibus* notionibus plures proprietates commemorat: ait enim bonum esse εὐκλείων, optabile: χαίρων, τερπύων, hoc est, quod lætitia afficit: εὐτυχές: ἀξίων: ἄλλοθεν μέγιστον, hoc est, summe æstimabile. τέλειον: αὐταρκές: ἀπρόσδεές, nullo egens. Ex tribus nostris primum hac ratione confirmatur.

Quæ propter aliud expetuntur, non sunt perfecta.

Beatitudo est perfecta.

Ergo beatitudo propter aliud non expetitur.

Maiores τὸ εὖ δὲ ἡ. Minor, τὸ δὲ ἀγίστον τέλειον. Maioris confirmatio ex partitione bonorum nota est. Minor, hoc est, quod bonum sit perfectum, ponitur, vt vulgi opinioni cōsentaneum & infra mox confirmabitur.

Τέλειότερον δὲ.} Hic docet summum bonum esse perfectissimum hoc modo.

Quod propter se solum, nunquam propter aliud expetitur, perfectissimum est.

Beatitudo propter se solum expetitur.

Ergo est perfectissima.

Maior, ibi, τελειότερον, Minor, ibi, τοῦ εὖ δὲ, quam confirmat, τὴν ἡ δ, &c.

Τίμω δὲ, καὶ ἡδονῶν.} Supra *ca. 6.* dictum quoq; est, honorem, virtutes voluptates quæsdā & sensus propter se & alios expeti: honorem quidē propter aliud, nēpe propter virtutē. vt supra *ca. 5.* dictum est: propter se, quia bonū quoddā est diuinum, in q̄t Cic. *ad Atti.* virtutes propter aliud: q̄a beatitudinis sunt effectrices: propter se, quia hominē perficiunt. Sic voluptates propter aliud nēpe propter beatitudinē, inquit Arist. (et si Plato voluptatē tantum propter se expeti dicit *li. 2. de Rep.* propter se: quia iucunditas quædā est, & naturæ quædā expletio. Sensus quoq; propter se, et si nihil agēdum sit in q̄t Arist. *initio li. 1. Meta.* q̄a animal perficiunt: propter aliud, ob innumerabiles cōmmoditates & emolumenta.

Φαίρι-

Φαίνεται δὲ ἐξ ἑκ.] Docet bonum, quod quaeritur esse optimum, quia ἀσφραγες, hoc modo.

Quicquid est perfectum, est ἀσφραγες.

Bonum est perfectum.

Ergo, &c.

Maiores ibi, τὸ ᾧ τέλειον. Minor ex superioribus pendet. Ex altera ratione, hoc modo.

Quod nulla re eget, est ἀσφραγες.

Bonum nulla re eget.

Ergo &c.

Maiores ibi, τὸ δὲ ἀσφραγες τίθεμεν. Minoribus, τὸν ἕτ' δὲ, hoc est, nulla re egentem dicimus beatitudinem.

Τὸ δὲ ἀσφραγες.] Bisariam describit τὸ ἀσφραγες hic, & mox τὸ δὲ ἀσφραγες τίθεμεν: sed posterior descriptio est accuratior: prior tantū hoc agit, ut, ἀπαικείας vsusquam longe pateat, ostendatur. Et ait Aristoteles ἀσφραγες tam debere esse copiosum, ut non sibi soli, sed parentibus, liberis, amicis, aliisque nonnullis, civibus puta, sit satis: aut certe ad eos iuandos proficit, cur ita: propterea quod sit homo πολιτικός, hoc est, non sibi soli, sed & parentibus, patriæ, & amicis natus: seu natura congregabilis. Quam sententiam olim vsurpauit Plato *Epistola 9*. Demosthenes *ἀπὸ τῆς πρώτης*, & Cic. multis in locis expressit. ad quam hoc loco alluisse videtur Aristoteles: verum quia ea res videatur esse infinitior, summum autem bonum sit finitum quia perfectum: infinita enim sunt imperfecta: eo quod super aliquid iis addi vel adimi possit: ea re modum quandam huic ἀπαικείας, adhibendum censet. qui modus quis sit, hoc loco non explicat: sed εἰς αὐτὴν, hoc est, posterius infra nempe *lib. 11. cap. 8*. & *lib. 4. Polit. cap. 11*. vt ego quidem existimo: nam iis in locis bonorum fortunæ mediocritatem quandam, non excellentiam viro bono necessariam vtilemque esse ostendit.

Ἐνδεῖν.] Legendum vt in melioribus libris ἐνδεῖν, nam ἐνδεῖν in accusandi casu habet præter rationem quidem ἐνδεῖν, non ἐνδεῖν, deinde legendum ποιεῖν, non ποιεῖτο. sic enim habent veteres libri, & vetus translatio.

Ἐπὶ δὲ πάντων.] Implicata connexionione, cum Aristoteles docuisset, summum bonum esse ἀπαικείας: ostendit etiam esse bonum μὴ σωμαριθμώμενον: quæ occultatio seu occultata connexio hunc locum reddit difficillimum. Perique Interpretes, in quibus est Eustrathius, hunc locum ita accipiunt: quasi diceret

Aristo-

Aristoteles, beatitudinem suis omnibus partibus auctam, et si nihil extrinsecus ei præterea adiiciatur, esse summe expetendam. verbi gratia, vt quis non omnes summos honores, nec clarissimas victorias obtinuerit: & alioqui res alias abunde habeat, propterea non esse non beatum: & vt ea bona beatitudini desint: eam tamen propterea non esse non summe expetendam. Et si autem à recepta interpretatione non temere est descendendum: quia tamen ea Aristoteli directe repugnat: videamus, an meliorem afferre possimus. Constat beatitudinem esse summe expetendam. Ergo fieri non potest, vt magis: summo enim nihil est maius. At illi contra. Quod summe est expetendum, aiunt fieri posse vt magis expetur. Error natus est verbo non intellecto *σωμαριθμώμενος*: in quo sine dubio omnis vis est posita. Dicuntur igitur Aristoteli bona quaedam esse *σωμαριθμώμενα*, quæ aliis addita, eorum quibus adiiciuntur numerum & cumulum augent, eaque excrecere faciunt: vt prudentiæ addita nobilitas reddit prudentiæ bonum cumulatius. Contrariorum contraria est definitio, hoc est, μὴ *σωμαριθμώμενα* sunt ea, quæ aliis adiecta, ea non augent. verbi gratia, doctrinæ addita perceptio, non auget doctrinæ bonum, quia doctrina in se continet perceptionem: afficere beneficio ciuitatem & propinquos non magis est bonum, quam afficere ciuitatem duntaxat, quia ciuitate continentur propinqui. Sic bona valetudo curatione adiuncta, non fit maius. Et sic Aristoteles hoc verbo vsus est, *hoc loco*, & *libro 1 Rhet. capit. 37*. & *libro 1. magnorum moral. cap. 2*. Idem valet *σωμωπνεῖσθαι*, quo verbo vsi sunt interpretes hic Eustrathius, & *in libro 3. Top. Alexander*. Explicata iam verbi ratione, sciendum præterea est plura bona paucioribus esse anteponenda (Aristoteles *libro 3. Top.*) nisi sint ex eo genere, quod diximus esse μὴ *σωμαριθμώμενα*. nam in his ea regula locum non habet, vt recte eo loco Alexander, verbi gratia, bona valetudo & curatio, & si plura sunt bona, tamen non sunt magis expetenda, quam vna bona valetudo. Sic beatitudo & virtutes plura sunt bona, non tantum optabiliora, quam sola beatitudo, propterea quod eas beatitudo omnes in se complectitur. Nunc quaeritur, ex quo genere sit beatitudo, & ait Aristoteles esse ex iis quæ diximus, μὴ *σωμαριθμώμενα*, hac vsus conclusionē à repugnantibus.

Si beatitudo est *σωμαριθμώμενη*, Ergo cum altero vel minore

nimo bono coniuncta, erit magis expetenda, hoc est, non erit summe expetenda per se.

Falsum est secundum.

Ergo & primum.

Connexum ibi, *συναρτιζόμενῃ δὲ*. Ratio connexi ibi, *ὡς ἄξιον ἔσθαι*, hoc est, bonum appositum in iis, quæ diximus *συναρτιζόμενα*, efficit ut illud cui apponitur sit præstantius & maius, & proinde magis expetendum, *ἀγαθὸν δὲ ἔσθαι* &c. Consequenter falsitas perspicua est ex prioribus. Ergo hæc est Aristotelis sententia; summum bonum esse summe expetendum, neque posse crescere aut augeri: qua in re differt à reliquis omnibus. Hæc explicatio quod sit verissima, perspicuum est ex *li. 1. mag. moral. ca. 2.* & ex *Alexandro ad li. 3. Top.* ubi discrete scribit, se in suis commentariis ad Ethica (utinam extarent) hunc locum ita explicasse. Quæ Stoicorum fuerit sententia de hac re, nempe an bonum summum possit crescere, videatur *Cic. libro 3. de fin. & 4.*

Τέλειον.] *Quæro*, quid differant *τέλειον* & *ἄξιον* hoc loco: alias enim *τέλειον* ipso teste Aristotele *libro 1. magnorum moral. cap. 2.* idem valet, quod *ἄξιον*? Respondeo *τέλειον* dici summum bonum, quatenus suis omnibus partibus & numeris est absolutum: *τέλειον* inquam ratione sui dicitur summum bonum: *ἄξιον* vero ratione eius, qui habet summum bonum, quod illum scilicet copia bonorum necessaria locupletat.

Ἀξιῶς τὴν μὲν.] Hic alterum initio huius cap. membrum posuimus, quo breuiter & accurate beatitudinis vim & naturam definitione complectitur. Ait autem definitionem reperiri posse & confici, in uento hominis opere & munere: qua de re mox plura.

Καὶ ὅλως ὡς ἴσιν.] Idem valent hæc duo *ἔργον* & *πρᾶξις*: nam & mox vnum tantum iteratur, *ὡς τῷ ἔργῳ*, Sic & infra idem valent *ἐνέργεια* & *πρᾶξις* *μετὰ λόγον*, & infra *cap. 8. πρᾶξις* & *τῆς ἐνεργείας*. Itaque *πρᾶξις*, *ἐνέργεια* & *ἔργον* hic idem valent, quod latine officium, actio, munus, & opus: posterioribus, operatio. Non recte igitur hæc verba reddidit quidam (Lambinus) in iis qui opus aliquod efficiunt, & actionem aliquam obeunt: quasi *ἔργον* hic valeat opus aliquod manu factum, ut alias sæpe, teste Aristotele *libro 2. Eudem. cap. 1.*

Τέλει δὲ γίνεσθαι.] Insignis hic est locus, quo continetur mo-

us & ratio inueniendi naturam beatitudinis, hoc est, finem hominis, atque adeo omnium rerum fines: quod totum sumptit Aristoteles, meo iudicio, ex Platone *libro 1. de Repub.* extremo: qua de re agit etiam Alexander Aphrodisiensis *lib. 4. quaest. cap. 25.* Modus autem ab Aristotele hic positus dicitur in opere & munere eius, cuius finis quaeritur: ut hoc loco hominis: quod Aristoteles hac inductione ostendit.

Si in Tibicine & Statuario & omni opifice, omnibus denique quorum est munus & opus, finis positus est in opere & munere, ut est. Ergo & hominis finis in eius opere positus erit, si modo aliquod est eius opus. Verum primum. Ergo & secundum.

Cæterum quia hæc propositio seu antecedens maximam affert inmomentum ad finem, & beatitudinem hominis reperendam: nos eam paulo latius explicemus. Sit igitur hæc propositio. Quorumcumque est opus aliquod & munus, iis in opere ipso finis est collocatus & summa perfectio, confirmauit eam ut dixi Arist. exemplo artium. verum sunt & alia rationes, vna popularis, altera philosophica. nam res omnes factæ & conditæ videri possunt ad nihil aliud, quam ad munitus suum & rationem exercendam. Altera ratio est hæc, quod ut rerum omnium prima perfectio est forma: ita secunda (ultima) perfectio est actio seu opus & munus: v. g. hominis prima perfectio est anima, ut puta eius forma: ultima perfectio est vita, ut puta: animæ actio & officium.

Πότερον ἐν τέλειονος. Hic iam incipit explicare, an sit aliqua hominis actio, & ostendit esse duab. rationibus, quarum prior à minore hæc est.

Si fabri lignarii & sutoris villi opificum sua sunt opera & munera: Ergo multo magis homini suum erit opus & munus.

Alteram rationem à partibus sumptam, ita concludi potest.

Si oculi, manus pedes, omnium denique hominis partium sua sunt opera & munera.

Ergo & hominis totius suum erit opus aliquod.

Antecedens ibi, *ἢ καὶ ἅπαντα*. Secundum ibi, *ὡς τὴν καὶ ἀνθρώπου*. Ratio connexi totius hæc esse videretur, quod integri, totius & partium eadem sit actio: totius quidem vniuersa: partium singularis & propria: verbi gratia hominis totius actio est vita, cuius partes tributæ sunt in singula hominis membra, vita sentiens in sensus: intelligens in mentem.

Τὶ ἐν δὲ τῷ τῷ.] Explicato, an hominis sit aliquod munus & opus, eoque iam constituto, quaerit secundo, quodnam illud

fit. Inuestigat autem illud ex hominis forma seu anima, vbi obseruandum est commune præceptum. Rerum Opera & Munera Iustiora (principaliora) ex ipsarum Formis inuestiganda esse: nam inter formas rerum & actiones tanta est affinitas, vt saepe alterum pro altero ponatur. Verum, vt Physici dicunt, formæ in rebus naturalibus sunt actiones ipsarum, ex quibus postea secundæ nascuntur, de quibus hic agimus. Hac igitur norma vsus Aristoteles (quod videlicet in omnibus rebus munus earum ex forma inest) in hominis beatitudine inuestiganda eius formam primum ponit animam: deinde animæ actionem, vitam: hæc inquam ponit ex Physicis, vt certa, non confirmat. Hæc autem vita, quia multiplex est, altrix, sentiens, & rationis particeps, quarit Aristoteles propius, an vniuersa vita hominis propria sit actio, an vero pars tantum aliqua: & partem esse ostendit hoc modo, eamque rationis participem. Altrix communis est rebus omnibus animatis, & quaritur actio hominis propria, certe ea hominis propria esse non potest: idem est iudicium de sentiente, quia beluis est communis. Ergo si nec altrix vita, nec sentiens, propria est hominis actio, certe erit ea, quæ rationis est particeps.

Πρακτικὴ ἢς τῶ.] Vocat hoc loco eam vitam, quæ rationis est particeps, practicam seu actuosam; quod obseruatione dignum est, videtur enim communius hoc loco accipi quam plerumque solet. Nam anima ratione prædita bipartita esse solet, practica & theoretica: hoc autem loco tota rationis particeps anima, practica videtur dicta, quod indicat verbum τῶ λόγον ἐργασίης: hoc enim omni animæ ratione prædita congruit, non ei tantum, quæ in rebus agendis veritatur practica; sed etiam theoretica.

Ἔστι δὲ τὸ μὲν.] Quia constat beatitudinem iam consistere in ea animæ parte, quæ rationis est particeps: Aristoteles omisiss aliis animæ partibus in hac potissimum elaborat, eiusque duas statim affert partitiones, quarum prior hæc est: τῶ τῶ δὲ τὸ μὲν, hoc est, eius pars vel rationi pareat, vel ipsam in se rationem continet. Altera δὲ τῶ τῶ δὲ τῶ τῶ: hoc est, vel est potestate, vel vsu (Barbare, potentia vel actu) De potiore agit & in *Politiciis libro 7. capit. 14.* & infra copiosissime hoc libro *capit. vltim.* propterea quod ad naturam beatitudinis & virtutum discrimina repertienda sit vtilissima, hoc qui-

quidem loco ad beatitudinis naturam, ibi ad virtutum, nam in vtraque particula posita est beatitudo, hoc est, tam in ea parte, quæ per se sapit & intelligit, (*Philosophica*) in qua mens, sapientia, scientia, & id genus alia: quam in altera, (*Politica*) in qua motus animi, appetitus & πῶθη, quæ priori velut præceptorum aut patri pareat, verum de hac partitione infra latius. Posterior partitio non animæ tantum, sed omnium rerum est communis, maxime naturalium: vulgatum est enim res esse vel actu, vel potentia, vt dicimus. Vfus autem huius partitionis est, vt videamus, vtra in parte consistat beatitudo, an in facultate, an vero in vsu: & ait vitro: τὴν καὶ ἐνέργειαν, hoc est, in viũ consistere. Cur ita? κυριώτερον ἢ αὐτῆ: hoc est, eo quod vsus seu actio potestate sit perfectior & magis propria: beatitudo autem quia est perfectissima, est in rebus etiam perfectionibus ponenda, qualis etiã vsus est, non potestas. Quæro, cum agatur de hominis beatitudine: homo autem non tantum ex anima sed etiam ex corpore constat: cur tantum animæ actionis meminerit Aristoteles, non vero actionum corporis? Respondeo ex eodem principio, quod modo attuli, quia perfectissima quædam res est beatitudo, eam propterea in hominis parte perfectiori esse collocandam, quæ est anima non corpus: etsi corporis & fortunæ bona quoque sunt necessaria, ex Aristotelis sententia, quod mox explicabitur in differentia, tum cum actioni huic animæ attribuit virtutem.

Εἰ δὲ ἐστὶν ἐργον.] Genere beatitudinis, quod est animi cum ratione actio, inuento: hic iam differentias inuestigat: quarum prior hæc est ex virtute perfecta. Eam Aristoteles ex diuisione scrutatur, hoc modo: actiones animi, vt & omnium rerum actiones, vel sunt perfecte vel non. Imperfectæ animi actiones sunt, verbi gratia, impetu aliquo vel casu, aut non sponte aliquid agere, vel fortiter, aut liberaliter, aut iuste, vt Achilles fortis fuit sed impetu tantum naturali. Agunt etiam nonnulli vtilitatis tantum suæ causa: agunt & pueri & serui, sed imperfecte, inquit Aristoteles *libro 1. Polit. c. a. vltim.* agunt & vitiose: contra sunt alii, qui recte agunt, sunt & qui perfecte. Cum itaque tam multiplex sit animi actio, quarrendum fuit, quo in genere sit beatitudo: qua in specie. Et ait Aristoteles, esse in actione bona & perfecta. Argumentatur autem hoc modo.

Omnis actio aut sit viciosa, seu quomodolibet, aut sit bene.

Animi actio seu beatitudo est actio, Ergo fit aut utcumque, aut bene. Bene autem fieri, hoc est, bonam esse: hoc est, ex virtute fieri, hoc modo concludit.

Omnis bona actio ex virtute fit: seu quicquid bene fit, virtute perficitur.

Beatitudo est bona animi actio.

Ergo beatitudo ex virtute bene fit, seu beatitudinis actio virtute perficitur.

Huius posterioris conclusionis maior, ibi, ἐν ἡμῶν δὲ, ὁ καὶ τὴν quam Arist. exemplo à citharædo declaravit, vno duntaxat, q̄ sit certissima, de qua tamē latius infra li. 2. c. 6. Minor è superiorib. est certa: vbi dictum est, beatitudinē esse τὸ ἀριστον. Hæc autē est huius loci mire longiori Hyperbato obscuri sententia, τὸ δὲ αὐτῷ φαινέιν.] Hic indicatur ea animi actionum partitio, quam modo attulimus, quod alia sit proba, & perfecta: alia non item.

τῶ γένει.] Actio, inquit Aristoteles, qualibet, seu huius & illius, & actio probi seu proba, genere conveniunt, utraq; enim est actio quædam, sed qualitate tamen discrepant. ἀρετῆς.] ἀρετῆς nomine genere dicitur, quicquid excellit, & in suo genere perfectum est siue in corpore siue in animo, vnde & virtutum bonum: hoc est, virtute præditum, quia in suo genere perfectus est, hoc est, in animo, ἀρετῆς vocant.

Προσθεµένης.] In omnibus inquit, reperitur hæc differentia quod alia actio sit simpliciter huius vel illius, alia ἀρετῆς, hoc est, boni. Reperitur autem hoc modo, si generali nomini addas virtutis nomen. nam ἀρετῆς nihil aliud est, quam quod ex virtute, seu consentaneum virtuti, vt Musicus est generis nomen, adijce nomen virtutis, efficietur Musicus ἀρετῆς, bonus.

Κιθαρῆς δὲ µὲν ᾄ.] Ratio continetur eius, quod dictum est, citharædum ἀρετῆς fieri ex virtute, seu dici ratione virtutis hoc modo.

Qui bene agit, ex virtute agit. ἀρετῆς bene agit.

Ergo ἀρετῆς est ex virtute.

Εἰ δὲ ἄλλως.] Hic iam accedit ad minorem prioris syllogismi, quo dictum est, actiones aut fieri quomodolibet, aut perfecte.

Καὶ πλείους.] Numerus multitudinis pro singulari videtur positus, de quo supra cap. 1. diximus.

Εἰ δὲ πλείους αἱ.] Hic locus est valde obscurus, quem vulgo ita

ita accipiunt, quasi dicat: cum iam constet, beatitudinem esse animi actionem ex virtute, dubitari poterat, quia multæ sunt virtutes, quænam sit ea virtus, & ait Aristor. (inquit illi) virtutem hanc intelligendam prudentiam, cum Aristoteles dicat intelligendam virtutem optimam & perfectissimam. Prudentiã autem constet virtutibus veluti principem & ducem dominari, easq; dirigere. Alii per multas virtutes intelligunt omnes omnium actionum virtutes & animi, quam corporis: ex quibus omnibus ad beatitudinis definitionem eligenda sunt animi virtutes, quæ sint præfatiores. Nè utra explanatio mihi satis probatur. & vt de posteriore prius, cum verba illa priora, ἐνέργεια καὶ ἀρετῆς perspicue de anima sunt accipiendã: hæc & proxima, vt q̄ de eadē re agant, hoc est, de animi opere & munere accipiendã videantur. Sic. n. & in initio ca. 1. de πολιείᾳ, πέντα: & postea ei δὲ πολιείᾳ τῷ. Ad priorem sententiam prius q̄ respondeamus, quæri potest, an hæc definitione continetur non tñ practica beatitudo, de qua in his libris agitur, sed etiã theoretica. nam bipartitam esse beatitudinem infra libro 10. ostendetur & videtur practica duntaxat contineri: eog; Arist. consilium sit explicare, vt iã sæpe ipse iteravit, πρᾶξι καὶ ἀρετῆς: q̄ est beatitudo practica: h. e. beatitudo illa, q̄ in actione omnium hominum cernitur, q̄ in tota vita humana cernitur. Verius tñ est, cõmunem esse hæc definitionē & quoq; Theoreticã continere: propterea q̄ oēs eius partes, theoreticã etiã congruant, vt ipse Arist. infra lib. 10. ca. 7. perspicue testatur initio. quin etiã ex eo loco argumentari quis posset solam theoreticã contineri: propterea q̄ cum beatitudo sit actio ex virtute perfecta, perfectissima autem sit virtus ea, quæ est Theoretica, nempe mens, videatur particula q̄dam definitionis, puta, ex virtute perfecta, theoreticã magis esse accommodata Verum quia Arist. consilium est, bonum practicum explicare, cõmunē quidē dicimus esse definitionem, sed hic de practica tñ accipimus: & proinde virtus quoque practica intelligenda est. Cum igitur videamus, ex virtutibus practiceis q̄nã sit intelligenda, vulgo, vt diximus, prudentiã intelligunt: nã tamen si proptie Theoretica sit virtus, quia tamen eius theoria ad res gerendas seu ἐπιπέδῳ pertinet, larga significatione practica quoque dici potest: quæ virtus, quia reliquis practiceis, quasi Dux & princeps dominatur, vt diximus, videtur omnium esse perfectissima & proinde hoc loco intelligenda: vt certe hæc explanatio valde iurare videatur eo loco, quem modo adduximus

ex 7 capitū libri 10. initio. puto tamen hanc sententiam Aristotelis hoc loco esse: cum virtutes animi sint plures, nempe iustitia, liberalitas &c. perfectam virtutem eam esse intelligendam, quæ omnes illas singulares virtutes complexu suo in se continet, hoc est, non hanc vel illam virtutem esse differentiam beatitudinis, sed virtutem in genere. Eam enim esse perfectam: singulas virtutes esse imperfectas: quam explanationem nostram adiuvant multa loca Aristotelis, quibus ille, de hoc loco agens, hoc est, de hac differentia, semper nominat perfectam virtutem: vt *infra ca. 9. in fine* ἢ ἀρετῆς; τελείας. *ex ca. 10. in fine* δὲ δαίμονα & *cap. 13. in primis*, ἐνεργεια καὶ ἀρετῶν: & *in magn. moral. libro 1. capit. 4.* & *in i. lit. cap. 13 libro 7.* Φαίειν δὲ. præterea *capit. 9. in fine*, ibi, δὲ ἢ δὲ ἀρετῆς: satis aperte explicat hunc locum, nam ait vt diximus, agens de virtute perfecta: at nusquā hoc dixit, præterquam hoc loco, præterea *libro 2. Eudem cap. 1.* apertissime virtutis nomine ὄλη, hoc est, vniuersam esse intelligendam dicit: non vero μόρια seu partes: quia sint imperfectæ. Ex quibus locis perspicuum esse puto, virtutem hoc loco vniuersam, vt quæ sit perfecta, intelligendam esse. Trifariam namque perfecta virtus dici solet, teste Aspasio *in libro 5. Ethic. capit. 1.* Nam fortitudo, quæ, recta ratione duce, labores & pericula sustinet, perfecta olim dici solet, comparatione eius fortitudinis, quæ impetu quodam, non ratione qualis erat in Achille, eadem aduerbia propulsat: vnde & fortitudo vocari solet communi nomine virtus. Deinde omnium virtutum ἀθροισμα seu collectio, hoc est, virtus ὄλη & vniuersa dicitur perfecta, & quidē vere, inquit Aspasius. Postremo iustitia quoque dicitur perfecta ab Aristotele eo loco *cap. 1. lib. 5.* non quidem ex parte iustitia, quæ eadem est cum virtute. Denique explanationem illam aperte confirmat & Plato *lib. 2. de Repub. extremo* (ex quo loco hæc omnia sumpta supra diximus) vbi hanc differentiam non in prudentia, sed in iustitia, puta vniuersa, cerni & positam esse ait.

[*Ἐπὶ δὲ ἐν βίῳ.*] Hæc est altera differentia, qua requiritur temporis longinquitas ad beatitudinem complendam. Mirandulanns *lib. 40. Euerf.* vt supra de virtute, ita & hoc loco de tempore mire, sed frustra & perperam laborat. nam Aristotelis hanc esse sententiam hoc loco: Beatitudinem non in puero, neque etiam in viro statim, cui scilicet omnia bona iam adfunt, perfectam censei; sed requiri præterea aliquod temporis interuallum

uallum, quo illa rerum omnium in aliquo cumulatio & perfectio velut stabile quiddam teneatur: multis ex locis confirmari potest, vt hoc loco, ἢ δὲ μὴ ἀμέγε, ἢ δὲ ὀλίγον χρόνον, & *infra cap. 9.* & *lib. 10. cap. 7.* ἢ τελεία. & *magn. moral. lib. 1. cap. 4.* ἐπι εἰς ἢ δὲ δὲ μακροῖα. Et *in Eudem. lib. 2. cap. 1.* ἐπι δὲ. Ex quibus omnibus locis præter ea, cur longum tempus ad beatitudinem complendam sit necessarium: hæc quoque ratio insignis elicitur, quod beatitudini attribuenda sint perfectissima. Tempora autem longiora breuioribus esse perfectiora, vel ex eo solo patet, quod longinquitas æternitatis, quæ, vt diuinitati conueniens perfectissima habetur, proxime imitari videatur: quantum autem tempus requiratur, & an vita perfecta seu tempus perfectum etiam ante mortem iudicetur, *infra cap. 10.* ostendetur.

[*Περί γενεῶ φησι μ.*] Hæc tertia est huius capituli pars, qua methodica quædam seu analytica præcepta cōtineri diximus, eo consilio ab Aristotele hic repetita, vt definitionem & summum boni explanationem, si quis minus perfectam & explicatam accusare velit, teneatur: tacite quoque reprehendat Platonem, aliosq; omnes, qui secus de summo bono disputarunt.

[*Δεῖ ἢ δὲ ἰσως ἕστυ πτω.*] Hæc prima est ratio seu præceptum analyticum, quo suam definitionem stabilit: omnib. enim in artibus primæ explanationes breuiores, posteriores magis exquisitæ & absolutæ esse solent, primum inquam forma quædam rei, de qua agitur, oculis breuiter est subijcienda: deinde res latius explicanda. Huiusmodi breuem & primam descriptionem Aristoteles hoc loco *περί γενεῶ φησι* & *ἕστυ πτω* vocat: *Lib. autem 2. cap. 1. de Anima* vocat etiam *τίπω*. vulgo *ἕστυ γενεῶ φησι* dici solet: quo etiam vocabulo vsus est *Plato lib. 6. de Rep.* hac ipsa de re agens. Apud Ciceronem *in Topicis* perperam vulgo scribitur *περί γενεῶ φησι*, cum legendum sit *περί γενεῶ φησι*. Descriptionem Cicero latine vocat, alibi formam & informationem. Vocabula græca omnia à pictorum primis delineationibus sunt sumpta. Exquisitior autem & vberior explicatio *ἀναγενεῶ φησι* hoc loco dicitur, quæ in definitionibus *ὁρισμοῦ* dici solet.

[*Καὶ ὁ χρόνος ἢ τριῶντων.*] Confirmat, quod attulit præceptum reliquarum artium exemplo, quæ pedetentim & paulatim ac tempore præcedente perficiuntur, qua de re pulcherrimus est locus apud Aristotelem *lib. 2. cap. ult.* Sophisticorum

argumentorum, vbi Aristoteles ostendit, artem dicendi & artem Dialecticam paulatim quoque esse perfectas: imo petit Aristoteles, vt cum ipse primus sit autor Dialecticæ, etsi omnia præcepta non exquisitè tradiderit, vt sibi ignoscat: puima enim quæque perfecta esse non posse. Sic & Cicer. *in Oratore*, de pictura, de arte sculpendi idem explicat; *nihil est enim, inquit, simul & inuentum & perfectum*. Et pulcherrime Lucretius *lib. 5. extremo*:

Sic vnum quicquid paulatim protulit atas

In medium, ratioq; in luminis eruit oras.

Nam aliud ex alio clarescere corde videbant

Artibus, ad summum donec venere cacumen.

Itaque tractationem Politicam Aristoteles vult non statim perfici & perpoliri, sed paulatim more reliquarum artium. Quare si definitio fortasse perfecta satis non videbitur, excusationem tamen se mereri.

Μεμνῆσθαι δὲ τῶν.] Alterum est præceptum analyticum de subtilitate, quæ non vbiq; est eadem, sed partim ratione materia: partim ratione ipsarum artium, nunc maior est, nunc minor. De materia dictum est supra *cap. 3.* De artibus seu scientijs hoc loco monet Aristoteles, videndum esse, quam subtilitatem ars quæque requirat: Fit enim interdum, vt in eadem materia duæ artes versentur: quarum altera multo sit altera subtilior & exquisitior, neque debeat alterius subtilitas in alteram deportari. Verbi gratia, Faber lignarius & Geometra angulum considerat vterque, sed faber, vt eo dirigat opus, hoc est, considerat angulum in ipsa materia: Geometra abstractum à materia, & quid sit angulus, quæ sit eius definitio & natura, inuestigat. Sic Physicus, Medicus, Politicus in homine omnes versantur, sed ratione dispari: Physicus explicat, quid sit homo: Medicus, quis sit sanus homo: Politicus, quis beatus sit homo.

Ὅπως μὴ τὰ πῆρεργα.] Eleganti prouerbio confirmat Aristoteles, id quod dixerat de artium dissimili subtilitate. quo prouerbio vsus est & Galenus *lib. 9. de Hippocratis & Platonis decretis*: & attigit Aristoteles *lib. 2. Polit. cap. 12.* Sumptum videtur ex poeta Agathone, cuius versus apud Athenarum.

Τὸ μὴ πῆρεργον, ἔργον ὡς ποιήματα,

Τὸ δὲ ἔργον ὡς πῆρεργον ἐκ ποιήματα.

Politica igitur scientia, tum quod in materia instabili, nempe in

pe in actionibus humanis quotidie variantibus, versetur: tum quod ea scientia non tam ad acute disputandum, quam ad rectè viuendum sit comparata: non debet, neque etiam potest minuta illa subtilitate explicari. Quare & Plato grauitè errat, qui *lib. 6. de Republic* (nam contra illum locum satis aperte hoc loco Aristoteles disputat) summam subtilitatem in hac quoque scientia requirit, & omnia ad viuum refecanda existimat. Peccat etiam in eo, quod politicis disputationibus adiunxerit tractationem de Deo & de Ideis, quæ non sunt οὐκεία, neque accommodata: hic enim humana explicantur, non diuina. Aristoteles autem singula eatenus persequitur, quatenus huic arti vitæ sint necessaria. Sic disputationes de Anima *infra cap. ult.* de origine amoris, *infra lib. 8. cap. 1.* Physicas, tantum attingit, non pertractat: vt & supra Metaphysicas de Ideis & numeris Pythagoricis. Huius quoque præcepti memor sæpe rationem reddit, cur hoc vel illud explicet in his libris: vt de voluntate & consilio *infra lib. 3. initio*: & de voluptate *infra lib. 7. cap. 11. & lib. 10. cap. 11.* de Amicitia quoque *infra lib. 8. Sic & lib. 10.* non pertractat disputationem de beatitudine theoreticam, vt pote à Politicis, quæ sunt practica, alienam. Sic & *lib. 1. magnorum moralium cap. ult.* diligenter se excusat, cum in Ethicis tractet de scientia, sapientia, arte & mente: quorum tractatio ad Analytica & Metaphysica propius videatur pertinere. Itaque hoc teneatur, si qua ineident huiusmodi, quæ aliena videantur, ea attingenda esse non pertractanda, pro rei propositæ utilitate, ne πῆρεργα ipsis ἔργois fiant maiora. Rectè igitur & Galenus *in lib. de naturalibus facultatibus*, monet, de animæ natura disputationem neque Medico neq; Politico esse vitalem, eaq; re omittendam: etsi aliqui tractatio animæ alia in re & Medico & Politico est utilis.

Ὅτι ἀπογοητεύειν.] Tertia est descriptionis excusatio. Est enim præceptum analyticum: non in omnibus disputationibus causas, seu τὰ διον esse exquirendas: sed satis esse, si τὸ ἔν ἐxplicetur: Verbi gratia, in artium principijs causæ non requiruntur, principia inquam per causas non explicantur, sed sensu partim, vel inductione, vel consuetudine, καὶ ἀπὸ ἀλλῶν, h. est, alia principia alijs modis, puta, experientia & vsu, communium hominum sensu & iudicio, mente deniq; ex Platonis sententia, cui menti natura sunt insitu virtutum igniculi & semina, vt Cic. loquitur. Quæ igitur in principijs est ratio, eadem h. loco quoq; obser-

obseruanda fuit, vbi de beatitudine agitur: nam beatitudo quoq; ipsa principium est vitæ & scientiæ Politicæ: & definitio superior rei scienda non erit, si fortasse causas in se non contineat: quin etiam eadem ratio in omnibus his disputationibus seruanda erit: vt ne requiratur nimis enucleata causarum tractatio, contentiq; esse debemus, si populariter explicentur.

Τὸ δὲ ὅτι πρῶτον.] In veteri translatione non est ὅτι: & ni fallor rectius nam & Eustrathius hoc modo explicat: *In principijs, inquit, non exquiruntur causa: quia principia sunt prima: τὸ δὲ πρῶτον, τὸ δὲ, hoc est, beatitudo autem est πρῶτον καὶ ἀρχὴ, principium, vt dixi, Politicæ: his enim verbis continetur syllogismi assumptio: cuius hæc sit formula.*

In principijs non exquiruntur causa.

Beatitudo autem est principium.

Beatitudinis igitur causa non sunt exquirenda.

Quæ sententia huius loci & explanatio cum verissima videatur, puto scripturam veteris translationis esse veriolem. Videatur tamen, quæ dicta sunt supra cap. 4.

Μετίνας δὲ πλεονέκτων.] Egregium & hic continetur Analyticum præceptum, de principijs, ea nimirum quoad fieri possit, eorumque natura patiatur, accuratissime explicanda esse. Sic enim hæc verba existimo accipienda: quibus velut ἐπανόρθωσις seu correctio eorum, quæ de principijs dicta sunt, continetur, aut certe explanatio. quod enim hæctenus dictum sit de principijs, causas illorum non esse enucleate proponendas, non ita accipiendū videtur, quasi negligenter in illorum explanatione sit versandum, quin potius quam diligentissime sunt pertractanda: ita tamen, quoad natura eorum patitur, politica non tam exquisita, quam Mathematica. Cur autem principiorum tractatio tam accurata esse, eaque rectissime constitui debeant, rationem adiicit Aristoteles hanc, quod toti reliquæ disputationi maximum momentum afferant, id quod prouerbio quoque declarat: *nam principium, inquit, dimidium est totius: atq; adeo (vt h. loco Platonem imitatus Aristoteles ait) πλεονέκτων, h. e. plus quam dimidium: atq; certe non in vitæ tantum actionibus, sed in omnibus disputationibus plurimum interest, quæ & qualia principia constituentur, quæ nisi sint vera & bona, innumerabilia absurda cōsequantur, necesse est: quo nomine grauissime Aristot. li. 1. Metaphysicor. Pythagoreos reprehendit: & Cicero multis in locis Epicureos: & ipsum quoque Plato-*

Platonem de Ideis Aristoteles. nam, vt eleganter Aristoteles lib. 2. de celo; paruus initio error, progressu fit *μικροπλοῦσι*. Quare & Plato in *Cratyl.* & lib. 2. de *Repub.* grauitè & sapienter monet, omnes in hoc elaborare debere, vt principia tantam fundamenta prudenter statuatur: eoque ipse vsus argumento, & hoc quidem prouerbio ipso lib. 7. de *legibus*, iubet Politicum maximam diligentiam adhibere in puenis recte instituendis, vtpote totius Reip. seminarijs: & Aristoteles quoq; in *Politicis* lib. 5. cap. 4. hoc argumento seditionum in Rebuspub. etiam parua initia diligenter esse cauenda monet. Hoc igitur præceptum secutus Aristoteles, est beatitudinis definitionem, omnemque Politicam disputationem non tam enucleatam esse oportere, supra disputauit: tamen quia Beatitudo totius Politicæ est principium, deinceps satis accurate de ea explicabit.

CAPVT IIX.

COMMENTARI I.

Σχεπτόν δὲ ἀεὶ αὐτῆς.] Dixerat modo, principia diligenter esse explicanda: Itaq; & de beatitudine diligentissime esse explicandum, vtpote huius scientiæ principio. hoc igitur capite totam beatitudinis definitionem artificiosa ἀναλύσθ retexere incipit: quæ quidem ἀναλύσθ analytica proprie extendi potest vsq; ad hoc caput 13. largius tamen toto opere Ethicorum & Politicorum nihil aliud agitur, quam vt omnes huius definitionis partes accurate & singulatim retexantur. Et primum quidem hoc capite ostenditur recte beatitudinem dictam esse actionem animi ex virtute. Tres autem huius capituli partes poni possunt, in quarum prima contineatur via & ratio explicandi de principijs & beatitudine: Secundo loco ibi, νεμερήδιον &c. affert quædam ab omnibus concessa; quibus beatitudinem confirmet esse actionem animi. Postremo ex veterum quoque opinionibus docet, recte beatitudini a se attributum illud, ex Virtute.

Πεὶ αὐτῆς] Id est, ἀρχῆς, vt & modo δὲ αὐτῆς. perperam igitur Interpretes reddunt de beatitudine, cum sit reddendum de principio, sub quo comprehenditur quidem beatitudo.

Σχεπτόν δὲ.] Hæc prima est pars capituli, qua contineri diximus methodicum præceptum, meo quidem iudicio non beati-

beatitudini tantum: sed omnibus etiam principijs, atq; adeo omnibus controuersijs & disputationibus accommodatum: quo & vsus est Aristoteles *lib. 2. de celo initio*. Præceptum autem est istud. Res seu controuersias non argumentis tantum, sed & testimonijs, auctoritatibus, communi hominum consensu: omnibus denique de re propofita, quæ ferantur, esse stabiliendas: maxime Politicas, in quibus nihil temere inno- uandum est, & communis hominum consensus, & veterum autoritas, uita deniq; communis maximam vim habent, qua de re *infra lib. 10. cap. 1. §. 9.* Horat. Cum ventum ad vsum est, mores & uita repugnat.

Ὁὐ μόνον ἐκ τῶν συμπαθῶν. &c.] Hæc duo, ἐκ τῶν συμπαθῶν ἡμῶν & ἐξ ἀνὸ λόγου. alias quidem discrepant. nam *συμπαθῶν* rationis est complexio: ἐξ ἀνὸ λόγου. seu ἐξ ὁ λόγου. (vtrunque enim Aristoteli est vsitatum) argumenta aut sumptiones ualent: sed hoc loco eodem referuntur: sententia est: non tantum argumentis agendum, ἀλλὰ καὶ, sed etiam.

τὰ ὑπερβαίνοντα.] Id est, ea, quæ uere infunt alicui, & uere attribuantur. Est autem hæc pulcherrima sententia, qua prioris præcepti methodici ratio continetur. nam quæ communi consensu ab omnibus probantur, non temere quis falsa existimare debet: quibus si & nostra disputatio consentiat: magnum profecto argumentum erit, eam esse ueram. Vera enim ueris consentiunt: falsis discrepant. τῶν μὲν γὰρ, hoc est, quæ uere sunt attributa, ut diximus, consentiunt uero, seu ei quod uere fuerat propositum: Verbi gratia, quæ uere de beatitudine dicuntur τὰ ὑπερβαίνοντα, ea definitioni quoq; Aristotelicæ, si uera est, conuenient: si falsa, non conuenient. nam τῶν ψεῦδους.

Νεμεσηθῶσαν δὴ.] Hæc altera capitis pars; qua ostendit, se conuenienter ueterum Philosophor: sententijs consentientibus beatitudinem dixisse actionem animi: & primum quidem affert bonorum partitionem academicam, in animi, corporis, & fortunæ. de qua Plato *in Euthydemo, in Philebo. s. §. 9. de legibus. Cicer. 1. Academ. §. 5. Tuscul. Sumit autem animi bona esse maxima omnium consensu ueterum Philosophorum: ex hoc ita ostendit recte se beatitudinem in animo collocasse: recte inquam animi actiones in summis bonis posuisse. Sic enim argumentatur.*

Bona animi sunt maxima & uerissima bona omnium consensu: Atqui actiones animi pertinent ad animum, & sunt in bonis animi.

Ergo

Ergo actiones animi sunt inter bona maxima: & proinde actiones animi recte beatitudini, utpote maximo bono in definitione fuerunt accommodata.

Maiores ibi, τὰ ἀπὸ ψυχῶν. Minoribus, τὰ ἵππευσι. Vtraque perspicua est, & uera & concessa. Complexio ibi, ὡς καὶ λῶς αὐ: quali dicat: recte igitur beatitudini attribuimus actionem.

Ὁρθῶς δὲ καὶ ὅτι.] Hic docet, cur beatitudinem uocauerit actionem, ex communi quoque consensu: locus est obscurus, quem tamen duobus syllogismis plane illustrari posse confido. Summa hæc est: recte, & ueterum opinioni conuenienter se uocasse actionem τὰ λῶ: dixit enim actionem esse beatitudinem, seu actionem attribuit beatitudini, quæ est τὰ λῶ: cur recte? nam hinc sequitur actionem esse in bonis animi. Iam è prioribus notum est, quod est in bonis animi, hoc esse bonum præstantissimum, & proinde beatitudini conuenientissimum. Concludi hæc possunt his formulis.

Omne τὰ λῶ est è maximis bonis, seu bonis animi.

Actiones autem quadam sunt τὰ λῶ.

Ergo sunt in bonis animi.

Maiores omnia est ut certa, & supra *initio cap. 7.* explicata, & ab omnibus concessa. Minoribus, ὀρθῶς δὲ καὶ ὅτι, & hoc omnes fatentur, actiones quasdam esse τὰ λῶ, puta honestas: non uero omnes, puta uitiolas, quare ait *πῶς*. Complexio ibi, ἔπει γὰρ τῶν. Ex hac complexione, & primo syllogismo, alter hic ita contendi debet, perspicuitatis gratia, omissus tamen ab Aristotele, utpote ex prioribus pendens.

Bona animi sunt bona uerissima.

Actiones quadam sunt bona animi, ut modo est ostensum.

Ergo actiones quadam animi sunt bona uerissima: & proinde beatitudini recte attributa.

Συνώδει δὲ τῶν λόγων.] Alterum consensionis argumentum, quo ostendit, se recte beatitudinem dixisse *πῶς*. Omnes enim, inquit, vno ore beatorum dicunt bene agere & bene uiuere, idemque esse *δύζωϊαν* & *δύπραξίαν*, quod *δύδαμονίαν*: tribuunt, inquam, omnes beatitudini *πῶς*. Ergo & nos recte tribuimus. Eodem argumento Etymologico seu *λεξικων* vsus est & supra *cap. 4.* & Plato *libr. 7. de Republic. extremo, in Gorgia & Protagora.*

Ὁμνίται ἢ καὶ τὰ.] Hæc est tertia huius capitis pars, qua Arist. ueterum dissentientes opiniones & disputationes ostendit, quæ prope

prope aut longe absint à sua opinione: aitque eas magna quidem ex parte cum sua convenire: ex qua veritatem suam quoque opinionis elicit. nam verisimile non videri eos omnes viros celeberrimos profusè errasse.

Τοῖς μὲν ἢ δὲ ἀρετῆ.] Hic iam opiniones commemorat, & primum quidem commemorat, postea perpendit. Afferit autem quinque. nam fuisse, qui beatitudinem dicerent virtutem: qui prudentiam: qui scientiam aliquam: qui virtutem cum voluptate coniunctam, qui demique virtutem cum bonis externis coniunctam. Primæ opinionis omnes fere fuerunt, vt Politici omnes, de quibus supra *cap. 4.* & Socrates ac Plato *lib. 11. de legibus*, & in *Gorgia*, & post Aristotelem Stoici, de quibus Cicer. *lib. 3. de Finibus*. Secundæ idem Socrates apud Platonem in *Phadone*. Tertiæ Thales & Anaxagoras Philosophi, qui in contemplatione rerum cœlestium & naturalium summum bonum ponebant, teste Aristotele *lib. 1. Eudem. cap. 5.* Quartæ Plato ipse in *Philabo*, & post Aristotelem Philosophus Callipio, teste Cicerone in *Finibus*, & Clemente *lib. 2. Stromatum*. Postremæ Aristotelis discipulus Xenocrates eodem teste Clemente. Prætermisit hoc loco eorum opinionem, qui in sola voluptate summum bonum ponerent, vt Aristippus, & Eudoxus. nam eam supra dixit esse beluina, *cap. 5.* & quia longioribus distinctionibus ea res eget, reiecit in *librum 10.* Ex his quinque opinionibus tandem tres insigniores facit, easque infra perpendit: nempe de virtute: de virtute cum voluptate: de virtute cum bonis externis: scientiam omisit, propterea quod his libris agatur non de beatitudine theoretica (de qua tamen *infra lib. 10.* satis accurate disputat) sed de practica.

Τοῖς μὲν ἢ λέγουσιν.] Hic iam primum ostendit definitionem suam cum prima opinione partim convenire: partim non convenire. Dicebant illi, in virtute positam Beatitudinem: Aristoteles quoque in virtutis vsu & actione: concurrunt ergo in virtute: dissentiunt tamen: nam illos in virtutis habitum & possessione sola: (quod aperte de Speusippo & Xenocrate testatur Clemens; quos hoc loco perstringere videtur Aristoteles) ponere beatitudinem: se autem in virtutis vsu & actione: & suam sententiam illa esse meliorem, ostendit eleganti similitudine à ludis Olympicis: *Vt, inquit, Corona donantur certantes, non ex ijs qui ad ludum veniunt pulcherrimi & roburissimi & ad certandum apti, non tamen certantes: sic in vita regentes recte vita beati-*

beatitudinem seu coronam assequuntur. Fieri autem posse, vt qui habitum virtutis habeat, non agat, & proinde habitus solus actione sit peior. Ostendit quoque ex dormientibus, aut fortasse ægrotantibus, aut alio aliquo modo quiescentibus. Hoc autem argumento à ludis Olympicis vitur & *lib. 2. Eudem. Vincentes*, inquit, *corona donantur, non qui possunt vincere, & tamen non vincunt.*

ἔτι ἢ ὁ βίβω.] Hic secundam opinionem perpendit de voluptate virtuti coniuncta, quam item, partim cum sua opinione consentire, partim discrepare, ostendit: ponunt illi beatitudinem in virtute cum voluptate, & faciunt quasi duo capita, virtutem & voluptatem. Aristoteles voluptatem quidem suam beatitudini attribuit, sed non quasi caput separatum, sed ait: Voluptatem beatitudini natura insitam esse, quod *infra lib. 7. & 10. cap. 5.* copiosius exponit.

τὸ μὲν ἢ ἡδονῶν.] Id est, affici voluptate, seu voluptatis affectio iucunda est in iis, quæ sunt animæ: quam clausulam non eadem de causa interposuit hoc loco Aristoteles, vt putant Interpretes, quasi ea confirmaret propositum: sed ea potius de causa, vt commonefaceret lectorem, disputationem de voluptate non esse alienam à beatitudine, vt quæ & ipsa sit animæ.

ἐκείνων δὲ εἶναι.] Hic demum est confirmatio propositi, quod est, actiones honestas sui natura esse iucundas; confirmat id hoc modo, quia sui natura expectantur ab eo, qui eas facit. Rationis conclusio hæc est:

Cuiuscunque quis est cupidissimus, id illi est iucundum.

Vir bonus bonarum actionum est cupidissimus.

Ergo viro bono honestæ actiones sunt iucundæ.

Aristoteles ita concludit:

φιλοτιμῶν ἡ iucundum est id, cuius gratia dicitur φιλοτιμῶν.

Atqui φιλάρετῶν ἐστὶ φιλοτιμῶν.

Ergo φιλάρετῶν iucundum est id, cuius gratia seu causa dicitur φιλάρετῶν.

Dicitur autem φιλάρετῶν propter virtutis actiones. Maior ibi, ἐκείνων δὲ εἶναι, quam declarat inductione οἰονίσιπῶν. Minor, τὸν αὐτὸν ἢ πρόπον. complexio autem, ἐπὶ ἢ ἐὶ βίβω.

φιλοτιμῶν.] Elegans est vocabulum, quo communi nomine à Græcis dicitur cuiuscunque rei valde cupidus: vt: φιλόδουλον, voluptatis: φιλόμυθον, fabularum: φιλόσημον, hono-

nis: φιλομαθής, Scientiæ: φιλόλογος, honesti: φιλάρετος, virtutis cupidus & studiosus: quæ sunt singularia vocabula. De comæ uni & infr. lib. 3. cap. 10. & lib. 4. cap. 4.

πίς μὲν οὐ πολλοῖς.] Hic respondet tacitæ obiectiōni: occurrī namque poterat, voluptates non omnes videri iucundas: sed interdum vnam, eandemque voluptatem expeti, & repudiari ab vno eodemque. Verbi gratia; somni, spectaculorum, vini cupidus interdum ea expetit, interdum non: & proinde non videtur, quæ ab aliquo expetuntur esse sui natura iucunda: quod tamen de honesta actione erat conclusum. Respondet Aristoteles, adhibita distinctione, id quidem locum habere in vulgaribus voluptatibus, & maxime corporis, castique natura non esse iucundas, & nunc expeti, nunc reiici. Sed in virtutum actionibus voluptatem esse constantem & perpetuam, & naturæ sui iucundam: qua de re & infra copiosius lib. 7. cap. 13.

ἔθεν δὲ πρὸς δῆται.] Hic iam Platonem reprehendit, quem diximus, voluptatem beatitudinis dixisse quasi partem aliquam, & caput, seu accessionem, & additamentum, quod hoc loco εὐκλειῶν dicitur, cum tamen Aristoteles iam ostenderit, voluptatem in beatitudine insitam esse: neque quicquam esse per se, vt putabat Plato.

πρὸς τοῖς εἰρημίοις.] Altera est ratio, qua ostendit, actiones virtutis sua natura esse iucundas: Nam, inquit, vir bonus, qui bonis actionibus non delectatur, neque voluptatem ex illis capit, perfecte bonus non est. qua de re latius & infra lib. 2. cap. 3. toto.

εἰ μὲν καλῶς κείναι.] Confirmat id, quod dixerat, facta virtutis esse iucundissima, optima & pulcherrima, ab auctoritate & iudicio viri boni: nam, inquit, viri boni de factis & actionibus virtutis ita iudicant, vt nos iam diximus, eas esse iucundissimas & optimas. Ergo ita se habet. Cur ita? An viri boni auctoritas & iudicium hac in re satis valet? Maxime. Nam vt infra libro tertio, capite quinto, & libro nono, capite quarto, præclare Aristoteles scribit, cum quaeritur, an quid sit iucundum, & quæ sit vera voluptas: consulendus est vir bonus, velut norma, & regula, & mensura: vt pote qui nunquam variet, sed constanter, quod verissimum est, sequatur: vitiosi autem nunc hoc, nunc illud sine ratione persequantur, vt & hic paulo ante dictum est.

καλῶν.] Est hic tantum comparatio, non reprehensio, vt quidam Interpretes putant.

Φαίνεται δ' ὁμοῦς.] Hic tertiam opinionem perpendit de bonis externis: quæ quidem ad beatam vitam necessaria esse vult Aristoteles, ita tamen, vt non tam causam per se faciant (quod alii nonnulli existimabant, quos grauius reprehendit in Politicorum libro septimo, capite decimotertio) quam vt beatitudinem quodammodo adiuuent veluti organa, eaque de causa hæc bona solet vocitare organica, συνέργα seu adiuuantia, & παρασκευαστικά, quasi præparantia, in Politicis, & infra capite 10. Certum est tamen, Aristotelem & Peripateticos omnes, & in primis Theophrastum (quem grauissime reprehendit hoc nomine Cicero lib. 5. de Finibus, & lib. 5. Tusculanar.) multum his bonis tribuisse, adeo vt sine iis beatitudinem non consistere posse dicerent. Quod hoc loco & infra capite octauo, libro decimo, popularibus quibusdam rationibus ostendit Aristoteles. Memini Basilium Magnum, cum superiore beatitudinis definitionem Aristotelicam valde laudasset, hanc tamen eius de bonis externis & corporis particulam grauius reprehendere.

Φαίνεται δ' ὁμοῦς.] Cur ὁμοῦς, aut quo pertinet hæc particula, Eustathius ita explicat. Etsi dictum est, beatitudinem esse τέλει, seu perfectum quiddam: tamen eget bonis externis, fortassis ita rectius connectatur: modo dictum est de voluptate, οὐδὲν δὲ πρὸς δῆται, hoc est, etsi dictum est, beatitudinem non egere voluptate, velut additamento: tamen eget bonis externis.

Φαίνεται δ' ὁμοῦς πρὸς δευτέρω.] Vtrinque est verbum πρὸς δευτέρω, quod confirmat explanationem nostram: nam & Eustathiana longe petita est. Dictum est, inquit ille, beatitudinem esse τέλει, verum id quidem, sed nimis longum: ex hac quoque explanatione elegans differentia inter voluptatem & bona externa elicitur, hæc esse beatitudinis εὐκλειῶν, & externa additamenta, illa non item, vt dictum est.

κατὰ τὸ εἰ πορῶν.] Puto illum locum intelligi, qui supr. est hoc cap. κτλ. οὐκ ἔστιν εὐδαιμονία.

ἀδύνατον.] Ab impossibili: ἀδύνατον est res præclare gerere sine [bonis externis] diuitiis. Ergo bona externa sunt necessaria.

ἔθεν οἷς τωτό: Duobus argumentis adhuc ostendit, bona ex-

terna esse necessaria pro differentia ipsorum bonorum: quæ vel impediunt bonas actiones, vel ipsam beati speciem inquinant.

μικροῦ εἰς.] Hoc loco tertium adiiicit, à vulgi dicto. Vulgus enim pro eodem habent *ἀδύαμνον* & *ἀτυχίαν*, quod & *infra* iterat *libro septimo, capite decimotertio, & in Rhetoricis libro 1.* His tamen verbis continetur & præmunitio seu præparatio ad caput proximum.

ἐνίοις δὲ, πῶς.] Hæc particula videtur hoc loco esse aliena: neque enim hic de virtute, sed de bonis externis agitur; ideoque spuria mihi videtur & inducenda.

CAPVT IX.

COMMENTARI I.

Ὅθεν καὶ ἀπορείται, πρότερον.] Hæc ita prioribus cohærent: quia ad beatitudinem necessaria bona fortunæ esse diximus: atque adeo ipsam beatitudinem à multis *ἀτυχίαι* seu fortunæ prosperitatem vocari: hinc existit quæstio; an fortuna beatitudinis sit causa efficiens. Verum Aristoteles communis hanc quæstionem pertractat, & in genere quarit, quænam sit beatitudinis causa, quæ sane quæstio est grauissima: de qua Plato *in Menone, Protagora*, diligentissime disputat.

πότερον ἐστὶ μὲθυσίων.] Tres potissimum causas proponit, de quibus queri solet, an beatitudinis sint effectrices: nempe *μὲθυσίων*, disciplinam: *ἐπιμέλειαν* seu *ἔθου*: *ἀσκησίων*, exercitationem: *ἐπιμέλειαν*, studium & industriam: *ἀσκησίων*. Hæc prima est causa & vna tam multis nominibus hic ab Aristotele expressa, & à Platone *in Protagora*, vbi tamen & aliud nomen *διδαχῆν*, doctrinam, commemoratur. Hæc autem omnia vocabula ad vnum caput & causam pertinere, cum totus iste locus indicat: tum Platonis ille *in Protagora* perspicue ostendit. Non nego, quin ea vocabula alias inter se discrepent; sed hoc loco dico, Aristotelem iis vnum caput, vnamque causam esse complexum: nempe an beatitudinis causa assequendæ in ipso homine eiusque potestate sit posita, an, inquam, suo studio, exercitatione, humana denique opera quacunque eam assequi possit. Altera causa ponitur ipse D e v s. Tertia fortuna.

ἢ κατὰ τινα θεῶν μίσην.] Hæc est elegans phrasis, quæ *visus* est

est Plato hac ipsa in re *libro 1. de legibus, in Theag. in Protagora*: Aristoteles *infra libro 10.* vñtatiis dixit, *ἀπὸ θεῶν αἰτίας*, per diuinam causam. Cicero *libro de Vniuersitate*, ex Platone expressit, diuino munere: deorum beneficio. Iurisperiti vocant vim maiorem.

εἰ μὴ ἐν κατὰ.] Primum agit de causa diuina, sed leuiter & incerte, propterea quod Politica scientia sit humana, eique rerum diuinarum tractatio non sit admiscenda, vt *supra* dictum est. Sententia autem huius loci & argumentatio à minore sumpta, hæc est: Si vllum est deorum opus hominibus datum, certe & beatitudo vt præstantissimum quiddam, ad deos auctores referenda videbitur.

φαίνεται δὲ κατὰ.] Hic iam incipit explicare, vtrum beatitudinis causa sit virtus, & disciplina, an vero fortuna: & ostendit, fortunam non esse, sed virtutem, aliquot argumentis. Sententia autem huius loci hæc est, vt fateamur, beatitudinem à Diis non proficisci, sed à virtute & exercitatione, nihilominus erit res quædam diuina. Cur ita? Propterea, quod virtutis præmium sit & finis beatitudo: At virtutis merces omnium consensu res est præstantissima & diuinissima.

εἴη δ' αὖ καὶ πολὺν χρόνον.] Id est, si virtus statuatur causa felicitatis, efficietur, vt felicitas quiddam fiat, quod latissime pateat, & proinde res sit præstantissima, vt *supra capite primo* diximus: [*Bona quo sunt communiora, eo sunt præstantiora*.] Cur ita? *διωρατὸν γὰρ ἵστασθαι*, hoc est, quia beatitudo cum ex virtute pendeat, & virtus studio acquiratur, & acquiri possit ab omnibus, qui non vitiosi sint natura: sequitur, beatitudinem ab omnibus acquiri posse: atque ita late patere: ab iis, inquam, acquireretur, qui sunt bona indole præditi: & hoc est, quod ait, *ταῖς μὴ πεπηρωμένοις*, hoc est, non mutilatis, (hoc enim proprie sonat, sed hoc loco translate valet, imperfecta & mutilata quasi indole, ingenio, & natura vitiosa præditi:) requirit igitur Aristoteles, vt qui beatitudinem & virtutem assequatur, etiam naturæ aptitudinem: Sunt enim nonnulli tam peruersa natura nati, vt profus sint deplorati, & ad omnes bonas actiones inepti. Et hoc est, quod Aristoteles *infra libro decimo, capite nono, & libro septimo Politicorum capite decimotertio*, tria potissimum ad beatitudinem & virtutem requirit: naturam, *φύσιν*: *ἀσφύσιαν*, bonam indolem: quam mirifice

quoque Plato laudat *libro tertio de Republica*, & recte Cicero *libro quinto Tusculanarum*, tardis mentibus virtus haud facile committitur. Deinde Θ seu exercitationem & vsuum: Postremo $\mu\epsilon\gamma\alpha\lambda\alpha$, scientiam: qua tria hoc loco acute etiam indicantur ab Aristotele, & pulcherrime eadem requiruntur ab Iocrate *in Oratione contra Sophistas*. Ex his tandem conclusio nascitur, qua ostendatur, beatitudinis causam esse virtutem. Sumatur primum beatitudinem esse quiddam præstantissimum & optimum. Deinde iam dictum quoque est, præmium virtutis esse præstantissimum, & virtute effici, vt optimum sit, & latissime pateat, quod virtute acquiritur. Ergo virtus beatitudini est accommodatissima, & proinde eius causa videri possit.

$\epsilon\iota\ \delta\epsilon\ \epsilon\sigma\tau\iota\ \epsilon\upsilon\tau\upsilon\lambda\alpha$.] Hoc loco ostendit argumento à causarum natura, & cum effectis suis comparatione, sumpto, beatitudinem fortunæ non esse attribuendam, hoc modo:

Res pulcherrima & præstantissima optimis causis, non vero vilioribus ascribenda sunt.

Atqui beatitudo est res præstantissima: fortuna autem causa est leuissima.

Ergo beatitudo fortuna non est attribuenda, sed optima potius causa, nempe rationi recta, quæ, vt infra lib. 6. dicitur, omnes actiones & virtutes nostras dirigit & moderatur.

Propositio ibi, $\epsilon\iota\ \omega\sigma\tau\epsilon\ \tau\omega\ \kappa\alpha\tau\alpha\ \phi\upsilon\sigma\iota\sigma\iota$, &c. quam confirmat Aristoteles exemplo naturæ, artis, aliarumque causarum. Minor ibi, $\tau\omega\ \delta\epsilon\ \mu\epsilon\gamma\alpha\lambda\alpha$. Hac argumentatione vsus est & Aristoteles *lib. 1. Metaph. cap. 3.* & Cicero *de Natur. Deor.*

$\sigma\upsilon\mu\phi\omega\upsilon\sigma\iota\ \delta\epsilon\ \epsilon\sigma\tau\iota$.] Rursus hoc loco ostendit, beatitudinem esse ex virtute, argumento sumpto ex definitione, hoc modo:

Beatitudo est actio ex virtute, vt habet definitio.

Ergo non ex fortuna.

$\mu\iota\alpha\ \tau\iota\varsigma$.] Aut superest illud $\kappa\alpha\tau\alpha\ \delta\epsilon\sigma\tau\epsilon\lambda\omega$, aut illud $\mu\iota\alpha\ \tau\iota\varsigma$ est $\epsilon\pi\iota\epsilon\eta\gamma\eta\lambda\eta\kappa\tau\omega\sigma\iota$ eius $\kappa\alpha\tau\alpha\ \delta\epsilon\sigma\tau\epsilon\lambda\omega$. Idem enim vtrumque valet: nam $\mu\iota\alpha\ \tau\iota\varsigma$ est hoc loco virtute affecta, prædita.

$\tau\omega\ \delta\epsilon\ \lambda\omicron\iota\pi\omega\upsilon$.] Hæc clausula, si liceret dicere, vt minime necessaria & aliena circumscribi potest: accommodari tamen prioribus ita fortasse commodissime poterit: etsi dictum est beatitudinem ex virtute pendere, hoc tamen non ita est accipiendum: quasi non & alia quoque necessaria sint bona corporis

poris & fortunæ, inter quæ hoc interesse hoc loco indicat Aristoteles: quod corporis bona etiam insunt beatitudini, & cohæreant strictius, arctius: fortunæ autem magis sint externa & adiuuantia, non constituenta.

$\epsilon\upsilon\mu\epsilon\lambda\epsilon\gamma\epsilon\upsilon\sigma\theta\epsilon\mu\alpha\ \delta\epsilon$.] Eustathius & Thomas hic aliud disputationis initium faciunt, quasi dicat Aristoteles, $\epsilon\upsilon\tau\upsilon\lambda\alpha$, hoc est, hæc, quæ hæcenus tribus his capitibus de definitione sunt dicta, consentanea esse principio huius operis. Verior tamen huius loci hæc esse videtur sententia. $\tau\omega\upsilon\tau\alpha$, hoc est, hæc, quæ hæcenus attulimus, beatitudinis causam esse virtutem, ea respondent & consentunt iis, quæ *supra* initio dicta sunt, mox ostendit, quemadmodum consentiant ibi, $\tau\omega\ \gamma\alpha\rho\ \tau\eta\varsigma\ \pi\omicron\lambda\iota\tau\epsilon\lambda\eta\varsigma$. Dictum est *supra*, Politicæ finem esse optimum, hoc est, beatitudinem. Quid tum dicit aliquis? Atqui Politicæ officium & munus esse, vt ciues bonos reddat, & virtute præditos, certum est, quod & *infra libro decimo, capite septimo*, testatur, & *libro septimo Eudem. capite decimoquarto*, & Plato *in infiniis locis*, præsertim *in Gorgia*, & Cicero *in Epistolis ad Atticum*. Ergo cum Politicæ proposita sit beatitudo, & eadem studeat virtuti, satis aperte indicat, se beatitudinem assequi per virtutem, id quod volumus. Hic ergo quartum est argumentum, quo ostendit Aristoteles, virtutem esse causam efficientem beatitudinis.

$\delta\epsilon\ \epsilon\iota\ \gamma\alpha\rho\ \omega\sigma\tau\epsilon\ \rho\epsilon\iota\pi\omicron\mu\alpha$.] Ratio continetur his verbis, cur pueri non sunt beati: eaque est bipartita, cum, quia agere nequeant: hoc est, virtutem assequi non possint perfecte: tum, quia sunt pueri, hoc est, ætate imperfecta: atqui & perfecta virtus, & perfecta vita beatitudini sunt necessaria, vt in definitione est dictum.

$\pi\omicron\lambda\lambda\alpha\ \gamma\alpha\rho\ \mu\epsilon\tau\epsilon\sigma\theta\omicron\lambda\upsilon$.] Hic iam explicare incipit particulam definitionis illam, $\epsilon\upsilon\ \beta\iota\omega\ \tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\omega$, sumpta occasione de pueri ætate imperfecta. Videtur autem particula $\gamma\alpha\rho$ hoc loco valere $\delta\epsilon$, vt sit initium disputationis alterius, nempe de calamitatibus & casibus aduersis, quam vim habeant ad beatitudinem impediendam vel tollendam: hoc enim agitur duobus proximis capitibus, & ait quidem hoc loco, eum etiam, qui beatus fuerit, desinere esse beatum, si ante mortem & moriens grauibus & aduersis malis oppressus fuerit.

$\epsilon\upsilon\ \tau\eta\varsigma\ \eta\epsilon\pi\iota\kappa\tau\eta\varsigma$.] Heroica interdum de tempore: interdum de

rebus & actionibus eius temporis dicuntur: hoc loco de actionibus: nam de tempore diceretur ἐπὶ τῶν.

CAPVT X.

COMMENTARI I.

Πότερον ἐν εὐδ' ἄλλον.] Quia dictum erat, eum, qui moriens in calamitatibus maximis fuerit, non posse dici beatum: quaerit amplius Aristoteles, an ergo nullus, dum uiuat, beatus esse possit: omni enim homini, dum uiuat, eiusmodi calamitates interuenire possunt. Et Aristoteles quidem ostendit hoc capite, posse nihilominus beatum dici in vita, seu uiuentem aliquem, reprehensa Solonis sententia & confutata. Priusquam tamen dissoluat eam quaestionem, alteram quoque quaestionem affert: an propinquorum calamitates nostram beatitudinem impediunt, aut omnino an ad nos pertineant: quam tamen quaestionem secundam posterius dissoluit cap. 11. Ad has autem quaestiones explicandas praclare Aristoteles eam definitionis particulam ἐν βίῳ τελείῳ una explicat. Deinde ostendit, quam vim habeant res aduersae: ostendit denique, an beatitudo sit bonum stabile, an fluxum. Haec summa est capituli 10. & 11.

Πότερον οὐδ'.] De hac quaestione multa extant veterum testimonio in utramque partem: pluraque pro Solone, ut Sophoclis in τραυλοῖς: Euripidis in *Andromacha*: Ouidii tertio *Metamorphos.* Plinii libro septimo, capite quadagesimo: Plato quoque in *Epinomide* existimat in hac vita neminem praeter sapientem esse beatum, post mortem autem alios quoque, qui vixerant, & sapientes maxime. Cum Aristotele faciunt Stoici libro 3. de *Finibus Ciceron. in fine.* Et Cicero ipse de *Finibus, lib. 2.* sic ait, neque in alia parte, nisi in felicitate perfecta. De Solonis sententia Herodotus libro 1. & Plutarchus in *vita Solonis.*

εἰ δὲ δὴ.] Exquirat primum dicti Solonis verum sensum: aut enim voluit Solon, mortuum demum esse beatum: aut mortuum dici demum beatum non esse. Et quidem prior sensus non videtur verus: nam absurdum est, mortuum esse beatum. Concluditur ita:

Beatitudo est actio.

Mortui nulla est actio.

Ergo mortui nulla est beatitudo.

Posterior igitur verus erit sensus: & huius habet rationem, quam Solon attulit, quia iam sit extra omnes fortunae casus, & à malis omnibus liber, quod controuersum esse ostendit, & quodammodo falsum, ibi, δοκεῖ γδ. Hoc modo.

Si uiuente, licet non sentienti, mala tamen & bona quae accidere possunt.

Ergo & mortuo.

Antecedens ostendit tibi, εἰσὶν ἔ τῶν. Nam accidere potest, ut quis absens ipse supplicio vel ignominia afficiatur, vel eius liberi, aut propinqui, aut contra honoribus & commodis. Verum quia haec refutatio rationis non omnino certa est, (controuersum est enim, an liberorum seu propinquorum res secundae aut aduersae nos attingant) Aristoteles hoc argumento Solonem amplius non urget: sed *infra c. 11.* id latius explicabit.

Καὶ γὰρ λόγον.] Recte Lambinus, hoc est, cum moris vitae responderit beatitudine.

Καὶ τῶν διασήμεσι.] διασήμεσι plerumque loci interuallum & spacium significat. Sed hic de tempore nonnulli accipiunt: hoc est, fieri posse longo temporis interuallo, ut liberi à parentibus suis & maioribus degenerent: ut auus fortasse fuerit vir bonus, nepos nequam. Ego cum Eustrathio διασήμεσι idem quod διασυσσιν, hoc est, degenerationem seu defectionem à parentum moribus, valere, existimo: ut Aristoteles libro 1. *Reth.* ostendit, saepe accidere, ut liberi à parentum moribus desiscant, ubi Themistoclis, Cimonis, & Periclis liberos commemorat. Sententia huius loci haec est, liberos à parentibus moribus dissentire, vel propter naturae degenerationem, vel etiam propter varias fortunae vicissitudines.

Εἰ δὲ τὸ τέλει.] Solonem refellit ab absurdo. Absurdum est tribuere aliquid alicui, non quo nunc id habeat, sed quia habuerit: & tamen cum vere id haberet, non id illi tribuere, neque de eo praedicare. Solon autem tribuit beatitudinem ei, qui eam non habet, aut saltem de eo praedicat, nempe de mortuo, propterea scilicet quia olim eam habuerit: & tamen tum, cum uiuere, eamque haberet, negat illi eam esse tribuendam, aut certe eum dicendum esse beatum. Ergo Solonis sententia est absurda. Assumptio est ab Aristotele expressa. Propositio est ex Dialecticis certissima. Nam notum est, omnem propositionem de re praeterita, ut ea sit vera, necesse esse, ut aliquando de re praesenti, propositio vera quoque efferri poterit: ut si verum est,

dis, quam Plato quoque in *Protagora* hac ipsa de re agens, & multis post seculis alter Sopater in *Epistolis* (vt est apud Stobæum λόγω 44.) laudant. Nam tamen contra Solonem, vt iam dictum est, Fortunæ non tantum in quæstione beatitudinis rationem haberi, vt in vita nemo beatus dici debeat; tamen cum varij sint fortunæ casus & successus, & magna eius in vita sint momenta, recte fecit Aristoteles, quod accuratius de fortunæ casibus explicarit. Summa autem totius huius explicationis, verbis interdum repetitis, paulo obscurioris, alioqui non difficilis hæc est. Fortunæ euenta esse vel prospera, vel aduersa: rursus eadem vtriusque generis vel esse magna, vel parua. Parua in neutram partem vim & momentum habere. Magna si prospera, ornare beatum, atque adeo beatiorum quodammodo reddere: propterea quod eorum vsus sit pulcher & honestus in vita communi: si aduersa, iam quia actiones beatitudinis impediunt, vt & omnis dolor, de quo *infra lib. 7. cap. 13.* actio autem perfecta est beatitudo: perfecta autem nulla est, quæ impediatur, vt eo capite ostenditur: itaque si aduersa, quia vt dixi, his impeditur beatitudinis actio, fit vt hic beatus grauitur periclitetur, ne desinat esse beatus. Quid ergo? certe, quia iam sæpe dictum est, beatitudinis causam principem esse virtutis actiones: fortunam esse aduentitiam causam: deinde quia in rebus aduersis virtus & fortitudo maxime elucet, certe inquam, si casus eos aduersos, etsi maiores, moderate & leuiter perfert, & vt virum bonum decet: non desinat esse beatus, aut potius non fiet miser, propterea quod ferendo fortiter mala, ipsam quoque virtutem exerceat, & virtutis actiones edat, ex quibus potissimum beatitudo consistit: si modo aduersa ferat, non quasi non sentiens ea & animi quodam stupore, seu potius animi quadam magnitudine seu robore, μη δὲ ἀναλγησίται, &c. quod si non ferat, animiq; mollitie succumbat, vt exul Cicero: iam quia excidit actionibus virtutis, fit miser: plane, si grauissimis & inusitatis malis ita opprimatur, vt beatitudinis actiones exercere nequeat: qualis fuit Priamus, Niobe, Cræsus: tum certe beatus esse desinet: ex quibus tantum malis, si se rursus emerferit, temporeque interposito, non breui tamen, sed iusto & longo, ea quæ ad beatitudinem complendam pertinent, recuperarit: iam rursus fiet beatus. Hæc mihi videtur sententia huius loci ab his verbis, πολλῶν ἢ ἡροδωμῶν, vsque ad illa, ἢ ἔν κωλύει λέγειν.

Alij

Alij ita explicant, vt existiment nunquam quem fieri posse miserum, si fuerit aliquando beatus, etsi Priamicis casibus oppressum. Atque ita distinguunt; ob leues casus beatum neque desinare esse beatum, neque fieri miserum: ob graues & etiam grauissimos, desinare quidem posse esse beatum: sed tamen non fieri miserum, sed medium quendam inter beatum & miserum: propterea quod videatur retinere semper posse virtutis actiones. Mihi videtur grauissimis oppressum malis, eam non posse retinere, & proinde desinare esse beatum & fieri miserum. Ex his iam perspicuum est, quemadmodum se gerere debeat vir bonus, in moderate ferendis rebus secundis & aduersis: præterea quæ sint fortunæ momenta, quæ vis in beatitudine vel ornanda vel eneruanda, aut etiam tollenda. Postremo beatitudinem esse rem firmam, stabilem, & difficilem, mutabilem, eamque neque facile amitti, neque etiam facile & breui tempore acquiri.

[Τὶ ἔν κωλύει λέγειν.] Vulgo omnes Aristotelem ita hoc loco accipiunt: quasi velit, hunc demum esse & dici beatum, qui vitæ beatæ, & feliciter actæ mortem congruenter obierit: qui vitam beatam vsque ad mortem perduxerit. Contra ego Aristotelem dicere existimo: beatum perfecte dicendum atque esse illum, qui ex virtute perfecta diu vixerit: etsi ad mortem eam vitam non perduxit. Quæritur enim his verbis, an in definitione beatitudinis *supra* allata, aliquid sit addendum, nempe huiusmodi additamentum: quique ita sit victurus, & mortem congruenter obiturus. Sic enim intelligendum est illud ἢ ἄρωθετέον, hoc est, adijciendum: nempe beatitudinis definitioni, & ait hoc additamentum non esse necessarium. Quam explanationem huius loci satis confirmat illa phrasıs πὶ ἔν κωλύει, quasi dicat nihil, nihil inquam, prohibet, quo minus definitionem illam superiorem secuti, beatum dicamus illum, qui ex virtute diu vixerit: deinde confirmat & illud, quod ait, ἢ ἄρωθετέον, disputans à contrario Aristoteles, an addendum &c. Ita enim quærit, nihil tamen respondet, sed hoc ex prioribus illis verbis iam satis erat perspicuum. Præterea verba illa ἐπιδή τὸ μέλλον, apertius adhuc confirmant. His enim ratio continetur, cur illud additamentum non sit necessarium: nam, inquit, quod futurum est, nobis est incertū & ignotum, & proinde infinitum, atque ita imperfectum. Beatitudo autem est finita & perfecta. Argumentationis erit formula:

Quæ

*Quæ sunt infinita & incerta, non conueniunt beatitudini.
Futura autem sunt incerta & infinita.*

Ergo non conueniunt beatitudini.

Præterea suam ipse definitionem imperfectam fateretur, & quam *supra* confutauit Solonis sententiam hic comprobaret: atq; ita sibi turpiter repugnaret. Postrema confirmatur loco *Eudem. lib. 2. cap. 1. κ. το μηδεμίαν.*

μηκέτις ἢ ἀνθρώπους.] Libri manuscripti & vetus translatio habent *ἢ ὡς ἀνθρώπους*: quæ scriptura elegantior videtur; sententia tamen est eadem, quæ mihi hæc videtur esse: dicendos quidem esse beatos, quibus adsint ea, quæ nos in definitione requisuimus: sed tamen vt homines, hoc est, beatitudine humana præditos, non vero diuina, quæ longe est excellentior. Nam de humana in his libris agitur, &c.

CAPVT XI.

COMMENTARII.

Τὰς δὲ τῶν ἀπορῶν.] Explicata iam principe quæstione, redit ad alteram, cuius *supra* quoque meminit initio capitis, huc reiectam, an posteriorum & amicorum res aduersæ aut secundæ ad mortuum permanent, eumque attingant: & assentitur quidem Aristoteles permanere, sed valde breuiter, & pusilla vi, vt beatitudinem mortuo neque afferre, neque adimere possint.

τὸ μὴ μηδεμίαν.] Cur res illæ ad mortuum demanent, duplex hic redditur ratio; cum, quia alioqui hoc esset ἀφίλον, h. e. qui negaret permanere, videretur nullam suorum curam amplius habere: & propinquorum omnem abiicisse memoriam: tum, quia hæc erat omnium fere hominum sententia, sentire mortuos ea, quæ apud superos gererentur, etsi de hoc dubitat ipse Socrates in *Epithaphio apud Platonem in fine*. Periculosum est autem repugnare communi opinioni, quod periculum nisi metuisset Aristoteles, non tam hæsitanter hic locutus esset, meo quidem iudicio, sed aperte protulisset, mortuum non sentire, non esse, nihil ad illum pertinere: quod *infra lib. 3. cap. 6. & 9.* apertius confirmat.

πολλῶν ἢ.] Methodum prius affert, qua pertractare de hac quæstione velit: & ita breuiter & summam se de hac re acturum: non omnia ad viuum refecare velle, propter eorum infinitam

finitam varietatem. Varij namque sunt casus, exigui, magni, maximi, & varij propinquitatum quoq; sunt gradus. Est enim vxor, sunt filij, fratres, sorores.

κγ.δ. ὅλας ἢ λεχθῆν.] Constituto iam, propinquorum euentu ad nos permanere, proximum erat videre, quatenus perueniant. Quod vt explicet, vitur distinctione, qua & priore capite est vsus, euentorum, quorum alia sunt grauiâ, alia leuia. Dictum est autem, leuia nullam vim habere, grauiâ habere; itaq; vt *supra* in viuorum casibus hæc distinctio adhibita fuit: ita & hoc loco in quæstione de mortuis adhibenda erit. Constigitur, si qua ad mortuum perueniant, ea debere esse grauiâ exemplo viuorum. Et hæc prima est differentia & distinctio, sequitur altera casuum distinctio.

Δυσφύει ἢ ἴ.] Prior distinctio communis fuit tam viuus, quam mortuis, & proprie casuum fuit distinctio: hæc ipsorum quibus accidunt casus, proprie est distinctio. Nam, inquit, accidunt vel viuus, vel mortuis: verisimile est autem, mortuos minus affici, quam viuos, qui vel ipsi subeunt calamitates, vel cernunt: nam quæ coram cernimus vel sentimus, grauiora semper accidunt, magisq; commouent, quam quæ longo interuallo percipimus: quod etsi est perspicuum, confirmat tamen exemplis à rebus tragicis. Nam in Tragœdijs, in quibus plærunque casus grauiissimi, vt cædes, exitia tractantur, magis commouent spectatores, si in scena ipsa adhibeantur & gerantur casus illi, quam si, vt antea facti tantum narrentur: vnde Horatius in *arte Poetica*:

Aut agitur res in scenis, aut acta refertur:

Segnius irritant animos immissa per aures,

Quam quæ sunt oculis commissa fidelibus.

αεὐπάρεχιν.] Hæc duo verba *αεὐπάρεχιν* & *περὶ πειθῶν* Turnebus & Lambinus vertunt, prius ab histronibus agi seu tractari: alterum geri & perpetrari: sed Argyropylos & nos apertius *περὶ πειθῶν* pro in scena exhiberi & geri: & *αεὐπάρεχιν*, quod iam ante actum fuerit, narrari seu referri, vt loquitur Horatius.

ἢ ἀπορῶν.] Id est, quod vel sua vi, aut omnino sit leue, aut certe ipsorum mortuorum ratione. Dictum est enim modo, etiam magna & grauiâ mala per se haberi leuia ratione eorum, quibus accidunt: vt præsentibus & viuus grauiora, quam mortuis & absentibus.

Εἰ δὲ μή.] Ita quidem habent plerique libri, sed vetus translatio legisse videtur, εἰ δὲ, μή τοσούτων. Deinde alij aliter hoc accipiunt. Puto nihil mutandum, & ita explicandum: si quid ad eos perueniat, id valde erit minutum. Quod si non, hoc est, si quis hoc negat, quod dixi, nempe minutum aliquid peruenire, sed maius potius permanere existimet: profecto hoc tamen concedat necesse est, quantumcumque id tandem fuerit, non tantum fore, vt beatitudinem vel afferat, vel auferat, &c.

CAPVT XII.

COMMENTARI I.

Διαιεσθηδών δὲ τῶσαν.] Explicata iam definitione & natura beatitudinis, priusquā alio progrediatur, quæstionem interponit, quæ potius de dignitate beatitudinis agit: & tamen proprietatem aliquam beatitudinis etiam continet. Quæstio autem est hæc, an beatitudo sit ex genere bonorū laudabilium, an vero honoratorum seu honore dignorum. Quæ vt intelligatur, sciendum est, fuisse quandam partitionem bonorum, qua bona dicantur partim δυνάμεις, hoc est, facultates; partim ἐπιμαίεσθαι, seu laudabilia; partim τιμια, seu honore & cultu digna. Δυνάμεις vt bona corporis & fortunæ, ita dicta, quia & bene & male ijs vt liceat. Hoc enim proprie δυνάμεις dicitur, teste Alexandro lib. 1. Top. Laudabilia vt virtutes & facta honesta. Τιμια, quæ sunt summa, vt Deus, mens; antiquitas, beatitudo, principia, rerum fundamenta & origines. Hæc ex Aristotele lib. 1. magn. moral. cap. 2. & Cic. lib. 4. de Finib. Videatur & Aristoteles libr. 1. Rhet. cap. 36. & Alexander lib. 4. quæstionum cap. 27. & in librum 4. Topicor.

Δῆλόν ἐστι.] Est quasi occupatio. Occurri namque poterat Aristoteli, quæstionem eius non esse integram, sed ita quæri debuisse, an sit ex genere δυνάμειων, an laudabilium, an honoratorum. Cuius partitionis tripartitæ non immemor, Aristoteles statim occupans rationem quasi reddit, cur tertij generis nō meminerit, eo quod perspicuum sit, beatitudinem eo genere non contineri, & stultum quodammodo dubitare, an beatitudo in infinito illo genere sit collocanda.

Φαίνεται δὲ πᾶσι.] Tribus rationibus offendit, beatitudinem esse ex genere non laudabilium, sed rerum dignarum honore,

nore, & cultu. Prima autē ratio hic affertur à definitione laudabilis aut certe proprietate. Dicit enim laudabile quod sit, ea de causa esse laudabile, quia qualitate aliqua sit præditum, & alio nempe ad bonum aliquod præstantius referatur, vt virtutes laudamus ob præclaras earum actiones, quibus beatitudinem assequamur. Primam hanc rationem composito syllogismo confirmat Aristoteles. Pro syllogismo hic est:

Quicquid est laudabile, ea re laudatur, quia ad aliud refertur.

Res autem optima ad aliud non referuntur.

Ergo res optima non sunt in genere laudabilium.

Propositio ibi, φαίνεται δὲ πᾶσι, quæ confirmatur partim virtutibus, ibi, τὸ δὲ, tam animi, quam corporis; partim etiam à Deorum laudibus, ibi, δῆλον δὲ. Nam virtutes laudabiles sunt ἀπὸ τῶν θεῶν, hoc est, alio referuntur. Dij autem, quia alio non referuntur, sed in se sunt perfecti, non laudantur. Absurdum enim esset, Deum laudare, quemadmodum homines solemus, puta, quia temperanter, aut iuste, aut fortiter, quid egerit. Hoc enim, inquit Aristoteles infra lib. 10. est φορητικόν, hoc est, ineptum, & hoc loco γελοῖον ridiculum: & sic puto accipienda hæc verba perobscura; γελοῖοι δὲ φαίνονται. Sunt enim qui τὸ γελοῖοι referant ad θεῶν, quasi dicat Aristoteles, Dij fierent ridiculi: si ad nos referrentur, hoc est, quasi nostra de causa, & ad nostrum honorem & utilitatem agerent: cum nos omnia nostra potius ad illos referre debeamus. Sed melius τὸ γελοῖοι ad ἐπιμαίον referri videtur: vt hæc sit sententia. Deos non affici laudibus, quia ridiculi essent comparati ad nostrum morem, hoc est, si laudentur Dij, vt homines solent, puta quia caste aut iuste egerunt. Minor omiſſa est, quæ certissima est ex superioribus cap. 7. Complexio ibi, δῆλον ἐστίν. Hinc iam efficitur syllogismus quæstioni accommodatus ac princeps:

Nulla res præstantior est è numero laudabilium.

Beatitudo est è rebus præstantioribus.

Ergo beatitudo non est è numero laudabilium.

Si non è laudabilium.

Ergo ex meliorum, & præstantiorum, h. e. honoratorum.

καθ' ἑαυτὸν ἐφαίνεται.] Alterum est argumentum à communi vsu loquendi sumtum: quia nemo laudet res optimas, sed beatas & felices dicere soleat. Concludi hac formula argumentum potest.

Quod vulgo non laudatur, sed beatum dicitur, id non est
 e genere laudabilium, sed prestantiorum nempe hono-
 ratorum.

Beatitudo, ut & Dij vulgo non laudantur, sed beati di-
 cuntur.

Ergo beatitudo non est laudabilis, sed cultu digna.

Propositio hic est omitta; certa tamen. Nam vsus commu-
 nis est quasi lex naturæ inquit Cicero. Assumptio exemplis illu-
 stratur, ibi, τὸς ᾧ θεός. Confirmat propositionē Eudoxi quoq;
 autoritate. Ut hæc distinctio vocabulorū laudis & *μνημοσύνη*
 melius intelligatur, sciendum est, 4. esse Græcis vocabula, quæ
 idem pene valeant; subtiliter tamen à Philosophis sunt distin-
 cta: nempe *ἐπαυλον* laudem: *ἐγκώμιον* encomium seu lauda-
 tionem: *μνημοσύνη*, hoc est, rationem, qua quis beatus di-
 citur: idem & *διδασκαλία*, quod idem est cum priore in hac
 nostra disputatione. Nam alias hoc sæpius hominibus: illud
 dijs attribuit solet. Ut indicat Aristoteles *li. 1. magn. moral. c. 3.*
 & *supra cap. 10. in fine. ὡς μακροχρόνιος. ἐπαυλον* autem proprie
 est hominum virtute præditorum, aut ex virtute agentium: &
 ipsarum quoq; virtutum *ἀρετῶν ἐργα*, hoc est, propter honesta
 facta *ἐγκώμιον* est ipsorum *ἐργων* teste Aristotele *lib. 1. Rhetor.*
 & Aphthonio *in progymnasinatis*. Duo priora *ἐπαυλον* & *ἐγκώ-
 μιον*, conueniunt rebus laudabilibus, duo posteriora rebus ho-
 nore & cultu dignis, ut hoc loco testatur Aristoteles, *ὁ μὲν ᾧ ἐ-
 παυλον*. Verbi gratia, si vellem laudare Ciceronem, esset *ἐπαυ-
 νεῖν*, si laudare vellem consularum à Cicerone bene gestum,
 esset *ἐγκωμιάζειν*.

πῶς καὶ τὸ ἐγκώμιον.] Id est, ad Rhetores pertinet diligen-
 ter explicatio differentia inter laudem & encomium.

ἔστι δ' ἄλλως ἔργον.] Tertium est argumentum, cuius hæc sit
 formula.

Principium & causa bonorum, numeratur in bonis honore &
 cultu dignis.

Beatitudo autem est principium politica & omnium actio-
 num vitæ bonarum.

Ergo beatitudo est ex bonis honore & cultu dignis, est ἡμιον.

Maiores ibi, τὸ εἶναι δεῖν, quam ut certam se sumere & ponere
 ait, & commemorat Alexander *in 3. Topic.* principia esse ἡμια.
 Nam ut vetustiora & fontes, vnde reliqua omnia manant, om-
 ni honore dignissima videntur.

πάντες

πάντες πάντες περὶ τὸν ἄνθρωπον.] Elegans est loquendi formula, vñ
 & *πάντων πάντων*: cum verbum istud *πάντες* iteratur: qua phrasi
 exprimitur vniuersa complexio alicuius rei, qua vitur Aristote-
 les sæpe, ut *infra lib. 3. cap. 1. τῶν πάντων πάντων*, &
lib. 1. Rhet. & hic lib. 2. cap. 8. initio, &c.

CAPVT XIII.

COMMENTARI I.

Ἐπεὶ δ' ἐστὶν ἡ δὴ δασκαλία.] Tria fere hoc cap. explicantur.
 Primum .n. Aristoteles methodi obseruantissimus & optimus
 magister: de virtutibus acturus, rationem ordinis reddidit; cur
 de ijs nunc agat, professus initio, se summum hominis bonum
 & beatitudinem seu finem Politicæ explicaturum: quæ non
 est virtus sed beatitudo. Ostenditur igitur primo virtutis ex-
 plicationem ad politicam etiam pertinere: qua occasione arre-
 pta, ad eam etiam animæ aliquam cognitionem ait pertinere:
 his propositis deinde ad rem accedit, nempe ad virtutum ex-
 plicationem: verum quia virtutes in animo consistunt, & pro-
 animi partibus distingui solent, quædam quoque hoc loco de
 animi partibus interponit: quibus breuiter expositis, extremo
 capitis tandem diuisionem virtutis affert, partibus animi con-
 sentaneam. Primum aurem duas affert rationes, cur de virtu-
 tibus agere instituat. Prior est ibi, *ἐπεὶ δ' ἐστὶν*, hæc, quia virtu-
 tum explicatio iuuat explanationem beatitudinis: & curita?
 propterea quod in definitione beatitudinis hæc particula con-
 tinetur, Ex VIRTUTE PERFECTA: altera ratio ibi, *δοκεῖ*, ab ex-
 emplo. Politici omnes maxime de virtute laborat. Ergo & nos
 Politicam explicantes in eadem maxime laborare debemus.
 Antecedens confirmatur ibi, *ὅθεν λέγουσι ᾧ*, & ibi, *παρὰ τὸν ἄνθρωπον*
τῶν πάντων, hoc modo: Elaborant, inquam, Politici in virtute:
 nam id maxime student, ut ciues reddant viros bonos, hoc est,
 virtute præditos, & legibus obediens: quod ipsum confirmat
 exemplo aliquot Politicorum, seu legumscriptorū. Idem an-
 tecedens *supra* quoq; *ca. 9.* & pulcherrime *li. 3. Polit. c. 6.* quod
 tamen antecedens hoc loco Aristoteles recte restringit ibi, *ὁ
 καὶ ἀλήθειαν*, hoc est, vere Politicus, & ibi *in Politicis*, idem
 ait eodem modo; ciuitatem quæ vere sit ciuitas: *μὴ λῶν
 ἄλλων*, hoc est, non nomine tenus. Nam Aristotelis arate plæ-
 riq; Politici, ut vitiosi & imprudentes non erant vere Politici,
 neq; magnam virtutis curam gerebant.

F. 2. 7477

πεπονημένος.] Id est, elaborare, hoc est, magnam curam & studium ponere. Præteritum præsentis, ut & præcedenti cap. in fute; ibi, πεπονημένοις pro πονημένοις.

καὶ εἰ πνεύστεροι.] Nominat tantum duos Politicos Cretensem & Laconicum, utpote ea tempestate, ætate illa celeberrimos; ipso testante in *Polit. lib. 2.* sed eo tempore fuerunt & alij: Charondas apud Siculos, & Italos, hoc est, in magna Græcia: & Solon apud Athenienses, & Moyses apud Hebræos.

καὶ ἀρετῆς ὅ.] Postquam constat iam agendum esse de virtute: & virtutis nomen sit multiplex. Est enim vel diuina vel humana: est vel corporis vel animæ, hoc quoque primum distinguit, atque se de humana, non de diuina disputaturum. Cur ita? nam & beatitudinem humanam exquirimus, ut sæpe dictum est. Deinde se acturum de virtutibus animi, non corporis, propterea quod *supra* quoque dictum est: beatitudinem esse animi actionem: ad quam beatitudinem virtutis quoque explicationem pertinere modo dictum est. Sic mihi videtur locus accipiendus esse. Virtus igitur humana dicitur, partim ut distinguatur à diuina, partim ut distinguatur à virtutibus, quæ beluis sunt cum hominibus communes, quales sunt corporis.

εἰ δὲ ἡδὺν ἔσταις.] Quia modo dixit: beatitudinem esse actionem animi, & acturum de virtutibus animi: hinc sententiam hanc elicit Aristoteles: Politicum debere habere notitiam aliquam animi: quod confirmat duabus rationibus. Prior est, ut iam dixi, agitur in Politica de virtutibus animi, vel beatitudine, quæ est animi actio. Altera ratio ibi, ὡςπερ ἐ τὸν ὀφθαλμὸς, ab exemplo medici sumta. Sic enim à minore argumentatur:

Si medicus curator corporis, in eo cognoscendo studiū ponit. Ergo & Politicus curator animi in eo cognoscendo elaborare debet.

Antecedens est certissimum: notum est enim quantopere laborent medici in anatomicis; Animi autem curatorem seu Medicum esse Politicum, præclare ostendit Plato in *Politico*. Ergo si in corpore te longe inferiori, quam est animus, tanta cura est ponenda, certe in animo multo maior erit ponenda. Ergo agendum est Politico de animo, & cognoscendus animus. Sententia proposita confirmatur elegantissimo loco *Platonis li. 1. de ll. extremo*, perperam reddito à Ficino.

Ἐπερετίον δὲ ἔ.] Hic ostendit quamnam animi notitiam habere

habere debeat Politicus: nempe mediocrem, & quatenus cōducatur vitæ & moribus nostris. Quod idem de medico suo monet Galenus in *lib. de facultatibus naturalibus*: vbi medico dicit esse necessariam animæ cognitionem, non exquisitam tamen: sed qualis pertinet ad morborum fontes inueniendos. Nam subtilior de anima vel eius natura disputatio ad Physicum pertinet.

καὶ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς.] Notum est ex *Gellij lib. 20. cap. 4.* Plutarcho in *Alexandro*: Clemente *lib. 6. ἐρωμάτων*, & Cicerone *lib. 2. de Fin.* Aristotelis opera fuisse bipartita: quorum altera dicta fuerunt *ἡ προμαχέσι*, altera *ἐξωτερικοῖς*. In illis continebatur disputatio exquisitior: in his popularior, hoc est, in illis exquisitissime & subtilissime omnia disputabantur: in his facilius erat tractatio, ut fit in Dialogis. Et illi Exoterici omnes interciderunt. Sunt, qui negant hanc Aristotei diuisionem esse veram: sed refelluntur aperte Aristotelis testimonio *lib. 1. Eudem. cap. 8.*

οἷον τὸ μὲ ἄλογον.] Quoniam Aristoteles eadem interdum hic iterat sæpius: nos summam totius disputationis faciemus. Sumitur autem primum ex libris Exotericis, animæ duas esse partes, rationis participem vnam, alteram expertem. De hac prius agit Aristoteles: de priore posterius hoc cap. ibi, εἰ δὲ ἄρ' ἔ τ' ἔ. Vtramq; partem rursus bipartito secat: ita ut vtraq; sit vel rationis particeps, vel expertis, hoc modo. Rationis expertis partim est posita in stirpibus, & omnibus animantibus, quæ omnino ratione vacant, & dicitur τὸ φυλικόν, seu altrix latine: partim in homine tantum, & dicitur ὀρετικόν & ἐπιθυμητικόν, in qua perturbationes, vulgo affectus. Sic & rationis particeps pars, vel vere est particeps rationis: eaq; proprie dicitur τὸ λογικόν, in qua est ratio & mens: aut non vere, sed potius rationis est expertis, quæ & ipsa dicitur τὸ ὀρετικόν. Ex his partitionibus perspicuum est, tres veras esse animi partes, τὸ φυλικόν, altricem, omnibus animantibus communem; alteram τὸ ὀρετικόν appetitionum: Tertiam τὸ λογικόν rationis, vtramq; hominis propriam. His partibus ita distinctis iam videamus, quæ sit earum vis. quæ & cur sint hominis propria, quæ non, hoc est, quæ sint viles ad Politicam scientiam, quæ inutiles & alienæ. Hic enim est scopus & vsus disputationis de Anima hoc loco, ut *supra* dictum est. Primum igitur de altricagens, ibi, ἔ ἄλογον ὅ, &c. ostendit eam non esse hominis

propriam, & proinde alienam ab hac scientia, & proflus inutilem, idq; duabus rationibus: quarum prior hæc est, quia fit communis cum stirpibus & beluis, alijs animantibus, ibi, τῶν τοιωτέρων ᾧ. Cuius rationis hæc fit conclusio.

Qua cui sunt cum alijs communia, non sunt eius propria.

Altrix pars animi est homini cum alijs communis.

Ergo non est eius propria.

Propositio est certissima. Assumptionem confirmat ibi, τῶν τοιωτέρων, &c. Nam, inquit, attribuius eam omnibus rebus, quæ aluntur & qua uiuunt.

τῶν αὐτῶν ἢ τῶν αὐτῶν.] Id est, altricem tribuimus etiam perfectis, & eadem est, quæ imperfectis seu foetibus tribuitur. Videbatur quidem esse diuersa. Nam Ἐ φωνῆς duæ sunt partes, altrix & augens: quæ duæ sunt quidem in teneris, & imperfectis: at non in perfectis. Nam quæ sunt perfecta etiam aluntur, augeri tamen & crescere aliquando desinunt. Itaq; non uidentur eandem prorsus habere animam, quam imperfecta: tamen melius est dicere, esse eandem: ὁλοζώτερον ᾧ: complexio syllogismi ibi, ταύτης μὲν ἔν. Altera ratio ibi, δοκεῖ ᾧ, est hæc; quia

Qua propria est hominis pars, ea in somnis quiescit & consopita iacet.

Atqui altrix anima pars tum vel maxime uiget:

Cuius rationis hæc fit forma:

Qua hominis est propria uis & pars anima, in somnis quiescit.

Altrix anima pars in somnis nõ quiescit, sed maxime uiget.

Ergo altrix non est pars propria hominis.

Propositio ibi, ἢ ἄρα ὁδός, &c. seu declaratio potius & explicatio propositionis: quasi dicat, hinc apparet, partem hominis propriam in somnis quiescere; quia tum non liceat internoscere uirum bonum ab improbo, quod non ex ocio aut quiete, sed ex actionibus demum uirtuti consentaneis cernitur: quod ipsum confirmat proverbio, ibi, ὅθεν φασίν: quo vulgo dici solet: *Dimidiato uita tempore fortunatos à miseris nihil differre*: quando & Plinius de uitæ breuitate locutus est lib 7. c. 50. Deinde eandem maiorem propositionem confirmat ibi, ὁρῶντα ἔστιν, à somni vi & natura. Somnus enim consopit animæ vires: eius inquam animæ ex qua uir bonus aut improbus dicitur. Assumptio ibi, δοκεῖ ᾧ ἐν τοῖς, quæ à medicis confirmatur. Nam in somnis calore intus collecto facilius fit conco-

ctio:

ctio: ex bona autem concoctione magis ali & augeri omnia membra & corpora certum est. Ergo ut alienam à proposito altricem animæ partem reiiciendam seu omitteendam tandem concludit, ibi, ἀλλὰ καὶ μὴ τῶν αὐτῶν, ἀλλ'.

ἄλλω ἑκάστῃ κτ.] Est correctio quædam propositionis, qua dictū est, in somno nihil agere eam animæ partem, qua boni aut mali dicimur. Nam, inquit, fortasse aliquid agit, nempe, quia in somnis uiris bonis uisæ seu φαντασίαι, seu uisiones, species Phantasiæ (idem hæc ualent) obijciuntur & occurrunt meliora & honestiora: uiris improbis nequiora & turpiora, quod & uerum est, & pulcherrime ostendit Plato lib 4. de Republ. qui locus Ciceroni ita placuit: ut eum ad uerbum uerteret lib. 7. de diuinatione: & Plutarch. in lib. πῶς εὖ ἢς ἀποδοῖς ἐαυτῷ. Reiecta igitur altrice, ad alteram seu τὸ ὀρεκτικὸν accedit, quæ quidem est ira, metus, & omnium denique motuum turbulentorum animi & perturbationum nostrarum sedes. Hæc est ea pars animi, in qua explicanda & regenda maxime laborat politicus, eaq; de causa potissimum cognoscenda. Aristoteles ibi, τοῖς δὲ ἔ ἀλλ'η, &c. eam explicare incipit & primum quidem ostendit, an sit præter illam altricem alia quocumque animæ pars rationis expers: & ostendit esse, sumpto argumento à continentem & incontinentem, ibi, Ἐ ᾧ ἐγγυτῶς, &c. Videre enim licet continentem & incontinentem mirifice distrahi, & magnam in utroq; esse pugnam, quam declarat exemplo aut simili, à partibus corporis diuulsis & luxatis, ibi, ἀπὸ πρῶτος ᾧ. Quod si est pugna, sunt & aduersarij: ex aduersarijs notum esse unū, qui sit & dicatur ratio. Nam in continente & incontinente, ratio iustari solet, propterea quod ea ad res optimas adhortetur. Alter igitur aduersarius, rationi contrarius, rationis expers ut sit necesse est. Et si .a. non uidetur hæc rationi repugnans particula, quæ ad modum in corpore luxato, eneruato, partes luxatas cernere licet inter se repugnantes, propterea tamen negandum non est, eam homini inesse, ibi, ἀλλ' ἐν τοῖς σώμασι μὲ ὀρεκτικῶν, &c.

λόγῳ ἢ ἔ τῶν.] Hic eandem particulam ostendit ratione quoq; præditam esse, hac ratione, quia pareat rationi, ibi, πῶς ἐκείνῳ ᾧ, &c. ubi exemplum continentis, prudentis, & fortis uiri affert, in quibus illa particula cum ratione conficiens & concurrens cedit & obtemperat rationi, minus quidem in continente, quam in prudente & forti, propterea quod contentia sit uirtus imperfecta; atque ita in continente τὸ ὀρεκτικὸν cum

ratione non plane consentit, in reliquis [virtutibus perfectis] omnia plane consentiunt. Est & altera ratio, qua ostendit illam particulam, nempe τὸ ὀρεκτικόν, esse rationis participem, nempe ibi, ὅτι ἢ πείθεται, quia scilicet audit illa particula oburgationes, reprehensiones & id genus alia monita. Sic autem concludi potest.

*Qua pars rationi pareat, rationis quoque est particeps.
Hac autem anima particula τὸ ὀρεκτικόν rationi pareat.
Ergo rationis quoque est particeps.*

Propositio confirmatur à similibus ibi, ἔπειθ' ἢ κ' εἶ. Nam qui parentibus & amicis dicto est audiens seu pareat, dicitur habere rationem eorum. Nam eius rationem habemus, cui dicto sumus obedientes, & quem curamus, & sequimur volentem aut monentem. Aliud est in Mathematicis: ut cum dicimus, habere rationem rerum Mathematicarum: non dicimus de illo, qui obedit rationibus Mathematicis, ut filius patris, sed qui nouit rationem reddere, cur ista propositio ita sit vera aut falsa. De hac autem huius particula pugna & conflictu cum ratione, & eius obedientia erga rationem, agitur *infra libr. 7. cap. 6.* & pulcherrime apud Ciceronem *libro 2. Tuscul. fere in fine*, pag. editionis huius urbis *Argentinenfis 185. facie b.* & apud Platonem *lib. 4. de Repub.* vbi similitudo quadam de quodam Leontio adducitur, ut hic ab Aristotele de membris luxatis seu distortis.

εἰ δὲ λέγῃ καὶ τὸ εἶ.] Explicatis duabus animi partibus τὰ φηκτικὰ καὶ τὰ ὀρεκτικὰ, tandem ad λογικὸν venit: quod *supra* diximus esse bipartitum: & confirmatur ex his, quæ modo dicta sunt. Nam vna est eius pars omnib. nota, quæ vere in se rationem habet, quæque vere dicitur τὸ λογικόν. Altera est seu dicitur quidem etiam rationis particeps, non tam quia vere in se rationem habeat, quam quia rationi pareat, de qua modo est explicatum, nempe τὸ ὀρεκτικόν.

διαιρίζεται ἢ εἶ.] Hæc est totius capitis pars tertia, vbi pro ratione partium animi nempe εἶ λογικὸς & ὀρεκτικὸς duarum, duo quoque genera virtutum statuuntur. Alterum, quod est εἶ λογικὸς, seu mentis & rationis, quæ virtutes Græce ἀνοητικαί, latine mentis dicuntur, de quibus agitur *in toto lib. 6.* Alterum genus in ea parte, quæ τὸ ὀρεκτικόν, quæ virtutes Græce

Græce ἠθικαί, Latine morum seu morales dicuntur: de quibus agitur toto fere opere λέγουμεν ἢ ἀποτῶν.] Ab etymologia ostendit, cur virtutes morales ita dicantur.

ἐπινοητικὸν ἢ.] Rationem affert, cur virtutes mentis, virtutes sint, hoc modo:

*Omnes habitus laudabiles sunt virtutes.
Habitus mentis sunt laudabiles.
Ergo habitus mentis sunt virtutes.*

Maiores ibi, τῶν ἐξέων, de quo & *supra* dictum est *cap. 12.* Minor est certa: nam scientiam & prudentiam nemo negarit esse habitus laudabiles, &c.

FINIS LIBRI I.

F 5 LIBER

LIBER II.

ARGVMENTVM.

VT libro priore hoc egit Aristoteles, vt beatitudinis definitionem reperiret: ita in hoc libro studet virtutis definitionem inuestigare: qua in re totus fere hic liber consumitur: & magna quoque pars libri proximi, & quedam etiam libri 6. Quam ad definitionem virtutis, quia vtilissimum est causas eius cognoscere, de his primum: ostendit igitur primo, virtutis causam non esse naturam, sed morem & vsum: parari, inquam, eam agendo & factis. De his igitur factis accurate disputat, qualia esse debeant, nempe moderata, quod nempe eatenus, quatenus voluptas iis consequatur, vbi de materia quoque virtutum diligentissime differit. Explicato iam ortu seu causa virtutis (docuit enim eam ex factis existere, conseruari, interire, ipsam deniq; virtutem iam constitutam eadem facta munere suo obeundo persequi) propius ad virtutis definitionem accedit: & primum quidem genus eius habitum esse ostendit: deinde mediocritatem esse differentiam: de qua accuratissime agit, non in vniuerso tantum genere, sed in singulis virtutibus, propterea quod in ea differentia vis omnis & momentum ad virtutes acquirendas sit positum. Que differentia seu mediocritas, quia duobus extremis sit interiecta, hoc quoque exquirat, quam cum extremo vtroque coniunctionem habeat, eualet, an cum altero maiorem, cum altero minorem. Tandem eiusdem differentia, vt in qua posita sit virtus, & qua sit inuentu

difficilima, modum & rationem adiuuat,

vt ἐπιμετρον seu corollarium.

CAPVT I.

COMMENTARI I.

DOCEB hoc capite Aristoteles, virtutem rationis doctrina comparari, & hac omiffa disputatione, seu reiecta in *libr. 6.* moralem vsu & factis, non natura comparari ostendit, quinque rationibus. Ad hunc librum explicandum vtrem his adiumentis: primum explanatoribus & interpretibus: deinde ipso Arist. maxime in *lib. 1. Magnor. Mor. cap. 5. cum 4. seqq.* Platone cum aliis in locis, tum in *Menone*, & in *libello, An virtus doctrina comparari possit.* Plutarcho in *libello de Morali virtute*, & in *libello, an virtus doctrina pareat.* Stobæo *λόγω α. ε. λόγω δε ασφάλιατε.* Cic. *lib. Offic. 3. & 4. Tusc. 4. & 5. Finium.*

[*ἡ ἀρετὴ λογικῆς.*] Hæc virtus in ea animi parte posita, quæ vere rationis est compos, Græcis dicitur *Ἀρετὴ λογικῆ*; & interdum *λογικῆ*, *inf. cap. 7. extremo.* Latine alii virtutem cogitationis & rationis; alii mentis vocant: rectius Cicero, virtutem in ratione positam, seu virtutem rationis vocat *lib. 1. Academ. quest.* vbi huius partitionis meminit.

[*ἡ ἐκ τῆς ἀρετῆς λογικῆς.*] Ait rationis virtutem ex doctrina ortum habere & incrementum, quod est notissimum. Artes enim discendo comparantur τὸ πλεῖστον, hoc est, plurimum, seu magna ex parte: nam & alia accedant adiumenta necesse est, nempe ingenii bonitas & vsus. Recte igitur Galenus doctrinas duobus crumbus insiltere ait, *διδασκαλία*, hoc est, præceptione & experientia.

[*διὸ ἀπὸ ἐμπειρίας.*] Quia, inquit, ex doctrina seu præceptionibus virtus rationis paritur: ea re opus quoq; habet experientia & tempore. Cur ita? Propterea quod omnes præceptiones ex sensu & experientia primum sunt nata: deinde, quia experientia præceptiones plurimum illustrantur & confirmantur in rebus singularibus, quæ experientia cum sit multiplex, & longo demum tempore, seu longis obseruationibus artem constituere possit: ea de causa ait, virtutem rationis egere tempore.

[*ἡ δὲ ἀρετὴ.*] Quia Arist. est consilium explicare virtutes morales (vnde & index est *ἡ ἀρετὴ*) de harum causis maxime disputat. Plato virtutes morales neque doctrina, neque natura ingenitari ostendit in *Menone*, sed diuinitus dari. Aristoteles, omiffa diuinitatis causa, vt aliena à ciuili Philosophia: hoc tantum exquirat, an doctrina, vsu aut natura parentur? Et summa quidem Arist. sententia hæc est, naturam & doctrinam

nam aliquid afferre: sed plurimum morem seu usum & facta. Vult enim natura nos aptos esse ad percipiēdas virtutes: quam naturæ aptitudinem *infra lib. 6. cap. vlt.* virtutem naturalem vocat: de qua & *lib. 7. Polit. & infra lib. 10. cap. 8. aut 9.* Doctrinam hoc ait efficere, vt facta nostra dirigat, & quæ recta, quæ praua sint, ostendat: excitet denique ad bene viuendum. Quæ adiumenta cum sint exigua, in tertio veram potissimum causam consistere ostenditur, nempe in cōsuetudine seu vsu. Stoici, qui Platonis & Aristotelis bipartita animi & virtutis diuisionem reprobata (testibus Cicer. *lib. 1. Academ.* & Plutarcho *in lib. de virtute morali*, vbi eos grauius refellit) virtutes omnes in parte animi ratione prædita ponebant, omnesque scientias esse dicebant, teste etiam Laertio *in Zenone*, vnde & Cicero *libro 3. Offic.* (vbi Stoicos imitatur) *Temperantia est scientia*, inquit, quemadmodum & Socrates. Acquiri vero seu comparari virtutes existimabant hoc modo, partim natura, partim doctrina & vsu: nam innata nobis esse virtutum semina seu igniculos & scintillulas, vt Cicero vocat, quas plerumque communes notiones seu notitias, & Græce *κινεας εννοιας* vocant: de quibus extat integer Plutarchi libellus *aduersus Stoicos*. Hæc semina virtutum Cicero quoque lumina naturæ *Tusculan. 3.* vocat. Ea postea si recta doctrinā & bonis moribus excolantur & perficiantur, virtutes existere: contra, si malis moribus & deprauatis opinionibus retinguantur, vitia. Hæc sæpe commemorat, & probat Cicero *lib. 2. & 5. de Finib. 3. Tuscul. 1. Offic. 1. de leg.* quæ Stoicorum sententia omnib. quidem vulgo nunc est in ore (& probat eam Philippus *in libro de anima.*) sed repugnat Aristoteli: qui animo nostro neque artium, neque virtutum semina inesse vlla existimat, sed animum ceræ aut chartæ puræ comparat *in libello de Anima*, vt in quo nihil sit inscriptum, præter τὸ πεφυτός, hoc est, procliuatatem aliquam & facultatem.

ἡ δὲ ἠθικὴ ἐξ.] Primum argumentum est ab etymologia: Ethica, inquit, virtus ab ἠθῶ, id est, *more*, nomen habet; ergo more comparatur. Antecedens confirmatur quoque à Platone *lib. 7. de Rep. κινεώτατον ἦδ*, & eleganter à Plutarcho *in eo libello*, quem supra citauimus: ἠθῶ, inquit, est ποίωσις, seu qualitas, ex ἠθῶ comparata: quod genus argumentandi est valde infirmum.

ἕδὲν ἡ δὲ τῶν φύσιν.] Alterum argumentum à repugnantibus: cuius hæc sit conclusio:

Quæ natura constant, aliter assuescieri nequeunt.

Virtus aliter assuescieri potest.

Ergo virtus natura non constat.

Propositio ibi, ἕδὲν ἡ δὲ τῶν, quam declarat exemplis à lapide & igne sumptis. Assumptio omittitur, quæ tamen certa est: nam videmus sæpenumero, ex malis fieri viros bonos: exemplum sit in Polemone Philosopho: contra, ex bonis fieri improbos: nam, vt vulgo dicitur, *Corrumpunt bonos mores colloquia praua*. Et hac de re est apud Platonem *in Protagora*: quod videlicet virtus malis moribus & doctrinis ac disciplinis tolli & adimi potest, natura non item.

ἐν ὅσαι μὲν φύσιν.] Tertii argumenti hæc sit conclusio:

Quæ natura nobis inferuntur seu adsumunt, in iis antecedit facultas actiones.

Contra sit in virtutibus.

Ergo virtutes non adsumunt nobis natura.

Propositio ibi, ἐν ὅσαι, quam confirmat exemplo sensuum: cōfirmare licet ex aliis rebus natura infusis, vt animo seu mente, cuius munus est cogitare. Quod quidem ex sæpe cogitando animus non accepit, sed cum animus adest, postea cogitat. Ita in equo celeritas inest natura, quam certe ex sæpe currendo non est assecutus. Assumptio ibi, ἐν ὅσαι μὲν φύσιν, quam confirmat exemplo artium, ibi, ὡς ἡ ἐπι. Artes enim ex sæpe agendo seu discendo comparantur: hinc vulgo, fabricando fabri, & apud Græcos est proverbium: *ἐκ τῆς λέγων τὸ λέγων ποιεῖται*, hoc est, ex dicendo nascitur dicendi facultas, de quo apud Erasmus. Aristoteles hic comparat artibus virtutes, quia vtræque exercitatione comparantur. An virtutes innascantur, de hoc dubitari potest, quod Arist. negat [νομὸς] ἐταυ, legum scriptores de bonis, legumilatores de malis: ἐθῶντες, hoc est, moribus & consuetudine: βέλγημα, studium. qui ciuium mores non recte informant.]

μυρεται ἡ ἡ.] Quarti, ab auctoritate, argumenti, hæc est conclusio:

Legum scriptores moribus instillari virtutes existimant.

Ergo virtus non est natura, sed more.

Antecedens confirmat exemplo omnium legislatorum, nempe bonorum: qui hoc agunt, vt bonis moribus suos ciues infor-

infortunat, & bonos reddant. Quare & Plato *libr. 7. de Republ.* & Cicero *libro primo de legibus*, duo potissimum munera legislatoris seu legum scriptoris esse ait; alterum in legibus ferendis, alterum in ferendis moribus; quorum maiorem esse vim ad virtutes, quam legum, præclare disputat *Isochr. in Areopag.*

Ἐξ αὐτῶν τῶν αὐτῶν.] Eodem argumento in eadem re vsus est & Plato *in Protagora*, sed longe lateque explicato.

ἢ οὐ τῶν αὐτῶν.] Quini argumenti ἡ c fit formula:

Quod ex eadem causa oritur & interit, non est natura.

Atqui virtutes ex iisdem factis oriuntur & intereunt (seu non oriuntur.)

Ergo virtutes non sunt natura.

Propositio omissa est ab Arist. qua tamē ex Physicis est certissima *ex l. 2. c. 3.* cuius hæc est ratio, quia natura eundem semper in agendo tenorē & vim seruat: homo puta, non procreabit bestiam, i. quod rationis est particeps, non edet contrariū: qua de re *Lucret. l. 7.* Assumptio continetur omnib. his verbis, quæ declarat similitudine artiū. Notum est. n. ex ædificando vel bonum fabricum vel malum existere, nempe prout bene vel male ædificet: idem est in reliquis artiibus: nam si natura quis existeret artifex, non opus esset doctore: nascerentur omnes sine discrimine actionis seu exercitationis boni vel mali opifices. Est autem assumptio certa ex vsu communi: videmus enim quotidie, alios bonos existere, alios malos, ratione bonæ vel malæ vitæ & consuetudinis. Quod autem dicitur, virtutes ex iisdem factis oriri & interire, ita est accipiendum, nempe de factis in genere, ex quibus in genere oritur habitus: qui postea distinguitur in virtutes & vitia, ratione bonorum factorum aut improborum.

φθίρειται.] Id est, inquit *Aspasius*, ἔθνεται, ἔθνεται, id est, non efficitur, non nascitur, id est, ex iisdem factis oritur virtus, & non oritur, sed vitium potius. Potest tamen hoc verbum communius accipi, vt intelligatur hoc modo: ex iisdem factis oritur virtus, & orta iam perimitur, & non orta impeditur, & oritur vitium.

ἢ οὐ λέγουσιν.] Phrasis est elegans veteribus vsitata, id est, summatim: qua vsus est Plato saepe, vt *in Gorgia, lib. 4. §. 9. de Republ.* Cicero dicit, vno verbo, vt *2. de Finibus: iam si modestia, si pudicitia, si vno verbo temperantia.* & *1. Academ. quaest. vno nomine dixit: Errorrem autem, & temeritatem, & ignorantiam*

ἔσθ' ὀπίστησιν, ἔσθ' ὑποψίσησιν, ἔσθ' ὀνόματι, quæ essent aliena firma & constantis assensionis.

ὁ δὲ δὲ ἔσθ'.] Est præmunitio ad disputationem sequentem, qua diligenter de factorum differentia agit. Si factorum, inquit, ea est vis, vt pro eorum dissimilitudine vel virtutes vel vitia nascantur, certe elaborandum est etiam à teneris, vt ea facta sint honesta, sint, inquit, cuiusdammodi, hoc est, bona & honesta.

ἔσθ' τῶν.] Masculinum pro fœminino ἑσθῶν, vt & *sup. li. r. cap. 1.* dictum est, ἑσθῶν, nempe ὁμογενῶν.

μὲν δὲ τῶν.] Id est, vt Cicero loquitur; *in eo sunt omnia.*

CAPVT II. COMMENTARI I.

ἢ πρὸς τὴν πρῶτον.] Tria fere hoc capite continentur; primo cur de factis & actionibus diligenter sit agendum: deinde quomodo: postremo qualia ad virtutes constituendas facta sint necessaria.

ἢ πρὸς τὴν πρῶτον.] Duas affert rationes, cur de factis diligenter sit disputandum: prior hæc est, quia civilis doctrinæ finis non est cognitio, seu contemplatio, sed actio. Eo enim eius omnia pertinent præcepta, vt viri & ciues boni beatique reddantur, qua de re *supra* quoque dictum est *libro 1. capite 3.* Altera ratio ibi, αὐτῶν δὲ, &c. hæc est, quia pro factorum varietate seu dissimilitudine habitus quoque sunt dissimiles: si bona sint facta, boni erunt habitus, id est, virtutes: si praua, vitiosū quoque habitus, id est, vitia: nam vt recte ait, affectionum dominæ sunt actiones & principes causæ, quod & *supra* dixit *libro 1. capite 10.* & *infra libro 4. capite 2.* ibi, ἢ ἐξ ἑσθῶν ἑσθῶν, id est, virtutes non esse natura, etiam Plato aliis duabus rationibus probat; vna *in Menone*, altera *in Protagora*. Prior hæc est *in Menone*:

Omnia quæ natura assunt, ea statim internosci possunt, vt canes, inquit, quos putamus fore fortes, ignauios, & celeres statim dignoscunt venatores ab ignauiis. Sic etiam dicit, artis equorum periti, equos generosos statim ab ignauiis & pigris dignoscunt.

Hinc sequitur:

Quæ natura sunt, dignosci posse inter se, quæ bona, quæ mala sint futura.

Minor est:

Atqui homo nō statim dinosci potest, an sit probus aut improbus futurus: nulla enim est ars, qua id cognosci possit: sicut de equis ars equestris, & canibus ars venatoria.

Ergo natura non sunt virtutes atque vitia.

Hoc argumento etiam alio in loco vsus est Plato. Alterum argumentum in Protagora hac forma concludi potest:

Ea quae natura assunt, neque reprehensionem neque pœnam merentur.

Atqui ob improba facta quis afficitur supplicio, & coercetur reprehensione.

Ergo improbitas & vitia, quae opponuntur virtutibus, non sunt natura.

τὸ μὲν δὲ ὕπερον.] Hæc clausula videtur alieno loco posita, aut certe melius infra ibi, ἀφ' ὅτων ἐν τῷ θεωρητικῷ collocanda: explicari tamen ita poterit: postquam iam dictum est de factis diligenter esse agendum: reliquionem est, vt explicationem aggrediamur: & primum quidem hoc, vt κοινὸν, seu commune factis nempe omnibus virtuti consentaneis ponatur vt certum, ea, inquam, facta omnia rationi rectæ consentanea esse debere. Poterat adiciere rationem Aristoteles, vt in Eudem. lib. 2. cap. 5. hanc, quia cum virtus sit optimum quiddam: optima autem omnia non ratione praua, sed recta perficiantur: virtus quoque seu virtutis facta eadem ratione recta perfici debent: nam, vt Plato pulchre in Menone: omnia nostra studia, voluntates, & consilia prælucente ratione, vitæ beatæ efficienda sunt vitilia: si secus, contra. Verum Aristoteles totum id reiecit in librum 6. extremum. & hoc est, quod dicit ὕπερον.

Μένο ἢ ἀποδιωμολογία.] Altera capitis particula de modo explicandi facta & virtutes: quem dicit non exquisitum & enucleatum, sed popularem esse debere: quod & supr. lib. 1. c. 3. copiose explicauit: argumentatur autem hoc modo:

Ratio omnis & oratio congruens esse debet materia eius scientia, quae est explicanda.

Si materia est constans, firma & perpetua, vt est in Mathematicis & Metaphysicis, & etiam in Physicis, explicatio quoque & oratio erit exquisita.

Si materia erit inconstans, incerta, & instabilis, & eaduca, vt sunt facta & actiones humana, quae est materia

teria Iurisprudencia & Politica: vt & sunt res salubres: quae est materia medicina: tum oratio quoque & explicatio incerta & non exquisita sit, necesse est.

τοῦτον δὲ ὕπερον.] Est argumentatio eiusmodi à minore ad maius: Si explicatio de genere vniuerso est instabilis & minime exquisita: multo maior varietas erit in rebus singulis, & incertitudo: imo, inquit, rerum singularum ea est varietas, vt arte & præceptis contineri nō possint. Et cur ita? δὲ δὲ αὐτῶν δὲ αἰ: nam; inquit, in rebus singulis varia rerum attributa semper sunt spectanda, vt quæ variant pro ratione temporum, locorum, personarum, ætatum, dignitatum, voluntatis. [Verbi gratia: Furtum ex legibus ciuilibus olim non puniebatur morte: hodie vero vbique terrarum morte punitur: hinc oritur de varietate legum inter scriptores controuersia.]

Ἐπὶ συμφύροντι.] Sic hoc loco vocat Aristoteles ea, de quibus agitur in Politica, sumpta specie pro genere: nam alioqui bona, de quibus tractat Politica, seu expetenda & ἀίετα sunt tripartita, nempe honesta, vitilia, iucunda.

ἀφ' ὅτων ἐν τῷ τ.] Tertium est huius capitis membrum, quod diximus agi de factorum seu vitæ actionum qualitate, ex quibus virtus existat. Plæriq; summā huius loci sententiā hanc esse existimant, virtutes medio seu mediocritate parari & conseruari. Nos ita existimamus: Virtutes extremis interire, medio parari & conseruari, seu, vt Aristoteles ipse ait: ea, de quibus agitur in Politica, omnia denique συμφύροντα [interire] extremis perire, medio existere: virtutem autem ex iisdem factis existere & perire. Conclusionem autem totius loci hanc illi ponunt:

Quicquid extremis interit, medio seruatur.

Virtus extremis interit.

Ergo medio seruatur.

Propositio ibi, ἀφ' ὅτων ἐν τῷ τ, id est, quam declarari aiunt exemplis, à viribus & valetudine sumptis: ibi, ὡσαύτῃ ἐπὶ τῆς ἰατρῆς. Assumptio ibi, ἕτας δὲ ἐπὶ ἐπὶ, &c. quam declarat hoc loco Aristoteles exemplis temperantiae & fortitudinis, ibi, ἕτερον δὲ πάντων. Verum mihi hæc potius huius loci conclusio esse videtur: vitæ nostræ vitilia, & ea, de quibus Politica agit, pereunt nimio, & eo, quod parum, seruantur medio. Ergo & virtus peribit nimio, eoq; quod parū, & seruetur medio, id est, ex iisdem factis oritur & interit, dissimiliter acceptis, id est, ex mediocri-

bus oritur, ex immoderatis in vtranque partem, interit. Hanc esse huius loci sententiam indicat Aristoteles *infr. c. 3. extremo*: quo loco breuiter epilogum capituli tertii & huius loci affert. Ait autem, se haec enunciat explicasse hanc, virtutes esse in voluptatibus & molestiis occupatas (quod explicauit *capite tertio*), deinde virtutes, ex quibus factis aut rebus existant, ex iisdem quoque augeri, conseruari, & interire: quod explicat hoc loco. Confirmatur quoque haec explicatio hoc ipso capite, ibi, *ἀλλὰ ἢ μόνον αἱ ἀφροσύνης, &c.* quibus verbis commemorat, quid modo explicarit, nempe ἀφροσύνης, id est, ortum, incrementum, & interitum virtutum ex iisdem factis nasci. Planius hanc ipsam rem tractat Aristoteles *in Eudem. libro 2. capite 1.* vbi ita argumentatur:

Omnia affectio seu ἀφροσύνης, eo quod nimium, & eo quod parum interit, medio existit & conseruatur.

Virtus est affectio & quidem optima.

Ergo, &c.

Antecedens igitur argumentationis hoc loco ibi, *ἡ ἀφροσύνη, &c.* quod declarat exemplo virium & valetudinis: vires enim exercitationibus oriuntur & conseruantur, immoderatis pereunt, vt recte ipse Aristoteles testatur *lib. 8. Politic.* (vbi grauissime reprehendit Lacedaemonios, qui tot haberent exercitationes, vt fierent quodammodo beluae.) Item valetudo cibo & potu oritur, conseruatur & interit: qua de re Galenus *in lib. de sanitate tuenda*. Consequens ibi, *εὐστίας οὐκ ἐπι, &c.* quod exemplis duarum virtutum ostendit Aristoteles. Sumpsit autem Aristoteles Antecedens ex Platone *in Erasmo, pag. 236.* [editione Basilienſi] quo vsus Plato, ostendere ibi nritur, neque nimium neque parum esse sciendum, sed moderatam rem scientiam esse laudabilem.

ἢ πᾶσι τοῖσι.] Hoc nomine plerique accipiunt *ἀφροσύνης* seu facta: sed videtur accipiendum paulo communius, vt intelligantur ea, de quibus modo dixit Arist. quae sunt instabilia, nempe omnia vitæ degendæ necessaria & vtilia, qualia sunt etiam *πᾶσι ἀφροσύνης*, hoc est, ad valetudinem seu sanitatem pertinentia, nempe exercitationes, cibi, potiones, calor, diuitia.

ἀλλὰ ἢ μόνον.] Hoc amplius ostendit Arist. virtutes non tantum ex iisdem rebus oriri, conseruari & interire, sed etiam iam natas virtutes in iisdem rebus suo munere fungi: quod eodem modo ostendit, quo prius, nempe ea de quibus his in libris agitur.

rut: omnia deniq; vitæ necessaria & vtilia ex iisdem rebus oriuntur & intereunt, & orta in iisdem versantur, ea deniq; optime administrant: Verbi gratia: robustus quis fit ex moderatis exercitationibus, id est, non paucis, sed multis: item ex sumptione multū cibi, idē quoq; multas exercitationibus obire, & multū cibum sumere poterit, iam factus. Ergo & virtus eodem modo: nam, verbi gratia, fortis redditur ex consuetudine ferendi res graues: idem quoque fortis iam factus, res easdem graues facillime feret.

πόντος.] Etſi verbum *ὑποδύμεν* videtur significare, hoc verbo *πόντος* intelligi labores: puto tamen exercitationes hoc loco intelligendas, propterea quod Plato, ex quo hic locus est sumtus, eodem verbo vtens, sine dubio exercitationes intellexit. Coniungit enim *γυμνάσια καὶ πόντος*, de quo verbo *supra* diximus *libro 1. &c.*

CAPVT III.

COMMENTARI I.

σημείον ἢ δὲ πρῶτον.] Duo fere hoc capite continentur: alterum, vitæ dicam, principale, alterum accessorium: illud breuiter, hoc copiosissime explicatur.

Principale est, quia de factis hic agitur, quod facta sint ad virtutes constituendas necessaria. Verum aliter haec effert Aristoteles: in eam tamen sententiam & hoc modo: qua nota vtendum sit ad discernendos habitus vitiosos à bonis, & ait, vtilitatis modestiæque nota esse vitium.

Accessorium est istud; virtutes versari in voluptatibus & molestiis.

Quod ad prius attinet, cum quæri posset, quot facta ad virtutes sint necessaria: notam vtilissimam attulit Arist. & terminum. Nam alioqui facta sunt infinita, neq; vnquam constaret de virtute acquisita. Ait igitur, tum censerī virtutem acquisitam, neque plura facta ad virtutem constituendam esse necessaria, cum eo quis peruenit bene agendo, vt iam post hac ex factis ipse suis voluptatem capiat: Verbi gratia: Vir fortis, si ex perferendis rebus grauibz gaudeat, aut certe non doleat: ille vere fortis dicendus erit. Eadem est ratio in cæteris. Plutarchus *in libello, πῶς αὖ τις ἐλάσει, id est, denotis, quarum admonitū quis cognoscat se progredi in virtute*: affert multa indicia & notas, ex quibus coniecturam quis

capiat, se in virtute progressus facere, quæ disputatio huic nostræ est vicina: discrepat tamen: nam ibi de virtute nondum acquisita, hic de acquisita, nota traditur: affert tamen Plutarchus vnam notam, præterea virtutis acquisitæ, si nempe infominia sint honesta & moderata, non flagitiosa.

ἡ μὲν λυσιτελεῖ γὰρ.] Est correctio: nam in forti non est necesse, vt gaudeat in rebus grauibz perferendis, saltem in nonnullis, in quibus satis est, si non doleat, exempli gratia, in vulnibus, qua de re *infra lib. 3.*

ἅμα ἡδονὰς καὶ πόνη.] Ratio est notæ: quasi diceret, ea de causa cognoscimus habitus voluptate & dolore, propterea quod in his maxime habitus virtutum & vitiorum versentur: quæ ratio continet alteram partem huius capituli, eaque confirmatur septem rationibus, vt mox dicetur. Obseruanda autem hic est differentia insignis inter Philosophicas disputaciones & Magistratum iusta: nam magistratus non requirit, vt quis gaudeat aut doleat hoc aut illo factò: sed satis illi factum est, si quid recte fiat: de facto laborat magistratus, de facientis animo non item: dico ratione voluptatis aut doloris, vt eleganter Aristoteles admonet *lib. 7. Eudem. & Cic. lib. 3. Offic.*

ἡ ἰσχυρὴ δὲ πόνη.] Recte & distincte additum est, ἰσχυρὴ, vt & *infra lib. 10. initio.* & mox hoc capite, ibi, ἡ πόνη ἢ δὲ πόνη ἢ πόνη ἢ πόνη, id est, ἰσχυρὴ: nam ἀπονομιῆ non versatur in voluptatibus & doloribus: ratio differentia hæc est, quia voluptas & dolor sunt perturbationum genera: perturbationes autem in ea sunt parte animi, quæ ratione vacat, in qua parte est virtus ἰσχυρὴ, in ratione autem est ἀπονομιῆ: quæ ratio vacat omni perturbatione.

Ἀλλὰ πόνη δὲ τὴν ἡδονὴν.] Prima ratio hæc est, quia ad voluptates percipiendas flagitiosa & turpia agimus, ad dolores & molestias fugiendas, à rebus honestis & præclaris abstinemus: notum est enim, quanta sæpe excitent mala voluptates cibi, potionis, Veneris, & ludorum intemperantium: sæpe quoq; patriæ, parentum, amicorum & innocentium defensio omittitur, quia molestiæ & dolores essent subeundi. Argumentatur igitur hoc modo:

Vitia oriuntur ex voluptatibus & molestiis.

Ergo & virtutes in iisdem rebus versantur: nempe moderandis & dirigendis.

ὁ δὲ δὲ ἰσχυρὴ πόνη.] Confirmat rationem suam autoritate Platonis:

nis: Ratio erat, magnum esse momentum positum ad recte agendum, aut peccandum in voluptate aut dolore: qua ratione adductus quoque Plato censuit pueros statim docendos esse, quibus rebus gaudere, quibus contra dolere debeant: & hoc in puerorum institutione prima diligentissime obseruandum esse: qua de re agit grauissime Plato *libro 2. de legibus, & 4. de Republ.*

ἢ ἢ ἢ δὲ πόνη ἢ πόνη.] Altera ratio est hæc, quia virtus est in actionibus & perturbationibus. Notum est autem, omnem perturbationem & actionem comitari has duas perturbationes, voluptatem & dolorem. Argumentatur hoc modo:

Si virtus est in perturbationibus & actionibus.

Ergo est in voluptate & dolore.

Verum primum, de quo mox.

Ergo & secundum.

Connexi ratio est ibi, πᾶν ἢ πόνη, id est, quia omnes perturbationes & actiones consequitur voluptas & dolor. Actionibus quidem seu factis comes est voluptas & dolor: voluptas quidem recte factis: dolor perperam & prave factis, qua de re *infra* latius *lib. 7.* Perturbationibus autem quoque comes est voluptas & dolor: propterea quod perturbationes sunt ἐν τῷ ὀρεκτικῷ, id est, in appetitu: appetitur autem bonum aut malum: nunc si quis assequatur quod appetit, consequitur voluptas, contra dolor. Verbi gratia: Vindictæ cupidus iratus, si inimicum vlciscitur, gaudet, si non, dolet.

Antecedens, nempe virtutem consistere in perturbationibus & actionibus, id est, virtutum materiam esse facta & perturbationes: non hoc tantum loco, sed & *infra lib. 7. & lib. 10. in princip.* iteratur, est certissimum: partim enim virtutes consistunt in moderatione actionum: partim in moderatione perturbationum: vt iustitia in actionum moderatione, nempe contractuum: in perturbationum, nempe voluptatis & doloris temperantia: iræ fortitudo.

ἢ ἢ ἢ πόνη ἢ πόνη.] Tertia est ratio ista: quia castigationes & animaduersiones per ista fiant. Notum est enim, pœnis, quæ coniunctum fere habent dolorem, & suppliciiis deterreri & auocari homines à vitiis, & ad virtutes reuocari. Qua de re videatur Plato *in Gorgia, & libro secundo de legibus.* (ostendit ibi vsum & finem pœnarum in Republica.) Concludi potest hoc modo:

Omnis castigatio & animaduersio coniunctum habet dolorem.

Virtus autem & vitium in castigationibus, velut in medicina quadam versantur: (dictum est enim, pœnis homines à vitiis auocari & reuocari ad virtutes.)

Ergo virtus & vitium in dolore quoq; versabuntur.

ἡ ἀρετὴ καὶ τὸ πῦρ.] Hæc est cõfirmatio seu declaratio assumptionis, qua diximus, virtutes in castigationibus seu pœnis versari. Hoc enim intelligendum est, reddi homines meliores castigationib; & pœnis. Iam si doloribus, qui suppliciis sunt coniuncti, redditur quis melior, & in iis quodammodo versatur virtus. Ergo in eius contrario, voluptate quoq; versabitur: nam & eo, quod quis à voluptate aliqua abstinere debeat, puniri quis potest. Ergo hoc *ἂν τὸ πῦρ* proprie quidem intelligendum est *ἁπλῶς*, sed tamen etiam alterum *ἡδονῶν* contineri potest, quatenus quis punitur eo modo, vt iam dixi.

αἱ δὲ ἀρεταί.] Sic argumentatur:

Omnis curatio fit per contraria.

Castigatio & animaduersio est curatio quadam.

Ergo fit per contraria, hoc est, vt qui voluptate peccauit, dolore puniatur, aut ad virtutem reuocetur.

ἢ, ὡς καὶ τὸ σπέρμα.] Quarta ratio, quia virtus per hæc (voluptatem & molestantiam) melior & deterior fiat; Conclusio fit eiusmodi:

Omnis habitus animi, quibus rebus redditur deterior, aut melior, in iis versatur.

Virtus autem voluptate & dolore fit deterior & melior.

Ergo in his versatur.

Propositio ibi, *πᾶσα ψυχὴ*, de qua supra cap. 2. huius libri. Assumptio ibi, *ἢ ἡδονῶν*, quam explicat distincte Aristoteles ibi, *ἢ ὡς καὶ δέ*, hoc modo: Virtus, inquam, aut viri boni redduntur meliores seu ditiores voluptate & dolore, nempe, si ea persequantur aut vitent aliter, quam recta ratio postulet, nempe, si non suo tempore, si quæ non oportet, si quo loco non oportet, si quibus, si quo modo non oportet, vt turpe est ludere in templo, turpe est Philosopho ducere choreas: turpe est seni ludos pueriles exercere: denique cibus lege vetitis vesci. Hæc ita distincte, ne quis putet, voluptate omnimodo corrupti virtutes, vt quidam existimarunt, qui cum viderent homines voluptate reddi deteriores, atque ita eas perturbatio-

ziones virtutibus esse contrarias: existimarunt, virtutes nihil esse aliud, quam perturbationum vacuitates & indolentias, & virum bonum vacare debere omni perturbatione. Sic enim ait; *διὸ καὶ ἀεὶ ζῶνται*. Verum non recte, quia non distincte. Quos autem hoc loco intelligat Aristoteles huius indolentia auctores, nondum reperi. Qui Stoicos ibi intelligunt, errant. Nam Aristotele longe posteriores fuerunt. Est autem magna hæc disputatio, an vir bonus vacuus ab omni perturbatione esse debeat. Improbat Plato *multis in locis*, & Aristoteles *hoc loco*, & Plutarchus *in libello de morali virtute*, ibi diligentissime Stoicos refellit. Improbant & recentiores Theologi: Philippus *in libello de Epitome Morali fere in principio*, & Martyr *hoc loco*: contra probant & refellunt Aristotelem diligentissime Cicero *libro tertio & quarto Tusculanarum*, & veteres Theologi, Nazianzenus, Basilius, Augustinus, & alii.

ἡδονῶν δὲ ὄντων.] Quinta ratio: Quia voluptas est omnium rerum expetendarum maxime expetenda; & contra dolor. Conclusio fit ista:

In rebus expetendis & fugiendis versatur virtus.

Voluptas autem & dolor sunt res maxime expetenda & fugienda.

Ergo in voluptate & dolore versatur virtus.

Propositio ibi, *ἂν πάντες καὶ ζῶνται*: nam hoc potissimum est viri boni officium, vt recte se gerat in rebus expetendis & rebus fugiendis: in quibus omnibus peccat vir improbus, dum magis expetat turpia, quam honesta, lucrum turpe præferat honesto. Assumptio ibi, *καὶ πάντες καὶ ζῶνται*: quam confirmat hoc modo: quia omnibus animantibus est communis; & etiam in rebus illis honestis & vtilibus inhæret, atque adeo nobis à puero inseritur, & vna educatur. Ex quibus apparet, voluptatem in rebus humanis vbique fere adesse. Ergo in voluptate moderanda maxime versatur virtus.

διὸ καὶ λέγονται.] Hæc sumpsit ex Plat. *lib. 4. de Rep.* non quidem sententiâ, sed verba hæc translata à fullonibus [*ἐπιχειροσμήμον*, tinctum sc. leuter, *ἐγκειροσμήμον*, firmiter affixum alicui, & penitus imbutum.]

κακὸν καὶ ἄριστον.] Sexta ratio: quia voluptas & dolor ad facta & actiones vitæ nostræ moderandas & dirigendas plurimum valent, quod probat ibi, *ἢ καὶ μάλιστα*, & latius id confirmat Plato *lib. 2. de legib. & lib. 4. de Republ.*

οὐ μὲν ἄλλοι.] Id est, alii plus tribuunt voluptati, alii minus, alii magis resistunt, alii minus.

ἐπὶ τῷ χαλεπώτερον.] Septima est ratio ista; quia voluptas est quiddam difficilimum. Conclusio sit ista:

In iis, quae sunt difficilima, versatur virtus.

Voluptas est quiddam difficilimum.

Ergo in voluptate versatur virtus.

Propositio est perspicua αὖ ἐπὶ τῷ χαλεπώτερον, quam declarat exemplo artium: nam & artes & virtutes maxime elucet in rebus difficilimis. Assumptio ibi, ἐπὶ τῷ χαλεπώτερον: quam illustrat dissimilitudine quadam dicti Heracliti. Heracliti hoc est dictum insigne & peruulgatum: χαλεπὸν θυμὸν μὴ χεῖρ, ψυχῆς ἢ ἀνεί, id est, ira seu animo obsistere & moderari difficilimum est: nam vita fere constat seu comparatur, hoc est, iratus vel morte suam vindictæ libidinem explere cupit. Hoc Heracliti dictum commemorat Aristoteles *lib. 5. Polit. cap. 10.* & Plutarchus in *Coriolano*, ubi disputat de acerrima eius viri iræ: nunc ait hic Aristotel. Difficilius esse obsistere voluptati, quam iræ. Ergo est difficilimum: nam iræ obsistere difficile esse dicebat Heraclitus. Idem Heracliti dictum commemoratur & à Plutarcho in *Erotico*, & à Democrito ad id alluditur apud Stobæum *λόγος de ira*. Perperam igitur Interpretes hunc locum ita vertunt, quasi Heracliti dictum [Interpretes putant, Heraclitum dixisse, difficilium est repugnare voluptati, quam iræ, sed non est ira, est falsum.] hoc fuerit vniuersum. Difficilius est voluntati obsistere, quam animo. Cur autem sit difficilium, ratio bipartita reddi potest: cum quia voluptas nobiscum coalescit à pueris, & in naturam quodammodo vertitur, ira non item, quæ est repentina, facileque accedit, & rursus depellitur. [Quæ sunt nobis natura insita, difficilium auelluntur. Voluptas est facilis. Ergo.] tum quia ira rationi magis est similis, quam voluptas, quæ tota est in sensu, eaque re magis beluina: atque ita ira rationi magis, quam voluptas obtemperat, & ab ea regitur.

Ἐ τῆς δόξης.] Vetus translatio, & Thomas; & emendatiores libri omnes habent Ἐ τῆς δόξης καὶ τῆς πολιτικῆς, rectius, quam alii, in quibus, καὶ τῆς ἠθικῆς, καὶ τῆς πολιτικῆς: nam initio huius operis iam diximus, hanc scientiam nunquam à Platone aut Aristotele dici Ethicam seu ἠθικὴν. Sententia est autem: Omne studium & opus virtutis & scientiæ politicæ positum esse in voluptati-

supratibus ac doloribus moderandis. Fere ausim dicere, hæc verba omnia, Ἐ τῆς δόξης καὶ τῆς πολιτικῆς esse interiecta ob verbum πύσσε: præsertim cum non sint necessaria, & non tam Politica, quam tractatio de moribus, id est, virtus in voluptatibus & molestiis temperandis consistat.

ὅτι μὲν ἔν ἐστίν.] Conclusio eorum, de quibus in his tribus capitibus est disputatum.

CAPVT IV.

COMMENTARII.

Ἀπορήσει ἢ ἀνεί.] Quia *supra cap. 1.* dictum est, ex factis existere virtutes: hoc est, iuste agendo tandem quem fieri iustum: id quia in controuersiam vocari poterat, Aristoteles hoc loco planius explicat: & ipsam quoque controuersiam propositam dissoluit. Occurri enim poterat hoc modo, falsum illud esse, propterea quod in artibus, quibus valde similes sunt virtutes, idem non eueniat. Sic igitur argumentatur accurrens:

Qui quid arti consentaneum agit: propterea ex eo artis erit peritus.

Ergo qui quid ex virtute agit, seu virtuti consentaneum facit: is iam non tam fieri ex ijs factis, quam esse vir bonus dicetur: & ut ille artem iam habere, sic hic virtutem dicendus erit.

Antecedens confirmat Aristoteles à Grammatica & Musica. Consequentiam rationem iam diximus, quia magna sit inter artes & virtutes (quæ utraq; non natura sed faciendo comparantur, vt *supra cap. 1.* dictum est) affinitas & similitudo. Aristoteles tamen & Antecedens refellit, & consequentiam, atque ita ostendit, verissimum esse, quod *supra cap. 1.* dixit, iuste & temperanter agendo iustum & temperantem quem fieri, non iam esse.

ὅτι ἐπὶ τῷ τεχνίῳ.] Hic refellit antecedens, negatque verum esse, omnes qui quid arti consentaneum agant, artis iam esse peritos, ostendit hoc modo: Sæpe enim arti quid consentaneum fieri potest, vel casu (vt in equo Nealcæ, & cane Protogenis, de quibus Plinius *lib. 35. cap. 10.* & Plutarchus in *libello de Fortuna extremo*) vel alterius opere & adminiculo, non proprio Marte seu arte. Hoc autem proprie ex arte fa-

Etum ab aliquo dicitur, siue, tum proprie artis peritus quis dicitur, cum & arti consentaneum quid fecerit, & ex propria arte seu habitu, non casu aut alterius adminiculo.

ἐν τῷ ἄλλοις.] Hic refellit consequentiam, quam diximus esse affinitatem inter artes & virtutes: & hanc quoque affinitatem hoc loco negat Aristoteles. Sunt quidem in eo similes, quod utraq; non natura, sed vsu & faciendo comparantur, ut *supra cap. 1.* dictum est: multis tamen in rebus sunt dissimiles, ut h. loco ostendit Aristoteles. Dissimilitudo est hæc, quod in artium operibus ipsis laus & præstantia, quæ ab arte petitur, sit posita, neque spectetur, qui ea fecit, an sit vir bonus, an improbus Verbi gratia, tabula picta satis sit, si eleganter & scienter sit depicta, non exquiritur pictor, an fuerit probus an improbus: Quo pertinet disputatio Quintilianii, an Rhetor seu orator debeat quoque esse vir bonus: scilicet in artibus seu artium operis & artificibus scientia quaeritur, non mores. Alia est ratio in virtutibus. Nam in his & ipsa virtutum facta spectantur & autores. Facta quidem, an sint virtuti consentanea: in autore autem tria requiruntur, ut scienter, ut iudicio, ut constanter agat. Ut scienter agat, non casu, neque ignorantia: est scientia parum quoque hic prodest, cum virtutes non tam cognitionis quam actionis causa requirantur. Reliqua duo sunt maxime necessaria. Primum ut iudicio & voluntate quis agat. Nam ut *infra lib. 3. cap. 2.* dicitur, *περὶ αἰεσις* seu iudicium, consilium & voluntas, verissima est morum nota, & ut ibi dicitur, sæpe quæ sui natura sunt mala aut turpia, aut contra honesta, ratione huius iudicij aliter atque aliter se habent. Deinde, ut constanter quis agat *βεβαιώς καὶ ἀεὶ ἔχειν ἠθῶς.* Nam hoc maxime virtutis est proprium, ut perseveret in recte factis: & cum ijs etiam, inquit Plato, ad inferos proficiscatur (unde & Stoici virtutem vitæ constantiam appellare solent) & quam maxime vitæ vsus in omnibus partes confirmetur, inquit Cicero. Cur autem in artibus una scientia, in virtutibus tria, scientia, iudicium & constantia requirantur, aut saltem duo posteriora, hæc reddi potest ratio: propterea quod artes in ea parte animi, quæ rationis est particeps versentur, cuius propria est scientia, & iam diximus, cur in artibus iudicium non requiratur; (non spectamus, an sit vir probus an improbus) virtus autem quia est in ea parte animi, quæ ratione vacat, nempe *ἐν τῷ ὀρεκτικῷ* (in qua sunt appetitus & motus turbulenti) *περὶ αἰεσις* requirit, utpote quæ & ipsa sit *ἡγεσις* & dux

& dux actionum, quæ *ἐν τῷ ὀρεκτικῷ* omnes nascuntur. Constantia autem cur virtuti sit maxime necessaria, iam dictum est, præsertim cum sit habitus multo ipsis artibus firmior & stabilior, ut *supra lib. 1.* dictum est.

πῶς εἰδέναι.] Hoc est, scire quid sit iustum, quid iniustum, & in summa quid probum, quid improbum, non reddit quem virum bonum. Nam & vsus accedat, necesse est, & *περὶ αἰεσις*. Vnde & recte Medea apud Euripidē: *μὲν δ' αὖτις ἴδωμι τὴν ἡγῶν, &c.*

Video meliora proboque,

Deteriora sequor.

[Quidius expressit ad verbum sententiam Euripidis] quod si accedant vsus & voluntas: iam non erit inutilis scientia: dirigit enim voluntatem quasi dux & moderatrix. Hæc autem scientia non est accipienda de recta ratione, de qua *lib. 6.* quæ est valde necessaria ad omnes virtutes, & à Platone & Aristotele oculius virtutum dicitur: sed hæc scientia est nuda tantum cognitio eius, quod sit bonum aut malum.

ἄλλοις ἐν τῷ ποικίλοις.] Videtur legendum *ἄλλοις*, id est, *ἄλλοις*: neque. n. puto Aristotelem velle *περὶ αἰεσις* & constantiam nobis obuenire ex sæpe agendo: hoc. n. falsum est. Nam *περὶ αἰεσις* potius est *ἡγεσις*, ut *infra lib. 3.* dicitur, atque ita natura posita insita. Rectius autem hæc verba virtutibus conveniunt, & toti huic disputationi, qua dicitur, ex factis virtuti consentaneis existere virtutes.

πῶς εἰδέναι περὶ αἰεσις.] Hæc est conclusio disputationis seu controuersix: qua conclusione iam breuiter explanat, quemadmodum accipiendum sit quod *supra 1. ca.* dictum fuit, ex factis virtuti consentaneis existere virtutes. Nam primum facta eius esse generis debere ait, cuiusmodi edantur aut fiant à virtute præditis, id est, non debere esse temeraria facta aut inconstantia & mobilia; debere, inquam, prædita esse tribus illis qualitatibus, de quibus modo dictum est. Virtute autem præditos non statim esse, qui ea ipsa facta edant, sed ita edant, ut virtute præditi solent: hoc est, tribus illis qualitatibus præditi.

ἴτα.] Id est, certo quodam modo, hoc est, non ignoranter, non inconstanter, quodam consilio & voluntate.

ἄλλοις οἱ ποικίλοις.] Grauis est reprehensio eorum, qui virtutes scientia sola, non vero factis comparari existimant, quique non vita, neque re & facto, sed verbis tantum philosophentur. De quibus est pulcherrimus locus *lib. 2. Tusc.* & ap. Lactantium.

Cornelij nepotis in *Epist. ad Ciceronem*. Etiam apud Platonem in λόγῳ contra Sophistas multa sunt hac de re.

CAPVT V.

COMMENTARII.

Μετὰ τὴν ἑξῆς ἐπιτομὴν.] Explicata causa efficiente & materia virtutum: accedit ad definitionem. Cur autem primo loco de definitione non egerit (quod in omni oratione requiri videbatur) ratio hæc reddi potest, quod in omni disputatione primum quæritur, an sit; deinde, quid sit, ad quæstionem autem, an sit, optime referri puto disputationem de causa efficiente seu origine. Disputatio autem de materia, nempe virtutes esse positus in voluptate & molestia, interiecta fuit, & vt diximus, accessoria. Primum igitur genus inuestigat, quod neq; perturbationem, neq; facultatem, sed habitum esse ostendit, quæ summa est huius capituli.

ἐπιτομὴ ἐν τῷ αὐτῷ κεφάλαιῳ.] Diuisione exquirat virtutis genus, vt *infra lib. 3. cap. 2.* agendi consilium seu παρρησιαστικὴν eodem modo inuestigat, quibus in rebus versetur. Summa autem disputationis in hanc formulam redigi potest.

Si virtus est in animo: aut est perturbatio: aut facultas: aut habitus.

Sed virtus neq; est perturbatio, nec potestas.

Ergo virtus est habitus.

Antecedens, hoc est, virtutem esse in animo, ponit Aristoteles, vt certum ex prioribus, vbi dictum est, agi de beatitudine animi, & proinde de virtutibus quoq; animi. Consequens, nempe virtutem debere esse ex tribus vnum, ponit quidem Aristoteles, sed non confirmat, quod tamen confirmatione in primis eget: nam non hæc duntaxat in animo videtur esse, sed multa alia, vt rerum omnium primæ noticiæ seu impressiones, deinde scientiæ & artes. Verum facile responderi potest. Nam hoc primum ponendum est, hic agi de virtute morum, non rationis. Itaq; secernenda sunt illa, quæ ad rationem pertinent, etsi in animo posita, qualia sunt ea, quæ modo diximus. Quod ad virtutes morum attinet, hæc tria, vt virtutum principia in animo consistere, doceri potest ex Categoria qualitatis. Notum est quatuor esse species qualitatis, habitum, potestatem, perturbationem seu πάθος, & formam:

Forma,

forma, quia ad corpora pertinet, non habet hic locum, vbi de Anima agitur: reliquæ sunt tres partes, nempe habitus, facultas & πάθος: quæ omnes ad virtutes sunt necessaria. Nam cum virtus sit in ea parte animi, quæ ratione vacat, nempe ἐν τῷ ἀρετικῷ: primum existit appetitus ex re aliqua obiecta: appetitum consequitur motus seu πάθος. Ad rem appetitam iam consequendam necessaria est δύναμις, quæ τὸ πάθος ad effectum, id est, ad rem consequendam perducit: hinc tandem ex frequentia & vsu assiduo existit habitus seu virtus, seu vitium. Ergo quod ad disputationem de virtute morali, quam constat esse in animo, & quam constat esse qualitatem, recte dixit Aristoteles, tria duntaxat esse in animo. Assumptum, id est, virtutem neq; esse perturbationem, neq; facultatem, prius quatuor, potterius tribus ostendit argumentis:

λέγω τὸ πάθος ἴσθι.] Quæ Græcis dicuntur πάθος seu παθημαί, Ciceroni in officijs, in Finib. in Tuscul. questionibus nominatim græcum vocabulum reddenti, dicuntur perturbationes: posterioribus scilicet Quintiliano, Senecæ, Gellio *lib. 1. cap. vlt.* affectus seu affectiones. Nos Ciceronem imitari malumus, propterea quod affectio aliud apud Ciceronem valeat, idem quod græcis ἀφῆσις seu interdum ἔξις. Est autem hic perturbationis definitio per partitionem. Est & altera hæc: Perturbatio est id, cui comitatur voluptas & molestia: quæ definitio iteratur ab Aristotele *init. lib. 2. Rhet.* quo libro accuratissime de perturbationibus agitur: Sed multo accuratius à Cicerone *lib. 3. c. 4. Tuscul. quest.* qui fere semper ex Stoicis definit perturbationem esse motum animi rectæ rationi aduersarium.

ὁλας οἱ ἐπέχει.] Scholiastes græcus ita definit: Est animi, in quo sunt appetitus, motus excitatus ab existimatione, seu phantasia boni & mali.

δυναμίς τ.] Sunt, qui existiment δυνάμεις seu potestates hoc loco esse, quæ in Categoria qualitatis dicuntur παθημαί ποιότητες, seu patibiles qualitates, vt potestates à perturbationibus sola temporis diuturnitate diuidantur: illæ sint diuturniores, hæc breuiores, vt apud græcos μίαις est longissima ira: ἐρημία minus longa, θυμὸς breuissima ira, ex quibus θυμὸς sit perturbatio, reliquæ fortasse potestates. Sic εὐνοία seu beneuolentia, quæ breuior est, sit πάθος· φιλία seu amicitia, quæ est longior, sit potestas. Verum non recte illi existimant: neque enim

enim hæc δυνάμεις ad tertiam qualitatis speciem, sed ad secundam pertinent. Quod perspicue apparet ex his verbis Aristotelis *infra* hoc cap. ἔτε γὰρ ἀγαθοὶ λέγονται καὶ δυνάμει πάσχειν ἀποπῶς, &c ubi ita argumentatur. Ex eo, quod quis potest præclare agere, neq; tamen agit, ex mera, inquam, potestate, nemo dicitur vir bonus: quæ certe potestas ad secundam qualitatis speciem pertinet. Agitur autem ibi de his iisdem potestatibus, ut ibi planius mox Plutarchus quoq; in *libello de virtute morali* aperte eam sententiam refellit, seu potius explicat has potestates, ut nos explicandas arbitramur: & Græcus Scholiastes, Argyropylos, & alij Interpretes accipiunt. In hanc namq; sententiam fere ait Plutarchus: Tria sunt in animo, potestas, principium, & materia perturbationum, ut iracundia, confidentia, impudentia: deinde perturbatio, quæ potestatis iam est modus quidam, & quasi progressio seu actio, ut ira, &c. tertium est habitus, qui perturbationis est quædam confirmatio, seu confirmata affectio, si bona, virtus, si mala, vitium. [Multæ extant verba perturbationum, vbi paucissima potestatum, ut amor est πάθος, sed eius δυνάμει, quo efferre verbo possis, non habes. Et retinendum sæpe ipsum amorem.].

πάθος μὲν ἔν.] Quatuor argumentis docet, virtutes aut vitia non esse perturbationes. Primum est, quia ex perturbationibus seu ratione perturbationum boni aut mali non dicimur. Formula sit ista:

Ex perturbationibus nemo dicitur bonus aut malus.

Ex virtutibus autem & vitiis dicimur boni aut mali.

Ergo virtutes aut vitia non sunt perturbationes.

Propositio est vera. Nam eo quod quis irascitur aut miscratur (nulla adhibita distinctione) non dicitur bonus aut malus, sed si hoc aut illo modo irascitur, nempe moderate, & ut virum fortem decet: & tum non erit amplius perturbatio, sed virtus. Altera ratio ibi, ἔτε ὅτι καὶ μὲν πάθος. Etiam à virtutis proprietate sumpta, quia ex perturbationibus nemo laudatur aut vituperatur. Forma:

Ex perturbationibus nemo laudatur aut vituperatur.

Atqui ex virtutibus & vitiis laudamur & vituperamur.

Ergo virtutes & vitia non sunt perturbationes.

Propositio prima fronte videatur falsa. Nam misericordia & amicitia, quæ sunt perturbationes, laudabilia videntur, & ob eas laude quis dignus existimari potest, ut & vituperatione dignus

dignus videatur quis ob alias perturbationes, odium, invidiam. Itaq; ob hanc difficultatem Aristoteles tacite occurrat, ibi, ὁ ἀποπῶς ἐργιζόμενος, ἀλλὰ ὁ πῶς. Quasi dicat, si perturbationem in genere accipias, nulla adhibita distinctione, (ut & modo diximus, vbi tamen non erat difficultas) tum certe ob perturbationem nemo laudabitur aut vituperabitur: videmus enim laudari quem aut vituperari, quia vel nimium vel parum perturbationibus afficiatur, vbi medio & laudabili modo. Sunt tamen quædam perturbationes, quæ simpliciter sunt vituperandæ, & ob quas vituperari quis potest sine distinctione, ut invidia, de quibus *infra capite proximo in fine*. Tertia ratio ibi, ἐπεὶ ἐργιζόμενα, quia in perturbationibus nullum est consilium, utpote quæ temeritate & furore, seu æstu quodam animi concitentur. In virtutibus autem maxime elucet consilium seu iudicium, ut *infra* dicitur *lib. 3. cap. 7*. Quarta ratio, ibi, ἀπὸς ἢ τέποις: Quia ex perturbationibus moueri dicimur: ex virtutibus non item, sed affici potius. Nam iam *supra* dictum est, perturbationes esse animi motus turbulentos: dictum quoq; est *supra* virtutes esse potius animi qualitates tranquillitates, *supra cap. 3. dicitur* ἐργιζόμενα. Quod autem virtutibus afficiamur, notum est ex Categoria qualitatibus, & ex communi sermone. Et hoc significat verbum ἀφικέσθαι, quo solet vti Aristoteles de qualitatibus seu affectionibus, quæ afficitur, & cuiusdammodi, ποιῶς ἕως redditur, ut & verbo ἀφικέσθαι.

ἀφικέσθαι ἢ.] Tribus rationibus ostendit, virtutes non esse facultates, duas quidem cum priore disputatione de perturbationibus communes, tertiam præcipuam & propriam esse declarabimus.

ἔτε γὰρ ἀγαθοὶ.] Prima ratio, quia ex potestatibus nemo dicitur vir bonus aut malus, id est,

Ex eo quod quis potest bene aut male facere, nemo dicitur bonus aut malus, sed ex eo quod faciat.

Atqui ex virtute boni, ex vitio mali dicimur.

Ergo virtus non est potestas, sed facultas.

καὶ δυνάμει καὶ τῶν.] Sic habent aliquot libri: sed plures πάθος, atq; ita habet vetus translatio, & Græcus Scholiastes, & libri manuscripti. Verum vtrumq; spurium mihi videtur, & inducendū, ut h. modo legat hic locus; καὶ δυνάμει ἀποπῶς, i. e. ex eo q; q; simpliciter bene aut male agere possit, nō dicitur bonus

aut malus. Nam in eo est vis argumenti, id est, *ὅτι τῷ δυνάμει*, id est, non potestate, neq; opus est adiectione *ἢ πᾶρχειν* aut *ἢ περιεπίεν*, aut cuiuscunq; rei.

ἢ πᾶρχειν.] Altera ratio, quia ex eo, quod bene facere aut male possumus, non laudamur aut vituperamur: imo vix ex eo quod volumus, neque tamen facimus, laudamur aut vituperamur, vt pulcherrime Cato apud Gellium *pro Rhodiis*.

καὶ ἐπὶ δυνάμει μὲν.] Tertia ratio propria, quia

Potestas est natura.

Virtus non est natura, vt supra cap. 1. dictum.

Ergo potestas virtuti non congruit.

Potestatem esse natura *supra* dictum est *cap. 1.* vbi diximus, virtutes quidem non esse natura: sed tamen nos ita à natura factos esse oportere, vt ad virtutes sumus apti. Præterea omnīs *δυνάμεις* seu potestas qualitatis est natura seu *φυσικῆς*, quod perspicuum est ex Categoria qualitatis.

λείπεται ἐξ ἑαυτῆς εἶναι.] Philosophi quidem plerique in ea fuerunt opinione, vt virtutes habitus esse dicerent (& Plato *in Menone* de virtutis genere mire laborat) tamen res in dubium reuocari potest, propterea quod vix vllum reperias mortalium, qui huiusmodi habitum sibi compareret, vt constanter, recte & ex virtute agat. *Septies in die*, inquit sacri libri, *peccat iustus*. Quare Philosophus Hierax *in libro de Iustitia*, apud Stobæum *λόγῳ de Iustitia*, idem in controuersiam reuocat: an Iustitia sit habitus, an vero sit actio, an denique sit effectum seu factum, quod nos dicimus virtuti consentaneum. Hac etiam de re videatur Philippus *in Dialectica sub Categoria Qualitatis*, &c.

CAPVT VI.

COMMENTARI I.

Δεῖ δὲ μὴ μόνον ἕως εἰπεῖν.] Reperto virtutis genere & explicato, exquirat differentiam, eamque esse ait mediocritatem, hoc est, virtutem esse habitum in mediocritate positum.

ἠγχείον ἐν ὅτι πᾶσι.] Præmittit definitionem virtutis *ὀνομαστικῶς* siue verbi aut notionis ad reperiendam definitionis *ἑστιάδης* & rei differentiam. Definitio nominis hæc est, virtutem esse id, quo quis quam optime habeat, & munere suo fun-

gatur,

gatur, vel munus suum exequatur. Sic hoc loco definit Aristoteles. Idem *lib. 7. Phys.* & Metopus Pythagoreus apud Stobæum *λόγῳ 1.* Alexander *in 3 Top.* & Cic. *li. 1. de legib.* Virtutem nihil esse aliud scribunt, quam cuiusq; rei vim & potestatem, seu affectionem perfectissimam & optimam, verbi gratia, Equi perfectissima est affectio velocitas. Ergo velocitas est equi virtus. Sic & oculorum acies acerrima, est oculorum virtus, vt ait Plato *li. 1. de Republ. extremo*. In hacigitur notione, virtus dicitur equi, arboris apud Cic. *1. de legib.* narrationis *2. de oratore*: ordinis, Horatius *de arte Poetica*. Sic & *ἄρετή* dicitur τὸ εὖ λέγειν seu dictionis & Phrasæus, Aristoteles *3. Rhet. ἀποδείξεως ἄρετή*, *1. Analyticorum: μελέτης 1. Rhet. σώματι* *ibid. κλήρωσι* seu possessionis & *ἔργου infra lib. 4. φιλίας infra lib. 10.* & Plato *in Gorgia ψυχῆς* seu animi dicit *ἄρετῶν*, & *lib. 1. de Republ. τῶν ὀφθαλμῶν*, & *τῶν ὀφθαλμῶν*, vt & hoc loco. Hæc vna est virtutis notio, tam apud Græcos quam apud Latinos, de qua hic agitur. Est & altera, qua virtus proprie dicitur Fortitudo, teste Cic. *lib. 2. Tuscul.* qui & ipsum virtutis nomen, propterea à viro deductum scribit, teste quoque Plutarcho *imitio vita Coriniani*, vbi scribit, Fortitudinem apud Romanos tanto fuisse in pretio, vt commune alioqui virtuti nomen de sola fortitudine diceretur. *ἄρετή* apud Græcos plerumque est commune vocabulum: interdum tamen ad fortitudinem astringitur, vnde & ab *ἄρης*, id est, Mars deductum quidam existimant. Et Plato *in Cratylo* *ἄρετῶν* quasi *ἀειρήτων* ab *ἀεί*, id est, semper, & *ῥέειν* fluere, quasi à semper ruendo, q̄ proprium est fortitudinis, deducit. etsi *ἄρετή* ibidem etiam deduci possit quasi *ἀειρετή*, id est, maxime optabilis affectio, quod & Philo *in libro, quis sit hæres rerum diuinarum*, commemorat. Qui tamen affert & hanc Etymologiam quasi *ἄρετή* dicta sit *παρὰ τὸ ἀίρειν*, id est, tolli, quia virtus mentem ad summa quæque tollat, vt contra *κακία*, i. e. quasi *καταί*, i. e. deorsum *ιδῶν*, i. e. male iens, i. e. hominē ad inferiora demittat. Nam Plato *in Cratylo κακίαν* dictam ait quasi *κακῶς ιδῶν*, i. e. male iens. Latine autem *κακία* dicitur vitium, & vitiositas, teste Cic. *3. de Finib. Cap. 4. Tuscul.* non vero malitia, quod est nomen speciei, non commune. Malitia enim est species iniustitiæ, quoque etiam eius vitij, quod prudentiæ est oppositum. Tertia quoque vocabuli virtutis notio est hæc, vt non tam pro habitu seu affectione ista, quam pro factis ex habitu manantibus ponatur, & ita plarumque

H

rumque

rumque in numero multitudinis virtutes dicuntur ea, quæ græce *ἡσθητικά*, id est, præclara facinora & recta facta, ut apud Ciceronem *de Senectute*, & Nestorem facit Homerus scire de sua virtute prædicantem. Ex his perspicuum est, primam notionem huc facere, qua diximus virtutem esse perfectissimam cuiusque rei affectionem & naturam: quæ & Cicero laus dici solet: *initio de oratore perfect.*, 3. *de Fin.* & *alibi*, ut, inquit, si Cothurni laus illa esset, apte ad pedem conuenire. Itaque cum hoc loco de virtutibus agatur hominis: certe virtus quoque humana eiusmodi erit affectio, quæ hominem perfectissimum reddat. Sed hoc amplius hoc loco Aristoteles, virtutem non tantum rei cuiusque summam perfectionem esse ait; sed etiam, quæ opus cuique rei expoliat & perfectissimum reddat. Sic & virtus hominis eius quidem summa erit perfectio, & opus ac munus hominis præterea reddet perfectissimum. Ex his iam cernere licet aliquam virtutis descriptionem, nempe virtutem esse optimum & perfectissimum quiddam.

ἀφ' ἧς ἀγαθός.] Opus hominis & munus (quia de virtutibus agitur, quæ in moderandis & dirigendis actionibus & perturbationibus sunt politæ) est eius partis animæ, in qua sunt perturbationes, siue, ipsarum potius perturbationum: & actionum vitæ moderatio.

ἡσθητικὸς ἔχει ψῆφος.] Duo hæc vocabula græca, *ἡσθητικόν*, quæ & *ἡσθητικόν* dicitur, & *ἔχει ψῆφος*, quemadmodum latine reddantur, valde laborant viri eruditi. Cicero *libro primo officiorum. in Orat. perfecto*, & *novia Philipp.* *ἡσθητικόν* vocat nimium, *ἔχει ψῆφος*, parum. Idem Cicero *in Protagora* (verit enim Cicero Dialogum Platonis Protagoram) prius magnitudinem, alterum longitudinem reddidit, quod valde miratur vir doctissimus Petrus Victorius *lib. 19. variarum lectionū.* Verum eodem modo locutus est Hieronymus *ad Pamphacii de erroribus Origenis*, vbi nominatim magnitudinem odij contrariam ponit *ἡσθητικὸν* amoris. Vitruuius *lib. 1. cap. 14.* alterum exuperationem, alterum victionem vocat. Vulgo excessum & defectum dicunt. Nos Ciceronem sequemur. *Μεσότης* à Cicero in locis fere redditur mediocritas, quod tamen potius est *τὸ μέτρον*. Quare & Cic. *in Timæo* eandem vocem reddit latine medium, & medietatem, sed valde diffidenter, utpote nouo vocabulo.

ἢ πῶς δὴ ὁμοῦ.] Argumentatur Aristoteles h. modo: *In omnire, quæ diuisionis est particeps, tria requiruntur, maius, minus, & æquale.*

Ergo in rebus, in quibus virtus versatur, eadem reperitur, propterea quod sint diuidua.

Propositio nota est ex Dialecticis. Assumptio, nempe res, in quibus virtus versetur esse diuiduas, quas constat esse perturbationes & actiones: in controuersiam reuocari potest, propterea quod res istæ sint in Categoria Qualitatis: Diuisio autem omnis pertineat ad Categoriā Quantitatis Verum ex Aristotele ipso *lib. 2. Eudem cap. 3.* hæc res ita dijudicari potest. Constat ex Physicis motum fieri in tempore. Ex Dialecticis tempus esse in Categoria Quantitatis. Ergo in quibus est motus, in his quoque tempus esse, & propterea eadem esse diuidua, utpote in quantitate. Iam perturbationes esse motus animi, *supra* dictum est. Actiones autem esse motus omnibus perspicuum est.

ἢ πῶς δὴ ἡσθητικὸν αὐτῶν.] Constat iam in rebus, in quibus virtus versatur, repetiri maius, minus, & æquale: pergit nunc Aristoteles, & æquale paratur, quod ait esse bipartitum; vel ratione nostri, vel per se & ratione rei. Hoc eius esse naturæ, ut omnibus vnā idemque sit, & esse proportionem Arithmeticam (vel consentaneum proportioni Arithmeticæ) illud ratione personarum esse dispar, & esse consentaneum proportioni Geometricæ. Idem autem æquale vocat medium, utpote inter duo extrema interiectum. Tandem hoc adijcit Aristoteles, qui huius disputationis est scopus, omnes recto iudicio præditos, medium illud Geometricæ proportioni consentaneum sectari & expetere. [In hoc capite fere totus Ethices cardo versatur, ideo nos singula perpendemus diligentius.]

ὁμοῦ ἔχει δὲ διαίρεσις.] Duobus his verbis vnā eandemque rem contineri, sunt qui existunt, nempe agi de quantitate specie, quæ dicitur continuata, propterea quod ea maxime dicitur esse particeps diuisionis, & hoc velle verbum *Ἀδιαίρεσις*. Puto tamen vtramque quantitate speciem contineri, verbo quidem *ὁμοῦ* continuatam, & *Ἀδιαίρεσις* disinctam, quæ alioqui solet dici *διαίρεσις*. Nam in vtraque locum habet, quod hic dicitur. De magnitudine quidem seu continuata dissentiant omnes: De numero, seu disincta quantitate exempla *infra* posita continent de proportione

Arithmetica & Geometrica. Atq; ita quoq; huic locum explicat Scholiastes Græcus.

τὰ ἴσων μέσον π.] Callide Aristoteles, cum ei esset consilium docere, virtutem in mediocritate esse positam: statim omnia æqualitatis mentione, transit ad medietatem: neq; id absq; ratione. Nam æqualitas, inquit, medietas quædam est inter nimium, & id quod parum. Non omnis quidem medietas est inter nimium, & id quod parum: vt centum in circulo: sed ea, de qua hoc loco agendum est, hoc est, quam diximus esse æqualitatem, ea vere est inter plus & minus, seu nimium & parum, vt est omnis æqualitas. Quo pertinet, quod ait Plato in *Parmenide*. Medium, id est, quod vtrinque æqualiter abest ab extremis, id est, eo quod nimium, & eo quod parum.

λέγω δὲ τὸ μὲν πρῶτον.] Hæc prima est medietatis partitio, diligentissima obseruatione digna: propterea quod in ea vis omnis & natura virtutis sit posita: quarum altera ab Aristotele dicitur ratione rei: altera ratione nostri: posset & dici prior absoluta, altera cum rebus coniuncta. Plutarchus in *libro de virtute morali* affert nonnulla, quæ huc quoq; faciunt: *Res, inquit, omnes, aut sunt ὄπως, aut πῶς: ὄπως vt cælum, terra, æstra, homo, &c. & cætera res naturales. πῶς, i. e. ea quæ ad actionis humanas pertinent. vt sunt res expendenda & fugienda, turpes & honestæ. In illis versatur scientia: in his virtus & prudentia, propterea quod illa eodem se semper modo habeant: hæc pro temporum & aliorum dissimilitudine attritutorum variant.* Atque ita illis accommodari potest medietas illa absoluta & simplex: his ea, quæ dicitur ratione nostri, seu cum rebus coniuncta.

ἀλλὰ πάλιν.] Ita vocant Græci palæstræ præfectum seu magistrum. Cicero *lib. 1. Epist. Epistola penult. ad Lentulum* Græco nomine, quia nullum est latinum, vsus est. Valer ad verbū *magister*: quod quidem verbum latinum apud Martialem *lib. 7. & in iure sub tit. de Edil. Edicto* reperitur, sed non pro palæstræ magistro: verum pro seruo, quo solent vti domini in se vngendo in balneis, non vero in palæstris.

ἔξ μιν αἱ.] Olim erat moris Romæ, vt in Græcia seruos vincitos, & de quibus hic agit Athletas, id est, certis ciborum libris alere. Qua de re Athenæus *libro decimo*, Gellius *libro vigesimo, capite primo*, qualem victus rationem Aristoteles

in *libro 8. Politicor.* vocat ἀνάγκη ἰοφαγίαν, quasi necessariam commestionem.

μίλωνι.] Hic Athleta vna vice bouem integrum comedit, & plarumq; hæc vita eius erat ratio, vt carnis libras viginti, panis totidem ederet, & tricongium biberet vna cœna, teste Plutarcho *lib. 10.*

εἰ δὴ πᾶσι ἐπισημεύ.] Hic iam incipit Aristoteles afferre argumenta, quibus virtutem docet esse medietatem. Primum est à minore, cuius hæc sit formula:

Si artes omnes ad opus aliquod perficiendum, medium petunt.

Ergo & virtus medium pset, & quidem multo magis.

Verum primum.

Ergo &, &c.

Antecedens ibi, πᾶσι ἐπισημεύ, quod iam confirmauit exemplo artis palæstricæ. Confirmat & hoc loco, ibi, ὅθεν εἰδῶμεν, proverbio quodam seu dicto cõmuni, quo dicitur, ea demum perfecta & proba esse opera, quibus nihil addi aut adimi possit: quemadmodum Phauorinus Philosophus apud Gellium *libro secundo, capite quinto*. de oratore Lyfia & Platone dicebat, huic si quid adimas, tantundem de elegantia, illi tantundem de sententia detrahas Sic calceamenta ea censentur optima, quæ ad pedem sunt accommodatissima neque laxiora, neque arctiora: idem est in vestibus: idem in picturis & statuis, quas reprehendi solitas videmus, si quid abest ad membrorum elegantem moderationem perficiendam, & si quid redundet, longiorem fortasse nasum, & superuacanea quædam contineant. Hic enim locus de artibus istis intelligendus est. Nam ἐπισημεύ sæpe pro arte opificum ponitur, teste Platone *lib. 7. de Republ.* atque ita hoc loco verbum istud accipiendum est. Nam scientiarum, quæ proprie dicuntur, alia est ratio, vt mox dicetur. Sed existit quæstio, falsum videri antecedens, neque artes tam persequi medium, quam summum, & absolutam perfectionem. Nam in hoc laborant opifices, vt opera faciant quam elegantissima. Respondetur. Artes & summum & medium persequi, dissimili ratione, summum qualitatis, id est, bonitatis & elegantia: medium quantitatis, id est, inter superuacanea & elliptica. Qua de re est elegantissimus locus apud Ciceronem *initio libr. 3. de oratore*, vbi affert exempla ab arte fingendi, pingendi, poetica & oratoria

toria. Dicitum hoc vulgare, quo antecedens confirmat Aristoteles, Erasmus reulit inter prouerbia, qui & affert versiculum Horatij de Lucilio, cuius versus Horatius reprehenderet, vt non vsq; quaq; elegantes & rotundos:

Cum flueret luculentus erat, quod demere posset.

ἢ ὃ δέσται.] Hic incipit ostendere rationem consecutionis. Sapientiam Aristoteles comparauit virtutes cum artibus, vt *supra libr. 1. cap. 10. & cap. 1. & 4.* Similes in hac re ostendit esse artes & virtutes, quia vtraque non natura, sed vsu pariantur: dissimiles quia artibus virtutes sunt firmiores & diuturniores, quod explicauimus *cap. 10. libr. 1.* Deinde quia ad artes vna duntaxat cognitio seu notitia sit necessaria. Ad virtutes præter noticiam requiritur agendi consuetum seu animus virtute præditus & constantia, vt *supra* dictum est *capite 4.* Nunc hoc loco virtutum ab artibus dissimilitudinem & similitudinem quandam coniunctim affert: quia in re constat ratio totius argumentationis huius. Antecedens erat: artes exquisitissimas sectari medium, eoque esse exquisitiores & perfectiores, quo medium magis allequantur. Iam virtutes esse exquisitissimas & artibus longe perfectiores, assumit Aristoteles ibi, ἢ ὃ δέσται. Quod ostendimus hoc modo: Certum est naturam esse vniuersi modi, hoc est, ad vnum idemque semper contendere, & vno eodemque fere modo, in munere suo fungendo, vt homo hoc agit, vt perfectissime sui similem procreet, idque eodem modo & via. Nux arbor hoc agit, vt quam optimas & plurimas afferat nuces, eodem Solis ardore & pluuijs adiura. Ea est in reliquis naturalibus operibus. Constat autem naturæ opera esse exquisitissima & perfectissima. Cur ita? quia vni rei semper sit intentia, neque varijs attributis distrahatur. Naturæ similima est virtus, vtpote quæ vsu & longa consuetudine (quæ velut altera est natura) comparatur. Quare & huius opera naturæ operibus erunt quam similima, hoc est, perfectissima. Quo facit, quod *supra* dictum est, virtutem esse cuiusque rei perfectissimam affectionem & ad summam perductam naturam. Præterea hoc quoque cum natura simile habet virtus: vt vni eidemque rei studeat, nempe perturbationum & actionum mediocritati. Ratio autem, cur natura & virtus vni eidemque rei sint intentæ, hæc est, quod extra rationem sint posita (agimus enim de

virtu-

virtutibus moralibus, non rationis.) Ratio est, quæ summam varietatem in rebus adducit. Quæ quia in artibus dominatur, fit, vt tanta sit in ijs varietas, inconstantia, & vt ita dicam, imperfectio. Natura nunquam peccat, nisi ob impedimentum externum. Vir bonus ex Philosophorum sententia semper quoque bene agit. At opifex sepius peccat in operibus. Et videre licet in singulis artibus incredibilem opificum varietatem, vt *supra* ex Cicerone *libro tertio, de Oratore*, adduximus. Itaque hæc verba, ἀπελευθεροῦ καὶ ἀμείνων, quæ alij aliter vertunt, alij aliter explicant, & quasi duo ijs contineri existimant, nos ad vnã eandemque rem pertinere arbitramur, quasi dicat Aristoteles, virtutes artibus subtilitate seu expolitione & perfectione antecellere.

λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν.] Nominatim expressit Aristoteles hanc disputationem intelligendam de virtute morali, non de Theoretica: quibus verbis indicat, Theoreticam non positam esse in medio, neque esse mediocritatem, sed potius ἀκρότητα seu excellentiam. Quod testatur quoque Plutarchus in *libro de virtute morali*, & hoc loco Græcus Scholiastes recte quoque hæc verba ita explicat. Ratio autem, cur Theoretica in mediocritate non versetur, est ista, propterea quod res, in quibus Theoretica versantur, nullam mediocritatem admittant: & quo quis accuratius & diligentius in ijs elaboret, eo præstantior fit, verbi gratia in Mathematicæ ceenere licet nullum esse finem aut modum subtilitatis: Eadem est ratio in Physicis & Metaphysicis, atque adeo in ipsi Grammaticis. Alia est ratio in moralibus virtutibus, quarum res subiectæ ea sunt natura, vt nimium, id quod parum, & medium admittant. Quod nos *supra* explicauimus. Aristoteles autem hoc loco inductione ostendit, maxime in perturbationibus. In actionibus (quæ est altera materia virtutum pars) facile quoque ostendi potest: atque adeo *supra* id est ostensum *cap. 2.* Hoc solum nunc quaeritur, quæ sit ratio, cur virtus moralis posita sit in medio ratione nostri? eam aliqua ex parte iam reddidit Aristoteles, quo loco docuit, artes in eius generis medio versari seu id expetere, quibus artibus constat perfimiles esse virtutes. Verum paulo latius & planius hoc explicandum videtur. In artibus est id

H 4

certissi-

certissimum, vt si ponatur calceamentum duorum digitorum, & alterum decem digitorum, illud breuius, hoc esse longius: non statim sequetur, si medium ratione rei spectes, tertium aliquid sex digitorum (quod esset medium ratione rei, vt liquet ex Arithmetica proportione) esse pedi accommodatum. Spectandi igitur sunt singulorum pedes. & non tam res, quam nos ipsi spectari debemus, [non tam rei quam nostri habenda est ratio] sic in virtutibus non eadem liberalitas postulatur à tenui & copioso: non eadem prudentia in epulice & Senatore, aut ICTO: non eadem in milite & Imperatore: non eadem temperantia in mare, quæ in foemina, vt vult Cicer. apud Gellium *lib. 10. cap. 23.* quo pertinet pulcherrimus locus Plutarchi in *Phocione*, vbi dicit: Alcibiadis & Epaminondæ non eandem esse fortitudinem, sed dissimilem: iustitiam quoq; dissimilem Numæ & Agefilai: dissimilem quoq; prudentiam Themistoclis & Aristidæ. Dissimilis quoq; fuit fortitudo Fabij cunctatoris & Marij. Cur ita? propterea quod temporum & ipsarum personarum ratione, alterius fortitudo, vt Alcibiadis, audacia esset affinium, Epaminondæ exquisita & perfecta erat fortitudo: sic prudentia Themistoclis, verusitæ & calliditati erat vicinior, vt testatur Cicero *libr. 3. offic.* Sic Numæ iustitia fuit religiosior, & pietati propior, Agefilai publicæ utilitatis studiosior. Sic Marij fortitudo propior fuit audacia & furori, quia res erat cum Cimbris furiosis hominibus. Fabij vero timiditati propior, vtpote cui res erat cum prudentissimo & callidissimo Hannibale.

καὶ ὅλας ἡδὲ βίαι.] Quia infinitum erat omnia perturbationum genera enumerare, tandem adiecit duo illa summa capita, seu notas, quibus omnes perturbationes dignoscuntur, nempe voluptatem & dolorem.

τὸ δὲ ὅτε μέσ.] Phrasis est Aristotelica, qua rerum seu actionum vitæ humanæ & perturbationum varietatem notare solet. Quæ & *supra* vsus, & *infra* aliquoties vteretur.

μέσων δὲ ἔ ἀρεσων.] Puto his verbis contineri alterum argumentum, quo doceatur, virtutem esse in mediocritate. Plurimiq; explanatores quidem (Thomas, Argyropylius, Martyr, Græca scholia lacera sunt) hanc totam disputationem Aristotelis de mediocritate duob. duntaxat argumentis cōcludunt, altero

ab ar-

ab artibus ducto, quod iam est explicatum, altero ab auctoritate Pythagoræ, quod mox explicabitur, ibi, *ἐν τῷ μέσῳ ἀρεσὴν ἔστιν*. Et certe pro his facit orationis connexio & forma: nam semel duntaxat vtrius particula *ἐν*, eo quo iam dixi loco: quæ particula Aristoteli & aliis omnibus scriptoribus, vt Latinis præterea, solet esse argumentorum nota & index. Quid ergo? Fateor quidem ratione orationis, expressa duntaxat licet videre duo argumenta; propterea tamen negari non debet, quædam alia subindicare, & interiici potuisse, quod, cum aliis in locis consuevit Aristoteles, tum hoc in loco eum fecisse ostendam. Itaque in his verbis argumentum latere existimo huiusmodi, quia scilicet perturbationum & actionum mediocritas sit bona, nimium & parum sint mala, concludi potest hoc modo:

Quæcumque sunt bona, virtuti conueniunt, mala vitio.

At mediocritas perturbationum & actionum (in quibus versatur virtus & vitium) est bona, nimium & parum, mala.

Ergo mediocritas conuenit virtuti, hoc est, in medio consistit virtus.

Assumptio expressa est ab Aristotele in his omnibus verbis, *ἐν τῷ μέσῳ ἔστιν ἀρεσὴ*, & maxime ibi *μέσων ἔ ἀρεσων*, &c. exprimit eam Aristoteles, vt certam & vulgo notam. Vulgo namque dicimus, nimium aut parum irasci, esse malum, moderate bonum. Eadem est ratio in cæteris perturbationibus. Propositio ibi, *ὅσα ἔστιν ἐπὶ τῆς ἀρετῆς*. Eius confirmatio certa est ex principio huius capituli, vbi dictum fuit, virtutem esse optimam & perfectissimam cuiusq; rei affectionem. Hoc argumentum attingit & Aristoteles *lib. 1. Magnor. Moral. cap. 23.* & conclusit, paulo tamen aliter hoc modo:

Omnia optima sunt in medio.

Virtus est optima.

Ergo est in medio.

ὅσοις ἢ μέσῳ ἀρεσὴ ἔστιν.] Hic puto latere tertium argumentum istud: quia medio recte agitur, & medium laudi datur, nimio, eoque quod parum, id est, extremis peccatur, eaq; vitio dantur seu vituperantur. Formula sit ista:

Recte facta omnia & laudabilia virtuti conueniunt.

Medio autem recte agitur, & idem laudi datur: contra in extremis.

Ergo medium conuenit virtuti.

Propositio ibi, *ἡ ἀρετὴ ἢ ἀμφοῖν τῶν ὑπερῶν* (hoc est, ea quæ sunt recte facta, quæ laudabilia, ea ambo conueniunt virtuti) quæ est biparita. Prior eius pars; recte facta virtuti conuenire, quod docuimus initio huius capituli, vbi virtutis hanc esse proprietatem & vim, seu notionem ostendimus, vt opera seu res in suo quoque genere, quam optimas & perfectissimas reddat. Idem est dictum *supra libro primo, capite 7.* Eodem pertinent Stoica illa, *καθ' ἑαυτὰ καλὰ*, quæ persequitur Cicero 3. *lib. Offi.* Altera propositionis pars, virtutem esse laudabilem, seu laude digna virtuti conuenire, explicatum est *supra libro 1. capite 12.* & *capite decimo tertio extremo.* Assumptio ibi, *ὅσοις ἂν ἡ ἀρετὴ ἢ ἡ ἀμφοῖν*, quæ & ipsa est duarum partium, prior, medio recte agi: quod & ipsum iam confirmatum est in prima conclusione *supra*, vbi diximus, artes optime sua opera perficere: medium consecretando, quo pertinet prouerbiū: *Quis nimium properat, tardius absoluit*; de quo apud Erasmus. Altera pars, medium esse laudabile, confirmatur prouerbio; *Ne quid nimis*, de quo Erasmus. Et hinc est, quod apud omnes Scriptores, maxime Poetas summatim reperiantur laudationes mediocritatis. Et apud Horat. *lib. 1. Carm.* apud Sophoclem in *Oedipo*, eaque re tam laudabile habetur dictum illud; *ὡς εὐδὲ βραδύς*: de quo & ipse Erasmus; *Festina lente.* Ergo mediocritas est laudabilis.

[*ἢ τὸ μὲν ἀμφοῖν ἐστίν.*] Quartum est argumentum, quod vt intelligatur, ea quæ *sup. l. 1. c. 6.* sunt explicata de *σοφίᾳ* Pythagorica, in memoriam reuocanda sunt: vbi dictum est, in decem-
plici bonorum & malorum ordine Pythagorico, finitum poni in latere bonorum, infinitum in latere malorum. Argumentatur igitur Arist. hoc modo: Virtus est in mediocritate, eo quod est finita: vitium in nimio, & eo quod parum, eo quod sit infinitum, seu in ordine infinito. Conclusio sit ista:

Qua sunt finita, ea sunt bona: qua infinita, sunt mala.

At mediocritas est finita.

Ergo mediocritas est bona: extrema mala, & proinde illa virtuti conuenit, hæc vitio, propterea quod virtus sit vnusmodi, vitium multiplex.

Propositio ibi, *τὸ ἄριστον, τὸ ἀπείροον*: quam confirmat auctoritate Pythagoræ. Assumptio ibi, *ἢ τὸ μὲν ἀμφοῖν*, qua diximus, mediocritatem esse finitam: quod ita ostendit po-

di potest, mediocritate recte agitur, extremis peccatur, vt iam *supra* est explicatum. Recte facta autem sunt vno tantum modo, peccata multipliciter (quod confirmatur vericulo; *ἢ οὐλοῖ μὲν*.) Ergo mediocritati conuenit finitio, extremis infinitio. Vera est ergo assumptio, mediocritatem esse finitam, extrema infinita: quæ cum ita sint, & in propositione iam dictum sit, finita esse bona, infinita mala, efficitur, mediocritatem esse quid bonum, extrema mala: & proinde mediocritatem virtuti conuenire, vt pote quæ sit bona: extrema vitio. Eodem hoc principio, nempe, finita esse bona, mala infinita, & multiplicia, vsus est & Plato in re non ab simili: nam *libro 4. de Republ. extremo*, cum ex multis Rerum publicarum generibus vnum iustum duntaxat, verum & rectum esse, ostendere vellet, ita argumentatur:

Virtus est vna, seu vno fit modo: vitia sunt multiplicia.

Ergo & ex Rerump. generibus vnum est verum, & virtuti consentaneum, cetera vitiosa.

Idem principium confirmat eleganti similitudine in *lib. de Virtute Morali* Plutarchus, à scopo & arte iaculandi sumptor: nam multis modis à scopo quem posse aberrare, vno duntaxat modo, nempe ab arte iaculandi præscripto eum destinare. Hanc similitudinem attingit hoc loco & Aristoteles, non tamen ad confirmationem propositionis seu principii huius, sed alia de causa. Nam cum iam ostenderit: Virtutem esse in mediocritate & medio positam, vitium in extremis, tandem ex tota hac disputatione elicit pulchram sententiam, virtutem esse in comparatu esse difficilem, vitia facilia: quam sententiam est *infra capite ultimo* copiosius explicat: hic tamen breuiter ea similitudine declarat: non mirum virtutem esse difficilem, vitia facilia, cum illa sit vna vt in medio posita, hæc vitia sint multiplicia. Vt ergo difficile est vnicum attingere scopum, facile hinc inde aberrare, id est, ita & peccare multipliciter, facile est; recte agere difficile. Ex hac sententia inuersa nos quintum argumentum eliciemus: Virtutem nempe in mediocritate positam, vitia in extremis, eo quod medium difficile sit, extrema facilia. Formula sit ista:

*Difficilia conueniunt virtuti, facilia vitio.
Medium autem est difficile, extrema facilia.*

Ergo

Ergo medium conuenit uirtuti, extrema vitio.

Propositio explicata est *supra cap. 3. extremo*, ibi, *ἄξιόν ἐστιν ἡμεῖς λέπωμεν*. Assumptio hoc loco iam est probata, nempe medium esse difficile. Thomas *mitto huius capitis* affert & aliud argumentum, quod ipsi est tertium, nobis posset esse sextum, nempe quia facta, ex quibus existat uirtus, & quæ ipsa iam exorta posterius edat, sint mediocritia. Ergo & uirtus erit in mediocritate. Antecedens explicatum est *supra capite 2.* Et hoc est, quod hic initio capitis dicitur, *ἡ δὲ μέση ἐστὶν ἡμεῖς λέπωμεν*. Verum hoc argumentum ad primum nostrum non incommode referri potest.

ἐν δὲ λαίμαρτι γὰρ ἀπαλώσει.] Videtur esse versiculus Theognidis, quem sæpe in huiusmodi rebus adducit Arist. Potest & confirmari dicto vulgari; Simplex est veritatis oratio.

ἔξισ.] Ad explicandas perturbaciones & uirtutes naturales (de quibus *infra lib. 6. cap. vlt.*) quas constat non esse habitus, sed natura nobis ingenerari, ut *supr.* est explicatum *cap. 5.*

παρουσία.] Cum consilio agendi ad excludendas artes & scientias, in quibus non est *παρουσία* (nam sunt in ea animi parte, quæ ratione est prædita, cum *παρουσία* sit appetitio, quæ est in altera animi parte) sed est ratio potius. Excluduntur denique omnia facta, quæ vel natura, vel casu, vel temere fiunt.

ἐν μεσότητι.] Ita remouet vitia, quæ sunt quidem habitus, & quidem cum consilio, verum in extremis, non in medio posita.

τῆς αἰσθητικῆς ἡμῶς.] Hoc appositum explicandi vocabuli medietatis (quam duorum generum esse, *supra* dictum est) gratia.

ἀπορροήν λόγων.] Hoc quoque vitia excludit, & medietatis inueniendæ rationem ostendit.

ὡς αὐτὸ φρονιμῶν.] Quia *λόγος* est multiplex, his verbis indicat, quænam ratio in uirtute sit necessaria, nempe prudentis viri, non vero Philosophi aut Mathematici, in quibus est ratio, ut elegantè *infra* distinguit Arist. *lib. 6. cap. vlt.*

μεσότης ἢ δύνω.] Quid hæc sibi velint, disputari potest, nempe, an hic tantum iterentur breuiter ea, quæ hæctenus sunt explicata, nempe uirtutem esse medietatem, eamque inter duo vitia, puta nimium & parum; deinde ea vitia deserere & superare, id quod docet dissimili modo: & hæc fieri in perturbatio-

nibus & factis. An vero quid noui hic adiungatur superioribus, nempe cum dictum sit, uirtutem esse medietatem, & medietas reperitur non tantum in uitiis, sed etiam in perturbationibus (quod *infra* latius explicabitur *capite proximo extremo in fine*) an, inquam, ob hanc medietatis ambiguitatem Aristoteles hic adiunxerit medietatem, in qua sit posita uirtus, intelligendam esse de ea, quæ sit inter duo vitia, non uero de ea, quæ sit in perturbationibus. Et hoc modo locum hunc accipit Scholiastes Græcus, et si valde lacer. Et videtur uerior, cum & *infra* Aristoteles hoc diligenter iteret *cap. vlt. in prim.* Quare & recte Horatius:

Virtus est medium uitiorum, & utriusq; reductum.

id est, retractum, ablatum.

διὰ τοῦτο μέση τῶν.] Hoc loco tacitæ quæstioni occurrit Aristoteles: nam occurri poterat, uirtutem non esse mediocritatem, sed excellentiam, *ἀκρότητα*, propterea quod uirtutis ea sit vis & affectio, ut res optime & summe perpoliat; quod *in initio capitis* explicatum est. Respondet igitur Aristoteles, uirtutem esse mediocritatem & excellentiam: esse utrumque, sed dissimiliratione: mediocritatem quidem, si uirtutis naturam & definitionem spectes: excellentiam uero, si bonitatem. Plutarchus autem *in libello de Virtute morali* ita dissoluit: Virtus est quidem mediocritas ratione quantitatis, utpote inter nimium & parum: sed est excellentia ratione qualitatis, si vim eius & bonitatem spectes. Theages Pythagoricus apud Stobæum *λόγῳ 1. paulo aliter.*

τὸν λόγον τὸν ἢ λέω.] Phrasis est Aristotelica, *τὸ λέω εἶναι*, id est, ad uerbum, *quid sit esse*, id est, quæ sit natura, seu, ut vulgo loquimur, substantia & essentia, ubi *λέω* positum est *ἀπὸ τοῦ εἶναι*, more Attico, ut rectè explicat hanc particulam Alexander *in 1. Topicor.* ubi Aristoteles, *ἰερισμὸς* seu definitio est *λόγος ὃς τὸ λέω εἶναι δηλών*, id est, definitio est oratio, quæ rei cuiusq; naturam declarat. Itaque diligenter ex hoc loco retinendum est, uirtutis naturam positam esse in mediocritate, propterea quod mediocritas, ut hæctenus explicauimus, efficit, ut quid sit bonum: & quæ à medio discedunt, sint vitia: quare & rectè mediocritas uirtutis differentia uocatur.

ἢ πᾶσαι ἢ ἐπιδύματα.] Distinguit hoc loco, materiam uirtutum, quam constat esse perturbaciones, & facta, de quibus, cum initio dictum sit, esse in iis, nimium, parum, & medium:

hoc loco id generale dictum restringit, & ostendit, non in omnibus perturbationibus & factis reperiri illa tria. Quæ autem sunt huius generis, notam affert Aristot. insignem, nempe si quæ cum ipso nomine turpitudinem contineant, hoc est, si, cum quis ea appellari audiat, statim turpia & praua ea iudicet: ut in perturbationibus est malevolentia, quæ nullo suo commodo aliena calamitate & malis seu incommodis gaudet. Impudentia quoque ab omnibus reprobatur ipso statim nomine: quanquam de hac *infra. capite proximo extremo* paulo aliter disparet, ubi impudentiam extremis attribuit, ratione boni pudoris. Eadem est ratio inuidentiæ, quam & ipsam omnes vel solo nomine exosam habent, & vitiosam iudicant. Eiusdem generis quoque potest esse discordia & inimicitia, ut quæ nihil omnino boni in se contineant. In factis omnia ea continentur, quæ scelera & delicta in iure dicuntur, seu crimina, ut prodition, parricidium, falsum, stuprum, adulterium. De furto & cædæ ambigi potest: nam furtum videmus interdum probari, quale illud Israeliticum in Ægypto. Verum hoc, ut insolens, hanc formulam vitare non debet. Cædem quoque & parricidia interdum probari videmus, ut in libris sacris Phinees, & apud Plurarchum Areti, de quo & libro tertio *Officiorum*, qui fratrem suum, eo quod Tyrannidem patriæ occupasset, interficiendum curauit: & Bruti, qui Cæsarem de se bene meritum interfecerit. Sed hæc quoque vana ratio vindicandæ patriæ vniuersam regulam vitare non debet.

ὅτι ἐστὶν ἐν ἑδὲ ποτε.] Si, inquit, in iis non est nimium neque parum. Ergo nec medium aut modus, quod singularitiam explicatibi, ἑδὲ ἐστὶ τὸ.

ὁμοίον ἐν τῷ.] Longe alia mihi videtur sententia huius loci, quam quæ ab Interpretibus affertur, existimant illi, hæc superioribus adiungenda, hoc est, superiora his verbis confirmari, & in his contineri argumenta, quibus confirmetur id, quod dictum est, perturbationes & facta, quæ ipso nomine vitium continent, neque medium, nimium aut parum admittere. Si quis tamen diligentius verba & eorum connexionem consideret, reperiet Aristotelem hic aliud quiddam asserre, nempe extremorum (inter quæ medium est virtus) nimii, & eius, quod parum, nullum esse medium, nullum nimium neque parum: confirmat duobus argumentis, aut etiam tribus. Prius est ab

absur-

absurdo, alterum à contratio, tertium potest esse à simili. Absurdum affert duplex: prius ibi, ἐπι γὰρ ἔτι, hoc est, efficeretur, ut in nimio esset modus, hoc est, in idem stratū vel subiectum concurrerent contraria, quod est absurdissimū. Contraria sunt medium & extrema, id est, nimium & parum, ut *infra* dicitur *cap. 8.* Iam si in ignauiā sit medium, cum ignauiam constet esse parum: Ergo medium erit in eo, quod parum, id est, concurrent duo contraria. Eadem esse ratio de nimio. Alterum absurdum ibi, καὶ ὑπερβολῆς ὑπερβολῆς, &c nempe efficeretur, ut vnum idemque in se ipso contineretur, quod est longe absurdissimum. Verbi gratia; si nimium, puta audacia, habet medium, nimium & id quod parum. Ergo in nimio erit nimium, hoc est, idē erit in se ipso. Idem est in eo, quod parum. Ignauia erit in ignauiā. Argumentum à pugnantibus est ibi, ὡς ἐπὶ ἵσχυροσύνης, nempe quia in virtutibus nō est nimium aut parum. Ergo in vitis non erit medium, & proinde neque nimium & parum (sublato vno tollitur alterum.) Formula fit ista:

Si in temperantia & fortitudine non est nimium aut parum.

Ergo nec in intemperantia aut ignauiā erit medium.

Verum illud. Ergo & hoc.

nam contrariorū eadem est ratio. Antecedens docet esse verum, ibi, ὡς τὸ μέσον, &c. hac ratione, quia medium fit quoddam extremum, hoc est, quia virtus est & medium & etiam extremum quiddam. Vtiusque dissimilitudo & ratio *supra* est reddita. Quid tum postea? certe hinc efficitur, ut virtutis nullum possit esse nimium aut parum, quæ & ipsa constat esse extrema: nam cum virtus sit extremum quiddam, si virtutem dicamus admittere nimium & parum, id est, extrema, efficitur rursus, ut extrema sunt in extremo, hoc est, vnum idemque in se ipso. Deinde, quod summum est (qualis est virtus aliqua ratione) eo nihil potest esse superius. Ergo virtutis, quæ summa est, nulla potest esse ὑπερβολῆς, id est, superius quiddam.

ὅλας γὰρ ἐστὶ ὑπερβολῆς.] Quod modo dixit de tribus vitis, Ignauia, Intemperantia, & Iniuria, idem obtinere ait in omnibus iis, quæ sunt nimium aut parum. Et quod in virtutibus duabus, temperantia & fortitudine, dixit, nō reperiri nimium aut parum, idem esse ait in omnibus aliis mediocritatibus & virtutibus. Tertium argumentum à simili potest esse istud, ut ea, facta & perturbationes, quæ ipso nomine turpitudinem conti-

nent,

nent, nullum admittant nimium aut parum, quia sunt pura, puta vitia. Ergo & ea, quæ virtutum dicuntur extrema, nempe nimium & parum, vt quæ & ipsa sint vitia, nullum recipient medium, nimium aut parum. Et hoc argumentum subindicalse videtur Aristoteles hic initio in verbo, *ὑμῖον*. Quæstio: Dicitur est hæcenus, virtutem esse medium quiddam seu mediocritatem. Verum cum mediorum plura sint genera (vt in Dialecticis, medii qui dicuntur termini, in Phyticis medii colores inter atrum & album, in Arithmeticis, verbi gratia, sex inter tria & nouem: in Musicis vox media inter summam & imam) quæritur, quodnam sit genus medii, in quo virtutem esse positam diximus? Aristoteles *supr.* Arithmeticum esse genus ostendit. Plutarchus *in libello de Virtute morali*, Mithico comparat, & certe eadem vtriusque est ratio & comparatio. Verum latior explicatio videatur apud Plutarch. *eo loco*, & Camerar. *lib. 4. Tuscul. question. 3. c.*

CAPVT VII.

COMMENTARI I.

Δεῖ δὲ ποτὸ, μὴ μέγαν.] Quod *supra capite priore* diligenter explicauit in genere, virtutem esse mediocritatem: nunc hoc capite singularim in omnibus virtutibus verum esse ostendit: atque adeo in perturbationibus quibusdam, extremo capite: vna iustitiæ explicatio in alium locum reiecta: de Prudentia quoque hic non agit, quia virtus est rationis, non morum.

δεῖ δὲ ποτὸ.] Pulcherrima est regula methodica: Ea, quæ de vita communi & rebus agendis, non tam vniuerse, seu in genere explicanda esse, quam in singulis rebus & factis. Rationem adiicit Aristoteles hanc, quod vniuersa rerum agendarum explicatio sit inanius, singularis sit verior. Huius rationis ipsius rationem quoque hanc affert: quia res agendæ sunt in rebus singulis, quæ posterior ratio est perspicua. Nihil enim agere aut facere possumus, nisi manus admoueamus rebus singulis, & circumstantiis rerum singularum. Prior ratio, quæ est regulæ, verissima quoque est: nam & Stoici, qui contra facerent, grauissime olim reprehendebantur: multa quidem in genere disputantes de moribus & virtutibus: sed cum ad vitam & mores eorum disputationes accommodandæ essent, plæræque reperiuntur absurdæ. Hinc Horatius:

Cum

Cum ventum ad mores, sensus vitæque repugnat.

Quare & Aristoteles *infra lib. 10.* idem iterat, nempe diligenter videndum, vt disputationes morales rebus singulis & vitæ communi congruant. Ergo in artibus practicis magna vis posita est in rebus singulis. Quod è medicina quoque perspicui potest, vt Helleborum omnem bilem purgare, ostendit Medicus experientia in singulis hominibus. In Theoreticis alia est ratio, in quibus magna vis est in thesibus seu axiomatis & genere vniuerso, vt in Mathematicis Axioma est seu propositio: omne triangulum habere duos angulos recto æquales: hoc Mathematicus non docet ex speciebus triangulorum, sed verum illud ipsum esse ostendit in ipsis speciebus triangulorum.

ἢ τῆς ἀρετῆς.] Quod Latine descriptio seu tabula, hoc Græce *ἀρετῆς* seu *ἀρετῆς*. Vult igitur Aristoteles, vt in singulis virtutibus medium & extrema cognoscantur, tabulam nos conficere, qua nobis ante oculos id ponamus. Quod quidem ita meo iudicio commodissime fieri poterit, si virtutum materia, quæ sunt perturbationes & actiones, primum ponatur, deinde subiiciatur medium, & vtriusque extrema.

τῶν δὲ ὑπερβαλλόντων.] Nimium fortitudinis est triplex: vnum audacia, alterum intimitas, vt ita dicam, seu *ἀφοβία*, tertium ignauia. Vnum, inquam, est in confidentia eius, qui dicitur *ἤρατος*, audax: duo in metu, quorum vnum eius, qui nihil timet, & hoc vacat nomine, vt & *infra lib. 3. cap. 7.* vbi tamen ait, hunc hominem posse dici *καὶ μέγαν καὶ ἀνὰ λητόν πᾶσι*, hoc est, furiosum & sensus quodammodo expertem. Græca scholia volunt, Aristotelem dicere, posse quoque hunc dici *ἀφοβόν πᾶσι*, sed non recte dici: nam & fortem esse *ἀφοβόν*. Alterum est eius, qui omnia timet, & nimium metuit, Græce *δειλός*, Latine *ignauus* & *timidus* dicitur. Hoc autem nimium postremum est quoque id, quod parum, dissimili ratione: nam ignauia ratione metus est nimium: ratione confidentiæ, quia nihil confidit ignauus, est id quod parum: neque mirum est, vtriusque nimii, nempe & eius quod parum, vnum duntaxat esse nomen: nam hoc nimium & id quod parum inter sese reciprocantur: qui namque nimium metuit, parum seu nihil confidit: contra, qui parum fidit, nimium seu omnia metuit. In prioribus duobus nimii, audacia & timiditate, non est eadem ratio: nam qui audax, est quidem & *ἀφοβός*, sed non continuo, qui *ἀφοβός*,

I

est

est audax, seu non omnis ἀφοῦ est audax: nam & fortis est ἀφοῦ, non tamen audax, vt modo dictum est, fortis quidem cum ratione est ἀφοῦ: audax est ἀφοῦ absque ratione.

ἢ πάντως.] Quidam codices post hæc verba habent & ista: ὅτι γὰρ πᾶς συναινεῖς, καὶ πάντων πᾶς δεῖ ἀφῶ μάλιστα: id est, In voluptatibus corporis, & his quidem maxime, qua in ratione: Quæ verba absunt à veteribus libris, & veteri translatione: eaque esse spuria & inducenda, perspicue apparet ex scholiis Græcis, ex quibus in hunc locum videntur tractata, quasi explanationis loco: nam hoc sibi vult Aristotel. hoc verbo, ἢ πάντως.

ἢ πῶν ἢ καὶ δεῖ.] Cur temperantia magis in voluptatibus, quam in molestiis collocetur, causâ est, quia virtus versatur in rebus difficilioribus, vt supra est explicatum capite sexto, vt diximus. Difficilius autem est resistere voluptatibus, quam molestiis, propterea quod voluptates sint blandæ, vt inquit Cicero, domina, & quasi latens hostis, dolor apertus. Simili ratione in re non ab simili vsus est & ipse Aristoteles in fr. lib. 3. de Fortitudine.

ἐναντίας δ' αὐτῶν.] Interpretes hic intelligunt, atque adeo quidem expretle vertunt, mediocritates, perperam. Intelligentiæ sunt ἀσυνία & ἀνελδύθειν, quæ duo verba modo fuerant posita: & mediocritas non est duplex, sed vna, αὐτῶν igitur dictum est, quasi κατ' αὐτῶν, id est, in illis nempe extremis.

κατ' ἐξῆς αὐτῶν καὶ ἐκείνων.] Nempe, qui his extremis laborant, homines scilicet.

νῦν μὲν ἐν τύπῳ.] In fr. quidem lib. 3. diligentissime Arist. hanc extremorum contrariam rationem explicat, quam hoc loco breuiter attingit: nam illic ostendit esse quoddam prodigiorum genus, qui etiam nimii sint in accipiendo, vt auari, & ea de causa hæc verba hoc loco interiecit excusationis causa.

ἢ ἢ ἀφῶ.] Differunt quidem extrema magnificentiæ ab extremis liberalitatis eodem modo, quo ipsa media, nempe magnitudine & paruitate, sed aliam his verbis differentiam subindicare mihi videtur Aristoteles, hanc fortasse, quod liberalitatis extrema sint vitia, & turpitudinem affectant: magnificentiæ non item, vt in fr. explicabitur libro quarto, capite 2.

ἀνώνυμοι.] In hac disputatione de medio, nimio, eoque quod parum, semper considerantur duo, & habitus & habitus præditus. Itaque hoc loco cum dixit, eum, qui moderate honorem expetit, vacare nomine, statim adiungit, ipsum quoque habitum vacare nomine. Habitus autem cum tres sint semper, duo hic vacant nomine, medius & is qui parum: nam nimius dicitur φιλοδουμία, Latine ambitio.

ὅθεν ἐπιδιηκίζονται.] Idem & in fr. lib. 4. cap. 4. αὐτῶν μὲν δ' ἕως πᾶς μεσότητι, id est, quia medium vacat nomine, de eius loco certant extrema, nimium, & id quod parum. Hæc autem comparatio à fundis seu possessionibus vacantibus sumpta: nam vt in vacuum fundum vicini vtinque inuadere & occupare student: ita & nomen locumque medii huius, nomine vacantis, occupare student extrema. Student autem hoc modo, quem ipse Aristoteles mox adiungit, καὶ ἡμέτερον, id est, sit intermedium, vt is, qui nimio laborat, & ambitiosus proprie dicitur, laudetur, atque ita in medio quodammodo, quod laudabile est, collocetur: & is quoque, qui eo quod parum laborat, contemptor omnis honoris, vt potest modestus quodammodo, & alter quasi magnanimus.

ῥηθήσει.] Qua de re in fr. latius lib. 4. c. 4.

κατὰ τὸν ὑφηγητῆρα.] Latine, eo quo institutum modo seu ratione: nam ὑφηγητῆρα idem interdum valet quod ἀσυνία. Hac autem phrasi, Docere quid κατὰ τὸν ὑφηγητῆρα, vtitur & Aristoteles in initio Meteorologicorum, & libro 1. Politicorum, dicit & κατὰ τὸν ὑφηγητῆρα μεθόδον, in initio Politicorum, & libro tertio de ortu animantium, κατὰ τὸν ὑφηγητῆρα μεθόδον λεκτέον. Hoc autem loco πρόπον seu rationem intelligit hanc, nempe τύπω καὶ ἐν κεφαλῇ, reliquas virtutes esse explicandas: hoc est, breuiter & summatim.

περιετόν δ' ὅσπερ.] Insignis hic est locus de notis vocabulis faciendis: qua in re sæpe laborat Cicero in omnibus fere libris Philosophicis, & Lucretius libro primo. Est autem sententia quædam communis: noua vocabula non temere esse fingenda aut faciendâ, sed vsitatis vtendū esse, propterea quod omnia vocabula hoc habent muneris, vt rem quam maxime ob oculos ponant, id quod imprimis faciunt verba vsitata. De hac regula est locus apud Aristotelem in Topic. libro primo, vbi Interpres Alexander Stoicos grauissime reprehendit

(quod iam ante sæpe fecerat Cicero) qui rerum earundem & vſitatarum vocabula afferrent inuſitata, vt quæ vulgo bona vocemus, diuitias, nobilitatem, regna, illi producta, *ὡνευſι-
νῶ* appellarunt. Verum, quia (vt præclare Ariſtoteles in *Elen-
chis*, & 4. *Meteorologicorum*, & Vlpianus Iuſticonſultus in
l. quarta & quinta, de præſcriptis verbis.) *plura ſunt negotia &
res, quam nomina & vocabula*: hac neceſſitate fit, inquit Ci-
cero in *Oratore perfectò*, vt sæpe vnum vocabulum plures ha-
beat notiones: vnã propriam, ſuam, & veram, reli-
quas translatas, aut abuſione quadam productas: fit quo-
que, vt interdum noua cudi debeant vocabula. Quod &
Horatius monuit in *arte Poetica*: idque ea maxime de cau-
ſa, quod cum ſua cuique rei ſint vocabula, oratio reddatur
planior, vt hoc loco ait Ariſtoteles, & Cicero in *Timæo* (Res
enim, inquit, erit planior.) In hac autem diſputatione tota Ari-
ſtotelem vnum tantum nouum vocabulum ſeciſſe, nempe
διόρησιον ait Scholiaſtes Græcus.

ὅτι τὸ διόρησιον λέγεται.] Notum eſt *διόρησιον* id eſ-
ſe, quod facile quis aſſequi poſſit. Hoc autem loco quid valeat,
dubitari poteſt: nam Interpretes mirifice variant: plæri-
que putant, valere idem quod Latine *conſentaneum* & *congruens*,
& ita hunc locum verterunt Turnebus & Græchius, hoc ſen-
ſu, vt planior ſit oratio, & inter ſe conſentanea, ſibi-
que con-
ſtet. Lambinus ita reddidit; Perſpicuitatis gratia, & vt aptior
& facillior ſit ad conſequendum ſeries orationis, quod non in-
telligo. Veniſſima huius verbi hoc loco explanatio, & totius
loci interpretatio (quam & Aretinus habet) hæc mihi videtur:
perſpicuitatis gratia, & vt facillius hæc aſſequi poſſimus: vt his
duobus verbis idẽ ſignificetur, & hoc indicetur, quod modo di-
ximus, cum ſua cuique rei ſunt vocabula, planiorem reddi o-
rationem. Cur ita? Nam hoc videtur agere Ariſtoteles, cum de
verborum vi agat, vt oſtendat perſpicuitatem inde naſci. Tur-
nebi tamen & Græchi explicatio non eſt mala, qua his verbis
duo diuerſa ſignificentur. Prior orationis perſpicuitas: altero
diſputationis totius inter ſe congruentia, nempe hæc: omnes
virtutes in mediocritate conſiſtere, eam eſſe laudabilem, extre-
ma non item. Verum in hac notione (nempe vt ſit conſenta-
neum) iſtud verbum nondum reperi.

ἰσότης π.] His verbis indicat nomen huius affectionis,
quam veritatem vocat, non eſſe ſuum & verum ſeu proprium:

nam

nam proprie veritas contraria eſt mendacio, & verus is pro-
prie dicitur, qui in loquendo aut ſcribendo vere omnia pro-
fert. At hoc loco verus is eſt, qui non eſt arrogans, neque diſ-
ſimulator: hoc eſt, qui nimium ſibi non arrogat, neque etiam
vera detrahit. Vocari poteſt Latine, moderate de ſe ſentiam.
Verum quia hæc poſterior veritas ſeu affectio cum priorẽ affi-
nitatem quandam habet (neque enim mentitur, qui ea, quæ ſi-
bi vere aſſunt, proſitetur) hinc factum eſt, vt ab Ariſtotele ve-
ritas quoque quodammodo appelletur.

φιλότιμος ἢ μεστός.] Et hæc quoque affectio bona, cui con-
traria eſt aſſentatio & blanditia, proprie vacat nomine, niſi di-
catur Latine *comitas*, ſeu *facilitas*, & *affabilitas*, vt plæri-
que exiſtimant: nam *φιλία* ſeu amicitia Latine, non tam
eſt virtus, quam *πείθη*, & perturbatio, vt *infra* dicitur
libro octauo. Verum, quia hæc affectio cum amicitia affini-
tatem habet (nam vt moſti & contentioſi omnibus inimici,
ita comes & affabiles videntur eſſe amici) hinc quoque fa-
ctum eſt, vt nomen amicitia huic affectioni ab Ariſtotele ſit
attributum.

εἰς ἃ ἐὶν τοῖς.] Quæri poteſt, cur, cum *ſupra capite quinto*
dictum ſit, perturbationum gratia neminem laudari aut vi-
tuperari: hic tamen aſſerat Ariſtoteles, reperiri quaſdam af-
fectiones, quæ ſint laudabiles, quaſdam vituperatione dig-
nas. Reſpondendum eſt, proprie quidem verum eſſe, quod
ſupra dictum eſt. Verum quia reperiantur quaſdam perturba-
tiones, quarum modus quoque ſit aliquis, non ſecus atque in
virtutibus: certe iſtæ perturbationes non tam propter ſe, quam
propter modum erunt laudabiles, qualis eſt verecundia & *νέ-
μεσις*: & poteſt quoque eſſe miſericordia.

ποσῶτον ἐλλείπει.] His verbis ſubindicat Ariſtoteles, cur ma-
leuolentia ſit id, quod parum in his perturbationibus, eo quod
nihil omnino doleat, neque afficiatur alienis malis & calami-
tatibus. Verum ea non eſt propria maleuolentia indoles, ſed
hoc amplius, gaudet alienis malis: quod proprium eſt maleuo-
lentia. Itaque *νέμεσις* dolet, vbi decet. Inuidentia dolet vbiq;
non habita ratione digni aut indigni: maleuolus dolet nuſ-
quam, imo gaudet alienis calamitatibus. Verum de his alibi
egit Ariſt. nempe *lib. 2 Rhetor*.

ὡς ἐὶν δικαιοσύνης.] Inſtitia eſt bipartita: altera in iuſte tri-
buendis honoribus, præmiis & pœnis: altera in rebus contra-

hendis cernitur, vt *infra* dicitur *libr. 5.* ob quam dissimilitudinem non potuit commodè Aristoteles hoc loco explicare simpliciter, quomodo iustitia sit mediocritas, & quæ sint eius extrema: nam alia est ratio in priorè iustitia, alia in posteriorè: imò vtriusque iustitiæ alia est ratio (quod ad hanc disputationem de medio & extremis attinet) alia cæterarum virtutum, vtrique quoque explicabitur, &c.

CAPVT IIX.

COMMENTARI I.

Τελών ὃ Διγ. ἔπειτα.] Hoc caput est de trium superiorum habituum inter se affectione & comparatione. Cur autem hoc loco hac de re agat Aristoteles, tres possunt reddi rationes: Prima, quia si cognoscamus, quam longe aut prope vitia à virtutibus distent, aut etiam ipsa inter se: facilius assequemur ipsas virtutes, cognito, inquam, quam longe aut prope ab iis absumus, quod hoc capite explicatur. Altera est ratio, quia sæpe disputari solet de vitiis & extremis vnius virtutis, vtrum sit melius, & cum virtute magis consentaneum. Tertia est ratio, vt cautius discernamus virtutes à vitiis. Sunt enim vitia quædam, quæ virtutes fallaciter imitantur, qua de re elegantissime Cicero in *Oratoris partitionibus* sic ait: Atque hac quidem virtutum: vitiorum autem sunt genera contraria. Scernenda autem sunt diligenter, ne ea nos fallant vitia, quæ virtutem debent imitari: nam & prudentiam malitia, & temperantiam immanitas in voluptatibus aspernandis. Qua de re & Horatius *libro 1. Satyra 3.* Hicigitur est triplex quoque vsus grauiissimus huius capitis. Tria autem potissimum hic disputantur; quorum primum, extrema cum inter se contraria, tum & inter ipsa & medium esse contrarietatem, sed illam contrarietatem esse maiorem. in hac autem extremorum vnum, sæpe fieri, vt medio sit magis contrarium, quam alterum. Quæ vt cognoscantur, & commodius intelligantur, tria quoque ex Dialecticis & Physicis sunt repetenda. Primum, ea esse vere contraria, quæ in eodem genere longissime inter se distant, vt inquit Cic. in *Top.* Alterum, vnum vni tantum esse contrarium, non plura. Postremo ea, quæ ab eadem natura & indole seu ingenio proficiuntur, non esse contraria, vt est apud Aristotelem *lib. 2. Top. cor.*

ἡπικρινταί πως.] Recte πῶς, id est, quodammodo seu κατὰ λόγον ἁπόρον, non ἀπλῶς, id est, absolute, simpliciter, & omnino ἐν νεύρε: nam medium extremis vere non est contrarium; sola extrema inter se sunt ἀπλῶς contraria. Ratio, quia extrema inter se longissime distent. Quod perspicuum est, cum ex eo, quia proficiuntibus ab vno extremorum ad aliud, medium prius occurrit, quam ad aliud extremum perueniatur: tum ex eo, quod multa sint extrema, cum quibus magnam affinitatem habeat medium, vt mox explicabitur, cum tamen extrema inter se nullam habeant. Verbi gr. Audacia, ignauiæ est ἀπλῶς contraria: fortitudini πῶς.

αἱ ἴδιαι ἡδ' ἀκρεῖαι.] Hoc primum est membrum huius capitis, nempe extrema inter se esse contraria: & rursus, inter extrema & medium quoque esse contrarietatem. De priorè non laborat Aristoteles confirmando, vt pote perspicuo: posteriorè verum esse confirmat à simili, ibi, ὡσαυτε ἡδ' ἰσοῦν. Res omnis concludi potest hac formula:

Omne nimium contrarium est ei, quod parum.

Medium autem rationem habet nimii, comparatum cum eo, quod parum, & contra rationem habet eius, quod parum, comparatum cum nimio.

Ergo medium contrarium est extremis.

Propositio est certa. Assumptio confirmatur ab Aristotele, similitudine ab æqualitate ducta: nam vt æquum ratione eius quod minus est, ipsum est maius: ita idem æquum ratione maioris est minus. Sic & in harum affectionum medio, ipsum medium ratione nimii videtur id quod parum, & ratione eius quod parum, videtur nimium: quod Aristoteles exemplis appositis quoque confirmat, ibi, ὡς ἀνδρείου, πρὸς μὲν τὸν δειλόν. ἔτι τῶ ὃ ἀνπειρίων.] Alterum est huius capitis membrum & sententia, maiorem esse contrarietatem extremorum inter se, quam ipsorum & medii, seu cum medio: confirmat Aristoteles duabus rationibus: Primum, quia extrema longius distent inter se, quam à medio: verbi gratia: longius distat ignauiæ ab audacia, quam audacia à fortitudine, quod illustrat similitudine quadam ab æquali, cum quo medium magnam cognationem habet. Nam vt æquale inter minus & maius, ita medium duobus extremis est interiectum. Itaq; maius longius distat à minore, & contra, quā vtrumque; ab æquali, vt in his numeris 3. 6. 9. perspicui potest. Altera ratio est, quia affinitas

quædam sit, & cognatio extremorum quorundam cum medio, ut audaciæ cum fortitudine, effusioni cum liberalitate, indulgentiæ cum iustitia: inter extrema autem nulla est cognatio. Formula sit huiusmodi:

Quæ inter se longissime distant, ea sunt contraria.

Extrema autem longius distant inter se, quam ipsa à medio.

Ergo extrema magis sunt contraria inter se, quam ipsa cum medio.

Propositio nota est ex propositione contrarii hic, τὸ ὅτι ἀπέχον. Assumptio confirmata fuit duabus rationibus, altera à simili, ibi, ὡσαύτ' τὸ μέγας, altera ibi, ἐπὶ αὐτοῦ τὸ μέσον.

αὐτοῦ ὅτι τὸ μέσον.] Tertium est huius capitis membrum & sententia. Dictum est in prima sententia, extrema quodam etiam modo contraria esse medio. Hic distinctionem adhibet, aitque extremorum vnum fieri interdum, ut magis medio sit contrarium, quam alterum: quod Aristoteles *lib. 2. Eudem. capite 5.* eleganti similitudine declarat à corpore sumpta. Notum est, moderatam excitationem & moderatum cibum esse res saluberrimas: contra nimiam excitationem & nimium cibum, aut etiam nimis exiguum esse insalubrem. Verum, si quæzatur, vtrum sit insalubrius excitationis & cibi, nimiumne, an id quod parum: Responder Medicus, in excitatione id quod parum, in cibo nimium. Itaque & in his, quæ ad corpus pertinent, extremorum vnum magis est contrarium medio, quam alterum. Eadem igitur & ratio erit in iis, quæ ad animum, nempe in virtutibus. Affert autem hic duas causas Aristoteles huius sententiæ. Prima petitur ex rebus ipsis, ex ipsis inquam, vitiiis & virtutibus, nempe quod eorum talis sit indoles & natura, ut cum virtute vnum extremorum magis sit consentaneum, & maiorem habeat affinitatem, quam alterum; quod adhibitis exemplis ostendit. Notum est autem, ea, quæ similitudinem quandam inter se habeant, & quodammodo eiusdem naturæ sint, non tam esse contraria, quam illa, quæ sunt dissimilima. Altera ratio est à nobis ipsis, nempe, quia nos ad quædam vitia sumus procliuiores, ad hæc magis, quam ad illa: quod idem confirmat exemplis Aristoteles. Ad quæ autem sumus procliuiores, ea videntur magis contraria. Cur ita: quia reliqua vix in rerum natura esse existimantur: Latent, inquit Aristoteles *lib. 2. cap. 5. Eudem. & sup. cap. 7.* ut temperan-

tiæ magis contrarium est nimium, quam id quod parum, quia ad nimium sumus procliuiores, & vix reperitur id quod parum, eaque de causâ nomine quoque vacat, inquit Aristoteles.

διὸ δὴ καὶ τὸ φρονεῖν ἐστὶν ἰσορροπία.] Id est, quare proclines sumus ad intemperantiam quam temperantiam. Phrasis est præcisa, veteribus vsitatissima, qua prætermittitur particula *magis* aut *potius*, & græce *μᾶλλον*, ut Varro *lib. 1. rerum diuinarum*, nostro ritu facienda sunt sacra, quæ græco castu: apud Nonium in *verbo castus*, plura loca affert Antonius Augustinus *lib. 4. emendationum luris cap. 8.* quam phrasin qui non intellexerunt, ut alij in locis, ita & hoc loco interiecerunt *μᾶλλον* contra veterum & meliorum codicum fidem, & veterem quoque translationem.

ἢ ἐπίδοσις.] Hoc verbum græce plerumque idem valet, quod latine *incrementum*: quare & hoc loco, ita ab omnibus Interpretibus redditur, meo quidem iudicio non recte. Nam his verbis nihil aliud Aristoteles agit, quam iterat, quod modo dictum est: magis esse contraria ea vitia virtutibus, ad quæ sumus procliuiores. Itaque ἐπίδοσις hoc loco procliuitas reddenda est: In qua notione interdum & alias reperitur: non vero augmentum, incrementum, accessio, progressio, &c.

CAPVT IX.

COMMENTARII.

Ὅτι μὲν ἔστιν ἡ δύστηνη.] Tria fere hoc capite continentur, difficile esse, virum bonum fieri primum, seu difficilem esse virtutis acquisitionem. Deinde afferuntur rationes duæ eius difficultatis minuendæ & superandæ. Postremo ad difficultatem redit, eamque, quomodo accipienda sit, & quæ sit eius in tractando, non vero in assequendo causa, explicat.

ἔργον.] Elegans est Phrasis ἐργον pro *difficile est*. Sic & Plato in *Timæo*, τὸ μὲν ἐν πικρῷ & τὸ πικρῷ ἐπὶ πάντες δὲ εἶναι ἐργον; vbi Cicero, Mundi effectorem & parentem reperire difficile est. Virgilius *lib. Æneid. 6.* Græco more ad verbum:

*Sed renocare gradum superasq; euadere ad auras;
Hoc opus, hic labor est.*

διὸ καὶ ἐργον.] Hoc primum est membrum de difficultate, virtutem acquisitu esse difficilem. Quod & Plato præclare

explicat *libr. 5. de Republ.* & Hesiodus. *τὸ ὑδερτὸν*, &c. eo-
que pertinet litera Pythagoræ bicornis. Causam difficultatis
affert Aristoteles unam, quia sit medium: est & altera Chri-
stianis notior, quia vitio originis procliuores fumus ad vitia,
quam ad virtutes. Est & tertia, quia virtus est quasi scopus te-
ste Platone *lib. 12. de legib. extremo*. Scopum autem attingere
difficile est, aberrare facilius, vt & *supra dictum lib. 1. cap. 2.*

ἐν ἐπιπέδῳ ᾗδ.] Est argumentationis propositio, quæ argu-
mentatio ita concludi debet:

Quicquid est medium, difficile est reperire.

Virtus est medium.

Ergo virtutem parare difficile est.

Propositionem confirmat Aristoteles exemplo circuli, cu-
ius medium, quemadmodum reperiri possit, docet Euclides
li. 3. Elementorum, Theoremate 1. Eadem est ratio in linea di-
uidenda, siue in medio, & bifariam secanda, quod docet idem
Euclides *li. 1. propositione 10.*

ἔτιω ἢ Ἐ τὸ ἴ.] Hic iam accedit ad virtutes & vitia, & ex-
emplis ostendit difficultatem in re præsentī, quod dicitur: qua
de re extant pulchræ disputationes in *officiis lib. 1. c. 2.* vbi di-
stinctè monet, quid patriæ, quid parentibus, quid propinquis,
quid civibus, quid externis sit tribuendum. Rursus in quos
beneficia sint collocanda, in tenues, an in diuites.

ὁσῶς ἐστὶ τὸ δδ.] Ita fere libri meliores: quam scripturam va-
rij varie interpretantur. Accommodatissima Interpretatio
mihi videtur ista: quod est ipsum bene & rarum & laudabile
& pulchrum. Quod, id est, nempe illud ἐστὶ βέλδιον: allusum
est enim ad proverbum. *Difficilia qua pulchra.* Est & altera
lectio huius loci, δὲ ὁσῶς ἐστὶ τὸ δδ, &c. & tum ita reddetur:
quare & id quod bene seu ipsum rectum, est quoque rarum &
laudabile & pulchrum. Et hæc posterior scriptura huic loco
mihi videtur conuenientior, quia confirmatio quodammodo
contineatur à communi proverbio illo ducta, eius rei, de qua
hic agitur, nempe virtutem esse difficilem. Atq; ita aperte A-
ristoteles in *magnis moralibus lib. 1. cap. 9.* de hac ipsa re agens
ait, δὲ δὲ ὁσῶς ἀπὸ τὸ σπυδαίων, id est. Itaq; rarum quoq; est id,
quod rectum seu virtuti consentaneum dicitur.

διὸ ἀπὸ τὸ σπυδαίων.] Altera huius capituli parte duo iam
modi commemorantur, quibus difficultatem inveniendi me-
dij superemus. Alter autem his verbis exponitur, nempe, vt
quam

quam longissime discedamus ab eo extremo, quod medio
magis sit contrarium. Notum est autem ex capite priore, ex-
tremorum vnum medio magis esse contrarium, quam alter-
rum. Hunc autem bonum esse modum, confirmat Aristoteles
exemplo & versu Homericō. Nam apud Homerum *O-
dyssæa M.* Vlysem per fretum siculum, vbi Scylla & Chary-
bdis, duo loca nauigantibus periculossissima, occurrunt, Circe
Dea monet, vt in cursu nauem semper diuertat medium ver-
sus ab extremis scopulis, ne si propius accedat, fumo & caligi-
ne ex astu à scopulis reiecto exorientibus, aberrent, & ceci in
ipsis scopulos offendant. Quod studiose fecit Vlysses, & mo-
nita Circe, secutus, ita suos remiges & gubernatorem alloqui-
tur. *Τὰς τὴν ᾗδ καπνῶ.* Est igitur *μητρωνὴν ἀμφοτέρω* Aristot-
elis, qui hæc Calypsoni tribuat, cum ab ipso Vlyse dicantur,
præmonito tamen à Circe.

ἰσπεὶ ἐν τῷ μέσῳ.] His verbis ratio continetur, cur bonus sit
modus, quem attulit, nempe ab extremo vitiosissimo dese-
ctendum esse; quia cum modum obtinere sit difficillimum,
saltem hoc est agendum: vt extremorum seu vitiorum id,
quod minus est, habeamus: si non optimum, saltem non pes-
simum assequamur.

τὸ ἐλάττω.] Hoc est quasi proverbum; *Minima de ma-
lis*: supple, *λεπτίον*, capienda; ad quod alludit hoc loco Aristot.
& *infra li. 5. ca. 1. c. 3. extremo*: vbi eius rationem affert hanc,
quia minima mala rationem boni videantur habere. Et hoc
proverbum eleganter commemorat Cic. *lib. 3. offic. in princ.*
& postea ibidem vbi de Regulo. Et in *Epistolis ad Q. Fratrem*;
Ex malis quod leuius.

σποπείν ἢ δει.] Alter est modus, nempe vt videamus primū,
ad quod vitia ipsi sumus, procliuiores: quo cognito in contrariam par-
tem nostrā procliuitati nos retrahamus: si nati & procliuēs ad
nimium, retrahamus nos ad id quod parum, & contra. Sic .n.
ad medium tandem deveniemus, quod eleganti similitudine con-
firmat; confirmari potest & alijs rationibus. Nam proverbio
hinc dici solet, vt monet Quintilianus *li. 4. Iniquum petendum*,
vt aquum auferas. Et altero proverbio græco, ἀπὸ τὸν λάβε ἔ-
μέσον ἐξείς, *arripe extremum & habebis medium.*

ἐν πάντῃ ἢ μέλισει.] Adiungit hic Aristoteles 3. quodāmo-
do adiumentū superādæ difficultatis, nēpe vt studiosissime ab
illecebris voluptatis caueamus, exēplo Seniorū Homericorū;
qui

qui cum in Duello Menelai & Paridis prospicientem ex arte cernerent Helenam: laudata primum eius forma, vt admirabili & pene diuina, tamen hanc vocem tandem adiiciunt: ἀλλὰ ἔως θεήσασθαι ἔδρα: sed etsi tam est pulchra, discedat tamen ad naues, & in Græciam redeat, ne liberis nostris & patriæ maximam calamitatem afferat.

ὡς ἐν κεΦαλαίῳ εἰπέειν.] Alij aliter, Dionysius Lambinus ita, vt eorum, quæ dixi, summam faciat, imo ita vertendum est, vt *summatim, vt breuiter, vt vno verbo dicam.*

χαλεπὸν ὅτις.] Tertia huius capituli pars, qua redit ad difficultatem, sed alterius generis: nam non tantum difficile est, medium acquirere, sed etiam definire, quando tandem medium sit. Rationem adiicit Aristoteles, quia in rebus, singulis hæc res veretur. Res autem singulæ ad viuum refecari & ad libellam, quod dicitur, quadrati non possunt, & ita enucleate explicari, vt res Mathematicæ, & res vniuersæ. Ratio præterea, cur res singulæ tam enucleate definiri nõ possint, est ista, & redditur hoc loco ab Aristotele: quia non tam sub rationem & disputationem, quam sub sensum cadant. Arguuntur hoc modo:

Nulla sub sensum cadentia, exquisite definiri possunt, quia sunt infinita.

Talia autem sunt res singula, id est, sub sensum cadunt.

Ergo exquisite definiri nequeunt.

Assumptio facile confirmari potest. Nam omnibus est notum, & *infra lib. 6.* diligenter explicabitur, res vniuersas ad rationem, res singulas ad sensum pertinere: illarum indicem esse rationem, harum *κατηγιον*; seu *κείσιν* esse penes sensum. Itaq; ait Aristoteles in hac difficultate definiendi medij, hoc remedium esse tenendum, nempe vt eum recte agere dicamus, qui etsi exiguum, non tamen longe aut grauiter peccat.

τὸ μὲν ἀπὸ τοῦ ἑστίον.] Et hic variant interpretes, ego ita malim: *tantum certe, aut, hoc certe perspicuum est*, id est, etsi medium exquisitum constitui non potest: hoc tamen, vel,

hoc certe ex prioribus cognosci potest, medium habitum esse laudabilem.

DE VIRTVTVM ET VITIORVM numero, partitione, & vocabulis, tam Græcis, quam Latinis breuis explicatio.

MAGNA est Philosophorum dissimilitudo & varietas, in virtutum numero exponendo. Plato multis in locis quatuor facit summa genera, quas vocat Prudentiam, Fortitudinem, Iustitiam & Temperantiam. Peripatetici autore Aristotele, aliam tenuerunt viam, qua de re mox. Stoici, quorum rationem *in officiis* explicat Cicero, Platonem sequi maluerunt. Fuerunt & olim, qui vnum duntaxat virtutis esse genus dicerent, (qualis erat Menedemus Erathriensis teste Plutarcho *in lib. de virtute morali*) quæ pluribus vteretur vocabulis. Aristoteli quoque Chius vnã virtutem ponebat natura: sed effectu & materia multiplicem: vt ignis natura est vna, quæ tamen varias vixit materias: & cultri vni est natura, quæ tamen varia fecit: verbi gratia, aspectus noster est vnus, quæ si cernat nigra, alius, ratione materia subiectæ. Chrysippus autem contraria ratione innumerabiles virtutes, & vt Plato loquitur, examem virtutum introduxit, vt ἀπὸ ἐσθλίων ἐσθλότης: ἀχαλεπὸν χαλεπότης: ἀμέγαν μεγαλότης. Atq; ita Philosophiam, inquit Plutarchus, multis nouis & absurdis vocabulis impleuit: quod loc^o de vocabul. faciendis pertinet ad ea, quæ *supra* explicata sunt *li. 2. c. 7.* Arist. autem virtutum moralium genera in his libris *12.* facit, nempe, si complectamur etiam Prudentiam, quæ licet proprie sit virtus rationis: moralibus tamen non incommode ascribi poterit, eo quod in illis dominetur, earumq; sit velut dux & præceptrix, vt *infra* explicabitur *lib. 6. extremo*: nos igitur Aristotelem hoc loco sequamur. Porro etsi Aristoteles harum omnium virtutum nullam attulit partitionem: nos tamen perspicuitatis & ordinis planioris gratia videamus, eequid in duo genera eas secare possimus. Notum est ex Dialecticis reperiri plarumq; partitiones à rebus & materia, in qua res partienda, seu de qua agitur, veretur. Iam sæpe dictum est, virtutum omnium materiam esse perturbationes, seu facta & actiones. Hinc igitur existet partitio bimembris, vt alias quidem virtutes moderandis & regundis perturbationibus, alias vero dirigendis & moderandis actionibus seu factis attribuamus. Ad

partur-

perturbationes refero, Fortitudinem, quæ in metu & doloribus: Temperantiam quæ in voluptatibus: Honoris studium, quod in cupiditate honoris: eodem & animi magnitudinem, quæ in summis honoribus: lenitatem deniq; seu mansuetudinem, quæ in ira moderanda cernitur, referri posse existimo. Cæteras omnes ad actiones seu facta refero. Iustitiam ad hominum negotia & contractus: Liberalitatem & Magnificentiam ad donationes, domorum extruções & sumptus faciendos: tres deniq; illas virtutes, quæ communi nomine græce ὁμιλιηκαὶ dicuntur, quod ea moderentur, quæ in congressibus & vita communi vsu venire solent. Hanc nostram virtutum diuisionem confirmat aliquo modo Scholiastes Græcus in *libr. 4. Ethic.* quæ tamen partitio ita est accipienda, vt eas virtutes, quas in actionibus cerni diximus, etiam perturbationibus nonnulli moderandis attribuimus interdum: verbi gratia, Iustitia temperat παρσουςζην nimumq; habendi studium. Ita igitur accipienda est pars hæc altera diuisionis: vt magis perspicue & aperte virtutes eius partis in factis cernantur, obscurius in perturbationibus. Proximum est, vt ordine Aristotelis virtutum & vitiorum vocabula tam græce, quam latine explicemus.

Prima est **FORTITUDO** seu ἀνδρεία, in qua nulla est obscurnitas. Nam medium perspicue græce ἀνδρεία, latine *fortitudo*, & interdum virtus dicitur. Nimum græce θρασύτης, latine *audacia*. Alterum nimum fere vacat nomine, dicitur tamen ἀφοβία græce, quæ latine dici potest, *metus vacuitas*: quod parum, δῆλεια & *ignauia* dicitur.

Secunda est **TEMPERANTIA**, hic medium græce σωφροσύνη, latine varijs nominibus à Cicerone dicitur, quod ipse in *lib. de Finib.* nominatim ait, aut *frugalitas*, *modestia*, *moderatio*, *temperantia*. Nimum est ἀκολασία, quam Aristoteles *lib. 1. magnor. moral.* dictam ait, quasi quæ nulla emendatione aut correctione mutari in melius possit, latine fere dicitur *intemperantia*. Nam græcum vocabulum, si ad verbum interpretari velis, coactius erit, inquit Gellius *lib. 19. cap. 2.* dicuntur & ἀσωστοί tam græce quam latine. Nam & verbo græco sic vtitur Cicero in *libr. de Finib. & libr. 3. de natura Deorum*. Verum huius verbi græci duplex est notio. Nam & ad hanc virtutem & ad Liberalitatem, vt contrarium referri solet: propterea quod duo hæc vitia, nempe *intemperantia* (quæ in reb⁹ obscenis

obscenis latine dicitur *nequitia*) & *effusio*, plærumq; concurrant. Quod parum, vacat nomine, inquit Aristoteles, dici tamē posse ἀναιδηςία, q; tamen vocabulum vim huius vitij non satis exprimit. Nam hoc vitio laborantem oportet vt à voluptatibus omnino abesse, ita in dolorib; excellere, atq; ἀναιδηςία illud quidem habet, hoc non item, id est, abest quidem à voluptatibus, easq; non sentit, sed propterea tum dolorib; non excruciat. Latini interpretes vocant *stupidos*, & ad verbum, *sensus expertes*. Cicero in *Tuscul. lib. 3* stuporem & immanitatem in contemnendis voluptatib; vocat. Vocat quoq; huiusmodi homines communi nomine *Acerbos* *li. 3. de natur. Deor.* Sic enim ait, *nocere audientibus Philosophos ijs, qui bene dicta male interpretantur. Posse enim Afortos ex Aristippi, acerbos ex Zenonis schola prodire.*

Tertia, quæ in pecuniæ vsu cernitur est **LIBERALITAS**, seu ἐλευθερία. Nimum græce ἀσώβεια, latine vulgo prodigalitas, pro quo antiquissimi prodigitas. Cicero *effusio* & *profusio* dicitur solet. Vocat & Afortos in *libr. de Finib.* Quod parum, ἀεργία, latine *auaritia* & *iliberaltas*.

Quarta item in pecuniæ vsu, sed consumendæ potius, quæ donandæ, græce μεγαλοπρέπεια, quæ latine **MAGNIFICENTIA**. Nimum vacat nomine. Solet tamen græce dici ἀπρηγορηλία & βουασία, & alijs quoq; nominibus, inquit Aristoteles *infra li. 4. c. 2.* nam & Salacones id genus hominū dici solet, teste Arist. *li. 3. Eudem. c. 9.* de quo verbo elegantior Helychius. Latine quemadmodū hoc vitium eoq; laborantes dicantur, nō ita planum est. Perionius, Gruchius, & Turnebus, priora illa duo verba græca, latine efferunt, nimum *luxum* & *indecorum*, & *profusum*, *ineptiamq; profusionem*. Lambinus reddit, *inscientiam elegantiam*, & *operariam in sumptu faciendo insolentiam*, quæ nimis sunt coacta. nam qd ἀπρηγορηλία sit, norunt omnes: quid elegantia inscientia (quo ad verbum exprimitur nomen ἀπρηγορηλιος) non item. Gellius ipso græco vocabulo vtitur latine, & apicalos vocat insulos & ineptos id genus homines *libro undecimo, capite 6.* vt quidem in libris manuscriptis extat. Nos verba hæc Aristotelis reddenda putamus, ineptia & elegantia nominibus: nam vt græca, ita & latina sunt communia, hoc tamen loco ad sumptus faciendos astringuntur. Latini in sumptibus faciendis hæc habent vocabula, *elegans*, *sumptuosus*, *humanus*, *sordidus*, & *insolens*. Elegantes dicuntur

dicuntur, qui modice sumptum faciunt, & hæc est virtus, quæ tamen magis ad liberalitatem, quam ad magnificentiam pertinet. Qualis dicitur à Cornelio Nepote, Pomponius Atticus; *Elegans*, inquit, *non sumptuosus*. Insolentia quoque de sumptibus proprie dici solet, & insolentes illi, qui nimios & insolentes facerent sumptus. Sic eo verbo usus est Cicero in *Philippicis* 9. ubi de Servio Sulpitio Iuriconsulto. *Mirifice. n. Servius maiorum continentiam diligebat; huius seculi insolentiam vituperabat.* Et in Epistola ad Partum *lib. 9. nec tamen ad hanc insolentiam, &c.* Inhumanitatis quoque vocabulum huc pertinet: & hoc modo non incommode reddetur *βαναυσία*. Cicero pro *Murena*. *Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit: non amat profusas epulas, sordes & inhumanitatem multo minus.* Sed de hoc vocabulo mox plura. Quod parum, *μικροψυχία*, latine sordes dici poterit, vel etiam *inhumanitas*. Nam commune est vocabulum, sordes reddunt plerique Interpretes, excepto Lambino, qui vocat *Indecoram in sumptu faciendi Parsimoniam*: quod non tam est reddere, quam explanare.

Quinta, quæ in honoribus est *μεγαλοψυχία*, latine *MAGNITUDO ANIMI*. Nam magnanimitas non est ita visitata. Nimium vix habet nomen, quod & Aristoteles subindicat, cum ait, id dici *χαυνότης* & *πνευ*. Nam particula *ης* indicat improprietaem: & certe *χαυνότης* est communior: ad hoc tamen vitium astringi solet, ut & testatur Aristoteles *lib. 3. Eudem. cap. 5.* latine dicitur *Elatio animi*, ab alijs *inflatus animus*. Cicero vocat superbiam in extollendis animis, *in partitionibus oratorijs*. Quod parum *μικροψυχία*, latine recte dici potest, *pusillus, parvus, angustus, & humilis animus*. Potest & dici *demissio seu infractio animi & humilitas animi*.

Sexta virtus in parvis honoribus vacat nomine, interdum tamen dicitur *φιλομακρία*, vitioso nomine in bonam partem accepto. Latine posset dici, *Moderatum honoris studium*: fortasse quoque *MODESTIA* non incommode dicitur. Nimium *φιλομακρία*, & *ambitio* dicitur. Quod parum, vacat nomine, inquit Aristoteles hoc loco: *lib. tamen 4. vocat ἀφιλομακρίαν*. Cicero in *partitionibus oratorijs* vocare videtur Despicientiam in contemnendis honoribus. Sic enim ait; *Magnitudinem animi superbia in animis extollendis, & desipientia in contemnendis honoribus imitatur*. Potest & dici, *honoris contemptio*. A

Turnebo redditur *Inambitio*. Huius generis sunt & illa, *Inapparatio, Inobseruatio, Inreligio, Indelicium, & Immemoria* apud Papinianum.

Septima est in ira moderanda, quæ græce *αἰσχύνη*, latine dicitur a Cicerone *LENITAS*, qua de re mox. Dicitur & *CLEMENTIA* & *MANSUETUDO*. A Lucretio *lib. 3.* dicitur *Clementia*: dicitur & *pacati animi status*. Nimium vacat nomine, etsi potest vocari *εργηλός* & *εργηλότης*, improprie: nam *εργηλός* & *εργηλότης* non tam sunt habitus (quod hic requiritur) quam procliuitates seu potestates. Plutarchus in *lib. de magnis moral.* vocat *ἀμείψις*, id est, sæuitiam, dicitur & *χαλεπότης* ab Aristotele *lib. 3. Eudem. cap. 3.* & ibidem *ἀργιότης* latine dici potest *iracundia* & *excarescentia*. Nam quod Aristoteles de hoc vitio *lib. 4.* scribit, idem Horatius attribuit *iracundiæ*, nempe eos facili placari:

Irasci (inquit ipse de se) *facilis, tamen ut placabilis essem.*

Quod parum, vacat quoque nomine. Sed Aristoteles primus, inquit Scholiastes Græcus, facto nomine vocavit *ἀαργησίαν*, de quo vitio pulcherrimum extat liber Plutarchi *περὶ τῆς ἀαργησίας*. Meminit & Taurus Philosophus apud Gellium *lib. 1. cap. ult.* ubi *ἀαργησίαν* differre ait ab *ἀνάληψιν*: etsi Aristoteles *lib. 1. Magnor. moral. cap. 23.* hoc vitio laborantem vocat & *ἀνάληψιν*: & Plutarchus in *lib. de virtute morali*, diferte vocat *ἀνάληψιν*, quam Aristoteles hic *ἀαργησίαν*. Dicitur & ab Aristotele hoc vitio laborans *lib. 3. Eudem. cap. 3. ἀδούρα ποδιδής* & *ἀνώνθη*, latine Ciceroni dicitur *Lentitudo*. Sic. n. ait *lib. 4. Tuscul.* Eamque (quam nos lenitatem dicimus) vitioso lentitudinis nomine appellant scilicet Peripatetici. Et in *Epist. ad Q. Fratrem*: Quæ quidem virtus non interdum mihi minor videtur, quam omnino non irasci. Nam illud non solum est grauitatis, sed nonnunquam etiam Lentitudinis. Seruili ingenio præditus, qui nunquam irascitur.

Octaua vacat nomine, inquit Aristoteles *lib. 4. cap. 7.* & hic *lib. 2. cap. 7.* idem indicat, adiecta particula *πνευ*. In magnis tamen moralibus *lib. 1. cap. 33.* simpliciter dicitur *ἀλήθεια*. In *Eudem. lib. 3. cap. 7.* hac virtute præditus vocatur *ἀληθής*, *ἀπαθής* & *αὐθής*. Infra quoque *lib. 4. cap. 7.* dicitur *ἀληθῶς δούλης* & *αὐθής* *πνευ*, latine redditur fere ab Interpretibus *VERITAS*, eaque præditus verax, non male, sed planius reddatur *CANDOR* & *Sinceritas*. Potest & eo præditus dici simplex

& rectus. Sic enim Cicero vocat *in offic.* rectos homines. Et *in Philipp.* 11. grauem vocare videtur, quem ibi contrarium facit ventoso, id est, ἀλαζών, de quo mox. Nimum graece ἀλαζονεία & ἀλαζών, latine, *gloriosus & gloriarum plenus*: vt loquitur Plautus *in Milite*: vbi Palæstrio seu vultus prologum seu argumentum fabulæ commemorans, sic ait: ἀλαζών graece huic nomen est Comœdiæ: id nos latine gloriosum dicimus. Dicitur id genus homines & ventosi. Nam & apud Cicero- nem *lib. 11. Epist.* Lepidum Brutus vocat hominem ventosissimum. & Lucretius *lib. 3.* Huic licet aduertas animum magis omnia laudis. Aut etiam venti, si fert ita forte voluntas. Plærumque tamen hoc vitium latine arrogantia dici solet. Quod parum, εἰρηνικός, & εἰρών, latine *dissimilator & dissimulatio*, dici potest. Cicero tamen *in offic. lib. 1.* Societatem quam Græci, inquit, εἰρηναίαν vocant, simulatorem vocat.

Nona affectio est in Scornatis, quæ graece ἀπειρία, vt hoc loco, id est, *lib. 2. cap. 7. & lib. 4. cap. 3. & in magnis moralibus. lib. 1. cap. 31. Eudem. lib. 3. cap. 7.* vocatur & ἐπιδηξιότης *lib. 4. cap. 8.* vbi & χαρισίαι dicitur ea præditus. Hinc apud Cicero- nem facitissimus ille Volumentius, cognomento dici coepit Eutrapelus à suis facetis. Latine hoc genus homines dicuntur *urbani, lepidi, festiui; faceti*, & interdum *humani*. Affectio VRBANITAS & LEPOS, & interdum DEXTERITAS, vt Lilius *lib. 37. de Philippo Macedoniae* patre Persei, cuius dexteritatem & humanitatem Scipioni placuisse ait. Nimum βωρολογία, latine *scurris dicacitas, & scurrilitas* quoque dici potest: Dicitur & graece φοβηκός, quasi odiosus *infra lib. 4. cap. 8. & in Eudem. lib. 3. cap. 7.* Quod parum δόξαιος & δόξαια, hic, & in magnis moralibus *lib. primo, cap. 31. & in Eudem. libro tertio, capite septimo*, vbi & dicitur ἀυσερός & ἄσπερος, dicitur & ἀργός & σκληρός (qui nihil scit ferre nec pati) *infra libro quarto, capite octauo*, latine *rufisticus & agrestis*: affectio RVSTICITAS. Potest & dici *inhumanitas*. Nam humanus non tantum id valet, quod graece φιλόφρων, sed sapissime is dicitur humanus, qui temporibus vt nouit, & personis locisque se accommodare. Sic vsus est hoc verbo Cic. *pro Quintio*, de Nauijo præcone. Non quo ei deesset ingenium; Nam neq; parū facetus Scurra Sextus Næuius, neque inhumanus præco est vnquam existimatus. Vbi perperam repugnantibus libris veteribus, pro *inhumanus*

φανής, supposuerunt, *inurbanus*. Et *in offic. libro primo*, adhibenda præterea mundicia est, non odiosa, neque exquisita nimis: tantum quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Idem *in orator. perfectio*. Quod si aures tam inhumanas tam quæ agrestes habent. Et iustus *1. offic.* at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur. Sed ea quæ ab humanitate discrepant. Ita & Terentius mihi locutus videtur *in Eunuchis*: *non adeo sum inhumano ingenio, neque tam imperita.* &c.

Decima valet nomine, inquit Aristoteles, *libro quarto, capite sexto*. Etsi, inquit, videri esse φιλιάν seu Amicitiam, à qua tamen discrepat hæc virtus, vt *supra* dictum est, & ibi dicitur, latine dici potest AMICITIA. Putant nonnulli, Perionius, Gruchius, Turnebus, eandem esse hanc virtutem, quæ latine dicitur *comitas* aut *facilitas* aut *affabilitas*. Verum non recte meo iudicio, qua de re *infra lib. 4.* dicitur. Coniunguntur vel scilicet extremis. Nimum est bipartitum ἀρεσέ & κόλαξ: quorum quæ sit differentia, *supra* est explicatum. Latine vt efferatur ἀρεσέ, non satis constat. Muretus vocat *Bellum*, Turnebus, Perionius, & Gruchius vocant *nimis obsequentem*. Lambinus *Blandum*, puto optime dici posse *blandum & obsequentem*. Vulgo dici solet *Placabo*. Affectio dici potest, *obsequitum*. Quod parum dicitur ἀυσερός & ἀσπερός. Ita vocatur ab Aristotele hic, & *infra libro quarto, capite sexto*, latine *morosus, contentiosus, & difficilis* dici potest. Potest & dici *asperitas, agrestis asperitas*: quo modo Horatius *lib. primo, Epist. 1. ad Lollium* expressit, vbi inter se comparat amicū scurrā, quem pro adulatore ponit, & asperitatem agrestem vt loquitur. Cæterum Aristoteles *in magnis moralibus. lib. 1. cap. 29. & in Eudem. lib. 3. cap. 7.* distinctius efferat tres affectiones, duasq; facit virtutes & bina extrema. Prior virtus est σεμνότης, *grauitas*. Nimum *αἰσθητικὴ inhumanitas* seu *superbia*. Quod parum, δρεσείας, *obsequium, obsequentia*. Altera est virtus φιλιάν: nimum κόλαξ: quod parum ἐχθρός. Quæ loca non video, quemadmodum inter se componi & conciliari possint. Videtur Aristoteles, omnia, quæ sex illis affectionibus in illis libris tribuit, attribuisse in his libris tantū tribus, quæ de re tamē *infra* latius vbi & disputabit, an hæc tres affectiones ἐπιληκτικὴ sint virtutes. Quæ de re dubitat Aristotel. *in magnis moralibus. lib. 1. cap. 29. & aperte negat in Eudem. lib. 3. cap. 7.*

Vndecima, quæ est bipartita & græce διχαιοσύνη, latine **IVSTITIA**: altera in rebus communibus, vt in præmijs, honoribus & pœnis, in pecunia publica, &c. Nimium & quod parum vno communi nomine dicitur ἀδίκη, seu *iniuria & iniustitia*. Nimium quidem, si cui tribuatur plus, quam meretur: quod parum, si parum tribuatur. Altera in rebus priuatis, tam in contractibus, quam in delictis. Medium notum est. Sed vt prior *Iustitia* cum adiunctione dicitur distribuens seu ἀπομετρήσασα, ita & hæc Emendatrix seu διορθωτική. Nimium & id quod parum item vno nomine *Iniuria* dicitur. Habent tamen & distincta nomina. Nimium namque κέρδι & seculorum: quod parum, Ζημία seu *damnum* dicitur.

Ultima (si & hæc inter morales referenda est, vt proprie non est) **PRVDENTIA** dicitur, seu φρόνησις. Nimium *παρρηγία*, latine *malitia*, teste Cicerone in *partitionibus & lib. 1. offic.* Quod parum, ἀφροσύνη, id est, *stultitia* seu *impudentia* latine, &c.

FINIS LIBRI II.

LIBER

LIBER III.

ARGVMENTVM.

DVO possunt constitui *summa capita* seu *membra* huius libri. Priore afferuntur *causa & principia actionum & virtutum*: posteriore explicantur *Fortitudo & Temperantia*. Primum igitur rationes affert, cur ἐκεία & ἀποεία explicet, id est, sponte vel inuite facta. Deinde quid sit ποσειπεσις seu *agenadi consilium*, explicat, quibus in rebus versetur. Postea de voluntate, cuius, inquam, voluntas, boni ne viri an improbi spectari debeat, cum queritur, an res aliqua, seu actio sit bona vel mala. Postremo accuratissime disputat, facta tam bona, quam mala nostri esse arbitrarij, aduersus Platonem. Hæc quidem de priore capite. In altero explicantur, vt dixi, *fortitudo & temperantia*. De fortitudine quidem primum, quibus in rebus cernatur: deinde & extrema eius explicantur. Postea explicata iam vera fortitudine, quinque alia fortitudinis genera, non ita propria exponuntur. Tandem explicat Fortitudinem, etsi in rebus grauibus & tristioribus versetur, voluptatem tamen sibi coniunctam habere. Hinc ad Temperantiam: de qua copiose disputat, quibus in rebus seu voluptatibus sit posita. Deinde eam cum suis extremis comparat, allata primum voluptatum seu cupiditatum partitione. Extremo libro comparationem seu contentionem facit ignauia cum intemperantia: vtra sit magis voluntaria, seu libentius suscipiatur, & in vtra facilius peccetur. Vbi de ἀκολασία græco nomine nonnihil affert. Ad hunc librum intelligendum præter explanatores videantur hi scriptores, Aristoteles magnor. moral. lib. 1. cap. 9. extremo, cum 9. capitibus seqq. & lib. 2. Eudem. cap. 6. cum 5. seqq. capitibus. Cicero, Plutarchus,

& Alexander Aphrodisiensis in libris de Fato, seu *περὶ τῆς αἰτίας* : & Cicero lib. 3. offic. Et hi quidem ad prius caput. Ad posterius videntur isti. Aristoteles in magn. moral. lib. 1. cap. 21. & 22. & in Eudem. cap. 1. & 2. lib. 3. Cicero in offic. lib. 1. & 2. Plato in Lachete.

CAPVT I.

COMMENTARII.

SVMMA huius capituli est explicatio eorum factorum, quæ sponte dicuntur *ἐξ ἑσῶς*, & *ἀνέσῶς*: latine *voluntaria* seu *sponte facta* & *inuite facta*. Primo autem ratio redditur ordinis, cur de his disputetur in Ethicis: tum accedit ad explanationem. Et primum quidem quid sit *ἐξ ἑσῶς*, quod quia est disputatum: (nam vel vi, vel ignorantia fit) de vi factis, primum, vbi disputat, vtri generi attribuenda sint, dico an voluntarijs, an inuite factis, ea quæ sunt aut maioris mali erugiendi, aut boni assequendi cauti. His duobus explicatis, de ignorantia, cuius duo facit genera, aut cum poenitentia aut absq;. Vbi hoc quoq; ostendit, aliud esse, ignorantia quid facere, aliud ignorantem. Hoc igitur modo explicato inuite facto, siue *ἐξ ἑσῶς*, breuiter de voluntario disputat, vbi tamen accurate disputat, an quæ cupiditate aliqua, puta, amore, aut ira, & quæ ab ebrietate nunt, an ea, inquam, sint voluntaria, necne.

τῆς δεξιῆς ἐν αἰεὶ πᾶσιν.] Sententia est, Disputationem de voluntario & necessario pertinere ad Politicam & disputationem de moribus, quod idem testatur Cicero *in libro de Fato*, qui etiam est *ἀνεπιφύλακτος* (deest principium & finis, & multa in medio) tamen hoc initio videtur agere, quod hoc loco Aristoteles. Sic enim ibi est. Quia pertinet ad mores, quos ἠθικὰ Græci vocant: nos eam partem Philosophiæ, de moribus appellare solemus. Sed fecerat audientem linguam latinam appellare moralem. Confirmat Aristoteles duabus rationibus. Prior est, quia ex factis (in quibus versari virtutem iam norum est) quæ laude digna sint, quæ non, cernitur seu spectatur ex eo, an sint voluntaria, an contra. Altera ratio est ab autoritate legumscriptorum. Notum est enim legumscriptores punire voluntaria atque etiam honoribus afficere, alia non item. Iam quæ legumscriptoribus sunt utilia, ea huc pertinent.

inent. Agitur enim in his libris de Politica, vt saepe dictum est. Est & tertia ratio ab Aristotele prætermissa *κατὰ ψυχῆς* seu ordinis occultandi, vt quidam ait, gratia: nempe quod harum rerum explicatio ad virtutis vim atque naturam, atq; definitionem planius cognoscendam sit necessaria. Nam supra dictum est, virtutem esse mediocritatem *μετρίαν ἐπιπέδου*. Explicandum igitur, quid sit *μετρίαν ἐπιπέδου*, explicandum quoque quid sit *ἐξ ἑσῶς*, quia *ἐξ ἑσῶς* est genus. Priores rationes duas assertit quoque Aristoteles in magnis moralibus & Eudem. sed non tam ad rationem methodi seu ordinis, quam vt doceat facta virtuti consentanea & vitiosa, virtutem deniq; ipsam & vitium nostri esse arbitrij. Quæ de re infra agit, non h. loco Aristoteles: vbi & ipsdem rationib. in eadem re vitur, & alijs pluribus. Prior autem ratio hac formula concludi potest:

Ea quæ vim factorum & naturam distinguunt, ad Politicam pertinent.

Atqui per ἐξ ἑσῶς & ἀνέσῶς facta distinguuntur.

Ergo huc pertinent.

Propositionis ratio expressa est ab Aristotele *τῆς δεξιῆς*, &c. quia scilicet in factis versetur virtus. Assumptionis quoq; ratio seu declaratio expressa est, & *ἐν τῷ περὶ τῆς ἐξ ἑσῶς*. In qua assumptione seu ratione vis totius argumenti posita est. Distinctio igitur factorum ex voluntate & necessitate, ista est, quod sponte facta, si recta, sint laudabilia: si in prae facta, sint reprehensibile & poena digna: inuite autem facta veniam & misericordiam mereantur. Quæ res est ita est perspicua, vt non egeat confirmatione, videndus tamen erit Plutarchus in *vita Catonis Uticensis*, vbi querit, cur iniustitia apud omnes sit odiosior & detestabilior, quam vel imprudentia aut malitia, vel ignaui & audacia? propterea quod, inquit, Iustitia & Iniustitia prorsus sunt *ἐξ ἑσῶς*: Prudentia autem & Fortitudo videantur quid ex natura habere. Altenu rationis hæc sit formula:

Quæ legumscriptoribus sunt utilia, huc pertinent.

Atqui voluntatis & necessitatis, aut ignaui ratio legumscriptoribus est utilissima & vitiosissima.

Ergo eorum tractatio huc pertinet.

Propositionis ratio est hæc. Quia præcepta legumscriptoribus necessaria ad Politicam pertinent, q̄ his libris explicatur. Assumptionis ratio expressa est ab Arist. nēpe q̄ ratione *ἐξ ἑσῶς* poenas

& præmia moderantur: quod & Plato in *Hippia minore*, & *lib. 9. de legibus* testatur. Hinc & in libris Iuris civilis magna habetur ratio, si quid ignorantis, dolo, metu, iussu alterius & necessitate, casu denique & fortuito agatur. Verbi gratia, *Vendere filium non licet patri, nisi inopia necessitate premente*, inquit Paulus, *lib. 1. sententiarum cap. 1. Tit. 1.* Hinc incendia oblata grauius puniuntur, quod fortuita, vt ait Ictus in *l. 28. cap. 28. §. Incendiarij. ff. de pœnis*. Elegans quoque exemplum affert Aristoteles ipse in *Magn. moral. libr. 1. cap. 17.* de muliere, quæ cum Philtrum Amasio dedisset, eumq; ita interemisset, absoluta tamen fuit in Areopago: propterea quod amoris causa dedisset. Sic si quis hominem fortuito occiderit, veniam meretur, inquit Imperator Valentinianus in *suis Nouellis*. [Item si quis ebrietate, si ludens cum aliquo, aliquem interfecerit.]

ἀναγκάων ἴσως.] *Supra libr. 1.* monui, hanc particulam ἴσως Aristoteli sæpe non tam valere id quod plarumque sonat: sed ea illud vti sæpe in rebus quoq; ceteris & necessarijs. Quo modo & hoc loco accipiendum est. Perperam igitur Græcos Scholiastes, qui mirifice hic laborat, vt cum plane sit necessaria harum rerum explicatio, excuset Aristotelem, qui dixerit ἀναγκάων ἴσως, cum sit ἀναγκάων πάντως. Sed inquit ille, ἴσως autem hoc loco valet ὁμοίως, quasi dicat Aristoteles, quæ ratione docendi vsi sumus *supra*, simili quoq; methodo nunc vtemur: aut desideratur verbum ὁμοίως, quasi dicat Aristot. necesse esse fortasse, primum de his rebus explicare, & dubitatio scil. in eo sit posita, quod primo loco hæc sint explicanda. Quæ explanationes quam sint frigida, per se apparet.

δοκείν ἄνεστα.] Primum agit Aristoteles de inuite factis, propterea q̄ maior in his sit varietas, & magis quoq; incurrant in oculos: nam quasi videre licet ea, quæ sunt alijs cogentibus, aut etiam tempestate aliqua impellente. Definit. a. inuite facta quadã partitione, & quidem bimembri. Cuius rei hæc potest esse ratio. Notum est, factorũ causam efficientem esse motum quendam animi appetentis seu ἔσπερλεξίς. Nam ex appetitu proficiscuntur omnia facta. Iam. v. vt quis appetat, cognitio antecedit, necesse est. Nam vt recte Poeta; *Ignoti nulla cupido*. Itaq; vbi vel impeditur ipsa appetitio, seu motus animi: (q̄ vi fit) vel etiam abest cognitio (quod ignorantia fit) tum sequitur bipartitum istud ἀνεστα, vel vel ignorantia.

ἢ δὲ ἀγνοίας.] Sic in iure ciuili homines furiosi, etiam si eorum nulla est voluntas: tamen inuiti dicuntur *cap. 4. tit. de seruitutib.* Sed de hac re postea latius.

βίαιον δὲ ἔ.] Hæc definitio vi facti, quia in ea magnum momentum est positum, diligentius explicanda videtur. *βίαιον* igitur, quod & modo dixit *βία γινέσθων*, Latine dicendum est, *vi factum*: nam violentia aliud sonat. Violenti dicuntur venti, turbines, tempestates, fulmina, homines etiam, nempe furiosi, & vehementes, atque immoderati, quæ notio huc non pertinet. Et hæc quidem de nomine. Duabus autem in rebus potissimum definitio est posita, nempe in eo, quod sit principium externum. Deinde eiusmodi principium, ad quod nihil adiumenti afferat is, qui agit aut patitur. Principium autem hoc loco, vt & alias idem valet, quod causa. Quare & Aristoteles *lib. 1. Magnor. Moral. cap. 15.* vbi hanc eandem rem definit, quod hic *δέχων ἔσπερ*, ibi, *εἴπων εἰπὸς* dixit. Iam cum multa sint causarum genera, sciendum est, hic non agi de materia aut fine, sed de causa efficiente. Queritur igitur, quæ sit virtutum & actionum humanarum omnium causa efficiens. Eius causa septem genera commemorat Aristoteles *libro 1. Rhetor.* Naturam, fortunam, perturbationem, rationem, voluntatem, necessitatem, quæ ad duo genera reuocari debent: vt alia sint externæ causæ & aduentitiæ: alia vero interiores & suæ. Externæ causæ sunt, necessitas, fortuna, ratio quoque interdum seu ars, & quæcunq; extrinsecus adhibentur. Contra interiores sunt, natura, voluntas, & ratio quoque. Iam igitur Aristoteles vi factum hoc esse ait, cuius causa sit externa, seu quod sua vi & motu non agat. Naturalia ergo omnia proprie vi facta dici non possunt, quia sua vi agant omnia. Hac igitur particula ἔσπερ remouentur vi facta a naturalibus, iisque omnibus, quæ vi sua agunt. Sed hoc nondum satis est ad complendam vi factorum definitionem: neque enim sequitur, eius principium est externum: ergo vi factum. Verbi gratia: si quis ab aliquo volens deportetur, externum quidem est principium (nam deportatur ab alio) sed tamen non est vi factum, quia volens deportatur. Rursus opificum opera sunt quidem omnia principio externo [cista, verbi gratia, non fit sua vi, sed manu opificis] quæ tamē vi fieri dici non possunt. Itaq; ad ea remouenda adicit Arist. alteram definitionis partem *εἴ ἢ μηδὲν συμβαίνει*. Huius rei exempla mox adicit Arist. *οἷον εἰ τι δέμας*.

ἡ ἀφ' ἧσπερ κέραι ὄντες.] Interpretes hæc ita vertunt & accipiunt, quasi agatur de hominibus, quorum in potestate ac ditione quis sit, puta, Regis, Magistratus, Patris & Domini. Ego tamen non puto, hæc esse horum verborum sententiam, sed κέραι hic valere valentem, vt intelligantur hæc verba de quolibet homine, qui me sit valentior, & vel inuitum abripere aliquo. possit, viribus scilicet sit potior: hoc indicat verbum κερμίσου, quod hic iterandum est: eo namque verbo non ditio, imperium, aut potestas, sed vires significatur.

ὁσα δ' ἀφ' ἧσπερ.] Hic Aristoteles quandam veluti moderationem superioris definitionis affert. Sententia autem est ista: Ea quæ maioris mali effugiendi, aut præclare quid assequendi causa fiunt, esse potius sponte quam inuite facta. Maioris mali effugiendi exemplum affert Aristoteles, εἰς οὗ τὸν γέννησθαι, quales fuerunt triginta illi Tyranni, qui Socratem proposita uxoris & liberorum morte, perpelletæ tamen non potuerunt, vt innocentem Leonem quandam morte condemnaret. Exempla extant quoque innumerabilia in *Martyrologiis*. Sæpe namque Martyres metu mortis aut suppliciorum, vt proderent Religionem, conati sunt Tyranni. Boni assequendi exemplum sit in Zopyro, qui vt Domino suo Regnum Persarum vindicaret, se non dubitavit omnibus fere membris inuitare, vt est apud Herodotum & Iustinum. Est & in Ulyssæ, qui idem capiendæ Troiæ causa perpellus est, & domus recuperandæ grauissimas Procorum contumelias subiit, vt est apud Homerum.

ἀπολλῶς ἰδρὸν ἢ δόξαις.] Hic ostendit ea, de quibus diximus, facta non videri voluntaria, propterea quod nemo nisi amens iacturam seu damnum sponte capere velit: nemo nisi improbus turpitudinem in se admittere, seu fraudem aliquam committere sponte velit. Itaque ea facta simpliciter considerata non videri voluntaria, sed potius inuite facta.

μικτὰ δ' ἢ ἐκείνῳ.] Ratio hæc est, quia & causa quædam est externa, quæ aliquem subigat: & tamen is ipse, qui agit, seu qui cogitat ad agendum, non omnino nihil adiumenti adfert. Possit enim, si vellet, damnum aut mortem subire, factum illud prætermittere.

εἰς οὗ τὸν γέννησθαι.] Ostendimus, cur hæc facta sint mixta: hoc loco ostendit Aristoteles, cur ea potius sint voluntaria, tribus rationibus: Prima est ibi, εἰς οὗ τὸν γέννησθαι: quia cum fiunt,

in optione agentis est, fieri debeant nec ne. Quæ autem eius sunt natura, vt pro arbitrio agentis fieri aut prætermitti possint, tamen cum fiunt, certum est ea esse voluntaria. Ratio concludi potest hoc modo:

Ex tempore, quo quæque fiunt aut geruntur, iudicari debent, an sint voluntaria, nec ne.

Atqui hæc facta mixta cum fiunt, sunt voluntaria.

Ergo hæc facta vere voluntaria dici possunt.

Propositio ibi, εἰς οὗ τὸν γέννησθαι δὴ. Ratio propositionis ibi, τὸ δ' ἐκείνῳ τὴν πρᾶξιν, &c. ista, quod omnis vis & fundamentum actionum temporibus regatur, quod certe verissimum est. Notum est enim, facta in rebus singulis cerni, in quibus cum alia attributa personæ, loca, &c. tum maxime tempora spectari solent. Hinc & Cicero *lib. 3. Offic.* hæc ipsa de re agens, disputationem suam ita concludit. Sic multa, quæ videntur naturalia honesta, temporibus fiunt non honesta. Τέλει igitur hoc loco non valet idem quod finis, vt putarunt Interpretes: sed latine idem quod fundamentum, id est, momentum & vis omnis, εἰς τὸ κέραιον. Scholiastes Græcus vidit hoc loco τέλει non valere finem, sed tamen non vidit, quid valeat. Ait enim τέλει non esse scopum, sed περιτόμηρον consequens quiddam & concomitans, quasi factis comes sit tempus. Rectius Thomas, qui explicauit pro complementum (hoc est, quod est perfectissimum, optimum, & maxime consideratu dignum.) Assumptio seu potius eius ratio ibi, εἰς οὗ τὸν γέννησθαι. Voluntaria enim cur sint ea facta, ratio redditur, quia sint optabilia, id est, fieri aut prætermitti possint pro arbitratu facientis. Eius autem generis quæ sunt, iam diximus esse voluntaria. Altera ratio, cur hæc facta sint voluntaria, quia principium & causa illorum sit in facientibus, ibi, καὶ γὰρ ἡ ἐξέρχεται, &c. nam in ipsis est situm, faciunt ea, nec ne: nemo nos impellit, ipsi sua membra proprio motu ad ea facta accommodant. Conclusio sit ista:

Quæcumque in nostra sunt potestate, ea sunt voluntaria.

Hæc autem mixta in nostra sunt potestate.

Ergo, &c.

Propositio ibi, εἰς οὗ τὸν γέννησθαι. Rationem propositionis quoque adiungit Arist. nempe cur ea, quorum in nobis est principium, sint voluntaria: propterea quod fieri, aut non fieri, quod eius sint generis, possint. Atqui luce clarius est, ea esse voluntaria, quæ

nulla premente vi aut necessitate fieri aut prætermitti possunt. Assumptio ibi, *καὶ ὅτι ἡ δόξα*, &c. cuius hæc est ratio, quod à nemine impellantur externa vi, sed sua sponte, suoque motu, vt iam diximus, ipsi sua membra, sequæ ad ea facta expediendæ accommodant. Tertia est ratio, quia ex factis mixtis existunt laudationes & vituperationes, ibi, *ἐπὶ ταῖς πράξεσι*. Formula sit ista:

Ea quæ laudatione aut vituperatione sunt digna, facta sunt voluntaria.

Hæc autem mixta interdum laudantur, interdum vituperantur.

Ergo, &c.

De propositione dictum est initio huius capituli. Assumptio elegantissima distinctione ab Arist. explicatur.

ἀπλῶς δὲ τῶν.] Ostensum est, hæc facta & cur mixta & cur voluntaria dici possint hic: cur & inuite facta dici possint, & ait, ea simpliciter seu ἀπλῶς esse inuite facta, seu ἀκέραια, id est, considerata absolute & in genere, absque personis, locis, temporibus, vniuersæ, inquam, & per se considerata sine circumstantiis sunt ἀκέραια. Ratio est, εἰδείς ὅτι, quia per se, non habita ratione attributorum, nemo ea sponte sua suscipere velit, nemo iacturam faceret, verbi gratia, tempore & necessitate non postulante: nemo fratrem proderet, patriæ utilitate, aut summa aliqua necessitate non requirente. Quia autem externa causa ad hæc facta impellimur, certe inuite facta seu ἀκέραια dici posse videntur.

ἐπὶ ταῖς πράξεσι.] Ex his verbis ostendimus elici posse tertiam rationem, cur mixta facta potius dicenda sint voluntaria. Et verum est. Aristoteles tamen his verbis hoc ostendit: an facta ea sint voluntaria, nec ne; iam doceat eo amplius: an ea facta laude, vituperatione, venia sint digna, nec ne: quæ pulcherrima est disputatio. Et tamen si factorum infinita est varietas, vt pote, quæ personis, locis, temporibus (quæ sunt infinita varietate) regantur, eaque re difficilimum sit, ea facta ad certas regulas adstringere, certe que genera eorum distinguere: huic tamen difficultati Aristoteles admirabili sua eruditione succurrit, & in certa capitula infinitam mixtorum varietatem redigit. Quatuor igitur facit genera factorum Aristoteles: ex quibus vnum laudem, alterum vituperationem, tertium veniam, vltimum ne veniam quidem mereatur. Quæ dissimili-

tudo

tudo ex eo nascitur: quod quædam magis sint voluntaria, alia magis necessaria: nam pro hac dissimilitudine laudationes, vituperationes, & veniam distingui, initio dictum est, *καὶ ἐν ἑκάστῃ τῶν ἀκέραιων*. Primum autem genus est eorum, qui ob res præclaras, etiam grauissima quæque damna, exilia, ignominiam, supplicium perpeti non recusant, puta, victoriæ insignis causa, liberandæ patriæ, parentum & liberorum, fidei seruandæ & supplicium. Eiusmodi fuit Zopyrus Persæ: de quo apud Herodotum. Qualis & M. Regulus aduersus Pœnos fidei seruandæ causa: de quo Cicero *lib. 3. Officior.* Sic & Vlysses explorandæ Troiæ causa (vt est apud Homerum *lib. 4. Odysse.*) & recuperandæ domus suæ aduersus procos, de quo *Odysse. 9.* familiariter veste, & rustici amictu vti, aliaque indigna subire non recusauit. Brutus auctor libertatis Romanæ, filios etiam securi percussit, eiusdem seruandæ gratia. Laudatus est & Themistocles, qui manus vitro sibi afferre maluit, quam contra patriam arma ferre. Plutarchus *in eius vita.* Zaleucus legum scriptor oculum sibi & filio eruit, legum seruandarum causa. Alterum genus est eorum, qui leuibus de causis turpitudinem aliquam committunt: coguntur, inquam, ad turpia leui de causa. Verbi gratia: ignominia aut paruæ poenæ gratia produnt patriam, aut pecuniæ causa turpe quid committunt, vt Rabirius, qui nominis seu pecuniæ creditæ persequendæ causa Alexandriæ pallium sumere non erubuit, abiecto cultu Romano, quem tamen Cicero eo nomine in Rabiriana oratione veniam mereri vult, quia vi & necessitate paruierit. Aut, si cui testamento quid sit legatum, ea conditione, vt in foro saltet media luce, quod nefas esse monuit & Cicero *libr. 3. Offic.* nisi si patriæ causa fieret: quod ad primum genus referri debet, qualis fuit saltatio Dauidis. Tertii generis facta non comitantur laus aut vituperatio, sed venia, vt iam dictum est. Sunt autem eorum, qui turpe quid faciunt, subacti grauissimis tormentis & cruciatibus, quibus perferendis humana natura sit impar. Sic veniam meritus est P. Rutilius Ruffus, qui Mithridatis crudelitatem vt effugeret, vestem mutauit, sumpto pallio, teste Cicerone *in Rabiriana Orat. & Athenæo lib. 15.* Aut si excusentur, qui ab hoste conclusi, cum effugere non possint, ad deprecationes, id est, turpes pactiones descendunt, vt Popilius ille à Gallis obsecus: de quo Cicero *1. ad Herennium.* Huc quoque referri potest, quod olim hospitem suorum conferuando-

uandorum causa, Loth non recusauit filias ciuium libidini ob-
 nocere, *capite 19. Genes.* Quod tamen ad primum genus fortal-
 se rectius. Huc pertinet quoque, quod interdum Romani ser-
 uos militare sint passi, cum pauci essent ingenui: quod fe-
 cit Marius. Aut si quis ornamenta temporum constet, ex
 quibus stipendium militi persoluatur. Quartum genus est eo-
 rum, qui nullis omnino cruciatibus aut damnis adduci de-
 beant, vt aliquid eiusmodi faciant, cuius generis sunt omnia,
 quæ sua vi & natura sunt turpia: vt si quis Tyranni interhi-
 ciendi causa cum eius vxore consuecat: quod Scholiastes
 Græcus licitum tamen existimat, & primo generi attribuit,
 vt & mentiri graui de causa: & bono: quod & Plato *libro ter-
 tio de Republica*, permittit: vt magistratus velut pharmaci lo-
 co mendaciis interdum vtantur. Sic patriam, idem, religio-
 nem prodere est nefas, quales fuerunt Martyres, vt Vincen-
 tius Magistratu inimitanti mortem: tormenta, carcer, vngu-
 læ, stridensque flammis lamina, atque ipsa pœnarum vltima,
 mors, Christianis ludus est. Vt est apud Prudentium *de si-
 phæis*, & Laurentius apud eundem: *Magistratu scelus inueni-
 ti, crede, nunquam seruam.* Sic Susanna, Iosephus, Hippo-
 lytus, & Crispus Constantini Magni filius, laudantur, quod
 integritati & pudicitia mortem posthabuerint. Huc quoque
 pertinet disputatio, quatenus Magistratu sit parendum: qua
 de re habemus exemplum Apostolorum in *Actis*, qui etiam
 inuito Magistratu Christi gloriam morti, & illorum legibus
 ciuilibus prætulert. Et apud Sophoclem, Antigone con-
 tempto Creontis edicto, fratrem humauit: *Longius nam-
 que*, inquit, *est tempus, quo Diis magis, quam hominibus
 placere debeam.* Eodem pertinet, quatenus parentibus sit pa-
 rendum: qua de re est pulcherrima disputatio apud Agellium
libro 2. capite 15. Parendum in rebus honestis, & in rebus neu-
 tris (*ἀδιάφορα* vocant Græci) non autem in rebus natura tur-
 pibus. Res neutra, vt vxorem ducere: hoc vel illud vitæ genus
 capescere; hanc vel illam vestem sumere; in militiam ire; cau-
 sas orare, &c. nisi cum rebus neutris coniuncta sit turpitudine;
 vt si infamem ducere vxorem iubeat, aut causam orare pro
 Clodio aliquo, aut Catilina, aut Tubulo: sic enim ibi legen-
 dum, non *Bibulo*. Eodem pertinet de iussu domini. Et auit
 Iuuisconsulti, Vlpianus in *l. adea. ff. de regulis iuris*. & Alphe-
 nus in *l. 22. ff. de obligationibus & actionibus*. Seruum debere di-

cto audientem esse domino in rebus omnibus, à quibus abest
 maleficium.

ἐπὶ ἄλλοις.] Duas affert difficultates hoc loco, quæ in
 his factis mixtis occurrant sepe numero: quarum vna sit in
 diiudicando: altera in perseuerando, & constanter perpetuen-
 do: nam sæpe difficile est, videre, quænam sint subeun-
 da aut eligenda, cum alio vocat honestas, alio vtilitas, alio
 turpitude, alio tormenta & damna. Sic olim Cicero anxie
 secum & cum Attico suo disputauit, Cæsaremne (quod tuti-
 us) an Pompeium (quod honestius: qui cum benemerito &
 pro Republ.) in bello ciuili sequeretur? Commemoratur & ipse
 in *libris ad Att.* eius generis ambiguitates aliquot Græcis ver-
 bis (Verbi gratia: an patria tyrannide oppressa, an ne) Sic A-
 chilles apud Homerum *lib. 10. Iliad.* deherasse se ait, ane ad
 Troiam moriturus cum gloria sititurus, an domi salutis, sed
 inglorius remanere debuerit, *μήτις γὰρ τε μέ φησι*, &c. Diffici-
 le est igitur, quod & supra diximus, cognoscere, quæ pro qui-
 bus sint eligenda. Verum quæ maior est difficultas, difficilius
 est, postquam iam iustum & rectum cognoris, illud constanter
 sequi, neque vllis tormentis ab eo dimoueri. Sic Abraham tur-
 pitudinem mentitus est metu mortis, cum diceret, Saram non
 esse vxorem suam. Sed ille se excusat, & ait, se non esse menti-
 tum, cum sit & foror & vxor.

πὶ ἀναγκάζονται.] Meliores libri habent ἀναγκάζονται, vt
 & vetus translatio, & rectius: nam duo hic considerantur, fa-
 cta ipsa, seu quæ facere cogimur: deinde per quæ. Quæ co-
 gimur, sunt ἀναγκάζονται: & ea fere turpitudinem conti-
 nent; vt si quis patuam, fidem, parentes prodere cogatur,
 saltare in foro: morionem agere (vt Aristippus apud Diony-
 sium.) Per quæ, id est, nisi illa turpia faciamus, proponuntur
 nobis cruciatus, damna, patriæ & liberorum amissio, mors
 denique ipsa, & hæc dicuntur ἀποδοτέοντα, quæ & dici pos-
 sunt ἀναγκάζονται: quia hæc nos cogunt ad turpitudinem, id est,
 per hæc rursus, id est, vt hæc effugiamus, molesta seu λυπηρά,
 cogimur ad illa turpia perpetranda.

πὶ δὲ ποία.] Breuis est commentatio seu ἀνακεφαλαιώσις
 rerum omnium, quæ adhuc de inuite factis sunt explicata: Inuite
 facta, seu vi facta proprie quidem & simpliciter ea esse, quorum
 principium sit externum, & ad quæ agens nihil conferat, sed ta-
 men esse & aliud genus vi factorum, quæ mixta *supra* vocauit.

εἰ δὲ τις τῶν ἡδέων.] Refellit Aristoteles hoc loco eorum opinionem, qui præter duo superiora vi factorum genera, hoc est, simplicia & mixta, tertium adiungerent: quos Accaiolus existimat fuisse Cyrenaicos Philosophos. Ego puto, hæc magis pertinere ad vulgi excusationes refellendas. Solent namque vulgo, qui iniuste aut nequiter quid admiserint, id hæc eleuare & excusare, quod à pulchritudine aut voluptate ea facere sunt coacti. Aristoteles autem nullam hic vim aut necessitatem in rebus pulchris aut iucundis, quæ nos ad turpitudinem impellant, esse ostendit duabus rationibus: Prior est ab absurdo. Efficeretur enim, omnia esse necessaria, quod est absurdissimum. Formula:

Si quæ sunt iucunda & pulchra, eadem quoque sint necessaria.

Ergo omnia omnino necessaria sunt, necesse est.

Connexi ratio, τέτων ἢ χρεῖν, &c. id est, quia earum rerum, nempe pulchritudinis & voluptatis causa omnes omnia agunt, tam probi quam improbi: illi virtutum pulchritudinem & comitem, voluptatem, hi in vitiiis persequuntur. Quare Plato in *Phædrō*, hanc esse pulchri vim & naturam ostendit, vt maxime sit amabilis. Eodem pertinet, quod est apud Ciceronem *initio lib. 1. Offic.* de forma honesti ex Platonis *Symposio*. De voluptate quoque virtutum comite *supra* dictum est *lib. 1. cap. 8.* vbi de φιλοτιμίᾳ diximus, & *lib. 2. cap. 2.* Quia igitur omnes voluptatis & pulchritudinis gratia agunt: omnesque quoque dicere possunt, se ab iis impelli, atque ita omnia facta essent necessaria. Hoc igitur modo confirmari potest connexi ratio. Atqui consequens est absurdissimum, nempe omnia esse necessaria. Ergo & antecedens.

τῶν καλῶν.] Sic habent emendatiores libri, & vetus quoque tralatio: etsi reddit καλὰ bona, quod & alii Interpretes plerique sequuntur, vt intelligantur bona fortunæ, diuitiæ. Verum καλῶν Græce plerumque est pulchrum, quod huic loco magis congruit, vt intelligatur, homines duabus his rebus, pulchritudine & voluptate, ad turpia adduci. Perperam, & repugnantibus omnibus libris, Argyropylius, Gruchius, & Lambius Interpretes inducunt τῶν καλῶν.

τέτων ἢ χρεῖν.] Hoc est, iucundarum rerum & molestiarum, quas vel expectant vel fugiant, inquit Græcus Scholiastes, sed perperâ. Nam τέτων, cum sit relatiuum, relatiua autem ad

priora

priora referri debeant, certe hic quoque intelligenda erunt, quæ antecessere, nempe ἡδέα καὶ καλὰ, non vero ἡδέα καὶ λυπηρά.

πάντα πάντες.] De hac phrasi dictum est *supra lib. 2.*

πάντες.] Nempe exceptis viris bonis, inquit Græcus Scholiastes, non recte. Nam cum ea exceptio est nimis communis: tum quod hic dicitur, ad probos quoque accommodari optime posse, iam ostendimus in confirmando connexo.

βίαια.] Hoc verbum βίαιον in tota quidem hac disputatione est παθητικόν, id est, de iis dicitur, quæ vi fiunt, sed hoc loco videtur ενεργητικόν, vt ea dicantur βίαια hoc loco, quæ vim afferant, & ad aliquid agendum quem impellant, quod faciunt res iucundæ & pulchræ. Hoc ενεργητικόν non incommode Latine dici potest Violentum.

οἱ ἢ ἀφ' τοῦ ἡδῦ.] Sic fere habent omnes Interpretes: atque ita omnino legendum contendit Lambinus: in quibusdam tamen libris est ἀφ' τοῦ ἡδῦ καὶ τὸ κακόν μεθ', &c. & ita vertit Perionius. Zwingerus nos ita, οἱ εἴ' ἡδῦ, at vetus Interpres, οἱ ἢ ἀφ' τοῦ καλοῦ μεθ', &c. Ego his varietatibus commotus non dubito, quin omnes istæ varietates sint spurix & inducendæ. Legendum igitur, οἱ ἢ μεθ' ἡδονῆς: nam cum præcise dixisset Aristoteles, οἱ ἢ alii intenerunt, ἀφ' τοῦ ἡδῦ καὶ: alii, ἀφ' τοῦ κακόν: alii, ἀφ' τοῦ καλοῦ: alii, ἀφ' τοῦ ἡδῦ καὶ τὸ κακόν, explanationis scilicet gratia. Sic igitur vertendum: & qui vi quidem & inuiti, agunt cum molestia: hi vero cum voluptate. Hi, inquam, de quibus est sermo, nempe qui voluptatis, aut pulchritudinis causa se peccasse excusant. Itaque in his verbis altera est posita ratio, cur ea facta non sint necessaria, à consequente sumpta, eoque contrario, nempe, quia hæc facta comiteretur voluptas: necessaria autem sequatur dolor. Formula fit ista:

Omnia inuite facta sunt cum dolore.

Hæc autem voluptatis & pulchritudinis causa sunt cum voluptate.

Ergo non sunt inuite facta, non sunt necessaria.

Propositio ibi, καὶ οἱ μὴ βίαια. Ratio omnia ab Aristotele est ista, atque hoc modo explicanda: Quæ vi fiunt & inuite facta, omnia sunt necessaria. Quæ necessaria, omnia cum dolore fiunt & molesta sunt, vt ait Aristoteles in *Metaphysic. d. cap. 7.* vbi elegantem Poetæ versiculum ad hoc adducit:

πάν ἢ ἀναγκάσιον πρὸς ἡμᾶς ἀναγκῶν ἐστὶ. id est:

L

Omnia

Omnis necessaria res molesta est.

Quod & in *Eudem. lib. 2.* confirmat:

Nemo, inquit, *vi agens, cum voluptate agit.* Ratio autem, cur omne necessarium sit molestum, reddi potest ista, quia voluntati repugnet.

At qua accidunt nobis nolentibus sine dubio molesta sunt.

Ergo omnia inuite facta sunt molesta.

Assumptio autem nempe ea, quæ voluptatis aut pulchritudinis perfruendæ causa fiunt, fieri libenter, & cum voluptate, cum per se est perpicuum, tum vel ex vno amante ostendi potest.

ἄλλοι δὲ τὴν.] *Præterque hic tertium argumentum constituunt & quartum ibi, ἢ τῶν μὲν καλῶν:* & Thomas etiam quintum ibi, *ἔοικε δὲ τὸ βίαιον,* &c. Priora duo admitti quoque possunt, etsi Aristoteles his verbis non tam argumentari videtur, quam id genus homines & excusationes accusare. Vltimum plane nullum est: iis enim verbis non argumentum, sed epilogus totius disputationis de vi factis continetur.

τὸ δὲ ἀγνοῖαν.] Explicatis vi factis, quod est alterum genus inuite factorum, hic ad alterum accedit, nempe ad ea, quæ per imprudentiam geruntur. Cicero in *Rhetoricæ veteribus*, & ad *Herennium*, imprudentiam vocat iuris civilis fere ignorantiam: huius autem rei maximus est usus in vita communi: ut videre licet ex disputationibus Iurisconsultorum; *sub tit. de iur. & facti ignor.* & *sub tit. de pæn.* & apud Oratores, ut apud *Cic. lib. 2. ad Heren. lib. 1. vet. Rhet.* Demosthenes aduersus Midiam, Aristocratem & Timocratæ: & in quibusdā Lyfiæ orationibus. ut cum per imprudentiam seu casum quis alium occiderit, aut læserit, aut magistratum dicto audiens non fuerit, aut cum sorore aut matre rem habuerit, aut si quis pro auro æs alicui dissoluerit. Verum quia sub hac imprudentiæ seu ignorantie specie multa sæpe peccantur, & imprudentiæ tribuuntur, quæ culpæ potius sint adscribenda, ea re Arist. hoc loco accuratissime à vera imprudentia scernit ea, quæ simulate eam imitari videantur, variæque asserti imprudentiæ genera, quæ priusquam explicemus, quæri potest, an quæ per imprudentiam etiam vera geruntur, inuite fiant, seu sint ἀκούσια. Dubitationem facit, quod quæ sunt ἀκούσια, etsi voluntati sunt aduersa: tamen voluntatem ipsam non penitus excludunt, vel abesse volunt: sed tantum impediri. Atque ignorantis nulla profus cernitur voluntas. Possunt tamen,

qui

qui per ignorantiam agunt, inuiti quoque dici, latius sumpto inuiti seu ἀκούσια vocabulo. Quare & in iure civili Furiosi, quorum alioqui nulla dicitur esse voluntas, *l. furiosi. D. de diuers. regul. iur.* inuiti tamen interdum dicuntur, *l. 4. D. de seruitut.* Et apud Xenoph. in *Cyri institutione*, Tygranes quidam, omnia quæ per imprudentiam fiunt, ἀκούσια esse ait.

τὸ δὲ ἀγνοῖαν.] Affert Arist. primum duo ignorantie genera; prius, quod comiteretur dolor & μετάνοια: ut si quis cum sorore nuptias contraxerit inciens, cuius ipsum postea positeateat. Et hoc genus ait Aristoteles vere esse ἀκούσιον. Et diligenter est obseruandum, propterea quod ad hoc vnum genus, veluti ad Lydium lapidem, cætera ignorantie genera, de quibus *infra*, spectari debent. Alterum est genus, cui nullus dolor est comes, vt de quodâ narratur, qui cum forte emissio telo noueram laxisset imprudens; *Euge*, inquit, *& hoc non male.* Inter hæc autem duo genera magna est differentia, quod prius sit vere ἀκούσιον, alterum non item: nam certe hic de nouerca proprie dici inuitus seu ἀκων non potest, utpote, qui gaudeat facto. Ostendimus enim initio, ea proprie esse ἀκούσια, quæ coniunctum habeant dolorem: nihil fieri inuite, quin cum dolore, neque etiam dici potest ἐκὼν seu volens, quia scientia absuit, quæ profus in voluntatis requiritur, vt *sup. initio* ostendimus. Quare cum neque iste dici possit proprie vel ἀκων vel ἐκὼν, nolens autem volens: recte Arist. medium quoddam illi tribuit vocabulum, vt dicatur ἢ ἐκὼν, id est, *non volens*, quæ subtilior distinctio ne in reprehensiones incurreret, quasi non opus sit tam sollicitè in rebus politicis de vocabulis inquiri: adiungit Arist. pulcherrimum de vocabulorum distinctioe ἀξιωμα: vbi res inter se discrepant, verba quoque distincta esse debere, quo canone versus est & Cicero in *Top.* subtiliter discernens partitionem à diuisione: *Quanquam enim*, inquit, *τὸ vocabula idem valere prope videantur: tamen quia res differant, nomina quoque distare voluerunt.* Et Imp. Iustinian. *§. hoc autem casu, in Instit. quib. mod. testam. infirm.* vbi distinguens subtiliter testamenta rupta, irrita & iniusta: sed quia, inquit, commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui. Hæc autem distinctio inter volentem, nolentem seu inuitum, & non volentem, non paruum quoque in vita communi usum habet. Verbi gr. si forte in venando, iaculo in feram emissio, inimicum prætereuntē feriat, atque ita non doleat, sed gaudeat potius: hic quia inuitus præ-

pric

prie dici non potest, veniam non ita merebitur, quam si dolere factō. Sic Imperator Tyberius hospitem suum Rhodium quæstioni subiecit imprudens, postea agnitum etiam interfecit. Contra vero, qui dolet, veniam mereri solet, vt de Adultero, in l. si adulterium. §. primo. ad legem Iuliam de adult. riu. Talis quoque fuit ignorantia Oedipi, qui grauissime matris nuptias & patris cædem doluit: eaque re apud Sophoclem in Colono se excusat hac ipsa ignorantia: & apud eundem in Trachyniis Deianiram consolatur chorus, dolentem, quod imprudens maritum Herculem tunica veneno delibuta interemisisset. Ex his igitur iam intelligi potest, quod hic initio ait Aristoteles, τὸ δὲ ἀγνοῖαν, nempe omnia, quæ per imprudentiam fiunt, esse quidem non voluntaria, seu nulla quidem esse voluntaria: sed tamen non omnia propterea esse ἀκέραια seu inuite facta. Quædam enim esse ἀκέραια, quæ cum dolore: alia ἐκ ἐκείνων, id est, non voluntaria, quæ absq; dolore fiunt. Genus est igitur ἐκ ἐκείνων, seu non voluntarium: species duæ: ἀκέραιον vna, altera ἐκ ἐκείνων, retento etiam generis vocabulo. Itaque quod supra dictum est initio cap. ἀκέραια esse illa, quæ vel vi, vel per imprudentiam fiunt: hoc ex loco accipere interpretationem debet, vt intelligatur de Imprudentia non omni, sed de ea duntaxat, quæ cum dolore fiat.

ἔπειτα δὲ βίαις.] Aliud hic Imprudentiæ non veræ genus affert Aristoteles, quam excusare solent, qui vino, ira, &c. in honore capti quid peccarunt. Quæ quidem Aristot. ab Imprudentibus fieri concedit: sed per imprudentiam fieri negat. Quod quæ esse imprudentem aut inscientem quid facere: alia per imprudentiam: vt inter quæ multum interfit. Nam quæ per imprudentiam fieri dicuntur, eorū causa est ipsa imprudentia: quæ ab imprudentibus autē, non est necesse, vt causa sit Imprudentia: qualia sunt, quæ ab iratis, ebriis, amore, aut qua alia perturbatione commotis, admitti solent. Hæc enim non fieri per imprudentiam, id est, peccati ab irato, &c. admissi causam non esse conferendam in imprudentiam, sed in iram, vinum. Quare & hæc veniam non merentur, vt pote quæ sunt ἐκέραια, quod mox ostendetur planius. Hæc autem distinctio Aristotelis veritatis & sensui, hominumq; cōmuni opinionioni est consentanea: nam tametsi, qui vino vel ira quid perpetrarunt, ad imprudentiam excusandam confugere solent: vilitatis tamen ea ipsa vino aut iræ attribueri solemus: vt Horatius: *Quid non ebri-*

tas designat? hinc quoque est, quod Pittacus, legum scriptor celeberrimus, ebrios, qui quem pulsassent, duplici poena multari voluerit, vt infra testatur Aristoteles cap. 5. Et lib. 2. Polit. capite ultimo. Aristoteles tamen infra lib. 7. cap. 6. vel 7. ostendit, nō tam grauiter peccare eum, qui ira quid admiserit, quam qui libidine aut incontinentia: & Iurisperiti in l. quicquid. D. de diuers. reg. iur. aliquo modo etiam excusant ebrium, l. perspicendum. D. de pœnis. & si quis per lasciuiam alium interfecerit. Hæc autem facta Iurisperiti per imperum fieri dicunt: sic enim vocat l. illa perspicendum. de pœnis.

ἀκέραιον δὲ.] Occurrit tacitæ quæstioni. His enim verbis ita occurri poterat. Dicis Arist. ea quæ vino, &c. peccantur, non fieri per imprudentiam: atqui negare non potes, quin ab imprudentibus fiant. Respondet Arist. & admittit quidem fieri ab imprudentibus, sed inde non effici, fieri per imprudentiā: quod ostendit ab improbis omnibus: nam, inquit, & improbi imprudentes peccant, sed non per imprudentiam: peccant autem improbi imprudentes duobus modis: aut ἐκ τῆς ἀπειρίας, aut ἀπὸ τῆς κατὰ φύσιν: quæ duo non sunt confundenda, quod nonnulli hic faciunt. Improborum igitur ignorantia ἢ κατὰ φύσιν seu vniuersa est ista, cum quis ea, quæ recta, quæ virtuti consentanea, quæ turpia, quæ praua, quæ iusta, quæ iniqua in genere ignorat: talis ignorantia est in omnibus improbis: qui vitiositatis habitu iam contracto, nullum inter bona & mala discrimencernere possunt, vt præclare infra. docet Arist. lib. 7. cap. 3. Altera vero Improborum ignorantia est ea quidem in rebus singularis, sed cum deliberatione & ἀπειρίᾳ, & proinde vitiosa, qualis est ignorantia incontinentium. Vt cum quis non nescius scortationem esse turpem, certo tamen cuiusdam amore aut cupiditate inflammatus, in ista à se amata, scortationem turpem esse non putat, aut certe si putat, vincitur cupiditate. Sic in aliis etiam, qui bona videant, sed deteriora sequantur, vel cupiditate vel consilio. Hi igitur improbi ignorantes quidem sunt, sed per imprudentiam, non peccant: sed vel per improbitatem, vel per cupiditatem. Itaque non sequitur, imprudentes peccant irati. Ergo per imprudentiam eos peccare: nam & improbi ignorantes peccant, quos tamen nemo dixerit per imprudentiam peccare.

βέλτεται.] Valet hoc l. idem, quod latine solet, atq; sæpe vsus est hoc verbo Arist. vt infra. lib. 4. in princ. βέλτεται ἢ ἀσφα.

τὸ συμφέρον.] Videtur hoc loco idem valere, quod *τὸ δέον*, id est, *rectum, verum*, quod deceat facere, quod virtuti sit consentaneum, quo modo & *supra* est vsus *lib. 2. c. 2.* Ἐτὶ τὸ συμφέρον. *τὸ δ' ἀκέραιον.*] A definitione ἀκέραιον offendit, quæ vino, &c. peccantur, non fieri per imprudentiam: nam ἀκέραιον hoc esse, non si quis ignoret, quod rectum est (alioqui enim etiam quæ ab improbis geruntur, utpote ignorantibus, essent ἀκέραια) sed si quis in rebus singulis ignoret, aut ignorantia quid faciat. Sic autem argumentatur:

Quæ per imprudentiam peccantur, sunt ἀκέραια.

At quæ vino, &c. peccantur, non sunt ἀκέραια (quod ex definitione ἀκέραιον perficuum est.)

Ergo quæ vino, &c. peccantur, non sunt per imprudentiam.

Summa igitur disputationis Aristotelicæ hæc est: Quæ per imprudentiam committuntur, veram quidem esse vnius generis, nempe cum quis in rerum singularium & attributorum ignorantia versetur, de quibus mox: & hanc imprudentiam esse ἀκέραιον, & proinde veniam mereri. Esse & alia tria ignorantia genera. Vñ priori & vero valde affine, discrepans tamen (quia versatur in rebus singulis) quod vera ignorantia fit cum dolore, ista non item. Altera falsa ignorantia est vinolentorum, ebriorum, aut cupiditate aliquid agendum. Tertia est omnium improborum, quam diximus esse bipartitam, *τὴν ἡθελῶς*, vniuersam, & *τὴν ἐν τῇ ἀεραϊότητι*, id est, quæ in rebus quidem singulis, vt vera ignorantia cenatur, sed adhibito consilio.

ἴσως δὲ ἔχειρον.] Quia ignorantia, de qua hic agitur, non sit vniuersa, sed in rebus singulis posita, & in rerum attributis, faciendum Aristoteli visum est, vt ea rerum attributa breuiter hic explicaret. Facit autem sex: Quis faciat, aut fecisse ignoret: quid: qua in re seu in quem: qua re & facultate velut organo: cuius rei causa: & quo modo. Cur autem sex duntaxat faciat Aristoteles, ratio reddi potest ista. Spectatur enim & res semper, & rei causa: De re quæri solet, quid sit, vt quod sit factum. In causis ab efficiente, quæ bipartita est. A principali quidem manat attributum quis: ab adiuuante, quo organo seu adiumento: A fine, cuius rei gratia. A materia, qua in re, aut in quem, quod, vt reliqua, mox exemplis illustrabitur. A forma, quomodo. Omisso igitur attributo eo, quis, propterea quod ab agente ignorari non possit, nisi si delinquit:

videa-

videamus de reliquis quinque. Primum est quid, vbi quæritur, quænam sit res, quod factum, cuius ignorationem triplicem asserit hoc loco Aristoteles. Primum quidem eorum, quod vel turpe, vel contumeliosum, vel etiam occultum, cum quid protulerint: postea reprehensi, excidisse sibi dicunt: deinde eorum, qui occulta cum protulerint, exculent se nesciuisse ea esse occulta. Afferit exemplum ab Æschylo, de quo narrat Heraclides Ponticus *lib. 1.* de Homero, teste Scholiaste Græco, multa eum in Tragediis suis Toxitis, Hiereis, Sisypho, Iphigenia & Oedipode de mysteriis Eleusiniis (quæ nefas erat enuntiare) publicasse: & cum tandem aliquando Tragediam dicturum rursus putaretur de iisdem initiis quædam diuulgaturus: in maximum vitæ discrimen incidit: populus namque eum lapidibus petere cepit. Sed animaduerso populi furore, fuga sibi consuluit, & ad Bacchi aram, quæ erat in theatro, cõfugit. Vnde cum populus eum retrahi vellet, deprecante Senatu Areopagico, & nolente illum indemnatum necari, conseruatus est: atq; adeo tandem absolutus, propterea, quod & ipse & frater eius Cynægyrus in prælio Marathonio fortiter pro libertate communi pugnaissent. Postremo eorum, qui, dum ostendere quid cupiunt, verbi gr. tormentum: id imprudentes emittunt, vt quidam Catapultam, quis hic fuerit, nondum reperi. Et hæc exceptione vtuntur Iurisconsulti: *si telum manu fugit*, de qua Cic. 3. *de Orat.* *Et in Topic.* Tertium attributum *ὅτι πῆ ἢ ἐν τίνι*: quæ duo idem valent & eodem pertinent: quo attributo continetur obiectum seu materia facti. Exemplum asserit Arist. de Merope. Hæc enim Regis Corinthiorum Polybii vxor, intersecto altero filio, cum in alterum incidisset, eum interficere voluit, ignorans esse filium, & putans esse sicariũ & hostem suũ, qua de re perit elegantissima Euripidis Tragedia Crelphontes, quam Latine vertit Ennius, teste Cicerone. Eodem modo, Oedipus patrem interfecit, & cum matre nuptias contraxit. Sic & Iacob Patriarcha fraude Labanis socii, cum putaret se cum sponsa Rachel cubare, cum eius sorore Lea concubuit. Quartum est, quo adiumento seu organo, & qua re & facultate quid sit factum: vt si quis laserit alium hasta, quam putarit obtuso esse mucrone, cum esset acuto: aut iactul lapidis quem vulnerarit, cum non putarit esse lapidem, sed pumicem. Quintum est, cuius rei causa, vt si quem castigandi causa & emendandi percussum interficias: aut si medicus præbito medicamento

L 4

valeu-

valetudinis recuperandæ causa, aut sectione abhita, agrorum non curarit, sed interfecerit. Eodem modo Deianira interfecit Herculem: quare & ipsa apud Sophoclem in Trachyniis eo ignorantia genere nominatum se excusat. Sic & Aristoteles *lib. 2. Eudem. cap. 9.* narrat de puellis, quæ pomum amatorum dederint, quod putarant esse Philtrum, cum in eo lateret venenum. Eodem errore Lucretium Poetam sua sustulit vxor. Postremum attributum est de modo, vt si quis leuiter alium percutere volens, grauius forte pulset. Sic & Iurisconsult. *in l. 1. §. diues. D. ad l. Cornel. de sicar.* excusari scribit eum, qui quem in rixa interfecerit clauis aut cucuma. Sic & apud Homer. *Iliad. ψ.* Patroclus narrat, se æqualem puerum talo, a stragalo interfecisse imprudentem.

ἐπιπέσει αὐτός.] Legendum *αὐτός*, nam verbum *ἐπιπέσει*, vt & Latinum *excidere*, in hac notione dandi casum habet, vt apud Ciceronem *Philipp. 10.* de &c. Galeno: quod verbum tibi non excidit, vt sæpe fit fortuito: scriptum, meditarum, cogitarum attulisti.

κυνάματα δ' εἶναι.] Ex quinque attributis duo ait esse inferiora Aristoteles. Qua in re & cuius rei causa, id est, attributa materia & finis. De fine ratio reddi potest ista, quod in omni facto maximum sit positum in fine momentum, & non tam queratur sapenmero, quid sit factum, quam, quo animo, & quo fine, vt proximo capite dicitur. De altero hac est ratio, quia facta pleraque ex strato & materia distingui & nomen sortiri soleant, vt parricidium a cæde, stuprum ab adulterio.

τὸ δέξιαι βελόρη.] Sententia horum verborum, seu potius scopus inter explanatores & interpretes satis constat, nempe eum, qui leuiter percutere voluerit, grauius pulsasse. Sed ipsorum verborum exquisita reddicio non ita constat, imo varie variat. Verum quia longius est, & facile quoque aliorum varietates resellere: dico breuiter, videri mihi legendū *δέξιαι*, nō *δέξαι*. Primum, quia ex verbo *δέξιαι* nulla commoda possit elici sententia: deinde, quia τὸ *δέξιαι* in veterib. quibusdā libris reperitur: postremo, quia ex hoc verbo *δέξιαι* sententia existat commodissima, nempe si quis alium leuiter cōtingere (more Acrochiritarum, siue quando faciunt Acrochiristæ) volens, grauius pulset. Puto autem mendum inrepsisse ex loco prioris, ibi, ἡ δέξιαι βελόρη ἀφείμαι. Exemplum quod attuli ex Iure civili de

de hoc loco (si quis aliquem in rixa, gladio, aut cucuma percussit) valde simile est huic nostræ explanationi.

ἢ δὲ τῶ πλὴν.] Breuiter hic velut conclusionis loco definit *ἀκρίσιον* per imprudentiam, nempe inuite factum per imprudentiam esse, per imprudentiam talem, id est, singularem & quæ in attributis cernatur iam expositis. (qua particula excluditur ignorantia communis, de qua *infra cap. 5.* dicitur latius: excluditur & falsa illa ignorantia ebriorum, quia eorum facta non fiant per ignorantiam, sed ab ignorantibus.) Deinde cui comes sit dolor & molestia. Qua particula excluduntur illi, qui quid turpe vel pulchritudine, aut voluptate adducti admitterint. Excluduntur & illi, qui non volentes quidem quicquam agunt, sed tamen non nolentes.

ἢ δὲ τῶ πλὴν.] Duas fecimus huius cap. partes. Priore de inuite factis copiose explicata: altera iam breuiter exponitur: breuiter inquam, propterea quod vno contrariorum cognito, cognoscatur & alterum. Qua ratione vsus hic Aristoteles, quia inquit, *ἀκρίσιον* seu inuite factum est, quod vel vi, vel per ignorantiam fiat, contra ergo sponte factum erit illud, quod non vi, id est, cuius principium in faciente sit, & à faciente fiat. *ἀκρίσιον* igitur constitunt vis & imprudentia. *ἐκρίσιον* libertas arbitrii & scientia singularis, vt & de ignorantia dictum est, non communis

ἴσως ἢ δὲ κινδύς.] Absoluta disputatione de sponte & inuite factis: breuiter resellit quosdam, qui dicerent: Ea quæ ira aut cupiditate gererentur, non esse voluntaria, sed ab inuitis fieri, quod est *supra* paulo attigit Aristoteles: hoc tamen loco argumentis aliquot confutat planius. Argumenta aut sunt quinque: Primum, quia efficeretur, omnes animantes & pueros agere inuite. Conclusio.

Si, quæ ira aut cupiditate geruntur, ab inuitis sunt.

Ergo & omnes animantes & pueri, quæ agunt, agunt inuite.

Ratio connexi in animantibus est perspicua, quas certum est cupiditatibus ferri, non ratione. Pueros quoque cupiditate potius, quam ratione facere quæ faciunt, cum perspicuum est, tum pulchre commemorat Aristoteles *infra cap. ult.* quare & *lib. 2. Eudem. cap. 8.* verbum *περὶ τῶν* animantibus & pueris conuenire negat, quia cum ratione *περὶ τῶν* proprie sit coniuncta, quod & nos *supra* docuimus. Atqui absurdum est consequens. Nam nulli magis libere dicuntur agere, quam animantes & pueri. Ergo & antecedens.

ἔπει πότῃρον ἐστίν.] Altera ratio, quia absurdum sit, eorum, quæ ira aut cupiditate geruntur, aut nihil, aut turpia duntaxat inuite fieri. Conclusio sit ista.

Si ἀκῆσια, sunt ea, quæ ira vel cupiditate fiunt: certe aut hoc locum habebit in omnibus factis inde manantibus, aut in quibusdam duntaxat, puta, turpibus. Nam & ipsi aduersarij honesta aiunt esse ἐκῆσια. Connexi ratio est perspicua.

Consequens est falsum.

Ergo & antecedens.

Primum namque omnia quæ inde manant esse ἀκῆσια, & ipsi aduersarij negant, & falsissimum est, quod ita docet Aristoteles, quod multa ex ira & cupiditate facere deceat. verbi gratia, decet expetere res laudabiles & bonas, vt valetudinem, formam, scientiam, &c. Irafici quoq; decet improbis, inimicis; quod ita concludi potest:

Quæcumq; decet facere, ea non sunt ἀκῆσια.

At qui ex ira & cupiditate quadam decet facer.

Ergo quadam facta ex ira non sunt ἀκῆσια.

Falsa est igitur vna consequens pars. Altera, nempe turpia duntaxat ex ijs manantia esse ἀκῆσια, est plane ridicula γελοῖον. Nam ridiculum est, vnus eiusdemque causæ dissimilia ponere effecta in eodem strato, puta, iræ in eodem homine aut cupiditatis.

δὲ καὶ ἡ τῆς ἰ.] Tertia ratio: quia quæ ex cupiditate existunt facta, iucunda sunt, cum ἀκῆσια, sint molesta. Formula sit ista:

Quæcumque ἀκῆσια, ea sunt molesta, hoc supra ostendimus.

At qui ex cupiditate manantia facta iucunda sunt, quod est perspicuum.

Ergo ex cupiditate manantia non sunt ἀκῆσια.

Meminit Aristoteles in hac tertia ratione solius cupiditatis: eadem tamen ratio locum quoq; habet in ira. Nam & iratus gaudet vindictam de inimico sumere. Et nominatim Aristoteles lib. 2. Eudem. cap. 7. in fine. eodem argumento in ira vititur. Perperam igitur quidam, quia Aristoteles cupiditatis tantum mentionem faciat (quod breuitatis studio sæpe facit) hanc notionem in ira locum habere negarunt.

ἔπει ἡ ἀφ' ἑρ.] Locus est obscurior; nihil tamen mutandum, quod quidam faciunt, repugnantibus omnibus libris.

Est

Est autem quarta ratio, quia efficeretur, vt sponte vel inuite facti nulla sit vis, nullus effectus, quod est absurdum. Concludi potest hoc modo:

Sponte facti & inuite facti, id est, differentia inter hac duo vs & effectus hic est, quod alterum vitari potest, alterum non item. Nam inuite facta seu necessaria, vitari non posse, certum est. Et sponte facta ea dicuntur, quæ facere quis possit, aut omittere.

At qui tamen quæ ex ira & cupiditate fiunt, vitari & omitteri possunt, quam quæ ex ratione.

Ergo hac ex ira & cupiditate non magis erunt ἀκῆσια, quam quæ ex ratione.

Nam alioquin sequeretur, nullam esse vim & effectum differentia eius sponte & inuite facti. Vis igitur eius distinctio- nis, quia in his duobus tam quæ ex ira quam quæ ex ratione, nulla est, distinctio quoque ipsa & causa nulla esse debet. Nam vt frustra sit, absurdum est.

φύσει ἢ νόμῳ.] Puto verbum φύσει valere, quod vitari & prætermitti possint, & sic plarumque reperitur. Alij Interpretes accipiunt, quæ sint fugienda: hoc est, quæ sint reijcenda & improbanda, atque adeo praua. Verum prior nostra explanatio magis propria videtur.

ἂφ' ἑρ. τῶν ἀκῆσιων.] Sic est legendum, cum particula τῶν, quæ tamen à quibusdam libris abest, non recte.

ἢ θυμῶν.] Idem est & in cupiditate, cuius & hic breuitatis causa mentionem prætermisit Aristoteles.

δὲ καὶ ἡ ἐκ'.] Quinta est ratio, quia hominis propria sint ira & cupiditas: concludatur hoc modo:

Quæ hominis sunt propria, non sunt ἀκῆσια.

At qui ira & cupiditas hominis sunt propria, vt & facta ex ijs manantia.

Ergo hac facta quoq; non erunt ἀκῆσια.

Omissa est propositio ab Aristot. cuius ea est ratio: quod ἀκῆσια diximus esse supra ea, quorū principium sit externum & nō proprium hominis. Sic nunc dicimus. Quæ propria sunt hominis & in ipso posita, esse ἐκῆσια. Assumptio in q̄stionē reuocari posset, ppter q̄ ira & cupiditas cū beluis sint cōmunes, & p̄inde hominis nō propriæ. Verū propriū intelligimus h. l. non q̄ soli homia, sed omni cōueniat ex sua natura. Atq; ita ira & cupiditas propria sunt hominis. Nā anim⁹ hominis in 3. partes tribui solet,

folet, rationem, iram, & cupiditatem. Vt igitur ratio est hominis & humana (quod confirmant & aduersarij) ita & ira & cupiditas.

ἀπορον δὴ τὸ.] Conclusio est totius disputationis de ira & cupiditate. Absurdum est igitur, facta ex his promanantia esse ἀκόσια, quod quidam existimabant, teste Aristotele lib. 2. *Eudem. cap. 8. in fine.*

CAPVT II.

COMMENTARII.

Διαλεξιμῶν τ' π.] Agit hoc capite & proximo de ἀποσι-
εσι. Hoc autem in tres partes secari potest. Primum, cur explicari in his libris debeat de ἀποσιεσι. Deinde quid non sit ἀποσιεσις. Postremo quid sit. Cum autem valde laborent Interpretes, & varient in hoc verbo latine reddendo, nos breuiter videamus, quemadmodum veteres expresserint. Postiores, vt Iuniconsulti, Tacitus, Suetonius & alij solent vocare *Propositum*. Vocatur & à Iureconsultis *animi propositio, animi iudicium, animi destinatio, l. fugitiuus. ff. de verborum significatione. leg. 76. in totum. ff. de diuersis Regulis Iuris. l. pupillus. 189. eodem titulo*. Priores & antiquiores, Plautus, Terentius, Cicero vocant *consilium, iudicium*, & quia maximam cum eo affinitatem habet, *voluntatem*. Vocant & interdum *institutum*. Nos, quia posteriores non satis latine loquentes imitandos facile non putamus: & antiquorum vocabula sint ambigua: vtetur vocabulo, quo tamen & ipse Cicero est vsus, & vocabimus *consilium agendi*. Sic enim Cicero in Lucullo: *Huiusmodi igitur visis, consilia capiet agendi & non agendi*. Et 3. de oratore: *nam aut scientia, aut cognitio rei perquiritur, vt virtus suamne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur: aut agendi consilium exquiritur, vt sit ne sapienti capienda Respublica: & initio libri primi, de Finibus. Quis sit finis, quod extremum, quod vltimum, quo sint omnia bene viuendi recte, faciendi consilia referenda*. Vtemur & consilij verbo, vt antiquis vsitatissimo in hac notione; *Electiois*, (quo plerique hodie vtuntur) & *delectus* vocabula, vt prolixius in hac notione barbara, aspernamur.

οικειότερον δ' εἶναι.] Duas affert rationes, cur his in libris
de

de consilio sit explicandum: quarum prior est, quia proæresis virtuti maxime sit cognata. Formula sit ista.

Qua ad virtutem, eadem huic pertinent.

At ἀποσιεσις virtuti est coniunctissima.

Ergo huic pertinet.

Propositio est perspicua. Assumptio ibi, οἰκίωταρον, &c. & certe maxime cognatam virtuti esse ἀποσιεσιν docet quoque Pythagoricus Theages apud Stobæum λόγος α. ex quo loco, vt & ex *capit. 4. supra libro secundo*, perspicitur. Primum quid sit ἀποσιεσιν virtuti esse cognatam. Deinde cur sit maxime cognata. Nam cum ad virtutem tria maxime sint necessaria: Ratio, facultas seu constantia & ἀποσιεσις: tum ex his tribus maxime virtutis propria est ἀποσιεσις: duabus namq; reliquis vti licet & alijs in rebus, puta in artibus etiam absq; virtute: ἀποσιεσις non licet. Altera est ratio, quia de moribus iudicium potest capi & fieri magis ex proæresi, quam de factis ipsis. Conclusio.

Qua ad mores, eadem & huic pertinent.

ἀποσιεσις dijudicantur mores.

Ergo, &c.

Et hic propositio omissa est, vt certa. Assumptionis hæc est sententia: De moribus & qualis quisque sit, probus an improbus, non tam spectari debet ex factis, quam ex animo, quo quæque facta gerentur. Nam alioquin si facta confiderentur, saepe fieret, vt probus esset improbus, & contra. Fit enim sapientum, vt vir probus prauè quid faciat, vel casu, vel quo alio impedimento: & contra vt improbus bene quid faciat. Multa quoque fiunt fortuito, natura & alijs modis, puta, necessitate & vi, tam bona quam mala. Ex quibus tamen nemo probus aut improbus dici iure debeat. Quare & Aristoteles libro secundo *Eudem. capite vltimo. Itaque*, inquit, *ex ἀποσιεσις iudicamus, qualis quis sit*: hoc est, quo animo & consilio, cuiusque rei causa fecerit, non vero quid fecerit. Verum huic rationi valde repugnat, quod est apud Aristotelem libro secundo, *capite vltimo, in fine, & 1. Magn. Moral. capite 20.* vbi ait, solere homines iudicare ex factis, non ex proæresi. Et vulgo dicimus, ex fructibus cognoscendam arborem. Sed ex ipso Aristotele responderi potest, hæc non esse contraria: nam vulgo quidem ita fieri, vt spectentur homines ex factis potius, quam ex animo. Propterea quod,
inquit

inquit Aristoteles, animus & *αεσώρεσις* cerni non possit, facta incurrant in oculos: verissime tamen qui diiudicare quam velit, non tam effectum, quam causam inspicere debet.

ἢ αεσώρεσις δὴ.] Hic iam exquirat, quid sit *αεσώρεσις*: & primum quidem suo more, quid non sit. [Aristotelicum est semper primum de negantibus agere.] Affert autem quinque, sponte factum, cupiditatem, iram, voluntatem & opinionem, à quibus omnibus remouet *αεσώρεσις*, præterquam à primo, cum exceptione tamen quadam seu differentia. Sciendum est autem, omnium factorum principium esse ipsum hominem, id est, animum hominis, qui animus in duas partes tribui solet, in rationem & appetitum. Sub ratione sunt scientia & opinio. Appetitus tria sunt genera, cupiditas, ira & voluntas. Iam quia communi sensu notum est omnibus, *αεσώρεσις* esse quoddam factorum principium: quaeritur iam, quidnam sit ex ijs generibus modo commemoratis, hoc est, an sit opinio, vel aliud quid ad rationem pertinens: an vero sit appetitus aliquis: an denique nihil omnino eorum sit. Et concludit Aristoteles: Et nihil esse, & vtrumque esse, nempe rationem & appetitum, id est, neque simplicem esse rationem, puta opinionem, neque simplicem appetitum: sed ex vtroque coniunctum quiddam, id est, appetitum cum ratione.

ἢ αεσώρεσις δὲ ἐκείνου.] Ait *αεσώρεσις* videri idem esse, quod sponte factum. Et certe maxima est inter hæc duo affinitas, atque adeo extremo capite concludet omnem *αεσώρεσις* esse *ἐκείνου*, sed non contra. Est igitur *αεσώρεσις ἐκείνου* h: sed tamen non est plane idem. Nam latius patet *ἐκείνου*: quod ostendit duabus rationibus: primum, quia *ἐκείνου* sit in animalibus quoque & pueris: *αεσώρεσις* non item, id est, sponte quidem agunt animantes & pueri, sed non consilio: quia consilium non est absque rationis agitatione seu disputatione. Ratione carent animantes, disputatione pueri. Nam impetu potius agunt, quam consulto & deliberato. Altera ratio ibi, & *ἢ ἐκείνου*, &c. quia quæ subito, fiunt quidem sponte, sed non consulto. Quæ consilio, omnia fiunt consulto. Concludi potest hoc modo:

Qua consilio, fiunt deliberato.

At ἐκείνου multa non fiunt deliberato, ut ea quæ subito fiunt, & quæ hic prætermisit Aristoteles, expressit in magnis moralib. sedere, surgere, bibere, edere.

Ergo

Ergo ἐκείνου non idem est, quod αεσώρεσις.

ἢ δὲ ἑξήκον ἦ.) Quatuor rationibus ostendit *αεσώρεσις* non esse aut cupiditatem, aut iram. Ex quibus tamen tres rationes, prima, secunda & quarta ad iram pertineant, aut referri possint. Prima est, quia cupiditas & ira sunt in beluis quoque, consilium non item.

ἢ οὐ ἀνεσώρεσις.] Altera ratio, quia incontinens cupiditate quidem agit, non vero consilio; & contra continens. Concludatur hoc modo: Si consilium idem esset quod cupiditas, efficeretur, vt qui vno agit, agat & altero. Ratio connexti esse perspicua. Atqui consequens est falsum. Nam incontinens agit quidem cupiditate, non tamen consilio, id est, abripitur cupiditatibus, ijs parer, easque sequitur reiecta ratione & consilio. Contra agit continens, qui cupiditates consilio & ratione superat, quod *infra libr. 7. cap. 3. explicabitur* latius. Hæc quoque ratio in ira locum habet: etsi taceret Aristoteles: nam iratus certe prorsus non agit consilio, vt paulo post explicabitur.

ἢ αεσώρεσις δὴ.] Tertia ratio, quia cupiditati aduersatur consilium, non cupiditas. Conclusio sit ista:

Cupiditas non est contraria cupiditati.

At consilium contrarium est cupiditati.

Ergo consilium non est cupiditas.

Propositio, an cupiditas nulla alteri sit contraria (quod hic dicere videtur Aristoteles) in controuersiam reuocari potest. Nam cupiditas motus contraria est quieti. Prodigii sæpe sunt auari, vt *infra libro quarto*. At auarus habere cupit, alter profunderi, perdere, quæ sunt contraria. Ambitiosi sæpe auari, inquit Cicero *initio offic.* At ambitiosus nullis parcit sumptibus, auarus omnibus. Sic *in Anuria* Pamphilus cum Glycerio sua cupit esse, & tamen patri hoc nolenti idem cupit esse dicto audiens. Augustus Imperator vt est apud Dionem, cuebat dominatum, & contra abdicare imperio volebat. Sic Paulus Apostolus contrarios in se motus experiri se dicit apud Romanos Verum de his & similibus exemplis, respondendū est, non hoc dicere Aristotelem, nullas reperiri cupiditates, quæ inter se pugnent: sed hoc eum velle, in eodem homine non concurrere cupiditates contrarias: fieri non posse, vt vnus idemque eodem tempore, edere, ali, dormi-

re cu-

re cupiat, & non cupiat: eundem eodem tempore oderit & amet eadem de causa. Videndum quoque esse, an non sit simulata cupiditas, qualis fuit in Augusto. Deinde an etiam sit cupiditas, & non potius ratio aut consilium: quando in Paulo & Pamphilo pugnarunt motus: recta ratio & consilium cum cupiditate: deinde an vere quoque sint contraria. Assumptio autem, nempe consilium aduersari cupiditati, perspicua est ex priori conclusionem, qua dictum est, cupiditatem cum ratione & consilio in incontinente & continente confingere. Atque ita accipienda est, recte rationi & consilio cupiditates aduersari. Nam alioqui prauo consilio saepe non repugnat cupiditas, ut in eo, qui hic Tyrannidem constituerit occupare, & una sit avarissimus, aut caedis cupidissimus.

ἡ δὲ ἴσ' ἐπιθυμία.] Quarta est ratio, quae & in ira locum habet, teste ipso Aristotele *lib. 2. Eudem. cap. 10.* nempe quod cupiditas sit rerum iucundarum & molestarum: consilium non item, id est, cupiditatis strati res sunt iucundae & molestae: hoc ait cupiditas, ut res iucundas persequamur, aspiciamus contrarias, quod de bestiis cernere licet (in quibus cupiditatem esse iam saepe dictum est) ut quae nulla re alia commouentur, quam voluptate & dolore. Quare & beluinam voluptatem supra dixit Aristoteles *li. 1. c. 4.* Consilium autem non esse earum rerum, sed cerni potius in rebus bonis & malis, ut vtilibus & inutilibus: etsi ex communi vita perspicuum est: confirmari tamen potest ex eo quoque, quod haec sunt res, quae in deliberationem cadant. De voluptate non deliberatur, rapimur ad eam, ut & bestiae, in quibus nulla est deliberatio, quia nulla ratio. Atque consilium versari in ijs rebus, de quibus deliberatur, copiose mox capite proximo explicabitur. Etsi autem vtilia & honesta saepe quoque sunt iucunda: tamen deliberationis caput de honesto & vtili potius esse solet: de iucundo per consequentias, ut loquuntur Iuriconsulti.

ἡ δὲ εὐδία καὶ ἐπιθυμία.] At Victorius in vno veteri Codice esse ἐπιθυμία, id est, molesta, & mox λυπηρά, quod & Lambinus in vno veteri Codice reperisse ait. Ego, cum eadem sit sententia, & phrasim utraque bona, & vtilia lectio pluribus in libris reperitur, nihil mutandum censeo.

ἡ γὰρ ἐπιθυμία.] Quia in quatuor prioribus rationibus semel duntaxat mentionem fecerit irae (etsi nos initio diximus primam, secundam & quartam rationes in ira quoque locum habe-

habere) ea re tandem hic adiungit etiam de ira, & ait: *Si, inquit, consilium non est cupiditas, multo minus est ira.* Rationem adiungit, quod ea, quae ab irato fiant, multo minus fiant consulto & cogitato, quam quae à cupido. Nam quae consulto, sunt mora quadam & cunctatione. At irae motus est celerissimus: nullamque admittit moram aut deliberationem. Cupiditas non tam est repentina, & hac in re coniunctior est consilio cupiditas, quam ira; contra tamen consilio ira est affinium quam cupiditas hac in re: quod cum in consilio sit ratio: iratus rationem aliquam semper sequatur, quia iniuriam accepisse sibi videtur: cupidus nullam sequatur rationem, sed suam prorsus cupiditatem, ut praclare infra Aristot. *lib. 7. cap. vlt.*

ἡ δὲ ἐπιθυμία καὶ εὐδία.] Quatuor docet rationibus consilium non esse voluntatem; etsi non negat, haec duo valde esse affinia. Nam & voluntas & consilium (quod extremo capite perspicuum fiet) vtrumque est appetitio quadam cum ratione. Et hac in communi usu saepenumero voluntatem pro consilio ponimus.

ἡ δὲ ἐπιθυμία καὶ εὐδία.] Prima est ratio, (quae & commemoratur *li. 1. magn. moral. ca. 18. & 2. Eudem. c. 10.*) nempe, quia voluntas earum sit rerum, quae fieri nequeant, consilium non item. Quod exemplo docet Arist. immortalitatis. *Volumus, inquit, cupimus esse immortales, sed ea de re deliberare* (quod est consilij) *cum sciamus eam nos assequi non posse, stultum sit. Volumus interdum volare, dominatum habere totius mundi, inquit Arist. volumus interdum alterius esse sexus, diuersis esse in locis una hora, multa alia volumus absurda: sed de huiusmodi rebus deliberat, nisi qui desipiat, nemo.* Ratio autem, cur voluntas etiam sit ad ἀδύνατον, consilium non sit, haec esse potest, quod voluntas absolute, & vtilia dicam, abstracte bonum spectet: consilium vero ad facta humana prorsus se referat, semper se accommodans ad ea, quae vsui nobis esse possint.

ἡ δὲ ἐπιθυμία καὶ εὐδία.] Ex hoc quoque loco perspicui potest, Aristotelem existimasse, hominem prorsus interire: negat enim immortalitatem posse fieri, quod & in *Eudem lib. 2. cap. 9. & in magn. moral. lib. 1. cap. 18. in princ.* negat, qua de re diximus & supra *lib. 1. cap. 11.*

ἡ δὲ ἐπιθυμία καὶ εὐδία.] Altera ratio, quia etiam ad ea, quae ab alijs gerantur, voluntas dirigatur: consilium vero de ijs tantum sit, quae à nobis geri possint, aut ab alijs nostro iussu. Propositio confirmatur exemplo histrionum & Athletarum. Solent

namq; spectatores, vel ad theatrum, vel ad palæstram, huic hiffrioni aut Athletæ magis fauere quam alteri: hunc cupere vincere, alterum non item: et si ipsi non certent, non agant, aut luctentur, qua de re est pulcherrimus locus apud Plautum in *Prologo Amphitruonis*, ubi Mercurius Prologo grauiter edicens, ne spectatores huic vel illi magis faueant: *Virtute*, inquit, *vincere decet*. Et de palæstræ studijs extiterunt tandè Romæ, quatuor illæ factiones, Rusla, Veneta, &c. de quibus apud Alexandrum. Eodem modo historias legentes, alius, verbi gratia fauet Pompeio, alius Cæsari, alius alij: multa igitur volumus, quæ ad nos non pertineant. Aliud est in consilio; quid enim stultius est, quam deliberare de rebus ad se non pertinentibus. Verbi gratia, de rebus, quas agit Rex Indiæ, sed hac de re mox capite proximo.

ἐπι ἢ ῥ.] Tertia ratio, quod voluntas magis se referat ad finem: consilium vero in ijs versetur rebus, quæ ad finem assequendū valeant. Volumus, verbi gratia, sanitatem, consilium .a. capimus, quibus rebus eam assequamur. Consilium igitur est de medicamentis, de ambulando, dicta. Hæc .a. tres rationes, quia ex eodem fonte & loco manant, nempe à strato, id est, rebus ijs, in quibus versetur voluntas & consilium: non incommode in vnam rationem retrahi possunt, quia in dissimili strato versetur voluntas & consilium: ipsa quoq; sunt dissimilia. Formula.

Qua dissimili sunt in strato, non sunt eadem.

At voluntas est consilium sunt in dissimili strato.

Ergo non sunt eadem.

Propositio cum ex *Topicis* est nota, tum ex ijs, quæ supra ca. r. diximus, strati maximam esse vim in distinguendis factis. Assumptio confirmatur tribus exemplis. Nam voluntas est etiam rerum, quæ fieri nequeant, quæ ab alijs gerantur, & ipsius finis seu extremi: consilium autem contra, de ijs tantum est rebus, quæ fieri possint, quæ à nobis ipsis gerantur, & quæ ad finem assequendum valeant.

ἁπορρητισμῶν ῥ.] Quarta ratio à Phrasi seu genere loquendi, recte, inquit, græce dicitur βελόμενη δὲ ἀι μινεῖν; at non recte ἁπορρητισμῶν δὲ ἀι μινεῖν, hoc est, verbum βελέαδ, finibus seu extremis recte attribuitur, ἁπορρητισμῶν non item. Verum in his verbis præter quartam rationem vulgo non obseruatam, continetur & exemplum prioris tertiæ rationis, nempe quia

cupia-

cupiamus beatitudinem, qui finis est vitæ, sed de eâ non delibermus: verum de ijs potius, quæ ad eam assequendam profint.

ὁλως ῥδ εἰκεν.] Et his verbis duo continentur. Primum, ratio tertiæ rationis, cur consilium non sit in fine, quia finis nõ est in nostra potestate. Nam natura fere constituitur, atq; certus ac definitus esse solet. At consilium est de rebus nondum definitis & certis: Est, inquam, generaliter de rebus ijs omnibus, quæ in nostra sint potestate, id est; quæ fieri aut prætermitti possint pro nostro arbitratu. Continetur & communis quædam complexio & conclusio prioris omnis disputationis, quasi ita diceret Aristoteles, si consilium non est rerum ἀδύνατων, neq; earum, quæ ab alijs gerantur, neq; finis (propterea quod res omnes illæ non sint in nostra potestate) certe concludi etiam ὁλως & generaliter potest: Consilium est eam rerum, quæ nostri sunt arbitrij: quas res eleganti & præcisa phrasi semper vocant Græci ἐπ' ἡμῖν.

ἔδῃ δὲ δόξα.] Super est vltimū, à quo remoueatur ἁπορρητισμῶν opinio, q̄ & ipsa magnam cum ἁπορρητισμῶν cognationem habere videtur, quia vtraq; sit cum ratione: deinde qui consilio capto, quid constituit & suscipiendum putat, videtur opinari & existimare, hoc vel illud esse faciendum: Atq; latine, sententia, mens, animus idem interdum valent, q̄ ἁπορρητισμῶν, vt cum dicimus, spectandū potius esse, q̄ sit huius vel illius sententia, mens, animus, i. e. q̄ sit ἁπορρητισμῶν, q̄ factum ipsum. Et apud Græcos quæ ἁπορρητισμῶν sunt, dici quoq; solent fieri ἐκ ἁπορρητισμῶν. Quomodo fere loqui solent oratores. Quæ omnia ad rationē seu animæ eam partē, in qua est ratio, & ad ipsam δόξαν pertinere videtur.

ἔδῃ δὲ δόξα.] Quasi dicat, quia consilium est earum rerum, quæ nostri sunt arbitrij. Ergo neq; est opinio. Sic enim hæc verba ex prioribus apta esse, indicat vel sola particula δὲ.

ἢ ἁπορρητισμῶν.] Hic incipit ostendere, cur consilium non sit opinio, quæ opinio, quia est bipartita; communis & singularis: primum ostendit (quod est facillimum) consilium non esse opinionem communem, duabus rationibus. Deinde non esse, ne quidē singularē, quinq; rationib⁹. Et de communi quidem, prima in his verbis continetur, à strato sumpta: quia opinio est de rebus omnib. tam de rebus æternis, ijsq;, q̄ fieri nequeant, quā q̄ nostri sint arbitrij. Ergo consiliū non est opinio. Propositio est veriss: nam videmus homines multa opinari de

Deo, de astris, de mundo, de rebus consimilibus, quas æternas esse putant Philosophi: opinantur & absurda multi, puta esse chymæras & infinitos mundos. Ratio autem, cur opinio etiam de his sit rebus, quia ad partem animi cognoscetem pertinet. Cognitio. a. & ratio vagatur, & verum quærit omnib. in rebus, nisi quæ sensui pateant. Huc pertinet quod Arist. ait in *Magn. li. i. ca. 18.* opinati nos etiam de ijs, quæ apud Indos gerantur consilii nō capere, quia nostri nō sint arbitrij. De assumptione iam dictum est, (h. e. cōsiliū earum, quæ nostri sint arbitrij.)

Ἐ πῶς ψάδδῃ.] Altera ratio, quia opinio vero & falso inter se diuidi & separari solet: consilium vero bono & malo distinguitur. Nam de opinione quæri non solet, an sit proba, an improba, sed vera ne potius, an falsa. Cuius rei hæc est ratio, quia opinio ad *θεωρίαν* pertinet, vbi proposita est veritas. Consiliū vero non solet dici falsum aut verum, sed bonum, honestum, turpe, prauum, &c. quia ad appetitum pertinet & *πράξιον*, quibus propositum est bonum. Quod autem interdum opinioniones quædam dicantur bonæ aut malæ, id fit *κατὰ τὴν ἡλικίαν*, & ratione vtilitatis, quæ ex ijs ad nostram vitam manat.

Ὁ δὲ πῶς ἔστιν.] Duabus rationibus iam ostendit, consilium nō esse opinionem communem: sed hoc, inquit, fortasse nemo negauerit. Verum difficilius est docere, ne quidē singularem & certam esse opinionem. Verbi gratia, quæ in rebus certis duntaxat cernatur, vt consilium, nempe in ijs, quæ nostri sint arbitrij. Respondet Aristoteles ne quidem huiusmodi opinionem esse consilium, quod, vt dixi, docet quinque rationibus.

τὸ δὲ ἀποφραδῆ.] Prima ratio, quia ex eo, quod consilio consilia suscipimus bona aut mala, perspicitur nos esse cuiusdammodi, seu qualitate aliqua affectos: ex opinione non item, id est, ex eo quod quis opinatur bonum aliquid esse, iustum, aut contra: non propterea sequitur, ipsum quoque esse bonum aut malum. At in consilio, contra est: nam qui consilio capto boni aut mali quid suscipiunt, boni quoque aut mali dici solent. Dissimilitudinis ratio est, quod consilium ad actionem, opinio ad contemplationem pertinet. At notum est, viros bonos & iustos vt redduntur iusti, iuste agendo, & iuste ipsi quoque agunt, ac deliberant ea, quæ sunt iusta: ita opinando & sola cognitione statim viri boni non fiunt, neque iusta faciunt, vt *supra* est explicatum. *li. 2.* & certe videre est, sæpe qui iustum quid opinione teneant: tamen consilio non persequi: quod

in

in incontinente perspicuum est, qui rectum quidem opinatur, sed cupiditatibus ab eo distrahitur.

Ἐ ἀποφραδῆ.] Secunda ratio, quia consilij est expetere & persequi aut aspernari aliquid: At opinionis munera sunt exquirere, quid sit hoc aut illud, id est, quæ vis & natura, cui rei sit vtile, quomodo & quatenus eo sit vtendum, verbi gratia, quid sit virtus, quid panis, an dulcisa noceant stomacho, an moderata post cœnam deambulatio non sit inutilis.

ἢ πῶς τοῖς τῶν.] Id est, emere, dare aliquid, pugnare, agere in genere aliquid, quod ad virtutem pertinet.

ἢ ἢ μὲν ἀποφραδῆ.] Tertia ratio:

Laus est virtus consilij in eo est posita, quod sit rectum, & tale quale oporteat.

At laus est virtus opinionis in eo est, quod sit vera. Laus consilij est, rectum esse: opinionis verum.

Ergo non sunt eadem.

Ea namque laudamus, vt bono consilio suscepta, quæ recte & vt oportet, sint suscepta: At opinio laudatur à veritate. Ratio differentiæ, quia opinio ad *θεωρίαν*, cui proposita est veritas: consilium ad facta pertinet, de quibus non queritur, an sint vera, an falsa, sed praua sint, an recta.

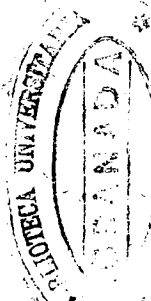
ἢ δὲ εἰ μὲλλον ἢ ὀρθῶς.] Particula *μὲλλον* elegantia causa sæpe interponitur, & nihil valet. Itaque hæc duo *ἢ δὲ εἰ ὀρθῶς* prorsus idem valent: nam perperam quidam hæc vt dissimilia existimant, quasi consilium sit quidem de rebus, quas oporteat suscipere & facere, sed nō laudetur à recto, quod est falsissimum.

Ἐ ἀποφραδῆ.] Quarta ratio, consilium capimus de rebus ijs, quas certo scimus, quasque certo exploratas habemus: opinamur autem de rebus plarumque incertis. In cōsilio est maior certitudo, quam in opinione. Ergo non sunt eadem. Nam opinionem esse infirmam quandam & incertam de rebus non satis cognitissimam, certum est. Consilium vero qui capiat de rebus incertis & nō satis exploratis an sint, an fieri possint, an in sua sint potestate, &c. præter stultum est nemo.

δὲ καὶ τὸ ἐξ.] Quinta ratio, quia multi opinione quid sit, melius sciunt quidem, at consilio deterius sequuntur. Formula: si cōsiliū idem esset quod opinio, oporteret omnes, quod bonum existimant, id etiam sequi: At falsum est cōsequens. Nam multos videre est, qui id, quod verius & melius sit, vident, & opinentur hoc vel illud rectius, hoc vel illud deterius;

M. 3

sequan-

sequantur tamen non rectius, sed, vt dixi, deterius, vel cupiditatibus abrepti, vel animi vitio & deprauatione, vt illa Medea: *Video meliora, probosq; , deteriora sequor.* Si falsum secundum. Ergo & primum. Connexionis ratio non eget confirmatione. *εἰ δὲ ἀεζίνε.]* Existere poterat quaestio, an opinio prioris consilio, an contra, id est, an prius quid opinemur, esse quod rectum aut bonum: deinde consilio id sequamur, aut consilium de eo capiamus. Verum hæc quaestio non est huius loci, propterea quod non hoc agatur, vtrum altera sit prius aut posterior, sed, an sint eadem. Breuiter tamen hæc quaestio hoc modo dissoluenda videtur, opinione plurumq; prægredi quidē, sequi consilium: eo quod opinio ad cognitionem, consilium pertineat ad appetitionem, quæ ab illa nempe cognitione excitari consuevit: At qui de rebus profus non cognitis, neq; in opinionem tum reuocatis, nemo consultat aut consilium capit. Fit tamen interdum, vt consilio posterior sit opinio, idq; in ijs potissimum qui non, prout iudicant, amant, sed, prout amant, iudicant, qui inquam, propter amicum, opinionem mutant, & plus amico quam veritati tribuunt.

ἢ ἢ ἢ πείθον ἢ.] Hic tertiam huius cap. partem constituendā putauimus. Nam explicato iam, quid non sit consilium, & remotis, quæ magnam affinitatē cum eo habere viderentur, maxime sponte factō, voluntate & opinione. hic demum, quid sit, exponit. Ait igitur, consilium esse quidem *ἐκβασίον* seu quiddā sponte factum, non tamen omne *ἐκβασίον* esse consilium. Spontē factum igitur erit genus, consilium species. Differentia autem: quia constringatur à genere, ponitur ab Aristotele *περὶ ἐκβασίον*, id est, quiddā voluntarium sit, cum antegressa deliberatione. Consilium igitur est *ἐκβασίον περὶ ἐκβασίον*, id est, voluntarium quiddam cum antegressa deliberatione. Esse voluntarium quiddam perspicuum est: esse *περὶ ἐκβασίον*, h. e. consilio necessario antecedere consultationem quandam. confirmat duobus signis seu rationibus. Primum, quia consilium sit cum ratione & disputatione qualis est & consultatio: deinde à notatione verbi græci; nam *περὶ ἐκβασίον* quasi *περὶ ἐπέριον ἀπέριον*. Necessē est igitur, vt deliberatio antecesserit, & ex ea perspicuiatur, quid pro altero sit eligendum. Hæc autem definitio consilij non ita accipi debet, quasi *ἐκβασίον* verum sit genus consilij, cum sit communis potius quædam affectio. Nam *infra* genus consilij constituitur appetitio, qua de re ibi, &c.

CAPVT

CAPVT III.

COMMENTARI I.

QUIA dictum est, consilium esse cum antegressa deliberatione: explicat hoc loco, quæ res in deliberationem cadant, de quibus deliberetur: nam & eadem ratione perspicitur, quibus de rebus consilium capiatur. Idem explicat Aristoteles *i. Rhetorica initio*, sed breuius, vbi tria rerum facit genera, necessariarū, quæ fieri nequeant, & quæ nunc hoc, nunc illo modo fiant. Quod postremum genus facit tripartitum; Naturæ, vt senem canescere: fortunæ, vt inuenire thesaurum: & quarum principium ex mente humana pendeat, vt sunt facta omnia, de quibus solis deliberari ait, de reliquis non item. Hoc autem loco accuratior est explicatio. Et primum quidem hoc monet, nos non loqui de ijs rebus, de quibus deliberent interdum stulti, vt si quis deliberet, quando in cælum volare possit: sed de ijs nos rebus agere, de quib. deliberent sapientes. Distinctionem .a. harum rerum facit à causa efficiente: quæ cum sit quadripartita; necessitas, natura, fortuna, & mens humana: fit vt quatuor quoq; sint generum res, de quibus disputari possit, an in deliberationem cadant. Quatuor igitur rerum genera, quatuor causis hisce distincta, sunt hæc: Sempiternæ, quarum causa dici potest necessitas, non quidem ea, quæ sit cum vi, (nam apud Philosophos duo sunt necessitatis genera, Arist. *in Metaphys. li. 2. ca. vlt.*) sed ea, q̄ prouidentia diuina dici possit. Vt cum dicimus ignē necessario vrere: quæ tamē causa ad alias quoq; res, nempe naturales accomodari potest. In his rebus ponit Arist. mundum, ponit & theoremata Geometrica, vt in quibus & ipsa sit quædam conclusionum necessitas. Aristot. *in Metph. li. 4. cap. de Necessario*. Nemo igitur de mundo deliberat, neq; quoq; consultat de propositionibus mathematicis, vt prope æternis & necessarijs, puta, an dimetris seu Diametret lateri quadrati possit esse comparabilis aut symmetra, quod est *ἀδύνατον*. Euclides *lib. 10. Element. theoremata. vlt.* Sic autem hic locus verri & intelligi debet: De Diametro & costa seu latere (nempe quadrati) non esse comparabilia, seu esse *ἀσύμμετρα*. Nam τὸ ὄν non hic est *ἀπὸ ἀληθῶν*; nam causam significat, vt putat Lambinus, seu *ἐξηγητικὸν* seu *ἀπὸ ἀληθῶν*.

ἄλλ' ἑστὶ ἀπὸ τῶν.] Alterum rerum genus, quæ in motu

M. 4

positæ

positæ sint; quæ quidem sunt bipartitæ. Nam vel eodem modo semper se habent, vel variant. Prioris generis sunt, motus syderum, ortus & occasus, solstitia & brumæ, ver, æstas. Alterius generis sunt pluuia, tonitrua, siccitates, cani in senè: quæ quidem plerumq; ita accidunt, sed non rata & eadem ratione. Prioris autem generis causas affert Aristoteles, necessitatem, naturam, aut aliam aliquam, puta motores Dæmones seu genios, qui commoueat orbés cælestes. Necessitas autem, vt priore loco, item hic est accipienda.

ἔδὲ αἰεὶ τὸ δῶπ τὴν γῆν.] Tertium rerum genus fortuitarum, vt thesauri inuentio, de quo stultum sit deliberare.

ἄλλ' ἔδὲ αἰεὶ τὸ αἰθρῶν.] Quartum rerum genus, quæ & ipsæ non cadunt omnès in deliberationem. Primum si per nos effici non possunt, vt quæ ab Indis aut Scythiis gerantur. Deinde si res hæc, quæ ab hominibus fiunt, ita sunt certæ, vt nullam disputationem admittant: qualia sunt præcepta artium exquisitarum. Qua de re mox.

ἢ ἂν ἴσονται αὐτῶν.] Obseruatione digna est hæc ratio, quia, inquit, nulla harum rerum per nos effici possit. Nam hæc vera est ratio, cur priora omnia rerum genera in deliberationem non cadant.

Ἐ παῖν τὸ δὲ αἰθρῶν.] Id est, omne quod per hominem scilicet agit. παῖν τὸ scilicet. πᾶσι τῶν, non vero πᾶσι τῶν ἀνθρώπων. Ait, inquit, nempe sensus & opinio, id est, factorum & rerum in deliberationem cadentium causa est mens, sensus & opinio.

ἢ αἰεὶ ἢ ἢ ἀκέραια.] Explicatis rerum generibus, adiungit de autibus, quarum in deliberationem cadant. Scientiam est autem, duo esse scientiarum genera, quas Græci vocant partim ἀκέραια seu αὐτάρκεια: partim συζητητά. Cicero vocat exquisitas & opinabiles seu coniecturales *l. i. de Diuinat.* Prioris generis sunt, Geometria, Physica, Grammatica, &c. & Theologia, quæ est ἀκέραια, teste Aristot. *initio Metaphysicæ.* συζητητά sunt Politica, Medicina, Dialectica, Rhetorica, ars gubernandi, & opificum artes, vt est apud Alexandrum *in primum Topic.* Nunc ait Aristoteles, has in deliberationem cadere, illas nō item; propterea quod deliberetur de rebus incertis. Notum est autem opinabiles esse incertas, exquisitas esse certas artes. Adiungit & Aristoteles eas ipsas opinabilibus alias alijs magis in deliberationem cadere, nempe quo sunt incertiores, vt Medicina, aut gubernandi arte certior est gymnastica:

fifica:

fifica: certioribus nititur præceptis: eaque re minus obnoxia est deliberationi.

ἢ ἢ ἀκέραια.] Exemplum est de Grammatica, quam diximus exquisitam scientiam. Putat D. Schegkius, ἀκέραια hic valere ἀκέραια, id est, descriptiones, & esse exemplum Geometriæ perperam. Nam & Aristoteles aperte *libro 1. Magnorum Moralium, capite 8.* de hac ipsa re agens, ait; *nemo delibere, quemadmodum sit scribendum nomen Achillis.* Deinde nomen ἀκέραια, pro ἀκέραια nusquam reperitur.

ἢ ἢ ἀκέραια.] Hic distinctius Aristoteles cernit scientias: notum est enim, scientiæ vocabulum proprie pertinere ad eas, quæ sunt exquisitissimæ: artis vero ad incertiores & opinabiles: atque adeo ad ipsas opificum artes. Iam igitur ait, re-tenta hac subtili vocabulorum distinctione, magis in deliberationem cadere artes, quam scientias, quia plures dubitationes in illis, quam in his oriuntur.

τὸ βελλόμεον δὲ.] Ait, deliberationem fieri de rebus, quæ plerumque accidunt, & quarum exitus sit incertus & indefinitus. Summa igitur sit hæc: In deliberationem non cadere res semperitas, res quæ in motu, siue eodem modo semper, siue non moueantur, res fortuitas, res denique humanas, quæ per nos effici non possunt. Scientias autem exquisitas, & ex opinabilibus aliam alia magis. Contra, in deliberationem cadere res, quæ per nos effici possint, quarum in nobis positum sit principium, opinabiles scientias & artes, res denique, quæ plerumque accidunt, quarum euentus sit incertus.

συμβεβησὶ παρὰ λαμ.] Hoc ait his verbis Aristoteles, vt confirmet, quod modo dixerat, deliberationem esse de rebus incertis, & quarum definitus non sit euentus. Cui argumento sit, inquit, quod ob incertitudinem, de qua nos perspicuunda, eoque quod melius sit, intermouendo nobis ipsis diffidimus, quasi non satis idonei simus soli: alios quoque adhibere soleamus, maxime in rebus magnis.

βελλόμεον δὲ.] Explicare hoc loco incipit, deliberationes nullas esse de fine, sed de rebus & adiuuentis ad finem assequendum idoneis, finem certum poni: in eo autem assequendo, omnem consultandi laborem esse positum. Itaque potest hoc loco, velut secunda pars huius capituli constitui. Nam & Aristoteles extremo capite, velut enumeratis breuiter, quæ toto

capite sunt explicata, duo duntaxat affert; Prius, quibus in rebus: deinde, quod in rebus ad finem ferentibus & adiuuantibus versetur *περὶ αἰρέσεως*: & in hac ipsa re explicanda, fere, quod reliquum est capitis, consumitur. Ex hac quoque explicatione ratio & forma quoque deliberationis perspicitur. Inductione autem confirmat, rem propositam deliberari non de fine, sed adiumentis: *Nā hoc, inquit, faciūt Medicus, Orator, Politicus, alii omnes ei Διομίου.*] Quod hoc loco dicit Aristoteles, finem Politico propositum esse *Διομίου*. Et confirmat quoque *libro primo Eudem. capite 5.* in controuersiam reuocari potest, cum sepe iam dictum sit, Politicam finem esse beatitudinem, non vero *Διομίου*, hoc est, veram & rectam legum iurisque descriptionem, ut Cicero loquitur *in Offic.* Responderi potest, Politicam varie accipi: & hoc loco intelligendam eam, quæ in Reipubl. descriptione & administratione sit posita. Communiori autem Politicæ finis propositus est beatitudo.

εἰ δὲ περὶ αἰρέσεως.] Affert hic rationem & modum, quo uti debeamus in deliberatione de adiumentis, & rebus ad finem assequendum pertinentibus. Et hunc esse dixi modum seu formam deliberationum. Monet igitur Arist. ita agi solere, ut constituto primum fine, spectetur deinde, quibus rationibus eum assequamur: quod ipsum pulcherrime monet *in Polit.* nempe in omni consilio & re suscipienda duo semper esse spectanda, finem & adiumenta. De adiumentis autem ita esse agendum, ut videatur, an plura sint, an vnum duntaxat. Si plura, ut ea diligantur, quæ sunt faciliora, & ad rem perficiendam opportuna. Si vnum, qua ratione hoc vno perfici possit. Deinde progredientes vide nos oportere, hoc ipsum vnum vnde pendeat, & qua alia re illud ipsum obtineri possit. Quod secundum iam assecuti, rursus ad tertium, & reliqua deinceps progrediendum: donec ad primam totius consilii causam peruentum sit, hoc est, ad primum adiumentum, ex quo reliqua fini propinquo-
ra pendeant. Hoc autem primum, ut inuentione est vltimum, ita in agendo est primum. Verbi gratia: de pluribus adiumentis, ut si belli gerendi causa deliberetur, an equitatu, an pedatu sit agendum: copis terrestribus, an naualibus, ut de oppugnanda vrbe si deliberetur, an scalis, an corona sit oppugnanda, vel, an cuniculis, an vero tormentis. Sic medicus deliberat, an medicamentis, an vero sectionibus & vitionibus curandus sit ægrotus. De vno cuiusque progressu exempla sint ista,

vt

ut constituto equitatu conficiendum bellum: postea quaeritur, quomodo is paretur: deinde cognito, eum pecunia comparari, agitur de ea inuenienda. Cuius causa reperienda complures sint modi, deligitur, verbi gratia, tributum indictio. Itaque in deliberando primum quidem ponitur victoria: deinde adiumentum equitatus, postea pecunia: postremo tributum, à quo actio tota est instituenda. Sic in domo ædificanda ponitur primum finis, qui est, ut nos arceat ab iniuriis cæli: adiumentum huius rei postea cognoscitur esse tectum: quod ut perficiatur, collocandi sunt parietes & fundamenta. Ad hæc omnia necessarii sunt fabri, lapides, materia; quæ cum pecunia quoque parentur: hæc primum erit reperienda. Sic Romani pacem facturi, primum de mittendis legatis deliberant; deinde ad hos deligendos vident cogendum esse Senatuum. Itaque in his tribus, pacis confectio, legatorum missione & creatione: & Senatu cogendo, vertitur totus deliberationis huius contextus.

ὁ γὰρ βελλοδότης.] Dixerat Aristotel. in consultantibus seu deliberantibus, esse quandam *ὄρησιν*. Iam igitur hoc confirmat, ne quis miretur, eum dicere, in consiliis capiendis reperiri quandam inuentionem. Nam, inquit, qui deliberant, quaerunt: & deliberatio est quaestio: at ubi est quaestio, ibi & inuentio: sunt enim collata, & inter se comparata. Esse autem deliberationem quaestionem, *infr.* quoque, *li. 6.* confirmat, ubi de *ἀγνοίᾳ* agitur: omnis quidē, inquit, consultatio est quaestio: sed non contra: multæ namque sunt quaestiones, quæ tamē non sint deliberationes, & de quibus non deliberetur: quales sunt Mathematicæ, & omnes illæ, earumque rerum, quas in deliberatione non cadere *sup.* ostēdimus.

ἀναλύειν.] Quia est ratio quædam & via explicandarum artium, quæ Græcæ *ἀνάλυσις*, vulgo fere resolutio: ab elegantioribus dissolutio & partitio dicitur: eaq; nihil sit aliud, quàm continuata earum ex causis, quoad eo perueniatur, donec ad primas eius rei, de qua agitur, causas & principia peruentum sit, scilicet & nexu, & in consilio capiēdo seu deliberationibus eundem progressum & nexum esse *sup.* ostēdimus: ea re h. l. Arist. hunc deliberationum, ut ita dicam, nexum & progressum, *ἀνάλυσιν* quoque recte vocat: quo vocabulo alioqui proprie solent Geometrae uti in retexendis suis diagrammatibus seu descriptionibus. Huius autē *ἀναλύσεως* præter cætera hoc quoque est proprium, ut quod in ipsa sit extremum: id in *συμψύσει* seu constructione sit primum, ut notum est. Sic eadē ratione in deliberationibus,

quod

quod deliberando reperitur vltimo, id in agendo est primum. Et hoc est, quod ait Aristoteles, $\epsilon\tau\omega\ \tau\omicron\ \epsilon\gamma\alpha\lambda\lambda\omicron\upsilon\sigma\tau\omicron\ \epsilon\upsilon\ \tau\eta\ \alpha\upsilon\tau\omicron\lambda\upsilon\sigma\tau\omicron\ \epsilon\iota\delta\epsilon\iota$, id est, quod in $\alpha\upsilon\tau\omicron\lambda\upsilon\sigma\tau\omicron\ \epsilon\iota\delta\epsilon\iota$ vltimum, id in $\chi\eta\upsilon\sigma\tau\omicron\ \epsilon\iota\delta\epsilon\iota$, id est, in rebus conftruendis, seu in rerum ortu, atque etiam in rebus agendis est primum: quare elegantissime Aristoteles lib. 2. *Eudem. cap. vii.* $\eta\ \tau\eta\varsigma\ \rho\eta\mu\acute{\alpha}\tau\omicron\ \epsilon\upsilon\ \nu\omicron\theta\acute{\omicron}\sigma\epsilon\upsilon\varsigma\ \delta\epsilon\chi\eta\eta\ \tau\omicron\ \tau\epsilon\lambda\omicron\ \epsilon\tau\omega\ \tau\eta\varsigma\ \tau\omicron\ \pi\epsilon\tau\acute{\alpha}\xi\epsilon\upsilon\alpha\varsigma\ \eta\ \tau\eta\varsigma\ \nu\omicron\theta\acute{\omicron}\sigma\epsilon\upsilon\varsigma\ \pi\iota\lambda\omicron\upsilon\tau\eta\varsigma$, id est, *Rationis igitur, seu deliberationis, & disputatio nis principium est id, quod finis: actionis autem principium est deliberationis finis:* quorum hæc est sententia: Deliberationis principium est id, quod finis, hoc est, à fine instituitur deliberatio. Actionis autem principium est finis deliberationis, id est, postquam desit quis deliberare, tum incipit actio.

$\kappa\alpha\theta\grave{\alpha}\nu\ \mu\epsilon\ \alpha\delta\ \omega\mu\acute{\alpha}\tau\omicron\ \epsilon\iota\delta\epsilon\iota$.] Ostendit verum esse, quod dixerat, finita deliberatione, incipere actionem: nisi sit aliquid, quod eam impediatur. Verbi gratia: quod effici non possit: quæ autem sint $\delta\iota\omega\mu\alpha\tau\omicron\ \epsilon\iota\delta\epsilon\iota$, quæ $\alpha\delta\ \omega\mu\alpha\tau\omicron\ \epsilon\iota\delta\epsilon\iota$, breuiter hoc loco definit. Et ea quidem esse $\delta\iota\omega\mu\alpha\tau\omicron\ \epsilon\iota\delta\epsilon\iota$, quæ nostri sunt arbitrii, quæque per nos effici possunt: aut etiam quæ per amicos: propterea, quod principium, inquit, in nobis sit positum, id est, amici hoc faciunt nostri respectu, voluntate aut iussu. Iam notum est Iuriconsultorum dictum: *Quod quis per alium facit, ipsum videri facere.* Particula autem $\eta\delta\epsilon$, ibi, $\tau\omicron\ \eta\delta\epsilon\ \Delta\lambda\phi$, valet id, quod η .

$\chi\eta\tau\epsilon\iota\tau\omega\ \eta\ \delta\omicron\tau\epsilon\iota$.] Affert hic alteram adiumentorum distinctionem: prior erat, adiumenta vel esse multa, vel vnum: hæc est vel deliberari de adiumentis ipsis reperiendis, vel repertis quemadmodum sit vtendum: & hoc sibi vult verbum $\chi\eta\epsilon\iota\alpha\varsigma$, quod mox ait $\pi\omega\varsigma$, $\eta\ \Delta\lambda\phi\ \pi\iota\upsilon\sigma\tau\omicron$. Quæri igitur solent non adiumenta tantum, sed modi & ratio iis vtendi, vt, cognito, medicamentis curandum esse ægrotum, deliberat tamen medicus, quantum, qua hora sit præbendum. Sic Imperator cognito, bellum gerendum copiis naualibus, deliberat, an ducendum bellum, an prælio decertandum, an infestandæ oræ.

$\delta\omicron\mu\omega\iota\varsigma\ \eta\ \epsilon\upsilon\ \tau\omicron\iota\varsigma\ \lambda\omicron\iota\pi\omega\iota\varsigma$.] Thomas per $\tau\omicron\ \lambda\omicron\iota\pi\omega\iota\varsigma$ artes accipit: *Idem est*, inquit, *in reliquis artibus:* cum tamen Aristoteles nullius artis ante mentionem fecerit. Itaq; puto, hoc verbum $\lambda\omicron\iota\pi\omega\iota\varsigma$ positum ratione illius verbi $\delta\omicron\epsilon\gamma\chi\omicron\mu\alpha$: quasi dicat Aristoteles, quod diximus inquirenda esse organa, & iis vtendi modum: idem in aliis quoq; rebus, etiam in quibus nulla proprie sint organa, locum habet, vt exquiratur *Quare*, deinde *Quomodo* sit agendum, vt modo dixi de Imperatore.

$\Delta\lambda\phi\ \pi\iota$

$\Delta\lambda\phi\ \pi\iota\upsilon\sigma\tau\omicron$.] Supple $\tau\epsilon\delta\omicron\pi\epsilon$, vt recte Scholiastes Græcus, id est, quomodo. Idem namque valet $\pi\omega\varsigma$, & $\Delta\lambda\phi\ \pi\iota\upsilon\sigma\tau\omicron$.

$\epsilon\iota\omicron\iota\kappa\epsilon\ \delta\eta\ \kappa\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\omega\phi$.] Paulo obscurior est hic locus, nos omiſſa commemoratione, quid Thomas, Acciaiolus & alii existimēt, horum verborum, & loci sententiam scopumq; hunc esse existimamus. Dictum est aliquoties, in explicandis adiumentis vtendum esse, quæ magis sint idonea rei gerendæ, quæ $\delta\iota\omega\mu\alpha\tau\omicron$ & in nobis posita, & id genus alia. Ex his igitur elicit Aristoteles hæc tria: Primum, hominem esse principium, & causas actionum, nempe mentem eius, rationem & animum, quod *supra* dictum est, ibi, $\epsilon\tau\omega\ \eta\ \nu\epsilon\varsigma$, &c. & *infra* iterabitur lib. 6. cap. 2. Deinde deliberationes earum esse rerum, quæ per nos effici possunt, quod ipsum iam sæpè dictum est. Postremo facta & actiones aliorum fieri causa, nempe finium, id est, facta omnia & actiones ad finem assequendum referri. Nam ex iis, quæ hæc tenus explicata sunt de adiumentis, perspicuum fit, ea omnia contendere ad finem assequendum.

$\sigma\omicron\kappa\ \alpha\upsilon\ \delta\epsilon\ \nu\ \epsilon\iota\eta$.] Concluditur tandem disputatio de fine & adiumentis. Ex his igitur, inquit, perspicuum est, deliberationes non institui de fine, sed de his, quæ ad finem.

$\epsilon\iota\delta\epsilon\ \delta\eta\ \tau\omicron\ \kappa\alpha\theta\grave{\alpha}\nu$.] Quasi *ἐπιμετρον* & corollarium prioribus adiungit Aristoteles, de rebus, quæ oculis cernantur, eas quoque non cadere in deliberationem. Nam postquam conclusit de fine & adiumentis (neque vero, inquit, de rebus sub sensum cadentibus deliberari solet: sic enim hæc prioribus annexenda sunt) affert exempla Aristoteles, & duas rationes, quarum prior hæc est, quia sensu ea cognoscantur & diiudicantur. At deliberatio est cum ratione & animi agitatione. Altera ratio ibi, $\epsilon\iota\ \delta\epsilon\ \alpha\epsilon\iota$, quia alioqui efficeretur, vt vana & irrita esset omnis deliberatio. Nam si etiam sensibus fides non habetur, & omnia in disputationem reuocantur: ad exitum perduci deliberatio non poterit, eritque infinita. Si infinita Ergo vana & irrita. Semper namque deliberabitur, nihil vero geretur, cum tamen deliberatio rei gerendæ causa instituat. Formula sit ista:

Si de iis, quæ sub sensum cadunt, erit deliberatio: certo vana erit & irrita.

Consequens perspicue est falsum, nempe omnes deliberationes esse vanas.

Ergo & Antecedens.

$\beta\epsilon\lambda\lambda\omicron\upsilon\tau\omicron\ \eta\ \kappa\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\omega\phi$.] Quæ adhuc de deliberatione sunt expli-

explicata, hoc tandem loco ad consilium (qui est scopus totius loci) accommodat, itaque ita definitionem consilii elicit. Quare ut res sit planior, sit hæc velut tertia huius capituli pars, hunc autem in modum accommodanda: Quod sub deliberationem cadit, idem etiam sub consilium, quod est βελούτων, idem & θεωυρετών. Quæ autem sunt βελούτων, quæ non, è superioribus perspicuum est. Itaque eadem quoque; erunt θεωυρετών. Clarum est igitur, θεωυρεσιν seu consilium; esse earum rerum, quæ has quinque condiciones habeant: quæ fieri à nobis possint: quæ sæpius accidant: quæ sint incertæ: quæ ad finem ferant: quæ denique sub sensum non cadant.

παλιώ ἀφωροσμήριον.] Dicitur est, quod sub deliberationem, idem quoque sub consilium cadere. Ne quis autem hinc existimet, idem prorsus esse θεωυρετόν, quod βελούτων: adiungit hoc loco differentiam, nempe θεωυρετόν esse ἀφωροσμήριον, βελούτων non item, id est, quod consilii est, esse iam iudicatum & decisum: quod consultationis, nondum esse decisum & definitum, sed eius conditionis, ut de eo iudicari possit, verbi grat. de bello gerendo, dum adhuc deliberatur, est βελούτων: decretum iam ut geratur, est θεωυρετόν. Nam in summa, quod ex deliberatione fuerit statutum, id demum vere est θεωυρετόν, quod duobus argumentis & signis consummat Aristoteles.

παιύεται ἢ ἐπιγινώσκῃ.] Prius argumentum, quia tum demum quisque definit deliberare, seu amplius querere, quid, quando sit agendum, postquam eo rem perduxerit, ut ex ipso deliberante iam pendat, & ad actionis principium, quod est in consultante, pervenerit, siue, ut loquitur Aristoteles, ὅταν εἰς αὐτὸν ἀναγῶγη, id est, cum in se, & ad suam usque, potestatem agendi principium deduxerit.

ἢ ἀπὸ τῆς εἰς τὸ.] Quod idem valet, id est, cum ad id, quod in ipso consultante principatum obtineat, id est, mentem, rem, de qua deliberatur, perduxerit, quod ipsum, nempe mens est τὸ θεωυρετόν, est id, quod consilio quid suscipit. Sic autem hæc verba accipienda esse, cum ex totius loci contextu, tum perspicuum est ex duobus locis apud Aristotelem lib. 2. Eudem. cap. penultim. βελούτων ἢ πάντως, &c. & postea, ἢ πῶς εἰς οὐρανὸν &c. atque ita recte quoque; cæteri Interpretes, & Græcus τὸ ἡγέμερον, inquit, id est, νόσ ἀρετικῆς, & D. Schegkius, τὸ ἡγέμερον, inquit, id est, auctoritas & maiestas consultantis. Argumentum igitur prius differentie inter θεωυρετόν & βελούτων, nempe, cur alterum

alterum sit iam definitum, hoc non sit, est istud, quia βελούτων & consultatio definit, & proinde βελούτων iam non amplius erit, postquam eo est peruentum, ut res ea iam sit in ipso deliberante posita, nihilque aliud spectetur aut superfit, quam ut agendi fiat initium. Quod initium cum sit θεωυρεσιν: certe verum est, θεωυρετόν id esse, quod iam est statutum, βελούτων non item. Verum autem esse argumentum, nempe βελούτων tum definire, cum ad agendi principium fuerit deventum: deinde θεωυρεσιν esse agendi principium: prius quidem perspicuum est ex eo, quod deliberari non soleat, nisi de rebus incertis, & nondum diiudicatis: alterum vero iam sæpe est explicatum, θεωυρεσιν esse cum ratione, & esse rationis appetitionem, ex qua facta omnia manant.

ἢ ἕλον τὸ τῆτο.] Alterum argumentum & signum sumpsit ex generibus Rerum publicarum, seu potius ex earum instituto & more; Veterum, inquam, quas Homerus expresserit. Apud Homer. Namque, reges, inquit, qua deliberatione facta, probassent, ea demum ad populum referre solent. Res ita se habet: Rex autem secum, aut cum Senatoribus (ut lib. 2. Iliados. Agamemnon secum, & lib. 8. Odysse. extremo & 9. Alcinoos cum Senatoribus.) deliberatione facta, quid agendum sit, constituit; decretum & constitutum ad populum refert. Ex hoc igitur more videre est, & deliberationem antecedere θεωυρεσιν, & θεωυρεσιν quoque relationem ad populum. Eadem erat ratio olim in Republica Romana: nam, ut est apud Dionysium Halicarn. lib. 9. ea quæ publice essent agenda, primum in Senatu agitabantur, ubi decreta facta Senatusconsulto (quod θεωυρετόν vocat Dionysius) postea ad concionem referri solent.

ἢ ἕλον τὸ θεωυρετόν.] Iam tandem accedit ad definitionem constituendam ex superioribus. Vtitur autem argumento à coniugatis: Cum igitur, inquit, θεωυρετόν nihil sit aliud, quam βελούτων ἀρετόν, earum rerum, quæ à nobis effici possint: consequens est θεωυρεσιν quoque nihil esse aliud, quam βελούτων ἢ ἀρετόν, earum rerum, quæ per nos effici possint.

ἢ ἐπὶ τὸ βελούτων ἀρετόν.] Locus est obscurior: cuius tamen hæc mihi sententia & scopus videtur. Occurrit enim tacite questionem. Nam quæri poterat, cur θεωυρετόν dixerit esse βελούτων ἀρετόν. Vnde istud ἀρετόν sit, cum nulla eius ante facta sit mentio, & dicendum potius fuerit διωροσμήριον, quod modo fuerat explicatum. Respondet igitur his verbis Arist. bono se consilio ad-

iunxiffe ὁρεξίν & ἀποφύγεσιν dixisse ὁρεξίν ἐν τῆ βυλδοσυστάξῃ, propterea quod postquam deliberatione facta quid statutum fuerit, id ipsum sequens deliberationem, statim expetamus: imo ipsa quodammodo definitio & determinatio sit quaedam ὁρεξίς & appetitio.

ἢ ὅτι τῶν ἀρετῶν.] Et si particula ista non videbatur necessaria, eo quod prioribus iis ἀρετῶν ποία, &c. quæ sunt communia, continetur: separatim tamen de iis rebus, quæ ad finem pertinent, seu de hac rerum proprietate & conditione commemorandum putavit, cum, ut ostendat, ni fallor, quæ tota superiore, de strato, & rebus sub deliberationem cadentibus, disputatione sunt allata, eo pertinere potissimum, ut melius cognoscatur distinctio inter voluntatem & consilium, quæ duæ affectiones alioqui sunt coniunctissimæ, & ex hac strati dissimilitudine vnius maxime discernuntur: tum, ut, quæ supersint de voluntate dicenda, superioribus artificiose connectantur. Nam quod supra leuiter commemorat, voluntatem esse finium, non vero rerum ad finem pertinentium, id hoc loco distinctius explicandum suscipit. Nam cum varii sint fines seu bona, aliæque sunt bona, alia φανόρμη, & quæ speciem boni referant: exquirendum fuit, an vere boni, an vero φανόρμης, & simulati sit voluntas, an vtriusque.

CAPVT IV.

COMMENTARI I.

Δοκεῖ ἕ; τοῖς ῥηθ.] Duas affert contrarias opiniones, vnam eorum, qui voluntatem existimarint esse vere duntaxat boni: eorum alteram, qui eius, quod videatur bonum: quam vtrunque refellit: & tandem suam, quasi mediam opinionem adiungit.

δοκεῖ ἕ.] Priorem opinionem refellit ab absurdo ducta ratione, quia efficeretur, ut quod quis male & prauè velle, hoc non sit βυλητόν, quod est absurdum: nam est contra rationem coniugatorum, aut quæ quis velit, non sunt βυλητά. Formula sit ista:

Si sit voluntatis vere duntaxat bonum: seu, si vere duntaxat bonum est βυλητόν. Ergo id, quod is vult, qui prauè quid eligit, puta malum, non erit βυλητόν.

At consequens est falsum, ut iam ostendi.

Ergo & antecedens.

Connexio ratio ibi, εἰ γὰρ ἔσται βυλητόν: Nam, inquit, si id, quod prauè quis vult, esset βυλητόν: debet quoque esse bonum, cum ex eorum sententia nihil sit βυλητόν, nisi quod bonum. Atqui erat malum & prauum. Ergo ex eorum sententia non esset βυλητόν: quod est absurdum, nempe, ut quod quis velit, etiam si malum, non sit βυλητόν. Sæpe autem fieri, ut prauum & malum quid velimus, & eligamus ac persequamur, perspicuum est.

τοῖς δὲ αὐτὸ φανόμενον.] Hic alterā refellit opinionem item ab absurdo: sequeretur enim, nihil esse reuera & natura βυλητόν, quod neque ipsi admitterent, & est absurdum. Nam suum statum, &, ut ita dicam, obiectum affectioni & facultati propositum esse naturaliter & reuera, perspicuum est, vel ex solis sensibus. Formula sit ista:

Si βυλητόν est id solum quod videatur bonum: Ergo reuera

& natura nihil est βυλητόν:

At consequens ostendi esse falsum.

Ergo & antecedens.

Connexio ratio ibi, ἄλλω δὲ ἄλλο φανόμενον. Nam, inquit, aliud aliū videtur bonum, & interdum etiam contraria, ut videre licet in continente & in incontinente.

εἰ ἕ; τῶν τε μὴ.] Refutatis iam duabus contrariis & extremis opinionibus, suam velut mediam adiungit, nempe βυλητόν esse reuera & absolute, quod vere sit bonum: comparate vero βυλητόν esse id, quod speciem boni habeat, quod duobus confirmat signis; altero à corporibus, & quæ iis præbeatur, quasi obiectis: altero vero ibi, ὁ σαρδύς ἢ ἔκφοσται: quia omnibus in rebus, & in omni habitu, quod verum sit, ei proponatur, qui recte sit affectus, & de eo bene iudicet: quod prauum male affecto. Ut igitur valentibus & sanis, quæ vere sunt salubria: ita quoque proponuntur, videntur, & iudicantur: contra vero male affectis, & morbois: ita & vere βυλητόν est id, quod vere sit bonum: & non vere sed comparate, nempe huic aut illi est βυλητόν, quod speciem boni habeat. Altera ratio, quia, ut iam dixi, vere affectus de rebus omnibus vere iudicet. Nam est quasi quædam regula & norma rerum omnium vera affectio & habitus: quare & supra lib. 2. & infra lib. 10. in princip. dum quaeritur, quid sit bonum, nec ne, consulendum ait Aristoteles videri bonum, utpote probe affectum: & hunc esse veluti Lydium lapidem, ex quo id, quod speciem boni habeat, à vere

bono internoscatur, quod vir bonus hac in re diiudicavit, hoc sincerum iudicium amplectendum esse. Nam voluptatem, et blandissimam dominam, sæpe mentis oculos perfringere, et falsum & simulatum bonum à vero dignosci non possit. Itaque ut vere bonum est, quod exiustimavit esse vir probus: ita & *βελητὸν* erit, quod idem viri probi videbitur, & ab ipso expectetur: quod ipse volet. Summa est hæc, ut cognoscatur, quid differant *βελούτῳ*, *πεπραμένῳ* & *βελητῳ*, &c.

CAPVT V.

COMMENTARI I.

ὄντ' ὁ δὴ βελητῆ μὲν.] Hoc capite Aristoteles id potissimum agit, vt doceat non tantum virtutes (quod plarique omnes concedunt) sed vitia quoque esse in nostra potestate, & esse voluntaria. Nam erant ea tempestate nonnulli, & inprimis Plato, qui dicerent, virtutes esse quidem voluntarias: sed vitia esse necessaria: neminem sua sponte esse improbū, quod Plato *li. 9. de leg.* demonstrare conatur. Quæ quidem sententia & multitudini, quæ hac specie & simulatione sua peccata eleuare & excusare consuevit, & Poetis quoq; vulgi scilicet magistris arrisit. Verum Arist. eam, vt potest falsam & valde perniciosam, hoc capite refellit. Docet autem primum, actiones virtuti consentaneas esse voluntarias. Deinde vitia quoq; & per cōsequentiam virtutes, i. ipsos actionū habitus & fontes quoq; esse voluntarios: prius vno argumento: alterum duobus. Postremo & vulgi argumentū & Philosophorū alterum doctissime refellit. Tota autem hæc disputatio de arbitrii nostra libertate ciuilitate est accipienda, quomodo & ipsi Philosophi accepisse videntur. Nam & Plur. *in vita Camilli*, sapienter distinguit ea, quæ cōmunitur & vsitate ab hominib. geruntur, ab inusitatis & quasi diuinis factis. Illorū namq; causam & fontem nobis: istorum diis ascribendam, & ab iis manare existimat. Atque hoc modo, hacque adhibita distinctione, nulla fere pugna erit inter libros sacros & profanos.

ὄντ' ὁ δὴ βελητῆ.] Commemorat breuiter, quod prioribus duobus capitibus explicauit, voluntatem esse finis, deliberationem vero & consilium eorum, quæ ad fines. Hinc enim argumentum elicit ad confirmandum, virtutum actiones in nostra esse potestate. Hoc enim primo loco ostendit, facta virtutibus consentanea nostri esse arbitrii: quia ad finem referantur. Concludatur hunc in modum:

Quæ ad finem seu vltimum contendunt & referuntur, ea sunt voluntaria.

Virtutum autem facta ad finem referuntur.

Ergo sunt voluntaria.

Propositio ibi, *αὶ τὰς ταῦτα πράξις.*

τὰς ταῦτα.] Nempe ea, quæ ad fines pertinent: nam de his modo meminit, & argumenti contextus id postulat. Male igitur Scholiastes Græcus, *τὰς ταῦτα*, inquit, id est, *τὰ βελούτα*. Sed cur non *τὰ πεπραμένα*, cum vtrumque antecesserit? Ratio propositionis ab ipso quoq; Arist. indicatur, quia ex res seu actiones sint consilii. Iam quæ sunt consilii, esse voluntaria, notum est ex *cap. 3. superiore*. Assumptio, *αὶ ἢ τῶν δρετῶν*, &c. cuius ratio quoque non est obscura: nam virtutum facta ad beatitudinem, vt finem, spectare & contendere, *supra libro primo* est explicatum. Summa igitur huius argumenti eo recidit, vt quia factorum virtuti consentaneorum fons & principium est voluntarium (quod constat esse *πεπραμένον*) ipsa quoque sunt voluntaria, & proinde nostri arbitrii. Alii aliter hæc argumenta contexunt. Sed vera, quam exposui, ni fallor, cognita ratione, facile est falsam refellere.

ἐφ' ἡμῖν ἔ.] Quidam *ὁ δὲ* fecerunt *δὴ*. Nam & alias sæpe hæc duæ particule altera in alterius locum migrarunt: & hæc verba *ἐφ' ἡμῖν δὲ*, &c. prioribus coherere, & ex iis pendere, a præque esse videntur, quasi quædam hic sit complexio hunc in modum: Quia facta virtuti consentanea nostri sunt arbitrii. Ergo & virtus quoque ipsa erit, quæ emendatio verecunda, & explanatio non incommoda videtur. Vsitatæ tamen scripturæ (quomodo habent codices omnes, etiã vetus tralatio & Græcus Scholiastes) sententia non incommoda quoque; esse potest: Ostendit modo, facta ex virtute esse nostri arbitrii. Nunc pergit ostendere, virtutem ipsam & vitium esse quoque voluntaria, nostriq; arbitrii. Quanquam enim totius huius cap. scopus, & Aristotelis consilium sit, demonstrare vitia nostri esse arbitrii (propterea quod à Platone & ab aliis hoc negaretur; vt *in irio* diximus) tamen quia contrariorum eadem est ratio, quæ de vitis, eadem de virtutibus afferri possunt.

ἐν οἷς ἡδ' ἐφ' ἡμῖν.] Primum est argumentum, quo vitia (& virtutes quoq;) doceat nostri esse arbitrii, vel, vt ipse loquitur, in nobis esse positum, boni simus, an improbi. Vtitur hæc ratione, quia honesta aut turpia facere, aut non facere, in nobis sit

Qua

positum. Res, quia pluribus verbis ab Aristotele explicatur, & obscurior est, concludatur hunc in modum:

Si honesta & turpia agere aut non agere, nostri est arbitrii. Ergo ut probi aut improbi simus, nostri quoque erit arbitrii.

Verum primum ibi, εἰ δ' ἐφ' ἡμῖν τὸ καλὸν, &c.

Ergo & secundum ibi, ἐφ' ἡμῖν ἔσται τὸ ἐπιεικέος.

Connexi & consecutionis ratio subindicatur ibi, τὸ τοῦ δ' ἴσως, quasi dicat, nihil est aliud esse virum bonum aut malum, quam ea facere, quæ boni aut mali consueverint. Ratio igitur connexi perspicua est ex *li. 2.* vbi copiose explicauimus: Ex factis honestis aut turpibus habitus virtutum & vitiorum promanare. Verum facilis est hæc ratio, & ni fallor, incontrouersa; eaquæ ab Aristot. vix attingitur. Verum antecedens confirmare, hoc opus, hic labor, & in eo consumitur omnis Aristot. oratio. Vis autem omnis confirmationis Aristotelicæ posita est in contrariorum natura, nempe, vt cuius in potestate contrariorum est vnum, sit & alterum, qui negare, possit & affirmare; qui velle, possit & nolle, & contra. Quare & Seneca *lib. 2. de benefic. c. 27.* *Si vis, inquit, me velle, effice etiam me posse nolle.* Et Vipian. l. i. *de diuers. reg. Jur. Eius est, inquit, non nolle, qui potest & velle.* & idem *l. 4. D. de acquir. hered. Hereditatem adire nolle non videtur, qui non potest velle.* Sic igitur Arist. concludit rationem & confirmationem antecedentis:

Quarum rerum ea est natura, vt eas agere nostri sit arbitrii: certe & eas non agere, erit: & contra, quarum hæc est natura, vt eas non agere nostri sit arbitrii, easdem quoque agere, erit. Sit hæc conclusionis propositio, ibi, εἰ δ' ἐφ' ἡμῖν, &c. cuius rationem paulo ante ex contrariorum natura attulimus.

At qui rerum honestarum & turpium ea est natura.

Ergo eas agere & non agere, nostri erit arbitrii.

Assumptio ibi, εἰ δ' ἐφ' ἡμῖν τὸ καλὸν, quæ vt intelligatur, quatuor hæc membra teneri debent. Quod bonum est, id ipsum facere bonum quoque est. Quod bonum est, id non facere turpe est: contra: Quod turpe est, id ipsum non facere honestum est. Et quod turpe est, id ipsum facere quoque, turpe est. Nunc sic argumentatur Arist. Si quod facere honestum est, id nostri est arbitrii: E. & id non facere (quod turpe iam esse diximus) nostri erit arbitrii. Ex quo elicitur, vt honesta, ita & turpia facere no-

Ati esse arbitrii. Prius concedebat aduersarii, posterius nõ item. Et hoc quidem de honesto. Turpiũ eadẽ est ratio, hunc in modum: Si turpia non facere (quod honestum esse diximus) nostri est arbitrii: quod & aduersarii concedebant, quia honesta volebant nostri esse arbitrii. Si igitur turpia non facere nostri est arbitrii: Ergo & facere eadem erit nostri arbitrii. Verum est igitur antecedens: Facere aut non facere honesta aut turpia, nostri esse arbitrii. Verum ergo erit & consequens, virtutes & vitia nostri esse arbitrii, & in nobis esse positum, boni simus viri an improbi.

τὸ δ' λέγειν ὡς.] Interiicit hic breuiter refutationem versiculi cuiusdam vulgo vsitati. Est autem Senarius prouerbialis, teste Scholiaste Græco: qui vt constat, legendum est *μὴν ἔσται*, quod quidem idem valet quod *μὴν ἔσται*, sed alterum est poeticum. Eodem & vsum Poetam Syracusanum Epicharmum, cuius & verba ex Hercule furente adducit Græcus Interpres. Sententia autem versiculi est ista: Neminem volentem aut libentem esse improbum: neminem contra inurum esse bearum. Prius falsum, posterius verum esse ait Arist. Et omisso posteriore, quod huc non facit, prius falsum esse, ostendit ex iis quæ modo sunt explicata. Nam quod Scholiastes Græcus verbis *νὴν εἰρημῶν* ea intelligit, quæ *lib. 2.* sint explicata, nempe virtutes non natura, sed studio nostro comparari, nimis longe est petitum. Sic igitur Arist. *Aut, inquit, qua modo de contrariorum vi attulimus, sunt neganda:* atq; adeo initio cap. dictum est, actionum causam & principium in ipso homine esse positum: aut falsus est versiculus: nam vt præclare concludit Aristoteles:

Quarum rerum principia sint in nobis, ipsæ quoque in nobis censeri debent.

Atque virtutum principia in nobis esse, iam explicatũ est. Ergo & ipsas virtutes in nobis esse fatendũ est, præsertim cum nulla iusta ratione alia principia iustiora reperiri possint, in quæ velut in causas ea quæ ab hominibus fiunt, conferantur.

τὰ τοιαῦτα δ' εἶναι.] Alterum est argumentum, aut si maius tertium, quo doceat Arist. virtutes & vitia in nobis esse posita, esse voluntaria: ductum cum ab iis, quæ priuatim à singulis getantur, tum à legum scriptoribus, & iis quæ publice à magistratibus fiunt: cuius argumenti vis quanta sit, postea videbitur. Quia autem eius explicatio multis ab Arist. verbis exponitur (nam

ad ea usque verba, εἰ δὲ πῶς λέγουσι, pertinere potest) nos breuiter hoc modo concludendum putamus:

Quæ res nostra non sunt in potestate, neque sunt voluntaria: ad eas nemo alterum adhortari, aut contra abis reuocare solet: nemo denique præmiis aut supplicis afficitur.

Atqui ad virtutes & vitia cohortationibus & dehortationibus vtuntur cum omnes alij, tum imprimis magistratus & legum scriptores: & illas quidem honoribus, hæc pœnis & supplicis afficiunt.

Ergo virtutes & vitia non sunt ex earum rerum numero, quæ non sunt in nostra potestate, neque voluntaria, sed potius sunt voluntaria, & in nostra potestate.

Propositio ibi, καὶ τοὶ πρὸς ὅσους, quam confirmat à rebus natura inuisis, quas constat non esse in nostra potestate. Verbi gratia: nemo suaserit alteri, ne calefiat, algeat, sitiatur, aut esuriat: nam frustra illi suaseris, qui tuo consilio, quantumuis velit, acquiescere ipse non possit: & naturæ potius vim & vim sequi debeat. Nam vt lapidem nullis monitis aut rationibus eo perduxeris, vt in sublime & sursum feratur: ignem vt deorsum: ita neque in illis rebus natura inuisis, neque vllis alijs, quæ nostra non sunt in potestate, quicquam adhortando aut contra profeceris. Vera est igitur propositio: Vana & irrita esse monita in vtramque partem: hoc est, tam hortationes quam dehortationes, in iis rebus, quæ nostri non sunt arbitrii. Ad eundem modum nemo ob eas res pœnis aut præmijs dignus iudicari solet, quod cernere licet in iis, qui maiore vi coacti quid præue, id est, perperam admiserint: quos venia & misericordia potius dignos iudicari, supra explicauimus capite 1. Quare & infra capite 8. eum etiam, qui egregium licet quid fecerit, sed coactus, nullo honore aut præmio dignum esse, neque sortem vere dicendum, docet Aristoteles.

Assumptio ibi, τῶν τοῖς ἐπὶ ἐοικέν. Quæ quidem vix eget confirmatione, adeo est perspicua. Nam & parentes hac ratione aduersus filios vt solent: præceptores aduersus discipulos. Eodem pertinet eruditorum hominum cohortationes, libri, quibus adolescentum animos ad virtutem informare student, & reuocare à vitijs. Quod ad legum scriptores attinet, & magistratum edicta, res est luce meridiana clarior. Nam & Vlpianus Iuriconsultus in l. 1. D. de iust. & iure: Iustitiam namque, inquit,

colimus, & boni & aequi notitiam profitemur: æquum ab iniquo, licitum ab illicito discernentes: Bonos non solum metu pœnarum, verum etiam præmiorum exhortatione efficere conantes. & omnium elegantissime Cic. lib. 1. de Orat. agens de Iuriconsult. & legibus: Ex his, inquit, & dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, iustus, atque honestus labor honoribus, præmijs atque splendore decoratur: Vitia autem hominum atque fraudes, damna, ignominia, vinculis, verberibus, exilio, morte multantur. & apud Plat. multis in locis, vt lib. 9. de leg. & 1. 2. in Gorgia, & alibi. & apud Arist. infr. c. 8. & lib. 10. extrem. Assumptio igitur confirmatur communi hominum sensu & iudicio, nõ solum prudentissimorum & eruditorum, sed ipsius quoque multitudinis. Quæ quidem ratio magnam vim habere solet: eo quod mortalium omnium consensus, lex naturæ quædam, seu diuina potius censetur: vt pulchre Cic. lib. 1. de nat. Deor. & 1. de diuin. Quare & Arist. cum alijs multis in locis, tum in his libris, vt supra iam indicauimus aliquoties, ab hoc iudicio communi argumenta maxime Politica ducere solet. Quanti autem fiat hoc argumentum, & quantam vim habeat: vel ex eo cerni potest, quod quicunque de libertate arbitrii nostri, ad vnum omnes disputare & scribere soliti. Cicero de Fato: Si appetitus, inquit, causa non est sita in nobis, nec ipse appetitus est in nostra potestate: quod si ita est, ne illa quidem, quæ appetitu efficiuntur, sunt sita in nobis. Non sunt igitur neque assensiones, neque actiones in nostra potestate. Ex quo efficitur, vt neque laudationes iustæ sint, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia. Summa igitur sit ista: Aut repugnandum est sensui communi (quod est absurdum) atque adeo dicendum, desipere & delirare omnes homines: imo grauissime peccare omnes (quod graue sit dictum) denique tollendæ sunt omnes leges, omne pœnarum & præmiorum discrimen (quo genus humanum contineri, scribitur Plato & Cic.) aut probanda est nostra assumptio. Quæ si vera est, vt est; & propositionem quoque constat esse verissimam: efficitur, vt virtutes & vitia in nostra sint potestate, & sint voluntaria.

ἢ ἂν ἐπὶ αὐτοῖς.] Confirmat amplius ipsam assumptionem: imo, inquit, eos etiam qui ignorent, aut per imprudentiam peccarint, punire solent: si modo eius ipsi sint autores & causa, puta, si per ebrietatem, iram, amorem, aut similem affectionem, fraudem aliquam admiserint. Horum namque in ipsis est causa, & imperare sibi debent, vt cum possint, ab his sibi caueant,

sequē abſtineant: de quo imprudentiæ genere *ſupra* eſt explicatum vberius *cap. 1.*

ῥῆς ἀνομιῶν.] Confirmat eandem aſſumptionem ab al-
tero imprudentiæ genere: nam, inquit, eos etiam, qui ea, quæ
legibus verita ſunt, etſi ipſa ignorarunt, punire ſolent legum
ſcriptores. Ex hoc autem toto de ignorantia loco diſtinctio
quædam elici poteſt, vt alia fit, cuius ipſi nos ſumus auctores &
cauſa: alia, cuius non ſumus auctores. De hac non agitur hoc l.
vt quæ venia & miſericordia potius, quam ſupplicio ſit digna,
de qua *ſupra cap. 1.* Altera potèſt poni bipartita, vt ſit vel pere-
brietatem aut perturbationem aliquam: vel per negligentiam
& iniuriam. De priore iam eſt explicatum. Altera hoc loco ab
Ariſtotele explicatur, ῥῆς ἀνομιῶν, nempe, cum ea quis ſcire
neglexerit, quæ tamen ſcire deberet. Verbi gratia; Leges ſcite
omnes tenentur, inquit Imperator *in l. leges. C. de legib.* & hoc
loco Ariſtoteles, quod tamen præclare, addita exceptione, ſi,
inquit, non difficile ſit eas cognoscere: quæ exceptio & I. C.
præceptis eſt conſentanea: nam ſcrupuloſa & curioſa legum
ſcientia non poſtulat ab omnibus: non eſt necelle, vt nullus
Romanus ſit Seruius aliquis aut Scæuola; & hinc eſt, quod
ruſtici, pueri, milites, fœminæ hac in re excuſari ſoleant, *l. re-
gula. de iuris & facti ignorantia.* Crallam tamen & lupinam
ignorantiam puniunt leges. Verum ignorantia Decalogi, hoc
eſt, legum naturæ ſeu diuinarum, in omnibus puniri tolet, *l.
ſeruanda. D. de in ius vocand.* Ad hoc ignorantia genus referri
poteſt & ea communis ignorantia, qua laborant omnes non
probi, qui vitis immerſi, quid iuſtum, quid iniuſtum ſit, vi-
poſſunt cernere. De qua *ſupra* quoque eſt explicatum, ῥῆς ἀνομιῶν.
Ex his igitur perſpicuum eſt, quia nempe ignorantia quoque
puniatur, vitia eſſe voluntaria, & in nobis poſita.

ἀλλ' ἴσως τοῖς ῥῆς πῆ.] Refellit hoc loco vulgi & Philoſopho-
rum quorundam argumentum ſeu opinionem. Sic enim Ari-
ſtotele occurrunt: *Αἷς*, inquit, *eos, qui negligentia & culpa
quædam ſua per imprudentiam peccant, ſponte tamen ſua & vo-
lentes peccare,* propterea quod adhibita diligentia, quæ ſint co-
gnoscenda, cognoscere: quæ cauenda, ab iis temperare poſſint.
Atqui multos videas, qui etſi vellent, non poſſent tamen non
peccare. Multos enim videre eſt, ita affectos, ita, inquam, viſi-
uidos, iracundos, ſcortis furtiſque deditos, nulla vt ratione
mores eos exuere poſſint, & plane nullam rerum honeſtarum
curam

curam habere, vtpote quia eas afflictiones ab ineunte ætate
imberberint, & longo iam vſu confirmarint. Eius igitur ge-
neris multi, quia aliter viuere quam conſueuerint, non poſſunt,
nempe diſſolute, nequiter & vitioſe: effici viderur, vt vitia di-
cenda ſint neceſſaria, & ipſos peccare inuitos. Ariſtoteles pro-
bat quidem antecedens, nempe eum, qui habitum vitioſum
ſibi iam contraxerit, non poſſe, niſi nequiter & vitioſe viuere:
conſecutionem tamen falſam eſſe docet, hac ratione, quia eo-
rum habituum initia ſunt voluntaria, & in ipſis poſita, habi-
tus quidem contractos iam, tam probos quam vitioſos non
negat eſſe neceſſarios. Hinc tamen non effici, vitia eſſe neceſ-
ſaria. Concludatur hoc modo:

*Quorum principia in nobis ſunt poſita, ea ipſa ſunt vo-
luntaria.*

*At vitioſarum affectionum principia in nobis ſunt po-
ſita.*

Ergo ipſa vitioſa affectiones ſunt voluntaria.

De propoſitione explicatum eſt initio capitis. Aſſumptio-
nem confirmat Ariſtoteles ibi, ῥῆς ἀνομιῶν, & ibi, αἰ ἵδ' ἀνὴρ ἐ-
νεσται. Notum eſt ex *lib. 2.* vbi hoc vberime eſt explicatum:
Ex factis & actionibus habitus probos aut vitioſos exoriri;
quod adeo verum eſt, adeoq; perſpicuum, vt ſenſu communi
præditum neget Ariſtoteles, qui hoc non videat. Itaq; cum
nequiter viuendo, in commellationibus, computationibus,
iniurijs, &c. agendo intemperantiæ & iniuſtitia habitum ſi-
bi contraxerint, quas actiones tamen prætermittere poterant:
certè venia aut excuſatione indigni iudicari debent, cum, vt
dixi, initia & principia habituum, id eſt, agere hoc aut illo
modo, iuſte aut iniuſte, moderate aut nequiter, in ipſorum
fuerit poteſtate.

ἢ ἴσως ἐπὶ τῆς.] Confirmat Ariſtoteles antecedens exem-
plo morbi: quo & ipſo (quod ſit loco ſecundi argumenti) re-
fellit conſecutionem, hunc in modum: *Φατέορ*, inquit, & pro-
bo antecedens, nempe, improbum iam; non poſſe pro ſuo ar-
bitratu definire eſſe improbum, neq; poſſe non improbe age-
re; nam & agrotus pro ſuo arbitratu ſanus eſſe non poteſt:
propterea tamen non efficitur, improbatem, aut vitia eſſe ne-
ceſſaria. Nam nec morbus eſt neceſſarius, vtpote cuius princi-
pium in agrotantis fuerit poteſtate. Sæpe namq; fieri, vt ſua
ſponte quis ſibi morbum contrahat (non ſemper, & præinde A-

Aristoteles ait *εἰ ἄρα ἐπιχειρῆς, ἢ ἴτα σιὰτ, ἢ ἴτα ποναμύς.*) Fit igitur id sc̄pe, nempe intemperanter viuendo, & medicorum practiceps contemnēdis, nulla diatæ aut victus obseruata ratione. Morbi itaq; initium est in ipso ægrotante: postquam inualuit, non item, quod eleganti similitudine à lapide declarat Aristot, quomodo & Cic. *l. 4. Tuscul. Qui vitijs, inquit, modum quaerunt, similiter faciunt, qui cum se à Leucade præcipitarint, sustinere se, cum velint, possint.* Sic ignem accendere, si quis nolit, potest: subiecta iam face, quo minus ardeat, non petæque in eius est potestate. Hoc & vidit Ouidius, qui & exemplo à morbis & medicis sumpto, quod hic de omnibus vitijs, ipse de amore monet.

Principiis obsta, sero medicina paratur.

ἢ ῥόνον ἢ, αἰ.] Tertium potest esse argumentum, q̄ tamen & sub secundo comprehendi potest, à simili ductum, nempe à vitijs corporis ad vitia animi. Concludi potest hunc in modū:

Si ea corporis vitia, qua reprehenduntur duntaxat sunt voluntaria: quæ non reprehenduntur, sunt necessaria aut naturalia. Ergo & animi vitia, quæ reprehensione & vituperatione sunt digna, necessaria dici debent.

Connexi ratio est perspicua.

Atqui verum est primum.

Ergo & secundum.

Ostendit Aristoteles antecedens multis exemplis, nempe mala aut incommoda naturæ, aut quæ nulla cum nostra voluntate acciderint, reprehendi non solere: sed ea tantummodo, quæ nostra negligentia & culpa acceperimus. Quæ de re est & pulcherimus locus apud Plato. *in Protag.* vbi hoc ipso vsus argumēto, ostendit vitia & virtutes natura nobis non ingenerari, sed vsu & studio nostro cōparari. Vitur & Arist. *h. argumēto inf. l. 7. c. 5.* cum ostēdit, q̄ fere dicendi sunt incontinētes & *ca. 6.*

εἰ δὲ ἕς λέγει.] Refellit hoc locō argumentum grauissimum, quo in primis aduersarij vti consueuerint, vt ostenderēt vitia nō esse voluntaria, neq; in nostra potestate sita. Refellit, a. duob. modis: primum directè, deinde quasi *καὶ ἀντιπαρῳγῶσιν* seu oblique. Ante tamē argumentum ipsum breuiter exponit. *εἰ δὲ ἕς λέγει.]* Hic exponit argumentum, quod hunc iura modum concludi potest:

Si, vt quidque visioni videtur bonum, ita expetitur.

Ergo vitia non sunt voluntaria, neq; in nostra potestate.

sine

sive quod idem valet. Ergo ea boni expetitio non est in nostra potestate.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Posuit antecedens Aristoteles *εἰ δὲ πῆ λέγει.* Omisit consequens, quia perspicui possit ex ipsa consecutione seu ratione cōnexus, quam expressit ibi, *ἢ ἢ φανερῶστας.* Ratio igitur connexi, quia visum seu visio non fit in nostra potestate. Quod vt plinius intelligatur, in memoriam reuocandus ex Physicis est principiorum actionum omnium nostrarum progressus & ordo. Notum est autem, primum esse constituendam rem obiectam, hanc percipi in sensu & viso. Hinc sequi assensionem seu approbationem: postea appetitionem: inde actiones, postremo habitum. Quæ de re & Cic. *in Lucullo*, hac ipsa de re agens, nempe, an virtutes & vitia sint voluntaria nec ne? *Virtutis*, inquit, *omnis constantia & firmitas ex his rebus constat, quibus assensa est, & quas approbavit: omninoq; ante videri aliquid, quam agamus, necesse est, vt ei, quod visum sit, assentiat.* Quare qui aut visum aut assensum tollit, is omnem actionem tollit à vita. Ex his constat seu perspicuum est, visum esse principium quoddam actionum & virtutum. Non autem esse in nostra potestate visum, perspicuum est ex eo: quod cum visum sit vis quadam & facultas natura nobis insita, non aliter quam sensus reliqui: non possit esse in nostra potestate non magis quam sensus, aut quiduis aliud natura nobis insitum. Verum est igitur connexum seu connexi ratio. Iam antecedens si verum fuerit, consecuta est ratio. Videtur autem id confirmasse ex communi vulgi opinione, vt indicat Aristoteles in verbo *πάντες.* Ea namq; fere est vulgi opinio, omnes id quod sibi bonum videatur expetere: nam & malum expetunt, non vt malum, sed quia bonum ipsis videatur. Hæc igitur expositio est argumenti aduersariorum. Aristoteles contra falsum esse ostendit & antecedens & consequentiam.

ἀλλ' ὁποῖόν ποθ.] Hic refellit antecedens, seu potius adhibita distinctione explicat. Nam reuera bene explicatum antecedens non improbat, sed consecutionem duntaxat falsam esse ostendit. Vulgo Interpretes & explanatores omnes hæc verba *ἀλλ' ὁποῖόν* vsque ad illa *εἰ γὰρ εἰ ἕξος* coniungunt prioribus, & aduersarijs attribunt, quod est falsissimum.

firmum. Nam his verbis Aristot. eorum antecedens distin-
guit: φ n. illi simpliciter dicebant, id quemq; expetere, quod
sibi videatur bonum: verum quidē esse consentit Aristoteles, si
adijcia particulā sibi, nempe effectū seu habitū aliquo pradi-
to: quod intelligit Arist. hoc verbo $\acute{\omicron}\rho\iota\omicron\iota$, i. e. quali habitu af-
fectus. Quā explanationem aperte confirmant verba in extre-
mo h. cap. illa, $\epsilon\ \tau\acute{\omega}\ \rho\iota\omicron\iota\ \pi\upsilon\epsilon\varsigma\ \epsilon\iota\upsilon\alpha\gamma$. Hoc igitur posito & ita ex-
plicato antecedente, nēpe pro cuiusq; habitu & affectione, φ
sibi bonum videatur, id quēq; expetere: statim adiungit con-
futationem consequentiā, ibi $\epsilon\iota\ \mu\grave{\epsilon}\ \acute{\epsilon}\nu\ \epsilon\gamma\omicron\iota\varsigma$: Dicebant namq;
visa non esse in nostra potestate: sed natura nobis esse insita.
Hoc vero falsum esse, nunc ostendit in hunc modum:

*Si visum dirigitur habitu, & habitus nos sumus auctores
& causa ad aliquem modum.*

Ergo & visorum nos causa quoque erimus aliquo modo.

Consecutio est perspicua, à causa ad effectum. Antecedens
notum est ex superioribus. Nam supra est explicatum ex factis
nasci habitus. Facta autem in nostra esse potestate, & proinde
iplos quoq; habitus. Causa quidem habituum principalis,
sunt facta: sed tamen quia facta ex nobis pendēt, sequitur
habitus quoque aliquo modo ex nobis pendere, & nos eorum
esse causam. Et hoc sibi vult Aristoteles hoc verbo $\pi\omicron\varsigma$. Visa
autem dirigi ratione habituum, modo est dictum & supra ca-
pite priore est explicatum. Efficitur igitur visum quoq; à no-
bis pendere, & eius nos esse auctores $\pi\omicron\varsigma$, id est, aliquatenus.
Nam causa principalis est natura & res obiecta: sed tamen
quia regitur habitu, cuius causa nos sumus, certe hac ratione,
ipsum quoq; visi causa in nobis erit.

$\epsilon\iota\ \delta\epsilon\ \mu\eta\delta\epsilon\iota\varsigma\ \acute{\omega}\tau\omega\delta$.] Alterum est aduersariorum argumen-
tum, sed vitij tantum proprium: nam prius commune fuit
tam virtutibus quam vitij. Hoc igitur utebantur, vt ostenderent,
vitia duntaxat non esse voluntaria, nimirum, quia nemo
sibi ipse sit autor male faciendi, sed ignoracione finis, id
est, nemo delectatur malo, nisi quia putat, illud ipsum malum
ad finem pertinere. Atqui finis naturalis est, neq; nostri arbitrij.
Ergo. Formula sit ista:

*Si nemo sibi causa est malefaciendi, nullus ultro facit
malum.*

Sed finis ignoratio est causa, qui naturalis est.

Ergo malefacta aut vitia non sunt voluntaria.

Verum

Verum primum.

Ergo & secundum.

Antecedens ibi, $\epsilon\iota\ \delta\ \mu\eta\delta\epsilon\iota\varsigma\ \acute{\omega}\tau\omega\delta$. Connexi ratio ibi, $\eta\ \delta\ \delta\ \tau\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varsigma$, id est, quia finis non est in nostra potestate, sed ponitur
naturaliter: & natura factos nos esse oportet, ad eum acute
cernendum & persequendum. Quam naturalem bonitatem
latius explicat Aristoteles, vsq; ad illa verba: $\epsilon\iota\ \delta\eta\ \tau\omicron\iota\acute{\omega}\tau\eta\ \epsilon\iota\upsilon\eta\ \eta\ \delta\ \rho\epsilon\tau\eta$, &c. & vocat $\delta\ \phi\upsilon\iota\alpha\upsilon$, quam hoc loco nihil esse aliud
ait, quam innatam quandam vim & facultatem, quā id quod
veretur iustum, bonum aut honestum, aut contraria cernere
& sumere possit is, qui ea sit pradius. Latine dicitur à qui-
busdam ingenium: à D. Victorio, in 1. Rhet. ingenij acumen:
à plerisq; alijs bonitas natura. Est autem ea bipartita; vna
corporis, altera animi. Corporis eadem est, quā pulchritudo,
quam Galenus libr. 1. de vsu partium. cap. 9. ita describit
 $\delta\ \phi\upsilon\iota\alpha$ & $\kappa\omicron\lambda\omicron\upsilon\varsigma$ est optima partium seu membrorum
conformatio, cum vsu earum conueniente, sed rarius de cor-
pore poni solet hoc vocabulum. Animi $\delta\ \phi\upsilon\iota\alpha$, est, quā vel
in rebus agendis, quid expetendum aut fugiendum sit: vel in
rerum contemplacione quid verum aut falsum, optime intel-
ligat. De rebus agendis hic agitur: De contemplacione libr.
8. Topicor. $\delta\ \phi\upsilon\iota\alpha$, inquit, est, posse optime videre, quid
quaq; in re sit verius, idq; optare, & fugere contrarium. Ex his
partibus est, $\delta\ \phi\upsilon\iota\alpha$ latine dici posse, bonitatem naturā.
Ea autem quā est animi, dici quoq; posse, ingenium seu in-
genij acumen. $\delta\ \phi\upsilon\iota\alpha$ igitur erit latine, bene à natura infor-
matus, aut ingeniosus. Quare & in arte Poetica Aristoteles
 $\delta\ \phi\upsilon\iota\alpha$ ait esse, posse versus scribere, & ibidem, notam & ar-
gumentum esse $\delta\ \phi\upsilon\iota\alpha$, nosse commode vtī & abundare Me-
taphoris. Et libr. 3. Rhetor. facetias & vrbanitates proprias esse
 $\delta\ \phi\upsilon\iota\alpha$, ait, aut certe maxime exercitati.

$\kappa\omicron\ \delta\ \alpha\phi\ \epsilon\tau\epsilon\epsilon\varsigma$.] Genus est loquendi, quo solet vtī Aristo-
teles cum rei cuiusdam eximiam & incomparabilem præstantiam
exprimere velit. Natura vt libro tertio, Topicor. ostendit:
vbi comparationis locis hunc quoque annumerat, præ-
stantius est id, $\delta\ \mu\eta\ \mu\eta\ \epsilon\tau\epsilon\epsilon\varsigma\ \mu\eta\ \epsilon\tau\epsilon\epsilon\varsigma$, quod ab alio su-
mere non liceat, quando possit. Sic igitur & in arte poetica,
Metaphorā laudem in exornanda oratione insignem exprime-
re volens, $\kappa\omicron\iota\ \lambda\alpha\beta\epsilon\iota\upsilon\ \phi\upsilon\sigma\iota\ \sigma\omicron\kappa\ \epsilon\iota\upsilon\eta\ \acute{\omega}\tau\omega\delta\ \mu\eta\ \epsilon\tau\epsilon\epsilon\varsigma$.
& libr. 3. Rhetor. & eodem modo in arte Poetica, de eadem
trala.

trahatione, hæc solum, inquit, non licet sumere ab alio. Ad hunc igitur modum & hoc loco commendat *δύφρασιον*.

εἰ δὲ πῶς τ' ἐστίν.] Huc vsque suspensa est sententia ab illis verbis, *εἰ δὲ μηδὲν αὐτῶν*. Nihil enim aliud egit Aristoteles, quam ut aduersariorum argumentum exponeret, & quasi perieris explicaret; Quid sit *δύφρασιον*, quæ parenthesis seu interiectio de *δύφρασι*, quia *ὑπερέβατον* fecit longius, eaq; de re sententiam obscuriorem: Aristoteles hoc loco eam obscuritatem corrigens, breuiter argumentum aduersariorum repetit. Si igitur, inquit, vera sunt illa, nempe, quæ ab aduersarijs adferuntur, neminem sibi causam esse male faciendi, sed eam conferendam in ignoratione finis: hunc autem finem non esse in nostra potestate, sed naturalem: si, inquam, hæc vera sunt, absurdum efficietur, aut saltem ipsorum opinioni quiddam contrarium, nempe, sequetur, ipsas quoq; virtutes non esse voluntarias, contra ipsorum sententiam, ostendit hoc modo ibi, *ἀμφὸν ἢ ὁμοίως, &c.* Nam, inquit, tam in virtutibus, quam in vitis finis est naturalis, seu natura positus: aut si non est naturalis, est qualiscunq; in vtraq; tam vitis quam virtutibus. Facta autem ad finem pertinentia, tam in virtutibus quam in vitis, non sunt naturalia, (vt ipsi quoq; aduersarij admittunt) sed sunt qualiacunq; quod Aristoteles sibi vult hic verbis, *πῶς δὲ λοιπῶν*.

εἰ τε πῶς μὲν τέλει.] Hic tandem distinctius aduersariorum argumentum refellit in hunc modum: Aut finis non est naturalis, sed quisq; aliquid ex se ad eum confert: aut est naturalis. Vtrocunq; modo agas, ostendam, inquit, vitia esse voluntaria. De posteriore pius ostendit: nam, inquit, vt ipse finis sit naturalis, quod volunt aduersarij: tamen ea, quæ sunt ad finem, certe non sunt naturalia, sed voluntaria, quod ipsi quoque aduersarij admittunt. Nam ex his & horum ratione, ostendere illi solent, virtutes esse voluntarias. Sic igitur Aristot.

Si virtutes sunt voluntaria ob ea, quæ ad fines.

Ergo & vitia quoq; erunt voluntaria.

Nam, *ὁμοίως ἢ*, id est, ea ipsa ad fines pertinentia, non minus sunt in voluntate improbi quam viri boni: est in improbi arbitrio, hoc aut illo modo se gerere, hæc aut illa facere: facta, inquam saltem in ipso sunt ad finem pertinentia: si omnino ipsi velint aduersarij; finem non esse in eius potestate, ibi, *εἰ πῶς τέλει*, inquit.

εἰ δὲ ὡς εἶρη.] Hic iam redit ad Dilemmatis priorem partem, nempe finem non omnino esse naturalem. Nam Arist. aduersariorum argumentum, nempe finem esse naturalem, tandem quoq; negat esse verum, & ostendit, finem quoq; aliquo modo ex nobis pendere. Ostendit autem id ab habitu; quemadmodum de viso fecerat.

Habitus, inquit, causa, nos aliquo modo sumus.

Atqui finis dirigitur ex habitu.

Ergo & finis aliquo modo ex nobis pendet.

Minorem, (nempe finem dirigi habitu) ibi, *εἰ τὸ πῶς. supra* explicauit capite priore, vbi dictum est, ratione habitus seu affectionis, qua quisq; est præditus, quemq; sibi collocare & expetere finem consentaneum: virum probum, finem quoq; bonum: contra in improbo.

ἡγίη μὲν ἐν ἀφί.] Breuis est commemoratio eorum, quæ supra lib. 2. & hoc 3. sunt explicata. Primum, genus virtutum esse mediocritatē & habitum, quod dictum valde perturbat Græce Scholiasten. Cur inquam duo ponantur virtutis genera. Sed respondendum est, genus virtutis proprie esse habitum mediocrem, seu in mediocritate positum, q̄ explicatum est supra lib. 2. ca. 1. & 6. Deinde ibi, *ὅτι ὡς τὸ γινώσκειν*, id est, virtutes ex re recte factis oriri, & postea ex virtutibus recte quoq; facta manare, quod explicatum est supra lib. 2. cap. 3 & 4.

εἰ ἡγίη μὲν ἀφί.] Obscurior est hæc particula: recte tamen ab Scholiaste Græco, ni fallor, explicata. Notum est, sua cuiusq; virtutis esse recte facta, iustitiæ Ius, fortitudinis defensionem patriæ, prudentiæ bonum consilium capere, &c. Iam ex his, inquit Aristoteles, suis quæque virtus oritur factis, eademq; rursus postea edit vt iam diximus, idq; p̄ se *ἡγίη μὲν ἀφί.* Nam fit interdum, vt prudens fortiter quid agat, fortia edat facta; ex quibus tamen factis prudens itaq; non exitit. Ea igitur fortia facta prudens non agit per se, nempe qua prudens, sed per accidens, vt pote cum sit prudens, coniunctas quoq; alias habeat virtutes. Nam qui vnam, habet omnes, quæ de re alias latius.

εἰ πῶς ὡς αὐ.] Commemorauit quidem & hoc supra lib. 2. cap. 6. sed explicabit infra lib. 6.

ὅτι ὁμοίως ἢ.] Est quasi ἐπίμεισθον seu corollarium eorum, q̄ modo sunt explicata, virtutes & vitia esse voluntaria. Assert. n. discrimen

crimen inter virtutes & recte facta; inter habitus ipsos & habituum actiones. Factorum namq; & initia, & progressum, & extrema esse in nostra potestate, videlicet si ea non ignoremus. Nam sæpe fit, vt per ignorantiam quid faciamus, quod profecto voluntarium dici non debet. Virtutum autem habituum ex factis orientium initia duntaxat esse voluntaria, id est, in nobis esse positum, habitus suscipiamus nec ne: susceptos vt abijciamus, non esse nostri arbitrij, quod explicatum est hoc capite *supra*. Docet autem, facta semper esse nostri arbitrij, hac ratione, quod in nobis sit situm, hoc an illo modo agamus: habitus autem non esse semper, docet exemplo morborum.

τῶν κρείττων ἰατρῶν.] Ait latentem illam, vt ita dicam, allusionem factorum, ex quibus paulatim nascantur habitus, non cerni, vt nec morborum: qui & ipsi non statim, sed paulatim colliguntur. Vt autem latens morborum progressus & accessio non cuius, sed tantum solertissimis medicis innotescit: ita virtutum quoq; progressus, & incrementa, aliquo modo seu notis quibusdam cognosci possunt. Quas notas explicauit Plutarchus *libr. πῶς αὐτὸς ἐσωτὸν ἀσθενησάντων*, quem admodum quis sentire possit, se in virtute progressum facere.

ἀσθενῶν ἀδὲ κούρησις.] Cur de fortitudine primum agit Aristoteles, rationem reddit Scholiastes Græcus, quia fit virtus vna omnium pulcherrima, vna omnium laudatissima: At hoc, id est, laude affici, seu laus maxime propria est virtutis, vt *supra libr. 1. extremo* explicatum est. Cur autem maxime laudabilis sit fortitudo, hanc adijcit rationem, quia res acerbas perpeti sit difficilimum: neq; tam facile sit pericula & labores suscipere, quam voluptatibus abstinere: & hoc est, qd Cicero *li. 1. offic. ait: Fortitudinis officia videri omnium esse splendidissima: eaq; s. lere laudari pleno ore*. Verum hæc ratio non satis videtur firma. Nam prudentia vtique & iustitia virtutes longe sunt præstantiores. Et Cicero, Fortitudinem quidem videri, ait, splendidissimam, sed verum iustitiæ splendorem esse maiorem. Melior igitur ratio hæc mihi videtur, quia hæc virtus omnium vna fit ἀλόγος, & ratione vacans, quare & beluis attribui solet, qua de re *infra*. Atqui notum est ex superioribus, virtutes morales, quas his libris explicandas suscepit Aristoteles, esse in ea animi parte, quæ ratione vacat. Et hanc rationem Aristoteles quoq; ipse *infra cap. 10. in princ.* subindica-

cat. Potest & altera reddi ratio, nempe, quod hominum natura (explicantur autem humanae virtutes) ordo hic virtutum, quem Aristoteles obseruauit, sit accommodatissimus. Nam in pueris statim eluceat fortitudinis vestigia: pueris ac adolescentibus vires ac fortitudo maxime congruit, maiorem ætatem & iudicium postulat Iustitia. Extremæ ætati conuenit prudentia. Temperantia quoq; conuenit adolescentibus, vt & Fortitudo, quod eleganter explicat Aristoteles *lib. 1. Rhetor.* Recte igitur Aristoteles primum de Fortitudine: deinde de Temperantia: inde de Iustitia, & ijs virtutibus, quæ cum iustitia affinitatem habent: Postremo de Prudentia agit: intra atque Cicero, qui dignitatis & præstantiæ habita ratione, primum de Prudentia: deinde de Iustitia, Fortitudine, & Temperantia deinceps agit.

CAPVT VI.

COMMENTARI I

Ἐπι μὲν ἔν μεσότητι.] Exquirat primum Aristoteles, quibus in rebus cernatur Fortitudo. Et ait, in rebus formidolosis, & cōtrariis seu fiduciam afferentibus. Deinde adhibita rerum formidolosarum distinctione, ostendit eam cerni in re omnium maxime formidolosa: quam constat esse mortem. Quæ mors cum varijs casibus offerri possit, hoc amplius ostendit, positam fortitudinem in morte, vt ita dicam, bellica non metuenda.

ἀπὲρ φόβου καὶ θάρρους.] His duobus verbis quasi prouerbialibus fortitudinis materiam describunt Græci, qua Phrasi hæc in re sæpe vsus est & Plato. Cic. *lib. 4. Tuscul.* quadantenus exprimeret volens; Fortitudo, inquit, est scientia rerum formidolosarum & contrariarum. Quanquam his verbis Cicero potius reddidit ista Græcorum, seu Platonis hanc definitionem in *Lachæte & Protagora extremo*; Fortitudo, inquit, est σοφία τῶν θειῶν & θάρραλειων, aut: τῶν θειῶν ἢ μὴ θειῶν. Latine quidam ita reddunt, in formidine & confidentia: alij, in formidine & audacia: alij, in formidine & fiducia. Ex quibus confidentia & audacia, in malam partem accipiuntur; fiducia in vtramque; quod malum, propterea quod duo priora vitij sint vocabula, cum fortitudine pugnancia: cum θάρρος non tam sit habitus vitiosus, quam perturbatio seu πάθος, in quo moderando consistit hæc virtus.

φοβόμεθα ἢ δηλονότι.] Quia dictum est, in metu & fiducia positam esse Fortitudinem, statim hic agit de metu & rebus metuendis, seu formidolosis, in quib. fere omnis eius cōsumitur ratio, propterea quod magis in metu moderando, quam in fiducia versetur fortitudo: quemadmodum temperantia, etsi in doloribus & voluptatibus moderandis cernitur, magis tamen in altero, nempe in voluptatibus versatur. Et certe vulgo quoq; is fortis dici solet, qui ad pericula adeunda impeterrito sit animo. Ait igitur; *metus uis ea utiq; quae sunt formidolosa*. Argumentum est à coniugatis, hunc in modum:

Si fortitudo est in metu & fiducia.

Metus autem rerum est formidolosarum.

Ergo & fortitudo in rebus formidolosis est posita.

ταῦτα ἢ ἐστίν.] Iam igitur ostendit, quæ sint res formidolosa, & vno verbo, breuiterque definit, esse eas, quæ vulgo dicuntur mala, qualia sunt conuicia, dedecus, ignominia, debilitas, orbis, amicorum solitudo, paupertas, vulnera, exilium, morbi, seruitus, mali liberi & vxor, mors, iniuria, & cætera.

διὰ τὸ φόβον.] Ex definitione metus ostendit, quod modo attulit, nempe formidolosa esse ea, quæ vulgo dicuntur malâ. Nam, inquit, *metus ab omnibus uerisimiliter expectatio mali*. Ita & apud Platonem in *Protagora* φόβος & in *Lachete* δέος definitur, & apud Ciceronem 4. *l. uel. extrema*: *Si spes, inquit, est expectatio boni, mali expectationem esse neesse est metum*. Et hac definitione quoq; vbi postea sunt Stoici: teste Laertio in *Zenone*.

ἐνια ἢ δὲ δει.] Allata breui rerum formidolosarum definitione, iam eas distinguit seu diuidit, vt enucleate ostendat, an in omnibus, an vero in certis duntaxat, & quibusdam rebus formidolosis posita sit fortitudo. Ait autem hic initio; non in omnibus positam esse, quod vt cernatur, ita res formidolosas diuidit, nempe alias esse, quæ etiam metui debeant, quasq; metuere sit honestum: alias quæ videantur quidem formidolosa, sed propriè tamen non sint: alias deniq; quæ vere sint formidolosa, & in his alias esse gratiores & acerbiores, alias leuiore: in grauissima & vere formidolosa, positam esse fortitudinem.

ἐνια ἢ δὲ δει.] Primum est genus formidolosarum rerum, nempe, quas etiam honestum sit metuere: turpe non metuere,

vt verbera, infamiam & dedecus, carmina seu infames libellos. In his autem non posita est fortitudo, propterea quod fortis propriè est, qui non metuit. At has res metuere honestum est, & proinde fortis quoq; eas metuere debet. Qui igitur has non metuet, quia honesto (quo cum semper est fortitudo) repugnat, impudens potius quam fortis dici debet. Etsi à vulgo interdum, vt generosus & fortis dici solet, quasi qui negligat, aut non curet, quid alij de se sentiant. Itaq; & Plato *l. i. de Legg. s. de Republ.* grauissime reprehendit eos, qui intemperantiam seu molliciem deprauato vocabulo vocent humanitatem, impudentiam, fortitudinem.

ἢ μὴ μεταφορῶν.] Non valet hoc loco Metaphora, quod vulgo, nempe lumen seu schema orationis, sed valet idem, quod alias supra Aristoteles *ἢ ἀκριβοῦς*, id est, latine, improprie seu similitudine quadam *συνανωμοῦς*.

ἐνια ἢ ἴσως δ.] Alterum est genus rerum formidolosarum, in quibus tamen ipsis fortitudo non cernatur, propterea quod propriè hæc res non sint formidolosa, neq; metui debeant, etsi vulgo secus existimatur, quales sunt, paupertas, dolor, morbi, de magistratu deiectio, inuidia: omnia deniq; ea, quæ non nostra culpa, neq; per nos, sed fortuito potius accident, vt cecitas, debilitas, mors liberorum. Ratio. a. cur hæc res propriè metui nõ debeant, ab Arist. prætermissa, hæc esse videtur, quia vitari nequeant, vt pote in nobis nõ posita: Metus. a. propriè est cautio quædam, & cautos nos reddat. Frustra. a. ab ijs caueam, & vitari nequeant, frustra ergo & metuamus. Itaq; iam cõstat, quædam viro forti esse metuenda, nõpe quæ sunt prioris generis: quædam, ne vlli propriè esse metuenda, vt quæ sunt huius generis. Iam vbi nullus est metui locus, ibi nec fortitudini. Perperam igitur Plato in *Lachete* fortitudinem consistere ait non tantum in periculis bellicis, sed etiam in omnibus alijs; puta in maris periculis, morbis, paupertate, in rebus politicis; aduersus multitudinis impetum, aut potentium inuidiam: atq; adeo non tantum in molestijs, sed etiam in voluptatibus & cupiditatibus positam esse dicit. Perperam & Cicero, qui in *officijs* positam quoq; ait fortitudinem in despicienda earum rerum, quæ magni ab hominibus fiant, puta pecuniarum, imperiorum & magistratum: in refrenandis cupiditatibus & voluptatibus, in agitudine & morbis tollerandis, & in iniuria. Dicuntur quidem vulgo & hæc metuenda, sed potius sunt fugien-

fugienda & declinanda. Ratio: metus namq; est animi quædam contractio. At ob hæc animus contrahi non solet. Multa autem sunt fugienda, vitanda, declinanda, quæ tamen non sint formidolosa, vt in consultando multa rejicimus & declinamus, in via sæpe homines declinamus (vt pestilentia infectos) à fordidibus & maculis quoq; declinare solemus: quæ tamen omnia non sunt metuenda.

ἐνίοι ᾗδ' ἐν τοῖς.] Exemplo ostendit à pecuniarum contemptu sumpto, in his rebus non esse positam fortitudinem. Nam hoc posito, quod ab omnibus conceditur, fortitudinem quoque in rebus bellicis cerni: adiungit Aristoteles: Atqui sæpe videre est, eos qui in reb. bellicis sint timidissimi, promptissime tamen pecunias effundant, de paupertate non solliciti, id est, hanc non metuentes, bellica tamen pericula grauissime metunt.

ἐδὲ δὴ εἰς πρῶτον.] Hæc particula seu clausula ad alterum genus pertinet, qua docet Aristoteles, vti modo dixerat in secundi generis rebus imperterritum nõ esse fortem: ita ex contrario, in iisdem rebus pauidum, seu eas res metuentem, non esse ignauum aut timidum. Verbi gratia, qui filio peregre abeunt metuit ne quid mali accidat, aut eidem ægrotanti, non propterea timidus dicendus erit.

ἢ πρῶτον τοῖς.] Nempe quæ sunt secundi generis reliqua. Eadem quoq; est ratio primi generis: nempe, vt qui in ijs rebus est meticolosus, non sit dicendus ignauius: vt neq; in ijs intrepidus, dici debet fortis, verbi gratia, ἐδὲ εἰ θάρσει, &c. hæc enim clausula ad primum genus pertinet.

καὶ πρῶτον.] Remotis iam duobus rerum, quæ formidolosa videantur generibus: ad tertium hic accedit, in quo vera sit posita fortitudo: hoc autem genus est rerum maxime formidolosarum.

ἐδὲ εἰς τὸν ἄριστον.] Ratio, cur in maxime formidolosis posita sit fortitudo: propterea quod inter omnes constet, neminem constantius & patientius res acerbas ferre viro forti, id est, rerum acerbissimarum tolerantia maxime fortem decet. Potest & altera reddi ratio, nempe, quia virtutes omnes in rebus difficillimis cernantur, vt supra lib. 2.

πρῶτον ᾗδ'.] Ratio hic redditur vno verbo, cur res vna omnium maxime formidolosa sit mors, quia, inquit, extremum est, & vt ille ait, vltima rerum linea, id est, quia omnia vitæ commo-

da,

da, & hanc ipsam lucem nobis tollat, inquit Cic. li. 2. Tuscul. præsertim cum mortui vitæ commodis omnibus careant, inquit idem Cic. lib. 1. Tuscul. & hoc loco Aristoteles ait, ea re viros præstantissimos maxime mortem exhorrescere.

ἢ δὲ εἰς τὸν ἄριστον.] Reperto iam vero genere rerum, in quibus cernatur fortitudo, id ipsum iam amplius distinguit. Nam mortem accidere aut in bello & in acie: aut in mari, aut ex morbo, aut deniq; supplicio. Itaq; perquiri, quo in genere mortis posita sit fortitudo, & concludit, positam esse in morte, vt ita dicam, bellica, hac ratione, quia sit pulcherrima. Quod & eleganter Virgilius lib. 4. Georg. Ep. 2. Æneid.

Pulchrumq; mori succurrit in armis.

Item 9. Ep. 11. Æneid.

Pulchramq; petunt per vulnere mortem.

Et lib. 11. Pallas.

At spolijs ego iam raptis laudabor opimis.

Aut letho insigni.

Nam huiusmodi mors plærumque oppeti solet pro rebus, pulcherrimis, nempe, pro patriæ, liberorum, legum, amicorum, libertatis & religionis defensione. Formula sit ista:

Mors pulcherrima conuenit fortitudini.

Atqui in bello est pulcherrima.

Ergo hac conuenit fortitudini.

Propositio, ἐν πρῶτον ᾗδ'; ἐν τοῖς καλλίστοις. Quibus verbis, nempe πρῶτον καλλίστοις intelligendum θανάτοις, vt & isto μορ τοῖς, nempe θανάτοις. Perperam igitur quidam ita reddidit nonne in eo, quod pulcherrimum? at tale est id, quod in bello oppetitur: mala & phrasi & sententia: rectius alij, atque ita vertendum. In quibus igitur? annè in pulcherrimis? Tales autem, quæ in bello, nempe oppetuntur mortes. Ratio propositionis: quia cum virtutis finis sit honestum, vt proximo capite: certe, quo quid præclarius erit, & honestius: ad virtutem, vt hic ad fortitudinem, suo in genere erit accommodatissimum. Assumptio ibi, τοῖς: cuius ratio ἐν μεγάλῳ ᾗδ', &c. quia in maximo, inquit, & pulcherrimo periculo mortes istæ oppetantur, nempe, vt iam explicauimus, pro patriæ, &c. defensione.

ἐμὲ λῶει.] Altera est assumptionis ratio à signo, nempe, ab honoribus & præmijs, quibus insignioribus affici ait eos, qui in bello occuberint, tam in Rebuspub. quam in re-

gnis, puta status, immunitatibus, victu publico, &c. etiam diuinis honoribus. Aristoteles 1. *Rhetor.* & Cicero 1. *officior.* hinc tot militum commoda, vulgo privilegia, in Iure civili, & Iustinianus Impetator; *Per gloriam*, inquit, *viuunt, qui in acie pro patria occubuerunt.* §. 1. in *Institut. de excusat. Tu. leg. bello am. ff. eodem.* Hinc est, quod sæpe gloriatur Cicero, sibi vni post vibem conditam tributum supplicationis honorem togato, qui, vt maximus, non nisi Imperatoribus tribui consueuerit.

ῥαύτως ἄνευ.] Quidam reddunt *repentina*, alij *propinqua* seu *instantia*. Vtrumq; significat verbum Græcum. Sed posterius huic loco conuenit, quod perspicuum fit ex *lib. 3. Eudem. cap. 1.* vbi vocat *παλιον φρονησεν ὁ ἄνθρωπος*. & in *magis moralib. lib. 1. cap. 21.* vbi ait, pericula, in quibus fortitudo cernatur, non debere esse cuiusuis temporis, siue longinqua, sed propinqua esse debere. Nam alioqui fortis certe dici nõ debet, qui verbi gratia, mortem in 10. annos, aut periculum aliquod longe positum non metuat: hoc est, esse extra periculum potius quam in periculo. Tenenda igitur est & hæc nota rerum formidolosarum, nempe propinquas & vicinas eas esse debere. De repentinis agetur *infra cap. 3. extremo.*

ὁ μὲν ἀλλ᾽.] Quasi dicat, etiam in mortibus, quæ mati aut morbo accidunt, non posita est fortitudo: tamen & in his fortiter subeundis, intrepido animo erit fortis, aliter tamen atq; *ἠαλῆπιος*, id est, nautici, vt vocat Liuius. Nam viri fortes in his mortibus & desperant de salute, & ægerime eas ferunt, quod cernere est apud Homerum in *Odiss. 5.* Et apud Virgil. *Æneid. 1.* & apud Sophoclem in *Aiace*, vbi tres illi præstantissimi Heroes, Vlysses, Æneas, & Aiax grauissime conque- runtur se ingloriam mortem, nempe in mari, non vero gloriosam in prælio obire debere: Et hoc est, quod ait hic Aristoteles, ἀνευ ἢ ἐν ἀνδρείῳ. In his inquit, fortiter se gerunt fortes, in quibus & fortitudini sit locus, & gloria pariatur, quod neutrum in alijs, quam in bellicis mortibus accidat. Nautici vero propter experientiam & bene etiam sperant, & tam ægre mortem eam non ferunt, neq; tam indignantur, quam viri fortes.

Τὸ δὲ φοβερὸν ἔ παύσι μὲ] Non debuerat diuelli à priore: nam initio etiam de rerum formidolosarum discrimine agitur; Affert enim aliam quandam earum distinctionem, & in hac, quemadmodum & in reliquis omnibus, quomodo se gerere debeat vir fortis, nempe considerate, & rectæ rationi congruenter, atq; honesti duntaxat, & decoris causa, explicat. Deinde extrema quoque huius virtutis, audaciam & ignauiam: postremo duas affert dissimilitudines extremorum & virtutis: & extremo capite admirabilem quandam sententiam seu *παύσιν*.

τὸ δὲ φοβερὸν.] Scholiastes Græcus, quem pleriq; alij sequuntur, ita explanat nempe, quia auarus metuat pecuniarum amissionem; ambiciosus infamiam: vitæ amans, mortem; φιλέδν & dolores & acerbitates. Non recte. Ita potius explicanda sunt hæc verba ex *lib. 3. Eudem. cap. 1.* Formidolositas itaq; sunt bipartita, non sunt omnibus eadem: Quædam simpliciter, quædam non, sed huic aut illi, vt & iucunda & bona diuidi quoq; solent. Illius generis sunt, quæ ab homine præstari non possint, & supra eius vires sunt, vt fulmina, tonitrua, terræ motus, incendia, inundationes: Lunæ & Solis defectiones, (quibus sæpe territi sunt exercitus, vt est apud Thucydidem & Pontanum) portenta & spectra, fluctus deniq; Humana sunt reliqua omnia pericula: & hæc vel magna, vel parua. Quod est periculum. Et apud Homer. *Illiad. 1. ε. π.* Aiax ob extremum periculum fugere cogitur, & apud Virgil. *Æneid. 11.*

Æneas pressis vna q; velis

Per nubem eripitur.

Allata igitur hac distinctione, formidolosa partim esse supra hominis vires; partim humana: & hæc rursus esse bipartita, nempe, quæ vel pleriq; homines metuant: vt grauius pericula, vulnera, mortem: vel quæ certi homines, ignaui, vt leuissima quæque: Quærendum est, quemadmodum vir fortis in his gerere se debeat, & an vir fortis metuere quoque interdum debeat, & quatenus. Deijs, quæ supra hominem, nulla est controuersia, quin & forti ea sint metuenda. Nam & Aristoteles omnibus hoc loco, qui sana sint mente præditi, ea metuenda esse ait: & paulo inferius furiosos & insanos, aut sensus

fenſus communis expertes, vt Celtas dicit, qui ea non metuerent. Omnis igitur difficultas eſt in periculis humanis, & ait Ariſtoteles, virum bonum eſſe quidem *αὐτὸν πολλοῦ*, h. eſt, imperterritum. (Sic enim hoc loco eſt legendum, non *αὐτὸν πολλοῦ*, h. eſt, qui reprehensione non ſit dignus, qui reprehendi non debeat) nam in *Eudemij* fortis quoq; dicitur *αὐτὸν πολλοῦ*, ſed vt hominem: hoc eſt, vt eleganter in *magnis moralibus*, lib. 1. cap. 21. Qua ratione in viro forti conſideretur fortitudo, in eum non cadere metum: qua ratione homo, cadere: nam aliqui lapidem, inquit, potius futurum, quam hominem. Itaque vir fortis, vt homo, metuere quoq; debet: neq; propter hunc metum ignauiæ argui debet. Modus autem metus, qui in virum fortem cadat, exprimitur ab Ariſtotele, *ὡς δέ τι* & nempe quatenus recta præſcribat ratio metuet, ſed moderate. Hinc & Cicero in *offic. Nunquam omnino periculi fuga committendum eſt, vt in bello timidi videamus*. Sed fugiendum & illud, ne offeramus nos periculis ſine cauſa, quo eſſe nihil poteſt ſtultius: & in *Tuſcul. libr. 2.* grauiffime reprehendit Barbaſos, Cimbroſ, & Celtiberoſ, qui in moribus lamentarentur, in prælijs exultarent: propterea quod doloris & pericula nulla ratione & ſapientia ferrent, ſed impetu potius. Hinc & Ariſtoteles in *Eudem. Ignauus*, inquit, *multa, magna, pauca, parua, valde tenuiter metuit: fortis vero modice, vix, raro magna metuere ſolet*. Itaq; hæc duo diligenter ſunt conſideranda, vt quæ metuatur, q̄ perferat aut agat vir fortis, ea omnia proficiantur ex recta ratione, & ſiant honeſti cauſa. Prius, nempe recta ratio, verſatur in rerum attributis, vt quæ præſcribat, quid, quomodo, quâdo, &c. ſit ſubendum. Et hoc eſt, quod ait Ariſt. *ὁ δὲ εὖ δὲ δέ τι εἶναι*.

κατ' ἀξίαν ἢ.] Phraſis eſt κατ' ἀξίαν, quæ idem valet, quod *ἢ τὸ δέον*, id eſt, vt par eſt, vt decet, idem quoq; quod *ὡς ὁ λόγος*, vt recta præſcribit ratio: ita & ſupra lib. 1. cap. 10. & infra li. 4. ca. 2. initio, & alibi locutus eſt. Contra valet *παρὰ τὴν ἀξίαν*, infra lib. 4. cap. 2. & *μᾶλλον ἢ ἀξίας*, infra hoc lib. cap. pen. in fin. Perperam igitur, qui κατ' ἀξίαν reddunt, pro cuiuſque dignitate, eſt & hoc quoq; valet, ſed alijs in locis vt lib. 7. cap. 11. ſere in princ. *ἀλλὰ τὸ κατ' ἀξίαν*.

τὸ εὖ δὲ τι ἢ *πίσις*.] Locus eſt meo quidē iudicio perobſcurus: eſt ſcopus eſt facilis, nempe fortē honeſti cauſa omnia agere debe-

debere. Hoc enim ſine dubio agit his verbis Ariſtoteles: ibi namque, καλῶ δὲ εὖ εἶναι, eſt complexio. Sed quemadmodum id confirmet prioribus verbis, non peræque facile eſt videre. Quidam ita concludunt:

Qua habitus eſt finis, eadem eſt & actionis, qua ex habitu proficiſcitur.

Aqui fortitudinis finis eſt honeſtum.

Ergo & actionum fortitudinis, id eſt, omnium, qua ager vir fortis, finis quoque erit honeſtum, id eſt, omnia ager honeſti gratia.

τὸ εὖ δὲ τι ἢ *πίσις*.] Sententia horum verborum hæc eſſe videtur: Actionem, quæ ex habitu ipſo proficiſcatur, eſſe perfectiſſimam ſeu pleniffimam, & finem quodammodo actionis, id eſt, is qui ex habitu quid agit, agit perfectiſſime. Eo namque omnis actio pertinet, vt habitus tandem conſtituatur, & ex habitu conſtituto ſequatur actio, quæ ſit perfectiſſima, comparata ad actionem priorem, ex qua habitus conſiſtit.

ὁ εὖ εἶναι ἢ εὖ εἶναι.] Id eſt, ſuo quaque res ſine circumſcribitur, id eſt, à ſine nomen & naturam accipit, finis rei cuiuſque eſt natura. Ariſtoteles lib. 2. de *Anima*, ἐπὶ τὸ τέλος, &c. vbi Ariſtoteles vim & poteſtatem animi *ἡρετικὸν*, quia eius finis ſit gignere, ſeu *ἡνῆσται*, ipſam quoque iure dicendam *ἡνῆστικόν*: quemadmodum inquit Philoponus, *νῆς δὲ τὸ τὸ εὖ εἶναι*, & ſenſus à ſentiendo, vt ſine & extrema propriaque actione dictus eſt. Et initio lib. 1. *æcon.* hoc vſus argumento docet, ciuitatem conſiſtere non poſſe, vbi finis, ſeu quæ ad finem aſcendendum, nempe ad beatitudinem, bene beateque viuendum neceſſaria deſint. Nam inquit, *ὁ εὖ εἶναι*, id eſt, finis cuiuſque rei eſt natura, cuius rei hæc eſt ratio. Nam cum finis & vltimum formæ rationem habeat (forma enim cum a deſt, a deſt finis.) Ex forma autem res omnis denominetur & perficiatur: efficitur, vt formam, ita & finem cuiuſque rei naturam conſtituere. Sic itaq; hoc loco Ariſtoteles; Si, inquit, *fortitudo eſt honeſtum, ergo & finis*. Ratio, *ὁ εὖ εἶναι ἢ*, quaſi dicat, fortitudo & finis idem ſunt. Nam vt fortitudo eſt perfectio quadam viri fortis, vt pote habitus: ita & finis eſt perfectio, vt iam dictum eſt.

τὸν δὲ ὑπερβῆαι δόνταν.] Explicata ipſa fortitudine, virtute & medio; accedit ad audaciam & ignauiam, vitia & extrema. Et primum quidem de his extremis, quæ maiorem cum fortitudine affinitatem habeant: quæ ſunt duo: Alterum nomine

vacans (*ἀφορῆς* tamen communi nomine, aut etiam proprio magis *ἀνοληγοῦν* dici potest, vt *sup. l. 2. extrem.* est explicatum) putat, si quis ne illa quidē q̄ supra hominis vires esse diximus, metuat, vt terr. mota, &c. quē potius insanū aut sensū cōmunicantē dicendū ait Arist. quam fortem. Idem & Plato *in Lach.*

καὶ τὸ φρόν. | Nam *in Eudem.* Celtas scribit tam esse audaces, vt etiam armis sumptis, in mare aduersus fluctus pugnantū procurrant, quod idem, & multo plura audaciae Celticæ argumenta commemorat *Ælian. lib. 12. var. hist.* (Celtæ ab Arist. & aliis dicuntur omnes ii, qui habitant in regione septentrionali, vel populi septentrionales.) Simili stupore laborabat gladiator ille Cæsaris, qui cum vulnera eius extequerentur, ridere sit solitus, de quo A. Gellius *lib. 12. cap. 5. Quia non est,* inquit, *vera fortitudo, quæ contra naturam moueri vim nititur, vltimūq; modum eius egreditur, aut stupore animi, aut inmanitate, aut etiam exercitatione gladiatoria, &c.* Nam esse quædam intolerabilia, quibus & viri fortes abhorreant.

ὁ δὲ τὸ φρόν. | Alterum eorum extremorum, quæ cum fortitudine cognationē habere diximus, est audacia. Cuius hanc affert notam Aristoteles, esse eam gloriosam, & veræ fortitudinis simulatricem & imitatricem. Quare fit, vt sæpe audaces vulgo etiam fortes videantur & dicantur, vt est apud Platonem *lib. 8. de Repub.* & Cicer. *in partit.* nam vt vere fortis imperterritus est animo; & vere est imperterritus: ita & audax imperterritus non quidem esse, sed haberi cupit. Nam in periculis ipsis fugam potius arripit, aut ea perferre detrectat, qualis ille apud Plautum Pyrgopolynices.

ὁ δὲ τὸ φροβήσθαι. | Alterum est extremum, quod ignauia vulgo dicitur: cuius item duo sunt peccata, cum quia omnia metuat ignauus, tum quia nihil confidat. Verum in priore peccato magis elucet hoc extremum, id est, ignauus dicitur potius ex eo, quod omnia metuat, omnesque dolores aut labores detrectet, id est, ex dolorū fuga potius dicitur, quam ex fiducia, quam ex eo, quod nihil confidat.

δύσκολος δὴ τις. | Nota est quædam ignauitæ, nempe, nullam in spe esse, male semper ipsum sperare: eo quod semper metuat, nihil confidat: At confidere est eius, qui bonam spem habeat. Conclusio:

In quo est fiducia, in eo est spes.

In ignauo non est fiducia. Ergo neque spes.

Propo-

Propositio confirmatur exemplo viri fortis: quia, qui confidit, bene quoque sperat.

ἢ τὸ τὸ πρὸ ἐν. | Recte Muretus legit *τῶν τε*, id est, *eadem.* Hoc enim ait Aristoteles in iisdem rebus, nempe formidolosis & contrariis versari fortes, audaces & ignauos, sed dissimili ratione. Nam hi postremi duo, partim nimium, paruum id quod parum, sectantur, fortes vero *ὡς δεῖ*, id est, *ipsum decorum & rectæ rationis normam.*

ἢ οἱ πρὸ φροβήσθαι. | Est hæc altera dissimilitudo audacis & viri fortis. Nam audaces ante pericula quidem, & rem gerendam esse promptos & cupidos: in ipsis periculis non item: contra vero fortes in ipsis rebus & periculis esse strenuos: ante quietos. Ex illo audacium genere est Iubellius ille Campanus apud Liuium *lib. 2.* & Aristogiton Atheniensis: qui multis diebus de sua animi promptitudine & bello animose disputaret: postea cum bellum esset indicendum, cruce obligato, morbum simulauit. Talem & ludit Aristophanes, Pisandrum quandam, de quo proterbium, *Ignauior Pisandro.* Sic apud Liuium *lib. 7.* Dictator in milites quosdam; *in castris,* inquit, *feroces, in acie pauidi.* Quare & apud Homer. *lib. 3. & 4. Iliad.* Troiani magno cum strepitu & molimine, vt iactabundi & gloriosi: Græci silentio in acie descendunt. Est & pulcherrimus locus apud Apianum *de bello civili:* quo loco commemoratur prælium inter Consules, Hirciū & Panfam, & M. Antoniū: quorū milites Veteranos quidem silentio & acrimonia pugnaſſe, tyrones autem magno cum strepitu & clamoribus confuſis, ait, *Huc pertinet, audaces esse maledicos & verbosos, fortes non itē: vt ap. Virg. l. 1. a.*

----- *vesano italia late*

Dicta volant Ligeri, sed non est Troius heros

Dicta parat contra, iaculum nam torquet in hostem.

τὸ δὲ δὸν τὸ φροβήσθαι. | Locus est insignis de morte voluntaria: An qui sibi manus afferant, fortes eo nomine sint dicendi. Negat Arist. duabus rationibus, cum quia mollis & fracti potius sit animi, grauiā incommoda, dolores aut calamitates non posse perferre: cū fortis viri propria sit patiētia, eiusq; hæc sunt verba:

Tu ne cade malis, sed contra audentior ito.

Tum quia non honesti causa & decoris, sed mali fuga & molestiæ virandæ causa mortem sibi consciscere soleant. At fortes honesti causa omnia agere, iam dictum est. Prior ratio hæc ipsa in re ab Augustino quoq; affertur *lib. 1. de ciuitate Dei, cap. 27.*

& à

& Iosepho *lib. 3. exilij Hierosolymitani, cap. 21.* in quadam pulcherrima oratione. Et à Plutarcho *in vita Cleonis extrema parte.* Qui omnes hanc Aristotelis sententiam probant, est admirabilem vulgo & *περὶ δόξαν*: vulgo namque creditur, fortis esse viri, mortem sibi consciscere, manusque afferre potius, quam graue aliquod damnum aut ignominiam capere. Latissime autem patet hic locus de voluntaria morte: & duæ tamen summæ quæstiones de ea agitari solent: An fortis ea sit viri, deinde an excusatione aut laude etiam sit digna, an vero poena. De priorè quæstione hic agit Aristoteles, & quos modo attuli. Apud Euripidem quoque Hercules, audita liberorum morte, cum sibi manus afferendi consilium primo cepisset: postea mutato animo, grauissime exclamat: se, qui maxima perpeffus sit pericula, non debere mortem sibi consciscere, victum dolore ex filiorum mortibus. Quæri autem potest, an Aristotelis hic locus in omnibus causis locum habeat: hoc est, an quacunque in causa quis sibi mortem afferat, ignauus sit dicendus. Ipse Aristoteles duas affert causas, paupertatem & amorem: adiicit tamen ἢ πὶ λυπηρὸν, hoc est, aut si qua sit alia causa molestiæ plena. Causæ plures sunt, vitæ tædium aut lenectus, morbi impatientia, exilium, seu patriæ amissio: mortes liberorum, vxoris aut amicorum, metus supplicii aut ignominia, aut ne quis in manus hostium veniat, nempe odium & metus seruitutis, ambitio quoque & cupiditas immortalitatis, pudor ereptæ pudicitia, aut non bene gesta rei, desperatio denique. De paupertate quotidiana sunt exempla. De amore extant apud Virgil. *lib. 6. Æneid.*

*Proxima deinde tenent mæsti loca, qui sibi lethum
Insontes per æuere manus, lucemq; perosi
Proiecere animas, quam vellent æthere in alto
Nunc & pauperiem & duros perferre labores. &c.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi, &c.
Hic quos durus amor crudeli tabe peredit.*

Affert Poeta Phædræ, Procrin, Eriphylem, & ipsam Didonem. [extat & apud Plutarchum elegans exemplum hac dote, Seleuci filii, qui noueram Stratonicen ira adamauit, vt eius causa in morbum grauissimum incideret, & contabuisset, nisi ea esset potius.]

De morbis exempla sunt ii, qui cibi abstinentia mori soliti sunt,

sunt, & Græce dicuntur *δυσουπερβυτες*, teste Cicerone *lib. 1. de Finib.* quomodo mortem obiit Ciceronis Atticus, teste Cornelio nepote *in eius vita.* Et Anaxagoras Philolophus, teste Plutarcho *in vita Periclis.*

Seruitutis odio, aut ne in hostium potestatem venirent, metu manus sibi attulerunt, Demosthenes, Cato, Scipio, Brutus, Cassius.

Pudore ereptæ pudicitia, Lucretia, pudore nepatriæ bellum inferret Themisthodes.

Ambitione & iactantia seu immortalitatis cupiditate, Empedocles, Calanus Indus, de quo Plutarchus *in Alexandro, & Cicero lib. 1. de Diuinat.* Et Zarmannus Indus, de quo apud Dionem, & Peregrinus Porteus, de quo Lucianus *in vitailiis*, & A. Gellius, atque Tertullianus, & Alciatus *libro quarto περὶ περρω. cap. 5.* Desperantes celeberrimi sunt, olim Iudas, nuper Franciscus Spira Italus, de quo apud Sleidanum. Quæri igitur potest, an his omnibus in causis locum habeat hæc Aristotelis sententia. Et putat Muretus *lib. 4. variarum lect. cap. 2.* & certe Augustinus & Cleomenes apud Plutarchum, Iosephus quoque idem existimant. Quæ vt vera sit sententia, non puto tamen eam fuisse Aristotelis mentem, sed hanc potius, vt qui ob paupertatem, amorem, morbum, mortes fuorum, aut similes calamitates mortem sibi afferant, non sint fortes dicendi. De his autè, qui seruitutis, aut alterius turpitudinis metu mortem sibi consciscant, non puto loqui Aristotelem. Nam & Platon *lib. 9. de legib.* hæc genera diligenter quoque distinguit. Altera est quæstio communior, an villa in causa mortem sibi quis consciscere debeat, aut iure possit. Negant Theologi: Augustinus *eo loco*, id est, *lib. 1. de Ciuitate Dei. cap. 16. vsque ad cap. 24.* vbi Lucretiam & Catonem grauiter reprehendit, vt sui homicidas. Quod idem facit Lactantius grauissime *lib. 3. Institut. Christ. cap. 18.* hac ratione, quia innocentem occidere sit iniustissimum. Hac de re extat quoque pulcherrima disputatio apud Platonem *in Phadone*, qui & idem probat his duabus rationibus; tum, quia iniussu magistratus ex custodia (homo autem à Deo, veluti in custodia corporis, collocatus est) fugere aut exire debet: tum quia Dei mancipia (quæ constat nullum in proprium etiam corpus ius habere) sint homines, quod & Iurisconf. *in l. liber homo. D. ad leg. Aquil.* Nemo, inquit, *suorum membrorum est dominus.* Ea que re olim qui sibi manus attulissent,

proposita pœna, quod Hecctor facit *Iliad.* ο ἕκτωρ δὲ τρώεσσι
 & Agamemnon *Iliad.* β. ὦν ἵ κ' ἐσθλόν. quem locum hic adducit
 Aristoteles, & Hecctori attribuit, memoria lapsus, altero loco
 sumpto pro altero. Deinde verberibus & flagellis, sub quibus
 olim Perfas aduersus Lacedæmonios in Thermopylis ductus
 pugnasse narrat Herodorus. Hoc vult Aristoteles his verbis
 οἱ ἀριστοτέρωντες, id est, qui suum cuique locum in acie defen-
 bunt & attribuunt, nempe præfecti aut duces: Id enim hic va-
 lere ἀριστοτέρωντες puto. Alii vertunt, qui imperant: alii, qui
 ordines ducunt: alii mutant & legunt ἀριστοτέρωντες, id est, in
 prima acie locantes.

τὸ αὐτὸ δρῶσι.] Id est, ἀναγκάζουσι, cogunt.

καὶ οἱ ἀριστοτέρωντες.] Tertia cogendi ratio, qua sæpe duces belli-
 tuntur, nempe, cum fossam à tergo exercitui obiciunt, vt vel
 inuiti pugnare cogantur, quia nullus fugæ pateat locus, cum à
 fronte sit hostis, à tergo fossa. Quod olim Laconas in prælio
 aduersus Messenios fecisse narrat Scholiastes Græcus ex Poeta
 Tyrtæo. Et Pausanias in *Messenicis*. Sic & Romanus Consul
 Odassilius Crassus, milites, qui ab Hannibale sub iugum mil-
 si, ad se in castra redierant, extra vallum tendere iussit, vt in-
 muniti assuescerent periculis, & aduersus hostem fierent au-
 dentiores. Idem fecit Domitius Corbulo, aliique multi, de qui-
 bus Frontinus *lib. 4. Stratagem. cap. 1.*

καὶ τῶν ποικίλων.] Vt cum pontes rescindunt, portas occludunt,
 ne receptus pateat ad suos fugientibus: quod olim factitarunt
 Coronæi aduersus Onomarchū & Phocensēs, qua de re mox.
 Huc pertinent alii omnes modi, quibus vel inuiti milites pug-
 gnare cogantur, vt cum apud Homerum *Iliad.* δ. Nestor aciem
 suorum instruens, primos collocat equites, vltimos pedites
 fortiores, ignauos vero in medio κακῶς δὲ ἐς μέσον, ἐλάσσει ὁ
 φρα, &c. vt nolentes volentes pugnare cogentur. Itaque hos
 omnes, qui à suis ducibus coacti fortiter pugnant, ad primam
 non veræ fortitudinis speciem referendos existimat Aristote-
 les. Nam vt ciues legum pœnis: ita hi ducum verberibus aut
 minis impulsī pugnant: illis tamen deteriores; quod illi, Poli-
 tici, inquam, & ciues ob pudorem, hi ob metum: illi turpi-
 tudinis; hi solius molestiæ & verberum effugiendorum cau-
 sa pugnent, & hoc est, quod ait, χείρους δὲ, ὅσω οὐδὲ
 αἰδῶ.

δαί δὲ ἰδὲ ἀσπίλων.] Affert hic dissimilitudinem inter inuite
 fortes,

fortes, & vere fortes: nam hos fortiter se gerere honesti causas,
 illos necessitatis, id est, quia cogantur.

δαί δὲ καὶ ἰδὲ.] Alter modus seu genus non veræ fortitudinis
 δὲ ἐμπειρίαν, hic, & in *Magnis*, & *Eudemis*, vocat Aristoteles,
 Latine ex vsu & peritia dici potest: deinde & ἐπαλωτικῆ seu mi-
 litaris, eo quod maxime in militibus ista cernatur, *libr. 3. Eu-
 dem. cap. 1.*

τοῖσπο δὲ ἄλλοι.] Hic explicat, quorum propriâ hæc sit for-
 titudo: & ait, cum aliis omnibus in rebus, tum maxime in bel-
 licis, id est, in militibus eam locum habere. Certe & in nautis
 malos scandentibus, aut aduersus tempestates intrepidis: in
 medicis aduersus morbos, in fabris domos scandentibus; in
 vinatoribus aquas perferuntibus; in athleticis, in militibus
 denique quantam vim ad audaciam & animos faciendos ha-
 beat vsus, peritia & exercitatio, perspicuum est est, & copiose
 ostendit Cicerō *lib. 2. Tuscul. cap. 4.* & perspicue cernere licet
 ex milite veterano ac tyrone, quod quidem adeo Platoni &
 Socrati placuit, vt non hanc duntaxat speciem, sed etiam ver-
 ram fortitudinem putarint esse peritiam aut scientiam rerum
 formidolosarum & contrariarum, in *Lachete*, & in *Protagora*.
 Non recte tamen: nam vsu & peritia fortes, non eo sunt fortes,
 quia sciant res formidolosas; sed quia longo vsu & peritia sci-
 ant aduersus eas adiumenta, quibus se tueri possint, vt recte
 Aristoteles *lib. 3. Eudem. cap. 1. in fin.* Habet igitur locum hæc
 fortitudo multis in rebus: maxime tamen in bellicis, propter
 ea quod multa sunt belli inania. δακεί δὲ, hoc est, multi sunt
 subiti terrores in bello, quibus tyrones & imperiti statim per-
 turbantur: veterani non item; vt præclare Cæsar *lib. 1. de bello
 ciuili: Tantus subito timor omnem exercitum occupauit, &c.*
 Duo igitur præstat militibus hæc peritia, & in re militari vsus
 aut scientia: Primum, vt quæ multa sunt belli inania, quod
 prouerbio dicitur (de quo Erasmo, prætermisso tamen hoc lo-
 co) multique vani terrores, quos imperiti ignorant, & sæpe
 subito iis perturbantur: ipsi cognoscant, cognitis non com-
 moueantur aut metuunt: eaque re imperitis aut tyronibus,
 quasi qui non temere metuant, fortissimi haberi solent. Dein-
 de ἐῖπε ποιήσαι, &c. vt armis bene vti sciant, ictus hostium de-
 clinare, & cōtra hostem ferire, quod ipsum audaciam quoq; &
 animos facit, non secus atq; si armatus cum inermi pugnaret,
 aut exercitatus athleta cum rudi aut tyrone.

ἡ γὰρ ἐν τοῖς πολεμικοῖς.] Quasi dicat, in his certaminibus athletis, aut in ludis gladiatorius, robur & corpus exercitatione firmatum: & ludis istis aptum iam redditum, plus valet, quam fortitudo, seu, ut Aristoteles loquitur, in his ludis, non qui fortissimi, sed qui robustissimi, & viribus corporis maxime amant, cellant, sunt pugnacissimi, optimeque se gerunt. Vt igitur in his ludis non tam fortitudo, quam vsus & exercitatio multum potest: ita & in re militari, vsus & exercitatio milites reddit pugnacissimos. Sic locus hic obscurior explicandus & accommodandus mihi videtur.

οἱ στρατιώται δ.] Hic iam dissimilitudinem affert inter vere fortem & militem: hunc namque non perstare in periculis perferendis, sed simulac hostē aut copis, aut alio bellico apparatu superiorem viderit, fugam capessere: vere fortem contra. Quia ipsa in perseverantia, & periculorum perpessione, Politicam fortitudinem militari quoque antecellere: nam & ciues ad mortem vsque pro patria pugnare solitos, ostendit Aristoteles exemplo praelii in Hermao [planicies est prope Coronæam Bœotiar vrbem] commiliti: in quo olim Coronæi adversus Onomarchum, Phocensium hostium suorum Ducem, qui atrem vrbis proditione iam ceperat, fortiter pugnando omnes occubuerunt, qui auxilio iis venerant: Thebani non item. Nam statim cognita sui Ducis Chæronis morte, fuga domum se receperunt, quod praelium exponit Scholiastes Græcus ex Cephilodoro lib. 12. de bello sacro. ex Anaximene lib. 4. de rebus gestis Philippi, & ex Ephoro lib. 30. meminit & leuiter Diodorus lib. 16.

ἡ τὸν θυμὸν δ.] Tertium fortitudinis non veræ genus hoc loco ad θυμὸς, animos fere refertur ab Aristotele in Eudemis, communiori nomine dicitur θυμὸς παθῶν, ut contineatur cupiditas, amor & ira. Nam & mox Aristoteles cupiditatis & amoris quoque meminit. Est igitur eorum hæc fortitudo, qui vel ira, aut amore, vel simili cupiditate ad pericula subeunda stimulantur. Et primum quidem ostendit hoc loco Aristoteles, cur ira excitati, fortes quoque dici possint: cum ex eo, quod omnes viri fortes sint θυμωδεῖς, quod in viro forti sit quoque animositas θυμὸς, & ira: tum quia & ira animi res sit, ad excitandam alacritatem, ad subeunda pericula accommodatissima. De priore ratione mox latius: posteriorem comprobât testimoniis Homeri, quorum omnium hæc vis est, ut ani-

animorum & iræ impetum ad res gerendas seu exequendas declarent.

ἰτηκνώπτερον γὰρ.] Sic est legendum, id est, ὀρμητικώτερον & κινητικώτερον, inquit Scholiastes Græcus, id est, stimulant: & excitandi vim maximam habet ira ad pericula: ἴτης, quod vilitatum est verbum; Latine est paratus & alacris: hinc ἰτηκνώπτερον, quod rarius est verbum: nam ut in sup. lib. 4. cap. 1. liberalis minime dicitur ἀπηλικός, ita hoc loco θυμὸς est ἰτηλικός.

σένος ἔμβαλε.] Ex Iliad. ω. de Apolline, qui Glauco vulnerato operam ferens, animos illi iniicit. Idem facit Aiacibus Neptunus lib. ν. Iliad. χερρὴν γειθυσῶν. & Minerua Græcis 2. Iliad. ἐν ᾧ σένος ἄρσεν.

ἡ ῥῆθρον ἐ θυμὸν.] De Ioue Troianis animum augente Iliad. ο. Sic & Apollo Hæctori eodem lib. ὡς ἐπὶ πᾶν ἔμπνυσε ῥῆθρον μέγα παρρηϊ λαόν.

ἡ θυμὸν ἔραρε.] Hoc de Marte Troianis opem ferente Iliad. ε. ἐν eod. lib. Iuno in pugnam descendens: ἀστυαί ῥῆθρον ἡ θυμὸν ἐκείσε.

θριμὸν δ' ἀνῶ.] Ex Odyf. ω. vbi Vlysses, qui patrem se antea celarat, cum eum se affligentem videret, tenere se amplius non potuit, quin se vindicaret: animus enim non sustinebat diuturniorem simulationem: πῶς δ' ὀρώετο θυμὸς: qui Iouis proptie quidem ad commiserationē pertinet, sed in alium sensum detortus est ab Aristotele, nempe ad animos irati ac fortis viri.

ἡ ἔξισεν ἀμύχον.] Hoc non puto facile reperiri posse apud Homerum. Et solet interdum Aristoteles adducere, quæ hodie in libris Homericis non extant, ut ut libro 4. Politicorum, παρ' ἡδ' ἐμοῖ θάνατον, quod hemistichium sine dubio hodie non est in libris Homeri: & in Elenchi quoque. Huc tamen pertinet, quod Plato in Cratylo, θυμὸν dictum ait quasi ἦσαν ἡ ἔξισεν ψυχῆς. Similia loca extant apud Poetas quamplurima, ut apud Virg. lib. 10. de Ænea: ---- Sana iamq; altius ira

Dardanio surgunt Ductori. -----

& lib. 5. de Euryalo. Videatur & Victorius in variis lectionibus de mente aut animo interiecto.

οἱ γὰρ ἐν ἀνδρείοι.] Postquam docuit fortes quoque videri, qui ira impulsu fortiter quid agant: hic iam affert, quæ dissimilitudo tamē sit inter vere fortem & ira commotum, quod ut explicet, adiungit & de iræ vi, potestate & utilitate, tam in viris

fortibus, quam in his, de quibus hoc loco agitur, quam deniq; in ipsis beluis. Differunt igitur in eo, quod vere fortis omnia honesti causa agat, ab ipsa honestate excitetur, & quod agat considerate perpenſa periculorum magnitudine, h. e. prout recta præſcribit ratio: irati vero, dolore potius, aut vindictæ cupiditate ſtimulêtur, nulla habita honesti ratione, nulla cum periculorum magnitudinis cõſideratione, quod ex beſtiis clariuſ perſpicitur, vt in quibus impetus, & vis ira maxime eluceat. Haſ igitur dolore ſtimulatas, ruere in perſequentem aut vulnerantem, ex eo docet Ariſt. quod illæ ipſe, ſi non agitentur, aut vulnerentur, eoque ſint in loco, puta palude aut in ſaltu, vbi ſetutas fore putent, neminem adoriri ſoleant: Solo igitur dolore ſtimulata ruunt in pericula. Temere autem, nullaque adhibita cõſideratione, ruere in hoſtem iratos, vt omnibus notum eſt, non demonſtrat Ariſtoteles. Virgilius ſecundo *Æneid.*

Furor iræ aque mentem præcipitant.

Satis illi fuit vno verbo indicaffe paulo inferius; ἔσθ' ἐν ταῖν δεινῶν κερσσοῶν τε. Ex hac diſſimilitudine iam conſtat vere fortes non eſſe, qui ira ſtimulentur ad pericula. Et hoc eſt, quod ait, ἐδὴ ἐπὶν ἀνδρείῳ.

Ἀλφ. τὸ ἀλγηδόν.] Locus videtur mendoſus. Itaq; Dionyſ. Lambin. legendum putat, τῶ δὲ ἀλγηδόν, vel Ἀλφ. τὸ ἔσθ' ἀλγηδόνος, &c. puto leuiſſima immutatione ita poti⁹ legendū Ἀλφ. τὸ δὲ ἀλγηδόν; nam & mox ita fere, τῶ δὲ ἀλγηδόνος, &c. quod mendigenus in omnibus ſcriptoribus ſæpe occurrit, vt vnum verbum bis poſitum à ſcriptore, ſemel omitteretur à librario ſeu Typographo.

ἐπει ἔστω γε.] Altera eſt ratio, cur beluæ, omneſq; iiii, qui dolore aut impetu ſtimulentur ad pericula, vere non ſint fortes, ducta ab abſurdo: efficeretur enim, vt & aſini, quod conſtat animal eſſe ignauiffimum, & mæchi homines nequiſſimi ſint futuri fortes. Concludatur hunc in modum:

Si, quia ad pericula ſtimulantur dolore vel ira, eo fortes ſint dicendi. Ergo & aſini & mæchi fortes erunt.

Hoc abſurdum.

Ergo & illud.

Ratio conſequentiæ ibi, τὸ πῦρ βοῦοι ἄδ: nam aſini ſæpe grauiſſimas, inquit, plagas perpetiuntur ventris & pabuli cauſa: Vt ille

ille aſinus, cui Aiaciſ pertinacem fortitudinem ac tolerantiam comparat Homerus *Iliad.* χ. ἐς ἃ δ' ἔνθ' &c. ad quem hoc loco alluſiſſe videtur Ariſtoteles. Mæchi quoque libidinis ſuæ expetendæ gratia multa pericula pleniffima fulſcipiunt: conſcendunt teſta, curſitant in nocte: de quibus videatur Horat. *lib. 1. ſerm. 11. Audire eſt opera pretium.* Eadē eſt & amoris ratio, quo inflammati multi multa ſubeunt pericula. Exemplo ſit Leander, quo de Ouid. & qui in Metaponto vere, & in Creta fabuloſe alter, tyrannum amoris cauſa occiderunt, teſte Ariſt. *l. 3. Eud. c. 1.* qualis & Galeatius ille Mantuanus eques, qui, teſte Pontano *lib. 1. de fortitudine, c. 26.* puellæ cauſa ſe cum equo in Ticinum de ponte præcipitem dare nō dubitauit. Eadē eſt & aliarum cupiditatum ratio: *Luxurioſus vel mortem, ſi ſuaue ſit, non recuſet,* inquit Ariſt. in *Eudem.* Mercator quaſtus gratia omnia maris pericula & naufragia contemnit. De ambitioſis ita Cic. *2. Tuſcul. extrem. Quid de noſtris ambitionibus? quid de cupiditate honorum loquar, qua flamma eſt, quam non cucurrerint, qui hæc olim punctis ſingulis colligebant.*

Φυσιολογία δ' εἰσικεν.] Aſſert notam, qua hæc irati fortitudo à cæteris diſtingui poſſit, nempe eſſe eam maxime naturalem, & ſecundum naturam: facileque eam in veram fortitudinem commutari poſſe, ſi finis veræ fortitudinis, honeſtum & recta ratio conſiliumque accedat. Nam generoſi animi, accedente diſciplina vere fortes tandem euadunt: ignaui & timidi natura, nunquam. Cur autem hæc maxime ſit ſecundum naturam, hæc eſt ratio, quia cauſam habeat naturalem, nempe iram, qui motus eſt animi natura nobis inſitus, vt mox dicetur. Reliqua non veræ fortitudinis genera alias cauſas habent, partim ex metu aut pudore, partim ex vſu, ſpe vel ignorantia, quæ non ſunt naturales. Itaque huius fortitudinis participes ſunt & beluæ & pueri, qui non tam ratione, quam natura duce agunt. Barbarorum quoque fortitudinem talem eſſe ait Ariſtoteles in *Eudemis*: qui impetu potius & iracundia bella gerant, & pericula adeant, quam ratione, quod idem de Cimbris & Celtiberis commemorat Cicero *2. Tuſcul.* De Germanis Seneca *lib. 2. de Ira.* De Romanis & omnibus Occidentis nationibus Scholiaſtes Græcus.

ἐξ οὗ ἀνθρωποι.] Quod ſupra de beluis, id hic de hominibus itera; nam & hos dolore concitari ad pericula: fortes tamen propterea dicendos non eſſe, ſed pugnaces potius, eo quod non

ratione, neq; honesti causa, sed impetu & dolore stimulat, pericula fortiter suscipiant.

ὅτι θυμὸς σωεργεῖ.] Ex hoc loco perspicitur, verum esse, quod veteres de Aristotele & Peripateticis afferunt, horum sententiam iram quibusdam in rebus esse utilem, nempe in fortitudine, aut factis fortibus: excitati namque hac animos fortium virorum, tanquam cote, ut ait Cicero in *Lucullo*, mendose in Lactantio, iram fortitudinis esse comitem, *lib. institution. Christ. cap. 10.* quem scribendum videatur corem. Disputari tamen potest, an, quod Aristoteles hic ait, θυμὸς viris fortibus ad res gerendas esse adiumento, de ira proprie accipi debeat, cum potius de alio quodam animi ardore & impetu, distincto ab ira: quod sane videri possit: nam etiam verba ipsa, θυμὸς, ἀργη, & Latine, *animi, ira*, dissimilitudinem quamdam sonare videntur: & Plato multis in locis laudat θυμὸς, & plane omnibus viris fortibus necessarium esse ait. Rectius tamen dicendum est, verbo θυμὸς iram intelligi, cum quod omnes veteres tam Philosophi, quam Theologi (August. Hieron. Lactant.) ita Arist. acceperint, tum quod ipse Arist. in *Eudem. l. 3. c. 1.* hac ipsa de re agens, ἀργῶν ἔκατ, καὶ δὴ ἀργῶν ἔ θυμὸς ὁ σωεργεῖ. Hanc Aristoteles & Peripateticorum sententiam & Plato tenuit, ut videre est *lib. 5. de legib. & lib. 2. 3. & 4. de Rep. multisq; aliis in locis*, ubi θυμὸν & τὸ θυμωδέες, si intra præscriptum rationis contineatur, cum in re bellica, tum etiam Magistratibus in re civili utilissimam esse & necessariam ostendit. Contra Stoici grauius eam reprehendunt, ut videre est apud Senecam *lib. 1. de ira. cap. 5. vsq; ad fin.* quibus & Cic. est assensus *lib. 1. Offi. Prohibenda autem maxime est ira, &c. & in Lucullo: Atque illi quidem etiam utiliter, &c. à natura datus has animi, &c. & ex professo lib. 4. Tuscul. ubi argumenta in vtranq; partē, vt & à Seneca eo loco copiosissime afferuntur. Plutarchus quoq; in *lib. περὶ τῆς ἀσχημοσύνης*, et si Academicus hac in re tamen Stoicos probat (ὅτι δὲ τῆς ἀσχημοσύνης ἡ ἀνδρεία) exemplo Lacedæmoniorum, de quo A. Gellius *lib. 1. cap. 11.* ex Thucydide, & Cic. *lib. 2. Officiorum.* Theologi Christiani medium seruare voluerunt. Grauius namque Stoicos reprehendunt, quod omnes animi perturbationes non amputandas, id est, moderandas, sed penitus extirpandas existimarint, qua in re eos peccare grauius. Esse namque natura nobis infitas, non opinione, ut putabāt Stoici, & hac in re Peripateticis consentiunt, φουσιωτικῆς γὰρ, ut hoc loco ait Aristoteles, vsum quo-*

quo

que seu utilitatem iræ esse admittunt, non tamen vt Peripatetici in fortitudine, sed in peccatis coercendis. Augustinus *lib. 9. de ciuit. Dei, cap. 4. & lib. 14. cap. 8. cum 2. seqq.* Lactantius eo quem dixi loco.

παρεπλήσιον δὲ ἔχει.] Dissimilitudo huius & veræ fortitudinis iam est explicata. Cognatio hæc est, quod uterque animi quodam ardore in pericula feratur. ἀφοβία utriusque est communis.

ὅτι δὲ οἱ ἀεὶ λπίδες.] Quartum est genus non veræ fortitudinis, κατ' ἐλπίδων, ut in *Eudem.* dicitur: quo ex genere sunt, qui fidenciam ad pericula sibi pepererint ex crebris victoriis, spemque inde habeant fore, ut quemadmodum sæpe antea, sic & nunc superiores sint futuri, atque ita nihil incommodi accepturi ab hoste. Hac igitur spe victoriæ quidam excitantur ad pericula: spes hæc fortes nonnullos facit, & fidentes, sunt similes. Nam in eo sunt dissimiles, quod fortes honesti causa confidunt, quod confidere sit honestum, non confidere turpe: pericula denique adire fidenter sit honestum. At spe fortes non per se, sed quia superiores se fore putant, nihilque incommodi accepturos, confidunt, quod ex eo perspicuum est, quod statim atque aliter illis eueniat, id est, inferiores se fore videntur, vulnera & incommoda accepturos, non peritent & perferant, ut fortes, sed refugiant. Recte igitur huiusmodi fortitudinem & fiduciam ebrius non ab similem esse ait Aristoteles. Nam vt *Vina parant animos*, ut inquit Ouid. & *Ebrietas spes iubet esse ratas*, ut ait Horatius, & in *Problematis.* Aristot. Omnes, inquit, vinum reddat δὲ ἐλπίδων, & Plato *lib. 1. extremo*, Vini, inquit, quo quis plus hausserit, eo maiori spe impleri solet. Quare & eleganter Antiphanes Comicus apud Athenæum *libro 10* vinum vocat Imperatorem ἐμπτηρῶν, ut quo solo homines ad audendum stimulentur: & apud eundem *lib. 2.* Dyphylus Comicus: Ex ignauo reddis audacem, inquit ad vinum: *Tunc pauper cornua collit*, ut ait Ouid. Spe igitur fortes, vere fortes dici non debent, qua de re est elegans locus apud Cic. *lib. 5. Epist. Epist. 13.* Itaque hoc etiam fortiozem me puto, quam te ipsum præceptorem fortitudinis, quod tu mihi videre spem nonnullam habere, hæc aliquid futuro meliora. Casus enim gladiatorij, &c. vetabant me Reipubl. penitus diffidere. Itaq; alterum minus mirum, fortiozem te esse, cum aliquid speres, alterum mirum, spe vlla teneri. Et mox: Ergo & domestica & publica paulo etiam fortius fortasse.

P 4

quam

quam tu ipse qui precipis, feremus. Te enim spes aliqua consolatur. Summa hæc est: Fortiorem se esse quam Lucium, eo quod hic spes fretus, Cicero vero nulla spe, fortiter tamen ferat calamitatem Reipublicæ à Cæsare oppressæ. Huius generis fortitudo in adolescentibus maxime cerni solet, qui propter rerum imperitiam magna spe sæpenumero inflati, quidlibet audent. Et hoc est, quod Aristoteles 2. Rhetor. Adolescentes fortiores & audaciores plerumque esse ait, tum, quia iracundos, tum, quia δέλιπιδας, id est, spei plenos.

διὸ καὶ ἀδρειότεροι.] Locus est insignis, fortitudinem in reipennis magis cerni, quam in rebus prouisis: seu fortiores videri, qui rebus subitis non perturbentur. Ratio, quia in rebus reipennis magis cernatur habitus, repentina magis ex habitu, prouisa ex consilio & deliberatione gerantur, concludi potest hunc in modum:

Quæ ex habitu, ea magis declarant fortitudinem.

At repentina ex habitu.

Ergo, &c.

Propositionis ratio hæc est, quia & ipsa fortitudo sit habitus. Assumptionis hæc est ratio: quia nulli præparationi aut præmeditationi in rebus subitis sit locus, quod vel ex eo perspiciatur, quod orationem, verbi gratia habere, sumpto tempore & præmeditato quilibet facile possit: ex tempore non nisi orator. Est & altera ratio ab Arist. prætermissa: eo quod omni repentina sint grauiora, prouisa leuiora. Formula sit ista:

In rebus difficilioribus & grauioribus cernitur maxime fortitudo.

Atqui subita sunt grauiora.

Ergo in subitis magis cernitur fortitudo.

Propositio explicata est lib. 1. & 2. vbi dictum est, in rebus magis arduis spectari virtutis τὸ καλὸν καὶ τὸ δέον. Assumptio copiosissime explicatur à Cicerone lib. 3. Tusculan. Hoc tamen admonendi sumus: Repentina non intelligi hoc loco ea, quæ supra hominis vires sint, vt incendia, fulmina (nam supra dictum, in his non cerni veram fortitudinem) sed humana pericula. Perperam autem hoc loco ex vna Aristotel. ratione Dionysius Lambinus conuertendo fecit duas.

ἐν λογισμῷ.] Phrasæ sunt Aristoteli vsitatæ, contrarie fieri quid ἐν λογισμῷ, & ἀφ' ἑξῆως, aut ἀπ' ἑθῶς, quia & vsus est phrasæ lib. 2. Rhetor.

ἀδρειοί

ἀδρειοί ἢ φαίνοσθαι.] Quintum est genus adumbratæ fortitudinis, ex imperitia aut inscientia, δι' ἀπειρίαν καὶ ἀγνοίαν dicitur, ab Aristotele in Eudem. quæ maxime cernitur in pueris & furiosis, quos interdum & aspides, & serpentes tractare manibus, aliæque grauiissima perpeti imperitia, cernimus. Habet autem hæc fortitudo affinitatem cum priore, eo quod vtrique nihil incommodi se accepturos existiment, illi quidem spe, quam ex victorijs conceperint, hi spe quoque, quam ex imperitia, nullum putantes subesse periculum.

ἢ πόρρω ᾤ.] Obseruandus est vsus particulæ πόρρω. Sic & infra cap. 11. πόρρω αὐτῶν ἐστὶν ἡ ἀνθρωπότης. & infra 10. in fin. πόρρω εἶναι ἔδιδάξαμεν.

χείρους ἢ ὄσφ.] Quæ sit huius cum priore similitudo, iam dictum est, quæ dissimilitudo, hic explicatur, & ait Aristoteles hos illis esse deteriores, eo quod hi nullam plane viri fortis speciem & dignitatem præ se ferant: vt pote qui statim periculo intellecto fugiant: illi vero spe & victorijs inflati, more virorum fortium se parent, & paulo diutius perstant, neque prius fugiant, quam inferiores se fore perspexerint, & sic accipio verbum ἀξιώματι ἔχον, id est, speciem gerere, aut splendorem præferre. Phrasæ est Aristoteli vsitata, infra lib. 4. cap. 2. & in Polit. lib. 3. cap. 7. Huius quoque generis fortitudo in adolescentibus maxime lucet, quos propter imperitiam rerum, iam diximus ex Aristot. esse δέλιπιδας, eaq; re audaciores: vbi & Aristoteles, senes ait esse ἀνδραγαθίας ἀπὸ τῆν ἱμπερίαν. Huc quoque pertinet vulgatum Prouerbum: γλυκύς πόλεμος τοῖς ἀπίστοις.

ὁμοῖ ἐν δόξῃσι.] Exemplo ostendit per imperitiam fortes, cognito periculo statim fugere. Olim namque Sicyonijs ab Argiuis superatis, cum Pasimachus Laco Hypharmosta Satrapa equitatum auxilio Sicyonijs adduxisset, hoc stratagemate ipsos victores Argiuis vicit. Equitibus namque suis ad pedes desilire iussit, & Sicyoniorum illis accomodatiss scutis (equos ad arbores religarat) id est, in Argiuis inuasit, qui propter scuta putantes esse Sicyonios, contra fortiter se ingesserunt. Mox cognitum esse Lacedæmonios, statim terga verterunt. Quod Scholiastes Græcæ commemorat è Xenophonte 6. ἐκλυκῶν, lapsus, nisfallor, memoria, Nam in Xenophonte nusquam reperitur Sic olim & Treueri Labienum fugam simulantem, ipsi vere fugere putantes, insecuti, cum ille mox signa constituis-

set, & in hostes conuertisset, illi cum præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se venire viderent, impetū modo ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam coniecti, proximas sylvas petierunt, inquit Cæsar *lib. 6. de bello Gallico*. Similis fere fuit fraus Patrocli Achillis armis induti, de quo apud Homerum *Illiad. ٥*.

CAPVT IX.

COMMENTARI.

Περὶ θάρρη ἢ ἄρα.] Quatuor fere hoc capite continentur. Primum, et si *περὶ θάρρη* & *φόβος* fortitudinem versari d. est, magis tamen in formidolosis eam spectari. Ratio, ὅτι ἐν τῷ *θάρρη*, eo quod fortior vulgo iudicetur, qui in rebus formidolosis imperterritum se præstet, quam qui audacem in rebus contrarijs. Ratio rationis est ista, eo quod cum duo potissimum munera sint viri fortis & fortitudinis, aut perferre pericula, aut hostem inuadere: certe illud multo grauius & periculosius esse constat: qui enim hostem inuadit, bona spe fertur: qui sustinet, inuictio plane videtur animo.

τὸ δὲ ἐν λυπηρῶν.] Aliquoties iam dictum est, fortem res asperas & molestas perperellu subire. Hinc alterum huius capituli membrum elicitur, fortitudinem non esse absq; dolore & molestia, esse quoq; maxime laudabilem; eo qd difficilius sit molesta perferre, quam à iucundis abstinere. Præstantior igitur temperantia est fortitudo. Illa namq; in abstinendo à rebus iucundis, hæc in reb. asperis perferendis versatur. Quod autem hoc loco dicitur, fortitudini coniunctum esse dolorem & molestiam, in quæstionē reuocari potest. Dictum namq; est *supra lib. 1. cap. 8*. Virtutis actiones coniunctam habere voluptatem. Respondet Aristot. id intelligendum de alijs quidem omnib. virtutibus. excepta fortitudine. Nam certe pericula, vulnera, mortes perferre (quæ propria sunt viri fortis) non potest non esse molestum. Fortitudinis igitur facta sunt cum dolore: Finis tamen est eum voluptate. Honesti namq; causâ alacriter & sponte ea perferret vir fortis. Ostendit exemplo ludorum Gymnicorum, in quibus τὸ πᾶλῶ ἔϊνετο (sic ab Aristot. vocari solet finis, cuius gratia quid fiat) nempe corona ex olea, puta, aut lauro; & honores, puta victus publicus in Prytaneo, statuar. quib. victores in illis ludis affici solēt. Est igitur & in his finis iucundus: sed ad hunc assequendū multæ plagæ & molestiæ sunt

sunt capiendæ: adeo quidem, vt finis iucunditas vix cernatur. *τὸ δὲ ἐν κύκλῳ.*] Elegans est particula *τὸ κύκλῳ*, Aristoteli vsitata, qua res omnes, rem aliquam principalem cingentes & circumstantes notantur, vt h. loco fortitudinem cingunt pericula, vulnera, mortes, &c. in *Rhet. li. 1.* hominis *τὸ κύκλῳ* sunt, nobilitas, bona, educatio, &c. vbi agitur de Encomio.

εἰς τὸ σπέρματι.] Hæc clausula commodius abesse possit, vt ita legatur: ἀλλήλων ἐν λυπηρῶν & πόνῳ, id est, *cadi dolorem & molestiam asserit; vt & omnis exercitatio*. Id namque valere mihi videtur, hoc loco, ὁ πόνῳ: Agitur namq; de ludis gymnics & exercitationib⁹, quod *supra li. 1. c. 6.* explicauimus.

Ἐ ἀκούει ἔσαι.] Elegans est dicendi genus, tam græcis quam latinis vsitatum, ἀκούει π πνι εἶναι, inuitum quid cui esse; & βελορθῶ π πνι εἶναι. Latinis, volenti volenti cupienti inuito quid esse, id est, inuito aut volenti seu voluntate alicuius, seu probanti aut improbanti quid alicui accidere. Quam phrasin quia hoc loco non perspexerunt Interpp. male reddiderunt. Sic namq; vertendum: Mors quidem & vulnera viro forti molesta, & inuita sunt. Sic Demosthenes *περὶ τεφρών. ἀνβελορθῶς ἢ τῆ τοις ἀκούειν, an volentibus his sit audire, an bona cum voluntate audiunt*. Salustius in *Inurbino*: *Et quia neq; plebi militia volenti erat, putabat Marus, &c.* Et in eodem: *vi militibus exaquatus cum Imperatore labor volentibus esset*. Tacitus *lib. 1.* bellum quibusq; inuitis aut cupientibus erat. Et *lib. 15.* hæc atq; alia plebi volenti fuere, &c. Qui vnus Tacitus scriptor sapissimè hac phrasin est vsus.

ἐν δὲ ἐν μείζον.] Hoc fit tertium in hoc capite obseruatione dignum, nempe quo quis sit beator, omnibusq; bonis & virtutibus instructior, eo magis inuite mori, mortemq; ferre iniquius. Rationem adjicit Aristot. eo quod maximis bonis & commodis se orbari sentiat, atq; adeo hac ipsa luce, qua se dignissimum esse iudicet, vt pote præstantissimum. Graue est autem & ea re orbari, qua quis se dignissimum existimet, & magnis vitæ commodis. Quod idem commemorat Cicero *lib. 1. Tuscul.* vbi contra eos, qui hoc argumento (graue esse priuari magnis vitæ commodis) mortem docerent perperellu acerbissimam, erudite disputat. Ad hanc Aristotelis sententiam facit, & querela Theophrasti, quem mortem scribit Cicero in *Tuscul.* grauius de natura conquestum, quæ cornicibus longissimam, hominib. longe dignioribus tenuissimam vitam fit

fit largita. Huc quoq; pertinet Aristippi dictum, in quendam suum reprehensorem. Nam cum in mari veherentur vna, & ex vectoribus vnus Aristippum reprehenderet, quod tempestate exorta expallescere: *Non mirum*, inquit Aristippus, *cur tu de vilissima vita, ego ut Philosophus, de insigni & diuinitate dignissima pericliter.* Fundamentum tamen huius opinionis in animi mortalitate positum videtur: Nam Christianus aliter responderet, vt cui longe maiora bona & commoda sunt proposita.

ἔδει δὲ ἐν ἀπάνοις.] Modo est explicatum, in omnibus virtutibus non semper iucundas esse actiones, nempe in fortitudine: quod ad finem tamen attinet, etiam in fortitudine voluptatem contineri, omnium virtutum finem esse iucundum.

σπαράσας ἢ ἔλθῃν.] Est velut ἐπιμέτρον, seu corollarium disputationis de Fortitudine, nempe posse quem bonum esse militem, etiam si non sit fortis, ijsq; bonis & virtutibus praeditis, quibus vir fortis: nam ἐτοιμοὶ ἄδ, &c. cum quo quis plura bona habeat, eo magis ea metuat amittere: quo pauciora, eo minus: efficitur vt licet miles non ijs ornatus sit bonis, quibus vir fortis, paratus nihil minus sit ad pericula obeunda, & mortem etiam cum vita, vt pote vilissima commutandam.

ἢ δὲ ἐν, &.] Facile, inquit, est, breuiter ex prioribus elicere fortitudinis definitionem, nempe esse virtutem, quae moderetur res formidolosas & contrarias belli, &c.

CAPVT X.

COMMENTARI I.

Μὴ ἐν πῶτοντι πεί.] Explicauimus supra initio cap. 6. quibus adijciatur, quod ait Aristot. lib. 7. Polit. cap. 13. partes animi expertes rationis, iram & cupiditatem natura priores esse ea, quae rationis est particeps, seu ipsa ratione. Putabant namque Philosophi rationem homini nascenti statim non ingenerari, sed progredientem demum aetate, animam, vt loquuntur Theologi, non esse ex traduce. Gellius lib. 11. cap. 5.

ὅτι μὲν ἐν μεσότητι.] Toto hoc capite hoc agit Aristot. vt exquirat, quibus in rebus, velut in materia versetur temperantia. Et supra quidem l. 2. commemoratum est versari in voluptatibus & molestijs, quod hoc capite distinctius demum explicat. Et primum quidem, magis eam versari in voluptatibus, quam

quam in molestijs, quod perspicitur ex nimio, nempe intemperantia. Nam omnibus fere est notum, Intemperantem eum esse, qui immoderate voluptatibus vtatur. Et hinc est, quod Aristot. adiungit haec verba, ἐν τῆσιν ἢ ἐν ἀχρηλασία, vt ex intemperantia, cuius verbi & vitij vis magis vulgo est nota, melius cognoscatur eius contrarium, temperantia.

διηροδωσαν ἢ.] Voluptatum partitione ostendit, in quibus proprie voluptatibus versetur Temperantia & Intemperantia. Voluptates igitur aut sunt animi, aut corporis. Animi, vt quae ex honorum, artium & contemplationis studio capiuntur. Eodem referri possunt, quae ex vibus, diuitijs, venationibus, equis, canibus alendis, congressibus & confabulationibus capiuntur. Corporis sint ea, quae sensuum adiumento fiunt, de quibus mox. Hac autem diuisione vsus est & infra lib. 7. extremo. Cicero quoque: *nihil*, inquit, *terius corporis voluptate.* Definit autem Aristoteles, animi voluptates esse eas, in quibus nihil afficiatur corpus, sed ἀλόγισα porius, i. est, ψυχή, animus. Id enim hoc loco valet ἀλόγισα, communiore notione & parte posita pro toto, vt recte admonuit Scholiastes Graecus. Perperam igitur nonnulli hoc loco ἀλόγισα vim agitantes vertunt. Nam & ipse Aristoteles ψυχικὰς vocat has voluptates.

οἱ ἢ πεί ἐν τριαύτως.] Excludit primum a Temperantia omnes animi voluptates, eo quod vulgo, qui harum sint studiosi. aut mediocriter, aut nimium neq; temperantes, neq; intemperantes dici soleant, sed proprijs alijsq; nominibus.

πεί ἢ ἐν σωματικὰς.] Exclusis animi voluptatibus, relinquatur temperantiam & intemperantiam in voluptatibus corporis spectari. Verum quia & haec sunt multiplices, adhibita distinctione subtiliori, veram temperantiam materiam, eiq; propriam voluptatem, exquirat, perlustratis singulorum sensuum voluptatibus, & primum quidem eas, quae oculis capiuntur, remouet a temperantia: quales capiuntur ex tabulis pictis, signis & statuis, oculis & forma mulierum. Signorum cupiditate laborantem describit Horatius Damasippum lib. 2. Sermonum Sermon. 3. & Cicer. 7. Epist. familiar. Eodem morbo (Sic enim proprie hanc cupiditatem vocabant Latini) in poculis & vasis potissimum laborauit Verres. De quo Cicero tota oratione V. Verriana de signis. Gemmarum cupiditate laborauit Papa Paulus III. de quo Platina. Et Francorum Rex, Fran-

Franciscus primus, & Anglorum Henricus IIX. Sic & *Eneas lib. 1. Æneid. Oculos & animum pictura pascit inani.*

Cur autem hoc morbo laborantes huc non pertineant, eadem est ratio, nempe, quia intemperantiæ vocabulum de his vulgo non prædicetur. Voluptates quoq; auribus capiuntur, vt quæ ex acroamatis, aut histrionibus, musicisq; capiuntur, item remouet à re præsentī, eadē ratione. Quare & in *Eudem. li. 3. c. 2.* qui Sirenum cantu capti fuerint, negat fuisse ἀγκυλάσας. ἢ τοὶ δόξαιεν.] Etsi, inquit, voluptates aurium aut oculorū huc non pertinent: licet tamen ijs vti modice & immoderate, h. e. nimium quoq; , parum & mediocritas in ijs potest cerni. Quærat igitur aliquis quo referri hæc debeant, nempe luxus in tabulis pictis, in acroamatis, saltationibus, tripudijs, statuis, vestibus quoq; , &c. puto omnia hæc ad liberalitatem referenda, cuius præiū scribit esse Arist. τὸ φιλόκαλον, in *lib. de virtutib. idē τὰς αἰεὶ πῶν.*] Nunc de voluptatibus, quæ odoratu percipiuntur, vt quæ ex vnguentis, suffitibus, thymiatīs, musis, rosīs, &c. & ne in his quidem versari Temperantiā aut Intemperantiā ait, nisi ex euentu. hoc est, proprie ad Intemperantiā hæc voluptates nō pertinent, sed tamen aliquo modo pertinere possunt, ea nempe ratione, quia vere intemperantes his quoq; delectantur. Delectantur. a. eadem causā, quia voluptatum ipsis propriarum recordationem excitent, verbi gratia, delectatur Intemperans vnguenti odore, non tam propter ipsum odorem, quam quia ipse suæ propriæ voluptatis memoriam faciat, declarat exemplo beluarum, quas & ipsas videre licet nullam propriam voluptatem capere ex odore ciborum, vt canes ex odore leporum, ex euentu tamen seu per accidens eo odore delectantur, vt pote quia recordentur, aut etiam spes ipsis fiat, fore, vt ijs potiantur & vescantur. Quia in re propria est earum voluptas.

αἱ κύνες.] Hic est mos Græcorum, vt quotiescunque loquantur de venatione (vt & Latinorum) foeminino vtantur Canum verbo, vt ostenditur ex annotat in *Lucret.* cuius & hic exemplum habemus.

ὄσων ἔλαφον.] Alludit ad Homeri versum *Iliad. γ.* vbi Menelaum, quia cum Paride singulari certamine congressurus esset, lætante comparat leoni lætanti, viso à longe ceruo aut capella, αἶς ἢ λέων ἔλαφον. Exemplum quoq; hac de re fit Philoxenus, quem scribit *Ælianus li. 10.* ollæ odore mirifice delectatum,

statum, vt pote qui helluo fuerit celeberrimus, de quo mox. αἰεὶ αἰεὶ τοιαύτως δῆ.] Relinquit igitur, versari temperantiā & intemperantiā in ijs voluptatib; , q̄ homini cum beluis sunt communes Quare & maxime feruiles & beluinae videntur, in quibus cernitur intemperantiā, ea; re turpissimū & beluinum videtur vitium, nempe, quæ ex gustatu & tactu percipiuntur. Qui duo sensus beluarum videtur proprii, eo quod ex his solis voluptatem capiant, ex alijs non item, vt præclare Aristoteles in *problem. sectione 28.* & *Gellius lib. 19. cap. 2.*

φαίνονται δὲ καὶ τῆ.] Valde constringit temperantiā & intemperantiā materiam; nam ne gustatu quidem vix eas cerni, quod ipsum eleganter in *Eudem.* Aristotel. *Vulgo quidem*, inquit, *ex opinione multitudinis, ἀγκυλάσια seu intemperantiā in diobus, gustatu & tactu: vere tamen & proprie, in tactu duritaxat versatur.* Quod exemplo confirmat Aristoteles eorum, qui vina aut obsiona probant. Nam gustatu nō tam delectantur, quam fructione; & certe gurgites illi, cum vinum ita in guttur suum infundant, tanquam in vtreum aliquem, nihil curantes aliud, nisi vt quam plurimum exhauriant, prope vt percolando vino nati videantur, non admodum possunt suauitatem eius gustando percipere. Quod & eleganter Varro *apud Nonium.* *Quis in omni vita,* inquit, *helluo olfacit temetum.* Iudicium igitur vini, quod est in gustu, nullum fere est helluonum, sed potius delicatorum & elegantium hominum, qui guttatim vinum infundentes, & poculum oculis naribusq; sæpe admouentes, omnes vini suauitates aucupantur, vt ille apud Euripidem Silenus.

ἢ πᾶν ἢ χαίρουσι.] Quærat aliquis, an gustatu nihil omnino vtatur intemperans, & ait: aut nihil, aut perperā eum vt gustatur. Nam ratione iudicij, quo gustatus saporis discernit (quod coqui faciunt, & exploratores illi vinarij) non vitur: ratione vero tactus cum gustatu coniuncti vitur. Nam absq; tactu non est gustatus.

διὸ καὶ θυζατότης.] In quibusdam libris, πὲς φιλόξενον ἐλεξιῶν ὀψοφάγον, sed ea φιλόξενον, ἐλεξιῶν, vt spuria recte induxit Victorius. Nam sunt ex interpretatione: πὲς adiecit Magistellus scil. φιλόξενον, ἐλεξιῶν. Et certe Philoxenus Erixidis filius intelligitur hoc loco, de quo Athenæus *lib. 1.* hoc idem cōmemorat. Alter quoq; φιλόξενον Cytherius collum sibi tricubitale ead. de causa optasse dicitur à Machone comico apud Athe-

Athenæum *li. 8. cap. 6. fol. 546. & 547.* Hoc igitur argumen-
to docet Aristoteles intemperantiam maxime in tactu versari.

χριστάτη δὲ.] Versatur igitur, inquit Aristoteles, intempe-
rantia, in sensu maxime communi, omnibus puta animantibus.
Eaq; re turpissima est intemperantia, eo quod in eo sit sensu,
qui plane est beluinus, hominiqu; conuenit, non qua homo,
sed qua belua.

ἢ ἢ αἰ ἐλθερίωταλω.] Magis h. loco astringit materiam
intemperantiæ. Nam ne quidem in omni tactu cum cerni,
nempe in frictionib. & calfactionibus gymnasticis ac balnea-
rijs: ex quibus tamen voluptas, quæ capitur, est ex tactu, de
quibus apud Galenum *lib. 3. de tuenda ualitudine.* Et hac ipsa
ratione seu distinctione turpiorem esse ostendit intemperan-
tiam, vt quæ ex voluptatibus tactus magis ingenuas & hone-
stiores non attingit, versatur in scædioribus, &c.

CAPVT XI.

COMMENTARII.

Τῶν δὲ ἐπιθυμιῶν.] Reperta temperantiæ & intemperantiæ
materia, nempe, potu, cibo, & vener: hoc capite quemadmo-
dij vtantur, intemperans, sensus expers, & temperans, osten-
dit, id est, quemadmodum se gerant in voluptatibus & mole-
stijs.

ἢ ἢ ἐπιθυμιῶν.] Vt modum vtendi & abutendi voluptati-
bus reperiat, eas primum diuidit bifariam: nam vel esse natu-
rales & communes: vel aduentitias & proprias. Sub naturales
refert desideria cibi, potionis, & Veneris, eo quod natura duce
expetantur, & quidem ab omnibus, eaq; re communes vocat.

ἢ δὲ δὴν φησιν.] Honestè Aristoteles & rectè Homericò le-
ctuli vocabulo Venerem significat. Extat apud Hom. *Iliad.*
υλε. vbi Thetis Achillem, ita in Hectoris cadauere vexando
occupatum, vt se ipse non respiceret, grauius obiurgans, *τίκνοι*
ἐμὸν, &c. neq; curam, inquit, cibi *ἔπε τε δὴνῆς,* habes, neq; lecti.

πὸ δὲ τοικῶδε.] Alterum est membrum seu species volupta-
tum, quas proprias & aduentitias vocauit, nempe cum quis
hunc vel illum cibum, hic pisces, ille aliud expetit. Quæ cupi-
ditatis species, quia non est vniuersumodi, & simplex, neq; natu-
ralis, (quam constat vniuersumodi esse, & vno modo semper age-
re) neq; communis (nam hic, ille aliud expetit) dici potest.

Habet

Habet tamen aliquid à natura, eo quod ipsa corporis consti-
tutio (quæ naturalis est) & affectio seu Crasis multum iuuat,
ad hoc vel illud expetendum, vt Melancholici fere amara ex-
petunt, sanguinei suauiora: Septentrionales multa carne &
potu: meridionales herbis potius delectantur.

Ἐνια πάντων ἰδίᾳ.] Quasi dicat, si voluptas aut cupiditas
propria nihil haberet à natura, certe nulla esset res, quam per-
æque omnes expeterent, semper variarent. Nunc sunt quæ-
dam, quæ ab omnibus expetantur, & præferantur rebus vilio-
ribus, vt candidus & bonus panis atro & male cocto.

ἢ ἢ ἐπιθυμιῶν.] Consentit fere hæc partitio cum ea, quæ
postea sunt vsi Epicurei. Hic namq; cupiditates trifariam di-
uidebat, in naturales & necessarias: naturales & nō necessarias,
& inanes: quam tamen diuisionem, vt non ex arte factam re-
prehendit grauius Cicero *2. de Fin.* nam rem ipsam probat
(sed artem diuidendi non) vult ita potius diuidi, vt cupiditates
aliæ sint naturales, aliæ inanes. Deinde per subdiuisionem natu-
rales aliæ sint necessariæ, vt cibi & potus: aliæ non item, vt
Veneris. Inanes vocat Epicurus, quas hoc loco proprias & ad-
uentitias Aristoteles, vt nimiam honoris, imperij, gloriæ, li-
bidinum, & deliciarum cupiditatem. Videatur & Plato *lib. 8.*
Ἐρ. 9. Polit. de Repub.

Ἐν μὲν ἔν τῷ.] Confecta diuisione iam vsum explicat, & ait,
in naturalibus à paucis peccari, & vna tantum in re, nempe in
nimio, quales sunt lurcones, helluones, ventres, qui etiam
vulgaribus escis vltra modum se explent

αὐτῶν.] Scilicet ἐνδεῖαν, hoc est, inanitatem seu vacuum
non vero vt omnes Interpp. vertunt, ventrem. Nam & præ-
cessit ἀνάπαλιν ἡρώσις τῷ ἐνδεῖαις, vt hoc loco παληρέντες.

ἄξι δὲ τῷ ἰδίᾳ.] Dicitur est in voluptatibus seu cupidi-
tibus communibus, à paucis peccari & quidem vna in re, eosq;
dici *κασιμέγρους* & *κασιρίδας*, latine ventres & lurcones, non
v. ἀγκλάστους seu luxuriosos. In proprijs .a. cupiditatib. à multis
& multimodis seu multifariam quadam ἀπὸ θῆσσι, iam docet
Aristot. & hos proprie dici ἀγκλάστους. Ad has autem proprias
cupiditates referendos omnes, qui græce dicantur *φιλοπιδύτας*,
hoc est, qui cuiuscunque rei præter modum aut præcipue sint
studiosi. Vt si qui sint spectaculorū, musicæ, vini, piscium, car-
minum, librorū, mulierū, &c. nimium amantes, quales græcis
dicunt *φιλοθεάματα*, *φίλοιστοι*, *φίλιχθους*, *φίλοπιδύδες*, *φιλολόγοι*.

Q

ἢ πᾶ

ἢ τῶν χαίρων.] Commemorat modos varios, quibus peccatur in his cupiditatibus: primum, quia concupiscantur ea, quæ sit nefas, vt Veneris cupiditatem in genere, communem vult Aristoteles, & quidem ipsa natura: at certe Veneris putacum nupta est nefaria, qua de re videatur Horatius *libr. 1. Serm. ferm. 3.* Sic commestationum cupiditas est dedecorosa. Deinde, quia plus æquo concupiscatur, quamuis licitum, vt sunt fere, qui dicuntur φιλοστοίχοι. Tertio, quia more vulgi, id est, nullo discrimine, nulla honesti habita ratione. Quo morbo laborasse Parthos scribit Plinius, quos, quia summa auiditate indiscretos cibos caperent, plerisque foetida anima fuisse ait. Postremo, quia non eo quo deceat modo, concupiscantur, quamuis licita, vt vesci in publico, aut in diuersorijs, & cum in famibus sodalibus. Huc pertinet, quod Aristoteles *libello de virtutibus*, luxuriosos plerisque ait esse impudentes. Et Cicero *de Finibus*, eos non ita religiosos esse ait, quin & de patella vescantur.

ἢ μὴ τῷ δει.] Obscurior est clausula. Vertunt plerique, vel quo dedecet, alius, vel qua parte non decet, qui & flagitiosam obscenitatem subesse putat. Absent à veteri translatione, & Argropyli, recte. Nam quod hac nota seu clausula significari possit, iam expressum fuit prima clausula. οἷς μὴ δει, omisit & Græcus Scholiastes.

καὶ πάντα.] Explicatis peccatorum in cupiditatibus proprijs, generibus: adiungit in his omnibus peccare & offendere luxuriosos.

καὶ τῶν λύπας.] Notum est duo esse capita materiæ, temperantiæ & intemperantiæ: voluptatē videlicet, & molestiam. Adhuc de voluptate: nunc de molestia, vbi interijcit dissimilitudinem quandam inter fortitudinē & temperantiam, ignauiam & luxuriam. Nam & fortitudinem ignauiamque, in molestia versari constat, nempe, in periculis, vulneribus, & morte preferendis, quæ certum est esse molestissima. Fortitudo igitur in doloribus versatur, vt preferendis & subeundis vtiliter: ignauia vt non subeundis: temperantia vero in iisdem spectatur, quia earum præsentia non doleat, non moleste ferat, si nullis sit in voluptatibus: luxuria vero moleste ferat. Ex his quoque perspicuum iam est, quemadmodum temperans & luxuriosus in molestijs se gerent: alter namque grauius dolet, si prematur doloribus, neque sit in voluptatibus: alter non

item, sed vt in voluptatibus, item in molestijs moderate se gerit.

ἀπὸ τῶν ἄλλων πῶποτε.] Id est, has res iucundas alijs omnibus rebus honestis & vtilibus, propinquis etiam, patriæ & legibus anteponeere solet.

διὸ καὶ λυπεῖται.] Dictum est modo, luxuriosos omnes omnino persequi voluptates, omnia quæ sint iucunda, expetere, rapi & duci cupiditatibus & voluptatibus. Hinc elicit pulcherrimam sententiam Aristoteles, luxuriæ perpetuum comitem esse dolorem, eaque re hoc vitium etsi frequens: tamen diligenter prospectum, esse miserrimum, vt potè cum perpetuo dolore coniunctum. Quod etsi Paradoxum videtur, vt ex voluptate oriatur dolor: tamen confirmat hac ratione, quia nulla absque dolore sit cupiditas. Concludatur hoc modo:

Qui cupit, dolet.

Luxuriosus cupit.

Ergo, &c.

Propositionis ratio, eo quod rei aut voluptatis expetita, quia etiam absit, moram ferre non potest. Hinc dolor. Assumptio, luxuriosum cupiditatibus semper flagrare, non eger confirmatione. Quare etsi absurdum & admirabile prima facie videtur, vt doloris & molestiæ, cui sit causa voluptas: verissimum tamen est, non tam præsens, quam absens & expetita, seu non tam per se, quam ex euentu, vt naui euerse causa per se est maris tempestas, ex euentu, gubernatoris absentia.

καὶ τῶν λύπας.] Argumento à minore ad maius ducto, ostendit, non reperiri, qui nullis capiantur voluptatibus: aut quibus inter res molestas aut iucundas non sit discrimen: non reperiri, inquam, qui nullum in cibis delectum curent. Nam & beluæ id curant & norunt, quæ quibus sint iucundiora palato. Quare & *infra libr. 7.* hoc hominum genus, aut *infra* homines, id est, beluas, aut supra, id est, deos potius esse ait, cuiusmodi sunt, qui posthabitis omnibus voluptatibus totos contemplationi se dedunt.

ὁ δὲ σύμφων.] Explicatis extremis, quemadmodum in voluptatibus & molestijs comparare se debeant: hic iam de medio seu temperante ipso explicat. Quæ verba, quia sunt paulo perturbatoria, nos adhibita distinctione ita explicemus. Voluptates igitur aut sua sponte sunt probrosæ & turpes: aut

ſua ſponte honeſtæ: aut mediæ & neutræ. In probroſis maxi-
me verſatur luxurioſus, vt in ſupris, in commefſationibus
Symphonijs & Choreis (quas accomodate ad hunc locum
Tropus lib. 30. vocat inſtrumenta luxuriæ) inuſitati denique
cibi, ſpectacula, condimenta, &c. Ab his plane ſe abſtinet tem-
perans, tantumq; abeſt, vt ea concupiſcat, vt deſeſtetur potius,
& odio digna iudicet. Honeſtæ per ſe voluptates capiuntur
ex ijs rebus, quæ bonam valetudinem & vires tuantur & con-
ſeruent, vt vitati cibi & potiones, ambulationes & exercita-
tiones. Et in his maxime verſatur temperans, has maxime
perſequitur, omnia refert ad bonam valetudinem, aut etiam
ad firmiorem corporis conſtitutionem ſeu *διεξίαν*. Quæ ta-
men ipſa, licet per ſe honeſta & expetenda, non immoderate,
ſed bono modo & modice expetit. Poſtremi generis ſunt cibi
& potiones paulo lautiores, & Venus. In his ſe ita gerit, vt re-
ctâ præſcribit ratio, id eſt, ſuo loco, tempore, modo, & de-
core expetit, deinde ſi & hæc bonæ valetudini non noceant, &
honeſti quoq; cauſa, denique pro modo ſuarum facultatum.
Nam abſurdum ſit tenuem expetere lautiora. At imtemperans
ſeu luxurioſus in his medijs plane alium ſe gerit, & rectâ repu-
gnat rationi.

ἢ ἄλλ' ἐδένει ἑδ.] Inducendum eſt ἐδένει, cum, quia in ve-
teribus quibusdam codicibus nō reperitur: tum, quia corrup-
pit ſententiam & phraſin. Nam totus hic locus à verbo ἐδὲ
ἐπιθυμεί, ad verbum ἐδένος coniuncte legi & intelligi debet,
hunc in modum: ἐδὲ ἐπιθυμεί ἐδένος, ἢ μετρίως, &c. ἑδὲ ὁ-
λας τῶν τοιάτων, id eſt, nullam rem ſeu voluptatem expetit, niſi
modice, nullam plus a quo. Vna præterea eſt nota temperan-
tiæ, quam modo prætermiſimus, Temperantem vt non efferi
lætitia præſentis voluptatis: ita abſentis dolore non crui-
ciari, &c.

CAPVT XII.

COMMENTARIJ.

Ἐκείτω ὃ μέλλον.] Duo fere hoc capite explicantur; Pri-
mum, diſſimilitudo triplex inter Ignauiam & Intemperan-
tiam. Deinde origo & ratio verbi αἰσλασίας.

ἐκείτω ὃ μέλλον.] Affertur prima diſſimilitudo, Intempe-
rantiam magis eſſe voluntariam noſtræq; arbitrij, quam igna-
uiam.

uiam. Confirmat duabus rationibus, vt recte Thomas, non-
tribus, vt perperam alij. Prior eſt à voluntatis ſeu voluntarij
coniuncto ſeu proprietate, nempe à voluptate. Conſtat au-
tem ex initio huius libri: Ea quæ cupientibus & volentibus
nobis ſiant, cum voluptate quadam fieri: quæ inuitis & no-
lentibus, cum dolore & moleſtia. Formula ſit iſta:

*Qua cum voluptate, magis ſunt voluntaria, quam qua
cum dolore, quod iam eſt explicatum initio huius
libri.*

*Atqui luxuria vere eſt cum voluptate, ignauia cum do-
lore: perſequitur namq; voluptates luxurioſus, refugit
vulnera & dolores ignauus.*

Ergo luxuria magis eſt voluntaria, quam ignauia.

Nam, vt recte adijcit Ariſtoteles, quæ cum voluptate, ſunt
expetenda, vt eſt luxuria: quæ cum dolore, vt ignauia, fugi-
enda. Nam & ſic concipi poteſt formula:]

*Qua expetenda, magis ſunt voluntaria, quam que fu-
gienda.*

*At luxuria, utpote cum voluptate, magis videtur expe-
tenda, quam ignauia, vt qua cum dolore.*

Ergo, &c.

[*ἐξίτησι*, id eſt, deturbat, *ἐξες καὶ πτες*, qui exierunt de ſua po-
teſtate, quorum mens de ſua ſede eſt deturbata, id eſt, qui non
ſunt mentis compotes.]

ἢ ἢ μὲ λύπη.] Altera eſt ratio (cur magis voluntaria ſit)
à voluntatis ſeu voluntarij cauſa, nempe ſcientia aut ignorantia
ſumpta: iſta hæc eſt: quia dolor reddit homines non ſui
compotes, & mentem de ſua ſede deturbat, quod explicat Ci-
cero copioſe lib. 4. Tuſcul. quanta nempe ſit vis ægritudinis &
doloris. Concludatur hunc in modum:

*Qua hominem mente & voluptate priuant, non ſunt vo-
luntaria, neq; volentibus accidunt.*

*Atqui dolor eſt eiſmodi, voluptas non item, & in illo i-
gnauia, in hac cernitur intemperantia.*

*Ergo qua cum dolore, vt ignauia, minus ſunt voluntaria,
quam qua cum voluptate, vt luxuria.*

Propoſitionis ratio iam explicata eſt, cum diximus, dolo-
ris hanc eſſe vim, vt mente quem priuet & voluntate.

μέλλον δὲ ἐκείτων.] Id eſt, à voluntate igitur magis pen-
det. Vertit Dionyſius Lambinus, δὲ ſuppoſito pro δὲ, contra

veterem librorum & tralationis fidem, & ipsam sententiam: Neque enim hic est complexio, sed quædam potius ἀνίτησις prioris clausulæ in hunc sensum. Voluptas autem nihil facit tale, id est, non ἐξίτησις, non reddit hominem stupidum, & mente captum, sed potius est voluntaria & voluntati mentis nostræ consentanea.

διὸ καὶ ἐπινοεῖ διττὸν.] Altera dissimilitudo, odio & reprehensione grauiori dignam esse intemperantiam, quam ignauiam, illam hac magis flagitiosam turpiorem, quam ipsam dissimilitudinem ex priore elicit, hunc in modum:

Si magis voluntaria est intemperantia quam ignauia.

Ergo & magis flagitiosa, & reprehensione, odio, pœna dignior.

Verum illud.

Ergo & hoc.

Ratio connexi seu consequentiæ ex initio huius libri patet, vbi ostendimus, quæ à volentibus peccentur, pœna: quæ ab inuitis aut ignorantibus venia aut misericordia esse digna. Affert & alteram rationem ibi, & ἡ δὲ ἐπιθυμία, quo Temperantia facilius sit quam fortitudo. Quod ipsum confirmat, πάλαι δὲ ἐν τῷ βίῳ: eo quod quotidianus temperantiæ sit vsus, nulla sit vitæ pars, vbi temperantiæ non sit locus. Deinde καὶ ἐπιθυμία, quia vsus temperantiæ, & acquisitio periculo omni vacet. Quæ vtraque contra se habent in fortitudine, vt cuius & rarior sit vsus, in bello puta solo, & periculosior acquisitio, vt cum vulneribus & morte interdum coniunctus. Iam igitur quia eadem est extremorum ratio, quæ virtutum: certe qui ea quæ facilia sunt acquisitu, tamen negligit, grauiore reprehensione dignus erit, & proinde magis luxuriosus, quam ignauus.

διὸ καὶ τὸ αὐτὸν.] Tertia differentia, qua & hoc vna explicatur, quemadmodum accipiendum sit id, quod modo dictum est. Intemperantiam magis esse voluntariam, quam ignauiam. Distinguit igitur hunc in modum: Res singulas ex quibus ignauia, esse minus voluntarias, quam ipsam ignauiam: vtrumque quidem esse ἀκόσμιον, aut certe minus ἐκόσμιον, quam intemperantiam, sed tamen alterum altero minus. Res singulas minus, quam ipsam ignauiam, propterea quod ignauia ipsa seu habitus ipse ignauiæ sit absq; dolore & ἄλλυσις: res autem singulæ (puta vulnera, pericula) magno cum dolore sint coniunctæ

coniunctæ, adeo vt sæpe scutum, arma abijcere. & turpem fugam mortis aut vulnerum metu arripere multi soleant. Contra vero sit in intemperantia, vbi res singulæ magis sunt voluntaria, vt pote iucunda, puta, frui hac aut illa voluptate. Habitus autem ipse intemperantiæ, vt pote ignominiosus, infamis & probrosus, minus est voluntarius, ab omnibus rejicitur. Nemo vult dici luxuriosus, etsi res singulas multi expetunt.

τὸ δὲ ὄνομα.] Alterum est huius capitis membrum de nomine ἀγκλασίας. Ait autem id & ad puerilia peccata transferri (quod apud Aristophanem in *Pluto* de suo filio conqueritur) nam & pueros proteruos, Græci ἀγκλάσις vocant. Vtrum autem ab altero sit orum, hoc est, an pueri ἀγκλάσις dicantur à nostris ἀγκλάσις, an contra, nihil refert ad institutum. Vt sit, non est absque ratione. Nam similitudo quædam est inter pueros & inter cupidos seu voluptatibus deditos. Similitudo est bipartita; primum quia & pueri toti sunt in cupiditatibus, cupiditate potius omnia agunt, quam ratione. Quod *infra lib. 7.* explicabitur latius. Deinde vtrum quotidie incrementum capit, magis magisq; increfcit. Atqui par est refrenari turpem cupiditatem, & quod quotidie increfcit. Nam si non reprimatur, excrefcet in immensum, vt pote, cum voluptatum cupiditas & sitis sit inexplebilis, inexhausta, vt ait Cicero *lib. 2. de Fin. Cap. 7. Paradoxorum: ἀπληγῶς*, vt ait Aristoteles hoc loco, ἀπληγῶς τὸν χόλον, vt ait Plato *lib. 4. de Republ.* vnde sumpsit Aristoteles: maxime in puero incipienti, apud quem ratio aut nulla est, aut perinfirma, qua coherceri solet cupiditas. Nam ea est cupiditatis & voluptatis indoles, vt semper manet ac ferpat longius, & ab vna progreditur ad cognatam & similem voluptatem: adeo vt tandem amplificatæ, & ad summum auctæ, rationem ipsam expellant, & velut furca eijciant. Hoc enim valet ἐκκερῆναι τὸν λογισμὸν. Quare satius est eas esse moderatas & modicas, & quæ rationi rectæ non aduersentur. Id autem, nempe ita reprimi, Græci vocant κηλάσαι αὐτά. Proprie namque κηλάζειν est ea, quæ magis excrefcunt, luxuriant & intumescunt, minuere, reprimere & castigare.

ὡσαύτως δὲ τὸ πῶθεν.] Rationē & modum assert castigandæ seu reprimendæ cupiditatis, eamq; rursus similitudine à puero sumpta declarat, nam, vt puer, inquit, ex pædagogis præscripto viuere:

viuere: ita & cupidus ex rationis norma refrenari debet. Quare & *infra lib. 4. cap. 1.* homines plane dissolutos, prodigos inquam prorsus perditos & desperatos vocat Aristoteles αἰσῆτες, ἀπαιδευμένοι, id est, vere ἀκράδεις, quibus nempe medicina adhiberi non possit.

σκοπὸς ἢ ἀμφοῖν.] Cur ad rationis normam refrenari debeat cupiditas, duas affert rationes, cum, quia vtrique hoc est, & temperanti seu eius cupiditati & ἐπιθυμητικῶ, & ipsi rationi vnus idemque propositus est scopus, honestum. De Temperantia certum est, rationi quoque rectæ dedecus certe propositum esse non debet: tum, quia temperans cupit ea, quæ deceant, quemadmodum, quando. At harum rerum distinctio est ex ratione, &c.

FINIS LIBRI III.

LIBER

LIBER IV.

ARGVMENTVM.

Vpra explicatum est, inquit Thomas, de virtutibus, quæ in ipso homine tuendo & moderando sunt occupatæ. Hic de iis, quæ in eius externis bonis aut malis moderandis versantur. Partitur idem hunc Librum in duo summa capita: quorum priore agatur de virtutibus: posteriore de duobus affectibus, indignatione & pudore, cum virtutibus affinitatem habentibus. Tractationem autem de virtutibus, seu partem priorem, vt longiorem, & in quo totus fere liber consumitur, secat de integro in duas partes, quarum priore de virtutibus ad res externas pertinentibus, easque vel bonas, vt facultates, in quibus liberalitas & magnificentia, & honores, in quibus altitudo animi, & quadam nomine vacans: vel malas, ex quibus puta ad iram excitetur. Et in his cernitur lenitas seu mansuetudo. Posteriore autem de iis, quæ ad facta externa, nempe congressum & colloquium, & in his Amicitia, Veritas, & Urbanitas. Summa quidem est hæc libri vera: partitio tamen & ordinis ratio, etsi aliis probatur (quod indicauimus supra lib. 3. cap. 6.) neque vera, neque Aristoteli consentanea mihi viderur.

CAPVT I.

COMMENTARIIL.

Ἀγαθὸν δὲ ἐξ ἧς αἰεὶ ἐλαττεῖται.] Multa & præclara in hoc capite continentur: nam, vt vno verbo dicam, explicatur cum suis vitiis liberalitas, idque accuratissime, cum quod eius vsus in vitæ communi sit summus & multiplex: tum quod in his rebus, quibus illa modū recte vtendi præscribit, plurimum occupentur mortales. Quare & splendida hac de re est disputatio *lib. 2. Offic.* Partiantur autem hoc caput alii aliter: nos id sum-

seu omnium deterrimos & flagitiosissimos. Videtur certe Aristoteles captare diligenter omnes luxuriæ, ut vitii deterrimi, reprehensiones: nam quam supra beluina, seruilem, doloribus & sollicitudine perpetua plenam, summo dignam odio, pestem denique ac perniciem mentis & ingenii: hanc hoc loco ostendit omnium esse flagitiosissimam, ut iure apud Iustinum lib. 20. frugalitas virtutum genitrix dicitur.

συμπληρωτες.] Quidam libri, ut vetus tralatio hic post *συμπληρωτες*, habent verbum *τοῖς ἀκροτάτοις*, quod certe aut intellegendum, aut intericiendum est.

ἔθ' οἰκείως.] Plurique libri habent *ἔθ'*, & reddunt Interpretes, non igitur, quasi hic quædam sit complexio. Est enim particula *ἔθ'* *συμπληρωματικῆ*, conclusiva, peperam. Rectius vetus Interpres & Argyropylus. Neque enim hic est complexio, sed *ωπῆσις*. Sententia totius loci hæc est. Etsi iam dictum est, luxuriosos, Græce quoque dici *ἀσώτους*, verum quidem id est, inquit Aristoteles, non autem proprie. Legendum est igitur, οὐ δέ.

βέλεται ἢ ἀσώτῳ.] Valet hoc loco verbum *βέλεται* idem quod *solet* aut *debet*, qua de re dictum est *supr.* Affertur autem hic ratio, cur luxuriosi proprie non dicantur *ἀσώτοι*, sumpta à verbi notatione. Nam *ἀσώτῳ* ut ab *α* *σπρηλικῶ* & *σώζω* seruari, deductum, is est proprie, qui sibi ipsi pestem & interitum affert, qui per seipse interit, qui cum se seruare posset, ipse negligit, & suam ipse salutem prodit. Cur ita, inquit aliquis? Eo quod suas facultates perdat, & sua sponte dissipet, in quibus vita quodammodo & incolumitas continetur, ut quibus absque, vita non sit futura vitalis. Proprie igitur *ἀσώτος* vocabulum, ad vnum hoc vitium pendendæ pecuniæ, latius & improprie etiam ad luxuriam pertinet.

ὅν εἴ τι χρῆμα.] Explicata priore capitis parte, de virtutis huius cum vitiorum materia: hoc loco ad alteram accedit, quæ est de factis, modo & vsu, forma denique materiæ. Et primum quidem hanc liberalis viri adfert proprietatem, munus & officium, rectum rei familiaris vsum ad liberalem pertinere. Ne quis tamen dubitet, an varius rei familiaris possit esse vsus, hoc est, an ea quis bene & male quoque uti possit: hoc ante dissoluit, & ostendit eius & rectum & prauum posse esse vsum, hac ratione: quia sit de rerum *χρησίσμων* numero, id est, sit earum rerum, quarum & vsus. Formula sit ista:

Quæritur

Quarum rerum cumque est vsus, illis & bene & male uti licet.

Atqui *χρησίσμων* seu res familiaris & diuitia sunt earum rerum, &c.

Ergo & re familiari bene & male uti licet.

Hoc iam posito, ostendit rectum eius vsum ad liberalitatem pertinere, hac ratione, quia ea is virtute fit præditus, quæ in re familiari versatur, concludatur in hunc modum:

Quarum rerum virtutem quis tenet, his idè optime utitur.

At liberalis rei familiaris virtutem tenet.

Ergo ea quoque optime utitur.

Propositionis ratio hæc est, quia virtus cuiusque rei fit perfectio, ut *supra lib. 2.* est explicatum. Sic igitur perfectus Tibicen rectum tiliarum vsum nouit, recteque is uti. Idem est in medico, gubernatore, &c. Quod autem virtuti hic tribuit Aristoteles, rectum nempe rerum vsum, id sapientiæ & scientiæ tribuit Plato: *Peritus*, inquit, & *sapiens medicus curationibus recte utitur: gubernator nauibus, tibicen tibus, &c.* atque hoc argumento, virtutem esse sapientiam, aut scientiam, & beatitudinem quoque esse scientiam in Euthydemò ostendit: verum non recte: nam in rebus ad ingenium pertinentibus scientiæ quidem primas partes tenet, eaque res perficit: ingenii perfectio est in scientia: at non in moribus, vbi dominatur virtus & virtutum actiones, quod *infra* explicabitur latius *lib. 6. extrem.* Quærit potest, si, ut hic dicitur, bonorum, aut rei familiaris vsus est penes liberalitatem, quid fiet scientiæ chrimatisticæ, seu parandarum diuitiarum, quid item œconomicæ? Respondeo, chrimatisticæ & liberalitatis hac in re eam esse rationem inter se, quæ est artis faciendæ tibiæ, & artis ea canendi. Parat rem familiarem chrimatistica, utitur ea liberalitas: Oeconomicæ vero munus latius patet, neque solum in pecunia, sed etiam in liberis & vxore moderandis cernitur: nam pecuniæ ratione œconomicæ coniuncta est liberalitas.

χρησίστων εἶναι.] Hic iam explicat, quis ille sit vsus fructusque rei familiaris, idque eo consilio, ut melius cognoscatur liberali quid agendum, aut quid non sit agendum, & ait, rei familiaris vsum in sumptibus & largitionibus potius consistere, quam in capiendo & custodiendo: vsum cenferi sumptu faciendo aut donando, non vero capiendo aut custodiendo: cum is, qui ab aliis accipit, quicquid sumptibus omnibus parcat, res suas conseruat, non tam

tam ut suis rebus, quā quarere & acquirere videatur. Elegantius Arist. *ῥησις*, inquit, in dando & sumtu faciendo: *κλήσις* in capiēdo & tuendo cernitur. Solent namq; Græci eleganti *κλήσις* hæc duo verba coniungere, ut apud Cic. *lib. 7. Epist. Sum enim*, inquit, *ῥησις καὶ κλήσις*, κλήσις ἢ *Attici*. quod Cic. postea latine reddens: *Sum enim vsu quidē & fructu tuus, mancipio & nexu Attici*: ubi κλήσις dominium valet: hic dominii quæstus seu acquisitionem potius. Recte autem agens de re familiari deo hæc commemorat, vsum & quæstum, propterea quod hæc duo potissimum in re familiari consideranda sint, quemadmodum paretur, & quemadmodum consumatur aut collocetur, præsertim cū magna & in his affectionibus, liberalitate & eius extremitate, magna inde existat varietas, ut mox videbimus. Eadem illa duo in hac disputatione *δοῦναι* & *λαβεῖν* vocat Aristotel.

δοῦναι καὶ λαβεῖν ἐστίν.] Huc tandē pertinent, quæ modo de vsu naturæ, de dando & accipiēdo sunt dicta. Nam hoc agit Arist. ut ostendat, liberalē in dando potius, quā in accipiēdo versari, siue ēt in non accipiēdo, cū prodigus & ipse in dando potissimum versetur, avarus in accipiēdo. Sed de acceptione postea latius & distinctius. In dando igitur seu largitionibus cerni liberalitatem ostendit Arist. argumentis, non *5.* non *6.* non *10.* ut alii, sed *8.* primum iam est commemoratum, quia vsus rei familiaris est in dando potius, quā in accipiēdo. concludat hunc in modum:

Quæ ad vsum, propria sunt liberalitatis.

Atqui donatio seu largitio vsus est rei familiaris.

Ergo donatio propria est liberalitatis.

Propositionis ratio modo est explicata, quia rei familiaris vsus rectus ad liberalem pertinet: eius est munus, re familiari recte uti. Assumptio etiam ipsa modo est explicata, ubi diximus, vsus rei familiaris non esse acceptionem.

πῶς δὲ πρὸς ἄλλους.] II. Argumētum, quia virtutis magis est proprium bene mereri, aliisque prodesse, quam ipsi alium: hoc agit virtus, omnibus ut prosit, nemini noceat, quod *infr.* iterat Aristoteles *lib. 8. cap. 13.* Atqui dando quis prodest alii non accipiēdo. Ergo datio propria est liberalitatis.

ἢ τὸ κατὰ φύσιν.] III. Arg. quia magis propriū est virtutis honeste agere, quā turpiter non agere. Magis laudatur, qui quid honeste agit, quā qui à turpitudine duntaxat se abstinet: nā ut placet Cic. *in Off. 1.1.* non satis est neminem officere iniuriā, sed iuuare homines oportet, studio, opa, facultatibus. hæc igitur est propositio.

ὅτι ἀδύνατον.] Assumptio vtriusq; propositionis hic exponitur, prioris iam attulimus, posterioris hæc est: Atqui dando quis honeste agit, non vero accipiēdo: non tam agit honeste, quia cauet à turpitudine, nempe si non accipiat, aut nolit accipere ab his, à quibus non oporteat, ut facit avarus. Ergo datio magis propria est liberalitatis. Obseruandæ autem hic sunt duæ virtutum omnium proprietates insignes, nempe virtutem omnem bene mereri de aliis. Deinde virum bonum hoc agere potius, ut honesti quid faciat, quam ut à turpibus tantum se absteineat.

ἢ ἡ χάρις.] IV. Argum. quia gratia haberi soleat, non ei qui nihil accipit, quod non oporteat, sed danti potius. Beneficio afficientibus gratiæ agi solent. Formula:

Cui gratia habetur, id huc perimet: nam proprie ad liberalitatem seu beneficentiam pertinet gratiarum actio.

At danti habetur gratia.

Ergo datio huc pertinet.

ἢ ὁ ἐπαινεῖται.] V. Argum. quia laudari magis soleat qui donat, quam qui nihil donat, nihil quoq; accipit. Formula: *Quod laudabilius est, cum omni virtute, ut sup. lib. 1. dictum est, tum liberalitati quoq; magis est proprium.*

At qui dat, laudatur. Et certe hæc virtus omnium maxime laudari & celebrari solet. Cic. 2. *Offic. Temeritate enim remota, grauissima est liberalitas, eaq; cum studio pleriq; laudant, quod summi cuiusq; bonitas, commune per fugium est omnium, inquit Cic. 2. Offic. Qui autem non dat quidem, sed nihil tamen accipit, unde non oporteat, is quidem laudari quoq; solet, non tamen ut liberalis, sed ut iustus, qui alieno abstineat: nam si accipit, propterea non laudatur.*

Datio igitur, quia eius est laus, huc pertinet.

ἢ ἡ εὐχρηστία.] VI. Argum. quia facilius est non accipere, quam dare. Formula:

Difficiliora virtutum sunt propria.

At dare difficilior est, quam non accipere, τὸ δὲ οἰκείον.

Ergo dare virtutum magis est proprium.

Ratio minoris; neque enim tam facile quis suum donat, quam ab alieno se abstinet.

ἢ ἡ ἀδύνατος.] VII. Argum. quia vulgo liberales habentur, qui donant: qui vero non accipiunt, iusti potius, ut qui accipiunt aliena, iniusti. Ergo donatio huc pertinet.

φιλοῦται ἢ χεῖρον.] V III. Argumentum: quia ex omnibus virtutibus maxime diligatur liberalitas. Nam iusti sæpe sunt molesti, prudentes pro callidis habentur, temperantes quoque vt nimis acerbi & asperi sunt odiosi sæpe, sola liberalitas est gratissima & charissima. Nam χεῖρον, in quo hic laborat Græcus Scholiastes, quid valeat, *supra* est explicatum. Ratio autem, cur gratissima sit liberalitas, est, quia vtilissima, siue, vt Cicero ait, quod commune perfrugium sit vir liberalis:

Amantur igitur in primis liberales; ratio, quia in primis profunt.

At profunt, qui largiuntur, non, qui non accipiunt.

Ergo largitio liberalitatis est propria.

αἱ ἄλλαι δὲ ἐστὶν.] Postquam constat, in largitionibus seu donationibus maxime consistere munus liberalitatis: iam pergit ostendere, quales debeant hæc esse largitiones & quantæ. Cautiones vocat Cicero *lib. 1. Offic.* Prima est ratio seu nota veræ & iustæ largitionis, eam debere esse honesti causa. Ratio, quia omnium virtutum actiones sunt honesti causa, sunt honestæ. Non est igitur liberalis largitio, quæ sit aliis de causis, vt maioris lucri, aut dignitatis & honoris assequendi, libidinis aut voluptatis. Sed hi vel ambitiosi, vel prodigi, vel captatores potius & negotiatores, aut alio aliquo nomine, quam liberales sunt dicendi, vt mox ait Aristoteles. Excluduntur ergo à liberalibus largitionibus illæ, quæ in Rebus publicis delinendæ multitudinis gratia fieri solent, vt recte Cicero *in Offic.* vbi de ædilitiis largitionibus, quæ tamen ad magnificentiam potius pertinent: *Causa largitionis est, inquit, si aut necesse est, aut utile.* In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. Sub hac igitur nota, tota fere liberalium largitionum natura & relictitudo continetur, nempe, quia hac admonemur, quibus, quando, quæ, &c. sint largienda. Et huc pertinet cautio Cic. vt pro dignitate cuique tribuatur, vt, in beneficentia delectus sit dignitatis: in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac societas vitæ, & ad nostras vtilitates officia ante collata. Huc quoque pertinet quaestio: Fortunatone potius, an inopi sit donandum, qua de re Cicero *lib. 2. Offic. Sed cum in hominibus, &c.* vbi docet, beneficia potius in tenues, quam in beatos esse collocanda. De qua re & Plato *in Phædro in princ.* nam propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate.

calamitate. Recte igitur & Ennius: *Benefacta male locata, male facta arbitror. & eodem in lib. Largiendum quidem, inquit, est, sed idoneis hominibus indigentibus, sed diligenter atque moderate, id est, cum delectu.*

ἢ τῶν τε ἡδέως.] Altera cautio seu nota largitionum, vt fiant libenter, aut certe absque molestia, & non grauate. Ratio, ἡ δὲ, quia virtutum omnium, excepta fortitudine, actiones sunt vel iucundæ, vel absque molestia, aut certe minima cum molestia. Sic enim legendum puto ex veteri translatione ἡκιστα, & facile absumi potuit alterum. De antecedente, nempe, omnium virtutum actiones esse iucundas, dictum est *libro 2. Eth. 3.* & de liberalitate quoque apud Apostolum: *Hilarem datorem diligit Dominus.* Huc quoque pertinent proverbia: *Bis dat, qui cito dat, &c.*

ὁ δὲ δίδως οἷς.] Quæ modo attulit, largitiones honesti causa & libenter fieri debere: iam contrariis explicandis magis declarat. Quæ igitur honesti causa non largitur, inquit, non liberalis, sed alio nomine dicendus erit, puta ambitiosus, &c. vt neque liberalis eris, qui non libenter & hilari vultu, sed vel pudore aut metu coactus, donat. Apparet namque, hunc pecuniam retinere malle, quam dare aut exercere liberalitatem.

ἢ ἡ ψεύσται δὲ.] Adhuc de largitione: nunc de acceptione, seu sumptione. Sic enim Plautus loquitur *in Persa: Improbus homo est, qui beneficium scit sumere, & reddere nescit.* Et Martialis: *Dedecus est semper sumere, nihilq. dare.*

Esti autem liberalis omne munus in dando potius quam in accipiendo versari ostendimus: non nihil tamen & in accipiendo spectatur, aut certe hoc quoque videndum est, quem admodum se in accipiendo gerere debeat. Primum igitur hanc assert cautionem, Liberalem non sumere, vnde non oporteat, hæc prima est sumptionis lex & conditio. Cuius ea est ratio, eo quod sumere à quibus non oporteat, à quolibet, non est eius, qui pecuniam parui faciat, vt liberalis, sed avari potius. Altera conditio est, liberalem non esse ἀπαιτῶν, id est, ad postcendum seu postulandum facilem, non esse petacem, seu, vt antiqui loquebantur, procacem [Cicero *lib. 4. de Repub.*] Ratio, ἡ δὲ γὰρ ἐστὶν, &c. quod liberalis, qui alios beneficiis afficere solet, nolit esse affici ab aliis. At qui postulat, is affici cupit. Manat autem hæc ex priore: nam qui ad sumendum non est facilis, idem neque ad postulandum.

ἔθεν ἢ δὲ ἀνέπειται.] Explicatis duabus cautionibus sumptionum, tertio loco ostendit, quid liberali sit agendum, & ait, sumere quidem illi licere, sed vnde oporteat, nempe ex suis rebus & possessionibus: & ex his ipsis tamen eo consilio, nō quasi ipsi sumere per se sit honestum, sed hunc potius in finem, ut hac sumptione ad largiendum vatur, & hinc suppetant copiam donandum. Ex quibus verbis perspicuum est, sumptionem in liberali valde arctari, nempe quā in suis tantum rebus permittatur: deinde in hac ipsa tamen non positam esse liberalitatem, sed potius eam fieri liberalitatis & largitionis causa.

ἔθ' ἀμελήσει.] Explicat, quod dixerat de suis rebus liberalem capere posse: nam & liberalem suarum rerum curam gerere debere, non tam propter ipsas res, aut quo eas amet, sed vt ad largiendum suppetant, quod ipsum & Cic. lib. 2. Offic. monet. Habenda est autem ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est, sed ita vti liberalitas auaritia que abest suspicio: posse enim liberalitatem vti non spoliari eam se patrimonio, nimirum est pecunia fructus maximus.

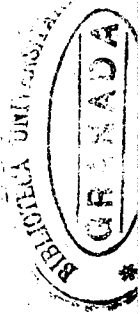
ἔθ' οὐκ ἐπιχειρήσει.] Hoc supra est explicatum, vbi de honesto, ad cuius distinctionem pertinet, videre cui de nerur, digno an indigno, siue, vt Cicero, vt pro dignitate cuique tribuatur, vt patria, ciuitatis, cognationis, calamitatis, probitatis, habeatur ratio. Cicero quidem libro secundo Officiorum, idoneis duntaxat dari vult: hoc est, vt Aristoteles appellare videtur, ἔθ' οὐκ ἐπιχειρήσει, quod grauiter reprehendit Lactantius libro 6. Institut.

ἔθ' οὐκ ἐπιχειρήσει.] Adferunt hic alie quatuor liberalitatis proprietates, quarum hæc est prima; Liberalem in largiendo valde excellere, adeo, vt ipse sibi minus retineat semper. Ratio, τὸ ἄμεινον, eo quod hæc liberalis viri sit natura & indoles, nullam sui curam habere, nihil se recipere, ad largiendum totum spectare.

κατὰ τὴν οὐσίαν.] Altera proprietates, ex facultatibus iudicandam esse liberalitatem: neque enim in multitudine aut magnitudine donorum spectari liberalem, sed ex animo & voluntate, ex recta affectione. At hæc pro facultatibus suis donare solet, quod confirmatur, ex eo, quia sæpe magis liberalis habeatur, qui pauca, quam qui multa donant: pauca ex retenti: multa ex magnis copiis, & tamen non pro rata, vt illa muliercula apud Euangelistam. Prætermisit Aristoteles hoc loco, sed

sed paulo inferius commemorat: Liberalem pro facultatibus suis donare oportere, earum modum non excedere, vt præciarius Cic. ne maior sit benignitas quam facultates. Qui enim benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod iniuriæ sunt in proximos: quas enim copias his suppeditari æquius est & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque, rapiendi & auferendi per iniuriam, vt ad largiendum suppetant copias: & lib. 2. moderate ait donandum. Multi enim patrimonia effundunt, inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam quod libenter facias curare, vt id ditius facere non possis, &c. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit, nec ita referenda, vt pateat omnibus, modus adhibeatur, si que referatur ad facultates.

ἐλδοθεράωτεροι θ' ἐναι.] Tertia proprietates, magis esse liberales, qui à maioribus partas diuitias acceperunt, quam qui ipsi pepererint, quod ipsum & Plato lib. 1. Politicorum, indicat: ex quo loco hæc sumpsit Aristoteles. Cuius rei duas affert rationes. Prior est, quia inopiam nunquam sunt experti. Vt autem qui in bello nunquam fuerint, ad pericula proiectiores videntur: ita & in diuitiis, qui inopiam nunquam sunt experti, ad eas profundendas sunt faciliores, & hoc arg. lib. 2. Rhet. Aristot. ostendit, adolentes esse natura magis liberales, quam senes. Altera est ratio, & πάντες ἀγαπῶσι, quia suum quisque opus amat, suum cuique est pulchrum, quod quisque sibi peperit, hoc ipsi est charissimum: quod ostendit Arist. ex parentum amore erga liberos, quem constat esse acerrimum, & multo quidem acriorem, quam liberorum aduersus parentes. Qua de re infra l. 9. c. 6. πῶς, ἢ πῶς, &c. ostendit & exemplo Poetarum, qui sua quisque scripta & versus mirifice amare solent. Ex omnibus scriptoribus nemo tam sibi placet, quam Poeta, nemo tam sua amat scripta quam Poeta: quod & infra commemorat eo loco, & Plato eo loco, & Cicero lib. 5. Tusculanarum quaest. de Dionysio Siculo: Muscorum vero, inquit, per studiosum accepimus: Poetam etiam Tragicum quam bonum nihil ad rem. In hoc enim genere nescio, quo pacto, magis quam in aliis suum cuique pulchrum, adhuc neminem cognoui Poetam, & mihi fuit cum Aquinio [sc. pessimo Poeta, teste Catullo] amicitia, qui sibi non optimus videretur, sic se res habet, te tua, me delectant mea. Idem commemorat lib. 14. ad Attic. & lib. 2. ad Q. Frat.

πλεῖν δ' ἐρέδιον.] Quarta nota & proprietates; non facile fieri, vt dicitur liberalis; homines liberales plerumq; non esse ex ditioribus, ratio, μήτε ληπλική, &c. eo quod nec sint ληπλική ad accipiendum & accipiendum auidi, nec φυλακλική non nimis attenti in rebus conferuandis (nam & supra diximus, liberalitatem non versari in custodia aut sumptione) sed sint potius περιελευκῆ ad largiendum profusi & faciles, & quia bona non propter ipsa, non quia ipsa ament, sed dandi & largiendi duntaxat causa ea cupiant aut quærant. Sic enim in libris fere omnibus & veteri tralatione legitur. Quidam reponendum putat δι' ὧτων, vt referatur ad ipsum liberalem, non ad τὸ χρηματι. Verum, cum omnis mutatio, tum vbi bona peræque constat sententia est periculosa, hic certe minime necessaria.

διὰ τῆ ἐγκυλεύειται.] Argyropylus legit ἡ τύχη, accusatur fortuna, sed in omnibus libris etiam veteri tralatione est τῆ τύχη, fortunam accusat, nempe vulgus τὸ πλεῖστον. Qua concile loquendi ratione & Græci & Latini sæpe vtuntur, vt & libro primo admonuimus, vt Cicero 1. Officiorum. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur. Sic ibi legendum ex veteribus libris: nam in vulgatis interiectum, nonnulli. Quod ad rem attinet; sic apud Senecam in Hercule furente quidam: *O fortuna viris inuida fortibus, quam non aqua bonis premia diuidis.* Idem alibi: *Res humanas ordine nullo fortuna regit, spargitque manu munera cæca peiora fouens.*

συμβαίνει δ' ὄσον.] Cur non dicitur liberalis, etsi iam ratione confirmat, vt quia sit περιελευκῆ, hic alteram pene geminam tamen & eandem adfert, nempe quia non curet ditescere, quia nullum in diuitiis quærendis studium & operam ponat, vt res aliæ, bona valetudo, honores, eruditio: ita & copiar studio & industria parantur.

ἢ κεν δόσῃ γε.] Etsi liberalis ad largiendum est facilis & profusus, non tamen largietur, quibus nō oporteat, id est, indignis, vt supra est explicatum, vt largiendum pro facultatibus, largiendum libenter, & non grauare: accipiendum quoque vnde oporteat.

διὸ τῆς προθύμης.] Postquam ostendit eum, qui in dando & largiendo modum excedat, esse prodigum: id ipsum argumentum ad signum, hoc est, à vulgi testimonio & loquendi consuetudine confir-

confirmat, & quidē à contrario. Tyrannos namq; vulgo nō dici prodigos, quod tantæ eorum sint copiar, vt largiēdo modum earū superare vix possint, raro reperiantur Tyranni, qui planē se exhauriant largiendo. Est igitur & hic argumentum, eum, qui modum facultatum nō excedat, quantumis immensa donet, posse tamē esse liberale, neq; propterea dicendū prodigum. ὁ δ' ἰσοεργάμων.] Perperam Thomas dixit Aristotelem hic incipere agere de prodigo, de quo multo post: nam istud de prodigo est pareigon: adhibito contrario ad explicandum magis modum liberalitatis.

ὀμρίως ἐν μικροῖς.] Obscurior clausula: nam vel ita accipi potest: liberalem seruaturum rectum modum, tam in rebus paruis, quam in magnis. Paruas voco, quæ in priuatis locum habent, vt captiuorū redemptionem, dotis dationem, sepulturam, &c. Magnas, quæ in Repub. locum habent, in quibus versatur Magnificētia, de qua proximo capite. Et ita Thomas. Verum quia non puto, liberalitatem, de qua hic agitur, in magnis eiusmodi rebus versari, vt proximo cap. ostendam: sic potius accipiendæ hæc puto: Liberalem, siue parum, siue multum largiatur, tam in paruis donis, quam magnis seruaturum τὸ δέον. Siue etiam ita: Liberalitatis rectitudinem tam in paruis donis cerni, quam in magnis: neque id absque ratione. Nam & artes, quibus virtutes sæpe comparauit Aristoteles, tam in paruis rebus elucent, quam in magnis, & sæpe magis in paruis, vt pictoris tam in parua tabula, quam in magna: & sculptoris tam in sigillo, quam in signo.

τῆς ἀρετῆς ἦδ.] Quod hic dicitur, liberalitatem in vtroque, dando & accipiendo spectari, qua cum distinctione accipi debeat, supra est dictum.

ἐπιτιμῆ ἦδ' ἡσυχίας.] Obscurus est locus, quo tamen hoc puto agere Aristotelem, vt planius explicet, & quasi τὸ δέον adferat eius sententiæ, liberalem cum in dando, tum in accipiendo τὸ δέον sequi, siue, honestam & sumptionem & largitionem in eo inesse. Nam eas inter se sequi, vt in honestate conuenientes. Quæ autem sequuntur, non mirum si concurrant, cum sint similes, vt pote honestæ vtræque. At quæ non inter se sequuntur, vt pote dissimiles & contrariæ, neque concurrunt, neq; in vno eodemque reperiri possunt propter contrariorum naturam. Quare, vt liberalis in datio, ita & sumptio, honesta κατὰ τὸ δέον esse debet. Sequuntur autem inter se, & altera co-

miratur alteram, rectam largitionem recta sumptio: vt in liberali, & contra, vitiosam donationem vitiosa sumptio, vt in prodigo, qui, quia contra τὸ δέον dissipat & largitur, vt ad largiendum copiar ipsi suppetant: sumat quoque contra τὸ δέον necesse est, nempe furando, latrocinando, turpiter aut improbe postulando, aut emendicando, &c. Vt igitur vitiosa sumptio similem dationem sequitur: ita & recta sumptio similem dationem sequitur. At contraria se non consequuntur, vt vitiose nactus, seu per fas & nefas (quod fere faciunt auari) certe non facile largietur honeste, neque contra, vitiosam donationem non sequitur honesta sumptio. Nam prodigus, qui effundit contra decorum seu vitiose, si honeste sumere velit, breui illi nihil supererit ad donandum. Ex his igitur perspicuum est, quæ inter se consequuntur, quæ non: & cur tam sumptio, quam largitio honesta in liberali concurrant, qui scopus est huius loci.

ἔωδ' ἢ πλεον τὸ δέον.] Quia *sup.* dictum est, Libenter daturum liberalem, hoc amplius hic adicit interdum & dolorem capiturum. Dolebit igitur liberalis, si vel indigno, aut quas in res non oporteat, sumptus fecerit aut donauerit, sed dolebit modice: cuius rei hanc affert rationem Aristoteles, quod virtutis seu viri boni sit, quibus rebus quatenus sit & lætandum & dolendum: tamen si Stoici postea exorti aliter senserint, qui noluerunt in virum bonum cadere ægritudinem: qua de re apud Cic. 2. *Tusc.*

ἢ δὲ ἀνώνησι.] Obscurior est locus, quem tamē omnes ita accipiunt, liberalem comem & facilem esse socium, in communione seu societate rei pecuniariæ, aut honorum esse tractabilem, & qui sibi non plurimum semper tribuat. Sed difficilium est videre, quemadmodum hæc inter se coherereant: videtur tamen horum verborum hic esse scopus, quibus exponat Arist. fieri non raro, vt liberalis, quibus aut quemadmodum non oporteat, largiatur: sepe fieri, vt donet indignis, eo quod, ad pecunias quod attinet, minime sit difficilis, sit ἀνώνησι.] facilis & tractabilis, atque ita decipi facile potest, obrepi ab indignis illi potest, persuaderi denique potest. Et hæc videtur mihi huius loci sententia & scopus, & vis verbi ἀνώνησι.] Quo enim hic de societate.

ἢ καὶ ἐν ἀχθόμενῳ.] Et hic locus cōfirmat nostram explanationem. Agit namq; etiam de liberalis dolore: quare & illud

ἀνώνησι.] eodem spectare debet. Nam absurdum sit clausulam proflus alienam à re proposita interiectam hic esse. Ait autem hoc loco Arist. liberalem magis dolere, quia non consumpserit, vbi oporteat, quam quia consumpserit, vbi non oporteat. Quemadmodum Imp. Hadrianus: *Præstat*, inquit, *nocentem absolueret, quam innocentem damnare.*

ἢ τὸ Σιμωνίδη.] Grauter hoc loco, & quidem (qui mos Aristoteli est visitatus) aliud agens, perstringit Simonidem Poetam insignem, & versibus Lyricis, & auaritia nobilem. De quo Plato *in Hipparcho.* Athenæus *lib. 14.* Plutarchus *de tarda Deivindicta.* Ælianus *lib. 8. in principio.* & Erasmus *in prouerb. Simonidis cantilena.*

ἔρωται δ' ἡμῖν.] Hic proprie incipit explicare de prodigo. Nam quod modo, cum, quibus rebus aut quemadmodum oporteat, neque lætari neque dolere: ad planiorem explanationem viri liberalis pertinebat.

ἔρωται δ' ἡμῖν.] Id dictum est *sup. initio capituli*, nempe nimium, & quod parum esse auaritiam & profusionem.

ἢ τὸ δωπάνησι.] Hoc adicit Aristoteles, eo quod prodigi profusio non tam in donando, quam in sumptu faciendo versetur. Itaque quia dixerat, prodigum in datione esse nimium, idque in dubium reuocari poterat, vt iam diximus, præmonet Aristoteles, sumptum seu δωπάνησι nomine largitionis quoque se complecti.

ἢ μὴ ἐν ἀσυνία.] Iam demum naturam seu facta prodigi explicat. Et quidem in tribus potissimum ipsum peccare, nempe quia in dando & in non accipiendo sit nimius, in dando modum superet, in accipiendo modum deserat. In dando quidem, quia temere dignis, & maxime indignis omnibus donat. In non accipiendo, quia nihil proflus accipere curet, sed omnia potius profundat. In his igitur duobus prodigi consistit ἀσυνία.] ἀσυνία, seu id quod parum in accipiendo, quia nihil accipiat, seu minus quam oporteat. Nam liberalis, qui rebus in omnibus modum tenet, dat quoq; modice, & accipit modice. Hæc enim tria facta diligenter sunt distinguenda. Auarus autem bis peccat, in dando & in accipiendo. In hoc quidem nimium, in illo parum.

ἢ ἐν μικροῖς.] Accipiunt vulgo & reddunt, præterquam in rebus paruis, quasi sit exceptio, perperam: nam in rebus magnis qui sunt λεπτοῖς, i. modū in accipiendo superant, non

proprie sunt auari, sed iniusti, *πλεονέκται* Tyranni, ut ipse Aristoteles *infra* hoc capite, *τοὺς γὰρ πλεονέκτας*, &c. Est igitur in his verbis non exceptio, sed explanatio hunc in modum: Auaritiam modum superare in accipiendo, nempe, siue, sed tamen (id enim sæpe valet *τὸ πρὸς*) in rebus paruis, quali dicitur, in rebus magnis non versatur auaritia, sed Tyrannis potius & iniustitia.

τὸ μὲν ἔν τῆς.] Explicato summam factorum, tam avari quam prodigi discrimine: iam eadem diligentius explicat. Et primum quidem de prodigo: Facta eius raro concurrere, id est, vix reperiri, ut semper quis largiatur, qui nihil accipiat. Sic enim hoc loco legendum est, *συνδυάζεται*, siue, ut quidam libri habent, *συνδυάζεται*, id est, vt recte Græcus Scholiastes, *συμπλέκται*; id est, coniunguntur, & *ἀμειβόμενοι*, id est, concurrunt, vt nos explicauimus. Ratio huius sententia, & *ἡ ῥῆσις*, quam & modo attulimus, non esse facile donare eum, qui nunquam accipiat. Nam largitio cum fundum non habeat, vt proverbio dicitur, certe semper dantem nunquam accipientem, res vt deficiat, necesse est, priuatum præsertim, qui proprie dicuntur prodigi. Nam Tyranni & Principes *δυναστεύουσι* etiam multa largiendo non facile labuntur facultatibus, neque proprie dicuntur prodigi, vt *supra* est explicatum.

ἔπειτα ὅτι.] Aut legendum *ἔπειτα*, id est, deinde, aut rarus est hoc loco huius particulæ vsus & notio, pro *ceterum* aut *uenit*,

ἔπειτα ὅτι τοιοῦτος.] Vt ex malis alia aliis sunt leuiora, item in his duobus extremis, prodigum auaro minus esse malum, ostendit tribus potissimum rationibus. Quia autem prodigi tria sunt genera, videndum, de quo accipienda sit hæc sententia: nam quidam sunt tantum *δοτικοί*, & ad largiendum procliuēs: quidam simul & *ληπτικοί*, qui & dent & accipiant nullo modo aut discrimine: omnium postremi sunt, qui in luxuriosos degenerant, seu porius iam sunt luxuriosi, ad libidines & voluptates perfruendas patrimonium consumunt: certe de primo genere, vt minime malo, hæc accipienda videntur, & hoc est, quod ait *τοιοῦτος*, & postea, *ὁ δὲ τοιοῦτον τὸν τρόπον*, &c. quales fere sunt adolescentes. De secundo genere, *ἀλλ' οἱ πολλοί*, &c. De tertio genere, *διὸ καὶ ἀνεφάρμοτοι*, &c. & ex secundo plærunque degenerant in tertium.

δilatῶς τε ἡδ.] Prima ratio, quia prodigus est *δilatῶς*, id est, ad sanitatem & frugem reduci potest, avarus est *ἀδύνατος*, vt *infra* hoc capite extremo dicitur, id est, deploratus, & qui difficillime ad liberalitatem reuocari possit. Certe paucos reperies avaros, qui liberales postea fiant: Et si apud Terent. in *Adolphis*, *Demea ex aspero, duro & auaro sene, liberalem & lenem se præbere studeat*. Prodigii autem & luxuriosi multi reperiuntur, qui ad frugem redierint. Cic. pro *Cælio*. *At multi, inquit, & nostra, & patrum maiorumq; memoria iudices, summi homines & clarissimi viri fuerunt: quorum cum adolescentia cupiditates deseruissent, eximia virtutes extiterunt*: Exemplo sit ille, de quo apud Horat. *lib. 2. serm. 3.*

Facias ne quod olim mutatus, &c.

Huius discriminis rationes sunt duæ, prior ab ætate. Nam plærumq; hæc profusio cadit in imperitos adolescentes & petulantes, qui vbi adoleuerint, cōsumunt cum ætate iudicio, plærumq; vitam illam luxuriosam derelinquere solent. Contra fit in auaris, quod vitium in senes potissimum cadit, in quibus, vt nulla est ætatis aut iudicij: ita nec morum mutatio, immo exaggeratio potius, vt *infra* explicabimus hoc capite. Altera ratio discriminis est ab inopia. Quæ adolescentes per luxuriam facultatibus exutos, ad frugem sæpe reuocare solet; quæ certe ratio in auaris locum non habet, cum per auaritiam non inopia, sed copiarum conquirantur.

Ἐπὶ τὸ μέσον.] Altera ratio, quia prodigus cum liberali cognationem habeat, avarus non item. Nam prodigus non est *λαπιλάος*, vt avarus, sed *δοτικός*, vt liberalis, nisi quod hic modo & honesti gratia, prodigus non item: qui tamen ob hanc affinitatem ad liberalitatem perducī poterit, vel consuescendo, vel ætate aut inopia, vt iam diximus. Et hoc est, quod ait *ἐπιδοεῖν, ἢ πως ἄλλως μετῴδατοι*, &c.

διὸ & δοκεῖ σῶν.] Itaque prodigus non videtur malæ esse indolis: id namque valet *τὸ ἡδύνατος*, de quo *initio lib. 1.* valet hic indolem, ingenium, non mores, vt quidam reddiderunt. Sententia est, Prodigum videri non malæ indolis aut naturæ, propter eam cum liberali affinitatem, & vt hoc loco ait Aristoteles, quia generosi sit animi largiri & nihil accipere. Cicero. *lib. 1. offic.* *Nihil enim est, inquit, tam angustii animi tamq; parui, quam amare diuitias, nihil honestius magnificentiusq; quam pecuniam contemnere*. Et Arist. *lib. 8. Polit. cap. 3. in fine.*

ἢ ὅτι ὁ μὲν.] Tertia ratio, quod prodigus profuit multis, avarus nemini, ne sibi quidem ipsi, inquit Aristoteles, ut & Publius in *Mimis suis*: in nullum avarus bonus, in se pessimus. Etidem *Avarus, nisi cum moritur, nihil recte facit.*

ἄλλ' οἱ πολλοὶ ᾗ.] Alterum prodigiorum genus, qui non tantum sint δοπλοῖ, sed etiam λαπλοῖ, id est, qui non profundam sua duntaxat, sed aliena quoque rapere studeant, id quæ hæc de causa fieri, quia cum largitionibus exhauriantur, & earum sint cupidissimi, necesse est, ut copiarum ad largiendum ipsis suppeditent, eos quoque esse λαπλοῖς. Vere .a. & proprie prodigi sunt δοπλοῖ: ex euentu autem fiunt λαπλοῖς, & hæc in re similes sunt liberalibus, quos & *supra* ostendimus per se δοπλοῖς, ex euentu λαπλοῖς.

ἀναγκάζονται ἔν.] Id est, coguntur aliunde copias sibi conquirere, seu parare diuitias, id valet, quod dicit πορίζειν, non ut quidam reddiderunt, præbere & suppeditare alijs, quod huic loco non conuenit.

ἄμα ἢ λαφ. τὸ μὴ ἔν.] Postquam docuit prodigos quoque fieri λαπλοῖς, hic modum λαφῶς ostendit, ex quo cognoscatur discrimen inter λαφῶν prodigi & liberalis. Nam hunc sumere ut oportet, & à quibus oportet, illum non item: propterea quod hic honestum habeat propositum, prodigus nullam honesti curam gerat, & proinde à dignis & indignis, ab omnibus denique sumit, aufert, rapit, furatur.

διότι εἰς εἰς ἐλάττειται.] Elicit ex prioribus hanc sententiam, prodigiorum largitiones non esse liberales, tum quod non sint honestæ, tum quod nullo discrimine aut diligenter, id est, cum delectu fiant, & indignis potius quam dignis. *Quare recte, Ennius: Benefacta male locata, male facta arbitror.*

διὸ ἢ ἀναγκάζονται.] Quia dixerat prodigos ipsi fere largiri, qui voluptatem aliquam ipsis reperiant, qui adulari ipsos notint: hinc elicit, prodigos in luxuriosos fere degenerare, pluresque ex prodigis esse quoque luxuriosos: cum, quia, qui omnibus in rebus facile sunt tum faciunt, patrimoniumque proffigant, hi quoque in rebus luxuriosis sumptibus non parcent: tum, quia, qui nullam honesti curam seu rationem habent, ut hi prodigi, facile ad voluptates, id est, luxuriosorum materiam delabuntur.

ἢ ἂν ἀνελάττειται.] Nunc de Avaritia: de qua hoc primum, eam esse insanabilem, nunquam in mediocritatem conuerti posse. Cuius rei duas affert rationes: priorem ab ætate, quia ætas, in quam

quam cadit avaritia, eo est ingenio, ut quo magis ingrauescat, eo avaritiam magis augeat. Est .a. senectus hæc ætas, quam & h. loco & li. 2. *Rhet.* Aristot. ait, reddere homines avaros. *Quæ senectus, ut est avaritiæ ortus causa, ita & incrementum.* Contra est in adolescentia, quæ cum maturitate sapere discit, atque ita ad frugem reuocari solet. Ceterum senes fere esse avaros, ita ad frugem reuocari solet. Ceterum senes fere esse avaros, perspicuum est. Esti apud Cic. Cato, nihil absurdum esse ait, quæ ubi minus restet viæ, plus querere viatici. Cur .a. auari fere sint senes, negat se intelligere Cato. At Aristot. duas eius rei affert causas. Altera in *Rhetor.* quia longo usu didicerint, quid valeat nummus: quanti fiat pecunia, quam non temere sit profundenda: altera indicatur h. loco. quia imbecillitas omnis sit avara. Qualis est senectus, & hac ratione quoque scemina plerumque sunt auariorum. Cur .a. infirmitas homines reddat illiberales, duæ possunt reddi rationes, tum, quia infirmitas est defectio quædam & inopia, quam omnes explere studemus: tum, quia quæ viribus nequeunt, ea ratione seu parsimonia & avaritia assequi student. Hæc igitur vna est ratio, cur insanabilis sit avaritia. Altera est, ἢ συμφύσει: quia magis naturæ nostræ sit cognata quam profusio, quod ex eo fit perspicuum, quia multo plures φιλοζηνηματῆς & pecuniæ studiosos, quam prodigos & ad largiendum faciles reperias. Formula:

Quæ natura nostra sunt coniunctiora, agris depelli possunt: Naturam expellas furca, &c.

At avaritia natura nostra est cognatior.

Ergo difficulter potest expelli.

Plane Aristotelis sententia ita est accipienda, ut interdum tamen exceptionem patiatur.

Ἐ λατῆς ἐπι.] Adfert varia avaritiæ genera. In libello de virtutibus tria commemorantur αἰχροκέρδεια, id est, turpis lucri studium, quale est opificum quorundam. φειδυλία, parsimonia nimia eorum, qui nullos faciunt sumptus, aut ægre κινεῖα eorum, qui sumptus quidem, sed Euclionis instar faciunt, aut Simonidis, quem ipsum κίμβινος vocat chamaleon apud Athenæum lib. 14. Hoc .a. loco duo summa avaritiæ genera afferuntur eo quod avarus partim in nimium accipiendum, partim in nihil dando peccet. Nam raro fieri ait Aristot. ut in uno vniuersa reperiat avaritia. Ad hæc .a. duo genera, tria superiora referri possunt: ad prius primum, ad posterius duo reliqua; quod posterius, prius explicat Aristot. Est autem eorum, qui nihil largi-

largiantur, nihil quoq; accipiant, aliena non appetentes, suis consequendis intenti, & quidem hi meliores videntur, quod ab alienis manus abstineant: cur. a. abstineat, duab. de causis fieri, monet Arist. Nā alios abstinerē probitate, & turpitudinis fuga adductos, temperare in quā ab alienis, ne quid turpiter cogantur admittere; furta, inquam, fraudes, &c. in quā saepe incurunt, qui alienum appetunt. Alios vero ab alienis temperare, non probitate aliqua sed metu, ne & ipsis aut eorum bonis accidat, vel à priuatis, vel à Magistratibus, quod in alios ipsi perpetrarint. Nam vt præclare Aristoteles, & ῥάδιον ἔ, &c. difficile est aliena quem appetere, cui contra sua quoq; ab alijs nō appetantur. *Male scilicet paria, male dilabuntur. Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris.* Et certe plerique auari male volunt & insidiantur. Hinc & apud Cicero. 3. de Nat. Deorum, Filius familias in Synephebis Cæc. liij. paradoxe mauult habere patrem auarum, quam facilem, propterea quod à liberale, vt aliquid per dolum auferat, sibi persuadere non possit. Avaro autem omnem machinam & dolum commoliri, summa sit voluptas. Huius autem generis sunt, qui Græcis dicuntur φειδῶλοι parci, γλιχτροί tenaces, κίμικτες (quasi ollares dicar, qualis Euclo erat cum sua olla) κυμινιστῆται cumini sectores, ῥυποκόνδυλοι fordidī, τριζώτιοι, id est, fere victantes, συγ-τρῆγῶδες, ficubus victitantes. Hoc igitur primum est auaritiæ genus summum. Nam huius ipsius generis, quam varia rursus sint genera, vel ex folis nominibus, quæ modo attuli, perspicui potest.

οἱ δ' αὖ καὶ πλῆ.] Alterum est auaritiæ genus summum, eorum, qui nullum in sumendo modum tenent, vnde cunque lucrum captant, etiam minimum, & cum infamia, quales pleriq; sunt opifices, perductores, lenones, sceneratores, captatores, testamentarij & viduarum, assentatores, aleatores deniq; fures, grassatores, latrones, ac si qui alij sunt iniusti, illiberalis & turpis quæstus studiosi.

ἔ καὶ μικροῖ.] Obscurior est clausula. Vulgo accipiunt, qui pauca scilicet donant, maioris gratia, vt sunt adulatores & captatores. Rectius, vt puto, alij, qui pauca scil. lucrantur aut querunt & accipiunt: magno scil. precio, id est, qui ob paucillum lucri etiam indigna lubire non erubescant, & vt mox ait Aristoteles, qui honestati & famæ etiam vilissimum lucellum anteponunt. Itaque ἐπὶ πολλῶν scilicet μικρῶν precio, id est,

est, qui magna mercede, id est, damno & dedecore etiam parua lucella redimunt.

τὸς δὲ τὴν μεζάλα.] Rationem reddit, cur dixerit, ἔ τέρη μικροῖ, id est, etiam minimi & vilissimi lucri causa. Nam, inquit, qui maiora lucra sumunt aut persequuntur, vt qui vrbes capiunt, sana spoliant, (qualis apud Ciceronem est Verres) hi non proprie dicuntur auari, sed malefici, improbi, iniusti, Tyranni, de quibus & Cic. 1. offic. *Sunt autem, inquit, multi, & quidem cupidi splendoris & gloria qui eripiunt alijs, quod alijs largiantur, &c.* Videndū est igitur, vt ea liberalitate vtamur, quæ profit amicis, noceat nemini, quale L. Syllæ, C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, non debet liberalis videri: nihil enim liberale, quod non idem iustum 2. lib. Ab hoc igitur genere largitionis, vt alijs detur, alijs auferatur, aberunt hi, qui Rempubl. tuebuntur, qualem describit Hagesilaum suum Xenophon.

ὁ μὲν τοι κυβώτης.] Quia de funibus, grassatoribus, latronibus, aleatoribus, eo quod cum Tyrannis affinitatē habeant, dubitari poterat, an & hi iniusti potius, quam illiberales dicendi essent, nominatim de his explicare voluit. Et ait illiberales quoq; hos esse, ἀμφοτέρως inquam, id est, tam aleatores, quam reliquos, propterea quod vtriq; sint ἀρχαροεργεῖς. Formula sit ista:

Qui ἀρχαροεργεῖς, sunt illiberales, vt ex prioribus perspicuum sit.

At hi vtriq; sunt ἀρχαροεργεῖς. Nam aleatores quidem, quia ab ijs lucrum querunt, quibus donare potius deberent, nempe ab amicis & socijs, cum quibus plarumq; ludus ille exerceri solet, & alioqui constat, ab ea infamia & infamem & legibus esse vetitum, vt inquit Horatius, & extat textus in Codice. Reliqui vero quia quæstus duntaxat causa, etiam grauissimæ, non necessaria pericula subeunt, vt alios spoliēt.

Ergo & hi vtriq; sunt illiberales.

καὶ πάντων δὲ.] Quod ipsum iam ex Cicerone attulimus lib. 1. officior.

ἐκείνους δὲ τῆ.] Postremo comparat extremā seu vitia cum medio, & ait, Auaritiā recte dici maxime contrariam esse liberalitati, magis inquam, quam profusionem, confirmat duabus rationibus. Prior est, quia maius malum sit auaritia, quam

quam profusio, minorem cum liberalitate cognationem habet avaritia, quam profusio. Formula sit ista:

Extremorum quæ cum medio minorem habent affinitatem, ea magis illi sunt contraria, ut supra est explicatum lib. 2. cap. 8.

At avaritiam cum liberalitate minorem habere affinitatem quam profusionem, hoc ipso cap. supra est explicatum.

Ergo liberalitati magis est contraria avaritia quæ profusio.

Altera ratio, & μάλλον, &c. quia magis in avaritia peccant homines, quam in profusione, magis ad illam, quam ad hanc sunt propensi. Formula:

Extremorum ea, ad quæ magis sumus propensi medio magis sunt contraria, quod idem eod. c. s. l. 2. est explicatum.

Ad avaritiam magis propensi sunt homines.

Ergo hac medio magis est contraria &c.

CAPUT II.

COMMENTARIUS.

Δόξαι δὲ ἅν' ἀν' ἀλόγεον εἶναι.] Eadem est huius, quæ superioris, quæ omnium est ratio. Primum namque quibus in rebus, tanquam materia versetur magnificentia sunt omniis extremis deinde quemadmodum in his ipsis rebus & medium & extrema se gerant, id est, quæ eorum sunt facta.

δόξαι δὲ αὐτῶν.] Ordinis rationem reddit, cum post explicatam liberalitatem statim de magnificentia disputandum sit, propterea quod magna inter has duas affectiones sit affinitas. Verificantur namque in eadem materia ὡς ἐν τῷ ἑσθίμῳ ἐν facultatibus, & re familiari, est dissimili ratione, vt mox explicabitur.

ἕξ ὁμοῦ δὲ ἡ.] Ostendit, quæ harum affectionum inter se sit dissimilitudo. Nam cum in materia conveniant, in factis discrepant. Liberalitas namque omnibus in factis, omnibus in rebus, quæ per rem familiarem geri possunt versatur, nempe donando & sumptu faciendo: magnificentia vero tantum in sumptu faciendo, seu vt Aristot. loquitur ὡς ἐν τῷ ἐπιπέδῳ τῆς οὐρανοῦ cernitur, & quidem hac ipsa in re, id est, in sumptu faciendo, in quo & vtraque versari iam diximus. Hæc tamē est dissimilitudo, quod liberalitas in quotidianis, communibus privatis, & parvis fere sumptibus: magnificentia vero in raris, inuultatis & magnis sumptibus versetur. Tumultuatur hic Scholasticus Græcus, eo quod Aristot. liberalitatem in omnibus factis re familiari cerni ait. Si in omnibus, inquit; Ergo & in ijs, in quibus

quibus magnificentia, recte, sed adhibito discrimine & dissimilitudine, vt iam explicabimus.

ἐν τῷ αὐτῷ δὲ.] Pro ἐν τῷ αὐτῷ, de quo genere dictum est supra lib. 1. cap. 1. nempe περὶ ἕξου.

ἡ δὲ ἑστὶν ἡ δὲ τὸ ἐν μὲν.] Ab Etymologia confirmat dissimilitudine liberalitatis & magnificentia. Ipso namque nomine significari, magnitudine hanc illi antecellere, vt diximus, & esse nihil aliud, quàm ἐν μὲν ἕξου ἡ δὲ τὸ ἐν μὲν, i. e. in magnitudine seu rebus magnis sumptuum decorum, quod brevis est & ὀνομαστικῆς definitio. Solet sæpe Aristot. maxime in his rebus politis ex verborum notationibus argumenta elicere. Quod posterioribus imitati studiosius Stoici, in tummas delapsi sunt ineptus teste Galen. in libris de Hippocratis & Galeni placuit, & in Cic. Hortens. in Lexico Festi. in verb. oppidum. & Cic. in offic. de fide. Cæterum magnificentia quoque vocabulum alijs quoque rebus tribui solet, non tamē proprie, sed metaphoricè inquit Aristot. lib. 1. c. 7. magn. moral. vt cum magnificè quem loqui aut incedere dicimus.

τὸ δὲ μέγεθος ὡς ἐξ ἡ.] Duæ sunt partes definitionis μεγεθος & πέπεον, vt ex quibus μεγαλοπέπεος vocabulū græcum cōstet. In his igitur explicandis elaborat Aristot. Et primum quod de magnitudine, de qua iam dictū est, hac sola magnificentia discrepare à liberalitate. Hoc loco de altera parte, seu de decoro explicat, & necessariam eam partem esse ostendit. Nam quia magnitudo cōparatum est vocabulū, & ad alios accommodatur: certe qui in magnitudine versabitur, idem, quæ huic aut illi conueniat magnitudo, quid huic aut illi sit magnū, considerare debebit, aliud namque magnū est priuato, aliud magistratui; aliud huic, aliud illi loco; maior sumptus est faciendus in excipiendo Cæsare, quam in Electore; maior in duce belli, quam in oratore mittendo; maior in templo, in Basilica, quàm in Xenodochio.

ἡ δὲ δὲ τῶν θεῶν.] Perperam Interpp. latini reddunt, spectaculorum præfecto. Nam apud Græcos cum duo sint legatorum genera, sacri partim, partim pphani: hos vocabat πέπεος, illos θεῶν, quos verbi gratia ad sacros ludos, vt Olympicos, &c. vel ad oracula consulenda Delum mittebant, quorum caput θεῶν dicebatur. Reddendum igitur latine. Non idem sit sumptus in Trierarcho, & in Architheo aut in legato sacro. Nam vt Cicero in Verrinis Trierarchi nomen retinuit, ita & Architheo, quod proprium est Græcorum munus, retineri potest.

τὸ πρέπον δὴ.] Aretinus, & quidam alius legunt πρέπον, sed melius est nihil mutare. Nam δὴ extat in omnibus libris & in veteri translatione, & dicendum potius fuerat, τὸ πρέπον. Continetur igitur complexio in his verbis, quæ tamen & ipsa sunt perobscura. Plurimq; reddūt ita: *Decorū igitur, ratione personæ, loci, temporis, & rerum spectatur.* Ita Perizonius, Græchius, & Lambinus: nam sub ὧν ᾧ, intelligunt ratione loci & temporis. Rectius Scholiastes Græcus Aspasius, hæc duo ὧν ᾧ & τῶν αἰ, siue vt ille habet, τῶν αἰ ᾧ, monet posita, ὧν παλαιότατος, id est, pro eadem re, vt sæpe alias & paulo inferius πᾶσι αἰ δὴ ἀλλὰ ἐν οἷς, qui locus id aperte confirmat. Sub hoc autem τῶν αἰ ᾧ, intelligunt ratione personæ. Puto ita reddenda: *Decorum igitur ad illum, in quo & in quibus,* id est, ad illum, ad magnificum pertinet, magnifici est decorum videre & tenere, in quibus oporteat.

ὁ δὲ ἐν μικροῖς.] Redit ad magnitudinem, & ait, Eum, qui in rebus paruis aut mediocribus sumptum faciat, non esse magnificum, sed qui in rebus magnis. Ostendit ex vñ communi, quia vulgo non ille, sed hic dicitur magnificus. De illo exemplum affert, vt si mendico quis donet, aut in eum sumptum faciat, quod se factitasse Vlysses & ipse mendicans, & ab Anneo pro Penelope stipem petens, commemorat apud Hom. *Odysse. κ. ἢ ᾧ ἐγώ,* quem locum hic significat Aristoteles, *πολλάκι δόσεων,* &c.

ὁ δὲ ᾧ μεγαλοπρεπῆς.] Concludit tandem comparisonem liberalitatis & magnificentiæ. Nam magnificum esse quidem illum liberalem, sed non contra. Quod ita accipiendum est, vt ab Aristot. ipso explicatur, quatenus vtraq; in sumptu, prout oportet, faciendum est posita. Hactenus inquam, id est, ratione sumptus κατ' ἀξίαν ἐστὶ τὸ δέον, magnificus quoq; est liberalis. Nam vt præclare Aspasius, liberalis τὸ εἶναι, essentia sua vis & natura cernitur ἐν τῷ καλῶς, siue κατ' ἀξίαν & ἢ τὸ δέον, & ἐξ ἧς sumptum facere, quod εἶναι, quia & in magnifico reperitur, sit vt & hic naturam liberalis habeat. Magnifici tamen ὅ εἶναι, non cernitur ἐν τῷ καλῶς, sed ἐν μεγαλοῖς in magnis rebus, & ita se ipse explicat, paulo inferius, *ἀναγκαῖον δὲ,* &c.

ὁ δὲ ᾧ μεγαλοπρεπῆς.] Diligentius explicat τὸ πρέπον seu decorum, & hanc ex eo sententiam elicit, magnificum videri doctum & scientia quadam præditum. Sic enim vertendum, &

hoc

hoc valet εἶναι, vt *supra li. 1.* est explicatum. Cuius sententiæ rationem hanc affert Aristot. quia cernere decorum, & quod cuiq; conueniat (q; facit magnificus) est quædam θεωρία. At θεωρεῖν scientiæ est proprium. Itaq; quia θεωρητικὸς, vt loquitur Aspasius, est magnificus, est & scientia quodammodo præditus, & certe non cuiusuis est decorum cernere, sed eruditi, qua de re præclare Cic. *li. 1. offic. & in perfecto oratore.* Nam morale decorum fere temperantiæ adscribit, & hoc quoq; argumento virtutes esse scientias, Plato demonstrat. Cæterum in rebus paruis, quarum propria est liberalitas, non tam difficile est cernere decorum, quare non illi, sed magnificiæ potius tribuenda fuit scientia. Sæpe namq; multa consumere licet, non tamē magnifice, sed inepte, aut etiam alia ratione, vt si quis rem aliquæ pretiosam magno emat precio, qua in re etsi multum cōsumitur, nō tamen posita in eo est magnificentia, vt *inf.* explicabitur.

ὡσπερ ᾧ ἐν ἐξῆς.] Loc' est obscurus; dubium nanq; est, an ad priora, an ad sequentia accommodari debeat. Ad priora accommodat Thomas, vt ratio his verbis cōtineatur (quod subindicat particula ᾧ) prioris sententiæ, magnificam esse quandam scientiam, magnificum esse doctum & scientia quadam præditum, propterea quod facta magnifici, scientiam quandam redoleant, nempe sumptum facere decore. Atq; ita concludi potest hoc modo:

Si facta sunt scientis. Ergo & magnificentia ipsa est scientis, seu magnificentis scientia est præditus.

Verum illud.

Igitur & hoc.

Antecedens iam explicauimus. Ratio connexi exprimitur ab Aristot. his verbis, *ὡσπερ ᾧ,* &c. nempe quia ex factis spectatur vel æstimatur habitus, qualia sunt facta, talis est & habitus, q; explicatum est *supra* initio, id est, non initio huius lib. vt putat Græcus Scholiastes Aspasius, sed *lib. 1. c. 10. & li. 2. c. 1. & li. 3.* Ad sequentia vero ita accommodari possit hic locus, vt sit ratio, cur facta magnificentiæ debeant magna esse & decora. Verum, tum eius dicti: Ex factis spectatur magnificum, ratio inuertenda est potius, & vt alias spectatur habitus ex factis, ita hic ex habitu spectari facta, & huc pertinere eius dicti commemorationem, quasi ea sit cognatio inter hæc duo, vt ab vno ad alterum vicissim commemoret, non quod vnum videri non debet. Concludatur igitur hunc in modum:

S

Sj

Si habitus est res quaedam magna, praeclara & decora, qualem magnificentiam esse, vel ex ipso nomine apparet, & iam est explicatum.

Ergo & eius facta & opera magna quoque erunt & decora.

Et hanc explicationem nostram confirmat particula δὲ, ἣ ἔστιν ἔνθα, ut habent plerique libri. Nam vetus translatio videtur habuisse ἔνθα, atque ita quoque vertit Perionius & Gruchius (qui tamen mirifice hunc locum mutarunt) & Lambinus. Nam Agropylos & Anonymus retinent δὲ.

τοιαῦτα δὲ ἐστὶν.] Eo fere pertinet hic locus, ut quod de expensis magnifici, idem de eius operibus ostendat, eadem debere esse magna & decora, quod iam vno argumento communi, tam impensis, quam operibus est probatum. Adiungitur & alterum, sed operum duntaxat proprium.

ἔστι γὰρ ἔνθα.] Quia hoc ipso, e per opera efficitur, ut & ipse impensa sint magna & decora, quae tamen verum esse iam constat. Formula. *Si opera sunt magna & decora, igitur & impensa.*

Atqui verum hoc.

Igitur & illud.

Ratio connexi, nam in opus aut rem magnam, magni quoque debent fieri sumptus, atque ita & sumptus operi & opus sumptibus respondere debet: alterum altero esse dignum: utrumque magnitudine & decore inter se convenire, atque adeo sumptus seu impensa opus etiam superare, ἢ ἐπιεραβεῖν. Nam parci aut sordidi potius est hominis, ita rationes quadrare & consolidare; non est magnifici, subtiliter sumptus opere metiri.

διὰ παντός ἔστιν.] Constat iam quibus in rebus, nempe in re familiari, & quibus in factis, nempe in sumptibus magnis & decoris faciendis, & operibus eiusmodi apparandis versari magnificentiam. Hoc loco factorum quaedam adiicit leges & conditiones. Prima est, omnia honesti causa debere fieri à magnifico. Ratio, quia eadem est ratio, in omnibus virtutibus. Deinde libenter & hilari vultu, quod commune habet cum liberalitate, ut supra explicatum est. Præterea large & profuse, non restricte, neque ad amissum, neque subtiliter. Ratio, quia hoc parci aut sordidi potius, quam magnifici sit subtiliter inire rationes. Præterea quod est proverbium: *Magnificum non tam cogitare de precio, sed de pulchritudine & specie operis. Cogitare potius eius, quam praeclarum debeat esse opus, quam quanti consistet.* ἢ ἐστὶν.] Redit ad similitudinem, & dissimil. liberalita-

tis & magnificentiae, utrumque supra est explicatum. Hoc tamen hic eleganter adiungit seu elicit potius ex differentia, magnificentiam esse quandam veluti liberalitatis magnitudinem: quod cum in iisdem versentur rebus, magnificentia tamen spectet magnitudinem. Adiungit alterum aut novum discrimen, aut prioris effectum ex pari impensa liberalem minus, magnificum vero splendorem magis opus efficiendum curare. Ratio, quia operis virtus in magnitudine & splendore potius, quam ex precio aestimetur aut spectetur. Alia namque est ratio rei κτισσεως seu κτήσεως, alia operis. Nam huius excellentia in splendore & magnitudine, illius in precio consistit: id namque valet hoc loco dicitur. Qua de re supra lib. 2. cap. 6. ni fallor. Ratio autem, ἔστι γὰρ πρῶτον, cur laus, virtus & commendatio operis in specie & magnitudine consistat, est, quia haec duo sint admirabilia, admiratione homines afficiant. At quae admirabilia, magnificentiae sunt propria.

εἶον μέγαλον.] Legendum & interpungendum εἶον μέγαλον πρῶτον τῶν ἐλαττοτέρων ἔργων, καὶ δὲ, &c. ut iam explicauimus, quasi magnitudo quaedam sit liberalitatis, in iisdem licet rebus versantis, cum ipsa magnificentia.

ἢ ἐστὶν δόξα.] Absesse poterat haec clausula, & certe est obscurior. Videtur tamen esse totius prioris disputationis conclusio, sed scriptura variat: nam in quibusdam non reperitur δόξα. Alij inducunt μεγαλοπρεπεία. Fortasse ita commodius scribatur, ἔστιν ἀγαθὴ δόξα ἔργων μεγαλοπρεπείας ὅντιν ἐστὶν, aut certe inducendum profusum est μεγαλοπρεπείας in hanc sententiam. Est igitur operis magnifici laus & perfectionis in magnitudine posita: nempe κλήμης.

ἔστι ἢ δὲ διὰ παντός.] Docuit adhuc Aristoteles infinite seu generatim, quales debeant esse magnifici impensa & opera, nempe magna & decora: nunc hoc loco sigillatim impensarum genera exponit, ut subtilius explicetur, in quibus cernatur magnificentia. Impensarum igitur duo summa facit genera, quarum aliae sint πρῶται, honestae & splendidae: aliae non item. Honestarum turis tria sunt genera, aut certe duo. Nam tertium distinctionem recipit, nempe, sacrae, publicae, & priuatae. Sacrae sunt, quae sunt in res, quae Deo dicantur, ut sunt donaria seu ἀναθήματα in aedes sacras seu ἱερὰ κοινὰ δωρεῖς, [alij habet πνευματώδεις] in sacrificia & hostias in legationes sacras seu θυσίας, in omnia denique, quae in Deorum honore sunt.

Qua magnificentia excelluit Athenis Pericles, Romæ, teste Liuius & Horatio Imperator Augustus. Publicæ impensæ sunt, quæ in ludos Romæ gladiatorum munera, prandia, & epulas ad populum deliniendû, ad vias, aquæ ductus, thermas, Nymphæa, porticus, muros, portas, naualia, & id genus alia publica ædificia fiunt. In quo genere Athenis idem excelluit Pericles: Romæ, Pompeius, & Agrippa & Cæsar. De his Cicero *in orat. pro Murena. & lib. 2. offic.* vbi grauitè Theophrastum reprehendit, qui magnificentiam nimis laudet, & pecuniarum fructum in sumptu popularium munerum ponendum putauit. *Quanto*, inquit Aristoteles, *rectius & verius, qui hæc non ad miramur, &c.* Athenis quatuor fere erant impensarum publicarum genera (de ædificijs non loquor) *χορηγία*, id est, subministratio apparatus scenici: *ἐπίσταις φυλῆς*, prandia & epulas vocant Romani: *τετιχορηγία* munus instruendarum nauium bellicarum: & *γυμνασιαρχία*, præfectura & impensæ, quæ in ludos palæstricos, gymnicos, &c. de quibus apud Pollicem. Hic Aristot. tria priora commemorat.

ἀφιδολομητῆς ἐστίν.] Vno verbo hic indicat Aristoteles, impensas publicas quasdam esse veras & laudabiles: alias non item, de quibus eleganter Cic. *lib. 2. offic. & in libris de Rep.*

ἢ ἀπεισι ἢ ἀσπερ.] Mira perturbatio. Nam rursus ad τὸ περὶ πον redit, habendam rationem non operis duntaxat, sed personarum quoque, qui sumptum faciunt. Et in his duo requirere videtur Aristoteles. Primum, vt sint diuites, siue sua opera & industria, siue à maioribus aut propinquorum hæreditatibus facti. Deinde, vt vel sint nobiles, aut ex honesta familia: vel clari & illustres viri, aut in magistratu positi. Quare pauper non erit magnificus, vt cui desint copiæ, qui tamen si magnifice quid suscipere velit (quod sæpe faciunt homines gloriosi) hic non tam magnificus, quam stolidus dici debet, eo quod contra honestatem sumptum faciat. Concludatur hunc in modum:

Qua ex virtute, eadem recte fiunt (& ἢ τὸ δέον, & ἢ κατ' ἀξίαν, qua tria idem valent, quod ab aliis non est percepturum)

At pauper magnificus, quia nõ pro facultatibus sumptum facit, σὺν ὀφθῶς πικρῶ τὸ δέον.

Ergo pauper vere non est magnificus, non virtutum rationi congruenter, sed stolidus potius.

Eadem

Eadem erit ratio hominis plebei & humilis, quantumuis copiosi, qui si volet esse magnificus, ridiculus potius & odiosus erit, qualis fuit Lycinius consul, qui splendidissimum monumentum sibi extrui curauit. De quo Martialis:

Marmoreo Lycinus tumulo iacet:

At Cato paruo,

Pompeius nullo,

Credimus esse Deos?

Ratio autem, cur hæc magnifico sint necessaria, hæc est, quod in his sit ἀξίωμα, splendor, dignitas, & species, quæ magnificentia maxime sunt propria.

¶ *ἢ ἰδίω.*] Modo dixerat, in sacris & publicis impensibus maxime versari magnificentiam, vt pote splendidissimis & honoratissimis. Hic de priuatis, in quibus & ipsis aliqua ex parte versari magnificentiam adiungit, vt sunt illæ, quæ splendide quidem, sed raro fiunt, puta, quæ in nuptias, quæ in congratulationes, militiam, dignitatis aut magistratus ingressum, in funus denique.

ἢ εἰ ἀπὸ π πῶσα.] Et hoc ad priuatas impensas pertinet, vt si qua sit res tota ciuitate honorata, aut etiam natione, vt Thebis studebant conuiujs; Lacedæmone palæstris: Athenis spectaculis, Neapoli hodie & Genuæ hortis; Antuerpiæ villis; Venetijs Cimbis; Hispani & Angli gaudent comitatu; Germani torquibus; apud alios vestes; apud hos equorum cura seu ornatus; apud Græcos passim signa & tabulæ & pocula cœlata, inquit Cic. *in Verrinis*, in honore erant. His igitur in rebus, si quis splendide se gerat, magnificus dicendus erit.

ἢ ἀπὸ ξένων.] Magnificentiam quoque spectari in hospitibus splendide recipiendis aut dimittendis. Id namque h. loco valere *δοσολαίς*, id est, dimissiones scil. ξένων, hospitum, non vero legationes, vt alias, puto. Est igitur magnifici propria quoque hospitalitas: quod ipsum latius explicasse mihi videtur Theophrastus *in lib. de diuitiis*. Ex quo hæc Cic. *lib. 2. offic. Recte etiam à Theophrasto laudata est hospitalitas*. Vbi exemplum affert illustre de Cimone, de quo & Plutarchus *in eius vita*. Videatur & Cic. *lib. 3. in Verr.* vbi de Philodamo Lampfaceno.

ἢ δωρεῶν ἢ ἀπὸ δωρεῶν.] Magnifici quoque; ait esse munera donatiua, congiaria. Proprium est igitur magnifici splendidum esse in muneribus & in remunerando.

ἢ ἢ δὲ εἰς ἐαυτῶν.] Quia modo dictum est, magnificum largi

esse in recipiendis hospitibus, in muneribus dandis & reddendis. Hinc colligit seu adiungit hanc sententiam, magnificum non tam in se, quam in alios, & quæ ad communionem pertinent, sumptum facere, quod quidem cum liberale commune habent, qui & ipse, non sibi, sed aliis est utilis, & quidem multo magis. Nam magnificus etiam sibi interdum est utilis, extruendis sibi villis, portis, porticibus, & hortis. Spectat tamen & hic magnifici splendor, non tam ad suam utilitatem, quam ad dignitatem & ornamentum commune. Cicero in *Murena*: odit populus Romanus priuatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit: non amat profusas epulas, sordes & inhumanitatem multo minus. Et Horatius lib. 2. Od. 15. de veteribus Romanis: priuatus illis census erat breuis, communis magnus.

τὰ δὲ δῶρα.] Ex his verbis perspicuum est, illa, & ἢ εἰς ἑαυτὸν, quasi parenthesi esse includenda. nam etiamnum de muneribus agit, & ait, simile quid ea habere cum donariis decorum, & quia utraq; sint dona, & non tā ad utilitatē accipientiū, quā ad honorē & dignitatē pertinentia. Iā quia donaria cōstat esse magnifici, mirū non est, si & alia splendidiora munera magnifici sint propria. Et huc mihi videtur pertinere hęc clausula.

μεγαλοπρεπὲς δὲ.] Splendidum quoque domum magnifici esse debere; in domo quoq; versari magnificentiā, quod ipsum Arist. ait & in *libello de virtutibus*: vbi & hoc amplius, etiam in vestibus magnificentiā versari ait: præterea in feris & animalibus rarioribus alendis, in hortis deniq; insignioribus, vt recte monet Pontanus *libro de magnificent.* Cæterum de domo magnifici, qualis esse debeat, diligentius explicat Cic. *lib. 1. Offic.* vbi ita scribendum. *O domus antiqua, et quam dispari domino: nam dominare profus est spiritum, est namque concisa phrasibus: quam dispari domino scilicet inhabitariis aut teneris;* vt ipse Cic. *Phil. 1. p. 2.*

κόσμησθαι ἢ πρὸς.] Ratio, cur domum magnificus habere debeat suis copiis congruentem. nam & hac in re, inquit, ornatus est quidam & splendor, quæ ratio vt intelligatur, sciendum τὸ πρέπον esse cum ornatu. τὸ μὲν ἢ πρέπον ἐν κόσμῳ, inquit Arist. in *Eudem lib. 3. cap. 9.* Quare cum magnifici sit ἢ πρέπον, ornatus quoque eius vt sit, necesse est, id est, quidquid splendorem & ornatum habebit, erit magnifici, eo q̄ τὸ πρέπον eiudē sit.

ἢ ἐπὶ ταῦτα.] Alia est proprietates magnifici, seu distinctio operum, in quibus potissimum elaborare debeat, nempe in diuturnis,

diuturnis, propterea quod ea plarumq; sint pulchriora, & ex optima materia confecta. Quæ a. opera magis sunt diuturna, ex Architectis, earumq; rerum peritis, peti debet. Est & altera ratio, eo q̄ nominis immortalitas, cuius vt rei splendida, studiosus quoq; est magnificus, ex his propagetur aut conseruetur, vt recte Pontanus *lib. de Magnif. 1. c. 9.* Impensa deniq; omnes diuturniores magis ad magnificum pertinent, in his magis elaborabit, quam in ijs, quæ itatim pereunt, quales sunt, quæ in ludos aut Pompas fiunt. Videatur & Cic. *lib. 2. offic. de distinctione impensarum.*

ἢ ἐπὶ ἐπιπέδῳ.] Redit ad decorum, cuius dux hic afferuntur notæ. Prior de personis, nō eadem impensa colendū Deum & homines, magistratum aut priuatum: altera de rebus & operibus, ipsi, id est, alio splendore faciendam ædem sacram: alio sepulchrum: alio Basilicam fenatus: alio Xenodochium.

ἢ ἐπὶ τῷ διαπαντός.] Locus est paulo obscurior, cuius tamen hic mihi scopus videtur. Agit namq; rursus Aristot. de magnitudine, eamq; ostendit esse multiplicem & variam, cum pro impensarum inter se dissimilitudine, tum pro operum & impensarum facta comparatione disparitate. Quæ distinctio eo pertinet, vt ostendatur, magnificum suo quamq; in genere quid magnum sit, omni in re & sumptu magnitudinē spectare debere. Primum igitur magnitudinem suo quamq; in genere reperiri ait; & quidem in re magna, quæ sit magnitudo, eam sequi esse magnificentissimum: in rebus alijs quæcumq; tandē hic ἐπιπέδῳ sit magnitudo, eam quoq; sequi magnificū. Deinde alia est operis magnitudo, alia sumptuum. Potest namq; res esse in suo genere magnifica, nullo tamen sumptu, vt perulia munera, pila aut ampulla, quæ si in suo genere sint elegantissima, magnifica quoq; sui generis & puerorum ratione sunt: sumptuum tamen ratione, quia perexigui in eas res sunt, sunt perexigui neq; magnifici.

τὸ δὲ πρέπον ἑαυτῷ.] Adiungit rationem, cur in omni re magnitudinem sectari debeat magnificus, omnia facere magnifice, propterea quod magnifici proprium sit operibus & impensis semper antecellere, atque ita se gerere, vt ab alijs in eo genere superari non possit: atque ita sumptus magnitudo, operis magnitudini respondeat. Sequitur igitur, tam in sumptibus, quam in operibus, magnitudinē: in alterutro si peccat, non est magnificus, tum quia superari ab alio poterit in eodem genere.

genere: tum quia decorum non seruat. Erit potius ventosus, aut ostentator aut auarus.

ὁ δὲ ὑπερβόλων.] Nunc de extremis, & primum de inepto & ventoso, cuius duas potissimum proprietates adfert, alteram à rebus & sumptibus, alteram à fine. Nam in rebus paruis & nugatorijs aut indignis, magnos: in magnis autem, & vbi oporteat magnos sumptus facere, paruos faciet sumptus. Adfert duo exempla: vt si quis familiares aut sodales, quos familiari cœna deberet, splendidissime exciperet: aut vt Aristot. loquitur ex sui tēporis instituto, vt si quis symbolorum sodales cœna non familiari & v̄sitata symbolorum sodalibus, sed nuptiali quodammodo excipiat. Alterum exemplum est à Megarensibus, quorum is fuit luxus aut ineptiæ potius, vt Theatra, quæ pellibus alioqui intendi solent, & postea velis alijs, teste Græco Scholiaste & Lucretio *lib. 4.*

Et vulgo faciunt, id lutea vasa.

Et veruena cum magnis intenta theatris.

Ea purpureis velis intenderunt, quod in Verre quoq; reprehendit Cicero, qui tabernacula Carbais velis intenta habuerit. Idem luxus postea & Romæ percrebuit, de quo Plinius *lib. 29. cap. 1.* Alterum peccatum ventosi est, quia non honesti, sed ostentationis causa sumptum faciat, qualis describitur à Luciano Nigrinus, quem vulgo Athenis vocitabant Pauonem. Et pulcherrimus ostentator describitur *ad Herennium lib. 4.*

ὡς περὶ οἱ μεγαρεῖς.] De hac Megarensium luxuria nihil dum reperi. Aristophanes *in Feslis* eos notat, vt frigidus in suis comicis actionibus. Quod ipsum Scholiastes Græcus confirmat duorum veterum comicorum testimonio Myrtili & Eclantidæ *lib. 8. Pol. in fin.*

ὁ δὲ μικροπρεπής.] Iam de fordido, cuius has affert notas, & conditiones, omnib; in rebus modum eum deserere, id est, minores quam oporteat sumptus facere, & vt maximos interdū faciat, parua tamen in re & minuta suum animum prodere, suas sordes: & hoc est, καὶ τὸ μέγιστον ἀπαλώσας. Deinde nō hilarī vultu, promptq; animo, sed cunctatē & ægre atq; cum dolore q̄cquid faciat facere, circumspēctantē semper, vt quam minima possit, putantē deniq; plus æquo semper se expēdere.

εἰσὶ μὲν δὲ.] Distinctis iam extremis & explicatis, qua tamē in re conueniant, tandem adiungit: esse quidē ea vitiosa, vt pote à medio distincta: non tamē probrosa aut dedecorosa, aut

repre-

reprehensione grauiori digna: tum quia alijs non noceant, imo profunt potius. Nam etsi non vt magnificus, & vt decet, sumtum tamen faciunt, aut donant: tum quia non admodum sint turpia aut deformia, quemadmodum est auaritia aut profusio: præsertim cum difficilimum sit in rebus magnis, & in sumptibus non hallucinari. Itaque hæc vitia non nimis sunt flagitiosa: atq; adeo vix sunt vitiositates, vt neq; extrema magnanimitatis, vt ait *infra*. Arist. *cap. prox. in fin.*

CAPVT III.

COMMENTARIUM.

Ἡ δὲ μεγαλοψυχία.] Hic de Magnanimitate, quæ à Cicero plarumque Magnitudo & altitudo animi dicitur, de qua & *in Eudem. Ep. in Magn. Moral.* Aristoteles, & Cicero *lib. 1. Offic.* Pontanus *duob. in libb.* Franciscus Patricius *de Regno lib. 7. c. 8.* Hęc igitur est capitis summa explicatio huius virtutis & extremorum, partitio eadem est, quæ ceterorum capitum.

ἡ δὲ μεγαλοψυχία.] Ex notatione rursus Aristoteles, vt magnificentiā, ita & magnanimitatem in rebus magnis versari ostendit: & ob hanc cognationem, ni fallor, magnificentiæ explicationi continuo adiungit de magnanimitate, quæ ordinis ratio sæpe repetitur. Nam alioqui vt de liberalitate prius, quam de magnificentiā: ita & prius de modestia, quam de magnanimitate agendum fuerat.

ὡς εἰ ποῖα δὲ ἐστὶ.] Hic est locus, de quo *supr. initio huius libri* monuimus, hoc ipsum Aristotelem quoq; subindicasse in explicandis virtutibus hunc esse seruandum ordinem, vt primum quibus in rebus versentur, deinde quemadmodum, id est, quæ earum sint facta & notæ, explicetur.

Ἐπεὶ φέρεται δὲ ἐδὲ.] Et hoc ad methodum pertinet: Nihil, inquit, refert in virtutibus explicandis de affectione seu virtute nominatim explices, an de affecto & virtute prædito. Quæ est abstracti, eadem & concreti est ratio, vt Grammatici loquuntur; eadem est coniugatorum natura, vt Dialectici loquuntur. Itaque omnia hoc loco magnanimo attribuit, non magnanimitati, hac fortasse de causa, quia sæpe vtendum sit verbo ἐξῆς, dignum se iudicare, quod magis homini, quam rei conuenit. Idem fecit *lib. 5. de Iustitia.*

ὡς εἰ δὲ μεγαλοψυχία.] Breuis est magnanimi definitio, cuius

ius dux sunt particularæ; altera iudicare se dignum, altera rebus magnis. Sua utramque ratione confirmat, & à contratio fere. Priorem ibi, ὁ ὃ μὴ κατ' ἀξίαν, &c. quia

Qui honores sibi indigne arrogat, stultus haberi solet.

At qui magnificus stultus non est, propterea quod qui ex virtute quædam agit, nemo stultus est.

Ergo magnificus digne de se sentit, pro dignitate indicat, alioqui sit stolidus, quod est absurdissimum.

μεγαλόψυχος ὁ δὲ ἄν.] Hanc tamen magnanimi definitionem reprehendit Ludou. Viues lib. 6. de causis corruptarum animarum, tum, quia cum honores, in quibus versatur magnitudo animi, comparate dicantur, id est, alius alii debeatur honores. Certe qui alios non norit, difficulter statueret poterit, qui sibi debeatur honor: nam fortasse alii ipso digniori debetur, præsertim cum se ipsum nonne difficilimum sit: tum, quia ut se quis & alios optime norit, seque præmiis maximis dignum esse videat, tamen eo vir melior habendus est, quo se modestius gerat, & demissius de se sentiat. Itaque & in sacris libris hæc sæpe inculcantur: *Noli altum sapere*: ad minuendam arrogantiam, aut præclaram de se existimationem pertinentia. Putat igitur ille, magnanimitatem Aristotelicam cum Christiana directo pugnare. Eodem modo & Vitus Amerbachius contradicit in *Commentario ad librum primum Magnorum Morarum*. Responderi tamen potest, magnanimum, etsi de se magnifice sentit, non peccare tamen, propterea quod nihil sibi aut arroget, aut detrahatur, id est, in se ipse sit iustus. Neque puto sacris libris iuberi, quem ita demisso esse animo, ut quas licet à Deo habeat dotes, eas tamen contemptim habere debeat, aut obscure, aut etiam sibi minuire & detrahere. Arrogantia duntaxat & superbia, quod ipsum monet Aristot. vitanda erit, & agnoscendus auctor, à quo hæc magnitudo animi, eiusque causæ proficiantur.

ὁ δὲ μικρῶν ἀξίος.] Altera definitionis particula de magnitudine, item à contrario confirmatur: *nam vulgo*, inquit, *conficitur, eum, qui cum parvis honoribus est dignus, iis quoque acquiescit, sed, dignum esse iudicat, neque ad maiores aspirat, non esse magnanimum, sed modestum*. Si ergo vulgo modestus dicitur non magnanimus, qui paruis, quibus est dignus, acquiescit, certe magnanimus contra erit, qui magnis cum sit dignus, iisdem acquiescit. Itaque concludi potest, in magnitudine positam esse magni-

gnanimitatem non secus atque pulchritudinem & dignitatem. Et hac in re magnanimitas & pulchritudo conueniunt, ut illa in magnis (honoribus, ut postea ostendetur) ita & hæc in magnis corporibus proprie locum habet: nam parui non tam pulchri vulgo dici solent, quam elegantes, venusti, & concinni seu belli ἀσείοι καὶ σύμμετροι χαρίεντες. Cyrus libro tertio de Cyri institutione. Alij, inquit, *prædicabant sapientiam, alij tolerantiam, alij, lenitatem, alij denique dignitatem & magnitudinem*. Lucretius libro quarto: *particula punitio, χαρίτων, Charitum. μίαν, tota, merum sal, magna atque immanis χαριτωπέλειος plenaque honoris*. Ovidius de Romulo: *pulcher & humano maior, &c.* Item Euripides in *Phœnissis*, ubi Antigone de Hipomedonte Rege &c. &c. ubi Giganticum comparat. Cur autem magna duntaxat censeantur pulchra, ratio redditur à Pontano, quia pulchritudo dignitatem adferat, quæ dignitas est in magnis: nam in paruis potius est contemptus. Potest & hæc reddi ratio, quia pulchritudo est rerum perfectarum. Nam

Quo quid est perfectius, eo pulchrius.

At quæ parua, non videntur perfecta.

Ergo nec pulchra.

Elicit & hinc Pontan. virum magnanimum magna & insigni corporis dignitate esse debere, quod ego non puto hinc elici posse, atque adeo puto falsum. Nam etsi dignitas corporis & forma ornat magnanimum, tamen absque ea magnanimum esse non posse, cum ea res sit corporis, negandum est.

ὁ δὲ μεγάλων αἰών.] Constat in rebus magnis pro dignitate versari magnanimum. Sunt alia quatuor hominum genera, de quorum item dignitate addi potest. Primum eorum, qui paruis digni, maioribus quoque se dignos non iudicant, & hos vulgo modestos σώφρονας vocat Aristoteles: ubi verbum σώφρονος non proprie (pertinet enim ad voluptates) sed communiter de animi quadam continentia accipitur. Alterum genus est elatorum, qui etsi indigni, maximis tamen se rebus dignos existimant, & hoc est huius virtutis nimium. Est & tertium genus eorum, qui magnis quidem rebus sunt digni, at aliquibus maioribus tamen se dignos, quam quibus sunt, existimant, ut si quis errore, aut etiam malitia maiora affectet, aut etiam maioribus affici honoribus cupiat, maioribus se dignum putat, errore aut malitia, non vero stultitia:

titia: & hoc est, quod ait, ὁ δὲ μετρίων. &c. & hi proprie non sunt Græce χαῖνοι, quia non tam stultitia, quam errore, &c. præsertim cum difficilimum sit interdum iudicare, quibus quis sit honoribus dignus. Quartum genus eorum est, qui profusus abiecti sunt animi, nullisque dignos honoribus se iudicent, siue tamen digni sint magnis, mediocribus autem etiam paruis, & his propterea minoribus dignos se existiment. Et hoc est huius virtutis, id, quod parum est. Maxime autem angustus hic animus in eo cernitur, qui cum magnis erit dignus honoribus, dignum tamen se paruis existimet: propterea quod hic ipse, si non magnis, sed minoribus esset dignus, iam etiam multo minoribus se dignum iudicaret, & plane se abiiceret.

ἔτι δὲ μετρίων.] Conclusio, qua & tacita quæstioni occurrit: nam si in magnis versatur magnanimus, videbatur magnanimitatem nõ esse mediocritatem (quod tamen in virtutibus est necessarium) sed extremitatem potius & excellentiam. Magnorum namque propria est excellentia? Responderit Aristoteles, magnanimum esse & extremum & medium, sed dissimili ratione: extremum quidem ratione magnitudinis: medium vero ratione dignitatis, seu eius quod oportet: utpote, qui in rebus magnis, ut oportet, se gerat, cum elatus & abiectus, vel in nimio, vel in eo quod parum peccet. Eadem ratione & *sup. lib. 2.* ostendimus, virtutem dispari modo esse, & ἀκρότης & μεσότης.

εἰ δὲ μετρίων.] Constat in rebus magnis versari magnanimum, atque adeo in rebus maximis. Exquirat igitur, quæ sint istæ res maximæ, & primum quidem docet, vnam duntaxat esse rem, hæc ratione, quia sit maxima. Formula sit ista:

Si in rebus maximis versatur magnanimus.

Ergo in re vna.

Antecedens perspicuum est ex prioribus. Connexi hæc est ratio: quia quæ excellunt, fere sunt vnica. Itaque concludendum est, in vna duntaxat re cerni magnanimum, nempe præcipue & per se: nam ex euentu & in alia quoque re versatur, ut *infra* ostendetur.

ἢ οἱ ἀξία λέγεται.] Exquirat iam, quæ hæc res sit vna, ex natura dignitatis: quæ dignitas, quia vulgo non de bonis animi (neque enim dicimus quenquam hæc aut illa virtute esse dignum) sed de bonis externis dici solet (ut bona aut aduersa fortuna hunc aut illum esse dignum.) Hinc efficitur, hæc vnam rem,

rem, quæ magnanimi sit propria, in bonis externis esse querendam, cur ita? quod dignitas propria sit magnanimi, & altera eius definitionis particula (qui se dignum iudicat) ut *supr.* est explicatum.

μέγιστον δὲ τοῦ αἰ.] Iam constat, propriam magnanimi rem debere esse maximam, & vnam in bonis externis. Videamus ergo, quæ vna rerum externarum sit omnium maxima, & quidem eam esse omnium maximam ait, & merito maximam iudicari debere, quæ Diis maxime tribui solear, quam principes viri, & in dignitate constituti, maxime expectant, quæ denique rerum pulcherrimarum sit præmium. Quia autem hæc maxima sit res in rebus externis, quæ tribus his conditionibus excellat, certe dubitari non debet, quibus ipsis cum ornata & prædita sit gloria & honor, efficitur, ut magnanimi materia sit gloria & honor. Concludatur hunc in modum:

Ea res in externis est maxima, qua tribus his conditionibus sit prædita.

Atque honor tribus his conditionibus est præditus.

Ergo honos in rebus externis est maxima.

Assumptionis ratio: nam & hunc maxime Diis tribuere solemus, eaque propter, honor diuinum bonum à Platone dicitur, quæ de re *supra lib. 1. cap. 12.* Politicis quoque & in dignitate constitutis, honorem veluti scopum esse propositum, *supra* quoque est explicatum *lib. 1. cap. 5.* & copiose explicat Cicero *lib. 1. Offic.* Esse denique honorem rei pulcherrimæ præmium, ex eo est perspicuum, quod tanquam proverbio dicitur; *Gloriam virtutis rei præstantissima esse præmiū.* & hac de re copiose explicat Nobilius in *lib. de Honore*, & Pontan. *l. 1. de Magnanimitate, cap. 2.* Et si & hic rursus Aristotelem grauissime reprehendit Viues *lib. 6. de causis corrupt. artium.* Quod autem Aristoteles *lib. 1. Rhet.* magnanimi materiam non honorem, sed beneficentiam aut benefacta constituit, id excusatione leniendum est, quod in iis libris non accurate disputetur de virtutibus. Nam benefacere quidem est magnifici, est factum quoddam eius, sed non materia. Quod autem in *libello de Virtutib.* præter honorem & dedecus, secundam quoque & aduersam fortunam magnanimi materiam ponit Arist. id ita est accipiendum, ut maxime & proprie in honore, secundario in fortuna versetur, ut mox explicabitur.

ἢ αἰὲν δὲ λόγῳ.] Etiam absque ratione, quam vnam iam attulit:

talit: nempe à signo, id est, iudicio magnorum virorum, idem ostendi posse ait, nempe magnanimum versari in honore & dedecore, propterea, quod videre liceat, magnos pluresque viros honorem & gloriam imprimis sectari, ea se dignum iudicare. Cæterum tota hæc disputatio de materia magnanimita accipi debet, quemadmodum Cicero eam est interpretatus: *Vera, inquit, lib. 1. Offic. & sapiens animi magnitudo, honestum illud, quod maxime naturam natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat. Qua de re mox latius.*

ὁ δὲ μικρόψυχος.] Comparat extrema cum medio, & eadem inter se: nam medium in honore versari κατ' ἀξίαν, extrema modum superare aut deserere. Et quidem angusti animi hominem modū deferere, tam ratione sui, quam ratione magnanimi: Elatum autem ratione sui duntaxat modū superare, non vero ratione magnanimi: Illum quidē ratione sui, quia scilicet dignum, iudicat indignū: magnanimi ratione, quia indignum se iudicat magnis honoribus, quib. constat dignū esse magnanimum: hunc vero ratione sui, quia plus sibi tribuit, quam mereatur, non vero magnanimi ratione, quia magnanimi honores assequi studet, id est, magnos, quibus tamen est indignus.

ὁ δὲ μεγαλόψυχος.] Colligit præclaram ex superiorib. hanc sententiam, magnanimum esse virum præstantissimū & optimum, non posse esse nisi virum bonum, atque adeo omnibus virtutibus præditum, quod certe prudenter hic monuit Arist. ne quis putet, magnanimum quem esse posse, qui nulla honesti cura per fas, per nefas, iure aut iniuria, magna licet perpetret: præfertim cum videre liceat, multos solo gloria, sed sæcè stimulo excitatos, gravissime peccare. Qua de re extat locus libro primo Officiorum: *Sed ea elatio animi, &c.* Ratio autem Aristotelis prima hæc est, quia magnanimus maximis honoribus est dignus. Formula:

Qui maximis premiis est dignus, is ut optimus sit necesse est: nam μέζωνος δὲ, &c. quo quis est melior, eo maiore premio affici debet & solet.

Atqui magnanimum summo premio est dignus, nempe gloria & honore.

Ergo optimus ut sit necesse est.

ὁ δὲ βέλτερος δὲ ἀνείκελος.] Ostendit, magnanimum non tantū esse virum bonum, sed hoc amplius, quod in quaque virtute sit magnum, eximium & excellens, id huius esse proprium: ut in fortitudine

rudine gravissima suscipere aut contemnere pericula: in temperantia etiā summas voluptates spernere: in liberalitate quicquid erit summum, in eo sumptum facere. Quare & in *Eudemii lib. 3.* magnam huic virtuti cum magnificentia & gravitate affinitatem esse ait. Sed de hac re & mox. Ex hac autem sententia argumentum quoque elici posse videtur, si quæ in singulis virtutibus sunt eximia, ea magnanimi sunt propria (quod vel ex ipso nomine perspicitur) etiā inde effici, magnanimum certe virum bonum esse debere, declarat exemplo fortitudinis & iustitiæ: nam minime decere magnanimum fugere aut iniuria alium afficere.

φύλαξαι ταχυστατον.] Qui effuse & celeriter currere volunt, manus iactare solent, quod manuum iactatione cursus subleuetur, & adiuvetur, teste Aristotele in libro de progressionibus animalium, id Græci vocant ταχυστατον ἐπι χείρας, Latini dicunt, *currere dimissis manibus.* Plautus in *Epidico*: *Imo si audieris meas pugnas, fugias manibus dimissis domum.* Et in *Pseudulo*: *Odor dimissis pedibus? peccavi inveniens; quid est, quia dimissis manibus volui dicere.* Magnanimus igitur, ut & fortis, fugit interdum. Sed in ipsa fuga etiam dignitatem suam servat. Quod de Leone generosissimo animalis & Aristoteles & Plinius lib. 8. cap. 15. Illæ, inquit, nobilior animi significatio, quam: *bei magnæ canum & venantium turba ingenti non vi conten. ref. in campis, & vbi videri potest.* Idem vbi virgulta penetravit, acerrimo cursu fertur vel: *dep: ab: turp: tudinem.* Quo modo & fugientem facit *Aiacem* & *Homerus lib. λ. vbi & Leoni illum comparat.* Ita hunc locum explicavit Petrus Victorius in *variis lib. 29. cap. 2.*

τις δὲ ἐνέκελος.] Ratio est, cur magnanimus neminem iniuria afficere debeat, quod nulla ei sit causa lædendi, eo quod omnia pro nihilo putat, ex quibus causa iniuriæ nascantur, ut lucrum & pecunia, ut infra explicabitur. Et quidem ex hac ipsa ratione tertium argumentum elici potest, cur magnanimus vir bonus esse debeat, nempe, quia cur malus esse debeat, nulla sit causa, ut iam explicavimus. Atqui sine causa nemo malus esse velit.

καὶ δὲ ἐνέκελος δὲ ἐπινοήτων.] Quartum argumentum ab absurdo, quia ridiculus appareat, & ab omnibus derideatur, qui cum sit improbus, magnanimum tamen se esse dicat. Absurditas hæc perspicua fit, omnia magnanimi facta & singularum virtutum perspi-

perficiendo, ut ridiculus sit, si vir facinorosus fortem se haberi velit, aut temperantem.

ὅτι ἐν δ' αὖ.] Quintum esse potest argumentum, quod tamen pendet ex primo, qui ne honore quidem villo sit dignus, si sit improbus. Formula:

Qui improbus, nullo honore est dignus.

At magnanimus summo honore est dignus.

Ergo non est improbus.

Propositio *supra* est explicata, vbi, quod & hic adiungit Aristotel. dictum est, honorem deberi virtuti, eius esse præmium, bonis tribui, non improbis: per virtutem utique ad honorem & gloriam peruenitur, quod Marcellus a de virtutis & honoris quoque ostendit, vt est apud Plutar. *in eius vita.*

ἔοικε μὲν ἔν.] Explicato, magnanimum absque virtute & probitate esse non posse: explicato & hoc, q̄ in singulis virtutibus sint eximia, magnanimi esse propria, adiungit præclaram sententiam, magnitudinem animi esse quoddam virtutum omnium ornamentum seu ἡσμομυρ: nam & virtutes ornat, seu ornatiores & excellentiores reddit, id est, quod in singulis virtutibus eximium est, id agit, & absque virtutibus, vt iam dictum est, esse nequit. Pulcherrima est igitur hæc virtus, & vt Cicero loquitur, splendidissima, & eleganter à Pontano, corollæ ex optimis quibusque flosculis virtutum contextæ, comparatur, aut insigni & fluuiorum regi, Danubio aut Rheno, in quem vndique plurima flumina influunt. Quare & hoc alterum adiungit Aristoteles, hanc virtutum vnam omnium esse difficilissimam; difficile esse magnanimum fieri; raros esse viros magnanimos; quæ namque præclara & difficilia, eaque esse rara: neque enim magnanimus esse potest, quin omnibus virtutibus excellat, id est, καλοκαγαθὸς sit: nam καλοκαγαθία est omnium virtutum cumulūs & complexio, teste Aristotele *lib. 2. Magn. Mor. cap. 9.*

μὲν λίστα μὲν ἔν.] Adhuc ostendit, magnanimi materiam esse honorem & dedecus: adiungit tamen hoc loco, maxime, μὲν λίστα, id est, proprie & maxime in his cerni magnanimitatem: nam & in aliis cernitur, in bona & aduersa fortuna, nempe, diuitiis, egestate, orbitate, & aliis calamitatibus moderandis, vt paulo inferius.

καὶ ἐπι μὲν τῶν μὲν καλῶν.] Reperta magnanimi materia, honore, quemadmodum in hoc se gerere debeat: nunc explicat, est

si penitus rem inspicienti, reperietur Aristoteles, etiamnum agere de materia, seu coniuncte potius de materia & factis, vltique ad eam clausulam, ὅτι ἔστι πικροκίδη δὲ ὦ, &c. vbi proprias demum magnanimi notas & proprietates persequitur, & hoc ipse quoque indicat mox, μὲν λίστα μὲν ἔν ἔστιν: neque enim de fortuna, quam alteram huius virtutis materiæ partem esse diximus, quicquam dum addidit. Primum itaque duas has affert sententias, easq; item coniuncte & iisdē verbis connexas, nempe magnanimum honores maximos duntaxat, eosque à grauibus & viris bonis delatos, curare, alios; id est, paruos, & à vulgo delatos, negligere & aspernari, propterea, quod illi ipso sunt digni, parui indigni. Ostensum namque est supra, magnanimum magnis se dignum iudicare, & qui à plebe & absq; iudicio deferuntur honores, certe contemnendi sunt. Quare & Cic. *in Epist. ad Catonem lib. 15. Epist. 6. Latius sum,* inquit, *me laudari Hæctor apud Næuium opinor, abs te patre laudato viro: ea est enim profecto incunda laus, qua ab iis proficitur, qui ipsi in laude vixerunt.* & *lib. 5. Epist. 12. Atque hoc præstantius mihi fuerit, & ad latitiam animi, & ad memoria dignitatem, si in tua scripta peruenero, quam in cæterorum.* &c. placet enim Hæctor ille Næuianus, qui non tantum se laudari latatur, sed addidit etiam à laudato viro. Et Achilles *Iliad. 1. Nestori suadenti*, vt præmia & honores ab Agamemnone sibi delatos fusciperet, respondet, à Ioue se præmia expetere, non ab Agamemnone inimico, & ignauo homine. Hæc de re Pontanus *lib. 2. de magnanim. cap. 1.* Sic & *in Critone* Socrates monet, non cuiusque reprehensionem nos veteri debere, sed eorum tantum, qui prudentia & sapientia præstent. Altera est sententia; magnanimum ob honores non effuse aut insolenter lætari debere, sed moderate: propterea quod honores non noui ipsi accidant aut alieni, sed eos accipiat, quasi ad se pertinentes, seu sibi debitos *οικείσς.* Non solemus autem lætari, nisi si quid in speratum nobis accidat. Istio tam magno est animo magnanimus, vt honores quantum uis magnos, non satis tamen iustos & se dignos existimet, omnia se suaque virtute inferiora esse putet, propterea quod nullum satis amplum perfectæ virtutis reperiat præmium, vt præclare hoc loco ait Aristoteles, & vere. Nam bona fortunæ, vt honor, & corporis, cum bonis animi, id est, virtute comparata sordescant necesse est. Et si autem ipsum quoque honorem summum licet per se tamen paruum iudicat magna-

nimus, non aspernabitur tamē eum, sed capiet potius, eo quod nullum maius præmium virtutis inter mortales extet: certe alioqui virtus ipsa sibi est merces & præmium. Ipsa quidem virtus precium sibi, inquit Claudianus. Cæterum & hunc locum reprehendit Viues *lib. 6. de caus. corrupt. art.* quia non facile boni à malis internosci possint, & frangite necesse sit esse bonum, quod ab aliis dependeat, in aliena sit manu.

ομοίως ἔ.] Vt honores, item ignominias moderate feret magnanimus, eo quod sciat, sibi que sit conficius, iniuste casti sibi fieri, utpote virtutibus excellenti.

ἢ μὴ ἀδικεῖ.] Hoc loco de altera parte materia, nempe de reliquis fortunæ bonis & malis: nam & in his aliqua ex parte cerni magnitudinem animi, quod hoc loco tradit Aristoteles verbo *μελλισα*, tum aperte expressit in *libello de Virtutib.* ubi ait magnitudinem animi esse virtutem, quæ tum in honoribus & ignominias, tum in prospera & aduersa fortuna consistat: ita namq; ibi definit. Simili res tota hæc illustrari potest à corpore ad animum sumpto. In corpore fere sunt quatuor bona insigniora, bona valetudo, habitudo seu *δύεξια*, vires & pulchritudo. Sic animi bona quasi valetudo est iustitia, habitudo est magnitudo animi, quæ & ipsa est forma seu *ῥόσμο*, est deniq; robur & firmitas, quæ firmitate tam honores & ignominias, quam res prosperas & aduersas moderate feramus; hoc ibi primum hoc loco magnanimū in aliis rebus tam prosperis quam aduersis, puta diuitiis, paupertate, potentia & opibus, imbecillitate, nobilitate & humilitate, moderatum & æquabilem se gerere debere, id est, ob res prosperas nō debere insolescere, ob contrarias non debere animo confidere & frangi, quæ de re pulcherrimus extat locus apud Cic. *lib. 1. Offic. Omnino fort. &c.* Vtitur autē Arist. argumento à minore, *ἐδὲ ᾧ ἐστὶ πικρῷ*. Eum quem neq; honores extollant, neq; ignominia frangant, quas iam constat esse maximi momenti res, non debere efferni rebus aliis prosperis, aut frangi aduersis, utpote multo minoribus & leuioribus. Sic enim accipiendum *ἔπας*, id est, *insolenter & immoderate*, & *ὡς μέγιστον*, id est, *quam maximum*, ubi *ὡς* non valet *tanquam*, ut quidam putarunt, sed *nihil* potius, aut est *ὡξήλικον*, vt Latinum *quam*, in his verbis, *quam maximum*, *quam doctissimus*. Ait igitur his verbis, *honorem esse maximū quiddam*. *εἰ ᾧ δὲ δυναστείας*.] Ratio est, cur cæteris fortunæ bonis præferat honos, q̄ illa huius causæ expetant, quod ex eo est perspicuum, quia

quia videre licet eos, qui sibi magnas opes aut diuitias pepere- rint, hoc propterea agere & querere, vt propterea colantur, & honoribus afficiantur, sed hac de re dictum est *sup. lib. 1. cap. 5.*

διὸ ὑπερόψιλαι.] De hac re *infra*.

δεικνύει ἔ.] Esti non magnificat magnanimus bona externa, videntur tamen, inquit Aristoteles, illi esse adiumento, & ipsam quoque animi magnitudinem augere, quin ornament, dubium non est: nam & dignitas & statura magna sunt: Turpes & exili statura, quantumvis aloqui magni, contemni solent; vt Iuliano Imperatori multum detraxit exilitas corporis: Maximino magnam comparauit auctoritatem corporis magnitudo. Sic & opes & diuitiæ ornant & iuuant magnanimum. Quæ de re Plutarchus in *principio vitæ Dionis*. Adiuuare ergo hæc externa bona ostendit Aristoteles, quia ea ipsa aut iis præditi, honore affici soleant: si honorem adferunt: Ergo coniuncta magnanimo, augent illi honorem. Cur autem genus, opes, diuitiæ honorabilia sint vulgo, hanc reddat rationem Aristoteles, quia *ἐν ὑπεροχῇ*, id est, quia his præditi, cæteris antecellere putantur: quicquid autem antecellit, id honore est dignum.

διὸ καὶ πικρῷ.] Complexio est de adiumento, quod magnanim⁹ caput ex bonis externis, nempe per ea augeri magnanimitatem, quod vt intelligatur, hoc in memoriā reuocandum est, honore & laude excitari homines ad præclare agendum: Gloriam, vt ait Poeta, calcar addere & stimulum ad recte faciendum. Itaque cum hæc bona gloriam coniunctam habeant, mirum non est, si & adiumentum seu calcar addant magnanimō. Quare & hoc subindicat Aristoteles, magnanimum hæc externa bona non protus aspernari debere.

καὶ ἀλλήλων ἔ.] Pulchra sententia: Tametsi ob externa bona multi colantur, tamen solam & vnicam virtutem honore esse dignam, etsi qui & virtute, & reliquis externis bonis est cumulatus, maiore honore dignus vulgo censetur *ἀξίωται*.

οἱ δὲ αὐτοὶ χρεῖταις.] Adiungit Aristotel. quid de his censendum sit, qui licet improbi, externis tamen illis bonis affluant, & ait, hos honore esse indignos, quod iam est demonstratum: non recte se magnis honoribus dignos iudicare, neque esse magnanimos, quod absque virtute perfecta *πικρῷ*, illa, id est, nec magnanimus, neq; honore dignus censi debet; esse denique superbos & contemptores, petulantes & maleficos, quod absq;

virtute difficilimum sit ferre secundam fortunam, quod ait Ca-
to apud Festum. Idem testatur Arist. lib. 2. Rhet.

ἔδωκεν ἄλλοις ἢ φέρειν.] Eosdem, quia ferre res secundas mo-
derate nequeant, alios quidem contemnere & ridere; ipsos in-
terea nugatoria agere, aut turpia, imitari denique magnani-
mum, cui tamen longe sint dissimiles. imitantur quidem in con-
temnendis aliis & magnifice se gerendo, sed discrepant, quia
magnanimus contemnit iudicio & recte, illi pperam & temere.

ὁ δὲ μεγαλόψυχος.] Iam aliquoties commemoravit Aristote-
les, magnanimo nihil esse magnum, nihil ab eo magnifice-
ri, omnia contemnere, & prae se parua ducere, esse κατὰ προση-
λήτην, & recte haec vna est insignis magnifici nota. Quare & Ci-
cero (qui ex Stoicorum ratione cum fortitudine magnitudi-
nem animi confundit) inter fortitudinis partes & comites nu-
merat despiciantiam, in partitionib. oratoris: In rebus autem,
&c. Et libro 2. Tusculanarum: Quid fortitudini comitibusque
eius, &c. Et hac de re latius libr. 1. in Offic. & animi excellentia
magnitudoque.

ὅτι ἐπιτὴν ἢ μικροκίνδωτος.] Adhuc ostendit, magnanimus
quemadmodum in honore sua propria materia & quasi segete,
deinde & in reliquis externis bonis copiarare se debeat. Docuit
& magnanimum esse κατὰ φρονήτην, nunc alias praeterea eius
notas commemorat, & primum quidem de fortitudine seu pe-
riculis, eum non esse μικροκίνδωτος, sed μεγαλοκίνδωτος potius.
Deinde in periculis se dignis, vitae non esse amantem, neq; par-
tere. Prioris ratio, ἄλλὰ τὸ ὀλίγον, &c. quia pauca duntaxat curet
magnanimus. Formula:

*Qui multa curat, multa magni facit, pro multis quoque ad-
iti pericula, sine est πυκνοκίνδωτος. Qui pauca pro pan-
cis, est ὀλιγοκίνδωτος. Huius propositiois est ratio, quia
qua chara quis habet, pro iis periculum adire non recusat.
Atqui magnanimus pauca curat, nihil seve illi est magni:
nam magna laude tantum digna, qua pauca esse con-
stat, sequitur.*

*Ergo non est πυκνοκίνδωτος, seu ὀλιγοκίνδωτος, & proinde
de μεγαλοκίνδωτος, non μικροκίνδωτος.*

Quare hunc locum, qui variat in multis libris, ita rescriben-
dum puto: ὅτι ἐπιτὴν ἢ πυκνοκίνδωτος ἄλλὰ τὸ, &c. Ita namq; po-
stulat sententia, ut iam explicauimus, & ita constanter habent
libri manu scripti, teste Victorio, atq; ita sine dubio legit Grae-

cus

cus Scholiastes, si diligentius explanatio eius perpendat. Nam
verba eius à Typographo saepe sunt deprauata. Reliqua igitur
scripturae sunt mendosae & spuriae, & certe glossam sapiunt. Po-
sterioris autem ratio, ὡς σοὶ ἄξιον, &c. quia vitam seu vi-
uere πάντως, id est, etiam cum dedecore, turpiter fugiendo, in-
dignum se esse iudicat. Ita namq; illud πάντως accipiendum pu-
to, ut iungatur verbo ζῆν, non vero verbo ἀξίον, ut vulgo. Neq;
enim omnimodo indignam se vitam putat magnanimus, sed
vitam omnimodo, id est, quomodocunque viuere.

ὑπερόπλιον ἢ ἴσος.] Magna est librorum varietas hoc in loco:
Plurique ita ὑπὲρ ἴσους & τὰ τοιαῦτα ἔχοντες, καὶ οὐκ ἴσους; & ita
quoque vetus tralatio: In aliis ἔχοντες καὶ ἴσους γίνονται: In manu-
scriptis quibusdam καὶ κατὰ γὰ γίνονται. Ex quibus perspi-
cuum est, quaedam hic mendose esse inculcata, & ita legendum,
& ὑπὲρ ἴσους γίνονται, inductis reliquis ut spuris: atque ita habet &
editio Florentina, & quidam libri scripti, & Argropylyus quo-
que ita reddidit.

ἢ οἷον ἢ ποιῆν.] Nunc, quae magnanimi in beneficentia
sint proprietates & officia, exponit. Primum eum esse οἷον ἢ
ποιῆν, id est, eum tali indole & ingenio, ut cupiat bene mere-
ri de aliis, beneficia dare, accipere vero non tam libenter, sed
cum pudore potius, rubere & erubescere accipientem. Deinde
in reddendo beneficio esse largum, seu cumlatiore mensura
semper reddere, praeterea meminisse quibus dederit beneficia, non
meminisse vero, à quibus bene acceperit, & proinde libetere au-
dire, q̄ ipse aliis praestiterit, nō libetere quae ipsi alii. Postremo ne-
minem rogare, aut certe vix & leuiter, sed ipsum aliis prom-
pte inferuire. Quorum omnium haec vna est ratio, quia benefi-
cium dare praestantioris & excellentioris sit: inferioris & de-
terioris accipere beneficium. At constat magnanimum omnes
antecellere cupere, nemini se velle obligare. Exempla huius rei
in historiis extant multa, & in primis praedicatur Scipio & Ale-
xander Seuerus Imperator. Verum, quia beneficentiae duo
sunt genera, pecuniae & operae; de hac potius ista mihi accipi-
enda videntur, propterea, quod illa sit facilius, haec lautior &
splendidior, viroq; forti & claro dignior, inquit Cic. lib. 2. Offic.
Sunt tamen, qui tertium illud reprehendant, quia inde effici vi-
deatur, magnanimum fore ingratum & immemorē: deinde suorum
beneficiorum ostentatorē & exprobratorem. Verum ita ea sunt
accipienda, magnanimum libetere sua meminisse, aliena nō item,

T 3

non

non exprobrandi causa, neque ostentandi, aut se venditandi (hæc enim vanitas est *χωνος*, ventosi.) Sed quia hac recordatione renouetur sua ipsi excellentia, quod vnum studet: sic & ab aliis sua, non aliorum sibi præstita beneficia, commemorari libenter audit, non quo sit ingratus, aut immemor beneficii esse velit, quem modo diximus etiam cumulate reddere, quod acceperit, sed quia sua audiendo reficitur illi sua excellentia: aliena audiendo sua humilitas & imbecillitas. Confirmat hæc Aristoteles duobus exemplis ex Homero *Iliad. v.* vbi Theris Iouem pro Achille filio deprecatur, non commemorat beneficia, quæ Ioui ipsa olim præstitit, quia loqui ut magnanimo id odiosum futurum erat. Et à Lacedæmonii sumpto altero exemplo, quod scribit Callist. *libro primo Rerum Græcarum*, cum Thebani Duce Epaminonda in Lacedæmoniam inuasissent, Athenas missa legatione, rogasse auxilia, & interrogandum non sua in Athenienses, ut magnanimos, sed Atheniensium potius in se beneficia commemorasse, ut & hoc loco ait Aristoteles, etsi id esse factum negat Xenophon *lib. 6. Rerum Græcarum*.

ἔτι καὶ ἀποφύλασεν.] Sic fiet, ut qui beneficio ipsum prouocauit, remuneratione facta cumulatore, ut ille, inquam, qui prouocauit, ὁ ὑπάρξας iam sit debitor magnanimi ex creditore factus.

τὸ μηδένος δειδύσει.] Quia verbum *δειδύσει* valet & *egere* & *rogare*. Alii aliter accipiunt: puto tamen Scholiasten Græcum secutus, rogare hic valere, cui notioni magis conuenit verbum *ὑποπρετάν*, quod non tam est contrarium egestati, quam operæ & auxilii implorationi.

καὶ ἀπὸς ἰσότητος.] Præmuniendum est, tria esse hominum genera; summos, medios & infimos, de quibus Arist. *lib. 4. Polit. ca. 12.* Aduersus hos igitur quemadmodum gerere se debeat magnanimus, h. l. explicatur. Et quidem aduersus summos, viroque principes, qui vel dignitate, aut copiis & genere excellent, magnitudine sua & grauitate uti debere magnanimum. Aduersus mediocres (& multo magis aduersus infimos, aut certe hos contemnunt plane) non item, sed moderatum & facilem se præstare debere. Duas adfert rationes, quia illud est difficile, hoc facile: Atqui in rebus difficilibus cernitur splendor virtutum: deinde maiorem habet dignitatem illud, quam hoc, quod simili confirmat ab eo, qui valentissimus cum imbecillo

becillo viribus certare velit, quod est ineprum & indignum. Illud tamen ita est accipiendum, non quo iactare etiam inter magnos se velit magnanimus, sed ut dignitatem suam teneat, & ab iis superari se non patiat. Atqui hæc solet laudari, ut insignis generositatis & magnanimitatis nota, certare cum æqualibus aut superioribus, aduersus humiliores modeste se gerere. Quod & de Leone generosissimo animali prædicat Plinius *libro octauo, capite decimoquinto: Leoni tantum ex feris clementia in supplices, prostratis parcat, & in viros citius, quam in fœminas sauit, in infantes non nisi magna fame*, Ouidius:

Corpora magnanimum satis est prostrasse leonem.
Virgil. *lib. 4. Æneid.*

Egregiam vero laudem, & spolia ampla referis. &c.
Hircius de bello Alexandrino de Cæsare, reddente Alexandriam Regem suum Ptolomæum, cum quibus bellum gerebat, quia splendidus atq; honestus se contra Regem quam contra conuenarum & fugitiuorum manum bellum esse gesturum.

καὶ εἰς τὸ ἐπιμελεῖται.] Obscurum est, quid velit Aristoteles hoc verbo *ἐπιμελεῖται*: alii reddunt res honoratas; alii loca honorata; vltus & mox est eodem verbo extremo capite, *πίσι ὑπὸ τῆς*, vbi sine dubio res honorata valet. Explanatores de locis accipiunt in hanc sententiam: Magnanimum ad loca honorata non accessurum, ne vltro appetere & querere honorem videatur, quem potius delatum accipere deberet. Potest & de rebus accipi in hanc sententiam: Magnanimum ad res honoratas, id est, ad honores non accessurum vltro, ne querere & affectare eos videatur: Neque etiam eo venturum hac de causa, ne si alii honores & priores potius ibi auferant, ipse deterior videatur.

καὶ δεῖν εἶναι.] Esse cessatorem magnanimum, & cunctatorem, nisi vbi res magna aliqua, aut honor præclarus agatur. Nam & hoc grauitatis est, non impelli continuo omnibus de causis, etiam leuissimis, præsertim cum hoc proprium sit magnanimi, res paucas suscipere, easque præclaras & magnas, ut & supra est explicatum.

ἀνὰ γὰρ ἴσους.] Adfert hoc loco insignem magnanimi notam, eum omnia agere aperte, loqui aperte, nihil occulte aut simulante: & primū quidē odisse & amare aperte: nā occultare seu celare est timidi, timorem arguit, à quo longissime abest

magnanimus. Maior itaque & veritatis illi erit cura, quam opinionis. Cicero *lib. 2. Officiorum: Vera autem & sapiens animi magnitudo, honestum illud quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemque se esse maualt, quam videri. & li. 2. quod si qui simulatione & inani ostentatione, &c.* sed vt facillime quales simus, tales esse videamur. Idem Dionem monet Plato *in Epistolis*. Itaque omnia aperte & ager & dicit magnanimus: nam hoc est eius proprium, qui alios contemnit, aut quid alii sint existimaturi, uo laborat. Supra autem dictum est, magnanimum esse contemptorem, quare & *ἐπιπρηστικὸς*, liber in loquendo, neq; aliud pectore clausum, aliud ore promptum habebit, vt ait Salustius. Summa hæc est, magnanimum non insidiis aut dolo, non fide aut dissimulante, sed vere, aperte omnia agere & loqui, etiam magna cum libertate. Quod & Cicero iubet *lib. 1. Offi. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est*. Itaq; viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus. Et Arist. *in lib. de virtutib.* eos esse ait simplices. Sic apud Euripidem Achilles se simplicem esse ait, qualis & ab Hom. *liad. 9.* describitur. Talem & Achilles filium Neoptolemon describit Sophocles *in Philoctete*. Talis & ab omnib. describitur Alexander Magnus, cum pater eius Philippus contrario esset ingenio. Sic & Heluetii apud Cæsarem *li. 1.* se ita à patribus suis didicisse, vt magis virtute, quam dolo contenderent, aut insidiis niterentur. Videatur & Cicero *lib. 1. Offi. fere extrem.* vbi de ingeniorum varietate.

διὸ πρῆσιπτος.] Mire hic variant libri etiam scripti, teste Victorio, & verus quoque ualatio longe aliter habet, quam libri vulgari. Re diligenter perpensa legendum puto, *διὸ πρῆσιπτος* & *ἀλλοθῆσιπτος*, cætera interiecta falsa mihi videntur, certe minime sunt necessaria. Quare dicit Arist. liber est in loquendo, & verax; quales inprimis prædicantur apud veteres Cato, & Athenis Phocio, de quibus Plutarch. quod idem Cic. *in Epist. ad Patrum lib. 9.* de se gloriatur, vt enim olim arbitraber esse meum libere loqui, &c.

καὶ ὅτι μὴ δῖ.] Exceptionem adicit eius, quod dixerat magnanimum esse veracem; extra quam si Ironia vtatur, quod eum facere aduersus multitudinem, apud vulgus interdum dissimulanter loqui, quod non satis idoneos existimet, quib. omnia sua cõsilia & facta aperiat; & est dissimulatio quædam

dam quasi contemptio, quam magnanimi propriam esse supra ostendimus.

Ἐπὶ δὲ ἄλλων μὴ.] Alia nota, non posse cum viuere alterius arbitratu aut vultu, nisi forte amici. Nam id esset seruire, alterius viuere & regi imperio, quod ostendit exemplo adulatorum, quales sunt scurra & parasiti: quos constat se ad aliorum nutus & voluntates accommodare. Et plerõsq; esse seruili ingenio seu *ἡλικῆς*, vt contra homines humiles & seruili ingenio plarumq; ad illa seruilia ministeria abijcere se solent, adulatorum & parasitorum. Indignæ igitur fert alterius imperium, amici tamen monita sequi non recusat. Seruire autem esse ad alterius nutum viuere, cum per se est perspicuum, tum explicat Aristoteles *lib. 1. Politic. cap. 3.* & indicat *lib. 1. Metaphys.* vbi eam scientiam hac etiam re præstantissimam esse ait, quod illa nulli, omnes alia ipsi pareant. Hæc Græci eleganter efferunt *ἑπὶ δὲ ἄλλων ἑλῖν, ἀλλ' ἔ ἐίμαι,* & contra *αὐτῶν εἶμαι*, vt ijs locis Aristoteles, & *lib. 1. Rhetor. ἐλδῆρον* est, *μὴ ἑπὶ ἄλλων ἑλῖν*, Latini, *suum esse, sui esse mancipij, alterius nutus obseruare*. Quare & Pontanus copiose docet, magnanimum libertatis esse amantissimum, seruitutis impatientissimũ. *lib. 1.* Hinc apud Hom. *li. 1. liad.* Agamemnoni Achilles sibi imperanti *ἀλλοιοσι,* &c. de quo & Horatius *in arte poetica, iura neget sibi data*. Et Cic. *lib. 1. offic. Difficile autem est, &c.*

Ἐπὶ δὲ ἡρωικῆς.] Alia Nota, non admirari seu non affici admiratione, non admiratur, inquit Aristoteles, neq; delicias, neq; comitatum multorum famulorum, neq; victorias. Idem & Cic. elegantissime *lib. 1. offic. Omnino fortis, &c.* Ratio, quia nihil ei sit magnum, id est, vt ait Cic. Ea, quæ eximia plaricq; & præclara videntur, parua ducere, eaq; ratione stabili firmiter contemnere, fortis animi magniq; ducendum est. Itaq; magnanimi propria est *ἀσημασία*, quam & mirifice extollit Horat. *lib. 1. Epistolar. ad Numitium, Nil admirari, &c.*

Ἐπὶ δὲ μνηστικῆς.] Alia Nota, Iniurias eum facile obliuisci. Quare neq; odium eius erit diuturnum, neq; vind. cæ cupidus seu *ἡμροσηλικῆς*, vt inquit *in lib. de virtutibus*. Ratio, cur facile obliuiscatur iniurias, cur eas non meminerit, ista hic redditur, quia cum nihil esse aliud, cum minime recordatur mala, sed contemnit potius. Nihil quidem recordatur aliud, quia non est *ἡμροσηλικῆς*, sed contemp. nptor potius. At quæ miramur, ea recordari solemus: Mala autem multo minus, quia

confcius sibi fit iniuria ea esse sibi illata, & propterea suam estimationem non laedere, contemnit igitur & proinde non meminit.

ἡ δὲ αἰσχρολογία.] Nunc docet, quemadmodum in sermone se gerat magnanimus, & vno verbo ait, cum non esse αἰσχρολόγων, quod est verbum perrarū. Explicat autē ipse Aristot. quid valeat, ἅτε γὰρ ἄριστος, &c. id est, neq; de se, neq; de altero loquitur, id est, se non laudabit, alterum non vituperabit: nam vt ipse laudetur, aut vituperetur alter, non curat, non putat magnanimus sua interesse, si alter vituperetur aut male audiat; Est enim prorsus dissimili ingenio: atq; illi, qui aliorum maledicta & reprehensiones, suas laudes, alienas laudes, probra sua esse putant, se quoq; nō laudat, ne existat miles aliquis gloriosus. Quare hoc est ingenio magnanimus, vt neq; facile laudet quempiam aut vituperet, neq; ad laudandum neq; ad vituperandum sit facilis: ostendit tamen Plut. in libell. ἡ δὲ ἐπιπνεῖν ἑαυτῷ magnitudinē animi interdum elucere ex sua laudatione. Videatur & Valerius Maximus l. 3. cap. penult. & vlt.

ἡ δὲ ἔρις ἐχθρῶν.] Ne quidem inimicos maledicus erit magnanimus, extra quam, ob acceptam contumeliam, q̄ ipsum & Aristot. in Polit. l. 7. cap. 7. confirmat, vbi ait, magnanimos non esse natura asperos, extra quam, in eos, qui iniuria ipsos afficiant. Recte quoque Pontanus magnanimum, ait, conuictis accipere homines dedecorosos aut turpes interdum, vt Iliados 2. Vlysses Therisitem.

ἡ δὲ ἀνάγκη.] Alia est Nota, quā vulgo ita accipiunt, magnanimum de rebus ad vitam tuendam necessarijs & paruis (nam ad ornandam rebus magnis plarumq; est opus) de ijs igitur rebus, si forte ei desit, non debere muliebriter conquiri, aut alios passim rogare, propterea, quod hæc illi factitent, qui toti in his rebus sunt, omnemq; operam in re familiari conquirenda ponunt, vt vulgus & opifices: quod à magnifico est remotissimum, qui cum alia pleraq; tum hæc in primis contempta habet.

ἡ οὐκ ἐκείνη.] Alia nota, Res eum elegantes & honestas, licet instructuosas, vt hortos, tabulas, signa, equos, seruorum comitatum, &c. habere & possidere malle, quam res alias etiam fructuosas, vt pecuniam, agros, pecudes, &c. cuius rei hanc adfert rationem, quia illud eius esse videatur, qui nulla re eget, qualem magnanimum iam esse diximus.

ἡ δὲ κίνησις ἢ βραδέεια.] Alia nota, tardum eius esse incessum, grauem vocem, non acutā, stabilem deniq; & constantē orationem, non variam, nunc celerē, nunc tardam. De incessu & gradu hæc est ratio, quia pauca agenda suscipit, nempe grauiora duntaxat, eaq; re properato illi non est opus. Nam qui multis rebus & negotijs distrahitur, cum necesse est esse ἀσθενὲς, huc illuc discursare & volitare, vt omnia exequatur. Celerior vtique ingressus, aut leuitatem aut negotiorum multitudinem significat, quæ duo constat à magnanimo esse seiuncta. De voce & de oratione hæc est ratio, quia nihil illi est magnū. Clamosi sunt; qui rebus aliquibus sunt intenti, aut obtinere student; hinc iurgia & vocis contentiones & clamores; hinc & orationis varietas. Cæterum de incessu & de sermone & voce, non magnanimi proprijs, sed generatim omnibus conuenientibus videatur Cicero libro 1. officior. Cauendum autem est, &c. & Clemens Alexandrinus libro 3. Pedagog. cap. 11. Exemplum hac in re magnanimi Socrates, de cuius oris & vultus constantia omnes: & Milo quoque, de quo Cicero in Miloniana. Si vultum semper eundem, si orationem stabilem, ac non mutatam videbis, &c. In rebus tamen gerendis, in bello maxime, & gressus & vocis celeritatem adhibebit. Quare & Homerus suos Heroes plarumq; vocat ποδὲρας.

ἡ κινῆσις ἢ ἔρις.] Hoc quidam plarique male. Vertendum ita: mali autē seu flagitiosi, ne hi quoque videntur. Exprimendum illud quoque: nam refert se ad liberalitatis & magnificentia extrema, quæ, vt supra ostendit non esse flagitiosa, ita hic adiungit, magnitudinis animi quoque extrema non esse mala. Hoc igitur ait elatos aut abiectos non esse improbos, esse tamen vitiosos, non improbos aut malos, quia nemini noceant, non sint malefici aut iniusti, quod perspicuum est eorum naturam consideranti. Vitiosos tamen esse, & peccare ostendit de abiecti animi quidem homine, quatuor rationibus. Primum, quia sit iniustus, vt pote, qui quibus dignus sit honoribus, ijs se spoliēt. Deinde, quia hoc vitium efficit, vt qui eo laborat, vulgo habeatur pro improbo. Formula sit:

Haberi pro improbo est inutile & malum.

At animi demissio hoc efficit.

Ergo est mala.

Propositio est perspicua. Assumptionis h. est ratio, quia occultis vitijs

ytijis laborare putetur is, qui cum alioqui perfpiciatur dignus esse honoribus, ijs tamen quali sibi male conscius, se ipse indignum iudicet. Cur enim alioqui indignum se iudicet rebus optimis, nisi in testinis quibusdam malis laboreat, propterea honoris indicium est opinionis, de illius quem colimus virtute. Itaq; quem inhonoratum semper videmus, eum quoq; omnibus virtutibus orbatum putamus. Ex his perfpicuum est, demissionem animi hoc in se mali habere, vt adferat vulgo hanc opinionem, improbum esse eum, qui pusillo sit animo. Quare & mala est & inutilis. Præterea videtur non se suaq; bona nosse: nam si nosset, ἀγέλατο ᾧδ, &c. certe eas res, quibus ob sua bona est dignus, expeteret, vt pote optimas, & ab optimo quoq; expeti solitas. Hac ergo ratione, quia non expetit, se suaq; bona non nouit. At hoc vitiosum est & turpe, vt præclare Plato in *Philabo*. Cic. lib. 3. ad *Q. Fratrem*, non solum dictum est ad arrogantiam minuendam, sed & vt bona nostra norimus. Postremo & hoc mali adfert hæc animi demissio, quod languere faciat animos, auocetq; à rebus præclare gerendis, ab honestis studijs, à rebus externis honestioribus, à magistratibus, honoribus, dignitatibus, &c. Nam vt gloria incitat homines ad præclare faciendum (Ouidius:

*Excitat auditor studium laudatq; virtus
Crescit, & immensum gloria calcar habet.*

Lucretius: *Nec me animi fall. quam sint abs. sed acri percussit,
Thirso laudis spes magna meum cor.*) Ita gloriæ contemptus reuocat à rebus gerendis, quod perfpicuum est, esse reprehensionem dignissimum.

ἀλλὰ μὲλλον δὲνηροί.] Sic habent pleriq; libri editi, teste Lambino & probante: perperam. Nam editio Florentina habet νοεροί, id est, *cogitabundi*, & sic absque controuersia legit Græcus Scholiastes, νοεροί, inquit, ὁρμυεῖς, *acres in cogitando*, & ἐπινοήλυτοὶ *consultantes & cogitabundi*: & quod caput est, ita postulat sententia. Occurrit namq; tacitæ quæstioni Aristoteles: nam dicto, abiectum se non nosse, quia effici hinc posse videbatur, eum quoq; esse stultum: huic occurrit, & negat hoc inde effici. Non nouit quidem se ipse, inquit Aristoteles, sed tamen propterea non est stultus, quemadmodum mox dicitur de elato: imo, inquit, est νοηρός, id est, non plane incogitans vt elatus, sed multa secum perpendens, & totus cogita-

εἰ cogitabundus, semper reputans, se hac aut illa laude & honore indignum. Elatus autem non tam est vitiosus quam abiectus: nam in hunc illa quatuor, vt diximus, in illum duo tantum cadunt. Primum, quia sibi plus tribuit, & proinde iniustus est. Tertium, quia se non nouit, & hoc tertium in elato solum explicat Aristoteles, atq; propterea illum esse stultum, idq; externis signis illum declarare, nempe vestitu insolente. Deinde prædicatione sui, suasque virtutes extollendo. De vestitu Exemplum est Luciani in *Nigrino*. Et in actis de *Herode*. De laudatione sui innumerabilia sunt exempla. Vt apud Virgilium *libro quinto*. Adiungit tandem inter hæc duo extrema comparisonem: abiectiorem animi magis aduerfari & inimicam esse magnitudini animi quam elationem, duabus rationibus, tum, quia demissio frequentior est, & in pluribus hominibus reperitur: tum quia peior & deterior. Formula:

Extremorum qua frequentiora, & qua deteriora, ea mediis magis sunt contraria. Explicatum est libro secundo cap. 8.

Atqui demissio animi est frequentior: (plures enim videas abiecti animi, ob paupertatem nimirum, & quia ad elationem pompa quadam sit necessaria; homines autem plerumq; sunt auari, vt capite proximo dictum est) & peior, vt modo ostendimus.

Ergo & magnitudini animi magis est contraria. &c.

CAPVT IV.

COMMENTARIJ.

Ἐπίσης ἢ ἢ ἐπὶ τῶν τελευτῶν δέξεται πρ.] Explicatur hoc capite breuiter, & altera in honore posita virtus, nomine vacans. Qua de re *supra* diximus in *sine lib. 2.* Hoc autem potissimum agitur, vt doceat Aristoteles; An sit; deinde de Nomine: postremo comparatio cum extremis & extremorum inter se adfertur.

ἐν τῆς ἀρετῆς.] *lib. 2. cap. 7.*

ἢ ἢ ἐπὶ τῆς περιουσίας.] Declarat virtutem hanc comparisonem liberalitatis. Nam huius ad magnitudinem animi eam esse rationem, quæ est liberalitatis ad magnificentiam: nempe vt liberalitas in rebus paruis seu pecunia: ita & hæc in paruis

paruo honore versatur, in paruis vtraq; nos bene affectos reddit, à magnis vtraq; distincta.

ἄσπερ ἢ ἐν λήλει.] Vt medias affectiones: ita & extremas hic inter se comparat, extrema, inquam, huius virtutis cum extremis liberalitatis. Nam vt in sumptione & largitione, quæ materia est liberalitatis, est & medium, & sunt extrema, ita & in hac virtute. At hoc in primis confirmandum est, & caput quodammodo est huius capitis, nempe, an sit virtus, an reperiat hęc virtus, quod quidem docet vna ratione, quia extrema reperiuntur. Conclusio sit ista:

Vbi extrema, ibi & medium.

Hic, id est, in paruo honore, reperiuntur extrema.

Ergo & medium.

Propositio ibi, ἐν οἷς ἂν ἔσιν ὑπερβολή, &c. Assumptio, ἔταυ ἢ ἐν λιμῆς ὀρέξει, &c. Et iteratur, ἀρέσθαι δὲ πηῆς, &c. cuius hæc est ratio, quia videre licet, honorem experti plus, quam oporteat, & interdum minus, id quod confirmat à laude. Nam vulgo eos vituperare solemus, qui plus, quam oporteat honorem expetant, eosq; ambitiosos vocamus; contra & eos vituperamus, qui omnem plane honorem contemnant. Interdum quoque laudamus aliquem, vt fortem & virilem, qui omnem honorem non contemnat, sed debitum expetat. Ex quibus perspicuum est, quia nimium & parum vituperantur, certe ea esse, & proinde esse quoq; medium.

ἐστὶ ἢ ὅπερ ἔ.] *Supra libr. 2. cap. 8.* dictum est, extremorum hæc esse naturam quorundam, vt interdum medij naturam sibi induant. Quod accidit & in his affectionibus: nam & ambitiosus interdum laudari solet, quasi ambitiosus hoc loco sit medij instar. Laudari quoq; solet inambitiosus, quasi moderatus & temperans. Sed hæc de re mox extremo capite.

ἄλλον ἢ ὅπ.] Hic de verbo φιλοπίας agit, redditq; rationem eius, quod modo dixerat, φιλόπῳ interdum & laudari solitum. Nam hæc, inquit, est vis huius verbi, vt interdum de hoc dicatur, qui honorem expetat, vt oportet, interdum de eo qui plus quam oportet, quam huius verbi varietatem confirmat exemplo similibus verborum. Nam & reliqua apud Græcos iuncta ad verbum φίλ, id est, omnia φιλοποιεῖς vocabula fere ita bipartito accipi, vt φιλόπῳ liberorum amans, dicitur & ille, qui vt oportet, & ille, qui nimium suos liberos amet. Plurimumque tamen hæc verba nimium continent, non medio-

mediocritatem seu vt oportet, vt φίλου. Latinum ambitiosis vocabulum, vt Græcum φιλοπίας, ponitur quidem & illud in malam fere partem, interdum tamen in bonam, vt apud Cicero. in *Lelio de Scipione*, in quo, ait, maiorem fuisse ambitionem, vitam tristitorem. Nam & ambire nihil est aliud, quam simpliciter aliquid expetere, vt sæpissime apud Plautum.

ἐπὶ τὸ μέγας.] Scilicet φέρομεν nomen φιλοπίας, ad id, quod magis quam vulgus, id est, tribuitur ijs, qui honorem magis expetant, quam vulgus, id est, qui expetant, vt oportet. Nam vulgus fere abiecti est animi, & minus quam oportet, honorem expetit, vt *supra cap. priore extremo*, dictum est: vbi diximus μεγαφυσίαν communius esse & frequentius vitium quam χαυνότητά, quod idē de extremis huius quoq; virtutis dicendum est. Plures repetiti ἀφιλοπίας, quam φιλοπίας. Nam vt & Cicero in *offic.* monet, *nimia honoris cupiditas non nisi in rarissima ingenta cadere solet.*

αὐνύμα ἢ ἔσθ.] Hoc *supra* explicauimus *libr. 2. cap. 7.* Redditur autem ratio, quodammodo, cur φιλόπῳ interdum laudetur, interdum vituperetur, cur & ἀφιλόπῳ: quod cum nomine vacet medium, extrema inter se quodammodo contendant de medio, & vtrumq; studeat, vocari esse medium seu laudari.

φαίνεσθαι ἢ ἀπὸς.] Et hoc modo attingimus, mediocritatem horum extremorum, si cum his comparatur, videri vtrumque esse extremum, nunc hoc, nunc illud: Nam cum nimio, ambitione, videri id quod parum, nempe, ἀφιλοπίας: cōtra cum hoc videri illud, eamq; esse ait omnium virtutum rationem, vt medium cum extremis comparatum induat faciem vtriusque extremi, vt fortitudo cū audacia collata, videtur ignauia, cum ignauia videtur audacia. Liberalitas cum profusione, videtur auaritia, cum hac videtur illa.

ἀπὸς ἀμφοτέρω.] Id est, non tantum hoc aut illud extremū videtur medium, sed etiam vtrumq; simul, nempe simul cum vtroq; collatum, vt temperantia cum vtroq; extremo collata, imtemperantia & immanitate, videtur & hæc, & illa, dissimilitatione.

ἀπακείδω δὲ ἐν τῷ ὄ.] Modo attulit cē mune quiddā huic cum cæteris virtutib. Hic singulare huius virtutis quiddā affert, extrema, nō medio, vt in alijs virtutib. sed inter se tantū straria videri, idq; hæc de causa accidere, q̄ mediū nomine vacet, q̄ cū nullum

nullum medij fit nomen, ne ipsū quidem etiā esse videtur, eaq; re nihil illi esse contrarium. Extrema igitur hic inter se pugnant, ambitio, & honoris omnis contemptus: vere tamen & medio repugnant hoc loco extrema, nempe ambitio & honoris contemptus moderato honoris studio seu modestiæ, vt ita medium vocemus, &c.

CAPVT V.

COMMENTARII.

Πρώτης ἢ ἐν ῥ.] Tres huius capituli partes constitui possunt; quarum priore de affectionum harum vocabulis agitur: altera explicentur ipsæ affectiones: postrema, cum inter eas collatio quædam, tum excusatio minus accuratæ applicationis harum affectionum, contineatur.

ωϊωνόμω ἢ ὀν.] Hic de verbis medij & extremorum explicat, allata initio breui virtutis descriptione. Ait autem & extrema & medium vacare nomine, medium tamen vulgo dici consueisse πρώτης seu lenitatem, nimium posse dici δευτέρας, quod parum, infra inoner esse quandam ἀεργησίαν, id est, omnis iræ vacuitatem. Quod vitium Cic. *Lentitudinem* vocat, vt supra explicauimus. Dicitur & græce ῥαθυμία & ὀψιμωσύνη. Nam proprie πρώτης de hoc medio dici non potest, eo quod medium postulat moderationem Iræ, id est, vt à nimia ira sibi quis temperet, & tamen vbi oporteat, etiam irascatur: At πρώτης græce, prius quidem, non autem posterius valet. Nam πρώτης proprie dicitur, qui sedato est animo, non vero qui concitato, licet mediocriter, hoc est, quod ait Aristoteles, πρώτης propendere in id, quod parum, quod semper quietem postulat, & à concitatione animi siue vehementia, siue mediocri abhorret: δευτέρας autem & ipsa latius patet. Nam & procliuuitatem seu ὀψιμωσιν ad irascendum significat, quæ quidem est vsitatio huius verbi notio; proprie igitur δευτέρας est potestas, improprie habitus, vt hoc loco. Eadem est ratio Iracundiæ, quod parum & ipso nomine vacat, vulgo tamen dici solet ἀεργησία aut ῥαθυμία, vt diximus, latine lentitudo. Sed de his supra lib. 2. extremo.

τὸ ῥ. ἢ πᾶσι.] Videtur esse ratio, cur nimium dici non incommode possit δευτέρας, nempe quia perturbatio, in qua moderanda, tanquā in materia versantur hæ affectiones, sit ἀεργησία & ita

& ita hunc locum explicat Scholiastes Græcus. Hoc autem & aliud quoq; his verbit agit Aristot. nam & incipit iam explicare ipsas has affectiones, sumpto initio ab ipsarum materia. Ait igitur materiam esse δευτέρας seu iram, vnam illam quidē (nam aliarum virtutum quarundam bipartita est materia) sed multa esse & varia, ex quibus existat & oriatur, multa esse quæ iram concitent, & in his varietatibus moderandis, aut non moderandis, versari & medium, & extrema.

ὁ ῥ. ἔν ἐφ' οἷς.] Medium prius explicat, posterius extrema; & quidē medium esse docet à laude. Nam laudat vulgo, qui, quibus de causis, quatenus, quibus hominibus, &c. prout recta præscribit ratio, irascatur. Atq; hæc medij esse propria, hæc inquam rectæ rationis attributa, ex omnibus virtutibus, perspicuum est. Formula:

Vbi laus, ibi & medium.

Hic laudatur, qui, quibus, &c. oporteat irascatur.

Ergo in ira est medium.

Et quidem hoc medium ait dici non incommode posse πρώτων, tum, quia vulgo πρώτης laudari solet: tum quia πρώτης is est, qui non temere ira perturbetur, sed sedato sit animo, & rationi pareat.

ἀμωρσίμω ἢ ἀπεί.] Reddit rationem, cur non satis proprie medius iste dicatur πρώτης, quia non sit πτωρητικός, id est, ad vindicandum facilis, sed potius συνησυχωτικός ad ignoscendum, cum tamen medio vtrumq; assit oportet, nempe, vt irascatur & puniat, & contra, vt non irascatur & ignoscat, vt recta suadebit ratio.

ἢ ἢ ἐκείνης.] Quod parum, iam explicat, quod quidē esse seu reperiri ostendit hac ratione, quia vituperari solet, qui nunquam irascatur. Cur autem vituperetur hæc lentitudo, duas affert rationes, cum quia pro stultis habeantur, qui ita sint ignaui, vt nullam rem ægre ferant, nulli irascantur, eosq; insultos vocare solemus, & in quibus ne mica sit salis: tum, quia feruili videantur. Ingenio, vt pote ita timidi, vt neq; suam, neq; suorum iniuriam etiam apertam vlcisci studeant vel ausint.

βέλεται ἢ ὁ πρώτης.] Βέλεται, id est, eo est ingenio & natura. De qua huius verbi notione, initio lib. 3. est explicatum.

ἀδραπέδω δέ.] Diximus stultos videri & mancipia potius, quam ingenuos, qui ἀεργησία laborent. Quare lib. 3. Eudem.

cap. 3. Aristoteles hos semper vocat ἀνδραποδώδης, & interdum ἀνοήτους.

ἢ δὲ ὑπερβολῆ.] Nunc de nimio, & quidem accuratius, quam de ceteris, quod ut prouulgatius & communius malum, diligentior opus habeat pertractatione, utpote & multiplex ob hanc frequentiam, & primum quidem generaliter, iracundum esse ait, in quem omnia illa attributa concurrant, nempe irasci, quemadmodum, quibus de causis, quibus hominibus, quatenus non oporteat, celeriter interdum diutius a quo, quæ tamen omnia in vnum eundemque hominem cadere posse negat, propterea quod hoc malum tam multiplex & cumulatam, si in vnum concurreret, & seipsum intermitteret, & foret intollerabile: Intermitteret quidem, quia illum ipsum, in quo inesset, intermitteret. Nam in quo hæc sunt omnia, neque secum, neque cum aliis agere aut vivere possit: at sublato subiecto tollitur & accidens. Itaque pars dumtaxat huius mali in aliquem cadit, potest & alia adiciam ratio. quod huius mali genera quædam inter se sunt contraria, ut cito irasci ac desinere, qua de re infra. At notum est in eundem contraia concurrere seu cadere non posse eodem tempore: Intollerabile autem sit malum, cumulatam & vniuersum, quia in perpetuis futuris sit molestiis & doloribus, seu in furore potius. Nam & hæc quædam est iracundiæ species, fureater irasci.

οἱ μὲν ἐν ὀργίλοι.] Iam species seu partes nimij explicat, quas hoc loco tres facit, ἀκροχολίαι, πικροί & χαλεποί. In libello quoque de virtutibus & vitiiis iras commemorat ὁ φιλόσοφος partes, ἀκροχολίαι, πικροί & βαρύνουσαι. Sic enim ibi legendum ex Stobæo, non μικροθυμία, ut vulgo: Quod enim hic χαλεπότις, id ibi vocat βαρύνουσαι. Primum igitur genus est eorum, qui ἀκροχολοί græce dicuntur, ex eo quod ad omnem occasionem irascunt, siue quod sint ἀνοήτοι, id est, excellant in celeriter irascendo. Qui & ὀξύθυμοι dicuntur, & communi nomine ὀργίλοι, ut hoc loco quorum hæc sunt propria, ob quoduis dictum aut factum, etiam ob leuissimam contempTIONEM irasci, ut ait Aristoteles in libro de virtutibus, celeriter quidem irasci, sed & cito desinere. Cuius rei hæc adfertur hic ratio, quod iram non continent, sed partim effundunt, non calant, sed produnt animum, excellunt, ut dixi celeritate. & proinde valde sunt mutabiles seu mobiles, ut ait Aristoteles eo libro, quod quidem in his optimum esse hoc loco ait Aristoteles.

teles, & certe optimi quique fere hac specie laborant, ut ad irascendum sint faciles, sed iustus placabiles, ut Horatius de seipso:

Irasci facilis tamen ut placabilis essem.

Cicero libro primo ad Atticum Epist. 16. nam si ita statueris & irritabiles animos esse optimorum sape hominum, & eosdem placabiles, & esse hanc agilitatem, ut ita dicam, molliamque naturam præsumque bonitatem. De hac quoque parte accipi potest veteris Philosophi dictum, ὀργίλοι esse μέγιστοι ἐλιγροθύμοι.

Irascor breuis est. Horatius.

Alterum genus est eorum, qui πικροί dicuntur, latine acerbissimi aut amari, contrario fere ingenio atque priores; nam hi ægè desinunt irasci: nam iram continent, non effundunt, ut priores, sed tum demum desinunt, cum velut effusa aut reddita ira, nempe vindictam consecuti, gaudent & acquiescunt. Nam vindicta pro dolore accepto, voluptatem illis adfert, & iram aufert: dum laborant, velut onere quodam premuntur. Id quod his accidit, quia cum sint tectæ, & reconditæ naturæ. neque aliis iram suam aperiant, fit ut aliorum suasionibus aut consiliis leuari aut minui ira non possit. Quare & sibi & amicissimis valde sunt molesti. Diu autem irascuntur, quia cum premant ipsi iram, neque alijs eam aperiant, ut per se conquantur, longo opus est tempore.

ὁ ἐν αὐτῷ δὲ πικροί.] Elegans est metaphora, πικροί τῶν ὀργίλων seu χολῶν. Sic Homerus prim. Iliad. εἰς περὶ γῆς δὲ χολῶν.

χαλεπὸς δὲ λέγεται.] Tertium est genus eorum, qui χαλεποί dicuntur, qui & ἀσπριοί ab Aristotele in Eudæmo libro tertio, capite tertio, dicuntur, latine ab alijs dicuntur scævi, & asperi, ab alijs atrocis, ab alijs infesti & difficiles. Diximus & modo, græce eos quoque dici βαρύνουσαι. Sunt hi omnium terribilissimi, & ex duobus prioribus concreti. Nam ut priores, etiam leuissimis de causis contendantur, & ut secundi, diutius iram continent: neque vlla ratione placari possunt, quam vindicta, & sunt in conuictu odiosissimi, ut paulo infra commemorat Aristoteles. Hoc amplius, ut priores, etiam aperte iras gerunt teste Schol. Græco, qui hac re potissimum eos a secundis discre-

discrepare ait, & hac quoque quod magis sint vindictæ cupidi.

αὐτοῦ πινυρίας.] Scholiastes Græcus legit κὲ κηλάστας, & pro eodem seu ἐν πινυρίας hac duo posita esse ait: monet tamen in quibusdam libris scriptum reperiri ἢ κηλάστας, quo modo libri vulgati hodie fere habent, & affert inter hæc duo differentiam. Nam πινυρίας esse vindictam æquabilem; κηλάστας vero esse maiorem iniuria accepta. Verum cum hæc differentia falsa mihi esse videtur, tum ea non est opus: nam ἢ, vel sæpe non est disunctiuum, sed ἐξηγητικόν, vt eleganter monuit Laertius in *Pandectis*. Itaq; retinendum est ἢ: nam & ita habent omnes libri etiam scripti, & vetus tralatio.

τῆ περὶ πικρίας.] Comparat iam tandem affectiones inter se, & quidem vtitata illa comparatione, vtrum extremorum medio magis sit contrarium. Ait igitur nimium seu iracundiam lenitati magis aduersari, iisdem rationibus, quibus hac in re semper vti solet. Primum, quia Iracundiæ malum fit vtitatus & frequentius, in quo sæpius peccent homines, quam in lenitudine. Nam ad vlciscendum plus æquo homines natura magis esse propensos, seu, vt loquitur Aristoteles, vlcisci & pœnam repetere, magis esse humanum. Id enim puto valere ἀνθρωπικώτερον ἦν, vt & *supra lib. 3. cap. 11. & ἦν ἐστὶν ἀνθρωπικὴ*, &c. non vero vt Petrus Victorius hunc locum accepit in *lib. 1. Rhet. Aristotelis*, vbi de æquo bono, & hic quoq; reddidit Lambinus, quasi dicat Aristoteles, vtitatus est hominibus, & frequentius in eo peccat. Nam puto his verbis primum contineri rationem, vt iam explicauimus. At ex eorum sententia non tam ratio, quam idem pene iteraretur. Altera ratio, quia iracundiæ grauius est & tetius malum, quam lenitudinis. Nam cum lento viuui potest, cum iracundis maxime sauioribus illis seu χαλεποῖς vix, aut ne vix quidem, inquit Aristoteles hoc loco, potest, & modo est explicatum.

ὁ δὲ κὲ ἐν τοῖς.] Adferre hæc videtur Aristoteles ad sui excusationem, cur quæ harum affectionum, maxime mediæ sint notæ & proprietates, subtilius non explicarit, sed generatim tantum attulerit, lenitatem esse mediocritatem, quæ iubeat, quemadmodum, quibus de causis, &c. irascendum sit, quibus non sit. Hoc igitur excusat, difficile namque esse omnia singulatim & subtilius exponere, quas ob res, quibus hominibus, & quamdiu, quatenus, quomodo denique sit

ira-

irascendum, vel non. Difficultatis affert signum seu argumentum & rationem: argumento namque esse ait, quod interdum eos qui modum deserant, & quasi lentos, vocare vulgo soleamus πέρας, lenes & mansuetos: contra vero iracundos & stomachantes item laudamus, vt viriles & fortes, & ad imperandum idoneos. Nam imperantibus ad pœnas sumendas vtilis videtur esse stomachus & ira, vt in *Politico*. docet Plato. Quod quidem hac sit ratione, quia qui paulum à medio deflectant, siue ad nimium, siue ad parum, reprehendi temere non soleant. Ratio autem difficultatis ἐν ἡδὺ τοῖς κηλάστας ἐκείνῳ, est, quia hæc varia cum virtutum aliarum, tum huius & extremorum quoque attributa, versantur in rebus singulis, & proinde non tam præceptis, & regulis communibus comprehendi, quam sensu & vfu quotidiano, diiudicari debent, vt *supra* aliquoties est explicatum maxime *libro secundo in initio*, vbi dictum generatim, hæc politica ob singularum rerum varietatem esse explicanda, non subtiliter.

ἀλλὰ τὸ γε τοῖστων.] Quasi diceret etsi singulatim ea attributa exponere est difficilius & obscurius: illud tamen, inquit, perspicuum est, ex affectionibus istis mediam esse laudabilem, qua verus irascendi modus contineatur: extremas esse reprehendas, adhibita tamen distinctione, vt si per paulum à medio deflectant, leuiter sint reprehendendæ, imo vix reprehensionem mereantur, vt modo dictum est, & explicatum, *supra libro secundo in fine*. Si longius, grauius, si longissime, grauiissime. Ex his tandem & hoc efficitur, solum hanc mediam affectionem, refutatis extremis, amplectendam esse.

CAPVT VI.

COMMENTARI I.

Ἐν δὲ τοῖς ὀμιλίαις.] Tres deinceps tribus capitibus explicat virtutes, quarum vñs, quia consuetudine quotidiana, & in conuictu, tam in dictis quam in factis cernitur, vno communi vocabulo eleganter à Scholiaste Græco ὀμιλητικὴ dicuntur. Nam in hac re tanquam in materia omnes communicant & consentiunt, vt & *supra libro secundo capite septimo*, dictum est. Qua in re autem discrepent inter se,

explicabitur *infra capite extremo octavo*. Nunc de singulis, & quidem hoc capite, item eam explicat, quæ proprio quidē vacat nomine, ascito tamen & aduentitio non incommode dici possit amicitia. Et primum quidē de materia: deinde de usu & factis, seu natura & indole. Ergo materiam huius virtutis & extremorum esse communionem dictorum & factorum vitæ quotidianæ, non tam docet, quam vt perspicuum ponit Aristoteles. Quanquam ex ijs, quæ adiungit, *οἱ ἄλλοι ἄριστοι*, &c. id quoque patet. Nam tamen si ijs verbis hoc potissimum agit, vt ostendat in hac materia esse & repertum medium quoddam & extrema, quorum illud sit laudabile, hoc reprehendendum: tamen & hoc adsignificat, quibus in rebus tanquam in materia tres istæ affectiones versentur. Nimirum esse communionem dictorum & factorum vitæ, qua parte in ijs aut voluptas, aut molestia spectetur; siue breuius, voluptatem & molestiam sermionum & factorum vitæ, eorumque grauium, non iocularium. Cum enim tres istæ affectiones *ὀμιλητικῆς*, quarum conuictus seu dicta & facta vitæ communis sit materia: à reliquis duabus hæc disiungitur his duabus clausulis, voluptate & molestia. Deinde eorumque grauium non iocularium, vt & *infra* monet Aristoteles, *εὐκταί τε εἶναι*, &c. & *cap. 8. in fin.* vt ex ijs, quæ sequentur, planius intelligatur.

οἱ ἄλλοι ἄριστοι.] Summatim igitur primum describit extrema & medium: prius quidem illa vt notiora, vt pote nomē habentia, quo vacat medium. Sunt igitur in congressu nonnulli, qui omnia ad voluptatem aliorum loquantur & agant, laudent & probeant omnia, nulla in re aduersantes, qui que ita se gerere opinentur, vt voluptatem omnibus, molestiam nemini adferant, in neminem dicto aut facto offendant. Contra reperiuntur alij, contrarijs plane moribus, qui nulla ad voluptatem loquantur, omnia aliorum dicta aut facta improbant aut vellicent, ægre omnia ferentes, qui que nulli placere studeant, omnibus aduersi. Et illi quidem *ἄριστοι* blandi, hi *δυσκόλοι* & *δυσέπειθοι* difficiles, morosi, & duri dicuntur. Quos quidem habitus non laude, sed reprehensione dignos esse perspicuum est, inquit Aristoteles; Morosi certe isti ab omnibus odio haberi & vituperari solent: blandi quoque illi, quia non tam rectum, quam quod alijs sit iucundum spectent: mendosi quoque sunt, paulum profecto ab assentatoribus dif-

crepan-

crepantes. Quare & hoc obscurum non erit eam affectionem, quæ inter illa duo velut media sit interiecta, esse & mediam & proinde laudabilem: hac enim præditus, ea, quæ & quemadmodum probare aut laudare oporteat, quæ non, probat & improbat. Quæ quidem affectio, etiam *supra libro secundo*, & in *Eudem. is libro tertio*, & in *Magn. loco primo*, appellatur amicitia: accuratius tamen hoc loco ostendit, vacare nomine. Nam esse quidem huic cum amicitia similitudinem, non tamen omnimodam. Nam similes quidem, quod vt hac affectione præditus, ita & verus seu bonus amicus (id enim valet *ἐπειρή φίλον*, non vt alij commodum & bonum) cum studio tamen seu *σεργῆ* probat, quæ probanda & improbat contraria: Dissimiles tamen, quia amicitia est cum *σεργῆ* seu studio & adiunctione animi & amore aduersus eum, cuius facta probat aut improbat; hac autem præditus affectione, est absque eo animi motu, seu absque *σεργῆ*: nam non quo amet, sed quia hoc habitu est præditus, ita se gerit. Quare non solum aduersus amicos, sed exteros quoque & ignotos ita se geret. Amicitiam autem esse *πίεσι* seu cum perturbatione *infra libro octavo*, explicabitur. Hanc autem affectionem esse habitum, non vero *πίεσι*, cum ex eo est perspicuum, quod tam aduersus ignotos, quam notos eius est vltimum quia est virtus; quas constat esse habitus, non perturbationes *supra libro secundo, capite quarto*, & hoc est, quod ait Aristoteles, *τὸ πείσει εἶναι*, &c. qui ita sit affectus, ea affectione seu habitu præditus. Hac enim particula habetiam significare solet Aristoteles vt & *capite proximo*, *ὅτι ἐξ ἑνὸς πείσει*. Caterum valde repugnat huic loco, quod Aristoteles *libro tertio Eudem. capite nono, in fine*, nominatim ait, hanc affectionem & duas proximas non esse virtutes, sed potius procliuitates quasdam, & proinde non esse habitus. Sed hac de re *infra cap. 8.* latius

πῶς καὶ οὐ ἐκείναις] Est quædam anthypophora; ne quis enim putet passim & absque discrimine omni huius affectionis usum esse, quod videbatur ex prioribus, adiungit hanc veluti exceptionem: hac affectione præditus, tamen decori rationem habiturum, & quid cui debeat perperandum: neque enim peræque de ignoto solliciti esse debemus, atque de noto & familiari, neque peræque in magistratum offendere, quam in priuatum, vt mox latius.

ἡ μέση μὲν ἐν εἰρήνῃ.] Explicatum iam est summam, quid sit media hic affectio, quid extrema, qua ex re perspicuū est, & quibus in rebus ea versentur, & esse & extrema, & medium, hoc quidem laudabile, illa non item: hoc vacare nomine, illa suum habere nomen. Deinde quæ huius mediæ affectionis cum amicitia sit affinitas, quæ non.

ἡ ἀφ᾽ ἑαυτῶν ἢ παρ᾽ ἑτέρων.] Iam explicat diligentius naturam harum affectionum, primum de media, posterius de extremis. In media autem hæc duo capita notanda sunt, primum, utin voluptate & molestia congressionum se gerat ut oportet: deinde ut decori & officij rationem habeat: De priore, comitatis hanc esse vim & ingenium, ut potissimum studeat placere, non offendere, id est, per se voluptatem sequitur, ex euentu seu per consequentias, per accidens molestiam. Qua ex re perspicitur, in blando cum comi magnam esse affinitatem, & alterum extremum, nempe morosum, à medio longissime discrepare. Placere igitur maxime studebit comis, sed tamen & offendet, nempe cum videbit, vel sibi esse turpe probare omnia, vel ipsi, quo cum agit, aut turpia, aut etiam molestiam posterius allatura. Nam cum honesti causa agat comis, & utilitatis quoque rationem habeat parem, ut si quid in præsentia turpitudinem contineat aut damnum, tam sibi quam illi, quo cum agit, vel etiam posterius turpitudinem, damnum aliquod & dolorem ea sint allatura, ut inquam ea improbet, & leuiter potius ei, quo cum agit, aduersetur & offendat, quam si vel turpitudinem & damnum, in omnibus illi morem gerendo vel sibi aut illi adferat. Hunc igitur in modum, in offensionibus & molestia afferenda, temperabit & geret se comis, alioqui semper placere studebit. De posteriore, rationem eum quoque habere debere eorum, quibus cum agit. Neque enim tam leuiter in magistratum quam in priuatum offendere debere: plus esse sollicitus debet in causa amici quam ignoti, obseruare denique gradus illos societatis humanæ debet, coniugum, liberorum, fratrum, confobrinorum, & sobrinorum, affinium, amicorum & ciuium, de quibus egregie Cic. *lib. 1. offic. Gradus autem plures sunt*, &c. Et hæc quidem sunt officia mediæ affectionis. Extremorum alter est ἀρεσκῶν, qui quidē est duorum generum, nam si nullius lucti causa omnibus placere studeat, proprie ἀρεσκῶν dicitur; si lucti causa, assentator. ἀρεσκῶν uere descripsit Terentius in *Andria*, in initio.

*Sic uita erat, facile omnes perferre ac pati,
Cum quibus erat*, &c.
& in *Adelphis* de Mitione:

*Clemens, placidus, nulli ladere os,
Arridero omnibus.*

Alter extremus iam supra est explicatus, qualis apud Terentium describitur Demea in *Adelphis*.

*Ego, inquit, ipse, ille agrestis, sauius,
Tristis, parcus, truculentus, tenax*, &c.

CAPVT VII.

COMMENTARI I.

Περὶ τῶ ἀπὸ τῶ ἡδέον.] Conuictus virtutum alterum cum suis extremis hoc capite explicat, eadem via & ordine; primum summam: deinde accuratius: primum de materia: deinde de factis.

ἡ περὶ τῶ ἀπὸ τῶ ἡδέον.] Hic de materia, & quidem eandem esse fere utriusque, tam huius, quam prioris materiam, conuictum seu ὁμιλίαν fere, inquam, & ἡδέον, qua particula, inquit Scholiastes Græcus, indicat non esse prois eandem: nam priore iucunditatem, hac veritatem conuictus contineri. Quæ quidem differentia, etsi est vera, & paulo infra clarius exprimitur, & extremo capite clarissime, quod & supra initio prioris capitis nos quoque attingimus: tamen haud quocumque, an ea particula significet, ut qua solet Aristoteles (quod & alii) elegantia gratia duntaxat fere uti, qua de re supra.

ἡ τῆς ἀλαζονείας.] Virtus, de qua hoc capite, quia & ipsa nomine vacat, per extremorum alterum, ut notius, Arrogantiam, exprimitur seu describitur: *Mediocritas*, inquit, *Arrogantia*, &c.

ἀνώμειον ἢ καὶ αὐτῆ.] Proprie quidem & hæc virtus nomine vacat, etsi sumpto & ascito nomine Veritas quoque dici solet, quomodo eam vocat Aristotel. in *Eudem. in Magn. & supr. lib. 2. cap. 7.* nam eius hæc est virtus, qui in communi vita verum sectatur, ut infra latius: alioqui veritas uisitatius ad scientias theoreticas, nō politicas & practicas referri solet. Omnino autem qui vulgo Græce dicitur ἀνήκεστος, huius medio conuenit: eo namque nomine uocitari solet, qui in uerbis & factis sit uerax, & omnia, ut reuera se habent, gerit & profert, nihil augens

aut extenuans, quod & indicat notatio eius verbi, quasi cum quicquid *ἐπιφέρει* profertur, vt est ipsum *αὐτό*.

ἔρχεται δὲ.] Hæc verba non ad hanc tantū, sed ad omnes conueniunt virtutes pertinent, quare & ait *ὅτι τοιαῦτα*, id est, *ἡμιθέλητα*, & postea quasi de integro singularis explicaturus, ita orditur, *ὅτι δὴ τὸ συζῆναι*. Adfert namque duas rationes, cur de his tribus affectionibus explicandum sibi putarit, quæ & ipsæ rationes non sunt harum propriæ, sed in aliis quoque virtutibus locum habent: prior est, quia explicandis singulis nihil prætermittendo, melius cognoscuntur ethica, aut ea quæ ad mores: quod quidē est horum librorum institutum & scopus. Altera *ἡ μεσότητες*, quia virtutes facilius videmus, & assentimur esse mediocritates, si in singulis id verum esse doceatur, quod quidē monuit & *supr. lib. 2. cap. 7.* esse faciendum, neque iniuria hoc virget Arist. vt pote nouum & suum decretum.

ὅτι δὴ τὸ συζῆναι.] Acturus quasi de singulis, vt dixi, orditur de integro, *ὅτι δὴ τὸ*, &c. verum quia de vna, quæ in iucunditate conuictus cernitur, iam est explicatum: hoc tantum monito, pergit ad alias. De illa quidem inquit, iam est explicatū, nunc de his, qui verum aut falsum sequuntur in dictis, factis, & dissimulationibus. Et primum quidem de extremis, vt notioribus, posterus de medio, sed summam, vt diximus. Ex quibus & hoc perspicitur, quod *supr.* monui his verbis, non obscure indicari differentiam inter hanc & superiorem, hanc in veritate, illam in iucunditate esse positam.

διὰ τὴν ἀλήθειαν.] *Ἀλαζών* igitur seu gloriofus, cuius mediocritas queritur, is esse videtur, qui magna & præclara sibi tribuit, quæ tamen vel nulla habet, vel multo minora aut pauciora. Contra ea Iron seu dissimulator is videtur esse, qui quæ habet bona aut nouit, ea vel prorsus negat, vel extenuat, & minora se habere ait. Inter hos interiectus velut medius (quem diximus vocari *ἀμεγένητον*) & vita & oratione est verax, id est, quæ bona habet, aut quæ nouit, ea confitetur se habere & scire: non vero aut negat & dissimulat, aut extenuat, neque auget, & maiora esse simulat. Atque hæc breuis est ea harum affectionum descriptio.

ἐπι τὴν ἀλήθειαν ἐκφέρει.] Accessurus ad accuratiorem explicationem, quia & verum & falsum multifariam dici potest, vt constat, qua de re hic agatur, prius id adhibita distinctione monuit. Ait igitur, eam esse naturam & vim rerum, in quibus hæc affectio-

affectiones versantur, quas diximus esse verum & falsum, vt earum quoque, & rei alicuius & nullius causa fieri possit: Verbi gratia, mentiuntur nonnulli aut metu, aut commodi, vel gloria causa adducti. Sunt alii aliqui, qui non proposito aliquo præmio aut metu impulsī, sed quia iis sint moribus, tam peruerso habitu, mentiri gaudeant. Sic & verum dicunt nonnulli, pœna compulsi, subacti, aut pactis, quibus vt pareant, ipsorum quoque interficit: alii vero nulla alia re, quam quia his sunt moribus, tam bono præditi habitu, vt verum per se ament dicere. Hoc explicato discrimine ait Aristoteles huc pertinere non eos, qui vel metu, vel alia qua re impulsī, sed qui ipsō habitu verum gaudeant dicere: nam alios ad alias virtutes pertinere, vt ad iustitiam, qui verum & fidem in pactis seuant.

ἐκφέρει δὲ οὐδὲν ἐστίν.] Et hoc ad ea, de quibus modo, pertinet: nempe pro habitu, quo quis est præditus, esse cuiusque facta & orationem, nisi si commodi forte, aut alterius rei causa agat: nam verbo *οὐδὲν*, vt & verbo *τοιούτων*, de quo *supra*, habitus significatur.

ἡμιθέλητον δὲ.] Quia iam constat, de his agi, qui verum aut falsum propter se amant, adiungit: eum, qui verum sequitur, medium, esse laudabilem: mendacium vero qui sequuntur, extremum vtrunque reprehendendos. Huius rei hæc affertur ratio, quod verum propter se suaque natura sit honestum & laudabile; falsum contra prauum & vituperandum. Et si autem extremi ambo reprehensione merentur, magis tamen gloriosum: rationem extremo capite reddemus.

ὅτι δὲ ἐκφέρει τὰς.] Id est, tam de verum, quam mendacium dicente; de illo tamen prius: nam hoc loco tandem accuratius explicare has tres affectiones aggreditur, vbi tamen multa, quæ *supr.* sunt explicata, iterat.

ἢ ἢ τὸ τὸ.] Distinctionis supra allatæ vsum hic demum affert, interiectis illis de laude & de ordine. Qua de re, quia *supra* explicauimus, id solum hic monēbimus, hæc verba, *ὅτι τῶν ὁμολογίαις*, & *ὁμοίαις*, &c. eodem pertinere, id est, eum, qui in pactis, omnibusque aliis ad iustitiam aut iniuriam pertinentibus, verum dicit aut mendacium, huc non pertinere, sed alio: nam pacta seu *ὁμολογία* in primis ad iustitiam pertinent.

διὰ τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τοιούτων.] Et hoc *supr.* docuit, mediū seu veracem,

cem, virum esse bonum & laudabilem: hoc tamen loco alteram adiungere videtur rationem, quæ tamen & ex superiore quoque manat. Supra namque hanc attulit, quia verum per se laudabile sequitur, falsum vel turpe aspernatur. Hic vero, nam cum sit φιλαλήθης, veri studiosus & amans (sic & in Eudem. dicitur, vt arrogans φιλοψύχης) & verum propter se, nullo vel commodo vel honore adductus amet: certe multo magis id amabit, cum vel commodum vel honos agetur. At hoc est viri probi, cum alterius intererit, cum suo testimonio non lædere, sed iuuare. Est igitur vir probus verax, cum, quia verum per se amat, tum, quia alios etiam iuuat. Et hoc est, quod maxime in his verbis est notandum, veracem tam esse veri studiosum, vt non solum, vbi interfit, sed etiam vbi nil interfit, verum dicat. Nam videre licet nonnullos, qui in quotidiana vita sæpe mentiri non vereantur, aut certe mendacium dicere, eo quod neminem lædant, inquit. At hic nos ter vero ipso delectatur, vt pote veri dicendi habitu præditus. Ex habitus actionibus nascitur voluptas, vt supra est explicatum. Hæc igitur sunt retinenda, vt mediū huius propria, cum esse veri studiosum, virum probum & laudabilem, amare verum, etiam vbi nihil interfit, multo autem magis vbi intererit, vt si vel Reipublicæ vel amici vtilitas agetur, aut salus. Cur magis? quia duplici hic nomine peccaretur, & in hanc virtutem & in iustitiam, quia alterum læderet suppressa veritate.

ἐπὶ τὸ ἕλαττον.] Alia mediū nota: Eum, etsi mediū dicitur, & quidem inter extrema illa interiectus, tamen ad id, quod parum, magis descedere, quod & in aliis virtutibus accidit. Ratio, ἐμμελέστερον ἦν, quia modestius & elegantius videtur, non omnia sua licet vere prædicare, sed leuiter interdum & modeste ea vel reticere, vel extenuare (quod εἰρων & est proprium) nam omnis gloriosa suorum bonorum, etsi vera prædicatio, omne, inquam, nimium molestum est & odiosum. Ex his igitur & hoc elicitur, hunc medium vel ab arrogantia sibi temperare debere, neque sua vel ostentare aut prædicare bona.

ὁ ἄμεγαν τῶν.] Hic de extremis, & prius de nimio, de quo hoc primum; An arrogans sit, aut dici debeat improbus. Supra enim ostendimus, quædam extrema vix esse vitia, vt profusionem, sed leuia certe aut menda potius. De glorioso igitur ita distinguit: si nullius rei causa, improbum non esse; stolidus namque potius & miles gloriosus, quam malus esse videtur, vt qui

qui neminem lædat: Esse tamen & mendosum, neque omnis vitii expertem: nam alioqui mendacio, licet inani & nemini damno non delectaretur. Sin alicuius rei causa, hic distinguendum rursus: nam aut gloriæ & honoris, quales vere sunt omnes gloriosi, & ne hunc quidem improbum esse, aut valde reprehendendum, vt qui & ipse nemini noceat; aut quæstus & pecuniæ causa, & hinc cæteris esse vitiosiorē & turpiorē, magisque reprehendendum. Ex quibus perspicuum est, tria posse constitui arrogantia genera: vnum, nullius rei causa: alterum gloriæ: tertium quæstus causa: ex quibus postremum maxime sit reprehendendum: medium proprie sit gloriosi: etsi Græcus Scholiastes primum genus gloriosi esse dicit proprium, sed huic repugnat ipsa Latini verbi vis & notatio, & hæc apud Aristotelem ὁσὸ ἀλαζων.

ὅτι ἐν τῇ δυνάμει.] Hæc in Platonem dici mihi videntur, qui in Hippia maiore disserit, mendacem & verum eundem esse, quod & mendax verum dicere, & verum mendacium dicere possit. At qui hoc falsum esse, ostendit hoc loco Aristoteles, falsam esse illam conclusionem: nam hæc non spectari potestate seu δυνάμει, sed potius proæresi, & consilio animi & voluntatē. Nam, vt supra iam explicauimus, habitum requirimus, vitiosi sunt habitus hæc extrema. At qui ex habitu quid agit, idem est cum eo, qui proæresi, alius longe ab eo, qui potestate duntaxat, vt *supr. lib. 3. cap. 3.* Eandem Platonis conclusionem refellit & *lib. 4. Metaphys.* Formula sit ista:

Vbi habitus, sibi & proæresis, non δυνάμει, vt *supr. lib. 2. & 3. explicauimus.*

At gloriosi est habitus.

Ergo & eius est proæresis, non δυνάμει.

Confirmat exemplo mendacis: nam & hunc spectari non potestate, sed voluntate seu proæresi. Quod quidem non tam hoc loco docet Aristoteles, quam vt certum sumit, nisi quis velit eius confirmationem latere in verbo χυῖρον, hunc in modum: Mendax gaudet mendacio. Ergo est proæresi. Ergo est habitu non facultate. Formula:

Qui delectatur seu gaudet actionibus, is habitu præditus est, qua de re *supr. lib. 2.*

At qui mendax delectatur ipso mendacio per se, nullo etiam proposito premio.

Ergo mendax est habitus, & proinde proæresi.

Et hæc quidem clausula de mendace proprie est in Platonem: Si ergo mendax est proæresi. Ergo & gloriosus: nam cum mendace magnam affinitatem habet gloriosus. Imo gloriosus omnis est mendax, non contra, quod hoc loco significat Aristoteles, mendacem esse proprie, qui per se fallum amet & dicat: gloriosum vero proprie, qui mentiatu non propter se, sed vel gloria, vel quæstus causa. Ex quo verum quoque esse perspicitur, quod modo diximus contra Scholiast. Græcum, non tam esse proprie gloriosum, qui propter se mendacium amet, quam qui propter alium, & maxime propter gloriam & ventum seu fumum.

ἢ ἢ δὲ ζῆς.] Diximus modo, gloriosum cerni potiss. duab. in rebus, in gloria & quæstu, atque ita arrogantiam potiss. duo esse genera, quæ quidam h. l. iam accuratius explicat, quibus in rebus. repetantur & hominibus. Et primum quidem gloriae arrogantiam esse eorum, qui eas res sibi arrogant, ob quas homines laudari vulgo aut beati prædicari solent: qualia sunt bona corporis & fortunæ, pulchritudo, vires, nobilitas, diuitiæ, opes, & dignitates. Quæstus autem arrogantia expetuntur seu arrogantur ea, quorum hominibus. necessario sit usus seu *δὲ πλεωσις*, quibus carere nequeat, & quæ ea sint natura, vt facile quis celare suam inopiã aut imperitiam possit, facile quis latere, vt ne deprehendatur, non habere ea, quæ sibi arroget, qualia fere sunt bona animi, quæ vulgo vsum afferunt, vt disciplina & scientia. Huius generis tres afferit Arist. Diuinos, medicos, & sapientes: propterea quod illa duo *παῖ εὐρησθῆναι*, id est, utilitas seu usus & occultatio in his duob. in sint, vtilis hos esse, aut certe vulgo eorum magnam esse vsum seu *δὲ πλεωσις*, notam est. Latere autem seu occultari posse ignorantiam, & hoc perspicuum est: multos namque videre licet, qui cum sint imperitissimi, eas tamen artes sibi vendicent, sibi attribuant. Et sane sapienter hos tres commemorat Arist. quod olim quamplurimi id genus ostentatores reperirentur, maxime pecuniæ faciendæ causa. De diuinis extat elegantissimum carmen Ennii apud Cic. *lib. 1. de Diuinat. Non vicanos hauris presces, non de circo Astrologos, &c. sed superstitionis vates, impudentesque harioli, aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat, &c. quibus diuitias pollicentur, ab his arachnam petunt.* Sophocles quoque in *Antigone*, *τὸ μαυλὸν φιλάειρον πῦρ ἤϊο*. De Pharmacopolis multa extant testimonia. Videatur elegans locus in *Cluentiana* Cicer. de sapientibus, quo nomine videtur intelligere Sophistas. Plurima extant apud Platonem,

tonem, qui duobus his Epithetis Sophistarum genus ornare solet, arrogantiam, & auaritiã, vel diuitiam.

οἱ δὲ εἰρωνες.] Hic de eo, quod parum, id est, de dissimulato-ribus, de quibus hoc primum, eos haberi vulgo & videri humaniores, *χαριστέρες*, elegantioribus & politioribus moribus, vt pote qui non quæstus causa, sed modestiæ potius & ostentationis fugiendæ, sua extenuare iudicantur.

μεγαλῶν ἢ τοῦ ἔτους.] Hic dissimulato- rum genera commemorat, vnum eorum esse, qui res magnas & gloriosas dissimulant, vt magnas diuitias aut eruditionem: quo in genere Socratis Ironicam (de qua Plato) & reponit Aristoteles, qualis fuit & Aphricani Maioris Ironia. De qua Cicero *libro 4. Academ.* Quas autem res hic vocat *ἐνδοξῶς*, eisdem *infra*. vocat *τὴν μεγαλιῶν ἐμπροσθῶν*, id est, non omnibus obuias & notas, sed magnas & raras. Et hos quidem proprie Irones seu dissimulatores dici significat, & ex his, qui hac arte & modo faciant, vt Socrates, humanos & elegantes haberi. Alterum genus est eorum, qui etiam res paruas, plebeias, vulgares, vt plebeiam doctrinam, aut diuitias exiguas, dissimulant, quos ait vocari vulgo *βαυη-παιῶν γῆρας*, eosque contemni & rideri: quod quidem verbum Græcus Scholiastes deducit à *βαυηθῶν*, quod idem valet, quod *τελεφερός*, seu *μεγαλῆς*, valet quoque idem quod *σευιδός*, grauis, teste Clitarcho Glossographo, atque ita *βαυηθῶν παιδογῶν*, (quod ab Interpretibus Latine reddi non debuit) esse eundem, quem *σευινο παιδογῶν*, id est, qui grauitatem astute venetur, etiam in re leuissima. Huius generis exemplum affert à Lacedæmoniiis; hoc tamen ante sapienter monet, hoc genus Ironiæ interdum degenerare in *ἀλαζονειῶν*, nempe cum nimis astate se extenuat & sua. Nam vt in præstanti re excellere, ita & in infima re modum omnino superare, nimium quiddam videtur, & proinde *ἀλαζονειῶν*, vt pote cuius proprium est nimium. Cuius generis erat velis Laconum vilissima, qui tamen ea superbiebant, de quibus Xenoph. in *lib. de Rebus Lacedæm.* In iis extat & apophthegma Diogenis apud Plutar. & multa dicta veterum Comico- rum, vt Platonis in *Legatis*, cuius verba hic adducit Scholiastes. Simili morbo laborabat ipse Diogenes, de quo *Ælianus lib. 3.* Eodem pertinet hæc Hieronymi sententia: *Sordida vestes candidæ mentis indicia sint, mundicentium probat vilior tunica, sed ita ne tumeat animus, ne habitus & sermo differant.*

ἀντικείσθαι ἢ ὀάλαζαν.] Comparatio extremorum cum medio, qua docet arrogantiam modestiæ magis aduersari, quam Ironiam, ex duabus vſitatis hac in re rationibus assert vnā, quod arrogantia dissimulatione sit peior: nam plærunque inuſitiam sibi coniunctam habet arrogantia, plus æquo sibi tribuens. Præterea arrogans omnibus molestus & odiosus esse solet, Iron potius humanus habetur, & iam dictum *supra* est, modestum quodammodo deflectere ad Irona, cum quis, ne alium vel iuuet vel largiatur, bona sua aut diuitias dissimulet. Quod & indicat Horatius in Epistola ad Claudium Neronem:

*Sed tuiui mea ne finxisse minora putarer,
Dissimulator opis propria, mihi commodus vni.*

CAPVT IIX.

COMMENTARI I.

ἕως ἢ καὶ ἀναπαύσεως.] De tertia conuictus virtute, vrbani-
tate, cuiusque extremis; de quorum materia primum: deinde
de vi propria & natura seu factis; leuiter quidem prius, accuratius
postea disserit.

ἕως ἢ &c.] Explicat de materia, eam esse huius virtutis, iocum & ludum in congressu. Docet autem primum, esse materiam: deinde in ea reperiri mediocritatem & extrema. Esse quidem, quia ea vitæ humanæ sit conditio, vt quiete & relaxatione opus habeat, quo in genere est ludus & iocus, seu *παῖδιον*. Fit enim quietis causa, vt ait Aristot. *lib. 8. Politic. cap. 3.* nam vt Poeta inquit:

Quod caret alterna requie, durabile non est.

Eadem ratione vsus & Cic. est *lib. 1. Offic.* hac ipsa de re acturus: *Ludo autem & ioco, vti illo quidem licet, sed sicut somno & quietibus ceteris.*

δοκέει ἔστω καὶ ἄνθρωπος.] Hic iam docet huius materiæ mediocritatem reperiri, nempe qua modus & ratio teneatur, quæ, quemadmodum loqui & audire deceat, & apud quos. Nam & multum interest, inter quos quid loquere, aut à quibus audias: maior est libertas inter familiares, quam ignotos; facilius feras scomma magni viri, quam leuis aut nugatoris: habenda denique est ratio personarum cum in loquendo, tum in audiendo.

Quæ

Quæ cum ita sint, efficitur in ioco mediocritatem reperiri.
Formula:

Vbi ea reperuntur attributa, quæ, quemadmodum, apud quos, &c. ibi & mediocritas seu virtus.

Atqui in ioco ostendimus ea reperiri attributa.

Ergo in eo est & mediocritas.

Extrema autem in eodem esse; apparet cum ex eadem formula, tum perspicuum esse, nominatim hic adiungit Aristoteles, *ἡ γὰρ ὄν*, &c. maxime, inquam, elucere extrema, vel quia plæraque alia extrema magis in oculos incurunt, vel quia iocus res est in vita vſitatissima, & scommata frequentissima:

οἱ μὲν ἔν τῳ γαλοῖω.] Hic iam breuiter explicat extrema & medium; vna aut altera horum proprietate allata, & maxime declaratis vocabulis. De nimio quidem, esse & dici eos *βωμολόχης καὶ φορηκῆς* (qua de re mox) quorum hæc sint notæ, vt omni in re risum capient, plus studeant ridicula dicere, quam honesta aut decentia, non laborant, ne alium offendant, modo ridiculum proferant. Cur autem Græcis dicantur Scurræ *βωμολόχοι*, varia redditur ratio. Scholiastes Græcus *βωμολόχης* proprie ait esse aues, quæ cibi avidissima soleant etiam *λοχέων τοῖς βωμῶν*, id est, insidiari aris, captantes; si quid ex hostiis in iis reliquiarum remanserit, vt hoc abliguriant, & hinc dictos & Scurræ hoc nomine, quasi vt aues illæ vndique cibum, ita & Scurræ vndique capient risum. Ex Suida hanc verbi rationem & originem elicio: *βωμολόχης* proprie esse, qui, dum victimæ immolantur, iis astant emendicantes particulam, vt dolo captantes, qui, quia de plebe & viles fere fuerint, hinc factum, vt omnes viliores & nullius rei homines dicantur *βωμολόχοι*, qui rursus mendici hostiarum, quia blandis verbis, & risum sacrificanti mouentibus vterentur, vt facilius quid impetrarent. Hinc factum, vt quicumque ridiculis vterentur, id est, Scurræ dicentur *βωμολόχοι*, & Cælius *lib. 10. cap. 6.* Dicuntur & *φορηκῆς*, id est, vt puto, odiosi & inepti, molestique *ἐπαχθῆς*, qua de re & *supra lib. 2. in fin.* De eo quod parum, eos esse, qui cum nihil ipsi afferant ridiculi, tum alios iocantes moleste ferant, quos quidem vocari *αγρεῖτες* & duros. de quibus & *supra*. Eleganter autem & festiue iocantes (quod medium esse perspicuum est) appellari ait *ὀπταπελάς*, quasi *ὀπτεῖται πᾶσι τὸ ἐπιπέλας*, & *τεπέλας*, flectere aut mouere, quasi flexibiles Latine dicas. Cuius notationis assert rationem Aristoteles, apte, inquam, & effica-

X

effica-

efficaciter, vrbanos græce dici *δὲ γε πέλεις*, dici, inquam, à motu, quod in morib. hnt eiusmodi motus & flexiones, vt hic ce- leriter ad festiuitatem moueatur, alius non item. Vt autem ex motibus spectantur seu iudicantur corpora, morbosa sint, an sana, apta an contra, firma an imbecilla: ita & ex inferioribus animi motibus, mores quoq; diiudicantur, vt hic ad sales excitetur facile, ille non item. Formula sit ista, cur, inquam, face- ti recte à motu dicantur *δὲ γε πέλεις*:

*In aliis omnibus ex motu spectantur mores, quod confir-
mauit exemplo à motu corporum.*

*Ergo & in ioco mores spectandi sunt à motu, & pro-
inde recte hæc in ioco affectio à motu nomen ha-
bet.*

ἐπιπολαζόντων.] Etiam nunc agit de verbo *δὲ γε πέλεις*: Scimus interdu quoque dici *δὲ γε πέλεις*, à medio transferri ad extremum, quod & vno verbo monet in *Eudemis libro 3. capite septimo in medio*. Et sæpe hoc verbo in malam partem vti solent, vt Apostolus Paulus *Ephes. capite quinto*, iubet abstinere ab *δὲ γε πέλεις*, id est, scurrili dicacitate. Cuius translationis rationem adiungit Aristoteles multis verbis commu- nem, quod ex frequenti iocorum & dicacitatis vsu in odium ea venerit, atque ita verbum per se honestum male audire, & in malam verti partem, vt & Sophiste vocabulum *hostis* apud Ci- ceronem, id est, peregrinus.

τῆ μέση δ' ἔξει.] Accuratus hoc loco de his affectionibus; & primum de mediocritate, ei propriam esse *ἐπιδεδιότητος*, dex- teritatem: imo & ipsa dexteritas quoque appellari solet. Qua de re *supr. lib. 1.* ostendimus:

Si dexter est urbanus.

*Ergo scienter vtiur hominibus & personis, locis & tem-
poribus in iocando, sciet quatenus sit iocandum, ea di-
cet & audiet ioca, quæ liberum deceant.*

Nam est genus iocandi quoddam liberale & ingenuum: est & illiberale & flagitiosum, vt h. l. indicat Arist. & explicat copiose *Cic. lib. 1. Offic.* Inter quæ magna est differentia, quod alterum sit elegans, facerum, & viro polito & honesto dignum: alterum vero scurrile, turpe, flagitiosum, viro bono indignum. Quem admodum & magna est differentia inter iocum eruditi & poli- ti hominis, & iocum indocti: quod cernere, inquit Arist. licet ex veteribus & nouis comædiis, quæ vtræq; ioco quidem gaude-
bant,

bant, & refertæ esse solent, sed illæ scurrili & flagitioso aperte, hæc elegantiore & rectiore. Nam licet & res turpes dicere non tur- piter, inquit Cicero: quod est elegantissimum iocandi genus, *lib. 2. de Orat.* De hac autem veterum Comædiarum licentia & turpiloquentia, & Arist. in *lib. de Arte Poetica*, & Horatius in *eodem libro*. De discrimine autem alio veterum & nouarum Comædiarum videatur Victorius *libro 9. cap. 20.* Sic & Pla- tonicos olim turpia recte; Stoicos aperte proferre, narrat Cic. *lib. 9. Epist. ad Patrum.*

πότερον ἢ τὸν.] Locus est obscurior. Agit autem & quærit de vera vrbani nota seu *ἔξω*: an propria vrbani hæc sit nota, quam modo attulimus, dicere quæ liberum deceant; an vero dare operam, ne quem offendat, aut etiam vt volūptatem adferat. Nam ex prioribus constat vtrumque, id est, & libero digna dicere, & alterum non temere offendere debere vrbani- num. Videtur autem velle Aristoteles, priorem eius propriam esse notam: propterea quod posterioris negotium sit infinitum, & proinde artis expertus: nam iucundi & molesti infinita est varietas quod aliud alii sit iucundum aut molestum, imo vni eideinque homini, interdum ea res nunc est iucunda, nunc molesta. Quid ergo? Certè in hac posteriore ita agen- dum monet Aristoteles *libro 3. Eudem. cap. 7.* hunc offensionis *ὄρον* seu notam obseruandum esse, vt non cuiuslibet spectetur offensio, non quid huic aut illi placeat & displiceat, sed quid vrbano & viro bono, vtpote cuius rectum sit iudicium, vt *supr. lib. 3.* probatur.

τιῶντι τῆ ἀκρίτου] Vt hoc intelligatur, sciendum, duo esse vrbانيتatis genera (teste Arist. in *Eudem.*) alterum in dicendo; alterum in audiendo & ferendo; actiuum & passiuum quis bar- bare dicet. De priore iam explicatum, et si & mox quædam; de posteriore hic. Ait igitur, vrbani & audire debere talia, id est, quæ libero sint digna, id est, neq; nimis fœda, neq; iniurio- sa: nam alterum intemperantia; alterum ignauia; esset indi- cium, omnia aliorum in se dicta, etiam maledicentissima fer- re. Id enim scurræ est potius, vt Iuuenal. *Satyr. 5.*

Si potes illa pati, quæ nec Sarmenus iniquas

Cæsaris ad mensas, nec vilis Galba tulisset.

Non minor est igitur virtus ferre dicta, quam iacere, quò nomine laudantur Cæsar & Vespasianus Imperator, teste Dio- nis Epitome.

ἢ ἢ ἐπιμαρτυρεῖ.] Confirmat, eadem audienda, quæ dicenda. Nam esse quandā inter hæc duo reciprocaionem: quæ enim ferendo audiat, eadem & dicit, & contra, seu, vt hic loquitur Aristoteles, faciet. Non tamen omnimodo, id est, non tamen ea, quæ audiet, eadem dicit omnia: audiet, scommata non dicit nisi cautissime. Nam scommata cōiūcti quoddā sunt genus: At conuitiari cum per se est turpe, tum legibus vetatur, vt in iure sub Titul. *de iniuriis & de famosis libellis.*

ὁ δὴ χρῆσις.] Quæri poterat: si urbano scommata iacere liceat, quatenus? Respondet Arist. ipsum sibi legem esse & modum præscribere, ne in alias leges incurrat.

ὁ δὲ βωμολόχος.] Hic de extremis, & prius de nimio, eum superari à ridiculo, id est, resistere non posse, sed quicquid occurrit ridiculi, id sequi & proferre, imperare sibi non potest, quin ridiculum semper dicat: eum quoq; neq; sibi quidem ipsi neq; aliis parcere, dum modo ridiculum afferat, quod & *supra.* Et Horatius de Menio Scurra *lib. 1. Epist.*

Impransus ciuem qui non dinoscet hoste,

Qualibet in quemuis opprobria dicere sauis.

Quod & Cicero grauius reprehendit *lib. 2. de Orat.* Et in ipso Cicerone culpatur Plutarchus *in eius vita*, & in Rege Macedonia Philippo Liuius. Eum denique turpia sæpe dicere, eaque, quæ vere urbanus fugiat, aut dicere, aut audire, vt flagitiola nimis.

ὁ δὲ ἀνεπίστος.] De eo quod parum, rusticum seu agrestem ad hæc humana colloquia esse plane ineptum, & in vtrunq; urbanitatis genus peccare: nam nihil ipsum afferre in medium, neque alium patienter ferre, quod & *supr.* dictum est.

δοκεῖ δὲ ἡ.] Hoc dictum *supr. initio*, vitæ quandam relaxationem & quietem esse necessariam.

περὶ εἰς ἐν αἰ ἐξηρηθῆναι.] Explicatas iam virtutes inter se comparat: nam in eo conuenire, quod omnes in conuictu & verborum ac factorū communicatione versantur: differre autem in eo, quod ex iis vna, veritatem conuictus, veracitas seu candor [est medium] de qua priore capite: reliquæ duæ iucunditatem cōiūctus spectent, quas inter duas tamen est differentia: nam urbanitatem in voluptate ludicra & iocis; primam vero, id est, amicitiam in voluptate seria, quæque in aliis dictis & factis capitur, versari: Sed de hac comparatione *supr.* quoque est explicatum *lib. 2. cap. 7.* Quæro; an hæc tres affectiones iam expli-

explicatæ, sint veræ virtutes: nam Aristoteles in *Mag. Mor. lib. 1. cap. 33. in fin.* dubitat: & in *Eudemis lib. 3. capite 7. in fine.* aperte negat, adiuncta ratione, quia sint absque ἀπειροσῆ: adiungit & hoc esse potius πᾶθῃ seu procliuitates maxime ad virtutem, esse naturales virtutes (de quibus *libro septimo.*) non morales, atque ita aperte & ex diametro secum pugnat Aristoteles, conciliet, qui potest. Nam & in iisdem libris ex prima harum affectionum amicitia ibi duas facit, amicitiam inter inimicitiam & assentationem mediam: & grauitatem σεμνότητι inter blandum ἀρεσκον, & asperum medium, quem hic δύσκολον vocat: sed hac de re alias. Stoici certe ἀπεραιπλίαν virtutem dicebant, teste Cicerone *Epistola septima, libro tertio, in fine.* Et Plutarchus *in libr. de Virtute Morali.* Nam Stoici examen quoddam virtutum faciebant, quod grauius ibi reprehendit Plutarchus. Quæro; cum quatuor virtutes principes ponantur vulgo, ad quas referendæ sint octo, hoc libro explicatæ? Respondeo, Aristoteli non probari eum virtutum numerum. Duodecim ponit Aristoteles, aut exclusa prudentia à moralibus, vndecim. Sed tamen liberalitas & magnificentia ad iustitiam à Cicerone, & aliis refertur: magnitudo animi & modestia ad fortitudinem: lenitas seu clementia ad iustitiam *libro primo & secundo veter. Rhetoric. & in partit.* Amicitia, seu potius omnes ὁμιλιτικῆ item ad iustitiam, eo quod in congressu seu commerciis, quæ & iustitiæ est materia, versentur. Amicitiam iustitiæ partem Cicero esse ait *in partit.* Veritas quoque *libro primo & secundo veter. Rhetor.* est Aristoteles *in Eudem.* ad prudentiam accommodare videtur. Urbanitas denique, quia neminem lædere studet, quod proprium est iustitiæ, eodem referenda videtur, à Cicerone tamen *in Officiis* ad Temperantiam, &c.

CAP V T I X.

COMMENTARII.

Περὶ δὲ αἰδῆς ὡς.] Explicat hoc capite de iis, quæ cum virtutibus cognationem quandam habeant, aut quia vel sint modestitates, aut rectam contineant rationem, aut aliquo modo sint laudabilia: virtutes tamen proprie non sunt, sed adiuantia potius seu principia virtutum, vt sunt perturbationes quedam, & virtutes naturales continentia, &c. de quibus hic breuiter monendum putauit Aristoteles, ne quis ea non iudi-

cio ita breuiter exposita existimaret. Nam cum vere non sint virtutes, alio pertinent. Itaque de perturbationibus agitur in *Rhetor. lib. 2.* de virtutibus naturalibus, vt continentia, & his quidem libris, sed post explicatas virtutes agitur *infra libro 7.* Itaque de vna verecundiæ perturbatione, vt quæ maximam cum virtute affinitatem habeat, & à plerisque virtus putetur, eius erroris detegendi causa, paulo accuratius agit. Dicitur hæc perturbatio Græce *αἰδῶς καὶ αἰσχύνη*, Latine verecundia & pudor, inter quæ tamen differentiam affert Schol. Græcus, pudorem esse ob mala iam perpetrata: verecundiam ob perpetranda, id est, metum reprehensionis ob perpetranda mala. Affert & alteram differentiam Franc. Patric. *lib. 7. de regno, cap. de verecundia*, pudorem non curare, quid quomodo agatur, nam esse post factum: Verecundiâ hoc in primis curare, vt omnia decenter & apte fiant. Verum vt aliis plerisque locis, ita & hic iis differentiis non vtimur. Tria autem afferuntur potissimum hoc loco de verecundia: Primum, eam non esse virtutem. Ratio, quia non sit habitus, sed *πάθος*, perturbatio, quod docet duabus rationibus; primum à definitione, quia ab omnibus verecundia dicitur metus ignominie, vt apud Arist. *lib. 2. Rhet.* & apud Plat. *Enthydem.* Si est metus, vt est: Ergo est *πάθος*: nam metus est *πάθος*. Deinde ab euentu: nam corpus afficit verecundia, pudore [rubore,] vt metus in periculis pallore. Metus igitur & pudor sunt corporis, & corpus afficiunt. At hoc potius ad *πάθος*, quam ad habitus pertinet. Quæ corpus afficiunt seu mouent, ea potius ad *πάθος*, quam ad habitus pertinent: nam hæc propria est perturbationum conditio, vt corpus aliqua parte semper afficiant aut moueant, eo quod sint motiones appetitionis sensibilis. At sensus non est absque corporis partibus: Habitus autem longissime absunt à motu, quietes potius sunt quam motiones. At qui pudor & metus corpus mouent, ille rubore, hic pallore. Ergo *πάθος* sunt potius, quam habitus. Si *πάθος*, non vero habitus. Ergo nec virtutes. Obseruandum diligenter, quod ait Aristot. *ὁ αἰδῶς καὶ αἰσχύνη φόβος*, id est, *metui in rebus acerbis*. Adiunxit enim in rebus acerbis, quia non vnum sit metus genus; nam & verecundia ipsa est motus, sed non in rebus acerbis, sed turpibus, quos quidem duos motus in eo similes esse ait, quod corpus afficiant. Ex his constat, verecundiâ non esse virtutem, habet tamē cum ea affinitatem, quia mediocritas, de quo *sup. lib. 2.* quia laudari solet, quia à peccato deterret. Quare & Aristot. *lib. 3. cap. 8. in princ.*

princ. virtuti eam adiungit, non quidem vt virtutem, quod quidam putant, sed vt cognatum. *Et in Eudem. libr. 3. cap. 7.* temperantiæ accommodat, vt & Cic. *in Offic.* qui tamen cum Stoicis virtutem eam esse putauit. Hac igitur ratione verecundia, quia non est habitus, ne virtus quidem est. Sunt & alia rationes, hic quidem non expressa, sed ex iis, quæ dicuntur, eliciendæ: primo, quia non est laudabilis in omnibus: secundo, quia virum bonum non deceat: tertio, quia per se non est bona, sed cum adiunctione seu hypothese, quæ tres rationes mox confirmabuntur. Hoc igitur primum hic de verecundia. Alterum, eam non decere quamlibet ætatem, adolescentes duntaxat, non virum aut senes, quod & Plato *in Charmide* commemorat, etiam *lib. 5. de Rep.* eam & senibus attribuit, aduersus quem hoc loco disputare videtur Arist. Confirmat duabus rationibus. Prima, quia omnes ita fieri debere iudicamus, vt qui peccarint adolefcētes, erubescant, propterea quod cum hi cupiditatibus parentes: multa facile & quotidie peccent, hoc veluti freno eos reprimendos existimamus: at in aliis, qui non cupiditatibus, sed iudicio & *αἰσχύνη* peccant, non pudore: sed grauiore medicina & poena optis esse existimamus. Deinde, quia adolefcētes, non vero senes à verecundia laudare solemus, vt apud Terent. *Erubuit, salua res est.* Laudantur tamen & viri prudentes, sed hoc ad temperantiam potius pertinet, & modestiam, non ad hanc verecundiam: pudor interdum, denique modestia, de quo hic non agitur. Tertium, eam non decere virum bonum, non esse viri boni, & proinde ne bonum quidem esse, neque per se laudabilem. Et hæc quoque contra Platonem videntur dici, qui multis in locis verecundiam omnibus & summis effert laudibus, eaque & iustitia Resp. totas contineri ait *lib. 1. de legib.* & *in Protægo.* Ratio Arist. *ἐπιπέθειναι*, &c. quia pudor ob mala, id est, comes est peccati, recte facti neminem pudet. At vir bonus semper recte facit. Formula:

Vbi pudor, ibi & peccatum.

Viri boni nullum esse peccatum.

Ergo nec pudor.

Verum quia hæc paradoxa videntur, tribus, quæ his contradici possint, occurrit & dissoluit.

[*ἐπιπέθειναι καὶ ἰσχύνη*.] Hic prima occurrit contradictioni. Nam cum turpia partim sint re & natura, partim opinione & instituto. Verbi gratia; Furtum, latrocinium, auaritia, & reliqua

qua vitia, re & natura sunt turpia: Instituto autem δόξῃ, νόμῳ, lege, opinione, more & consuetudine turpia sunt, cantare in foro; hac aut illa veste vti contra humanitatem & consuetudinem civilem, in motu, gestu, oratione peccare, vt apud Græcos turpe erat mulieres virorum conuiuuii adhibere; Romæ non item, teste Cic. 3. *Verr.* & Corn. Nepote in *præfat. libri de clar. Imp. Græc.* Turpe erat Roma saltare & psallere, in *Græcia honestum*, eodem Nepote teste, & Salustio in *initio Catilin.* & Cic. *lib. 3. Offic.* Cum igitur duo sint turpitudinis genera: vnum natura: instituto seu δόξῃ alterum, ad posterius duntaxat pertinere videtur verecundia, vt perspicuum fit ex ipsa definitione, qua dicitur esse metus ἀδόξιας, quasi metus iustæ reprehensionis ob peccatum in civilem consuetudinem. Quare & Cic. verecundiam ad posterius hoc genus potissimum accommodat *lib. 1. Offic.* ibi: *Talis est igitur ordo actionis, &c.* & paulo infra: *nec quenquam hoc errore duci oportet.* Iam vero constat, virum bonum dici ratione prioris generis, nempe qui ab iis, quæ natura sunt turpia, abstineat. Vir bonus virtutum ratione, non morum ciuiliū dicitur. Quare hoc tandem effici videtur, non sequi:

Vir bonus est, & peccare non debet.

Ergo nec verecundari.

Nam prioris ratione generis id quidem verum est, sed non posterioris, propterea quod, vt iam dictum est, prioris duntaxat, non vero posterioris ratione astituerit vir bonus. Respondet Arist. eandem esse rationem posterioris, quæ sit prioris, neutro in genere peccare debere virum bonum, quod & monet Cicero *lib. 1. Offic.* *nec quoq; hoc errore.* Quare si in neutro genere peccare debet vir bonus. Ergo nec pudore affici. Nam vbi non est peccatum, ibi nec pudor.

φάλαξ ἢ ἐπὶ.] Est quadam velut amplificatio & exaggeratio eius, quod dixit, virū bonum minime peccare debere; imo inquit, non tantum peccare non debet, sed ne quidem viri boni, mali potius & improbi videtur, ita animo esse affectum & constitutum, vt ad male agendum sit aptus. Virtutis enim habitus ita virum bonum afficit, & prædium bonitate reddit, vt peccare vix possit.

τὸ δὲ ἄνω ἐξ ἑαυτοῦ.] Altera est contradictio: Laudabile videri, eo quem esse animo & voluntate ita affectum, vt si quid peccet, si quid turpiter admittat, eius ipsum pudeat, aut pudore afficiendum

aut se existimet. Hæc inquam voluntas & cogitatio viri boni esse videtur, eiusq; qui vitia detestetur, vt in quæ si incidat, erubescat. Et quidem hac ratione commoti alii, mirificis laudibus extulerunt verecundiam, vt Cic. in *partit.* eam vocat omnium virtutum custodem, vt pote dedecus fugientē, & laudem vere consequentem. Quod si hæc voluntas & cogitatio est viri boni. Ergo & pudor. Respondet Aristot. hoc esse per absurdū. Nam aut sponte, aut inuitus turpiter, hac voluntate præditus, facit. Si sponte, nō est vir bonus: neq; .n. is sua sponte turpia cōmittit. Si inuitus, iam pudere ipsum non debet: nam pudor est ob peccata, quæ quis inuite peccarit, eorum ipsum nō pudet, vt q̄ veniam aut misericordiā mereantur. Non igitur pudor est viri boni: Itaq; absurdū hoc sequeretur, aut virū bonū sponte peccare, aut pudorē esse etiā ob inuite facta, q̄ vt r̄ūq; s̄tat esse absurdū.

εἰ ἢ ἀναγκασθέντα.] Tertia contradictio, cuius hæc est summa: si impudētia malū est, vt est. Ergo pudor est bonū, & p̄inde viri boni: nam contrariorum cōtraria est ratio, vt si ignauiā est malum Ergo fortitudo bonum. Aristot. negat consequētiā: nam nō continuo seq̄. Si non affici pudore est malum, si mala facientem nō pudere, est reprehendendū, propterea contra laudabile esse, & præclarum mala facientem pudere. Rationem nō adiungit Arist. vt pote ex priorib. perspicuā, nempe, q̄ mala facere in virū bonum nunq̄ cadat, & p̄inde nec pudere. Quod si in virū bonū nō cadit, vt certe nō cadere iam dixim⁹: non erit quoq; boni viri, nec bonū, & proinde neq; laudabile.

εἰ ἢ αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ.] Constat iam verecundiam non esse viri boni, & proinde nec bonum: q̄ tamen ita accipiendum monet Aristot. vt per se suaq; vi non sit bonum, cum adiūctione tamen seu ex hypothesi, sub conditione, vt loquuntur I Cti, esse bonū, nempe si vir bonus peccet, pudore quoq; afficietur. Simpliciter igitur seu ἀπαλῶς non est bonum, sed si peccet. Bonum quidem, quia vir bonus peccans eo afficeretur sub conditione autē bonum, quia non nisi si peccet; quod quia rarissime accidit, certe simpliciter negandum est, verecundiam esse bonum.

ἀλλὰ πῶς μὴ.] Continentia, inquit, proprie non est virtus, sed mixtum quiddam ex perturbatione & virtute. Nam in continentiam incurrunt πᾶσι & recta ratio, quæ virtutis est propria & inter se confligunt. Qua

de re *infra lib. 7. &c.*

FINIS LIBRI IV.

X 5

LIBER

LIBER V.

ARGUMENTVM.

Ratiatio est apud Ictos hoc titulo seu indice, de Iustitia & Iure, quomodo & hic liber inscribi poterit, ut eius & ea duo sint summa capita, quod & Aristoteles initio indicat, monetq³, se explicaturū hoc libro de Iustitia & Iure. Subtilior partitio & libri *ἐπιδεδωκεν* ad sua capita referetur. Cur .a. de iustitia prius, quā de iure differat, ratio est superioribus petenda est, ubi diximus Aristotelem hanc tenere rationē & methodum in explicandis virtutibus, ut priore quidē loco de materia, seu habitu ipso, deinde de factis explicet, quam consuetudinem & hic tenuit. Nam primū de habitu & iustitia, eiusq³ materia & forma quoq³, seu mediocritate: *ἄσφρα* de iure, i. e. de factis ex habitu illo manantib. disputat. Ius est factum, non relatum, ut putauit Philippus, qui & alia iuris verba multa, contractum, obligationem, Dominium ad Categoriā relationis retulit, perperam, cum vel ad actionē, vel ad qualitatem pertineat. Ius, inquam, nihil est aliud, quā iusta actio seu factum ex iustitia, ut habitu suo manans, ei³ congruens; quomodo fortiter quid factum ex fortitudine manat: omne deniq³, officium seu *ἰσχυρὸν*, & recte factum nihil est aliud, quam actio ex virtute manans, ei³ consentanea. Atq³ hunc in modum accipiendum videtur, quod Ictus Vlpianus ius à iustitia appellatū dicit, origine utiq³ rei, non verbi. Nam, ut facta omnia ex suis quaq³ virtutibus oriuntur & deducuntur, ita & ius à iustitia: Aut hoc igitur spectare debuit Vlpianus. Nam Grammatica ratione, origine & notione iustitia à iure: Philosophica .a. ius à iustitia deducitur, & hoc quidem bipartita notione cum alii, tum sepe vsi sunt Icti, ut in verborum origine explicanda non tam nomen, quam rem spectent, qua ratione & testamenti notionem aduersus Gellium in

Nocti-

Noctibus Atticis defendere soleo. Ad hunc autem librum inuuant hęc loca, li. 4. Eudem. c. 1. li. 1. magnor. moral. ca. 34. Plato in Critone & in Politica & aliis in locis. Cicero in offic. & fragmentis de Republ. Plutarchus in vitis, maxime in Aristide & Catone Vticensi, Stobæus *λόγος* de iustitia, Franciscus Patricius libr. 7. de Republ. præter explanatores, qui in hunc librum extant quamplurimi.

CAPVT I.

DESCRIBITVR hic, sed populariter & typo Iustitia & Iniustitia: deinde diuiditur, & altera species explicatur, nempe generalis iustitia. Nam hoc potissimum agitur, ut iustitia diuisio reperiat, eaq³ reperia altera pars explicetur.

[*ἄσφρα δὲ διανοουμένης.*] Non tam monet Aristoteles his verbis, qua de re sit acturus. Nam id modo, i. e. extremo cap. prioris libri mouerat: quam videndum esse, quib. in actionibus, tanquā in materia verberes, de qua agitur & qualisnam sit mediocritas, At. n. dicit aliquis: cur Arist. dicat *ἄσφρα πάλαι πρὸς τὸν νόμον*, quib. in perturbationib. ut in quib. tanquā in materia versari omnes virtutes, cum *supra* aliquoties explicauimus, tū perspicue cōmemorat ap. Stobæum Theages Pythagoric⁹, *πρὸς τὸν νόμον*, inquit, sunt materia virtutum. Hęc quaestio, ethi *supra* aliquoties à nobis est perstricta, & hic initio attingenda fuit, quod iustitia quiddam in virtutum materia habeat præcipui. Dicendum igitur, virtutes quidem omnes in perturbationibus moderandis, tanquam in materia cerni, sed tamen & in factis, quod *supra* aliquoties iterauit Arist. facta & perturbationes esse virtutum materiam: quarum nonnullas in perturbationibus magis elucere, alias in factis. Nam fortitudinē & temperantiā in perturbationibus: illā in metu & dolore, hanc in libidine & voluptate: liberalitatē v. & iustitiā in factis potius esse positas, illā in donādo, hanc in suū cuiq³ tribuendo. Quod vel ex eo apparet, quod fortem aut temperantē laudantes, illum dolori, hunc voluptati restitisse prædicamus: iustum vero aut liberalē, hunc à donando & benignitate, illum à non inferenda iniuria, suum vniciq³ tribuendo laudare consueuimus.

[*Ἐπὶ τὴν μεσοτήτων.*] Et hac in re præcipuum qd habet hęc virt⁹ p̄ omnib. alijs: nam cæteras constat esse mediocritates inter duo distincta

distincta vitia, nimium & parum; huius mediocritatis longe alia est ratio, vt *infra* explicabitur.

ἢ ὅσπερ.] In superioribus vsus est conclusionibus probabilibus, non Apodicticis, vsus est non nimis exquisita & subtili omnium rerum perfectione: vsus denique est in explicandis virtutibus hac ratione, vt prius de habitu, posterius ageret de factis. Hac igitur triplici ratione & via item in hac virtute explicanda, vsurum se monet Aristoteles. Sic enim accipiendum puto τὴν αὐτὴν μέθοδον.

ὁρῶμεν δὲ πάντας.] Est hæc particula seu verbum Aristotelis vsitatum de cōmuni sensu seu opinione, allaturo quid ex vulgi opinione, quod confirmatione nō egeat: vt *supra* initio lib. 1. ὁρῶμεν ὅτι, &c. Et initio *Politice*. ἐπὶ δὲ πάντων πάλιν ὁρῶμεν. Adfert igitur hoc loco definitionem iustitiæ & iniustitiæ popularem, vt vulgi sensibus consentaneam, seu descriptionem potius & typum. Iustitiam quidem vulgo censerī talem affectionem, qua præditus agat & velit iusta: iniustitiam vero, qua præditus agat & velit iniusta. Duas nāq; tantummodo proprietates harum affectionum hic exprimi puto, actionem & voluntatem, seu agere & velle iusta, aut iniusta: atq; illa, περὶ κληροῦ δὲ δικαίου καὶ δικαιοπραγίας pro eodem esse posita, idem valere, quod perspicuum vel ex eo, quod in descriptione iniustitiæ duo tantum illa commemorantur, facere & velle iniusta. Alij tres proprietates hic exprimi putant, propensionem ad iusta agendum, seu potius aptitudinem in verbo περὶ κληροῦ, actionem & voluntatem. Atque ita Thomas, eumq; secuti alij, & certe in veteri translatione illud verbum περὶ κληροῦ iteratur, etiam in describenda iniustitia, hunc in modum. πρὶ ἀδικίας ἀφ' οἷς περὶ κληροῦ. Sed hæc scriptura consensu omnium librorum, & in primis autoritate *Eudem. li. 4. in prime.* vbi hæc ad verbum commemorantur, refellitur. Neq; v. περὶ κληροῦ semper propensus aut idoneus, aut aptus, vt alij aliter vertunt: sed sæpe valet idem q̄ agens seu actor: vt apud Arist. *li. 1. Rhet.* Fortitudo, inquit, est, δι' ἧν περὶ κληροῦ εἰσὶν ἔργα λῶν, i. e. per quam res magnæ geruntur, vt recte vertit Hermolaus: Sic & alia eiusdem formæ ποιητικῆς, εὐεργητικῆς. Itaq; hunc locum ita reddendum puto, qua prædicti sint agentes seu actores rerum iustarum, quaq; prædicti agant & velint res iustas. Nam videtur Aristot. verbo δικαιοπραγίας apertius explicasse q̄ dixerat περὶ κληροῦ δὲ δικαίων. Sint igitur hæc duæ notæ, quib. iustitiam & iniustitiam vulgo circumscribat,

neq;

neq; id absq; ratione. Nam de priore quidem, id est, actione, hæc est ratio, q̄ alia quoq; omnes virtutes ab effectu seu officijs suis describi consueverunt, vt temperantia dicitur virtus, quæ moderatur voluptatibus corporis; liberalitas, qua aliis largiamur nostra; Fortitudo, qua res præclaras agimus: sic & iustitia, qua res iustas agimus. Altera nota maiorem habet difficultatē: qua tamen hoc velle videtur vulgus non eum continuo dicendum esse iustum, qui possit agere, aut etiam qui coactus aut temere agat: sed eum potius, qui ita velit, & quodam cum iudicio, atq; propensione iusta agat. Itaq; iustitia, etiā ex vulgi opinione non est potestas, sed voluntas potius & iudiciū, iuste agendi, quo facit, quod Aristot. *li. 6. Topic.* ait, vbi hanc definitionem bonam esse negat, quia iustitia definiatur δι' αὐτοῦ seu potestas tribuendi suum cuiq;. Nam iustus, inquit, potius est πρὸς ἀλλοῦ seu volens tribuere, nō vero ὁ δυνάμενος. Qua de re & *supra li. 4.* vbi de arrogante & mendace non nihil est dictū. Ex hac autē altera iustitiæ nota, arripiunt pleriq;, Aristotelem hæc esse opinionem, vt existimant, iustitiam in voluntate esse positam, cum alia virtutes sint in appetitu, verumq; esse illi contentendū. Quæ quidē quæstio cum sit grauissima & perutilis, & hinc loco accommodata, nō videtur à nobis præteriri debere. Icti certe & in hac opinione esse videntur, qui iustitiam definiunt constantem & perpetuam voluntatem suam cuique tribuendi. Plutarchus quoq; in *Catone Vticensi*, cur iustitia laudetur, iniustitia vituperetur præter omnes alias virtutes & virtutitates, hæc affert rationem, q̄ reliqua multum à natura habeant adiumenti, iustitia & iniustitia in mera voluntate, motuq; hominis proprie sint posita, verbi gratia, prudentiam censent ingenij quoddam acumen, fortitudinem robur quoddam esse animi, & proinde alias virtutes nō cadere in omnes; iustitiæ v. omnes posse esse participes, si velint. Vt igitur hæc quæstio ex Aristotelis disciplina explicetur: repetendum, q̄ *supra lib. 1. c. vlt.* dictū est, virtutes omnes morales in ea parte animi positas esse, q̄ græce dicitur τὸ ὀρεκτικόν, in qua sunt appetitus. Notū est. a. tria esse appetituum genera, ἐπιθυμίας, cupiditatē, cupidinem, iram seu θυμὸν, & voluntatē: quas inter hanc esse differentiam, q̄ illi duo tam in beluis, quā in homine, voluntas in solo reperitur homine, eo quod sit cū ratione & iudicio. Voluntas. n. nil est aliud q̄ appetitus cum ratione, ὄρεξις λογική: nō quo voluntas in ea sit animi parte, cuius ppria est ratio, sed quod

tur *πλεοναχῆς* seu multifariā, & *ὁμωνύμως* (sic. n. Arist. efferre hæc solet hic duob. verbis *πλεοναχῆς* & *ὁμωνύμως*) plærūq; accidit, vt & altera dicatur multifariam. De quo præcepto copiose Arist. *li. 1. Top. in fi.* vt si nō videre est animi & corporis. Ergo & videre. Sic sentire, quā & animi pro percipere, & corporis quo & nō sentire seu *ἀναισθησία*. Eadē igitur ratio harū affectionū iustitiæ & iniustitiæ, vt & cæterarum virtutum. Nam vt fortitudo partim est ciuilis, partim militaris: ita & ignauia.

ἀλλὰ Διφ. ὁ σὺν ἄλλοις ἐν ἑνὶ.] Affert diuisionem homonymorum: esse nāq; alia, quorū perspicua sit homonymia, & cognitu facilis: alia, quorum sit occultior & obscurior *ὁμωνυμία*, idq; hoc consilio, vt explicet, vtro in genere sit iustitia & iniustitia. De qua *ὁμωνύμων* partitione copiosius agit Arist. *li. 7. Phys. in fin. c. 1. 2. Analyt. poster. ca. 15.* Prioris .a. generis ea esse indicat, (*Διφ. ὁ σὺν ἄλλοις*) quæ cognationem quandā inter se habeant, q̄ sint propinqua & vicina. Posterioris .a. generis, q̄ sint cōtraria, i. e. quā longissime disiuncta, neq; id absq; ratione. Nam facilius internoscas, q̄ longius sint disiuncta, nullāq; inter se affinitatē habeant, quam contraria, vt equum ab homine facilius, quā mulierem à viro. Prioris generis sunt ea, q̄ dici solent cōparatione seu analogia homonyma, quæ deniq; similitudinē quandā gerant, vt liberalitas & magnificētia, temperatā & cōtinētia, bona animi & fortunæ. Posterioris generis sunt ea, quæ vulgo dici solent fortunæ homonyma, quorum nominis locietas sit fortuita. Qua de re dictū est & *supra li. 1. c. 6.* vt Corax de primo Rhetore & Deade; Anthropos, cū de omnib. tum de quodā Olympionice, cuius *infra* meminit Arist. *li. 7.* Exemplū huius generis affert & Aristot. *κλεις*. n. & organō est aperientis ianuis, vt os paruū ad iuguli & humeri cōmissuram. Omnia deniq; huius sunt generis, q̄ facillime internosci possint, vel sensim, vt q̄ inter nulla sit cognatio. Atq; ita accipienda puto hæc verba, ἢ ὅ Διφ. φερεῖ πολλή, quibus veluti viam aperit Aristot. & indicat, q̄ dicenda sint disiunctissima. Est .a. inquit, magna differentia ea, q̄ ex specie, i. e. in his reb⁹ magna est differētia, longe disiunctæ sunt hæc res, q̄ vel de specie seu facie & oculis internosci possint: Nam ὅ ὅ hic valet idē, quod ἢ, & idem accipio non pro specie Dialectica, sed Physica potius, aspectu & oculis. Nam q̄ genere aut specie cōiunguntur, ad prius genus pertinent, teste Arist. *li. 7. Phys. in fi.* Et etiā in *Analyt.* Ex his trib⁹ Dialecticis præceptionib⁹, prima quo pertineat, iam diximus.

Duz

Dux posteriores ad ea q̄ sequuntur, pertinent: muniuit namq; viam iis, q̄ iam explicatuus est. Nam iustitiam explicabit de suo gtrario, quo pertinet altera p̄ceptio, & afferet duas iustitiæ & iniustitiæ notiones, atq; ita homonyma ea sunt vocabula, & q̄ de prioris generis, p̄pterea q̄ difficilime dux iustitiæ & iniustitiæ notiones internosci possint, idq; hac de causā, quod altera ab altera minimū sit disiuncta, vt mox clarius perspicietur.

ἐλθέτω δὲ.] Hic igitur accedit ad iustitiæ diuisionem, nominis tamen potius quā rei, ex qua tamen & rei diuisio elucescit. Et primum quidē de iniustitia, seu iniusto, p̄pterea quod vitia vt frequētiora, plærūq; sunt notiora: quo cognito facile cognoscetur alterū eius contrariū. [vltus secundæ p̄ceptionis.]

δικαί ἢ ὅ, τε πλεοναχῆς.] Duas igitur partes seu generā iniustitiæ affert: nam iniustum censeri & eum, qui leges violet, & eum qui sit iniuus & *πλεονέκτης*. Quas partes sumit Aristoteles ex cōmuni hominum opinione. Nam vulgo qui velle gibus non parēt, vel aliena appetit, & potiora semper sibi vendicat, iniustus dici solet. Quare alia confirmatione hic nō vitatur Aristoteles. Posterioris membrum duob. quidem effert verbis, idem tamē sonantibus: nam qui est *πλεονέκτης*, idem est & iniuus, & contra. Posteriori tamen Aristot. omisso *πλεονέκτης* vocabulo, altero ad suas disputationes oportuniore, vtet semp.

ἐπεὶ ἢ ὅ πλεονέκτης.] Hoc loco iam accuratius explicare incipit duas illas iniustitiæ partes, maxime quib. in reb⁹, tanquā in materia versentur, ex qua disputatione cognoscetur, quæ iustitiæ & iniustitiæ sit materia. Et primum quidem de pleonexia seu Pleonecte. Ostendit igit^r iniustitiam versari in bonis fortunæ: ea esse tanquā materiam iniustitiæ, & proinde & iustitiæ, hac ratione, quia in iis versetur pleonexia. Formula sit ista:

Vbi pleonexia, ibi & iniustitia. Nam constat iam illam huius esse partem ex cōmuni hominum sensu. At enim pleonexia in bonis fortuna cernitur. Ergo & iniustitia.

Assumptionem explicat hoc loco Aristot. non confirmat, p̄pterea quod ex vi verbi ipsius id sit notum. Nam tamerfi *πλεονέκτης*, i. e. q̄ omnia semper vult superiora habere, Cicero (cui par latinum verbum non extat, & quod alii reddunt pluris auidus, mihi barbarum videtur) interdum de omnib⁹ bonis etiam animi, & in bonam partē, vt si quis alium superet scientia aut virtute: plærūq; tamē de bonis fortunæ & in malam partē dici solet. Huius generis maxima bona sunt honos, diuitiæ

Y

tiz

tia & opes. *πλεονέκτης* igitur est, qui in his plus quā æquitas & ratio postulet, sibi arrogat. Nam qui alium superare scientia aut arte aliqua contendit, proprie *πλεονέκτης* non dicitur. Itaq; in his fortunæ dūtatax bonis, vt *πλεονεξία*, ita & iniustitia cernit̄.

ἀ ἐστὶν ὁ ἀλλοῶς.] Aristoteles non ignarus omnis mali finem esse *πλεονεξίαν*, interijcit h. loco pulcherrimam admonitionē de vero bonorum fortuitorū vfu seu potius expetitione seu desiderio. Ait. a. primum, ea simpliciter quidem & absolute esse bona, sed nō huic aut illi semper. Nam ratione quidem communis vocabuli & generis sunt bona: quia tamen propterea ijs vtilicet, fit, vt non omnibus peræque sint bona: nam vt *supra li. i. c. 3.* dictum est, multis iam exitum attulerunt diuitiæ, innumerabilibus honores & imperia. Contra. v. fortunæ mala, simpliciter quidem sunt mala, multis tamen ærumnæ & paupertas bono fuit. Hac iam allata bonorum conditione seu nota ac proprietate, adiungit monitionem, homines ea quidē à Dijs optare solitos, & maxime persequi, grauius tamen ea in re peccare: debere potius eos optare, vt quæ simpliciter sunt bona & ipsis sunt bona, atque hæc, & quæ ipsis sunt bona sumere & persequi, id est, cum optet hæc bona, quæ mala reddi possunt, aut ipsis pnitiosa, si viri sint boni, hoc potius optare eos debere, vt si illa & ipsis sint bona, ijs tribuantur, si mala, non tribuantur. Quod idem monet Aristot. *li. 7 Metaph. in princ.*

ὁ δὲ ἀδικεῖ σὺν.] Quia fit interdum, vt in his rebus fortuitis sumat̄, non quod plus, sed quod minus, nempe quod minus sit malum. *πλεονέκτης*. a. is. pprie est, non qui minus, sed qui plus sumit: quærit poterat, eequid hæc minoris, vt ita dicam, sumptio huc pertineat: & ait, & hanc esse *πλεονεξίαν* quandam. Cōcludatur in formulam: *Eorum quæ bona, est πλεονεξία. At minus malū est quodammodo bonum. Ergo & minoris malū est πλεονεξία.*

De propositione iam dictū est. Assumptio h. loco explicatur, & *infra c. 3. in fi.* vbi & ratio affert̄, cur minus malū boni locum obtineat, eo quod sit expetendum. Quæ. a. expetenda, eadē sunt bona: minora. a. mala expetenda esse, cum per se clarum est, tum ostendit & puerbio, de quo ap. Cic. *li. 3. offic. Minima de malis*: & alterum: melius est vni malo obnoxium esse, quam duobus, de quo Erasmus *chil. 4. cent. 2. prouerb. 30.*

ἐστὶ δὲ αἰσθητῶν τῶν ἄλλων.] Diximus paulo s̄ alteram iniustitiæ partem duob. verbis insigniri ab Aristot. *πλεονέκτης* & iniquus: quorum explicato altero, hic adiungit de iniquo. Est. a. iniquus *iniquus*, qui plus boni aut minus mali sibi sumit, et si de pleo-

neste dubitari poterat, quod iam explicauimus: omnimodo tamē & absq; dubio est iniquus. Hoc nāq; verbū latius patet, & tam minus malum, quā plus boni cōtinet. Sunt qui inducant hæc verba, τῶν ἄλλων ὡς αἰσθητῶν. Et certe haud scio, an non rectius abesse possint, & hic inculcata ex ijs, quæ sequuntur. Quia tamen non mala est eorum sententia, & in omnibus libris etiam scriptis, in veteri translatione, & quod caput est in ipso Scholiaste Græco reperiuntur, non ausim inducere.

ἢ πλεονεξίᾳ.] Quod modo de iniquo, idem de *πλεονεξίᾳ* h. loco adiungit, nempe absq; dubio *πλεονεξίᾳ* dici posse, quā & plus boni & minus mali sumit, eo quod & huius verbi vis latissime pateat, & omnia iniustitiæ genera complectatur. Verba autem ista ἢ *πλεονεξία*, ἢ τῶν ἄλλων, certissime sunt spuria, & explanationem sapiunt [sumpta ex margine] verbi τῶν ἄλλων supple *πλεονεξίᾳ*, vt recte vidit Muretus.

ἐπεί δὲ ὁ πλεονεξίᾳ.] Adhuc alteram iniustitiæ formam explicauit, eam cerni in bonis fortunæ, & his nominib. insigniri, *πλεονεξία*, *αἰσθητῶν*, & etiā *πλεονεξία*. Verum de hac forma *infra cap. p. x.* & toto libro copiosius. Hoc loco de altera iniustitiæ forma disputare incipit, quæ vocat vere *πλεονεξίαν*. Xenophon *li. 4. de dictis Socratis ἀνομιῶν*. Quodam eam vocant legū inobedientiam latine, & huic contrariam obedientiam, sed non satis latine: Fortasse legū congruentiam hanc iustitiæ formam melius appelles. Est. a. ea affectio, qua p̄ditus aut obtemperat, aut non obtemperat legib. Offendit. a. Arist. h. loco primum, omnia quæ legibus definiuntur, legitima esse νόμιμα, omnia in quæ hæc esse iusta, duabus rationibus, cum quia νόμιμα seu qui legib. paret, sit iustus: nam qui nō paret, certe est iniustus: tum, quia (ὅτι τῶν ἀπορρογῶν) ἢ νομοφειλία scientia seu facultas, quæ pars est Politicæ, præscribit, quæ quidē constat posita ea esse quæ dicuntur legitima, iusta etiam ab omnibus dici solent: *Quis quid inquam legibus definitur, iustum dicitur. At illa legitima legibus sunt comprehensa. Ergo & iusta.*

Recte tamen adiungit νόμος, & *infra in αἰσθητῶν*, seu vno quodam modo, subindicans, legitima proprie non esse iusta, sed quodam modo, & communi iustitiæ notione. Nam cum legibus contineantur virtutum omnia facta: certe fortitudinis facta proprie dicenda sunt fortia, non iusta. Eademq; est in alijs virtutibus ratio, quæ, quia societatem ciuilem viuens continent ac videntur, quæ partes sunt iustitiæ, non incommode

ad hunc modū earum facta iusta quoq; dici possunt. An. a. vera sit propositio: ea q̄ legib. definiunt; omnia esse iusta, in cōtrouersiam vocari potest. Cic. certē li. 2. de ll. & 3. de Rep. ap. Augustinū li. de ciuitate Dei cap. 21. id negat, & vult nulla dicenda iusta, etū legib' cōprehensa, nisi q̄ iuri sint & æquitati cōsentanea: imo, ne quide leges appellandæ, q̄ sint perniciosæ, q̄q; nō tueant' societate communitē, vt neq; præcepta Medicinæ, q̄ ab imperitis dant'. Verū Arist. aliter existimat, etiam malas leges esse leges infra hoc cap. *ἡγεῖν ὅ ἄναξ ἰσοδυναμοῦσιν*: earum quoq; dicta & iusta esse, aut dicenda iusta infra c. 9. Nam eam Ciceronis disputationē, magis Philosophiæ & Iuri naturæ, q̄ ciuili & cōmuni sensui esse consentaneam. Ex his iam perspicuū est, iustitiam esse quandā legum obseruantiam: iniustitiam legum violationem, *παρὰ νόμον ἔστω νόμος*. Quare & B. Ioan. Epist. 1. c. 3. Peccatum, inquit, est ἀνομία, nēpe peccati nomē intelligens hanc iniustitiā communē. Et quidē passim in libris sacris iustitia lege defini solet, nihil aliud esse *Iustitiam*, quam legis à Moyse præscriptæ obseruantia, vt initio Epist. ad Roman. Atq; hunc in modū iusti & iustitiæ vocabulum pro bono & vniuersa virtute, omnib. fere in locis sacræ scripturæ accipi debet. Nā & vulgus ita fere loqui solet. Quare & Aristides olim ab hac cōmuni iustitia iusti cognomē accepit, de quo Plutarch. in eius vita. Quod. a. iustitia hæc sit legum obseruantia, præclare explicat Plato in Critone, & Xenoph. li. 4. Aristototeles quoq; li. 1. Rhet. virtutum genera describit hunc fere in modum: *Fortitudo est periculorum susceptio ex legum præscripto.*

οἱ δὲ νόμοι ἀναγκάστοι.] Paulatim & acute delabit' Aristot. ad materiā huius iustitiæ explicandā, quā, quia iam constar in legib. esse positā, pergit explorare, q̄ legū sint partes, quā lōge & late pateant. Ait igitur, leges de reb' omnib. agere, q̄ ad communē vtilitatem pertineant, siue omnium, i. e. in populari Reipub. siue optimis in Aristocratiā, siue deniq; ijs, qui imperium teneāt, aut ex virtute, vt in regno, aut alio aliquo modo, i. e. ob diuitias & nobilitatē, vt in tyrānide & oligarchia, qua de re Arist. li. 4. Polit. & infra li. 8. Hæc. n. maxime spectant leges, vt vtilitatē publ. conferant. Qua de re videat' definitio iustitiæ, [Iustitia est affectio cōmuni vtilitati seruata, suū cuiq; tribuens] videatur & Cic. in orat. pro Cæcin. & li. 3. de Rep. eo loco apud August. Plato li. 1. & 2. de Rep. I Cti in tit. de Iust. & Iur. Hoc. a. verbo publicæ vtilitatis continent' omnia virtutum præscripta

& legū. Quare quicquid virtutib. præcipitur, & legib. definiti solet. Et h. c. quod mox ait Arist. legib' contineri, fortitudinis, iēperantiæ, &c. facta. Ad hunc quoq; modū intelligendum est I Ctorum, illud, *Tria esse iuris præcepta: honeste viuere, alterum nō ledere, suum cuiq; tribuere.* Quod si accipias de iustitia & iure singulari, falsum videri possit: Neq; .n. vitæ honestatē sed suā cuique tributionem ea præscribit. Honestum igitur viuere ad cōmunem hanc iustitiam & ius pertinet, quo modo & Cic. de 11. Tab. li. 1. de orat. Ex his. n. & dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, iustus, atq; honestus labor, honoribus, præmiis atq; splendore decoratur: vitia autem hominum atq; fraudes, damnis, ignominis, &c. Ex his perspicuum est, late patere materiam huius virtutis, nempe quam late pateant leges, & proinde quam late omnes virtutes.

οἷς τε ἐν αὐτῷ τῷ νόμῳ.] Iterat quod supra legitima esse iusta, sed aliis verbis. Nam pro legitima hic efficientia & conseruantia beatitudinis: q̄ cum partes sint legū, fit vt beatitudinis conseruantia idem valeant quod legitima. Quod autem legibus pariatur & conseruetur Societas cōmunis, beatitudo Reip. cuiq; partes, nempe, omnia ad beatitudinē necessaria, diuitiæ, opes, & reliqua bona tam animi quā externa, præclare explicat Cic. pro Cæcin. *Mihi credite, inquit, maior hereditas venit vnicuique vestrū à iure & legib. quam ab iis, à quib. illa bona relicta sunt.* *τὰ μὲν καλὰ δὲ οὐκ.*] Duæ sunt omnium legum principes partes, καλὰ δὲ οὐκ & ἀπαρτῶσθαι. Nam vt Cic. eleganter li. 2. de legibus. *Lex, inquit, est ratio apta, ad iubendum & ad vetandum.* & aliis verbis: *Idonea ad imperandum & ad defendendum.*

αὐτῷ μὲν ἔν ἡ.] De superiorib' iam constat esse iustitiam quādam vniuersam seu generalem, & quib. illa in reb. cernat', quā longe lateq; pateat: esse deniq; quandā legū obseruantiam, & proinde virtutes omnes in se completi. Et h. c. quod initio hic agit, perspicui posse è superiorib. eam esse virtutem perfectā: & quidē reliquo h. cap. hæc explicat de iustitia hac generali, quē admodum perfecta censēda sit hæc virtus. Deinde assert in signem eius laudem: præterea foras eam spectare, seu ad alium vsū cæterarum virtutū in hac esse positā, esse bonum alienū, esse virtutem præstantissimā: postremo cōparat eam cum virtute in genere sumptam. Et primum quidē, Esse quidem virtutem perfectam, non simpliciter & absolute, sed comparate. Nam vt supra li. 1. docuimus c. 7. in fi. virtutis perfectæ appella-

tio attribuit tribus, fortitudini, virtuti in genere, quae omnes sub se species complectatur, & iustitiae generali. Ex quibus duobus posterioribus, virtus quidem in genere sumpta est virtus perfecta absolute; Iustitia vero generalis comparata. Nam illa in se, haec in usu ad alium spectatur, ut infra ostendetur.

Ἐξ ἧς ἰσοεργουμένης.] Senarius est poetae alicuius, quae Arist. ad laudem iustitiae accommodat, eam & Lucifero & Hespero (quas constat esse pulcherrimas stellas) esse pulchriorem. Cic. quoque, *li. 3. offic.* eam virtutum omnium reginam vocat, & apud Athenaeum *lib. 12.* ex veteri poeta iustitiae quaedam pulcherrima afferuntur elogium, eius ἡρόσειον esse ἀρεστωπων, & alibi ἡρόσειον δειμυφ, adeo quidem, inquit, ut apud quosdam ara & res sacrae ibi fiant. Et notum est, Deam a veteribus habitam esse.

Ἐ παρομιμαζόμενοι φασιν.] Maxime h. agit Arist., ut ostendat, hanc iustitiam virtute esse perfectam. Id quod h. lo. etiam puerbio confirmat, seu virtutis Theognidis, vulgo visitato, cuius meminit & Iamblicus ap. Stobaeum *λόγος δ. de iustitia*, ubi iustitiam vocat omnium virtutum συναγωγὴν.

Ἐ τελεία μάλιστα δόξα.] Duae videtur praeterea rationes afferre, quae doceat hanc esse perfectam virtutem: prior est, quia virtutum omnium usus inest & debet iustitiae. Nam virtutis usus est cum alijs, perfectio est in ipsis, in quibus est virtus. At usus cum alijs & commercium, ut in quibus proprium est iustitiae. Itaque & virtutum facta omnium, quia ad alios explicantur, in quibus factis earum usus consistit: fit, in quibus hac ratione, ut virtutem usus iustitiae debeat, quae rationem & infra cap. xx. in si. commemorat. Quae quidem ut eximia iustitiae nota observatum est dignissima. Hac igitur ratione perspicitur, eam esse perfectam virtutem, ut in qua omnium virtutum sit visus: non v. habitus.

τελεία ἢ ἐστίν.] Altera est ratio, quae uti ea liceat non in se tantum, sed erga alium quoque; quae quia difficilius, eo & praestantius & perfectius. Formula sit: *Quibus uti liceat non in se, non seculum duntaxat, sed in alios, ea perfectiora censentur. At iustitia usus maxime est in alium. Ergo perfecta videtur virtus.* Propositionis ratio subindicatur infra τὸν ἢ ἐργὸν χαλεπὸν, id est, quia difficilius est alijs bene uti, aduersus alios bene se gerere, quam seipsum solum bene comparare. Ratio i. a. propositionis ea est, quae diximus; quia difficilius uti alijs, quam se solo; quae ostendit Arist. πολλοὶ δὲ ἐν μὲν τοῖς κινεῖσι, multos namque videas inquit, quia in rebus domesticis non male se gerant: quae tamen in conuictu valde sunt incepti, & ad omnem societatem duri, qualis ille apud Terent. Demca.

mea. Ostendit idem Aristot. puerbali quodam dicto Biantis aut Solonis, ut alij, *Magistratu virum declarari.* Quod quidem dictum est celeberrimum, cuius mentionem fecit aliquoties Theophrastus, teste Schol. Graeco & Plutarch. in *vita Ciceronis in fin.* & in *preceptis civilibus.* Sophocles quoque, in *Antigone*, ubi, *difficile est, inquit, animi cuiusque cognoscere, quae magistratus nunquam gesserit.* Nam magistratus virum declarat, i. e. tum demum cognoscitur quae praestans quis sit, quae etiam sit improbus, cum ad Rempublicam quis accesserit. Nam in vita priuata cum latere multa possint, tum non occurrunt difficultates magnae. Ex his igitur constat, difficile esse uti alijs. Ergo & praclarum & perfectum. Nam certe perfectus est, & se bene comparare, & alijs bene uti, quae altero duntaxat esse praeditum.

Ἄλλο ἢ ὁ αὐτὸ.] Eadem ratione ostendit iustitiam esse bonum alienum, nempe, quia eius usus ad alium spectat, alij deseruiat iustitia, ut in ἀρεστωπων ἐστίν. Nam utilitates afferit societati communi, Reipublicae aut principi. Quare & Cic. *li. 3. de Repub. Iustitia foras spectat, & proiecta tota est.* Et eodem lib. quae praeter ceteras totam se ad alienas utilitates portigit atque explicat.

χαλίστου μὲν ἐστίν.] Antithesi quadam docet, iustitiam virtutem esse praestantissimam, eaque praeditum virum, esse optimum, nempe, perfectissimum quidem esse & deterimum, quae non satis habeat, se ipse male comparare, seu cui satis non sit vitij inquinatum esse, sed alijs praeterea noceat, in alios sit maleficus: contra v. optimum esse, qui cum ipse virtute sit ornatus, tum alijs ut proficit, det operam. Adiungit rationem, cur iustus sit vir optimus, quia difficile sit etiam alijs proficere, & h. est, quae ait, τὸν ἢ ἐργὸν, ubi sine dubio inducendum est verbum χαλεπὸν, ut spurium & ἐξυνηκὸν ἢ ἔργον, quod valere χαλεπὸν, eleganter phrasi ostendimus supra.

τί δὲ ἄλλο φέρει δόξα.] Comparat h. loco iustitiam generalis cum virtute: esse quae de eandem re, seu, ut vulgo loquitur, subiecto, non tamen ratione λόγος, seu τὸν εἶναι. Id. n. valet τὸν εἶναι h. loco, ut & alias saepe, non essentia, ut quaedam vertunt. Reigitur haec duae affectiones sunt eadem, natura earum est eadem: actio est dissimilis. Nam virtus est habitus, id est, habentis perfectio, & ratione perfectionis definit. Iustitia v. actionis dissimilitudinem afferit, actionem spectat, foras praeminet, diciturque; non perfectionis ratione, sed usus ad alium, quemadmodum in Physicis mens Theoretica & practica re & subiecto est eadem, usu & actione discrepat. Et haec huius loci est sententia, varie quidem redditur, ita tamen reddendi: est quae de eadem se, re, ratione tamen non eadem,

Ζητῆ δὲ τὸ ἐν τῷ ἐν μέρει.] Explicata generali iustitia, pergit ad eam, quæ tanquã pars illi fit subiecta, propterea quod consiliũ Aristotelis omne in hoc libro fit hanc potissim. explicare: hanc inquit h. loco & in Magnis, quimus. Nam tota hæc tractatio est singularum virtutum. Nam de vniuersis, cui respõdet generalis iustitia, initio, i. e. li. 2. c. 3. dictũ est. Itaq; h. loco de singulari iustitia disputaturus, primũ exquiri, an sit, deinde, quæ & qualis.

ἔτι δὲ πὸς ὅς φασί.] Puto & in his verbis argumẽtum latere, à communi sensu ductum, quo doceatur esse iustitiam aliquã singularem, maxime, in his verbis, ὅς φασί, quæ valent, non vt vulgo reddunt, dicimus, sed vt vulgo dicitur & existimatur, ὅς φασί. Docere igitur videtur, quia vulgo existimatur & nominantur quandam iustitiam, ex eo esse quoq; quandam.

σημειῶν ὅτι.] Hoc loco potissimum affert argumenta, eaq; tria. Primum est obscurius, ἢ δὲ ἴσως, &c. Eiusmodi, quia singularum vitiorum facta sunt iniusta quidem, nõ tamen Pleonectica. Quod vt intelligatur, repetendum est, facta iniusta duo esse, Pleonectica & Paranomia. Hæc sit formula:

Si una duntaxat, eaq; communis esset iniustitia, quæ eadem est cum vitio: efficeretur ergo, vt iniustitia facta illa duo, singulis iniustitiæ seu vitij partibus attribuerentur. Nam vt genus, ita cõ generis attributa seu consequentia singulis formis conueniunt & attribuantur. At hoc falsum. Ergo cõ illud.

Falsum hoc esse, i. e. duo illa iniustitiæ facta nõ attribui singulis vitij partib. inductione declarat Arist. attribui quidẽ alterũ paranomia, sed nõ pleonecticũ, verbi gratia, Ignauiter quid agentẽ, vt scutum abiicientem ob ignauiam: maledicentẽ alij ob morositatem, asperitatẽ, nemini opitulantẽ, ob auaritiã: hos omnes dici quidẽ iniustos, nõpe ob alterũ iniustitiæ factũ, quia sint *παράνομοι* & legib. non pareant, nõ tamen *πλεονέκται*. Sic amplius & vice verã pleonectes quis esse potest, vt tamen neq; sit ignauus, neq; auar⁹, neq; alio vilo vitio, aut certe nõ omni cooper⁹. Quare cũ duo hæc iniustitiæ facta sæpe nõ concurrant, fit vt duplex quoq; nascat iustitia, altera cõmunis õib. vitij, respõdẽs paranomia: altera singularis, ppria pleonexia.

ἔτι ἐὶ ὁ μὲν ἔκαστον.] Altera ratio, cõparatione adulterorũ duorũ explicat. Ponantur duo, quorũ alter pecunia impulsus, cõmittat adulteriũ, alioquin non cõmissurus: alter, vt cõmit-

tat,

tat, etiã pecuniã insup er addat, vt fit, & damnũ faciat: hic vt sola libidine impulsus dicitur intemperans, ille nõ item; vterq; facit quidẽ iniuste communi & paranomica iniustitia: alter tamen proprie intemperans, alter iniustus, quia hic ob lucrũ, ille ob libidinẽ. Quare cum dissimili ratione hi sint iniusti, alter, quia contra leges, alter, quia ob lucrum: fit, vt duo sint ponenda iniustitiæ genera, alterum *παράνομον*, alterum *πλεονέκτον*.

ἔτι δὲ τὸ πρὸς τὸ δίκαιον.] Tertium est argumentum, non tam rei, quam nominis & verbi, id est, hoc argumentum docet Arist. postquam de re singulari huius iniustitia constat, eius nomen nullum esse propriũ sed commune. Et quidem hunc in modum, exemplo ceterorũ vitiorum, iniuriarum potius:

Iniuria, inquit, *cetera suum quaque nomen habere solent, ad suum quaque vitium referri. Atqui iniuria pleonectica suum nullum est nomen, ad nullum peculiare referretur vitium. Ergo communi gaudet nomine: & proinde, iniustitia quædam est communis, quædam singularis.*

Sive, vt cõplectitur Arist. Ergo fit, vt cõmunis quædam sit iniustitia, quæ propria & singulari sit synonyma, id est, fit, vt vtriusq; idem sit nomen. *παρὰ τὸν νόμον* vocabulum militare, qui proximi sunt in acie. Latine efferre non possumus.

συνώνυμον.] Mirum videatur, cur, cum supra communem & singularem iniustitiam vocarit Homonymas, nunc dicat Synonymas: quæ inter magna est differentia. Verum id dissimili ratione accidit: nam quia in genere conueniunt, quia eadem vtriusque est ratio & definitio (quod proprium est synonymorum) nempe quod vtraq; ad aliũ referatur: hæc tẽnus recte dici possunt synonymæ: qua vero in diuersis rebus, communis in his omnibus, in quibus lex, singularis in bonis fortunæ duntaxat, cernuntur: hæc tẽnus recte dicuntur *ὁμώνυμα*, vt pote non plane eadem, re & materia discrepantes.

συντήριον.] Vocat *συντήριον*, omnia ad vitam tuendam necessaria, quæ huius verbi notio, vt rarior, obseruatu est dignissima.

ἢ ἐὶ πῶς ἔχει.] Laborat Aristoteles, vt vno verbo materiam iniustitiæ singularis complectatur, quod est perdifficile, propterea quod multæ eius sint partes. Possit quidem vno verbo dici bona fortunæ, sed vtendum est vocabulo communi; Arist. vocat lucrum & damnus, neq; id proprie: nam hæc eius potius sunt adiuncta quædam.

ἔτι δὲ τὸ ἐὶ δίκαιον.] Explicato, an sit, iam pergit explicare, quæ sit iniusti,

Y 5

iniusti,

iniustitia, de qua agitur, singularis. Hæc enim duo *πῆς ἔστι ὁμοίως* Aristoteli plarunque sunt *ὡς πρὸς ἀλλήλους*, id est, pro eodem ponuntur. Et primum quidē hanc cum communi etiam comparat, repetit quoq; nonnulla, q̄ *supr.* sunt explicata de cōmuni. *πῆς ὅλων ἀρῶντων.*] Fortasse τὸ δεῖν τῶν Inducendū: nā intelligitur *δικαιοσύνης*, quare & in Scholiaste Inducendū non reperitur.

διώρηται.] Repetito, quod *supr.* explicatum est, iniustum partim esse *παράνομον*, partim iniuquum; iustum vero partim legitimum, partim æquum: adiungit vtriusq; iniustitiæ comparationem, proinde & iustitiæ. Nam in paranomo cernit generalem, in altero singularem: quæ inter hæc sit differentia, quod illa paranomica sit tanquā totum, hæc partis loco: nam *παράνομον* complectitur iniquitatem tanquam partem: omne namq; iniuquum est *παράνομον*, id est, quicquid contra æquitatem, idem est contrarium legibus, sed non contra, non quicquid legibus est contrarium, idem continuo est iniuquum. Verbi grat. Scutum abiicere est *παράνομον*, non tamen iniuquum.

ἐπεὶ ἔστι τὸ αὐτὸν.] Magna est hic scripturæ varietas: editi tamen libri plariq; consentiunt, sed vetus tralatio inter hæc verba ὅλων & τὸ πρὸς ἄλλους, habuit interiecta hæc omnia verba: τὸ πρὸς ἄλλους πάντων, *παράνομον*: τὸ ἔστι ὁμοίως αὐτὸν. Quod probat Dionysius Lambinus, Argyropylos, Aretinus, & Anonymus quidam peruulgatam scripturam reddiderunt: At Perionius illa veteris tralationis interiecta expressit, inductis his nostris. In Eudemis nihil est varietatis aliud, quam initio: *ἐπεὶ δὲ τὸ αὐτὸν, καὶ παράνομον, καὶ τὸ πᾶν, &c.* Scholiastes Græcus vulgatam scripturam tuetur, quæ sine dubio mendosa est, cum propter varietatem veteris tralationis, & Eudem. tum propter sententiam. Neque enim comparat Aristoteles plus cum iniquo, vt partem cum toto, sed comparat iniuquum cum *παράνομον*, vt partem cum toto, in hunc modum: In paranomo, inquit, cernitur communis iniustitia: Iniquum autem, quæ est altera iniusti pars, non idem valet, quod paranomon: sed longe ea duo inter se discrepant, & quidem vt pars à toto: omne namque iniuquum est paranomon, sed non contra, vt iam explicauimus. Itaq; vel sic est legendum cum Perionio: quia autē iniuquū nō est idē, sed aliud, tanquā pars totius (omne namq; iniuquū est *παράνομον*, nō vero omne *παράνομον* est iniuquum) efficitur *καὶ τὸ ἀδικον, καὶ τὸ ἀδικία*, i. vt iniustum & iniustitia, vtraq; non sit eadem, sed inter se dissimilis, altera quidē par-

tis lo-

tis loco, altera tanquam totum: vel meo quidē iudicio, rectius omnia hæc sunt inducenda, & legendum, *ἐπεὶ ἔστι τὸ αὐτὸν ἔστι ὁμοίως ἄλλοις ἕτερον, ὡς μέγῃ πᾶσι ὅλων: καὶ τὸ ἀδικον*, id est, quia autem iniuquum non idem, sed aliud, vt pars ad totum: certe ἔστι iniustum ἔστι iniuquum, non erunt eadem. Atq; ita scribendum indicant hæc verba ἕτερον & μέγῃ, quæ subindicant de vno tantum agi, nempe de iniuquo: & proinde alterum, nempe *παράνομον* non fuisse exprimentum. Illa autem τὸ μὲν ἄλλοις, aut, vt alii supponunt, τὸ μὲν ἄλλοις *παράνομον*; aut, vt alii hæc duo coniungentes, clamant ipsa ex interpretatione manasse, & hic interiecta, dum alius aliud explicat, & asserit, quemadmodum intelligendum sit, quod Aristotel. dixerat, harum iniustitiarum eandem esse rationem, quam partis ad totum. Ad eundem modum in hac ipsa re peccatum fuit *supr. in medio cap. i.* ibi, *ἐστὶ δὲ αὐτὸ ὁμοίως*. Verum de hac differentia videatur insignis disputatio Christophori Hennii libro 5. de principijs iuris: An hæc duæ affectiones altera partis, altera totius: an vero altera speciei, altera generis locum obtineat.

ἢ μὲν ἄλλοις πᾶσι ὅλων.] Perfecta cōparatione monet de iustitia & iure, q̄ partiū sint loco, agendū sibi esse: de altero genere esse prætermittendū, quia non sit huius loci, vt initio huius cap. ostendimus: q̄ tamen, iustitiā dico generalē & ius ei cōgruens, priusquā omitat, breuiter ea, q̄ *supr.* sunt explicata, repetēs, asserit tam iustitiæ, quā iuris definitionē de superiorib. manātem. Et quidē iustitiā nil esse aliud, quam vniuersā virtutis, aduersus alios, vsum, quod *supr.* est explicatum: vbi quod prætermisimus, nunc monendū est, Arist. hac quoq; in re à Platone longe dissentire. Plato namq; *lib. 4. de Rep.* iustitiā generalē plane cum virtute perfectā confundit, & Pythagoricos imitatus (qui multa de numeris & musicis ad philosophicas disputationes transfere sunt soliti) ait esse nihil aliud, quam animi partium rationis, iræ & libidinis, harmoniam & concentum: ad ipsum interiorem hominem refert iustitiæ vim & ad eius perfectionem. Arist. autem, iustitiā omnem alio spectare ait: hominis perfectionem virtuti perfectæ attribuit, & hac in re virtutem à iustitia generali differre: quod illa hominē p̄ficiat, altera ad alterius vsum se cōuertat, & foras spectet, cum illa intra hominem tantum consistat: & rectius quidē, sensuiq; communi conuenientius: vulgo namq; de iustitia omnes sic existimant, esse eam virtutem, cuius vis omnis in societate & alterius vsum versetur.

καὶ τῶν

ἢ τὸ δικαίον ὅ.] Hic de iuris definitione, quod quidem ius non definit ipse, monet tamen, quemadmodū sit definiēdum, idque perspicuum esse: nam cum ius, vt & iustitia illa, cernatur in legitimis, id est, in iis, quæ legibus præscribuntur: legitima autem sint omnia virtutum officia: efficitur, vt ius nil sit aliud quam virtutum officia. Legibus autem contineri virtutum officia, id est, τὰ νόμιμα esse τὰ πρᾶξιμα, seu quæ aguntur ab vniuersa virtute, et si supra iam docuit, hic tamen distincte explicat: Lex enim, inquit, iubet, quæ singulis virtutibus sunt consentanea, & vetat, quæ vitii.

τὰ ὅ ποινηζὶ τῆς ὀλῆς.] Scholiastes Græcus ait, hæc esse ἐξηγήσεις, seu asserre explicationem eius, quod dixerat, τὰ νόμιμα esse virtutum officia. Mihi alio videtur spectare Arist. & asserre potius distinctionem τῶν νομίμων, id est, legitimarum: vt intelligatur, de quibus hic locus sit accipiendus. Quod vt intelligatur, commemorat & duo ποιδήεις genera, alterum publicæ, alterum priuatæ. Publica ποιδήεις est ea, quæ legibus continentur. Verbi gr. cum in genere vetantur adulteria, cædes, & alia delicta, ad omne vitii genus pertinentia, quo genere ποιδήεις communis societas & Reip. vinculum continetur: eoq; omnes sunt vsi, quorum aliqua fuerit Resp. Alterum est genus ποιδήεις κατ' ἕνατον, quo singulæ hominum ætates & singuli homines informantur: vt cum officia præscribuntur adolescentib. viris, senib. Quod quidē genus etli vtilissimū, etiā ad τὸ κοινόν [commune vocat Cic. lib. 1. de Rep.] à multis tamen Rebusp. abfuit, à multis legum scriptorib. fuit prætermisum. Qua de re cōquerit Arist. l. 10. in si. ita & in Polit. l. 7. c. 8. & Plato multis in locis, & in lib. de legib. cui quidem tanti fuit hæc posterior ποιδήεις, vt in ea totos fere decem de Republica libros consumpsit, & aliquot de legibus. Et nominatim lib. 4. de Republica, præclarius esse ait, in hac elaborare legum scriptores potius, quam in rerum forensium & iudiciorū descriptione: in quibus describendis & subtiliter explicandis qui multam ponunt operam, eos ait desipere, & tanquam hydræ capita velle amputare. Quo tamen in genere tota ars ciuiliis versatur. De hac autem ποιδήεις distinctione infr. lib. ult. c. ult. copiosius agit Arist. & expressit eam Plato lib. 5. de Republica. in principio. Idem libro septimo de legibus, rationem asserre videtur, cur plæriq; legum scriptores posteriorem prætermiserint, quod videtur minuta & non satis splendida consecrari de puerorum & singulorū hominū institutioni-

tutionibus. Ad hanc posteriorem ποιδήειαν pertinent hi libri de Moribus, quibus ad virtutes homines singuli informantur, quibus redduntur viri boni. His explicatis & præmunitis, videamus, quid dicat Arist. Ait igitur, legitima seu νόμιμα, quæ causæ sint efficiētes, omnium virtutum esse ea, quæ cōmuni illa ποιδήειᾳ continentur. Quod notū erat omnibus, legib. ad Reip. statum pertinentib. cōmuni ποιδήειᾳ cōprehensis, impelli homines etiā ad virtutes, esse illa ποινηζὶ τῆς ὀλῆς, seu illa νόμιμα efficiētia virtutis, quod infra ostendit latius libro 10. cap. vlt. & supra nos ex Cicerone libro 1. de Orat. Nam de ποιδήειᾳ priuata & singulorum, id est, de legibus hac comprehensis, de νόμιμοις huius ποιδήεις non sunt intelligenda, quæ hæctenus de νόμιμοις sunt dicta: nam tamen si vel maxime hæc posterioris ποιδήεις νόμιμα virtutis sint efficiētia: tamen vulgo hæc non habita fuerunt νόμιμα, neque à legum scriptoribus agnita; & vt hoc loco ait Arist. dubitari & quæri potest, an hæc posterior ποιδήεις ad Politicam & legū scriptores pertineat. Cur ita, quæso? Rationem adiungit Aristot. eo quod Politicæ officium est, reddere bonos ciues, quod sit priore ποιδήειᾳ, legibus vtique, ad ciuitatis statum pertinentibus: non vero reddere bonos ciues, quod ad posteriorem pertinet: siue, vt paucis verbis reddat rationē Arist. quia non idem fortasse est vir bonus, & bonus ciuis, non ad eandem pertinet facultatem. Itaq; quod ait Arist. posterius hac de re se explicaturum, intelligendum est, li. 10. c. vlt. vbi docet Arist. Politicæ officium esse, explicare non tantum priorem, sed & posteriorem ποιδήειαν. De ratione autem, nempe an vir bonus & bonus ciuis sint idem, explicat alio loco Aristoteles lib. 3. de Republ. vbi docet, in sola Aristocratica & optima Republica eundem esse virum bonum & bonum ciuem. In cæteris, quantopere hi inter se discrepent, indicauit & Cic. in Epistola ad Lentulum: Ego, inquit, cum ipsa quasi Republica sum collocutus, vt mihi tam multa pro se per se per se concederet, vt eum quem bonum ciuem semper habuisset, bonum virum esse pateretur. [Neque enim in eodem strato versatur scientia, in quo virtus.

τῆς δὲ κατὰ μέρος.] Hic tandem accedit serio ad explicandam singularem iustitiam, & ius ei congruens. Vtitur autem diuisionis organo, ad eorum naturam inuestigandam, propterea quod non vna earum sit ratio, neq; in iisdem plane versentur rebus. Et primū quidē de materia: postea de forma seu medio-

crilate: primū quoq; de habitu: postea de factis seu iure & iustitia. Facit igitur bipartitā iustitiā: Alteram, q̄ in diuisione, quam vocat *ἀνεπιμελημένη*: alteram, quæ in correctione, quam vocat *ἐπινοητική*, & *διορθωτική*, cernatur. Illius materiam duas in rebus potissimum consistere, vt in honorib. quales sunt magistratus & dignitates, victus publicus, signa coronæ, & id genus alia honorum genera. Et in re, seu *ῥῆμασι*, quo in genere est pecunia, agri, vineæ, &c. Vel horum duorum generum vna est conditio, quod debeant esse publica & communia vtraque seu *κοινὰ*. Neq; enim hic agitur de præmiis priuatorum inter se, aut de bonis priuatorum diuidendis, ad quæ pertinet alterum huius iustitiæ genus. Alteri generi iustitiæ materiam tribuit vno nomine comprehensam *συναλλάγματα*. De quo verbo, quia eius cognitio tam huic iustitiæ parti, id est, speciei, quam Iureconsulto, cuius & hæc est materia, plurimum conducit, & quia multiplex est eius notio: paulo diligentius agamus. Et quidem origo vocabuli suadere videtur, vt de iis dicatur rebus seu negotiis, quibus homines dando & accipiendo facultates inter se permittunt, quod fit pensionibus, mutuationibus, &c. Nam *παρεῖ τὸ ἀλλάξαι*, à permutando, ex quo *συναλλαγῆν*, res cum aliquo contrahere. Huic geminum est symbolon, & priore vsitatus. Iureconsulti contractus vocabulo expriment, quo tamen Cic. nunquam est vsus, qui pactū & pactionē, & sæpe res contrahendas dicit. Et hæc quidem vera & propria huius verbi est notio, cum ob notationē & originē, tum quia pleriq; ita eo sint vsi. At enim Arist. latius eo est vsus: neq; enim contractus duntaxat, sed delicta & scelera, omnia deniq; ciuilia negotia, testamenta, nuptias, meo quidem iudicio eo est cōplexus. Quæ tamen tam late patens huius verbi notio, haud scio, an apud vllū præterea scriptorē reperiat. Ad eundē modū & symbolon latius trāstulit. Nam quæ hoc loco vocat *συναλλάγματα ἐκείνα*, ea lib. 9. cap. 1. vocat *συμβόλαια ἐκείνα*, atque huic tam late patenti notioni, quod respondeat Latinum vocabulum difficile est reddere. Videntur tamē Iureconsulti contractus vocabulum eo interdum porrigere: nam & contrahere fraudem, & delictum dicunt, & Triphonius in l. si verum. D. de re iud. Ex malo, inquit, contractu seu delicto. Est & tertia huius verbi notio angustior prioribus, & Iuri ciuili propria: Vocant enim Iureconsulti *συναλλαγῆ*, negotium, ex quo actio ciuilib. nascat. quare pacta proprie dicta carere dicunt *συναλλάγματα*.

λαγμοσι. Contractus dicuntur habere *συναλλαγῆ*, vt affert Vlpianus ex Aristone I Cto, in l. iuris gentium ff. de pact. Est & quarta notio item I Ctis tantummodo nota, angusta quoque, qua nō omnes cōtractus, sed certos duntaxat, ex quib. vtrinq; nascatur obligatio, qualis venditio, emptio, locatio, completantur. Mutuum igitur, commodatum, & stipulatio non sunt *συναλλάγματα*, vt ex quibus vtrinq; non nascatur obligatio. Ita Vlpianus ex Labeone I Cto l. 16. apud Labeonem. ff. de verb. sig. [qui vendit, obligatus est vt tradat: Loco domū, equū, teneor tradere tibi domū, &c. tu contra persoluere mercedem, vtrinq; nascitur obligatio; in aliis, in mutuo, &c. petis 100. coronatos mutuo, es obligatus, vt reddas, ego tibi non sum obligatus: Stipulatio, promisi 100. coronatos, ego sum obligatus ad persoluendum, tu mihi non es obligatus: contractus ex quib. vtrinq; obligationes, vocant I Cti *συναλλάγματα*, cæteros non. Vere autem, & proprie *συναλλαγῆ* est omne negotium, quo nos inuicem commutamus facultates.] Ex his periculum est, quatuor esse huius verbi notiones, vnanimitissime patentem, cæteras angustiores, aliam alia: Propriam autem eius notionem esse primam, qua ciuilia omnia rerum contrahendarum negotia comprehendantur: hanc omnib. scriptorib. esse vsitatam, illam Aristoteli duntaxat: cæteras duas I Ctis. Ex his quoq; perspicuum est, quā late pateat iustitiæ huius materia, & q̄ ea sit, quæ quidem eadem est Iuris ciuilib. Quod I Cti enim tribus verbis, personarum, rerum & actionum, id vno *συναλλάγματι* vocabulo complectitur h. l. Arist. [Actiones omnes ciuiles vel sunt publicæ, vel priuatæ. Publicæ illæ, verb. gr. si legem ferat magistratus, constituatur magistratus, bellū geratur, honorariū decernatur. Priuatæ illæ, quæ cernuntur inter ciues: In publicis Politica cernitur, versatur legislatio; In priuatis ius ciuile cernitur: contractus & quædā alia negotia, quæ hoc vocabulo contractus contineri non possunt, vt pote tutela, nuptiæ, testamentā, feruitutes, præterea sunt delicta, scelera siue peccata. Hæc sunt actiones priuatæ, in quib. tanquā in propria materia versat I. C.]

τὸ δὲ συναλλάγματιον.] Emendatice iustitiā partitur à materia: nam duas eius esse partes, vt hæc materia est duplex *συναλλάγματα*. namq; esse partim voluntaria, partim non voluntaria: nam cum pacta aut actiones partim sint voluntariæ, partim non: merito & *συναλλάγματα* item sunt partienda, vt quæ priuata: sint actiones. Voluntaria *συναλλάγματα* esse

esse ait, quorum principium sit voluntariū: recte: nam ex principio, vt summa rei cuiuslibet causa, res spectari solet, atque ita licet posterius, hæc *συναλλαγμῶν* fiant necessaria, nihilominus recte voluntaria sunt dicēda. Quemadmodū *sup. l. 3.* virtutes & vitia docuimus esse voluntaria, quia principii eorū sit voluntariū: nam habitu iam constituto, non amplius esse voluntaria. Et hoc est, quod ICti toties inculcant, contractuum principia inspicienda, voluntatis esse contrahere, necessitatis contractum expetere, *l. si quid initio. C. de oblig. & act. l. in commodato. §. sicut. D. commodat.* Et Lucian. *in Abdicato: Voluntatis, inquit, est adire arbitrum, necessitatis, arbitris, seu sententia arbitri dicta, stare, &c.* Dicuntur igitur voluntaria de principio: nam & *sup. lib. 3. initio* definiuimus voluntaria seu sponte facta, quorum principium in nobis ipsis sit nostraque potestate positum. Huius generis sunt emptio, venditio, mutuum, commodatum, depositum, pignus, locatio, sponso, & alia cōtractuum genera. Huius generis quoque pono testamenta, donationes, nuptias, traditionem, possessionem, dominium, &c.

τῶν δ' ἀκρίτων.] Alterum *συναλλαγμῶν* genus, quæ vocat non voluntaria, & quorum principium in nostra non sit potestate, eaq; facit bipartita, partim clandestina & occulta, partim vi facta: Hac ratione, quia *supra* docuimus *lib. 3. initio*, ἐκείστων aliud in scientia, aliud esse vi adhibita. Et hæc quidem ἀκρίτων sunt non eius ratione, qui ea suscipit, sed eius potius, in quem aguntur, qui vel ignorans, vel vi coactus violetur. Occulta sunt, furtum, adulterium, veneficium, lenocinium & perductio: id namque valet *παραγωγή*, seu potius perductio. Nam perperam Interpretes: Lenonum duo sunt genera: alii scortorum & volentium, alii etiam inuitarum & honestiorum. Hoc proprio nomine Græci *παραγωγῆς*, Latini perductores vocant, non vt plerique etiam volunt productores. Cicero *3. Verrina & 7. Abduxit*, inquit, *eum de fora, non vt ipse predicat, perduxit.* Asconius *in 3. Verrinam.* & elegantissime Plaut. *in Mostell.* Terullianus *in Apologes.* [*πῶς* præpositio non semper id, quod pro latine valet, sed interdum *per*; cōtra rationem enim sæpe vtitur confuetudine.] Huius quoq; generis est actio serui corrupti, seu delictum, vt Iureconsulti vocant, *δραστηρίων* Arist. vocat. Eorum quæ vi, sunt rapina, membrorum debilitatio, aut mutilatio, maledicta, contumelia, vincula, mors, seruitus, & *κύρις*, pulsatio, aut verberatio. Tria namque iniuriæ faciunt

faciunt genera; vnum, quæ pulsatione corpus, alterum, quæ aures conuulso, tertium, quæ turpitudine vitam commaculet; [inquit Cornificius *ad Herennium*] id est, vt Græce Libanius *in Orat. contra Midiam*, *κύρις ἀγ. πληγῶν*, per plagas, verbera; *κακηγορη ἀγ. λόγων*. Tertia ὕβρις communi nomine, & quidem omnium rarissima. Est & oratio Lyfiæ *ἀδελφικίας*.

QVÆSTIONES.] Quæro, cur iustitiæ singularis duo duntaxat sint genera, & cur ista, cur deniq; his nominibus? præsertim cum Arist. *in lib. de virtutib.* tria faciat iniustitiæ genera, *ἀσέβειαν*, impietate, *πλεονεξίαν* & ὕβριν; petulantiam: qua quis alterum mera petulantia, nullo licet commodo proposito lædit. Præterea Cic. *in Offic. lib. 3. de Fin. lib. 2. artis Rhetor. & in partu Orat.* Cornificius quoq; *ad Heren. lib. 3. in princ.* multas afferunt iustitiæ partes & officia, religionem, pietate, gratiam; obseruantiam, veritatem, liberalitatem, bonitatem, comitatem, fidem, lenitatem, & amicitiam. Et Plato *in Dialogo ἀδελφικίας*, & *in Protagora*, sanctitatem seu *οσιότητάς*. Quæ omnia vt intelligantur, sciendum & repetendum, Aristotelem his libris explicare Politicam, & quæ ad eam pertinent, quæ non pertinent, prætermittere. Iam vero, quia supra ostendimus, iustitiam singularem versari in bonis fortunæ: ea autem sint vel publica, vel priuata: hinc existit biniembris iustitia, quarum altera in rebus publicis, altera in priuatis versetur. Rerum autem publicarum, quia nullum est commercium seu *ἀλλαγή*, seu permutatio, sed potius donatio duntaxat & diuisio: fit, vt quæ in rebus illis cernitur iustitia, merito dicta sit *ἀγαπητικῆς*, qua præmia & pœnæ pro dignitate tribuantur; alia est rerum priuatorum ratio, quæ variis commerciis & perturbationibus in alios transferri solent: Quare & harum iustitia in Synalagmatis cerni dicitur, in quibus propter priuatorum infinitas fraudes, & ipsarum quoque rerum varietatem infinitam, quia sæpe peccatur, & multæ deprauationes existunt: fit, vt quæ eas fraudes corrigat & emendet iustitia, recte dicatur *ἐπινορητικῆς* seu *δροσηλικῆς*. Hæc igitur est causa, cur duo tantum iustitiæ huius sint genera, cur ista, & cur his nominibus. Cur autem omnes illæ iustitiæ partes & officia, quæ ex Cicerone & aliis atulimus, huc non pertineant, modo diximus, nempe, quod proprie ea non sint Politicæ, non sint ciuilia, sed potius naturalia, & ex naturali ratione manantia. Qua de re infra diceretur latius, vbi explicabit Aristoteles expressè, de quo

quo iure & iustitia hoc loco agatur. Est & altera ratio seu causa huius bimembri divisionis, quia dissimilis sit ratio comparationis & ἀνάλογος, in vna alia, quam in alia, hoc est, quia in quibusdam rebus sola rerum spectetur æquatio: in aliis etiam personarum ratio habeatur, &c.

CAPVT III.

COMMENTARIIL

ἵπεί δ' ὁ, τὸ ἀδικεῖν ἀίσιον.] Explicata materia, & huius rationis non forma, vt illi putarunt, allata diuisione: accedit ad formam, nempe ad mediocritatem, eamque explicat tribus: plus totis capitibus proximis. Vtitur autem iusti potius quam iustitiæ vocabulo, vt oportuniore ad mediocritatem explicandam. Quod quidem hac de re admonuit, quod nonnulli hanc disputationem de forma perperam partiatur, quasi primum de iusto, postenus agatur de iustitia *infr. cap. 5. in fin. ἢ ὁ δικαιοσύνη μισότης ἐστίν, &c.* Perperam, inquam. eo namq; loco nihil aliud quam comparat mediocritatem huius virtutis cum aliis, iam ante explicatam: nam ex coniugatorum natura quæ iusti, eadem & iustitiæ est ratio. Et perspicue in *Magnis* interdum iusti, interdum iustitiæ vtitur vocabulis. Partiamur igitur hanc disputationem in duas partes, quarum priore communiter posteriore singulariter de mediocritate explicetur. Communiter quidem iustitiam esse mediocritatem, & qualis ea sit: postea ea singulis iustitiæ generibus accommodat, refutata & Pythagoricorum de talione sententia. Hoc igitur capite communia, & de altero iustitiæ genere, quod in diuisione, explicat.

ἵπεί δ' ὁ, τὸ ἀδικεῖν.] His verbis duo docet Arist. iustum esse medium, & esse æquale: quæ verba tamen, vt perturbationiora (nam quod primum significat, docere se velle, iustum esse mediū, id posterius tandem explicat & concludit) ita obscuriora, adhibita analysi tamen, explanemus hunc in modū. Esse igitur æquale, docet partim ratione, partim autoritate. Ratio est à contrariorum natura, quia iniustum est inæquale. Formula:

Si iniustum inæquale.

Ergo iustum æquale. quomodo & *sub* item conclusit. *et.* Iniustum autem esse inæquale, declarat adiunctis & expressis inæqualis partibus, quæ sunt plus & minus, quæ cum in iniusto reperiantur (plus enim boni, minus mali capit iniustus) efficiunt

curiniustum esse inæquale. Autoritas ὁμοῦ καὶ ἀντι, à communi hominum sensu & opinione: vt nulla, inquit, reddatur ratio, ex qua constet iustum esse æquale: vel ex vsu communi & opinione hominum id confirmari potest. Vulgo namq; quod æquale, idem vocant iustum, & contra. Indicio sit vel sermo Latinus & Germanicus, vbi iustitiæ & iniustitiæ nomen & verbum æquitatis tribui solet. Ex his iam alterum concludi potest, iustum quoque esse medium, hac formula:

Quod æquale, idem medium.

Sed iustum est æquale.

Ergo medium.

Ratio propositionis hæc est, quia æquale inter plus & minus tanquàm extrema duo sit interiectū & intermedium. Ex his iam concludamus, iustum esse mediū quoddā, idq; æquale. Quia autem de æqualitate, vt pote iusti medio, multus hic erit sermo: Videamus de ipso verbo primum, deinde confirmemus veterum testimoniiis, verū esse, quod hic Arist. ostendit, iustitiæ vim omnem positam esse in æqualitate. Apud Græcos ἰσότης eius vocabuli simplex, apud Latinos æquitatis vocabuli, tres reperiuntur notiones. Prima & genuina notione, æquitas idem valet quod æqualitas. Hinc Cic. *l. 1. Off.* æquitatē, ait, iustitiæ maxime esse propriā, i. æqualitatem. Altera idem valet, quod ipsa iustitia, vt Cic. *in Top.* *Ius civile* inquit, *est æquitas constituta iis, quibus eiusdem sunt ciuitatis, &c.* Tertia cæteris vltimior est, quæ Græcis dicitur ἐπιείκεια, quæ & æquum, & bonum latine solet dici. De prima hoc loco agitur: quam cum iustitia magnam habere affinitatem, huius iustitiæ vim in eo omnem esse positam, ostendit præclare Plato *lib. 5. de legibus.* Et vt in *Phædro* eam vocat *amicitia matrem:* Ita & Aristoteles *lib. 8. Ethicorum* eam vocat *communem iuris & amicitia parentem.* Cicero quoque *lib. 1. Offic. Difficile*, inquit, *est, cum omnibus imperare concupiscentiis, seruare æquitatem, quæ est iustitia maxime propria.* Et *Seneca, Æqualitas*, inquit, *prima pars est æquitatis*

ἵπεί δ' ὁ, τὸ ἰσόν.] Postquā ostendit, iustum esse mediū & esse æquale: hic tandē propius accedit, eo vt ostendat, quale sit medium. Nam tamen videri possit id iam docuisse, vbi ostendit esse æquale, non plene tamen & perfecte etiam hoc docuit. Neque enim in simplici æqualitate positum est iustum, sed, vtra duarum, in comparata, quam ἀνάλογον seu proportionem vocamus. Simpliciter æqualia sunt binæ, duo, aut tria: comparatè

vero cum bis bina æquantur. Duabus igitur rationib. iustū esse ἀνάλογον ostēdit: prior quidē est ista; quia iustū in 4. minimum terminis reperitur, rationē aliquā inter se habentib. Formula:

Qua in quatuor terminis rationem inter se habentib. consistunt, ea sunt ἀνάλογα.

At iustum in eiusmodi terminis consistit.

Ergo est ἀνάλογον.

Propositio prætermittitur hoc quidē loco, paulo tamē infra satis exprimit aut significatur, ubi ἀνάλογος definitio affertur, eamq; in 4. minimū terminis cōsistere, vt ibi latius. Et alioqui ex Mathematica ēt pueris tum nota, certū est. Quare in assumptione laborat Arist. vt verum esse doceat, iustum in 4. terminis reperiri. Affert hanc rationem, quia fit & æquale & iustum. Nam æquale in 2. esse terminis, item & iustum. De æquali expressit Arist. de iusto non ita. Nam ex prioribus hoc notum est, iustum esse bonum alienum, & ad alios semper referri. Si relatum: Ergo in duobus; qua eadem ratione & æquale docetur:

Qua relata, sunt in duobus omnia.

At iustum est relatum: at æquale est relatum.

Ergo & iustum in duobus, & æquale in duobus.

Itaq; cum iustum sui natura fit in duobus & quatuor: præterea fit æquale, quod itē est in duobus, efficitur, vt iustū sit in duob. quod docendū fuit. Adiungit deinde Arist. quæ sint hæc 4. & ostēdit esse personas duas, & res duas, ita inter se affectas, vt plus & minus, ostendit hunc in modum: Iustum constat esse & medium & æquale. Iam qua mediū, est inter duo extrema, nempe plus & minus; qua æquale, est ratione duarum rerum in æquilibrium; qua iustū, ratione personarū: nam iustitia homines respicit, æqualitas ipsam rem potius & affectionem illā æquabilem. Et hæc bina, iusti quidem Arist. vocat οἷς; æqualis ἐν οἷς; id est, quib. personis, ἐν οἷς; in quibus rebus. Quæ inter duo bina vt vera nascatur iustitia, oportet æqualitatē quandā esse: nam nisi sit æqualitas, rixæ & seditiones oriuntur necesse est. Et hoc est, quod ait, ἐν αὐτῇ ἕσσει ἰσότης, id est, eadem, inquit, erit æqualitas, quib. & in quibus, id est, ratio haberi debet tam personarum, quam rerū, vt res, ita & personæ inter se affectæ esse & cōparari debent, siue, vt ait Arist. ὡς ἡ δὲ κείνη ἐχθρῶτα καὶ κείνη, sic puto legendū, inductis, τὰ ἐν οἷς, & altero, ἐχθρῶ. Puto quoq; inducendum verbum τὰ πρῶτα μέρη, ibi, καὶ ἐν οἷς τὰ πρῶτα μέρη τὰ δευτέρω: nam postquam ibi ἀνάλογον ἢ ἀξία complexionem intrulisset, iustum

iustum in quatuor minimum versari, breuiter ea quatuor repetit: nam quibus iustum (nempe personis) duo sunt: & in quibus (rebus scilicet) item duo.

εἰ ἡδὲ μὴ ἴσῃ, οὐκ ἴσῃ.] Hoc est, si personæ non sint æquales, certe neque res quoque æquales obtinere debebunt: nam vbi secus fit, inquit, ibi pugnæ & rixæ, seu expostulationes existūt, quod sumptit, vt totam hanc fere disputationem, ex Platone lib. 6. de legibus. & præclare quoque Isocrates in *Areopagitico* idem ostendit, magnas turbas & seditiones exoriri, nisi hæc seruetur æqualitas. Plutarchus quoque in *libello περὶ φιλαδελφίας*, Solonem grauiter reprehendit, qui neglecta æqualitate rectæ, Rempublicam Atheniensium seditionibus & motibus impleuit.

ἐπὶ οὐκ ἔστι κατ' ἀξίαν.] Altera est ratio, qua iustum docet esse ἀνάλογον, quia iustum est κατ' ἀξίαν seu pro dignitate. Formula:

Quod κατ' ἀξίαν, est ἀνάλογον.

At iustum est κατ' ἀξίαν.

Ergo ἀνάλογον.

Et hic prætermissa est maior. Assumptio, τὸ ἡδὲ δίκαιον ἐν ταῖς ἀξιομοίαις. Ex quibus verbis perspicitur hanc rationem non esse communem, sed iustitiæ ἀξιομοίαις, in distributione positæ propriam: nam hæc proprie est ea, quæ dicitur κατ' ἀξίαν, quæ suum cuique tribuit pro dignitate. In hac dignitatis habetur ratio, in altera meræ æqualitatis. Etsi vulgo iustitiam definire solent etiam generaliter, quæ suum cuique tribuat pro dignitate, seu κατ' ἀξίαν, vt ab ipso Aristotele in *lib. de Virtutib.* & à Cicerone multis in locis, sed improprie: nam ἀξία personas potissimum respicit, quarum in ἐπιανορθωτικῇ nulla habetur ratio, vt infra ostendetur.

τὸν νόμον κατ' ἀξίαν.] Interiicit hoc loco Arist. dignitatem apud alios aliam esse: nam in populari reipublicæ forma dignitatem cerni positam esse in libertate. Atq; ita in hac Repub. non virtutis aut diuitiarum, sed vnus libertatis habetur ratio in tribuendis honoribus: adeo vt tantum Therstæ modo libero, quantum Vlyssi in Democratia sit tribuendum. Quod quidem grauissime reprehendit Isocrates ad *Nicoctem*. Idem reprehendit Plutarchus in *eo libello περὶ φιλαδελφίας*. In oligarchia vero dignitas ex diuitiis aut genere (sic enim legendum pro οἷ δὲ, ἢ δὲ, autem, aut certe ita intelligendum) nam diuitiæ, aut generis nobilitas, proprie sunt oligarchiæ notæ (oligarchia factio

à Cicero vocatur) iudicatur. Et hoc grauissime reprehendunt Arist. *libr. 4. Polit.* & Isocrates *eo loco*. In aristocratia denique, vt & in Regno (teste Isocrate *eo loco*) dignitas omnis in virtute est posita, quod ipsum Isocrates eleganter *eo loco*, & elegantissime in *Areopagico*.

ἔστι δὲ τὸ δικαίον.] Hæc est complexio. Præter duas autem, quas hic affert rationes, commemorat & tertiam *libr. 1. Magn. cap. 23.* quia ἀνάλογον continet vincula Reipubl. vt pote suum cuiq; pro dignitate tribuendo. Formula:

Ἀνάλογον continet Rempublicam.

Idem facit ἐν iustitia.

Ergo iustum est ἀνάλογον.

Ita quidem Arist. sed non absq; παραλογισμῶς: nam affirmans est cōclusio in 2. figura, nisi dicamus, eum hac ratione demonstrare voluisse similitudinem duntaxat quandam inter ἀνάλογον & iustum, quod vtroque conferuetur Reipublica.

τὸ δὲ ἀνάλογον.] Occurrit tacitæ quæstio: Poterat namq; contradici, ἀνάλογον locum habere in numeris Mathematicis, non vero in rebus & factis. Respondet Arist. & in his eam locum habere, non tam per se, i. ratione rerū & factorū, q̄ ex euentu, i. ratione numeri, qui rebus inhæret. Nam, inquit, ἀνάλογον nō tantū est in numero monadico, sed & in non monadico, & rebus inhærente. Duo sunt numeri genera: vnū propriū, Monadicum hic, & in *Metaphys. li. 13.* & Mathematicum ibidem vocat Arist. vt pote à rebus & corporibus seiuñctum, qualia sunt omnia Mathematicorum principia, τὰ ἐξ ἀφαιρέσεως, vt vnū, duo, tres, &c. Alterum numeri genus non proprii, quem hoc loco vocat ἐπιθετικῶν, qui rebus inhæret, vt cœtus, grex, Ecclesia, duo homines, &c. De priore numero eiusque ἀνάλογον Mathematici, De posteriore Physici, Politici & ceteri agunt. In vtroque autem reperiti ἀνάλογον docet hac ratione Arist. quia ἀνάλογον est rationis similitudo ἰσότης καὶ ὁμοιότης. Formula:

Vbi ἰσότης, ibi ἀνάλογον.

At in vtroque numero reperitur ἰσότης.

Ergo ἐν ἀνάλογον.

De Monadico constat: de altero *supra initio huius cap.* demonstrauim⁹. Proposit. ex ipsa definitione ἀνάλογον est certa, quam & hoc loco affert Arist. & *lib. 5. Euclides*, qui tamen in hoc differt ab Arist. quod extrema tria, Arist. pōnat quatuor, sed hac de re mox.

ἢ ἂν ἐν διηρηθῶν.] Adiungit continuo rationem Aristotel. quæ quatuor extrema esse dixerit: nam cum duo sint ἀνάλογον genera, quatum altera deiuñcta, altera vocatur continens: hæc certe in tribus duntaxat extremis consistere videtur: nam continentem vocat, cuius vnū sit commune extremum; Deiuñctam, cuius nullum, vt 2. 4. 8. quæ sita conferantur, vt 2. ad 4. ita 4. ad 8. quatuor commune est extremum, vt pote vtriq; rationi cōmune. Atq; ita hui⁹ tria duntaxat exprimunt extrema. Respondet Arist. Deiuñctæ 4. esse extrema, rem esse perspicuam, vt 2. ad 4. ita 6. ad 12. quæ ἀνάλογον vocat deiuñctam, vt cuius nullum audiatur cōmune extremum. Continentis autem, etsi re ipsa duntaxat sunt tria, tamen potestate sunt quatuor: nam commune iterandū est, & duorum est loco.

ἔστι δὲ τὸ δικαίον.] Singulatim h. l. explicatur duo illa iustitiæ genera, quatuor altera in tribuendis honoribus, altera in contractibus versatur, repetit breuiter initio, quod *supr.* docuit, iustum cerni in quatuor extremis, & quæ inter eadem sit ratio & similitudo, ratione personarū & rerum, οἷς τε καὶ αἰ. Quæ disputatio vt intelligatur, præmuniendum est. duo esse ἀνάλογον genera (& ea partitione in deiuñctam & continentem etiam vt mur) alteram Arithmeticam, alteram Geometricam. In illa ratio quantitatis: in illa qualitatis consideratur, i. in illa interuallum & excellentia numeri, in hac ratio seu rationis comparatio spectatur, vt Arithmetica est inter 2. 3. & 4. quæ inter se superant, vno. Sic igitur hæc comparari solent, vt 2. à tribus: ita 3. à 4. separatur, nempe Monade vna. Summa igitur disputationis huius est, vt doceat ἀνάλογον iustitiæ tribuentis esse Geometricam, cuius rei hic est vsus, quod hoc confirmato perspicue cernatur, quomodo honores & bona publica rectius tribui & diuidi debeant, nempe habita ratione dignitatis, id est, tam ratione habita rerum, quam personarum. Docet autem hunc in modum:

Vbi eadem est totius ad totum, quæ partis ad partem, ratio, ibi est proportio Geometrica.

At in iustitia tribuente illud.

Ergo ἐν hoc.

Propositio exprimitur paulo *infra*. καλῶς δὲ τῶν τοιούτων ἀνάλογον γεωμετρικῶν, quam confirmat Mathematicorum auctoritate. Assumptionem multis verbis exponit, & quidem initio, ἔστι δὲ καὶ τὸ δικαίον: nam & veteres assumptionem propositioni anteponebant, vbi & vna explicatur, quid

sibi velit id, quod in propositione attulim⁹ de ratione totius ad totū, & partis ad partē. Docet nāq; ea in assumptione, i. in iustitia hac reperiri. Vt autem ratio hæc totius ad totum, &c. intelligatur, repetendum ex Geometricis, quatuor illa extrema partium dici *ἰσόμετρα*, id est, antecedentia, partim *ἐπόμετρα*, seu consequentia, vt Aristoteles A. ad B. ita Γ. ad Δ. vbi α. & γ. sunt antecedentia, cætera consequentia. Repetendum quoque est ex *libr. 5. Elementorum Euclidis, definitione 12. & 14.* cum rationum varia sint genera, vnam esse rationem, quæ dicatur *ὁμοῦ λόγου*, directæ ratio, sumpto antecedente cum suo consequente, vt in priorē *ἀνάλογια* allata. Est & altera ratio, quæ *ἐναλλάξ* ab Euclide, & hic ab Arist. dicitur, latine, alterna seu permutata ratio, sumpto antecedente cum vno consequente, & altero antecedente cum altero consequente, vt in priorē *ἀνάλογια*, quæ est ratio, τδ α. ad γ. eadem est τδ β. ad δ. aut in numeris 12. 6. 8. 4. quæ est ratio τῶν 12. ad 8. eadē est τῶν 6. ad 4. Est præterea quæ dicitur *συνθεσις λόγων*, rationum copulatio, de qua Euclid. *definit. 14. l. 5.* cum antecedens cum suo antecedente, & consequens cum suo consequente copulatur, vt ex 12. & 6. efficiuntur 18. 8. cum 4. 12. His præmunitis nunc videamus, quæ ait Arist. reperiri in iustitia tribuente eandē rationē totius ad totū, i. copulatarū rationū, de qua te modo diximus, quæ est partis ad partem, seu antecedentis ad consequens. Primum igitur ex prioribus repetit, in iusto tribuente 4. esse extrema, duas personas & res, & inter hæc 4. esse rationem quandā: nam vt *supr.* dictum est, dignitatis hic habetur ratio, quæ sine similitudine quadā & comparatione rerū & personarū inter se fieri nequit. Itaq; vt more geometrico personas & res distribuamus, erit in his, quod apud Geometras, vt α. ad β. ita γ. ad δ. vt 12. ad 6. ita 8. ad 4. vt Ajax ad Vlysses, ita arma Achillis ad arma deteriora. Iam vero vbi hæc directæ reperitur ratio, ibi & permutata seu *ἐναλλάξ λόγου*, teste Euclide *lib. 7. proposit. 12.* vt quia in prioribus numeris reperitur directæ, in iisdem erit & permutata, hunc in modum: vt quæ est ratio τδ α. ad γ. eadem erit τδ β. ad δ. quæ τῶν 12. ad 8. eadem τῶν 6. ad 4. Atq; ita in iusto quoq; comparandis personis & rebus inter se: quæ est ratio Aiæcis ad arma Achillis, eadem est Vlyssis ad arma deteriora. Postremo, si permutata; Ergo & vniuersa seu copulata, i. vt partes inter se comparantur separate, ita & coniuncte, seu τῶ ὅλα ad τὰ ὅλα, vt in prioribus numeris, quemadmodum τῶν 12. ad 8. & τῶν 6. ad 4. quæ est ratio sequaliteta,

tera, ita & totius seu partium coniunctarū, nempe 12. & 8. id est, viginti, & 6. cum 4. i. e. decem, erit ratio dupla. Sic vt Ajax cum armis Achillis coniuncte respondebit Vlyssi cum armis deterioribus, quemadmodum ipse Ajax cum sua re, & etiam cum ipso Vlysse: & contra Vlysses cum sua re, & cum Aiæce comparabitur. Atq; hæc copulatio rerum cum personis, proprium est distributionis. Distributio nihil agit aliud, quæ rem cum persona copulet, hæc det illi, illam alteri. Quare si copulatio hæc repetit^r in Distributione, quæ copulatio propria est Geometrica *ἀνάλογια*: efficit^r vt & in hac iustitia statuenda sit Geometrica *ἀνάλογια*. Nam in Arithmetica certe illarū permutatarū rationes & copulationes locum nō habent, præsertim cum ne ipsa quidem vlla ratio in *ἀνάλογια* seu pportione proprie locum habeat, quare nec pportio proprie dici solet, & his ipsis libris Aristoteles iustitiam tribuentē, nempe ex pportione, alterā ex æqualitate nominare solet. Ex his perspicuum est, veram esse ppositionē, qua dixim⁹, VBI RATIO inter extrema directæ, & pinde permutatæ partium inter se, totius deniq; cum toto reperit^r, ibi esse Geometricam pportionem, ppter ea quæ in Arithmetica omnia illa non reperiantur vsquequaq;. Perspicuum quoq; est verā esse assumptionem, qua diximus, ea omnia reperiri vsquequaq; in iusto, propterea quod quæ personarum, eadem & rerū sit habenda ratio ac distinctio, & copulatio partium distributionis maxime sit propria.

Ἐ μέσον τῷ δίκαιον.] Interferit hoc loco Aristoteles, & elicit ex eo, quod modo dixit, hoc iustum consistere in *ἀνάλογια*, elicit in quā istud. Ergo esse & mediū. Quod quidem *supra* quoque ostenderat hac ratione, quia æquale. Ergo mediū. Hic tamē alteram adiungit rationē priorī certe similit, quia *ἀνάλογον*,

Quod ἀνάλογον, est medium.

At iustum est ἀνάλογον.

Ergo medium.

Locus autem iste valde mendosus mihi videt^r in his verbis, τὸ δίκαιον τῶν ἐστίν, cum quia magna est in libris varietas, etiam in veteri translatione, tum quia quæ reperitur in quibusdam libris scriptura, nullum comodum habet sensum: quæ in alijs, non necessarium & ἀπεροσδόνουσαν fere, sine dubio inculcatum. Legendum igitur κτ μέσον: τὸ γὰρ ἀνάλογον μέσον, τὸ δὲ δίκαιον ἀνάλογον, inductis reliquis, quæ ex interpretatione irreperunt. ἔστι δὲ σωεχής.] Quia duo sunt *ἀνάλογια* genera: hoc amplius docet h. loco Aristoteles, iustum nō tantum consistere in

Geometrica ἀνάλογος, sed etiam in deiuncta, non vero in continente. Ratione hac utitur, quia non idem numero est extremum cui, & quod. Formula:

Vbi nullum est commune extremum, ibi continens non est proportio, sed deiuncta. At hic (in iusto distribuyente) nullum est commune extremum. Ergo non est continens proportio.

Propositio perspicua est, vel ex sola continentis definitione, quod ab Aristotele in ἠθικῶν quantitas dicitur esse, cuius partes communi quodam extremo contineantur, ut linea, &c. Notum quoque id est ex definitione proportionum deiunctarum & continentis. Assumptioni mihi hæc videtur ratio; at hic nullum est commune extremum, quia in iusto duarum personarum & duarum res plane disiunctarum requiruntur: adeo ut ex vna re & vna persona non possit vnum aliquod copulari.

ὁπερ εἰ ἐπιφέρει.] Quasi dicat plus & minus, quæ iniusti sunt partes, non tantum in iniusto, aut iniustitia, & habitu, sed etiam in rebus ipsis & factis reperiuntur. Nam qui iniuriam facit alteri, plus; qui accipit, minus habet boni; & contra sepe accidit, ut qui iniuriam faciat, minus nempe mali: qui accipit plus, plus habeat. Nam ut & supra docuimus cap. 1. minus malum: ut potest ratione maioris mali expectandum locum boni obtinere videtur.

τὸ δὲ εἶναι.] Huius iuris usus ut melius perspicatur, operæ pretium erit loca aliquot veterum scriptorū & exempla afferre. Isocrates in *Areopagico* laudans præclaram veterum Atheniensium Remp. inter ea quæ ad statum civitatis felicem reddendum & conservandum pertinent, hoc vni ait plurimum valuisse, quod cum duo sint æqualitatis genera, quorū alterum omnibus eadē, alterum pro dignitate sua cuique tribuat: Athenienses sapienter priore repudiata æqualitate, quæ nullum inter bonos & improbos faciat discrimen, alteram sint amplexi, quæ pro suo quemque merito, præmijs & poenis afficiat, & qua magistratus & honores, non promiscue omnibus, sed optimo cuique; & aptissimo in suo cuique genere deferant. Sapienter inquit: nam ad principū & magistratum mores, ciues sepe se comparare consuevit. Idem Isocrates ad *Nicolem*, quo loco docet, quibus reb. Regnum Oligarchiarum & Democratiarum præferat, & hæc de æqualitate, ut insigniorem notam commemorat: nam in regno plurimum tribui optimo cuique; primas partes, secundas proximo, tertias & quartas alijs deinceps: contra in his omnia omnibus esse æqualia, quod quæ esse

ἰσότη-

ἰσότητος & gravissimum, improbos & bonos ipsæ afficere honoribus & premijs: Æquissimum vero, ut ἠθικῶν quicquid honoris capiat. Plato a. l. 6. de legib. item duo hæc æqualitatis genera commemorat Arithmetica & Geometrica. Sed hæc esse verissimam, atque diuinam, & quæ homini vix innotescat, solum prope Deo sit nota. Quantulacunque; tamē homini eius sit notitia, hæc vna Respublicas, domos, & omnes ceterorum contineri. Quæ ex re, quantæ sint huius utilitates perspicere posse, cuius has afferret proprietates, ut præstantiori maiora, inferiori minora, suum denique cuique; ἠθικῶν ἀξίαν tribuat. Quod nisi fiat, & æqualia tribuantur etiam inæqualibus, gravissimas existere seditiones ac rixas & pugnas. Alterius æqualitatis usum reperiri aut in rogandis forte magistratibus, quia in sorte non iudicium & æstimatio dignitatis, sed fortuna dominet. Et hæc æqualitate usum quoque; esse Deum ipsum in moliendo mundo, scribit in *Gorgia*, ut huius omnes partes admirabili ordine sint descriptæ. Ordo a. nullus absque hæc æqualitate esse potest. Quare & adiungit eorum locos hominem quoque; ipsum, ut μικρομεροσμον hæc æqualitate consistere, dum partes animi ordinem inter se seruant, imperet ratio, preceant ira & cupiditas, atque; ita iustitia & temperantia, id id est, virtutum concentus & harmonia in homine existat. Aristoteles de ipsa æqualitate. non in hoc tantum loco, sed & supra li. 2. c. 6. & infra li. 8. c. 3. Polit. præclare disputat. Et hæc quædam adhibita distinctione æqualitatum, dissolui poterit, quæ sæpe occurrit quæstio, in Republ. cui deferendum sit munus aliquod, monet Arist. in *Polit.* tria esse necessaria in eo, qui munus aliquod sit deferendum, ut sit idoneus, ut sit vir bonus, ut sit amans patriæ [h. e. eius loci, vbi defertur] Quod idem monet li. 2. *Rhet. inuitio*. Iam accidit sæpe, ut illa tria in vno non reperiatur. Verbi gratia reperitur sæpe Dux belli peritissimus, sed improbus. tamē. Quid fiet: præferatur natura rei, & comparabitur cum persona: ut si res ea sit, quæ postulet magis peritiam, quæ probitatem, præferatur peritus probus, licet improbus, sed impertito: & contra, ut in bello peritus Dux licet improbus præferatur impertito quantumvis probus. Contra, in quæstura & pecunia vir probus præferendus est, quantumvis magno Arithmetico & veripelli. [omnes societates sunt non solum ut viam, sed ut etiam cum voluptate quadam & bene & beate viamus] Plutarchus libro secundus, *Symposium* capite ultimo, in utramque partem disputat, utrum præferat in multa suam cuique partem apponere more

vete-

veterum scilicet tempore Homeri: an ex vna lance vesci more suæ ætatis & maiori, scilicet parentum, Ciceronis: Prius docet meliorem esse suæ ætatis consuetudinem, argumento vsus Geometricæ proportionis. Nam absurdum esse æqualem portionem dissimilibus magnitudine & cibi auiditate hominibus apponere: tanquam si quis velit medicus omnibus ægrotantibus medicamenta eodem modo, & mensura præbere. Posterius tamen magis probat Homicam consuetudinem, vt æqualitati magis cõsentaneam [Mensa Homericæ plærüq; cõsuetudinis.] Idem in *lib. de amore fraterno*, disputans, quatenus fratres bona inter se communicare debeant, suadet quidem, vt quam fieri possit, ea inter ipsos sint æqualia, & alter nihil æquale suum esse dicat: sed in Republica aliam æqualitatem esse seruandam, Geometricam, non vt Solo existimauit, Arithmeticam, seditionum parentem. Et hoc pertinet disputatio de bonorum communione: quam quidem olim Plato in commentitia sua Politia ex Arithmetica proportione instituendã putauit, imitatus Lycurgum Spartanum. Sed grauitur ab Aristotele *lib. 2.* & à Lactantio *lib. 3.* reprehenditur, maxime quod in Rerum publicæ descriptione adhibenda sit non Arithmetica, sed Geometrica proportio. Errant igitur & Anabaptistæ: nam quod olim Christiani (teste Luca in *Actis*, & Tertulliano in *Apologético*, & Luciano in *Peregrino*, vbi nebulo ridet Christianos, nominat Christum furciferum) bona communicarent, hoc ad liberalem & voluntariam in tenues, & ad vsus Ecclesiæ necessarios largitionem, non ad vniuersi patrimonij consensionem pertinebat. Quæri potest, an Cicero in *offic.* hanc iustitiæ partitionem nusquam attingat. Existimat quidem ita Antonius Contius *li. 1. succursuarum lectionum*. Quod verum non puto: nisi si eo loco, vbi de liberalitate (quam partem facit iustitia) gradus beneficiæ seruandos monet. Sed hoc alienum est ab Aristotelica doctrina, vt mox ostendetur. Egit fortasse de iustitia *2. de re publica*, in *lib. de Repub.* vt quæ in Rebus publicis id est, honoribus, &c. versetur. In *officijs* de altero duntaxat iustitiæ genere agit, quod perspicuum fit ex disputatione *lib. 3. de fraudibus & mendacijs contrahentium*. Attingit & hanc tribuentem iustitiam seu æqualitatem Geometricam Apostolus Paulus *2. Corinth. 8.* vbi monet Ecclesias, vt pro facultatibus altera iuuet altera, *seruata*, inquit, *æqualitate*. Exempla æqualitatis Geometricæ in historijs extant innumerabilia, in primis laudatur Iphicrates à Polieno *lib. 7. Stratagem.* qui prædam & dona militaria diligentissime inter milites & Tribunos sit distributus: id est, cum summo delectu. Contra vituperatur C. Marius (teste Plutarch. in *li. Apophthegm. Romanor.*) qui ciuibus Romanis æquarum honore Phauarinos milites, quod in prælio aduersus Cimbros fortissime se gesserint. Videatur & Apologus ille de Venatione Leonis, apri, equi, asini, vulpis. Cæterum in hac tractatione de æqualitatibus duplex est differentia inter Aristotelem & alios. Prior est, quod alij æqualitates, Aristot. vocat *ἀναλογίας*: quæ inter hæc est differentia, quæ inter speciem & genus. Nam *ἀναλογία* omnis est æqualitas, sed non contra. Hinc quoque id manat, quod alij tribuant æqualitati & analogiæ Arithmeticæ, quod Aristoteles Geometricæ, vt Isocrates æqualitatem Democratia aliam facit ab ea, quæ est regni, in oratione ad Nicoclem. Aristot. *supra & li. 3. Polit.* eandem esse ait, genere, non tamen specie, propterea quod dignitas Democratia in libertate, regni in virtute sit posita. Posterior est differentia, quod Aristoteles, quia de Politica agit, materiam huius iustitiæ facit angustiorem, nempe honores & facultates publicas: illi latiore, & quidem lauitissime patentem. Nam & ad omnes priuatorum actiones accommodant, etiam ad diuinas, vt Plato ad molitionem mundi: ad omnes denique res, in quibus ordo & descriptio aliqua seruanda sit, vt ad obseruantiam, quæ alia Deo, alia parentibus, magistratibus, &c. debeat, quò ea graduum distinctio Ciceroniana *lib. 1. offic. Optime autem, &c.* pertinet. Sed, inquit, *si contentio & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendū sit officij, principes sunt patria, parentes, &c.* Ad victum & cultum, vt alius sit splendor publici, quam priuati, quod Cic. monet præclare in *Miloniana*, alius huius quam illius ordinis cultus & vestis. Ad CONSENSVM & CONGRESSVM, vt potiori princeps detur locus, vt in consilijs, vt nup̄ Triumphantem inter Reges Philippum & Galliarum. In CONVIUIJS, qua de re elegantissimus extat locus apud Plutarchum in *symposiaco li. 1. c. 2. & 3.* [Pauli Æmilij dictum: *Eiusdem est bene instruere aciem & bene instruere conuiuium.* Plato, inter familia rem, æqualem, non seruandus ordo, sed si parentes, magistratus, natu maiores.] In THEATRIS, qua de re lex fuit Roscia apud Romanos, de qua cum alij, tum Dio *lib. 42.* In SERMONIBVS & DISPUTATIONIBVS, vt cum quibus, & ad quos spectetur, qua de re Cic. *li. 1. offic. in fin.* vbi de decoro. Ad hoc de-

Iphi-

niq;

niq; accommodant, vt quicq; suo munere bene fungat; & in eo se contineat, Spartam suam, q; dicitur, ornet, alterius officio tem peret: ne, cui non sit aptus, se immisceat, q; πολυπραγμοσύνης est vitij huic iustitia contrarij, cfrsi Plato in *Charmide*, temperat̃ia id attribuit. Summa, tā late patet alijs hæc iustitia, vt ois rerum & priuarū & publicarū descriptio hac dirigatur. Quod qdē verum esse videt, sed ab Aristotelico scopo alienū, q; iustitiā q̃rit non tam naturalē, ad q̃ descriptiones illæ tā publicæ quam priuatæ p̃tinent, vtpote ex naturali ratione profectæ, quam ciuilem & politicam explicandam susceperit, quod *infra* monebit. Philippus in *Epistome* omnia confundit, sicuti omnes non sententiam videntes Aristotelis.

CAPVT IV.

COMMENTARI I.

Τὸ δὲ λοιπὸν ἐν ταῖς διαρθραῖς.] Explicatur altera iuris pars, q; in corrigendo, & primum quidem repetit, quibus in rebus versetur: deinde explicat comparate quidem primum, deinde separatim. Hoc. a. potissimū agit, vt ostendat, an, quæ, & qualis sit in hoc iure mediocritas, per quem & quomodo obtinenda.

τὸ δὲ δὲ δικαίων.] Expōitō qua de re h. cap. agatur, nempe de altero iuris genere, q; emendationis dicitur, & qu. b. illud in rebus cernat, nempe in synallagmatis: his in quā breuiter expōsitis, q; *supra* vberius sunt explicata, explicaturus deinde, differentiat̃ia primo loco affert huius & prioris. Alia, inquit, est huius iuris species, alia prioris: specie seu genere int̃ se sunt distincta. Adiungit rationē, quia prius in Geometrica p̃portione, hoc in Arithmetica spectet. Et hæc fuit altera huius diuisionis ratio, qua *supra* cap. 2. in *si*. attulimus, q; hic non obscure subindicat videt. Subindicat & alteram differentiat̃iam, q; prius in reb. communib. & publicis, hoc in priuatis tanquā in materia sua verset. Verum de priore differentia potissimū elaborat. Ait igitur ius diuisionis spectari ex Geometrica p̃portione. Nam facultatum publicarū, in quib; ius hoc cernit, distributionem fieri ea ratione semp, quā inter se habet, τὰ εἰσπραχθέντα, i. e. ad verbum collata, seu vt postereus loquitur, illata: q; sunt merita, officia, operæ aut virtus: prout sunt merita aut virtus, ita diuiduntur facultates publicæ aut honores. Verum, vir p̃bus improbo, ciuis peregrino in honoribus capiendis præferitur: Tribunus militi in capiendo stipendio. Id namq; sonat, τὰ εἰσπραχθέντα.

τὸ δὲ δὲ: nam p̃prie tributum conferre valet. Hoc loco aliquid afferre in vtilitatem publicā, vt merita aut virtutē. Eadē est & iniusti diuisionis ratio: vt si neq; officij, neq; virtutis habeatur ratio, aut vllius dignitatis, æquentur tribuni & milites stipendio, aut etiam omnes milites inter se (qua de re extat insignis locus apud Tacitū in *uita Tiberij*, & apud Sueton. in *eode*) aut improbi p̃bis in honorib; capiendis, peccatur aduersus p̃portionē Geometricā: iniustū, inquam, sit ἀδίκον. Alia est iuris emendationis ratio, q; in ἀναλογία seu proportione Arithmetica cernitur, esse quidē & istud æquale (vt omne ius esse *supra* ostendimus) sed ex proportione Arithmetica. Huius cum hæc sit ratio, vt nullam spectet rationum æqualitatē aut inæqualitatē (q; proprium est Geometricæ) sed vnā duntaxat æqualitatē excessus, vt 2. 4. 6. q; inter, idem est excessus: nam binario inter se superat & superant: sed non eadē est ratio, nā inter 2. & 4. est dupla, & inter 4. & 6. est sesquialtera: efficit vt q; in hac proportione versat ius, meram quoq; p̃sequat æqualitatem; eamq; ad viuum refecet, nulla rationū similitudinis, i. e. ἀναλογίας, habita ratione, sed cōparatis tantūmodo inter se excessib; lucri & damni, vt mox dicitur. Adiungit rationem Aristoteles, quia in hoc iure non personarum, sed rerum duntaxat, habetur ratio, & sit comparatio. Formula:

Vbi non personarum sed rerum spectantur momenta, ibi non Geometrica sed Arithmetica proportio locum habet: propterea, quod in rebus tantum consideratur excessus: in personis vna cum rebus comparatis etiam rationum similitudo & dissimilitudo.

Atqui in hoc iure rerum duntaxat momenta spectantur.

Ergo in eo locū habet non Geometrica sed arithmet. proportio.

Assumptionem exemplo declarat Aristoteles: Nam in contractu si alter alterum fraudat, hoc tantum quaeritur quanta sit captio & defraudatio, non vero an sit vir bonus fraudator, an improbus. Sic non quaeritur, an adulter sit vir bonus, an improbus, sed an adulterum commiserit, de facto & re non de persona fit quaestio. Lex, inquit Aristoteles, solius detrimenti differentiam perquirat: personas eodem loco habet, pro iisdem vtitur. Facit. a. mentionem legis h. lo. q; rationes contractuū legib; vt iure ciuili cōprehendant, quaten⁹ fieri potest. Ex his p̃p̃icit, q; inter hæc duo iura sit dissimilitudo: deinde in iure emendationis, de quo hic agitur, non personarum, sed rerum duntaxat detrimentū aut iniuriæ haberi rationem.

Recte

Recte igitur Cyrum puerū cæcidit præceptor, qui Geometrica proportione in hoc genere vsus sit. Narrat namq; Xenophon *li. i. πυρδίας*, Cyrum, cum duos vidisset pueros, alterum longiore, alterum breuiore, & hunc longiore amictum tunica, illum breuiore: tanq̄ arbitrum tunicas permittisse, q̄ diceret longiorem longiori, & breuiorem breuiori conuenire. Sed hæc ἀναλογία, & conuenientia non habet locum, inquit Xenophon, in bonis & possessionibus priuatorum. Extat & hac de re locus pulcherrimus apud Gellium *lib. 14. cap. 2.*

εἰ ὁ μὲν ἀδικεῖ.] Hæc verba, ἀδικία & βλάβος seu βλάβη Aristoteli de eadem re dicuntur, id est, de damno aut detrimento in rebus externis. Platoni ἀδικία de animo, βλάβος de externis corporis, aut fortunæ. Quare sæpe apud Platonem Socrates virum bonum ad improbis posse quidem βλάβησθαι, bona aut vitam illi eripi; sed non ἀδικεῖσθαι, id est, probitatem & virtutes non posse auferri. Verum hæc distinctio Platonis vsu improbat, quem sequitur Aristoteles. Nam & latine damnum iniuria datum dicunt I Cti.

ὡς τε ἔστι ἀδικον.] Obscura est connexio horum verborū cum priorib. Verum duo hic implicite agit Aristot. primum, vt legem, (de qua modo) ita & legis ministrum iudicem in h. iure nō personas, sed rerū spectare momenta & differētias. Deinde viam munit ad vberiorē de mediocritate huius iuris disputationem, in qua totum h. caput consumit. Viam ita munit, q̄ iniustum declarare esse inæquale: iustum vero æquale. Quod ad prius attinet, monet iudicem, legem imitatum, damnum & lucrum inter se comparare, de his duob. agere. Quod ad alterū, modum indicat, quo vtatur iudex in his duob. administrādis. Nam cum iniustum sit inæquale, ipse ad æqualitatē eius partes perducere nitit. Ostendit exemplo percipientis & percussī, interferentis & interfectī. Inter quos inæqualitatē esse, inter percipientē & interficientem, cui actio, & percussus & interfectus, cui p̄pessio hic tribuit, nemini est dubium. Itaq; iudex damno afficiendū percipientem, eidēq; lucrū detrahendū, q̄ fuerat inter illos inæqualitatē ad æqualitatē p̄ducere nitit. Ne quis .a. mireretur, cur damni & lucri vocabula tribuat percussioni aut cædi: adiungit continuo de vocabulis damni & lucri distinctionem. Nam tamen proprie quibusdā ita videatur hæc verba pertinere magis ad iniuriam facultatibus, q̄ corpori illatā: tamē non in cōmode, & de hac posteriore dici posse monet, eo ne p̄tēpote post-

postquam iniuria à iudice dimensa, i. e. æstimata fuerit. Quod .n. I Cti scribunt corpora hominū liberorū esse inæstimabilia, verum quidē subtiliter acceptū existimari debet: large tamen accipiendū æstimationem, aliquo modo etiam corpora æstimari possunt, id est, corpori illata iniuria æstimari potest, quod cernere licet in legibus maiorum nostrorum *in lib. de legib. A. I. Iemannicis, Longobardicis, Francicis, &c. & in Speculo Saxonicis*, vbi digitus, arculus, auris, &c. vulnus profundum, latitudo, &c. æstimantur certa pecuniæ summa. Verum de nominibus his, vt & de iudice, eiq; vsitato medium in hoc iure secandi & litigantibus tribuendi modo, *infra* diceretur copiosius. Satis sit hoc loco monuisse, cum de iudice inæqualitatem æquantē, tum de vocabulis, ex quibus perspicitur, vt iniustum, inæquale, ita & iustum esse æquale.

ὡς τε ἔστι πλεονέκτημα.] Concludit, qui vere illi est scopus, hoc ait, ius hoc esse medium, idēq; inter damnum & lucrum: Duabus rationibus, prior iam est exposita, quia est æquale, & quidem damni & lucri, vt modo exposuimus. Cuius rationis conclusionem hoc loco tandem adfert Aristoteles, & quidem, quod rarissime facit, integram, hunc in modum:

Quod inter plus & minus æquale, idem est mediū. Atqui ius istud emendationis inter plus & minus est æquale. E. est mediū.

Propositio, ὡς τε ἔστι πλεονέκτημα, &c. per se nota. Assumptio, τὸ κέρδος καὶ ἡ ζημία. Complexio, ὡς τε τὸ μὲν ἐπινοεῖται καὶ ἔστι &c. In assumptione explicanda Aristoteles imitatur, vt declarat, quodnam sit plus & min⁹, cuius æquale sit hoc iustum. Sic .n. eadē opeta explicat, quorū idem sit medium. Nam æquale esse iustum iam constat: quorum .a. sit æquale nō item. Ait igitur ius plus & minus esse lucrum & damnum. Nam lucrum plus habere rationem, damnum minoris; sed συνθήκη seu contrarie. Nam in bonis lucrum quidem plus habere rationem, damnum minoris; sed in malis lucrum habere minoris, damnum plus rationē. Qui plus mali, damnum; qui minus, lucrum sentire videt: contra sit in bonis, qua de re *supra ca. 1.* Itaq; complexionem hanc infert Aristoteles ius emendationis nihil esse aliud, quam damni & lucri mediocritatem, quæ huius syllogismi quidem est complexio, & tamen etiam iuris huius definitio. Est enim mediocritas damni & lucri.

διὸ καὶ ὁπότε.] Alteram hic exponit rationem, quia iudex est medium quiddam, quod confirmat ex eo, quia Græci iudices

docent etiam *μεσοδύς*, aut vt alij legunt, *μεσοδύς*; quasi mediarius dicas. Formula sit ista:

Iudex est iuris minister. Nam qui ius quarunt, & obtinere cupiunt, ad iudicem confugiunt. At iudex est medium quiddam, vt iam docuimus. Ergo & ius erit medium quiddam.

Ratio confequentiæ est ista, quam iam attulimus, quia iudex nihil est aliud, quam iuris executor, minister & Interpretus animatum quoddam.

ὁ δὲ δικαστὴς ἴσχυος ἐστὶν.] Ex hoc loco & alijs, quibus mentio fit iudicis, notandum est, huius iuris quod in contractibus, ministerium esse iudicem, vt in priore magistratus imperium, vt pote Rerum pub. ita in isto opera est iudicis, vt rerum priuatarum, & ICTi: vterque in iure priuato versatur. Nam hanc esse inter magistratum & iudicem differentiam, cum explicat ICTi, tum Aristoteles quoq; in Politicis. Magistratus enim publicæ Iudex & ICTus priuati sunt personæ.

ὁ δὲ δικαστὴς.] Elegans est dictum Aristotelis, iudicem esse tanquam ius animatum. Sic & Cic. *lib. 3. de legib. veresq;* dici potest, magistratum esse legem loquentem; legem autem mutuum magistratū. Etsi magistratus legum proprie sunt ministri: Iudices vt & ICTi Interpp. inquit Cic. *in orat. pro Cluentio.* Sic & ICTus sub *tit. de Iust. & Iure.* prætozem vocat viuam iuris ciuilis vocem.

μεσοδύς.] Rarum est vocabulum. quo tamen & *li. 4. Polit. initio* est vsus. Variant quidē ed. tiones: nam partim *μεσοδύς*, partim *μεσοδύς* habēt. Verū hanc scripturam veriorē puto, vt *ἰσχυρότερον* reperiat, non h. l. tantū, sed etiā *in Polit. & Eud. li. 4. ὁ δὲ δικαστὴς ἐπιεικῆς.*] Postquam docuit esse quandam in hoc iure mediocritatem: deinde quænam ea sit, nempe ex Arithmetica pportione, & inter damnū & lucrū posita, præterea quis eius mediocritatis sit administrus, nempe iudex; tandem h. lo. modum affert, quo iudex in mediocritate reddenda vti debeat, quo rios eam assequamur, quæadmodū docet, aut simili sumto, primū à linea vna, deinde à tribus. Ad hunc igitur modum iudicem se gerere debere in assequenda hac mediocritate, tanq̄ si lineæ partes inæquales sit æquatūrus. Nam hac in re ita se gerere, vt quo longior pars alterā breuiorē superat, id illi detractū, huic adijciat: atq; ita partes prius inæqualiter sectæ lineæ inæquales ad æqualitatem perducatur. Ad eundem modum in iure, q̄ lucrum habeat alter cum alterius damno; id illi detractum huic addet.

ὅταν δὲ ἴσχυς.] Rationes affert, cur ad hunc modū æquare iudex debeat: & cur ex p̄lo lineæ vtat. Ratio ergo prioris hæc est, quia ius sit mediū, & p̄inde quoq; æquale, h. e. vt ius q̄s assequatur, q̄ mediū sit, i. e. æquale assequat̄ oportet. Atq; si tota lineæ equaliter secet, omnes ius se suū obtinere dicūt, si æquale portionē auferant: suū se quisq; habere ait, si toto aliquo seceto, æquabiliter auferat partē. Itaq; cum ius & æquale, & medium cōmūtrā: recte diximus partē, qua vna lineæ pars alterā superat, illi detractam, huic adijciendam esse, & ita inter se æquandas has lineæ partes, tanquam si ab initio tota esset diuisa.

ἢ ἴσχυς ἢ ἰσχυρότερον.] Nam & huius est proprium, vt in lineæ modo diximus, tantum spectare præstantiam, id est, quos vna alteram superat. Itaque quanto medium superatur ab eo, qui plus sibi sumit, alium vel defraudando, [vt in contractu] vel iniuria afficiendo [vt in delicto] tanto medium superat eum ipsum, qui defraudatus aut læsus est, vt in numeris 2. 4. 6. medius 4. quanto superatur à 6. nempe duobus, tantū superat suum inferiorem binarium.

ἂν ἴσχυς ἢ ἰσχυρότερον.] Hic redditur ratio, cur hoc similiter vtatur, cur ita cum lineæ sectione comparet ius, propterea quod apud Græcos *ἰσχυρότερον* à diuisione nomen habeat; non mirum igitur comparari lineæ sectioni ius à secando deductum. Plato *in Cratylō* aliam affert huius verbi notionem: putat namq; *ἰσχυρότερον* dictum quasi *ἰσχυρότερον*, quasi *ἰσχυρότερον*, quasi per *ἰσχυρότερον* mens, inquit, Plato ex Anaxagora sententia, vel quia *ἰσχυρότερον*, quasi omnium rerum sit causa. Nam *ἰσχυρότερον* interiectum, postea melioris soni seu euphonias causa factum. Ius apud Romanos à iustitia deducunt ICTi non recte, vt puto, nam vt à peritus, peritia, ita & à iusto iustitia potius deducenda fuit. Puto ius deductū à iusto per Apocopein: Nam & sæpe iustum p̄ iure, & Græcis ius & iustū vno dicitur *δικαίον* nomine.

ἢ ἰσχυρότερον ἢ ἰσχυρότερον.] Hoc loco eundem modum assequendæ mediocritatis, sed vberius & trium linearū similitudine explicat. Sumantur, inquit, duæ res inter se æquales, vtbi gratia, duæ mensuræ quaternorum pedum. Si vnai pedē deminuas, aut hunc alteri adijcis aut non: si adijcis, superabit hæc illam duobus pedib; & medium ipsum, i. e. æquale, q̄ diximus esse quatuor pedum, superabit vnō. Si non adijcis, iam illam superabit vnō duntaxat pedē: medium quoque eandem superabit pedē, vt quæ trium duntaxat sit pedum, vno deminuto. Nam medio

tanquam Canone & mensura ad dimetiendam mensuram magnitudinem, aut paritatem vti debemus: quo cognito medio, facile sic videbimus, quid vni desit, alteri superfit. Nam hoc est auferendum, & illi, cui desit, attribuendum.

ἢ μέσος ἀργ.] Id est, linea, cui pars alterius minoris additur, superabit mediam vna parte: media vero minorem quoque superabit vna parte, & hæc quidem media, siue maior pars minoris addatur, siue non: illa vero maior mediam tum demum superabit vna parte, cum minoris pars illi fuerit addita.

τῆς ἀπὸ γινωσκόμενης.] Id est, μέσος, quod diximus normam & regulam, à quo quantum discedit, tantum capit damni aut lucri, & auget nimium & parum: vt si domus digna quadringentis (quod iustum pretium est mediū & norma) quo minoris aut pluris veneat, eo magis aut minus à medio receditur, & hoc medio cognito, facile scietur, si minoris veneat domus, quantum venditori sit addendum: si pluris, quantum detrahendum & emtori reddendum.

ἢ ἐπιπέδου.] Obscurus est locus Vulgo ita accipiunt: quæ adhuc sunt dicta, de æqualitate huius iustitiam, h. lo. confirmari exemplis cæterarum artium. Nam & in his idem seruari, i. e. vt in hoc iure inter contrahentes quædam est æqualitas & proportio tantum inter agentem & patientem. Item in alijs artibus fieri, vt vicissitudo quædam sit & æqualitas agentis & patientis inter se, vt ea huius sit quantitas & qualitas, quæ illius, vt corpori paruo minoribus consumendus præbeat, id est, inter cibum consumendum, qui patientis locum tenet, & calorem hominis sit quædam proportio, quæ proportio nisi seruetur, fore, vt non consistant & pereant artes, vt nimio calore absorbunt corpus, lumine hebetatur oculi. Verum puto hæc verba vsq; ad ἐλλυσε, & c. perperam ex capite proximo hic inculcata, & pinde inducenda: cum propter repetitionem proximis locis Aristoteli vstratam, tum maxime quod illic bene, hic male congruant. Docuit. n. hæctenus, iustum esse, vbi quod vni superest, alteri detractum, rursus illi detractum huius reddat, vt in lineis. Idem, inquit, est & in alijs artibus quod nisi sit quædam proportio patientis & agentis, pereant necesse est. Quo huc de causa interit artium, aut quo de proportione agentis & patientis quod omnia in prox. cap. optime conueniunt, vt ibi explicabimus.

ἐλλυσε ἢ ἐπὶ νόμῳ.] Hic rursus de vocabulis extremorum huius medij, de damno & lucro, de quibus & supra hoc monuit, ea non contractibus tantum voluntarijs, sed etiam necessarijs accommodari posse. Hic ostendit, proprium quidem locum ea habere in volun-

voluntarijs, & inde ortum seu originem habere; ex commercijs inquit & voluntaria inter homines permutatione, vt in emendo & vendendo, qui plus habeat, quod ad se pertinet, lucrari, qui minus, in damno esse dicitur. Idem est in alijs contractibus locando, conducendo, commodando, mutuando, & c. & h. e. quod ait, ἐπίσει ἀλλοιοί, i. e. idem & in alijs contractibus, in quibus tandem; cumque lex dederit ἰσοδυναν licentiam seu liberalitatem. Quam inquit? lucrandi & damno affiendi seu fraudandi & circumueniendi. Atque ita vno verbo Arist. tangit locum iuris ciuili huius contractibus. licere naturaliter inter se circumscribere. Emor namque, vt quod minimo emere, atque ita venditor quam maximo studet vendere, atque ita inter se circumscribere. Post multas contentiones venditore remittente, & emptore addente, ad certum pretium tandem recurrit, inquit Imperator in l. 8. C. de rescind. vendit. l. in causa. 2. ff. de minorib. Hæc studia inter se circumscribendi iure ciuili non improbantur aut lege, vt prudenter adijcit Aristoteles. Nam rationi naturali & philosophiæ repugnant, vt præclarissime disputat Cic. lib. 3. offic.

ὅπῃ ἢ μήτε πλείον.] Constat iam lucrum esse, vbi plus, & damnum vbi minus, quam vere sit suum quis obtineat. At vero vbi inquit hoc loco, neque plus neque minus, tum demum suum se obtinere aiunt, neque in lucro neque in damno esse.

ἀλλὰ αὐτῶ δ'.] Obscura sunt verba & mira varietate ab Interpretibus reddita, mihi sunt valde suspecta, cum quia non sunt necessaria, tum quia continent phrasin fere inauditam. Sonant ad verbum: sed ipsa per ipsa sunt, id est, quando per id, quod quis alij contrahendo dat, tantumdem accipit, atque ita per idem sit idem, id est, neque plus neque minus, quod modo dixerat, & satis meo iudicio fuerat: dum vero se suum quisque obtinere ait.

ὡς τε κέρδους ἕνεκα.] Er hic obscurus est locus, variegatus redditus & explanatus. Quidam ita accipiunt, quasi de contractibus. duntaxat necessarijs agatur, & hoc dicat Arist. iustum damni & lucri esse mediū in contractibus. necessarijs; propterea quod mediū reperiat in hoc iusto & in his contractibus, quo & prius & posterius æquale fiat, i. e. quod ante iniuriam acceptam quis habuerit, idem & post, iudicis officio recipiat. Verum repugnat ipsis [Schegkij & Amerbachij sententia hæc est. D. Philippus aliam habet, sed est falsif.] & oratio & sententia Nam ἢ παρὰ perspicue pertinet ad κέρδους & ζημίας. Complexio est potius seu conclusio totius de iure emendate disputationis, seu eius iuris definitio, quod nihil sit aliud

quam mediocritas lucri & damni, quæ quidē constat esse p̄ter voluntatē nostrā. Mediocritatis .a. h. est officii, τὸ ἰσὸν ἐργῶν, &c. i. e. mediocritatis est officii ea, quæ vel p̄ damnum vel lucri facta fuerint in æqualia, æquare & efficere, vt q̄ quis ante habuerat, ante inq̄ celebratū contractū, idē illi officio iudicis postea restituar. **Quæro**, an vera sit hæc tota Arist. disputatio, & distinctio iuris. Nam attētius consideranti videbitur locū habere in Diorthotico etiā Geometrica p̄portio, & cōtra in Diaemittico Arithmetica. Nā vt illi non tantū est accipiendū p̄mij, q̄ parū, atq; illi q̄ multū est merit⁹: ita q̄ domū vendit, q̄ 1000 aureis valeat, nō tantū pretij accipere aut petere debet, q̄ is qui domū vendat, q̄ 1000 valeat aureis. Contra vt precii neq; maius neq; minus esse debet, q̄ merx: ita nec maius aut min⁹ debet esse p̄mij, q̄ sit meritū aut virt⁹. **Qua** de re extat Ciceronis epistola ad Brutū. *Nec debet esse pœna maior q̄ culpa*, &c. Certe si naturæ rationē & ius sequamur, hac Aristotel. distinctione vix utemur. Verū qa in contractib. licet circūscribere inter se, nō potest ea retineri æqualitas p̄tij cum merce, q̄ honoris cū merito aut virtute: p̄pterea etiā ex sensu cōmuni p̄spicit⁹, in honorib⁹ Geometricā, in contractib. Arithmetica p̄portionem esse spectandā. Nā nemo vnq̄ in contractib. q̄rit, hic an ille sit dignior, huius an illius maiora sint merita, sed hoc solū, an cōtraxerit, an deliquerit, nulla p̄sonæ habita ratione. At in honoribus q̄rit solet, q̄s sit, q̄ honore sit afficiend⁹, vir prob⁹ an improb⁹, constans an leuis, celebris an obscur⁹, &c. At iniquis, etiam p̄sona considerat⁹ interdū in ijs, q̄ ad ius emēdationis p̄tinent. In eodē nāq; delicto alia pœna seru⁹, alia liber, alia plebeius, alia nobilibus affici solet, teste I. C. *in l. aut facta. ff. de pœnis*, & Prudētio *in vita Laurentij martyris*. Aliter item punit⁹, q̄ magistratum, q̄ qui priuatū pulsauerit: aliter q̄ in loco publ. & sacro, q̄ in priuato aut p̄phano. **Qua** de re extat oratio Demosthenis cōtra Midian. Respondeo de priore; ea partim extra ius politicū esse vt cum de seruo & libero agit⁹: nam ius polit. inter ciues locū habet, de quo hic agit⁹; partim vt de pœna plebei & nobilis cōtra ius naturale, neq; etiam in politico, q̄ ex naturali manat, temere esse admittendum. De posteriore facilis est, ratio: nam vt si maior sit merx, maius quoq; debet esse pretiū, ita si maior sit culpa [quæ septem modis augetur, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate, &c. *d. l. aut facta*]. æquum est vt maior quoq; sit pœna; vt merci pretium, ita culpæ pœna debet esse æqualis, &c.

CAPVT V.

COMMENTARI I.

Δοκεῖ δὲ πρὸς τὴν ἑ.] Et hoc caput ad tractationem de iure emendationis pertinet, quod hic explicat diligentius, refellendo Pythagoreorum sententiam, quia ius emendationis non ἀριθμολογία Arithmetica, sed ἀξιοκρατία talionis definiunt. Hoc igitur potissimum agit, vt hac sententia refutata, confirmet suam de ἀξιοκρατία sententiam. Postremo capite affert comparationem mediocritatis iustitiæ, cum ea quæ in alijs reperitur virtutibus. Hæc autem de talione sententia etiam Moli & Decemviris probata fuit. videatur Gellius *l. 20 ca. 1. Nonnulla autem in ijs leuibus nec consistere*, &c. Et sane videtur niti naturali quadam ratione, hac nempe, vt q̄ quis alteri fecerit, idem patiatur. *Quæ obijero*, inquit I. C. Tus Cæcilius apud Gellium, *ista est acerbitas, si idem fiat in te, quod tute in alio feceris*. Eadem quoq; sententia in Rhadamento cuius iustitia ab omnib. prædicatur, probata fuit. **Qua** autoritate Pythagonicam suam de talione sententiam probare solent, vt h. lo. monuit Aristoteles, vbi versiculum affert, ἕκαστος πρὸς τὸν ἑ. **Qui** à Scholiaste Græco tribuitur Hesiodo, cuius tamen in operibus, quæ quidem hodiè extant, non reperitur. Est & altera ratio, qua talio confirmari possit, q̄ Republicæ mutui dationib. & acceptionib⁹, & officiorum vicissitudine continentur, teste Arist. *hoc capite*, & *l. 2. Polit. c. 1.* vbi huius loci aperte meminit [vt, inquit, in Ethicis supra diximus.] Vocabulum ἀντιπεπονητός, vt ἀξιοκρατίας item est Geometricū. Nam apud Geometras magnitudines explicantur, quæ ab illis dicuntur ὁμοία ἀντιπεπονητά. Vtitur & verbis ἀντιπεπονητός & ἀντιδοσέως Aristoteles, & verbis ἀντιπέλαγον & ἀντιποιεῖν: Latine vero dicitur Talio, & ab alijs mutua permissio. Gellius quoq; dicit retaliare.

ἀπὸ τῶν ἑκαστων.] Aristoteles talionem non negat esse ius, sed simpliciter esse ius, id est, esse quidem ius, sed cum adiunctione æqualitatis analogicæ. Nam ius simpliciter & absolute in ἀξιοκρατία, non vero in sola talione consistere.

ἀλλὰ τὸ ἑ ἀντιπεπονητός.] Verba sunt obscura, maxime q̄ ad ordinē & totius loci contextū. **Quare** nonnulli hæc verba rejiciunt post verbū ἑκαστος. Nam his verbis Aristotel. sententia Pythagoreorū reprehensionem instituit. Cū tamē ibi, καὶ τὸ ἐβλόγητο, &c. Pythagoreor. sententiæ cōfirmatio afferatur, q̄ certe cōmodius ante reprehensionē collocari debuerat. Nā ab autoritate

Rhadamanti suam illi sententiam confirmabant. In quibusdā libris Basiliensibus interiecta sunt hæc verba [Basilienses libri mendosi: non intelligentes. n. autoris sententiam correctores addunt, lege sic, vel sic: venit deinde alius corrector alias addēs lectiones varias] τὸ δὲ ἀντιπεπονηὸς ἐκ ἐφαρμογῆς, ἔστ' ἐπὶ τῷ νόμῳ, ἔστ' ἐπὶ τῷ πολιτικῷ. πολιτικῷ δὲ λέγεται τὸ ἡγεμονικόν, τὸ δὲ ἀντιπεπονηὸς οὐκ ἐφαρμογῆς, &c. Verū hęc esse parēdenimena apparet ex libris omnib. cum veterib. tum manuscriptis, tum editis & ex veteri translatione. Vitus Amerbach. idem sensit. Aut interiecta illa, aut hæc esse inducenda, ita tamē, vt initio horum verborum: τὸ δὲ ἀντιπεπονηὸς οὐκ ἐφαρμογῆς legatur, τὸ ἔστ' ἐπὶ τῷ νόμῳ, ἔστ' ἐπὶ τῷ πολιτικῷ. Ex quib' perspicit, multis hunc locum de mendo esse suspectum. Et certe cum ob ordinem, de quo modo diximus, tum ob sententiam mihi quoq; suspectus est. Nam hoc ait Aristot. errare Pythagoricos, propterea q̄ talio accommodari non possit, neq; ad ius diuisionis, neq; ad ius emēdationis. Et proinde nō est ius simpliciter, cum in ijs duobus totum ius cernat', scil. in diuisione & emēdatione. De emendatione dubitari grauius potest: eaq; re toto h. cap. hoc agit Aristot. vt ostendat talionem non admitti simpliciter in ijs rebus, in quib. ius emendationis versatur: de diuisione nullum est verbum. Nam absurdum sit in diuisionibus talionis facere mentionem, vt vir probus ad magistratus producatur, cur ius probus non item: Talionem omnes enim semper referunt ad ciues obligatos inter se: Et proinde quod ait, ἔστ' ἐπὶ τῷ ἡγεμονικῷ, non satis conuenire videtur, nihil tamen temere mutandum. Sententiā, quam attulimus, conclusio sit ista:

Si talio neq; diuisionis, neq; emendationis iuri accommodari potest. Ergo talio [per se considerata] non est ius.

Rationem consequentiā diximus, quia præter illa duo nullum ius reperitur. At neq; diuisionis neq; emendationis iuri eam conuenire: De diuisione quidem nihil assertit Aristoteles. Credo in ea de talione nunq̄ agitur; de emendatione toto ostendit capite. [Theologus quidam in Gallia ex varia verbi significatione, *Facite* voluit probare cœnam domini esse sacrificium, id est, oblationem pro viuīs & mortuis. *Facite*, inquit, significat sacrificare apud veteres, &c. Argumentatur à latina versione, sed in græco est ποιῆτε, quod non est ὁμώνυμον apud Græcos, sicut apud Latinos *facite*, πρὸς αὐτὸ δὲ ἀφ' ὧν.] Hic verius reprehēdere instituit Arist. Pythagoro-

thagoreorū sententiā duob. primū argumentis: nam & tertiu' postertus adiicit: & quartū modo attulim'. Prius igitur est à signo, quia si magistratus quē percussit, nō debere eū continuo rursus percuti. Aut si quis magistratum pulsarit, nō satis erit, si rursus percutiatur, sed pœna etiā affici debet. Sic si liber seruum percussit, nō statim hic illum rursus percutere debet. Neq; sit iustum, si quis alii oculum effoderit, ipsi cōtra vnum duntaxat affodi, cum grauius puniri debeat, qui prior læserit. Et apud Aristophan. imperite filius patre, à quo sit percussus, contra percutere vult. Iniquū quoq; sit, qui cōiuitatus sit alicui intra priuatos parietes, idem referri conuuium in teatro aut confessu publico. Qua de re videatur ICtus in *l. ait prator. §. atrocem. ff. de iniur. & in d. l. ait facta*. Et hoc est, quod aiunt ICTi, ex *facto ius viri*, i. pro factorū seu circumstantiarū & attributorū varietate ius & iniuriam discerni, *l. si ex plagis. §. in diu. ff. ad leg. Aquil.* Alterum est argumentum in his verbis: ἔξ τῷ ἀνόσιον, quia non sit æquum, quæ, inquam, per imprudentiam illata sit iniuria, eam consulto reddere. De qua iniuria dissimilitudine *infra* copiose explicat Aristoteles. Quo argumento vsus est & Phauorin. Philosophus aduersus talionem: *Quod si membrum, inquit, alter imprudens ruperit; quod enim per imprudentiam factum est, vel aliari per imprudentiā debet, idq; fortuito*. ICtus de fortitudine consultus apud A. Gellium eo loco, vbi assertit & quintū argum. à *δυνατό*, quia scil. talionis ea sit natura, vt quibusdam rebus plane adhiberi non possit ad viuū & exacte.

ἀλλ' οὐ μὴ τῆς ἡγεμονίας.] Reprehēsa Pythagoricorum sententia, suam hoc loco de talione exponere incipit, quæ huius ad ius sit ratio, quæ talioni cum iure sit cognatio, aut etiam dissimilitudo. Et summa quidem disputationis & sententiæ hæc est, quam & *supra* attulimus: Talionem esse quidem ius, & in rebus contrahendis necessariam; non tamen absolute, simpliciter & vte ius dici posse. Nam ad iuris constitutionem duo esse necessaria, talionem & ἀναλογίαν. Primum igitur de talione, postertus de Analogia explicat.

τὸ ἀντιπεποινηδ.] Hic ostendit, talionē esse necessariam hæc ratione, quia mutuis dationibus & exceptionib. continetur Respub. quod absq; officiorum & operarum, & rerum contrahendarum vicissitudine, vno verbo absq; cōmerciis nulla consistat Respub. quod & Arist. *lib. 2. Polit. cap. 1.* ex hoc loco repetit: τὸ ἀντιπεπονηδ, inquit, σώσει τὴν πόλιν. & Cicero libro 1.

Offic. initio, vbi de iustitia: *in hoc debemus naturam ducemsequi*. Et *lib. 3.* pulcherrime, vbi de formula iudicandorum vitium & honestorum: Nemini quidquam sui commodi causa esse detrahendum. Hanc rationem Arist. confirmat partim dilemmate, partim signo. Dilemma est: aut beneficio, aut maleficio quis est affectus: si hoc reponere non licet, scilicet maleficio, feruitus erit, ciuitati maxime contraria: si nec illud, iam ingrati animi vitium, quod apud Xenoph. Socrates dicit esse puram iniuriam, vel meram iniustitiam, quæ ciuitati est inimicissima. Signum sumit à constitutione templi Gratiarum [omnia vulgaria & trita accommodat Aristoteles ad graues philosophicas disputationes] nam moris fuisse apud Græcos templa Gratiarum constituere non locis remotis, aut desertis, sed celebribus, & toti ciuitati expositis, qualia sunt Forum, Emporium [locus in vrbe, in quo res venales] Circus, &c. [vbi habentur Iudi] Quare & Pausanias Sparta, Orchumenis in Bœotia, & Olympiæ Gratiarum templa in foro collocata commemorat. De hoc more templorum constituendorum videatur Vitruuius *libro 1. cap. 2. & vltim.* [Palladis in arcibus, summis, editis locis. Virgilius *lib. 3. Iouis item. Venus*, inquit Vitruuius, Mars & Vulcanus extra vrbes; ne affuecant intemperantia: concordiam ament: ne grassetur ignis, & depopuletur vrbes. Mercurius in foro, Hercules ad theatra, ad ludos] Rationem collocandi templa Gratiarum hanc affert Arist. quod cuperent, vt illa templa omnibus occurrant, ita & ciues inter se dando & reddendo occurrere, cuperet esse *ἀπὸ δὸς, ἀνταποδοσιν, μετῴθησιν*, mutuam rerum & operarum vicissitudinem, quod hac Respublicas contineri existimarent.

ποιεῖ τὴν ἀπὸ δὸς.] Nunc de analogia, de qua, priusquam confirmet eam esse necessariam & talioni coniungendam, rationem & *ἄλλο* ipsum affert. Ait igitur cōmodissime, *ἀναλογίαν* copulatione per diametrum facta, temperari & accommodari posse. Verbi gr. sit Architectus A. Sutor B. Domus Γ. Calceus Δ. quæ iam si *ἀναλογικῶς* permutate quis velit, diametro est vtrūque, hoc est, Architecto attribuetur calceus, & sutori domus: alterum ab altero permixtum suum opus accipere oportet, vt fiat permutatio [non confirmat argumentis, an permutatio hæc debeat *ἀναλογία* fieri, sed rationem permutandi. In permutatioibus quatuor, duæ personæ, res duæ: permutatio ita fit, vt vnus accipiat opus alterius, sic fiet *ἄλλο* diametrale.]

τὴν αἰείας

τὴν αἰείας ἔργα.] In Eudemis est *τὴν αἰείας ἔργων*, quæ constructio [*ἀνώτατος*, constructio vulgo] melius congruit verbo *λαβόμενον*.

ἰὼν ἐν ἀρετῶν.] Hic iam ostendit, non satis esse talionem, scilicet simplicem rerum & operarum vicissitudinem, sed hoc amplius, necessariam esse analogicam æqualitatem. Atq; adeo in rebus permuatandis hūc esse seruandū ordinē, vt prius æqualitas, postea adhibeat talio. Cōfirmat hac ratione, quia, cū res, quarū est permutatio, sint inæquales tā quantitate quā qualitate [sc. numero, magnitudine aut bonitate] hæc nisi æquent [i. ad æqualitatem reuocentur] non erit permutatio, & proinde nec rerum cōmunicatio, neq; hominū inter se societas, neq; deniq; Resp. Res aut, quarū est permutatio, esse inæquales ex cōplo omnium artium ostendit Arist. Nam Resp. seu ciuitates non consistere ex iisdem, sed plane dissimilibus & specie differentibus artibus & artificibus, à quibus perspicue res quoque fiant specie differentes, & proinde inæquales: verb. gr. ciuitas non consistit ex vno opificum genere, sed ex variis. Rursus non fit permutatio de iisdem rebus. Nam medicus duo, aut sutores duo inter se non permutant, sed medicus cum sutore, sutor cum agricola. Quo quidem argumento [quod rebus dissimilibus consistat ciuitas & etiam permutatio] vsus est & Arist. aduersus Platonem *lib. 3. Politic. cap. 1.* Et hoc est, quod ait, *ἔστι δὲ οὐκ ἴσῳ ἰατρῶν*, &c. nempe, ex inæqualibus cum personis, tum rebus consistere ciuitates, & ciuium permutationes: nam prioribus verbis, *ἢ δὲ τὸ το*, &c. hoc duntaxat doctui, vt in his duabus artibus, sutoris & fabri lignarii, ita & in aliis artibus, Medici, factoris, &c. necessariam esse æqualitatem analogicam, vt eadem sit quantitas & qualitas actionis & perpeffionis. His namque verbis & similitudine actionis & perpeffionis vtitur Aristoteles, quia *τὸ ἀνταποδοσὶς* perpeffionem sonat mutuam, id est, duobus verbis actionem & perpeffionem. Itaque quanta erit actio & qualis, id est, quam bona, tanta debet esse & perpeffio: ad summam, debet esse inter ea æqualitas analogica. Ex quibus perspicitur, quam commode hæc verba hoc loco ab Aristot. sint collocata, quam in cōmode priori capite inculcata.

κατ' ἀναλογίαν, ἢ μὴ κατ'.] Sic habent omnes libri, et yetus translatio: Schol. tamen Græcus videtur nō habuisse *μὴ*. Sic n. ait, talionem esse quidē ius, sed *κατ' ἀναλογίαν* & *τὴν ἰσότητος ἰσότηται*: nam & paulo infra dicit, *τὸ κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἴσῳ*, & *ἀποδοσὶν*

alioqui non bene conueniret prioribus, quod hic dicitur: *supra* namq; dictū est, in contractib. locū habere *ἀναλογίαν* arithmetica, nō geometricā: quod hic negare uideatur, si verbū *ἀναλογίας* de geometrica, ut fere solet, maxime comparatum cum æqualitate, ut h. l. sub qua æqualitate tum intelligi debet Arithmetica, accipias de proportione Geometrica. Certe *ἀναλογίας* verbū in hoc cap. varie accipi, monet & Vitus Amerbach. & *infr.* *εἰς ἡμίσεα δὲ ἀναλογίας*, de Geometrica duntaxat accipiendum putat: non recte, ut *infr.* ostendā. Quid ergo dicendum? non uidetur quidem mala ea Scholiastis scriptura: quia tamen librorū consensus repugnat, dicamus Arist. analogias uocabulo generatim vsūm, eiusq; cōtrarium posuisse uocabulū æqualitatis, ut qui hic non spectarit differentiā illā Geometricæ & Arithmeticæ proportionum, sed hoc tantummodo docere uelit: Talionē esse quidē ius, sed proportionē, non uero eæ æqualitate, i. obseruatis personarū & rerū attributis [circumstantiis uulgo dicitur] An sit magistratus, an in loco publico, an sponte, an eadem sit quantitas & qualitas: quæ attributa obseruat *ἀναλογία*, contemnit æqualitas, contemnit & talio, ut q̄ merā spectet & requirat æqualitatem in omnes partes, ut filius reueretur patrem, uinum nouum reddatur pro ueteri. Quare analogia est etiam æqualitas, sed analogica, iuri consuetudo est necessaria, ponderatis, non numeratis rebus & personis. Atque ita duplex erit æqualitas, altera *κατ' ἀναλογίαν*, quæ propria est absoluti & uerū iuris: altera *κατ' ἀριθμὸν* [ubi non considerantur, sed numerantur res] quæ hic dicitur æqualitas, & talionis est propria. *ἴση δὲ λεγόμενον.*] Scilicet *ἡμιωνία*, quod indicat uerba proxima, *ὅση ἴσον*, *ἔδδ' ἐ συμμέτραι*. Sententia totius loci hæc est: Si prius æqualitas, deinde fiat talio, erit quod dicitur, id est, fiet communicatio, & societas continebitur, contrahentur res inter ciues: sin aliter, dissipabitur societas, non consistet ciuitas, nemo uolet contrahere.

διὸ πέντε συμμέτραι.] Adhuc docuit mera talione non defniri ius absolutum & merum, sed necessariam præterea esse analogiam in rebus cōtrahendis. Ex quo effici ostēdit Aristoteles, eisdem res debere esse comparabiles seu *συμμέτραις*, aliquo saltem modo *πῶς*, si non per se, saltem ex euentu, seu per accidens. Formula sit ista:

Si rerum contrahendarum est proportio [necessaria est analogia] Ergo & comparabiles eam esse oportet.

Primum

Primum ex prioribus est uerum.

Ergo & secundum.

Nam id perspicuum est, apud Geometras nō posse esse *ἀναλογίαν*, nisi inter *συμμέτραις*, apud Euclid. *lib. s. in princ.* An autem res contrahendæ per se, an ex euentu sint comparabiles, explicat *infr.* Arist. *τῆ μὲν δὲ ἀληθεία*.

ἴφ' ὃ πὸ νόμισμ.] Quia ea est rerum contrahendarum natura, ut per se non possint comparari, ut *infr.* explicabitur, & tamen necessaria sit *συμμετρία* seu comparatio: repertiendum fuit medium quoddam, quo ueluti canone & mensura res alioqui dissimiles inter se comparari possint. Repertus est igitur nummus ad hanc rem oportunitissimus. Formula sit ista:

Si comparabiles sunt res contrahendæ. Ergo mensura & medio opus est.

Verum primum. Ergo & secundum.

Nam res omnes inæquales, quales sunt res contrahendæ fere, ad communem quandam mensuram redigi & æquari debent. Hęc igitur est uera numerorū origo, ut rebus contrahendis per se inæquabilibus æqualitatē indicat. Nummus itaq; in *ἀναλογία* rerum contrahendarum est *μέσον*. Sic enim legendum, ita namq; habent libri omnes, & etiam uetus translatio, & Græcus Scholiast. Recte, nam Arist. uerbis Geometrarum utitur, apud quos in omni *ἀναλογία* duo sunt *ἄκρα*, extrema, & unum *μέσον* medium. Quod medium est tamē & ipsum *μέτρον*, ut quod extrema & eorum in æqualitatem metiatur. Quare & nummus erit medium, erit & *μέτρον*, mensura. Et hic quidem dicitur *μέσον* *infr.* *hæc cap. & lib. o. initio* dicitur *μέτρον*.

πάντα δὲ μετρεῖ.] Rationem affert, qua doceat, nummum esse medium, & quale medium, quia metiatur omnia, & proinde extrema quoque. Formula sit ista:

Quod extrema seu τὰ ἄκρα metitur, id est medium. Est enim hæc medi proprietatis insignis & nota, mensuram esse & regulam seu normam extremorum.

At nummus metitur extrema; metitur enim enim omnia æstimando. Ergo nummus est medium.

Metitur utique extrema, nimium & parum, quo alterum superat alterum & superatur. Verbi gr. in exemplo priorē, quod calcei pro domo sint permutandi. Est igitur nummus medium, non quidem absolutum, ut 4. inter 2. & 6. sed analogicum, & *πῶς*, hoc est, mensurale medium.

δὲ τι-

δέ τῶν ἰσῶν ὄψε.] Inculcat, quod *supra* exposuimus, extrema æquari inter se debere, alioqui nullam fore rerum permutationem, nullam communicationem. Verbi gr. Sutor cum fabro, & domus cum calceo, hoc est, ut quæ sit ratio fabri ad sutores, eadem domus ad calceum, id est, quo superatur sutor à fabro, eodem & calceus à domo, & proinde ad permutationem faciendam tot calcei sint constituendi, quot respondeant domo: nam alioqui non erit permutatio: si hoc, inquit, non fiat, id est, si tot non sumantur calcei, qui domui sint æquales.

τῶ το δ' εἰ μὴ ἴσων.] Id est, nisi si hoc æquare siue æquatio calceorum cum domo fiat, non erit hoc, id est, non erit permutatio. Ad summam, nisi extrema inter se æquentur, non erit permutatio.

δέ δ' ἄρα ἐστίν.] Redit ad mensuram rerum contrahendarum, quam *supra* ostendimus esse necessariam hac ratione; quia æqualitate analogica sit opus, æquari res oporteat. Et hoc argumentum rursus subindicat, δέ δ' ἄρα, &c. ceterum duplicem hoc loco mensuram facit, indigentiam & nummum. Nam indigentiam vere & natura esse mensuram: nummum vero successiue & hominum instituto, non natura. De priorè hac ratione confirmat, quia absque illa nulla sit futura rerum permutatio. Formula sit ista:

Quo sine permutatio fieri nequit, id medium esse videtur:

nam permutationem nisi medio quodam non fieri, ^{supr.}

ostendimus. Ergo quo sit permutatio, id erit medium:

At indigentia sit permutazione.

Ergo est medium.

Assumptionem explicat Arist. quod omnia tanquam cõmuni vinculo indigentia contineant: Si enim, inquit, homines nihil indigeant, aut non similiter; i. non hac re, quam tu forte habes, si ego non indigeam, cum tu egeas mea. Si igitur aut nihil aut non similiter egeam, non mutua sit indigentia, aut etiam nulla, non erit permutatio. Quod argumentum & *infr.* repetit, ubi exemplum affert, ut si ego frumento egeam, quod tu habeas: tu meo vino tamen non egeas, est inæqualis. Confirmari potest & hæc ratione [sc. indigentiam esse mediũ vere] quia permutatio fuerit ante nummũ ab hominib. introductũ, cum permutatio ab ipsa natura sit orta, necessitatis explendæ causi. Ante nummum igit nullũ permutationis mediũ aliud reperiri potest, quã indigentia, eaq; nunquã mutari potest, aut ecce tolli: semp enim

homi-

homines alter alteri opere & re egēt. Cõmuniari pōt & hac ratione, quã prætermisit Arist. quia q̄ ad permutationẽ & cõmunicationẽ attinet, res ab v̄sũ spectentur & iudicetur, nō vero natura. Nam alioqui cũ res animata p̄sent inanimis, pluris esset, mus quã margarita, inquit Thom. Ceterũ Plato *l. 2. de leg. b.* & Arist. *l. 6. Polit.* aliter disputant de indigentia, nempe eam non tam esse medium & mensurã rerum communicandarũ, quam principium societatis humanæ & Rerump. nam ciuitates constitutas esse, ut quod mihi desit, ab altero suppeditetur, à me, quod illi. [Homines sunt necessarii ad constituendam ciuitatem. Non solum ex agricolis constituitur, sed etiam calceolariis, sartoribus, & ita progreditur Plato, ut doceat, omnia opificia ad constituendam ciuitatem necessaria, ut ostendat Rerump. publicarum principium esse indigentiam, ad explendam illam necessitatem in rebus humanis necessarii sunt magistratus, qui præsent venditionibus, locationibus & aliis rebus.]

οἷον δὲ τῶ ἀνάγκη μὲν.] Alterum est mediũ seu mensura, nummus, quẽ eleganter vocat τῶ ἀνάγκη μὲν, seu ut Scholiastes Græcus ἀνάγκη μὲν τῶν χρεῖων, quem indigentiā seu v̄sũ loco successisse ait: nam saepe alter re alterius non eget: quare rei loco necessarius fuit nummus, ut infra Aristoteles, τῶ ἐρ δὲ τῶν μελλόντων. Præterea hunc nummum non natura, sed instituto & hominum pacto introductum κατὰ σωθῆναι νόμον, τῶ ἐξ, ἢ φύσιν aut ἀλλοθῆναι: de qua phrasi *supr. lib. 1. cap. 3.* Differt igitur nummus ab indigentia duobus modis, quod hæc primo & vere seu natura, ille successiue & hominum instituto sit medium rerum permutandarum.

ἢ τῶ τῶ τῶ τῶ μὲν.] Nummum esse non natura, sed instituto, seu κατὰ σωθῆναι, confirmat à verbi notatione: nam νόμισμα à νόμος deducit: dictum, inquam, νόμισμα, non quasi natura, sed quasi νόμος & instituto, hominumq; pacto valeat, & in horum sit potestare, eius æstimationem mutare, aut proflus abrogare: qua de re *infr.* Est igitur nummus rerum permutandarum norma non natura, ut v̄sũ & indigentia, sed κατὰ σωθῆναι, seu, ut *infr.* vocat, ἐξ ὑποθέσεως.

εἰς ἀνάγκη δὲ ἀναλογίας.] Locus est perobscur⁹, cũ ob scripturẽ, tum ob interpretũ varietatẽ, & dissonantes explanationes, quibus nos prætermittis, q̄ verissima nobis videat̄ huius loci sententia, exponemus. Prius tamen de verbis, vnde omnis illa explanationũ varietas & error exitit. Primum igitur ἀναλογίας vo-

cabu-

cabulum, non vt Schol. Græco, Vito Amerbachio, Figlucio, aliis, videtur de Geometrica, sed de Arithmetica proportione accipi debet: nam in hac tractatione nullus est vsus Geometricæ proportionis, eaq; de re nulla quoq; eius facta est, vt fieri debuit, mentio. Alterum est, scribendū esse *ἀνάλογος*, scil. ἡ, inducto ε, quod in quibusdā editionibus, et Florētina reperitur, omnium emendatissima. Abest. n. à libris Manuscriptis à veteri translatione Argyropyli, & à Græco Schol. Dionysius Lambin. vtramq; scripturam admitti posse existimat: perperam; repugnante sententia, & negationē nō admittente, vt mox dicitur. Iac. Schegkiius mirifice hic se torfit, non emendauit textum. Postremo magna est difficultas in verbo *ὑπεροχής*, quo plerique in errore sunt deducti: nam *ὑπεροχή*, vt & *ὑπερολή* plarunq; alterum valet extremum, quod Latine nimium dicitur. Itaq; & h. l. plarunq; omnes accipiunt. Verum reperi iis verbis vtrumque extremum, nimium & parum interdum comprehendi. Sic enim Galen. *lib. 1. de valet. tuen. βέλτων ἐν: melius est*, inquit, *vitare ἐκπύρετος ὑπεροχῆς, densitatem puta & raritatem nimiam corporis.* Et Arist. *in Eudem. l. 7.* vbi amicitia tria genera esse ait, vel *ὑπεροχῆς*, vel *ἰσότητος*. Et *in Polit. l. 4. cap. 2.* eodem prorlus modo, vt hoc loco, *εἰ δὲ μὴ ἀμφοτέρως τις ὑπεροχῆς.* Atq; ita hoc loco accipiendum, quod & vidit Græcus Schol. non recte tamen *ἀνάλογος* vocabulo accepto, locū totum perperā explicauit. Vt igitur ad sententiā veniam⁹, nihil hic noui afferit Arist. nam & iam aliquoties, pmutatiorib. necessariā esse æqualitatē analogicā, id h. l. repetit, sed aliis verbis: *Oportet*, inquit, *deducere tam personas quā res in schema & figurā analogiā, cum contrahent, & inter se permutare volent*, i. vt iusta sit permutatio, analogica æqualitas pcedat necesse est. Schema analogiæ huius modo attulit, *ὡς ἐπὶ γεωργίας*, vt quod agricola ad futorem, id huius opus ad illius, hoc est, cum agricola operis sui ratione futuri præster, vt in quā eius opus præstat operi huius: Si iusta faciendā erit permutatio, æquari illa inter se prius debebunt: vt si modius frumenti duobus valeat aureis, par calceorum vno, hoc est, opus agricolæ futuri, pro modo frumenti duo ocrearum paria agricolæ faciendā erunt. Quod nisi hoc fiat, id est, nisi æqualitas analogica antecedit, sequetur, vt vtramque *ὑπεροχῆς*, seu præstantiam alterutrum habeat extremum. *ὑπεροχῆς* valet, vt dixi, nimium & parum. Iam vero nisi ea fiat æqualitas,

litas, hoc est, si agricolæ vnum duntaxat par calceorum, & futuri integer modius attribuat: fiet, vt agricola, quod est alterum extremum, duas habeat præstantias, id est, nimium & parū: Nam diximus agricolam ratione operis futuri præstare. Habet igitur hanc vnam præstantiam, nimirum ratione operis ad personam; habebit & alteram ratione solius operis, nempe id quod parum: contra fit in futuro. Clarius loqui potuisset Aristoteles hunc in modum, nisi fiat æqualitas priusquam permutetur, alter habebit nimium, alter parum ratione solius operis, & rerum ipsarum.

ὁ δὲ ὅτι ἐν ἔχρησι.] Quasi dicat, quia non præcedente æqualitate, alter habiturus est nimium, alter parum, & proinde iniusta & iniusta futura sit permutatio. Adiungit contra fore, hoc est, equales & ad permutandum aptos, si tuum quisq; habeat, hoc est, ad æqualitatem analogicam redigantur. Nam posse redigi adiumento nummi, iam supra ostendimus, & hoc est, quod ait, *ὅτι αὐτῆ ἰσότητος.*

ὅτι δὲ ἡ χρεία.] Redit ad normas rerum permutandarum, vsum seu indigentiam & nummum; & prius quidem de indigentia, ea vt vno aliquo, scilicet communi mensura & vinculo contineri rerum cōmercia, quod & supra explicauimus.

δὲ ἡ πῆσι.] In Eudemis & quibusdam editionibus veteris translationis legitur *δὲ ἡ πῆσι*, rectius fortasse, & priori præcepto accommodatius: Si non indigeant, inquit, vel neuter, vel alter, non permutant, verbi gratia, si quod alter habet puta vinum, eo alter non egeat: cæterum hæc verba *δίδδντες σίτου ἐξαργυρίω* puto prorlus aliena & inducenda: neq; enim sunt necessaria, & nullo modo accommodari possunt. Quo enim illud *δίδδντες*, quo numero ambo contrahentes comprehendi videntur, cum tamen de altero duntaxat agere debuerat, nam de altero, cui vinum attribuit, iam dixerat, hic de altero, cui frumentum debuit attribui.

ὑπὲρ δὲ τῆς μελλέσεως.] Verba sunt perobscura: hoc tamen satis clare perspicitur, Aristotelem explicata iam indigentia, hic de nummo agere: constat & hoc, ostendere cum his verbis, quādo nummo maxime sit opus. Ait igitur, ad futura commercia numum in primis esse necessarium: cōmercia autem sunt, vt cum vterq; tu mea, ego tua re opus habeo, eaq; inter nos permutamus, atq; ita hic numo non ita est vsus. Aut futura sunt commercia, verbi gratia, habeo ego vinū, tu fru-

mentum; eges tu quidem vino meo, sed frumento ego tu non; ego: quid fiet? dabo quidem ego vinum tibi meum, at tu frumentum non dabis, ut quo non egeam, sed eius loco pecuniam, ut si aliquando egere cœpero, tum à te vinum allata & reddita tibi pecunia accipere possim. Ad hoc igitur si egere cœpero, id est, ad futurum hoc commercium, utilis est numus, & quidem tanquam sponfor mihi à te pro vino meo datus: nam ut sponforem accipere solemus hac de causa, ut per ipsum nobis caueatur, ad rem nostram aliquando recuperandam: ita & numus pro vino à te accipio, quo tanquam sponfore mihi caueatur ad frumentum tuum, si quando eo egere cœpero, illo tibi reddito, tanquam recuperandum pro vino mee tibi dato. Nam oportet sane, inquit Aristot. licere ei qui numum postea afferre capere, id est, in hoc exemplo frumentum accipere: & hæc quidem huius loci est sententia, quæ cum sit angustior, utpote, qua numus iubeatur reddi illi duntaxat, cui olim vinum tuum dederis: eadem tamen est ratio, etiamsi alii numum non postea afferas, & pro eo frumentum aut aliam quam rem ab alio permutes. Nam hæc vis est pecuniæ, maxime his aureis nunc vere temporibus, ut eam qui afferat, quacunq; tandem re opus habeat, auferre possit. Ad summam, usus numi potissimum cernitur, ubi non mutua est contrahentium indigentia, ubi tu re mea egeas, ego tua non item, inquit Iurisc. Ulpianus *in l. 1. ff. de contrab. empr.* nam ubi mutua & æqualis est indigentia, & utrinque res reperitur numo non ita est opus permutatione, utriusque consuli potest. Verum quia rerum quarundam ea est natura, ut ex aliis regionibus importari & contra ad alios exportari debeant, cum his abundemus, illas desideremus, & hac quoq; de causa necessarius est numus, ut qui facile exportari possit, qui sit ἀπόδεικτος, ut ait Aristot. *lib. 1. Polit. c. 6.* ad faciliorem scilicet rerum permutationem, quam causam late ibi explicat Aristot. Triplex est igitur usus numi: primus, ut sit mensura omnium rerum permutablem, ut succurrat permutationibus, ubi mutua non est indigentia; postremo ut iisdem succurrat, ubi res difficulter aut importari aut exportari possint.

ὅτι ἔσται.] Hoc est, quia aliquando accidet, ut egeat, si egeat; ἐὰν δὲ μηδὲν, malim tamen hanc clausulam abesse.

πότερον ἢ ἄν.] Occurrit tacite questioni, nam quia dictum est, af-

est, afferenti numum rem continuo reddendam, contradicci poterat. Quid enim si numi æstimationis interea decreuerit, ut sæpe fit, an statim afferenti numum res erit reddenda. Respondet Aristoteles accidere quidem interdum numo idem quod indigentia, id est, ut quemadmodum non eadem semper est illa, ita nec huius eadem semper sit æstimationis (ut Romæ denarius decem primum assibus. postea 16. valuit; tempore belli Punicis secundi, teste Plinio) constantiorem tamen esse numi æstimationem, non tam variare & mutare, quam vel indigentiam, vel quod eodem recidit, res ipsas, quarum pretia sunt incertissima, pro locis & temporibus, ut inquit Caius Iurisc. *in l. 3. ff. de eo quod certo loco. Scimus*, inquit, *quam varia sint pretia rerum per singulas civitates, regionesq; maxime vini, olei, frumenti, &c. pecuniarum quoque licet videatur una & eadem potestas ubiq; esse, aliis tamen locis alia est.* Avaritia enim principum mutantur numi, quod iniuissimum, & iniuissimum.

ὡσαύτως μέτρον.] Ex veteribus libris cum translatione scribendum hoc loco μέτρον, de quo supra diximus.

τῆ μὲν ἐν ἀλληλείᾳ.] Hoc usus forite seu gradatione, non esse hominum inter se societatem, nisi sint commercia seu rerum permutatio; hanc autem esse non posse nisi sit æqualitas, & hanc rursus non esse, nisi sit συμμετρία rerum permutablem (neq; enim est æqualitas inter res, quæ nullo modo comparari possunt) συμμετρίᾳ autem fieri æstimatione, & hanc numo. Hac igitur usus gradatione, & symmetriæ facta sæpius mentione, hoc loco diligentius explicat, an rerum permutablem villa possit esse συμμετρία; an res illæ sint comparabiles συμμετρία & συμμετρίᾳ. Contradici namq; poterat, non esse eas symmetras, ut quæ inter nulla sit similitudo sæpe numero, uti frumentum cum equis, cum symmetræ debeant esse ἀμοιβαίς eiusdem generis, eodem participantes genere, ut numero singuli numeri, magnitudine figuræ singulæ. Respondet Aristot. vere quidem & ἀλληλείᾳ res permutablem non esse symmetras, utpote ἀμοιβομοίωθαι dissimilimas, ad vsum tamen satis fieri posse συμμετρίᾳ. Res igitur hæc proprie non sunt symmetræ, quia tantum ratione usus, qui in permutationibus potissimum spectatur: non natura rerum, symmetræ aliquatenus esse possunt. Si, ut in figuris magnitudo, ita in his rebus indigentia seu usus & numus tanquam commu-

nis mensura adhibeatur : hac inquam ratione non incommodè symmetræ dici possunt.

ἢ ὅτι π δεῖ εἶναι.] Quasi dicat, quia symmetria est necessaria. Ergo cum vinum quiddam esse oportet, id est, μέτρον seu mensuram communem, puta numum, qua æstimatione facta, tanquam communi mensura, ut in figuris, ita & hic fiat συμμέτρια.

δεικναι ἐφ' ἧς.] Exemplum affert de symmetria & communi mensura: sumantur decem minæ: nam in numo constituitur mensuram, iam dictum est. Sumantur & duæ res permutandæ, domus & lectus, ut illa quidem quinque æstimetur minis, hic vna. Ex qua æstimatione perspicitur, quænam sit ratio domus ad lectum, ratione decem minarum seu communis mensuræ. Nam cum domus decem minarum sit quinta pars, lectus decima: efficietur ut in permutando pro vna domo quinque reddantur lecti, & certe quod tantundem valeat.

ὅτι δεῖ εἶναι.] Aspergit de permutationis antiquitate, eam ante numum inuentum in usu fuisse. Idem eleganter exponit Paulus Iurisc. ubi originem emptionum a permutatione deducit, & ipse Aristoteles in *Polit. lib. 1. cap. 6.* Tacitus quoque Germanos inferiores permutatione vsos esse scribit; nam Rheno proximos, propter commercia cum Gallis & Romanis numo etiam cœpisse uti.

τί ἴσθ' ἐν τῷ ἀδίκῳ.] Alteram hic huius capituli partem constituit de comparatione huius virtutis cum aliis. Quia autem tria hic fere sunt nomina, δικαιοσύνη, δίκη, δίκαιοπραγία, de his ordine & singularim hoc loco, quemadmodum sint mediocritates, explicat. De iusto quidem & iniusto satis est explicatum in prioribus, ex quibus & hoc perspicuum esse ait Aristot. *δίκαιοπραγία* seu iustam actionem, mediū quoque esse inter iniuste facere, & iniuste pati, seu inter iniustam actionem, seu perpeffionem, propterea quod hac minus, illa plus exprimat & significetur, qui enim iniuriam accipit, minus habere censetur, qui fecit, plus æquo. Atqui inter plus & minus, quod est interiectum medium, iustum est, ut supra explicauimus. Formula:

Si iustum est inter plus & minus, ut supra diximus. Ergo
& iusta actio, ex natura coniugatorum.

Plus autem & minus est iniuste facere & pati.

Ergo

Ergo iusta actio media erit inter factam & acceptam iniuriam.

ἢ δεῖ δικαιοσύνη.] Dictum est de iusto & de iusta actione; nunc de iustitia, & hic primum instituitur comparatio: ait igitur & hanc esse quidem mediocritatem, sed aliter atque cæteras virtutes, propterea quod illæ inter duo distinctis nominibus extrema seu vitia sint interiectæ, ut fortitudo inter auidiam & ignauiam, liberalitas inter auaritiam & profusionem, hæc non item. nam huius extrema non duobus distinctis nominibus, sed vno communi iniustitiæ contineri: vt enim iniustitia ad medium, ita iniustitia ad vtraque extrema plus & minus pertinet. Et hæc mihi huius loci videtur esse sententia. nam, quod quædam editiones ex Græco, ni fallor, scholiaste post verba μέσος ἔστι, habeant interiecta, τὸ τ' ἔστι ἴσον, repugnat melioribus editionibus, libris veteribus, & tralationi veteri, neque est necessarium, quod non agatur hoc loco, quale sit medium iniustitiæ, an ex æqualitate, nec ne, sed quæ huius sit ratio cum cæteris virtutibus collata. Itaque quod idem scholiastes verbo μέσος intelligit *παρακλιών* (sic enim ait, effectrix est mediæ iustitiæ. Ergo est μέσότης mediocritas, etsi res est vera, tamen huic loco non congruit. Hoc namque ait Aristot. iniustitiam esse mediocritatem, quia mediæ, hoc est, quia in medio cernatur, ut iniustitia in extremis.

ἢ ἢ μὲ δικαιοσύνη.] Totus hic locus vsque ad verba δεῖ δεῖ μὲ λανθάνειν, in proximo capite, ordine satis est perturbatus. Quare factum est, ut mendosissime capita hic secuerint, vt postea docebitur: videtur tamen hac facta ἀναλύσει, ita explicatus totus. Nam postquam exposuit iniustitiam esse mediocritatem, iniustitiæ contineri extrema: pergit hoc loco & medium & extrema accuratius explicare, allata iniustitiæ & iniustitiæ descriptione, quæ recte scholiastes *ἰσπαράφω*, descriptionem vocat. Iustitia igitur est affectio, qua iustus dicitur agere iuste, idque consulto, & tribuere æquale ex proportionem, cum sibi aduersus alium, tum alteri aduersus alterum, cuius definitionis duas partes, idque consulto, & tribuere, &c. hic explicat, sed de consilio posterius; cæterum tribuendi verbum, etsi parti iustitiæ supra est attributum, hoc tamen loco commune est omni iustitiæ, etiam quæ in contractibus. Quare & hoc nomine solet vere iustitia definiti, virtus quæ suum cuique tribuat. Ait igitur Aristot. vitum iustum in tribuendo

non ita versatum, ut siue ipsi negotium sit cum altero; siue inter alios ipse tanquam arbiter constituatur, ad iustam diuisionem faciendam: non ita, inquam, ut vel sibi de rebus bonis plus æquo, de malis minus tribuat, vel ex duobus sociis, vni item plus boni, & minus mali quam alteri tribuat, sed potius ita, ut siue in suo, siue in alieno negotio, æqualitatem analogicam sectetur, cui plus debeatur, plus, cui minus, tribuat & minus. Contra vero iniustitia, τὴ ἀδικία, id est, iniustitia est affectio, qua præditus dicitur πρᾶκτις τὴ ἀδικία, id est, iniustitia nihil aliud est, quam nimium & parum, in bono & malo, contra æquitatem analogicam. Et huius definitionis quoque duæ sunt partes, nimium, parum, & contra proportionem. Et quidem nimium & parum iniustitiam esse ostendit, quia nimium sibi & parum sumat iniustus. Boni quidem nimium, mali parum in suo negotio, in perpetuum, & ad eundem semper modum: in alieno vero negotio iniustus tribuit quidem semper nimium, & parum, sed non ad eundem modum, neque in eadem causa. verbi gratia: sint duo virtute pares: Socrates ad tribuendos illis honores delectus, si est iniustus, alteri maiorem debito, alteri minorem tribuit. Et hoc quidem semper, id est, semper plus vni quam alteri tribuet, sed tamen si idem exemplum postea occurrerit, iniustus sæpe ita se geret, ut cum primo maiorem honorem, prius secundo minorem æquo tribuerit, in eadem causa & virtutis æqualitate posterius secundo maiorem primo tribuant minorem. Et hoc est, quod ait Aristoteles, τὸ μὴ ὅλον ὁμοίως vniuerse similiter, id est, si spectes nimium & parum, generaliter & perpetuo ea sectabitur iniustus tam in suo, quam in alieno negotio. τὸ ἕκαστὸν τὸ ἰσὺν λόγῳ, ratione autem analogiæ, id est, si spectes personarum & rerum dignitatem, seu, cui plus, & cui debeatur minus: hic variat iniustus (non enim semper eodem modo agit) & prout occasio se dederit aut sibi visum fuerit in eadem causa nunc plus huic, nunc minus attribuit.

τὴ δὲ ἀδικίᾳ τοῦ.] Quia modo dixerat plus & minus duo esse extrema iustitiæ, & illud quidē in capiendō plus boni aut minus mali, hoc in capiendō plus mali & minus boni consistere: hoc loco de iniusta actione, de qua & paulo supra, item explicat; qua in re eius plus & minus, & ait plus quidem in faciendā iniuria, minus in accipiendā versari. Nam quod supra explica-

explicauimus, qui alium iniuria afficit in lucro: qui afficitur in damno esse censetur.

καθόλου.] Vniuerse de toto genere generaliter, non singularim seu καθ' ἑκάστην, explicasse se ait de iustitia & iure subtiliter & singularim maxima minima persequendo, sed vniuerse, quando & de aliis virtutibus supra explicauit, etiam paulo subtilius. Nam Philosophi est officium, communia & generalia præcepta virtutum explicare: singularia ad legum scriptores, & de iustitia ad iudices & Iurisconsultos pertinent, (hinc vides innumerabilem multitudinem legum) propterea quod hæc præceptis vix contineri possunt ut innumerabilia, & quotidie variantia rerum, personarum, &c. attributionibus.

ἐπι δὲ ἐστὶν ἀδικεῖν τε.] Videtur hic alteram definitionis iustitiæ particulam de consilio explicare, de quo tamen infra copiosissime cap. 8. Nam cum vulgo etiam sit notum posse quem iniuste quid facere, qui tamen non continuo sit aut dicatur iniustus, exquirat hoc loco, qua re maxime iniustus cognosci possit; Anne factis, & quibus, an alia aliqua re. Et ait factis cognosci non posse, propterea quod facta, à quocunque tandem fiant, suo semper in genere sint facta. verbi gratia, cædes tam à puero quam à viro, tam à furioso quam à sano facta, peræque est cædes: non minus est adulterium cum ignota, quam cum nota muliere commissum. Itaque consilio diiudicabitur iniustus alter ab altero, adulter ab adultero: quod alter habitu, voluntate & consilio (qui vere est iniustus, de quo infra cap. 8.) alter perturbatione, cupiditate, ignorantia aut furore peccarit, qui proprie iniustus dici non solet.

ἢ ἕταιρῶν ἢ ἀδελφῶν.] Anne sic quidem nihil intererit, hoc est, ut iniustus quis vere sit atque dicatur, nihil intererit, nihil referet, qualia sint ἀδικήματα ipsæ iniuriæ: nam ut supra explicauimus, vere iniustum non tam ex factō, quam ex consilio & πρᾶξι, seu voluntate iudicamus, maxime philosophi, qui πρᾶξι ut magistratus & leges facta ipsa spectare potissimum solent: teste Aristotele lib. 7. Eudem. Ciuilibus, inquit, amicitia ex factō, moralis ex consilio diiudicatur. Sic boni sunt, vel practico habitu boni, vel tantum factō, philosophice nemo dicitur bonus, nisi qui habitu bonus est.

ἢ ἕταιρῶν ἢ ἀδελφῶν.] Vel hæc verba argumento sint idoneo, per-

peram hic secta esse capita, totamq; superiorem disputationem ad iustitiæ & iuris definitionem, & huius cum talione comparationem pertinere. Quare & M. Antonius Muretus hæc verba transtulit ad initiū huius capitis seu ad finem proximi. De iustitia igitur & iure satis sit dictum vniuersè, & quæ sit huius cum talione similitudo aut dissimilitudo; non recte tamen: nam cum libris omnibus etiam veteribus repugnat hæc mutatio, tum ad loci ἀνάλογον non satis esse accommodata, quod ex magnis moralibus dilucide perspicitur, vbi explanata iustitiæ & talionis ratione: statim adiungit de iuris partitione, vt & hoc loco Aristoteles post hæc verba, de quibus agimus, &c.

CAPVT VI.

COMMENTARII.

Δεῖ δὲ μὴ λυθῆναι.] Iam absoluta definitione ad partitionem iuris accedit, & primum quidem de nominis partitione. Iuris namque vocabulum esse multiplex & homonymon, eaque de re diligenter videndum, de quo iure in hac disputatione agatur, inquit ipse Aristoteles in *magnis moralib. lib. 1. cap. 34.* Ait igitur totam hanc tractationem accipiendam esse de iure absoluto & simpliciter dicto, quod idem dicitur politicum aut ciuile. Sciendum autem Politici vocabulum latius patere apud Græcos, quam ciuile apud Latinos. Id quod Cicero quodam loco indicat, vbi significat ad Politici nomen Latine reddendum vix accommodatum se reperire vocabulum: nam cum hoc ex Græcis afferret in homine esse quiddam politicum, populare, inquit, aut ciuile Latine dicamus. Politicum igitur vocant Græci, id quod ciuibus seu potius hominibus societate quadam inter se deuinctis, est commune: ciuile vocant Latini, quod suæ cuiusque proprium esse ciuitatis, verbi gratia, vendere, emere, &c. politica dicuntur Græcis, ciuilia Latinis non item. Ciuilis Romæ est toga; palium Græcis, Rheno Germanis, nostra vestis vetus.

τὸ δὲ ἐστίν.] Hic iuris politici descriptionem quandam affert ab iis, in quibus reperiat, quorum sit proprium: esse igitur ait eorum, qui societate quadam inter se sint deuincti ad rerum necessariarū suppeditationem, qui sint liberi & æquales, aut proportionem aut numero. Ex quibus verbis cōplecti solet

solet vno verbo Politicum ius esse inter eos, qui eadem ciuitate & legibus vtantur. Quod autem ait *αἰετὸς τὸ εἶναι αὐτῶν κείων*, ad rerum necessariarum suppeditationem, supra est explicatum: vbi ostendimus ciuitatum originem ab indigentia, & ad res inter se communicandas extitisse. Recte quoq; *ἐλευθερίων*, nam vt inter seruos nulla est ciuitas, ita nec ius, inquit Aristoteles infra *lib. 8. cap. 10.* Recte & hoc *ἴσον*, nam id maxime iuris est proprium, ius æqualitate maxime constitutum, adeo vt inter quos etiam sit communis libertas. si tamen non sit æqualitas, nullum vere sit ius, vt inter patrem & filiū, maritum & vxorem, de quibus infra. Iam æqualitas, quia est bipartita aut proportionis, aut numeri, vt supra *cap. 4.* diximus. Proportionis quidem seu dignitatis in Aristocratiâ & regno, numeri in populo (populari scilicet Reipub. Democratia) recte adiunxit, *ἢ κατὰ ἀνάλογον*, &c. Dicimus igitur politicum ius non solum in populo, sed etiam in optimatibus & regno reperiri, etsi sæpius politici vocabulum augustissime populari ciuitatis formæ attribui solet.

μὴ ἐστὶ τὸ ἴσον.] Id est, libertatis & æqualitatis communitio, inter quosnam illud non est, inter eos non est ius politicum, sed ius secundum quid, non absolute ius, vt dicitur.

ἔστι δὲ διλογίον.] Hic rationem affert & vnum duntaxat argumentum, quo doceat ius vere & politicum, inter eos duntaxat esse, quibus communitio sit libertatis, & æqualitatis. Est hæc ratio, quia ius inter eos proprie est, quos inter lex. Formula sit ista:

Quibus est legum communitio, inter hos proprie est ius, Atqui inter libertate & æqualitate quadam pares, & ciuitatis communitio habentes, est lex.

Ergo inter hos & ius vere erit.

Quod argumentum & infra iterat in fine capitis κατὰ νόμον δὲ λέει, &c. Quo ipso & Cic. vsus est *lib. 1. de legib.* Est igitur, quoniam nihil est ratione melius ea quæ & in homine, & in Deo, prima homini cum Deo cōmunis societas rationis, inter quos autem ratio, inter eosdē etiam recta ratio, & communitio est: quæ (recta scilicet ratio) cum sit lex, lege quoque conciliati homines cum diis putandi. Inter quos porro est communitio legis, inter eos & communitio iuris est. Propositio satis per se est nota, propterea quod iustum id proprie ab omnibus dici solet, quod legibus est consentaneum, quod est

legitimum, quod legitimum definitur, eaq; re Aristot. *in magnis moralibus*. Ius Politicum, quod vere ius esse hic dicitur, vocat *vo-mingr*. Cic. quoq; *in i. lib. de legib.* eadem vtitur propositione. *Inter quos, inquit, communitio est legis, inter eos communitio iuris est.* & eodem libro postea: *quibus lex est data, inquit, ius quoque.* Ergo inter quos est lex, inter eosdem est & ius. Assumptionis rationem hanc affert Aristoteles, quia lex inter eos fit, inter quos iniustitia: concludatur hunc in modum. Formula:

In quibus iniustitia, inter hos & lex.

Atqui inter liberos & aequales est iniustitia.

Ergo inter eosdem & lex.

Propositionis, id est, rationis prioris syllogismi hanc rursus affert rationem Aristoteles perobscuram, *ἢ ὅτι δίκην*, &c. quia dica, id est, iudicia, (vulgo processum, causarum actionem dicam vocant. Id namq; valet hoc loco, *δίκην*, vt & alias, qua de re tamen mire laborat Perionius in observationibus in Politica) est disceptatio seu diiudicatio iuris & iniuriae, id est, quia iudicis cognoscitur de iure & iniuria, ius discernitur ab iniuria. Ratio igitur, cur lex in his fit, in quibus iniustitia, est hæc, quia iudicis ius ab iniuria discernitur, quæ ratio obscurior alioqui, planissima erit, si meminerimus, iudicia esse legum usum & executionem. quare cum iustitia in iure & iniuria discernendis versentur, quod omnibus est notum: cõficitur, quod volumus, legem quoq; in iisdem versari; maxime tamen in iniustitia, vt inquit Aristot. Nam ad eam reprimendam & coercendam, seu, vt vulgo dicitur, ad malos mores emendandos leges ferri solent. Itaq; in quibus est iniustitia, ibi & lex, atq; ita vera est alterius syllogismi propositio. Assumptio autem in liberis & æqualibus esse iniustitiam, perspicuum fit ex iis, quæ paulo infra affert Aristoteles de patrio iure, quia iniustitia locum non habet in seipsum, sed in alium, nemo seipsum iniuria afficit, qua de re infra latius cap. 9. & 11. Non est igitur iniustitia aduersus liberos, seruos, aut uxores, vt qui sint velut partes nostræ, vt mox dicitur: si enim aduersus hos, necessario efficitur, vt aduersus alios, qui pari nobiscum fruuntur iure. Vera est igitur assumptio, iniustitiam aduersus eos esse, inter quos sit libertas & æqualitas. Ad summam, perspicuitur, iniustitiam aduersus liberos & æquales esse, & proinde legem, & deniq; ius ipsum quod cõfirmandum fuit.

fuit. Affert & alterum argumentum Aristot. *in Magnis*, quo docet, ius Politicum vere ius esse & absolute & proprie, quia iuris propria sit æqualitas. Formula sic ista:

Cives inter quos est Politia, & à quibus Politicum ius nomen habet, pari libertate & iure fruuntur.

Atqui iuris quoq; est æqualitas propria, vt ciuium.

Ergo ius ciuium seu Politicum vere est ius.

Sed hoc argumentum cum priore concurrat.

Ἐν οἷς δὲ ἀδίκημα.] Diximus modo iniustitiam esse inter eos, qui sint libertate & aliis rebus æquales, quod ostendimus ab iniuste factis, quæ inter illos duntaxat locum habeant, non inter parentes & liberos, &c. Et hoc est, quod ait Aristot. inter eos esse iniuste facere, inter quos sit iniustitia. Verum progreditur ulterius de iniuste factis, vt legum utilitatem & necessitatem, & magistratuum cum legibus similitudinẽ ostendat. Ait igitur, in quibus sit iniustitia, in iis & iniuste facere locum habere, sed non contra, id est, iniustos omnes iniusta facere, non omnes tamen, qui iniusta faciant, esse iniustos; cuius rei (discriminis scilicet eius) rationem paulo supra attulimus. Quid autem sit iniusta facere, adiungit Aristot. licet supra sæpius explicatum, nempe plus sibi sumere boni & minus mali.

Ὅτι οὐκ ἐπιπέφυκεν ἀρχῆν.] Præclarus hic est locus de legum & magistratuum imperio, verum plus legibus an magistratibus in Republ. sit committendum; & ait leges potius imperato debere, propterea quod lex sit ratio, & vt Cic. ait, recta ratio, quæ & propterea iustitiam perpetuo sectetur, neq; cupiditatibus deprauetur: non huic plus tribuat, illi minus iusto, & quam recta postulet ratio. Magistratus autem sæpe plus sibi boni arroget, atque ita tyrannus fiat. nam verus magistratus quia iuris est minister & custos, vt ait hoc loco Aristoteles, & Iurisconsultus *in l. nam & ipsum ius. ff. de iustitia & iure*. Et Plato pulcherrime *lib. 4. de legib.* nam, inquit, vbi lex dominatur, magistratus subest, vel subseruit legibus, ibi plane est Respubl. æquitatem quoque persequitur, neq; plus boni sibi vindicabit, ἢ *μη κερ' ἀνάλογον*, id est, nisi proportione, nisi sit dignus, qui plus boni accipiat. Quocirca cum verus magistratus legibus parens, non suum sequatur commodum, sed alius potius laboret, vt iustum cuiq; tribuat; recte quoq; vulgo dicta est iustitia bonum alienum, qua de re supra: ne tamen frustra laboret magistratus, quæstu aut iucro honores à Repub.

à Repub. capit, quibus si non contentus est, & bona etiam aliorum corripit, Tyrannus existit. Et hunc igitur locum, leges in ciuitatibus dominari, magistratus iisdem, & ciues magistratibus seruire ac parere debere, præclare tractat & Plato lib. 4. & 9. de legib. & Aristoteles in Politicis, & in lib. 1. Rhet. ubi aduersus Platonem disputat, iudicibus per pauca esse committenda, omnia quoad fieri potest, legibus potius esse complectenda. Et in Polit. pulchre beluam imperare velle eos ait, qui non leges, sed homines & magistratus in Rep. summum imperium tenere iubeant. Quare pulcherrime Imperatores Seuerus & Antonius, licet, inquit, legibus soluti sumus, tamen legibus viuimus, s. vlt. Institut. quib. mod. testament. infirmentur.

τὸ δὲ δευτερον.] Hic iam singulatim de iure dominico, & patrio, & vxorio, de quo et si ex priore cognosci possit, quid statuendum sit, vere ne sit ius, an similitudine tantum quadam: clarioris tamen explanationis causa & de hoc singulatim explicandum putauit. Videbat vulgo ius quoddam inter parentes & liberos, &c. vocari: nam & quæ liberi parentibus debent, obseruantiam, pietatem, & mutua alimenta; & quæ contra parentes liberis, educationem & defensionem: Ius vulgo vocare solent, & in iuris ciuilibus libris, ius naturale dicitur. Sic Athenis, qui liberos arte aliqua instituere neglexisset, ius erat filio parentem postea egentem non alere. Sic pater filios ex hæredare, abdicare, vendere, prostituere, occidere non temere potest. Filius parentem in ius vocare, vxorem iniussu parentis ducere, &c. non potest. Sic Imperator sub tit. Institut. de his qui sui vel alii iuris nullis, inquit; hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita, in seruos suos supra modum seruire. Maritus rei familiaris augendæ operam dare; magistratum gerere; bellum administrare: vxorem domi, liberos enutrire; ancillas & instrumentum domesticum polire & disponere debet. Hæc igitur mutua inter has personas & distincta officia, iura quoque vulgo dici solent, cuius rei non ignarus Aristoteles ait, iuris quidem umbram & similitudinem ibi esse, verum ius non item: siue ut ipse loquitur, ea iura Politico quidem esse similia, non tamen esse eadem; similia quidem hac re esse videntur, quia omnia sint aduersus alium, alio similia referuntur, quod iuris omnis & iustitiæ est proprium. Cur autem non sint eadem, explicat

hoc

hoc loco Aristoteles, & hanc affert rationem, quia Politicum est inter eos, inter quos est iniustitia & lex: hæc autem iura sunt inter eos, inter quos nec est iniustitia, nec lex. De iniustitia sic hæc formula:

In quibus non est iniustitia, inter hos non est ius Politicum, & proinde non verum, id supra explicauimus.

At inter patrem & filium, &c. non est iniustitia.

Ergo, nec ius Politicum, aut verum.

Assumptionem confirmat ab iniuste factis, id est, ab iniuria, maleficio & fraude: hac, inquam ratione, quia nemo seipse iniuria afficiat, ut infra explicabitur latius cap. vlt. & proinde nec filium, nec seruum, utpote qui sint tanquam partes parentum & dominorum. Quo loco obseruatione dignum est, quod ait Aristoteles, liberos parentum esse tanquam membra: quod & Iurisperiti identidem vsurpant, filium & patrem esse quodammodo eandem personam, vocem filii esse tanquam vocem patris, s. et vero, instit. de inuul. stipul. nempe, inquit Aristoteles, quam diu maneat sub patris imperio & potestate, quam diu suam & propriam non constituerit familiam, quod idem vsurpant Iurisperiti, qui filium emancipatum pro patre familias habere solent: [Iurisperiti omnes homines partiuntur in filium familias, & patrem familias. Patrem familias vocant, qui non est sub potestate patris, puerum etiam annum habentem, propterea quod ipse iam sit princeps & caput suæ familiæ, neque habeat patrem:] Et hoc est, quod ait, εἰς αὐτὴν ἠλθὺν, ubi scribendum εἰς χρεῖαν ἠλθὺν inducta negatione, quæ & à veteri translatione & à Magnis abest, lib. 1. cap. 34. (quam diu, inquit, ἠλθὺν, id est, quam diu erit quantulus, id est, non perueniet ad suam ætatem, αὐτὴν μέρος αὐτῆς, est tanquam eius pars, id est, quam diu non est separatus, est μέρος.) Quod idem & infra iterat Aristoteles lib. 8. cap. 12. Seruus non est ille quidem domini pars, vt filius (neque enim libero cum seruo est societas.) Mendosissime quidam hæc confundunt: Non est vlla societas cum seruo, & proinde nullum ius, nulla societas domino cum seruo. Simile, sicut nulla participatio impij cum Christo, sic nec libero cum seruo vlla societas, sed libero cum libero: Quia tamen est domini res, & seruus totus est domini, quantuscunq; est, vt in Polit. lib. 1. in initio, ea re fit, vt seruus à domino alius vix esse videatur. Inter dominum enim & seruum non est ius proprium, quia nulla

nulla iniustitia inter eos. Inter quos enim est iniustitia, inter eos necesse est esse iniuriam. Sed iniuria inter eos non est. nemo se ipse iniuria afficit. Dominus & filius eadem censentur propter possessionem persona. Et sic cum non iniustitia inter eos, non proprie quoque ius.

νεπαρώμενον ὁδῶν.] Hic de lege. Docet namque à lege sumpto argumtato, verum ius inter eas personas non reperiri. Formula sit ista:

Inter quos nulla est legis communio, neque iuris quoque est.

At inter illas personas nulla est propria dicta lex.

Ergo nec ius.

De propositione supra est dictum. Assumptionem per se claram, explanat tamen hunc in modum, quod inter has personas nulla sit vicissitudo parendi & imperandi: quæ certe inter eos est, inter quos est lex. nam inter ciues cum alia, tum vicissitudo parendi & imperandi reperitur, omnia vere sunt communia. At pater semper in domo imperat, vt & dominus, filius & seruus parent, nunquam vicissim res commeat. [Romæ in Saturnalibus olim imperabant serui in vna cœna, domini debebant illis inservire.] Hac igitur ratione, quod leges proprie neque imperii vicissitudo inter has personas locum habeant, ius quoque proprie locum habere nequit. Quæ ratione & infra Aristoteles lib. 8. cap. 9. ostendit nullum esse ius inter seruum & dominum, quia nihil inter eos sit commune. De marito & vxore postremo loco explicat quidem, esse quidem ius inter istos Politico magis affine, quam sit patrium aut Dominicum, propterea quod posterior hæc ratio in his locum non habeat, id est, quia imperii vicissitudo seu participatio potius inter maritum & vxorem reperitur: Sunt namque in nulla, in quibus maritus imperium, & in quibus vxor habere debeat. Quod nisi fiat, id est, si vel maritus omnia pro sua libidine, vel vxor forte locuples & epiclera administrare concupiscat, Tyrannis existet domestica, inquit Aristoteles pulcherrime in hac sententiam lib. 8. cap. 10. Discerepare tamen, & aliud esse à Politico, propterea quod vt œconomia differat à Politia, seu Republ. ita & ius œconomicum. (Sic enim hic angustius ius vxorium vocat) aliud est à Politico. De differentia Politicæ & œconomiz infra lib. 1. Polit. neque ea est æqualitas imperandi inter virum & vxorem, quæ est inter ciues

ues [principatus enim semper mariti, etiam si quædam vicissitudines] vt autem magna est liberorum cum parentibus coniunctio. ita & mariti cum vxore non est minor, testibus etiam libris sacris. Ergo non est ius proprium, vbi tanta coniunctio non est.

CAPVT VII.

COMMENTARI I.

Τῶ δὲ πολιτικῆ.] Tria fere hoc capite explicantur. Primum iuris Politici partitio: deinde, an ius aliquod sit naturale: postremo de factis iustis & iniustis, & eorum cum iure ipso & iniuria discrimine.

τῶ δὲ πολιτικῆ.] De hac Aristotelica iuris partitione, qua ius politicum partim ait esse natura, partim lege [hoc est, partim naturale, partim legitimum] an vera, & qua in re cum Iuriconsultis & aliis Philosophis discreper aut consentiat, extremo capite nos separatim explicabimus: Nunc partes eius videamus.

Φυσικῶν ἂν τὸ] Iuris est naturalis descriptio, cuius duas affert notas, alteram loci, alteram causæ efficientis seu iudicii. nam iuris naturæ hoc esse proprium, vt omnibus in locis eandem vim & potestatem habeat, quod idem pulcherrime Cic. lib. 3. de Repub. apud Lactantium lib. 6. cap. 8. de lege naturæ [Aurei illi Ciceronis libri interciderunt] nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sub qua loci nota & altera temporis comprehendere potest, quod ius naturæ sit perpetuum, vt pulcherrime Sophocles in Oedipo Tyranno & Imperator in § vlt. institut. de iure nativ. gent. & civil. Ad hanc loci notam pertinet & hæc nota, qua dicatur ius naturæ omnibus etiam beluis esse commune à Iuriconsultis. Altera nota, & τῶ δὲ καὶ, quod ius naturæ sua vi & perse valeat, non vero quia ita hic aut ille statuat, non ex opinioque, sed ex veritate valeat. Veritas naturalis iuris est propria, vt & omnis naturæ: opinio iuris legitimi, teste Aristotele lib. 1. reprehensivum Sophisticarum aperte cap. vlt. in fin. vbi legem ait esse δόξαν, vt & Plato in Mimoe, δόξα τῆς πόλεως. Et Cic. lib. 2. Rhet. veteris in fin. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed innata vis inseruit, & quidem legis verbum apud Græcos νόμος hinc deducere videtur Aristoteles lib. 1. Magn. cap. de substantia

in medio, πᾶσι τὸ νομίζεσθαι, ab existimatione & opinione. Et Plato in *Minos*, etiam idem *lib. 12. de legibus*, νόμον dictum ait quasi νόον. Nam ut inquit Cic. in *legib.* mens civitatis est posita. plerique tamen νόμον πᾶσι τὸ νέμειν, à suum cuique tribuendo dictum putant, teste Cic. *lib. 1. de legib.* Vbi latinum legis vocabulum à dilectu deducit. Ratio autem utriusque notæ seu proprietatis hæc mihi videtur esse: de priorè quidè, quia id naturæ omnis est proprium, omnibus in locis suam vim eandemque tenere, ut eleganter Aristoteles in *problemat. sectiois 15.* De altera, quia plane sunt contraria, natura quæ esse & opinione, ut eo loco *Elenchorum* Aristoteles.

νομίζον δὲ ὁ.] Hic iuris legitimi descriptionem affert, cuius duas commemorat notas; alteram à vi & potestate, alteram à causa efficiente. Nam iuris legitimi hæc esse vim & naturam, ut priusquam decreto sanciantur, sit ἀναξίφορον indifferens, id est, nullam vim habeat, feruari possit, aut non possit. Verbi gratia, in vestibus possum pileum qualemcumque velim gerere, est ἀναξίφορον: si constituatur lex, ne quis holoserico utatur, post constitutionem non est ἀναξίφορον: ea, quæ hanc habent naturam, ut antequam sanciantur, sint licita, sunt legitima. Deinde ius hoc per se suaque vi non valet, id est, naturam non habet parentem, sed hominem, & hoc est, quod ait θῶνται, nam ἴεσει & νόμῳ νη & πείθει idem valent: Sic quodales Græci, Latini ferre, λυπέωω redimo captivum; λυπέωω, pæctium redemptionis vocant.

οἶον τὸ μὲν ἄλλο λυπέωω.] Herodotus in *Erato*, & Thucydides *lib. 5.* scribunt lege fuisse Lacedæmone ad redimendos captivos constitutas duas Minas.

ἢ τὸ ἀγχι θύειν.] Muretus *lib. 8. variarum lectionum cap. 13.* (quem probat Lambinus) scribendum existimat, ἢ τὸ ἀγχι δέει θύειν, ἀλλὰ μὴ ἀπὸ θύειν, inducto δὲ ο, seu potius ex eo facto δέει, id est, Ioui: & in priorè partem traducto, quod Aristoteles ad Aftorum institutum hic videatur alludere, quos scribit Herodotus in *Euterpe*, hunc habuisse honorem, ut Ioui non ouibus, sed capta rem diuinam facerent, quæ emendatio confirmari quoque videtur infra *lib 8 cap 10.* vbi nominatum Iouis fit mentio. Mihi tamen nihil videtur immutandum his de causis; Primum, quia repugnat omnium librorum consensus. deinde ut fateamur eo alluisse Aristotelem, non propterea tamen efficitur eodem prorsus modo institutum illud

illud suæ disputationi accommodare voluisse. nam hoc non agit Aristot. cui quid sit immolandum, sed potius quid sit immolandum, cur hoc potius quam illud. Præterea repugnat ea emendatio toti disputationi: Aristot. namque duas facit legitimi iuris partes, communem vnam, alteram singularem. Commune est, quod non in Titium aut Seium, seu in hunc vel in illum hominè valet, sed in omnes, verbi gratia, ne quis gerat arma, & de hoc agit hic Aristot. eoque pertinent exempla de redemptione & re diuina [id est, immolatione] singulare est, quod vel in certum hominem constitutum, & priuilegiū vocant Romani, exemplum affert de Brasida, Aristot. [in insignis Lacedæmoniorum Imperator] vel in certam rem & negotium, Psephismata vocant Græci. Ex his perspicuum esse puto, cur nihil temere hic sit mutandum. nam τὸ δὲ ο, quod fortasse quibusdam suspectum sit, expressit Aristoteles propter τὸ ἀγχι, quasi diceret, vna ne capra, an duæ sint immolandæ cæces.

ἢ ὅσοι ἐπὶ τῶν.] Diximus iuris legitimi partitionem quandam hoc loco subindicari, quo alterum sit commune, alterum singulare; quemadmodum & Iuriconsulti ius partiri solent, in *fin. Tit. 2. Instit. de iure natur gent. & civil. l. singularia, ff. de legib.* Commune ius vocant, quod in omnes ciues constituitur, huius generis sunt omnia fere, quæ in libris Iuriscōsultorum explicantur: Singularis iuris exemplum affert Aristoteles de Brasida, ut de certo homine. nam huic prætori Lacedæmoniorum fortissimo (cum & Achilli eum comparat Plato in *Symposio*) ob præclaram in Spartam merita, inconsulto dum hostes persequitur interfecto, diuini honores tributi fuerunt, teste Thucydide *lib. 5.* Sic & Ciceroni togato decreta fuit supplicatio, nouo exemplo & singulari: Imperatoribus & belli ducibus solent decerni supplicationes, sic Ciceroni etiam togato. Huius generis sunt omnia, quæ Iuriconsulti vocant Priuilegia, [quicquid enim fiebat in certam personam, erat priuilegium, quod non concedebatur, nisi solenniter congregato populo vniuerso] huius generis sunt, quæ Græci vocant ψηφισματα, omnia, inquit Aristoteles, ψηφισματα, ψηφισματῶν, ψηφισματῶν comprehensâ, Latine hæc dicuntur populi licita, à Cicero, Cornelio Nepote, aliisque, in quibus tamen perperam nonnulli plebiscita reponunt. Sub his comprehenduntur omnia edicta magistratuum, & leges

de certo aliquo negotio, de bello gerendo, de legatione suscipienda, de magistratu alicui conferendo latæ, quales leges innumerabiles cõgessit Franciscus Connanus & Paulus Manutius in lib. de legib. Romanis. Nam ψήφισματα nihil sunt aliud, quam leges ad tempus, seu de certi temporis negotio. Leges autem communes sunt perpetuæ. Est igitur duplex inter ψήφισμα & νόμος proprie dictum, differentia, quod hæc sit communis & perpetua, illud ad tempus & singulare, seu de certo negotio. Quare & Aristoteles infra cap. 10. quia, inquit, omnia singularia legibus comprehendi nequeunt, ea re opus ψήφισματῶν esse ait, & in Polit. lib. 4. cap. 4. in fin. perspicue à lege ista distinguit ψήφισμα, ubi nullum ψήφισμα ait posse esse καθόλου generale. Vtrumque enim sub legitimo & νόμος & ψήφισμα comprehenditur, sed differunt tamen.

δοκεῖ δὲ ἐνίοις.] Locus est satis obscurus. nam postquam dixerat, ius aliud esse natura, aliud lege, quæstionem hic affert, & quorundam contradictionem, eamque dissolvit. Nam Aristotelis & Platonis ætate, & etiam posterioribus temporibus magna fuit quæstio; An ius aliquod sit naturale? Et ait Arist. quibusdam visum nullum esse naturale, omnia esse ciuilia & legitima, quorum hæc fuit ratio, quod naturalia sint immutabilia; iura autem omnia mutari quotidie cernantur. Formula:

Omnia naturalia sunt immutabilia.

At iura omnia mutantur.

Ergo nulla sunt naturalia.

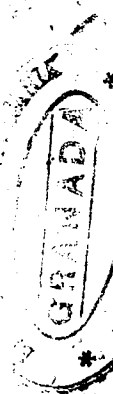
Propositionem confirmat exemplo ignis: ubi notanda est Phrasis: *Et hic & in Persis*; qua & Plato est vsus in *Minoe*, id est, ubique. Est enim hic proverbiale locutio, propterea quod nullas fere gētes Græci præter Persas cognoscebant; hæc enim infestabant oras, nullum præterea Regem norunt Græci. Assumptionem confirmat Aristoteles à sensu ipso ὁρῶντες, verbi gratia, apud pleræque gentes nefas est ducere matrem, quod tamen in Persis iustum fuit, teste Cic. ducere sororem, quod tamen iustum fuit in Ægypto, teste Philone: Sic quoq; Athenis ex parte licebat ducere ex eodem patre sororem; Lacedæmone contra sororem ex eadem matre: in Ægypto vtramq; ducere licitum.

τῆτο δὲ κοινῶς.] Respondet Aristoteles eorum sententiam ex parte non omnino esse veram, id est, negat propositionem omni-

omnimodo esse veram: nam verum non esse, naturalia omnia esse immutabilia; apud Deos quidem id esse verum, apud homines non item. nam apud homines esse quædam naturalia, quæ tamen mutantur, verbi gratia, natura altera manus est læua, altera dextra, altera valentior est altera, quod tamen consuetudine & exercitatione mutari potest, vt robore læua antecellat dextræ, & contra, atque adeo vt vtraque peræque valeat, & fiat quis ambidexter. Quare reprehensa propositione, falsa quoque efficitur complexio nam tametsi iura etiam naturalia interdum mutantur quibusdam in locis, propterea tamen non efficitur, quin alia sint naturalia, alia non item, & hoc est, quod ait ἀλλ' ὅμως ἔστι, &c.

πῶν δὲ φύσει.] Quæri poterat, cum iura mutabilia duorum sint generum, seu varia potius, quænam ex iis proprie naturalia sint dicenda, quæ legitima. Nam vtraque, id est, quæ legitima, & quæ naturalia diximus, mutabilia facti sumus, & ait Aristoteles, facile esse id distinguere: vt utroque exemplo, quod modo atulimus de manu dextra & sinistra, cui comparatur ius naturale etiam mutabile. Nam quemadmodum plerumque sit, vt dextra sit valentior, quam sinistra: ita & in iuribus mutabilibus discernendis, quæ videbimus plerumque & sæpius ad eundem modum, & apud pleræque gentes se habere, ea dicemus naturalia. Ciuilia vero, quæ non plerumque ad eundem modum se habeant, sed quotidie & omnibus fere in locis sint diuersa, quemadmodum mensuræ poculentorum & esulentorum, quas in omnibus locis dissimilimas esse constat, & per singulas ciuitates variare, vt inquit & Iunifconsultus in l. 3. ff. de eo, quod certo loco.

De hac autem quæstione, an ius aliquod sit natura (quod tamen negabat Archelaus præceptor Socratis teste Laetio; & Callides Sophista apud Platonem in *Gorgia*, & posteriorum Epicurei omnes) videatur Plato in *Gorgia* & *Minoe*, & libro primo & decimo de legibus. Cicero libro primo de legibus. Alexander Aphrodisiensis pulcherrime libro secundo de *Animalia* apud quæstionem hanc, an ius aliquod sit natura. Et Simplicius in præfatione *Physicæ ἀποδοσῶς*, eadem de re disputauit pulcherrime Cicero in lib. de *Republica*, teste Laetantio libro quinto.

πρὸς δὲ κατὰ σωθῆκην.] Iura ciuilia duobus verbis exprimit, confessionis seu pacti & utilitatis. Nam σωθῆκη seu pacto & conuentu hominum definiiri iura ciuilia iam supra diximus: Eadem utilitate quoque dirigi certum est. nam vt iura naturalia honestate, ita ciuilia utilitate & vsu communi ciuium ponderantur & constituuntur. Ex utilitate manant iura ciuilia, vt est apud Cic. *lib. 2. vet. Rhet. in fin. & in Orat. pro Caccinna* pluribus in locis. Et *Instit. tit. 1. in fin.* omnia denique Politica ab utilitate proficiuntur, teste Varrone apud Augustinum *lib. 6. de ciuitate Dei cap. 5.* Et hinc grauis illa quaestio, an id proprie sit ius, quod ei, qui plus potest, sit utile, de qua Plato *lib. 1. & 2. de Repub.* & Cic. *lib. 3. de Repub.* apud Laetantium *libro 5. Institutionum.* Perperam igitur Franciscus Connanus *lib. 1. comment. iuris ciuilib.* hæc duo verba ita distinguit, vt prior ius ciuile, posteriore ius gentium, quod vocant Iurifconsulti, intelligendum putet. nam ius gentium maximam certe partem ad ius naturale pertinet, vt est apud Cic. *lib. 3. offic.* & quæ sunt iuris gentium, naturalia dici quoque solent.

ἀπὸ ἀνθρώπων δικαία.] Ius ciuile vocat hoc loco humanum Aristoteles, vt à iure naturali contra distinguat: alioqui etiam, quæ sunt iuris gentium, seu apud omnes gentes locum habent, tanquam naturalia, interdum quoque humana dici solent, quomodo Iurifconsulti fere loquuntur, & Cic. *lib. 1. Tuscul.* Ius hominum vocat, & Liuius *libro quarto* Ius humanum.

ἵπτι ἐδὲ πολιτεία.] Iura ciuilia cur vbique non sint eadem, rationem adiungit Aristoteles, quia neq; eadem est omnium ciuitatum ratio, sed varia & multiplex: apud alios est Democratia, cuius rursus multa sunt genera, apud alios regnum, cuius item; apud alios ἀλιμαρχία, cuius item. Itaque quia variantur ciuitates, videntur & ciuitatū iura, id est, ciuilia iura necesse est: nam leges & iura ciuitatibus congruentia & accommodata esse oportet. Leges, vt inquit Aristoteles, in *Polit.* Rebus publicis seu ciuitatibus, non ciuitates legibus accommodantur, oportet: Sic Tacitus prudentissimus omnium historicorum, qui hodie extant, cum scriberet Romanam historiam, & voluit contexere Liuium, ad suam ætatem per annos 130. vsque ad Traianum Principem, excusans se, cur non tam eloquens, tam eleganti, quam Liuius & antiqui,

stylo

stylo vtatur; propter materiam ait, prout materia, talis oratio. Materia à Liuii & veterum diuersa, quod illi de Democratia, nos de Monarchia & regno, & proinde Respublica, leges: res gestæ sunt aliæ, prout constitutio Reipublicæ, ita & leges [vna duntaxat est optima Reipublicæ forma, vt in regno vero & Aristocratia, & in hac ciuitate [interdum Politiam latine] Ius ciuile à naturali non discrepat, id est, leges omnes ad rationem naturalem accommodantur, quales fere in vna Mosis Repub. fuisse puto accommodatas ad Decalogum, id est, ad summa capita iuris naturalis. De lege vero naturæ videatur Hemmingius, & Philippus in epitome sua *Philosophia moralis*, quo tractatu nil est insignius in eo libello.

τῶν δὲ δικαίων.] Afferit hoc loco iustorum seu iurium comparisonem quandam inter se: nam iusta inter se ita esse affecta, vt genus ad partes. nam quæ quotidie fiant ad iustitiam pertinentia, quæ quidem sunt plurima & innumerabilia, esse singularia, iusta inquam singulorum & quotidiana hominum facta: quorum tamen vnum quiddam esse, quod sit velut κοινόν & commune, quo tanquam norma & regula illa definiantur & dirigantur, verbi gratia, ius esse reddere depositum, quod est commune quoddam. Singularia sunt, reddere huic aut illi depositum, vt si fur deposuerit, & interea dominus repetat, repetat & fur ipse, quæri solet, vtri sit reddendum. De huius generis quaestionibus videatur Iurifconsultus in *l. bona fides, ff. depositi.* Et Cic. *lib. 2. & 3. offic.*

ἄδικα φέροι δὲ τὸ ἀδικηµα.] Hic de factis iustis & iniustis, seu potius de factorum comparisonem cum iure ipso. Quinque hic sunt vocabula, de quibus, quid inter se differant, explicat hoc loco Aristoteles, δικαίον, ἀδικόν, δικαιοµα, δικαιοπραγία, seu δικαιοπραξία, & ἀδικηµα. Latine δικαίον; ius seu iustitia: ἀδικόν iniustum seu iniuria. Est iniuriæ vocabulum est ambiguum, valet namque ἀδικόν & ἀδικηµα: δικαιοπραγία aut δικαιοπραξία iuste factum seu iusta actio: ἀδικηµα iniusto factum. Δικαιοµα vix habet latinum nomen. Quare & Cic. in *verris* verbo Græco δικαιοδξ est vsus perspicuitatis gratia, pro supplicium sumere, seu facere iustitiam: quidam tamen iuste factum & iustum officium reddunt, quæ tamen ad δικαιοπραγία magis pertinent. Ius igitur & iniuria ab iuste & iniuste factis ita differunt, quod illa vel sint natura, vel instituto

tuto (est enim ius vel naturale, vel ciuile) neque requirant, ut quid fiat: hæc vero tum demum esse dicantur, cum quid factum fuerit, verbi gratia, Parricidium est iniustum per se, & natura etiam non factum est ἀδικον: factum vero, id est, ubi parentem quis occiderit, est ἀδικητικόν iniuste factum. Atque ita ius & iniuria, in categoria qualitatis esse videntur, in qua & iustitia: iuste autem & iniuste facta in actione. Δικαιοσύνη autem & δικαιοπορεύσιμος, quæ idem valere videntur, differunt tamen, ut species & genera; nam illud esse speciem, hoc genus; nam omnia iuste facta δικαιοπορεύσιμα vocantur: δικαιοσύνη vero illa duntaxat iuste facta, quæ per iudicem vel arbitrum aut alium aliquem, iniuriam alterius pro altero vindicantem & restituentem, fiunt. Δικαιοσύνη nihil est aliud, quam restitutio iniuriæ & emendatio ἐπανόρθωσις.

DE DIVISIONE IURIS.] Variæ sunt iuris diuisiones. Aristoteles in his libris aliud ait esse vere & proprie, aliud non proprie. Sub illo Politica iura, sub hoc domestica complectitur. Et prætermittit quidem domesticis ad œconomicam facultatem pertinentibus, Politicum (quod his libris, in quibus de facultate Politica explicandum fuit) bifariam secat, nam vel esse naturale, vel legitimum. In qua disputatione Politici vocabulum latius accipiendum iam supra monuimus, ut eo contineantur iura omnia, quibus in ciuitatibus homines inter se vtantur, id est, tam naturalia, quam ciuilia seu legitima. nam utroque iure homines inter se vti etiam in iisdem ciuitatibus certum est; ratione scilicet vsus naturalia iura etiam Politica dicuntur, non vero ratione causæ & originis: nam huius ratione naturalia proprie dicuntur, Politica vero ea, quæ sunt legitima proprie. Quare & Aristoteles in Magn. lib. 1. cap. 34. legitima ait proprie dici Politica, non ratione vsus, sed originis. Ad summam, legitima proprie sunt Politica, ratione causæ & originis naturalia tamen & illa sunt Politica, sed vsus ratione. Ad eundem modum ius ciuile seu priuatum scribunt Iurisperiti lege prima, ff. de iustitia & iure, ex præceptis naturalibus & ciuilibus esse compositum & collectum: Omnibus enim locis, omni tempore & perpetuo valet ius naturale, ius vero ciuile angustissime patet. In Rhetoricis libro 1. Ius partitur in scriptum & non scriptum, ἀγραφον & γραμματέον. Non scriptum vocat & commune ἄγρανον & natura φύσις, quod omnibus est commune: scriptum vero

vero priuatum ἰδιον suum & proprium. Et non scriptum quidem rursus partitur, quod vel sit æquum & bonum ἐπιεικὲς, vel ex virtutis excellentia, ut gratitudo, pietas in parentes, &c. Sic & νόμον partim ait esse scriptum & proprium ἰδιον: partim non scriptum & commune, quod idem infra libro octauo, & libro sexto Polit. & Plato de legibus. Nam νόμος vocabulum est ambiguum, interdum tam late patet, quam iuris vocabulum, ut in hac legis diuisione: interdum angustius de scripta duntaxat lege dicitur, quæ notio est vsitatorum & populariorum, teste Cicerone libro primo de legibus, quem admodum & de Politicis vocabulo supra diximus. Cicero in Topicis. ius partitur natura & instituto; Naturæ duas facit partes, Tutionem & Vtitionem: Instituti tres partes affert, legem, æquitatem, (cuius rursus tres facit partes, pietatem in superiores, sanctitatem in manes seu inferos, & iustitiam aduersus homines) & morem. Et hæc quidem in Topicis. At in partitionibus Ius aliud natura, aliud lege esse ait, & vtrumque membrum partim diuinum, ut religio, partim humanum, ut est æquitas, quæ vel in æquo & bono, vel in referenda gratia tam in bonam quam malam partem, consistit: Alterum tamen membrum separatim diuidit, nam legem esse vel scriptam, vel non scriptam. Scriptam vel esse publicam vel priuatam. Publicæ partes sunt Senatusconsulta, edicta magistratum, leges, fœdera, &c. Priuatæ partes sunt testamenta, & contractus. Non scriptæ partes facit morem & ius gentium. In libro primo ver. Rhetorices ius ait esse vel natura, vel ex utilitate. Naturæ partes facit religionem, pietatem, gratiam, obferuantiam, vindictam: Sub utilitate omnia publica & priuata iura complectitur. Ad summam, eo fere hæc omnia re-cidunt, ut ius aliud sit natura, aliud sit hominum instituto, id est, aliud naturale, aliud ciuile. Sic & tertium, quod sacrum dicatur, quod & Ausonius eleganter in Idyllio decimo quinto inquit:

Ius triplex, tabula quod ter sanxere quaterna.

Id est, XII. Tabularum ius, sacrum, priuatum, & populii commune quod iustum est. Iureconsulti autem ius partiuantur in publicum & priuatum, & hoc rursus in naturale, gentium & ciuile, non tamen Philosophorum sententiæ congruentem. nam etiam si bestis commune ius naturale volunt esse

esse Iureconfulti, quod negant Philosophi *initio lib. i. Polit. & infra lib. 8. & Cic. in offic. cæterarum* quidem virtutum vmbra in bestiis reperiri ait, iustitiæ non item, propterea quod absq; societate nulla intelligatur iustitia, societas nulla absque ratione & oratione, &c.

CAPVT IIX.

COMMENTARI I.

[Ὅτιαν δὲ τῶν δικαίων.] Ne hoc quidem caput à priori diuelli debuit. nam quod modo ὑπερον ἰπισκεπτόν, intelligendum non de libris Politicorum, in quibus nihil eiusmodi reperitur, sed de hoc nostro capite, in quo diligenter explicatur, iuste & iniuste factorum differentia. Quæ summa potest esse huius capituli, quod enim supra *cap. 6.* attigit, hic accuratius explicat de factis iustis & iniustis, propter quæ iustus quis vere aut iniustus dici debeat. Item de facientibus quoque. Alata accuratissima factorum partitione, cum ratione eius quod sponte, & quod inuite, tum ratione eius, quod consilio vel temere.

[ἀδικεῖ ἢ καὶ ἰσχυροῦς.] Quæ iusta sint, & quæ iniusta, inquit, perspicitur ex iis, quæ adhuc sunt explicata, de proportionibus & ratione, de iure patrio, &c. de natura & lege: Nunc de facientibus, qui iusti & iniusti, & de factis, quæ iusta & iniusta sint dicenda, quæ non: Nam potest quidem esse iustum, vbi tamen nulla sit iniuria seu iniuste factum: potest esse iniuria, iniuste factum: vbi tamen faciens non sit iniustus. Et de hac re agit Aristoteles & *lib. i. Rhet. in fin.* Huc quoque pertinent, quæ supra *lib. i.* de sponte & inuite factis, & de consilio sunt explicata. Ex quibus omnibus tanquam fontibus manant Iuriconsultorum disputationes grauissimæ, de casu fortuito, vt incendio, ruina, inundationibus, culpa, diligentia, custodia, de vi & metu, de ira, ebrietate, & id genus aliis negotiorum attributionibus seu euentibus, de quibus *in l. contractus, ff. de reg. iur. in l. quod Nernia, depositi, l. aut facta, de pœnis, l. si aut certo, ff. commodati.*

[ὅτιν ἐκάν τις αὐτῶν.] Primum de iuste & iniuste facientibus, eos iuste & iniuste facere, qui sponte, qui autem non sponte fecerint, eos iuste aut iniuste non facere, nisi ex euentu seu per accidens. nam qui iniustum quid facit inuite, facit ille qui-

quidem iniuste, non proprie tamen, sed ex euentu, quia vt quod fecit, sit iniustum, accidit illi, id est, non tam ratione facientis, quam rei ipsius est iniustum, verbi gratia Parricidium iniustum est, ab ignorante tamen aut furioso factum, proprie iniuste factum dici non debet, sed per accidens, quia scilicet ipsum per se parricidium sit iniustum, non ratione facti aut facientis. Et hoc est, quod ait, εἰς τὸ συμβεβηκε.

[ἀδικεῖ δὲ καὶ δικαιοπραγία.] Quod de facientibus, idem de iuste & iniuste factis, ea definiti τὸ ἐκείνῳ & τῷ ἀδικεῖν, id est, eo quod sponte, & eo quod inuite scilicet fit, nempe ea vere dicenda esse iuste & iniuste facta, quæ sponte, non quæ inuite fiant. Confirmat ex eò, quod sponte facta demum vituperari soleant aut laudari, de quo supra *initio libri 3.* vbi explicauimus ea, quæ sponte fiant, laudari aut vituperari duntaxat. Quare vt in aliis, ita & in his iuste & iniuste factis magnam vim habet id quod sponte, & id quod inuite: adeo quidem, vt id demum iniuste factum vocetur, si sponte fiat: Et hoc est quod ait, αὐτὰ δὲ τὸ ἀδικεῖν, &c. nisi enim erit voluntarium, non erit ἀδικεῖν, quantumuis alioqui iniustum, vt de parricidio modo diximus. Ex quo & hoc perspicitur, reperiri quædam iniusta, quæ tamen non sint iniuste facta. Et hoc est, quod ait, ὡς ἀδικεῖν πῶς ἔστιν ἢ ποῦ. quod vtilissimum est præceptum ad pœnas & multas moderandas, adeo vt si duo idem crimen admiserint, alter sponte, alter inuite, hic sit dimittendus, alter puniendus.

[λέγει δὲ ἐκείνῳ.] Quia magna vis posita est in eo, quod sponte, & in eo quod inuite: de his quæ supra *libro tertio*, hic breuiter exponit, eaque mox ad ipsa iuste & iniuste facta accommodat, & prius quidem quod sponte, id esse ait, quod cum in sua sit potestate, sciens prudensque fecerit, verbi gratia, si quem qua re, quo modo, quamobrem non ignoret, percusserit; Et hoc amplius neque casu, aut vi & metu coactus. nam alioqui non esset in eius potestate: quæ enim fortuita aut necessaria, non sunt in nobis, fortuna plane est extra: vis quoque & metus liberæ potestati sunt contraria. Itaque ad id quod sponte, duo sunt necessaria, scientia, & vt sit in nobis [id est, in nostra potestate, seu libero arbitrio] qua posteriore particula fortuna & vis excluduntur, alterum si absit, non est voluntarium. nam

si quem sciam esse patrem, percussero, metu tamen aut vi subactus: contra vero si à nemine quidem coactus, tamen patrem cum esse ignorem, percussio non erit voluntaria. Eadem est ratio aliarum attributionum, quamobrem, quo sine, ad quem scopum, quo modo, qua re seu organo, de quibus *supra lib. 3.* copiose. Ad facta vero voluntaria, scientia & libertas arbitrii requiruntur. Sic cincto telo aliquem si interfecerit, casus est fortuitus.

τι δὲ ἀγνοῦμεν.] Hic de eo quod inuite, quod pro contrariorum ratione, de priore cognoscitur, esse id quod vel ab insciente fiat, vel quod in potestate facientis non sit positum, puta, fortuitum, vel quod vi fiat. Et hoc est, quod ait *μηδ' ἐπ' αὐτῶν δὲ ὄν τ' βίαι*, ubi non recte scholiastes Græcus pro δ' scribendum putat ἀλλὰ, quasi hoc dicat Aristotel. inuite factum est, quod non est in nobis, sed quod vi adhibita fit. Non recte inquam, nam & omnibus libris repugnat, & his verbis, *ἐπ' αὐτῶν δὲ ὄν* commode altera eius pars intelligi potest, fortuna, et si statim exprimitur altera de vi & metu. Cæterum quia varia sunt ignorantia genera, de quibus *supra* diligenter explicatum est *libro tertio* (sunt enim quæ ignorari non debeant, unde est ignorantia iuris apud Iuriconsultos, & ignorantia rerum per se honestarum apud Philosophos: Est & ignorantia, cuius ipsi nos sumus autores, vt in ebrietate, amore, iracundia, &c.) ea hoc loco commemoranda & diligenter sunt repetenda, propterea quod ex his magna existat iuste & iniuste factorum varietas. Ignorantiam iuris denique ruri admittunt Iuriconsulti, quam tamen in ciuitate non admitterent. Sic septem testes in testamentis constituendis adhiberi debent, si rusticus duos tantum adhibeat, excusatur ignorantia iuris.

πολλὰ γὰρ ἔ τῶν.] Ne quis miretur, quod modo dixerat, etiam à sciente quædam inuite fieri, nempe quod in eius non sint potestate, confirmat hoc similitudine naturalium actionum & perfectionum; quæ & ipsæ scientibus nobis fiant, sed tamen & inuitis, vt senescere, canescere, mori, cibum concoquere, &c. Nam hæc scientibus quidem nobis fiunt, sunt tamen & ἀνεύθια, siue vt loquitur Aristoteles, neque sunt ex iis, quæ sponte, propterea quod natura fiant, neque etiam ex iis, quæ inuite, quod mirum videatur, cum inuitis et nobis ea accidant, & quæ non sponte, ea fiant inuite,

verum

verum dici potest proprie quidem ea nobis inuitis accidere, vt quæ à natura pendeant: quia tamen & nos aliquid adiuuamus (nam & mortem accersere, & retardare canos, furem reprimere possumus) ea re quodammodo & per accidens etiam in nostra potestate dici possunt, & proinde non plane esse ἀνεύθια.

ἔτι δὲ ὁμοίως.] Hic iam accommodat disputationem de eo, quod sponte & quod inuite ad ipsa iuste & iniuste facta, nimirum & in his locum habere euentum seu accidens. Summa est ista, vt alia omnia facta, ita & iuste & iniuste facta, eo quod sponte dirigitur & æstimantur: vt si sponte fiant, proprie ita dici debeant, si non sponte, non proprie, sed ex euentu seu per accidens. Rationem cur per accidens, *initio huius cap.* attulit Aristot. & ibi explicauimus. Exempla affert ipse Aristot. de iniuste factis vnum, alterum de iuste factis ex euentu.

τῶν δὲ ἐκείνων.] Prioris diuisionis, qua facta in ea, quæ sponte, & ea quæ inuite tribuimus, hic prius membrum *ἕποσθ' ἰρίεσθ'* quadam hoc amplius partitur: nam ea quæ sponte, vel sciti consulto, vel non consulto seu temere. Omnia namque, quæ facimus, si sponte ea vel cogitato, vel temere & impetu quodam facere solemus: Consulto seu consulto fiunt ea, quæ antegressa deliberatione seu cogitato fiunt: non consulto seu absque *προαγέσθ'* sunt ea, quæ nulla antegressa deliberatione, temere, impetu, & ardore quodam fiunt, vt Clodius Milonem consulto aggressus est, quia cogitato & deliberato animo: Milo Clodium occidit non consulto, sed ex tempore arrepto animo ad se defendendum. Huius generis sunt, quæ ira aut simili perturbatione fiunt: hæc non fiunt consulto, fiunt tamen sponte. Atque ad hunc modum & *supra libri 3.* *initio* explicatis eo quod sponte, & eo quod inuite continuo de *προαγέσθ'* explicat. Vnus autem tam huius *ἕποσθ' ἰρίεσθ'*, quam prioris diuisionis (cuius tamen vsum iam attulimus) infra perspicietur.

ἐπιών δὲ ἐπὶ βλάβων.] *βλάβη* ab aliis redditur noxa, à pleuricque damnum: rectius fortasse fraus, propterea quod damni vocabulum angustius esse videatur, vt quod ad rem familiarē duntaxat pertineat, & Græce dicitur *ζημία*, de quo *sup. cap. 4.* *βλάβη* a hoc loco omnia complectatur in eōmoda, quæ ab aliis inferuntur, damna rei familiaris, maledicta, stupra, vulnera, mortes, quam late apud veteres, & in primis apud Cicero.

fraus

fraudis patet vocabulum. Est enim ambiguū: nam & pro dolo, quod vulgo est notum, & idem quod βλάβη hoc loco, interdum valet; possit & incommodum reddi. nam & Cic. in lib. de fin. βλάμματα reddit incommoda, ut ἀφελήματα commoda. ceteroqui & apud Græcos βλάβης & βλάμματος vocabula angustius prærumque de re familiari dicuntur, ut apud Demosth. in Myliam, vbi leges affert πῶδε τῆς βλάβης; & accommodate ad hunc locum scribit: si βλάβη esset sponte facta, pœnam fuisse dupli, si inuite, simpli. Nunc ad rem: Aristoteles igitur cum videret tria esse vulgo v̄sitata vocabula fraudum, nempe quibus alius lædatur ab alio; ut disputatio sua prior (quod diligenter in his libris seruat) moribus congruat, ostendit, quemadmodum hæc vulgo v̄sitata fraudum vocabula ad priores partitiones accommodari possint, & prius quidem de eo quod inuite, cuius quia duæ sunt partes, ignorantia & non esse in potestate; hinc duo quoq; fraudum vocabula existunt. Posterius de eo quod sponte, quod ipsam quia vel sit consulto, vel temere: hinc quoq; duo videbantur existere debere fraudum vocabula. vnum tamen duntaxat affert, propterea quod disputatio de proæresi, non tam vulgo & magistratui, quam philosopho sit nota. Satis est magistratui, si quid sponte & voluntate fiat: animum hominis, & an qui fecit, sit probus, an improbus, non ita scrutatur teste Aristot. lib. 8. Magn. quare vno communi nomine ea quæ vel consulto, vel non consulto fiunt, quia omnia sponte, ἀδικήματα recte dicuntur. De his tribus fraudum generibus Aristot. eodem modo agit, sed brevius lib. 1. Rhet. in fi. Cic. lib. 1. Offic. duo duntaxat fraudum genera, eaq; longe alia commemorat, quorū alterum vi, alterum dolo. Verum ea Ciceronis distinctio nō tam principia, quam modum actionū attingit.

ὅταν μὲ ἐν πειρασμῷ.] Diximus ex eo quod inuite, duo manate fraudum genera, alterū propter imprudentiam, alterum quia non sit in potestate. Hæc duo hic explicat Arist. & de potestate quidem prius: ait igitur si quid fiat πειρασμῷ, id esse ἀτύχημα, infortuniū Latine dicere possumus, seu potius duobus verbis, fraudem fortuitam. Nam infortunii verbum cum apud Cic. non reperitur; tum nō tam factum fortuitum, quod valet ἀτύχημα, quam calamitatem aut aduersam fortunam ἀτυχίαι seu ἀτυχές valet. Infortuniū igitur ea est fraus, quæ πειρασμῷ inferatur, id est, præter communem hominum opi-

nionem,

nionem, & contra rationem quodammodo. nam fortuna rationi est inimica, inquit Aristoteles lib. 11. Physicæ, verbi gratia, si recto quis decidens prætereuntem suo casu forte opprimat, est fraus fortuita. Si venator feram persequens, hominem in vepero delitescentem pro fera interfecerit, seu traecerit, vbi plane res non est in nobis, sed extra nos ἀτυχίματα dicuntur.

ὅταν δὲ μὴ πειρασμῷ.] Alterum fraudis seu noxæ genus, ἀμάρτημα Græci, peccatum & erratum vocant Latini. Hoc igitur ait esse fraudem eam, quæ non sit illa quidem πειρασμῷ, nec opinato, sed sit absque malitia tamen, sit non animo nocendi. Exempla affert Aristoteles paulo supra. ὅταν μήτε ὄν, μήτε ὄ, &c. vbi factum quidem non in fortuna, sed in ipso est positum, per imprudentiam tamen potius admittitur, quam malitiam, quod multis modis accidere potest, ignorando quem quo modo, qua re seu organo, & cuius rei causa, verbi gratia, si quis alterum lædat aut vulneret, vel pungere duntaxat excitandi causa voluerit, aut cum alio gladius se exercens, illum imprudenter læserit. Quod genus, quia ut dixi, multimodis accidit, ea re præterque eo confugere solent excusantes errorem, imprudentiam, &c. qua de re apud Rhetores.

ἀμάρτημα ἢ ἴδιον ἢ ἄλλο.] Planius hic differentiam inter hæc duo fraudum genera exponit. nam peccatum esse tum, cum in ipso peccante fraudis aut noxæ principium aut causa fuerit: infortuitum vero vbi principium totum fuerit extra, neque in facientis potestate. Atq; hæc quoq; ratione illi peccare dicitur, ut in quo aliquid sit sitū, & qui non facere potuerat: hic non item, ut in quo nihil sit positum, nulla prorsus sit culpa.

ὅταν δὲ εἰδώς.] Adhuc de fraudibus eius, quod inuite; nunc de eo quod sponte: quod quia bipartitum fecimus, vñ consulto, alterum temere. Aristot. omnia quidem quæ sponte & à sciente fiunt, siue consulto siue inconsulto, ostendit esse quidem illa iniuste facta, in hoc conuenire omnia: discrepare tamen, quod ex consulto factis faciens ipse iniustus & improbus, ex alteris nō item esse dicatur. Et hic est vsus huius διαμεσεως, qua cognoscamus, quis vere iustus aut iniustus sit dicendus, quis non. Primum igitur de iis, quæ non consulto, licet sponte & à sciente & prudente fiant: esse quidem illa vere ἀδικήματα seu iniuste facta, cumque qui ea faciat facere iniuste,

iniuste, non tamen iniustum propterea aut improbum esse. Ratio est hæc, quia non malitiose aut nocendi studio ea faciat; exemplo sit ira, & alia perturbationes necessaræ & naturales, natura nobis insitæ, amor, libido, cupiditas, &c. vt si quis philtro præfinito amoris causa amantem interficiat, ex his vitæque perturbationibus perspicuum sit, quædam etiam sponte & à sciente peccari, nõ tamen nocendi studio & malitiose. Et hac ratione ita qui peccat, improbus aut iniustus dici nequit, vt iratum, qui alteri nocuerit, nemo iniustum aut improbum dixerit, eo quod non de industria, sed animi commotione fecerit. Quare eleganter vetus poeta ira factum ab eo quod consulto, distinguit, hoc senario. *πὸ ἐν θυμῷ*, &c. vbi *ἐν θυμῷ* idem valet, quod *ἐν ἀπονοίας*, vt apud Demosth. in *Mydiam*; Leges, inquit, morte & perpetuo exilio puniunt eum, qui hominẽ occiderit *ἐν ἀπονοίας*: qui vero *ἀκρίστως* inuit, eum venia dignũ indicant. Quo loco quod *ἐν ἀπονοίας*, idem paulo post dicit, *ἐν ἀπονοίας*, quibus contrarium facit *ἀκρίστως*, quod idem facit Aristot. lib. 4. *Polit. in fin.* nam subtilis hæc Philosophi distinctio inter *ἐκείστων* & *ἀκούρεστων*, non obseruatur plerunq; a plebe & oratoribus: nam vocant hi omnia etiam, quæ *ἀκούρεστω* sunt *ἐκείστω* & contraria *ἀκρίστω*. Quo confirmatur explanatio illa nostra superior, vbi rationem attulimus, cur vno nomine tam ea quæ consulto, quam quæ non, id est, omnia *ἐκείστω* dicantur *ἀδικήματα*.

ἔτι ἄλλο.] Duo affert argumenta, quibus ostendat iratum non agere consulto. Prius est, quia iratus non incipiat, non prior lædat, sed is potius, qui irascendi causam illi dedit. Formula:

Qui consulto nocet, is prior & vltro nocet, etiam non violatus.

At iratus non nocet, nisi laceffit.

Ergo non consulto.

ἔτι δὲ ἄλλο.] Alterum argumentum, quia fraude ab irato facta, non de facto, sed de iure quæstio esse solet. Formula:

Qua consulto, in his non de iure, sed de facto queritur.

At in his, quæ per iram, contra se res habet, id est, non de facto, sed de iure queritur.

Ergo ea qua per iram, non sunt consulto.

De iure & de facto querere verba sunt Rhetorum, quibus & Iurisc. vtuntur, apud quos crebra est mentio quæstio-

num iuris & facti. *l. i. ff. ad Vlpianum.* Cic. in *Miloniana facti*, inquit, *quæstio est in eculo, iuris in iudicio.* Facti quæstio est, cum de ipso facto dubitatur, vt apud Cic. *pro Roscio Amerino*, an Roscius parentem occiderit. Et *pro Cæcina*, an Cæcina de fundo suo sit deiectus. Iuris est quæstio posterior, nõpe vbi de facto iam constat, vt in *Miloniana*, an Clodium Milo iure occiderit. Nunc ad rem. Propositio est perspicua. nam qui cogitato & malitiose alicui nocet, scit profecto iniuriam se facere, seu, vt inquit Arist. *ὁ δὲ ἐπιβουλεύων*. Sic enim hæc verba accipi debent, & accommodanda etiam sunt. nam qui hoc agit, vt insidiosè aliquem occidat, vt cogitatam necem alicui offerat, is profecto excusare se non poterit. Iuris aut iniuriæ quæstione, si de eius consilio & cogitatione constet: itaq; factum occidisse se negare solet. At iratus (quæ erat assumptio) contra factum quidem non dissimulat, fateretur, inquit Arist. factum, sed iure se fecisse defendit. Rationem adiungit hæc; ira namq; est ob iniuriam *φαινομένη*, quæ est, quasi definitio iræ? nam vt ait Cic. *lib. 4. Tuscul.* Stoicos imitatus (quo modo & Aristot. fere *lib. 2. Rhet.*) ira nihil est aliud, quam libidini eius, qui videatur læsisse iniuriam.

ἔτι ἄλλο ἐν.] Quod dictum in iis, quæ per iram, quæri de iure, non de facto, id à dissimili contractu exemplo explanat hoc loco. Nam aliter, inquit, se res habet in contractibus (verbum *συναλλάξιμος* enim angustius hic accipitur quam supra) seu inter contrahentes non de iure, sed de facto potissimum quæri solet, an gestus sit & celebratus contractus, an pecunia soluta nec ne: quam sibi solutam negat creditor, aut debitor, cum inquam se vendidisse equum ait venditor, negat emptor; quæ quia absque nocendi studio & ab æquitate discedendi non fiunt (alter enim contrahentium negat, quod alter ait fraudandi causa) ea re prudenter ait Aristoteles, abesse non posse, quin contrahentium alter sit improbus, nisi si obliuione id fiat, vt si creditor solutionis sibi à debitore factæ immemor, vt interdum fit, eam plane sibi factam esse neget, hic vtique, vt cui non astit nocendi studium, improbus dici nequit. Cæterum quod ait Aristot. in contractibus de facto duntaxat quæri, id non ita accipiendum est, quasi nullæ iuris quæstiones de contractibus existant, quas constat esse innumerabiles: & in quibus tanquam in materia sua versetur Iurisc. consultus (quæstiones contractuum materia Iurisc. conf.)

sed ita

sed ita potius, quod inter ipsos contrahentes de facto potius ambigatur: primum, an sit factū, deinde an hoc vel illo modo, ex quibus facti attributionibus seu varietatibus postea iuris quaestiones existunt. *l. si ex plagis. §. in diuo. ff. ad l. Aquilianam.* Et Cic. in *Topic.* quaestio facti est oratorum; iuris Iunilconsultorum.

ὄψε οὐ μὲν οἴεται.] Obscurior est versiculus, cuius tamen hanc puto esse sententiam: dixerat modo, eos, quorum alter per iram læserit alterum, de facto consentientes ὁμολογήσαντας, de iure tantum inter se dissentire, postea intericit Aristor. (quod illi est vñctatum) ὁ δὲ ἐπιδολεσύων; id est, at enim qui insidiatus id est, insidiosose seu consulto nocet, non ignorat se iniuriam facere alii, quam interiectionem supra explicauimus, & suo loco accommodauimus. Mox redit ad iratum & ab eo casum, & ait ὄψε οὐ μὲν, &c. Itaque, inquit, alter quidem, nempe læsus iniuriam se accepisse ait, alter nempe iratus negat, quia ab illo ante sic læsus: nihil enim aliud hoc loco dicit Aristoteles, quam eos non de facto, sed de iure inter se cōdicere. Dominus Muretus hanc clausulam vt spuriam Latine nō reddidit, quod mihi non probatur, cum quia libris omnib. repugnat, rum quia huius clausulæ non incommoda sit sentētia, quam expolui, & quo modo sit accommodanda.

αὐτὸν δὲ οὐ παρορρήσειας.] Diximus iniuste facta partim fieri consulto, alia non item. De his explicato; nunc de illis; quorum hanc vim esse ait Aristor. & proprietatem, vt ex his solis iniustus quis dicatur, & vere sit, nempe si vel à proportionē (quo pertinet ius in tribuendo) vel ab æqualitate (quo iusemendationis) discesserit. Ad eundem modum & iustus demum is dicitur, qui iuste fecerit consulto: nam iuste facere etiam non consulto quis potest, modo sciens. Ad summam, facta ipsa tam iusta quam iniusta, solo eo quod sponte, seu sola scientia æstimantur: auctores vero vt iusti vel iniusti sint, hoc amplius præter scientiam necessaria quoque est παρορρήσειας; quod idem in omnibus virtutibus & vitiis ostendimus supra *lib. 2. cap. 4.* videantur & quæ supra *cap. 6.* initio.

τῶν δὲ ἀκρίτων.] Tota fere disputatio de scientia & παρορρήσειας eo pertinet, vt videamus, quæ fraudēs aliæ aliis magis sint puniendæ, quæ minus. Itaq; Aristor. extremo cap. distinctione adhibita id explicat. Ait igitur fraudēs eas, quæ non sponte, partim mereri veniam, partim non item. nam ex superioribus

ribus constat iniuste facta omnia, vel sponte fieri, vel iniuste: de iis quæ sponte, certum est ea vix mereri veniam; de iis quæ iniuste, quæ ἀμαρτήματα seu peccata diximus vocari, distinguit nempe ea denuum veniam mereri, quæ per imprudentiam fiunt, quæ vero non per imprudentiam, licet ab imprudentibus, non item. Furtiosus facit per imprudentiam, ebrisus imprudens, qua de re diximus supra *lib. 3. cap. 1.* Aliis id verbis expressit Aristor. in *Magna Imprudentia*, inquit, cuius ipsi nō sumus auctores, excusatur & veniam meretur: alia nō item, vt sit in ebrio. Recte autem hanc distinctionem ab imprudentia petit Aristor. eo quod de peccatis seu iniuste factis agit, quæ inscientia seu imprudentia desiniri diximus. Nam iniuste facta fiunt, vel per ignorantiam, vel per vim.

ἄλλο παρὰ τοῦ δὲ, μήτε.] παρὰ τοῦ naturale vocat, inquit scholiastes Græcus, potus & cibi cupiditatem: humanum, voluptatem, dolorem, misericordiam. non recte, nam naturalia & humana Pathe sunt eadem: quæ enim supra paulo pathe necessaria & naturalia, & quæ hominibus accident, eadem hic humana & naturalia vocat. Eadem igitur sunt pathæ naturalia, necessaria, humana, homini accidentia, vt ira, dolor, voluptas, amor, &c. sic Cicero pathe perturbationem vocat more stoicorum: Varrō pathe; scit enim esse conueniens Latinum verbum. De his autem id hoc loco significat Aristor. veniam ea mereri, vt pote quæ licet à scientibus, non malitiose tamen & male deliberato animo, vt paulo supra dixit. Qui locus diligenter est notandus, & Iurisconsulti iram & similes animi impetus excusare solent aliquatenus. *l. aut facta. ff. de pœnis, l. quicquid. ff. de reg. iuris.* Sed hac de re & supra *lib. 3. cap. 1.* Notandum & hoc, ea quæ per pathe fiunt, hic ab Aristor. numerari inter ἀκρίτων, cum tamen modo supra inter ἐκρίτων, & certe à scientibus accident. Dicere possumus cum scholiaste Græco verbum ἀκρίτων latius interdum patere & complecti etiam ἀπαρρήσειας, quod paulo supra nos oratoribus vñctatum esse ostendimus. Pathe igitur proprie quidem sunt ἀκρίτων, quia cum scientia: improprie tamen latius sunt & ἀκρίτων, quia ἀπαρρήσειας absq; malitia.

CAPVT IX.

COMMENTARIUM.

Ἀπορρήσειας δὲ αὐτῶν.] Duo huius capituli membra faciamus: quorum

quorum priore ex positis quinque quæstionibus explicentur quatuor, & quidem duæ potissimum. Posteriore refellitur vulgus opinio existimantis iustitiam & iustum rem esse facilem, nostrique arbitrii; extremo capite est & ἐπίμεινον quoddam satis alienum.

ἔργων ἢ ἐῖ ἐστίν.] Primæ quæstionis occasionem arripit ex Euripidis in *Bellerophonte* dicto à communi hominum opinione abhorrante, ubi parricidium excusans seu commemorans; *filium matrem*, inquit, *perenni, verbuli ut dicam, meam, sponte ἔχῃ sua ἔχῃ mea, aut sua, sed non mea: vel volens volentem, seu volentem non volens*. Repugnat enim sententiæ communi, est παρὰ νόμον & ἄτοπον dicere, seu sponte & voluntate aliquam esse peremptam, nemo mortem appetit, ubi nulla viget necessitas aut calamitas. Frustra igitur hæc laborant interpretes, in explicanda Euripidis verborum absurditate.

πότερον ἢ ὄς.] Hic demum quæstionem primam exponit, an sponte quis accipiat iniuriam, an volenti fiat iniuria, ut Iuriconsulti loquuntur, ut si volens quis veneat, & seruus fiat, *l. 1. §. vsq. adeo. ff. de iniuriis*. si cui furtum fiat volenti. *l. inter omnes §. penult. de furtis*. Si volens scæmina rapiatur, *l. 1. in §. C. de rapto virginum*. Si consensum creditorum à debitor solioqui etiam non soluendo, quis aliquid emat, *l. nemo ff. de iur. iur. reg. iur.* Sic minus si quis accipiat, quam sibi debeatur, idq; æquo animo ferat, & reliquum debitori remittat, acceptum ferat, quæritur, an iniuriam accipiat. Sic apud Theologos conuicia, verbera & id genus alias iniurias si quis patienter ferat, quærit potest, an accipiat iniuriam? Late igitur patet hæc quæstio, & ad vitam communem esse perutilis. Aristot. eam in *Magnis* planius, hic obscure, admixtis aliis quæstionculis, explicat, rectæ tamen rationi & iur. sc. congruentem. Quærit igitur primum, an iniuriam accipere sit ἐκείσσιον, an vero ἀκείσσιον. Deinde utrumcunque tandem sit, an sit totum, an ex parte, siue ἐκείσσιον siue ἀκείσσιον. Idem quærit de iure accipiendo, an ius suum accipere seu ius suum obtinere potius (*δικαιῶδες* vocant Græci) sit ἐκείσσιον, an ἀκείσσιον, & utrumcunque & hoc sit, an totum, an ex parte, & primum quidem iniuriam accipere esse ἀκείσσιον non explicat statim: totum ne sit, an ex parte, de eo videri esse ait totum, quia eius contrarium sit totum, id est, quia iniuriam facere totum est ἀκείσσιον (de quo

quo priore capite.) Ergo & iniuriam accipere, est totum, siue ἐκείσσιον, siue ἀκείσσιον.

ἢ ὄς ἄρα ἄπαν.] Id est, quia ἀδικεῖν totum est ἐκείσσιον, erit & ἀδικεῖσθαι totum siue sit, siue aliter, siue ἐκείσσιον siue ἀκείσσιον.

ὁμοίως δὲ ἢ.] Ad eundem modum ius obtinere, totum videtur, siue ἐκείσσιον, siue ἀκείσσιον, quia eius contrarium seu relativum, ius reddere seu facere, totum est, nempe ἐκείσσιον.

ὡς ὄλονται.] Id est, cum eadem sit contrarium ratio: certe rationi est consentaneum, ut quemadmodum se habet ἀδικεῖν; ita & se habeat ἀδικεῖσθαι & ut δικαιοπραγεῖν seu δικαιοῦν; ita & δικαιῶσθαι.

ἄτοπον δὲ αὐτὸ δέξαι.] Adhuc quæstiones duntaxat proposuit, hic explicat, & prius de δικαιοῦσθαι: deinde de ἀδικεῖσθαι. Quid sit δικαιοῦσθαι & δικαιοῦσθαι, supra explicauimus. Nam δικαιοῦσθαι is dicitur, qui quod suum est assequitur, quod sibi debetur, id est, ius suum obtinet, siue bonū siue malum auctoritate iudicis vel arbitri. Nam apud hos plærunque locum habet δικαίωμα & δικαιῶσθαι: potest tamen & apud priuatos locum habere, si sua sponte quis alteri suum ius, & quod illi debetur, tribuit. At igitur Aristoteles δικαιοῦσθαι partim esse ἐκείσσιον, partim ἀκείσσιον, id est, ius obtinere quemque suum, nunc volentem, nunc inuitum. Absurdum, inquit, sit, dicere, totum esse ἐκείσσιον: nam multos videas δικαιοῦσθαι inuitos, qui ius obtineant inuiti, ut in malis, qui puniuntur δικαιοῦσθαι, sed inuitus; qui minus accipit quam sibi debeatur, à iudice, δικαιοῦσθαι ratione iudicis, non tamen ita volens, ut qui malit amplius & totum. Est igitur δικαιοπραγεῖν totum est ἐκείσσιον, ut priore capite explicauimus; δικαιοῦσθαι tamen totū non est ἐκείσσιον: ut quia reperiantur, qui ius quidē obtineāt, sed inuiti.

ἐπι ἢ πῶς.] Tertiam hic quæstionem intericit etiam de accipienda iniuria, de qua totum fere est caput, ut priora sunt de faciunda: an qui iniuste quid patitur, patiarur & iniuriam omnis. Quo verbo postremo hæc quæstio prioribus est accommodanda, quod neque alii, neque scholiastes Græcos vidit: nam ut in prioribus quæsitum fuit de toto seu omni, ita & hic, an omnis iniuriam accipiat, cuiusque iniustum aliquid fiat. Quæstionem hanc Aristoteles dissoluit comparatione actionis & perpassionis, & quidem accommodate: nam iustitiæ, quæ ut minimū inter duos semper est, hæc duo tanquam extrema semper consideranda sunt: facit alter ius, obtinet

alter : alter facit iniuriam, accipit alter, & hæc quidem de Methodo. Est autem hæc quæstio vtilissima & ex qua & priores duæ sunt intelligendæ. Et si de hac, id est, de verbo ἀδικεῖσθαι iam supra satis videbatur explicatum *cap. 8. initio*, conclusione vtitur ista : Quæ actionis, eadem & perpeffionis est ratio. Ergo vt per accidens iusta & iniusta quis facere potest, ita & perpeti. De faciendo dictum est supra *initio cap. 8.* hic de perpetiundo. Diximus namque supra res iustas & iniustas per accidens quem facere, qui eas non sua voluntate, sed coactus faciat : per se vero, quando sua sponte. Et hæc quidem in rebus iniustis ἀδικεῖν, illud ἀδικεῖσθαι ἄδικον. Græci dicunt: Latini illud rem iniustam facere, hoc iniuriam. Quare vt in actionibus, aliud est rem iniustam facere, aliud facere iniuriam: illud per accidens, hoc per se: ita & in perpeffionibus aliud est ἀδικεῖν, aliud ἀδικεῖσθαι, seu Latine, aliud iniustam rem perpeti, aliud iniuriam. Ex quibus perspicuum est, posse quem iniustam rem perpeti, qui tamen nullam accipiat iniuriam, verbi gratia, adultera, rem iniustam perpetitur, iniuriam non item. Sic igitur dicamus, omnes qui iniuriam, & rem iniustam perpeti, sed non contra, id est, non omnes qui rem iniustam, etiam iniuriam perpeti, quæ sunt quæstio. Quod autem de re iniusta & iniuria, idem de re iusta & iure dici potest, quod de iniuria accipienda, idem de iure obtinendo, nam vt qui rem iustam obtineat, non statim dicendus sit ius obtinere, sed qui hoc, illam dicendus sit obtinere. Aliud est igitur vt δικαία πράξειν rem iustam facere & δικαιοπραγεῖν seu δικαιοῦν ius facere seu reddere, quæ duo sunt actionum propria: ita & aliud est δικαία πάσχειν, rem obtinere iustam, & δικαιοῦσθαι ius suum obtinere. Coniungenda sunt scilicet δικαία πράξειν, & πάσχειν, & δικαιοπραγεῖν, ac δικαιοῦσθαι. Hinc discipuli non accipiebant iniuriam, quia triumpharunt cum persequerentur à Saulo; iniuria enim fit nolenti. Iniusta quidem est actio persecutio.

ἀδύνατον ἢ ἀδικεῖσθαι.] Præclara est hæc clausula, qua prioris de actione & perpeffione comparationis, tanquam conclusio & confirmatio continetur. Nam, inquit, quod diximus, vt agere ita & perpeti, esse accipiendum, id verissimum est, neque enim vnquam iniuria potest esse perpeffio, nisi & sit illatio, & tanquam actio: & sic nisi sit actio, non erit perpeffio. Fieri, inquit, non potest, vt iniuriam quis accipiat, vbi nemo

nemo est qui faciat: & rursus, ius obtinere nemo potest dici, nisi si constituatur qui velut faciat & reddat. verbi gratia, si ignorans quis alium percutiat, percussus non accipit iniuriam, eo quod percussor non faciat, vt pote ignorans: iniustum tamen quid hic facit, & ille perpetitur. Itaque vt iniuria proprie accipi dicatur, in primis spectandus est is qui fecerit, qui eam inferat, vt hoc loco dicitur, & iam explicauimus. Spectandus tamen & is erit, qui perferat, vt mox explicabimus: nam vt quis (sciens prudensque alii noceat, etsi à sua parte ad faciendam vere iniuriam, omnia perfecit, si tamen non nolenti noceat, proprie iniuria accepta dici nequit, quod volenti non fiat iniuria, de quo mox. Hinc quærunr Jurisconsulti, an furtum faciat, qui rem alienam domino volenti (quod tamen ipse cum auferret, ignorabat) auferat. *l. inter omnes. §. penult. ff. de furt.* Hinc iniuria tanquam norma sua definitur scilicet voluntario. Fieri non potest, vt accipiat iniuria, vbi nemo est, qui eam fecerit, vt si furiosus occidat aliquem, non facit iniuriam, proinde interfectus non accipit iniuriam, sed accipit rem iniustam. Sic & is qui fecit, fecit rem iniustam.

Quæri potest; an Christus crucifixus acceperit iniuriam? Duo termini hic considerandi, agens & patiens, si alterutrum desit, non erit iniuria: iniuria vt fiat nolenti necesse est. Iudæi ne volentes fecerunt? voluntas in sciente est, qui ignorantia quid faciunt, in iis non vere potest dici voluntas, cum non fecerint voluntate & ignoranter, non fecerunt iniuriam. Aliter tamen de hac re disputari potest, negatur, quod fuerit in Iudæis ignorantia. Non omnis ignorantia tollit voluntatem, sed talis demum, cuius ipsi non sumus auctores.

εἰ δὲ ἔστιν ἀπληρῶς.] Confecta hac quæstione de discrimine iniuriæ, & rei iniustæ, confecta & altera de iure obtinendo: redit ad primam; an volenti fiat iniuria? quam vno hoc argumento dissoluit, non fieri inquam, quia omnis iniuria sit malum quiddam & turpe, id quod *supra lib. 3.* est explicatum, vbi ostendimus voluntatem esse extremi seu finis, id est, boni aut veri in viro bono, aut opinari in improbo & in incontinente. Hæc igitur vna est ratio, quam in *Magnis* apertius expressit, cur nemo sponte iniuriam accipiat. Hoc autem loco non tam aperte: nam contradictiones potius resellit, ex quibus tamen eadem illa ratio elici optime potest.

Contradictiones autem sunt duæ : affert namque duos qui sponte iniuriam accipere videantur.

ei δὲ ἐστὶν ἀπορίας.] Hic de priore, nempe de incontinente, qui sponte iniuriam accipere videatur, quod sponte sua sibi noceat. Formula, quam integram affert Aristoteles, quod ratum est.

Qui sponte nocet alii, is ei facit iniuriam.

At incontinens sponte sibi nocet.

Ergo & iniuriam sibi facit.

Ex qua quidem conclusione non hoc tantum sumatur, sponte sua quem iniuriam accipere, sed istud præterea, sibi ipsi quem facere posse iniuriam, quod ipsum non minus est controuersum ; an sibi ipse quis iniuriam facere possit. Sed de hac quaestione infra cap. ult. Redit igitur ad rem propositam, & assumptionem etiam amplificat. hoc est, incontinentem non tantum sibi ipsum nocere sua sponte, sed alios quoque ipsi libenti iniquè nocere libenter. Quod quidem est perspicuum, incontinentem & sibi ipsi multa mala parere sua sponte, & non coactum, scientem & prudentem, & ab aliis quoque multa ipsi afferri mala & incommoda. Incontinens in potu sibi ipsi multum nocet : in Venere, ab aliis multa accipit incommoda. Atque hæc quidem est contradictionis formula & expositio. Verum Aristoteles propositionem falsam esse ostendit, qua dicitur is iniuriam facere, qui sponte nocet alii. Quam quidem propositionem confirmarunt aduersarii hac ratione, quod iniuriam facere nihil sit aliud, quam sponte alii nocere. Hanc igitur iniuriæ faciendæ definitionem vitiosam esse ostendit Aristoteles, neque satis plenam : nam addendum illi præterea, contra eius, cui nocetur, voluntatem. Hæc, inquit, plena est definitio τῆς iniuriæ faciendæ, sponte sua nocere alii contra eius voluntatem. nam ut actio, ita & permissio voluntate definitur. Quare is demum iniuriam accipere dicitur, cui repugnanti, nolenti & recusanti quid fiat iniuste, & hoc est, quod ait Aristoteles, ἀδίκως τε καὶ ἄνευ, &c. cuius hæc sit formula :

Nemo sponte iniuriam accipit.

Nemo enim vult.

Ergo nec incontinens.

Cur autem nemo velit iniuriam accipere, rationem diximus initio, quam hic tandem expressit Aristoteles, quia nemo

nemo velit, nisi id quod sit bonum. At iniuriam accipere, vt puniri, &c. est malum. Quare & de incontinente, ita est statuendum, vt ne eum ipsum quidem, velle mala ea, in quæ tamen sua ipse sponte se præcipitat: sponte quidem mala suscipit incontinens, i. e. sciens prudensque, sed tamen contra voluntatem, id est, contra rectam rationem (cuius propria est voluntas) parens & victus propriis cupiditatibus : nam quæ ipse mala esse arbitratur & iudicat, facit tamen, id est, voluntati rectæ & iudicio, victus cupiditatibus repugnat. Quare incontinens dicendus erit, rem quidem iniustam pati, sed non iniuriam Observandum autem hoc loco, incontinentem etiam aduersus voluntatem peccare, vt pote aduersus rectam rationem, neque tamen ea re excusandus est, quod licet contra voluntatem, sponte tamen peccet, id est, sciens prudensque, neq; ab alio coactus. Nam voluntas semper id spectat, quod bonum, vel verum, vel opinatè.

ὁ δὲ τὴν ἀντιῆ.] Hic de altero, qui sponte iniuriam accipere videatur, nempe si quis sua sponte alii rem suam largiatur. Hic namque iniuriam sua sponte accipere videtur, eo quod damnum sentiat, & alteri tribuat lucrum. Quemadmodum apud Homerum *Iliad. sexto.* Glaucus Diomedæ hospiti veteri agnito arma sua aurea dedit, receptis à Diomede æreis tantummodo. Respondet Aristoteles, nec hunc quidem accipere iniuriam, quia iniuriam accipere in aliena sit potestate positum, ab alio nempe à faciente pendeat; dare autem seu largiri rem suam aliis in nobis ipsis sit positum. Formula :

Iniuriam accipere non est in accipiente, sed in faciente, ut in quo facti seu actionis est initium & causa.

Atqui dare est in accipiente.

Ergo dare non est accipere iniuriam.

Ergo qui alii largitur, non accipit eare iniuriam.

ἐν δὲ ἐν ἀπορίας.] Ad alteram huius capituli insigniorem quaestionem accedit. Ait autem duo sibi explicanda suscepisse, de iis quæ proposuerat, nempe de faciendâ & accipiendâ iniuria. Prius est, an plus tribuens, an vero capiens faciat iniuriam. Alterum, an sibi ipse iniuriam quis facere possit. De priore si verum sit tribuentem iniuriam facere, efficietur, & iniuriam quem sibi ipsum facere, quod in altero quaerebatur. verbi gratia; Duo sunt socii, quorum

alter minorem sibi partem tribuat, socio attributa maiore, sua ipse sponte, hic si iniuriam facit, sibi certe facit: Et proinde sequitur, sibi ipsi quem facere posse iniuriam. Formula sit ista:

Si tribuens facit iniuriam.

Ergo sibi ipse quæ facit iniuriam.

Verum de iniuria sibi faciendâ nihil hic amplius. Hoc i-gitur exquirat, An tribuens faciat iniuriam, an vero accipiens plus iusto. Tribuentium autem cum duo sint genera, dissim-
ilis quoque est ratio & responsio. Nam vel duo privati inter se partuntur, vel iudex & arbiter inter alios duos. De priore ge-
nere ita statuit Aristoteles tribuentem non facere iniuriam, duabus rationibus cum quia etsi minus accipere videtur, mi-
norem sibi tribuere partem, sæpe tamen reuera minus non accipit: nam loco minoris partis aliud quid accipit inter-
dum, vt gloriam aut simile quiddam, id est, laudem, gratiam, amicitiam, & vindictam. Multos namque reperias, qui in partiendo deteriore sibi partem quidem attribuant, vel ostentationis & gloriæ causâ, vt prædicentur tanquam homi-
nes faciles & liberales: vel vt amicos sibi hac ratione parent, multa multis de iure suo decedentes concedunt, quos hic vocat Aristoteles μετρίως & ελαττωτικώς, quo verbo & infra utitur capite proximo: nam vt ελαττωτικώς (quo verbo sæpe utitur Demosthenes & alii veteres) dicuntur, qui deterio-
rem partem auferunt, cui contrarium est πλεονεκτείν: ita eleganter Græce ελαττωτικοί dicuntur, qui in partiendo non nimis sibi studeant, sed facile aliis potiora concedant, & hanc rationem affert Aristoteles & in Magn. ex quo loco eam nos hic copiosius explicauimus. Præterea vt tribuens hac de causâ non faciat, [scilicet gloriæ causa] tamen iniuriam non facit (quæ est altera ratio) quia sua sponte & volunta-
te partem deteriore sibi tribuit; Atque ex priore definitione constat, iniuriam non fieri, nisi contra eius, cui fiat, vol-
untatem. Quare ne quidem hac quoque ratione iniuriam facere videtur, ob priorem definitionem, neque accipere etiam: etsi negandum non est, rem iniustam accipere, non tamen iniuriam. Ex quibus perspicuum est huius generis tri-
buentes iniuriam non facere, accipientes autem multo mi-
nus, vt pote qui nihil faciant, sed patiantur potius, & quibus in ipsis non sit positum, qua de re mor.

ἢ τῆ ἀπολαύσεως καὶ ἰσχύος.] Vt laudem aut honorem.

Φανερόν δὲ ἔστι ὅτι.] Hic de altero genere, id est, de iis, qui in-
ter alios, aut etiam inter se & alium, quod tamen rarius acci-
dit, rem partuntur, & vni plus, alteri minus tribuunt: Quo in
genere fere sunt iudices & arbitri. Et hoc quidem in genere
ostendit, tribuentem iniuriam facere, accipientem non sem-
per. Nam vt eleganter ait, non cui iniustum quid adest, vt cui
maior aliqua pars æquo obuenit, iniuriam facit: sed is po-
tius, qui alteri id tribuit, & quidem sponte. Rationem hanc
affert, quia in hoc [scilicet in tribuente] actionis seu iniuriæ
faciendæ sit principium & causa: in illo non item. Formula
sit ista:

*Qui sponte ipse facit, non vero cui quid iniustum adest, in-
iuriam facit. Ratio, quia principium iniuriæ nō in habent-
te, sed in faciente est positum, vt dixi.*

*Atqui tribuens facit sponte. Id enim est ponendum, quod fa-
ciat sponte iniuriam.*

Ergo tribuens facit iniuriam, non vero accipiens.

Facit tamen & accipiens interdum iniuriam, nempe si in-
ter alium & se rem diuidat, sibi que maiorem partem attri-
buat: hic etsi tribuit, quia tamen & vna accipit, recte & hic
accipiens iniuriam facere dici debet. Facit & tum iniuriam
accipiens, si tribuentem ad iniuste diuidendum pecunia vel
qua alia re impulerit. Ergo recte dicit Aristoteles tribuen-
tem facere vere iniuriam, quod tribuens principium & causa
iniuriæ faciendæ, accipiens quodammodo pareat & subse-
quatur tribuentem, non sponte faciat. Qui sponte, facit in-
iuriam. Tribuens sponte. Ergo facit iniuriam. Qui accipit,
in illo non principium. Ergo non potest dici sponte facere. Si
non sponte. Ergo non iniuriam facit. Accipiens tum demum
facit iniuriam, cum tribuentem vel pecunia aut alio modo
impellit ad iniuste partendum, corrumpit tribuentem.

ἐπιπέφαντος] Supple τῆ διαφοράς, præcise loquuntur Græ-
ci, est elegans phrasia, sicuti & Latini dicunt, *explicato, pro ex-
plicata ea re.*

ἢ ἐν εὐπορίας.] Existimant vulgo, Aristotelem tribus ra-
tionibus docere tribuentem facere iniuriam, non vero acci-
ipientem, non recte vt puto, vnam nos attulimus, eamque
solam esse puto. Hoc autem loco nihil aliud mihi videtur a-

gere Aristoteles, quam ut ostendat, quomodo & quare in iuriam faciat tribuens, non, an faciat. Nam quod supra saepe est explicatum, aliud esse rem iniustam facere, aliud iniuriam, id hoc loco ad tribuentem accommo- lare mihi videtur duobus exemplis. Vno à rebus inanimis, aut etiam animatis, sed alieno iussu peccantibus altero à iudice sumpto. *Facere*, inquit, *multifariam dicitur*, quasi dicat. *Facere* quis dicitur rem iniustam, dicitur & *facere* quis iniuriam, exempli gratia, inanima, ut lapis aut lignum: etiam animata, ut manus mea altero impellente, aut seruus iubente domino, interficiendo aut lædendo faciunt quidem rem iniustam, non tamen iniuriam. Ad eundem modum, etsi diximus, tribuentem, non vero accipientem *facere* iniuriam: id tamen cum hac distinctione est accipiendum, ut interdum quidam faciat iniuriam, interdum tantum rem iniustam, ut semper per ignorantiam alteri plus æquo attribuat. Quod autem hic Aristot. de rebus inanimis, id diligenter est notandum. Videtur namq; alludere ad Græcorum mores & instituta. Nam Athenis lege Draconis [Draco & Solon insignes legesatores. Draco de pœnis & delictis tãtummodo. hinc proverbi- um SCRIPTÆ SANGVINE NON ATKAMENTO] pœna quoq; constituta fuit in res inanimas, ligna, lapides, aut statuas, quarum casu aut iactu aliquis esset læsus: & in res animatas quidem, sed rationis expertes, ut beluas [iubebat etiam suam suspendi, statuamque in mare præcipitari mândabat, quæ quem oppresserat] teste Suida in verbo *λύκων*; Et Demosthene in *Aristocratem*, & Pausanix de *securi Buoniis*: Hinc sacrum faciebant Athenis, occidebat bonem quendam, qui occiderat, Buoniis dicebatur, & securis proiiciebatur in aquam. Et Plato *lib. 9. de legibus*, simile quid constituit. Moyses quoq; idem fere constituit *Gen. cap. 9. Levit. cap. 20. Exod. 21.*

[*ἐν εἰ μὴ ἀγνοῶν.*] Hic tertiam ponunt rationem, cur tribuens iniuriam faciat, nõ vero accipiens. Non recte, ut diximus: nihil enim aliud Aristot. quam in iudice tanquam in exemplo ostendit, quemadmodum tribuens iniuriam faciat interdum, alias non item. Est autem præclarus hic locus de iudice, eiusque officio, quando iuste aut iniuste iudicare sit dicendus, quando iniuriam facere, quãdo non. Distinguit hunc in modum: vel iudicat imprudens, vel sciens prudensque: si imprudens, non facere cum iniuriam, neq; iudicium esse iniustum, iure

iure quidem legitimo seu civili, id est, si inique iudicet iudex imprudens, legem scriptam secutus, neque iniuriam facit legis scriptæ ratione, neque iniustum esse iudicium. Ratione, inquam, legis scriptæ, seu iuris legitimi, utpote, quod sit secutus: Iudicium tamen eius si sit iniquum, æquitati nempe naturali repugnans, etsi ratione scriptæ legis iniustum dici non potest, tamen ratione iuris naturalis, à quo discessit, iniustum dici aliquo modo potest. Vbi obseruandum ius naturæ ab Aristotele dici primum, ut præclare à Cic. *lib. 1. de legib.* vbi naturæ legem principem vocat, & Caius Iurisconsultus *l. 1. ff. de acquir. rerum domin.* Hic igitur iudex etiam inæquales tribuens partes iniuriam non facit iure legitimo, quod si sciens, prudensque iam non solum iniuste iudicat, non solum iniuriam facit, vni plus tribuendo quam alteri, sed etiam accipiendo iniuriam facit. Nam qui sciens iniuste iudicat, vel gratia, vel qua aliqua re eo impellitur, atque ita accipiendo quoque iniuriam facit. Est igitur & Pleonectes iudex sponte, & scienter iniustus, qui *ἀλλὰ πῶνται*, id est, gratiam aut vindictam iudicet iniuste, pœnæque ac si particeps esset iniuriæ alicuius factæ, aut rei futuriæ partem suam acciperet: gratia aut vindicta est illi partis loco, & sic ad inimicum viscerandum tribuit illi minimam partem. Et hoc est, quod ait *ὁ ἀρετῆς ἐν καὶν*. Neque enim, qui inter alios partitur agrum, verbi gratia, iudex vel arbiter, pro honorario non agri partem, sed pecuniam accipere solet, qui ita sciens & prudens peccat, non solum tribuendo, sed & accipiendo. Ad eundem modum Iurisconsulti, iudicem iniuste iudicare vel per imprudentiam, vel dolo, id est, gratia, odio, pecunia, aut sordibus, scribunt, *initio Tit. Institutonum de obligat. quasi ex delicto*.

[*οἱ δὲ ἀνδραγατοῖ.*] Hac altera capitis parte Aristot. tria vulgi fecerit errata. Primum namque existimant vulgo, iniuriam facere in sua cuique esse potestate: eaque re, esse virum iustum, rem esse facilimam. Quam vulgi opinionem commemorat & Plutarchus in *vita Catonis Vicensis*, vbi (quod & initio huius libri) disputans cur iniusti vulgo omnium improborum habeantur deterrimi, hanc affert rationem, quod vulgo credant, quemuis iustum esse posse qui velit: Fortem aut prudentem non item, ut quibus naturæ bonitas quoq; sit necessaria, iusto sola volũtas. Hinc Erasmi in *puer. iustitia res pusilla*

pusilla & tenuis est, inquit *διεγορσώμιν ἐστὶ μὴ πόρην*, hoc & ab Aristotele libro 1. cap. 37. *Rhet.* positum huc non pertinet: perperam igitur Schegkius. Vulgus iudicat, hoc valere, quod si quis simulare posset virū iustum, quod ille sit vere iustus, meliorem loco quam vere iustus. Ea re quid opus iustitia, cum possum agere simulationibus, parum ad rem vere iustum esse. Propterea quod exiguus eius usus, nō quod facile comparari possit, dicitur pusilla & res tenuis iustitia. Quæ vulgi opinio, est falsa, hoc tamen argumento nititur, quod indicat hic Aristot. quod nocere alteri, alterum percutere seu pulsare, suorum afferre, maledicere, circumvenire & fraudare nō sit difficile. Si nocere alteri est facile. Ergo est iniuriam facere. Ratio connexi, nam iniuriam facere, nihil est aliud, quam nocere alteri. Verum hoc negat Aristot. neque enim nocere alteri, quomodolibet, esse iniuriam facere: non si quis noceat alteri, continuo iniuriam facere dicendum, aut iniustum esse: sed eum demum, qui noceat: certo quodam modo ipse affectus, seu cuiusdam modi, id est, habitu præditus iniustitiæ. Hic demum vere iniustus, vere iniuriam facere dicendus est. nam vitia & vitiosæ actiones omnes habitu definiuntur, ut copiose *sup. lib. 2. cap. 4. & lib. 3. cap. 5.* est explicatum. Et pulchre Plato *lib. 9. de legib.* non si quis, inquit, amici, cui quid det boni vel auferat, iustus statim aut iniustus dicatur, sed si certis moribus & modo id faciat. Quare cum iniuria vera ex habitu, qui longo usu & difficile paritur, demum existat: & iustus quoque eodem modo: hinc efficitur, neque iniuriam facere, neque iustum esse, rem esse tam facilem, quam vulgo existiment: imo quo hæc virtus cæteris est pulchrior, eo & præclarior, ut *sup. docuimus cap. 1.* vbi de Biantis dicto, *magistratus ostendere virum.* Facile quidem est virum bonum simulare, sed esse difficillimum, ob habitus necessitatem, & hoc est quod ait, *ἀλλὰ τὸ αἰδέεσθαι*, id est, habitu præditos. Eademque est ratio, cur neque in ipsis sit positum, facere aut non facere iniuriam. nam habitus quidem principia nostri sunt arbitrii, perfectio non item: habitum acquirere & parere in nobis est positum, abiicere iam partum, non item, *supra lib. 2. cap. 5.*

ὁμοίως δὲ καὶ τὸ.] Alter vulgi error existimantis facile esse cognoscere, quid iustum, quid iniustum: notitiam iuris & iniuriæ esse facilem. Et certe videtur hodieque ex infima plebe, qui in grauissimis controversiis tam acute se cernere putent, quam

quam prudentissimos Iuriconsultos, utuntur hoc argumento, quia ea, quæ legibus contineantur, ut non multa & certis libris comprehensa, & publice omnibus proposita, facile ab omnibus cognosci possint. Formula:

Quæ legibus continentur, facile est cognoscere.

At iusta nihil sunt aliud, quam quæ legibus sunt comprehensa.

Ergo iusta cognoscere est facile.

Propositionis ratio hæc esse potest, quod in plerisque civitatibus leges non ita sint multæ, sint certo scripto comprehensæ, sint denique publice fere propositæ, ut Romæ pro Rostris, & Athenis pro τῶν ἱπομύων. Ius, inquitur Iuriconsulti, neminem ignorare oportet, ut quod & certum sit & finitum, & esse debeat, l. 2. ff. de iuris & facti ignorantia. Assumptionis ratio ex superioribus est perspicua, vbi ostendimus quædam iura & iusta esse legitima. Aristoteles tamen hæc falsam esse ostendit hac ratione, quia legitima seu legibus comprehensa, vere & proprie non sint iusta, sed ex euentu duntaxat seu per accidens, propterea quod leges per se, ut in tabulis aut libris continentur, consideratæ, nullum in Repub. usum habeant: legum finis non in cognitione aut scriptura, sed in usu & negotiis cernatur, in quibus si explicentur, iisque si accommodentur, iam demum iustæ dicendæ erunt. Antea non item, nisi ex euentu, quia scilicet fieri potest, ut accommodentur negotiis, & ita iustæ fiant. Et hoc est, quod ait Aristot. legitimum demum vere esse iustum, si sint πῶς περιστάσματα καὶ πῶς νόμοι, id est, certo quodam modo facta & tributa, nempe rebus & negotiis congruenter & accommodate: adeo quidem, ut nisi rebus ipsis accommodari possint, ausum dicere leges neque per se, neque ex euentu esse iustas. Falsa est igitur assumptio. Iam vero, cum usus in rebus singulis cernatur, & negotiorum attributionibus, quæ sunt innumerabiles, perspicuum fit, non esse cuiusvis, sed usu periti demum & prudentis seu politici viri, cum leges, id est, generalia præcepta rebus singulis & negotiis accommodare: difficillimum denique videre, quid iustum, quid iniustum in hoc vel illo negotio contra atque vulgus putabat, quod quidem Aristot. illustrat & confirmat exemplo medicinæ. nam & hic facile quidem esse nosse vires herbæ illius aut illius, vini, mellis, proprietates, nosse vitionem & sectionem, facile inquam esse nosse hæc esse salubria,

bria, & bonæ valetudinis efficientia aut tuentia, vel contra. at
 vsum nosse, id est, cui quid sit præbendum, quo modo, id est,
 quanta mensura, quo tempore, id est, cum tam varia sit ho-
 minum constitutio, temporum & locorum ratio, id vere me-
 dici demum esse nemo negauerit. Vniuersum genus nosse est
 cuiusuis & facile: res singulas, in quibus artis vsus maxime
 cernitur, non nisi periti & docti. *Quin etiam Galenus lib. 1. de*
facultatibus alimentorum, & in libello τῶν ἰγυρῶν γένος, inoner
nihil salubre aut insalubre vere & per se esse, nullum medica-
mentum per se esse optimum, sed ex euentu duntaxat, vsus
soli ratione salubria & insalubria desinit, quemadmodum
& modo de legibus diximus. Quare vt rerum ad medicinam
pertinentium commissio, notitia vniuersi generis est cuius-
entiam singularum, medici: ita & rerum ad Politicam sci-
entiam pertinentium, quarum magna pars sunt leges, facili
quidem vniuersi generis notitia confusa. Vera autem rerum
singularum cognitio viri est prudentis & Politici, vsu & præ-
ceptis informati. Eadem est ratio & in aliis artibus Practicis,
Musica, gymnastica, pictura, &c. Et quidem hac ipsa compa-
ratione medicus, Aristot. est vsus lib. 2. Magn. cap. 3. in prima
qui locus huic plane est geminus, & infra quoque lib. vlt. cap.
vlt. vbi Sophistas huius vulgaris opinionis authores & con-
firmatores grauissime refellit exemplo Medicinæ & Musicæ.

δι αὐτῶν δὲ τῶν.] Tertius est vulgi error existimantis, iustus
 per se atque iniustos facere posse iniuriam: hac freti ratio-
 ne, quia alterum pulsare, vixori alienæ stuprum offerre, con-
 uicia dicere, non minus possit iustus, quam iniustus. For-
 mula:

Si alterum pulsare potest iustus, &c.

Ergo & iniuriam facere.

Quid enim est aliud iniuria, quam alterius læsio. Imo in-
 quiebant illi, iustus multo etiam magis quam iniustus hæc
 perpetrare potest, vel quia cum iustus alterum contrariorum
 norit, id est, iustum facere, melius videatur nosse & alterum,
 facere iniuste: vel quia specie & simulatione iustitiæ, vt & a-
 micitiæ facilius fraudari & lædi homines possint, vt qui ab a-
 micis & iustis sibi non metuant. Verum Aristoteles consecu-
 tionem hanc, lædere potest alium. Ergo & iniuriam facere,
 falsam esse ostendit hac ratione, quia ad iniuriam necessarius
 sit habitus, ad læsionem non item. Nam quod supra diximus,

aliud

aliud esse rem iniustam facere, aliud iniuriam, id & hoc loco
 repetendum est. Itaque vt ea iniusta facta, pulsatio, stupri ob-
 latio, conuicium, sint iniuriæ, cuiusdam modi esse oportet &
 certo quodam modo affecta, nempe ex habitu manantia, &
 ab eo qui habitu sit præditus, profecta, & hoc est, quod air,
τὸ αὐτῷ ἰγυρῶν. *Quæ eadem & in fortitudine & aliis omnibus*
virtutibus est ratio. nam Clypei abiectio & fuga non idem
statim sunt quod gnatum: hac namque habitus, in illis non
item est necessarius, vir fortis Clypeum abiicere & fugere
potest vt ignauus non potest. Sic & iustus rem iniustam face-
re potest, iniuriam non item. Quemadmodum inquit Aristo-
teles actus omnes medici, vt re, scicare, medicamenta præbere,
non statim sunt idem quod medicari & curare: opus namque
est, vt vratur, præbeatur medicamentum, &c. certa quadam
ratio & modo.

ἴσα δὲ τῶν Νεωτέρων.] Hoc velut ἐπιπέρας & additamentum sa-
 tis alieno loco, v. scpe. ob Aristotel. hic interiectum, satis est
 obituum. Summa tamen hæc est, de personis, inter quas ius
 locum habet. De rebus, in quibus locum habet, diximus
 sup. cap. 1. vbi docuimus iuris velur materiam esse bona fortunæ,
 quæ & hoc & illo loco bona simpliciter seu omnino di-
 cuntur. Et quidem pro horum quoque distinctione de perso-
 nis si quis explicat hoc loco, quas inter ius locum habet. Nam
 inter eas demum locum habet ius, qui horum fortunæ bo-
 norum participes esse possint: ita tamen vt nimium & parum
 in iis bonis inter eos reperiat, alterutrum si ab sit, inter eos
 nullum posse ius locum habere. De priorie parte, id est, de bo-
 nis ipsis res est perspicua ex primo cap. De posteriore hic ex-
 plicat, vt qua personæ proprie distinguantur. Nimium autem
 & parum habere de his bonis vocat Aristoteles plus aut mi-
 nus æquo, & quam rectus vsus postulet, quod quidem in his
 bonis sæpenumero accidit, in virtutibus vnumquam. Nam hæc
 quantumuis amplificatæ nunquam nocent, illa sæpissime, vt
 præclare Aristoteles libro 2. Magn. capite 3. in fin. Duo igitur
 personarum genera affert Aristoteles, in quibus posterior ista
 pars locum non habeat, & proinde ne ipsarum quidem ius. Nā
 Dii quantumuis bonis abundant, nunquam tamen iis abu-
 tuntur, nunquam plus iusto habent, nimium in iis est nullum
 & proinde nec ius: inter Deos igitur hac ratione nullum ius
 locum habet. Affert & alteram rationem, cur inter Deos nul-
 lum

lum ius locum habeat infra libro 10. cap. 6. quod indignæ sint Diis actiones rerum contrahendarum, vbi & hoc amplius negat Diis recte virtutes reliquas attribui, vt & copiose Cicero libro 3. de Natura Deorum. Eadem quoque est ratio hominum Diis similium, quibus nulla fortunæ bona nimia esse possint, vt qui omnibus optime vtantur. Bonis enim omnia sunt optima & bona: Contra vero est genus hominum, cui omnia sint mala, qui nulla re, quantumuis exigua, beate vtantur, quos insanabiles hoc loco vocat Aristoteles, perditos & deploratos vocat Latini, quos inter cum bonorum fortunæ nullus sit vsus, nullum quoque ius locum habere: Reliqui sunt inter hos duos interiecti & tanquam medii, qui in his bonis nunc nimium, nunc parum habent, usque nunc bene, nunc male vtantur. Quo in genere plerique sunt mortales, & proinde Aristoteles hoc genus recte vocat ἀνθρώπων, & inter has demum personas locum habere ius ait Aristot. Scribendum autem ex veteri translatione pro τῆς τῆτο, τῆτο δὲ, &c. Agit enim de tertio genere, cui bona fortunæ nocere ait, μέγας τὸν, id est, aliquatenus, non vt perditis illis omnimodo; Hoc autem, id est, aliquatenus nō omnimodo est humanum, communi hominum vitæ & ingenio consentaneum. Atque ita inter has personas bonorum fortunæ cum nimium & parum, medium, id est, ius locum habet, &c.

CAPVT X.

COMMENTARI I.

Περὶ δὲ ἐπιεικείας ἡ τῆ.] Vt supra de ratione: ita & hic de æquo bono & æquitate, quam rationem hæc ad iustitiam, illud ad ius habeat, explicat. Breuiter quidem suo more, vt & in Rhet. lib. 1. & breuissime lib. 2. Magn. in princ. cap. 1. de quo tamen, vt cuius in vita communi & causis forensibus maximus sit vsus, accurate & copiose explicant Iurisperiti, cum veteres, quorum multa extant in libris iuris ciuilibus fragmenta, tum recentiores, quorum aliquot singulares de hoc genere scriptiones & libelli extant, vt, Salomonii, & Oldendorpii.

ἢ τε ἢ δὲ ἀπὸς τῶν τῶν.] Exponit primum controuersias de æquo & bono: quas deinde dissoluit; ex quibus & naturam ipsam æqui & boni breuiter euoluit. Summa autem contro-

uerfia

uerfia & prima quæstio hæc est: Idemne sit prorsus æquum bonum & ius, an aliud? Et quidem hoc loco monet, si quis diligenter consideret, neque idem prorsus videri, neque tamen aliud genere: discrepare quidem inter se non nihil, generè tamen conuenire. Sed hoc infra clarius fiet.

ἢ ὅτε μὴ τὸ ἐπιεικὲς.] Accedit ad rationes controuersias, quibus videatur partim esse idem, partim esse aliud. Nam æquum quidem & bonum ab omnibus laudari, & æquitatis studiosos, adeo quidem, vt & verbum ipsum græcum ἐπιεικὲς, etiam ad quælibet laudabilia transferatur: & quicquid sit bonum, idem & ἐπιεικὲς dicitur. Vbi obseruanda est duplex huius verbi Græci notio, propria & tralata. nam ἐπιεικὲς proprie dici, quod latine æquum & bonum, iuris quoddam genus, de quo hoc capite. Præterea & alia omnia, quæ sint laudæ digna, dici ἐπιεικῆ: vt ἐπιεικὲς nihil sit aliud ab altera & tralata notione, quam bonum. Ad eundem modum & de homine bipartito dicitur verbum Græcum, tam de hoc iure, inquam, quam de qualibet probitate aut virtute. Latinis duo sunt vsitata vocabula, æquitas & æquum bonum, seu sapius, æquum & bonum, quorum tamen vna duntaxat est notio. Nam ad alias virtutes aut probitates communem, vt ἐπιεικὲς, non accommodantur. Æquum & bonum semper de hoc certo iuris genere dicitur; Æquitatis vocabulum plures habet notiones, de quibus supra. De homine in hac notione æqui vocabulum non dicitur, multo minus æqui boni, vt quidam inepte, quem Græci ἐπιεικῆ vocant, latine reddunt æquū bonum, Facilem & benignum vocant Latini. Induxit & iuris interpretes plerisque æquitatis notio, multiplex ignorata, l. de factis, ff. de variis regulis iuris, vt æquitatem, prout hoc capite accipitur, putarim aliam esse naturalem, aliam ciuilem, qua de re infra. De vocabulis aliis, cum æquitate vel astringentem habentibus, vel illi contrariis aut dissimilibus, infra extremo capite, nunc ad rem. Cuius hæc sit Formula:

Quorum laus est dispar, ipsa quoq; non sunt eadem. Cur enim pari laude aliqui non afficiuntur, si sunt eadem?

At æquum bonum, & ius pari laude non afficiuntur, illud longe quam hoc maiore certe, ut modo dictum est.

Ergo æquum bonum & ius non videntur esse eadem.

ἐπιεικὲς quicquid dicitur, laudabile, & omnes res lauda-

biles dicuntur ἐπιεικῆς, eo est accommodandum vocabulum ἐπιεικῆς, quod ἐπιεικῆς præ iure maxime solet laudari: illud de vocabulo pertinet ad confirmationem assumptionis.

ὅτι δὲ τῷ λόγῳ.] [Parere & obedire, & sequi rationem] Contra hoc loco absurdum videri monet, dicere æquum & bonum aliud esse à iure: efficeretur enim; alterutrum, hoc est, æquum aut ius, ut sit non bonum, sit res quædam non bona, sed improba aut mala. nam si inter se sint disiuncta, non videtur, inquit, ambo posse esse ἀδύνα. Aut igitur ius non erit bonum, aut æquum bonum, si non sunt eadem: aut si ambo sunt bona, eadem sint necesse est. Formula:

Æquum bonum est ius, nisi sint eadem, alterutrum ut malum sit necesse est.

At falsum illud.

Ergo est hoc.

Impudens esset negare aut ius esse rem bonam, aut æquum bonum.

ἢ τὸ ἐπιεικῆς.] Variant hic libri. Sed ex veteri translatione & sententia scribendum, ἢ τὸ ἐπιεικῆς, εἰ ἄλλο, id est, aut ius non est bonum, aut æquum bonum, si sunt alia: aut ambo sunt bona, si sunt eadem, ut modo explicauimus. Inducenda igitur sunt, quæ ex interpretatione irrepperunt, & δίκαιον, &c.

ἢ μὴ ἐν δόξει.] Hæc fere, inquit, sunt, quæ de æquo bono in controuersiam reuocari solent: Anne hoc & ius sint idem, an aliud: An vtrumque sit bonum, quod tamen est melius & notius; An alterum altero sit melius.

ἢ δὲ ἀπαντα.] Hic ea iam diluit, quæ primo inter se pugnare videbantur. nam omnia quodam modo recte dici, nihil in iis esse contrarium, nam æquum bonum iure quidem quodam esse melius; esse tamen nihilominus & ius, neque tanquam aliud genus iure est melius. Non sequitur, inquit, quia æquum bonum iure sit melius; ea re etiam genere ea discrepare. nam & homo præstat equo, qui tamen genere conueniunt.

τὸ αὐτὸ ἀπὸ δίκαιον.] Hic demum affirmate & certo de iure & æquo bono sententiam suam affert, & priora tanquam concludit. Est igitur, inquit, idem, ius & æquum bonum, quæ et si ambo sunt bona, melius tamen est æquum bonum. Bona esse ambo perspicuum est, sed alterum altero esse melius: deinde

inde genere vtrumque conuenire, & idem esse, ea vero explanatione egent.

ποιεῖ δὲ τὴν δόξιν.] Hoc tandem loco explanationem æqui boni & cum iure collationem serio instituit, hoc est, an sit ius & quale, id est, cur iure quodam sit melius. Rursum namque dubitari poterat, ut fateamur esse ius, quale tandem id esse possit, ut quod certo constet, non esse ius legitimum. At igitur æquum bonum ius esse, non quidem legitimum, sed in quo legitimi correctio potius contineatur. Quod quomodo sit accipiendum & intelligendum, ex iis quæ dicentur, planum fiet. Demum æquitatem quidam diuidunt in scriptam, & non scriptam. Æquitatem legum esse aiunt quodammodo abrogationem, quæ omnia sunt falsissima: nulla enim æquitas est scripta.

ἢ ποῖ δὲ ὅτι ὁ μὴ νόμος.] Quod dixerat æquum bonum esse iuris legitimi correctionem, eius rei causam hic affert: ex qua disparatione & origo & necessitas æqui boni, & cum iure comparatio perspicue intelligitur, vsus denique [non est pretiosior locus in toto hoc libro] æquitatis & legum. Causa igitur hæc est, quia lex omnis cum de genere vniuerso, id est, generaliter feratur & concipiatur [concipere legem, pro scribere sumunt Iurisperiti] fieri autem nõ possit, ut de quibusdam rebus, nempe iis, in quibus lex ipsa tãquam materia versatur, recte præcipiatur generaliter. Hic defectus aliquis existat necesse est, ut vbi omnia exprimi aut scribi nequeant, quod quia & legum scriptori est notum, ita se gerere solet, ut non omnia quidem complectatur, quod est ἀδύνατον, sed communiora, & quæ plerumque accidunt. Obseruanda igitur sunt hæc quatuor: origo & causa æqui boni, eiusque comparatio cum iure, & vtriusque vsus. Deinde leges de vniuerso genere scribi, vel generaliter. Deinde de iis, quæ accidunt plerumque. Postremo legum semper esse quidẽ ἐκείμωτον seu reliqua, & eas aliqua ex parte claudicare, non omnimodo esse perfectas. De primo posterius, ut cuius explicatio ex cæteris pendeat, quæ omnia sunt de lege. Ex quib. prima legum nota hæc est, quæ scribantur de genere vniuerso, generaliter, non in singulas personas inquit Iurisperitultus, in *L. iura*, ff. *de legib.* quod idem & Plato pulcherrime in *Politico*, & Arist. *lib. 3. Polit. cap. 7. in fin. & lib. 1. Rhet.* vbi de æquo & bono, & initio, vbi hac nota legis scriptorem à iudice distinguit, quod hic κατὰ μέρος, & de rebus

singulis, ille καὶ ὅλα iudicet. Quam & eleganter Demosthenes in Aristogitonem legem vocat καὶ τὴν σωματικὴν τῆς πόλεως, communem Reipublica sponsonem, commune pactum, & Iurif. consultus Papinianus in l. 1. ff. de legib. commune præceptum. Ratio autem, cur legum præcepta sint cõmunia, hæc est, quod cum legumscriptores totum Reip. corpus curare, ciuiumque commoda non diuellere, sed omnes eadem cõmuni lege continere debeant, teste Cic. lib. 1. & 2. offic. ex Platone lib. 7. de Rep. Factorum autem & rerum humanarum ea fit varietas, vt ait Liuius, vbi de lege Fuconia lib. 20. cap. 11. seu infinitas aperia, vt ait Aristoteles lib. 1. Rhet. vbi agit de æquo & bono, vt vel omnia scripto comprehendere non possint, vel etiam si possint, tamen latere & fallere legislatorem possint, (facta enim ob varietatem etiam prudentissimos interdum fallunt, inquit Iurif. consulti Tit. de iuris & facti ignorantia.) Quia igitur omnibus consulere debeat, & omnia completi non possit legum scriptor, neque singulatim de omnibus cauere, ea est causa, cur de vniuerso duntaxat genere legem scribat, singularia non persequatur. Verbi gratia, vtas ne quis alium ferro lædat, aut pro vulnere aureos 100. soluat, non persequitur subtilius, quo ferro, quali aut quanto, quantum sit vulnus: Id namque esset infinitum, qua in re nimis curiosi fuerunt maiores nostri, quod perspicuum est ex legibus Alemannicis, Francicis, Thuringicis, Longobardicis, & legibus Municipalibus. Cum hoc est absurdum, relinquenda sunt iudicibus. Singularia legumscriptores prudentiores prætermittunt, est enim infinitum. Altera legum nota, ea duntaxat scripto completi, quæ plerumque accidunt, non quæ raro. Hinc Solon in parricidas, vt quos nullos fore arbitraretur, nullam pœnam constituit. De qua nota & Plato elegantissime eodem illo in loco in Politico, quod ipsum & Gymnasiorum præfectis commune esse ait, vt cum videant, fieri non posse, vt quod cuique singularim conueniat, præscribant, ea duntaxat, quæ communius & plerisque. Quod idem & Iurif. consulti sæpe iterant l. 3. cum 3. seqq. l. 10. cum 3. item seqq. ff. de legib. Ea, inquit Theophrastus, spectant leges, quæ ἐπι τὸ πλεῖστον accidunt, L. antiqui. ff. si pars hæreditatis petatur. Hinc pater est mortuus, relinquit grauidam vxorem, cupit facere testamentum, & tamen ignorat, quot sit vxor editura liberos & quales; quia vero existimat liberos posse edi, facit testamentum, &

relin-

relinquit amicis, cum habeat 4000. flor. 3000. qui sit, inquit Iurif. consultus, nascantur plerimi liberi, vt interdum fit, septem? quoniam est rara ea res: possunt autem 2. 3. 4. sed raro plures edi, ea de causa partiantur cum amicis liberi, vt accipiant pro tribus capitibus, non pro septem. Sic Iurif. consulti non spectant, quæ raro accidunt, sed quæ sæpius. Post mortem testatoris transfertur dominium in hæredem: quid si surgat, ad quem bona? non ad legum scriptores, neque ad Iurif. consultos hæc quæstio spectat: hi enim quæ sæpius, non quæ raro accidunt, spectant. Leges non de iis, quæ raro, sed de iis, quæ plerumque, & in communi vita accidunt, feruntur: Huius autem notæ eadem fere est, quæ superioris ratio, rerum & negotiorum varietas, vt illis locis dicitur expresse à Platone & aliis. Nam rerum magnam esse varietatem & infinitatem, per se est perspicuum, & sæpe iam iterauimus, Scientiæ politicæ materiam infinite variare & esse maxime instabilem, vt ait Plato in Politico. Ex quibus & quantum efficitur, legum, quia omnia iis comprehendere nequeant, esse quædam ἐπιεικῆς, seu reliqua, vt vocat Aristoteles lib. 1. Rhet. & hic, ἐπιεικῆς τὸ καὶ ὅλα, illa nimirum, quæ scripto non fuerint comprehensa, vel intuito legum scriptore, (falli enim eum posse diximus) vel sciente & prudente, quod vel non possit ob summam varietatem, vel nolit etiam nimis subtiliter omnia completi. Vt enim eleganter Plato, hydræ capita secare contendunt (quod nostri temporis iuris quidam consulti) qui etiam minima quæque scripto completantur: Omnia enim debent diiudicari, sed non omnia scripto debent comprehendi. Et hæc quidem parte claudicare lex dicitur & peccare, non tamen sua aut scriptoris culpa, sed negotiorum & rerum. Quod peccatum corrigit ius illud, quod æquum & bonum dicitur. Et hic verus est vsus & origo seu causa æqui & boni, vt legi claudicanti succurrat, & quasi manum porrigat. Nam vt Aristotel. ait, æquum & bonum nihil aliud est, quam ἐπιανόρθωσις legis, quæ propterea, quod generaliter scribitur, claudicat: Est inquam supplementum eorum, quæ in lege desiderantur. Grauius namq; falluntur, qui æquitatem iuri faciunt contrariam & inimicam, cum iuris sit quasi pedissequa & socia, & ci maxime consentanea: Lapsi, ni fallor, quod elemetiam ab æquitate non distinxerint, verbi gratia, lex est, vt parricida in suatur cleo, quod si furiosus parentem necarit, hic æquitas furiosum

Et 3

riofum

hiosum absoluit. Si mente sana parentem necarit, & à principē aut magistratū dimitatur, erit Clementia, non æquitas. Clementia iuri & legi repugnat directe: Æquitas legem subsequitur, & est quasi legis, quæ est regula & commune præceptum, tanquam exceptio. Verbi gratia, regula est apud Grammaticos, qua omnia vrbium nomina sunt fœminini generis, excipiuntur in um. Regulæ illi lex & ius, exceptioni similis est æquitas. Sic ius est, ne filius absque patris consensu vxorem ducat. Quid ergo, si pater sit furiosus aut ab hostibus captus. Ex quibus omnibus perspicitur ius seu legem & æquum bonum inter se comparari, neque vnquam æquum bonum esse posse, vbi non sit ius scriptum. Est. n. eorum, quæ scripto comprehendendi non poterunt, supplementum & definitio. Fallūtur igitur Accursiani inter interpretes [vocat Barbaros veteres, eruditos aliquo modo] qui æquitatem partim fecerint scriptam, partim non scriptam, inducti mendosa scriptura legis, placuit, C. de iudiciis. Vbi verbum, scripta, auctoritate omnium veterum Codicum est inducendum, id quod vel vno Aristot. testimonio confirmari potest, qui lib. 1. Rhet. dilucide iuri non scripto æquum & bonum attribuit. Est igitur, nō scriptum iuris pars; neque tamen iuris naturalis, vt existimat perperam Oldendorpius in libello de æquitate. nam ex prioribus perspicuū est ad ius legitimum id pertinere, eique deseruire, & eius quodammodo esse partem. Quare & in Cic. in Top. perspicue æquitate in duas partes tributa naturæ & instituti huius partem facit æquum bonum aperte. Idem facit & Aristot. in Rhet. vbi lege in duas partes tributa, communem (quam & naturæ vocat) & propriam (huic dilucide æquitatē attribuit) & in Magnis lib. 2. in princ. item aperte æquitatem à iure naturæ separari. Falluntur igitur & illi, qui æquitatem faciunt partim naturalem, partim civilem, perperam acceptis verbis I. C. l. 1. de pact. l. bona fides, ff. de positi, l. 1. ff. si quis testam. liber esse iussus fuerit, l. desinit, ff. de iuror. reg. iur. Nam æquitatis verbo, quod ambiguum esse supra diximus, I. C. iis locis non pro æquo & bono, sed pro iure sunt vsi. Vt enim illi æquitatem, partim faciunt naturalem, partim civilem; Ita & Cic. in Top. æquitatē partim esse ait natura, partim instituto. Verum, quia æquum bonum cum iure naturæ magnam habet cognationem, vtrūque est non scriptum, vtrumq; ibi naturali consentaneum, & maxime æquum bonum, ea re non incommode videtur dici posse

posse æquitas naturalis. quomodo & I. Cri quibusdam in locis locuti videntur, & hac ipsa ratione, iure quodā melius esse intelligendum est, nempe legitimum, non eo, quod omnino seu ἀπλῶς, id est, naturæ, vt ipse Aristot. explanat lib. 2. Magn. in princ. nam iure legitimo nonnulla interdum rationi naturali contraria sancuntur: æquum bonum à ratione naturali nunquam discedit. Vt igitur ius naturæ, ita & æquum bonū iure legitimum est melius. Et ita quidem ipse Arist. vt dixi eo loco. Verū aliter hic loqui videtur Arist. & aliud sentire his verbis, & ἀπλῶς, id est, non eo, quod ἀπλῶς & omnino, sed peccato quod propter τὸ ἀπλῶς, propter generalem locutionem, & sermonem legis: nam propter hunc generalem sermonē peccare legem sup. ostendimus. Quibus verbis Arist. hoc videtur velle, æquum bonum melius esse, non iure quod simpliciter, etiam legitimo (nam & ius naturæ, & legitimum dicitur ἀπλῶς ius; omne, inquam, ius Politicum, vt sup. c. 6. §. 7.) sed peccato, id est, ratione duntaxat peccati, ex generali & simplici sermone existentis: nempe ius legitimum, qua parte non claudicat, æquo bono non esse deterius. Neq; enim ius legitimum nō iniustum aliquid & Clodianum quodammodo, sed rectè rationi quoque consentaneum, intelligit Aristot. Hac igitur parte æquum bonum ne legitimo quidem est melius, qua nō claudicat: Qua vero parte claudicat, id est, ratione peccati, æquum bonum iure melius censei debet. Corrigit enim peccatum; quod corrigit, melius est eo quod corrigitur. Ad hunc igitur modum puto accipiendum, quod dicitur æquum bonū iure esse melius: dictum ea ætate, vt videtur celebre & proverbiale, sed nō satis intellectum. Perspicuum est & hoc ex prioribus, ius & æquum bonū esse idem, nempe ratione generis, eodem genere cōtineri. Nam & æquum bonum & ius (de legitimo loquimur, cum æquum bonū cum iure comparamus) iuris quædam sunt species, vtrumque est ius quoddam. Conueniunt & in materia, nam in dirimendis hominum negotiis cernuntur [æqui boni materiam dicit esse eandem, quæ iuris naturalis, Oldendorpius] discrepant tamen, quod ius sit scriptum, æquum bonum non scriptum. Ius certum & definitū; æquum bonum incertum & infinitum, propter auctoritatum varietatem, quibus se accommodat. Ius est directum & asperum: æquū bonum etiam mite & flexibile: ius est magis civile quam æquum bonum: Ius in pluribus, æquū bonum in pau-

cioribus versatur negotiis, etsi incertis, à iure & lege relictis, *ὡς τὸ ψήφισμα τοῦ δήμου.*] Quod hic de psephismate interserit, seu populi scito [id est, lex populi, sed non perpetua est Psephisma, certa & ad tempus] non tam pertinet ad æqui boni explicationem, quam ad id, quod dixerat, lege omnia comprehendendi non posse; Id namq; argumento psephismatis confirmat. nam psephismatis nullus alius est usus, quam ut quia lege omnia comprehendendi nequeant, ut sunt quæ quotidie & repente accidunt noua negotia, eo sanciantur & decernantur, ut belli iudictio, legis latio, legatorum missio, &c. Magistratum rogatio, creatio, &c. Duo igitur sunt adiumenta, quibus legum *ἐπιείμωτον* sanciantur & suppleantur, æquum bonum & populi scitum, quæ inter hanc tamen puto esse differentiam: quod psephisma ad negotia publica, æquum bonum ad priuata sæpius accommodatur. [id est, ad contractus & negotia hominum. Si quidquam in Republica constituendum, opus est psephismate. Apud Historicos nunquam æquum bonum reperies: apud Iuriconsultos autem, quia tractant de priuatis] Ex quibus quæ inter legem, populi scitum & æquitatem sit differentia, de psephismate & supra quædam *cap. 7. in princ.* Eleganter autem populi scitum Aristot. regulæ plumbeæ Lesbiorum comparat. Videntur Lesbii in ædificando forte propter lapidum asperitatem, vsi regulæ plumbea & flexibili, quæ se inflecteret & accommodaret ad lapidum inæqualitatem: cum alioqui lapides ad regulam dirigi & æquare soleant. Quare & Erasmus regulam Lesbiam de re flexibili prouerbialiter accepit. Ad eundem modum & populi scitum, negotiis publicis se accommodat, cum alioqui negotia legibus dirigi & accommodari oporteret. Verum quia negotia, in quibus psephisma cernitur, sunt instabilia, incerta & infinita, ob attributorum varietatem commode & accommodata huic incertitudini negotiorum, incerta quoque & infinita tanquam regula attribuitur psephisma. nam psephisma incertum est, variū & infinitum, ut & æquum bonum: At incertæ & infinitæ rei conuenit incerta & infinita regula, ut eleganter Aristoteles.

ὡς τὸ δίκαιον.] Scribendum puto, *ὡς ὅτι δίκαιον.* Ita enim & verus tralatio, & Argyropilus reddidit, & postulat sententia. Nam hoc capite, cuius hic est veluti ἐπίλογος, non de iure quid sit, sed de æquo bono, esse id & ius docuit, & quod sit

ius.

ΦΥΣΕ-

φανερόν δὲ ἐκ τούτων.] Ex ratione coniugatorum, cognitio æquo bono, cognosci ait & quis sit, ut ita dicam, æquus, bonus, seu benignus, & facilis, nempe is, qui ea, quæ æqui boni sunt propria, agat & persequatur, cui hoc vel maxime est proprium, non omnia summo iure agere, sed de iure suo multum remittere & concedere, alias eius complures proprietates commemorat Aristoteles *lib. 1. Rhet.* Est igitur hic *ἐλαττωπής*, de quo supra, non vero *ἀπειροδοκίμος*, de quo mox: est idem eorum, quæ propria sunt æqui boni *πεσοφρέπης* & *πρακτικός*. Quibus duobus verbis tanquam prouerbialibus & certis notis virtutum & vitiorum habitus, & habitus præditi, insigniti ab Aristotele solent. Sic prudentiam ait esse *ἔξιν πεσοφρέπικὸν καὶ πρακτικὸν.* *libro primo Magn. cap. ultimo.*

ὡς ἡ ἔξις αὐτῆς.] Ut in iure, ita & in æquo bono tria sunt spectanda, habitus ipse, iustitia & æquitas, ius seu iustum, & æquum, bonum, & iustus, æquique & boni studiosus. Est & quartum, iusta actio seu factum; ut & æqui boni vsus.

ἀπειροδοκίμος.] Hoc verbum ut melius intelligatur, commemorabimus breuiter, quæ æqui boni sint cognata, quæ inimica & contraria. Diximus autem supra, æquum bonum ab Iureconsultis plærunque dici benignam iuris interpretationem. Quatuor igitur sunt, quæ magnam cum æquo bono affinitatem habent, bona fides, clementia seu humanitas, ius naturale & eunomosyne. Et quidem de bona fide Triphonius Iuriconsultus in *l. bona fides. ff. de positi.* & eleganter Gomanus. *Æquitas*, inquit, *nihil est aliud, quam legum ipsarum bona fides: Contractuum autem bona fides, quadam est differentiarum factorumque nostrorum æquitas.* Quibus verbis & differentiam indicat: nam ut æquitas in lege, ita bona fides in contractibus, in quibus sæpe & mala fides versatur, dum contrahentes inter se decipiunt, qua de re pulchre Cicero *libro tertio Officiorum.* Nam in legibus nunquam mala reperitur fides, semper leges bona fide & simpliciter agunt, etsi interpretes in iis explanandis aut accommodandis mala fide interdum versari possunt. Clementia autem seu humanitas & lenitas, æquitati adeo est affinis, ut sæpe vulgo confundantur, quod æquitas sit quædam velut clementia: multum tamen differunt. Nam æquitas, legis est comes & adminis-

Et 5

nistra,

misra, eam subsequens & consentanea: clementia legi prorsus est inimica, id est, eius usum tollit. Qua de re & supra & præclare Connanus *lib. 1. iuris civilis, cap. 1.* Augustus Imperator suos hostes occidit, & quidem iuste: Iulius in gratiam accepit clementia, non æquo bono [hoc confundunt Philippus & alii.] Cum iure autem naturæ quanta æquitati sit communio, indicat & Paulus Iurifconsultus *in l. ult. ff. de iust. & iure. ius*, inquit, *pluribus modis dicitur, vno modo quidem: quod semper æquum bonum est, dicitur, ut est ius naturale.* Et Cicero *in Topic. Æquitas*, inquit, *est, quod ratio naturalis desiderat.* recte. nam vtriusque iuris eadem est causa & origo, ratio naturalis, vt & supra diximus: differunt tamen, quod ius naturale per se & absolute; æquum bonum nunquam nisi comparate, intelligatur. nam vt supra diximus, ius & æquitas inter se comparantur, & in categoria collationis constitui possunt. nam æquitas absque lege nulla est, vt cuius sit supplementum & correctio. Ius naturæ etiam cum nulla lex esset, fuit, inquit Imperator, & per se consistit. Prætorio quoque iuri magna est cum æquitate affinitas, & quidem maior, quam cum illo, imo Romæ æquum bonum nihil aliud fere fuit, quam ius prætorium. Quare & in libris iuris civilis sæpissime, quæ per prætorem fiunt aut introducuntur, æquitati attribui solent. Quare & Cic. *in veteri Rhet. lib. 2.* Ius prætorium scripto comprehensum, desit esse æquum bonum, si proprie loquamur. nam originis ratione, etiamnũ æquum bonum dici potest, & dicitur à Iurecons. [id est, iuris & legis interpretes, iurecons. æqui boni interpp. prætores. Ratio naturalis est causa iuris prætorii. Ius naturale ante legem fuit; æquum bonum subsequitur legem.] Eunomiosynes quæ cũ æquitate sit affinitas, & differentia, explicat erudite & breuiter Aristoteles *lib. 2. Magn. cap. 2.* de qua re infra *lib. 6. cap. 11. in principio.* Iam vero duo sunt, quæ maxime cum æquo bono pugnent, eique sunt contraria *ἀκαθόδοιμον* & calumnia: Illud Latine dicitur à Iurifconsultis ius summum, & ius strictum, vt cuius sit proprium, ea quæ legibus definiuntur, summe restringere, atque ita literam angustiis munire, seipere, vt nihil relaxet, quod ad bonitatis & æquitatis usum redundet; de quo copiose Cicero *in Orat. pro Cæcinnâ.* Quare & *in Cluentiana* æquitatem, laxamentum legis vocat, verbi gratia, lex erat Thebis, ne quis vltra tempus Magistratum retineret:

heret: Epaminondas tamen imperiũ quatuor amplius mensibus tenuit, eaque re sius summum spectes, sit condemnandus, & sane in periculum capitis pene incidit, quia tamen in Reipublicæ vtilitatem, non sua ambitione tenuit diutius, æquitate postulante est dimissus. Calumnia priori pene gemina in eo tamen differt, quod illud magis legi consentiat, hoc in verbis tantummodo infidias faciat, & aperte à sententia discedat. Confunduntur tamen à prætrisque, vt apud Ciceronem *initio 1. Offic. existunt*, &c. Exempla plura videantur apud Dominum Philip. Melanth. communem præceptorem, *in libello eruditissimo de morib.*

CAPVT XI.

COMMENTARII.

Duo fere hoc capite explicantur: Prius de iniuria sibi faciendâ; deinde comparatio faciendæ & accipiendæ iniuriæ. *πότερον δεσπόζειται.* Quæstio est grauis, quam & supra attingit, & hic explicat; an sibi quis ipse iniuriam facere possit? Qua de re sæpe & Plato & copiose *in Gorgia.* Plato ait, Aristoteles negat.

φανερόν ἐστι τῶν. Nam *cap. 9.* ex eo quod sponte nemo accipere iniuriam possit, & hoc effici ostēdimus, quod hic quaeritur, neminem sibi ipsam iniuriam facere posse, quod ipsum argumentum & infra iterabitur.

τὰ μὲν δεσπόζει. Constitit ex prioribus iustitiam esse communem quandam, alteram singularem: Item & ius partim commune, partim singulare. Illud, quod vniuersæ virtuti sit consentaneum, hoc certe. Quare & iniuria partim erit communis, eadem fere cum vitio communi, partim singularis & propria. Hac posita & repetita distinctione, ostendit Aristoteles, neutra ratione quem sibi facere iniuriam posse: & prius quidem de communi iniuria, vbi vnam duntaxat affert rationem, quia efficeretur vt sponte quis iniuriam acciperet, quod est absurdum. Exemplum affert de eo, qui sibi manus sponte afferat, ira commotus: quo ostendit eum non tam sibi facere iniuriam, quam alii, ea ratione, quam dixi. Et quidem iniuriam hunc facere, ostendit hac ratione, quod ea, quæ lege vetentur, & quidem sponte faciat. Lege autem vetari eadem sui ipsius docet hac ratione:

Quod qua legibus non iubentur, prohibentur.

Cades autem sui ipsius lege non iubetur.

Ergo, &c.

Propositio, quæ primo absurda videtur, intelligenda est de rebus turpibus & inhonestis, quæ si nominatim nõ iubentur, tacite prohibita censeri dicunt. Solo patricidia non iussit, neque etiam nominatim vetuit : censetur tamen vetuisse, quia non iusserit. In aliis rebus alia est ratio, & in iis falsa hæc sit regula Aristotelis, vt quas lex non iubeat, easdem continuo censetur vetare. Lex Romana non iubet referre gratiam, neque tamen vetat. Filius sui iuris non iubetur adhibere propinquos in quærenda conditione, [veteres matrimonium vocant conditionem] non tamen vetat. Multa namque sunt licita, quæ tamen non sunt honesta, inquit Iurisconsultus. Multa non iubentur, quæ tamen non vetantur, quin etiam de rebus natura turpibus quædam, quæ non iubentur, non statim tamen vetantur, sed quasi conuiuentibus oculis committuntur, vt lupanaria apud quosdam. Facit igitur contra legem [etsi nominatim non iubetur] qui sibi ipsi manus afferat, facit & iniuriam, si sponte sibi ipsi manus afferat, vt ira commotus, quod hic nominatim expressit Aristoteles. Nam seruitutis metu, aut alia necessitate subactus, quia non sponte, iniuriam facere vix videtur, de qua differentia diximus & supra lib. 3. Et notum est ad iniuriam id, quod sponte, esse necessarium, id est, vt sciat quo modo, cur, quem, &c. lædat, adeo quidem, vt etiam si alterum contra legem lædat, ab eo læcessitus, non sentiantur iniuriam facere, vt pote non sua sponte & vltro, sed prouocatus malum referens. Ex quibus efficitur, eũ qui sibi manus afferat, quia contra legem faciat, & quidem sponte, sed ira commotus, iniuriam facere.

ἀλλὰ πῶς.] Adhuc docuit eum, qui sibi manus afferat ira commotus, facere iniuriam. Hic exquirat, sibi ne an alii, quod huius est loci. Et ait, non sibi, sed ciuitati & Reipublicæ. Rationem adiungit, quam modo attulimus, & toti quæstioni accommodauimus, quia nemo sponte iniuriam possit accipere. Formula:

Nemo sponte iniuriam accipit.

At ira commotus se interficiens, sponte agit.

Ergo iniuriam non accipit.

Sponte namq; & affert sibi mortem & perpetitur : ciuitati autem

autem iniuriam fieri signo docet isto, quia illum pœna afficiat. Nam si neque sibi, neque priuato alii, neq; Reipub. iniuriam faciat, certe pœna affici non debet: Aliis autem iniuriam non fieri, certum est, neque etiam sibi, vt ostendimus; relinquatur vt Reipubl. quod ipsum confirmari potest & hoc Iurisconsultorum dicto, *in l. liber homo. ad l. Aquil.* quod nemo suorum membrorum sit dominus: omnes simus Reip. Atque ita se ipse interficiens furtum quodammodo facit Reip. illiq; proinde, non sibi facit iniuriam. Pœna autem, qua Græci eos, qui sibi mortem consciscerent, afficerent, subindicatur hic meo iudicio ab Aristot. ignominia leuior profecto, quam pro scelere. Verum neq; grauior quædam iure Romano, aut à Platone *in legib.* constituitur. Hinc grauitatem scelereum non satis intellexerunt Ethnici, ideoque pœnæ leuiores constitutæ; non considerat Plato scelus per se, an malum, sed utilitatem Reipub. Christiani responderunt, scelus in ipso punitur. Apud Hebræos grauissimæ: apud Ethnicos mites & leuiores: si naturalem rationẽ sequamur, cuius norma in legibus Mosaicis, non debent leniri pœnæ.

ἐν καὶ ὁ ἀδίκος.] Hic de altero iuris genere: & ne huius quidem ratione iniuriam quem sibi facere, ostendit quatuor rationibus.

ἀλλοῦ δὲ τὸ αὐτὸ.] Prima est ratio ab absurdo. Sequeretur enim vt eidem eadem res & detrahi possit & adici, quod est absurdum, vt constat ex contrariorum natura. nam si iniuriam quis sibi faceret, etiam perpetetur iniuriam. At qui facit, ei quodammodo quid adicitur, & est in lucro; qui perpetitur, est in damno, eiq; detrahitur vt supra cap. 4. dictum est. Plures igitur personæ requiruntur, vt ius & iniuria locum habeant, & hoc est, quod adiungit, *ἀλλ' αἰεί ἐν.* &c. Ius & iniuria inter plures esse necessario, in vno non item, quod & supra explicauimus *initio libri.*

ἐν δὲ ἐκείστων.] Altera ratio, quia, qui iniuriam facit, vltro & prior vt faciat, necesse est. Nam qui læcessitus par pro pari refert, iniuriam vix facere videtur Aristoteli & Ciceroni *in Offic.* Lactantio tamen & Christianis & ipsi Platoni contra *in Critone*, vbi ait, *ἀντιδικεῖν* esse etiam *ἀδικεῖν*, & quia non liceat *ἀδικεῖν*, ne quidem *ἀντιδικεῖν*. Iam verò qui se ipse lædit, non ante facit, quam patitur, sed eodem tempore & infert & patitur malum. Formula:

Iniuriam qui facit, prior faciat necesse est.

At qui se ipse laedit, prior non facit.

Ergo non facit iniuriam.

ἢ ἐν αὐτῷ ἐκόντι.] Tertia ratio, quia sequeretur, ut sua sponte quis acciperet iniuriam, quod fieri non posse ostendimus, supra cap. 9. ubi & huius rei est facta mentio. Formula:

Si se ipse quis iniuria posset afficere, sibi posset facere. Ergo sua sponte accipere. Nam quia sponte patitur, qui se ipse sponte laedit. Si ergo laedendo se sponte facit sibi iniuriam.

Ergo & patiendo quoque, sponte accipit iniuriam.

At hoc est falsum.

Ergo & illud, ut supra cap. 9.

ἢ ἐν τῷ τέρτιοι.] Quarta ratio à specie ad genus, quia certam iniuriam nemo sibi faciat. Formula:

Qui iniuriam facit, certam faciat necesse est, puta, furatur, adulterium committat, depositum non reddat, &c.

At nemo sibi certam facit iniuriam, quod licet perquirenti omnia iniuriæ genera perspicere. nemo cum uxore sua adulterium facere dici potest, nemo res suas furari, &c.

Ergo nemo sibi facit iniuriam.

ἢ ἄλλοι δὲ λυτέται.] Quintam hic ponunt rationem, non recte. Nam eadem est cum tertia, quam mirum est hic repeti: videtur tamen id dicere Aristot. quod & supra cap. 9. totam hanc questionem de iniuria sibi facienda dissolui (sola definitione τῆ ἀδικεῖα, ut & ibi diximus, poterat tamen hæc clausula prætermitteri, & nescio quid externum sapit, præsertim quia scriptura variat in verbis, ἢ ἐν τῷ ἐκυσίως ἀδικεῖα, ubi alii ἀκυσίως, alii vtrumque inducunt, quod est melius. nam ἐκυσίως certe non convenit.

ἢ ὁμοίαν δὲ τῷ ἴππῳ.] Intermissa disputatione de iniuria sibi facienda, interierit comparisonem eius, quod iniuriam facere & quod accipere docetque vtrumque quidem esse malum, sed hoc illud esse deterius & gravius, quæ in re assentitur Platoni, cuius extat disputationis copiosa in Gorgia. Idem probatur & Ciceroni, cum aliis locis, tum in Philip. 9. Miserior, inquit, qui suscipit in se scelus, quam is, qui alterius facinus subire cogitur. Vulgo tamen hæc sententia repugnat, ut qui existimèt multo maius esse malum iniuriam accipere, quam facere, quia illud sic cum

fit cum damno, hoc nõ item. Qua ratione & apud Platonem lib. 1. de Rep. Trasymachus, & apud Cic. lib. de Rep. Furius & Carneades olim iniustitiam iustitiæ anteponendam censuerunt, ut fructuosiore. Assentitur igitur Platoni Aristot. sed aliter concludit. nam Plato hunc in modum:

Quod turpius, idem deterius. Facere est turpius. Ergo & deterius.

Vetum in propositionis confirmatione in captionem mihi videtur incidere Plato homonymiæ verbi malum, quod interdum valet improbum, interdum infructuosum & inutile. Primum autem docet Aristot. vtrumque esse malum hac ratione, quia vtrumque discedat à medio, ut, quia in altero plus est, in altero minus; alterum est cum lucro, alterum cum damno, ut supra diximus. Formula:

Qua à medio discedunt, seu plus & minus, sunt mala, utpote à medio discedentia.

At hæc duo vel sunt plus, vel sunt minus.

Ergo sunt mala.

Propositionem non confirmat ut certam: Assumptione illustrat similitudine. Nam quod, inquit, in medicina est sanitatis, & in gymnastica bonæ habitudinis efficiens, id in hac disputatione Politica est id, quod medio consentit, est medium virtutum. Scribendum autem ex veteri translatione, ὅπερ ἰχθυῖς, non ὅπως. Nam quod medium in Politica, nempe iusta actio seu iustitia, idem id in medicina salubre. Eadem similitudine utitur & Plato lib. 4. de Repub. in fin. comparans iniuriam cum morbo, iustitiam cum sanitate. Interpungendus est hic locus, ut fit facilior hunc in modum, atque ita reddendus: *Perspicuum autem vtrumque, quidem esse malum & iniuriam accipere & facere (alterum enim minus, alterum plus est habere medio, quod sanitatis in medicina, bonæ habitudinis efficiens est in gymnastica) sed tamen peius est facere.*

ἢ ὁμοίαν δὲ ἀδελφῶν.] Ratio, cur facere sit grauius malum quam accipere, quia illud cum improbitate coniunctum & vituperandum sit, hoc non item. Formula:

Quod cum improbitate coniunctum, deterius est eo, quod absque improbitate. nam plura vitia uno sunt deteriora.

At facere iniuriam est cum improbitate; accipere non item. Ergo, &c.

Accipe-

Accipere quidem vacare iniuria certū est, qua de re supra. Qui facit iniuriam autē, is vel est improbus, vt qui per iram. nam & hic, etsi nō est improbus, tamen vituperationem non effugit, vt supra explicauimus distincte cap. 8. Et hoc est, quod ait, ἡ τῆς τελείας, id est, facere iniuriam, aut cum perfecta est improbitate, vt in eo qui cum ἀσχηροῦς, aut cum finitima, vt in eo qui per iram. nam non omnis iniuria est cum improbitate, etsi sponte sit omnis: non omne autem quod sit sponte, id cum improbitate, aut iniustitia, vt supra eod. cap. 8. quod hic de accipienda iniuria, eam vacare improbitate, idem & supra de aliis extremis interdum diximus, vt de effusione & auaritia, &c. quæ sunt quidem vitia, vt & hic iniuriam accipere, non sunt tamen improba, vt absque malitia & non semper studio seu nocendi animo.

καὶ οὐτὸ μᾶλλον.] Constat iam, iniuriam facere deterius esse, quam accipere; nimirū per se, & considerata vtriusque; vi & natura: nam per accidens seu ex euentu, contra esse potest, vt maius sit malum accipere quam facere: verum id ars negligit, Politica de eo, quod per accidens, non laborat, vt nec vlla ars; quæ namque per accidens, vt infinita, sub artium præcepta non cadunt. Præterea ars naturam imitatur, ea que re & rerum vim & naturam potius scrutatur, quam accidentia: Exemplo autem ostendit simili ex medicina petito, fieri posse, vt quod per se leuius est malum, per accidens fiat grauius, nam Pleuritis laterum dolor, grauior est morbus offensione pedis: fieri tamen potest vt hæc illa sit grauior, nempe, si quia offendendo pede quis labitur interea, ab hoste capiatur & interficiatur. Ad eundem modum accipiens iniuriam, vt læsus, etiam grauius malum referre potest aut facere, quam accipit. Sic enim vulgo hæc accommodant: ego puto Aristotelem, vulgi potius argumentum & Platonis disputationem refellere. Vulgus ita:

Accipere iniuriam est instructuosius.

Ergo & maius est malum.

Respondet Aristot. fructus considerari non debere, vt quæ sint accidentia: quomodo & Plato lib. 2. de Rep. refellit Trasymachi disputationem contra iustitiam.

ἡγοῦμαι μεταφορῶν δὲ.] Redit ad priorem disputationem de facienda sibi iniuria: nam quod ibi docuit, nemini secum esse vel iniuriam, vel ius, id hoc loco mitigando & exponendo, verum

verum quidem ait esse per se & absolute: nam improprie & metaphoricè (de quo verbo supra) posse ius aliquod esse, & iniuriam sibi secum, seu potius partibus sui inter se. Atque ita breuiter copiosam Platonis disputationem attingit, qui lib. 4. de Repub. in fin. duo facit iustitiæ genera, interioris & exterioris. Internam vocat trium animæ partium, rationis, iræ & libidinis harmoniam & concentum, cum impetium tenet ratio, parent ceteræ; id est, cum suum cuique parti animæ relinquatur officium à natura tributum. Externam vocat, de qua his libris, Politicam. Aristoteles autem hanc partium animæ harmoniam & consensionem admittit iustitiam dici posse, sed metaphoricè & improprie. Sic & ius & iniuriam sibi secum & aduersus se dici posse. Cur dici possit, hanc reddat rationem, quia fieri potest, vt partium vna ab altera quid mali perpetiatur contra suam appetitionem, & quasi voluntatem. At notum est ex prioribus, iniuriam accipere nihil esse aliud, quam perpeti quid contra voluntatem. Si hoc reperitur, accipere iniuriam: ergo & facere. Hac igitur ratione ostendit inter animæ partes iniuriam, & proinde & ius, & proinde iustitiam quoque & iniustitiam reperiri. Verum ius improprie, nempe œconomicum seu herile, non vero politicum, quod proprie ius dicitur. Nam quæ est ratio domini aduersus seruos, parentis aduersus liberos, & generatim imperantis aduersus parentem; eadem est rationis aduersus inferiores animæ partes. Qua de re pulcherrime infra lib. 1. Polit. cap. 6. & Cicero lib. 3. de Repub. quæ hic confuse, ibi distincte. Quæ est igitur ratio, cur inter patrem & filium non sit ius proprie, eadem & hic est, qua de

re supra cap. 6.

FINIS LIBRI V.

Ff LIBER

LIBER VI.

ARGUMENTVM.

Quatuor huius libri membra esse videntur, quarum primum sit velut proœmium: altero continetur eius rei, de qua agitur, explicatio: tertio subtilior Prudentia eiusque partium distributio & explicatio: postremo duæ afferuntur quaestiones. Ad hunc autem locum vtile est videre lib. 1. Magn. cap. vlt. & lib. 2. cap. 3. lib. 1. Analyt. poster. & 3. de Anima Platonem in Theæteto, & lib. 7. de Repub. & excellentioribus Pontani libros 5. de Prudentia.

CAPVT I.

COMMENTARI I.

Ἐπειδὴ τῶν ῥαίων ἄλλοι ἀεὶ τρεῖς.] Duobus his primis capitibus tanquam proœmio, qua de re agatur, & cur, adhibita partitione animæ, ex qua & stratum & officium eius rei, de qua agitur, perspicitur, explicat.

Ἐπειδὴ τῶν ῥαίων ἄλλοι.] Exponit, qua de re, & cur agendum, & quidem de recta ratione, atque adeo de omnibus rationis & mentis virtutibus, causam affert hanc, quia medium (quod sequendum, non vero nimium, aut parum, *supr. lib. 2. & alibi*: pe est dictum) recta ratione definiatur. Formula:

Si medium cognoscendum est, ut est, & sequendum, ut est. Ergo & recta ratio cognoscenda.

Nam mediū recta ratio est tanquam norma & finis.

Ὁ πόσις ἢ τῆς.] Obscurior est hic versus: videtur tamen duabus similitudinibus breuiter & obscure exponere vsum & vim rectæ rationis, vt quam videatur appellare scopum & terminum seu finem, quorum illud à sagittariis, hoc ab agri mensuris est sumptum. Vtigitur, inquit, in aliis rebus & artibus: ita & in supra explicatis virtutibus scopum aliquem esse necesse est, ad quē is, qui ratione vtitur, omnes cogitationes & actiones suas dirigat, & tanquā sagittarius arcū intendat aut remittat. Scopus hic, cum in aliis rebus, tum in virtutibus, quæri potest, quis sit; an recta ipsa ratio, an quid aliud *τὸ δέον*, nempe seu honestum & id quod oportet, aut medium, aut ipsa

pru-

prudencia. Quatuor namq; hæc ad actionum nostrarū rectitudinem efficiendā concurrunt. Et recta quidē ratio ipsa scopus esse non videtur, quod ea velut dux & lumine prælucente, ad scopū perueniatur: prudentia quoq; ea, q̄ ad scopum pertinent, dirigere dicitur *inf. c. 12.* mediū quoq; scopus esse nō videt̄, propterea q̄ mediū ratione nimii & eius q̄ parū dicatur, ad nimii & id q̄ parū se referat, non tanquā ad finē. Dicendū puto, scopum actionū nostrarum esse *τὸ δέον* id quod oportet seu ipsum honestum: quod quia in medio quodā est positū, nō in eō in de & medium dici poterit, vt illa duo sint quidem eadem, ratione tamen differāt. Ratio quoq; ipsa recta, quia eius quod oportet est causa quasi efficiens, dux & lumen: ea re & rectæ rationi cū eo, quod oportet, maxima est affinitas, & scopus quodammodo esse videt̄. Ad summā; in prudente est recta ratio, q̄ actiones omnes ad honestū, seu id, quod oportet, in medio positum, dirigat. Ex quibus perspicuum est, quæ vis & vsum sit rectæ rationis, vt pote ad scopum virtutum viam muniētis & prælucentis.

ἢ πῶς ἐστὶ ὁ ῥαίον.] Altera est similitudo, qua & ipsa vsum rectæ rationis ostendit. Est, inquit, finis aliquis seu terminus mediocritatū, quas inter nimium & parum interiectas, vbi recte congruenti *sup. li. 2.* diximus, quasi dicat, quia mediocritates inter nimium & parum sunt interiectæ, terminus aliquis vt in iis sit necesse est, vt in duobus agris termino separādis. Hic autē terminus rectæ rationi est consentaneus, eum dirigit recta ratio, i. mediocritates tanquā terminū inter nimiiū & parū interiectas, recta moderatur ratio. Est igit̄ recta ratio tanquā scopus & terminus actionū nostrarū, aut certe q̄ illa moderetur & dirigat.

ἢ πῶς ἐστὶ ὁ πῶς.] Tacita quaestioni occurrit: nam occurrī poterat Arist. nō opus esse longiore explicatione de recta ratione: satis esse, quod dictū est, virtutes recte rationi cōgruere debere. Respondet Arist. id quidē verū esse, virtutes cōgruere rectæ rationi, sed non esse satis ad planā rei cognitionē, id q̄ exemplo Medicinæ ostēdit. Nā nō satis esse, si quis dicat, corpori curando adhibēda esse ea, q̄ medicinæ ratio præcipiat, salubria nēpe: nā hoc amplius & distinctius explicare oportere, q̄ illa sint salubria, quæq; eorū vis & natura. Ad eundē modū & in hac sciētia Politica non satis est dicere, actiones nostras moderandas esse, prout recta præcipit ratio: nā & eo amplius exquirendū, quid recta sit ratio, q̄ eius vis & natura, qui eius sit finis, sc. quomodo actiones nostræ, tanquā termino, de quo modo, definiantur. Id

namque valere mihi videtur verbum $\theta\epsilon\tau\alpha$ in his verbis, $\epsilon\tau\epsilon\tau\alpha$ $\pi\iota\sigma\acute{o}$ $\theta\epsilon\tau\alpha$, non vero definitio, vt aliqui definiunt. Hæc igitur vna est ratio, cur de affectionibus animi seu virtutibus disputans in his libris etiam de recta ratione explicarit. Verum queri potest, cur non tantum de ea rectæ rationis forma (quam esse Prudentiam infra docebimus) quæ ad virtutes morales est utilis, de quibus in his libris agitur: sed etiam de aliis omnibus rectæ rationis generibus hic explicarit, cum ea tractatio potius ad Dialecticum aut Physicum pertinere videatur, de sapientia, scientia, mente & arte: Et certe ipse Arist. *lib. 1. Poster. c. ult.* explicationem de his affectionibus, ad hos tres, Dialecticū, Physicū, & Politicum pertinere ait, & ab ipso in tribus illis operum generibus explicatur, quod & initio indicauimus *lib. 3. de Anima*. Huic questioni occurrit ipse Arist. *lib. 1. Mag. c. ult.* Affert igitur tres rationes Arist. Prima est, quia omnes sunt virtutes, de quibus in his libris explicandū suscepit. Secunda est, quia Philosophi sit officium et ea pertractare, & vna explicare, quæ eiusdem argumenti, & in eadem versentur. Philosophi non tantum ea, quæ propria sunt sui instituti, sed et quæ affinia & cognata tractant, vt eleganter in *lib. de Fin.* Cic. Tertia est, quia cum de iis, quæ sunt animi agatur, de omnibus (quales sunt & hæc affectiones rationis, scientia, ars, & c.) quæ sint animi vel in animo posita, agendum fuit.

τῆς δὲ τῆς ψυχῆς ὁμοιοῦται.] Vt *sup. lib. 1. c. ult.* disputationem de virtutibus moralibus, atque adeo de omnibus virtutibus ab animi facultatum partitione, ita & hic de virtutibus rationis disputationem ab eadem re orditur, propterea quod earum omnium tanquam stratum & materia sit animus. Ait igitur, partitū se animū esse *sup. lib. 1. c. ult.* in 2. partes: quartū altera sit particeps rationis, altera expers: & ad hanc se accommodasse virtutes morum, ad illam virtutes rationis. Illis igitur iam explicatis, superest de his explicare, & de ea parte animi, quæ rationis est particeps. Hanc igitur duas in partes rursus secat, à strato sumpta diuisiones, quarum altera res eas intelligamus, quarum principia aliter se habere nequeant: altera vero res eas intelligamus, quæ aliter se habere possunt. Quæ autem sunt res, quarum ea sit natura, vt aliter se habere possint, aut non possint, notum est. Non possunt res diuinæ & naturales, quæ sunt perpetuæ, fixæ & stabiles, & vniuersimodi. Possunt res, quæ ab hominibus fiunt, quarum in homine est principium, vt opera artis & actiones. Quod autem Aristot. res perpetuas vocat eas, quarum principia non possint

possint aliter se habere, idem est, ac si diceret: res quæ aliter se habere non possunt, vt & ipse sæpe vocat, omisso verbo principii. Huius nomine hic intelligit principia, quæ dicuntur cognitionis non natura. Cognitionis principia sunt ἀξιωματικὰ & propositiones Apodicticæ, quibus paritur cognitio & scientia. Sunt & propositiones Dialecticæ, in Medicina & scientia Politica: omnia denique cognitionis principia, siue apodictica, siue Dialectica: Verbi gratia: Iuuare egenum est propositio Politica, honorem exhibere Magistratui; item, Febre laboranti non vinum præbendum, est medicina propositio, & principium, de quo hic agitur. Naturæ seu $\varphi\alpha\iota\sigma\eta\sigma\iota\varsigma$ principia sunt causa efficiens & finis, de quibus hic non agitur, et si dubitat Eustathius: nam principii vocabulum de propositionibus syllogisticis, cum hoc libro sæpe, tum alibi usurpant solet. Videatur Aristoteles *lib. quarto Metaphysicorum*. Hinc principia Politica Aristoteles *lib. 1.* vocat propositiones syllogisticas, ex quibus aliquid in scientiâ qualibet concludi potest. Principium $\varphi\alpha\iota\sigma\eta\sigma\iota\varsigma$ & naturæ est beatitudo: Animus & homo, principium Politicum efficiens.

ἡδὴ δὲ τὸ τῷ ἡλίῳ] Et si modo dixerat, $\varphi\alpha\iota\sigma\eta\sigma\iota\varsigma$, quo verbo indicarit, se sumere hanc animi ratione prædicti partitionem & supponere tanquam certam, ex libris de *Anima*, neque hic rationibus confirmandâ: adiungit tamē vnam rationem, qua eam confirmet, item à strato sumptam, quia harum duarum animi partium, qua vel res stabiles, vel instabiles intelligimus, strata non sunt eadem, eadem ipsas quoque dissimiles esse & genere discrepare necesse est. Formula:

Quarum rerum strata genere discrepant, & ipsa discrepant, necesse est; nam cognatio quadam & affinitas esse debet rei seu facultatis anima: vna strato seu re facultati subiecta. Quare & in sensibus sono attributa sunt aures, succo lingua & gustatus, rebus sub aspectum cadentibus oculi, & c. vt eleganter Aristoteles lib. 1. Magn. cap. ult. & lib. 1. de Anima, in fin. fere. Et hoc est, quod & hic ait, $\epsilon\iota\sigma\eta\sigma\iota\varsigma$ $\theta\mu\sigma\iota\sigma\iota\varsigma$ $\nu\alpha$, & c. ubi $\omega\tau\iota\sigma\iota\varsigma$, scil. $\mu\epsilon\lambda\iota\sigma\iota\varsigma$, seu anima partibus, id est, cognitio rerum existit cognatione quadam cum iis scil. anima partibus.

Atqui harum anima partium duarum strata sunt dissimilia, & genere discrepantia (alterum est enim stabile, alterum instabile.)

Ergo & ha anima partes genere discrepent necesse est. Recte igitur animam in duas has partes diuisit ratione strati.

λεξιθεω ἢ τριτων.] Hic nomina his duabus animæ partibus imponit: dicatur, inquit, altera *ἐπιστημονικὴν* scientiæ, altera *λογικὴν* ratiocinationis seu disputationis. Posterioris rationem reddidit appellationis, quia ratiocinatio seu disputare & consultare sint idem, quasi diceret, pars hæc plurimq; dici quidem solet *βελδδληγὴ*, seu consultatrix: recte tamen & ratiocinatrix à me appellata fuit, quod ratiocinari & consultare idem valeant. Vocat & *infr. & in lib. 2. de Anim. 2. διξωτικὴν*. De priorè hæc est ratio appellationis, quia in iis rebus cernatur, quarum propria est scientia.

ἔδειξ ἢ βελδδεται.] Hæc eo pertinent, vt ostendat, hanc animi partem recte dici *βελδδληγὴν*: dictum est enim, eam versari in rebus, quæ aliter se habere possunt. At de iisdem hic consultatio, non de iis, quæ aliter se habere nequeunt.

ληπλέον ἄρα ἐνετέρε.] Nunc accommodat suam cuique parti virtutem; Quod quidem ita commode fieri docet, si sua cuiusque partis optima sumatur affectio seu habitus: reperto habitu, & de virtute constabit: nam sua cuiusque rei optima affectio seu habitus nihil est aliud, quam virtus, quæ, vt *supralibro 2.* dictum, sua cuiusque rei est perfectio. Virtus autem ad ad suum quæque munus & opus, id est, virtus ex suo quæque opere & munere spectatur & cognoscitur. Quare ad cognoscendam cuiusq; partis animæ & optimam affectionem & virtutem, operæ pretium erit & earum animi partium opera & munera cognoscere, &c.

CAPVT II.

COMMENTARII.

Τετα δ' ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ.] Perperam & hoc caput à priorè est distractum: adiungit namque continuo de earum animi partium opere & munere; cui tamen explanationi admiscet quædam de omnibus actionum & cognitionum principiis, & maxime de *προαιρέσει*, quæ potius ad virtutes morum, quam ad eas, quæ rationis, pertinent. Opus autem & munus harum animi partium duarum docet esse veri contemplationem, vt tranque in vero contemplando & exquirendo versari, dissimili tamen ratione: nam scientiæ partem in vero absolute, alteram in

vero com-

vero comparate, i. ad actiones humanas accommodate: quod mox rectius intelliget. Ait igitur initio, actionis & veri tria esse principia, i. causas efficientes, sensum, mentem & appetitum. Meminisse namq; oportet, qd ex Arist. scribit Cic. *in lib. de Fin.* hominè ad duo esse natum, ad intelligendum & ad agendum. Vtriusq; igitur huius officii principia tria esse ait Arist. id qd & ex *l. 3. de Anima*, cognosci potest, vbi his tribus animates ad quid agendum aut cognoscendum impelli scribit: hæc tria motus animantium esse principia, & hac quidem in re vniuersè cõsentiunt; differunt tamè, quod sensus ad cognitionem quidem iuuat (ex sensu namq; pleraq; scientiarum principia manant) seu, vt ait Arist. ad veritatem: ad actionem vero plane sit inutilis, nullius principium seu causa sit actionis. Cuius argumèto sunt beluæ: nam sensu quidem hæc uti, has quidem sentire, nihil agere tamen. Quo pertinet, qd s̄ docuimus, verbum *περὶ ξένων*, vt & facti Latinè, rationem in se cõplecti.

Διόνοια.] Hæc verba *νῆς* & *Διόνοια*, rursum *νοητικὴν* & *Διόνοια* eodem pertinent, idem sonant hoc loco. Ratio seu mens Latine dici possunt, alias multum inter se differunt, qua de re *infr.* Idem, inquam, valent hæc tria, *λογικὴν*, *νοητικὴν*, & *Διόνοια*, pars animi; in qua est ratio seu mens & ratio ipsa, de qua & de cuius officii diligenter hic explicatur.

ἔστι δ' ὁ παρ' ἐν Διόνοια.] Quid sensus à cæteris duobus differat, iam dictum. Hic reliqua duo inter se comparat: nam quod in mente est affirmatio & negatio, idem in appetitu est consecutio & aspernatio. Notum est mentis duo velut esse officia ratione strati seu veri, nempe affirmationem & negationem: appetitus quoq; esse duo ratione strati: nam persequi bonum & aspernari malum: Inter quæ hic talem cognationem ait esse Arist. vt mentis affirmatio sit, velut quædam persecutio, & negatio sit velut aspernatio & fuga: nam quod in mente verum est & falsum, id in appetitu bonum est & malum. Quare & alias estsi improprie, mens etiam bonum sibi proponere dicitur, tanquam verum, cum hoc eius sit proprium, illud appetitus.

ὡς ἐπειδὴ ἡ.] Vsum comparisonis eius hic assertit in virtute morali: nam constat ex *lib. 2.* eam nihil esse aliud, quam habitum proæreticum: & ex *lib. 3.* proæresin esse appetitum cum deliberatione, q̄ cum ita sint, certe hæc duo, mens & appetitus, ad virtutem morum sunt necessaria, & ad ipsam quoq; *προαιρέσει*, adeo, vt si *προαιρέσει* est bona, vt est in virtute morali: certe & appetitus vt sit rectus, & mens quoq; vt sit bona, necesse erit: Ea-

dem utrumq; ut cupiat & spectet, ut quod mens affirmet, appetitus id persequatur: ut, inquam, menti affirmatio, appetitus persecutioni consentiat, non aliud velit appetitus, quam præcipiat mens & ratio, id quod & *sup. li. 3.* de proæresi est explicatum. Et hæc quidem mens cum appetitu concurrēs, practica dici solet, ut quæ rebus agendis moderetur & deseruiat. Alia est mentis species, quæ in contemplando absolute vero spectatur. Est quidem veri contemplatio omni menti propria: mens omnis & ratio in contemplando vero versatur, tam practica, quàm theoretica, hæc tamen absolute, illa comparate: nam hæc in seipsa veri consideratione consistit, & intra eam se continet: illa foras spectat, & negotiis hominum se accommodat, eaq; tanquam lumen & dux moderatur, & hoc est, quod ait, τὴν ἡγεμονικὴν καὶ θεωρητικὴν sc. μαερίαν, supple, quæ duo verba de vna animi parte practica sunt intelligenda, ut quæ ipsa est θεωρητικὴ, non tamen theoretica: θεωρητικὴν est genus, cuius partes sunt ηγεμονικὴν & θεωρητικὴν. Argropylyus tamen verbum, καὶ θεωρητικὴν, prætermisit, quod & ipse malim, nisi libris omnibus & veteri translationi repugnaret.

πραξιῶν πρῶτον.] Redit ad θεωρεῖσιν: eam esse quidem actionis principium & virtutum moralium, non tamen principium, quod alicuius gratia, sed id, unde motus. Duo facit principiorū genera, alterū quod alicuius rei gratia, cuius generis est bonum & finis: alterum unde motus, id est, unde rerum ortus & interitus, cuius generis est causa efficiens. Et huius quidem generis principium ait esse θεωρεῖσιν, ut quæ nō sit tanquam finis rerum agendarum, sed causa potius efficiens. Ratio autem ab Aristotele prætermissa, hæc est, quia θεωρεῖσιν est appetitio quædam, ut supra dictum *lib. 3. cap. 3.* Formula:

Appetitus omnis est motus principium, ad agendum impellit, teste Arist. lib. 3. de Anima.

At θεωρεῖσιν est appetitio quædam.

Ergo, &c.

Est igitur θεωρεῖσιν rerum agendarum principium. θεωρεῖσιν autē principia sunt appetitus & mens ea, quæ alio spectat, id est, practica: nam & initio diximus, ut θεωρεῖσιν sit bona, hæc duo requiri, bonam mentem, & huic consentientem appetitum rectum. Quare cum θεωρεῖσιν absque his duobus esse nequeat, tanquam suis principiis: recte adiungit Aristoteles θεωρεῖσιν absq; mente seu potestate & habitu morali esse non posse.

Quod

Quod principium ut vtilissimum diligenter est retinendum. Ratio eius de mente iam est exposita. De morali habitu hæc est, quia ex θεωρεῖσιν homines sint & dicantur boni aut improbi, ut *supra* sæpe est explicatum. [Ex θεωρεῖσιν enim probus aut improbus capit nomen.] Atqui virtutes & improbitas morali habitu definiuntur: vitia & virtutes sunt habitus. Quare proæresi necessaria est affectio moralis: informetur quodammodo θεωρεῖσιν moribus & habitu morali necesse est. [ad proæresin enim necessarius est habitus moralis seu Ethicus, id est, ut vere sit θεωρεῖσιν. θεωρεῖσιν ipsam constituit virtutem, & ad virtutem requiritur habitus.] Quæ de re *infra cap. 12.* latius. Confirmat hoc præceptum & ipse Aristoteles, [Res quæ reddit bona, quæ tendunt ad finem est habitus moralis: proæresis reddit bonum ipsum finem. Si quis mala θεωρεῖσιν, malus finis. Sed ut ipsa sit bona θεωρεῖσιν, quæ iuuat actiones, quibus perueniamus ad finem, requiritur informatio quædam moralis] his verbis, ὁ πραξιῶν πρῶτον, quali dicat, ὁ πραξιῶν seu bonæ actionis principium est θεωρεῖσιν, aut etiam τὴν πραξιῶν, ad agendum impellit, utpote appetitus βελδωτικὸς. Atqui actio absq; illis duobus, mente & morali informatione seu habitu morali, absq; moribus, inquit Aristoteles, esse nequit: qui ex virtute aut vitio quid agit, habitu quodam informatus sit necesse est, prælucente ratione seu mente, ut & *infra capite 12.*

θεωροῦσα δ' αὐτὴν.] Redit ad mentem Theoreticam & Practicam Legendum autem θεωροῦσα δ' αὐτὴν, non ut in quibusdam αὐτὴν. Legendum, inquam, mens autem ipsa, ut recte vetus Interpretes: non vero hæc, ut alij plærique. Mens, inquit, ipsa, nempe Theoretica mens per se considerata nihil mouet, ad agendum non impellit: in veritate sola contemplanda acquiescit. Practica, eaq; quæ alio spectat, illa est, quæ mouet, quæ molitur aliquid, quæ ad agendum impellit: non igitur Theoretica, sed practica mens & ratio rerum agendarum est principium. Quod vel ex eo perspicuum esse potest, quod in practica, seu mente actrice etiam effectricis mentis (quam vel ex sensu patet esse principium agendi, vel faciendi potius) principatus sit positus, quod hæc illi quodammodo dominetur, suamque vim communicet: Nam ut actrix, ita & effectrix alio spectat. Qui namq; quid efficit, opus semper aliquid spectat, rei seu operis concipiendæ causa laborat, tutor calcei, &c. Et hæc qui-

dem in re practica & ποιητικῶς, (de quibus *infra* latius) consentiunt, nempe quod alio referuntur, discrepant tamen, quod id quod efficitur, non est simpliciter finis, est alterius rei gratia: id quod agitur, est finis simpliciter. Effectricis ipsa effectio non est finis, opus præterea desideratur, & huius usus alius præterea finis, vt ædificationis domus, & huius inhabitatio: Actricis autem ipsa actio est finis, neq; quidquam præterea desideratur: Citharæodus cæmine perfecto nihil præterea spectat operis. Quare actrix & effectrix eodem quidē velut genere continentur, quod est mens, non absoluta, sed alicuius rei gratia: sine tamen differunt. Practicæ autem vocabulum improprie & menti huic cōmuni hic attribuitur, cum ait eam effectrici quodammodo dominari. Nam proprie est ea, quæ contradistinctione ab effectrice sine discrepat, vt est explicatum, & *infra* explicabitur latius cap. 4. Practicæ igitur finis ipsa est actio: huius autem finis est appetitio, id est, appetitus ad finem tanquam bonum se referat: mens practica actionem spectat: appetitio finem & bonum, & hoc est, quod ait, ἡ δὲ ἐπιθυμία τὸ τέλος. *πελάς.*

ἢ δὲ ἐπιθυμία τὸ τέλος.] Redit ad προαίρεσιν, eiusq; assert quamdam definitionem ex prioribus contactam. *Supra* namq; dictum ad προαίρεσιν, mentē & appetitionem concurrere. Hinc efficitur, inquit Aristoteles προαίρεσιν nihil esse aliud, quam vel mentem orientam, seu cum appetitu, vel contra, appetitum διανοητικόν, mentalem, id est, Appetitum cum mente, quod *supra* est explicatum *lib. 3. cap. 3. in fine.* Et hæc quidem de προαίρεσιν, rerum omnium agendarum virtutum & vitiorum principio, quod quidem principium est homo ipse, inquit Aristoteles hoc loco, quia προαίρεσεως partes, mens & appetitus in ipso sunt homine, φῖ ipsum & *supra* est explicatum *li. 3. c. 3.*

ἢ ἐστὶν ἐπιθυμία.] Adiungit de strato seu materia προαίρεσεως, quibus illa in rebus verietur, quarum rerum sit προαίρεσις. Assertit autem vnā duntaxat notam. Nam plures *supra lib. 3.* & omnes attulit. Ait igitur προαίρεσιν nō esse rerum præteritarū, sed futurarum hac ratione, q̄a nec deliberatio sit rerū præteritarum: nulla autem est προαίρεσις absq; deliberatione, vt *supra* est explicatum *lib. 3.* Cur autem deliberatio rerum præteritarum nulla sit, hæc est ratio, quia deliberatio rerum sit earum, quæ fieri possint, vt & *supra* explicatum: at rerum præteritarū hæc est natura, vt dici nō possint fieri posse, vt pote iam factæ:

factæ: quod factum vt vulgo dicitur, infectum reddi nequit. Id quod Aristoteles Agathonis Tragici testimonio confirmat; adeo id verum esse, vt cum omnia Dij possint, hoc tamen solum & ipsis negatum sit, quæ facta sint reddere infecta: idem & tempori omnium parenti negatum ait Pindarus in 2. *hymno Olympiorū.* Videat & Sophocles in *Trachinis.* Formula:

Quarum rerum non est deliberatio, earum nec est προαίρεσις.

At præteritarum non est deliberatio.

Ergo nec προαίρεσις.

Altera Formula:

Quæ res fieri nequeunt, sub deliberationem non cadunt.

Res autem præteritæ sunt eius generis.

Ergo, &c.

ἀμφοτέρων ἑ.] Quasi diceret, ex prioribus liquet, quod harum animi partium sit munus & opus, quæ fuit quæstio princeps, conclusio. Eorum autem omnium hæc est summa: Animi partis, quæ rationis est particeps, duas esse rursus partes seu facultates, quarum vna scientia: altera dicitur ratiocinatrix, illa quoq; theoretica, hæc practica, sub qua effectrix, dicitur. Vtriusque idem genere est munus & opus, veritas seu eius acquisitio, pertractatio, sed sine non idem. Nam illius veritas in se vertitur & consistit, huius alio pertinet, hominumq; negotijs se accommodat.

καθ' ἃς ἐν ἐπιθυμίᾳ.] Initio huius capitis dictum est, harum animi partium virtutes ex opere & munere & optima affectione cognosci: iam igitur cognito earum opere & munere, reliquum est, vt de optimis affectionibus seu habitibus videamus, in quibus opus illud & munus, quod veri pertractationem diximus, reperiat, seu vt loquitur Aristoteles, quibus habitibus maxime pars vtraq; ἀλλασθῆει, verum enunciat seu profert. Nam repertis his affectionibus, etiam de virtutibus harum animi partium, quas quærimus, constabit, &c.

CAPVT III.

COMMENTARII.

Ἀγγέλλομαι ἐν αἰώων.] Duo hic afferuntur, commemoratio & expositio affectionū optimarum partium animi ratione vrentium: deinde explicatio vnus earum affectionum nimium scientiæ.

δόξα ἄλλοι ἐν αὐτῷ.] Quæ adhuc sunt explicata de methodo & partibus animæ, earumq; munere & officio, de principijs actionis & cognitionis, & de proæresi: ea proæremij loco constituimus. Nam hic demum orditur disputationem de virtutibus rationis seu mentis, quic fœcopus est huius libri, & hoc est, quod ait, δόξα ἄλλοι, &c. quomodo & supra libr. 1. capit. 3. [absoluto proæremio.]

ἔγω δ' οἱ ἀληθῶς.] Diximus harum animi partium, de quibus agitur, opus & munus esse ἀληθῶς εἶναι. [Ennius apud Gellium olim hoc dixit *verare*.] Hic iam quaeritur de affectionibus seu habitibus, in quibus ἀληθῶς εἶναι cernatur: seu quorū habituum ope & opera partes illæ animæ verum enuncient, munusq; suum fungantur. Aristoteles igitur quinque esse huius generis habitus. Sint, inquit, quinque, quasi diceret, non assero rationes, cur quinque duntaxat sint, sed sumo vt certū ex Analyticis: adiungit tamen rationem, cur opinionē ab hoc numero excludat, q̄a opinio etiam sit falsi, etiā mentiri, & falsum dicere opinione accipit animo, quaerimus autem hos habitus, quibus animus ἀληθῶς εἶναι. De opinionē, eam & veram esse, & falsam, eaque animum ἐπιμφοτερίζει, vt Aristoteles in magn. libr. 1. cap. vlt. ex Platonis Theæteeto sumpto vocabulo loquitur, id est, ambigere animum, nunc hoc, nunc illud sentire & loqui, nemo vnquam dubitavit. Quare & pulchre Plato opinionem velut Androgynum medium quiddam esse ait inter id quod est, & id quod non est. Eam vocat hoc loco duobus nominibus Aristoteles, δόξαν & ἀπόληψιν, quod posterius tamen verbum est multiplex, & quidem triplex eius notio. Nam interdum est omnis animi comprehensio, & genus omnium harum affectionum, scientiæ, sapientiæ, &c. vt est apud Alexandrum in 1. Top. & ipsum Aristotelem libr. 4. Topic. Interdum idem valet, quod opinio seu δόξα. Quare & in magn. hoc solum nomine est vsus. Interdum est quiddam à δόξη dissimile, non quidem genus δόξης, vt perperam Plato, sed quasi stratum & materiam, inquit Aristoteles libr. 4. Top. videatur & doctissimus Schegkij in 1. Analyt. cap. 39. in aureis commentar. Hæc igitur est causa, cur hoc loco inter habitus veri, opinionem non numerarit Aristoteles, etsi in magnis numeravit. Verum in ijs libris multa fecus continentur, non tam exquisitis & accuratis quam sunt Nicomachici. Cur ergo dicit aliquis, Prudentiam quoq; & artem non excludit,

cludit, vt quæ sæpe à vero aberrant. Respondeo, quia prudentiæ ipsius aut artis, ipsorum inquam habituum non sit peccatum, sed rerum: ipsorum habituum hæc est natura, vt verum semper persequantur: aberrant tamen interdum rerum culpa instabilium & incertarum. At opinionis ipsius natura hæc est, vt & falsum, & verum persequatur. [Natura enim opinionis est quasi ambiguus gladius. Si quis quid falso opinatur, est vere opinio, sed non vera opinio, sed falsa, ex se, & vera, est falsa opinio.] Quæri præterea potest, quæ sit natura, cur veri affectiones quinque duntaxat, & quidem hæc commemorentur. Solet causa ex rebus & strato elici. Res enim aut sunt necessariae, aut non. Illæ partim sunt principia, quorū est mens: partim de principijs conclusa & effecta, quarum est scientia: partim vtraq; permixtim, quorum est sapientia. Non necessaria, quas contingentes vulgo vocant, partim sub actionem cadunt, quarum prudentia: partim sub effectationem, quarum est ars. Atque ita plarique: accommodatius tamen ad rem propositam, ex munere & opere harum animi partium causam eliciendam existimo. Opus & munus diximus esse veti pertractationem, partim in se, partim alterius gratia, prout duæ quoq; animi sunt partes, altera Theoretica, altera practica. Si in se, aut cum mentis quadam agitatione seu discursu, vt vocant: aut absque: aut permixtim. Hinc deinceps, scientia, mens, & sapientia existunt: si alterius gratia, aut agendo aut efficiendo, & hinc prudentia & ars. Atq; ita ex quinque partito animi munere & opere, habitus quoque quinque existunt genera. Hinc quando quid est absque disputatione mentis, tum talis actio mentis dicitur proprie, q̄ græce νοητικόν vocant, vbi talis contemplatio veri absq; discursu, existit quidam habitus, qui dicitur ἄσ. Vbi agitatio mentis adest, non possum complecti, nisi me doceas rationibus syllogisticis, tum existit scientia. Nulla vera scientia absque quodam discursu, absq; collectionibus, argumentis. Vbi mens disputat secum, existit scientia. Habitus est etiam, qui partim disputat, partim non, vtitur vtroque munere, & disputatione aliquid concludit, & contra absque, &c. est habitus ille, qui vocatur sapientia, copulatus ex mente & scientia, ex duobus prioribus videlicet.

ἐπιστήμη μὲν ἔν.] Orditur deinceps explicare quinque hos veri habitus, & primum quidem de scientia. Meminisse au-

tem oportet, quæ *supra lib. 1. initio* diximus, scientiæ vocabulū interdum communius, interdū accipi angustius. Nam & prudentia, & ars, & sapientia communione notione etiam scientiæ dicuntur, tam latine, quam græce. Angustius hoc loco accipitur & proprie. Afferit autem tres eius notas, exquiritius quam Plato, qui *in Theæteto* scientiæ naturam non tam firmis conclusionibus, quam similitudinibus (re & negotio ipsius quoq; Platonis testimonio, fallace & lubrico) naturam scientiæ & definitionem inuestigat, quem se obscure perstringere mihi videtur hoc loco, his verbis Aristoteles, εἰ δὲ ἀκροβολογῶντες μὴ, &c.

πάντες ἢ ἐπὶ λαμβάνοντες.] Prima est nota à communi hominum sensu & opinione sumpta, qua docet Arist. scientiam rem esse firmissimā & immutabilem, rerumq; esse stabilium, æternarum. Non vero caducarum, ortuiq; & interitui obnoxiarum. Omnes, inquit, ea se scire existimant, quæ aliter habere se non possint: id demum scire se existimant, quod plane ita se habeat, neq; aliter villo modo se habere possit. Id demum vocant scire, quo argumento vitur Aristoteles, & *in Analyt. lib. 1. poster. cap. 2.* Sicea, quæ sciuntur, plane ita esse debent, vt aliter se habere nequeant, vt scimus Deum omnipotentem. Ita affectus animo sit, qui scit, vt existimet se nunquam aliter posse cognoscere: qui deducuntur à scientia sua; non sunt scientes.

τὰ δὲ ἐνδερόδια.] Ea sciri diximus, quæ nullo prorsus modo aliter esse nequeant. Nam quæ aliter se habere possint, eorum profecto certitudo esse non potest, quæ ad scientiam requiritur, propterea quod simul vsurpari sensu deserint, iam ignorari incipiant, sunt, nec ne. Et hoc est, quod ait, ὅταν ἐξωθῆσθαι, vbi verbum θραῖν, non de mente, quasi mente cernere & animo, sed de sensu est accipiendum, teste ipso Aristotele *lib. 6. Metaphys. ἀδηλὰ τε ἢ τὰ φθιδρόδια*. Summas rerum, quæ aliter se habere possunt, nulla potest esse scientia: efficeretur enim vt scientia fieret ignorantia. Cur ita? nam ea est illarum rerum natura, vt quamdiu sensu percipiuntur, cognosci possint: sensu simul atq; deserint vsurpari, cōtinuo ignorari incipiunt, vt quarum notitia ex sensu solo pendeat. Neq; vero id duntaxat, quod scitur seu τὸ ἐπιστητὸν eius est naturæ & firmitatis, nulla vt ratione immutari nequeat: seu etiam scientem ipsum ita affectum esse oportet vt sit ἀμεταβάτος, vt Græci vocant, immutabilis & impermutabilis. Quare & scientiam

tiam quidam definiunt comprehensionem animi ἀμεταβάτως, quæ nulla persuasionem inuerti possit, teste Aristotele *lib. 6. Topicor.* Si, inquit, id quon scitur, est immutabile. Ergo & necessarium. Si necessarium. Ergo & sempiternum: Si sempiternum. Ergo ingeneratum & immortale, seu ortus & interitus expers. De duobus res est facilis: medijs hanc affert rationem, quia quæ simpliciter necessaria, ea esse omnia sempiterna. Sic enim interpungendum, non ante, sed post verbū ἀπλῶς. Duplex est enim necessitas: altera simplex & absoluta seu ἀπλῶς: altera ex ὑποθέσει seu adiunctione, teste Aristotele *lib. 1. de partib. Animalium.* & Cic. *lib. 2. veteris Rhet. in fin.* & dilucide Aristoteles *lib. 2. de ortu & interitu*, vbi hac vitæ ratione. Si necessarium, inquit, Ergo & sempiternū. In omni enim syllogismo probabili est necessitas ex hypothesi, in Apodictico syllogismo absoluta. Ea igitur quæ sciunt, sunt immutabilia, necessaria, æterna, ortus & interitus expertia. Cuius generis sola sunt diuina, eaq; re ne quidem in naturalibus proprie est scientia, & ex Platonis *lib. 6. de Republ.* sententia, ne quidem in Mathematicis, sed repugnante Aristotele. Nam ex huius sententia Mathematicorum & Mathematicorum propria est scientia, Physicorum impropria: Politicorum, Medicorum, &c. maxime impropria, seu prudentia potius & ars. Hinc omnia quæ intereunt, vt res naturales eorum non est scientia.

πᾶσι ἐπιστήμη.] Altera scientiæ nota de origine eius & causa. Doceri, inquit, scientia, & percipi discendo potest, res quæ sub scientiam cadit τὸ ἐπιστητὸν. Nam docere scientis est proprium, teste Aristotele *lib. 1. Metaphys. in princ.* et si omnibus ætatibus, & hac maxime, sæpe qui non didicerint, doceant, quos grauissime reprehendit Plato *in Gorgia*. Doceri igitur & discendo percipi potest scientia. Iam vero omnis perceptio est ex prænotione aliqua, vt copiose Aristoteles *li. 1. poster. Analyt.* sic in studijs, in artibus, quas Græci vocant ἀγνοητικὸς opus est prænotione. Verum in opificum artibus nulla opus est prænotione. Prænotionis autem genera affert duo, syllogismum & inductionem: & hanc quidem ait esse principium, & vniuersi, illum vero ex vniuersis constare, id est, inductioni quidē est principium, quo cognoscant vniuersa. Quæ cum nobis sunt obscuriora (in quibus tamen propria est scientia) rebus singulis & sensu (huc pertinet inductio) innotescent nobis necesse est. Itaq; recte legit in veterib. libris, *in Eudemis*, veteri tralatione, & in omnibus

bus editionibus, excepta Basiliensi pessima, διχρῶν, non διχρῶς. Nam & principium est inductio, & quidem vniuersi, id est, principium cognitionis vniuersorum per singularia. Syllogismus autem est & ipse prænotionis genus, ex vniuersis constans. Nam vt inductio est singularium, ita syllogismus vniuersorum, & ex generalibus propositionibus conflatus. His igitur duobus notionum generibus ad scientiam vtitur: syllogismo quidem ad recte concludendum, inductione ad vniuersa. vt ἀξιωματικὰ rebus singulari confirmanda & illustranda: Est in *Analyt. ἀποδείξεως*, id est, syllogismi scientiam efficientis seu Epistemonici, alia prænotionum facit genera, quid sit, & an sit, seu quod sit.

εἰσὶν ἀρχαὶ διχρῶν.] Docet inductionis vsum & causam. Nam cum principiorum, id est, cognitionum, seu propositionum generalium, ex quibus conficitur syllogismus, non alius præterea sit syllogismus, alio syllogismo confirmari nõ possunt: necessaria fuit inductio, qua generales illæ propositiones confirmantur, nempe per seculum & res singulas. Cur autẽ syllogismus alio confirmari nequeant, hæc est ratio, ne res abeat in infinitum.

ἢ μὲν ἀρχὴ ἐπιστήμης.] Definitionem affert scientiæ, ἀποδείξει congruentem. Nam quæ adhuc de scientia hoc loco, eadem de ἀποδείξει in *Analyt.* disseruit. Est igitur scientia habitus apodicticus: quæ plena est definitio scientiæ ex genere & differentia conflata. Nam quod ait Aristoteles, καὶ ὅσα ἄλλα, non ita accipienda sunt, quasi hæc definitio non sit plena, sed ad verbum ἀποδεικτικῆ explicandum pertinent, & ad ea quæ supra sunt allata. Nam ἀποδείξεως propositiones non tantum sunt necessaria, & ex prænotionibus confirmatæ, sed etiam medijs expertes, notiores quam complexio, huiusque ipsius causa, quæ omnia ad ἀποδείξει sunt necessaria. Quare & adiungit mox tertiam notam scientiæ, nempe complexione notiores debere esse sumptiones seu principia. Plato scientiam, definit comprehensionem rerum diuinarum certa quadam ratione in *lib. 6. de Republ.* Nam, vt diximus, rerum duntaxat diuinarum scientiam esse ille voluit, sed variat sæpe; nam sapientiam alias rerum diuinarum; scientiam naturalium; prudentiam humanarum esse ait in *Euthydemo*. Affert & scientiæ definitionem in *Arithmetica* Nicomachus. Est, inquit, comprehensio seu κατὰ λόγον rei subiectæ nunquam fallens & immutabilis ἀμεταβλητὴ. Et Clemens Alexandrinus *li. 2. Stromat.*

1171

um, Philosophi, inquit, scientiam definiunt habitum, quinulla ratione dimoueri possit.

ἴσταν ἢ πῶς πισδῆ.] Tertia nota de fide principiorum seu sumptionũ | principia. n. syllogismi pmissæ sunt] & certitudine. Nam hunc demum vere scire, qui sumptionibus seu principijs fidem habeat, isq; acquiescat, eiq; ipsa complexione sint notiora: sin minus, vere hunc non scire, nisi ex euentu & per accidens. Est enim duplex scientiæ, vera, de qua hoc loco, & ex euentu seu κατὰ συμβεβηκός, qualis est fere rerum naturalium & maxime Politicarum. De tertiã hæc nota, vt & de prioribus earumque rationibus disputat vberit in *libr. 1. Analyt. poster. 6. c.*

CAPVT IV.

COMMENTARI I.

Τῆ δ' ἀνδεχρῶν ἀλλως.] De arte, qui & ex habitibus animi ad verum cernendum est vnus, & inertia, explicatur, quid sint, & quemadmodum ab alijs differant. Artis autem notio est multiplex: nam interdum habitum ipsum, interdum viam habitus sonat. Ars enim pro via & ratione, quam Græci interdum μέθοδον vocant, poni solet. Hinc Cicero arte aliquid facere seu pertractare, quod alias via & ratione dicit. Habitus autem, vel omnis veri, vel certus hoc verbo significari solet. Nam communius interdum omnes scientiæ & artes Theoreticæ, practicæ & poeticæ artis verbo comprehenduntur, vt *supra lib. 1. πᾶσα τέχνη*, & c. quo pertinet vltima artis definitio apud Cic. *lib. 4. Academ. 6. i. de orat.* & apud Quintil. & Lucian. Ars est ex multis animi perceptionibus, vsu & exercitatione conquisitis, & in vnum exitum vitæ vtilem spectantibus coaceruatio. Certus autem habitus hoc loco explicatur, quæ quidem propria est huius verbi significatio. Cuius rei hanc affert rationem seu signum potius Aristoteles in *Magnis*. Quia apud Græcos verbum πρῶξιζεν, plarumq; de hoc certo genere efferatur: alias fortasse rationes attulit Aristoteles in libris Exotericis, vt hic significat. Artis quoq; verbum interdum pro calliditate & dolo: qua ratione affinitatem habet quandam vni prudentia: interdum pro omnibus rectis & prauis actionibus, & institutis poni solet, seu studijs, vt apud Salustium: Facile imperium ijs artibus retinetur, quibus est partum. & Livius, omnium consensu princeps belli pacisq; artibus. Et apud

G g

Plautum

Plautum & vetustiores sæpe bonæ artes p virtutibus, seu actionibus virtuti consentaneis, & contra malæ artes reperiuntur. Quibus notationibus obferuatis, etudite responderi potest ad quæstiones vulgatas: an Iurisprudencia sit ars: an Rhetorica sit ars: de qua apud Cic. in lib. de orat. & Quintil.

Ἐν ᾧ ἐνδεχόμενον.] Hoc verbo subindicatur disputationis conexio & contextus huius cap. cum priorē. Nam explicato habitu Ἐν μὴ ἐνδεχόμενον rerum stabilium & immutabilium, consequens erat explicare de habitu, qui sit Ἐν ἐνδεχόμενον. Et hoc est, quod ait Ἐν ᾧ ἐνδεχόμενον, referens se particula ᾧ ad prioris capituli verba, μὴ ἐνδεχόμενον ἀλλοίωτος. Et prioris quidem vnum attulit habitum: huius duo facit genera: quorum alterum sub effectiōnem, alterum sub actionem cadat, Græci vocant ποιητικὴν & πρακτικὴν. Huius diuisionis causa ex cap. 2. pendet, vbi duo animæ partis, quæ ratione vitur, officia esse ostendimus, quorum alterum sit veri in se contemplatio, alterum veri sit contemplatio alterius rei causa. Iam vero hæc posterior pars rursus in duo membra scatur, in actionem, & effectiōnem, propterea quod alterum post se opus relinquit præterea, alterum non item. Quod de actione & effectiōne est perspicuum, vti in actionis generibus saltatione, cantu, &c. In effectiōnis generibus, confectiōne vestis, ædificatione. Hæc igitur causa est, cur discrepent inter se actio & effectiō, etsi sub eadem animi partem rediguntur, quam πρακτικὴν communi nomine supra appellari ostendimus.

Ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς.] De his libris Exotericis supra diximus lib. 1. cap. vlt. Cicero libros populares vocat.

ὡς τὸ ἢ μὴ.] Expofuit modo Ἐν ἐνδεχόμενον duo esse genera, ποιητικὴν & πρακτικὴν: eaq; inter se discrepare, quia & actiō & effectiō inter se discrepant. Quare, inquit, & vtriusque habitus inter se discrepant, id est, habitus cum ratione πρακτικὴν diffetet ab eo, qui cum ratione quid efficit, adeo quidem vtriusque sub altero non cōtineatur, quemadmodum species sub genere: Differt quidem species à genere, sed hæc tantum illò continetur. Alia est horū habituum ratio: neq; n. actiō est effectiō, vel conita. At licet animal non sit homo, homo tamē est animal. Et hæc quidem primo loco de similitudine & dissimilitudine, & de materia horum habituum.

Ἐστὶ ἢ ἢ οὐκ ὀρθομενῶν.] Definitionem hic affert Aristoteles per inductionem, hunc in modum: ædificatrix, sutoria, & omnes

omnes præterea affectiōnes ratione certa quid efficientes, sunt artes: contra vero nulla ars reperiri potest, quin sit affectiō, seu habitus certa quid ratione efficiens. Hinc efficiatur, habitum certa quid ratione efficientem & artem, esse idem.

Ἐστὶ ἢ τέχνη πᾶσαι.] Tertium est huius capituli membrum, quo de dissimilitudine huius habitus cum reliquis veri habitibus agitur, & de eius materia: ait autē artem versari in generi, id est, in rebus mutabilibus seu ἐνδεχόμενον. Id namque sonat apud Aristot. verbum ἡμεῖς innumerabilibus in locis. Nam artis & prudentiæ statum facit generis Aristoteles: Scientiæ τὸ ὄν. Sic infra cap. 12. initio, ἑδμεῖς ὅδ' ἐστὶ ἡμεῖς, & Plato res omnes diuidit in τὰ γινόμενα & τὰ ὄντα. Atq; ad hunc modum generis vocabulum accipit Euftratus & Turnebus: haud scio tamen, an non ex aliorum sententia accipi quoque possit vulgariter de rei cuiuslibet molitione & effectiōne: quod indicat verbum τεχνάζειν, & verbum ἡμεῖς ἔ. Id namq; videtur dicere Aristoteles: Ars omnis est in generi, id est, occupata est in re aliqua molienda, & in re artificiose efficienda, quod vocat τεχνάζειν, perperam alij reddunt comminisci, (nam τεχνάζειν, vt & μηχανῶν machinari, & corporis est, & animi: hic de corpore, vt & tota artis disputatione) & perspicuendo, vt quid fiat seu efficiatur operis, quod manu fit: vt inquam aliquid eorum, quæ vel esse vel non esse possint, efficiatur. Ad summam, artis officium est opus aliquod efficere, quæ horum verborum est summa sententia. Diximus autem agi de strato artis, eiusq; ratione artem ab alijs habitibus diuidi, & recte. Nam duas affert strati, seu operum arte factorum notas. Prior est in his verbis, ἐστὶ ἢ τέχνη, aut eius generis quid operis efficiatur & fiat, quod sit ἐνδεχόμενον, id est, possit esse vel non esse, id est, quod non sit necessario: altera, vt principium & causa ἔσται, seu ortus & originis non sit in opere ipso seu re efficienda, sed in opifice & efficiente his verbis, ἡμῶν ἢ τέχνη. Vtriusque nota ratio adiungitur. Nam de priorē quidem constat, artem non esse rerum necessariorum, quarum propria est scientia: de altera, constat, artem non esse rerum naturalium. Nam velut ex altera parte ars naturæ respondet seu ἀντιθέται: contraria sunt, arte aliquid fieri & natura. Atqui rerum naturalium hæc vera est nota, ortus & ἔσται principium & causam in ipsis esse positam, quæ ipsa est natura seu φύσις, vt explicatur in Physicis. Itaque

in rebus artificiosis ortus principium est in voluntate & affectione opificis, qui nisi velit, & molietur, nullum certe per se, & sua vi opus nasceretur. Et hac posteriori nota in diuidenda arte & prudentia à theoreticis scientijs vsus est & Aristoteles in *Metaphys. libr. 2. cap. 6.* Ex his perspicuum est & hoc, quod in re differat ars à veris scientijs, Metaphysica & Mathematica, quæ rerum sunt necessariorum: & à physica, quæ earum est rerum, quarum in ipsis principium & causa ortus est posita. Ha autem duæ notæ arti & prudentiæ sunt communes: de priore constat ex initio capitis: de altera aperte eo loco *Metaphys.* Aristoteles. Hactenus igitur prudentia & ars conueniunt: discrepant tamen, quod ars sit effectiouis non actionis, cuius propria est prudentia, vt *supra* dictum, & hoc est, quod ait iterando Aristoteles, *ἡ δὲ ἴσχυς*. Verum magna est artis & fortunæ similitudo, & in iisdem plane rebus versari videntur, ijs, inquam, quæ instabiles sunt, & incertæ seu *ἀνέλεγχτοι*. Quod idem ait Aristoteles *lib. 2. Physica ἀνελεύσεως de principijs*; communiter tamen cum prudentia. Ait namque fortunam, prudentiam & artem seu *ἀεράσεις* et voluntatem in iisdem versari rebus: Sed enim maior est artis cum fortuna similitudo quam prudentiæ. Nam maior in prudentia est deliberatio & consideratio; artem plurimum iuuat fortuna, vt eleganter doceri potest exemplo pictoris, de quo *supra* alicubi. Cui rei testimonio affert Aristoteles & Agathonis versiculum proverbialem: Plutarchus tamen in *libello de Fortuna*, non tantum in Prudentia, sed etiam in artibus, paruum vim fortunæ & potestatem esse, conatur ostendere multis exemplis.

ἢ μὴ ἐν τέχνῃ.] Iterat hic definitionem artis, eo consilio, vt velut contentione quadam planius exponat, quid sit industria, seu *ἀτεχνία*.

CAPVT V.

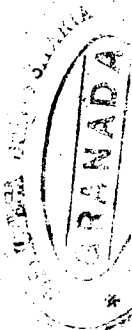
COMMENTARII.

Περὶ δὲ φρονήσεως.] Duo priore capite fecimus ἃ ἀνέλεγχτοι genera, Artem & Prudentiam. De illa prius: nunc de Prudentia, quid sit, quarum rerum, & quemadmodum ab alijs veri habitibus differat. Est autem & Prudentiæ vocabulum ambiguum & multiplex: nunc enim communis, nunc sumi-

sumitur angustius, vt & scientiæ & artis. Nam communis sumptum complectitur omnes veri cognitiones & scientias: theoreticas & practicas tam Græce quam latine, apud Cicronem, Platonem, Aristotelem, & omnes alios. Nam quod *infra capite ultimo.* de Socrate scribit Aristoteles eum existimasse, virtutes omnes esse *φρονήσεως* seu prudentias, id idem scribit *libro primo Magn. capite primo*, eum vocare virtutes omnes *ἐπισήμας* seu scientias. Atque hunc in modum accipienda est tota Ciceronis disputatio in *offic. de Prudentia*, quod explanatores eius libelli non satis attendisse videntur, quod tamen est perspicuum, cum ex initio *libri primi*, tum ex fine, vbi Dialecticam, Geometriam, Iurisprudentiam, prudentiæ facit partes: & summatim duo prudentiæ facit officia: alterum quod in rebus expetendis & fugiendis, alterum quod in cognitione veri & studijs scientiæ sit positum. Altera prudentiæ notio angustior huc pertinet, & hic explicatur, quæ quid sit, ex ipsa Aristotelis disputatione fiet perspicuum. Affertur & triplex huius verbi seu vocabuli notio *initio lib. 3. ad Herennium*: quarum duæ sub angustam, media sub communem est referenda. Agnoui & Cicero *multis in locis*, & perspicue *libro primo offic. in fine*, hanc prudentiæ vim & notionem angustiorē, quam solet vocare virtutem, & hic explicatur, quæ in rebus perfequendis & fugiendis cernatur, & rursum: in qua bonorum & malorum sit delectus.

Ἐπεὶ δὲ φρονήσεως.] Monet initio prudentiæ vim & naturam commode cognosci posse, si videamus, qui proprie prudentes dicantur. Nam habitus ipsi plerumque sunt obscuriores, quam vel actiones, vel homines habitu præditi, vt qui magis in oculos incurrant, qua de re non nihil *supra initio libri quinti*. Nihil autem interest, vtrum habitum ipsum statim proponamus, an habitu præditum, inquit Aristoteles *supra libro quarto, capite tertio, initio*, quod autem ait *λέγεσθαι*, id est, quod vulgo dicimus, indicat, quod in hac tota disputatione politica insituit, id etiam hoc loco se tenere: vt non temere discedat à communi hominum opinione, verbisq; vtatur & rebus, quomodo vulgus & vita communis. Qua in re Stoicos grauius olim peccasse, *supra* monuimus.

Ἐπεὶ δὲ φρονήσεως.] Hic igitur adiungit: Prudens qui vere dicatur, is nimirum qui possit recte consultare de his, quæ sibi bona sunt & vtilia, non ex parte, sed ad totam bene viuend-

di rationem. Cuius definitionis tres mihi partes esse videntur, recte consultare, de rebus sibi vtilibus, ad vniuersam vitam bene degendæ rationem pertinentibus, quarum in prima, vis ferre omnis prudentiæ esse posita, quæ est consultatio. Quare & in hac explicanda tota fere Aristotelis disputatio consumitur, & hoc est, quod ait *infra cap. 7.* prudentis verissimum munus & opus esse, recte consultare. Altera pars est de vtilitate, seu de rebus, quarum sit consultatio, & sine ipso consultationis: quo pertinet & Rhetorum disputatio, de causarum genere deliberatio, cui propositam esse dicunt vtilitatem. Recte autem de ijs, quæ sibi sint vtilia: nam qui quamuis multa prælara norit, infructuosa tamen ad vitam communem, prudens non est existimandus. Recte igitur vulgo Periclem, Themistoclem, Niciam, Ciceronem, prudentes vocare consueuimus, vt qui quæ sibi alijsque, quæ hominibus deniq; sint vtilia, norit, vt paulo *infra* ait Aristoteles, *ἄλλο τὸν ἀεικλίαν*, &c. Anaxagoram vero, Thalem, aliosq; Philosophos doctos quidem & sapientes, non tamen prudentes, vt qui multa quidem norit præclara, ad vitam tamen non satis vtilia, vocant, vt ait *infra* Aristot. *cap. 7.* *διὰ ἀναξάγοραγον*, &c. Eodem pertinet proverbium, *μη σφίζει ὅστις ἔχει αὐτὸ σοφός*, id est, odi sapientem, qui sibi ipsi non sapit, quod Cicero ex Ennio sumptum, latine inculcat Trebatio: *Illud, inquit, semper memëto, qui sibi ipsi sapiens prodesse nequit, nequequam sapit.* Atq; hunc in modum & Plato in *Alcibiade* altero, prudentem describit, qui consultando, quæ sibi & ciuitati sint satis *ἀναγκαῖον*, id est, vtilia, perspicit. Nam tamen Aristoteles hic dicat, prudentem esse, qui, quæ sibi sunt vtilia, cernat, non ita esse accipiendum, quasi sibi soli, sed quia vulgo prudentē dicamus, qui suis rebus optime consulere possit. Tertia pars est obscurior, qua dicitur prudens non de re vna aut altera, sed de tota bene viuendi ratione consultare. Indicat namq; prudentem non videri, quia ea quæ ad bonam valetudinem, aut vires faciant, perspicit; Alterum certe est Medici potius, alterum gymnastæ. Summa tamen Aristotelis hæc est sententia: Prudentiæ vim pertinere ad totam vitam recte degendam: Eam inquam non partem aliquam vitæ, sed vniuersam curare, quæque ei sint vtilia, deligere, contraria aspernari. Neque vero ita accipienda sunt, quasi prudens de vna aliqua re interdum non deliberet, vt, an bellum

bellum sit gerendum, an euertenda Carthago: an vestigalia noua instituenda: an ducenda vxor, maxime etiam in rebus singulis inprimis spectetur vis prudentiæ, vt *infra* dicitur *ca. 7.* Verum ita fe gerere prudens debet, vt etiam de rebus singulis consultatio ad summam totius vitæ pertineat. Cuius generis certe non est deliberatio de viribus aut bona valetudine, eaq; re deliberatio hæc non tam prudentis, quam medici esse censetur.

σημείον δὲ ὅτι.] Inductione docet, primam partem prudentis propriam esse consultationem, hunc in modum: vulgo namque prudens dici solet etiam is, qui hæc aut illa in re, id est, qui vna inquam in re, consultare norit, ad finem vitæ vtilem. Ergo & generaliter prudens dicitur, qui, quæ ad vniuersam bene viuendi rationem pertinebunt, norit. Adhuc interijcit autem Aristoteles hæc verba, *ὅν μή ἐστι τέχνη*. Quia vtili prudentem non esse in rebus, quarum ars sit propria. Nam & in his est quædam consultatio, vt cum opifices de operibus suis recte instituendis & perficiendis deliberant: quæ tamen deliberatio alia est ab ea, quæ prudentis est propria, propterea: quod prudens non in hac aut illa re efficienda, sed potius in rebus agendis & ad totam vitam pertinentibus, cernatur.

βελύτεται δὲ ἐθίς.] Docet, quarum rerum sit prudentia, & quemadmodum ab arte & scientia differat. Nemo, inquit, consultat de ijs, quæ aliter habere se nequeant, de ijs quæ semper vniufmodi, neque de ijs, quæ ab ipso agi non possunt, quæ in eius non sint potestate, vt sunt necessaria, æterna & naturalia, qua de re *supra* latius libro tertio. Si earum rerum non est consultatio. Ergo nec prudentia: in ijs namque rebus, utraque versatur. Est igitur prudentia in ijs rebus, quæ aliter aliterq; euenire possint, quarumq; in ipso agendarum est principium & potestas: quarum cum non sit scientia, efficitur vt idem non sit habitus. Formula:

Quorum strata sunt dissimilia, ipsa quoque non sunt eadem.

At prudentia & scientia strata sunt dissimilia.
Ergo prudentia & scientia non sunt eadem.

Assumptio: rationis ratio Nam vt dictum est, prudentia est rerum mutabilium, scientia non item: Est .n. cum *ἀποδείξει*, quæ nulla est earum rerum, quarum principia sunt mutabilia, vt quæ

& ipsæ res sint mutabiles: res enim principijs respondent. Præterea scientia rerum est necessariorum, prudentia non item: nemo enim de rebus necessarijs consulat (de quo *supra libro tertio*) quod prudentiæ est officium. Strata igitur sunt dissimilia, ergo & habitus: aliud igitur scientia, aliud prudentia. Nam quod iterat Aristoteles, prudentiæ stratum τὸ πρακτικόν est mutabile, scientiæ τὸ ἐπιστητικόν non item. Differt quoque ab arte: nam actionis aliud est genus, quam effectio- nis, id est, aliud est actio, aliud effectio. Sic enim legendum ex veteribus libris & tralatione, & etiam editionibus melioris notæ: perperam igitur in alijs editionibus pro φρόσις est τέλις. Aliam autem effectioem esse ab actione, docet hoc argu- mento, quia effectioem præter operam & ipsam efficientiam alius est præterea finis, opus inquam & operis usus: actionis vero non item, vt in qua ipsa actio sit finis vltimus in planif- que certe actionibus: nam in arte militari etiam victoria spe- ctatur, id est, finis alius præter actionem & officia artis, & hoc est, quod ait, ἕκαστοι non semper. Atque ad hunc modum hic versus, τῆς αὐτῆς ποιήσεως, connectendus est priori versui, ὅτι ἄλλο τὸ φρόσις, &c. transpositis verbis, aut re ipsa, aut sen- su. Prioris enim versiculi ratio posteriore continetur, qua in re mire hallucinantur Interpretes. Hac igitur re differt pru- dentia ab arte, quod hæc in effectioem, illa cernatur in actio- ne, quod ipsum iam *supra* fuerat explicatum. Differt & alijs modis, quos *infra* hoc capite duos exponit.

[*ἡ ἀρετὴ ἀρετῶν αὐτῶν.*] Ex prioribus perspicuum est, pruden- tiam esse habitum veri: esse cum consideratione, & pro- iudice in rebus homini vtilibus, vt constat ex prudentis defini- tionem esse denique practicum habitum. Quare concludit tandem Aristoteles, Prudentiam esse habitum cum recta ra- tione in agendo situm, eorum quæ homini sunt bona, quod & paulo *infra* iterat. Huius descriptionis tres mihi partes esse vi- dentur, habitus cum recta ratione, in agendo situs, id est, pra- cticus, & eorum quæ homini sunt bona & vtilia. De quib dua- bus duntaxat partibus posterioribus confirmationes & expla- nationes quasdam adiungit, & primum quidem de ea parte, de qua dicimus prudentiam esse eorum, quæ ad vitam recte agendam, & hominibus sint bona & vtilia, his verbis, ἡ ἀρετὴ τῶν ἀγαθῶν, quo signo eam confirmat. Penes n. inquit, eiusque generis viros polnicos, Nycram, Theramencem, Ciceronem, Cato-

Catonem, &c. prudentes appellare videatur ex eo, quod per- spicere possint, quæ sibi aliisque sint bona & vtilia. Prudentes, inquit, improprie dicuntur, qui sibi & alijs consulere possint, qui vere sunt vel boni patresfamilias, vel Politici, vt inquit hoc loco Aristoteles; sed de prudentiæ generibus *infra* latius. Satis sit ex prudentis descriptione intelligere, prudentiæ vim cerni in rebus ad vitam recte degendam vtilibus, quod *supra* copiosius est explicatum.

[*ἔστιν ἡ τῶν σωφροσύνη.*] Putant vulgo, alterum esse argu- mentum, quo confirmetur pars ea definitionis de bonis & vtilibus, non recte. Est enim argumentum, quo altera definitionis pars, qua prudentiam dicimus in agendo positam, pertinet. Affert igitur hanc rationem Aristoteles eius partis, qua pruden- tiæ Temperantia sit custos & seruatrix. Vis omnis argu- menti est in verbi Græci notatione: σωφροσύνη namque dicitur quasi σώζουσα τὴν φρόνησιν, conseruans prudentiam, [omnium enim Etymologiarum argumenta infirma] vt hoc loco ait Aristoteles, Platonem imitatus, qui in *Cratylō* σωφροσύ- νην dictam esse ait, quasi σωτηρίαν, custodiam τῆς φρονησεως, quæ tamen huius verbi notatio subtilior mihi videtur, quam verior: nam σωφροσύνη dicta videretur à σώφρων, vt διαφροσύνη, ab διαφρήμων, μετήφροσύνη à μετήφρων: μετήφροσύνη à μετήφρων. Hinc testamentum, quasi testatio mentis, contra Iurisconsultos, qui hoc affirmant, disputat Gellius, & ait, cur purgamentum non dicitur quoque purgatio mentis, & omnia, quæ sic finiunt vocabula. Qua ex re perspicuum est, quod leue & infirmum sit hoc Aristotelis argumentum, eius tamen formula sit ista:

Si σωφροσύνη conseruatio φρονησεως est in rebus agendis. Ergo ἡ τῶν φρόνησις est habitus in agendo positus, seu πρακτικῶς.

Ratio connexi iam est exposita, ex notatione verbi σωφρο- σύνης. Antecedentis ratio explicatur ab Aristotele ista, quod voluptates & dolores, quibus moderatur temperantia, princi- pia corrumpant, non theoretica, sed practica. Neque enim voluptate quis impeditur intelligere Geometriæ hoc princi- pium, quo dicitur: triangulum tres habere angulos duobus re- ctis æquales. Cui rei argumento est, quod sæpe acutissimi Phi- losophi homines sint improbissimi, quiq; in omnibus volu- tentur voluptatibus, vt ait Cornel. Nepos *ad Ciceronem* apud Lactant. & ipse Cicero in *Tuscul.* Non igitur scientiarum, quæ

in contemplando, principia corrumpunt voluptates, neque mentis aciem ira perfrangunt, quin & ea etiam cerni & intelligi possint. At practica principia voluptatibus plane corrumpuntur & obiuantur. Constat autem practicum principium esse finem, id est, bonum, & ipsum luminum bonum beatitudinem, cuius causa omnia: voluptatum autem hanc esse vim in practico principis, in moribus & politicis rebus, ex eo facile quis perspicat, quod voluptatibus dediti, aut doloribus oppressi, ita animo cæcutiant, ut quid honestum, quid turpe sit, discernere nequeant: ita sint animo affecti, ut finem ipsum continuo amplius non videant, neque existiment eius causa omnia esse suscipienda & agenda. *Malis*, inquit Cicero *in 3. Tusculanar. moribus*, *igniculos à natura nobis insitos ita resingimus, ut omne propemotum animi lumen pereat, quod ad res honestas & vias perducit*. sed hac de re *infra capite suo* decimo latius. Voluptas igitur, dolor, & similes animi pestes practica, ut *infra* loquitur Aristoteles, principia corrumpunt: earum modestatrix est temperantia, quæ & ipsa prudentiæ est conferuatix. Quare cum temperantia ad ea, quæ sunt practica, pertinet: recte diximus & prudentiam esse practicam, eamque in rebus agendis versari. Quærat aliquis, an sola temperantia pestes principiorum practicoium coerceat & moderetur? Respondedo, omnes etiam alias virtutes morum idem præstare, ut *infra* explicabitur, & h. l. exprimitur, *ἐστὶ γὰρ ἡ σωφροσύνη* vbi omni improbitati tribuitur principiorum deprauatio, & proinde correctio, omni virtuti. Cur ergo, inquit, aliquis, prudentiæ potissimum facta est mentio? Existimant, prudentiæ verbū esse commune, idemque valere quod virtutem, ut sæpe apud Platonem. Verum Aristot. hac verborum ambiguitate non vitur: Quare rectius dicitur, temperantiæ cum fecisse mentionem, quia voluptatibus & doloribus ceteris, in quibus proprie est temperantia, tactus & gustus, maxime corrumpantur principia hæc practica.

ἀλλὰ μὴ τὴν τέχνην.] Tres hic affert differentias inter artem & prudentiam, quarum vltima tamen non tam ad artem, quam ad omnes scientias pertinet. Prima est obscurior, qua dicit Aristoteles, artis quidem esse virtutem, prudentiæ non item. Mire variant Interpretes. Commemorat eandem differentiam & *in Magn. lib. 1. cap. vlt.* vbi tamen loco artis est verbum scientiæ. Sic enim ait; Scientiæ quidem est virtus, prudentiæ non item, quæ ipsa potius est virtus. Videtur hoc dicere Arist. artium & scien-

scientiarum esse quandam perfectionem, quam hic virtutem vocat. Virtus enim est perfectio, ut supra explicatum *l. 2.* nam scientiarum & artium laus & perfectio, seu excellentia esse solet. Videmus namque opificem & scientia præditum alium alio esse perfectiorem. Iam excellentissima affectio seu scientia artium in suo cuiusque genere est virtus, perfectissima cuiusque rei scientia est in suo genere artis virtus, quæ scientiarum & artium virtus sapientia dici solet, ut aperte *infra capite 7.* Aristoteles: *σοφία*, inquit, seu summa peritia & sapiëntia nihil est aliud, quam artis virtus, id est, laus & perfectio. Prudentiæ autē nulla est perfectio, ipsa est, quæ dicitur architectonica, ipsa denique est virtus, & sui natura perfectio quædam, cui nulla extrinsecus accedere possit amplius perfectio, eaq; re & virtus *τῆς λείας* seu perfecta dici solet.

ἢ ἐν τῷ τέχνῃ.] Altera differentia, quia in artibus, qui sua sponte vitiose quid efficit & mendose, melior est eo, qui per ignorantiam. Contra in prudentia, & in omnibus aliis virtutibus morum. Plato *in Hippia minore* contra disserit, & exemplo artium conatur ostendere, in virtutibus quoque eum esse meliorem, qui sponte: deteriore, qui inuitus, aut per ignorantiam improbe quid faciat. Putauit enim Plato, virtutes quoque esse artes & scientias, sed rectius Aristoteles, artes à virtutibus hac in re discrepare ait. Melior est sagittarius, qui sciens prudentique à scopo aberrat, quam qui nolens & inuitus, eademque est aliarum artium ratio; peritor namque ille videtur. At in virtutibus, qui sponte iniuriam facit, iniustus profecto & improbius haberi debet, quam qui per ignorantiam. Differentiæ ratio ab Arist. prætermittitur hæc esse videtur; quod ad prudentiam & virtutes morales rectitudo appetitus requiratur, ad virtutes rationis seu artes & scientias non item. Satis est arti, si opus recte efficiatur, non quærnt amplius, quo consilio aut voluntate: nam, ut supra dictum, artium & scientiarum principia voluptatibus, & prauis appetitionibus corrumpi nequeunt. Aliud est in virtutibus morum, quarum principia, quia depruari possunt voluptatibus, rectus ut sit appetitus, necesse est, eaque re in iis de appetitu & *καταρτήσιν* solet esse quæstio, & in primis spectari, quæ consilio & voluntate quid fiat.

δύλον ἐν ὅτι δόξει.] Id est, prudentia virtus est quædam, non ars. Quibus verbis videtur subindicare artem non esse virtutem. Verum

Verum virtutis vocabulum hic angustius de virtute morum accipitur, & hac ratione ars non est virtus: prudentia quoque proprie non est virtus morum; & magnam tamen cum ea affinitatem habet, eaq; re morum virtus interdum dici solet.

Δυσὶν δ' ὄντων.] Tertia differentia: Artes & Scientias obliuione deleri & interire posse, prudentiam non item. Aspergit autem, priusquam hanc differentiam exponat, de opinione & strato ipsius prudentiæ: nam cum eius animi partis, quæ ratione vitur, duæ sint partes, altera, in qua sciētia seu τὸ ἐπιστήμηον, & theoretica, altera practica, vt prudentia, ita & opinio rerum sit mutabiliū, quæque aliter se habere possint. Est igitur prudentia in ea animi parte, quæ ratione vitur, non tamen est cum mera ratione, vt sunt scientiæ & artes, & hæc est tertia differentia vere. Cui rei argumentum est, quod modo diximus, artium esse obliuionem, prudentiæ non item. Videmus namque artes & scientias ætate & obliuione interire, prudentiam ætate crescere. Quo pertinet, quod *supra lib. 1. cap. 10.* de firmitate artium & virtutum diximus. Scientiæ igitur cum mera sunt ratione: prudentiæ præter rationem necessarius est & rectus appetitus, ob principia, vt dictum est, &c.

CAPVT VI.

COMMENTARI I.

Ἐπειδ' ἡ ἐπιστήμη.] De quarto veri habitu, quarum sit rerum, & quemadmodum ab aliis differat. Næ, dicitur ab Arist. hoc loco, Latine vulgo *intellectus*, à Cicerone *intelligentia* & *mens* dici solet. Intelligentiæ tamen vocabulum, quia homonymon seu ambiguum, nam & ψῆν & σῶσιον Græcorum valet: melius est mentis vti vocabulo. Verum mentis vocabulum item est homonymon, seu duo tam Græco quam Latino nomine continentur, facultas ipsa animi, qua verum cernitur, natura nobis inrita, & habitus contemplando vero acquisitus, & scientiis informatus. De hoc posteriore hic agitur, de priore *lib. 3. de Anima.* Agitur & de posteriore latius *lib. 2. Post. Analyt. cap. vlt.* ad eundem fere modum, quo hoc loco.

ἵκει δ' ἡ ἐπιστήμη.] Ostendit primum esse quædam, quorum neque sit scientia, neque ars, neque prudentia, neq; etiam sapientia: ex quo fiat perspicuum, esse quendam præterea habitum

bitum ab illis diuersum; fiat quoque perspicuum, quarum ille rerum sit habitus. Docet autem hunc in modum: constat scientiam esse rerum vniuersarum & necessariarum; constat & hoc, nullam esse ἀπείρητον & scientiam absque principiis. Cuius tamen rei etiam si certæ rationem adiungit hic, μετὰ λόγου γὰρ, quia omnis cum ratione sit scientia, & disputatione seu argumentatione: qua in re à sensu differt maxime, cui nulla opus est ratione. Si ergo scientia est cum ratione. Ergo & cum principiis: nam principia nihil aliud sunt, quam scientiæ rationes. Hoc posito, scientiarum esse quædam principia, exquirat, quo habitu & facultate ea cognoscantur, & primum quidem scientia non cognosci, ostendit hac ratione, quia scientia omnis sit per ἀπείρητον: omnis autem ἀπείρητος est cum ratione & per principia. Ex quibus efficitur, vt si principiorum esset scientia, esset & ἀπείρητος. At notum est, principia in ἀπείρητοι conclusionem debere esse notiora, quod hic contra accederet, si principia docerentur apodixi, atque adeo res abiret, inquit Aristoteles, in infinitum. Prudentia quoque & arte non cognoscuntur principia, quia hæc sunt immutabilia; illæ rerum sunt mutabilia, quæque aliter se habere possunt. Sapientia denique non est principiorum, vt quæ & apodixi vtatur: Apodixi autem principia non cognosci, iam ostendimus. De sapientia proximo capite.

εἰ δὴ οἷς ἀληθόσοφον.] Postquam docuit, quædam esse, quorum neque sit scientia, neque ars & prudentia, neque etiam sapientia, eaque esse principia scientiarum: hic tandem argumento diuisionis iustæ ostendit, quis ille sit habitus, quo principia cognoscantur: nam cum veri habitus sint, scientia, prudentia, sub qua & ars, sapientia & mens: hi, inquam, sunt habitus, non plures, & priores tres principiorum non sunt habitus, vt iam docuimus, efficitur, vt mente, qui reliquus est habitus, principia cognoscantur, &c.

CAPVT VII.

COMMENTARI I.

Τὴν ὁ σοφίαν ἐν ταῖς.] Quintus hic & vltimus explicatur veri habitus, qui σοφία Græce, Latine dicitur *Sapientia*; inquit Ennius alicubi, & Cic. *lib. 1. Offic. in fin.* Sophiæ autem vocabulum item est homonymon, vt priorum. Nam interdum latius pa-

ter, interdum angustius. Priore notione complectitur omnes scientias & artes, etiam opificum, ipsam denique prudentiam, eiusque genera, ut videre est apud Platonem in *Theage* & *Theaeteto*. Et Suidas in verbo *Sophias* afferit nonnulla ex seiscio quo. Angustiore notione Sophia est ea, quæ omnium scientiarum est princeps ac domina, quæ à Platone vere Sophia & Dialectica dici solet nonnullis in locis, imprimis *libro sexto de Republica*. ab Aristotele, prima Philosophia, & Theologia, quæ ab eo explicatur in *Metaphys.* Verbum quoque *σοφός* cuiuslibet artis etiam opificum laudem & præstantiam significare solet. Hinc Græci pictorem excellentem dicunt *σοφόν*, item itaturarium, & quemlibet opificem, teste hoc loco Aristot. quomodo & Platonem eo verbo uti idem ait Suidas, & Homerum. Latinum *Sapientia* vocabulum non ita multiplex est. Nam sapientes Romani veteres vocabant Politicos insigniores, & Iureconsultos, Catonē, Attiliū, &c. Verbum, inquam, *Sapientia*, proprium erat Politicorum, teste Cicero. *initio Lali.* Quare & Iurisprudentiam in *Murana* vocat Sapientiam. Et Aristides Rhetor docet, veteres Politicos dictos *σοφός* proprie, qua de re alias. Ad finimum, *Sapientia* Latinum vocabulum Philosophis duntaxat & Politicis tribuitur: olim ignorata Philosophia solis Politicis.

τίω δ' σοφίαν.] Ostendit initio, verbum *σοφίας* interdum nihil aliud valere, quam virtutem, id est, laudem & præstantiam, seu excellentiam artium, suo cuiusque in genere, exemplo Phidias, Polycleti, & similibus in sua cuiusque arte excellentium opificum. Vulgo Phidias, ut in sua arte excellentissimus, marmoreus *σοφός* dici solet. Item Polycletus, statuarius *σοφός*, Appelles pictor *σοφός*, de qua verbi notione modo diximus. Apud Græcos igitur *σοφίας* verbo præstantia quædam & perfectio significatur interdum.

εἰναὶ δὲ πναις.] Quia modo commemoravit de quibusdam, qui certa tantum in arte sint *σοφοί*: adiungit, esse & quosdam *σοφός* omnino *όλων*, non vna tantum in arte, sed qui omnia exquisitè sciunt, qui non sint *σοφοί* ex parte, neque, ut Homerus loquitur in *Margito*, sint *σοφοί ἀλλως π*, hac aut illa in res sed vniuersè. Esse autem huiusmodi *σοφός* quosdam, vulgus etiam arbitratur, qui omnibus in rebus præter cæteros sapientè & excellent, & horum quidem ea est, quæ hic explicatur, sapientia, cuius hæc vna est nota insignis, esse eam maxime

commun-

communem, & omnia in se complectentem. Sciendum namque ex *lib. 1. Metaphysic. cap. 2.* Sapientia octo esse notas, eam esse maxime communem, difficilissimam, exquisitissimam, ad docendum aptissimam, dominam & principem omnium aliarum, per se maxime optabilem, liberissimam, & diuinitissimam, & proinde optimam. Ex quibus duas potissimum hic explicat, eam esse exquisitissimam & diuinitissimam, & proinde optimam, duas præterea attingit, eam esse difficilissimam, de qua infra, & maxime communem, de qua hoc loco.

ὡς αὖτ' Ὀμήριος φησίν.] Testimonium Homeri pertinet nõ ad eam de communitate notam, aut ad Sophiæ verbi notionem (etsi Clemens Alexandrinus *lib. 1. Stromat.* eodem vixit ad verbi *σοφός* notionem exponendam, de qua nos initio) non eo igitur pertinet, sed huc potius, ut phrasin hanc, *οὐδ' ἀλλως π σοφός*, indicet esse non suam, sed Homericanam. Poeta autem hoc ludicrum Homeri, Margites, adducitur & ab Aristot. in *arte poetica*, & Platone in *Alcibiade posteriore* [*Margite stultior*. Hic cum uxorem suam duxisset, non ausus fuit eam attingere.] quod tamen Plutarchus in *libro de Homero*, [vtilissimus scilicet ad intelligendum Homerum, qui extat] ut & Batrachomyomachiam negat esse Homeri: & Basil. in *oratione de scriptis Ethicorum*, Pittaco tribuit.

ὅπε δ' ἄλλον ὄπ.] Quod de vocabulo Sophiæ, eius hic usum affert: nam ex eo perspicitur, sapientiam seu sophiam esse omnium artium exquisitissimam, limatissimam, accuratissimam: ut contra Politica & Iurisprudentia omnium fere artium est minime accurata & exquisita, teste Arist. *lib. 1. sup. 2. & alius locis*. Argumenti formula sit ista:

Si verbum Sophia est artium quædam virtus, laus & præstantia seu ἀρετή.

Ergo sapientia, de qua hic, est omnium artium perfectissima & accuratissima.

Et hæc altera est sapientiæ nota.

ὅτι ἄρα τὸ σοφόν.] Vettendum: Ergo oportet, &c. vt nouum sit exordium: neque enim hæc priouibus coherent, & hæc particula *ἀρα*, vt & Ergo, vis est. [seruit enim initio.] Affert autem hic Sapientis & Sapientiæ velut descriptionem. De Sapiente primum, eum debere cognoscere tam principia rerum, quam quæ ex principis concluduntur. Quæ duo sapientis sunt officia; omnium scientiarum & rerum principia

scu

feu initia cognoscere, & in iis explicandis & considerandis vertari: & hoc amplius, etiam apodixi uti, id est, ut hic loquitur, etiam quæ ex principiis concluduntur & efficiuntur, cognoscere. Mens quidem & ipsa cognoscit principia, sed nulla vitur apodixi.

ὅστ' ἐστὶν αὐτῆς.] Hæc sapientiæ est descriptio, quæ ex priore sapientis efficitur: Si sapiens est, qui & principia, & ex principiis demonstranda, cognoscit, efficitur, sapientiam nihil esse aliud, quam scientiam & mentem, id est, habitum, quo & principia, quod est mentis, & ex principiis demonstranda, quod est scientiæ, cognoscantur.

καὶ ὁσπερ κεφαλῶν.] De hoc loco concertant inter se quatuor eruditi viri, Muretus & Lambinus hoc loco, & Victorius cum suo Angelio lib. 3. cap. 15. variar. lection. illi pro κεφαλῶν reponunt κεφαλῆν, ut sapientia dicatur ἕχουσα κεφαλῆν, id est, capitis habere locum, seu esse caput, id est, princeps omnium scientiarum. Ratio huius explanationis, quia vulgata scriptura nullum habeat sensum commodum: item ab auctoritate Eustathii & Thomæ, qui ita explicant. Scripturæ autem mendum inde ortum, quod verbi ἕχουσα notio, pro esse (quomodo sape Græci videntur, & Latini Poetæ quoque suo habere) vulgo ignoretur, eaque re casum accusandi verbo ἕχουσα adieciunt. Victorius eo loco hanc illarum explanationem refellere conatur, non satis erudite, meo quidem iudicio. Primum, quia durior hic sit sermo, ἕχουσα κεφαλῆν: deinde, quia non hoc dicat Aristoteles, sapientiam ad res præclaras, quas perferatur capitis habere rationem, sed hoc potius eam habere mentem tanquam caput, quæque ipsi sit instar capitis; Ita Victorius: Recte quidem cætera, sed hoc non recte, quod illos existimet ita sentire, quasi sapientiam capitis rationem haberè dicant, ad res, in quibus versatur. Nam volunt illi sapientiam caput esse, non ratione rerum, sed cæterarum scientiarum: Verior tamen recepta scriptura, & Victorii sententia mihi videtur: nam Eustathii auctoritas illos non iuvat, quin plane illis repugnat. At namque, sapientiam esse scientiam cum capite, id est, principiis. Sic enim ille caput interpretatur. Quod ad phrasin, non nego, quin eleganter Græce dicatur, ὁσπερ κεφαλῆν ἕχουσα, id est, capitis locum habet, ὁσπερ κέντρον ἕχουσα, centri locum obtinet: durior tamen ea hic est phrasin, ὁσπερ κεφαλῆν ἕχουσα, ut recte Victorius. Verum quod caput est, perspicue confirmat veteris scriptura.

scriptura his verbis infra hoc capite, ὅτι ἡ σοφία ἐστὶν, &c. nam quod hic σοφίαν dicit esse scientiam tanquam caput habentem rerum honoratissimarum, id ibi vocat scientiam & mentem rerum natura honoratissimarum. Caput igitur scientiæ mentem vocat, non principia, quorum tamen est mens, ut putat Eustathius: quo capite sapientiæ addito, sit ea perfectissima & absolutissima, estque ei tanquam dux, quomodo & Lucretius mentem quasi caput vocat libro tertio. Sed caput esse quasi & dominari in corpore toto consilium, quod nos animum mentemque vocamus. Hæc igitur vera est huius loci explanatio, quæ omnium quoque librorum manu & typis descriptorum consensione confirmatur. De eo autem, quod sapientia sit caput, id est, princeps & domina cæterarum artium, non hoc loco, sed infra capite ultimo explicatur in fine.

τῶν πρωτότατων.] Id est, rerum honore dignissimarum, id est, præstantissimarum, cuius generis sunt rerum principia æterna, & intelligentiæ cœlestes, ipse denique Summus DEVS, quæ est materia sapientiæ. Ex hoc tamen verbo, & hoc subindicat Aristoteles, sapientiam esse scientiam vnam omnium præclarissimam: ut enim res & materia, ita & scientia, ut supra initio libri primi diximus ex libro primo de Anima, in principio. Est igitur sapientia scientia præstantissima, & honore summo digna: sed hoc negant Politici, qui politicam & prudentiam cæteris omnibus antecellere volunt, quia homo, quæ est materia politica: quærit enim hæc hominis beatitudinem: quia, inquam, homo animal est præstantissimum cæteris animantibus antecellens. Aristoteles ait, hoc esse absurdum, politicam esse omnium scientiarum præstantissimam, quia homo totius vniuersi res vna omnium non sit præstantissima. Sic autem argumentamur:

Si politica est præstantissima. Ergo homo rerum totius mundi omnium est vna præclarissima.

At hoc absurdum.

Ergo & illud.

Nam multa sunt in mundo, quæ homini longe antecellant, ut astra, sol, luna, cælum ipsum, quæ vocat hic φανερότατα, siue φαινόμενα; quæ, inquit, spectantur ab omnibus, infra, καὶ ὁ ἀνθρώπος ἄλλα. Quod autem afferunt Politici, hominem cæteris animantibus antecellere, nihil hoc ad rem. Neque enim id quaeritur, homo an cæteris animantibus præster, sed an re-

bus omnibus totius vniuersi, ex quibus mundus est coagmentatus, hoc est, quod ait, *εἰ δ' ὅτι βέλπρον*. Sic enim hæc sunt connectenda, vt quæ eodem, id est, ad quæstionē de præstantia sapientiæ & politicæ pertineant. Astra autem, solem & lunam, homine esse natura diuina, etiam vulgo existimant, & maxime Aristoteles, qui hunc mortalem, illa immortalia arbitretur: qua ratione non sapientiam duntaxat, sed physicam quoque, quæ illarum rerum est propria scientia, politica præstantiorem esse indicat. Verum Christiani, res illas homine scimus esse inferiores, vtpote quæ illis seruiant. Quare & Physica politicæ concedat necesse est, sapientia tamen non item, vt quæ sit Theologia. Est igitur sapientia longe præstantior prudentia, eiusque parte politica: & proinde, omnium quoque scientiarum præstantissima, cum politicæ secundæ partes tribuantur: nam mathematica quidem concisione superat politicam, materia superatur. Et hæc tertia est sapientiæ nota, eam esse rerum præstantissimarum, & ipsam denique præstantissimam. Aliâ est quæstio de principatu seu imperio scientiarum, hoc est, vtra alteri imperet, & contra seruiat, de qua *infra cap. vlt.*

εἰ δὲ ὁμοειδὲν.] Expósito de materiæ præstantia & differentia: hic nominatum & aperte docet prudentiam & sapientiam non esse eandem, multoque minus politicam & sapientiam. Prudentiæ enim cum sapientia, quia vtrique latius pateat, maior est affinitas, quam politicæ, quæ angustius patet, & prudentiæ quædam est species. Quæ disputatione refelluntur, qui politicos vere sapientes appellare sint soliti, qua de re supra initio huius capituli. De prudentia quidem hic, de politica infra, *φανερόν δ' ὅτι*. Verum quia pars est prudentiæ politica, Aristoteles vno eodemque argumento rem conficit: nam tametsi his verbis, *εἰ γὰρ πῶς*, &c. aliud de Politica argumentum afferre videtur (qua in re non bene retexenda & distinguenda multa turbant Interpretes) ad priora tamen pertinent, vt planum fiet nostra analysi. Primum igitur verba Aristotelis videamus, quæ postea explicabimus vberius. Sic igitur concludit:

Si bonum & salubre aliud est homini, aliud piscibus, alium vero & rectum semper idem.

Ergo quod sapiens, dicit ab omnibus debet idem: quod prudens vero, aliud.

Ante-

Antecedens perspicuum est: nam non statim quæ homini sunt salubria, eadem & reliquis animantibus, aut contra. Lucretius *libro quarto*. Præterea nobis veratrum est acere venenum. At capris adipēs & cornuicibus adfert. Et *libro 6*. Barbigeras oleaster eo iuuat vsque capellas. Album autem & nigrum, lectum & curuum, concuum, &c. eadem sunt omnibus in locis & semper. [Rectum enim, quod hic rectum, & Romæ rectum, non autem, quod hic salubre, alio in loco quoque salubre.] Ratio connexi autē, quia prudens id vulgo habetur, quod rebus in singulis, id quod optimum & vtile sibi, cernit. Cui rei argumento est, quod beluas etiam, quæ id possint, prudētēs vocent. Sapientia autem in eo non versatur, non contemplatur rerum vtilitatē, alioqui enim sequeretur, nō vnā esse sapientiam, sed plures: nam cum ea, quæ animantibus sunt bona & vtilia, infinite variant, certe sæpe vna scientia cōtineri nequeunt: nec vna est medicina omnium, beluarū, inquam, & hominum. Hæc etiam totius huius loci analysi & connexio vsq; ad verba, *εἰ δ' ὅτι βέλπρον*, &c. Nunc paulo vberius non tam verba, quam totius loci sententiam subsequentes, explicemus. Summa igitur disputationis Aristotelicæ hæc est, quam initio posui, aliud esse sapientiam, aliud prudentiam: differre quoque politicam à sapientia, quod vno duntaxat argumento hic ostendit, à materia sumpto, quia sapientiæ materia sit vniuersi, & semper eadem: prudentiæ & politicæ materia sit varia, vt sunt, quæ homini sunt bona & vtilia, quæ prudentiæ & politicæ est materia. Formula sit ista:

Quæ materia, eadem & inter se discrepant.

At sapientia & prudentia non eadem est materia.

Ergo non sunt eadem.

Propositio est nota. De assumptione igitur explicat Aristot. Prudentiæ igitur materiam esse variam, perspicuum fit ex ipsa materia, quam docet Arist. esse, ea, quæ sibi sint vtilia & bona: nam, inquit, id prudens omnes vocant, quod rerum singularum optimum quidq; & vtilissimum sibi cernere possit. Id autem, quam sit variam & mutabile, cum omnes intelligunt, tum supra quoque diximus *libr. 2. cap. vlt.* vbi quid *τὸ δ'*. Quod enim adolescēti est bonum, id seni sæpe est malum: Romanos toga, Græcos decet pallium. Hoc autem *τὸ δ'* rerum singularium prudentiæ esse materiam, cum ex cōmuni hominū sensu de prudentia, tum ex beluis quibusdam ostendit, quæ, quia

H h 2 optime

optime suæ vitæ consulere norint, prudentes etiam vulgo vocamus; cuius generis formicæ, apes, vulpes, & aliæ, de quibus toto libro Plutarchus *de prudentia beluarum*. Verfatur igitur prudentia in rebus vitæ vtilibus, quarum infinita est varietas. In his autem sapientiam non veritari, docet hoc confesquente: nam sequeretur alioqui non vnam, sed multas esse, quod est absurdum. Nam cum sapiëntia sit summum quiddam, vnum quoque vt sit necesse est, qua de re copiose Aristoteles *lib. 4. Metaphys. initio* Formula:

Si rerum vitæ vtilium est sapientia. Ergo nota vna, sed plures erunt.

Hoc falsum, vt dictum.

Ergo & illud.

Connexi ratio redditur his verbis, & ἡ μετὰ τῆς, id est, rerum namq; bonarum vitæq; vtilium non vna potest esse sciëntia, sed multiplex, vt belliaris militaris: rerum rusticarum, agricultura: nauigandi, gubernatio, &c. Itaq; omnium, quæ variis animantibus sunt vtilia & bona, certum est, non vnam esse artem, sed multas: non secus atq; omnium animantium medicina non vna est eademque, sed alia beluarum est, alia hominum. Quod de prudentia, idem de politica, cuius eadem est materia; dici potest.

τὸ ἢ ἀεὶ αὐτὸ ἐργεῖται.] Mureto assentior, qui ex duobus verbis, αὐτὸ & ἐργεῖται, facit vnum coniunctum αὐτὸ ἐργεῖται: id enim sententia postulat, vt ex prioribus est planum. Confirmatur & paulo infra ἀλλὰ ἐπίσης: vbi ἀεὶ ἐργεῖται, quod hic ἀεὶ αὐτὸ ἐργεῖται, idem namque valent, de quo mox. Præterea facilis fuit lapsus, præsertim in rariore verbo, quod ipsum aliis quoque in locis item est deprauatum. Reperi vnum in Epistola Platonis ad propinquos Dionis. Valet autem αὐτὸ ἐργεῖται idem quod ἐργεῖται, sed paulo expressius. Quare non recte Lambinus ἀεὶ αὐτὸ ἐργεῖται, singulis in rebus, pro cuiusque rei natura, cum satis esset, singulis in rebus. Vertendum igitur; quod enim singulis in rebus cernit τὸ εὖ, id est optimum, id prudens vocant. Interpretes, & maxime Eustathius mire hic se implicant.

ἀεὶ πάντων τῶν. } Fortasse istud τῶν ὄντων, aut etiam amplius hæc, ἀεὶ πάντων τῶν ὄντων, inducenda sunt. Nam absurdum sit existimare, medicinam esse de omnibus totius vniuersi rebus, vt quæ ad salubria tantum pertineant. Videtur potius hoc tantum velle Aristoteles, vt rerum animantibus vtilium

lium non vna est sciëntia, ita nec medicina omnium animantium est eadem, quemadmodum & supra exposuimus.

ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἐν Θάλλω.] Pertinent hæc ad verbum τῶν πρῶτων. Docet namque inductione quadam, sapientiam in rebus eximiis quidem & diuinis, ad vitæ tamen vsum inutilibus consistere: docet etiam eadem ratione id, quod hactenus explicauit, prudentiã in rebus homini sibiq; vtilibus cõsistere: nam, inquit, Anaxagoras, Thales, alii id genus Philosophi, vulgo quidem sapientes vsurpantur, prudentes non item: Sapientes quidem, quia scire eos dicant res præclaras, admirabiles, difficiles & diuinas: prudentes autem non item, quod quæ sibi suæque vitæ sint vtilia, ignorent, bonaque humana non querant, sed ea, quæ supra nos. De hac sapientiæ, & omnium ferè theoreticarum scientiarum accusatione, quod ad vitam communem sint inutiles, Isocrates *in laudatione Helenæ*. Socrates quoque, id genus Philosophus desipere, dicere solet, teste Xenophonte *libro primo dictorum & factorum Sacraii*. Eo-
dem grauitè reprehendit Lactantius *lib. 3. Institut. capite 3. 14. 16. 20*. Aristoteles quoque *lib. 1. Metaphysicor. cap. 2*. agnoscit & fatetur, eas non tam ob vsum, quam ob ipsam cognitionem & scientiam introductas esse: & *lib. 1. de partibus animantium, cap. ult. Vt nulla, inquit, ex his vtilitas existat: ipsa tamen scientia per se magnam voluptatem contemplantibus. asserat, necesse est*. Verum de earum vsu quoq; ad vitam *Cic. lib. 3. & 4. de fin.* Idem tamen *li. 1. Offic. in fin.* theoreticis præfert practicas, vt ad vitæ cõmunis vsum vtiliores. Qua de re olim insignis fuit disputatio inter duos Arist. discipulos, Theophrastum & Dicaearchum, hic practicam, ille theoreticam vitam præferebat, teste *Cic. in Epist. ad Attic.* Theophrasto consentit ipse Aristoteles *infr. lib. 10.* Est autem quarta hic sapientiæ nota, quod in rebus verteretur difficilibus, diuinis puta, à ratione & sensu nostro remotis: eaque re sapientia in *Metaphys. dicitur ἀλεπτωτάτη*, difficilissima, Theologia ratione materiæ est difficilima: forma, id est, ordinis & methodi, seu docendi vitæ ratione, omnium facilima, id est, διδασκαλικωτάτη. Cæterum theoreticarum scientiarum vsum suis æmulis & reprehensoribus aliquando ostendit Thales, de quo Aristoteles *lib. 1. Polit. cap. 8.* & Cicero *lib. 1. de Diuinat.* & in alio exemplo, de quo Plutarchus *in libro de beluarum solertia seu prudentia.*

ἢ φρόνησις.] Hoc in loco accuratiorem disputationem in-

stituit Aristoteles de prudentia: explicatis iam & dimissis veris reliquis habitibus, quam fecimus tertiam huius libri partem: nam vulgata capitum sectio sepe est nequam: pertinent tamen hæc ad priora, iisque plane sunt apta hunc in modum: nam sapientia quidem in illis rebus, quas exposuit: prudentia autem in aliis versatur, nempe in bonis humanis, in iis, quæ sub consultationum cadunt, id est, quæ fieri, quæ non fieri possint, & quorum est finis seu bonum quoddam, idque in rebus agendis: denique non vniuersa duntaxat, sed res quoque singulas, & quidem magis contemplatur, in iisque consistit: quæ omnia sunt alia in sapientia, ut quæ versetur non in humanis, sed in diuinis, in iis, quæ aliter se habere nequeant, seu immutabilibus, in contemplatione mera, in rebus denique vniuersis duntaxat. Prudentiâ igitur in rebus humanis versari, iam sepe dictum est. Eadem est in iis duntaxat rebus, de quibus consultari potest. Curita? nam bene consultare summum est prudentis munus & officium: Vis omnis prudētia in deliberatione est posita, qua de re supra. Est igitur in rebus sub deliberationem cadentibus, quarum duas hic alter notat, quod fieri & non fieri possint, seu aliter se habere possint: & quod earum sit finis in rebus agendis. Plures earum notas attulit supra libro 3. capite 2. Quare & hoc loco adiungit Aristoteles, eum vere & absolute Eubulum, id est, boni consilii dici & esse, qui ratione vera cernere & coniciere possit in rebus agendis, quod homini sit vtilissimum & optimum. Postremo est prudentia non vniuersarum duntaxat, sed etiam rerum singularum. Cuius rei hæc est ratio, quia sit practica seu in agendo posita: actio autem omnis in rebus singulis cernitur, cui & hoc sit argumento, quod multi etiam idiotæ & indocti hominibus doctis ad agendum sunt aptiores, utpote in rebus singulis magis exercitati, non solum in prudentia, sed in omnibus aliis rebus, experientia & usus homines ad agendum reddit aptiores, quod exemplo Medicinæ declarat Aristoteles: neque enim recte Medicinam facere posse, id est, Medici officium explete, qui generalia præcepta duntaxat norit, nullumque earum habeat usum. Quæ de re *sup. lit. cap. ult.* verbi gra. non satis est scire carnes ad concoquendum faciles aliis esse salubriores, nisi & hoc singulatim vna scieris, quæ sint illæ concoctu faciliores, auium puta, &c. & quantum auum, ut ad vitima indiuidua perueniatur. Eadem est ratio prudētia, quæ habet illa quidem generalia & communia præ-

cepta,

cepta, ut agricola hordeum nouiterendum in agro tenui, triticum in crasso: Politicus disputat, an Magistratus ad tempus, an vero perpetui esse debeant. Verum, quia, ut dixi, in agendo cernitur, ad res singulas est descendendum, ut in quibus maxime eluceat usus prudentiæ, & hoc est, quod ait, *ὅσα δὲ ἀμφοῖν*, id est, tam communem, quam singularem prudentiam habere oportet, sed hanc magis.

εἰς τὸ ἀπὸ πρ.] Clausula mire præcisa. Vulgo prioribus eam hunc in modum accommodant, etsi rerum humanarum non est sapientia, quæ quidem ipsa vere est architectonica: est tamen & hic, id est, in rebus humanis, quarum est prudētia, quædam architectonica, politica nimirum, non secus atque in illis rebus, quarum est sapientia. Mihi tamen videtur melius ita accommodanda: Prudentia est illa quidē, ut modo dictum, practica & in agendo posita, rerumque maxime singularum: est tamen & quædam hic architectonica, hic, id est, in partibus prudentiæ est quædā, quæ sit architectonica, politica nimirum: nam quia prudentia in agendo; videtur poterat, nullam esse architectonicam, sed omnem in labore & agendo positam. Verum est quædam architectonica, quemadmodum Medicina, etsi est in faciendo, est tamen eius pars quædam architectonica, teste Aristotele *lib. 3. Polit.* & ars ædificandi in efficiendo quidem illa, pars tamen & quædam huius est architectonica, quæ architecti est propria, & hæc accommodatio confirmari videtur, cum prioribus proxime præcedentibus verbis, *ἢ τὴν φρόνησιν*, tum infra, *αὐτὴν τὴν πρακτικὴν, βελδδτικὴν.*

ἢ τὴν πρακτικὴν.] Duo valet hoc verbum, superuacanea & eximia, seu præclara. Quidam hic priorem notionem accipiunt perperam, hoc est perspicuum. Sic & libro 8. *Politicorum*, capite 2. hæc eadem, in quibus sapientia, dicuntur *πρακτικὴ*, vbi item Interpretes perperam, superuacanea. *πρακτικὴ* enim impar numerus dicitur.

CAPVT IIX.

COMMENTARI I.

Ἔστι τὴν ἢ πολιτικὴν.] Differentia Prudentiæ & Politicæ, & partes vtriusque explicantur, huius maxime: natura denique prudentiæ, & eius principia: vbi & in quos cadat prudentia.

ἡσὶς ἡ πολιτικὴ.] Hic de prudentiæ & politicæ comparatione. Ait igitur, eundem quidem esse habitum prudentiam & politicam, non idem tamen utriq; esse τὸ εἶναι, id est, re quidem subiecta esse eadem, sed ratione discrepare, ut in scalis descendus & ascensus re sunt eadem, ratione non item: mens practica & theoretica re & strato est eadem, ratione, id est, vsu & officio non item, & ut *supr. lib. s. cap. i. in fin.* Iustitia communis & virtus re quidem est eadem, ratione non item. Ad eundem modum, prudentia & politica re est eadem, ut quæ utraq; est affectio quædam, quæ, quæ homini sint bona, cernantur, ratione tamen discrepant, id est, vsu: nam prudentia suis cuiusq; rebus priuatim, politica communibus deseruit. Perperam igitur Eustathius, quia prudentia priuatorum rebus, communibus deseruit politica, strato eas discrepare ait, vsu dicendum fuerat, id est, ratione, nam strato sunt eadem.

ἡσὶς ἡ πολιτικὴ.] Hic de partibus prudentiæ, etsi ex prioribus iam perspicuum est, prudentiæ summam esse partes duas, quarum altera rebus priuatorum, altera communibus inseruiat. Huius autem, quæ communibus seu in ciuitate, duas facit partes, alteram nomotheticam, alteram communi nomine politicam. Illam ait esse architectonicam: nam legum scriptor, ut dominus & princeps præscribit, quid in ciuitate sit agendum legibus latis quasi præceptis, qui magistratus rogandi, quæ priuatorum vita esse debeat. Legum scriptor nihil ipse agit, sed actionis modum ipse præscribit, quemadmodum architectus. Quare & leges ciuitatū reginæ & dominæ dici solent. Huic rei [sc. cur legum scriptor non agat] argumento est, quod leges omnes sint νομοθετικαί, de re vniuersa, actio autem est in rebus singulis. Altera politicæ pars communi nomine politica dicitur, ut apud ICtos adoptionis duæ sunt partes, arrogatio, & altera communi nomine, adproptio. Cur autem commune nomen hæc pars habeat, rationem mihi subindicare videtur Arist. διὸ πολιτικὴ ἐστὶν, ὅτι hac parte præditi, maxime πολιτικὸι, maximeq; politici esse sentiantur. Legum scriptor, ut ab agendo remotus, vix videtur politicus, sed philosophus aliq. At in rebus agendis qui versant, in magistratibus, in cõsiliis & legationibus, hi demum politici, & πολιτικὸι proprie existimantur, & horum quidē hæc pars est propria, in rebus singulis, ut prior in vniuersis posita: practica, ut prior potius, theoretica; in psephismatis, ut prior in legibus: nam & psephismata sunt rerum singula-

rium

rium & rerum agendarum, seu τῶν πρακτικῶν, ut extrema, seu ut ait Aristoteles, ὡς τὸ ἐχέω. Nam ut *supra lib. s.* dictum, psephismata vbi leges desunt, rebus singulis accommodari solent, quæ & ipsæ sunt extremæ, ratione mentis nostræ, quæ ab vniuersis ad res singulas tanquam extremas delabitur: harum autem propria est, ut notum, actio. Psephisma igitur est rerum singularum agendarum & extremarum. Idemq; est eorum, qui ciuitates administrant, Magistratum & Senatorum, quorum propria est pars hæc politicæ: ea propter & ipsa est practica, & rerum singularum. Sed quæri potest, quo loco sit collocanda Iurisprudentia, quæ & ipsa prudentiæ quædam est pars ipso nomine indice. Nomotheticæ quidem attribuenda non videtur, quod ICtus legum non tam sit scriptor, quam Interpretes & explanator: non tam in rebus vniuersis, quam in rebus singulis, quibus interpretatione leges sua accommodat, versetur. Contra politicæ quoq; esse nõ videtur, quæ hæc in agendo, iurisprudentia potius in contemplando cernatur, eaq; & ab Vlpiano Philosphia vera dicitur *l. i. ff. de iust. & iur.* Dicendum, ad priorem partem potius accommodari debere, non quod sit eadem, sed, quæ eius quædam sit velut particula, communicans tamē & aliquid ex politica, ratione rerum singularū. Etsi olim Græci videntur Iurisprudentiã politicæ partē potius fecisse, seu potius officium quoddã iudicis. Nam politicæ rursus duas facit partes Aristoteles, alterã in consilijs, [id est, in deliberando] alterã in iudicijs, & huius proprium olim erat & ius interpretari apud Græcos nulli erãt ICti præter Iudices, ut nec apud maiores nostros, nec apud Turcas, nec apud Iudæos olim. De Græcis Cic. *lib. i. de orat.* Plato *in legib.* Aristot. *in Polit.* Iurisprudentia igitur veterum, i. e. Græcorum, Hebræorum, omniumque gentium, etiam Romanorum, teste Pomponio *initio l. 2. ff. de orig. iur.* quia nihil erat aliud, quam legum scriptarum ad causas singulas & vsuum vitæ communis accommodatio, (quæ iudicis officium esse *supra libro s.* docuimus) hinc efficitur, Iurisprudentiam sub ea prudentiæ parte contineri, quã δινομητικὴν h. loco vocat Aristoteles. Verum quia Romana posterior Iurisprudentia, qua hodie vtimur, nõ tam singularum est rerum, quæ vniuersarum, & quædam velut legum scriptarum propagatio, atq; adeo nomothesia quædam: recte dicemus, hanc eius prudentiæ esse partem, quæ ab Aristotele νομοθετικὴν dicitur. Videatur hac de re doctissimus Ehennius *li. 2. principiorū iuris.*

Hh 5

δδκ

δικαίῃ καὶ φρονήσει.] Adhuc de Politica: nunc de Prudentia, ea inquam, quæ ex parte. Sed quo illud καί? spectare eo videtur, vbi dictum, ratione discrepare prudentiam & politicam: quam quidem differentiam eo loco non expressit, intelligi tamen voluit, politicam esse civitatis, id est, plurium & rerum communium: Prudentiam vero esse rerum suarum & vnius. Primum igitur de his singulariter dicitur, de politica sic orditur: πῶς ἡ πολιτικὴ πόλις, quasi certa hæc iam nota esset politica. Ad eundem modum de prudentia hoc loco. Videtur autem, inquit, & prudentia, quasi diceret: quod supra significavi, verum quoque videtur, nempe prudentiam esse rerum suarum & vnius, videtur inquam ex vulgi opinione & vsu vocabuli, quod mox explicabitur. Est igitur prudentia suis in rebus & vnius, & quidem communi prudentiæ nomine dicitur: vt & de politica vocabulo supra dictum. Nam prudentiæ verbum cum sit generis cæteræ quidē partes suum quoque certum nomen habent, hæc vna, quæ suis in rebus & vnius, nõ proptio, sed communi vtiur nomine. Prudentia igitur est genus: Ea vel est vnius, vel plurium. Hæc vulgo politica dicitur etiam à Plutarcho in *Catonæ Censorio*, vbi æconomicam politicæ partē non minimam esse ait. Platoni politicæ verbū etiam patet latius, tam late inquit prudentiæ. Verum Aristoteli politicæ vocabulum angustius est, quo nec omnis prudentia ex sententia Platonis, [i. e. nec quæ domestica] nec æconomica quidē comprehendat, *initio lib. 1. Polit.* Ex Aristotelis igitur sententia, prudentia partim est vnius, partim plurium. Et hæc, partim familiaris, partim civitatis. Illa æconomica, Ciceroni in *partitiōibus* domestica, hæc politica Cic. civilis dicitur. Et hæc rursus civilis, vel rerū est vniuersarū, vel singularium: & illa, Nomothetica, legū scientia, qua cum Romana Iuris prudentia: hæc politica ex parte [scilicet specialis dicitur] ab Aristot. Ratio verbi supra explicata est, quæ rursus est bipartita, partim βουλευτικὴ cōsiliaria, vt ita dicā, partim δικαιοκρατικὴ iudicialia. Nam cum tres sint principes omnium civitatum partes publicæ, teste Arist. *li. 4. Polit.* Senatus, Magistratus & Iudicia: duas hinc partes sumit Aristot. Senatum & Iudicia. Nam Magistratus harum velut est administratus, & quod vel à senatu, vel Iudice decretum fuerit, exequitur. Nomothesia est illa quidē & ipsa Reipub. pars, & quidē præstantissima, sed instituendæ potius & informandæ, quæ gerendæ, de qua hic agitur. Et hæc quidē altera est prudentiæ pars, quæ plurium: altera est, quæ rerum sua-

rum

rum & vnius, quæ communi nomine prudentia dicitur. Cur ita? Ratio *infra* afferetur. Quo ergo Ethicorum tractatio accommodabitur? *supra initio li. 2.* iam ostendimus, eam esse politicæ partem, seu principium potius, vt ait Aristot. *lib. 1. Magn. cap. 1. Et lib. 1. Rhetor.* Nulla enim est Ethica scientia specialis, ex sententia Aristotelis.

ἔτι δὲ πρὸς τὸ ἐν τῷ αὐτῷ.] Explicat accuratius Prudentiæ ex parte vim & naturam, quæ in eo maxime quod res suas curet, & quæ sibi vitia, nonrit. Hanc igitur particulam de suarum rerum notitia diligenter explicat, & ait: Nolle igitur sibi quæ vitia, genus est quoddam cognitionis, quoad significat, & hanc suarum rerum prudentiam esse cognitionem tantum. Id ipsum autem, sua nosse, ἔχει διὰ φρονέειν πολλῶν, id est, multas habet controuersias, res est non ita facilis. Sic enim hæc accipienda puto. Alij aliter, *verum*, inquit, *multa huius sunt differentia.* Sed Aristoteles *lib. 4. Polit. cap. 15.* hæc autem politica pars, inquit, πολλὰς ἔχει διὰ φρονέειν. De qua difficultate paulo inferius.

ἡ δὲ δικαιοκρατικὴ τῆς πολιτικῆς.] Etiam id de rebus suis curandis explicat, comparando prudentem cum politico. Prudens, inquit, is est, qui quæ sibi bona norit, & ijs duntaxat occupetur, qui suum tantum, vt Cic. *initio lib. 1. offic.* negotium agat. Politici sunt Polypragmones, multisque rebus implicantur, aliena sæpenumero curantes relictis suis, quod & Cic. *ad Atticum*, vbi se mire, polypragmonem esse ait. Hanc differentiam prudentis & politici confirmat Aristot. Euripidis testimonio, vbi hæc duo cōtraria reperiuntur, φρονέειν & πρῶτον εἶναι seu πρῶτον τῶν πολλῶν. Versus autem Euripidis isti sunt ex Phylodecte, vbi ipse ita loquitur, πῶς ἡ ἀφρονοῦν. Adducuntur & à Plutarcho in libello, *Quando citra inuidiam se laudare quis possit.* Tres tamen priores duntaxat, quorum vltimus hic non integer, ita supplendus illinc: ἴσων μετασχῶν τὰ σωφρονέειν ἡ ψυχῆς. Quartus quoque hic versus, est ille quidem integer numeris, sed non sententia, adijciendum fortasse ex Græco Scholiaste, *Ἰσὸς μὲν οὖν, Δίῃ, inquit, oderunt.*

Ἰσὸς οὖν τὸ ἀφρονοῦν.] Scilicet, nempe homines vulgo. Id namque sæpe intelligi solet, qua de re supra: non vero, vt quidam intelligunt prudentes. Ait igitur, pluresque mortalium sua quemque commoda querere, atque adeo ea esse persuasionem & opinionem, vt existiment, cuique id faciendum sua vt curet duntaxat, rebus alijs relictis: & ex hac opinio-

opinionem manasse, ut hi proprie dicantur prudentes, qui sua duntaxat curent, & quæ sibi vilia cernant. Vulgi igitur opinio factum, ut prudentiæ vocabulum rerum suarum curæ & diligentię proprie attribuitur, quod alioqui latius patet, & omnem rerum homini viliū curam tam publicatam quam domesticarum complectitur.

ἡμίθεος ἴσως ἔστι.] Obscurus est locus. Reprehendit autem vulgi opinionem, non tam ratione vocabuli, ut Interpretes accipiunt: nam in verbis vsū vulgi sequitur Aristoteles: ἧμῶν prudentiam rebus suis ita alligarent, ut nihil præterea sibi curandum existimarent, neque enim suas quoque res quem commode administrare posse, nisi cuius & familia & patria bene se habeat, harum inquam & rationē habendam etiam suis priuatim rebus qui bene consultum velit De re familiari res est perspicua. De Repub. præclare Xenophon in *li. de venandi studio*, & Lilius *li. 26. Respub.* inquit, *incolumis & priuatas res facile saluas præstat: publica prodendo, tua nequicquam seruaueris.* Et hoc sibi velle mihi videtur Aristoteles, αὐτὸ οἰκονομίας, &c. nam cum omnes Reipub. partes quædam simus, certe, ut totius salute partes, item & Reipubl. incolumitate nostræ quoque res conseruentur necesse est. Vulgo existimant, hoc dicere Aristotelem, rebus in suis prudentiam non consistere absque prudentia œconomica & politica, quod est falsissimum, quasi vero, nisi qui & politicæ scientiæ cognitionem habeat, priuatim prudentes esse non possit.

ἐπιθεός αὐτός.] Allusit Aristoteles ad duo verba eo tempore maxime Platoni vsitata, τὸ αὐτὸς περὶθεός & πολυπραγμονεῖν, ut in *Gorgia, lib. 4. de Repub. & aliis locis.* Illud, Platonem reprehendens Cic. *lib. 1. offic.* latine reddidit, suum agere negotium, quod prudentis proprium vulgo dicebant, alterum vero politici, ut dictum.

ἐπιθεός.] Ex eo quod dictum prudenti & familiæ & ciuitatis rationem habendam, efficitur tacite prudentiam rem non esse tam facile, quin aut nulla familiæ aut ciuitatis habeatur ratio: tamen illud ipsum τὸ αὐτὸς, id est, suum agere negotium, sualque res bene administrare, res est non omnibus obuia, neque ita facile, quæque consideratione non opus habeat. Nam, ut supra dictum, multæ de eo sunt controuersię & difficultates. Summa est, prudentiam quomodo cumque accipias, rem esse difficilem.

ἡμίθεος

ἡμίθεος ἴσως ἔστι.] Locus est perobscurus. Thomæ eo pertinere videtur, quod dictum supra prudentiam rerum esse etiam singularum, eiusque duas hic afferri rationes, quæ explanatio confirmari videtur verbo ἡμίθεος, scilicet supra in fine prioris capituli. Hoc namque verbum non tam propinqua remota spectare videtur. Et melior certe multo est hæc ἡμίθεος Eustratiana, quam tamen plerique alij sequuntur, qui existimant, duas hic afferri rationes, quibus confirmetur, quod modo dictum, prudentiam absque domestica & ciuili prudentia consistere non posse. At si hoc dictum non est, ut non esse iam ostendimus, collabitur tota eorum explanatio. Fortasse tamen & Thomas non satis accommodate: primum, quia nimis remote, deinde, quia id eo loco satis explicatum, rerum singularum esse prudentiam. Verbum denique ἀδύλον hic paulo ante, & paulo infra, ἡμίθεός ἐστιν ἐπὶ ἀδύλων, &c. iteratum, suadere videtur, ut hæc cum prioribus connectantur. Rectius igitur dicendum videtur, ἡμίθεός ἐστι, id est, eius quod modo dictum, prudentiam rem esse difficilem, confirmandi hic duo afferri argumenta. Prius est, quia adolentes & pueri multi sunt Mathematici & Geometrici, prudentes non item. Cuius differentia causa cognita, cognoscitur & ratio, cur prudentia res sit difficilis. Causa. a. differentia redditur, quod Geometria & Mathesis rerum sit vniuersarum, prudentia singularum. Res singulæ vsu cognoscuntur, non præceptis aut scientijs, ut infinite variæ. At rerum vsū nullum habet adolens, ut qui rerum vsus non parui, sed longi sit temporis. Concludamus hunc in modum:

Adolens: ergo rerum imperitus, seu nullo vsu.

Sic nullo vsu.

Et ideo

Rerum singularum nullam habet notitiam.

Ergo nec prudentiam, ut quæ rerum etiam sit singularum.

Alia est ratio Mathematicorum, quæ non vsu, sed præceptis perdisci commode possunt. Sciendum autem, pueros olim Mathematicis imbui solitos, ut hodie Grammaticis, teste Platone in *Axiacho.*

ἐπιθεός αὐτός.] Ob difficultatem quæstionis prioris, cur pueri fiant Mathematici, non vero prudentes, interijcit, & hanc eiusdem generis, cur iidem Mathematici quidem fiant, Physici seu sapientes, & vulgo Metaphysici non item. An autem quæstionem hanc Aristoteles exponat duntaxat, an vero &

& dissoluat, dubitari potest. Vulgo quidem existimant eam dissolui his verbis, ἢ ὅτι τῷ π. Et quidem Eustratius explicat hunc in modum: quod Mathematica sint diiuncta, Physica autem & Metaphysica, seu horum principia sunt ex vſu & experientia: & his quidem non fidem habeant adolescentes, illis habeant. Mathematica igitur sunt diiuncta, id est, ἐξ ἀφαιρέσεως. Omnia namq; Mathematica ita appellari solent. τὸ ὄν τῷ partim sunt ἐξ ἀφαιρέσεως, partim ἐκ τῶν ἀίσθησις; illa Mathematica, hæc Physica. Deiuuncta vocant, quorum nullæ sunt qualitates & quantitates, à materia omni remota, cuius generis figuræ sunt omnes Mathematicæ. Glob⁹, verbi gratia, Mathematicus, consideratur non in ligno, ære, aut simili materia, sed his omnibus remotis, phantasia duntaxat extra omnem materiam. Alia est Physicorum ratio, quæ omnia sunt in strato & materia. Metaphysica non sunt illa quidem in materia, neque tamen sunt ἐξ ἀφαιρέσεως, quia non phantasia vt Mathematica, sed mente pura continentur. Mathematica igitur, quia ἐξ ἀφαιρέσεως, & proinde à sensu remota, vſu opus non habent, eaque res facilius percipiuntur ab adolescente, quam quæ ex vſu, vt Physica & Metaphysica. Physica quidem, quorum omnis firmitas & certitudo est à sensu & vſu: De Metaphysicis dubitari potest, an eorum principia sint ex vſu, cum vſus sensum requirat, & à sensu remotissima sint Metaphysica. Ea; re hanc clausulam, ἢ ὅτι ἀσφαλεῖς, Physicis Thomas tantum accommodat, Metaphysicis vero istam, καὶ τῷ π. ἐκ τῶν ἀίσθησις. Eustratius tamen & Metaphysica principia ex vſu deducit, quod, vt ait Paulus Apostolus, ex ijs, quæ carnantur, ad Dei cognitionem & Philosophi deducti fuerint. Illa autem καὶ τῷ π. Physicis & Metaphysicis attribuit: neutris eorū magnam fidem haberi ab adolescente, sonare eum potius, quam credere. quid natura, forma, Deus, intelligentia, &c. Mathematicis autem maiorem fidem haberi, quod eorum natura melius perspicitur, & delineatione sub sensum subijci possunt triangula, & id genus alia; figuræ. Fides autem ad perdiscendas artes plurimum habet momenti, adeo quidem, vt absque fide nulla comprehendi & retineri possit, vt præclare in Gorgia Plato, duas scientiarum omnium pestes esse ait obliuionem & incredulitatem. Quare cum Mathematicis maior habeatur fides, eademq; vſu opus non habeant: quæ duo contra sunt in

Phyſi-

Physicis & Metaphysicis, efficitur pueros facilius reddi Mathematicos, quam Physicos aut Metaphysicos.

ἢ ὅτι ἀσφαλεῖς.] Alterum est argumentum difficultatis prudentiæ, quod rerum sit & vniuersarum & singularum, quibus in vtrisque sapienter se gerere oporteat prudentem. Nam in vtrisque abetrari potest & peccari. At hoc difficile est prætare, & generalia & singularia, omniaque rerum attributa prudenter cernere. Ceteræ scientiæ satis habent generalia duntaxat cernere, in ijsq; bene se gerere, prætermittis attributionum varietatibus. At prudentiæ id satis non est, deliberare de vxore ducenda, sed videndum præterea, vbi, quæ, &c. nouit prudens meliora esse vestigalia, vibana rusticis, inquit Cicero *Libro primo offic. in fine*, syluas vineis, pacem bello. Sed multa tamen sæpe variant, & generalem regulam infringunt. Et hoc est, quod ait Aristoteles, non videndum illi tantum a quas ponderosas, graues esse in salubres, sed eo amplius singularum aqua, qua ipsi sit vtendum consideranda, an sit grauis, &c.

ὅτι δὲ ἢ φρόνησις.] Rursus hic de scientia & mente, quæ prudentiæ cum his sit similitudo aut dissimilitudo, ex qua disputatione, vt ex priore, prudentiæ principia cognoscantur. Dictum namque est *supra* vſu prudentiæ esse opus, vſum prudentiæ esse principium: hic sensum communem De scientia igitur primum, ab ea differre prudentiam, quia hæc sit extremi. Cur extremi? hanc adiungit rationem, quia πρᾶξις in agendo, est tale, id est, extremum. Formula:

Prudentia est extremi.

Scientia non est extremi.

Ergo non sunt eadem.

Extremum vocat de quo & *supra* initio huius capituli, quod sub sensum cadit, & ratione mentis nostræ eiusq; agitationis in deliberando est extremū. Cuius generis sunt omnia, q̄ sub actionē cadunt. At prudentia est πρᾶξις. Ergo & extremi. Scientia vero non est extremi, vt cuius res seu τῶ ἐπιπέδου non sub sensum cadant, sed generalia sint & communia. Est quidem vt prudentiæ: ita etiā scientiæ quoddam extremum seu finis, nempe conclusio in scientia. Sed hæc conclusio τῶ ἐπιπέδου, extremum dici non solet, quia ad sensum vsque non pertingat. Quare scientia & prudentia in eo quidem conueniunt,

niunt, quod habitus quidē veri sit vterq; : conueniunt inquam mentis principio, sed sine differunt. Prudentiæ namq; finis est τὸ ἔχαιον, vtpote πρακτικῶν: scientiæ vero finis est τὸ ἔχαιον, vtpote ἐπιστητικῶν, quodq; sub sensum non cadat.

ἀντίκειται μὲν δὴ τῷ.] Hic de mente, de qua tamen & *infra* latius *cap. 11*. Eleganter igitur mentem prudentiæ ex altera velut parte respondere, id est, ἀντίκειται ait. Quædam inter hæc duo est ἀντίθεσις: nam mens est summi, prudentia extremi. Mens namque, inquit Aristoteles, est terminorum, quorum nulla est ratio, id est, principiorū, quorum nulla est apodixis & conclusio, vt *supra* dictum *c. 6*. ἢ principia ὄρεσι vocat hic quasi extremos mentis terminos. Sunt & alij termini non primi, de quib. hic, sed vltimi de quib. *infra cap. 11*. Primorum igitur est mens. At prudentia extremi est, cuius nulla est scientia, sed sensus potius, vtpote quod in rebus singulis, quæ non scientia, sed sensu continentur. Sed quo sensu inquiet aliquis? est namq; partim communis, partim singularis. Respondet Aristoteles non singulari: non eo inquit, quo res singulas percipimus, sed eo, quo sua extrema Mathematici, id est, communi. Mathematici namq; figuras nō spectant, quæ sub oculos cadant, sed quæ phantasia & interiore sensu continentur. [Hic non considerat materiam, sed cōcipit mente aliquam lineam, quadratum, &c. quo sua extrema considerat, phantasia nempe, eodem sua extrema & principia rerum agendarum contemplantur vir prudens.] Hoc igitur eodem sensu prudentiæ extremum cernitur, id est, rerum agendarum principia, in quibus prudentia non singulari sensu, sed communi cernuntur. Ex quo perspicuum est, rerum honestarum & agendarum principia, quadam ratiocinatione opus habere, neque profus sensui esse exposita. Nam alioquin & pueri & beluæ, in quibus sæpe singulares sensus maxime videant, prudentissimi reperiantur. Nam & res agendæ seu τὰ πρακτικὰ non tam ratione sensus sub actionem cadunt, seu sunt πρακτικὰ, quam propter rationem & ratiocinationem, eaq; propter & prudentiam, *supra* diximus rationis quandam esse virtutem. Et hunc prudentiæ sensum, Aristoteles *libro tertio de Anima* vocat φανταστικὸν βελδολογικόν. Quod autem comparat hoc loco sensum prudentiæ cum sensu Matheseos, ita accipiendum, quod vterque non sit singularis, sed communis: differunt tamen inter se, quod prudentiæ sensus sit cum voluptate aut dolore, vt

quæ

quæ sit de rebus fugiendis & expetendis, qua de re & *supra cap. 5. in fin.* Matheseos autem sensus non item, vt *ibid.*

ἡσεται ἢ κακίαι.] Scilicet sensus, id est, ibi namq; consistet, neq; ad res singulas vsq; descendet. Ad eundem modum & *lib. 7. Physica ἀποδοσις* Aristoteles loquitur. Scire, inquit, ἔσθ' ἴσθαι δὲ λέγεται τὸ εἰρημύσσειν τὸ εἰρημύσσειν, quando scilicet animus noster acquiescit.

ἀλλ' αὐτῆ.] Locus obscurissimus: variant & libri, & Interpp. vetus tralatio, & Græcus Scholiastes pro ἡ φρόνησις οὐκ εἶναι habent, ἢ φρόνησις οὐκ εἶναι ἢ. quam & Leonhardus Arætinus expressit. Lambinus variat: inducit tandem hæc, ἢ vel ἢ φρόνησις, perperam. Eustratus recte quidem legit, non recte tamen explicat. Nam particulam μᾶλλον ita accipit, quasi diceret Aristot. sensum communem magis esse sensum, quam singularem, hoc vt sit verum. Nam & *infra libr. 7. communem* vocat principem sensum: tamen quid ad rem. Neque enim hoc agitur de sensibus vter alteri præstet, sed vter sit prudentiæ. Quare veteris tralationis scriptura & Thomæ sententia, quam tamen Lambinus non est assecutus, mihi probatur vt verissima. Vertendum hunc in modum: Hic igitur sensus magis prudentia: ille vero, aliud genus, id est, vt in pauca conferamus, & post interiectionem de Mathematicis, vt ad priora redeamus, (quod vult particula ἀλλὰ.) Hic igitur sensus est prudentia, id est, prudentia potius est sensus hic communis puta, quam proprius & singularis, vt iam dictum: ille scilicet sensus singularis, aliud est genus, id est, alia eius est ratio, huc non pertinet. Obseruandum autem, prudentiam hic sensum vocari communem vt & *infra cap. 11. sensus mens esse dicitur, &c.*

CAPVT IX.

COMMENTARIJ.

Τὸ ζητεῖν ἢ ἐ τὸ βελδολογικόν.] Adhuc exposuit de Prudentia, quæ huic cum sapientia maxime, cum politica quoq; scientia & mente sit similitudo & differentia. Hoc demum loco, de alijs quibusdam affectionibus explicare orditur, vt quarum magna cum prudentia sit cognatio, adeo quidem, eius vt vel partes, vel causæ & principia videantur. Sciendum namque virtutum omnium suas quasdam esse comites & con-

Li

gnatas,

gnatas, ut liberalitatis est facilitas, hospitalitas & humanitas; iustitia fides, veritas, sanctitas & pietas: Magnanimitatis simplicitas & generositas: Temperantia, pudor, reuerentia, *δυσχεμία*. Eademque aliarum est ratio, de quibus Aristoteles in *libello de virtutibus*. Ad eundem modum & suæ sunt prudentiæ quædam comites & administræ, quas hoc libro quatuor explicat Aristoteles, tres deinceps [scilicet ordine] quartam *infra cap. 12. in fine*. Affert & duas alias, memoriam & exercitationem, de hac *supra* hic dictum. In eodem libro. Pontanus *libro quarto de Prudentia*, præter has Aristotelicas, viginti alias commemorat & explicat, quæ tamen prudentiæ potius sunt officia quædam, quam vel partes, vel comites. Franciscus Patricius *libro sexto, de rerum institutione*, nouem prudentiæ comites explicat: Stoici olim ex quatuor Aristotelicis duas priores ponebant, teste Laertio in *Zenone*. Plotinus Philosophus quinque, de quibus & ille Franciscus Patricius. Verum Aristotelem nos sequimur, qui in *libro quidem de virtutibus*, ut dixi, quinque commemorat, memoriam, vsum seu exercitationem, Eubulian, Anchinæam & Dinotia. De vsum iam dictum, cuius parens est memoria, de qua re & eleganter Aphranianus poeta; *vsum*, inquit, *me genuit, mater memoriam*, Sophian Graij vocant, nos sapientiam, i. e. prudentiam. Reliquæ sunt quatuor, quæ cum *h. lib. tum in Magn. li. 1. c. vlt. & li. 2. ca. 2. & 3.* explicantur, Eubulia, Anchinæa, Gnome & Dinotis. Et hoc quidem capite de Eubulia, quæ ratio quidē est recta capiendi cōsiliij. A Stoicis definitur scientia, qua præditus cernere possit, quæ & quomodo vitæ utiliter sint agenda; sed aliter Aristoteles. Plato quoque *lib. 4. Polit.* eam vocat scientiam recte consultandi: sed nautis quoque, aurigis, & id genus alijs suam vult esse Eubulian. sumpto communius Eubuliæ vocabulo, proprie & anguste hic de eo Aristoteles.

[*ζητεῖν ἢ κ. β.*] Prius explicat, quid hæc verba querere & consultare differant, quam ad Eubulian accedat. Nam & verbo querendi sapie iam est vsum & *infra* vctur, & *supra libro 3. cap. 3.* sapissime. Tria sunt verba, quibus prudentiæ officium exprimitur, Ratiocinatio *λογίζεσθαι*, querere *ζητεῖν*, & consultare *βυλάσθαι*. De primo *supra* dictum. Reliqua duo ita hic differre hoc loco ait, ut genus & speciem, omnem namque consultationem esse quæstionem, sed non contra, ut & *supra li. 1. ca. 3. πῶς βυλάσθαι ἐστὶ ζήτησις*. Qui consultant enim, omnes qua-

tunt.

erunt, quid; quo modo, quibus organis sit agendum. Quatuor tamen multi, qui non consultant, ut Philosophi, Physici, Dialectici, & cæteræ artes opificum quatuor, sed non deliberant. Deliberatio enim non cadit, nisi in res instabiles & agendas.

Quæstio igitur est genus, consultatio species.

[*δὲ ἢ βυλάσθαι*.] Hic iam de Eubulia, quæ Stoici prudentiæ partem, Aristot. in *libello de virtutibus*. quasi partem vocat: latine redditur à quibusdā prudens consultatio; ab alijs bona; ab alijs bonū consilium, malum graeco uti verbo, exemplo veteris Interpretis: idemque in alijs faciendum puto, quæ tota hæc de prudentiæ comitibus disputatio in ipsis verbis magna ex parte sit posita, & bona seu prudens consultatio est actio potius quæ dicitur, cum Eubulia sit habitus aut affectio, seu vis quadam bene consultandi, teste Aristot. in *magu. li. 2. cap. 3.* potest tamen ita vsurpari. De hac igitur primum ostendit, quid non sit, deinde quid sit. Ostendit. a. eam non esse scientiam, sagacem coniecturam seu Eustochian; aut solertiam seu Anchinæam, aut denique opinionem. De scientia duas hic affert rationes, alteram hic, alteram *infra ἐπιπέμειν ἢ β.* Prior est, quia Eubulia est quærectio, scientia non item. Illius ratio, quia Eubulia est quædam βυλά, seu consultatio, quæ omnis est quæstio *supra li. 3. ca. 3.* Huius ratio; quia is demum scire dicitur, qui nihil amplius querit, sed quiescit, cuius & mens iam consistit, inquit Aristot. *lib. 7. Physicæ ἀπεροδοσις*. Altera ratio; quia Eubulia est quædam ἐγέσις, seu rectum: scientia non item. Illius ratio *infra* explicabitur: huius hæc redditur ratio, quia scientiæ nullum est peccatum. Ergo nec rectum Scientia nunquam aberrat, semper est recta: & proinde nullum eius est rectum, aut prauitas.

[*ἀπὸ μὲν ἐστὶ βυλάσθαι*.] Quid sit βυλάσθαι; ex ipso nomine notum, bona coniectura à quibusdā redditur latine, h. est; qui bene nouit aliquid conijcere: mihi sagax coniectura, propius ad vim verbi graeci accedere videtur. Docet igitur Eubulian, non esse sagacem coniecturam, quia hæc absque ratione seu λόγῳ, id est, ratiocinatione & disputatione, & cæteris, & illa cum ratione & mora. Coniectura sagax, & omnis adeo coniectura repentina fere est & subita reinuere *ἢ β.* absque; longiore disputatione & agitatione. At Eubulia magna sit cum disputatione, re in omnes partes vertenda, & proinde cum mora. Cui rei argumēto sit, inquit Aristoteles, quod vulgo quoque dicitur soler: *Deliberata quidē cito agenda, sed diu & mature deliberantur*.

Nam vt Salustius: *Antequam incipias, consulto, ubi consu-
lueris, mature facto opus est.* Videatur pulcherrimus locus ap-
pud Liuium *lib. 31. in oratione Democrati*, vbi de celeritate &
tarditate consilij: Omnis enim celeritas consilij est inimica.
Et Erasmus *in proverb. Diu deliberandum, & antequam con-
sulto.* Obseruandæ hic duæ sunt insignes prudentiæ notæ,
disputatio & maturitas. Nam & Aristoteles *in Magn. libr. 2.*
ob priorem notam ostendit, ea, quæ nulla adhibita ratiocina-
tione, sed casu potius & fortuito, quantumuis pulcherrime
& prudentissime cadant, non esse prudenter facta, sed ἀτυχή-
μωτα potius. Sed de fortunæ cum prudentia coniunctione
supra,

[*ἐν τῇ ἀτυχείᾳ.*] Aristoteles *libr. 1. poster. Analyt. in fine,*
ἀτυχεία, inquit, est medijs seu causæ ἀτυχία quædam, vt &
hic, id est, celeris inuentio: Latine à plerūque dicitur soler-
tia, ab alijs sagacitas: vtrumq; non male: illud communius
tamen dici potest & acumen. Et hanc quoq; prudentiæ par-
tem faciunt Stoici, & quasi partem. Aristot. *in lib. de virtutib.*
Differre tamen eam ab Eubulia docet hoc loco Aristot. quod
soleritia quædam sit coniectura, & proinde celeris: Eubulia
non item, vtrumq; iam dictum.

[*ἀλλ' ἢ δὲ ἀδύνα.*] Quod reliquum erat hoc loco, Eubulian
docet, non esse opinionem, sed oratione mire implicata, pro-
pterea quod eadem orationis serie & contextu & illud, & hoc
præterea docere orditur (explicato quid non sit eubulia) quid
tandem sit Eubulia, quæ duarum totius capitis summarum
partium erat altera. Mendum præterea meo iudicio grauissi-
mum. In hac disputatione hæret, quo multo redditur obscu-
rior. Primum igitur vt plenior reddatur Oratio, hæc verba,
ἀλλ' ἢ δὲ ἀδύνα, &c. ἔτι φάσις, omnia esse spuria & indu-
cenda. Primum, quia totam disputationem perturbant, dein-
de, quia aliena. Præterea, quia nulla commoda eorum possit
esse sententia: hoc primum. Alterum est, vt hæc verba *ἔτι φά-
σις ἢ δὲ ἀδύνα, &c. ἔτι φάσις*, omnia parentheseos nota contine-
antur. Nunc ad rem: primum ait, Eubuliam non esse δόξαν, id
est, opinionem, quod priusquam confirmet, adiungit, quid
tandem sit Eubulia, rectum nempe quoddam. Cur rectum?
hanc reddit rationem, quod Eubulia sit bona quædam con-
sultatio. Bene autem consultare est recte: nam, vt qui male
deliberat, aberrat & in deliberando peccat: Ita qui bene, is

in

in deliberando recte se gerit, recte deliberat. Formula:

Qui bene, is recte deliberat.

Eubulia bene, indicio est ipsum verbum.

Ergo & recte.

Eubulia igitur rectum est quoddam seu εὐβουλίας: quo posito, quia
rectum multis in reb. reperitur, pergit exquirere, quarum rerū
rectum sit Eubulia. Et primum quidem, quarum non, deinde
quarū. Ait igit' neq; scientiæ, neq; opinionis. De scientia *supra*
initio: scientiæ enim nullum rectum, quia nullum parum. De
opinionem duas affert rationes: Altera est, quia opinionis est veri-
tas, Eubuliaz non item. Laus opinionis omnis, vt & scientiæ,
in vero cognoscendo consistit: Eubulia vero non contenta ve-
ri cognitione, ad facta ipsa & actiones progreditur. Sic de opi-
nionem, Plato cum alibi, tum *in Philabo.* Ea namq; est vel ve-
ra, quæ εὐθύ seu recta dicitur, vel ψευδής falsa, quæ πονηρὰ ma-
le & ἀμωρῶστα praua. Contraria sunt εὐθύν & ἀμωρῶστα,
vt apud Stoicos καλοεὐθυμία & ἀμωρῶστα recte facta & pra-
ua seu peccata Interprete Cic. *in offic. lib. 3. de Fin.* Sic &
hic ἀμωρῶστα, ὅ ἢ δὲ ἀδύνα sunt contrarij, & *infra cap. ult. τῆ
ἢ δὲ ἀδύνα, &c. ἢ ἢ ἀμωρῶστα*, & paulo post hic, εὐβουλίας ἢ δὲ ἀ-
μωρῶστα. Altera ratio, ἀμωρῶστα ἢ δὲ ἀδύνα, quia cuius opinio, id
iam certum & constitutum, cuius Eubulia non item. Vtriusq;
ratio, καὶ ἢ δὲ ἀδύνα. Summa rationis huius hæc est: quicquid
opinatur, is animo iam certum & constitutum id habet, & rem
ita esse existimat, etsi per se incertam & fortasse falsam. Eubu-
lia autem, vt omnes qui deliberant, nihil dum certi consti-
tuit, sed in omnem partem rem versat, vt aliquid tandem con-
stituatur. Nam opinio, inquit Aristot. est enunciatio quædam
seu phrasis. Eubulia vero non enunciatio, sed potius est quæ-
stio, id est, opinione enunciatum aliquid iam animo conceptū,
nihil quæritur. Contra sit in Eubulia, vbi nihil aliud quam
quæritur, vt in omni sit consilio, nulla potest esse enunciatio,
quia nihil dum certi & constituti. Non est igitur opinio Eu-
bulia: non est scientiæ aut opinionis rectum Eubuliaz, sed a-
lia in re positum sit necesse est. Quare perfecta de opinione
disputatione & parenthesi redit Aristoteles, ad rectum Eubu-
liæ, qua in re sit positum: ἀλλ' ἢ δὲ ἀδύνα, inquit, id est, Eubulia, in-
quam, est, quasi quoddam rectum consilij, id est, Eubulia est
vis quædam, qua consilia & deliberationes recte diriga-
mus.

διὰ τὴν βελτίαν.] Dicitur est, Eubuliam esse rectum consilium: quas duas partes accuratius iam explicare orditur. Et de consilio quidem monet diligenter inquirendum quid sit, & quibus in rebus versetur, sed monet tantum. Nam *supra lib. 3. cap. 3.* de eo diligenter explicauit, & tota hæc de Prudentia disputatio consiliorum & deliberationum vim continet.

ἔπειτα δὲ τὴν ἀρετήν.] Reliquum igitur erat de recto, quod cum sit multiplex, videndum, cuius sit Eubulia. Totius autem disputationis ad finem usque capitis summa quatuor partibus continetur, quibus vis & natura, & plena Eubulie definitio perficiatur. Multiplex igitur rectum esse docet hac ratione, quod & qui improbum & inhonestum finem sibi delignant, & qui honestum, si cum ratiocinatione sua assequantur, recte quoque deliberasse dicantur. Intemperans agitando se, quemadmodum sua potius, si pro ratiocinatione iam postea affectus fuerit, recte quoque deliberasse dicitur, nactus tamen rem improbam, ut finem inhonestum sibi propositum. Constat igitur rectum esse vel ad improbum, vel ad bonum finem, ad bonum & utile, vel ad malum & inutile. Hoc posito quaeritur Eubulie rectum, an ad finem sit bonum, an ad malum. Et ad bonum esse docet hac ratione, quia bene consulere [pro deliberare] seu τὸ εὖ βεβηλασθῆναι, quod est Eubulie, bonum est quoddam, sit boni & utilitatis cuiusdam causa. Itaque & Eubulia consilij, erit rectum ad boni quid assequendum. Verum ne hoc quidem satis: nam & modus assequendi spectandus est. Accidere autem potest, ut bonum quidem finem, malo tamen & improbo modo & ratione assequamur, ut fornicator pecuniam. [assequitur bonum finem, sed mala tamen ratione] ambitiosus honores, solum Papa: Cæsar liberalis quidem fuit, sed de alieno, inquit Cicero. Inuare amicum honestum est, sed malis artibus non item. Accidit quidem, ut finis quidem proponatur bonus, sed ratio eius assequendi sit improba, quemadmodum ex falso termino & medio, sæpe vera conficitur conclusio seu syllogismus, ut si homo volat. Ergo est auis. Bonum est consequens, si & antecedens. Quomodo hic loquitur Aristoteles, [hoc enim medio confirmatur, quia sentit lapis, est animal, bona conclusio: terminus medius, sentire, est falsus; bonus finis potest esse, cum tamen modus assequendi non bonus] Syllogismus vel est Theoreticus vel practicus; illius cognitio, huius complexio finis

finis est & actio. Terminus autem medius, quo finem assequamur. Quod igitur Aristoteles ait, finem quem posse assequi falso licet syllogismo, quia falso termino medio: ita est accommodandum, ut finis quidem rerum agendarum honestus esse possit, modus tamen & ratio sit improba. De hac syllogismi partitione & infra Aristoteles capite duodecimo, & Alexander lib. 1. de Anima, [ratione denique materia diuiditur syllogismus in practicum & Theoreticum.] Iam vero Eubulia non est, cui finis quidem bonus sit propositus, sed mala ratione. Nam & hoc ipsi verbo Eubulie repugnat, quæ à bono nomen habet, & proinde omnia vult bona tam finem quam medium. Itaque Eubulia rectum erit consilij ad finem bonum bona ratione & modo assequendum. Sed ne hoc quidem satis ad plenam Eubulie definitionem, quam diximus esse rectum consilij. Atqui alias celerius deliberari solet pro rerum pondere aut necessitate: temporis igitur & habenda erit ratio. Quare Eubulia non erit, quæ omnia celeriter aut tarde deliberet, sed quæ iusto & debito tempore, etsi tarditas consilij est vitiosa, ut supra dictum. Sed etiamnum abest aliquid, quæ Eubulia est quarta & vltima lex seu nota. Dicitur est Eubulia finem aliquem bonum & utilem propositum esse debere: Finium autem quia duo sunt genera, alter communis & ad totam vitæ rationem spectans ut est beatitudo: alter singularis, ut Imperatori victoria, mercatori lucrum. Docet Aristoteles Eubulie finem non esse singularem sed communem, qui idem & est prudentia, ut supra dictum cap. 5. initio, docet δὲ φρονίμους, id est, Eubulie finis ad totam vitam bene beatæque transigendum pertinet, ut & de prudentia ibi dictum. Recte igitur Aristoteles extremo capite, tandem Eubuliam definit esse rectum quoddam ad finem eum, cuius prudentia est vera existimatio, id est, cuius & ipsa est prudentia, assequendum, non ad singularem. Ad summam: Eubulia nihil est aliud, quam rectum consilij, quo ea, quæ toti vitæ sint bona & utilia, bona ratione & modo debitoque tempore assequamur. Ad eundem modum Cicero in Topic.

hæreditatis definitionem & gentis gradatim docet & perdetentim.

Ἔστι δὲ ἡ σωφροσύνη.] Altera ex quatuor prudentiæ partibus seu comitibus hic explicatur, quæ græcè *σωφροσύνη*, cui tanta cum prudentia est cognatio, ut in populari usu & apud oratores pro prudentia fere ponatur. Quemadmodum Demosthenes in oratione funebri, virtutum omnium principium esse *σωφροσύνην* dicit: finem, fortitudinem. Latius etiam patet. Nam & cuiuslibet rei cognitio *σωφροσύνη* dicitur etiam in theoreticis. Sed hic angustissime accipitur, de quadam prudentiâ velut parte. Latine redditur sagacitas, perspicacitas, & intelligentia: hoc malum, & si ambiguum. Nam & *νῦν* & *σωφροσύνη* eo nomine solent [intelligentia interdum *νῦν* latine,] sed hoc tamen malum. Nam & Cicero prudentiâ coniunxit intelligentiam, *libr. 2. offic. Fides autem ut habeatur, &c.* Hinc & *ἐπιτεχνικῶν* intelligentes, quos puto olim Romæ dictos Catos. Ennius: *Egregie cordatus homo Catus*, Ælius Sextus, Iuriconsultus præstantissimus apud Ciceronem in *6. Diuinat.* Contra *ἀσωφροσύνην*, quæ latine hebetudo & tarditas, etiam inscitia & stultitia, ut Terentius: *Stulto intelligens quid interest.* Stulto, id est, *ἀσώφρων*, dicitur & *ἕως τὸς* liber, verbi gratia, cognitu facilis, non obscurus. Atque ita *ἕως τὸς* & *ἐνεργητικῶς* & *πραγματικῶς* sumitur, de quo Gellius *libro vicesimo, capite quarto.* vbi *πραγματικῶς* cognobilis latine dici posse existimat, ex Catone sumpto vocabulo. [*Cognobiliorem cognitionem nunquam vidi, sed non ita dicimus latine.*]

Ἔστι δὲ ἡ ἰατρική σωφροσύνη.] Primum quid non sit, deinde quid sit intelligentia, explicat. Non esse igitur scientiam aut opinionem, neque omnino, neque ex parte, ostendit, neque etiam plane id esse, quod prudentiam. Omnino seu *ὅλως* scientiam, voco scientiam generaliter acceptam: ex parte, certum scientiæ genus, ut Medicinam, Geometriam, Physicam, &c. Cur non sit omnino scientia aut opinio, id est, plane idem quod scientia, ratio hæc afferitur, quia sequeretur, omnes esse intelligentes seu *σωφροσύνης*. Cur ita? nam omnes vel scientiam aliquam & artem norunt, vel saltem opinari quid solent. Cur non ex parte? Ratio est à strato. Nam

Si certa quadam esset scientia, esset, ut medicina rerum salubrium, ut Geometria magnitudinum, ut Physica rerum

rerum naturalium, esset denique, vel rerum diuinarum, vel etiam rerum facendarum, ut architectura, ut historia, &c.

At nullarum eiusmodi rerum est.

Ergo nec certa est scientia.

Non est, inquam, rerum æternarum & immutabilium, quarum est Theologia: non est etiam rerum caducarum, ortum vel à natura, quarum est Physica, vel ab homine, quarum sunt artes opificum, habentium: sed earum potius est rerum, quæ sub deliberationem cadunt, rerum puta agendarum, *τῶν πραγμάτων*; non confirmat id Aristoteles ut certum: nam & vulgus verbum *σωφροσύνης* nouit ad res agendas, & sub deliberationem cadentes, pertinere, non ad naturales, diuinas, &c. In his autem rebus sub deliberationem cadentibus, quia & prudentiam versari supra diximus, eaque ratione eadem cum prudentia videri poterat *σωφροσύνης*: adiungit differentiam, eademque opera, quid sit intelligentia, explicat: nam prudentiam esse præceptivam, seu *ἐπιτεχνικῶν*: intelligentiam vero disceptatricem seu *πραγματικῶν*. Prudentiam namque officium (quod hic *τέλῃ* impropro pro officio, ut & finis Rhetoricæ improprie Quintiliano pro officio) & munus est agenda præcipere & imperare: intelligentia vero eadem quidem à prudentia præcepta & iussa agi, diiudicare, an recta & honesta sint. Est, inquam, intelligentia vis quædam iudicandi & recte intelligendi, quod prudentia agendum censuerit & præceperit.

πῶς τὸ γὰρ ἕως τὸς.] Particula *τὸ γὰρ* pro *de*, autem, ponitur, de quo alias: nulla namque prioris hic est ratio, hoc tantum docet eandem esse vim Græcis *ἕως τὸς* & *δι᾽ ἕως τὸς*, quia & *ἕως τὸς* dicitur etiam *δι᾽ ἕως τὸς*. Sic infra *γνώμη* & *διηρημοσύνη* idem.

Ἔστι δὲ οὐτε τὸ ἔχειν.] Diligentius hic explicat, quod dictum, intelligentiam esse criticam, exemplo scientiarum, & vi verbi *μενηνῆεν*, & verbi *συνιέναι*. In scientiis hæc sunt tria, eas acquirere, habere, & vti: quod vti Græcè dicitur *συνιέναι*, acquirere *μανθάνειν*: quod tamen & *συνιέναι* interdum valet. Ait igitur, *ἕως τὸς* non esse acquirere prudentiam, aut habere, sed potius vti, id est, in rebus, quarum est prudentia rectæ opinionis iudicio vti, id est, res, quarum prudentia, recte iudicare. Quemadmodum in scientiis is

dicatur *σωιέναι*, non qui acquirit scientiam, aut eam habet, sed qui ea utitur.

ἀλλ' ἐλέγχει.] Sic legendum, non vt in quibusdam, *ἀλλ' ἐλέγχει*, quibus verbis magis aperit materiam *ξυσιζέως*: nam etiā earum est rerum iudex, quarum prudentia, id est, agenda-rum: non omnium tamen, sed earum duntaxat & facta examinatur: *ξυσιζέως* namque aliorum dicta & facta examinatur: suorum alia quædam est vis & facultas, ipsa prudentia & cubilia, coniuncta Dinotiti, de qua infra.

ἢ κείναι κελῶς.] Duæ *σώσιζέως* sunt partes, materia, res agenda, de qua iam dictum, & forma seu officium [actio enim est forma] nempe iudicium, de quo & hic rursus, id rectum esse debere monet: nam idem inquit bene & *κελῶς*, seu honeste & recte, quasi diceret, iudicium honestum esse debet, quia verbum *δύσισιζέως* id postulat, *δύ* namque idem quod *κελῶς*, de quo supra [de *δύ*] *lib. 3. in fin.*

ἢ ἀπὸ θεῶν ἐλήλυθε.] Origo verbi *σώσιζέως* ex scientiis manare dicitur. *σώσιζέως* namque est bipartita, altera theoretica, altera practica: nam, vt & initio diximus, *σώσιζέως* ad omnem cognitionem pertinet. Practica igitur à theoretica manat, id est, hæc, de qua hoc loco, *σώσιζέως* dicitur ex ea, quæ in discendis scientiis: nam & ibi pro discendi verbo, seu *τὸ δὲ μαθητέον* loco *σωιέναι* Græci dicunt, id est, ad scientias discendas verbum quoque *σωιέναι* pertinet. Summa igitur huius disputationis est; *σώσιζέως* seu intelligentiam vim esse quandam, quæ aliorum dicta & sententias diiudicemus.

CAPVT XI.

COMMENTARII.

ἢ κελῶς ἢ γνώμη.] Hic de tertia prudentiæ comite & parte, quæ *γνώμη* hic Aristoteli *in Magnis libro 2. capite 2. δύσγνωμοσύνη* dicitur: vt enim *σώσιζέως* & *δύξισιζέως*, ita & hic illa duo idem valent. Ipsa igitur vis & facultas ita dicitur; ea præditi autem Græce dicuntur Eugnomones, & *γνώμην* habere, Latine *γνώμη* sententia reddi potest. Eugnomosynes non commodū extat nomen, nisi dicas bonam sententiā, vt nec Eugnomonis, neque eius quod dicunt, gnomen habere, nisi dicas bene sentientem, & bene sentire. Verum perspicuitatis gratia Græcis verbis vt præstat. Est igitur *γνώμη* rectum iudicium æquitatem amant-

amantis, facilisq; viri *τὸ ἐπιπέδες*: nam à definitione orditur. Verum, quia *γνόμες* seu sententiæ vocabulum est multiplex, his verbis, *κεδὲ ἢ δὴ γνώμους*, interiectis, monere mihi videtur, de quo *γνόμες* genere agatur, de ea, inquam, ex qua *δύσγνωμοσύνη* dicuntur, id est, de ea, quæ & *δύσγνωμοσύνη*: nam sic eam duntaxat Arist. vocat *in Magn.* quod verbum non est homonymon, vt nec gnomen habere, quod valet attendere animū, & vt Torrent. animum habere [sc. in patinis.] Sic Æschin. in Demosth. de Iudicib. quos conqueritur tanquam incantatione quadam auersos aliam gnomen *ἔχοντες*. Gnomæ autem, vt & sententiæ multiplex est vocabulum: nam & pro dicto quolibet sumitur, & pro decreto. Hoc autem loco non pro quolibet decreto, sed viri boni æquum bonum amantis duntaxat. Alioqui omnium iudicium decisiones, sententiæ, omnium senatorum decreta omnia, item sententiæ & gnomæ, *ἢ ἡφοί* quoque; Græce & dogmata dicuntur: sed hic, vt dixi, angustius. Gnomè est viri æquum bonum amantis iudicium rectum: cuius definitionis tres partes, Æqui & facilis viri, iudicium & rectum, deinceps exponere videtur. Æquum bonum, & æqui boni amans, seu facilis & benignus vir quis sit, supra dictum *libro quinto*, vbi & huius loci facta est mentio. Huius igitur viri gnomen esse docet hac ratione, quia & *συνγνώμη*, i. venia, quæ æqui boni est propria, sit eiusdem viri: atque adeo dicat *syngnomicus*. Formula:

Syngnome ἐστὶν syngnomicus ἐστὶν ἄνθρωπος ἄνθρωπος.

Ergo ἐστὶν gnome.

Illud notum ex his, quæ de æquo bono s̄. Altera erit pars de iudicio, quæ, vt prior *γνόμες* est materia, ita hæc est forma & officium. *γνώμη* igitur criticam esse facultatem, rationem asserere non videtur, nisi quis eam subindicatam velit his verbis; *ἢ ἢ συνγνώμη*, &c. quibus quid *syngnome* sit, breuiter exponit, vt hæc sit formula:

Syngnome ἐστὶν critica.

Ergo ἐστὶν gnome.

Sed enim rursus iam idem queri potest de *syngnome*, cur sit critica. Dicamus igitur, verbo *γνόμες* id satis indicari, vt quod à *γνώσκων*: id est, cognoscendo, & proinde iudicando: atque ita fere ipse Aristoteles *in Magnis Moral. κελεύεις δὲ ἐ γνώσκων*. Accedit, quod verbum *γνόμες* & sententiæ etiam communi nomine ita vulgo intelligatur, vt ad iudicium & vim discernendi spectet, non ad actionem, vt prudentia. Satis est

est igitur sententiæ, recte existimare, ut agatur, non vrget, non laborat, quod æquitatis est munus. Duo namque hæc paria inter se comparantur: nam ut intelligentia seu *σώφρων* est critica; prudentia vero practica: ita & sententia est critica, æquitas practica, teste Aristotele *in Magnis libro 2. capite 2.* Conueniunt igitur intelligentia & sententia in iudicio seu in forma, discrepant in strato. Intelligentia namque omnium est rerum agendarum, quoad ab alio consultatur, ut dictum. Sententia vero earum tantum est rerum iudex, in quibus æquum bonum: quæ materia tamen latissime patet, & ut *infra*. ait Arist. *πὸ τῆς ἐπιφρονῆς*, ea quæ ad æquum bonum, communia sunt bonis omnibus, quæ ad alium, i. e. in quibus æquum & bonum, sunt omnia, in quibus de aliorum commodo & bono agitur. Nam ut iustitia de alieno bono, ita & æquum bonum. Ad summam, Intelligentiæ est iudicium quodlibet & directum: Sententiæ vero iudicium est mite & benignum. Verbi gr. Cæsaris de coniuratis sententia mitior, quam Catonis & Syllani, fuit gnome seu sententia, de qua hic quæritur, apud Salustium *in Catilinariis*. Reliqua definitionis particula, qua dicta est sententia rectum iudicium, ita explicatur, *ὁρθὴ δὲ ἢ τῆς ἀληθείας*, quod rectum in vero consistat, id est, id censeatur rectum iudicium, quod verum, non quod bonum. Actionis laus est bonitas, iudicii & cognitionis est veritas.

εἰσὶ δὲ πῶσιν.] Explicatis iam separatim prudentiæ principis, & partibus tribus (nam de quarta, quæ *δενότης*, *infra capite prox.*) hic de iisdem agit communiter: nominatim tamen de his quatuor; Prudentia, Intelligentia, Sententia, & Mente. Sub Prudentia intelligatur & Eubulia. Primum igitur ostendit, has quatuor ad eundem scopum omnes contendere, ad res humanas & *τὴν πρακτικὴν* prudenter dirigenda: hoc, inquam, agunt omnes, & ad communem huius vitæ recte defendendæ rationem spectant. Hoc igitur primum, eodem omnnes spectare. Cui rei hoc affert argumenti, quod & vulgo, quem prudentem, eundem & intelligentem & cordatum (sic voco *νοῦν ἔχειν*) & bene sentientem, ut ita dicam, quod Græce *γνώμην ἔχειν*, dicimus, vni omnia attribuentes.

πῶσιν δὲ αἱ δυνάμεις.] Altero ostendit argumento quatuor has facultates concurrere, & eodē contendere: nam omnes esse rerum extremarum & singularium. Quod hic interiecit, intelli-

gen-

gentem & eugnomona esse *περιφρονῶν* eorū, in quibus prudēs, ῥ. est explicatum, ut & hoc, *πὸ τῆς ἐπιφρονῆς*, quod est de iis, in quibus æquum bonū. His igitur interiectis remotis, redit ad alterum argumentum, & quatuor eas esse facultates extremorum & singularium, & accurate explicat. Cuius ratio communis hæc esse potest, quod quatuor illæ sunt in rebus agendis: at hæc [res sc. agendæ, seu *τὰ πρακτικὰ*] omnia sunt extrema in deliberando, [Deliberatio enim desinit, quando ad actionem peruenitur] & singularia, ut notum. Verum Aristoteles singularitatem de prudentia primum, quia prudentis est, illa, id est, extrema & singularia cognoscere, ut *supra dictum capite septimo: οὐδὲ ἐστὶν ἢ φρόνησις*. De intelligentia & scientia rationem illam affert, quam nos communem diximus, quia in agendo. Postremo de mente copiosius explicat, *καὶ ἐν ἑστῆς*. Notum est *ex capite sexto*, principiorum habitum esse mentem, non rationem aut conclusionem [seu argumentationem] quod & hic ait Aristoteles, *ἡ δὲ ἐστὶν καὶ τὸ λόγον*. Principia autem esse vel theoretica vel practica. Ea hic vocat *ὄρους*, quia syllogisticarum enuntiationum partes ex his conficiantur. Hanc nominis rationem Aristoteles ipse subindicat *infra καὶ τῆς ἐπέρας περὶ τῆς*. Qua de re dubitat Philoponus *in prolegomenis explanationum in libro primo de Anima*. Duorum igitur generum sunt *ὄροι*, ut principia. Illos Aristoteles vocat primos & immutabiles, eosque in apodixi ac scientia locum habere, quod scientia omnīs & apodixis ex primis notitiis, iisque fixis & stabilibus conficiatur, de quo supra; hos in practicis conclusionibus & actionibus locum habere ait, eosque vocat *ἐξῆς*, extremi, *ἐνδεχρόμους*, mutabilis, & *ἐπέρας περὶ τῆς*, alterius enuntiationis. Extremi quidem, quod actionis principia, etsi in agendo sunt prima, in deliberando tamen, ut dictum, sunt extrema, ut *supra libro tertio, capite tertio*, ubi de Analyfi. Large quidem utrique *ὄροι* [seu termini] sunt *ἐξῆς*: nam & quod primum, & quod vltimum, ratione medii est in quadam extremitate. Qua ratione & hic initio mens extremorum dicitur in utramque partem: vere tamen & proprie practici *ὄροι* dicuntur extremi & *ἐξῆς*: *ἐνδεχρόμους* deinde, id est, quæ mutabiles: nam ut priores immutabiles, ita hi termini sunt mutabiles. Postremo sunt hi alterius enuntiationis, quo verbo alludit ad syllogismi partitionem, de qua supra. Est igitur alter syllogisticus, qui alterius propositionis nomine intelligitur, practi-

practicus, inquam, horum terminorum. Ad hunc modum igitur intelligendum, quod hic initio dicitur, mentem esse extremorum: nam de hoc agitur: cuius confirmatio de extremis illis improprie hic nulla affertur. De proprie extremis affertur his verbis, ἀρχὴ γὰρ τοῦ οὐ ἐνεκε: nam, inquit, hi ἀροι seu enuntiationes ex terminis conflatae principia sunt τοῦ οὐ ἐνεκα, huius rei gratia, id est, vitimi seu finis. At finis est rerum singularium. Quare cum mens sit terminorum practicum, qui finis sunt principia, relinquitur, ut ea sit extremorum & singularium. Cur autem terminos seu enuntiationes istas finis principia esse dicat, quae potius sint vltima: rationem adiungere mihi videtur his verbis, ἐκ τῶν καθ' ἑκάστω, quia ex rebus singulis vniuersum seu τὸ καθ' ὅλας, colligitur. τὸ καθ' ὅλας vocat, quod modo τὸ οὐ ἐνεκα, id est, ad finem. Hic enim ex illis enuntiationibus efficitur, quarum vis omnis & confirmatio, quia in rebus singulis est posita: recte dicit finem ex iis, tanquam τὸ καθ' ὅλας quoddam, seu generale ex singularibus colligi; quod exemplo inductionis Dialecticae planissime intelligi potest, vbi complexio, cui hic respondet finis, tanquam καθ' ὅλας quoddam ex enuntiationibus prioribus suis singularibus conficitur, quo modo omnes ratiocinationes practicae concludi solent. Atque ita intelligendum puto hunc locum alioqui obscurissimum. Iam vero, quia termini illi vim suam habent in rebus singulis, recte adiungit Aristoteles, eorum sensum habere oportere, id est, sensu cognoscendos. Hic autem sensus mens hoc loco dicitur, alioqui sibi repugnaret, si cum supra mentem eorum terminorum habitum dixerit, nunc alium sensum quam mentis intelligeret. Sensus autem iste est, qui vulgo communis, de quo supra capite octavo, in fine, qui proprie quidem & vere à mente differt, sed actione consentit, eaque re mens dicitur. Communis enim sensus considerat retracta à sensibus etiam, propter effectum est idem, strato & substantia non item.

διὸ καὶ φυσικῶς.] De his quatuor duas iam notas attulit, idem eas spectare, & esse rerum singularium & extremarum: hic tertia affertur, eas natura nobis tribui. huius rei argumentum hoc affert, σημεῖον ῥ, &c. quod ætatem comitari videantur, quæ natura est, id est, quæ ætatem comitantur, sunt naturalia. Formulae

Quæ ætatem comitantur, naturalia sunt: etas namq; non opera hominis acquiritur, sed natura est munus & opus. At hæc quatuor naturam comitantur. Ergo sunt naturalia.

Assumptionis ratio, quia prudentiam, ut & eius partes, intelligentiam & sententiam sensibus attribuere solemus, non adolescentibus, & cum ætate crescere solent, ut & mens ipsa, teste Aristotele. Hac igitur re quatuor hæc differunt à sapientia, quæ nõ natura, sed studio & diligentia instar cæterarum scientiarum comparatur.

διὸ καὶ ἀρχὴ καὶ τέλος.] Interiecta hæc clausula, qua mens dicitur principium & finis, ad secundam notam pertinet, principium quidem, ut & infra dicitur libro septimo, quia est principiorum habitus: finis quoque, quia extremorum, ut dictum: & hoc est quod ait, quia ex his apodixes, & de his; de qua phrasi dictum supra libr. i. initio, ἐκ τῶν καθ' ἑκάστω. Mens est principiorum, ex quibus conclusiones, & extremorum de quibus.

ἀπὸ τοῦ ἀποδοξασθῆναι.] Quia supra dictum, quatuor hæc rerum esse singularium & extremarum: hinc efficitur, experientiam seu usum in iis plurimum habere momenti: res enim singula vsu cognoscuntur. Adiungit igitur Arist. præclarum præceptum: In his rebus, quarum prudentia, sæpe tantum tribuendum esse hominum vsu peritorum solis dicitis, etsi nulla apodixi confirmatis, quantum apodicticis scientiarum conclusionibus & rationibus. Habent namque illi, inquit, ex vsu oculum, quo principia rerum agendarum, hoc est, quid, quo modo sit agendum, quid iustum, quid rectum, cernant. Sic eleganter oculum vocat mentem practicam, seu ipsam prudentiam, & λόγος ὁρθὸν, quomodo & infra vocat proximo capite, ex Platone mutuatus, qui sæpe mentem seu animum oculum vocat. Sic in Symposio vocat τῆς ἀγνωσίας ὄψιν, & Cicero alicubi aciem mentis. Obseruandum igitur hic locus de Fide, sensibus & expertis hominibus habenda, de quo præclare Cicero libro secundo Officiorum, Fides autem ut habeatur. Obseruandum & senilis ætatis propriam esse prudentiam, & vsu maxime comparari, de quo versus Apthranii supra adduximus, [vocat enim parentes memoriam & vsum,] & Cicero in Lelio Catonem ob multarum rerum vsum sapientem vsurpatum Romæ memorat. Usurpat

pare enim significat appellare apud veteres. Obseruandus deniq; hic locus aduersus eos, qui tam sint oportuni, vt rerum omnium rationes postulent, nulli quantumuis perito acquiescant, quos & Iulianus Ictus grauius reprehendit *in l. non omnium. ff. de legib.* Philosopho fidem non habere absq; ratione quid afferenti ratio est. At earum rerum, quæ non tam rationis & doctrinæ, quam vsus & exercitationis, quarum est prudentia, rationem semper flagitare, ratio non est.

[*ἐν τῆς ἐπιπέφαιας.*] Dicit aliquis; si vsu comparatur scientia, cur modo dicta est naturalis? Respondeo: Naturales esse quatuor eas facultates, maxime tres priores, quod à natura quid habeant adiumenti: nascimur enim alii ad iustitiam, alii ad temperantiam, alii deniq; ad prudentiam aptiores, quas virtutes naturæ *infra cap. ult.* vocat Arist. & earum facultatum prudentiæ, intelligentiæ & sententiæ acumen: & vis quædam nobis innascitur, et si vsu postea perficiuntur.

CAPVT XII.

COMMENTARI I.

[*Διαπορήσας δ' αὖ.*] Duo hæc vltima huius libri capita imperite distracta nos vno contextu explanabimus, in quibus cum alia multa præclara, tum hæc duo potissimum explicantur, de sapientiæ & prudentiæ vsu, & de principatu: nam vtræque res in controuersiam reuocari potest. Et de vsu quidem prius; quæ copiosissima est disputatio: de principatu extremo capite breuiter. Quæstionis autem rationes exponit primum, postea eas dissoluit & refellit.

[*ἢ μὴ ἴδ' σφίαι.*] Hic de Sapientia; eius nullum in vita vsum videri, quod de iis, quibus beata vita efficitur, non agat. Formula:

De iis, ex quibus beata vita, non agit sapientia.

Ergo ad vitam non est utilis.

Ratio connexi est perspicua. Antecedentis ratio, quia est de rebus æternis, non vero de iis, quarum est ortus seu *γένεσις*, de quo verbo supra, id est, de rebus instabilibus & mutabilibus, in quibus tamen virtutes & vita beata hominum vertitur.

[*ἢ ἴδ' φρόνησις.*] Hic de Prudentia, quam ait habere quidem illud, id est, esse quidem rerum, quarum est ortus, nihilo tamen magis ad vitam videri vtilem. Confirmatur hunc in modum:

Si

Si enim est utilis, necesse est, ut vel ad virtutum officia, vel ad ipsas virtutes, in quibus beata vita, acquirendas conducat.

Atqui ad neutrum.

Ergo non est utilis.

Quod ad officia seu ad agendum, [hoc est, actiones, Officia Cicerō vocat.] prudentia non esse opus, docet: quia; quorum est prudentia (quæ vocat hic *δύναμις, πικρά, ἢ πικράρα*, de qua phrasi dictum *supra libro primo, capite tertio;*) ea ipsa viri boni suapte sponte & natura; quia viri boni, agunt: non opus est igitur prudentia. At saltem homines reddet *περὸ κληρονομίας* prudentia; efficietque, vt ea præditi, melius tamen agant cognoscendis prudentia iis; quæ quo modo sint agenda. Cuius generis contradiçtio *supra libro primo, capite sexto, in fine*: de Ideis defendendis afferebatur: Verum & hoc negari potest: nam ne quidem adiumenti quidquam ad melius agendum ex prudentia afferri viro bono, quod confirmat exemplo bonæ valetudinis. Nam vere sano ad sanè agendum; non tam confert medicina aut sanitatis cognitio; sed ipsa sanitas; ipse sanitatis habitus; vnde sanæ actiones omnes manant: ita nec prudentiæ cognitio virtutibus prædito, ex quibus actiones virtutum manant; ad melius ex virtute agendum. Meminit autem hic sanitatis ex habitu: nam apud Græcos tria valet *τὸ ὑγιεινόν*, sanitatis efficiens & tuens; seu conseruans, vt medicamenta & diæta sunt, & ipsum denique sanitatis habitum; [scilicet sanum, & proprie & vere; quod est perse & habitu sanum.] Ad habitum igitur sanitatis nihil conducit cognitio, ad efficientiam plurimum: nam ad medicamenta præbenda vtilissima est medicinæ cognitio: Iam virtutes quoque sunt habitus; optime igitur conuenit similitudo de habitu sanitatis ad virtutum habitus.

[*εἰ δὲ μὴ τέττων.*] Non igitur ad vsum & officia virtutum; prudentia videretur utilis. Hoc loco ne ad ipsas quidem virtutes; acquirendas vtilem esse aut videri docet. Primum namque hoc certum est, virum bonum hac parte non esse vtilem; vt qui virtutes iam teneant seu habeant. Reliqui igitur sunt iis; qui virtute nondum sunt præditi, & ne his quidem vtilem eam esse docet eadem similitudine. Nam vt corpus ægrotum conualescere potest, si modo ægrotus medico obtemperet, etiam si ipse medicus non sit: ita & æger animus, id est, is qui virtute

nōndum est præditus, virtutem eam acquirere potest, si modo prudentiam velur ducem sequatur, eique pareat, etiam si ipsam prudentiam non habeat.

ἄξιός δὲ τοῦτοιοις.] Adhuc de vsu quaesuit; nunc de principio item quaerit: nam videri quidem absurdum, prudentiam sapientia licet deteriore, eius esse dominam, & tamen negari non posse, prudentiam agere, imperare, & singula vt agenda præcipere. Est enim, vt supra dictum, prudentia ἐπιτελική, cæterisque virtutibus & vitis virtute præditis modum, quem in agendo teneant, dare solet, inquit Aristoteles *libro primo Magn. in fine.* & sic accipienda mihi videntur hæc verba, ἢ ὅτι ποιοῦσαι, id est, agendo imperat, &c. & ita recte Thomas & Perionius ποιοῦσαι, pro πρᾶττεσθαι, improprie. Recte, inquam, illi, perperam Eustathius & Lambinus, quia, inquam, agit prudentia, ea re imperat, perperam. Nam quod prudentia sit in agendo, id imperii non est causa, cum plerumque qui imperant, nihil agant ipsi, sed agentibus, vt ministris vtantur, vt Architectus fabris, teste Platone in *Politico.*

ἄξιός δὲ τούτων.] Mos est Aristoteli in disputationibus grauioribus primum quaerere, & controuersias proponere, postea explicare, illud δασκαλεῖν, hoc vocat λέγειν, vt supra *libro quinto, capite decimo, ἢ ῥῶτον δὲ δασκαλείας.* Et optime *libro octauo Politicorum, capite sexto, in principio.* Sic & Cicero *libro 3. Officiorum*, propositis quaestionibus multis, tandem ait, *quaë diiudicanda sunt*: non enim vt quaeremus, exposuimus, sed vt explicarem, sic hoc loco.

ἄξιόν τινος ῥῶτον.] Primum de vsu: de quo summa quaestionis hæc erat, sapientiam & prudentiam, quia nihil agant, & vt boni efficiantur, nihil conferant, ea propter esse inutiles, Aristoteles & consecutionem, seu consequens & antecedens refellit, neque enim sequi, quia ad agendum nihil conferant, ea re esse inutiles, aut certe non expetendas: nam vt nihil agant, tamen negari non potest, eas esse animi, suæ quamque partis, sapientiam theoreticæ, prudentiam practicæ, virtutes: si virtutes, ergo & perfectiones: virtus enim nihil aliud, quam perfectio, vt supra dictum *lib. 2.* Formula:

Omnis perfectio est expetenda.

Haë dua sunt virtutes & perfectiones.

Ergo expetenda.

Dictum est supra *lib. 1. in fine.* & *initio huius lib.* eas esse virtutes mentis. Et eleganter Arist. hæc, quia δασκαλεῖν, hoc est, quia virtutes; Ergo expetendæ, quod hominem perficit, est bonum quiddam, vile & expetendum.

ἄξιόν τινος ποιοῦσαι.] Hic antecedens refellit, quo negabatur, has quidquam agere. Quin, inquit Aristoteles, agunt, nempe actione sua, beatum, pro sua parte efficiunt. Sunt enim vniuersæ virtutis partes. Notum est ex *libro primo*, Beatitudinem virtute effici, atque adeo nihil aliud esse, quam actionem ex vniuersa virtute manantem. Quare virtutis vniuersæ partes omnes, Iustitia, Liberalitas, &c. quæ morum, Sapientia, Prudentia, &c. quæ mentis, vna pro sua quaque parte efficiunt & constituunt Beatitudinem. Sapientia igitur & Prudentia habitu quidem virtutis vniuersæ sunt partes, actione tamen ipsam beatitudinem efficiunt. Agunt igitur, & quidem efficiunt beatitudinem, non tamen eo modo, quo medicina sanitatem, sed quo sanitas actiones sanat. Medicina namque sanitatis causa est efficiens aduentitia. At sanitas sanarum actionum causa est efficiens interior, vt fructus arbor, fides bonorum officiorum. Similiter item ac eodem modo, & efficientes sunt beatitudinis, non vt Medicus sanitatis, sed, vt dixi, vt fides officiorum. Perperam igitur supra hæc duæ comparatæ sunt medicinæ. Cognitio enim Medicinæ ad bene agendum ex sanitate, nihil confert. Sic, si quis vir bonus, non habet opus prudentia ad bene agendum. Prudentia cum virtute non habet eam similitudinem, qualis relatio & collatio, inter medicum & sanitatem, sed talis, qualis inter sanas actiones à sanitate proficiscentes, & sanitates. Hæc virtutes aliquid agunt ex sua natura, ex interiori parte.

ἄξιόν τινος ῥῶτον.] Modo communiter, et si de sapientia tantum nominatim, communiter, inquam, tamen: hic separatim de prudentia, alteram huius actionem seu officium affert, istud, quod prudentia ea, quæ ad scopum assequendum pertinent, cernantur & reperiantur, atque ita virtutum actiones inueniunt: nam hac disputatione docet Aristoteles prudentiam non tantum agere, aut efficere, vt homines magis ex virtute agant, sed etiam ad ipsam virtutem constituendam, adituare. Opus, inquit, expletur partim prudentia, partim virtute morali, sumpta Metaphora ab opificibus, quorum opera expleta,

Græce dicuntur ἀποτελομενῶν. In omnibus autem operibus duo spectari solent, finis, & quo finem assequamur, teste Aristotele libro septimo Politicorum, capite 3. Sic igitur opera virtutum perficiuntur prudentia & virtute morali: nam hæc finem reddit & efficit rectum: illa ea, quæ ad finem, qua de re mox latius.

τῷ δὲ πρῶτῳ.] Quia modo ad opera virtutum & actiones honestas explendas concurrere prudentiam & virtutem, quarum hæc est in ea animi parte, quæ rationis quidem est experta, eam tamen audit, ut supra libro primo, in fine. illa in ea, quæ particeps rationis. Adiungit Aristoteles de quarta animi parte; alitrix, ex ea nihil adiumenti ad virtutum opera afferri; nihil eam facere ad virtutes, eo quod nulla eius sit praxis seu actio: virtutes autem ad agendum pertinent. Quarta dicitur hæc pars, est proprie tertia ea ratione, quod Aristoteles in tractatione de virtutibus, animi partem quandam fecerit novam, quæ rationis quidem sit experta, eam tamen audit, ut dictum. Anima vel est rationis particeps, vel experta. Hæc vel plene experta, ut sentiens & alitrix: vel rationi obediens, hinc quatuor animæ partes.

ἑξ ἧς τῷ μὲν δὲν.] Supra dictum: Prudentia homines non reddi magis agentes rerum honestarum: id refellit hoc loco Aristoteles, quæ tamen disputatio eadem est cum priore, qua diximus, bonarum actionum scopum quidem bonum effici virtute, ea vero quæ ad scopum, prudentia. Est autem pulcherrimus hic locus, de mutua ope prudentiæ & virtutis, earumque ad actiones honestas concursu. Qua de re & supra libro secundo, capite secundo & tertio, & infra libro septimo, capite secundo, & toto capite ultimo, lib. 2. Eudem. Orditur autem hanc disputationem paulo altius repetito principio. Sumit namque, quod supra explicatum lib. 3. c. 3. & 4. Bonum virum non eum continuo esse, qui quid boni faciat, sed eum denique, qui ex habitu & certo consilio seu proæresis. Neque enim, ut supra lib. 5. iustus continuo est, qui iusta faciat, cum vel coactus, vel per imprudentiam, vel ambitione facere possit: sed is demum, qui consilio capto iuste faciat, & ipsius iusti & honesti causæ necessaria igitur est proæresis ad honestas actiones. Verum, quia proæresis bona esse potest, aut vitiosa: nam appetitus, cuius species est proæresis, mala sæpe persequitur boni specie. Proæresis igitur, ut bona efficiatur, alia quadam re est opus

opus, & hanc ait esse virtutem Aristoteles, quæ proæresin ratione scopi & finis bonam reddat, eaque supra dicta est virtus scopum reddere bonum. Verum non satis est scopum propositum esse bonum. Nam & quibus eam assequamur, bona quoque esse oportet, alioqui nunquam assequemur, ut nec malis medicamentis sanitatem medicus. Ad hæc igitur, quibus scopum assequamur, alia ite re est opus, ea quæ sit, nouo principio facta, exponit Arist. λεκλίον δὲ ἐπιτήσασσι.

τῷ μὲν δὲν ἀεὶ ἀρεσίν.] Dictum est supra, lib. 3. Voluntate proprie esse finium, ἀεὶ ἀρεσίν eorum quæ ad fines. Verum h. l. ἀεὶ ἀρεσίν ad fines accommodatur: nam & solet alias ἀεὶ ἀρεσίν & scopus idem valere. Quare & recte h. loco idem valent, virtute rectum effici scopum, & virtute rectam effici ἀεὶ ἀρεσίν.

τὸ δὲ ὅσα ἐκείνης.] Explicata virtute, qua scopus efficiatur rectus; hic de ea facultate, qua ea, quæ ad scopum recte efficiantur: Neque enim hoc, inquit, virtutis est, sed alterius facultatis.

λεκλίον δὲ ἐπιτήσασσι.] Hic altius paulo repetit, & quasi nouo initio facta explicare incipit de facultate ea, qua ea, quæ ad scopum dirigantur, inueniantur, & recta efficiantur. Est autem hæc facultas quarta prudentiæ pars, Græcis δεινότης dicitur, de qua & Aristoteles in Magnis libro primo, capite ultimo. vulgo olim Latine dicta ab aliis industria, ab aliis habilitas, & barbæ aptitudo: non recte omnia. Industria idem est, quod labor & diligentia, habilitas idem, quod oportunitas. Quare Perizonius contendit, Latine dicendum, Ingenium & acumen, & τὸς δεινός, ingeniosos, acutos, & cautos. Turnebus & Lambinus solertiam reddunt. Verum quia αἰνίον solertiam vertimus, acumen hic malim seu ingenium. Ad summam est vis quædam nobis insita, prudentiæ feminarium, qua ea, quæ acute cernantur ad scopum, & reperiantur, ut ξυμπετός est acutus iudex: ita hic δεινός, acutus inuentor. Verum plærumque apud Græcos in malam partem accipi solet, ut & mox ait Aristoteles, pro versuto & vasto & callido, ubi nempe abest virtus: nam & prudentia ipsa à iustitia remota calliditas est potius & παυεργία, ut ex Platone ait Cicero in Officiis, & Aristoteles hic, διὸ καὶ τὸς φρονίμους.

αὐτῇ δὲ ἐστὶ τοιαύτη.] Hæc ingenii seu acuminis est definitio, quam & nos iam attulimus.

αὐτὸν δὲ ὁ σκοπὸς.] Hæc sit quasi diuisio acuminis: nam vel bonum esse vel improbum pro dissimilitudine scopi; qui si bonus est & laudabilis, bonum quoq; erit acumen: alias contra: nam & ratio partim est recta, partim praua: illa bonis cupiditatibus, hæc improbis deseruiens. Acumen autem & ingenium vis quædam est rationis & mentis.

διὸ καὶ τὰς φρονήτους.] Quia vis hæc, qua ea, quæ ad scopum, cernantur, nunc est recta, nunc praua, eaq; dicitur Græcè partim *δενότης*, partim *παυερρία*, eaq; prudentiæ est propria. Hinc prudentes quoq; interdum acutos, interdum versutos & vafros dicimus: acutos quidem si rectus est scopus, versutos & astutos, si non rectus, etsi vulgo etiam omnes prudentes his nominibus appellari solent, & dici callidi, versuti, cauti, ingeniosi, acuti & astuti.

ἔτι δὲ ἡ φρόνησις.] Dictum principio fuerat, prudentia effici recta ea, quæ ad finem, quod idem, quia modo acumini attributum fuit, hic adiungit, quod inter has duas facultates sit cognatio: nam prudentiam quidem non esse plane idem quod acumen, sed tamen absque eo non esse. Nam prudentiæ vsu comparatur, acumen naturæ. Ingeniosi namq; nascimur, nulla tamen absque acumine potest esse prudentia. Itaque acumen est prudentiæ pars quædam, & velut inchoatio, quemadmodum cæterarum virtutum initia sunt virtutes ear, quæ naturales dicuntur, & ita Arist. ipse comparat paulo infra, καὶ γὰρ ἡ δόξα, &c. Et hoc est, quod ait, ἡ δὲ ἐξέσις, id est, habitus prudentiæ paritur hoc velut oculo animi, id est, acumine. Nam Arist. mentem, rationem, prudentiam; acumen, quia hæc omnia cognata sunt, oculum & aciem vocare solet, ne quis hic diutius disputet, quem oculum hic vocet Aristoteles. Grauius enim labuntur Interpretes hoc in loco, omnia illa cognata vocantur oculus.

ἡ δὲ ἐξέσις.] Explicato acumine, id tandem accommodat prudentiæ. Ait igitur, prudentiam quidem & acumine constare, & tamen virtute quoque ea esse opus, id quod accuratius mox explicat, qua disputatione docet Aristoteles, prudentem neminem esse posse, nisi qui vir bonus idem sit, vt nec prudentiam sine virtute. Textus Græci *ἔχοντες εἶσαν*, id est, *ἔχουσι*, habent, Græca est phrasis.

ἐπιδὲ τῶνδε.] Docet prudentiam absq; virtute esse non posse hunc in modum. Dictum est supra, syllogismos partim esse theo-

theoreticos, partim practicos, vtriq; notum est sua esse principia. Practici principium finis est, non secus atq; theoretici hypothesis, inquit Arist. *infr. lib. 7. c. 8.* Finis igitur, nisi viro bono, bonus constitui non potest. Vir improbus malum semper & improbum finem sibi deligit: nam hæc improbitatis est vis, vt in scopo & fine deligendo aberrare nos faciat. Virtus, inquit Arist. scopum & finem tuetur, vitium perdit & corrumpit, *infr. li. 7. c. 8.* quod rectum solus vir bonus recte iudicat, improbus non item, vt supra dictum *li. 3. c. 4.* de voluntate. Iam vero quia prudentis potissimum est syllogismum practicum concludere, vt cuius est proprium ratiocinari, quid agendum, quid non agendum sit: hinc efficitur, vt si recte concludere velit, quia principia ad hoc recta sunt oportet, id est, finis, quod absq; virtute fieri non posse diximus, virum quoque bonum esse debere, vt rectum prius constituat finem. Ad summam; virtus & prudentia mutuam tradunt operam.

CAPVT XIII.

COMMENTARI I.

Σκεπτεῖται δὲ πάλιν.] Adhuc docuit de prudentia, eam absq; virtute nullam esse posse: hic de virtute contra, eam absq; prudentia nullam esse posse. Monet autem initio vti, vbi de prudentia, duas esse diximus facultates, acumen & prudentiam, quarum illa natura sit nobis insita, hæc vsu comparetur, & altera adiuuetur altera: ita & hic de virtute duas quoq; esse, quarum altera natura nobis sit insita, quæ virtus naturalis, altera paretur vsu, quæ vera *κουλία* & propria sit virtus, & hæc ab illa adiuuetur. Esse autem virtutem quandam naturalem, etiam vulgo constare ait, *πάντες δὲ δοκεῖ.* Nam alios ad iustitiam & veritatem: alios ad fortitudinem magis natura esse factos. De qua virtutis diuisione & in *Magnis Moral. libro primo, capite ultimo*: Virtus autem hæc naturæ Aristoteli nihil est aliud, quam *ἡμᾶρ* seu appetitio, [sic vertitur à Cicerone,] & impetus quidam ratione vacans, seu *ἄλογος*, vt ibidem Aristoteles in *Magnis*. Quare & hoc loco eam in pueris & beluis reperiri ait. Diximus & supra *libro 3. de δόξαις*, seu naturæ bonitate, vbi dictum, alios ad alia natura esse aptiores: cuius *δόξαις* pars quædam est hæc virtus natura insita: nam & hic infra *δόξαις 7. c.* dicitur, de virtutibus natura insitis agens. Cæterum à Platone tamen & Stoicis dissentit Aristoteles. Illi namq; virtutum

quædam femina & igniculos natura nobis inritos, vt apud Ciceronem in *Tusculan. libro tertio, in principio. & lib. 1. de legibus toto*. Hic autem virtutum femina nulla natura nobis indita esse ait, vt nec scientiarum. Nam mentem nostram, quam Plato rarsa tabulæ & obliteratæ, hic putat comparare solet, *libro tertio de Anima, capite septimo, in fine.* Semina, inquit, inesse animo, sed ea oppressa esse contagione corporis: contra Aristoteles hic: Quidquid comparetur, illud doctrina & vsu parari, natura nihil esse instum. Hoc duntaxat assensus est Aristoteles, propensionem tam ad virtutes, quam ad scientias nobis natura inesse, potestatem, inquam, eas percipiendi, rem ipsam minime, ne quidem eius semina & initia. Atq; ad hunc modum hic locus de virtutibus naturæ inritis accipiendus est, vt iam docui. Denique ex *lib. 1. Magn.* vbi expresse dicit esse *ἐπιπλοῦ* tantum, & infra hoc loco *ἁδουσίαι*, felix. D. Philippus Melanth. hac in re errat meo iudicio; inquit enim, principia natura nobis esse insita. Putat Philippus & alii multi Aristotelem consentire, femina nobis insita, sed repugnat plane Aristoteli: is in *Analyt. poster.* expressissime docet, aptitudinem percipiendi inesse tantum, non femina.

[*ἁδουσίαι* vs *βλαβεραὶ*] Explicata naturalium virtutum vi & ratione: adiungit Aristoteles, eas quidem omnibus inesse, sed non acquiescere iis homines, atq; adeo querere aliud quiddam, ex quo vere boni dicantur. Et hinc docet, mentem esse necessariam ei, qui vere bonus esse velit; absque hac enim esset, [hoc est, nisi hæc adesset,] virtutes illæ naturales vocationi homini potius quam profint, quod eleganti similitudine explicat, à corpore sumpta. Vt enim corpus, quantumvis robore & viribus præstans, oculis tamen captum, grauius offendere, necesse est: ita & hic, id est, ita & in virtute natura nobis insita, quæ mentis expertus grauius peccet; mente ornata, agendo excellat. Verbi gratia: Natura liberalis, nisi noxii, quibus, quantum, quo tempore, sit largiendum, quod mentis est officium & munus, sæpe indignis daturus est, sæpe dignis nihil omnino. Ad veram igitur virtutem constituendam, et si & naturalis concurret (nulla enim virtus hac *ἁδουσίαι* vacare potest, inquit Aristoteles in *Magnis.*) mente tamen, id est, prudentia, nisi tanquam oculo & lumine præeunte ducatur, toto cælo aberrat necesse est. Hæc igitur est ratio, cur absque prudentia virtus nulla esse possit, quæ erat

quæstio.

quæstio. Ex his & hoc perspicuum est, vt eius animæ partis, in qua opinionum est sedes seu *ἡδουσίαι* duæ sunt facultates, acumen & prudentia: ita & eius, in qua morum est sedes seu *ἡδουσίαι*, id est, eius animæ partis, quæ ratione quidem vacat, ei tamen parat, duæ quoq; sunt facultates, naturæ propensio & virtus vera.

[*ἁδουσίαι* πύους.] Adhuc ratione docuit: hic autoritate cum Socratis, tum aliorum docet, virtutem absq; prudentia nullâ esse posse: Hinc enim, inquit, est, quod virtutes scientiæ nomine appellari solent, quod Socrates princeps asseruit, & eum secuti postea Stoici teste Plato. in *Menone & alibi, & Cic. lib. 1. de legib. & lib. 1. offic. & alibi, perperam*. Recte quidem illud, virtutes absq; prudentia non esse aut scientia. Perperam vero illud, eas esse ipsas prudentias aut scientias. Rationem autem, cur virtus non sit prudentia aut scientia, quam hoc loco nō asserit, *lib. 1. Magn. in princ.* hanc attulit ab absurdo consequente. Nam inde efficit, vt homini pars animæ nulla sit, quæ ratione vacet, quod est absurdum, si virtutes omnes sint scientiæ, quas constat omnes esse in ea animi parte, quæ rationis est particeps. Assert tamen autoritatem sui temporis Philosophorum, qua ea Socratis sententia refellitur. Nam sua ætate, qui virtutem definiunt, non eam dixere scientiam, sed scientiæ seu potius rectæ rationi conuenientem. Verum & hos peccare ait Aristoteles: neq; enim veram esse virtutis definitionem, qua dicatur habitus rationi rectæ congruens. Reprehensionis ratio hic ommissa, exprimitur in *Magn. lib. 1. magn. cap. vlt.* ista, quia sequeretur alioqui, vt quicquid rectæ rationi conuenienter sit factum, idem ex virtute factum dicatur, quod falsum. Nam & improbi sæpe quid faciunt rectæ rationi consentaneum, qui tamen virtute non sint præditi. Quæ de re supra sæpe *lib. 4. & 5. æquæque* est necessaria, ex *æquæque* & certo consilio fiant necesse est, quæ ex virtute facta consentantur. Ex his perspicuum est, cum errare Socratem & Stoicos, aliosque, qui vt est apud Ciceronem aliquoties virtutem definiunt habitum animi rectæ rationi consentaneum: tum, quia dere agitur: virtutem non esse absq; prudentia, id quoque & Plato in *Phædone, & Cic. lib. 5. Tu. cul. & in Finib.* expröbrant: Nulla enim virtus carere potest prudentia, inquit Cicer. Hoc, inquit Aristoteles, omnes communi consensu & concordia affirmant, vna id omnes voce probant. Id namque valet ver-

Kk 5

bum

bum *μὴν δὲ εἶδεν*, non vt vulgo vaticināti. Hoc & *lib. 1. de Anima in fin. ῥῶδιον μὴν δὲ εἶδεν*. Sed de hoc verbo & *supra* latius *lib. 1. cap. 3.*

ἄλλων τῶν αἰ.] Prioris conclusio totius disputationis hæc est [scil. *διφύεται* & natura factus]

ἀλλὰ τὸ λόγ.] Adiungit hoc loco Aristoteles, quaestio- nem seu contradictionem, eamq; refellit priore disputatione. *Quaestio* inquam ea, quia priore disputatione refelli potest, hac de re hic ea est adiuncta seu interiecta: ea quoq; ratione, quia priora magis hac explicatione dilucidantur. Nam quod dictum est adhuc, cum prudentia virtutes concurrere, & contra: ex eo effici quoq; videtur, virtutes omnes conspirare, nexas, copulatas, & coniugatas esse, vt Cicero loquitur: omnes inquam in vnum eundemq; hominem concurrere, quod tam falsum esse ex eo doceri posse videatur, quod ad omnes virtutes non peræque vnus idemq; natura sit factus, alius ad iustitiam, alius ad fortitudinem, alius ad liberalitatem, ad alium alius alio magis. Formula contradictionis:

Si ad omnes virtutes vnus idemq; peræque non est natum, quod est perspicue verum.

Ergo non concurrunt virtutes in vnum eundemq; hominem vniuerse.

Aristoteles omisso antecedente, vt pote vero, refellit consecutionem. Nam antecedens est de virtutibus naturalibus: consequens de omnibus etiam moralibus. At hoc falsum & *ἀπολόγησον*. Ait igitur, naturales quidem separari, morales non item. Nam vt *supra* explicatum est, cum prudentia cæteræ omnes concurrunt, prudentem omnibus virtutibus prædium esse oportet. Cuius rei ratio, etsi ex prioribus iam perspicua est, tamen breuiter ita commemorari potest. Constat prudentis esse cernere rerum agendarum principia, cerni ea nequeunt, nisi à mente omnibus cupiditatibus, tanquã tenebris libera & soluta. Hoc autem præstat virtus, vt *supra* dictum, prudentiæ igitur necessaria est virtus, & proinde vtraq; concurrat necesse est. Altera eiusdem rei ratio, cur prudentiæ assint cæteræ virtutes, item ex prioribus est apta. [Nam vulgo dicimus, pendet ex prioribus.] dictum est, virtute scopum, prudentia ea, quæ ad scopum, explicari & constitui seu dirigi. Iam igitur prudentis est, non hoc, aut illud, sed omnia, quæ ad scopum, vt recta sunt, reperire. Prudens namq; non est, qui nunc recte

& prudenter quid facit, nunc imprudenter & peccat, sed qui recte omnia moderatur. Omnia autem moderari aut dirigere nequit, nisi scopus ante rerum omnium sit definitus, frustra alioqui laboret. Omnium inquam rerum agendarum scopus assit necesse est & oportet. At hoc præstat virtus, vt *supra* dictum. Ergo virtus cum prudentia conspirat & consentiat, necesse est, non hæc aut illa, sed vniuersa. Atq; ita Aristoteles vno verbo attingit hoc loco grauissimam disputationem, de qua inter omnes fere Philosophos constat: Virtutes inter se nexas & copulatas esse, vt qui vna sit præditus, omnes habeat: cui vel vna deest, omnibus excident. De qua quaestione Plato *in Sophista Protagora*, & *lib. de Reipub. Cicero lib. 2. offic. & lib. 2. & 3. Tuscul. & 5. de Fin.* quem [scil. Ciceronem] miror in Academicis dicere, peripateticos, quorum pater est Aristoteles, istud negare, Stoicos affirmare. Reperi interdum Ciceronem hallucinari, & Aristoteli falsa quædam attribuire, vt istud de connexionione virtutum, & *in libello de Fato* Aristotelem ait existimasse omnia fato fieri: contra, atq; ipse Aristoteles *in libro ἀπὲρ ἐλευθερίας* dissertit, nisi forte Aristoteles alio loco aliud sensit, vt certe variare interdum videtur etiam in his libris qui hodieque extant. Itaque & à Philopono Chamæleon dicitur, vt quo *supra lib. 1.* certe de hac quaestione, Aristotelis sententiam, Alexander Aristotelicus *lib. 2. de Anima* præclare 12. argumentis confirmat.

ἀλλὰ μὴν εἰς ἐκείνην.] Alterum caput de sapientiæ & prudentiæ principatu. Iactabant ea arate Politici prudentiam esse omnium scientiarum principem & dominam, eo quod omnibus imperare videatur, vt quæ omnia quæ in Reipub. agantur, describat, & recte vt fiant, præcipiat. Hanc opinionem refellit hoc loco Aristoteles: prudentiam sapientiæ non esse dominam. Politicorum formula ista esse potest:

Imperat prudentia & Politica omnibus.

Ergo est domina & princeps.

Aristoteles falsum esse antecedens ait, & exemplo Medicinæ explicat. Nam hæc valetudini non imperat, neq; eius est domina: non enim ea vitur, quod vtendi verbum diligenter considerandum. Artes namque vel sunt ea, quibus alia vruntur, vel sunt ea ipsæ, quæ vruntur alijs: hæc sunt dominæ & Architectonicæ, illæ seruæ & famulæ, de qua re *supra initio libri primi, capitis undecimi, ex libro secundo Physicorum: Medij.*

Medicina igitur valetudini non imperat, sed valetudinis potius causa, vt ea vel pariat, vel conferuetur. Ad eundem modum prudentia sapientia non imperat, sed potius sapientia gratia, vt procurator seu actor omnia quidem in familia administrat, sed in vsum domini: ita & Prudentia, inquit Arist. *in magn. lib. 1. in fin.* quæ facit omnia, quæ ad sapientia vsum pertinent, cum virtute perturbationibus reprimat, atq; ita mentem pacatam & perturbationibus liberam, tanquam domum bene purgatam sapienti præstat.

ἢ ὁμοίον καὶ] Sic argumentabantur Politici, [inter Politicos enim & Philosophos de dignitate & præstantia magna disputatio semper, & quidem quod indignus iam medicus se adiunxerunt: olim Rhetores idem contendebant:]

Omnia, quæ in Republica aguntur, per politicam administrari & describi solent.

Ergo domina est omnium scientiarum.

Falsa est consecutio. Nam eadem ratione sequeretur etiam Deorum dominam esse politicam, vt quæ de rebus quoq; facris, vt rite fiant, curet, qui locus obseruatione est dignissimus, & hodie valde controuersus: an magistratui rerum sacrarum cura esse debeat? [Deo enim non imperat, sed Dei causa.]

Quæstio: Quæri potest, si, vt *supra* est explicatum, virtus scopum, prudentia ea, quæ ad scopum, curat Ergo virtus antecellit prudentia, vt scopus ijs, quæ ad scopum, seu finem, [Finis enim præstantior ijs, quæ ad finem. Victoria omnibus actionibus & factis militibus præstantior. Scopus enim est propositus omnibus laboribus militia] quod tamen absurdum, vt virtus mentis deterior sit virtute morum, quæ in parte animi rationis experte: fieret inquam, vt radius præstantior & nobilior sit ipsa luce. Nam luci prudentia: virtutes morales radijs optime comparari queunt, vt quæ sint tanquam vestigia quædam mentis in appetitu impressa. [hinc virtus moralis quiddam est deductum à lumine mentis, ad appetitus nostros coercendos & refrenandos.] Quare ita dicendum, virtutem quidem scopum curare: hætenus inquam quod refrenandis cupiditatibus, quod virtutis est munus, [nihil aliud, quam refrenatio est virtus] efficiat, vt mens nostra in scopo & fine deligendo non fallatur. Nam vere mens seu prudentia, finem ipsum & scopum sibi proponit, eaque quæ ad illum assequendum pertineant, exquirat. Ergo quod dicimus virtutem curare sco-

re scopum, non ita intelligendum, quasi prudentia non curet scopum. Virtutis munus in eo potissimum laborat, vt mentis officium circa scopum non fallatur, non aberrat. Ponamus hominem laborare inopia, est auarus videns: quæritur, an aliquid dandum egeno. Dare est finis & scopus, quid, quo modo, quantum dandum, ea quæ pertinent ad scopum sunt. Dicit Aristoteles, vt auarus det, vt excitetur ad scopum, non tam facit mens, quam prudentia seu virtus, hoc est, si quis virtute præditus malas cupiditates refrenat, & honesta appetit. Ergo dicit Aristoteles, virtus curat scopum. Mens habet rursus aliud officium, vt videat, an sit vere pauper, an is sit locuples, qui dare debeat. Item considerandum, quo tempore, an maxima Annonæ caritas, &c.

FINIS LIBRI VI.

LIBER

LIBER VII.

ARGUMENTVM.

DVO sunt summa huius libri capita: quorum priore de continentia & impotentia, alijsq; nonnullis affectionibus virtuti cognatis: altero de voluptate & dolore explicetur. [Singula enim commemorare est otio abutentis, apud Senecam, elegans locus. Philosophi Epicurei & sectæ eius, tempore Ciceronis erant plurimi, nulla ita vigeat quam illa. Plurimq; in Italia erant Epicurei, Horatius, Tibullus, & Atticus Ciceroni charissimus ille, &c. Cicero & Brutus insensissimi hostes. Aristotelici tum fere ignoti: per 200. annos sepulti libri Aristotelis. Dicit Cicero causam, 1. Quia disputant facile, non adhibitis multis disputationibus: ita vt plebs, quibus non est otium, illa statim arripiebant. 2. Disputant, quæ placent vulgo & carni. 3. Quia inter has disputationes interponunt sententias pulcherrimas, vt pote tenuissimum victum præstantissimum, &c. propter has geminas inducebatur populus ad amplectendam illam doctrinam, has ostentabant. Dicit Seneca in Epistola longa. Alia est apud nos Stoicos ratio: totæ enim disputationes nostræ sunt sententia. Id de Aristotele sentiendum, hic non possumus facere argumenta disputationum, vt in Cicerone: tanta enim est densitas disputationum.] Ad priorem nunc partem videatur & Plutarchus in libello de virtute Morali in fin. & apud Stobæum de Virtute. Theages Pythagoricus Philosophus insignis, & ipse Aristoteles in magn. lib. 2. cap. 4. cum 2. seqq. Ad posteriorem partem pertinent, quæ in magnis lib. 2. cap. 7. & infra lib. 10. in princ. & maxime quæ apud Platonem in Philæbo differuntur. Videatur & Cicero lib. 1. & 2. de Finib.

CAPVT

CAPVT I.

COMMENTARI I.

Μετὰ τὸ πᾶσι λεκτέον.] Explicatis adhuc virtutibus tam mentis quam morum, quibus maxime beata vita continetur: videri poterat totum hoc opus ad finem iam perductum esse. Nam, vt initio diximus, Ethicorum & Politicorum hic est scopus, vt quibus rebus beata vita pariatur, explicetur. Verum de perfectis quidem virtutibus satis, de inchoatis non item, de quibus hoc libro. Ad explendam autem totam virtutum tractationem, etiam de inchoatis, continentia & tollerantia explicandum fuit. Cur ergo, inquiet aliquis, & de voluptate *infra* & de Amicitia lib. 8. & 9. qui sunt pulcherrimi [hic enim liber habet quædam præclara: posteriores duo vtiliores & iucundiores] suo cuiq; loco suam reddemus rationem. Aliud autem & nouum hic principium facit Aristot. q; de alio virtutū genere perfectarum adhuc: hic de alio inchoatarum differat. *ἐν τῷ αὐτῷ & ἄλλῳ.*] Orditur igitur disputationem quasi de integro, quasi de virtute nihil adhuc disputasset. Quæ ad mores, inquit, in his, quæ fugienda, tria sunt numero, seu vt *in magnis* loquitur, tria sunt, ex quibus vitiosi seu improbi vulgo dicantur, vitium, impotentia & feritas seu immanitas. His contraria duobus quidem prioribus sunt perspicua & certa: nam vitio, virtus, impotentia seu incontinentia, continentia sunt contraria. De tertio genere res est obicurius, & tamen affectio illi contraria, videtur commodius esse virtus quædam, quæ *supra* hominem, quæ inquam diuina & heroica quædam sit virtus, suo vacans nomine, id est, proprio: qualem in Hectore suo Priamus apud Homer. fuisse ait, *iliad. ψ.* Priamus enim conqueritur de suis liberis fere omnibus præstantioribus interfectis, & diuina virtute præditis: Paris, vt & alij deteriores manserunt superstites.

ὅς τ' εἰ, ἡγερέων φασίν.] Ostendit Aristoteles duobus argumentis, seu signis esse virtutem quandam heroicam. Prius ab auctoritate Homeri iam est explicatum: alterum a prouerbio Vulgo namq; virtutis excellentia seu præstantia ex hominibus Deos fieri aiunt, hoc est, eximia virtute præditos, Deos potius esse, quam homines. Est igitur affectio quædam diuina potius, q̄ humana, quæ immanitati ex altera parte respõdeat. *Ἐν δὲ ἀπορῆ & ἀλλῷ.*] Hic duas affectiones illas inter se comparat, & heroicā immanitati recte poni contrariam docet duobus

ratio-

ratioibus. Primum namque, vt immanitatem, ita & heroicam humanos limites excedere, illam quid angustius esse & præstantius virtute, hanc à vitio quoq; esse aliud quiddam grauius, quod ex eo fit perspicuum, quia neq; Dei virtus sit vlla, neq; beluæ vitium. Huius quidem, quia vitium absq; proære, cuius expertes sunt beluæ, est nullum [proæreus enim non est absq; ratione.] Dei vero cur nulla sit virtus, explicabitur *in fine lib. 10. cap. 8.* Disputat & Cic. hac de re *lib. 5. de Fin. in Deum non cadere virtutem, sed omnia excellentia cadunt in illum. Quare ex his affectionibus, cum altera ad Deum, altera ad beluinam naturam accedamus, efficitur, quod diximus, illam angustius quid esse virtutem, hanc aliud quid à vitio: & proinde easdem recte inter se contrarias opponi. Formula:*

Dei nulla virtus, nec beluæ vitium.

At his duabus affectionibus ad Deum & beluam accedimus.

Ergo non sunt proprie virtus aut vitium, sed quid aliud.
ἵππεδὸν πρὸς θεῶν, phrasia vñtata Aristoteli, est aliud quiddam.

ἵππεδὸν ἵππεδὸν ἵππεδὸν.] Alterum argumentum, quo doceat, has affectiones recte inter se contrarias opponi: quo & inter se comparantur ex contraria parte, nam vtramque affectionem esse raram. De heroica quidem, rari sunt, qui præter cæteros virtute excellent, vt Dij. potius quam homines esse videantur: siue, vt loquitur Aristoteles, rarum est, esse diuinum. Sic enim Græci hac virtute præditos vocare solent, & Lacedæmonij eum eximia virtute præditum laudare volunt, δειῶν ἀνδρῶν, inquit. ἵππεδων. Sic enim legendum puto hoc loco, φάσιν ἵππεδων. Veteres olim non vñ punctis, colis, commatibus, vt nos, est nouum inuentum nostræ ætatis. ἵππεδων, &c. omisissum fuerat alterum ἵππεδων, cuius generis mendæ in veterum scriptis sunt creberrimæ. Nam in Platonis *Menone*, ex quo hic locus ad verbum est sumptus, ita diserte legitur, vbi tamen perperam vulgo θεῖος, quod hic rectius οἰείος. Nam quod Græci vulgo θεῖος, id Lacones θεῖος dicebant, quibus familiaris erat litera σ. sic pro θεῖον illi θεῖον, pro θεῖον illi θεῖον, de quibus *in Hesychio*. Neq; vero mirum heroicam esse raram, cum omnia præclara, rara. Cur .a. diuina dicatur hæc affectio, ea est ratio, q̄ plus q̄ sit humana. Homines aut cõmuni & vñtata ratione sunt boni, & hoc ab ipsis hominibus sp̄ifici videt: aut

inuitata, quod Deo potius tribuendum. Vñtato more ex se mouentur homines ad hoc, vel illud agendum: ad præclara & eximia facinora diuinitus commouentur, inquit præclare Plutarchus *in vita Coriolani*. Huius generis sunt prudentia Vlyssis, Aristidis iustitia: bonitas & humanitas Phocionis: constantia Catonis, Socratis & Platonis sapientia. Nam vt Aristot. Dæmonius Philosophus à veteribus: ita Plato θεῖος Philosophus dictus, Hæctoris, Achillis fortitudo. Exempla sacra sunt in Iobo, Iosepho, Maccabæis, Apostolis, Christo denique perfectissimæ. Hac eadem de re Cicero Brutum & Cassium Heroes appellare solet, ob memorabile factus, eadem Cæsaris. Rara est igitur Heroica virtus, rara est & immanitas. nam vitia vñtata in multis, enormia reperiuntur in paucis, vt immanis crudelitas Syllæ, Domitiani, Heliogabali [nomen monstruosum, ex Græco & Hebraico] libido beluina, & hodierni ducis Albani, aliorumque, de quibus infra latius.

ἵππεδων δὲ ἐν τοῖς.] Raram esse immanitatem, eamque vñtate reperiiri in hominibus, modo dictum: hic adiungit reperiiri tamen, & quibus in hominibus, quibus denique ex causis. Tria facit genera, Barbarorum, Melancholicorum & Phreneticorum, & improbitate insignium. In Barbaris namque natura vere immania huius generis facinora reperiuntur, vt qui liberos deuorare solent, qui turpe non existiment cum matribus commisceri, de quibus infr. Melancholici quoque ex morbo sæpe atrocissima designant facinora, vt apud Sophoclem Ajax. Reliqui sunt, qui consuetudine extreme improbi sunt reddit, vt Clodius, Hyperbolus sceleratissimus nebuloso tempore Demosthenis, alter Catilina & Clodius, Antonius etiam inter istud potest referri genus: De quibus postremis hoc potissimum loco addit: hi namque vere sunt vitiosi & reprehensione digni, qui vero consuetudine scilicet, qui natura & morbo laborant, non ita reprehendendi, esse autem hos extremos, & in eos immanitatem congruere, vel ex eo fit perspicuum, quod si quem insigniter improbum vituperare velimus, eum beluam potius quam hominem esse dicamus, inquit Aristoteles *in Magnis*, & hic. ἵππεδων ἵππεδων ἵππεδων, &c.

ἀλλὰ περὶ ἵππεδων.] Adhuc nihil fere aliud, quam expositi tria vitiositatis in moribus genera, hic de explicatione instituit. Et quidem de Heroica nihil dicit amplius, de immanitate

pauca infra capite quinto & sexto. Propterea quod his libris de rebus humanis differatur: hæc autem affectiones vel supra vel infra hominem. De altero genere, virtute & vitio in superioribus libris; reliquum est tertium genus, continentia & impotentia, de quo hoc libro. Sed quæri potest, cur vitiorum in moribus tria duntaxat sint genera, & cur ista sint? Duæ reddi possunt rationes, vulgaris vna & popularis, altera Philosophica. Prior est, quia vt rerum omnium est suum cuiusque initium quoddam, perfectio & excellentia: ita & in moribus, virtutes quædam sunt inchoatæ, quædam perfectæ, quædam denique excellentes; eadem est vitiorum ratio: Altera & obscurior ratio, ex prioribus libris tamen perspicua fit. Dictum namque est supra ad virtutes & vitia concurrere rationem & appetitum. Iam vero, si ab appetitu ratio non prorsus superetur, sed velut trahatur, & tanquam inuita sequatur, tum existit vitiositas illa, quæ impotentia: Sin plane superetur ab appetitu ratio, prorsus inquam, si dominetur appetitus, extincta prope modum ratione, tum vera existit vitiositas virtuti contraria. Eadem est & virtutum ratio. Iam vero dictum est & supra libro secundo, virtutem nihil esse aliud, quam appetituum quandam moderationem & harmoniam cum ratione: vitium vero discordiam quandam rationis & appetitus. Vt igitur in corpore, vbi sanitas nihil est aliud, quam humorum quædam harmonia, & iusta temperatio, fieri potest, vt humores in vno corpore magis sint perturbati, quam in altero, & quidem in quibusdam grauissime, quod in furiosis & Melancholicis vluenit: ita & in animo, seu vitii & virtutibus, si temperatio rationis & appetituum grauissime perturbetur, existit ea, quæ dicitur Feritas seu immanitas. Hinc ex homine, quod ad ad corpus attinet, hos interdum potest fieri, sic in animo, &c.

Περὶ δὲ ἀνεργίας.] Hic iam orditur tractationem huius libri, in quo explicaturum se ait, de duabus his affectionibus bonis, continentia & tolerantia, & de malis, impotentia & mollitia. Et si de his duabus tolerantia & mollitia nihil fere præter comparisonem quandam cum alteris, infra capite septimo affert. Quod Græcis ἀνεργίας & ἀνεργία, disputari solet, quemadmodum latine reddi debeat. Plurique incontinentens, & incontinentiam vertunt, tum quod planiora

planiora hæc sunt vocabula, vt pote ex altera parte continententi & continentia, de quibus inter omnes constat, respondeant: tum quod veteres etiam illis sint vsi. Cicero tamen ἀνεργίαν impotentiam vocare solet, & hominem ἀνεργῆ impotentem, & hoc quidem vocabulum significantius exprimit verbi Græci vim. Vocamus hominem impotentem, qui sibi imperare non potest, affectus non comprimere, non tam recte dicimus incontinentem. Mollitiam Aristoteles vocat & πρῶφῶν seu delicias, non quo eadem sint plane, sed ob magnam tamen affinitatem, alioqui omnis πρῶφῶν est mollitia, non contra, teste Aristotele infra capite septimo.

ἔτι δὲ τῶν περὶ.] Adiungit hoc Aristoteles, quasi excusationis loco, cur cum satis supra de virtutibus & vitiiis sit explicatum, hic tamen de continentia & tolerantia, quæ virtutes, & de impotentia & mollitia, quæ vitia esse videantur, differat? Non, inquit, hæc affectiones eadem plane sunt cum virtutibus & vitiiis, neque tamen prorsus alia. Cognatio & differentia infra copiose explicabitur, & resellentur illi, qui has affectiones easdem plane cum virtutibus & vitiiis esse existimarunt.

Ἄν δὲ διαφέ.] Prius de methodo non nihil, quam tem ordiatur. Monet igitur hanc docendi viam & rationem se seruaturum, vt primum de his affectionibus commemoret, quæ vulgo ferantur & videantur, quæ sensui hominum communi sunt consentanea: deinde, quæ controuersia in his ipsis commoueri soleant: postremo suam sententiam, & quod verissimum videatur, communique hominum opinioni maxime consentaneum, allaturum & explicaturum. nam vt eleganter ait, si quæ difficultatem habeant, dissoluantur, & relinquuntur probabilia, satis explicatum fuerit. Et hoc quidem institutum est Aristotelis, omnibus fere in libris, primum quæstiones & controuersias afferre, postea eas dissoluere, vt supra libro sexto dictum. Sed hic amplius monet, etiam ea, quæ vulgo de re aliqua dicantur, diligenter esse spectanda: nam vt & sup. libro primo, capite octauo, initio disputandum est non tantum rationibus, sed etiam vulgi dictis, sensu & opinionibus. Tantum enim hoc notant interpretes, primum controuersias proponendas, postea dissoluedas.

Ad hunc modū & *initio Metaph.* naturam sapientiæ inuestigaturus, monet facile id fieri posse, si vulgi sensus, opinio & dicta de sapientia, si inquam ea, quæ vulgo sapientiæ tribuuntur, spectentur. Vnde inquit Aristoteles *in Metaphysic.* hoc reperimus facile, quid vulgo vocant sapientem? qui omnia scit. Ergo sapientia est quædam facultas, quæ in omnibus rebus excellat. Deinde vocant sapientes diuinos, est diuinissima quædam affectio, sapientem non falli, omnia exacte scire, ex communibus dictis de sapientia, elicit tandem vim sapientiæ.

δοκεί δὴ ἕτε.] Hic ad rem, & primum quidem, vulgi dicti de continentia & impotentia, sex affert tanquam notas. Primum continentiam & tollerantiam, vulgo in numero rerum bonarum & laudabilium: Impotentiam vero & molliam in rebus malis & reprehensione dignis habere solent. Deinde, quæ est grauissima harum affectionum nota, scilicet est *κυσιαπότης*, continentem in eo perseverare aiunt, quod ratio præscripserit: impotentem non item, sed discedere à rationis iudicio. Vocant hic impotentem, qui finit se vinci, non potest se reprimere, non manet firmiter, sed vincitur. Præterea impotens ille dicitur, qui, vt inquit Medea apud Ovidium, videt quidem meliora, scit ea, quæ agat esse mala, sed agat tamen perturbatione victus: Contra vero continens is, qui cum sciat, cupiditates esse malas, iis non pareat, sed rationi potius. Præterea vulgo temperantem vocant continentem & tollerantem: alii quidem plane eisdem esse aiunt, alii non item. Eadem est intemperantis & impotentis ratio. Præterea sunt, qui existiment, prudentem nunquam posse esse impotentem: Contra sunt, qui prudentes, & sagaces, callidosque homines, impotentes interdum esse posse existiment. Postremo impotentes vulgo non tantum dicuntur in voluptatibus, sed etiam in ira, honore, lucro; & hæc quidem sunt, quæ vulgo de his affectionibus dicuntur, quæ Aristoteles vocat *πῆ λεγόμενα*, vt & supra libro primo, capite octavo initio; *πῆ φαινόμενα* & *πῆ ἐνδοξα*. [*ἐπιτεμνόμενον* scilicet *ἀκροβυτεῖον* est, vt quis sciens sit incontinentis] in *Magnis* eadem vocat, *πῆ πιδανὰ*, seu *πῆ πιδανῶς γενόμενα*, &c.

CAPVT II.

COMMENTARIUM.

Ἀπορήσει δὲ ἄν τις.] Expositis breuiter iis, quæ de continentia & impotentia, ætate sua dicerentur: hic *ἀπορίας* controuersias & quæstiones affert, quæ aduersus eadem dicta illa commoueri possint & consuerint, quæ controuersis, vt dictum, sex afferuntur, non deinceps tamen & ordine dictorum obseruato.

Ἀπορήσει δὲ ἄν τις.] Prima controuersia aduersus dictum tertium, de scientia; An sciens prudensque quis impotens esse possit. Duas affert sententias, Socratis vnã, quorundam Philosophorū alterã. Socrates namq; vt qui virtutes scientias esse diceret, vitia incipientias, de quo supra *lib. 6.* hujc sententiæ suæ consentienter existimabat, neminem prudentem scientemque esse posse impotentem, sed ignorantia potius peccare. Ratio Socratis hæc est, quod scientia sit res vna omnium stabilissima & potentissima, quæque ab alia cogi, aut superari nequeat. nam vt præclare Aristoteles *in Magnis*. Scientia, inquit, rerum omnium, quæ sunt in homine, est vna quædam stabilissima, & ad cogendum firmissima, seu efficacissima, qua de re tamen supra dictum *lib. 1. cap. 9. & 10.* vbi de Solone. Formula:

Impotens cupiditatibus vincitur, trahitur & rapitur.

At sciens non trahitur, nemini cedit. Non enim trahitur tanquam pecus, ait eleganter Aristoteles.

Ergo sciens non est impotens.

ἄκροβυτος μὴ ἴδ.] Ita vertenda: *Et Socrates quidem pugnat aduersus impotentiam, quasi non sit, rationem* [alii vertunt; pugnat quasi cum ratione, λόγον coniungendum est ἀκροβυτίας] id est, Socratis disputatione plane tollitur impotentia, & eo reditur, vt querendum sit, An vlla sit impotentia?

ἔτινα ἴδ ὑπολαμβάνοντα.] Altera potest esse Socratis ratio, quia nemo, quæ mala esse putet, faciat, sed ignorantia. Neminem namque existimat Socrates tam esse improbum, vt quæ perspicue mala esse cernat, ea tamen agat. Formula:

Mala nemo agit sciens prudensque, sed ignorans per imprudentiam, qua de re sup. lib. 5. in fin.

At impotens agit mala.

Ergo per imprudentiam.

ἔτις μὲν ἐν ὁ λόγος.] Socratis, inquit, ratio in controuersiam vocat ea, quæ sunt perspicua: tollit namque impotentiam, quam inter omnes constat esse aliquam. Vnde demum nomen, si nulla res, si nulla impotentia? Vnde ἀκροσία, & Latinum, ipsam ἀκροσίαν seu impotentiam vocat πῶτος improptie, quemadmodum πῶτος rapit homines, &c. ita impotentia.

ὡς δὲ οὐ ζήτησις.] Quasi diceret, posito, per imprudentiam peccare impotentem, querendum erit; An plane per impotentiam, quæ inquam ratio sit impudentiæ: An & antea actum, & in ipso facto nihil plane sciat impotens, bonumne sit, an malum, quod sit agendum, existimetne, num agendum, ut malum, priusquam agat, an contra. Et ait, perspicue verum esse, impotentem hac esse mente, ut priusquam agat, & cupiditatibus rapiatur, existimet plane agendum non esse. Duo hæc tempora diligenter sunt consideranda, facti, & id quod ante factum. Nam facti tempore, cupiditatibus obscurata mente & ratione existimat faciendum, quantumuis turpe, ante non item, sed hæc infra latius. Hic denique commemorantur, non explicantur: Aliquam scientiam in impotentem esse certum est, priusquam sit ἐν τῷ πῶτει, videt esse improba, quæ sit acturus. Postquam iam cupiditatibus eo pertractus, tum obscurata mente non cernit amplius; In ea re optime refellitur sententia Socratis.

εἰσὶ δὲ πῶτες οἱ.] Aliorum sententiam Philosophorum quorundam eadem de re hic afferit: Nam esse qui Socratis sententiam partim admittant, partim improbent. Probare namque eos, nihil esse, quod peræque magnam vim habeat, atque habet scientia: improbare vero alterum, quo dixerat Socrates, neminem contra id, quod bonum quis existimaret, facere. Hoc namque sæpe vluenire, ut contra bonum quod quis existimaret, faciat. Itaque remota scientia, existimabant impotentem opinari, quod contra faciat, esse bonum non scire.

ἀλλὰ μὴν εἴγε.] Et hanc sententiam breuiter refellit, conueniente absurdo: Sequeretur enim incontinentem seu impotentem non esse malum, aut reprehensione dignum, quod repugnat primo dicto. Eius consequentis autem hæc est ratio, quia sequeretur, veniam dandam impotenti.

Formula:

Si im-

Si impotentis non est scientia & firma existimatio, sed leuis dumtaxat & imbecilla opinio, ut in dubitantibus.

Ergo venia impotenti erit danda, ut qui aduersus grauissimas cupiditates infirma opinione obsistere nequeat.

τῷ μὲν ἐν τῷ πῶτει.] ἐν τῷ πῶτει, pro ἐν τῷ πῶτει, scilicet δέξει: de quo dicendi genere supra lib. 1. cap. 11. in fin. μέθοδος τέτων. Interdum enim singularem pro plurali veteres ponunt.

Si venia danda.

Ergo reprehensione caret impotentia.

Formula:

Quibus venia datur, reprehensione sunt indigni, & proinde non sunt mali.

At impotenti, ex opinione infirma contra bonum peccanti venia est danda.

Ergo nec reprehendendus.

At constat impotentiam esse improbum quiddam, & proinde nullam illi veniam dandam, ut nec vllæ rei improbæ. Sic enim veteres, & Cicero quoque loquuntur, vlla.

Φρονήσεως ἀρα.] Si, inquit, impotentis opinio non est imbecilla, sed firma. Ergo erit prudentia, ut quæ sit firmissima opinio, id est, Ergo impotens cupiditate victus discedet ab eo, quod prudentia ipsi agendum suaserit.

ἀλλὰ ἀπειπον.] Docuit modo impotentis opinionem non esse imbecillam. Est ne ergo firma, id est, prudentia, & ne hanc quidem esse docet hoc loco. Absurdum est, inquit, dicere, prudentiam esse impotentis, tribus rationibus: absurdum esset istud. Sequeretur enim, impotentem esse & prudentem, quod est absurdissimum. Sequeretur, inquam:

Si impotens is esse dicatur, qui contra atque prudentiæ ipsi suaserit, faciat:

Ergo cum prudentia impotentem esse, necesse sit.

At non esse hoc tribus, ut dixi, docet rationibus. Primum, quia impotens improba faciat, quod nemo prudentis esse dicat. Deinde prudens agit, impotens non item: Ille quidem, quia est extremorum, quorum propria est actio, quod supra explicatum libro 6. in fin. hic impotens, agit quidem ille, nam

improba facit: non agit tamen ea, quæ recta ratio illi præscribat, sed ab his potius discedit, cupiditate victus, & alia agit; quia impotens, postquam ratio suaferit hoc faciendum, ille cupiditatis victus, potius agit ea, quam quæ ratio præscribat. Præterea prudens omnes alias habet virtutes, quod supra capite penultimo & ultimo, libro sexto explicatum, impotens non item, ut quæ sit vitium potius quam virtus. Atque ita hunc locum in tres rationes retexendum puto, non in duas, ut vulgo, *ἢ ἐπὶ ἀλλοίω ἔργῳ*, & hæc est tertia ratio: qua quidem disputatione de opinione, Aristoteles attingit etiam dictum quintum.

ἢ ἐπὶ ἄλλῳ ἢ τῷ πῶ.] Hic de quarto dicto, an continens sit temperans, & contra. Et non esse, docet hac ratione, quia impotens is est, qui grauib & prauis cupiditatibus patet: continens qui obstitit. At in temperante neutrum reperitur. Formula hypothetica:

1 *Si is proprie est continens, qui magnis seu grauib, iisque prauis (quæ duo diligenter sunt attendenda) cupiditatibus obstitit. [In his enim duobus prauis & magnis tota argumenti vis consistit.]*

Ergo temperans non est continens, & contra.

At vero illud. Ergo & hoc.

Antecedens verum esse docet his verbis, *ἀλλὰ μὴν δεῖξαι*. Sed, inquit, oportet, id est, oportet cupiditates, quibus obstitat continens, esse & prauas, non bonas, & magnas, graues, vehementes *ἰσχυροὺς σφοδρὰς*, non mediocres aut infirmas *ἀσθενεῖς ἢ μετρίους*. Et prauas quidem: nam si bonas essent cupiditates, quæ eis obstiteret affectio, esset mala. Bono obstitere est malum, & proinde continentia, quæ bonis obstiteret, esset mala. At constat, omnem continentiam esse malam. Magnas vero, quia leuib & infirmis cupiditatibus obstitere, non est res magna & splendida, non est res ardua: nam facile quilibet paruas cupiditates superare potest. At continentiam constat, rem esse difficillimam & præclarissimam. Hinc verus ille:

Tu ne cede malis, sed contra audentior ito.

Hoc proprium est continentia: est res *σεμνὸν ἢ τῷ μέγῳ*. Ergo verum est antecedens. Connexi ratio, *ἔτε γὰρ τὸ ἄγαν*: nam neque magnum, neque prauum, quæ duo fuerunt

atten-

attendenda, sunt temperantis, id est, in temperante nihil est magni aut immodici, omnia sunt moderata & modica, quod idem est in reliquis virtutibus, quas constat esse mediocritates & moderatores, non etiam in eo est prauum, id est, in temperante nullæ sunt prauæ cupiditates, ut neque in vlla virtute, propterea quod in virtutibus cupiditas seu appetitus rationi semper patet. Ergo semper bonus.

ἢ ἐπὶ πᾶσι.] Hic de secundo dicto, quo diximus contineri veram continentia & impotentia vim & naturam seu notam. Laus enim & vis in eo maxime cernitur, quod perferit in eo, quod rectum iudicari: impotentis, quod non perferit, sed aliud, quam quod verum & rectum iudicari, sequatur, cupiditatis victus. Dictum est igitur ibi, continentem esse *ἔμμενην*, constantem, perseverantem in sua sententia; impotentem *ἀστυνην*. Et hoc refellit hoc loco. Primum quidem de continente:

Si, inquit, continentia perferre & constantem facit in omni opinione.

Ergo interdum est mala & vitiosa, nempe si in falsa aut mala opinione.

At hoc falsum [nempe eam malam.]

Ergo & illud, scilicet, quod in omni.

De impotentia paulo copiosius.

Si impotens nulla in re perstat, semper est ἀστυνης.

Ergo accidere potest, ut impotentia sit bona & laudabilis.

At hoc absurdum, & primo dicto repugnans communi seu vulgari opinione hominum.

Ergo & illud.

Verbi gratia, si in re improba aut mala opinione non perferit, sed ab ea discedat, quemadmodum olim Neoptolemus filius Achillis, qui ab Vlyse ad mentiendum persuasus, postea tamen desinit ab ea sententia, & quidem laudabitur, ut est apud Sophoclem in *Philœteto*, ibi, *ἔγω γάρ*, &c. de quo & infra iterat Aristotel. cap. 9. Neoptolemus igitur hic est discessit ab opinione & persuasione Vlysis, non tamen dicendus est impotens. nam alioqui sit vitiosus. Affert & aliud exemplum Aristot. capionum sophisticarum. nam sophisticæ interdum, ut præter cæteros sapere videantur, absurda quædam cõcludere solent, falsa ex veris sumptionibus, utpote non seruata, ut

Ll 5 vocant,

vocant. forma. Qui igitur hac captione premitur, conclusio-
nem quidem ex præmissis seu sumptionibus efficere videtur,
quia tamen falsam eam esse scit, non audet assentiri, non per-
fistit in assentiendo, & quidem laudabiliter; alioqui dicen-
dum sit, non assentientem sophismatis, esse impotentem, &
proinde vitiosum. Vitur Aristoteles hoc loco verbo $\psi\alpha\delta\delta\epsilon\mu\mu\theta$,
 $\psi\alpha\delta\delta\epsilon\mu\mu\theta$. Sciendum olim varia fuisse captionum genera, ex qui-
bus vñ à Græcis dictum $\psi\alpha\delta\delta\epsilon\mu\mu\theta$ de quo tres libros scrip-
psit Theophrastus teste Laertio, quod postea frequentarunt
Stoici, vt & alterum captionis genus sorten, teste Laertio in
Chryssippo, & Cic. in Lucullo, & in Hortensio, vbi mentio-
nem reddit Latine, qui $\psi\alpha\delta\delta\epsilon\mu\mu\theta$ à Græcis dicitur. Huius memi-
nit & Iurisc. in l. qui quadringenta, ss. ff. ad l. Falcid. Ex-
emplum Pseudomeni sit istud: Dixit olim Epimenides Cre-
tensis, populares omnes suos, seu Cretenses esse mendaces.
Quæri potest, an Epimenides verum dixerit. Si dicas, verum
dixisse, referam, regeram seu respondebo nihilominus eum
falsum dixisse & mentitum, vt pote qui ipse sit Cretensis. Sin
mentitum dicas, referam tamen verum dixisse, eadem ratio-
ne, quia sit Cretes: Hic quocunque te veritas, est inexplicabile.
Quærit quis, an is mentiat, qui dicat se mentiri, verbi gra-
tia, de Epimenide hoc ipsum dictum an sit verum. Si quis
princeps edictum faciat, ne quis fidem scriptis habeat, quæ
non habeant subscriptionem aut sigillum, & illud quo hic
ira iubetur, careat subscriptione, an huic edicto etiam sit fi-
des habenda. Si sequaris sanctionem istam, videtur non esse
habenda fides huic edicto. Si voluntatem spectes, vult edi-
ctum ratum haberi: Eiusmodi nugæ Stoici innumerabiles
habebant: Deprauarunt enim totam Dialecticam, vt & reli-
quas partes Philosophiæ: In Physicis & Ethicis turpissimi: In
seueritate consonabant cum Christianis, sed multa turpia
habebant, putabant omnia licere, matrimonium inter matrē
& filium. Peripatetici liberaliores erant. Nomine Dialectici
sæpe intelligebant communi nomine Stoicos olim. Illi plus
quam 400. modos habuerunt figurarum Stoici, omnes erant
captiones. Hæc si quis non meminert, non intelliget Cice-
ronem multis in locis. Illi apodixin & probabilia argumenta
non distinguunt. Verum quæri potest, an hæc captio, quæ à
plærisque tribuitur Stoicis, vt primis autoribus, teste & Pla-
tarcho in initio libri de communibus notionibus aduersus Stoicos,
hoc lo-

hoc loco sit intelligenda. Et quidem non videtur, tum quod
Aristotele Stoici sunt iuniores, posteriores vero longe: tum
quod in libris captionum Aristotelicis [qui extant duo Elen-
chi] nulla huius sit mentio. Quare verbum $\psi\alpha\delta\delta\epsilon\mu\mu\theta$, ab
interpretibus hoc loco adiectiue accipitur, de omni captio-
num genere, non de certo. Contra videri potest, tum, quia si
verbum $\psi\alpha\delta\delta\epsilon\mu\mu\theta$ hic esset adiectiuum, nõ erat eo opus, satis
erat dixisse, ratio sophisticæ est $\delta\alpha\sigma\epsilon\mu\mu\theta$. & I. C. Aphrican^o in eo
loco, vt hic Arist. Pseudomenõ ait esse $\delta\alpha\sigma\epsilon\mu\mu\theta$, quia Theo-
phrastris de Pseudomeno tres adducuntur libri, cuius tamen
ipsius fuerunt & alii generales de captionibus sophisticis; tres
vero speciales de Pseudomeno: tum denique, quia quod hic
Aristoteles Pseudomeno, vt admissis sumptionibus auditor
tamen non assentiat, complexioni, idem aperte Pseudome-
no Stoico tribuit Plutarchus eo loco. Interpretes non mo-
uent hæc, non vident, nihil reperietis apud Interpretes de his.

Μετρησθῆναι τὴν ἀληθειάν.] Eleganter Aristoteles $\delta\alpha\sigma\epsilon\mu\mu\theta$ animi
velut vinculum quoddam esse ait, quod idem ait in initio lib. 2.
Metaphys. Sic Terentius, medium teneri aliquem ait, qui ita
conuictus est, vt elabi nequeat. Plato in Menone, Scientia vin-
culum, ait, esse ἀρετῆς, quam opinionis, vbi vocat etiam scienti-
am vinculum.

συνεχῆσαι δὲ αὐτῶν.] Altero absurdo refellit, quod dicitur im-
potentem non permanere in sententiâ. Hoc enim, inquit, si ve-
rum est, accidit, vt imprudentia concurrente impotentia sit
virtus, atque adeo vt impotentia sit virtutis causa, quod est
per absurdum. Ratio connexi, cur inquam hoc accidere possit,
redditur ista. nam stultus seu imprudens & pravi iudicii ma-
la existimat, quæ sunt bona & contra, eaq; non faciendâ. Im-
potens autem omnia facit alia, quam existimat, id est, non
permanet in sententiâ [vt supponitur ab aduersariis] siue be-
ne siue male quid existimat. Formula huius rationis sit ista:
Impotens contra facit atq; existimet; in sententiâ namq;
non permanet.

Ergo imprudentia mala existimans quæ sunt bona, faci-
et bona, non vero mala, & proinde virtutis est
autor.

Argumentum facile, hoc tamen absurdum, quod tamen im-
potentia causa sit virtutis. Imprudens quæ sunt bona, putat ma-
la. Sic impotens per imprudentiam bona existimat mala: na-

tura enim est impotentis, ut à suo iudicio semper discedat; bona existimat mala, non facienda ab illa existimatione discedit. Necessè ergo est, ut relinquat mala, & faciat bona. Verum de hac continentia & impotentia verissima nota infra latius cap. 7. §. 8.

ἐν ὁ τῶν περὶ τοῦ.] Primum attingitur dictum, nam intemperantem meliorem videri impotentem, seu ut ipse loquitur, eum, cui de vitiis iam persuasum sit, quiq; certo consilio & deliberato agat & persequatur voluptates turpes, quod facit intemperans, meliorem esse: deteriorem vero, qui eandem persequatur non consulto, sed animi libidine & impotentia: Eius inquam rei hanc affert rationem, quod sanari facilius [ex malis autem id melius: mala enim duo sunt, vnum, quod facilius possit sanari, ut supra dictum lib. 4. de effusione & auritia. hinc effusio est minus malum, quia facile reuocari potest ad liberalitatem; illud ex duobus malis melius, quod ad sanitatem facilius reuocari potest] possit intemperans quam impotens. Cur ita? Illi namque persuasum iam est voluptates persequendas, huic non item. At cui persuasum est, ab eo deterreni potest contrariis monitis & suasionibus. Intemperans ita iam est contractu habito informatus, ut persuasum sibi habeat, voluptates, etsi turpes, tamen honestas esse & persequendas: qui si melius edoceatur, ad sanitatem redire posse videatur. Impotens item, si persuasum ei foret, quæ facit, ea esse persequenda, monitis item reuocari posset, ut intemperans, at eorum quæ facit, nihil persuasum habet, nihil deliberato facit, omnia animi impotentia & libidine. Quid ergo, moneas eum, qui nihil dum certi secum constituit? à quo eum deterreas, qui nihil dum habet constituti? Certe non magis proderunt impotenti monita, quam aqua sit opus illi qui ad iugulum vsque ea est plenus, ut proverbio dici solet, quod sic accomodandum & explicandum puto. Nam sententia proverbii huius ea mihi esse videtur, quæ illius; *la-terem lauare*, (longe tamen aliter Erasmus) *aut in syluam ligna ferre*, aut *Noëtuam Athenas*, propriè summam faciamus huic in modum:

Cui persuasum quid est; et dissuaderi id potest, apud eum, inquam, monita locum habent: At hic est sanabilis, & proinde melior.

Asqui impotens nihil habet persuasi.

Ergo

Ergo nec moneri, nec proinde sanari potest, & proinde intemperante est deterior.

Scribendum igitur ὅτι ἐπιτετασθῆναι, & mox πῶς ἢ μὴ περιδομένῳ, & ἡθλον, & τοιαῦτα, scilicet mala. Sic enim vetus tractatio, & quidam libri veteres teste Lambino: Et quod caput est, sententia postulat, ut explicauimus, & infra cap. 8. ubi de hac re latius aperte confirmatur, intemperantem facere persuasum, impotentem non item. Hinc intemperans facit omnia certo habitu, putat omnia facienda: Impotens vero antequam faciat, contrarium sibi persuadet, sed cupiditatibus abripitur.

ἐπὶ εἰς ὅλα πάντα.] Hic de vltimo dicto queritur; An verum sit, & non videri. Argumentatur huic in modum:

Si in omnibus, id est, non tantum in voluptatibus; sed in honore, pecunia, &c. versatur impotentia; quis, inquit, erit simpliciter impotens, id est, ergo absolute & simpliciter nullus erit impotens. At hoc falsum, nam impotentem absolute & proprie quem reperiri, esse, inquam, impotentia vitium quoddam certum ab aliis discrepans. φαιδῶ, inquit, id est, vulgo constat.

Falsum igitur hoc.

Ergo & illud.

Ratio autem connexi, ὁρῆς γῆ, &c. nam si quis dicat, eum proprie & absolute impotentem dici posse, etiam qui omnes impotentias habeat, atq; ita consecuto non videatur bona. Respondet Arist. falsum esse assumptum, id est, fieri nō posse, ut vnus idemq; omnes habeat impotentias. Nam voluptates, in quibus proprie impotentia, interdum inter se pugnant.

ἢ γὰρ λέγεται ἡ ἀπορία.] Pulchra est gnome analytica, quaestionis explicationem esse inuentionem, id est, rem ipsam cognosci etiam controuersiarum explicatione. Qua ratione semper vitur Aristoteles, eamq; docendi rationem Aristotelicam reprehendentibus occurrendum est hac gnome. multi enim reprehendunt Aristotelem, quod multus est in adferendis & refellendis controuersis. Quando refello aduersariam & falsam opinionem, veram etiam explico & confirmo. Refutatio est, ἀρῆσις quædam veri & confirmatio, moderate tamen faciendum. Verum est, multum tempus consumi in controuersis adferendis & refutandis: non omnes quaestiones adferendæ, sed grauiores, & quæ pondus habent. In Italia ne minimam quaestionem omittunt, illi mensem interdum in expo-

exponendis controuersis consumunt, & sic faciunt Theologi, &c.

CAPVT III.

COMMENTARIIL.

Πρώτον μὲν ἐν συνεπέσει.] Expositis de continentia & impotentia iis, quæ fere dici consueverint, iis etiam quæ controuersiam facerent : hoc tandem loco explicationem orditur. Et hoc quidem capite ordinem primo tractationis & argumentum breuiter exponit : deinde de scientia & opinione continentis & impotentis copiose explicat.

Ἐπὶ τῶν μὲν ἐν.] Argumentū & ordinem vniuersæ tractationis breuiter hic exponit. nā tres eam in partes secat; quæ prima de scientia impotentis & continentis; altera de eorum materia, an omnibus in voluptatibus & doloribus, an vero in certis versetur : tertia denique de comparatione earum affectionum, quæ cum his duabus cognitionem quandam habere videantur, cuius generis sunt tolerantia, mollities, temperantia & intemperantia, pertinacia & facilitas, differantur: Extrema tamen disputatione iterantur quædam de scientia. Cæterum in his tribus partibus explicandis, vna explicatur & dicta, & quæstiones illæ sex, de quibus hæctenus. Hinc πρότερον ὁ ἐγκρατής καὶ ἀκρατής, an continens & impotens, εἰσὶν ἕτεροι, id est, ἕτεροι an habeant, διαφορὰν differentiam, πρὸς τῶν δὲ, eo quod in quibusdam : an differant ratione modi, an materiae, in quo versantur.

Ἐπὶ δὲ ἀκριβῶς.] Orditur hoc loco disputationem à duabus quæstionibus, quas prius leuiter dissoluit (nam infra de eisdem copiosius) quam vere rem & disputationem ordiatur: Prior quæstio; qua re impotentis & continentis natura potissimum contineatur, materia ne, an modo, an utroque? Altera quæstio; an impotentia in omnibus voluptatibus, atque adeo aliis omnibus rebus turpibus, an vero in iis tantum, in quibus intemperans versetur? utramque dissoluit coniuncte & spectatam esse tam materiam quam modum : utroque; inquam vim & materiam impotentia contineri. De materia sumit eam esse impotentia, quæ sit intemperantia, qua de re infra latius cap. 4. Et seqq. Non igitur in omnibus rebus turpibus est impotentia. De modo, ita breuiter: Intemperantem & impotentem in iisdem quidē versari voluptatibus, sed hunc animi quædam

libidi-

libidine & impotentia, illum deliberato & consulto. Quæ differentia intemperantis & impotentis diligenter est attendenda. Vulgo namque propter materiae cognationem sæpe has affectiones confundunt, cum differant modo, idque infra conueniunt Aristi. Multa strato & materia conueniunt, quæ tamen, quia modo & ratione differant, non sunt eadem. Virtus & iustitia vniuersa strato sunt eadem, ratione non item, ut supra dictum lib. 5. cap. 1. in fine. Prudentia & virtus morum in rebus agendis interdum versantur, ratione tamen discrepant, altera scopum, altera ea, quæ ad scopum curante, ut supra lib. 6. in fine. Dialectica, sophistica & prima Philosophia in iisdem versantur rebus, sed ratione discrepant. Dialectica quidem à prima Philosophia modo, nam hæc scientia, illa disputationis duntaxat est gratia; sophistica vero consilio & proæressi ab utraque; differt. nam captiois & fraudis est causa, ut eleganter Aristi in Metaphysicis lib. 4. Liber enim primus est duplex, habet duo. Sic Nomenclatica & Iurisprudencia strato sunt eadem, nempe legum & iuris, sed ratione non item. nam illa in ferendis, hæc in explicandis legibus occupatur.

Ἐπὶ μὲν ἐν τῷ.] Hic tandem verius disputationem orditur, & primum quidem de impotentis scientia, vel opinione, quæ prima fuit controuersia, & quinta communis de impotente opinio. Refellit autem tota hac disputatione maxime Plato aut Socrates, qui, ut supra dictum, neminem existimarit facere contra, atque scire faciendum, & proinde impotentis nullam esse scientiam. Refelluntur & illi breuiter & initio, qui & ipsi scientiam quidem impotentis nullam esse dicerent, sed opinionem duntaxat. Vfus autem huius disputationis in eo cernitur, ut cognoscatur, quæ culpa impotenti sit tribuenda, nam per imprudentiam si peccaret, excusationem mereretur. Alter huius disputationis vsus in eo est, quod nobis ob oculos ponat pugnam rationis & cupiditatis, cuius pugnae meminit & Apostolus Paulus, & pulcherrime in libello de virtute morali Plutarchus, quam Plato comparat quadrigis aduersus aurigam in diuersas partes intendentibus.

Ἐπὶ μὲν ἐν.] Refellit, ut dixi, initio eos, qui impotentes non scientia, sed opinione dicerent ἀκρατέως, seu impotenter agere : nihil inquit hoc ad rem. nam opinione præditi firma (de qua, non de infirma locutos illos supra docuit) non ambigunt aut dubitant, sed vere & certe se scire arbitrantur, tanquam

tanquam

tanquam scientia præditos. Neq; ad rem facit, quod contradici possit, leuiter fidem haberi & assensionem opinionone: nam firma opinione præditos, tam constanter assentiri iis, quæ opinantur, quam scientia præditos. Argumento est Heraclitus, qui omnia sua decreta, etsi opinione, non scientia niti diceret, tamen tam pertinaciter tuebatur, & vera esse credebatur, quam alii Philosophi, qui scire se sua dogmata dicerent. Sic enim accipiendus est hic locus, non de vna aliqua Heracliti sententia, vt vulgo faciunt, sed de tota eius Philosophia, vt Aristoteles ipse accipit in *Magnis*, quo pertinet, quod scribit Plato in *Theateto* de Heraclitiorum pertinacia in disputando [locus pulcherimus aduersus homines pertinaces in disputando ille apud Platonem.] Nihil igitur ad rem, quod illi inter scientiam & opinionem distinguerent. Hic quando est agendum aliquid, quid ad rem, si sciam bellum gerendum, domum faciendam, suscipiendum magnum iter, futuram *ἐκ λειψόν*, hoc per apodixin scio; alius dicit se opinari, quod ad factum, quod ad *πρόβλητον*, nihil interest, quod ad scientiam, interest. *τῶτο*, id est, supple *τὸ θεωρεῖν τὰ πῶτερον*.

ἀλλ' ἐπεὶ δὴ τὸ.] Omissa igitur distinctione opinionis & scientiæ, vt cuius in rerum cognitionibus, non veto in actionibus, de quibus hic agitur, sit vsus; serio hic aduersus Platonem docere orditur, quæ impotentis sit vel scientia vel inscientia. Cuius disputationis summa est, impotentem facere impotentem, partim scientem, partim ignorantem: dici posse, cum nunc scientem, nunc ignorantem facere, dissimili ratione, & adhibita distinctione scientiæ. Adfert igitur tres distinctiones Aristoteles. Prima, cuius & supra facta est mentio *lib. 6. cap. 10.* quod scire dicatur dupliciter, vel habitu, vel vsu. Scire namq; & is dicitur, qui etsi præditus scientia, ea tamen non vtatur, sed vel quiescat vel aliud quid agat, vt Musicus non semper canit, neq; disputat Dialecticus, qui vero scientia etiam vtatur, & hic scire dicitur, vt si medicus medicinam faciat. Ex his igitur si scientiæ habitu præditus, contra scientiam faciat, contra atq; præscribat scientia, mirum non erit, sed vt qui scientia vtatur, vtendo contra faciat, fieri non potest. Hoc enim agit, vt scientiam ad vsum accommodet. Ad eundem modum impotens scit, quæ recta, honesta, quæ contraria: At cum est agendum, peccat, & ignorat, id est, habitu scientiæ est præditus, vsu ignorat. Itaque ratione habitus, impo-

impotens scire dicendus est, ratione vsus non item. non fecus atque dormiens, inquit Aristot. in *Magnis*, qui scientiam quidem habet, sed interea non vtitur: eaq; ratione dormiens & scire & non scire dici potest, etsi exemplum de dormiente infra aliter accommodat Aristoteles.

ἐν ἐπι δ' ὅ.] Altera distinctio: Diximus supra *lib. 6. cap. 11. & 12. in fin.* syllogismum esse partim Theoreticum, partim practicum. constat item ex Analyticis, syllogismi sumptiones duas, alteram esse vniuersam, alteram singularem. Iam vero, inquit Aristoteles, nihil vetat, quo minus is, qui vtramque licet sumptionem habeat, non tamen vtraq; vtatur, vniuersa quidem, singulari non item, vt inquam is faciat & facere dicendus sit contra scientiam. Formula sit ista:

Ex duabus syllogismi sumptionibus, qui vtramque quidem habet, singulari tamen non non vtatur, is aduersus scientiam facere dici potest. nam vt recte Arist. πῶτερον ὅτι τὸ κατ' ἐκείνην, i. actiones sunt rerum singularum. Quare qui singulari sumptione non vtatur, qui inquam aduersus hanc facit, is in rebus agendis aduersus scientiam facere dicitur.

At qui impotens aduersus singularē facit q̄ non faciendā. Ergo aduersus scientiam facere dicendus est, quod negabat Plato.

Semper consideranda duo capita, propositio maior & minor. Est mihi potandū, hoc est potus. Ergo hoc mihi bibendum: de singulari, seu de minore cōstat. Sic verbi gratia, febre laboranti medicus scit lac non præbendum, nouit *τὸ κατ' ἄλλαν* ignorare tamen potest Theonem [hunc aut illum, ICti dicunt Titium] laborare febri, eiq; præberi lac. Scit medicus helleborum bili expurgandæ omnem esse perutilem, sed hoc aut illud esse helleborū ignorare potest, q̄ sæpissime accidit, & hinc ruinæ sæpe. Ad eundem modū impotens omnia turpia nouit esse turpia, sed hoc aut illud turpe esse, aut et hoc aut illud fugiendum esse ignorare potest: quod tamen maxime sciendum fuit, propterea quod in eo consistat actio, quam constat esse rerum singularum. Sic Aristot. ipse in *Magnis*.

Ἀσφῆρες δὲ καὶ τὸ.] Obscurus locus, quæ alii aliter accipiunt. videtur tamen hoc dicere Arist. *τὸ κατ' ἄλλαν* seu vniuersum esse duplex, alterū in se, alterū in re. Est namq; vniuersum quoddam, q̄ non in rebus, sed in homine & eius intelligentia tan-

quam finibus contineatur, vt omnem helleborū esse purgandæ bili vtilem, omnia turpia fugienda, parricidia puniēda. Est alterum *καθ' ἑαυτὸν*, q̄ in rebus ipsis cernitur, & rebus singulis definitur, atq; adeo nihil fere est aliud, quam ipsæ res singulæ, vt cum prioris generis est vniuersum, omni homini vtilia esse sicca: alterius generis sunt, huic aut illi homini hoc vel illud esse vtile. Iam vero prius quidem scit impotēs: posterius non item; aut si scit, eo non vitur. De hac vniuersi partitione in *Analyt. lib. 2. prior. Cap. 1. posterior.* vbi Interpp. Summa est, impotentem scire vniuersa, & rursus nescire illa quidem rebus non accommodata, id est, vere vniuersa: hæc rebus applicata, quæ sunt res ipsæ singulæ, & hoc est, quod modo dictum impotentem syllogismi practici propositionem maiorem quidem scire, assumptionē ignorare posse, quod idem aliis quorū accidere docuimus. vnde agat nesciens prudensq; impotēs, nec ne, ad hanc quæstionē facile his cognitio respondere poterimus, ἀμύχανον ὄσον. Elegans phrasia apud Græcos, *ἄμύχανον* quantum, id est, quamplurimum Latini dicunt.

[*ἴπ τὸ ἐχθρὸν.*] Tertia distinctio seu pot' primæ subdistinctio. nam in prima dictū fuit scientiam partim habitu, partim vsū [quod Barbari dicunt actū] hic habitū scientiæ ipsum distinguit. nam alium esse solutum & liberum, de quo in prima, alium constrictum & impeditum, verbi gratia, medendi scientia in Galeno est habitu quidem soluto, i. ad agendū non impedito, in Galeno inquam vigilante, sano & sicco [vulgo dicunt sobrio] in eodem dormiente ebrio & furioso, eadē scientia est habitu impedito & constricto. Pro huius igitur distinctio criminis ratione, vnus idemq; scientia præditus potest dici & negari. Ad eundē modum & impotens. nam & impotens corpore afficitur cupiditatibus & animo tanquam dormientis, ebrii & furiosi. Irati spumas, amantis pallorem & interdum furorē videre licet. *Quare cum cupiditātū quib. perturbatur impotens, eadē sit vsū quæ vini, somni & furoris, recte dicimus impotentem, vt ebrium, &c. etsi habitu scientiæ præditum, constricto tamen & impedito esse ad agēdum, & proinde impotentem, vt dormientem partim scire, partim ignorare.*

[*τὸ ἴδιον λέγει τὰς λόγους.*] Refellit breuiter contradictionem quandam, qua videri possit impotēs scientia præditus. Sic. n. occurrī poterat: videre licet, impotentes multos præclaras dicere sententiās de rebus honestis. Ergo scientia præditi vidētur.

nam

nam qui præclara loquitur, non ignarus esse videtur. Respondet Arist. loqui sententiās non esse satis idoneum scientiæ argumentū. Tres affert similitudines, quibus doceat, non esse id idoneum. Prima: nā multos, inquit, videre licet, iratos aut amantes, qui versus Empedoclis grauissimi Poetæ & Physici (cuius versus olim, vt & Euripidis videntur et̄ vulgo in orō fuisse) & apodixes seu dicta & argumenta loquantur, non intellecta tamen. Deinde pueros quoq; multa conglomere, sed eadē non intellecta. nam oportet ea vt intelligantur adulescere, q̄ cum ætate & tēpore fieri debet. Tertio, histriones deniq; & ipsi multa pronunciant, nō tamen ex animo, sed fite & simulate. Ad eundem modū & impotentes, multa quidem illi interdum præclara loquuntur, sed dant, vt ait poeta, sine mente sonum. Multa, inquit supra *lib. 6. Arist. cap. 8.* loquuntur & sonant adulescentes præclara, sed sine fructu, quia non credunt, quemadmodū & supra *lib. 1. cap. 3.* est explicatū, vbi diximus nullā absq; fide & persuasione posse esse sciētiam. Impotentis igitur quia nō est persuasio: Ergo nec sciētia veri, *ἴπ τὸ ὄντε φυσικῶς.*] Sententia Platonis, eiusque conclusio hæc erat:

Nemo scientia præditus cōtra eam facit. Ergo nec impotēs.

Verum Arist. antecedēs refellit, adhuc duabus potissimum rationibus analyticis. nam illa, cum de scientiæ habitu & vsū, tū de sumptionibus vniuersa & singulari analytica seu Dialectica esse videntur. Hoc aut̄ loco Physice idē refellit, & docet, quemadmodum impotens contra cōscientiam seu scientiam faciat, tamen impotenter physice inquam: Nā animum hominis hoc loco pertractat penitus, eiusq; partes, ratio & cupiditas, quemadmodum in impotente cōsurgunt, luculēter ostendit. Sic accipiendū puto verbum *φυσικῶς*, q̄ confirmat verbum *infra in si. cap. 7. φυσικῶς*, quicquid dicant alii. Est igitur hæc tractatio physica, quatenus animæ partium conflictū attingit, ad mores tamen, vt pote ad actiones impotentem accommodata, ad miniculo et̄ prioris Analyticæ disputationis. Est aut̄ insignis hic locus de pugna partium animæ, rationis & cupiditatum inter se, quam, vt supra initio dictum, Plato quadrigis, vt cupiditatibus in diuersum nitentibus, & aurigæ tanquam rationi comparare solet. nam vt poeta:

Fertur equis auriga, nec audit currus habenas.

Vt, inquam, ibi poeta, ita & impotentē auferunt cupiditates, acquir-

nequicquā reclamāte ratione. Alii, vt est apud Plurarch. nauicam cōparare solent, cui moderetur quidem gubernator tanquam ratio, sed vndiq; scruant fluctus, & venti tanq̄ cupiditates. Exempla sint in Hercule, de vitæ instituto deliberante, quem alio virtus seu ratio, alio alliceret voluptas, vt est apud Xenoph. *lib. 2. memorabil. &c.* & *Cic. lib. 2. Offic.* & apud Homer. in Achil. *lib. 1. Iliad.* quem æstantem ira quidem ad vindictam & pœnas de Agamemnone capiendas, incirabat, sed perfisit Minerua tanquam ratio, hoc est, Dea rationis.

ἡ μὲν γὰρ καρδιά.] Explicaturus pugna partiu animi, ex qua & causa cernatur, cur & quemadmodū cōtra scientiā, rectamq; rationem agat impotens: prius adfert nō de impotente, sed de vniuerso genere, quemadmodū omniu animi vel ad cognoscendū, vel ad agendum impellantur. Dux igitur sunt opinionēs, quibus vel ad cognoscendū, vel ad agendū sit opus (sumptiones vocantur in *Analyt.*) cōmunis vna, singularis altera. Huius, vt & omniu rerū singularū domina est vis sentiendi, illius ratio & mens ipsa. His autē duabus copulatis, & in vnum concurrentib. i. ex harū coniunctione duarū, continuo existit cōplexio, τὸ συμπλέγεσθαι, i. vel cognitio vel actio. In Theoreticis quidē cognitio, in aliis actio & affectio, v. g. si secū qui cogitarit, omnē hominē esse animal, & Cicero esse hominem, continuo existit cognitio, & scit ille, qui hoc cogitarit, Cicero quoq; esse animal. Sic in practicis, qui cogitarit, omne dulce gustandū, & hoc vel illud esse dulce: cōtinuo gustare cupit, i. ad actionē se confert. Quo mihi sit opus, est efficiendū, velle est opus, Ergo efficienda: Est potandum: hoc, inquit sensus, est potus. Ergo hauriendus. Omni homini est eundem: se autē quia hominē quoq; esse norit, statim ad eundē se confert. Ex quibus perspicuū est, concurrētibus duabus opinionibus, cōtinuo existere cognitionē vel actionem, siquidē nihil sit impedimento. nam vt actiones fiant, duo sunt necessaria, inquit Arist. in *lib. de sensu animant.* vbi de his duabus sumptionibus copiose & pulcre, bonū & possibile. nemo. n. malā aut *ἀδύνατον* nisi stultus suscipere velit; [aut et̄ improbus, sed ille putat bona esse] & hoc est, quod ait, *ἀνάγκη τὸ δυνάμιον.*

ὅτι τῶν ποιητικῶν.] Hoc verbo Arist. interdum cōplectitur artes, tam quæ in agendo, q̄ quæ in efficiēdo versantur, vt & hoc loco, & in *Eudem. lib. 1. cap. 5. in fi.* vbi Medicinā & Politicā, vocat scientias ποιητικῶν, nam scientias facit vel θεωρητικῶν vel

vel ποιητικῶν, cōmunius, vt dixi, accepto hoc vocabulo. Sic in *Metaph. lib. 1. cap. 3.* sapientiam [Metaphysicam primam philosophiam, Theologiam] ostendit esse scientiam non ποιητικῶν, sed θεωρητικῶν. Et in *co lib. de sensu animant.* hac ipsa de re harū sumptiones vocat ποιητικῶν. Sic & Plato in *Politico* scientias partitur in θεωρητικῶν & ποιητικῶν, vbi Politicam in τῶν ποιητικῶν numero esse ait. Perperam igitur hoc loco pro τῶν ποιητικῶν quidam supponunt τῶν ἀναγκητικῶν [καρδίας supple δδύνατον, ὅτι ἡ φύσις, αὐτῆς δὲ συνέργει, & hæc est, quæ agit. ἐπιθυμία cupiditas, ἀγέει trahit.]

ὅταν ἐν ἡ μὲν.] Hoc tandem loco pugna cupiditatu & rationis explicatur, & quæ modo communiter, hic proprie ad impotentē accōmodantur. Ponatur igitur opinio vniuersa: nullum dulce esse gustandū ex recta ratione. ponatur & altera: omne dulce esse iucundum. Vtramque nouit impotens. Verum neutra ad agendū est idonea, etiā singulari est opus. sit igitur ista: hoc autem est dulce. hic iam configunt ratio & cupiditates. nam ratio, cuius vniuersa opinio fuerat, nullū dulce gustandum, suadet & hoc non gustandum, sed fugiendū: At cupiditas cōtra, quia omnia iucunda persequenda constituit, hoc autem dulce iucundum esse sentiat, continuo id quoque persequendum esse suadet. Impotens igitur nouit quidē nullas turpes voluptates esse persequēdas, sed ad agendum cum accedere debet, minorē propositionē non admittit suadente cupiditate, & proinde aliā quoq; maiorē facit, hunc in modū: *Omnes voluptates sunt iucundæ. At tali muliere potiri iucundum. Ergo potendum.*

Actioes in rebus singularibus, ἡ μὲν ἐν λέγει, ratio non verrat φάσει fugere τῶν minorē propositionem.

κινεῖν γὰρ ἐκείνην.] Obscurius, videtur tamen ratio adferri, eius quod dictum, ἀγέει: id est, eius quod dictum cupiditatem trahere tanquam mancipiū, vt supr. & ducere rationem. nam inquit, mouere [cuius pars est trahere, ἀγέει] vnamquamque partem scilicet animæ, i. rationem etiā, atq; adeo corporis et̄ partes, ad eundem puta, aut faciendum quid, potest scilicet cupiditas, quasi diceret, non mirū est à cupiditate rapi & incitari rationē, vt à qua omnes animi & corporis partes incitantur, & moueantur. Allusit autem Arist. ad motus animantium causas, quas duas esse ait & ostendit, rationē & appetitionem seu cupiditatē, in *lib. de motu animant.* vbi & diximus, multa,

quæ huc faciunt, afferuntur, nam quod quidam verbū *ἡμετέρι* recti casus esse aiunt, atq; id dici ab Arist. quod vnaquæque pars animi scilicet moueat hominem & incitet, verum nõ videtur. nam pars vegetatrix non mouet, sed sensus, ratio, cupiditas *ἡσυχίασις*, id est, ratio & appetitio. nam sensus ad appetitum pertinet. *ἡσυχία* λόγῳ cum ratione, *ἡσυχία* ἀπὸ τῶν, non perse, *ἡσυχία* ἡσυχία *συμβέβηκε*, sed ex euentu.

ἡσυχία *συμβέβηκε*.] Et hoc obscurū, maleq; vulgo acceptum. Dictum supra, impotentem in singulari potissimum opinione spectari: eam illum licet malam sequi, ex quo efficitur impotentem quodammodo peccare cum ratione, singulari inquam, non vniuersa, vt vulgo, quod diferte Arist. infra extremo capite, *ἡσυχία* *ἡσυχία* *κέρως*, &c. Accidit igitur contra, quam Plato existimari, posse aliquem cum, seu ex ratione peccare aliquo modo, id quod mox explicabitur.

ἡσυχία *ἐναντίας* *ἡσυχία*.] Dictum impotentē quæ faciat, facere eū ratione, sequentem inquam rationem singularem. Cõstat tamen & hoc, facere eū & contra rationem, vniuersam vtiq;: An ergo, inquiet aliquis, ratio sibi ipsa repugnat, præsertim in eodem homine cõtra naturam contrariorū. Arist. igitur huic quæstioni occurrens, rationē quidem rationi non repugnare ait per se, sed ex euentu, nempe, quia accidit vt cupiditas alit & cõcurrat cum opinione singulari seu ratione, eamq; secum trahat, & quodammodo vniuersæ repugnare cogat. Singularis igitur opinio, i. ratio, vniuersæ non repugnat per se, sed ex euentu, i. ob cupiditatis concursum, atq; ita cupiditas potius est quam opinio seu ratio singularis per se considerata, quæ vniuersæ & rectæ rationi repugnet. [Nullū. n. turpe persequendum: Adulterium turpe. Ergo non, &c. Sic recta ratio argumentatur. Impotens etiam sic argumentatur: Fac minorem, illi non talem faciunt, sed faciunt, Adulterium est dulce, quatuor termini. In mente facit aliam maiorē: omnia dulciã persequenda. Minor propositio quam facit impotens. Ratio, seu minor per se considerata, non repugnaret maiori, sed cupiditas venit perturbans rectum syllogismum, & constituit loco recti alium. Singularis propositio & minor non subsumuntur à ratione. Cupiditas substituit falsam seu alienam minorem propositionem. Ipsa cupiditas in ipsa est causa, vt ipsa ratio in minore peccet, & repugnet priori. Vulgo dicitur, duæ sunt maiores propositiones. Nullum turpe persequendum, &c. omnia dulciã

dulciã persequenda, &c. illi nõ repugnant inter se, de illa pugna nõ agitur; sed de pugna minoris, hoc est, cupiditatis, non de duarū propositionum pugna agitur, sed de maioris ex recta ratione, & minoris ex cupiditate: cæterum accuratior de repugnantia scientiæ & rationis inter se [Interpreses prætereunt omnia] explicatio videatur apud Arist. *lib. 2. prior. Analyt. ca. 21.* vbi multa ad hunc locum accommodata. Hinc omnis scientia vel habitu, vel vsu. Hæc diuisio ibi quoq; assertur: scientia quæ est vsu interdum repugnat scientiæ, quæ est habitu. Habitus scientiæ repugnat cum actu. Vno verbo magnam & longam disputationem attingit Aristot. sæpe. De his, quæ hic tractantur, altum apud scriptores silentium.

ἡσυχία *ἡσυχία* *τῶν*] Quod dictū impotentem vniuersam summptionem seu opinionem habere, id à beluis ex contratio hic cõstat. Nam quia beluæ rerum tantum singularum notitiam, id est, sensum seu phantasiã & memoriã, quæ recta sunt singularum, non vniuersarum, habent: ea re vulgo impotentes dici non solent, nisi forte tralatione quadam per metaphoram vt ventum quoq; impotentem dicit Horatius. Formula:

Impotens scientiam habet vniuersam.

At beluæ non habent.

Ergo non sunt impotentes.

ἡσυχία *ἡσυχία* *τῶν*] Ex prioribus perspicuum est, impotentem partim scientia, partim ignorantia peccare: scientem quidem vniuersam opinionem, ignorantiam singularis. Ex quo & hoc perspicuum, quæ in impotente ignorantiz sit ratio & modus, de quo quærendum mouerat *supra initio capit. 2. ei δὴ ἀγνοῦν*. Perspicuum denique & hoc ignorantiz eius causam esse cupiditatem. Iam vero ea quomodo pellatur, & scientiam plane recuperet impotens, hoc loco non tam explicat Aristoteles, quam indicat: eadem id fieri ratione, qua vel ebrius, vel dormiens ad se redeunt: quam enim impotentis, eam & horum esse rationem, vnam eandemque omnium communem, non vero huius affectionis, id est, impotentiz propriam: verum quia ea ratio ad physicum potius pertinet, hic eam in rebus politicis attingisse satis fuit, sic & infra libro octauo in *istio*, & alibi. In *Magnis* tamen breuiter explicat. Vt enim, inquit, ebrii simul ebrietate liberati fuerint, rursus iidem sunt, qui ante, neque enim ratio plane iis

exciderat aut scientia; sed vino oppressa quasi fuerat & sepulta. Sic & impotens, in quo ratio cessarit, & quasi sopita fuerit, non extincta, cupiditate dominante, ea tandem liberatus & solutus tanquam ab ebrietate, idem fit, qui ante, id est, sciens prudensque.

ὁ αὐτὸς λόγος.] Elegans dicendi genus Aristoteli vsitatissimum, eique contrarium ἐπερὶ λόγος, id est, nihil ad rem, hoc non huc pertinet, vt quod Plato de Ideis in Politicis disputat, ἐπερὶ λόγος. Iam Aristoteles conatur suam & Platonis opinionem conciliare. Tanquam enim astutissimus & callidissimus disputator reprehensit aliorum opinionibus primum, post conatur quantum potest, eas cum suis conciliare, quod in multis locis & sæpe hic facit.

ἐπὶ δὲ ἡ τελευτήταια.] Hæc verba vsque ad illa, πρὸς ἡμῶν ἴσῃ, &c. eodem pertinere mihi videntur. Aristot. quia ab aliis, quod sæpe tamen factitat, dissentire est odiosum, callidum quoddam est institutum, oppugnare quidem aliorum primum sententias & refellere, tandem tamen eas lenire, & cū sua quodammodo conciliare. Sic & hoc loco de Platone, cuius est sententiam adhuc oppugnavit, tamen non absurdam, si eodem accipiatur, videri posse ostendit. Iterat autem initio ea, quæ supra, posteriorem sumptionem seu opinionem propositionem & terminum rerum esse sub sensum cadentium, quarum, vt supra, dominus & arbiter sit sensus: eamque esse actionum dominam & principem. Hanc denique, impotentem aut non habere aut certe non vti, sed sonare potius, vt qui versus Empedoclis aut Euripidis, ebrii & furiosi iactare solent. His iteratis, adiungit, quod propius ad rem facit, extremum terminum, id est, posteriorem sumptionem non esse generalem, eaque propter non esse ad scientiam accommodatam. nam vt supra alieubi, & infra lib. 10. cap. vlt. Scientia est rerum vniuersarum, non singularium. nam vt eleganter Aristot. lib. 1. Rhet. & Metaphys. lib. β. τὸ δὲ κενὸν ἐκείνων ἀπὸρον καὶ σὺν ἐπισήτων. His igitur ita præmissis, quorum summa est, impotentis errorem cerni non tam in vniuerso genere, cuius tamen propria est scientia, quam in rebus singulis. Ergo, inquit, effici videtur, quod voluit Socrates, impotentem non facere contra scientiam, vt nec quenquam alium. Formula pro Socrate sit ipsa:

Impotens non tam contra vniuersam, quam contra singulararem facit sumptionem (ea namque est, qua torquetur

quetur cupiditatibus, non vniuersa, vt supra explicatum, & hic iteratur.)

Ergo contra scientiam facere non videtur.

Connexi ratio, quod scientia sit vniuersi generis, non rerum singularum sub sensum cadentium.

ὡς σὺν ἡμῶν τὸ ἔχον.] Legendum puto ἢ ἐν τῷ ἔχον. Ita namque vetus interpres & sententia perspicue id postulat: habet, inquit, impotens minorem sumptionem, sed quasi in habendo, ἐν τῷ ἔχον σὺν ἡμῶν ἐπίσεισας, non sit positum scire, id est, habet, tanquam non haberet, quia non vtatur. De similibus mendis supra diximus initio libri huius, ζεῖσθ' ἀνὴρ φάσιν ἕται, &c.

ἔργον τῆς κυρίας.] Scholiastes Græcus κυρίας etiam legi monet, & vtrumque approbat, non recte. nam repugnant libri veteres omnes & vetus translatio & sententia. neque enim scientiam recte dicatur partim propria, partim non propria: hoc tantum vult Aristoteles in sumptione generali proprie esse scientiam, in ea, quæ sub sensum, non item.

περὶ τὸ ἔν.] Tria fere explicanda susceperat, de quibus initio huius capituli: hæc igitur de primo, et si de eo nonnulla etiam infra cap. 10. &c.

CAPUT IV.

COMMENTARI.

Πότερον δὲ ἐστὶ τις ἀπάτης.] Quod alterum erat caput de materia harum affectionum, hic plenissime orditur explicare. Et hoc quidem cap. docet nihil aliud quam impotentiam proprie in iisdem cum intemperantia voluptatibus: tralate autem seu improprie etiam in aliis. qua quidem explicatione dissoluitur sexta quaestio, & sextum explicatur dictum.

πότερον δὲ ἐστὶ τις.] Iterat quaestionem, de qua supra. An impotentia quædam reperiatur certo nomine, an vero nulla sit, quæ proprie dicatur impotentia, sed nomen sit commune, impotentium variis in rebus, quam, vt dixi, quaestionem dissoluit explicatione materiae. Sumit autem initio generalis impotentiae materiam esse voluptates & molestias, item continentiae & his affinium patientiae, tolerantiae & mollitiei. Sumit inquam id, vt certum & vulgo notum, et si infra rationibus idem confirmat, cum, quia vulgo impotens & intemperans

rāns pro eodem habeatur. Constat autem intemperantem ob voluptates dici, tum, quia notissimum sit vulgo molliciem, qua cum cognatio est maxima impotentiae ob voluptates & molestias dici.

ἐπι δὲ ἐστὶ τὴν ἰσχύ.] Quia iam constat, voluptates & molestias, impotentiae esse materiam seu stratum, illarum diuisione verum exquirat, & quaestione dissoluit. Voluptates igitur partim sunt necessariae, quae & corporis, partim non necessariae, vtilis tamē & suapte natura expectanda. Illius generis sunt potionum, escarum, & venereae, frictionū, ad summam, quae vel tactu vel gustatu percipiuntur: huius generis sunt copiae, diuitiae, opes (nō idem copiae & opes, vt vulgo) honos, victoria, liberi, amici, & reliqua fortunae bona. Quid ergo inquit aliquis de bonis seu virtutibus animi? Certe ea huc non pertinent: nam tametsi & illa propter se sint expectanda, quia tamen in iis nimium non reperitur, & proinde, neque peccatum, neque vitium (quorum alterutrum hic est necessarium, vt mox patebit) ea re voluptate bonorum animi hic non vitur, atque sic nihil ad rem. Et hoc est, quod ait Aristoteles, ἔχοντες δὲ ὑπερβολὴν. nam virtutes sunt quidem illae ἀρεταὶ καὶ ἀπὸ αὐτῶν οὐκ ἔχουσι δὲ ὑπερβολήν. Qua de re extat pulcherrima disputatio; An inquam, vitium sit ὑπερβολή: An virtutes, vt alia fortunae bona, quo auctiores & maiores, eo magis noceant. Sic diuitiae quo maiores, eo magis perniciosae; & an prudentia, quo maior, eo magis perniciofa, vt est apud Aristotelem libro secundo Magn. capite 3. in fine, ἀπλῶς δὲ & non proprie & simpliciter, ἀσθλιέντες, sed cum adiunctione.

τὰς μὲν ἔν αἰσῶς ταῦτα.] Exposita voluptatum seu rerum voluptatis efficientium partitione: eam iam hic accommodat ad rem, hoc est, ad quaestione, An impotentia sit vlla propria, & quibus in rebus versetur, si sit. Ait igitur, eos qui in voluptatibus non necessariis rectae modum rationis superant non dici vulgo impotentes simpliciter & absolute (Cicero sic loquitur libro secundo veterum Rhet. in fine. Aristoteles semper dicit ἀπλῶς) sed cum adiunctione, κατὰ τὴν ἀσθλιέσθιν, hunc in modum impotentes, irae, lucri, gloriae, honoris, pecuniae, &c. id est, animi impotentes θυμῶι: vt pote alios ab iis, qui simpliciter impotentes dicantur, vt potius similitudine quadam seu tralatione, quam vere & proprie;

non

non secus atque olim pugil fuit celebris, cui nomen hominis commune alioqui, tanquam proprium fuerit. nam vt hic simpliciter & proprie nomen nullum habuit suum (neque enim Titius aut Caius dictus fuit, sed homo) ita & in voluptatibus non necessariis, qui modum superat, nullum est suum peccati nomen, sed mutuo sumptum impotentiae, ab iis voluptatibus, quibus id proprie vulgo attribui solet. De hoc autem Olympionice (raro aliquid reperitur de isto, vocabatur ἀνδροπικῶν) ἀνδρώπων meminit praeter Michaëlem Ephesium, Scholiastes Graecus initio lib. 3. Ethicorum [illius non magna auctoritas, Graecus iecens interpret valde indoctus] Alexander in librum primum Top. Aristotelis, vbi hunc pugilem vocat, & huius loci meminit: ἀμείων δὲ, argumento autem sit.

ἀμείων δὲ ἡ ἰσχύ.] Signo docet, quod modo dictum, superantes in voluptatibus non necessariis modum, simpliciter non esse impotentes, etsi ex communi loquendi vsu, quem subobscure indicat Aristoteles verbo λέγομεν, hic quoque iam perspicui potuit (quando enim quis ia voluptatibus corporis se continere non potest, hunc ἀπλῶς dicemus impotentem vel incontinentem nulla particula adiuncta.) Ratio tamen haec est, quia impotens vituperatur non solum, tanquam peccasset duntaxat, sed etiam tanquam vitiosus (inter quae duo quid intersit supra lib. 3. & 4. aliquoties est explicatum) his autem in voluptatibus non necessariis modum superans, non item. Formula:

Omnis vera impotentia vituperari tanquam vitium solet.

At harum rerum, [scilicet voluptatum non necessariarum] impotentia vituperari ita non solet.

Ergo non est vera impotentia.

De propositione infra explicabimus late capite 8. Hinc an impotentia vera proprie dicta sit vitium & vituperabile; An peccatum, cui ignosci & venia dari possit. De assumptione infra hoc capite. Debuisset meo iudicio clarius confirmationem assumptioni coniungere: tanta enim perturbatio interdum, nisi quis bene intelligat, non videtur analysin. pono: omnis κακία, omne vitium vel est commune & totum, vel pars vitii; An impotentia sit vitium generis

generis loco, an tantum species vitii, an pars vitii: hoc certum est, siue genus siue pars sit, esse vitium quoddam. atqui impotentia in rebus non necessariis non est vitium, iam subiungit.

τῶν δὲ περὶ τούτων.] Ex iis autem, qui in corporis voluptatibus (in quibus & versatur temperans & intemperans) ex iis ille, qui non consilio certo persequitur, quæ nimia sunt in rebus tamen natura iucundis, aut fugiens molesta, famem, sitim & frigus, & in omnibus, in quibus tactus & gustatus, sed tamen non certo consilio aut mente, ille demum dicitur ἀκροβυτῆς, nō cum adiunctione, quod sit in hac aut in illa re, vt dicimus hominem impotentem iræ, sed dicitur impotens ἀπὸ τῶν.

τῶν δὲ περὶ τούτων.] De impotentibus cum adiunctione breuiter adhuc, nunc de proprie impotentibus. Eos igitur in corporis voluptatibus, quæ gustatu vel tactu capiuntur (in quibus & temperans & intemperans, aliter tamen quam impotentes; hi namque absque ἀκροβυτῆσιν, illi cum ἀκροβυτῆσιν) versari, docere primo videtur hoc signo, quod molles in iisdem versentur. nam cum mollibus summa est impotentibus cognatio, qua de re infra cap. 7. Vt igitur molles, ita & impotentes in corporis voluptatibus versari dicendi sunt. Hoc igitur vnum signum Aristoteles primo videtur afferre. Penitus tamen [in recessu dicunt vulgo] intuenti, & hæc duæ præterea rationes allatæ mihi hic videntur. Altera à loquendi vsu, quod vulgo in voluptatibus corporis absque ἀκροβυτῆσιν peccantes, impotentes dicere soleamus: altera quod temperans & intemperans in iisdem versentur, cum quo intemperante summa impotenti est cognatio, adeo vt pro eodem sæpe sumantur, & hoc est, quod ait, καὶ ἀπὸ τούτων, quorum verborum hæc quidem vis est proprie, quia impotentes in voluptatibus corporis, & in iisdem & intemperantes versari iam constat. non absurde igitur vulgo ea nomina confundere solent: Inuerti tamen eorum vis potest hunc in modum, quia confundantur, id argumento quoque esse potest in iisdem eos versari rebus.

εἰσὶ μὲν περὶ τούτων.] Rectius alii, περὶ τούτων. nam de intemperante & impotente loquitur, eos in iisdem versari, quemadmodum & supra libro quinto alicubi, peccatum monuimus.

διὰ μέλλον ἀνάλυσιν.] Adiungit Aristot. exposito intemperantem

rantem & impotentem in materia conuenire, quibus tamen in rebus dissentiant. nam vt iam dictum, intemperantem peccare iudicio & proteresi, impotentem non item. Ex qua dissimilitudine & hæc altera existit, impotentem cupiditibus scindi, & rapi: intemperantem vero vacare omnibus cupiditatibus, aut certe leuibus teneri, quod infra lib. hoc cap. 9. late explicabitur, vbi hac de re docet Aristoteles impotentem multo deteriorem esse intemperantem, qui nullis licet instinctus cupiditatibus, tamen turpes voluptates persequatur. Quid enim, inquit hoc loco & illo Aristoteles, hic faceret, si cum nullis cupiditatibus inflammatus, tamen turpia persequitur, quid inquam, de hoc fieret, si cupiditates in super accederent iuueniles, id est, ardentes seu acerrimæ. Eadem est & dolorum seu molestiarum ratio.

ἐπὶ τῶν ἐπιθυμιῶν.] Hoc loco assumptionem, de qua supra explicat & confirmat, ea erat, bona fortunæ suapte natura non vituperari, & sic ea te impotentiam non proprie cadere in illa. Rationem affert hanc [est quidem longa disputatio, sed vis in tribus verbis consistit] quia natura per se sint expetenda. [Quicquid enim natura bonum, non vituperandum. At hæc bona & per se expetenda. Ergo, &c.] ibi, ὅτι φύσιν τῶν εὐεπιθῶν, &c. quam tamen assumptionem, vt planius explicet, voluptatum partitionem, de qua initio huius capituli hic iterat, quæ tamen eo loco bipartita, hic est tripartita. nam voluptates partim natura expetendas esse, partim contra naturam esse, partim denique medias quasdam & interiectas. Primo genere continentur, quas supra necessarias dixit; altero, quas infra beluinas & ferinas vocabit capite proximo: tertio denique in genere sunt, quæ non necessariæ quidem illæ, sed tamen natura expetendæ, & hac re cum primis conueniunt, & de hoc extremo duntaxat genere esse explicandum, vt in quo assumptio versetur. Ait igitur ex huius generis voluptatibus, quod vel iis afficiatur, vel expetat & sequatur, neminem vituperari, sed quod certo quodam modo eas persequatur, id est, quod nimia earum persequatur seu τῶν ἐπιθυμιῶν. Verbi gratia, honores sectari, turpe non est, aut vitio dandum: sed ambitiose eos sectari est turpe. parentes aut liberos amare, etiam laudabile est: sed stulte aut nimia cum indulgentia, vitiosum est, vt Niobes in suos liberos stultus fuit amor, & Satyri cognomento Philopatoris in parentem. De Niobe notum est

ex Poëtis. De Satyro scribit Scholiastes Græcus, cum, quia patre conciliante puella adamata esset potius, tantopere patrem ea re amasse, ut ad mortui tumulum, multis primum profusus lachrymis tandem se præcipitem dederit. Hæc ille, nescio qua fide. nam Aristoteles (est Scholiastes Græcus, cui nihil feretribuo, nam indoctissimus est. In huc & proximum librum ad finem nihil est in Scholiis, quod fere sit lectu dignum, quam id, quod in priores tres libros scriptum est) subindicat stultum quendam huius Satyri in patrem fuisse amorem, & multa stulte ea re in communi vita factitasse (*ἀδικοῦσθαι* enim semper commemorat Scholiastes, nullum affert auctorem.) Itaque in his bonis nullum proprie & sua vi inest vitium, sed ex abusu, eaque re nemo ex iis est vituperandus, sola nimia in iis sunt mala, reprehendenda & fugienda. At impotentia alia est ratio, quæ vel ipso nomine vitii quid continet, suaque vi est vituperanda, & ex rebus vituperatione dignis. Ex his igitur impotens proprie nemo dicatur, propria inquam. nam similitudine quadam & translatione in his nimia sectantes, impotentes quoque dici solent, non absolute, sed cum adinfectione. Quemadmodum malus histrio aut medicus quis dici potest, qui tamen absolute non sit malus aut improbus: Nævius & Suffenus ille mali fuerunt poëtæ, per se tamen fortasse mali non fuerunt. Mali fuerunt Philosophi Epicuræi, viri tamen plerumque optimi, teste Cicerone libro tertio officiorum, & alibi multis in locis, &c.

CAPUT V.

COMMENTARIUM.

Etiam hic de materia impotentia & continentia: pro eujus discrimine & aliam impotentia distinctionem adfert, partim eam esse absolutam & propriam, partim beluinam seu ferinam, partim denique ex morbo & consuetudine immanem. nam hoc capite nihil fere aliud, quam de ea affectione, quæ initio libri feritas seu immanitas dicta est, explicatur.

ἐπι δὲ ἔστιν ἐνία.] Iucunda seu voluptates partim sunt natura (quas capite proximo *φυσικῶς* vocat) partim contra naturam. Illæ vel sunt absolute, vel comparate: Illius generis sunt

sunt verbi gratia, dulcia, quæ omnibus omnino animantibus sunt iucunda: comparate sunt pro generibus hominum aut beluarum. Verbi gratia, oleaster captus est tanquam Ambrosia, inquit Lucretius, homini res amarissima, fugit Amatacenum sus, homini iucundissimum, sed contra cœnum sui res iucunda, homini terribissima, inquit idem Poëta lib. 6. Afri & plærque ad orientem gentes odoribus mirifice delectantur [infantium ita odoribus, nisi exporarentur, se ipsos perirent odoribus. Hispani imitantur aliquo modo. Aphri habent hanc naturalem voluptatem] ad Septentrionem non item. [non possunt bibere, quin semper infundant odorem] Præter naturam autem voluptates item facit bipartitas, vel *ἡμετέρας*, ferinas & beluinas, ut *νοσηρὰ τῶν ἀνδρῶν*, ex morbo. nam quæ ex consuetudine etiam huc pertinent, quod mala consuetudo tanquam morbus sit quidam, ne quis hoc genus triticum putet, quod faciunt plærque contra Aristotelem, cum hoc capite, tamen infra capite proximo, *ἀντὶ δὲ τῶν τῶν ἄλλων φροῦδῶν*, &c. Ad summam, tria voluptatum sunt genera; naturales, quæ & humanæ, beluinae seu ferinae, & morbosæ, seu quæ ex morbo.

ἐπι δὲ περὶ τῶν.] His voluptatum generibus iam distinctis suis cuique accommodat habitus. De primo genere per pauca: de reliquis duobus; quæ vno immanitatis genere contineri possunt, latius explicatur. Pontanus præclarum de immanitate librum edidit, eamque ponit vel in nimia crudelitate, à qua tamen differt (nam immanis supplicii & crudelitatis delectatur, crudelis non item) vel in rei venereæ, etiam cibariæ voluptate beluina. Vtriusque generis plurima affert ille exempla Aristoteles aliter. nam immanitatem vel vocat ferinam, quæ proprie est immanitas, vel morbosam. Itaq; Aristoteles non tam materiæ, ut Pontanus, quom origines & causæ efficientis rationem habuit. Immanitatis namq; causæ, vel est natura deprauata, vel morbus grauior, vel deniq; consuetudo. De beluina, cuius causæ deprauata natura, vbi homo hominem exiit, exempla afferuntur hic tria. Primum est de muliere quadam, quæ grauidarum aluo exsecta, infantes sanguinolentos deuorare sit solita, Lamiam in Ponto fuisse ait Græcus Scholiastes [nescio qua fide.] Alterum est de Barbaris, qui vel crudis vescantur cibis, ut beluæ, vel etiam humanis carnibus, vel denique qui ad epulas liberos suos inter se

commutarint, quod genus Aristoteles hoc loco fuisse ait, nempe Achæos & Heniochos [istum locum reperi] quos *αἰθρωποφάγους* fuisse, narrat idem Aristotel. *lib. 8. Polit. cap. 4.* Celebris est & Æthiopum & aliarum quarundam gentium *αἰθρωποφάγια* Tertium exemplum de Phalari Tyranno, quem narrat Scholiastæ Græcus, suum commesse filium: puo potius Aristotelem ad immanem huius Tyranni crudelitatem & naturæ repugnantem (hinc Phalarismus apud Ciceronem *ad Atticum*, & *Phalarica imperia* prouerbiū) spectasse. Eodem referri possunt immanes Semiramidis, Tyberii, Caligulæ, Heliogabali, Commodi, aliorumque libidines, quæ sunt horrendæ, de quibus Suetonius & alii, sed tacendæ potius. Et hæc quidem de altero genere. Tertium est de voluptatibus item immanibus, sed quarum causa sit morbus, Epilepticus puta, aut Melancholicus seu furor. Cuius generis duo hic affert exempla, alterum de eo, qui matrem immolatam commedit; alterum de eo, qui conferui iecur, de quibus amplius querendum, nusquam reperi. De consuetudinis autem immanitate hæc affert exempla, vt si pilos vellere quis sibi, vel vngues præmordere, vel carbonibus & terra vesci, vel denique muliebria pati consuevit. nam vt & hoc loco & in *problemate 27. sectione 4.* latius, Venus nefanda partim est natura, partim consuetudine. Narrat Auerroes (hoc D. Zvingerus narrat) puellam fuisse, quæ tota vita radícula, quam Napellum vocant, fuerit alta, consuetudine quadam: sic noui quosdam, qui tantum pane vixissent. Est quiddam immane contra naturam; narrat & Pontanus, quendam semper in mari, non in terra habitasse.

ὅσας μὲν ἐν φύσει.] Exposita iam voluptatum genera habitusque iis consentaneos ad rem hic accommodat, id est, ad disputationem de continentia & impotentia, An inquam habitus hi impotentiz sint genera (sint species vt vulgo loquimur) docet autem non esse, similitudine quadam aut tralatione, vt priore capite de impotetia, lucri, gloriæ, iræ, dictum: ita & hanc affectionem tam beluinam quam morbosam esse, & dici posse impotentiam, cum adiunctione inquam, impotentiam, beluinam seu morbosam, non simpliciter impotentiam. duabus autem rationibus: nam oratio vt aliàs, ita & hic satis est perturbata, id docere & confirmare mihi videtur. ex qua quidem disputatione & altera demum elicitur impotentiz par-

tiz partitio, eam partim esse humanam, partim beluinam, partim denique morbosam.

ὅσας μὲν ἐν φύσει.] Priore ratione hoc potissimum agit, vt doceat, has affectiones non esse impotentiz genera, tam beluinam, quam morbosam. De beluina quidem hæc est ratio, quia ex natura deprauata, vt supra est dictum. At quibus, inquit, natura est causa, eos nemo vnus impotentes dixerit. Cur ita: nam quæ ex natura, vituperari non solent. De quo supralate *lib. 3. ca. 5.* Impotentiam autem, vt vitium quoddam vituperari supra dictum *cap. priore, in fin.* Formula:

Omnis impotens vituperari solet.

At, qua natura, vt & ha affectiones non item. nemo enim vituperat hominem natura cecum, sed qua quis culpa sua contraxerit mala, vituperari solent.

Ergo in his qua natura, & proinde in his affectionibus beluinis nulla est impotentia: non magis, inquit, quam femina dicenda sit impudens, qua natura instituto in rebus venereis patitur, non agat.

Eadem est & morbosæ affectionis ratio. nam quæ morbo aut consuetudine, morbo & naturæ simili, vituperari quoque non solent, quod ibidem dictum supra *lib. 3. cap. 5.*

τὸ μὲν ἐν ἔργῳ.] Quasi diceret, ex prioribus est perspicuum, has cupiditates tam beluinas, quam morbosas vitii limites excedere, id est, plus quiddam, quam vitium esse, nõ esse proprie vitia, quemadmodum & de feritate initio est dictum, pertinet autem hæc clausula ad alteram rationem, qua hoc potissimum agit, vt doceat, has affectiones impotentias quidem proprie non esse, esse tamen cum adiunctione, seu quadam similitudine. nam, inquit, habere quidem eas cupiditates, vitii limites excedere, sed habentem se vel continere, vel non continere, & superari, est vel continentia, vel impotentia cum adiunctione tamen: vt de iræ impotentia supra dictum. Ratio autem huius rei mox explicabitur latius.

τὸ πρῶτον ἀνεργῆ.] Vetus tralatio passiones, incontinentem autem simpliciter non dicendum. Alii quoque aliter vertunt: Nos hunc in modum, quemadmodum & ira affectum, perturbationis quidem, id est, iræ, impotentem; impotentem autem dicere non oportet. Nihil namque mutandum, verbotantum *τὸ πρῶτον* intelligendum *ἀνεργῆ*, aut supplendum;

verbum autem ἀκαταρτῆς dicitur accipiendum tanquam dixisset, impotentem proprie, absolute & simpliciter. hæc namque sententia est: Iratum non dicendum impotentem scilicet simpliciter, sed perturbationis, id est, cum adiunctione impotentem.

πῶς δὲ περιελάσσει.] Altera hic explicatur ratio, similitudine quadam. Quæ adhuc de beluinis & morbofis affectionibus sunt dicta, ea non de vniuerso genere, sed ex parte duntaxat fuerunt, nempe de voluptatibus duntaxat seu cupiditatibus ad intemperantiam potius solam pertinentibus. Hoc autem loco de vniuerso immanitatis genere quædam aspergit, & ab hac disputatione ad cupiditatum affectiones, tanquam ad species argumentatur. Omnis igitur, inquit, vitiositas nimia, & modum homini vitatum superans, partim est beluina, partim morbosa, quemadmodum & supra initio de virtute dictum, omnem virtutem, vitatam hominibus virtutum rationem superantem seu modum, diuinam quandam seu Heroicam esse affectionem. Fortitudo verbi gratia, in Hercule aut Camillo, prudentia in Ulysse, constantia in Carone, &c. Heroica quædam & diuina fuit virtus: Ad eundem modum in omni vitiorum genere, immanitates quoque, succurrunt, quarum causa vel sit natura deprauata, vel morbus & consuetudo. De intemperantia & iniustitia, id est, crudelitate supra allata sunt exempla. Hic de ignauia & imprudentia, nam reperiti ait quosdam, qui vel muris stridorem extimescant, qui ut inquit, *lib. 7. Polit. in princ.* vel muscas prætervolantes metuant. Quæ dicendi genera, ut proverbialia annotauit Erasmus, sed diuersis in locis [non enim indicat illum locum in *Politiciis*.] Sic fere & Cicero in *Pisonem* extremo: *A te ipso desperatum & relictum, circumspectantem omnia, quicquid increpauisset, pertimescentem.* Idem est, quod hoc loco dicit, etiam foricis strepitum vel muris pertimescentem:] Talis commemoratur à veteribus Pisander Tragicus, de quo Erasmus in proverbio, *Timidior Pisandro*, & Chyraldus *lib. 3. de Poëtis*, & Anthemion quidam, qui teste Heraclide Pontico in *Eclogis* Galea testis quodere solebat, metuens ne cœlum rueret. Hos homines Cicero eleganter in *Epistola ad Q. Frat. manes* & vmbra suam metuere ait, & hi quidem natura meticulosi. Sunt alii morbo, ut is, qui selem metuebat, de quo amplius quærendum. Hinc ego noui Venetiis patritium qua-

quendam nobilem magnificum, ut ibi vocatur, qui melancholia existimabat se magnum nasum habere, adeo quidem, ut cum in Musæo esset, non pateret sibi exitus per fores, non poterat persuaderi, ut exiret, cibaria deferebantur in cubiculum, insaniebat. Parauit Medicus erat celeberrimus, nomine Phallopius, is vocatus, inquit, persuadebo ut exeat. Venit idcirco ad eum clamitans. *Domine Magnifice, quantum tu habes nasum*, quasi caudam equinam. Tunc ille nobilis: ô Domine, tu demum verum perspicis, ego stultus non potui persuadere, non scis remedium. Auferam tibi nasum, inquit medicus, iussit itaque sibi peluim afferre vna cum iecore bouino sanguinolento. Scalpellum arripuit, accesserat illum & ait, præcidam tibi sine dolore, sed necesse est, ut obuelem tibi oculos & simulauit, quasi præcideret; Sed ille motum quidem & sonitum edidit, ut casum partis præcise significaret, & misit eandem partem epatis, dicens, nō audis nasum, postquam deuelasset oculos, ostendit sanguinem, deduxit eum ex cubiculo, & conualuit. De imprudentia item natura partim esse, partim morbo, natura namque sunt Barbaræ gentes præter cæteras quædam stultissimæ, ut Celtas olim aduersus maris fluctus pugnaſſe, & Pſyllos [Aphrica gens] aduersus austrum narrant veteres, Ælianus, Herodotus, Aristoteles in *Politia*. Sic fœminæ non decumbunt post partum apud Tartaros, sed mares, quod est ridiculum. Morbo vero melancholici aut Epileptici seu caduco morbo, de quibus Aristoteles videatur [locus omnium pulcherrimus & aureus] *problemate 1. sectione 30.* de Melancholicis. Docet Melancholiam esse vere causam, ut homo exuat hominem, verbi gratia, Plato, Pythagoras. Sic etiam sunt, que nammodum Bellerophon fuit melancholicus, ea de causa volebat versari inter homines, vestigia agnorum lustrabat. Ideo Aristoteles inquit infra: vel sunt Di, vel beluæ, hoc est, quiddam aliud ab hominibus. Vtrum & hoc de Monachis iam dici possit, iudicetur.

τῆστων δὲ ἐστὶ ψυχή.] Interiicit Aristoteles clausulam, qua docet, in his affectionibus extra naturam humanam reperiri tam continentiam, quam impotentiam. Cerneret namque licet, inquit, qui habeant quidem eas aut natura, aut morbo, non pareant tamen neque superentur, ut si Phalaris, de cuius beluina affectione constat, tamen se contineat aliquando à crudelitate,

delitate, aut crudeli & sanguinolenta appetitione, aut Tyberius & Caligula à nefaria libidine seu clinopali: contra vero, qui eas & habeant & cedant, ac superentur, hos impotentes, illos continentes dicere licebit.

ἡσυχία ἐν τῇ μαχρηλαίᾳ.] Explicationem de vitiositate vniuersi generis beluina & morbosa, hic tandem ad rem accommodat, vt altera ratio intelligatur propius ab vniuerso genere ad speciem ducta, qua doceatur, impotentiam beluinam aut morbosam, non esse veram seu absolute impotentiam, sed similitudine quadam & cum adiunctione, hunc in modum. Vt igitur vitiositas omnis est, illa quidem partim humana, partim extra hominem, vel beluina, vel morbosa; & hæc est (extra scilicet hominem) cum adiunctione, illa proprie & vere: ita & impotentia omnis est illa quidem partim humana, partim extra hominem, & hæc quidem cum adiunctione seu similitudine quadam, illa absolute & proprie, &c.

CAPVT VI.

COMMENTARI I.

Ὅτι δὲ τῆς ἡσυχίας ἀίχρῃ.] Duæ sunt partes huius capituli, quarum priore impotentiam cupiditatum & libidinum, ea quam iræ, turpiorem: posteriore *ἡσυχία ὁ μὲν θυμὸς ἀκρολυθεῖ,* &c. immanitatem communi vitiositate perniciosiorem esse, demonstratur, vbi & quædam iterantur de cupiditatum seu voluptatum partibus.

Ὅτι δὲ τῆς ἡσυχίας.] Impotentiam iræ, quam libidinis & similitum cupiditatum, minus esse turpem, docet quatuor argumentis. Primum hoc affert, quia iræ impotentia sit eum quadam ratione, altera non item. Formula:

Ea impotentia minus est turpis, qua rationis quid habet, quam qua nihil. hæc enim [qua nihil scilicet] plane, beluina, illa aliquo modo humana, utpote cum ratione videtur, & turpius est vinci à mera cupiditate & libidine, quam à ratione.

Atqui ira impotentia rationis quid habet, cupiditatum nihil.

Ergo hæc illa est turpior.

Assumptionem copiose explicat Aristoteles, & quidem de ira prius,

prius, de qua eleganter, eam rationem *ἡσυχία* quidem, sed *παροργισίᾳ*: Sic eleganter dicunt *βλέπειν* & *παροργίζεσθαι*, iram namque audire quidem illam rationem, sed tanquam prætereuntem. [Sic Cicero *lib. 1. de Orat. Spectat quidem & videt, sed stridit tanquam prætereiens*; vulgo tanquam per transcennam legunt. Apud Plautum transcenna significat funem, multi deprauarunt hunc locum, vt apud Salustium. *Transcenna demisit simulachrum*, id est, fune, in libris amissis apud Salustium, non qui nunc extant.] Quod duabus similitudinibus elegantissimis explanat Aristoteles. Vt enim seruuli, inquit, velociores & paratiores prius cursitant ad perficienda, quæ vix dum intellexerint, mandata domini, & canes, qui simul pulsantem audierint, priusquam notusne sit an contra, cognorint, latrant: ita & ira, simul ratio aut phantasia seu imbecilla ratio [principium rationis est] (nam in irato non tam est ratio, quam phantasia seu imbecilla ratio, vt & *lib. 2. Rhet.* Aristoteles) de iniuria seu contemptu (ab hac namque existit ira, vt est *libro 2.*) significat aut mouerit, continuo exandescit & cedit, priusquam mature secum concluderit, esse irascendum huic aut illi; tanquam inquit, iam concluderit & sit, ratiocinatus. Ex quibus perspicuum est, iratum ratione quadam moueri & concitari ad vindictam. nam ratio suadet [deprauata quidem] iniuria lacessitur, eam reponere; At in cupiditate alia est ratio: nam cupidus solæ libidinis explendæ causa aut cupiditatis mouetur, qua in re nulla est ratio.

ἔν τῆς φυσικῆς.] Alterum argumentum, quia iræ magis habeatur venia quam cupiditatis. Formula:

Cui magis venia habetur, id minus est turpe.

At ira [nam qui hominem sua sponte & dedita opera interfecerit, non tam excusatur, quam qui necessitate coactus] *magis habetur venia, quam cupiditati.*

Ergo ira impotentia minus est turpis, quam cupiditas.

Assumptionis ratio, quia ira magis est naturalis, quam cupiditas, ea inquam, de qua hic agitur, id est, non necessaria, vt exquisiti cibi, & vt potionis. nam cupiditas necessaria, vt cibi & potionis non exquisiti, sed quatenus natura ipsa expetit, etiam est naturalis, vt ira. Hinc natura expetimus cibum

hum & potum, de ea hoc loco non, verum de ea, quæ nimium aliquid in cupiditate persequitur, qui expetunt vina delicatiora, aut explent se nimis dapibus. talis cupiditas vel nimia, vel exquisita est, non naturalis.] Hanc namque cupiditatem non esse naturalem, sed potius naturæ repugnantem, utpote vel nimiam, vel non necessariam, per se est clarum: Itam vero naturalem esse, ex beluis perspicuum est. Ad propositionis autem confirmationem pertinent hæc verba, ἐπειδὴ ἐπιθυμίας, quasi diceret, naturalibus appetitionibus veniam magis haberi ex eo clarum est, quod ipsis etiam cupiditatibus, quæ sunt communiore, & proinde magis naturales, quasi maior debeatur venia. Ergo & appetitionibus, qualis est ira. Hæc autem verba, καὶ ἐφ' ὅσον κρινεῖται, pertinent ad hoc quod dictum, cupiditates mereri veniam, easque communes, & quatenus inquit communes: cibi & potus cupiditates sunt communes. exquisiti autem cibi cupiditates aut Veneris beluinae potius, quam humanæ & vitæ deserunt esse communes, & proinde veniam non merentur. Cibi denique exquisita cupiditas est singularis, non communis, & proinde non meretur veniam.

ὡς περὶ ὁ δὲ λόγος ἐστὶν αὐτῶν.] Hæc verba ad assumptionis confirmationem pertinent, quibus ostenditur, iram esse naturalem & nobis cognatam: ostenditur & hoc una, veniam mereri iram. Afferuntur autem duo exempla ex Poëta fortasse aliquo priore, quidam verberato patre, excusasse dicitur se, quod & is parentem suum verberasset, & ille deinceps suum, atque adeo, quod & filius quoque suus, ubi adoleverit, se aliquando sit verberaturus, quasi diceret, natura nobis hoc esse institutum, & proinde veniam quoque mereri, utpote quod velut à parente nobis annascatur. Altero exemplo, quidam commemoratur à filio tractus ad fores vsque domus, non curæ, ut puto, etsi contra Græcus Scholiastes: quo cum esset pertractus, desine, inquit; nam & ego olim hucusque mecum pertraxi. iste indicat, quodammodo innatum homini, quod annascatur à parentibus. Verum ego dixi, afferri ista exempla duabus de causis, 1. ut iræ naturalitas, 2. ut venia ostendatur. Ex his perspicuum est, hæc exempla deseruire cum assumptioni, tum propositioni confirmandæ, nempe ea, quæ naturalia, veniam mereri.

ἐπὶ ἀδικώτεροι.] Tertia ratio, quia cupiditas est insidiatrix, ita non item. Formula:

Qui insidiantur, omnes sunt iniustiores iis, qui aperte agunt.

Atqui iratus aperte, cupidus insidiis & dolo agit. Ergo hic illo est iniustior.

Assumptio, de ira quidem, eam esse apertam, non occultam, ut perspicua, non confirmatur. Voluptatem autem seu cupiditatem esse insidiatricem, confirmat testimonio Homerii, qui venerem vocat δόλοπλοῖον, id est, dolos neccentem. & Iliad. 2. ait, Venerem cesso seu cingulo suo, etiam prudentissimis mentem adimere. Sic. & Virgil.

At Cythereæ novæ artes, novæ peccore versat
Consilia, libro quarto. Irati igitur, simplices sunt & aperti: cupidi, dolis & fraudibus agunt. Ergo iniustiores; Ergo & turpiores.

ἐπὶ ἰσότητι ὁ δὲ λόγος ἐστὶν αὐτῶν.] Quarta ratio, quia cupiditas est cum iniuria & contumelia, ita non item. Formula: εἰ ἐν, &c.

Si is, cui irascimur optimo iure, est iniustus & improbus: certe impotentia cupiditatis iniustior erit, quam ira.

Antecedens perspicuum [ea enim res, cui omnes magis succensent, irascuntur & reprehendunt, est iniustior & turpior, interdum confirmationes istæ ex vita communi petendæ, & proinde inquit Aristoteles pueros non aptos ad hanc scientiam.]

Ergo, &c.

Connexi ratio, quia cupiditati magis irascimur, quam iræ. Cur ita? quia cupiditas est cum iniuria & contumelia, ita non item. Qui ira commotus quid facit, absque contumelia id facit, qui cum cupiditate, cum contumelia. Cur ita? quia ira cum dolore est coniuncta, contumelia cum voluptate. Nemo, inquit Aristoteles, qui in dolore, contumelia alium afficere solet. At iratus est in dolore. Ergo contumeliam non affert. Est quidem & sua irato voluptas, non tamen ratione iræ, quæ semper est cum dolore; sed ratione vindictæ [quando enim iratus inimicum potest vlcisci, gaudet] qua nihil dulcius esse, ait Iuuenalis. Contumeliam autem esse cum voluptate perspicuum est ex vi & natura con-

rumeliaz, quæ teste Aristotele *libro secundo Rhet.* nihil est aliud, quam iniuria quædam alterius quidem cum dedecore & pudore: sua vero nulla cum utilitate, sed solæ voluptatis petulantis explendæ gratia. Est igitur ira cum dolore coniuncta, & proinde vacat contumelia. Iam vero cupiditas est cum voluptate, vt & contumelia. Quare & cupiditas seu cupiditatis impotentia quædam videtur esse contumelia. Est enim iniuria quædam cum voluptate cupiditas. Ex quibus perspicuum, impotentiam cupiditatis, quia cum voluptate & proinde cum contumelia est coniuncta, iræ autem non item: illam hæc esse turpiorem. Perspicuum & hoc est verbum ὕβρις & ὑβρίσειν; perperam à quibusdam [Lambino] hic reddi stuprum seu libidinem inferre, quem valeat contumeliam, & contumelia afficere. Hinc tria apud veteres generaliter interdum significat, quamlibet iniuriam, stuprum, contumeliam aliquam quamlibet, iniuriam quandam petulantem αὐτῶν δὲ τέτων supple ἡδονῶν συμπεριχῶν. Τέτων δὲ αὐτῶν πρῶτως. horum autem in primis αὐτῶν ἄλλο ratione alterius ἀφ' ἑσέως differat ὅτι αὐτῶν ἢ πρῶτως. Idem hæc duo significant. hic ὕβρις libidinem significat.

αὐτῶν δὲ τέτων.] Altera huius capituli parte comparat feritatem cum vitiositate, vt priore, impotentiam cupiditatis cum ea, quæ iræ. Primum tamen & hoc affert, beluas proprie non solere dici temperantes aut intemperantes, quod ipsum vt explicet, iterat cupiditatum & voluptatum partitionem supra positam, qua dictum, voluptates partim esse humanas, & intra modum naturæ versantes, partim beluinas, partim denique morbosas. De humanis quidem, quod ait, eas esse tam genere, quam magnitudine, iræ est intelligendum: genere quidem, id est, ratione rerum ipsarum, quæ expetantur, magnitudine vero ratione modi. nam vtumque afficit oportet ad constituendam humanam & naturæ consentaneam cupiditatem. Verbi gratia, humana est cupiditas, quæ homini, vilitata expetit, cibum & potum, quæ vero iniurata, vt carnem humanam aut picem, non item, & hæc generis: vt nec ea est humana, quæ quantumuis humana expetat, in modo tamen peccet, qualis fuit Tyberii libido, Phalarisismus seu Phalaris crudelitas, cibi & potionis delicia.

In his igitur humanis voluptatibus duntaxat versatur temperantia

perantia & intemperantia, quod supra explicatum *lib. 3. in fi.* Quare nec beluz temperantes aut intemperantes dici solent, nisi forte tralatione quadam; quemadmodum & prudentes & fortes interdum dicuntur, & Iusta equa Thessalica apud Aristotelem *in Polit.* Et quidem adeo dici non possunt proprie temperantes beluz, aut intemperantes, vt ne quidem illæ, quæ cæteris præstant aut libidine, aut ingluvie, proprie intemperantes dicantur [Iupus enim præstat ingluuie] cur ita? nam rationis sunt expertes. Atqui notum est virtutem aut vitium nullum esse absque proxtesi, & hanc esse cum ratione, quod notum est ex prioribus [*lib. 2. c. 3.*]

ἄλλ' ἐξέστηκε τ' φύσεως.] De hoc verbo ἐξέστηκε supra *lib. 3. extremo.* dictum, id proprie dici de futiofo, quod Latine, existe de potestate. Vt igitur, inquit Aristoteles, furiosi: ita & hæc beluz in libidine aut voracitate excellentes, quasi ἐξέστηκεν, id est, de potestate exiuerunt, id est, naturæ modo se non continent cæteris animantibus vsitato. Nam beluz sui naturæ partim sunt feroces, partim libidinosæ, partim aliter affectæ. Sunt & aliæ quæ interdum contra naturam sui generis effeantur, & has naturæ modum egredi ait hoc loco Aristoteles. Huic autem Aristotelis disputationi consentanea sunt, quæ scribunt Iuriconsulti de pauperie *sub Tit. si quadrupes pauperie fecisse dicatur.* Homo nocens alii, damnum afferre illi dicitur, quadrupes pauperiem; eo quod, inquit Vlpianus Iuriconsul. iniuria sine sensu non fiat, id est, sine proxtesi, & mente, [sensus est homonymon, interdum corporis vigorem, interdum sensus animi] ibidem feritatem item faciunt bipartitam, alteram commotam & contra naturam, alteram intra naturam, vt si canis mordeat irritatus, facit contra naturam, pecus non facit damnum iniuria, sed pauperiem. Sic Iuriconsulti eleganter loquuntur. Græcum vocabulum non extat.

ἐλαττον δὲ θεσιότης.] Hic iam de comparatione feritatis cum vitiositate. Ait igitur hanc illa esse deteriolem, & perniciosiorem, etsi illam formidabiliorem. Rationem hanc affert, quod in hac deprauatum sit principium, id est, iudicium, in illa non item. Formula:

Omnis vitiositas, cui non est principium nocendi, innocentior est & minus pernitiosa, quam cui adest principium.

rantia, idem impotentia, quod mollicies. affertur extremo capite impotentia quædam partitio. hoc autem caput mendosissimum esse videtur. Itaque vix caput in toto opere tot mendis scætat, quam hoc.

ἄξι δὲ πῶς.] Hæc ita cenſeo vertenda: *In voluptatibus autem & moleſtiis tactus & guſtatus atq; in cupiditatibus & fugis, in quibus & temperantia & intemperantia: ita ſe habere licet, &c.* nam hæc verba, διαλείπειν ἄσπερον puto inducenda, tum quia phraſis non ſit bona διαλείπειν ἄξι πῶς ἡδονάς, dicendum potius fuerat ἄξι τῶν ἡδονῶν: tum quia hoc ἔστι μὲν ἄσπερον nimis alioqui ſit præciſum, atque adeo pendeat & aptum ſit omnino ex primis verbis, ἄξι δὲ πῶς, &c. quod ipſum clarius ex ſententia perſpicietur. Affert igitur initio Ariſtoteles materiam, in qua verſentur hæc duæ affectiones hic explicandæ, tollerantia & mollicies, ex qua materia ſtatim cognoſcatur, quid inter ſe differant, quid item ab aliis cognatis affectionibus temperantia, & intemperantia & impotentia. Ait igitur in voluptatibus & moleſtiis, inq; cupiditatibus ſeu expetitionibus & perſecutionibus. [Sic vertimus ἐπιθυμίας: ſic Cicero ſemper vocat] & fugis (in quibus notum eſt verſari temperantiam & intemperantiam ex ſine lib. 3.) ita ſe compare & gerere quis poteſt, ita eſſe affectus, vt ſuperetur ab iis, in quibus plerique & maior pars hominum ſit ſuperior: contra vero vt ſuperet, in quibus plerique ſuperentur. Et ille quidem [ſcilicet qui ſuperatur] ſiquidem in voluptatibus, proprie iſt eſt, qui impotens dicitur: ſin vero in moleſtiis, iſt eſt qui mollis. hic autem in voluptatibus quidem eſt iſt, qui continens; in moleſtiis, iſt qui tollerans ſeu patiens. Sunt & nonnulli, qui inter hos medium quodammodo locum obtinent [locus difficilis, male explicatus] vergant tamen potius ad deterioreſ partem, verbi gratia, impotentem diximus, qui à voluptatibus ſuperatur: mollem, qui à moleſtiis & laboribus iis, quos maior pars hominum ſuperat, vincit, perſertque. Quid ergo, ſi ſint voluptates ſummæ, & exquisitiſſimæ, quæ etiam conſtantem hominem permovere poſſint: quid item ſi grauiſſimi dolores & labores? Certe his qui ſuperantur, vix impotentes dixeris, aut molles, vt infra hoc capite Ariſtoteles, vbi de Philoctete [qui grauiſſimos cruciatus ex morſu aſpidis ſufferre non potuit, non tamen impotens cogendus] habent tamen eum vere impotentibus & mollibus cognitionem,

neſt, quia non obſiſtant aut perferant, & hoc eſt, quod ait, hos medios & interiectos habitus ad deteriores vergere, ad ipſam impotentiam, aut molliciem ſpectare.

ἔτι μὲν πῶς.] id eſt, aliquoſque, non ſupple ἀναγκαίως, ὑπερβολὰς τῶν ἡδονῶν, nimia rerum iucundarum, ἢ ἀλλὰ ἄσπερον. ἄξι, legendum eſt, id eſt, ſi.

ἐπι δὲ ἔστι.] Accuratiſſime hoc loco orditur diſputationem de tollerantia & mollicie; quæ diſputatio omnis fere in eo conſumitur, vt cognoſcatur harum affectionum & his cognatarum, temperantia & intemperantia, atq; continentia & impotentia, diſſimilitudo. Vulgo namque hæc verba, impotentia, intemperantia & mollicie, & contrariarum hiſ affectionum ſæpè numero confundi ſolent. Subtiliter igitur & acute eas Ariſtoteles ſecernit, partim ratione materia, partim forma, id eſt, ἀσπερον atque expetitionis ſeu perſecutionis & fugæ. De materia igitur voluptatum (eadem & cupiditatum & moleſtiarum eſt ratio) diuiſionem affert, & ſupra lib. 3. expoſitam, vbi dictum voluptates partem eſſe neceſſarias, partim non neceſſarias. Neceſſariæ ſunt potus, cibi, veſtis, &c. non neceſſariæ ſunt deliciarum exquisitarum potionum & ciborum, etiam beluina & morboſa huius ſunt generis, de quibus ſupra: & hæc fere non ſunt neceſſariæ. Neceſſariæ igitur ſunt, & aliquoſque neceſſariæ, id eſt, ad certum modum, quem ſi ſuperes vel deſeras, exiſtunt nimia & ea quæ parum in voluptatibus. Hiſ ita diſtinctis, & hoc tenendum eſt diſcrimen inter perſequi & fugere: tenendum eſt & hoc, conſilio & præreſi quædam expeti, quædam abſq; conſilio. Iam igitur iſt, qui nimia voluptatum ἀσπερον, ſeu conſilio, & propter ſe, id eſt, quia ita exiſtimat faciendum, nulla etiam propoſita vtilitate, perſequitur, iſt intemperans ſeu ἀγλαῖος dicit: qui ἐπιθυμίας, ſeu ea quæ parum perſequitur ἀσπερον, iſt ἀναιδήτος ſeu ſtupidus priori contrarius, dici poteſt: medius eſt temperans. Et hæc quidem de iis, qui voluptatum nimia, & ea quæ parum perſequuntur præreſi. Quid de iis, qui fugiunt moleſtias? & hi quoque ſi præreſi fugiant, non vero imbecillitate quadam & impotentia, intemperantes dicendi ſunt. Et hæc tamen quidem de iis, qui perſequuntur, vel fugiunt voluptates vel moleſtias, præreſi & conſilio omnes. Nunc de iis, qui abſque præreſi, qui duorum ſint generum, ratione materia, voluptatis & moleſtiæ: nam qui voluptatem perſe-

persequuntur, aut ab ea superantur, absque proæressi tamen impotentes dicuntur: qui à doloribus & molestiis superantur, hi molles & delicati dici solent. Ex quibus perspicuū est, has omnes affectiones inter se discrepare, intemperantiam quidem à cæteris duabus mollicie & impotentia, proæressi: cæteras autem duas inter se, quod mollicies succumbat molestiis, & doloribus; impotentia voluptatibus.

ἢ Διὸς ἀπειρῶσεν.] Scribendum εἶ Διὸς, quomodo & pleriq; interpretes Latine reddiderunt, Arg. rOPYlus omisit, non male, vt infra ὁ φ' Ὀύγειν.

πλὴν δὲ τῆς ἐπιθυμίας.] Ait mollem fugere molestiam, quæ existat ex cupiditate, nimirum, quia re cupita seu expetita non potitur, etsi hæc verba fortassis rectius absint, vt non necessaria.

παντὶ δὲ αὐτὸ δόξει.] Quid hæc affectiones differant, iam exposuimus; hic adiungit alteram quandam differentiam inter impotentiam & intemperantiam, nam hac illam esse deterio-rem & nequiorē: rationē hanc affert, quia hæc nullis perturbationibus & cupiditatibus lactetur, illa nō item. Syllogismum affert Arist. ipse, omiſſa tamen assumptione, hunc in modum:

Improbior est omnium in dicio is, qui nulla licet cupiditate stimuletur, aut certe leui, tamen flagitium faciat, quæ is qui grauius cupiditatibus stimuletur idem faciat.

Atqui intemperans, nulla aut leui cupiditate stimuletur flagitium facit, impotens grauius & vehementi.

Ergo hoc ille est improbius.

Propositionē confirmat exemplo strati. nā hunc facilius veniām mereri, qui ira inflammatus alium verberarit, quam qui non, de qua re supra lib. 3. initio cap. 1. in fi. nam vt, φ & supra cap. 4. commemoratū, vbi & huius loci facta est mentio, qui turpiter facit, nulla cupiditate incensus, quid facturus est, si accedet cupiditas? & vt paulo infra accusabilior eorū est improbitas, qui leui cupiditate aut libidine excitantur ad flagitia, quam qui graui [vt vulgo dicimus, si spectemus furē, qui furatus sit 1000. coronatos, & furem qui tantum 100. quæstio existit, vter maiori supplicio afficiendus? Si animū spectēs, ille maiori supplicio afficiendus, qui tantum 100. verum R. eipub. quoniam politici animum non spectant, vt philosophi & theologi: animum interiorem theologi scrutantur, politici non.] De assumptione infra, nam & supra dictum, intemperantiam

rantem nullis amplius distrahi cupiditatibus vt nec vllō ferē visio premitur. in his enim dictum rationem cū perturbatio- nibus non pugnare amplius, vt nec in virtutibus, sed in vitiis praua, in virtutibus recta iam dominatur ratio. Est igitur intemperantia deterior quam impotentia. Sed quid de mollicie? Eadem quæ impotentia ratio. Verum infra capite proximo, & etiam hoc capite aliis modis ostenditur: Intemperantiam impotentia esse deterio-rem.

πάν δὲ λεχθέντων.] Vna ferē eademq; est scriptura, librorum manu formisq; descriptorum [imprimere non Latinum, formis describere Latine.] In veteri tamen translatione pro μελακίας est κενκίας [malitiam vertit, significat κενκία vitium] deinde pro hoc vno verbo ὁ δὲ ἀνὸ λατος, ibi sunt hæc, ὁ δὲ ἀνὸ λατος ἀπικεῖται τῷ ἀνὸ λατῷ. Argropyus pro ἀνὸ λατος legit ἀπερατός. Turnebus legendum putat, pro ὁ δὲ ἀνὸ λατος, τὸ δὲ ἀνὸ λατός vt prius τὸ μὲ μελακίας. Dionysius Lambinus & D. Zuingerus probant Argropyum. nam Aristotelem orsum dicere de mollis & impotentis distinctione, & horum cum intemperante discrimine, mox interposuisse illa, παντὶ δὲ αὐτὸ δόξει. Quibus breuiter expositis reditur ad institutum de impotente & molli sermone, his verbis, πάν δὲ λεχθέντων, id est, eorum igitur, de quibus institueramus dicere, nimirum qui absque proæressi agant, alter quidem mollis, alter non intemperans, (vt vulgo legitur, qui est cum proæressi) sed impotens dicitur, cui argumento est particula δὲ, qui vitimur in oratione, interiectionibus interrupta, contextenda, cui respondent Latina: Ergo, igitur, inquam. Quæ explanatio, etsi non incommoda videtur, tamen qualitatibus omnibus repugnat, non temere est admittenda, præsertim cum dicendi genus remaneat nō satis elegans, τὸ μὲ εἶδ' ὅ μελακίας ὁ δὲ ἀπερατός, elegantius fuerat, τὸ δὲ ἀπερατός. Ceterum tamen & hoc est, ἀνὸ λατος esse vitiosum, clarum quoq; ex veteri translatione mendum aliquod hic subesse. Quare ob veritatem scripturæ, genus dicendi, & quia hæc non sint necessaria, fortasse re-ctius omnia sint inducenda, hic interiecta, vt alias sæpe ob orationis concisionem.

ἀπικεῖται δὲ τὸ μὲ.] Hic accuratius persequitur disputationem de tollerantia & mollicie: & de illa quidem prius, hoc tantum affert, eam differre quid à continentia, quod verbū notatione seu vi & potestate docet. nam ἐγκρατεία nomen habet

habet à κερτεῖν, κερτερία vero à κερτερεῖν, atque hæc duo κερτερεῖν & κερτεῖν differunt, quantum victoriam obtinere & non sustinere cladem. Plus est in proelio esse victorem, quam non vinci, aut cladem sustinere nullam. Ad eundem modum plus est κερτεῖν, id est, superare & reprimere, seu vincere perturbationes, molestias, aut voluptates, quam κερτερεῖν, id est, resistere iis seu obsistere. Ut igitur aliud est κερτεῖν ab eo, quod κερτερεῖν, ita & alia est ἐγκρατεία à κερτερία. Ex qua dissimilitudine & hoc elicit Aristot. præceptum, continentiam tolerantiam esse præstantiorem. ut κερτεῖν amplius diximus esse, quam κερτερεῖν. Verum hæc subtilis & limata distinctio vulgo sæpe confundi solet, qui continentes & patientes pro iisdem: Contra vero molles & impotentes, languidos, remissos, effœminatos ponere solent.

ὁ δὲ ἐκείνων.] Exposita breuiter tolerantia, cuius est molestias perferre (nam hæc fere de tolerantia adhuc sunt dicta, eam versari in molestiis, esse absque παραιρέσει, esse in obsistendo, ἐν τῷ ἀπέχην: differre à continentia, eaque esse inferiorem) nunc de ea affectione, quæ non obsistat, quæ sit ἐκείνων, id est, succumbat, de qua hoc assert potissimum, eam cerni in molestiis non perferendis, quas tamen plærique maiorque pars hominum ferat. Quæ clausula, Quas plærique ferant, vim huius affectionis totam fere continet, eaque accurate ab Aristotele explicatur ea particula. Quæ clausula eadem, & in continentia & impotentia locum habet. nam si voluptates sint, aut molestiæ acerrimæ aut grauissimæ, quibus non nisi summi viri & καλοὶ κέραιοι, id est, omnis virtutis genere exculti & ornatissimi obsistant: his inquam, si qui superetur, non continuo aut impotens, aut mollis dicendus erit. Qualis commemoratur Philoctetes ab Theodecte Tragico Aristot. discipulo, qui ob grauissimos dolores, ex serpentis ictu, non satis constanter eos pertulisse, magnosque eiulatus edidisse dicitur. quod cum Theodectes ille in fabula, tum alii quoque poetæ scripserunt. nam & Cicero idem commemorat lib. 2. Tuscul. vbi de dolore tollerando: *Aspice Philocteten, cui concedendum est gementi, &c.* vbi & Hercules eiulatus ex Trachiniis Sophoclis afferuntur. Talis est Cercyon [latro insignis apud Athenienses] ab Carfino Tragico, cuius & hic, & in arte poetica meminit Aristotel. & Suidas in vitâ eius. Fingitur eiulatus edidisse in Tragœdia Alope, dicta à Cercyonis filia

filia [hæc vocabatur Alope, verisimile est propriam filiam inclusam in carcere fame necasse, proprium filium feris obiecisse deuorandum, fortasse in ea Tragœdia edidit doloris & clamoris signa] ob hos igitur grauissimos dolores, nemo quis temere mollis dicatur. veram namque merentur potius, quam reprehensionem, qui acrioribus voluptatibus aut doloribus obsistant. Quare & impotentia & mollities in voluptatibus ac doloribus vîsatis & peruulgatis cernuntur, iis inquam, quibus vulgo plærique resistant, non tamen & his omnibus. nam sunt quidam, quibus vel natura, vel morbo id astit, ut obsistere nequeant; verbi gratia, Philoctetes, teste Sholiaste Græco in Thucydidem [locus diligenter notandus] muliebri morbo affectus dicitur ob interfectum Paridem. Scythæ quoque plærique muliebri & molli morbo laborarunt, quod hic de eorum regibus Arist. Herodot. de omnib. Scythis lib. 1. commemorant, ἡ λίκου νόσον vocat Herodotus, i. muliebrem [Valle male vertit, laborarunt Helia morbo, attingit historiam abscõditam de Scythis. Sybaritæ molles. adeo ut in ciuitate tota noluerint habere gallum gallinaceum, quia canebar nocte, ne interruperetur somnus.] Huius autem morbi Scytharum causam narrat Herodot. esse sacrilegium in æde Cereris commissum, sed corporum laxitati (& Liuius Gallorum corpora fluentia & laxa sæpe commemorat) ex humida regione & frigida, & studio equitandi (de quo & Arist. in problematicis molles & libidinosos homines effici narrat) attribuit Hippocr. in libr. de Aere, &c. vbi αἰσθηρὸν αὐτῶν effœminationem vocat, Perperam igitur hoc loco contra omnem librorum fidem & sententiam Fœlicianus & Lambinus pro σελών supposuerunt περσών. nam Persas luxu quidem diffluxisse notum est, non tamen morbo, sed cõsuetudine & institutis. Scytharum igitur hæc ex morbo mollities, non est ea, de qua hic agitur, affinis & gemina mollitie mulierum. Nam & harum naturam virili esse effœminationem & molliorem, ut Scytharum cæteris gentibus notum est. Scythis non absimiles fuerunt Sybaritæ, quorum tanta fuit mollities, tam effœminata & delicata natura, ut artes opificum strepitum edentes, vt fabros ahenarios, &c. omnes ex vrbe remouerint, etiam gallos gallinaceos, ne somnum interrumperent, teste Athenæo lib. 12. horum cuius fuit celeberrimus ille Smindrides, cuius mentionem reperi apud Herodotum lib. 6. Athenæum lib. 6. & 12. Aristotelem lib. 1. Eudem.

cap. 5. *Ælianum lib. 12. atque apud Cleomenem lib. 2. vbi de Epicuro in fine, & Senecam lib. 2. de tra, cap. 25. vbi tamen vulgo perperam Myridem; rectius in manuscriptis Mindyridem, quo modo & Cleomenes eo loco illum vocat. nam vt Græci dicunt μικρός & σμικρός, μικρό & σμικρό, ita & hic dictus videtur, alias Smindyrides, alias Mindyrides. hic igitur, inquit Seneca, cum vidisset fodientem, & altius rastrum eleuantem, læsum se iri questus, & vt Athenæus ait, latus sibi dolere, vetuit illud opus in suo conspectu facere: bilem habere sapius questus est, quod foliis rosæ duplicatis incubuisset. [alioquin non est notus iste Smindyrides, sed adduxi iam loca. Athenæus de quodam, qui tam delicatus, vt coquas quando facturus placentam & aliquid intriturus, iuberet chirotheca vestire digitos, ne fortasse aliquid sudoris aut pulueris immitteret.] Hos tamen Sybarites non tam morbo, quam studiis molles, & proinde vere molles existimandum est. Gallos quoque sæpe hoc nomine perstringit Lilius, vt laboris, viæ, æstus, sitis, vigiliarum impatientes, *libr. 28. 25. 23. intollerantissima laboris corpora.* Huc pertinent lecti molliter strati, pauimenta seu sola tapetis vt mollior sit ingressus, instrata [in Demetrio Phalereo grauissime reprehenditur hoc.] Molles vocant veteres, qui in hyeme non tantum caput, pedes & corpus, sed manus etiam chirothecis obuehant, vt est apud Athenæum *eo libro: in ætate vero vmbra non arborum solum aut rupium consecuntur, sed in his ipsis alias vmbra & trigulas [pergula non vocatur officina, taberna est, vt Apelles stabat in sua pergula pingens] quærebant, mollibus deniq; & multis stragulis seu centunculis qui equos insternerent. [apud Liuium & alios centunculi stragula equorum] quæ omnia molliciei facta commemorat Xenoph. *lib. 8. de Cyri padia.* Contra vero tollerantia cernitur in contrariis, qua virtute excelluisse olim Lacedæmonios, Persas, [Persæ primum excelluerunt, postea degenerarunt.] & milites Romanos copiose exponit Cic. *lib. 2. Tuscul.***

ἢ ἡ τρυφή. Apud Græcos hæc duo τρυφή & μελαγχολία plærumque coniungi solent, quasi idem valentia: differunt tamen, quod & supra dictum, nam mollicita est velut genus, delicia seu τρυφή species. mollis omni molestiæ & labori succumbit; delicatus in vestibus potius & cibis spectatur. Affert autem exemplum mollis Aristor, vt si qui vestem, ne ex ea at-

tollenda molestiam capiat (olim enim vestis laciniam interdum in humerum iniicere solent, vt hodie fere) trahat, [Apud veteres trahere vestem mollis hominis indicium. ea de causa Iulius Cæsar adolescens reprehendebatur, monitus senatus à Sylla, vt metueret puerum illum,] Qui, inquit Aristoteles, etsi melius secum hac ratione agi putat, tamen reuera non vacat molestia: existimat quidem miserum se non esse, imitans tamen laborantem & fessum, ei plane est similis. nam & trahendo laborem sustinet. Hinc noui quendam qui aliquando cum equitare, tam stulte agebar, est doctus aliquin, ipse habebat sarcinulam, cum videret fessum equum, sumpsit sarcinulam, ne oneraret equum, & imposuit suo humero, quasi eo equus exoneraretur. Si eo modo qui trahunt, non putant se laborare, cum tamen trahentes etiam laborent.

οἷον συνέπεισε ζυνοφύτοι. Hoc pertinet ad vehementiores cupiditates, seu voluptates. nam his voluptatibus si quis tandem fractus cedat, non continuo reprehensionem meretur. Hi namque similes sunt illis, qui risum cohibere conati, tandem amplius reprimere se cum nequeant, in maiorem cachinnum effunduntur, quod Xenophanto accidisse, narrat hic Aristoteles [historicos nosse est difficile, multa vno verbo indicat Aristoteles] de quo puto me mentionem reperisse apud Senecam *lib. 2. de tra,* vbi narrat Alexandrum Magnum Xenophanto canente, manum ad arma misisse, quibus locis comparatis videtur Xenophantus Alexandri fuisse tibicen & familiaris, & parasitus, & proinde Aristoteli notus: nusquam præterea mentionem reperi.

ἢ ἡ τρυφή ἀνάπαυσις. Planius ita scriberetur, ἀνάπαυσις ἐστὶ τρυφή ἀνάπαυσις. Vis enim argumenti Aristotelici, quo doceat, mollem esse, non vero intemperantem eum, qui ludis sit deditus, tota in verbo ἀνάπαυσις consistere videtur. Ludus quædam est quies seu requies. nam est remissio quædam seu ἀνάπαυσις. Si est requies, vt est, quod & infra *lib. 10. cap. 6. in fin. ἀνάπαυσις.* Si est requies, vt est, quod & infra *lib. 10. cap. 6. in fin. ἀνάπαυσις.* Ergo à labore & molestia, [requies est cessatio à labore] in qua cernitur mollicita, non intemperantia aut impotentia, quæ in voluptate. Itaq; iustus deditus, etsi vulgo intemperans, vt & apud Cic. *lib. 1. Offic.* dici solet, proprie tamen mollis est potius, quam intemperans aut impotens. nam non displicet cuiusdam coniectura, vt pro ἀνάπαυσις legatur ἀνεργησις, etsi nihil temere mutandum.

ἀνεπίστα δὲ τὸ ῥῆσι.] Duo hic facit impotentia genera, quorum alterum temeritas: alterum dicatur imbecillitas. cuius partitionis & infra cap. 8. & 10. fit mentio, ubi explicatur, horum impotentia generum utrum altero sit melius aut deterius: hic de eorum vi & natura, de eadem partitione & in Magnis, ubi de iis, tam de natura, quam de praestantia, eodem loco agit. Imbecillitas igitur eorum est, qui in principio quidem recta ratione in consilium aduocata, constituerint, non sequi voluptates: postea tamen non persistent in consilio, sed fracti & victi cupiditatibus, eas potius quam rationem sequantur, quod genus etsi vitiosum est, & quidem altero, ut infra, vitiosius; vile tamen est, ita secum disputare, & cum ratione tanquam consilium capere, prius quam occurrant voluptates. nam saepe qui audierit, verbi gratia, venturam aut praeteritam formosam mulierem: si prius ratione se hic praemunierit, animusque & consilium velut excitarit, quam illa veniat, non temere quicquam turpe admittet, neque superabitur aut succumbet, quantumvis res ea aut iucunda, aut aspera & molesta fuerit. non secus, inquit Aristoteles, atque illi, qui cum seipso antea titillarint, alius postea titillantibus vix moueantur. Alterum impotentia genus in iis est, qui nulla antegressa deliberatione, tacitaque secum disputatione & praemunitione, sed continuo simul aspexerint, verbi gratia, formosam mulierem, aut rem iucundam senserint, commouentur, & hoc motu incitati faciunt ea, quae fieri non oporteat. Quod genus, inquit Aristoteles, sunt acuti fere & melancholici, hi quidem ob vehementiam: illi ob celeritatem. nam melancholicorum motus, quam sint acres & vehementes, & pene furiosi, explicat doctissime Aristoteles in *problem. 30. sectione problem. prima.* Acutos accipiunt eos, qui acuta bile, quos cholericos vocant, sunt affecti, quos item constat, facile huc illuc excitari & impelli, celerisque eorum esse motus. Quare ut huius generis fere sunt cholericus & melancholicus: ita illius erunt, qui vulgo sanguinei & phlegmatici, ut quorum morus non tam sunt acres & furiosi, sed lentiores & consideratiores. Mirum tamen Aristotelem in *Magnis*, melancholicos & frigidiores homines, infirmae impotentia: ingeniosos autem & meliori indole praeditos, temerarie attribuisse, &c.

Comparatur hic intemperantia cum impotentia, vtra altera sit nequior & vitiosior, & eadem opera dissoluitur quaestio quinta, & explicatur sententia prima: adicitur & comparatio duorum impotentia generum, utrum altero sit vitiosius. Extremo autem capite hoc accurate explicatur, cur impotens de sententia facile deducatur & sit mutabilis, intemperans non item, quod idem initio capitis attingitur.

ἔτι δὲ ὁ ῥῆσι ἀνεπίστος.] Supra in quaestionibus differuit, intemperantiam videri malum esse sanabilius quam impotentiam, id quod hic falsum esse ostendit, & hoc vna eademque opera, intemperantiam impotentia esse deteriore, quam quidem ipsura & priore cap. iam ratione vna docuerat, ista, quia temperantia sit cum proteresi, impotentia non item, quia ea, quae fiunt cum proteresi, sint vitiosiora illis quae non. Hoc autem loco tres praeterea rationes adfert, quibus idem confirmet, oēs à medicis petitas. Prima est, quia impotentia sit sanabilior, quam intemperantia: quae sanabiliora, constat esse meliora. Antecedens confirmatur hac ratione, [cur impotentia sit sanabilis, intemperantia insanabilis, est medicorum vocabulum] initio capitis, quia intemperans, ut & priore cap. dictum fere initio, *ἀνεπίστος ἢ τὸ τῶν*, &c. est, & *μεταμελητικός*, impotens autem *μεταμελητικός*, illum quidem suarum actionum turpium non poenitet, hunc autem poenitet: ille permanet in sententia, hic non item. cur ita? [quae est ratio differentiae] id infra hoc cap. extremo. Falsum est igitur quod supra in quaestionibus dictum intemperantem videri sanabilem, impotentem non item, cum omnia potius sint alia, id est, cum plane res contraria sit, ut eleganter in proverbio dicitur. Altera ratio, *ἔοικε ὕδρι*, &c. quia intemperantia similis est tabi aut aquae inter cutem, impotentia vero comitiali potius morbo. Similitudo in eo est posita, quod ut aqua inter cutem & tabes morbi sunt perpetui, comitialis interruptus, suaeque habens interualla seu inducias [ut Icti loquitur morbus habet inducias] ita & intemperantia est perpetuum vitium, impotentia non item. nam impotens eo est tempore, quo voluptati oblati pareat, eamque sequitur, postea ad se redit tanquam ebrius aut furiosus: intemperans autem habitu quodam iam impresso est affectus & informatus. Quare ut perpetuus morbus & diuturnus interrupto est deterior, ita & intemperantia est

promanantiū est vitium. nam impotentes nō sunt illi quidem vitiosi, vitiose tñ faciunt: nō sunt illi iniusti, iniusta tamen faciunt. Alludit. n. ad ea, quæ supra *lib. 5.* q̄ eleganti Demodoci Milesii in ciues suos epigrammate explicat. nam Milesios ille stultos quidē & imprudentes nō esse dicere solet, stulte tamen & imprudenter facere: quemadmodū & olim de Atheniensibus Laeo, scire quidē eos, quæ recta sint, sed facere nolle, vt est apud Cic. *lib. de Senectute.* Demodoci aut̄ huius meminit & Laert. in *Bianse*, quem vocat eo loco Demodicū Alerium.

ἐπι δ̄ ὁ μὲν τοῖς ἄλλοις ἐπι.] Sit hæc velut altera huius capituli pars. Nam priore quidem postquam docuit hoc potissimum, impotentiam leuius, intemperantiam grauius esse malum, atque adeo illam vix esse vitium, vbi initio dictum intemperantem suorum factorum non pœnitere, sed permanere in proposito, impotentem contra: hoc loco easdem affectiones rursus inter se comparat, ea parte, qua dictum, alterum in sententia permanere, alterum non item, & explicatur huius differentia ratio latior, cur inquam impotens de sententia & proposito facile desistat, intemperans non item. Quo pertinent quæstio quarta supra *cap. 6.* Ratio igitur, cur impotens sit ἀμετέωρος, ἐπιεικής, facile de sententia desistat, intemperans non item, hæc est, quod huic plane persuasum sit voluptates persequendas esse, illi non item. Formula:

Cui quid est persuasum, ægre is deduci de sententia potest: cui nihil, facilius, quod per se est perspicuum.

At intemperanti persuasum est voluptates esse persequendas, impotenti non item.

Ergo hic illo de sententia facilius deducitur.

Propositionis ratio. nam & D. Augustinus hoc principio docet, cur Christiani olim religionem suam difficillime deseruerint. Hinc ethnici facile deserunt, statim abnegant, discedunt de sententia: Christiano vero summa & æterna gloria proposita. persuasum est Christiano, ethnico non; non habent enim disciplinam aliquam de religione, quæ in opinione leui erat à maioribus accepta, ea de causa facile poterant depelli. Sic hodie, qui firmiter instituti in præceptis veræ religionis, mille mortes malunt perpeti. Pontificii statim discedunt, malunt viuere confessores, quam mori martyres.

Assumptionis ratio, ἐπι δ̄ ὁ μὲν τοῖς ἄλλοις, quia intemperans ita est af-

est affectus & informatus, impotens non item, vt persuaserit, aut non persequendas sibi esse voluptates. Ita autem affectos eos esse, argumento est, quod in intemperante principium sit extinctum, in altero non item. Cur ita? quia principia conseruantur virtute, amittuntur vitio, de quo mox. Iam verò notum est intemperantiam esse vitium, impotentiam non item. Principia autem harum rerum seu disputationem esse extrema seu fines rerum agendarum, ad quos consilia omnia spectent & referantur, notum est ex *lib. 1. cap. 12.* & *lib. 5.* Nam vt in mathematicis ἡ ἀρχὴ, tanquam fundamenta & principia omnium disputationum mathematicarum, quibus non concessis aut positis, ne latum quidem vnguem progredi possint mathematici: ita & in Politicis, extrema rerum agendarum sunt earundem principia. [Verbi gratia turpe est, procedere muliebri veste in publicum, est principium Politicum; nefarium munus afferre parenti.] Dicit aliquis, quid ergo? quid virtus aut vitium ad principia? an alia ratione ea cognosci non possunt, aut teneri ea nequeunt, quam virtute, amitti quam vitio? minime: neque enim principia, vt & in Mathematicis aliisque omnibus disciplinis, vt ratione doceri non possunt, sed vel inductione & sensu, vel vsu percipiuntur & tenentur, quod supra explicatum, *lib. 1. cap. 7. in fin.* ita & Politica principia ratione doceri nequeunt, sed virtus est illa, quæ principiorum Politicorum notitiam affert & fidem rectamq; de iis iudicium: Virtus inquam tam naturalis, quam vsu parta seu moralis, qua de re supra *libro 6. capite extremo.* & *cap. 8.* Itaque principia Politica, quia vsu & virtute tenentur, ratione vero non docentur, perspicuum est eos, in quibus nulla virtus principia quoque cernere non posse, neque vlla ratione aut disputatione ad meliora perduci; cuius generis est intemperans: contra vero, in quo saluum est principium, neque vitii plane extinctum, posse eum de sententia dimoueri, & ad meliora perducere, cuius generis est impotens. Arist. igitur confecta hac de principiis digressiuncula, eam accommodat priori disputationi, q̄ ipsum nos iam fecimus. Is igitur inquit, in quo principium est saluum, atq; adeo, in quo virtus, vt de principio recte iudicet, in voluptatibus quidē est temperans: in quo perit, est intemperans. In quo denique perturbatio cum recta ratione seu principio confligit, idque efficit, vt impotens contra rectam rationem perturbationi cedat, non tamen persuaserit

suaserit plane sibi ita agendum, ut intemperans, in inquam est impotens: qui vero perturbationi non cedit, est continens. Ex his duo hæc suat summo opere obseruanda. Alterum in impotente saluum remanere principium, id est, rationem & rectum iudicium non esse vitiatum; qua maxime re, seu nota differat impotens ab intemperante. Alterum est, perturbationum in impotente eam quidem esse vim & potestatem, ut abducat impotentem ad facta rectæ rationi repugnantia: non tamen ut auferat ipsam rectam rationem, ut impotentem persuasum sit, ea esse faciendâ, &c.

CAPVT IX.

COMMENTARIIL.

In comparatione harum affectionum, quia sæpe mentio est facta permanentionis in sententia, & contra, accuratius de ea re hic explicat, quo dissoluitur quæstio quarta, ad quam & secunda sententia. Hæc igitur primum, quo explicato ad eandem comparationem redit, atque ita duæ sunt summæ huius capituli partes, de posteriore infra, *ἐπι δε ἐστὶ τῆς*, &c. priorē duo fere explicantur: Alterum, de continente & impotente; alterum est de iis, qui cum illis cognationem quandam habere videantur.

πότερον ἐν ἐγκρατῆς.] Quærit igitur, & quærentis more explicat, quod idem & supra quæsitum *cap. 4.* cum priorē capite dictum sæpe sit, permanere in sententia intemperantem, neque posse vlla ratione deduci; impotentem vero & illum quidem esse mutabilem & sui se facti poenitere. Quærit igitur; An continens is sit, qui cuiusq; modi in ratione tam falsa, quam vera, in quouis proposito tam recto, quam prauo persistet, impotens qui non persistet. An vero ille quidem, qui in vera ratione & recto proposito, hic in falso & prauo non permaneat. Dissoluit eam quæstionem Aristoteles vsitata distinctione, qua esse aut fieri quid dicimus per se, vel ex euentu. per se id vocat, quod aliàs fere *ἀπλῶς* simpliciter & absolute; *ἀπλῶς δὲ λέγουμεν*, &c. qua clausula subindicare videtur id, quod per se, idem esse propriè & vere, alterum non item. Per se autem id dici ait, cuius causa seu natura aliud expeditur; hoc autem quod alterius causa expeditur ex euentu; *ἐν δὲ τῆς*, &c. verbi gratia, exercitatio seu medicamenta, quæ valetudinis causa

causa expeditur, sunt illa ex euentu, hæc per se: omnes denique omnium rerum fines & extrema sunt per se, ea quæ ad fines, ex euentu. Ad hunc igitur modum per se & vere continens is erit, qui in ratione aut dogmate vero non falso, atque in proæressi recta & iusta permaneat non succumbens perturbationibus aut voluptatibus: ex euentu autem is continens erit, qui alia qualibet in sententia, etiam falsa pertinaciter inhæreat. Contra impotens erit per se, qui de vera ratione & recto proposito voluptatibus aut cupiditatibus detorqueatur facile: ex euentu, qui etiam de qualibet vera licet aut proba sententia desistat. Ratio autem huius distinctionis ab Aristotele quidem prætermittit hæc mihi esse videtur, quod contentia quædam sit vitus inchoata, impotentia vitium. Ex quo efficitur, vere continentem esse eum, non qui in sententia, vel improba, vel falsa (hoc enim vitiosum) sed qui in vera & virtuti consentanea perseueret. Constantia igitur & mansio in sententia per se laudem non meretur, sed ex euentu: quæ si fit in re laudabili, iam per se est bona; si in vitiosa, iam per se est acensibilis & improba.

ἐπι δε τῆς οἰ τῆς.] Alterum est prioris partis membrum, quo prius velut exemplis explanatur & confirmatur. Est autem hoc de iis continentibus & impotentibus, quorum quosdam non per se, sed ex euentu tales esse iam diximus. De continentibus quidem prius: Sunt, inquit, qui in sententia permanent, qui Græcis dicuntur *ἰσχυρογνώμονες*, latine Pertinaces. Nam pernicaces his affines in bonis rebus sæpe dicuntur [pertinaces semper in malis] teste Poëta Pacuuius apud Nonium in verbo *peruicacia* [peruicax & in bona & in mala re sumitur] horum [pertinacium] naturam & ingenium eleganter hoc loco depingit Aristoteles. 1. esse eos *δυσπειθῆς καὶ ὀπίστη* *ἢ ἀπειθῆς καὶ ὀπίστης*, quibus vix aut ne vix quidem persuadere quid possis: cuius generis sunt, qui Græce *ἰδιογνώμονες* eleganter dicuntur, quos puto esse, qui spretis vitatis, nouam ipsi rem aut opinionem inuenerint, eamque pertinacissime tueantur. [Sunt elegantissima vocabula, non possumus latine dicere.] Hoc enim genus homines esse pertinaces, notum est, de quibus eleganter Aristot. eos ita tueri sua inuenta ait, tanquam leges & *ψυφίσματα* & eum imitatur Cic. in *Lucullo*, sed generaliter de omnium Philosophorum decretis seu dogmatibus; *quorum*, inquit, *nullum sine scelere prodi potest*. Cum enim decretum prodi-

proditur, lex veri rectiq; proditur. *Et lib. 2. de fi. nobilis*, inquit, *est Philosophi sua decreta audacter tueri* [deridet ibi Epicuræos.] His Idiognomonibus affines sunt, qui in Magistrorum præcepta iurare vulgo dicuntur, quales grauiissime reprehendit Plato in *Theæto* Heraclitios [Heracliti sectatores] omnia mordicus tuebantur, nihil largiebant.] Ex hoc pertinacium genere sunt & homines indocti & imperiti, utpote qui nihil recte factū putent, quam quod ipsi fecerint, inquit Poëta, atque sint plerumque impudentes, inquit Thucydides, & p. n. de audaces, præfacti & pertinaces. Ex eadem classe sunt & homines agrestes, seu inhumani, de quibus dictū illud Terentii verius accipiendum videatur; *homines*, inquam, *rerum & hominum imperiti, in congressibus morosi & difficiles*, de quibus supra *lib. 4. cap. pen.* nam vt præclare Plutarchus in *uitis*: hominem Politicum nulla fere virtus magis decet, quam esse patientem, non pertinacem, non solum velle sapere. De Catonis quoque pertinacia sæpe conqueritur Cic. suam vero in regenda sententia moderationem & pro temporum varietate mutationem exponit *lib. 1. epistolarum ad Lentulū*. Socrates quoq; à Laërtio dicitur *ἰσχυροῦς* aduersus improbos fuisse. Pertinaces igitur sunt illi quidem continentibus similes, vt profusus liberali; audax forti, in eo nimirum, quod uterq; in sententia persistet, dissimiles tamen, quia cum duabus fere fiat rebus, vt de sententia discedamus, aut ratione edocti melius pura, aut perturbatione victi, nempe voluptatibus aut doloribus. Quod inquam continens non hoc sed illo: pertinax vero non illo sed hoc potius modo de sententia discedat. Continēs namq; perturbationibus resistit, neq; ab iis patitur se detrudi de vera sentētia; persuaderi tamē sibi ratione, si qua vt sit melior afferatur, facile patitur. At pertinaces nullam audiunt rationē, qui tamen cupiditatibus sæpe tentantur, & voluptatib. abripiuntur & auferuntur. Multos enim videas pertinaces, qui de vita potius, vt inquit ille, quam de sententia discedere malint, si ratione cum iis pugnes, iidem voluptatū esca aut questu irretiti, sæpe de sententia desistunt. Ex iis autem pertinacibus qui idiognomones, perspicue nō tam honesti aut rectæ rationis tuendæ causa, quam ob voluptatem aut dolorem seu molestiam in sententia persistant. Gaudere namq; hos videas tanquam victores, si persistant, neq; resollantur: dolere contra, si sua tanquam leges aut decreta abrogentur & euertantur.

Itaque

Itaque hi non tam continentes, quam similes sunt impotentibus, vt qui peræque voluptatibus & molestiis commoueantur. Non sunt igitur pertinaces vere continentes, vt qui rationem non audiant, sed impotentes potius, qui voluptatibus & molestiis commoueantur.

ἑὸς δὲ πῦες.] Non vere continentium aut impotentium, alii sunt, qui permancant in sententia, de quibus dictum est Nunc de iis, qui non permancant, quod impotentia quicquid est proprium, qui tamen vere non sint impotentes. Et hi duorum sunt generum. nam si honesta quis voluptate permotus, non persistet in proposito, non propterea erit impotens, qualis fuit Neoptolemus, de quo & hic & sup. dictū e. z. vbi de quaestionibus. Is namq; intemperas, improbus aut vere est impotens, nō qui honestas, sed qui turpes voluptates persequatur.

ἑνὸς δὲ ἑνὸς.] Alterum est genus non permanentium in ratione, qui & ipsi tamen non vere sint impotentes, vitiosi licet; quare à prioribus differunt. Hi sunt qui minus quā oporteat, voluptatibus corporis capiuntur, ne honestis quidem & rectæ rationi cōsentaneis, stupores potius quā homines & ἀσώτων ται, de quibus sup. *lib. 3. in fin.* dictum est, vbi tamen de iis, qui perfectio iam habitu, hic qui inchoato sunt præditi. Hi igitur ab ratione discedunt, neq; tamen vere sunt impotentes, quia hi ob nimias, illi ob nullas voluptates rationem deserant. Iam vero, quia hi duo, alter ob nimias, vt dictū, alter ob nullas voluptates, neuter certe in recta persistet ratione: continens inter hos duos, velut medius est interiectus & persistat, neq; mutat *δι᾽ ἕτερον*, nempe, neq; ob nimium, quod facit vere impotens, neq; ob parum, quod facit alter, sed persistat potius in ratione, eamq; sequitur, neq; in hanc, neq; in illam partem voluptatibus aut cupiditatibus detorquendus. Est igitur, vt aliæ virtutes, & continentia mediocritas quædam, inter impotentiam, vt nimium & stuporem inchoatū, vt parum, interiecta. Quorum trium affectionū, quia media perspicue est bona & laudabilis: cæteras duas inter se contrarias malas esse, vt & vulgo habetur *φαινοῦται* & accusabiles necesse est. Hæc tamen altera, quia in paucis reperitur, & vix appareat (rari namq; sunt, quos nulla attingat voluptas, quod sup. dictū *lib. 3.* vbi de stupore) ea se fit, vt & nomine vacet, & non tam huic quā alteri: quæ impotentia, vulgo videatur contraria esse continentia, quod idem de temperantia & intemperantia accidere hic ait Arist. & sup. explicauit *lib. 3. latius.*

ἑνὸς

[*ἔτι δὲ καὶ ἀπορίαι.*] Altera huius cap. parte, rursus de comparatione harum affectionum temperantiae & continentiae, intemperantiae & impotentiae, de qua & modo agi ceptū. Vulgo, quod & sup. c. 4. dictum, qui temperantes, dici quoque solent continentes, confusus nominibus. Hoc, inquit Arist. ex similitudine accidit, ut multa alia, de quibus sup. lib. 3. vbi de fortitudine & alibi, multi dicantur fortes propter similitudinem, qui tamen non sunt. Nam uterque versatur eadem in re, corporis videlicet voluptatibus, uterque recte rationi congruenter. Haec tamen igitur conveniunt: differunt tamen. Primum, quod continens cupiditatibus seu perturbationibus afficiatur, temperans vacet omnibus perturbationibus, quod & supra dictum cap. 2. quaest. 3. c. 4. & mox ex Plutarcho dicitur. Deinde quod temperans nulla delectetur turpi voluptate quaeque recte rationi aduersetur: continens vero delectetur illa quidem, sed non superetur. Sic igitur continens & temperans conveniunt & differunt, quia de re mox latius. Contra & intemperans & impotens aliqua ex parte sunt similes. nam & hi in materia consentiunt, uterque corporis voluptates persequitur: differunt tamen, quod intemperans corrupto iudicio eas sibi persequendas plane arbitretur, impotens non item. Ut autem summam vniuersae prioris disputationis faciamus, quod quidem ad similitudinem & dissimilitudinem harum affectionum pertinet: intemperantia quidem est cum proressi, impotentia non item cap. 3. 4. 6. 7. illa vacat cupiditatibus, haec perturbatur. Sic & temperantia tota est tranquilla, continentia non item, cap. 4. c. 7. illa putat voluptates etiam turpes persequendas, atque adeo sibi iam persuasit, haec non item, cap. 3. 8. c. 9. illa gaudet, haec dolet in voluptatibus persequendis. Sic & temperans plane aspernatur turpes voluptates, continens non plane aspernatur cap. 9. illa deterior & nequior est, quam haec cap. 7. c. 8. illa insanabilis, haec contra cap. 8. c. 7. illa immutabilis, haec contra cap. 8. illa perfectum vitium, haec inchoatum, cap. 8. 9. 10. illa principio, id est, recta ratione penitus est orbata, haec non item cap. 6. c. 8. Plutarchus in libello de virtute morali copiose de hac affinitate, & dissimilitudine harum affectionum explicat: nam temperantiam quidem rationem habere, quae plane dominetur perturbationibus, volentibus & parentibus; continentis autem rationem perturbationibus imperare tanquam equis indomitis, & quibus freno sit opus, inquit,

inquit; eaque re, quia inquam in illa cupiditates plane rationi sunt accommodatae, in hac non item, illam quidem perfectam esse virtutem, hanc inchoatam, eandemque esse rationem in temperantiae & impotentiae, quas tam rebus & factis, quam dictis & oratione inter se discrepare, factis quidem, quod in impotente ratio vincatur à perturbationibus, in intemperante ne repugnet quidem: in illo ratio cupiditates sequatur, sed contradicens; in hoc adiuvans & consentiens: ille doleat, hic gaudeat peccatis; iniustus quidem ille, hic volens. Sic & in dictis, intemperans quidem ait: *Ede, bibe, lude, cras enim moriemur.*

At impotens:

Video meliora, probog, deteriora sequor.

Videantur & aliorum Poëtarum apud Plutarchum testimonia. Obseruandum est autem & hoc capite afferri & aliam impotentiae & continentiae diuisionem; alteram namque esse per se & simpliciter, alteram ex euentu. Atque ita, ut & huius rei summam faciamus, duae sunt continentiae diuisiones, impotentiae tres. Continentia namque partim est absolute & proprie, partim cum adiunctione cap. 4. c. 5. Rursus partim est per se, partim ex euentu, hoc cap. Impotentia vero est & illa partim absolute, partim cum adiunctione, & hoc quidem bifariam. Nam impotentia partim est humana, partim beluina, partim denique morbosa. Humana rursus partim est absolute, partim cum adiunctione, atque ita pars quaedam humanae impotentiae est simplex & absoluta: ceterae omnes sunt cum adiunctione, supra cap. 4. c. 5. Rursus impotentia partim est temeraria, partim imbecilla cap. 7. Est denique vel per se, vel ex euentu hoc cap. & c.

CAPVT X.

COMMENTARI.

[*ἔτι ἀμφότεροι καὶ ἀρεταί.*] Duo potissimum hic afferuntur: prius de cognitione aut distinctione prudentiae & impotentiae; alterum de bonitate impotentiae & vitiositate. Prior quidem membro explicatur quae sit sup. cap. 2. exposita, sic rine possit, ut vnus idemque sit prudens & impotens: & non possibile quidem docet duabus rationibus. Prior est, quia prudens nemo sit, nisi vir bonus, de quo supra lib. 6. cap. ult. Impotentem autem vitiosum

vitiosum esse aliqua ex parte, notum est, & mox explicabitur, ubi de bonitate & vitiositate. Altera ratio, quia prudens non is est, qui quæ sint agenda, norit dūtaxat, sed practicum quoque, hoc est, agere & ipsum oportet, de quo & supra *lib. 6.* At impotens videt & nouit meliora, non tamen agit, sed sequitur deteriora, de quo supra *cap. 3.* Cæterum etiam vnus idemque prudens & impotens esse nequit, potest tamen vnus idemque esse impotens & δειδς callidus, uaser & solers, cui, quia cum prudente magna est cognatio, existimauerant alii, impotentem posse esse & prudentem, sed perperam. Nam differunt solers & prudens, non quidem ratione materiæ; uterque namque in rebus est agendis, ἐν τοῖς πρακτοῖς, sed ἀσφαρίως & cōsilio. nam prudens semper bonum spectat scopum, solers nō semper, ut supra dictum *lib. 6. ca. ult.* Ex his perspicitur, quod supra latius est explicatum *cap. 3.* Impotentem scire quidem, quæ sint agenda, quæ sint facienda, non tamen ita scire, ut & ad vsum scientiam accommodet: *non scit*, inquit Aristoteles, & *contempletur, sed est tanquam ebrius aut dormiens.* nam contemplari est agere. Sit igitur & non sit pro discrimine habitus & vñs; qua de re supra.

ἢ ἐκὼν ἢ ἄν ἁπόρον.] Hic alterum sit membrum, quo docet, impotentem non esse perfecte vitiosum, hac ratione, quia sit absque proæressi: nullum autem vitium constat esse absque ἀσφαρίως supra *lib. 3. cap. 4. & 5* non est igitur cum proæressi impotens, mala vitique & improba. quia tamen sponte & sciens quodammodo, id est, generaliter, nō singulariter (de quo supra *cap. 3.*) ea re est, inquit, ἡμιπόνηρος & semimalus. Adiungit impotentem quoque non esse iniustum, quia fraude & infidiis non utatur, quod & supra dictum *cap. 6.* Cur ita? nam impotens est omnis vel temerarius vel imbecillus: ille non consultat, hic consultat quidem, sed in consultatione non perstat. neuter igitur vere consultat. At fraudes, infidiæ, & dolī absque disputatione & deliberatione non fiunt. Formula:

In quibus non est consultatio, in iis nec fraus, & proinde nec iniuria.

At in impotente nulla vere est consultatio, de quo supra cap. 3. in fin.

Ergo in impotente neq; fraus neq; erit iniuria.

Quare eleganter Aristoteles, impotentem comparat ciuitati, cuius

cuius bonæ quidem & præclaræ sint leges & instituta, quarum tamen vix vlla utatur. Quemadmodum & Anaxandrides (de cuius comici morosa senectute Athenæus *lib. 9.*) in Athenas illudens: *Vrbs, inquit, deliberat, cui leges non sunt cura.* Huius igitur ciuitati similis est impotens; at vere improbus ei ciuitati est similis, quæ legibus illa quidem utatur, sed malis & improbis.

ἔτι δὲ ἀνεργία.] Hoc supra explicatum *cap. 7.* quod videlicet impotentia cernatur in iis voluptatibus, quas plerique mortales possunt reprimere, non in voluptatibus, quibus interdum boni obistere nequeunt, sed etiam in iis, ubi plerique pars & multitudo se continere potest. Continens, ubi plerique se non continent, ille tamen se continet.

διωποτέρος δὲ τῶν.] Etiam hic de impotentia vitiositate, verum prius, impotentiam cum vitio, hic impotentia genera inter se comparat. nam cum sint duo, temerarium vnum, alterum imbecillum, ait temerariam imbecilla esse meliorem & sanabiliorem. Ratio est, quia hæc sit cum deliberatione, illa non item, sed hoc & supra explicatum *c. 7. in fin. & 8.* Rursus impotentes consuetudine iis, qui natura, de quo discrimine supra *cap. 5.* item esse sanabiles & meliores. Ratio hic affertur, quod natura difficillime, & ne vix quidem ex vi possit, consuetudo contraria consuetudine tolli possit. nam naturam difficiliter tolli quam consuetudinem, cum per se est clarum, tum ex eo, quod & hoc ipsum, cur consuetudo difficulter plerumque tollatur, ex eo fieri dicatur, quod pene altera sit natura, & in eam tandem abeat, ut eleganter Euenus Poëta ait: cuius hic versus hac de re; & alios eiusdem *libro 2. Eudem. cap. 5. & lib. 1. Rhet.* affert. Certe hac ipsa ratione Aristoteles in *Magn. lib. 2.* docet, intemperantiam impotentia esse deteriolem, quod illa sit velut naturalis vitiositas, hæc consuetudine parata, &c.

G A P V T X I.

C O M M E N T A R I I.

Virtutibus & vitiis, iis videlicet, quæ proprie ad Ethicæ pertinent, absolutis, tractatus de voluptate & amicitia incipit. αἰεὶ δὲ ἡδονῆς ἢ λύπης.] Adhuc explicatum est de virtutibus tam morum, quam rationis, tam perfectis, quā inchoa-

ris: qua confecta explicatione, videri poterat perfecta omnis de moribus tractatio. Verum, vt ea tamen perfectius absolueretur & plentius: duo præterea explicanda suscipit his libris Aristoteles, de voluptate & amicitia. Et de voluptate quidem, cur explicandum sit in his libris *initio cap. 11.* huius rationes affert. De eadem & infra *libro decimo primis 5. capitibus* explicatur, & in *Magn. libro secundo & capite septimo.* Quæ explicatio de voluptate vt melius intelligatur, præter interpretes videantur ex veteribus Plato in *Philebo*, *Protagora*, & *libro nono de Republica*, sed maxime in *Philebo*, quem totum Dialogum hic refellit Aristot. [plus enim quam 20. Dialogos Platonis, his libris Ethicorum & Politicorū refellit Aristot.] *libro 2. τῶν ἀπομνημονεύσεων.* Cicero *lib. 1. & 2. de fin. & 3. Tuscul.* Ex recentioribus Marfilus Ficinus *lib. de voluptate*, [præclarus liber, adolefens scripsit, satis longus copiosus. ille omnia Aristotelis contra Philæbum refellit] Erasmus in *colloquio extremo*, & Flamminius, nobilis Italus [Duos habuit elegantes Italia Philosophos, Flamminius & Vincenium Magium, hi scribunt eleganter, reliqui sunt barbari] in libris de voluptatibus omnium pulcherrimis. Aristotelis autem de voluptate disputatio, duas in partes secari potest. quarum in priore, quæstiones & controuersæ, altera explicationes, vñtato Aristoteli more, exponantur. Et quidem hoc capite de priore agitur.

ἄξι δὲ ἰδδῶν. Quia quæri poterat [Aristoteles non solet alienum admiscere suis disputationibus, quod imperiti Dialectici faciunt, qui nesciunt, quid quoq; loco dicendum, cum incipiunt tractationem de moribus, addūt Theologica, Physica, ita confundunt artes. Aristoteles itaque, quando nouam orditur, quæstionem mouet, an sit aliena disputatio, priusquã ad rem accedat. de methodo præmittit, & de voluptate agendum etiam in his libris ostendit.] quæri, inquam, poterat, an disputatio de voluptate ad Politicam scientiam, quæ his libris explicatur, pertineat, aut certe de ea hic sit explicandum quoque, id initio monet. Et quidem de voluptate quoque in Politica explicandum esse docet duabus rationibus, quas & infra *libro decimo, capite primo*, & in *Magn. libro 2. cap. 7.* iterat. Prior est, quia ea quæ ad finem seu de summo-bono explicare proprium sit Politici, quod supra est demonstratum *lib. 1. cap. 3. & 2.* Atqui voluptas vel ipsa est beata vita multorum iudicio,

gio, vel hæc certe absque illa esse nequit, quod infra maxime *lib. 10.* copiose explicabitur. Formula:

De beata vita seu sine explicare, est Politici [non vt barbari loquuntur Ethici.]

Voluptas autem est vel beata vita, vel certe cum ea.

Ergo & de voluptate agendum est Politico.

Et hoc est, quod ait, ἀτος δὲ τὰ τέλεις ἀρχαίτων: vbi quod ait, ex sine censerit quid bonum, quid rursum sit malum, explicatum est supra *lib. 1. in princ. & lib. 3.* vbi de voluptate [cap. 5. ni fallor, quod nemo possit scire, an aliquid sit rectum, an prauum: an turpe, an honestum, an bonum, an malū: nisi ex ipso sine. Fine proposito bono & honesto, statim diiudicamus, an eius postea facta colliniet ad scopum tanquam ad finem: mala vero ἀεὶ ὑπὸς τὸς προposita, malæ sunt actiones] & *lib. 6. cap. pen. & vlt.* Altera ratio, ἐπι δὲ τῶν ἀνὸν κείων, qua docet Aristot. non tantum vtile esse politico de voluptate disputationem (quod prior voluit ratio, qua sola veteres Philosophi sunt vsū, teste Aristotele *lib. 2. Magn. cap. 7.*) sed etiam necessariam, quia virtutes & vitia in voluptatibus, & doloribus moderandis, tanquam in materia versari supra explicatum, *lib. 2. cap. 3. & alibi.* Quare vt virtutum & vitiorum, de quibus in his libris potissimum agitur, cui & natura melius cognoscat, de voluptatibus profecto & molestiis agendum fuit. Formula:

Quæ ad virtutes & vitia pertinent, his in libris sunt explicanda.

Voluptas autem & dolor, vt materia virtutum & molestiarum, ad has pertinent.

Ergo hic explicanda.

Subindicat & tertiam rationem infra *lib. 10.* quia de voluptate disputatio ad vitam humanam pertineat. atqui notum est ex prioribus his libris explicari philosophiam humanam. Quærun autem interpretes. cur de voluptate Aristot. partim hoc libro, partim *lib. 10.* & non potius omnia vno eodemque loco explicari. Respondet, dissimili hoc factum ratione. nam hoc lib. de voluptate explicandū fuisse, tanquã de materia & strato continentiz & impotentiz: tollerantiz & mollitiz, de quibus priore huius lib. parte est explicatū. At *lib. 10.* quo lib. de beatitud. differere constituitur, ea parte de voluptate explicat, qua videat vel esse ipsa beatitudo vel ei certe comes. verū

meo quidem iudicio melius fuerat, vno in loco omnia complecti, quod ipsum & in Magn. ipse fecit Aristoteles, & ni fallor in Eudem. Quare vel hoc affectus esset Aristoteles, ne iterationibus (pluraque enim, quæ hic, ibi iterantur) longior esset, & obscurior.

διὸ καὶ μακροτέρων.] Quod dictum beatitudinem esse cum voluptate, vel ipsam potius quorūdam iudicio voluptatem (qua de re infra copiose lib. 10.) leuiter hic verbi Græci notatione confirmat. nam Græcorum μακροτέρων, dictum quasi μακροτέρων, seu propius quasi μακροτέρων, παρὰ τὸ μακροτέρων, & particula μᾶλλον αὐθιγῆται auget & affirmat magis.

τίς μὲν ἐν δυνάμει.] Exposito breuiter ordine, nunc ad rem. Affert igitur tres dissimiles de voluptate sententias philosophorum suæ ætatis. nam esse quosdam primum, quibus nulla voluptas bonorum in numero habenda videatur, neque per se, neque ex euentu (hoc infra explicabitur capite proximo) quibus inquam non idem videatur bonum & voluptas, ἢ δὲ τίς μὲν τὸ αὐτὸ. nam hæc à Platone sumpta est phrasîs in Philabo. [callidissimus omnium Philosophorum Aristoteles] Esse & alios, quibus voluptates partim bonorum habeantur in numero, partim non item, hoc est, qui voluptates alias faciunt bonas, alias vitiosas. Esse denique, quibus voluptas bonum quidem esse videatur, sed non optimum. In his tribus confirmandis & refellendis vertitur tanquam in cardine tota Aristotelis disputatio. non habet hanc rationem Methodicam Aristoteles, quam Stoici. Omnis disputatio à definitione proficiscitur: An vero in omnibus libris exordium à definitione. Pulcherrima pars Dialecticorum librorum μετὰ τὸν περὶ ἁρίστης perit in Aristotele, & nunc in scholis.

ὅλας μὲν ἐν.] Hoc loco priores sententias suis quamque rationibus deinceps ordine confirmat, sed postea non refellit. Nam voluptatem in bonorum non esse numero, sex confirmat rationibus hoc quidem loco; duabus aliis lib. 10. duabus denique aliis in Magn. lib. 2. cap. 7. quæ rationes certe principes [primariæ, potissimæ, vt vulgo] ex Philabo Platonis sunt petitiæ, quem hac disputatione refellendum Aristoteles sibi fumpsit. Prima ratio, quia voluptas omnis est ortus [γένεσις, generatio barbari. Cicero venit ortum semper.] Formula:

Omne bonum est perfectum seu ad finem & perfectionem pertinet, hoc supra explicatum lib. 2. c. 4. aut 5.

Deus

Nullus

Nullus autem ortus est perfectus, seu (vt hic ait Aristoteles) fini non est cognatus, à fine est remotus.

Ergo nullus ortus est in bonorum numero.

Assumptionem confirmat Aristoteles exemplo domus. nam vt ædificatio nulla eadem est cum domo, seu non est domui absolutæ cognata, sed ab ea remota: ita & nullus ortus fini est propinquus & cognatus. Nam ædificatio est ortus ipsius domus. Confirmari eadem assumptio potest, alioqui per se facilis, quod rei finis seu perfectio omnis, alia profecto est à cōfectione seu factione ipsius rei seu molitione. Atqui ortus est molitio, pergens & tendens ad perfectionem & finem rei. Non est igitur ortus in bonorum numero, quia non perfectus. Iam vero voluptas ex horum sententia Philosophorum nihil est aliud, quam ortus ad naturam, qui sensu percipitur, de qua definitione Platonis proximo capite, vbi & hanc & Aristotelis veriolem voluptatis definitionem explicabimus, dicetur. Formula:

Nullus ortus bonorum est in numero.

Voluptas est ortus.

Ergo non est in bonorum numero.

Hæc præcipua ratio, qua nitebatur Plato in Philabo, reliquæ sunt faciliores & magis populares.

ἐπὶ ὁ σώφρων.] Altera ratio, quia temperans voluptates fugiat. Formula:

Quod vir bonus fugit, non est bonum.

Voluptatem fugit temperans vir bonus.

Ergo voluptas non est bonum.

Quæ bona, expectuntur à bonis, & quæ mala, vitantur à viris bonis. Sic temperans ille, qui se continet à voluptatibus, fugit voluptates.

ἐπὶ ὁ πρόνους.] Tertia ratio, quia vir prudens expetere & persequatur indolens seu indolentiam, non vero iucundam seu voluptatem. nam, vt est apud Platonem in Philabo, res omnes vel sunt iucundæ, vel molestæ, vel neutre seu mediæ, & has duntaxat persequi prudentem, hoc loco ait Aristoteles, vt cui satis sit abesse à molestiis & doloribus, medio statu contentus. [Vir enim prudens non quærit istas delicias, satis habet, si potest se tueri, ne sit in molestiis & calamitatibus, non cupit dolores seu asperas res, cupit medium statum.] Itaque voluptas, vt quam prudens, qui idem & vir bonus esse debet

[hinc nullus vir prudens, quin sit vir bonus] vt supra dictum lib. 6. cap. ult. non persequatur aut exspectat.

Ἐν ἐμπόδιον.] Quarta ratio, quia voluptas menti & sapientia sit impedimento. & quidem quo maior, eo maiori: quod cernere licet in rebus Veneris, quarum voluptate captum videmus, nihil mente præclari agere aut cogitare posse. nam vt & Cicero de senect. *impedit enim consilium voluptas* [consilium apud veteres mentem, rationem apud Ciceronem significat sapere] *rationi inimica, ac menti*, vt ita dicam, *perstringit oculos*, & Plato lib. 8. *Politæ de voluptate: βλαβερὸν ἴδω*, &c. id est, nocet quidem corpori voluptas, sed & animo, *ὡς τε φρόνησιν, ἢ ὡς τὸ σωφρονεῖν* scilicet ad sapienter & modeste viuendum. Impedit igitur mentis actiones, seu *θεωρεῖαν* voluptas. Impedit & *πρᾶξιον*, id est, non solum rebus contemplandis, sed rebus quoque agendis impedimento est voluptas. Quod cum per se perspicuum est, tum ex omnibus omnium gentium historiis intelligi potest. Nam Romanos & Lacedæmonios voluptatibus minime deditos, maxime in rebus gerendis excelluisse, notum est. Nam & Martem ipsum belli Deum fingunt Poëta voluptatis vinculis à Vulcano irretitum, nihil præclari gerere potuisse. Exemplo & illustri sint Persæ, de quibus Xenophon libro octauo de disciplina Cyri. Imperium enim totius orbis tenuerunt, omnia veteri vita postquam se voluptatibus Medorum dedissent, exuti omnibus imperiis. Idem Romanis accidit. Postquam enim voluptates seclari cœperunt, Gotthi, Longobardi, Franci, & alie Germanicæ nationes, exuerant eos omni imperio. Luxus iam cœpit pullulare in occidentali parte, etiam in Germania. Locis hic est pulcherrimus.

Ἐν τῇ ἰδέῃ.] Quinta ratio, quia voluptatis ars nulla est: voluptas arte non paritur, sed natura potius. Formula:

Quicquid bonum, arte efficitur seu paritur, artis est opus.

Atqui voluptatis nulla est ars.

Ergo non est in bonorum numero.

Propositionis ratio, quia bonum recti rationi (quam artem dicimus) vt sit consentaneum, oportet, & hac quidem ipsa ratione in Gorgia Plato docere conatur Rhetoricam, quia non tam sit ars, quam peritia quedam seu vsus, non esse in bonorū numero habendam, quem tamen Platonem Aristides Rhetor

in l. orat. aduersus Platonem refellit. [Hic. n. scripsit 3. quibus defendit Rhetoricam aduersus Platonem] neque verum esse, nihil esse bonorum in numero habendum, nisi quod ab arte proficiscatur. Nam vt vaticinia furore à Pythiis prodita, non arte aut meditato, bonorum tamen etiam in numero, etiam optimorum & diuinorum esse, nemo negare audeat. Verum Aristidi responderi potest, hic agi de bonis humanis, non de diuinis, non de bonis quæ extra rationem & supra hominem, sed de iis, quæ rationi consentanea & naturalia, quærimus. Assumptionis ratio ab Aristotele prætermissa, hæc est, quod voluptatis nullæ extant aut repetantur artes.

Ἐν τῇ περὶ δία.] Sexta ratio, quia voluptates, & pueri & pecudes persequuntur, siue vt in Magn. ait Aristoteles, quia voluptates sint tam in improbis, quam in bonis, in pecudibus denique & beluis. Formula:

Bonum non est commune improbis aut beluis.

At voluptas etiam communis in iis est.

Ergo non est bonum.

Et hæc quidem sex sunt rationes huius loci: sunt & alia quatuor. nam in Magn. & hæc afferitur, quia voluptas optimum aut summum bonum esse nequeat, quæ ratio meo quidem iudicio valde infirma & imbecilla videtur. multa namque videas, quæ tamen non sint optima, vt bona corporis & fortunæ sunt bona, non tamen optima. Deinde, quia voluptates etiam quædam sint vitiosæ. Ergo voluptas non est bonum. Quod autem bonum, nunquam vitiosæ naturam inducere potest. In libro autem 10. infra hæc afferuntur. 1. quia voluptas est qualitas, scilicet non natura. 2. quia voluptas est infinitum quiddam. [Capit enim magis & minus, intentionem & remissionem] quæ rationes eo loco explicabuntur. Ex his autem decem rationibus tres familiam ducunt [sunt *κρίσιμα* summæ] prima, quarta, & vltima: eaque re in iis explicandis, vt quas & Plato in Philabo potissimum attulerit, omnis Aristotelis consumitur opera.

Ἐν δὲ τῇ μέσῃ.] Altera hæc est de voluptate Philosophorum sententia, existentium, voluptates partim esse honestas, & in bonorum numero, partim turpes & vitiosas. Rationem afferbant (quam proximo capite refellit Aristoteles) Sententiam enim non refellit, sed confirmationem eorum & disputationem ostendit esse vitiosam: quia iucunda morbum &

pestem sæpenumero afferant; Hinc res etiam optimæ interdum nocent. Scientiæ nocent, quando quis se nimis macerat studiis, ætæcursus quandoque & morbum. Ergo scientiæ partim vitiosæ, partim &c.

ὅτι διὰ τὸν ἀέριστον.] Tertix de voluptate sententiæ ratio & confirmatio hic affertur breuiter, quia voluptas sit ortus, non finis seu perfectio. Formula:

Summum bonum est τέλος, quædam perfectio & finis.

[τέλος latine reddi non potest, propterea Varro semper retinuit τέλος, Cicero dicit finem.]

Atqui voluptas non est τέλος.

Ergo non potest esse summum bonum.

Hoc argumento concidunt omnes disputationes Epicuri, quæ post Aristotelem extiterunt. Cicero refellit Epicuri argumenta duo, in lib. 1. de Fin. cum Epicurus dicit voluptatem bonum summum. Verum de hac sententia, in qua Aristotelis ætate erant Aristippus & Eudoxus [Socratis discipuli. Stoici enim centum annos primum nati post Aristotelem.] Et postea Epicurus infra copiose lib. 10. & capite proximo, non nihil tamen attingit. Nam lib. 1. & 2. de fin. ibi breuiter explicauimus lib. 3. de virtutibus, & 4. lib. primo explicauimus. Ciceronis lib. 6. & 7. de Aristotelis instituto eum in grauioribus primum videre, quæ in controuersiam soleant reuocari, de re tractanda: Deinde quæ vulgo dici soleant, hoc fecit hoc quoque loco, iam subiungitur refutatio & explicatio, &c.

CAPVT XII.

COMMENTARI I.

Ὅτι διὰ συμβούην διὰ τῶν τε.] Hæc altera est huius de voluptate tractationis pars: quæ & ipsa perspicuitatis gratia bimembris constituatur. Prioræ namque membro, de quo hoc capite, quæ priori parte sunt allata, omnia breuiter refelluntur: altero (de quo proximis duobus capitibus) eadem latius refelluntur & explicantur. Reprehendendis autem iis [hoc est, dum Aristoteles ea quæ hæctenus priorè disputationis parte sunt allata, reprehendit] voluptatis quoque diuisiones & definitiones affert & expiicat.

ἡρώτων μὲν, ἐπὶ τὸ.] Affert primum voluptatis diuisionem: nam

nam aliam esse absolute & vere, aliam cõparate, seu huic aut illi, non omnibus. Quæ quidẽ partitione opus fuit, propterea quod quæstio sit, An voluptas bonorum in numero sit collocanda. At quæ bonum non est vnus modi, sed vel est absolute & simpliciter, vel alicui. Itaque, vt quæstio intelligat princeps, distinguenda fuit voluptas. Ratio autem huius partitionis & origo ex boni distinctione sumitur. Boni namque vim & naturam sequitur & imitantur habitus & naturæ. & inde motiones quoque & ortus, proinde denique voluptas [scilicet imitatur rationem boni.] Verba hæc sunt physica, natura, habitus, motus & ortus. Notum est autem ex physicis, motum & ortum esse tanquam progressiones seu ἐπεργείας inchoatas ad naturas seu res ipsas & habitus. Priores his esse illas ἐπεργείας, has esse velut τέλος & perfectiones quasdam, illas imperfectiones. Iam vero voluptas in illis poni solet ab aduersariis, qui voluptatem dicant esse ortum seu motum. non vero naturam seu ἐπίου & habitum. Hinc Plato dicit, voluptates non esse ἐπίου, neque φύσιν, neque ἐξιν, dicit esse imperfectum, motum, ortum, quo tendatur in perfectionem, hoc est, in habitum. Cur autem boni naturam aut dissimilitudinem hæc quatuor imitetur, hæc est ratio, quia (de natura & habitu hæc est ratio, nam de motu & ortu, ex quibus priora duo manant, eadem postea perspicui poterit) quia, inquam, naturæ seu res & habitus ad bonum omnes feruntur, eiq; se accommodant. Est igitur voluptas, vt pote ex illorum sententia motus seu ortus, partim absolute, partim non item, sed alicui modo. Absolute est ea, quæ vera dicitur voluptas, & eadem est omnibus, vt quæ ex virtutibus aut bonis actionibus capitur. Altera est verbi gratia ea, quæ vel in ægrotantibus aut fame aut siti laborantibus, aut scæbie titillatis esse solet. Et hæc quidem voluptates posteriores Aristoteli mox duorum sunt generum. Nam vel sunt ex simpliciter quidem malæ & vitiosæ, sed huic aut illi non item, quin potius optabiles & expetendæ huic vel illi: cuius generis voluptates sunt beluarum & hominum improborum. Alteræ sunt, quæ non quidem sint expetendæ huic aut illi, præterquam exiguò tempore: huius generis sunt voluptates, potus, cibi, veneris, medicamentorum, ægrotantium, hydropticorum, melancholicorum, sceminarum carbones & cretas adamantium, citra laborantium. hi namque eas voluptates expetunt illi quidem, sed dum vel siti aut fame, vel morbo laborant, alias non item. Veræ namque & absolute voluptates ex-

peruntur ab omnibus. Sunt homines, qui delectantur gustandis carnibus humanis, sunt alii, qui morbis deprauati, ut intemperantes, qui delectantur voluptatibus secundi generis, quæ huic aut illi, sed ad certum tempus, dissoluto morbo, aut fame, statim non amplius expetunt. Et huius quidem posterioris generis voluptates non tam esse, quam videri, ait Arist. propterea quod sint cum molestia quadam. nam ex medicina quæ capiuntur voluptates, perpicuum est eas esse cum molestia; quæ item ex cibo, aut potu & venere deniq; capiuntur; eaq; re Plato eas præclare vocat impuras; quæ ex virtutibus & scientiis capiuntur, puras & liquidas. In omnibus denique corporis voluptatibus semper dolor admixtus, & molestia coniuncta. Itaq; ab iis temperandum, & eas persequendæ, in quibus nihil molestiarum. Huc pertinet deputatio Arist. in *Magn.* qua docet voluptates partim esse rectas, & veras, partim vitiosas, ratione eorum, in quibus voluptates, i. ratione naturarum. nam ut naturæ partim sunt bonæ, partim malæ (lupi, v.g. natura est mala) ita & voluptates proborum hominū erunt iustæ & rectæ, improborum turpes & vitiosæ. Atque ita hunc locum diuidendum atq; intelligendum, alioqui difficilem puto, collatis iis, quæ infra cap. vlt. *Et lib. 10. cap. 3. 4. Et 5. in Magn. lib. 2. cap. 7. sepe in princ.* ab Aristot. & iis, quæ in *Philebo* à Platone afferuntur. Aliorum explanationes de hac voluptatum partitione & vitiosæ, & Aristotelis sententia non congruentes, illa cum verbis Aristotelis comparata, facile relessi poterunt. Itaq; legendum puto, *ἢ αὐτῶς φαίλου*, *ἢ αὐτῶς φαίλου*. Nam verbum *ἀνελεῖν* in *ἢ αὐτῶς φαίλου* [nō est Aristotelicum] inculcatum, inducendum est; & pro his *ἢ φαίλου ἀνελεῖν*, legendum, *ἢ αὐτῶς*, &c. ex veteri translatione & sententia iam explicata. Hoc denum capite intellecto, intelligitur tota de voluptate tractatio.

[*ἢ ἐπι τῆ ἀγαθῆ.*] Altera vt boni, ita & voluptatum distinctio. nam boni partim esse opus & munus seu *ἐνέργεια*, partim habitū, verbi gratia; bonum quiddam est scientia & contemplatio, hæc tamen *ἐνέργεια*, illa est habitus. vtrumq; hoc boni genus est per se & absolutum, et si quæ ex habitu existit *ἐνέργεια*, bonum est perfectius. Est aliud boni genus, quod & *δύναμις* seu facultas, & motus seu ortus dici potest, minime perfectum. Ad eundem modū voluptates, quæ vel sunt *ἐνέργεια*, vel certe ex habitu perfecto manantes, voluptates sunt perfec-

perfectæ, plenæ & per se. [locus obscurissimus, iudicabitur an bene explicarim.] Quæ autē tanquam motiones vel ortus ad habitū perficiendum perducit, proprie & per se voluptates nō sunt, sed ex euentu. bona dicit Arist. partim energia, partim habitus. hæc est gradatio in rebus naturalibus, aut moralibus. I. Est principium, initium alicuius rei conficiendæ, domū volo ædificare, iam dum conficitur ipsa ædificatio aut confectio, vocatur à Physicis motus, quo peruenitur ad ædificii completum. Deinde sequitur domus perfecta, postq̄ perfecta est domus, sequitur *ἐνέργεια*, in domo sequitur vsus. Sic in Physicis, cum videl. vna res ab alia mutatur in aliam, est motus. Cum mutata est res, definit mutatio: re constituta, sequitur eius energia. Sic in moribus virtus suis actionibus longa consuetudine paratur, parta virtute habitu ipso, sequitur effectus, bona facta in vita humana. Ortum seu motum vocamus omnia, quæ præcedunt rem constitutam. In scientiis præcedunt quædam, deinde nascuntur habitus, postea illis virtutibus vtuntur, illa quæ energia sunt perfectiora, quam quæ ad habitū illum perducunt eadem ratio in voluptatibus, vt aliæ aliis perfectiores sint. Illæ sunt perfectiores, quæ affinitatem cum bonis perfectioribus habent, vt bona sunt quædam imperfectiora, quæ neq; energia neq; habitus, sed perducunt tantū eo: ita voluptates quæ perducunt ad rem perficiendam, non sunt plenæ, non sunt perfectæ.] Huius generis sunt illæ, quæ naturam ad perfectionē seu statum suū perducunt, vt cibi, potus, veneris. Alterius generis sunt, quæ ex virtutibus, scientiis, auribus, oculis, & odoratu capiuntur, teste Aristotele *lib. 10. cap. 3. & in Magn.* [cum absque loci allegatione cito, *Magna moralia libri 2. caput. 7. intelligo*] & hoc *lib. cap. vlt.* quas inter voluptates, & hæc in signis differētia, quod quæ ex euentu, sunt cum antegresso dolore & molestia, alteræ non item, quod ipsum supra iam attigimus. Sic qui voluptatē capit ex cibo, ille sine dubio antea affectus fuit molestia quadam & dolore. Aristot. in *Magnis*, qui capit voluptatē ex euentu solet prius dolere, sed in aliis, quas dicimus proprie & per se nulla antegreditur molestia. nam quæ capitur voluptas ex virtute, certe virtus nemini molesta. ex virtute, ex scientia summa voluptas. Anne in scientia ante voluptatem dolor? ad consequendam virtutem aut scientiam, præceditne molestia? voluptas quæ sequitur, nascitur ex habitu virtutis & scientiæ.

scientiæ.] Ex qua differentia etiam argumentum capi potest, eius quod proposuimus, confirmandi. nam, quia quædam sunt cum dolore, alteræ non item. hinc certe effici posse videtur, has per se, illas ex euentu esse voluptates: Quare hæ liquidæ, illæ impuræ dici solent. Adfert & aliud argumentum Aristoteles à rebus voluptatem efficientibus sumptum: quia & hæ res partim sint ex euentu iucundæ & suauis, partim per se & sua natura. per se quidem iucundæ sunt ex, inquit Aristoteles infra cap. vlt. ex quibus voluptas seu εὐεργεια perfecta & suauissima oriatur. Ex euentu vero quæ ad curationem & medicinam adhibentur. Quo nomine complexor non tantum voluptates laborantium, seu ægotantium, sed fame quoque aut siti, venteris deniq; cupiditate laborantium: has autem res quæ ab his expectantur, ex euentu esse iucundas, ex eo perspicuum est, quod sæpe sint, & expectantur ab iis res acres, amaræ aut acerbæ, vel ad gulam irritandam, vel continuo explendam, quod in pharmacis & medicamentis etiam clarius perspicitur. Hæc autem tota disputatio eo pertinet, vt Platonis sententiam refellat, qui voluptatem dixerit esse ortū duntaxat, aut motionem, esse expletionem duntaxat εὐαι πάλῃ ῥωσιν & restitutionem naturæ, in suam cuiusq; ἀποκατάστασιν, seu statum. Aristoteles ostendit voluptates quidem esse, quæ dici possint & ortus & expletiones seu restitutiones: sed has ex euentu potius esse voluptates: esse alias, quæ cum per se sint voluptates, tum neque sint ortus, neque expletiones, neque restitutiones. verbi gratia, qui fame laborat, si saturatus & expleatur, capit voluptatem. & hæc expletio dici potest, vt ab expletione nata: potest & dici restitutio ἀποκατάστασις, quia natura eius, qui fame laborat, præbito, & sumpto cibo instauratur, suumque in statum restituitur tanquam in integrum. Verum expletus iam & saturatus, sæpe alias quærit voluptates, vt aurium, oculorum, &c. aut scientiarum, quæ certe voluptates, ex natura non desiderante aut explenda & restituenda, sed perfecta iam & restituta exortæ, aliæ profecto sint, oportet, à prioribus. Itaque voluptatis genus non est expletio εὐαι πάλῃ ῥωσις seu instauratio & restitutio, vt Plato existimauit in *Philabo* & *Gorgia*, quod ipsam & infra lib. 10. cap. 3. eodem fere modo refellit. Et hæc quidem de expletione, nunc de ortu.

[εὐαι δὲ ἢ εὐεργεια.] Huius clausulæ obscurioris sententia hæc mihi

mihī esse videtur, earum voluptatum, quæ ex euentu, & quibus natura reparatur [hoc est, voluptatū cibi, potus, &c.] εὐαι εὐεργεια seu opus & munus esse cū cupiditate quadam, (nam qui fame laborat, desiderat aliquid & concupiscit) & cū dolore seu molestia: seu manant ex iis, vbi subest quædam molestia, vt in cibo, potu, q̄ supra dictum. Harū igitur ex euentu voluptatū comites sunt cupiditas seu ἐπιθυμία & dolor, eaq; re sunt impuræ, q̄ idem extremo hoc cap. commemoratur, πῆς μετ' ἐπιθυμίας & λύπης, &c. Itaq; non ὑπόληψις, id est, indigestis, vt vetus habet tralatio, sed ὑπόληψις, id est, eius, quæ cum molestia est, vt habent libri scripti & editi, vt fortasse ἐπιλύπη, i. quæ in molestia (quo verbo infra lib. 10. ca. 5. videtur. Voluptates namq; partim sunt ἐπιλυπῆ, vt potus, partim ἀλυπῆ vt virtutum) infra lib. 10. cap. 3. scribi debet.

[εὐαι γινόμενα.] Supple φύσεων aut ἔξῃων, meo iudicio. συμ-
εἰρησιν πασῶν supplē ἡδονῶν.

[ἐπὶ σὺν εὐαίῳ γῆ.] Expositis iam voluptatum generibus, hic demum (qua in re peccant Interpretes, qui prioribus verbis quoque id tribuunt) orditur refellere tres illas de voluptate sententias, de quibus priore capite: Et de vltima quidem primum, admixta etiam prima. nam quod illi dicebant, voluptatem non esse summū bonum vel optimum, esse aliquid voluptate melius, vt ortu finem (nam ortus sine est deterior, vt perfecta actio, inchoata) supposito ex eorum sententias, voluptatem esse ortum. At hoc falsum esse ait Aristoteles: voluptates namque, saltem omnes (nam eas quæ ex euentu Aristot. ortus quoq; esse admittit) non esse ortus, seu potius τέλῳ, perfectionem quandam & εὐεργεια, neque eas existere hominibus seu naturis & habitibus nascentibus γινόμενα, sed etiam vrentibus. nā, vt infra cap. vlt. loquitur τῶν τελειωμένων, id est, perficiendis, id est, voluptates tū demum existunt, non cum in ortu est natura seu habitus, sed ad exitū iam est perductus, & ad vsum, vt habitus iam sit vsum, vt pote perfecti, & natura item, vt perfecta iam ipsa rebus vti possit, quasi diceret, voluptas non est opus, sed τέλῳ. nam τέλῳ à voluptatibus non differt, vt illi existimarunt, nempe veris: differt tamen ab iis, quæ ex euentu, vt pote quæ non tam sint τέλῳ, quam ortus: differt, inquit Aristot. ab iis voluptatibus, quæ habitus aut naturas, ad exitum & perfectionem perducunt, nempe quæ ex euentu. Perperam igitur illi, voluptatem sum-

num bonum negare solent, quia sit non $\pi\lambda\theta$, sed ortus Perperam & illi, qui eadem ratione adducti dicerent, voluptatem ne quidem in bonorum numero habendam, quia non sit $\pi\lambda\theta$, sed ortus. Ex quibus rebus perspicuum est, priores distinctiones quemadmodum huic disputationi deseruiant: nam Platonem eo solo lapsam, quod ad eas distinctiones non attenderit, neque veras ab iis, quae ex euentu, disiunxerit.

$\delta\iota\omega\ \eta\ \&\ \eta\alpha\lambda\lambda\omega\varsigma$.] Hic Aristor. de voluptatis definitione breuiter explicat. Et primum quidem Platonis definitionem falsam esse, ex iis quae modo dicta, effici ait, ea est. Voluptas est ortus ad naturam, sub sensum cadens, vt sup. cap. prior. Aristotelis autem haec est. Voluptas est actio habitus naturae consentaneae, non impedita. Nam Platonis genus ORTVS, quam sit falsum, ex prioribus iam constat, & infra lib. 10. cap. 3. & 4. copiosissime explicabitur. Eius igitur loco Arist. ACTIONEM statuit. Differentiae autem Platonicae, quae est sub sensum cadens, constituit, non impedita, de qua mox & capite proximo latius. Nam non omnis voluptas sub sensum cadit, nempe verissima, ea quae ex euentu fere sola sub sensum cadit. Quare & falsa est Cic. definitio lib. 2. de fin. voluptas, inquit, iucundus est motus, quo sensus hilaratur. Illud autem in Platonis definitione AD NATURAM $\epsilon\iota\varsigma\ \phi\upsilon\sigma\iota\nu$, valet ad naturam instaurationem seu restitutionem. Alludit namque ad ea, quae paulo dicta sunt supra, de expletionem seu $\alpha\nu\alpha\tau\eta\ \eta\pi\acute{\alpha}\rho\omega\sigma\iota$. Itaque & haec particula falsa est, iam enim dictum supra, voluptatem non esse ex $\alpha\nu\alpha\tau\eta\ \eta\pi\acute{\alpha}\rho\omega\sigma\iota$. Quare Aristor. rectius eius particulae loco hanc constituit, HABITVS QUI SECUNDVM NATURAM, id est, habitus bene affecti. Nam morbo laborantis habitus non est secundum naturam. Ad summam, voluptas nihil est aliud, quam actio quaedam habitus optime affecti, non impedita. Afferit & Cicero Stoicorum definitionem item vitiosam. Et Alexander lib. 2. Top. afferit quinque voluptatis definitiones, in quibus & has duas, Platonis vnam, alteram Aristotelis. Afferit denique & ipse Arist. alteram lib. 1. Rhef. sed non exquisitam, vt ibi testatur, Platonicae consentaneam. Voluptas enim tum demum fit, quando natura est in optimo suo statu. Si oculus est bene affectus, optime potest videre, sed aliquid requiritur, ne sit obstaculum aliquod. Sic si natura optime affecta, & nihil impedit, tum percipit veras voluptates. Quae voluptas, quia est bipartita, vel in mente, vel in sensu, vtriusque habitum seu affectio-

affectioe optimo in statu, beneque affectam esse oportet $\eta\alpha\lambda\lambda\omega\varsigma\ \phi\upsilon\sigma\iota\nu$, inquit Arist. vt exoriatur voluptas & minime impeditam re externa, vel non consentanea. Verbi gratia, sensus oculorum optime affectus, si rem obiectam sibi consentaneam, vt pulchram mulierem aut tabulam pictam, nullo obstaculo interposito, cernat, incredibilis existat voluptas necesse est, qui sensus si vel male ipse sit affectus, vel eius officium re externa impediatur, nulla existit voluptas eadem est & mentis ratio. Nam si quis contempletur, vel mente quid agat, & id quod proposuit, assequatur, mente bene sana & nullo impedimento prohibeatur ad assequendum aliquid contempiendo, agendo: si assequatur hoc inquam sine impedimento, maxima existit voluptas. Inde homines tantam voluptatem capiunt ex scientiis, vt non habeantur rationem habere aliorum sensuum Perperam ergo Plato, Stoici, Cicero, & alii.

$\delta\alpha\kappa\epsilon\iota\ \zeta\ \eta\theta\epsilon\tau\iota\varsigma\ \pi\iota\varsigma$.] His verbis Aristoteles commemorat rationem quandam, qua Plato confirmari putat, voluptatem esse ortum, hanc, quia opus & munus seu $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$ sit ortus, illorum sententia. Formula:

Omnis $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$ est ortus. Voluptas etiam ex Aristotelis sententia est $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$. Ergo est ortus.

Verum propositio est falsa. nam opus & munus seu $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$ est duplex: altera inchoata, quae motio seu ortus, altera perfecta, quae Graece $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$ specialiter dicitur. At voluptas est quidem $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$, non tamen est motio seu ortus, i. inchoata $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$. [voluptas est $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$ quaedam. Ergo $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$, sic Plato. Nego consequentiam, inquit Aristor. non statim quod $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$, $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$ erit, potest quid esse motus, vt tamen non sit $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$. Si inuertas, voluptas est $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$. Ergo est motus; dicit Plato: Nego consequentiam. Si dico, hoc est iustitia. Ergo est est fortitudo, non sequitur. Ergo non sequitur, quia voluptas sit $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$, eam propterea esse $\eta\theta\epsilon\tau\iota\varsigma$. Haec aut verba, $\eta\ \nu\epsilon\chi\epsilon\iota\varsigma\ \alpha\gamma\alpha\theta\acute{\omega}\nu$ plane inducenda puto. nam his verbis ratio quaedam Platonis significatur, quae tamen est nulla, cum potius Platonis ratio in his sit, $\pi\lambda\omega\ \delta\ \epsilon\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\mu\alpha$. similiter peccatum est apud Ciceronem lib. 1. Offic. in princip. vbi de duobus iniustitiae generibus, nam & ibi decem circiter verba sunt delenda, & inducenda, quibus ratio quaedam continetur, quae tamen subsequenter potius est expressa. Verba inducenda sunt haec [minime hic locus in omnibus libris deprauatus. 11.

aut 12. verba sunt inducenda] *nam dum alterum iniustitia genus, &c.* cæterum de hac quæstione; An voluptas sit ortus, infra distinctius & copiosius *lib. 10. cap. 4. & 5.*

τὸ δὲ εἶναι φάσκει.] De secunda sententia Aristi hic interii-
cit, nondum explicata prima plene. Nam quod dicebant, vo-
luptates quasdam esse malas, quia quæ voluptatem afferant,
quædam morborum sint efficiencia, id, inquit Aristi. non sa-
tis esse argumenti. nam & salubria, etsi sua natura bona, nempe ad
sanitatē, non tamen omnes res sunt bonæ, nempe ad ar-
tem pecuniariam, seu ad pecuniam conficiendam. Hac igitur
parte, id est, quia ad hoc vel ad illud iucunda & salubria non
sunt bona, mala dici possunt, etsi suapte natura alioqui bona,
mala dici possunt, etsi suapte natura alioqui bona. Sic & alix
sunt res natura bonæ, quæ tamen interdum nocent, & hac
parte malæ videantur vt studium scientiæ & contemplatio,
etsi per se bonum & præclarum, sæpe tamen valetudini no-
cet. [non sequitur voluptates malas, quia quædam mala ex
voluptate existant:] Itaque voluptas, qua voluptas bonum
quiddam est, etsi euentu potest esse malum.

ἐπιποθεῖ δὲ ἄτε.] Hic rursus de prima sententia. Refellit
namq; argumentum, voluptatem non esse bonū quiddam,
quia rebus gerendis & contemplandis sit impedimēto, quod
antecedens falsum esse ait Aristi. Nam voluptatem neq; sapi-
entix, neq; vili habitui, id est, arti aut virtuti esse impedimen-
to. Verum quia voluptates duorū sunt generum, alix suæ &
propriæ, alix vero alienæ; has quidem ait Aristi. esse impedi-
mēto, illas non item, quin potius illas esse adiumento. videre
namq; licet sua quemq; in arte, qui ex ea voluptatem capiat,
magis excitari ad eam excolēdam: contra vero, qui dolore
ex ea capiat, aut fastidiū, plane illum iacēte, neq; quidquam
agere. Verum alienæ voluptates hæc demum sunt, q̄ sint impe-
dimento. v. g. voluptas ex potu remoratur studia sapientiæ,
quia ab his aliena. Ad summam: Omnis aliena voluptas altera
alteram tanquam clauis clauū expellit, & actionē institu-
tam vt omittamus, facit. Sed hac ipsa de re & infra latius *lib.*
10. cap. 5. Deniq; si quis spectet histriones eleganter ludentes,
& prætereant tympana, vel quæ alia, vel funambulus, statim
relictis histrionibus, decurrunt ad funambulū. Vna volup-
tas expellit alteram. verum propriæ voluptates magis adiu-
mento sunt, opifices si voluptatē capiunt ex eo quod agunt,
studiose & multo diligentius id agunt.

τὸ δὲ πέρυσι μὴ.] Hic ad quintum primæ sententiæ argu-
mentum respondet. Nam quod nulla voluptas artis sit opus,
optima id fieri ratione: artem namque actionis seu operis &
muneris non esse, sed potestatis potius, quod præceptum vt
præclarum, bene est intelligendum & retinendum. Eius sen-
tentia hæc mihi videtur, artes non pertinere ad opera & mu-
nera seu energias, sed ad potestates. Notum est hæc tria, po-
testatem, habitum, & opus seu munus, se deinceps sequi. [hoc
est, præcedit *δυνάμις*, sequitur habitus, habitum *ἐνέργεια*.]
Iam vero habitus non est operis & muneris, sed potestatis, id
est, potestas perficitur ex habitu: omnis inquam vis habitus
in perficienda potestate ponitur: ex quo iam perfecto habitu,
tandem emanat actio. Vtigitur nullus habitus est actionis,
sed potestatis, ita nec artes, quæ & ipsæ sunt habitus, ad actio-
nem pertinent, sed potius ad potestatem. Si igitur artes non
sunt actionum, merito nec voluptatis, quæ & ipsa est actio,
ars erit. Sic voluptas est actio. Actionum non sunt artes. Er-
go voluptas non est ars. In hoc laborat habitus vt perficiat
suam potestatem.

καὶ οὐκ ἔστι μὴ ἀρετὴ.] Hic amplius docet Aristoteles etiam
artes quasdam voluptatum reperiri: ita vt conclusionis aduer-
sariorum huius:

Voluptatis non est ars.

Ergo neq; bonum.

Et antecedens & consecutio sit falsa. Artes autem volup-
tatum commemorat Myropolarum [Apothecarios vocant] &
obsonatorum. Quo in genere artium voluptuariarum etiam
coronarios & epularum instructores ponit in *Magn.* de quibus
& Cic. *lib. 1. offic.* minimeq; artes hæc probandæ, quæ ministræ
sunt voluptatum, cetarij, lanij, coqui, factores, piscatores:
vt ait Terentius in *Eunucho*: adhuc si placet, vnguentarios, sal-
tatores, totumq; ludum talarium.

τὸ δὲ τὸ σὺν γοναῖς.] Tres nodos, secundum, tertium & sex-
tum, vno eodemq; velut gladio dissoluit, nimirum distinctio-
ne voluptatum bonarum per se & ex euentu. Nam has, quæ
ex euentu, quæ vere non sint bonæ, etiam pueros & beluas
persequi. Harum quoq; vacuitatem doloris cupere & persequi
prudentem. Nam & supra dictum & hic iteratur has non esse
abique dolore. Earundem voluptatum nimirum, ex quibus in-
temperantes dici solent (qua de re *supra cap. 7. & 8.*) fugere
solent

solent temperantes. Alteras vero voluptates, quæ per se, ignorant pueri & beluæ, easdem non fugit temperans, imo non potest, quin habeat, cum sua cuique virtuti sit voluptas *supra libro 1. ca. 8. & li. 2. cap. 3. & 4.* Eadem & prudentis est ratio, cui & suæ ex prudentia manantes sunt voluptates veræ & liquida.

CAPVT XIII.

COMMENTARI.

Ἀλλὰ μὴ ὅτι καὶ λύπη] Eadem quæ *supra* explicantur, an voluptas sit bonum, & an optimum & summum.

ἀλλὰ μὴ ὅτι.] Voluptatem esse bonum docet hoc capite tribus potissimum argumentis. De duobus extremo capite, *φανερόν ὃ καὶ ὅτι.* Potest & quartum sumi ex altera capitis parte, qua docetur, voluptatem etiam summum esse bonum. Ergo & bonum. Prima ratio, quia dolor est malum. Formula:

Si malum dolor: Ergo voluptas bonum.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Nam contrariorum contraria est ratio & consecutio. Antecedens, id est, dolorem esse malum & fugiendum, inter omnes constare ait Aristoteles. Nam dolor vel absolute & simpliciter, suaque natura est malum, quod ex ordine seu *σοφιστικῶς* Pythagorica, de qua *supra libro primo & secundo*, liquet, vel modo quodam *πῶς*, nempe qua parte vim impediendi habet bonas & præclaras sæpe actiones. Est igitur dolor modo quodam malum, est & modo quodam bonum, vt suppliciorum, [non per se & sua natura] quibus iustitiæ satisficit, & improbi corriguntur, & conseruantur Respubl. Et hæc quidem conclusio fuit Eudoxi, summi Mathematici & Philosophi discipuli Socratis, teste Aristotele *lib. 10. cap. 2. infra.* Speusippus [natus ex sorore Platonis, ex generosissima familia antiquissima totius vrbs Atheniensis] autem eam Eudoxi conclusionem reprehendit hac ratione: non, inquit, bar, si voluptas & dolor sunt contraria, quorum alterum constet esse malum, continuo alterum vt sit bonum, necesse est. Nam vtrumque malum esse potest. Malum namque & malo est contrarium, & vtrum-

vtrumque bono: queniadmodum maius minori est contrarium, & vtrumque æquali. Et in virtutibus & vitijs extrema tam inter se sunt contraria, quam vtraque medio, vt audacia ignauia est contraria, & fortitudini vtraque, qua de re *supra lib. 2.* Ad eandem igitur modum hæc duo, voluptas & dolor, & inter se contraria, & vtraque mala, vtraque denique tertio bono *ἀλυσία* seu doloris vacuitati contraria esse possunt. Nam Plato & Speusippus hunc medium statum *ἀλυσίας* vt tranquillam probarunt: Aristoteles contra Speusippi reprehensionem resistit, & Eudoxum tuetur duplici ratione. Primum namque efficeretur voluptatem sua natura esse malum, non effectu solo, aut alia simili ratione, quod tamen Speusippus & Platonici asserbant. Formula:

Si Speusippi reprehensio est vera.

Ergo voluptas vere erit malum, non secus atq; extrema vtraq; vere sunt mala, bono medio.

At hoc falsum, etiam ex Platoniorum sententia, vt diximus, qui voluptatem bonum negarent, non tam natura & ratione definitionis, quam vel quia honestas actiones impediat, vel inchoatum sit quiddam, vt motus. Falsum igitur consequens. Ergo & antecedens, id est, ipsa reprehensio. Sic accipio particulam *ὅτι καὶ π*, qua Aristoteles certam rei naturam & definitionem exprimere solet, *ὅτι καὶ π καλόν*, id est, vere & sua natura malum, atque ita & Thomas & D. Scheckius: alij aliter. Deinde quia efficeretur, voluptatem quoque esse fugiendam. Cur ita? nam si vtrumque dolor, & voluptas est malum, vt Speusippus voluit. Ergo fugiendum vtrumq;. At hoc falsum: dolorem namque fugiunt omnes, voluptatem non item. Ergo & falsa Speusippi reprehensio, neque satis accommodata, inquit Aristoteles *infra lib. 10. cap. 2. infra.*

ἕτερον δὲ εἶδεν καλόν] Hic de altero huius capitis membro, voluptatem videri summum & optimum esse bonum; initio autem resistit argumentum, quo id negari possit. Sic enim argumentati sunt nonnulli.

Quadam voluptates sunt vitiosæ.

Ergo nulla potest esse summum bonum.

Cuius conclusionis consecutio ab Aristotele reprehenditur, exemplo scientiarum. Nam tamen & scientiæ quædam sunt con-

temptæ & viles, (id valet *φῶλον*, non vt alij existimant, malæ aut vitiosæ, teste ipso Aristotele *in Magn. li. 2. cap. 7. in medio.*) vt opificum, nihil tamen vetat, quo minus & quædam sit summa & præstantissima, quæ sapientia dicitur:

[*ἴσως δὲ ἢ ἀλλοτριῶτον.*] Hoc remoto obstaculo, tandem hic affert argumenta, eaque duo potissimum, quibus doceat, voluptatem summū esse bonum, attingit & tertium leuiter, signum potius, ἢ *Διὰ τῆς*, &c. Primum igitur argumentum, cur beatitudo sit voluptas, vel contra, hoc affert, quia beatitudo actio est habitus libera & non impedita. Monet autem initio Aristoteles, *εἰσὶν ἐκείνης ἕξως*, habituum suam cuiusque actionem non esse impeditam, quod perspicuum est. Nam habitus bene affecti, tanquam umbra comes est actio libera & non impedita. Formula:

Habituum sua cuiusque actio non impedita, est voluptas.

At beatitudo, vel omnium, vel certi habitus, nempe virtutis, aut animi virtute affecti est actio, eaq; non impedita.

Ergo beatitudo est voluptas sue (quod idem valet) voluptas est beatitudo, vel summum & optimum bonum.

Propositio ex priore capite est nota. Assumptio confirmatur his verbis, *ἐδμῖα δὲ ἐνέργεια*. Ratio inquam assumptionis, cur beatitudo sit non impedita actio, hæc est, quia beatitudo est perfectum quiddam seu perfecta actio, imo perfectissima, vt *supra lib. 1.* iam alia conclusio:

Nulla perfecta actio est impedita.

Atqui beatitudo est perfecta actio.

Ergo non impedita, &c.

Quod ipsum per se est perspicuum. Nam quæ impedita sunt, certe perfecta vix dici possunt. [Hinc impedimentum aliquod, est impedimentum perfectionis. Seruus non perfectus homo, quia non habet liberam actionem, vi & conditione impeditur, ea de causa dicit Aristoteles, beatitudo non cadit in seruum.] Itaq; quædam voluptas, summum erit bonum: etsi alia nonnullæ, vt luxuriosorum & intemperantium voluptates, vt sit, etiam simpliciter & absolute sunt vitiosæ, quod pertinet ad obstaculum illud, de quo *supra*.

[*ἢ Διὰ τῆς παύσης.*] Tertium hoc vocauit argumentum

seu

seu signum potius, à communi sensu ductum. Omnes namque de beata vita sic existimant, eam esse iucundissimam, & omni voluptate affluentem. Quare cum iudicio omnium beatitudinis & voluptatis summa sit coniunctio, eadem esse videtur, qua de re dictum est *supra* latius *libro primo, capite octauo*.

[*διὸ περσοδεῖται ὁ δὴ δαίμων.*] Modo dictum beatitudinem esse actionem non impeditam, ex quo statim elicit Aristoteles, & hic interijcit: Beatum igitur bonis & corporis, & fortunæ opus habere, ne his orbatus impediatur honeste agere. Nam hæc bona actionum humanarum sunt velut instrumenta & organa [sine his enim organis effet velut impedita actio] quod *supra* latius est explicatum *lib. 1. cap. 8.* Itaque grauius eos falli ait Aristoteles, nihil eos dicere, qui summis quantumuis calamitatibus oppressum, etiam in rota torquendum, esse nihilominus beatum dicant, quos illo capite iam refellet latius: in quo errore fuerunt & postea Stoici, de quibus Cic. *lib. 5. Tuscul.* vbi de Theophrasti libro *de vita beata*, in eo etiam libro putatur dicere Theophrastus, in rotam, (id est, genus tormenti apud Græcos) beatam vitam non ascendere. Rota demū fuit genus tormenti, qua de re falluntur multi, nos quoque habemus rotam. Rota apud Græcos non erat supplicium, quod apud nos, toto cælo errant. Tormentum est, veteribus notum, hodie ignotum.

[*ὅπως μὴ ἐμποδίζηται.*] Scilicet *δὴ δαίμων*, & *ταῦτε* quasi *αἰεὶ ταῦτε*, id est, vt ne beatus impediatur his bonis fortunæ & corporis, nempe orbatus ijs. Dionysius Lambinus vertit, ne impediatur hæc scilicet bona. *ταῦτε* est accusatiui casus, id est, *αἰεὶ ταῦτε*, phrasis vsitatissima.

[*ἢ δὲ λέγουσι.*] Hoc est, nihil dicunt, falluntur. Elegans hoc est dicendi genus, quo, modeste aliquem errare dicimus. Plato *in Cratylo*: *ἢ δὲ δὴ λέγουσι*, de quo genere & Simplicidius in *Categorias* Aristotelis. Cicero item, nihil dicere reddidit, vt *lib. 2. Tuscul.* *Omittamus igitur hunc nihil proferre dicentem.* Eadem notione dicit & nihil afferre, [quando aliquis quid absurdi affert] in *Catone maiore*, & *3. de Natura Deorum*.

[*Διὰ δὲ τὸ περσοδεῖται.*] Quia dicunt, beato opus esse fortunæ bonis, hinc manasse opinionem ait, beatitudinem & bonam fortunam, seu *δουτυρίαν* & *δὴ δαίμωνίαν*, idem plane esse

esse, quod ipsum & supra commemorauit libro primo, capite octauo. Verum non recte, propterea quod fortuna nimia etiam sit impedimento, id est, quia nimis diuitijs & opibus recte actiones impediuntur, ut quibus plerique luxuriare & à vero aberrare consueverunt, mediocres diuitias seu modicæ beato seu viro bono sunt vtilis, immodicæ perniciosa, qua de re infra libro decimo, capite octauo, & supra attigimus libro sexto in fine.

Quare cum fortuna bonis actionibus sit impedimento, certe beatitudo esse non potest. Et si, quod adiungit Aristoteles, nimia hæc fortuna, vix εὐτυχία, seu bona tam dicenda erit, eo quod bona fortuna dicatur bona ratione beatitudinis: ad beatitudinem, inquit Aristoteles, bonæ fortunæ est finis, id est, definitur bona fortuna, & circumscriptur beatitudine: quatenus beatitudini fortuna deseruit, eatenus bona est dicenda, alias non item.

¶ Εὐδαιμονία.] Alterum argumentum, cur voluptas summum bonum esse videatur, quia ab omnibus expetatur, tantum beluis, quam hominibus. Formula:

Quod ab omnibus expetitur, est summum bonum, quod supra explicatum initio lib. 1.

Voluptas ab omnibus expetitur.

Ergo summum est bonum.

Quo argumento olim vsus est Eudoxus teste Arist. infra li. 10. c. 2. & postea Epicurus [scilicet post Arist.] de quo apud Cic. l. de Fin. [Hinc duo sunt argumenta apud Ciceronem toto] lib. 1. nihil aliud agit, quam ut doceat voluptatem summum bonum. Videtis pueros statim nihil aliud expetere, quam voluptates, fugere molestias & dolores. Hinc naturam hominis ex pueris & beluis perspicere possumus, quam ex viris perfectis. Alterum argumentum, (quia omnes quicquid agunt, referunt ad voluptatem. Ergo summum bonum. Est enim ad quod omnia referuntur, istud ad aliud non referunt) refellit Cicero libro secundo de Fin.] Refellitur tamen ibidem ab Aristotele & à Cic. lib. 2. de Fin. Aristoteles hic non tam proprie, quam Cicero refellere videtur.

¶ Πῶς δὲ εἶναι.] Hesiodi versiculo ex libro secundo, εὐχων δὲ ἡμετέραν, argumenti modo allati propositionem confirmat. Nam ut fama, quæ ab omnibus celebratur, non est de nihilo, seu ut Erasmus extulit, non omnino temere est, quod vulgo dicuntur: [fama, quæ à multis celebratur, non temere

reji-

rejienda] ita & summum videtur bonum, aut certe insignis, quod ab omnibus expetatur. Hinc qui refragantur temporis, & ab omnibus vsitatis, contra eos est elegans locus: ut hodie contra eos, qui vocantur Theophrastiani.

¶ ἀλλ' ἐπειδὴ.] Quod modo dictum voluptatem ab omnibus expeti, quia in controuersiam reuocari poterat, eam hic dissoluit. Occurri namque poterat, videri eam non ab omnibus expeti, quod sepe cernere liceat, quæ ab vno expetantur, eique sunt iucunda, alterum fugere, eique esse odiosa & molesta. Respondet Aristoteles, verum hoc esse, cuiusque ipsius causam quoque adiungit, fieri id propter disparas naturas aut habitus: ex quorum dissimilitudine, etiam voluptates existere dissimiles, supra docuimus initio capitis duodecimi. Verum igitur alium quidem alias persequi voluptates, quia alius alio sit ingenio, aut habitu, vel affectione præditus: non tamen hinc efficias, quin voluptas ab omnibus expetatur. Nam tametsi non eandem voluptatem, tamen omnes persequuntur, alius aliam, quin immo & eandem, non quam ipsi vel arbitrentur, vel fortasse dicturi sint, sed eandem tamen. Nam multos videas, qui arbitrentur, voluptates corporis se persequi, aut interrogati idem dicerent, qui tamen reuera omnes ad vnam eandemque voluptatem contendunt, veram nempe, quæ est in actione mentis seu contemplatione: ad quam persequendam omnes natura & diuinitus quodammodo sumus facti, quisque diuini quid in se continet, quo ad perfectissimam illam mentis voluptatem, et si ipse aliam se putet persequi voluptatem, rapiatur. Omnes igitur voluptatem persequuntur, quod ad genus, id est, ut actionem non impeditam & suauem, non eandem tamen: alius enim aliam; imo & eandem, ne quidem quam ipsi vel putent, vel dicturi sint, (corporis namque voluptatem, ut quam solam norit vulgo, quia vsitatissima & ad quam plerique sunt procliuēs, quare & sola fere vulgo dicatur voluptas, hanc igitur dicturi sint & existiment se persequi) non igitur quam ipsi dicturi sint, sed ad quam diuinitus sunt propensi, ut modo explicatum. Obseruandum autem & hoc, voluptatem corporis solam fere vulgo voluptatem haberi & dici, & vt eleganter Aristoteles solam velut nominis huius hæreditatem habere, [creuisse, cernere hæreditatem, pro acquirere dicunt Iureconsulti apud Ciceronem aliquoties] & cur: nempe quia

Q9 4

fit

fit frequentissima, eaque etiam de causa vulgo notior. Corporis demum voluptates innumerabiles, & alius aliam expetit; illi, quia non norunt aliam, responderunt semper de corporis voluptatibus. Verum Aristoteles dicit esse aliam, videlicet contemplationem mentis, quæ est actio quædam non impedita, hanc expeti ab omnibus.

Φανερόν ὅτι καὶ ὄν.] Hæc ad prius membrum huius capituli, quo voluptatem bonum esse, refero. Nam & hic duo præterea argumenta ei rei confirmandæ ab absurdo ducta adferuntur. Prius est, quia nisi bonum sit voluptas, efficeretur, beatum non vivere iucunde. At hoc absurdum. Nam & modo & supra libro primo, capite nono, dictum, beatos summa in voluptate esse. Ergo & illud. Ratio connexi, quia voluptas si non est bonum, certe beato ea non erit opus. Nam quæ non bona, ea sibi beatus adiungere & acquirere negligit, ipse optimus. Quare si beato non aderit voluptas, iucunde certe non viuet.

ἀλλὰ ἐ λυπηρός.] Imo, inquit, etiam moleste seu cum molestia viuet beatus, quasi diceret, non tantum in voluptatibus nullis erit beatus, sed hoc amplius etiam in molestiis. Hoc igitur alterum est argumentum, cuius formula:

*Si voluptas non est bonum.
Ergo beatus erit in molestiis.
At hoc absurdissimum,
Ergo & illud.*

Ratio connexi, nam si voluptas neque bonum est, vt hic supponit, neque malum, vt supra docuimus. Ergo nec dolor, qui si malus non est, nil vetat, quin beato adesse possit. Poterit igitur in dolore esse beatus, quod est absurdissimum.

ἔδει δὲ ἡδίστων.] Quod modo in priorè argumento dicto de beato, id hic iteratur de viro bono, huius vitam non fore iucundam, nisi si & actiones eius item sint iucundæ, &c.

CAPVT XIV.

COMMENTARI.

Περὶ δὲ τῆς σαρκικῆς.] Quod supra cap. 12. dictum voluptates esse, & quæ plane ac per se sint expetendæ, vt honestæ, & quæ non item, vt corporis, & eæ, in quibus intemperans: id

hoc

hoc capite etiam pertactat. De veris quidem seu honestis pauca extremo capite: de alteris hæc duo potissimum: Primum, cur & quemadmodum & hæc bonæ dici possint, & expetendæ: deinde, cur vulgo magis, quam veræ expetantur.

ἰπιστευόμενον τοῖς λέγειν.] Existimat Petrus Victorius libro 21. variarum lect. cap. 8. [vir doctissimus Italorum omnium] Aristotelem hic refellere opinionem eorum, qui nullam corporis voluptatem expetendam dicerent: non recte: neque enim verbum τοῖς λέγειν ad alios referendum est, argumentum sit verbum ἰπιστευόμενον, quod perspicue ad Aristotelem pertinet, vt sæpe alias οὐκ ἴσταν, supr. lib. 1. cap. 8. in initio, & sæpe alias. Itaque ἰπιστευόμενον, id est, amplius exquirendum, disputandum [non dicit οὐκ ἴσταν, quia supra iam dixerat hac de re] τοῖς λέγειν, scilicet nobis qui dicimus [nobis dicentibus] scilicet supr. cap. 12. in initio. Docet autem hic initio, corporis quoque voluptates cur & quomodo expetendæ aut bonæ dici debeant & possint. Cur debeant? hanc affert rationem, quia dolores corporis sint in malis. Formula:

*Contrariorum alterum si est malum: alterum certe vel est bonum, vel certe non malum.
At qui dolor, cui contraria est voluptas, est in malis.
Ergo voluptas corporis non est in malis.*

Quomodo igitur, inquit aliquis, bona, hæc voluptas dici poterit? Duos affert modos Aristoteles, alterum his verbis, ἡ ἀναγκαῖα ἢ ἀναγκάϊα: nimirum, qua ratione non malum dicitur etiam bonum, eadem & hæc corporis voluptas, necessaria tamen (qua de re distinctum supra cap. 4.) [Sunt quædam voluptates corporis necessariae, cum bibo, comedo tantum, quantum necessitas naturæ postulat; cum ultra naturæ desideria me repleo, & exquisitos cibos quæro, hæc sunt non necessaria & superuacanea, & sunt in malis.] bona dici poterit. Quod enim non malum, quia remotum à malo, huius remotionis seu orbationis ratione, bonum quoque dici solet, non tamen proprie. Nam vere bonum non est orbatione mali, sed contra potius malum orbatione seu priuatione boni. Alter modus his verbis, ἢ μέγιστον τῶν, quo non omni ex parte, sed sine quadam, [quod Græci μέγιστον τῶν, nos Latine sine quadam] seu aliquatenus sint bonæ, nempe quia omnes aliquatenus hæc expetant. Finis autem est, quatenus ratio præscribit & naturæ desiderium, quod si non teneatur & obseruetur,

Qq s. statim

statim desinunt esse bonæ. Hactenus igitur erunt bonæ, quæ se continebunt intra naturæ terminos. Sciendum namque, voluptates has corporis partim esse modicas, partim immoderatas: cuius rei hæc est causa, quod bonorum corporis & modus & immoderatio quædam seu nimium esse possit. Formula:

Quorum habituum seu motionum, eius quod melius seu boni est aliquid nimium, erit & voluptatis eorundem habituum.

Atqui bonorum corporis est nimium quoddam.

Ergo & voluptatis corporis nimium quoddam erit, id est, nimia & immodicæ, vt & modicæ, corporis voluptates reperientur.

Quæ in re longissime distant ab animi voluptatibus, quarum nullum est nimium.

Propositio explicata supra cap. 12. in principio. [voluptates imitantur habitus.] Assumptio per se item est plana: nam omnibus est notū, bona corporis infinite excrefcere, vt & diuitias, vnde bona corporis alia aliis meliora, maiora & numerosiora. Iam vero vulgo dici non solet improbus, qui corporis voluptates expetat necessarias, sed qui nimias. Quare & hæc sine eadem dici quoque poterunt bonæ, extra eam finem non item.

ἐπιτιμία δ' ἐστὶν ἡμῶν.] De voluptate corporis modo dictum, eius esse nimium, & hoc duntaxat fugiendum: hic de dolore, in quo, inquit, se contra res habet. Eius namque non spectari nimium, eumque non nimium duntaxat, seu grauissimum, sed omnem esse fugiendum ac malum. Cur ergo, inquit aliquis, voluptas quoque non omnis est expetenda, sed modica duntaxat, contra naturam contrariorum? Respondendum ex Aristotele, & γὰρ ἐστὶ, &c. hic non esse contraria: nam dolor voluptatis nimio non est contrarius: dolor enim, qua dolor, voluptati, qua voluptas, est contrarius, non qua nimia est voluptas, non, inquam, habita ratione nimii aut magnitudinis: dolor igitur omnis est fugiendus, voluptas vero expetenda, non omnis, neque enim nimia, sed modica & necessaria. Dolor quoque nimia voluptati, nempe qua nimia, non est contrarius, proprie scilicet & per se: alioqui ratione voluptatem persequentis, vt est intemperans, etiam nimiam, poterit esse contrarius. Intemperans namque immodera-

deratas voluptates etiam expetit, tanquam contrarias dolori expellendo. Quæ de re infra. Locus hic valde est obscurus: tota enim questio in eo, quod cum dolor omnis fugiendus, cur non voluptas omnis expetenda? Respondet Arist. nullam hic esse contrarietatem, propterea quod hic agatur de nimio, & ratione magnitudinis non expetenda, si distinguas voluptatem, quædam esse necessarias, quædam non, & sic argumenteris: Omnis dolor fugiendus; Ergo etiã quædam nimia voluptates sunt expetendæ, tamen, inquit Aristoteles, non ipsum nimium voluptatis, sed ratione eius, qui expetit, incipit illud nimium etiã contrarium esse dolori. Intemperantes nimias voluptates persequuntur, quia dicunt eas dolori contrarias, tanquam clauum clauo, magnis voluptatibus magnos expellunt dolores. Fit igitur, vt aliquo modo videatur nimium voluptatis contrarium dolori.

ἐπιτιμία δ' ἐστὶν ἡμῶν.] De voluptatibus corporis, cur & quatenus sunt expetendæ aut fugiendæ, in bonis aut malis numerandæ, earum deniq; esse nimium, adhuc est explicatum. Nunc de iisdem, cur eas, etsi non veras, & animi voluptatibus longe deteriores & minores, plærique tamen acrius & vehementius persequantur. Quod priusquam explicet, præceptum affert methodicū quoddam peregregium. In rerum explicationib; non tantum quid verum, sed falsi quoq; causam & fontē aperiri dū: huius præcepti vtilitatē hanc ait esse maximā, q̄ sua vero fides confirmetur magis, falso nō tantū reprehensio, sed origine ipsa erroris & fonte quoq; patefacto. Hinc valet ad fidē, quādo aliquid explicamus, quando veritatē explicauimus, si hoc addamus, hæc est veritas ipsa; sed ego velut corollarii loco afferā tibi, quæ res in errorē te adduxerit, fontem tibi aperiam: hoc sapientissime in omnib; disputationib; accidit, & magis meretur fidē apud eos, quibus aliquid persuaderi velimus. Aurū igitur præceptum. Itaq; & Arist. hoc loco, postquā docuit, errare vulgus, qui voluptates corporis magis putent expetendas quam animi, causas quoq; eius erroris aperire voluit. Cum n. plurimū refert hanc opinionē hominib; plærisq; à natura pene insitā exurere, & alteram inurere: tum per est difficile, quia, vt dixi, natura ferre nobis sit insita. A pueris namque statim voluptates corporis degustare incipimus, animi, non nisi longo post intervallo, & alioqui plærique à labore, inquit Terentius, proclisumus ad libidinem. Duas igitur huius erroris causas affert, duas

duas item alias doctissimus Nobilius *lib. 2. de voluptate*. quas brevitatis causa pratermittam. Aristotelis prior causa hæc est, cur, inquam, voluptates corporis avidissime omnes persequantur, quia his velut extrudatur dolor, quem omnes manibus pedibusque à se depellere student: atque hoc optime fit per istas voluptates corporis, qui dolor si fuerit acrior, etiam acrioribus opus esse voluptatibus. Eas igitur persequuntur acriores, atque adeo omnes corporis voluptates, non acriores tantum, tanquam medicinæ gratia. Ut enim medicina morbus: ita voluptatibus dolor, tanquam clavius clauo pellitur; fames cibo, sitis potu, Venere alia desideria.

σφοδρῶς ἰσχυρόνται.] Obscurior locus, cuius tamen hæc fere affertur sententia, quia dolores, si sunt graues, grauius quoque euicendi sunt voluptatibus, tanquam medicina, utpote dolori contrariis: ea re magnas ab omnibus voluptates expeti. Verum mihi non probatur hæc sententia, sed non habeo meliorem, videtur mihi latere mendum, est mirabilis Aristoteles in parenthesibus, multa interiecit, & ob id fit difficilimus.

ἡ ἀσπαράγος.] Quia modo dictum, voluptates corporis esse dolorum tanquam medicinam: huius verbi medicinæ occasione arrepta, interiecit Aristoteles, eas non esse in bonis, sed hoc supra explicatum *capite duodecimo*, vbi & de hoc loco, tum, quia sunt medicinæ, tum, quia pendunt ex malis naturis.

Ἐὖχον βέλπον.] Melius est, inquit, habere, quam fieri, id est, melius est non esurire, nullaque re egere, quam satari & expleri. Quod quia accidit voluptatibus corporis, quas expletiones quosdam esse supra docuimus: ea re voluptates hæ non optima censenda sunt, atque adeo non bonæ, nisi ex euentu.

ἐπὶ δὲ ἀκρόνται Διότι.] Altera est ratio, quia cum ipsæ sint magnæ, tum qui eas experunt & persequuntur, alias præterea nullas habent, quibus se oblectent. Hac igitur de causa quoque fit, ut eas tam acriter persequantur, adeo quidem, ut nonnulli vitro etiam sibi earum velut sitim faciant, & cupiditatem quaerant, quemadmodum cibo expleti interdum acriora quædam appetunt, quibus cupiditas vescendi rursus excitetur. Quia tamen nullas ibi alias habent aut norint voluptates, non nimis reprehendendi fuerint, si innoxias persequantur saltem: nam si noxias & pernitiosas, id certe & malum & accusabile est. At, inquiet aliquis, etsi aliæ ipsis non suppetunt voluptates, non id tamen

tamen satis causæ ipsis videatur, cur has tam acriter persequi debeant, cum satis ipsis esse deberet, si modo nullo sint in dolore, si medio, qui dicitur, in statu consistere ipsis liceat, qui indolentia seu ἀλυπία, & hic ab Aristotele τὸ μὴδύτερον, ut à Platone ἀδύνατον dicitur? Respondet Aristoteles, & hunc vitæ statum medium, plerisque etiam molestum esse tribus fere de causis, Διότι φύσιν, δι' αἰσθησιν, Διότι κατῶσιν. Primum namque, ut nullo alioquin perspicuo in dolore esse videamur, dum in hoc medio sumus statu, semper tamen subest aliqua molestia & labor. Animal namque semper laborat, & aliqua ex parte fatigatur, quod vel ex sensibus perspicuum fit, quorum munera dolore non vacare, scribunt Physici, ipsum, inquam, cernere & audire non vacat dolore, ut est apud Aristotelem *lib. 2. de Anima*, quos labores & Hippocrates *lib. 2. de Diata*, κατὰ φύσιν vocat, ut hic Aristoteles Διότι φύσιν: natura igitur ipsa medium hic status, labore & molestia non vacat. Et hæc communis est causa omnium hominum, etiam animantium. Dux alteræ sunt singulares [prima enim est communis] & propria, quarum prior est incrementum corporis, quæ adolescentium est propria: hos enim corporis incrementum stimulat & vrit, adeo quidem, ut corpora eorum æstuent commotis humoribus, spiritibus & calore, non secus atque ebrii vaporibus concuti solent. Huc accedit, quod ipsa per se adolescentia sit iucunda, ut tristis senectus: non mirum igitur adolescentem ad has corporis voluptates esse propensiores, sed eo est præclarior iis resistere. Altera causa est corporis constitutio seu κατῶσις, [complexio vulgo] quæ est Melancholicorum. Ea namque horum est constitutio corporis, ut semper voluptatibus, tanquam medicamentis opus habeant, utpote quorum acriores sint humores, quibus eo corpora vri & morderi nunquam desinant, & qui in continuis fere iisque acerrimis versentur plærumque cupiditatibus, & appetitionibus, de quibus supra *cap. 7. in fin.* *cap. 10* Quare cum omnes homines, tum adolescentem, præsertim & Melancholici etiam in medio statu quaerunt voluptates, quibus eos naturæ, ætatis, κατῶσις labores & molestias, aut leniant, aut tollant.

ἢ τὴν ἐναντίαν ἡ.] Hoc ad priorem rationem pertinet, qua dictum, voluptates corporis dolorum esse velut medicinam, siue ea voluptas, inquit hoc loco, sit contraria, quod supra explicatum, siue qualiscunque, id est, etiam non contraria, modo vehemens:

heimens: nam voluptas est illa quidem omni dolosi contraria genere, non tamen specie: verbi gratia, dolori animi voluptas corporis specie tenus non est contraria. Sic iratum ex contumelia, qui dolor est animi, saepe placari videas Musica, quæ aurium est voluptas.

ἡ δὲ ἄλλ' ἰσχυρὰ ἀπὸ λυγροῦ.] Hæc ad Melancholicos duntaxat vulgo referuntur, quos, quia actionibus cupiditatibus impellantur, intemperantiores & deteriores ceteris hic dicit Arist. Mihi, vt priora, ita & hæc verba generalius accipiendâ videntur, nimirum, homines fieri pluresq; intemperantes & malos, ex eo, quod tam acriter voluptates corporis persequendas sibi existimant, & persequant. Deniq; videntur mihi hæc generalia omnino: videmus n. plerosq; melancholicos remotos ab intemperantia.

εἴ δ' αὖθις λυγρῶς.] Hac velut altera huius capitis parte, postquam priore de voluptatibus corporis, iam de iis, quæ animi, quas hic vocat absque molestia, quod supra explicatum capite duodecimo. De iis hoc primum; earum nullum esse nimium, cuius rei hæc est ratio, quia bonorum, ex quibus manant, nullum item sit nimium, nempe virtutum. Itaq; vt in virtute nullum reperitur, quod de gratitudine commemorat Cicero in *Planciâna*, [elegans locus ad hunc Arist. explicandum, sicut Aristotelis ad Ciceronis.] quæ quo magis crescit, eo est perfectior & laudabilior, ita nec in voluptate, quæ ex virtute aut scientia oritur. Quare & ab omni periculo vacui sumus, ne magis quam oporteat vñibus harum voluptatum gaudeamus, quod contra vsuuenire in voluptatibus corporis supra hoc capite euentum. Alterum, eas capi ex rebus natura iucundis, non ex euentu, quod supra explicatum *cap. 12.* vt & hæc verba, λέγω ἡ ἡμετέρας συμπεριεσθῆναι, &c.

ὅτι ἡ συμπαρῆται.] Et hoc obscurius: Cuius tamen hæc mihi videtur sententia: Dicitur modo, ea, quæ curationis causa adhibentur, ex euentu esse iucunda. At inquiet aliquis, imo ne iucunda quidem videntur, vt pote vbi nulla sublit actio, sed perceptio potius: nam qui curatur, non tam agit, quam perpetitur. Respondet Aristoteles, etiam in eo, qui curatur, & actionem quandam subesse, non quidem eius, quæ citatur & laborat partis, sed quæ reliqua subest sanæ partis, & hoc est, quod ait, τὸ συμπαρῆται ὁ ἰσχυρῶς, &c. pars autem hæc sana, sensus ipse esse videtur, voluptatem percipiens, sensus autem est actio quædam & ὁ ἰσχυρῶς.

φύσις.

φύσις δ' ἰδέσθαι.] Et hoc supra *cap. 12.* explicatum.

ὅτι αἰεὶ δ' ἰδέσθαι.] Quia modo dictum, quædam natura esse iucunda: constat autem ea, quæ natura, esse vniufmodi & perpetua; videri poterat, iucunda hæc natura semper esse eadē. Adiungit igitur Arist. nihil esse quod idem semper sit iucundū, hominibus. quidē. Rationē reddit, quia hominū natura nō simplex sit & vniufmodi, sed duab. ex rebus mixta & tēperata, animo & corpore, quorū altero tandē et homines corrūpantur & intereant. Quare cū ex duabus his rebus & naturis constat homo: mirū nō est, nō eandē semper illi permanere voluptatē, non vna eademq; illi esse iucunda, quin potius, q̄ vni iucundū, id alteri sæpe est molestū; vt contēplatio menti est iucunda, eiusq; natura: consentanea, sensibus, maxime phantasiz hæc te laboranti, non item. Sic cibi sumptio famelico quidem est iucunda, saturo molesta. Quod si autem hæc duæ partes vtraq; ex æquo voluptate capiat, iam fiet, vt homo neq; doleat, neq; voluptate perfundatur. Nam quantum quæq; pars ex sua voluptate gaudet, tantum ex diuersa rursum dolet, ita vt neque vere doleat, neque gaudeat homo, & hoc est, quod ait, ὅταν δ' ἰστέλλῃ, scilicet vtraque hominis pars, æqualiter agat, gaudeat vel doleat. Denique sunt duo, alter alterum læsit, tu me, ego te, quia tu me læsisti, ego dolorem capio, quia ego te, voluptatem capio: ita est quasi quoddam æquilibrium, & homo non vere dolet, neque vere gaudet: quando animus gaudet, corpus dolore afficitur, tum plane homo non dicitur proprie gaudere nec dolere. Si singulas partes species ratione animi gaudet homo: verbi gratia: Pothonius, qui laborabat articuli morbo, podagra, tamen disputabat, ex disputatione illa voluptatem capiebat, ex morbo dolorem. Sic neque dicendus est homo proprie gaudere, neque dolere.

ἵπαι εἰ τὸ ἢ φύσις.] Est quasi antithesis eius, quod modo dictum, hominis nullam esse simplicem voluptatē, & vniufmodi, quia neq; naturam. Nam, inquit, si natura eius sit simplex, certe & actio eius semper sit eadem, eaq; iucundissima: naturam namq; actio quæq; suam imitatur, & proinde & voluptas.

διὸ οὐ θὴς αἰεὶ.] Deum vna & simplice frui voluptate, à contrario docet, vt cuius natura sit simplex & vniufmodi, ea est ex Aristotelis sententia contēplatio, si quidem & hæc eius est actio, qua de re *infra lib. 10. capite octauo.* At, inquiet aliquis, Dei nulla est actio, vt pote immobilis, teste Aristotele *libro 12.*

Meta-

Metaphys. & in quiete constituti; quies autem actioni contraria videtur. Si nihil agit. Ergo nulla eius est voluptas. Respondit Arist. actionem non tantum esse motionis, sed etiam quietis, quod cernere licet in contemplatione, quæ certe est actio seu *ἐνέργεια*, sine motu tamen, quin imo, voluptas quietis ea, quæ in motu multo est præstantior, atque adeo magis est in quiete, quam in motu, vera & liquida, non inchoata, quod supra explicatum contra Platonem.

μετὰ τὴν ἵππικὴν.] Redit ad humanas voluptates, quas non esse vniuersi modi, ex natura docuit. Nunc adiungit quasi alteram huius rei causam, quod homo natura non sit bonus, & opus habeat mutatione, utpote non bonus. Nam mali argumentum est esse inconstantem & mutabilem. Quare cum homini mutatio sit iucundissima, ut ait Euripides in *Oreste* eleganter, id totum eius naturæ prauitati est ascribendum. Ad summam igitur, Homini voluptates, quia eius natura neque est simplex, neque bona, non sunt vniuersi modi, & perpetuæ seu mutabiles. Contra fit in Deo Opt. Max. & in cælestibus animis, ut quorum natura sit simplicissima & optima. Ex quibus perspicuum est, humanas voluptates, cælestium & diuinarum vix umbram aut simulachrum esse. Et sic intelligenda, quæ sæpe canunt Poetæ, Sophocles in *Trachiniis*, de voluptatum humanarum inconstantia & breuitate, atque adeo impuritate, &c.

FINIS LIBRI VII.

LIBER

LIBER VIII.

ARGUMENTVM.

DVobus his libris 8. & 9. de Amicitia accuratissime explicatur. In 8. quidem de vi & natura, atque partibus: in 9. de Diremptione, & de iis, quæ cum Amicitia cognationem quandam habeant.

Afferuntur & in utroque quæstiones aliquot, maxime in 9. De Amicitia videndi sunt præterea Plato in *Lyfide*, & in *Symposio* seu de amore. Cic. in *Lælio*. *Plutarchus* in *Commentario* de discrimine amici & adulatoris. & in *ἑὶ πολυφιλίας*, in amatoriis narrationibus, & in *Erotico* denique, *Erasmus* etiam in colloquio de Amicitia.

CAPVT I.

COMMENTARIÏ.

DVo sunt huius capitis pætes, quorum priore, cur in his libris de Amicitia explicetur, vbi & de Amicitia fructibus & oportunitatibus [utilitatibus vulgo] altero controuersia de Amicitia exponuntur.

Μετὰ τὴν αἰτῆν ἑὶ.] Dûas (non sex, ut vulgo Interpretes,) affert rationes, cur in his libris de Amicitia sit disserendum; & cur Politico agendum de Amicitia. Prior hæc est, quia amicitia vel sit virtus, vel certe cum virtute, id est, vel certe quæ nulla absque virtute vera esse possit, quæ, ut inquit Cic. in *Lælio*, ex virtute manet & contineatur. Formula:

De virtutibus hic explicatur.

Amicitia est virtus, vel, &c.

Ergo & ea hic explicanda.

De assumptione, quæ amicitia cum virtute sit cognatio, explicabitur infra. [In *Magn.* expresse nominat amicitiam virtutem, hic non item.]

ἢ ἢ ἀναγκαῖον.] Altera est ratio, quia amicitia ad vitam maxime sit necessaria. Formula:

Rr

Qua

Qua ad vitam humanam pertinent, ea hic sunt explicanda, ut ubi tota Philosophia humana plenissime explicatur, id est, Politica, qua de re (supr. lib. i. sapius.

Atqui amicitia vel maxime ad vitam humanam est utilis.

Ergo hic explicanda.

Assumptio copiose explicatur ab Aristotele: qua re non animaduersa, Interpretes assumptionis confirmationes nouas putarunt esse rationes.

αὐτὸ ὃ φιλῶν.] Docet igitur, amicitiam necessariam esse priuatim & publice: publice εἰς τὰς κοινὰς πόλεις; priuatim quidem, tam diuitibus, quam tenuibus, adolescentibus quam senibus, uiris denique ipsis, tam domi, quam foris, etiam beluis, id est, tam hominibus quam beluis.

ἔχων τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ.] Ait etiam omnibus bonis affluenti necessariam & optabilem tamen esse amicitiam. Qua de re infra tamen, an beato opus sit amicis. Similis est locus apud Cic. lib. i. *Offic. extremo*, ubi comparat theoreticas cum practicis scientiis & virtutibus. Dicit enim Cicero, & praefert practicas ex sententia Dicæarchi: fuit enim magna disputatio inter Theophrastum & Dicæarchum; utra uita praestantior, practici, an theoretici. Dicit ibi Cic. *Et si quis in omnibus scientiis uersetur: tamen si in solitudine constitutus, non habeat cum quo conferat suas praclaras sententias, certe uita huic dura videbitur.*

ὃ ὃ φιλοῦται.] Diuitibus necessariam esse amicitiam (sub his & honoribus, & opibus seu imperiis florentes complectamur) ostendit duabus rationibus, tum quia alioqui nullus penae huius *δυστυχίας*, id est, copiae bonorum aut opum affluentiae futurus sit usus, sublata beneficentia, quae amicitiae est *ὀφείζοντα* seu usus, [Latine usum *ὀφείζον*. Ergo si tollis amicitiam, tollis & beneficentiam, hoc est, aliis non posses benefacere, aliis aliquid largiri. Si tollis beneficentiam, ad quem finem tua bona habebis. Ut iis itaque bene utaris, opus est amicis.] praefertim quae beneficentia maxime fit aduersus amicos. Formula:

Vbi non est beneficentia, ibi bonorum fortuna fructus perit.

At ubi nulli amici, ibi nec beneficentia, ut qua sit aduersus amicos potissimum: nam iis solemus benefacere, hoc est, quod docuit Iuriconsulti nemini quicquam legato in testamento, nisi sit is amicus. Amicitia gradus multi.

multi. Inter ciues est quadam etiam amicitia politica, generaliter accipiend.

Ergo ubi non sunt amici, ibi & bonorum fortuna fructus perit.

Tum quia absq; amitorum praesidio eadem illa fortuna bona seruari vix possint, magna praesertim: nam, ut eleganter Arist. *ὅσα ὃ πλείονα*, quo eo maiora; eo maiori periculo obnoxia, eo plures iis insidiantur: cuius possessio, inquit Cic. lib. 6. *Paradox.* quo maior est, eo plus requirit ad se tuendam.

ὃ πενία ὃ κτ.] Hic de tenuibus & calamitosis; quibus necessariam esse amicitiam, omnibus est notum, qui paupertati, exilio, & id genus calamitatibus, maximum in amicis praesidium positum, eamque esse tanquam perfugium & asylum quoddam existiment, qua de re infra latius.

ὃ νέος ὃ πρῶτος.] Adhuc de fortuna & casu; nunc & omni aetate uilem esse amicitiam docet. Adolescentibus quidem, ne peccent, adiuantibus utique ope, consilio, amicis. [Sic loquuntur Iuriconsulti, ope, consilio breuissime.] Senibus autem, qui propter imbecillitatem corporis se & sua curate, resq; obire nequeant, ad obsequia & rerum administrationem seu curationem, & quasi subsidium. Viris denique, seu iis, qui constante aetate (quos Graeci *ὃ ἀκμή* vocant) ad res praecelaras gerendas & contemplandas, ad omnem deniq; honestam actionem, tam in agendo, quam contemplando. In contemplationibus quantū adiuuet *συζήσεις* seu studiorū cum amicis communicatio, etiā proverbio est notū ex Euripide. Ad alias res agendas, quantum adiumenti adferat, fidus amicus aut socius, exemplo sit Diomedes, qui nocte speculātū iturus Troiam & castra Troiana, sociū sibi adiungi voluit: nā vt est apud Homer. *Iliad. x. πῶρ τὸ δὲ ἐξ ἰχθυῶν*: qui versiculus in proverbium abiit, quo & Cic. in *Epist. ad Varro nem* & *Attic. lib. 9.* est usus.

ὄρα δὲ ὃν παρὰ τὸν.] Quam late pateat vis amicitiae, etiam beluarum exemplo docet: nam & in his, ut auiibus quibusdam inter se, turturebus, columbis; aliisq; animantibus, &c. (de quibus videatur Erasmus in colloquio *de amicitia*.) maxime eiusdem generis inter se esse amicitiam. Sed hanc esse naturalem; seu naturam insitam, quae & est parētum erga liberos: atq; adeo magis elucet in hominibus, quos praeterea & vulgo *φιλοφρόνες* Graeci vocant. Ceterum haec amicitia naturalis non tam est amicitia quam amor, de quo discrimine infra latius.

ἰδιαι δ' αὖ πῶς κτ.] Hic amplius ostendit vsum amicitia, nempe in aberrationibus à via & peregrinationibus. Nam in his, dum alter alterum in viam reducit, vel egentia necessaria subministrat, satis est argumenti, magnum inter homines vsum esse amicitia. His tamen verbis hoc directe videtur agere Arist. vt ostendat, non tam amicitia vsum, quam esse quandam inter homines amicitiam, & naturæ quasi cognationem: & vt eleganter Papiianus Ictus in l. *seruus ea lege. D. de seruis export.* & Cic. lib. 3. *Offic.*

ἕτοιμα δ' κτ. [C.] Adhuc priuatim, nunc publice quam sit utilis & necessaria amicitia, exponit: nam amicitia ciuitates omnes contineri. Cui rei argumento est, quod legum scriptores hoc vel maxime student, vt ciues inter se sint amici, aut certe concordet, vt sit in ciuitate concordia. At hæc amicitia est pene gemina & similima. Qua de re infra *Libro nono*, adeo quidem concordia student legum scriptores, vt magis in ea elaborent, quam in iustitia ipsa, propterea quod iustitia vix opus videatur, quibus inter se est concordia & amicitia. Hac tamen etiam, inter quos est iustitia, nihilominus sit opus. Inter amicos namque, quia nulla existunt iniuriæ, nulla quoque cernitur iustitia, vt nec inter Deos, inquit Aristoteles *libro decimo*. Inter eos autem, apud quos est iustitia, nisi assistet & concordia, certe vna consistere nequeunt. Alterum argumentum; concordia ciuitates contineri, in eo est positum, quod dissensionibus seu discordiis & seditionibus omnes funditus euertantur. Cicero in *Lelio*: *Id si minus intelligatur, quanta vis amicitia concordiaque sit, ex dissensionibus. atque ex discordiis percipi potest: qua enim domus tam stabilis, qua tam firma ciuitas est, qua non odiis atque dissidiis funditus possit euerri, &c.* Vtilissima igitur, & maxime ciuitatibus necessaria est amicitia seu concordia. Qua de re præclarus est locus apud Xenoph. lib. *ἑπιμνησκον δὲ μάλιστα [discipulorum & factorum Socratis] ἀπαμύλι κτ.*, &c. vbi Xenophon commemorat, nullam fere Græciæ ciuitatem esse, quæ non complexa fuerit caput de concordia in solentia ciuium iureiurando, quod pertinet ad prius argumentum de studio legum scriptorum. Pollux lib. 8. *Formularum* Politicam iurifurandi ciuitatis Atheniensis adducit.

ἔμῳ δ' αὖ καὶ κτ.] Adhuc docuit, amicitiam vitæ humanæ plane esse necessariam: quod idem pulcherrime Cic. eodem modo in *Lelio*: *Tales igitur inter viros amicitia tantis oportunitatibus*

uitates habet, quantas vix queo dicere. Principio [nemo, inquit Aristoteles, viuere sine eo velit] cui potest esse vita vitalis, &c. Sic enim legendum puto, non qui potest esse, &c. manauit vitium ex eo, quod olim *cui* scriberent, *qui*, [cui & qui eodem modo scribebant. Paruus ille libellus *Lalius* scateat mendis plurimis.] Adhuc igitur eam esse vitæ necessariam ostendit: hic adiungit esse & honestam, & rem præclaram, tum quia sit laudabilis. Laudari namque & vulgo solent, qui Græce dicuntur *πολύφιλοι* & *πολυφιλία*. Qui namque nulli est inimicus, omnibus charus, prædicari vulgo solet, tum quia eodem viros bonos quidam vulgo dicunt, quos amicos, quos in amicitia constantes & candidos. Ergo, quia amicitia est laudabilis, & viri boni, etiam res est honesta & præclara.

κτ. πῶν δικαίων.] Ait ex iuris generibus summum & optimum maxime ad amicitiam pertinere, in eo maxime cerni amicitiam, id est, ius politicum seu ciuile, vt supra dictum *lib. 5. ca. 6.* Huius rei ratio hæc esse videtur, quod maxime id sit æquabile, sed hac de re infra latius *cap. 9. & sequentibus*. hoc autem eo pertinet, vt cernatur, magnum etiam in ciuitatibus & rebus politicis amicitia esse vsum.

τῶς δὲ φιλοφίλους.] Sic habent plerique libri: Græci *φιλοφίλους* vocant, qui suos amicos non ficte sed vere amant, sincere & candidos amicos, de quibus & infra *cap. 7.* In aliis libris, nempe in editione Turnebi, & vt in veteri translatione, est *πολυφίλους*, vt & mox *πολυφιλία*, quomodo & nos explicabimus. De *πολυφιλία* item infra *lib. 9.*

ἄλλο μὲν εἴη τετακτῶν.] Altera huius capitis parte afferuntur quædam de amicitia eo tempore vitæ cōtrouersia seu quæstiones, quas ipsas & Plato in *Lyside* diligenter explicat. Prior quæstio est de amicitia natura seu definitione & origine seu causa, [eodem pertinent hæc omnia:] altera de eius partibus. De priore variæ fuerunt veterum sententia. Alii namque amicitiam similitudinem quandam, alii dissimilitudinem esse dicebant: nam eos inter se amicos fieri, quos inter similitudo quædam sit, quorum sententia proverbiis aliquot confirmetur. Duo hic affert Aristoteles: alterum ex Homer. *lib. 9. Odyss.* *τῶν ὁμοίων φασιν*, &c. *Similem Deus ducit ad similem.* alterum, *κρλοιδόν, Graculus assidet graculo: Similes habent labra laetucæ,* de quo Erasmus, qui & alia affert: *Æqualitas amicitia parens*

mater: Simile expetit simile. & apud Ciceronem: *Pares cum paribus.* Hinc videre licet adolefcentes cum adolefcentibus, improbos cum improbis habere consuetudinem. Alii item suam sententiam prouerbis confirmare sunt soliti, vt versiculo Hesiodi, quem & supra *lib. 2. & in Rhetor.* affert; *Figulum inuidere figulo*, quasi dicerent, inter similes aut pares potius inimicitiam esse, quam amicitiam, inter impares amicitiam. Sic inquit Plato, *Pauper diuiti est inimicus, imbecillus forti, infirmus medico.*

ἡ αἰὲν αὐτῶν ἑστάν.] Eisdem sententias suam quisq; confirmare nitetur, etiam Physicis argumētis, Aridā namq; terram expetere imbrem. Inane, inquit Plato, expletionem: frigidum calorem, & contra, vt præclare Euripides, cuius versum (quos integros & multos affert Athenæus) fragmenta quædam hic Arist. attulit: nam verbum ἑρρωθεῖσαν non est Euripidis sed Aristotelis, ab eo breuitati studente interiectum, loco integri Senarii & dimidiati, quibus tamen Poeta nihil aliud exprimere voluerit, quam quod Arist. hoc vno verbo. Sic enim Poeta, ἄρῃν ἰδρῶν ἄμερε, &c. Ex Physicarum igitur rerum simili natura, quas contraria inter se expetere aut dissimilia viderent, concludebant alteri, amicitiam quoque esse inter dissimiles. Heraclitus quoque Physicus in ea fuit sententia de rebus physicis, atq; adeo omnibus, eas gigni ex quadam principiorum discordia, quæ res inter se inimicæ tandem conueniant: pulchra quodammodo harmonia, atq; ita gignantur. Dicebat igitur Heraclitus τὸ ἀνίηεν, id est, τὸ ὀναντιον seu contrarium, [ille vsus obsecutissimus verbis in poemate de rerum natura, vt & Lucretius.] συμπίερον, id est, concurrens & conuascens esse rerum omnium principium: hinc, inquam, res fieri, si ea, quæ suapte natura sint contraria, connectantur & coalescant: hanc esse tanquam rerum harmoniam, vt ex graui & acuto constat. Quod ipsum de Heraclito commemorat & Plato in *Symposio*. Priorum autem sententia, & ipsa Physicorum auctoritate quorundam confirmari solet: nam cum alii, nempe Hesiodus & Parmenides Philosophus, teste Arist. *lib. 1. Metaphys.* tum Empedocles potissimum rerum principium, non discordiam, vt Heraclitus, sed amicitiam potius, seu concordiam constituebant. Empedocles namq; omnium rerum originem, amicitie seu φιλιæ, interitum *νεκρῆ* seu ἐξοδῆ: contentioni, liti seu inimicitie & discordie attribuebant. Aristoteles in *Metaphys. libr. 2. de ortu*

ἑστάν.

ἑστάν.] Arist. hanc disputationem, vt Physicæ magis propriam, quam Politicæ (qua in re Platonem notat in *Lyside*.) aspernatus, quæstiones affert magis proprias Politicæ, quæque ad res humanas, ad mores & affectiones pertinent. Primum, an amicitia in omnibus reperitur, etiam improbis inter se. Quæ quæstione tamen prior illa intelligitur: Vtraque namque de amicitie natura agit. Altera est quæstio de amicitie generibus. Fuerunt namque, qui vnum duntaxat esse existimant, hac adducti ratione, quia in amicitia reperitur quod magis & minus. Formula:

Quod specie differt, in eo non est id, quod magis aut minus.

At in amicitia est magis & minus.

Ergo specie non differt, id est, Ergo non plures eius sunt species, sed vna duntaxat.

Ita illi: Aristoteles de assumptione nihil: eam namque tacite probat, quod amicitia: certæ altera, vt honesti, vtior & perfectior sit ea, quæ est vtilis. Propositionem igitur, vt non omni ex parte veram, reprehendit. Est quidē scilla plærumq; vera: quæ namq; sub eodē sunt genere species contrariæ, in his vere nō est id q; magis aut minus: neq; enim homo magis est animal, quā equus: aut color magis albus quam ater: sunt. n. contrariæ species sub eodē genere coloris. Verū reprehenditur tamē sæpe hæc propositio: na & sunt, q; cum specie inter se differant, tum id q; magis aut minus, in his reperitur. Cuius generis aliquot s. se attulisse memorat Arist. Quænam ea sint, non constat. De his inquit Schol. Græc. in libris Eth. amissis egit per absurdum: nam inirio docuimus, opus hoc Ethicorū esse ex omni parte plenū & perfectū. Videt igitur quibusdā intelligere virtutū species discrepantes, in quib. tamen q; magis & minus reperitur, vt liberalitas magis in dando, quā in accipiendo (quæ duæ videantur liberalitatis species) cernitur. Supra *lib. 4. in initio*, Temperantia magis in voluptatibus seruandis, quam in doloribus: fortitudo magis in rebus formidolosis, quam in fiduciam adferentibus, [in contrariis.] Quæ explanatio est videtur probabilis; haud scio tamen, an non rectius intelligi possint, primum extrema virtutum, quæ sunt illa quidem vitia specie discrepan-

tia, sed quorum alterum altero sit magis, alterum sit minus virtuosum, prout magis aut minus discedunt à medio. Quae de re dictum supra *lib. 2. cap. 8.* vt effusio [prodigalitas vulgo] & auaritia liberalitatis sunt extrema, vtraque quidem vitiosa, sed hoc, nempe auaritia, illo magis & minus. Eadem est & stuporis seu indolentiae & intemperantiae ratio. Præterea de voluptatibus dictum est supr. de ipsis etiam virtutibus. De fortitudine *supr. lib. 3. cap. 8.* de continentia & impotentia *lib. 7.* Eas alteram altera magis esse aut minus, voluptates aut virtutes, alias per se & proprie, alias ex euentu. Notum est autem, his illas esse magis. Quemadmodum & infr. Arist. docet, amicitias partim per se, partim ex euentu, & illam hac magis esse amicitiam, id est, veriores & perfectiores. Falsa est igitur quibusdam in rebus propositio, non solum politicis, de quibus diximus, sed Physicis etiam & Metaphysicis. Illis namque forma magis est natura, quam materia *lib. 2. ἀκροώσεως, Physica.* Hic vsus seu ἐνέργεια melior & perfectior est potestate, [Disputatio de actu & potentia, vt vulgo, est Metaphysicæ] & natura seu substantia magis est πῶν, seu id quod est [sic redditur à Cicerone, Ens dicunt vulgo] quam euentum seu accidens. Mire hic hallucinantur Interpretes. De hoc dictum supra. Thomas dicit supra, id est, infra, hoc est, explicabitur in proximis capitibus, &c.

CAPVT II.

COMMENTARII.

Explicatur de rebus, quæ sub amicitiam cadunt, & de amicitiae definitione.

Τὰς αὖτὲν ἀνθρώπων. Ait, quaestiones de amicitia modo allatas, posse explicari commodissime, si primum de rebus, quæ amantur, explicetur. Quemadmodum enim ex rebus sub sensum cadentibus (obiecta vulgo vocant,) Sensuum quoque ipsorum genera colligunt Physici: & ἵ. iustitiae genera, ex iis, in quibus ius & iustitia versatur, distinxit Arist. *lib. 5. initio.* Voluptatis quoque *lib. 7.* ad eundem modum & amicitiae genera ex ipsis rebus amabilibus recte colligenda iudicauit Arist. hanc namque meliorem & certiorē esse viam ac rationē de amicitia differendi, quā Platonica, de qua modo dictum, eam potius esse Physicam quam Politicam. Præterea Plato de personis potius, Aristoteles de rebus amicitiae vim & naturam diiudicandam putauit.

τῆ φιλ-

Ἐ φιλῆς.] Res quæ amantur, quæque amoris & amicitiae sunt causa, ab Aristotele dicuntur πῆ φιλῆς, à Platone τὰ φίλα: latine visitatus quidē chara, planius tamen ob verbi amicitiae cognationem seu coniugationem, amabilia dicantur. Nam & Cicero ad Trebatium, *Amabilior, inquit, mihi Velia fuit, quod ab ea sensite amari.* [est oppidum.] Et *libr. 1. de Natura Deorum. Nihil est amabilius virtute, quam qui adeptus fuerit, ubicunq; erit gentium, diligetur.* Alioquin amabile fere Ciceroni idem est, quod iucundum, *suauis, & amoenum.* [Hinc amabiles mores, amabiles litteræ.] In *Magn.* Aristoteles duo affert verba, φιλῆς & φιλητέα, illa per se, hæc alicui chara. Verum hoc loco ea omnia vno φιλῆς vocabulo continentur. Certe ea distinctio φιλῆς & φιλητέα, vt βελῆς & βελήτες, non temere alibi reperitur. Ausum hoc amplius dicere, verbum φιλῆς non tam esse commune, quam Aristotelis aut Philosophiae proprium. Sic enim solent appellare ea, quæ vulgo obiecta & subiecta dicuntur, vt γυναικῶν, νομῶν, αἰσθητῶν. Quare & Plato eo vocabulo abstinuit, vsus communis Ἐ φιλῆς.

Ἰκεῖν ἄδ' ἔ πῶν.] Exposita breuiter methodi ratione, rem ipsam iam explicat. Non omne, inquit, amari videtur, sed id solū, quod Græci φιλῆς, latine dicitur amabile seu charum. Sola, inquit, amabilia diliguntur, alia non item, mala puta aut iniucunda. Amabilia autem tria numero videri ait, bonum, iucundum, & vtile. Curita? Amabile namque, cum sit ποσὶ ἄνδρῶν, inquit Plato: seu optabile vel expetibile. Rerū autem expetendarum tria hæc constet esse genera, de quibus *supra lib. 2. cap. 3.* triplex quoque vt sit, necessesse est, præsertim cum amor & ipse sit appetitus quædam, ex quo amicitia.

Ἰσοξείε ἢ αὐτῶν ἑστίονον.] Singulatim de ijs hic explicat: & de vtili primum, videri id esse, quo bonum & iucundum pariatur. Quæ enim vtilia, expetuntur, vel ad voluptates, vel ad bonum quod aliud assequendum. Expetuntur, inquit Cicero *libr. 1. offic.* [sic inscribitur ille liber in veteribus libris] diuitiæ, cum ad vsus vitæ necessarios, tum ad perfuendas voluptates. Bonum igitur & iucundum duo hæc amabilia sunt tanquam fines: tertium, vtile, ex ijs quæ ad finem. Sic in omnibus nostris actionib. consideramus duas partes, finem & mediā, quibus finem assequamur, *supra* hac de re sæpissime. De quo discrimine, finis, & eorum quæ ad finem, sæpe dictum *supra.*

Rr 5

πῶν.

πότερον ἐν τῷ ἀδῶν.] Hic de bono & de iucundo. Bonum namq; , (eadem & iucundi est ratio) quia aliud est absolute & simpliciter bonū, aliud sibi, q̄ inter magna sæpe est differentia, vt *supra* dictū li. 5. c. 1. quæri potest, vtrum hic sit intelligēdum, vtrum, inquam, sit amabile. Sic virtutes p̄ se, absolute bonum quiddam, sed multa sunt tātum comparate bona, huic aut illi scil. vt corporis & fortunæ bona, vt gratia, adolescenti pecunia non est bonum, vinum febricitanti non bonum, stomacho vero imbecillo optimum, iuueni pessimū & deterrimum, seni præclarissimum & optimum. Respondet Arist. id quemq; bonum amare, q̄ sibi bonum, cuius rei ratio hæc mihi esse videt, q̄ in sua q̄q; vis & natura, sibiq; accommodata rapiatur & feratur, aspiciatur & fugiat contraria, seu aliena, verbi gratia, cuiusq; oculi ea cernunt, nō q̄ alijs, sed q̄ sibi sint aspectabilia. [Oculi mei feruntur non ad ea, q̄ alius possit, ego nō possim videre. Sic aures ad ea audienda, q̄ ego possim audire, sensus aurium non eo rapiūt. Sic appetitus ad ea fertur, q̄ iudicet vel sibi bona aut vtilia, non considerat, quid sit tam generaliter bonū, sed quid sibi magis, p̄prium & accommodatum.] Absolute tamē bona, & ipsa absolute erunt amabilia, vt quæ sibi bona, sibi amabilia. Verum quia sæpe nobis bona videantur, quæ reuera non sunt: quia inq̄ bona, vel sint vera, vel opinabilia: quæri rursus potest, vtrā hic sint accipienda: voluptates .n. corporis etiam dulcissimæ hominibus intemperantib. videntur optime, reuera non sunt.] Qua de re dictū & *supra* li. 3. c. 5. aut 6. vbi de voluptate. Respondet Arist. amare quem non q̄ reuera sibi sit bonum, sed q̄ videatur. Amor namq; est appetitio q̄dam: hæc autem non fertur, nisi in id quod visio seu phantasia ipsa fuerit complexa. Quare quod phantasiæ φαίνεται bonum, id est, bonum φαίνεται seu opinabile, non ὄν seu verum duntaxat, amatur. Verum discrimen hoc ad hanc de amicitia disputationem nihil aut parum valet, modo constet etiam opinabile bonum, non tantum verum, esse amabile. Alias magni id est momenti: hic satis sit nosse vtrumq; tam verum quam opinabile esse charum & amari.

ἡ δὲ ὁ δὲ ὄντων.] Accedit iam Aristoteles ad Amicitia definitionem, cuius tres partes deinceps exquiriit & explicat, quasi aliud agens. Nam explicato de tribus amabilibus, adiungit, cum inanimis nullam reperiri amicitiam homini. Rationem hæc affert bipartitam: cum, quia inanimorum aduersus nos nullus

nullus mutuus sit amor: tum quia nos illis bona non velimus ipsorum causa. Ad amicitiam autem hæc duo in primis sunt necessaria, mutuus amor & boni voluntas ipsius qui amatur causa. Neutra autem hæc in illis reperiri, perspicuum est. De mutuo quidem amore certissimum, de altero ridiculum, inquit, sit, velle vno quid boni. Nam quod conseruari id volumus, non tam vini, quam nostri id causa volumus.

τὸ δὲ βελόμους.] Explicat iam definitionis partem, quæ est de mutuo amore, qui amor nisi aliter mutuus, non tam erit amicitia, quam quædam beniuolentia [ita scribendum apud Cicero. & antiquis semp beniuolos & beniuolentia.] Nam beniuolos eos vulgo dicunt, qui bona sibi velint: amicos vero non nisi id ipsum velle, & vicissim fiat. Quare & AMICITIAM vulgo definiunt beniuolentiam cum remuneratione & vicissitudine. Quam tamen definitionem Arist. negat esse plenam. Addendum namq; illi, non obscuram, seu perspicuam, confirmat hoc additamentum hac ratione, quod alioqui sequeretur, etiam inter ignotos esse amicitiam, q̄ est absurdum. Cur .a. sequeretur, hinc p̄num est, q̄ sæpe etiam ijs, quos nunq̄ vidimus, ob virtutem aut eruditionem singularem bene cupiamus, bene aduersus eos simus affecti, q̄ beneuolentia est p̄prium. Fieri quoq; potest, vt idem ille, quem nos tacita huiusmodi beneuolentia p̄sequimur, & ipse nos quoq; simili p̄sequatur, vt tamen alter alterū non notimus. Quare et si beneuolentia erit mutua, nō tamen continuo est amicitia Aristotelis igit vt huius loci & disputationis summam faciamus, amicitia definitio hæc est, eam esse beneuolentia perspicuam, seu nō obscuram, qua quis alteri bonum velit illius ipsius causa, cum mutuo amore seu vicissitudine. Huic pene gemina est & Ciceronis lib. 2. *Rhetor.* ista, amicitia est voluntas erga alium quem rerum bonarum, illius ipsius causa cum eius pari voluntate. Vbi tamen Cicero illud, *perspicua*, omisit, quod tamen verbo *voluntatis* intelligi potest. In qua definitione qa multū momenti ad totā disputationem est positū, non explicatis iam Aristotelis verbis, ipsam paulo accuratius consideremus. Tres igit, nō quatuor, vt vulgo putat, huius definitionis sunt partes seu notæ. Prima est velut genus amicitia, beneuolentia perspicua, voluntas à Cic. dicitur, vbi tamen beneuolentia vocabullū generalius sumitur. Nam proprie beniuolentia quædā est ab amicitia disinctū, vt modo dictū & *inf.* explicabitur lati⁹ l. 9. c. 5.

Recte igitur Amicitia, non simplex beneuolentia, sed perspicua, definitur. Beneuolentia est occulta & obscura, & ut Aristoteles ait *infra lib. 9. cap. 5.* est ignaua quaedam amicitia. At amicitia est perspicua, actiuosa &, ut Cic. ait in *Lalio*, officiosa. Amici namq; non est tantum bene uelle, sed multo magis bene facere, inquit Aristot. *lib. 2. Rhet.* definiens $\phi\iota\lambda\epsilon\acute{\iota}\nu$, amare. Itaque officijs sublati, quod sepe locorum longo interuallo & silentio fieri solet, qua de re *infra hoc libro, cap. 5.* tollitur quoq; omnis amicitia. Altera amicitiae nota seu definitionis pars, docet amicum amico bene uelle, & bene facere, nō sua tamen causa, sed amici duntaxat. Quod & Cicero expressit, & Aristoteles tanquam vulgo tritum & celebre commemorat $\tau\acute{\iota}\varsigma \delta\ \phi\iota\lambda\omega\ \phi\alpha\sigma\acute{\iota}$, &c. & in *Rhet. libr. 2.* hac nota & proprie definit *amare*, $\acute{\epsilon}\tau\omega\ \delta\eta\ \tau\acute{\omicron}\ \phi\iota\lambda\epsilon\acute{\iota}\nu\ \tau\acute{\omicron}\ \beta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\omega\delta$, &c. quae certe nota est praclarissima & verax amicitiae. In vulgari enim & falsa priuata utilitates fere spectantur, non eius qui diligitur dignitas, quam notam attigit & Paulus Apostolus, ita definiens: *Charitas*, inquit, *non querit, quae sua sunt.* Huius certe notae argumento Cicero *lib. 2. de Finib. Ep. 1. de Natura Deorum in fine*, Epicurum grauius refellens. *Amicitia uero*, inquit, *locus ubiq; esse potest*, &c. Quid autem est amare, ē quo nomen amicitiae ductum, nisi uelle bonis aliquem affici quam maximis, etiamsi ad se ex his nihil redeat. Ut autem priore nota ab amicitia sciungitur mera beneuolentia, ita hac altera ab ea disjungitur vulgares, fictae & adulatorum amicitiae. Ad priorem & hoc pertinet, quod praetertimissimus, Ciceronis in *Lalio*. *Nam hoc praestat*, inquit, *Amicitia propinquitati.* [malo veterum uerbis explicare scripta ueterum, quam meis.] *quod ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia non potest. Sublata enim beneuolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet.* Hinc amicitia ex uirtute parata, antecellit amicitiae, quae naturalis, hoc est, inter propinquos, inter illos potest existere odium, imo fratrum gratia rara est, inter amicos si beneuolentiam tollis, tolles amicitiam, amicitia propinquorum non uera. Tertia Amicitiae nota est de mutuo amore, de redamando, Graeci $\alpha\mu\pi\phi\iota\lambda\eta\sigma\iota\upsilon$ uocant, latine quidam redamationem, ut $\phi\iota\lambda\eta\sigma\iota\upsilon$ amationem, quo uerbo & Plautus utatur. Malim ego $\phi\iota\lambda\eta\sigma\iota\upsilon$ amorem, & $\alpha\mu\pi\phi\iota\lambda\eta\sigma\iota\upsilon$ mutuum amorem dicere latine. Amatio namque & redamatio, sint illa quidem planiora, aut certe ad

græca

græca uerba propinquiora. Plautinae tamen sunt potius praecipua quam Ciceronianæ [prouerbum apud ueteres, est *Plautina profapia*, hoc est, obsoletum, obscurum, ignotum] sunt, inquam, inuicitata, altera inuicitatissima, eaque re magis perspicua. Hæc autem nota ut est suauissima teste Plauto [iucundissimum enim est, quando in amore mutuum faciunt. Quando contrarium fit, est crux acerbissima, inquit adolescens ibi] & æquissima. Par enim est, amico in amore respondere, iustum benefacienti reddere beneficium: ita & maxime necessaria amicitia, ut doctè ostendit Plato in *Lyside*. Nam sequeretur alioqui, etiam odium inter amicos esse, quod est absurdissimum, si inter se non ament mutuo, sed alter duntaxat. Propter hanc autem notam vulgo amicitiam cum æqualitate & iure maximam affinitatem habere aiunt, qua de re *infra cap. 9.* Et hæc quidem uerissima ac perfectissima est amicitiae definitio Aristotelica. Nam quæ & altera eius à Lærtio profertur, amicitiam esse æqualitatem beneuolentie mutuum seu respondentem $\alpha\mu\pi\sigma\tau\alpha\phi\omicron\nu$: & quæ in *lib. 2. Rhet.* Amare seu $\phi\iota\lambda\epsilon\acute{\iota}\nu$ (unde amicitia) nihil esse aliud, quam uelle alicui, quæ uere bona, illius ipsius nō sua causa: hæc, inquam, definitiones, qua parte non sint plenæ, satis perspicitur ex ea, quam *supra* explicauimus. Quare nec Ciceronis in *Lalio* hæc definitio, amicitia est diuinarum humanarumq; rerum summa cum beneuolentia & charitate consensio, satis plena aut bona uidetur. Omisit namque *mutuum amorem*, omisit & *uoluntatem boni illius ipsius amici causa*. Quæ duæ sunt ueræ definitionis partes: tertiam duntaxat expressit de beneuolentia. Quod autem amicitiam uocat consensionem, ne hoc quidem satis recte, ut *infra* explicabitur *lib. 9. cap. 6.* Deniq; concordia & consensus non idem, quod amicitia. Ficius affert quandam Platoniam, ut ipse ait, in Platone non reperitur. Est amicitia honesta, perpetua uoluntatis communio. Apud Platonem nulla extat amicitiae definitio. In *Lyside*, ubi constituerat reperire definitionem nihil perfecti: ibi exquirat inter quos existat Amicitia.

CAPVT III.

COMMENTARI II.

Explicato quæ sint chara seu amabilia, ubi & de definitione, quæstiones priore capite propositas, qui quibus sint amici,

amici, & quæ amicitia sint genera, aliaq; ad amicitiam pertinetia, ex hac amabiliū distinctione explicare iam orditur. De posteriore quidem quæstione prius duobus his capitibus, de altera item duobus capitibus 5. & 6. de qua tamen & 4. non nihil. Hoc igitur capite tria esse amicitia genera, quorum per se vnum, duo reliqua sint ex euentu: & illa quidem sit stabilis, hæc mutabilis, ostendit. Hæc autem prima est amicitia diuisio, in eam quæ per se & ex euentu, cui pene gemina est Ciceronis hæc in *Lalio* partitio, vbi amicitias partim veras & perfectas, partim vulgares & mediocres esse ait. Plutarchi in *Erotico* diuisio quadripartita (naturæ, φυσικῆ; cognitionis συγγνωμῆ; lociorum, ἑταρική; & amoris ἐρωτική) infra melius intelligetur cap. 12.

Αἱ φιλίαι ἵ τῶν τε.] Quia ex prioribus constat, tria esse rerum amabiliū genera, bonum, vtile & iucundum: ergo & amoris tria erunt genera. Cur ita? quia vt supra dictum obiectorum, vt vocant, varietatem ipsæ actiones sequuntur, vt de sensibus supra dictum: quot enim sint obiecta, totidem & actiones. Amor autem est actio. Si igitur tres sunt φιλοίαι; seu amores. Ergo & tres amicitia. Cur ita? nam sua cuiusque habitus est actio. Quare cum actio habitus quidam videat, qua de re supra ca. 2. in fine huius. a. habitus actio sit amor: certe quot amoris, totidē & amicitia sint genera, necesse est. Sunt igitur tria, multū tamen inter se discrepantia, qua de re mox.

οἱ δὲ φιλέντες ἀλλήλους.] Hic ea amicitia tria genera ad duo reuocat: nam ex ijs vnum docet esse per se, reliqua duo ex euentu. Nam eos demum vere esse amicos, qui ita inter se amant, vt alter alteri bona quæ velit, ea re velit, quia amet, nullam aliam ob causam. Itaq; qui vel vtilitatis, vel voluptatis causa inter se amant: hi duo, quia alter alteri bona quæ vult, non ea causa velit, quia amet, sed quia amet, sed quia vtilitatem aliquam aut voluptatem capiat, certe non per se, sed ex euentu amici erunt. Quod certe de ijs qui ob vtilitatem aut voluptatem inter se amant, verum esse perspicuum est, vt pauper amat diuitem; indoctus doctum; non quia ipse quem amat, ipsi sit charus, sed quia id, quod ab eo expectet, diuitias aut eruditionem. Sic homines facetos amamus non tam propter ipsos, quam propter facetias. Itaq; hi non per se, sed ex euentu dicendi sunt amici. Ea namq; ex euentu dicuntur, quæ quia aliquid hoc vel illud eueniat, aut consequatur, constant:

per

per se vero; quæ nulla rerum externarum seu aduentitiarum habita ratione, suapte sponte constant. Tantum vtilitatem & voluptatem spectant hæc duæ amicitia: nam ille non tam amat aliquem propter ipsum, sed quæ ab ipso expectet, talis amicitia ex euentu dicenda.

ἁδιάλυτοι δὴ αἱ.] Nota est seu proprietas amicitiarum ex euentu, eas non esse sempiternas aut stabiles, sed fluxas, & quæ facile dissoluantur. Cuius rei hæc est ratio, quod res ex quibus hæc amicitia conglutinantur, sint fluxæ & mutabiles. Vtilitas certe non manet semper eadem: vtilis est naua in mari, terra non item. In mari igitur charus erit, domi non item. Eadem & rerum iucundarum est mutabilitas: vnde facetus non est semper charus, in conuiujs sunt chari, in vehiculo, in itinere: in rebus serijs, & grauioribus obstrepunt, sunt odiosi. Itaque & Cicero eleganter in *Lalio*. Nam si vtilitas amicitias conglutinaret, eadem conglutinata dissolueret. Sed quia natura mutari non potest, ideo vera amicitia semper ea sunt. Vbi Cicero disputat, non conglutinari ex rebus propter vtilitatem. omnes interirent: sublata enim ea re, quæ conglutinat, dissoluitur necesse est.

μέλιση ἵ ἐν βίῳ.] De amicitijs ob vtilitatem aut voluptatem, cur non veræ, sed ex euentu, cur item facile dissoluantur, dictum hæctenus. Hic inter quos ea potissimum reperiantur. Et primum de ea quæ ex vtilitate, in sensibus fere hanc reperiri. Propterea quod senes non tam iucunda, quam vtilia quærant. Sunt, inquit Aristoteles lib. 2. *Rhet.* φιλοζημίατοι, hoc est, vt ait Terentius, ad rem attentiores. Quare & in viris quoque, si qui ad rem erunt attentiores, hæc amicitia reperitur, quos Aristoteles hic vocat τῆς ἐν ἀκμῇ. Nam hæc, ἔ νεων, rectius mihi videantur abesse posse, tum quia & in veteri translatione abest τῆς, tum maxime quia νεός distinguunt ab ijs, qui ἐν ἀκμῇ. Homines namque sunt vel πρεσβύτεροι, vel ἐν ἀκμῇ viri, vel νέοι iuuenes seu adolescentes. In prioribus quidem duobus hanc ex vtilitate amicitiam, in tertio seu in adolescentibus eam, quæ ex voluptate reperiri docet.

ἢ πάντι ἀπὸ τοῦτο.] Est & hæc amicitia ex vtilitate nota. Nam cum vera amicitia maxime conuictu & consuetudinem amet, hanc ex vtilitate conuictu non gaudere hoc loco ait Arist. seu quod idem valet, huius generis amicos: tum quæd genus homines, lucrones, vel sunt natura sæpe nō hilari, iucun-

iucunda & suauis, sed tristi & dura, vt fere senes & auari: tum quia eatenus sunt iucundi, si qui sunt quatenus vtilitatem sperant, quæ vtilitas si nulla erit, non iucundi quoque amplius erunt. A quibus namque vtilitatem nullam sperant, aduersus eos quoque iucundos & hilares præbere se non solent. At vbi nulla voluptas aut iucunditas, ibi certe conuictus nullus aut consueto cuius conciliatrix & conseruatrix, & quasi condimentum est iucunditas. Cum hominibus denique tristibus, seueris, morosis, auaris, senibus vix vllus conuictus, & sic vbi nulla iucunditas, suauitas sermonis, morum, ibi non est, vt vulgo dicimus, conuersatio.

εις τῶντος ἕνεκα.] Amicitia est genus quoddam, quam Græci vocant *ἔφιλια*, hospitem Romani, de qua hoc loco Aristoteles, eam amicitia ex vtilitate esse similitam. Hospites namque amicitiam vere inter se colunt commodi & diuertendi vel adiumenti alicuius causa. Sed de hac re *infra* latius cap. 12. initio.

ἢ ἵ ἕνεκα.] De senum amicitia dictum: nunc de adolescentium amicitiam vere esse ex voluptate propterea quod turbulentis fere animi motibus, non ratione ducantur, cum inquam, & ea quæ iucunda sibi, & quidem in præsentia, non in posterum, de quo non laborant, persequantur. Recte igitur Aristoteles in *Rhet.* Adolescentes ostendit minime lucri esse cupidos, sed omnia fere vel ad voluptatem, vel ad gloriam & amositate referre.

ἢ ἡλικίας δε.] Hic iterat, quæ sunt *supra* dicta de facili huius amicitia interitu seu mutatione: ait, ea quæ iucunda, alia atque alia existere pro mutatione ætatis; hac, inquam, mutata, mutari & iucunda. Neque enim eadem adolescenti quæ puero, neque iuueni, quæ seni sunt iucunda. Quare cum iucunda hæc facile mutantur, amicitia quoque ex ijs conciliata, facile intereat necesse est. Ea quoque causa est, cur adolescentes cito diligere & incipiant & desinant. Sint, vt ait Aristoteles lib. 2. *Rhet.* ἀφύκτοί, id est, amata relinquere perniciter, inquit Horatius in *arte poetica*. Sic statim qui exsaturati aliqua re, dicuntur ἀφύκτοί, amata relinquere perniciter.

ἢ ἐρωτικῆς ἕ.] Est amicitia quoddam genus, quam Græci vocant *ἐρωτικῆς*, latine dicamus amatoriam, quæ est amantium & amasiarum: cuius & modo ex Plutarchi *Erotico* meminimus.

minimus. De hac igitur, quia de adolescentum amicitia agatur, & hoc loco adiungit Aristoteles, eam fere in adolescentibus reperiri: hos esse amatorios. Rationem adiungit hæc, quia huius amicitia amatoriam magna fere pars in perturbatione seu affectu & in voluptate sit posita. Atqui iam dictum hæc ipsa duo, affectus & voluptatis desideria in adolescentibus maxime reperiri. Cæterum amicitiam hanc amatoriam in affectibus & voluptate potissimum cerni, non eget longiori confirmatione.

σωμμερεσθαι ἢ ε.] Ait adolescentes conuictum amare, quod ex eo amicitia vtilitatem capiant. Nam vt *infra* cap. 5. magna vs amicitia in conuictu est posita. Est igitur hæc duo amicitia genera in eo conueniunt, quod vtraque sint ex euentu, vtraque mutabilia seu instabilia: differunt tamen, quod ea quæ ex vtilitate, non gaudeat conuictu, quæ ex voluptate, gaudeat.

πλεον ἢ ἐπιν.] Adhuc de amicitijs vulgaribus, seu leuibus, vt Cicero, de ijs inquam, quæ ex euentu, vt Aristoteles vocat. Hic de tertio amicitia genere, quam Cicero pulcherrimam & maxime naturalem, Aristoteles vero perfectam vocat. De qua hoc loco duo fere docentur. Eam & esse perfectissimam seu verissimam & maxime stabilem, & hoc tertium leuiter, eam esse rarissimam. Duo priora iisdem fere rationibus confirmantur ijsque tribus, [locus hic obscurus.] Prima igitur ratio, cur ea, quæ inter bonos, seu ex virtute est amicitia, sit omnium præstantissima, verissima, perfectissima, est hæc, quia est ea per se, non ex euentu: Est autem eam per se, ex eo docet, quod boni, seu ex virtute amici, inter se ament non alia de causa, quam qua sint boni. Neque enim viri boni vtilitates aut voluptates spectant, sed virtutem ipsam, & ob hanc solam inter se amant. Atqui boni sunt per se: vtilis autem & iucundialio spectant seu alio referuntur. Virtutis namque hæc vis est, vt in quibus inest, ipsos afficiat & bonos reddat; vtilitas alio spectat. Vtilis proprie, qui alijs sint vtilis, vt & iucundi dicuntur. Formula:

Qui per se amici, hi sunt verissimi & perfectissimi.

At ex virtute qui amici, sunt per se.

Ergo & verissimi seu perfectissimi.

De propositione dictum initio capituli, vbi & hoc dictum, eos

maxime amicos, quæ amicis bona velint illorum ipsorum causa, de quo & cap. secundo. Assumptio autem qua dicimus, ex virtute amicos, inter se amare per se, id est, quatenus virtute sint præditi seu viri boni, & quod eodem recidit, qui amicos amant propter ipsos, non propter aliam causam, confirmatur his verbis, ἀγαθοὶ δὲ εἰσι καὶ αὐτῶν. Nam vt diximus, virtus, quia habitus, cum ipsum afficit, in quo inest, intra se vertitur seu vt loquitur Aristoteles, boni sunt per se, cum utilitas alio omnis spectet & sic in categoria collationis. Vnde quaeritur nonne vir bonus aliquid in usum vite communis profert? hoc non pertinet proprie ad habitum virtutis. Omnium hæc est habituum natura, vt efficiant rem, in qua insunt. Quod autem huius habitus sunt quædam actiones, spectantes foras, sunt tanquam fructus redundantes ex perfectione habitus. Sic viri boni, per se boni ratione habitus, qui intra se verti, & intra se perfici solet. Viri boni alter alterum propter ipsum amat, sui ipsius illius, non sua causa: hi ergo ex virtute amici, verissimi. Propositio igitur huius conclusionis est in his verbis, οἱ δὲ βελόρητοι πάραυτά, qui per se amant, qui amicos propter ipsos amant, sunt verissimi. Assumptio autem in his: ἔστι γὰρ πάραυτὸ ὀφελὺς. Complexio denique, τέλει δὲ εἰσι ἢ ἴσ' ἀγαθῶν. Integer syllogismus, quod rarissimum in Aristotele.

Ἀγαθὸν δὲ ἢ τῶν] Altera ratio, cur ex virtute amicitia sit verissima, permiscetur ab Aristotele alteri de hac amicitia capiti de stabilitate. Nam, vt & initio diximus, huius amicitia præstantiam & diuturnitatem ipsædem pene confirmat argumentis. Itaque hæc ratio vtrique rei accommodat ab Aristotele, & quidem apertius diuturnitati. Amicitiam igitur hanc inter bonos esse maxime stabilem & diuturnam, docet tribus rationibus. Prima est, quia sit ex virtute, causa vtrique seu fonte stabilissimo & perenni. Nam de virtutis constantia & stabilitate explicatum est & supra libro primo, capite decimo. Sic & Cicero in *Lælio fere extremo*. Virtus, inquam, *Cai Fanni & tu Quinte Muti, & consilia & amicitias conseruat*. In ea est enim convenientia verum, in ea stabilitas, in ea constantia. Altera ratio, cur hæc amicitia sit stabilissima, quia, quæ in amicis requiruntur, in hac vna iuncta reperiuntur omnia, nempe, bonum, vtile & iucundum.

dum. Amicitia namque omnes experunt vel bonum (quo & vtile hic & infra aliquoties continetur) vel iucundum, eaque vel per se, seu absolute & simpliciter, vel comparate, id est, sibi amanti, similitudine quadam. Nam quæ non vere bona aut iucunda, ea similitudine quadam ita dicuntur. Sic amicitia ex utilitate & voluptate non vere seu similitudine quadam sunt amicitia. Hæc igitur sunt duo, quæ ab omnibus amicitijs experantur: eaque iuncta reperiuntur in vna hac vera amicitia, quare & erit stabilissima. Formula:

Ea est firmissima, in qua nihil desideretur eorum, quæ ab amicis peti solent.

At in bonorum amicitia omnia assunt, nihil eorum abest.

Ergo hæc est firmissima seu stabilissima.

Propositio per se est perspicua. Cur enim, dissolvas eam, in qua, quæ ab vilo expectes, insunt omnia. Certe nihil est, quod hic conqueraris, nullæ hic existere possunt querelæ, quibus alioqui dissolui solent amicitia, qua de re infra capite penultimo. Assumptio iteratur his verbis: οὐδὲ πλεῖν γὰρ ἐν, &c. & hic, ταύτη δὲ πείθει, &c. Cuius ratio seu confirmatio in his verbis, καὶ ἐστὶν ἐκαστῶν, est hæc, quia viri boni simul & vtilis sunt & iucundi, tam simpliciter seu absolute, id est, sibi secum, quam inter se respectiue, siue breuius, quia virtus omnis iunctam habet utilitatem & voluptatem, omnis est & vtilis & iucunda. Cur ita? De utilitate nihil, quia boni homine, vtile quoque continetur. Quare & hæc tria, bonum, vtile & iucundum ad duo hic reuocat, bonum & iucundum, vt & modo dictum alioqui virtutem esse vtilissimam, neque vquam otiosam, sed aliquid semper boni adferentem supra est explicatum libri quinti initio fere. Iucunda autem cur omnis sit virtus, ratio his verbis, ἐκαστῶν γὰρ, &c. hæc redditur, quod suæ cuique actiones, atque adeo non suæ tantum, sed aliorum quoque, modo tales, id est, eiusdem generis, sint iucundæ. Quare & virtutum actiones iucundas esse, necesse est. De antecedente explicatum supra libro septimo, multis in locis. Habet igitur coniunctam voluptatem virtus. Iam vero

quia bonorum actiones sunt tales, id est, eiusdem generis seu similes: hinc fit, ut inter eos propter ipsam bonitatem, voluptas quoque existat: & hoc est, quod ait, τῶν ἀγαθῶν δεῖ. Est & altera confirmatio Aristotelis in magnis. Si, inquit, improbi, alter alteri iucundus est, ut ait Euripides, quanto aequius est bonus inter se iucundus esse. Verum igitur in hac amicitia, quia ex virtute, etiam utilitatem & voluptatem inesse. Nam, ut diximus, virtutem sequitur utilitas & voluptas, utilitatem autem aut voluptatem non sequitur virtus, ut eleganter Aristoteles in Magnis libro secundo, & Cicero in Latio extremo: Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita: quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. Et alio loco: non igitur, inquit, utilitatem amicitia, sed amicitiam utilitas consecuta est, scilicet ratione virtutis: & alibi, sed quamquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt.

ταῦτη δὲ ὁμοία.] Quidam libri ταῦτι δὲ ὁμοιοι, quidam, ταῦτη δὲ ὁμοια: quidam, ταῦτα δὲ ὁμοια: verus tralatio, ταῦτη δὲ ὁμοια; quod mihi magis probatur, id est, hac enim, id est, ratione huius scilicet amicitia ex virtute, seu potius virtutis ipsius similes scilicet sunt amici isti ex virtute, etiam in reliquis scilicet vtili & iucundo, quasi diceret, virtutis hoc ratione seu vi fieri, ut viri boni inter se amici, non tantum virtute sint similes, sed etiam voluptate & utilitate.

τό, τε ἀπολαῖς ἀγαθῶν.] Hæc clausula ad assumptionem pertinet, qua dicitur, simpliciter bonum esse quoque simpliciter iucundum, quæ clausula hic iteratur, ut hæc ratio, quam nos stabilitati iam accommodauimus, etiam præstantia accommodetur, qua de re primo agebatur. Accommodetur igitur hunc in modum, quia in hac ex virtute amicitia concurrunt hæc omnia, bonum per se, & iucundum per se (quæ quidem constat esse maxime amabilia, magis certe, quam ea quæ ex euentu.) Ergo & hæc omnium erit præstantissima, & hoc est, quod ait, μάλιστα ἢ ταῦτα, &c. Sic legendum, non δὲ. Contra mox legendum, φιλεῖν δὲ, non δεῖ. Sic & paulo supra legendum puto, ἢ ταῦτων δὲ φιλία, non δεῖ. Sæpe enim in his duabus particulis errata, δὲ particula est conclusionis, δεῖ in assumptione ponitur.

αὐτῶν ἢ εἰς.] Interijcit hic Aristoteles, quam supra diximus, posse esse tertiam huius amicitia notam. Ait igitur, hanc ex virtute amicitiam esse rarissimam. Ratio, ὀλίγοι δεῖ, quia pauci sunt tales, id est, viri boni, quia, inquam, hi sunt rari, quos inter solos tamen hæc amicitia esse potest: merito & ipsa sit rara, necesse est, quod ipsum & Cicero præclare in Latio: digni autem sunt amicitia [explicabimus Ciceronem per Aristotelem, & Aristotelem per Ciceronem] quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus, & quidem omnia præclara rara, nec quicquam difficile, quam quod sit ex omni parte in suo genere perfectum, reperire. Et paulo ante: Sunt igitur firmi & stabiles, & constantes eligendi, cuius generis est magna penuria, &c. Et alibi: Qui igitur utraque in re grauem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, & pæne diuino. Itaque, inquit, alibi, vera amicitia difficilissime reperiuntur, in his, qui in honoribus Republica versantur. [illi scilicet ciuilibus tantum amici. Hic liber aureus.] Ex his & tertia potest elici ratio, cur hæc amicitia sit præstantissima, quia rarissima.

ἔτι δεῖ προσδέσται.] Tertia est ratio perfectionis amicitia veræ, & præstantia quoque. Nam hæc verba non ad raritatem, ut vulgo putant Interpretes, Thomas, Acciaiolus & alij, sed ad præstantiam, & perfectionem amicitia demonstrandam pertinent. Ait igitur, amicitia huic tempore quoque esse opus & consuetudine, ea quæ, id est, tempore, ut & alijs rebus, de quibus iam dictum, perfectionem esse præstantiorem cæteris amicitia generibus. Cur autem amicitia hæc vera non subito aut repente, sed interposito demum tempore nascatur, hanc adiungit rationem, quod amici inter se esse nequeant, qui prius inter se non norint, quique prius tantquam equos, ut inquit Cicero, se inter se non tentarint & sint periclitati, digni ne sint, qui amentur & redamentur, & quibus fidatur. Formula:

Nulla absque cognitione & periclitatione potest esse amicitia.

Atqui hæc duo tempore opus habent & conuictu.

Ergo & amicitia.

Propositionem confirmat Aristoteles prouerbio, quod & Ci-

cero in *Lelio* expressit, verumque illud est, quod dicitur, inquit, *MVLTVS MODIOS SALIS SIMVL EDENDOS ESSE, VT AMICITIAE MVNVS EXPLETVM SIT.* Quo modo & Plutarchus in *libro de Amore fraterno*. Perperam igitur Budæus in *commentariis graeca lingua ἄλλως*, conuictum & consuetudinem semper valere putat, etiamque in hoc prouerbio. Eandem propositionem copiosissime explicat Marcus Tullius in *Lelio*, vbi de amicorum dilectu, [delectu vulgo] illud potius præcipiendum. Assumptio est per se perspicua. Itaque vt *supra libro primo* tempore seu vitæ diurnitate beatitudinem quoque perfici, dictum est: ita & hoc loco recte Aristoteles amicitiam quoque temporis diurnitate perfici ait.

οἱ δὲ παλαιός.] Occurrit velut quaestioni. Nam quod quidam, inquit, etiam nullo interposito tempore officia amici inter se alter alteri præstant: non hoc satis est argumenti, nullo amicitiae opus esse tempore. Hi namque etsi officia amicorum præstant, non tamen continuo sunt amici. Non magis, inquit, quam sunt chari aut φίλοι: neque enim statim & chari sunt vere inter se, qui etiam officia amicitiae præstant. Vt ergo non continuo sunt inter se chari, ita nec amici, qui nulli esse possunt, nisi prius fuerint chari. Voluntas igitur & cupiditas amicitiae seu studium cito esse potest, amicitia non item.

αὐτὴ μὲν δὲ.] Brevis est conclusio disputationis de vera amicitia, eam esse, cum alijs rebus, bonis, inquam, & iucundis, tum tempore perfectiorem ceteris duabus: eam omnia hæc, bonum, iucundum & vtile in se complecti: eam denique, quod amicorum est proprium, pariter officia amicis inter se vltro citroque præstare, hoc est, in hac veram esse officiorum vicissitudinem, & remunerationem, quam amicitiae notam constat esse verissimam, vt *supra* dictum *capite secundo*, & ex Cicerone.

CAPVT IV.

COMMENTARI I.

Verius meo iudicio, fuerant hæc à prioribus non diuelleret: nam particula δὲ se refert ad illa priora. αὐτὴ μὲν δὲ, hunc in modum.

modum. Et hæc quidem perfecta est amicitia: quæ autem ex voluptate & vtilitate, similitudinem quandam cum illa habet. Præterea quod & *supra* dictum, vt priore, ita & hoc capite, nihil aliud, quam vis & natura horum trium amicitiae generum, explicatur: in hoc tamen eius maxime, quæ ex euentu.

ἢ δὲ ἀφ' τοῦ ἰδῶ.] Deijs igitur quæ ex euentu. Primum, similitudinem eas quandam cum vera habere, ostendit hac ratione, quod vt boni, quos inter veræ locum habet, sint quoque inter se & vtilis & iucundi, ita & has duas conglutinat, partim voluptas, partim vtilitas. Itaque & *infra* has similitudine quandam duntaxat amicitias vocat. Quæ enim simile quid continent veræ amicitiae, catenus tantum amicitiae nomen merentur. Vera enim, quia ex bono inter bonos, hæc autem ex vtili & iucundo, quæ bona quædam, oriuntur: certe hæcenus hoc sine, vt dicunt I Cti, veræ quoque similes dici possunt.

μελίτη δὲ καὶ ἐν τῷ τῷ.] Quæ dictum *supra* veram amicitiam esse maxime stabilem, reliquas non item, id hoc loco paulum mitigat. Adfert namque duos modos, quibus fieri possit, vt & hæc ex euentu sint stabiliores, prior est, si quod dicitur, paria plane inter se faciant amici, id est, si par pro pari reddatur, non si aliud, vt si voluptas pro voluptate, vtilitas pro vtilitate, non si voluptas pro vtilitate aut contra, reddatur. Sed ne hoc quidem satis. Addendum namque, ex eodem seu ex eadem causa, vt faciti voluptatem alter ab altero capit eiusdem rei ratione, hoc est, ex facitij vterque mutuis. Amantes autem, ἐραστής amator, & ἐρωμένη amatius; voluptatem quidem & hic alter ab altero capit, non eandem tamen, non eadem ex causa: hic namque ex obseruantia & cultu seu obsequio (ἡρωπείαν Græci vocant) quando quis omnibus in rebus deferuit, adest, blanditur, latine, obseruare aliquem, amatoris, qui contra ex amasi non obseruantia, sed aspectu solo & oculis voluptatem capit. In oculis habitat cupido, ex his nascitur amor, qua de re *infra* latius li. 9. cap. 5. Non igitur ex eadem causa voluptatem hi capiunt, vt faciti, eaque re non tam firmiter amici, quin immo plærumque fit, vt ne quidem voluptatem amantes vterque ab altero capiat. Amator voluptatem quidem semper quaerit ab amasio, sed hic sæpius vtilitatem. Quæ re & horum amicitia non tam ex vo-

Iuptate, quam ex utilitate dicenda videtur. Quod & ipse ait Aristoteles *infra capite octavo, & libro nono, capite primo*, quos ipsos his verbis, ἢ μὴ τὸ ἡδὺ, &c. hoc loco significat. Verbi gratia, si amarius, pro voluptate, quam amatori præbet, mînera ab amatore capret & auferat. Quæ plane impar est comparatio ἀντικατὰλλας, seu vicissitudo [redditur sic à Cicero *in Laliô*.] Et hos recte ait Aristoteles, min⁹ inter se esse amicos, minusq; stabiles, vtpote impares vicissitudine. Eadem est & utilitatis ratio, quæ si eadem plane & æqualis reddatur, stabilior & ipsa diuturniorq; efficitur. Verum, quia hoc difficilimum, & omnes ad πολωνέθειαν sunt procliuēs: ea re sit, vt hæc ex utilitate sit firmissima, quæ statim pereat sublata aut deminuta utilitate, vtpote qua sola fuerit copulata, dissoluto nodo & copula, res ipsa dissoluatur, necesse est. Nam vt eleganter Aristoteles, hi non se ipsi inter se amant, sed fructus potius & emolumenta [Catullus poeta cuidam amico volebat credere nisi interposito fundo, erat amicitia plebeia, quæ non amicorum, sed utilitatis causa contrahitur] quod & *infra iterat Aristoteles lib. 9. cap. 3.*

ἄλλοι δὲ αὐτὸ ἀγαπῶσιν.] Alter est modus, quo amicitia ex euentu, per se alioqui infirma, reddantur stabiliores, similitudo morum. Nam si longa consuetudine seu conuictu inter se periclitati alter alterius mores adamare cœperit, quia inter se congruant: certe hi non facile postea mutant aut discedunt ab amicitia. Sic nequam & luxuriosi amant inter se, auari quoque & lucciones seu lucri cupidi, pulchre conuenit improbis Synectis, inquit Catullus. Quo namque sunt ἐμψυχοί, & οὐνεμψυχοί, inquit Aristoteles, *infra capite duodecimo*, eo facilius & congregantur & permanent. Similitudo & æqualitas, parens est & conservatrix amicitia. Quæ est ratio vtriusque modi diuturnitatis iam explicari, quia amicitia etiam paritur, & retinetur æqualitate & vicissitudine.

δὲ ἡδονῆς ἢ πόνου.] *Supra capite primo* quaesitum fuit, qui quibus sint amici, an inquam inter malos, an malis quoque cum bonis possit esse amicitia. Hanc quaestionem hoc loco breuiter dissoluit. Ait igitur & inter malos inter se, & inter bonos & malos, & inter neutros, id est, neque prorsus bonos

bonos aut malos, tam inter se, quam cū vel bonis, vel malis, posse esse amicitiam. Causam vel rationem non tam affert, quam significat his verbis, δὲ ἡδονῆς ἢ πόνου: quasi diceret, quia dictum est, amicitia quædam esse genera, quæ sola vel utilitate, vel voluptate conciliantur: certe hæc duo, si in malis reperiantur, mirum non erit, amicitiam quoque inter eos ob hæc ipsam conciliari. Formula:

Suaues aut utiles inter se possunt esse amici, ex euentu.

Malus autem alter alteri, vel suauis, vel utilis interdum esse potest.

Ergo & amicus.

Eadem ratione & bono amicus potest esse malus: nam cum bono suaue quoque & vile sint annexa, omnia insunt bono. Ergo si suaues aut vtilis bono interdum erit malus, hæc certe ratione inter se amici erunt. Eadem & neutrorum est ratio, quos intelligit Aristoteles his verbis, ἢ μηδέτερον, &c. [miserime hoc explicat Schægkius, etiamsi doctissimus vir.] Hanc igitur conclusionem Arist. vt dixi, hoc loco significat, *in Magn.* explicat. Erunt igitur & improbi inter se, & his boni quoque amici, ex euentu tamen, quia ratione utilitatis aut voluptatis: per se autem soli boni, vt qui qua ratione amabiles, id est, boni inter se ament, non qua viles aut iucundi, quod Arist. & hæc conclusione *in Magn.* confirmat: Verus, inquit, amicus, fidelis est & constans. Atqui malus seu improbus infidelis est & multiplex, ac varius. Ergo amicus non est verus.

ἢ μόνον δὲ ἢ πάντων.] Et hæc magna est inter veras & vulgares amicitias differentia: illas namque esse ἀδύναμους, hæc ἐναλλήτως, id est, in illis nullas esse criminationes, in his esse plurimas, maxime in ea, quæ ex utilitate. Rationes affert duas, tum quia de iis, quos longo iam tempore spectaris, nõ facile credas crimina aut calumnias afferentibus: tum quia in illis, veris, inquam, omnia quæ desiderare possis, reperias: nullæ ibi iniuriæ, ex quibus alioqui querelæ & crimina nasci solent. At in his, quæ ex euentu, omnia alia, exigui temporis consuetudo, iniuriæ nullæ, nulla aut perexigua, quæ desideres: sed de hoc capite *infra latius cap. 13.*

ἢ ἐπειδὴ οἱ ἀσθητικοί.] Particula ἢ, vt alias, item hoc quoque loco, idem valere videtur, quod δὲ, [Vir insigniter eruditus putat legendum, ἢ ἐπειδὴ ἢ, id est, cum autem.] Agit autem h. l. de

amicitiæ vocabulo. Docet igitur se recte fecisse videri, qui non eos tantum, qui ex virtute, sed etiã qui vel ex voluptate, vel ex vtilitate inter se amant, amicos vocari. Vulgo namque ita fieri: nam ciuitates vulgo inter se fœderatæ (quod vtilitatis fere causâ fieri solet) amicæ vulgo dici solent: pueros quoque inter se amicos vocant, qui voluptatis & ludorum causâ inter se amant, quos & Terentius ait, leues sæpe ob causas grauissimas gerere inimicitias. Aristoteles igitur vitæ consuetudinem & sermonis vsum, quæ in rebus politicis spectari maxime solent & debent, secutus, reprehendi non debet: Plato potius, quem hic tacite perstringit, qui in *Clitiphorte* nullam nisi quæ sit inter bonos, amicitiæ nomine dignam iudicari. Sic & quæ paulo supra attulit, malos & inter se, & bonis quoque posse esse amicos, Platoni repugnant in *Lyside* & *Phædro*. Conciliari possunt hæc: Plato de vera semper loquitur amicitiâ, neminem posse colere amicitiâ cum improbo, neque inter improbos posse esse veram amicitiâ, ait ille. Sunt igitur non vnum, sed plura amicitiæ genera; ex quibus tamen ea, quæ inter bonos, prima sit & vere seu proprie, reliquæ similitudine duntaxat quadam, quod supra explicatum *cap. 1.*

ἢ πάνυ δ' αὐτοῖς] Quod supra dictum de vera amicitiâ, in hanc omnia concurrere, bonum, vtile, & iucundum: hic contra de iis, quæ ex euentu, vix has concurrere ait, neque reperiri facile, qui idem sint amici propter vtile & propter iucundum. Vix repetias, inquam, qui ob vtrunque simul vel amet, vel ametur. Iucundi namque, vt faceti, plerumque sunt vtilis: contra vtilis rebus gerendis plerumque non sunt ioculares, vt recte infra *Arist. cap. 6.* Rursus voluptatis amantes, vt luxuriosi, & nepotes, de vtili aut quaestu parum laborant: contra quaestuosi & luciones, vt auari & senes fere non curant voluptates. Raro igitur hæc duo concurrunt. Rationem adiungit satis obscuram, quia ea, quæ ex euentu raro concurrunt & copulantur, non quo euenta interdum non concurrant, (idem namque & Musicus & albus esse potest, doctus & improbus) sed quod non in omnibus vniuersè. Quod contra fit in iis, quæ per se, quorũ alterum, quia ex altero suboritur & consequitur necessario, vt ex virtute voluptas & vtilitas: fit, vt in omnibus in quibus vnum est, reperiatur & alterum, id est, concurrant. Denique nunquam accidentia necessario & vniuersaliter in omnibus hominibus eadem concurrunt, sed illa per se, si in vno, in omni-

bas

bus reperiuntur. Virtutis actiones semper coniunctam habent voluptatem. Ergo in quocunq; virtus, in eo voluptas & beatitudo: necessario enim illa, quæ per se, in omnibus copulantur.

εἰς ταῦτα ἢ τὰ εἶδη.] Hic iterat quod supra explicatum, malos quidem & improbos amicos fore, cum inter se, tum bonis, partim ex vtilitate, partim ex voluptate, non quidem per se, sed similitudine quadam, quia his duabus rebus similitudinè quadam habeant cum vera amicitiâ, in qua dictum est, & in ipsa inesse & voluptatem & vtilitatem, bonos vero propter se, id est, qua boni sint.

CAPVT V.

COMMENTARI I.

Ἄνεργ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν.] Explicatur hoc capite de conuictu & consuetudine amicorum, qua de re tamen infra latius *libro nono, capite ultimo*. Afferitur & differentia inter amorem & amicitiâ, vbi quadam de amicitiæ genere, siue habitus, an affectus, an quid aliud.

ἄνεργ δ' ἐπὶ.] Diuisionem quadam amicitiæ seu amicorum adfert initio: nam amicos partim esse habitu seu possessione, partim vsu & actione. Quemadmodum, inquit, boni partim sunt habitu (quod vel dormientibus esse licet) partim vsu, quod supra est explicatum *lib. 1.* vbi dictum, beatitudinem in virtutis non habitu, sed vsu & actione consistere. Sic & supra *libro 7.* de scientiis dictum, eas esse partim vsu, partim habitu. Multis namque rebus cõmunis est hæc partitio. Amici igitur vsu seu actione sunt, inter quos vicissitudo est officiorum, consuetudo & conuictus. Amici contra habitu sunt vel dormientes, vel absentes, vel ad conuictum inepti, vt insuauis & acerbæ naturæ homines, auari, senes, Demæ, &c. Absentia namque seu locorum distinctio non dissoluit illam quidem, inquit eleganter *Arist.* amicitiâ, sed vsum tamen interdum perturbat. Quæ tamẽ si diuturnior fuerit, nõ vsum tantũ, sed ipsam quoque amicitiâ sit extinctura. Quod prouerbio confirmat, *παιδὸς δὲ φιλίας ἀπροσρηγία διέλυσεν*, &c. de quo videatur *Erasmus Chilian. 2. centuria 1. prouerbio 26.* vbi ex *Athenæo libro quarto* elegantes versiculos, quibus ille amicitiâ quoque interire voluit, nisi si mens communicatione interdum velut retentetur, [antiquum vocabulum.] Videatur & alterum prouerbium; longe habitantes amici non sunt amici. Sunt alii tamen habitus.

habitu, non usu amici, ut inter quos conuictus quoque seu consuetudo esse nequeat: hi sunt plerique senes, & omnes acerbae naturae homines, omnes, inquam, insuaves & iniucundi seu molesti. Cum his namque nulla potest esse consuetudo seu conuictus, propterea quod absque voluptatis seu suauitatis condimento is esse nequeat. Formula:

Vbi nulla suauitas, ibi neque conuictus.

At in senibus & acerbis ac duris, quos Graeci πρῶτος vocant, nulla est voluptas aut suauitas.

Ergo neque conuictus.

Si non conuictus.

Ergo nec vera amicitia.

Nihil namque magis proprium est amicitiae quam consuetudo seu conuictus. Nota est haec amicitia verissima, ad ἀντιφίλησιν, de qua supra capite secundo, pertinens. Ex conuictu cernitur mutuus amor. Quare hoc loco & infra cap. prox. & lib. 9. cap. 9. & cap. ult. recte monet Arist. absque conuictu nullam ferre posse consistere amicitiam. Rationes eo cap. ultim. adfert varias: hic signum duntaxat a beatis seu rebus omnibus affluentibus, & contra a tenuibus seu egenis sumptum: nam conuictum amicitiae maxime esse proprium, hoc argumenti est, quod pauperes quidem utilitatem in amicitia maxime spectent, quod & infra commemorat, quae ollaris amicitia proverbio dici solet, sed beati maxime quaerant conuictum. Cur ita? propterea, quod (sic enim a contrario subiungit Arist.) solitariis iis esse minime conueniat. Solitudo ab amicis maxime repugnat vitae beatae. Cuius rei rationes infra explicabit Arist. lib. 9. cap. 9. Si igitur beatus amat conuictum, ut amat. Ergo conuictus amicitiae maxime est consentaneus. Ratio connexi, quia quae inter beatos est amicitia, non utilitatis est, sed verissima. Beati namque non sunt absque virtute.

συνδιόγου ἢ μετ' ἀγαθῶν.] Haec verba non ad beatos, de quibus proxime, sed ad acerbos illos pertinent. His. n. verbis ratio continetur, quae & iam explicauimus, cur inter hos conuictus esse nequeat, quia sint insuaves seu iniucundi, & alter alterius consuetudine non gaudeat: quod contra perspicue cernit in amicitiae eo genere, quae Graeci ἐπιχειρῶν vocant, Latine sodalium, de qua inf. c. 12. Hi namque sodales quam mutua consuetudine gaudeant, & alter alteri voluptatem afferat (qua sola re ea amicitia coalescit & continetur) adolescentibus maxime est notum. Quid ergo? certe senum

senum & acerborum non tam erit amicitia, quam beneuolentia quaedam. Nam volunt quidem & hi inter se bona, & temporibus difficilibus alter alterum subleuare non recusat: quia tamen conuictu non gaudent propter naturae asperitatem, amici vere dici non possunt, & hoc est, quod ait & infra. Arist. cap. prox. perperam ab isto diuiso, initio, ὅτι ἢ τοῖς πρῶτοις, &c.

μάλιστα μὲν.] Haec supra sunt explicata cap. 2. & 3.

ἢ ἢ μὲν φίλησις.] Haec velut altera huius capituli est pars, qua amor ab amicitia distinguitur, & de genere amicitiae, licet aliud agens, explicare videatur Aristoteles. Ait igitur, amorem & amicitiam differre, quod haec habitus, illa πάθος seu perturbatio potius esse potius videatur. Cur autem amicitia habitus potius esse videatur quam πάθος, duas afferit rationes: prior est, quia est cum ἀεσμερῶσι. Cur ita? quia in amicitia necessarius est mutuus amor seu ἀντιφίλησις supra cap. 2. At hic mutuus amor non est absque proaeresi, argumento hoc est, quod amor sit quidem etiam aduersus inanimam, sed ipsa non redamem. Non est igitur mutuus amor, nisi in ratione praeditis, ut nec proaeresis. Itaque qui redamat, ratione & proaeresi praeditus sit, necesse est. Si igitur mutuus amor non est absque proaeresi. Ergo nec amicitia. Ratio connexi iam dicta, quia amicitia non est absque mutuo amore. Altera ratio, καὶ τὰ ἀγαθὰ βέλον, &c. quia amici amicitiae bona volunt propter ipsos, non propter se, supra c. 2. At qui amare alios propter ipsos non est παθητικόν. Cur ita? quia πάθος ad appetitum pertinet in sensu positum. At hic appetitus, ut ita dicam, sensitiuus, sua duntaxat bona curat, ea appetit, quae sibi sint vitia, non quae aliis. In beatis diuersum videmus, non laborant haec, quod aliis, sed quod sibi iucundum, vile aut molestum curant, rationalem aut ἀεσμερῶν appetitum non habent. Iam quia πάθος proprie ad illum sensitiuum appetitum pertinet: certe amicitia quae spectat, non solum quae sibi, sed etiam quae aliis vitia propter ipsos, non est παθητικόν. Amicitia igitur, quia non sibi solum quae vitia, sed quae amicis propter ipsos, spectat, πάθος esse nequit. Erit ergo habitus. Verum huic loco valde repugnare videntur, quae in Rhet. lib. 2. vbi perspicue inter perturbationum genera explicatur & amicitia: & quae in Eudemii Rhetoricis lib. 3. vbi aperte Aristoteles amicitiam ait esse non virtutem, quia sit absque proaeresi, sed πάθημα seu πάθος: & quae supra lib. 4. cap. 6. vbi aperte negat, amicitiam esse absque πάθος seu perturbatione, nempe absque πρῶτη seu pro-

penfione animi. Omnis autem *φρῆσις* est *παθῶν*. Respondēdum puto, hanc esse Arist. h. l. sententiam, amicitia quidē habitui esse viciniorē & similitiorē, q̄ perturbationi, propterea q̄ sit cum *σπουδαίως*, nō tamē plane perturbationis esse expertē, aut q̄ non sit absq; *σπουδῆ* [nulla amicitia vacat *σπουδῆ*, studio & propensione animi, amor est *σπουδῆ*] studio, amore & animi propensione, & proinde ne quidem plene esse habitum. Quare ita de amicitia genere existimandū puto, eam dici posse, partim habitum, partim *πάθος* seu perturbationem, vtunque tamen non plene. Rationē diximus, q̄ si nō vacat omni perturbatione amicitia, virtus quoq; esse vere nequit, vt quam consistet affectionē esse omni perturbatione vacantem. Est igitur Stoicorū sententiam secutus M. Tullius *initio libr. 1. Offic.* Iustitiā hanc partem seu speciem facit, quod idē Platonicos quoq; fecisse, scribit Franciscus Patricius *lib. 8. de regno, cap. 6. in fine.* Et initio quoq; huius libri Aristoteles ipse id velut controuersum exponit: virtusne sit amicitia, an cum virtute. Consentaneum tamen magis Aristotelis sententiā mihi videtur dicere, amicitiam vere non esse virtutem. Primum, quia non expers sit perturbationis: deinde, quia sua cuiusque virtutis sint facta, vt liberalitatis liberalia, fortitudinis fortia, &c. quæ amicitia sunt nulla, propria dico & sua. Nam amicitia quæ sunt facta seu officia, omnium virtutum sunt communia: præterea, quia virtutum facta non sunt mutua seu reciproca, quod contra sit in amicitia, quæ maxime cernitur in officiorum vicissitudine, vt quādo quis libenter donat, non expectat munus ab alio, quod cum fecit, expleuit munus liberalitatis, non expectans munus ab alio. Amicus facit liberaliter, iuste, & omnia huiusmodi; rursus oportet reddatur illi tantundem aut amplius, nisi fiat vicissitudo, non est amicitia. Est tamen cum virtute: nam vt supra dictū, vera, nisi inter bonos seu virtute præditos, & nisi in bonis & virtute ipsa præditis esse nequit. Cæterum est affectio quædam amicitia valde similis & pene gemina, vacans nomine, amicitia tamē interdum dicitur ob similitudinē; & hæc vera est virtus: q̄ tamen quibus in rebus ab amicitia vera differat, supra est explicatum *lib. 4. c. 6.* Deniq; nonnulli libri Arist. difficilius libris Ethicorum. Aristotelis isti interpretes tantum sunt in scholis, non in rebus ciuilibus versati, aut politicos, ideo tant pauci etiam Interpretes difficultiora prætereunt: in his nihil argumenti, quæ iam explicamus, habemus ab Interpretibus.

ἡ φιλέντες τὸν φίλον.] Quod supra *capite 2. c. 3.* & hic paulo supra dictum, id quemq; amare, quod sibi sit bonū: hoc quia referendi posset hac ratione, q̄ amicus amicū amet; nō sua, sed illius causa, quod iam sæpe dictū, & proinde non q̄ sibi bonum amare videat. Huic igitur q̄stioni tacite occurrens Arist. ait, eos, qui amicū diligunt, amare nihilominus quod sibi bonum, quod hunc in modū docet: Vir namq; bonus, inquit, factus alicui amicus, eidē quoq; bonum est. Id namq; virtutis est proprium, vt non ipsi solum, in quo inest, sit bonū, sed aduersus alios quoq; se explicet, sit bona, & aliis vtilis & iucunda, quod supra sæpe dictum *ca. 3.* Ex quo efficitur, amicos, quod sibi bonum, vtinq; amare, atq; ita par pro pari referre, officiosq; inter se certare, tam voluntate, pares. Alter enim alteri vult & cupit bonum, quā genere seu specie (sic enim legendum cum vetere translatione, & libris scriptis, editisq; meliorib. legendū, inquam, *ἰδέει*, non vt in aliis *ἰδέει*, i. iucundo) specie, inquam, boni & officiorum, quæ paria paribus reddunt & æqualia, aut etiam cumulatiōra, qua, de re tamen infra latius. Quam officiorum paritatem confirmat Arist. & prouerbio, seu potius dicto Pythagoræ peruulgato. Hic enim, teste Laertio, amicitiam definiebat æquitate *ἰσότης*, cuius dicti & infra fit mentio *cap. 7. c. 8.* & infra *lib. 9. cap. 8.* & à Platone *lib. 6. de legibus.* Videatur & Eras. in *prouerb.* quod tamen vere non est prouerbium, ille facit.

μέλιται δὲ τῆ τῶν.] In libris & in vetere translatione ferè est *δὲ*, id est, *igitur*, quasi diceret Arist. quia bonorum virorum hæc est ratio, vt & ipsi sint chari tam per se, quam propter utilitates, & inter se paria pro parib. reddere possint. Igitur hæc illi, quæ bonorum est amicitia, maxime in sunt. Sic vulgo explicant. Sed malim cum Argyropylo pro *δὲ*, *δέ*, id est, autem: nam puto nihil aliud dicere Arist. hac clausula quam breuiter admonere, quod sæpe iam dictum, hæc nempe, ea duo, quæ iam diximus, [charum esse & sibi & aliis, par pari reddere.] inesse seu reperiri maxime in ea amicitia, quæ est inter bonos. Et sic Graeci has duas particulas *μέλιται δέ*, in extrema disputatione coniungere solent.

CAPVT VI.

COMMENTARII.

Ἐν τῷ τοῖς σπουδαίοις ἡ προσελευκτής.] Initium huius cap. male à priore diuulsū, *supra* ostēdimus & explicauim⁹. In reliquo afferuntur

riuntur quædam de *πολυφιλίᾳ*, de beatorum & potentium amicis, ubi & de comparatione duorum amicitiarum ex euentu generum inter se. Extrema capitis pars proximo omnino capiti est adiungenda seu anteponenda.

πῶστίς δ' εἶναι.] Grauis est quæstio, an multis amicus quis esse debeat, aut possit multos habere amicos, de qua quæstione *infra lib. 9. cap. 10.* accuratius: hic tamen eadem fere omnia breuissime complectitur. Sententia igitur Aristotelis est, *πολυφιλίαν* inter veros amicos partim esse pñitiosam, partim *ἀδωάτων*: in reliquis amicitiarum generibus contra. Rationes affert quatuor de vera, non tres, vt vulgo putant, [hac in re omnes errât.] Prima ratio, quia vera amicitia est præstantia seu excellentia quædam (sic vtendum *πὸ ὑπερβολῆς*, non, vt quidam, nimium: hoc loco enim in bonam partem sumitur.) Vera namq; amicitia in summo gradu est posita. Atqui excellentiæ non in multos, sed in vnum fere, vt summum cadere solent. Quare & Cicero *lib. 2. Offic. & in Bruto*, multos quidem ait fuisse mediocres Oratores & ICtos, eximios non item, sed singulos singulas fere ætates ferre. Formula:

Nulla excellentia in pluribus, sed in vno esse solent.

At vera amicitia est excellentia quadam, vt pote omnibus numeris absoluta.

Ergo non est multorum sed paucorum hominum.

[Iste piscis paucorum hominum, elegantissime Latine dicimus.] Hanc rationem & infra iterat Aristoteles. Altera ratio, *πολλοὺς δ' ἀμει*, &c. hæc est, quia multos eidem valde placere non sit facile: & hæc infra iteratur, valde, inquam: nam distinctam necesse est esse amicitiam, quæ sit cum multis: & cum varia sint hominum ingenia, fieri vix potest, vt multi ita consentiant, vt vni eidemque omnes placere & chari esse possint. Tertia ratio, *ἴσως δ' οὐδ'*, &c. quia vere amicos omnes oporteat esse viros bonos, quod est difficilimum, vt & supra capite tertio, *in fine*. Quarta ratio, *δει δὲ καὶ*, quia veræ amicitia necessaria sit consuetudo, & longi temporis periclitatio, vt supra eo capite. At hoc in multis & cum multis est difficilimum, multos periclitari valde est laboriosum, & longi temporis opus, cum multis quoque versari propter ingeniorum varietatem & disparitatem humanorum non minus est difficile. Et hæc quoque ratio infra attingitur. Afferuntur & alia, de quibus eo loco.

ἂν τὸ πρὸς ἡσυχίαν.] Hic de iis amicitiarum generibus, quæ ex euentu, in quibus *πολυφιλίαν* esse posse, docet duabus rationibus: cum, quia ob vtilitatem & voluptatem: quarum qui sunt studiosi, reperiuntur innumerabiles, multis placere, & charus esse quis potest: tum quia his longo tempore non sit opus, vt supra dictum *cap. 3.* infra tamen & ab his *πολυφιλίαν* excludit, vt incommodam & inutilem.

τῶτων ἢ ἡσυχίαν.] Comparat inter se amicitias, quæ ex euentu: nam eam, quæ ex voluptate (si modo inter eos sit, qui inter se gaudeant, alterque altero delectetur, qui iisdem rebus voluptate, inquam, vtrinque, vt pueri fere lusibus, non vero si alii gaudent aliis rebus, vt inter amantes rebus, quod supra explicatum *capite quarto*.) Hanc igitur ex voluptate verius amicitiarum nomine dignam esse, quam eam, quæ ex vtilitate: cum quia ea, quæ ex voluptate magis videatur ingenua & liberalior, altera, vt lucri cupida, magis sordida & quasi cauponaria. At hoc, illud cum vera amicitia maiorem habeat cognitionem: tum, quia ea, quæ ex voluptate vtantur & querant etiam beati, alteram non item. Quare cum maior huius ex voluptate sit usus, & ab iis, qui rebus omnibus & copiis circumfluunt, expetatur, merito ea alteri antecellere dicenda erit. Formula:

Si beati eam, quæ ex voluptate querunt, non alteram.

Ergo hac illa est præstantior, & amicitia nomine dignior.

Rationem contexti attulimus. Antecedens paulo latius explicatur ab Arist. beatos seu *μακροχρεῖς* Græce & Latine, dicimus interdum diuites & copiosos. Hotat.

vt Nasitoni inuit te cena beati.

Cicero *in Lelio*, & calamitosi, quam ii, qui putantur beati. De horum igitur amicitia breuiter hoc loco eos querere amicos, vere iucundos duntaxat, non vtilis aut bonos. Quid ita? quia conuictu gaudent, qui cum hominibus non iucundis nullus esse potest: nam adeo quidem, vt ne suos bonos quidem quis ferat facile aut diu, seu virtutem ipsam aut quodlibet bonum, si idem fuerit iniucundum, triste & molestum. Grauius tamen hallucinantur beati & errant, qui bonos non querant amicos. Nam & hos quoque constat esse iucundos iis, quibus sunt amici, quod supra sæpe explicatum. Beati igitur iucundos quidem illi querunt, sed bonos potius querere oportuerat, vt qui & ipsi sunt iucundi ipsi *αὐτοῖς*, id est,

beatis seu iis, quibus sunt amici, & hoc est, quod ait, *δὲ δ' ἰσῶς, &c.*

οἱ δ' ἐν τοῖς ἐξουσίαις.] Modo de beatorum seu diuitem amicis: nunc de potentibus, seu de iis, qui in imperiis & magistratu. Locus est pulcherrimus de Regum, Principum & omnium, qui in imperiis, amicitia. Quem locum & Cicero in *Lalio* explicauit, *tantumq; abest, &c.* & alibi in eodem libro: *Sin vero erunt aliqui reperti, &c.* Summa autem Arist. sententia; horum amicos vel esse ex utilitate, vel ex voluptate, nullos aut certe raros ex virtute. Nullos autem veros habent amicos imperiis aut potestatibus florentes. Quam horum miserrimam conditionem & Lucanus Poeta attingit *lib. 1.*

*Nulla fides regni sociis, omnifq; potestas
Impatiens consortis erit.*

Ait igitur, hos ut diuersis amicis, pro rerum diuersitate: nam ad voluptates quidem facietis & vrbani hominibus, histrionibus, adulatoribus, morionibus: ad res serias autem hominibus gnaui & industriis, quos Græci *δευοὺς* vocant. Hæc duo autem in eundem hominem vix concurrere, ut idem sit & voluptatis auctor seu histrio aliquis, & ad res agendas solers & gnauius, supra quoque est explicatum, & hic iteratur. In eundem igitur hæc duo non concurrunt, nisi in virum bonum, quem supra docuimus esse & iucundum & vtilem. Ergo dicit aliquis, heri poterit, ut imperio potentes non diuersis, sed iisdem etiam amicis vtantur ad res diuersas, contra atque modo est expositum, nimirum, si viros bonos habeant amicos, ex quibus & voluptatem & vtilitatem capiant. Respondet Aristoteles, vix hoc accidere, ut vir bonus potestate prædito fiat amicus. Inter hos namque amicitiam coalescere non posse, [locus difficilimus, pessime vulgo acceptus,] nisi quanto virum bonum superat quis imperio, tanto & virtute superet. At hoc difficilissimum & rarissimum, ut Principes, quo sunt aliis imperio & potestate, tanto & virtutibus sint superiores. Tales, (inquit Aristoteles *οὐ πῶπο*) vix reperiri solent. Ergo nec amicitia imperio præditis, cum viro bono, nisi rarissime coalescit & conglutinatur. Cur autem qui imperio sunt superiores, ut virum bonum amicum habeant, virtute quoque excellere debeant: ratio subindicatur ab Aristotele his verbis, *εἰ δὲ πῶπο, ἐκ τῶν ζῴων*, id est, quod alioqui non sit futura æqualitas. Quid ita? nam ex Politicis *lib. 1. cap. ult.* [pulcherrimus ibi locus, hodie

die non est in vsu, quod grauiter deplorandum,] & *lib. 7. cap. 4.* Qui aliis præfunt, quanto potestate & imperio, tanto & virtutibus antecellere debent. Itaque ut inter bonū & imperio præditum fiat æqualitas (sine qua nulla consistit amicitia) ut ergo inter hos fiat æqualitas, non quidem simplex, ut inter pares & socios, sed analogica, ut inter superiorem & inferiorem: (de hoc duplici æqualitatis genere & supra dictum *libro quinto.*) necesse est, ut qui imperio, idem & virtute sit superior. Atque ita his constitutis, vtilitas postea & voluptas capietur æqualis, non, ut dixi, simpliciter, sed analogice: nam ut proximo capite amicitia inter impares non simplici, sed analogica æqualitate continetur. Formula:

Vbi nulla æqualitas, ibi nec amicitia.

At inter potestate seu imperio præditum, & inter virtute præditū nulla est æqualitas, nisi, qui imperio, idem & virtute alterum superet, quod genus est rarissimum.

Ergo inter hos non est amicitia.

Inter impares analogice potest esse amicitia: inter pares simpliciter. Cum deberent Principes hodie excellere prudentia, legunt prudentes viros, &c. sic omnia gerunt per alios, cum ipsi sint simulachra: deberent excellere fortitudine, legunt fortes viros, duces, &c. Male & pæperam hic locus acceptus. Insignis locus apud Platonem: Principes rari, qui aut virtutem veram, aut amicitiam liquidam vnuquam gustarint, &c.

CAPVT VII.

COMMENTARI.

Εἰσὶ δ' ἑνὶ ἀξίῳ ἀδύνατοι.] De capitis sectione dictum sup. potest enim hic constitui caput 7. Iam quia serpe dictum sup. amicitiam esse æqualitatem, dictum & modo, amicitiam quoq; esse posse, etsi rarius, inter imperio superiorem & inferiorem, quæ certe amicitia est impar. Hac arrepta occasione; Aristoteles etiam hic assert amicitia; diuisionem, eamque bimembrem: Amicitiam namque vel esse æqualitatis, vel excellentia; seu præstantia;. De priorè ad huc explicatum, vbi quædam de eius partibus, quæ ex euentu. De altera hæc afferuntur hoc capite: Quos inter ea sit, Eius causa seu ortus; Quare contineatur & intereat, vbi differentia quædam inter ius & amicitiam; Tandem & quæstio; an amici maxima etiam bona sibi inter se cupiant & velint.

εἰσὶ δ' ἕναι.] De iis igitur, quæ in æqualitate, adhuc explicasse se ait: eas, inquam, de quibus hæctenus, esse æqualitates, vt in quibus vel eadē profusus, voluptatem pro voluptate, vtilitatem pro vtilitate, vel permixtum pro vtilitate voluptatem alter alteri cupit & præstat. Hanc meminit rationem Arist. hoc l. & *infr. h. cap.* vbi de excellentia amicitia commemorat, quia, inquam, par pro pari reddatur. Est & altera cum priore tamen concurrens, quæ & attingitur ab Arist. *infr. c. 13. in initio*, quia sint inter pares, vt inter socios, quorum alter alterum non antecel-lat vel dignitate, vel imperio. Hæc autē verba, εἰσὶ δ' ἕναι, &c. sunt illa quidā proprie de amicitia ex euentu accipienda, quod ex iis, quæ sequuntur, fit perspicuum: eadem tamen & veræ amicitia est ratio, teste ipso Arist. *infr. cap. 13. in initio*. Nam vt alius alio vtilior & iucundior, ita & melior esse potest, quod excellentia est proprium: contra, vt vtilis & iucundi, ita & boni pariter esse possunt, quod ad amicitiam æqualitatis pertinet. Sunt igitur, inquit, hæc ex euentu amicitia æqualitatis, cum vel eadem plane, vel alterum pro altero, par tamen pro pari redditur. Has autem ex euentu minus esse amicitias, eamq; per se magis, hoc est, illas leuiiores, hanc verissimam esse. Et rursus, illas minime diuturnas, hanc esse stabilissimam, supra est explicatum. Cur autem hæc ex euentu amicitia nomen mereantur, supra quoq; est explicatum propter similitudinem cum vera. Eleganter autem h. locō Arist. eas propter eiusdem rei *ἰσότης*, nempe veræ amicitia similitudinē & dissimilitudinē ait esse & non esse amicitia nomine dignas. Nam qua parte sunt similes veræ, vt quia partim vtilitatem, partim iucunditatē complectuntur, quæ duæ res & in vera insunt, hæctenus amicitia esse videntur: qua vero parte veræ sunt dissimiles, vt quia vera est stabilis, & querelis atque suspicionibus vacans, cum illæ sint & fluxæ, & criminibus ac suspicionibus refertæ, vt supra explicatum, hæctenus amicitia vix esse videtur. Paucis certe in rebus hæc cum vera conueniunt, quas iam attulimus: differentia vero sunt complures. Vera namque per se, ex virtute, inter bonos vere, tempore & periclitatione egens, stabilis, rara, paucorum hominum, summe iucunda & vtilissima. Alteræ ex euentu, ex vtilitate vel voluptate, id est, vtilis tantum altera, altera iucunda, nonnulla vel exigua cum periclitatione, nullo egent tempore, fluxæ, crebræ & multorum, non ita denique vtilis aut iucunda:

ἔπερ δ' ἐστὶ Φιλίας.] Adhuc igitur de amicitia parium; nunc de ea, quæ inter impares, de qua videatur & locus insignis apud Ciceronem *in Lelio*. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. Priorem quidem Aristoteles vocat, *ἐν ἰσότητι*, hanc, *ἡθ. 9. ὑπεροχῶν*, Cicero præstantiam & excellentiam eo loco nominat. Quibus verbis respondet verbum *ὑπεροχῆ*: nos vocemus amicitiam æqualitatis & excellentia, seu præstantia. Videntur autem Aristoteles & Cicero non leuiter dissentire in hoc amicitia genere, qua de re mox. His autem verbis Aristot. exponit, quos inter hæc amicitia coalescat. Adfert igitur duo excellentia genera, ætatis vnum, alterum imperii. Ætatis quidem, vt senis aduersus adolescentem, patris aduersus filium, præceptoris aduersus discipulum: imperii vero mariti aduersus vxorem, magistratus aut regis aduersus ciuem, seu, vt loquitur Salust. parentem *δὲ γέροντος*, [vulgo subditum aut subiectum, non Latine, non satis eleganter. Salustius: quemadmodū imperantes, ita etiā parentes, ita etiā parentem Cic. vocat semper ciuem. Romani laborant valde inopia sermonis interdum] vel eos omnes, qui sunt in alicuius imperio. Et si & patris & præceptoris excellentia ad imperium quoq; referri potest. Horum igitur amicitia non in æqualitate, sed in disparitate potius cernuntur. Quæ quidem amicitia & ipsæ rursus differunt cum ratione generis excellentia, tum eorum ratione, inter quos est excellentia, etiā eadē. Nam pro excellentiarū generib. seu differentis & amicitia istæ discrepant: verbi gr. alia est amicitia patris & filii, alia mariti & vxoris, alia deniq; magistratus & ciuis. Rursus in eodem etiam excellentia genere, alia est patris aduersus filium, alia huius aduersus patrem amicitia: alia vxoris aduersus maritum, alia mariti aduersus vxorem, qua de re *infr.* Huius autem discrepantiæ sep̄ dissimilitudinis causas seu rationes Aristoteles adiungit duas, *ἑτέροις ἢ ἐνός τινος*, &c. Prior est, quia horum, inter quos hæc excellentia est amicitia, non eadem omnium sit virtus, non idem officium seu munus & opus, sed alia huius, alia illius sit virtus & officium, mariti alia est virtus & officium, alia vxoris: Magistratus alia est virtus, alia ciuis. Contra atque putauit Plato, quem diuine refellit Aristoteles *libro primo & secundo Politicorum*. Si ergo alia aliorum est virtus & officium. Ergo & alia amicitia, & non eadem omnium. Ratio connexi, quia virtutum comes est amicitia, quod supra

explicatum cap. 5. Altera ratio, ἐπειδὴ ἕξ, &c. quia alia in aliis
 fuit amabilia. Non eadem namq; de causa diligitur vxor qua
 filius, non eadem vxor etiam qua maritus, filius qua mater: ergo
 nec eadem omnium potest esse amicitia. Formula:

Si chara seu amabilia τὰ φίληται non sunt eadem.

Ergo nec amicitia.

Connexio ratio; quod ex amabilibus existat amicitia, & hæc
 illa prorsus sequatur, iis se accommodet, & pro eorum varie-
 tate variet, quod supra dictum *capite secundo & tertio, initio,*
 [Inter impares interdum singularis existit amicitia, vt inter
 Catonem senem, & Scipionem & Laliū adolescentem.
 Inter Epaminondam Imperatorem, iuuenem, & Lysidem
 præceptorem Epaminondam vitricum senem, de quo Cicero
lib. 1. Offic. in fin. vbi quidam perperam legunt *Lysian*, cum le-
 gendum *Lysidem*.

τὰ αὐτὰ ἴση δὴ. Adhuc de ortu seu causa huius amicitia: gen-
 neris dictum; nunc de officiis, reliquo toto capite, quod vt
 intelligatur, iterandum est primum, æqualitatem officiorum
 amicitia: esse propriam, paribus eam, vt Cicero loquitur, offi-
 ciis defini: deinde, æqualitatis duo esse genera, quarum al-
 tera dicatur *κατὰ πῶσον*, quantitatis, vt ita dicam, quæ & sim-
 plex & absoluta, & Arithmetica dicitur; dicitur & magnitu-
 dine ac numero, vt duo duobus sunt paria numero, linea sex
 pedum, alteri totidem pedes longa: magnitudine est æqua-
 lis: altera dicatur *κατὰ ἀξίαν* dignitate seu meritis, & λόγῳ seu
αναλογία, ratione seu proportionē Geometrica denique, de
 quo discrimine dictum est supra *capite quinto*. His [vt Theo-
 logicū loquuntur, prælibatis,] præmittitis, ait Aristoteles: In
 hac excellentia: amicitia non eadem seu paria vtrinq; peti,
 & præstari alteri ab altero officia; Satis namque esse, si li-
 beri parentibus, quæ par sit, & hi contra liberis præstent:
 hoc enim si fiat, & veram & constantem inter hos amicitiam
 fore, vt paria plane non sint officia. Eadem est & aliorum
 Magistratum aduersus ciues, vxoris & mariti inter se, ra-
 tio. Hæc autem officiorum inæqualitas amoris & amicitia:
 ipsius dissimilitudinem, de qua modo dictum, con-
 sequitur. Nam si inter disparēs amicitia & amor quoque
 est dispar. Ergo & officia, amicitia: tanquam fructus & vltus,
 non erunt eadem.

ἀνάλογον εἶναι ἀνάλογον. Expósito, paria hic non esse offi-
 cia,

cia, hoc loco iam exponit; quænam igitur & qualia officia esse
 debeant, an nulla plane in his paritas aut æqualitas desideretur.
 Nam nulla si asistat æqualitas, amicitia certe esse nequit,
 quam supra definiuimus esse æqualitatem quandam. Ait igitur,
 in his excellentia: amicitia: officia defini *ἀνάλογον*, quod
 idem supra *capite priore*, & infra *capite octauo, nono & duode-
 cimo*, & maxime *capite 13. & libro nono, capite primo, initio*,
 iteratur: neque id immerito. Nam in hoc vbi omnis disputa-
 tionis de amicitia: excellentia: est posita. Amicitia: igitur hæc,
ἀνάλογον seu proportione, id est, officiis analogice præstandis
 continetur. Neque enim paria plane officia, vtrinq; vel peten-
 da, vel sunt præstanda, sed proportione quadam pro dignitate
 personarum & meritis, *κατὰ ἀξίαν*, inquit Arist. verbi gratia: vt
 melior, [sunt qui reddunt Latine *ἀμείνων*, qui potior: duo signi-
 ficat, interdum virum bonum, *ἀγαθός*, interdum virum aliqua
 re præstantem, vt insignē pictorem, etiam si improbissimus sit.
 Bonus sic etiam duo significat, hoc loco alterū pro altero sum-
 ferunt. significat autem h. l. virtute præstantē. Sic quinques aut
 sexies hoc repetitur libro, semper sit intelligendū, nunquā po-
 tior.] vt vtilior, vt iucundior, vt maiore dignitate aut imperio,
 aliis denique fortunæ, ingenii, virtutis bonis præstantior.
 Magis, inquit Aristoteles, ametur quam amet. Nam in ama-
 ri, quam in amare maior inest honos, infra proximo capite.
 Magis igitur rebus his præstantes & superiores amari, hoc est,
 obseruari & coli debent. Rursus non eadem obseruantia col-
 endus est pater, qua Deus, alia item maritus; alia Magistra-
 tus. Non eodem deniq; modo maritus vxorem, quo hæc mari-
 tum obseruare debet. Ex quibus perspicuum est, dignitatis hic
 rationem habendam esse, hoc est, analogia: Est igitur & in his
 amicitia: æqualitas quædam, non illa quidem simplex & abso-
 luta, seu Arithmetica, sed analogica seu comparata & Geo-
 metrica. Cicero tamen in hac disputatione ab Aristotele dis-
 sentire videtur. Nam neque inter pares Arithmetica: plane
 æqualitatem (his verbis *in Lelio, constituendi autem sunt, &c.*)
 hoc est, paria plane & strictè vtrinq; officia, neque inter
 superiores & inferiores seu disparēs, Geometricam plane
 æqualitatem (his verbis *in Lelio, sed maximum, &c.*) prorsus
 probat, [magna enim prerogatiua amari: homines indocti
 doctos amant. Ergo vt quis ametur, in eo est positus cultus,
 honor & obseruantia.] Perionius [Monachus, primus Ethica

Aristotelis eleganter vertit Latine, scripsit librum *de ratione interpretandi*. Iputat Ciceronem ab Aristotele & in hoc discrepare, quod Aristor. hanc inter dispares amicitiam ex alio fonte seu causa, Cicero ex alio manare dicant. Nam Ciceronē afferre praestantias fortunæ, ingenii & virtutis, Aristotelem afferre alias praestantias, quales sunt inter parentes & liberos, uxorem & maritum. Non recte: nam & Aristotelis praestantia, vt & Ciceronis ad hæc tria genera, virtutis, fortunæ, seu vtilitatis, & iucunditatis sunt referenda.

ἡ ἀμοιβὴ τὸ ἴσον.] Locus est obscurus, & ab Interpretibus meo quidem iudicio perperam acceptus, ob ambiguitatem verborum, ἀμοιβὴς & δὲ δὲ ἴσους, quæ hic non ordinem, vt illi putant, sed praestantiam, dignitatem, & potestatem valent. His igitur omiſſis, Aristoteles hoc mihi dicere videtur, æqualitatem Arithmeticam seu ex magnitudine in amicitia potissimum, Geometricam vero maxime in iure spectari: siue, vt loquitur Arist. in iure quidæ æqualitatem quantitatis secundo loco, dignitatis primo & maxime spectari: in amicitia vero contra, id est, maxime quantitatis, secundo loco spectari dignitatis æqualitatem. In iure namque vis omnis in analogica æqualitate est posita. De iure quidem in honoribus & præmiis, pœnisque tribuendis posito, res est certa, in hoc dominari æqualitatem Geometricam: in altero iuris genere, quod in commerciis & permutationibus versatur, analogiam quoque necessariam plane esse supra docuimus libro quinto, capite quinto. In iure igitur maxime spectatur æqualitas analogica seu Geometrica. In amicitia autem contra vsuuenire, hoc est, eius vim & naturam cerni, maxime in æqualitate Arithmetica, ea, inquam, paribus vtrinque definiti officiis, mutuoque contineti amore, eoque æquabili & pari, confirmat hoc loco Aristoteles à contrario. Nam, inquit, magna distantia virtutis, diuitiarum seu copiarum, & voluptatis, aut plane impediri ortum amicitia, aut iam ortam dissolui. Quod exemplo Deorum, Regum, excellentium denique sapientia, vel qua simili re virorum, perspicuum fieri ait. Nam inter Deos & homines propter summam disjunctionem seu distantiam & inæqualitatem (bonis namq; omnibus homines Dii superant) nullam esse amicitiam. Sic & cum regibus longe inferiores amicitiam non contrahunt, neque adeo cupiunt, vt nec

vt nec cum sapientibus aut virtute praestantibus viris, homines nihili aut nulli rei. Siquid magna distantia & imparitas, impedimento est amicitia. Ergo paritas seu similitudo & æqualitas, quo fuerit maior, eo magis & amicitiam congrutinabit & continebit. Atqui summa æqualitas est ea, quæ Arithmetica. Ergo hæc amicitia est magis propria. Ceterum de amicitia Dei & hominum, quod adfert Aristor. & in magnis moralibus, vbi de amicitia, initio latius explicat, & infra quoque attingit cap. 12. amari quidem Deos ab hominibus, sed non contra. Est id quidem Aristotelis Philosophia, qui providentiam diuinam aduersus homines omnem sustulit, teste Laertio in vita Aristotelis, consentaneum, sed impium, falsum, & Platonis quoq; ac Stoicorum, etiam prophanorum hominum [Philosophorum] decretis contrarium. Nam tamen non humano (quem fortasse spectauit Aristoteles) sed suo & diuino more, quin tamen Deus & se, & opera sua, in his homines maxime amet, non tantum rationibus, sed rebus ipsis confirmari potest. Videatur Cic lib. 2. de Natura Deorum. Deniq; excellentia amicitia, sunt paræq; vel ob vtilitatem, vel voluptatem, & proinde vera amicitia cernitur in æqualitate arithmetica. Quo magis disceditur à similitudine & paritate, eo magis labefactatur vera amicitia.

ἀρετῆς μὲν ἔν.] ἀρετῆς est definitio seu circūscriptio. Quod .a. quaeri poterat, si distantia seu disjunctio bonorum, vt modo dictum, vel impedit, vel dirimit amicitiam, quanta tandē ea distantia esse debeat, vt vel maneat vel non maneat amicitia: id continuo arripit Aristot. & ait, eos distantia gradus definiti exquire non posse. Hoc tamen vniuersè tenendum non dissolui statim amicitiam, etiam cum multa ab amicorum altero detrahantur, quibus alteri fiat dispar, sed tum demum vbi maxime, qualis est hominis à Deo, facta fuerit disjunctio. Finge duos inter se amicos, ætate, virtute, genere, diuitijs & honoribus pares: quorum alter postea omnibus & honoribus & diuitijs & generis deniq; imaginibus excidat, hi certe neq; tum amici esse desinent. Quod si & improbus quoque vel ex parte esse coeperit, alter vero etiam maioribus honoribus & virtutibus augeat: vix iam video, quæ inter hos amplius esse possit amicitia.

ἵνα ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἀρετῆς.] Quia modo dictum amicitiam dirimi, si amici alter altero infinitis partibus sit superior. Hinc existit quaestio: An amici bona etiam summa & maxima, vt immorta-

talitatem & diuinitatem alter alteri cupiat & velit. Disputat in utramq; partem Aristoteles, dissoluit tandem, & non velle alterum alteri etiam maxima bona. Confirmat hac ratione, quia sequeretur, vt sibi quis malum velit, siue, quod idem vallet, bono quodam orbatum. Formula:

Si alter alteri vult summa. Ergo sibi vult mala.

At hoc absurdum: omnes namq; sibi bene esse cupiunt.

Ergo & illud.

Ratio connexi, quia amicum (vt enim modo dictum summa distantia interit amicitia) summa illi, optando amittat, & proinde bonum quiddam. Amicus namq; est bonum, atq; adeo vt dicitur, alter alteri est Deus. Non igitur alter alteri vult summa. Sed huic repugnat, quod *supra* sapius iteratum hoc loco affertur, amicos alterum alteri bona velle, non sua sed illius causa. Ergo nõ spectandum, an hac distantia alter qd mali capiat, sed potius quid boni alteri accedat. Quare amici inter se videntur manere, qualiscunq; tandem alter fiat amicus, quibus tandem cumq; cumuletur & excellat bonis. Præterea hinc sequitur, alterum alteri etiam summa cupere & velle debere. Dissoluit tandem Aristoteles & ait, Amicos alterum alteri maxima quidem bona cupere & velle debere, vt homini tamen, hoc est, non tanta, vt Deus potius quam homo sit futurus: non omnia igitur illi bona summa & maxima optabit, propterea quod quisq; sibi meliora semper velit. Omnes sibi melius esse volunt magis quam alteri, inquit Terentius. Ita igitur votorum inter amicos modus erit, ne vel nimium optando dirimatur amicitia, vel alteri plus quam sibi optetur, quod vtrumq; & stultum, & rationi, & ipsi deniq; amicitia est contrarium, &c.

CAPVT IIX.

COMMENTARII.

Οἱ πολλοὶ ἢ δικαῖοι ἀγαπῶσι ἀλλήλους.] Duo hoc capite potissimum explicant: prius de amicitia, eiusne vis omnis in amando altero, an vero in alterius erga se amore sentiendo sit posita. Vtrum, inq; amicitia magis sit proprium, amare quam amari, an contra. Alterum de amicis, qui, quibus sint chari & amici, vtrum ad distinctionem amicitia inter pares & inter impares pertinet. Inter impares namq; de vtroq; maxime quaeri solet: & prius certe inter impares maxime locum habet, teste Arist. *in Magn. li. 7. c. 4. & 5.*

οἱ πολλοὶ ἢ δικαῖοι.] Prius, vtrum amicitia magis proprium, amarene an amari, hic explicatur. Et primum quidem esse ait multos, qui sola ducti ambitione, amari malint quam amare. Quare & *in Eudem.* huius generis amicos ambitiosos fere esse ait. Et *in Magn.* eos, qui vel opib. & diuitijs, vel honoribus, vel qua simili re excellant. Cur. a. hi amari potius q̄ amare alios velint, ratio his verbis, τὸ ἢ φιλεῖσθαι, redditur ista, quia amari prope est, vt ita dicam: ad honorari. Amor est obseruantia & honoris quædam species. In eo q̄ amantur honorem, cuius hi sunt cupidissimi, esse positum. Afferitur & altera *in Magn.* ratio, quia excellentiæ seu præstatiæ, cuius item cupidissimi sunt ambitiosi, quia excellentes admiratione affici solent, in admiratione valde esse cupiunt ambitiosi. Quia igitur excellentia est amari. Nam excellentes vel diuitijs vel honorib. vel voluptatibus aut virtutib. amare & admirari solent, q̄ rebus ijs careant. Ambitiosi igitur ita fere sunt affecti. Cui rei & hoc argumento est, qd idem sint φιλοκλέλακες, & vt *in Eud.* ait Arist. apud hos pluris sæpe fit assentator, q̄ amicus, non alia sane de causa, quã q̄ ab assentatorib. coli & obseruari consuerit. Assentator namq; eo est ingenio, vt si vel nõ sit inferior (q̄ tamen fere fieri solet. Generosi namq; vix assentantur, sed humiliores) tamen & se talẽ esse simulet & eos, quibus adulatur amare potius q̄ amari ab iisdem studeat, admiratur eos, omniaq; ijs tribuit, sibi nihil.

ἢ ἀγαπῶσι.] Interijcit hoc loco Aristor. distinctionem inter amari & honorari, quæ duo paullo ante valde finitima esse dixerat. Differunt igitur, quod honor ex euentu, nempe spe vtilitatis fere, Amicitia vero per se, nulla proposito vtilitate expetatur. De amicitia quidẽ iam *supra* est explicatum. De honore confirmat duob. argumentis seu signis. Prius est, qd multi inferioris conditionis homines à ditiorib. aut potentiorib. honore quodam se affici cupiant, non tam qd honorem ipsi expetant, quam qd spem inde capiant, fore vt ab iisdem aliud quid consequantur. Sic habent amicos magnates inferiores, cum sibi deferri honorem ab illis, sibi aliquid tribuere, vel salutare, bene sperant, putant se id consecuturos quod sperant, honoris delatio indicium assequendæ rei q̄ cupiunt, non tam honor, quam qd ex indicio honoris sibi promittunt, sectantur. Alterum signum à superioris conditionis fere hominib. est sumtum: quos videas multos hoc studere, vt ab alijs honorerent, nõ alia de causa, q̄ quæ existimēt, se, dũ honore afficiunt, eo ipso haberi p̄ viris bonis & excel-

excellentibus: student inquam opinionem, quam de se quoq; habent ipsi, esse se viros bonos, eam hoc extremo aliorum velut testimonio confirmare, alijs stulte certe credunt, se viros esse bonos, ipsi incerti, ac decipi, q̄ *supra* est explicatum. *li. i. c. 5.* vbi hunc locū adduximus. Itaq; honot, quia alterius rei causa est, non tam p̄ se, q̄ ex euentu expetitur. [etiam in hoste, inquit Cic amamus virtutē.] Ex quibus & hoc tandē efficit Aristot. amari melius esse q̄ honore affici, quia hoc, ex euentu, alterum fit p̄ se. Vtrum .a. sit melius amare an amari, explicat Arist. *in Magn.* vbi melius esse amare, tribus his confirmat rationibus.

1. Quia amare est q̄dam actio, amari p̄pessio. Atq; notum est actionem ei, in quo est, voluptatem quandā asserre, & proinde esse bonū. 2. Quia melius est cognoscere, q̄ cognosci. Nā hoc & inanimis, illud in solis animatis reperit. Quare & eos maxime laudare vulgo solent, qui etiam mortuos, non desinant amare. Hi namq; , qui mortuos amant, cognoscunt quidē, sed non cognoscunt amplius, inquit Arist. *in Eudem. li. 7. ca. 4. in fin.* 3. Quia beneficio afficere, laudabilius profecto est quam affici. Atqui & nosse, & beneficio afficere, est eius, qui amat.

ἄρκει ὅτι τῷ φίλῳ.] Nunc vere dissoluit quæstionem: Ait igitur amicitiam vim magis cerni ὅτι τῷ φίλῳ, q̄ ὅτι τῷ φίλῳ. Argumentum affert vnum ab amore materno erga infantes sumptum. Matres namq; , quibus aduersus liberos amor est & amicitia summa, amant illas quidem eos, scientes esse suos, nō laborant autem, vt redamantur, si fieri id nō possit, vt quia sint infantes liberi, qui nec matres quidem norint. Satis esse enim matribus, videre liberos sanos & saluos, & bene se habere, etiam si nihil ab ijs contra sibi tribuatur. Amicitia igitur ὅτι τῷ φίλῳ potius, quam ὅτι τῷ φίλῳ consistit, argumento maternæ amicitia. Eodem & accommodari possunt tres illæ rationes, quas *ex Magnis* adduximus, ex quibus rationib; alterū quoq; argumentum sumi potest. Nam cum amicitia vt pote virtutum comiti, ea magis conueniat, quæ sint præstantiora: certe & amare magis iam decebit, quam amari.

μᾶλλον ὅτι φίλιος.] Priore huius capituli membro de amicitia, hoc altero de amicis (Sic enim & initio distinximus:) agitur: qui, quibus sint amici stabiles & firmi, qui nō sint. De quo tamen priusquam explicet, differentiam illam inter amare & amari, quam *supra* de amicitia explicauit, hic & amicis accommodat. Nam & horum quoq; vim seu virtutem ὅτι τῷ φίλῳ potius,

potius, quam ὅτι τῷ φίλῳ cerni cum ijsdem rationibus, tum & hoc præcipue, quod τὸ φίλῳ laudabile etiam vulgo habeatur. Laudantur enim vulgo, qui græce dicuntur φίλοφιλοι, qui quos habent amicos, amant, non tam curantes vt redamantur, de quibus & *supra* cap. 1. Amicitia igitur & amicorum vis omnis & virtus in eo posita, vt ament quam vt amentur (etsi contra fere fit in ambiciosus) & hoc est, quod eleganter Aristoteles *in Eudem. lib. 7. cap. 4.* ὁ φίληνός [ad amicitiam aptus] gaudet magis τῷ φίλῳ ὁ φιλόπῃμῳ vero τῷ φίλῳ. Hoc igitur breuiter exposito, vt ex prioribus apto: nunc id ipsum alteri quoq; huius capituli quæstioni accommodat his verbis, ὅτι τῷ φίλῳ potius quam τὸ φίλῳ. De qua quidem quæstione *supra* iam fuit explicatum cap. 3. & 4. non nihil. Sed hoc loco utroque amicitia genere, tam eius, quæ inter pares, quam quæ inter impares, iam explicato, distinctius disseritur. Quod vt melius & ordine nos explicemus, Aristotelem ipsum *in Eudem. lib. 7. cap. 5.* imitati, repetendum duximus, quod *supra* cap. 1. quæsitum fuit. Quare potissimum conglutinentur amicitia, similitudine an dissimilitudine & contrarietate. Nam vtriq; sui fuerunt autores. Id igitur Aristoteles hoc loco dissoluit & explicat, in similitudine quidem maximam amicitia vim consistere: veram ex similitudine coalescere: eam vero quæ ex euentu contrarijs in rebus cerni. *In Eudemis* breuiter Aristoteles, amicitias ex virtute & voluptate, similitudine: eam quæ ex vtilitate, dissimilitudine & contrarietate potissimum coalescere & contineri. Hoc loco primum de similibus, eos demum stabiles firmosque amicos, stabilemq; eorum fore amicitiam, qui non tam amari quam amare gaudeant. & quærant, idque pro dignitate seu analogice, nimirum inter impares. Nam & hos ea ratione pares effici, *supra* cap. priore diximus: Æqualitas autem & similitudo in amicitia maxime est necessaria. Est ea enim nihil aliud quam amicitia seu parens amicitia & nutritrix. Similitudo igitur ea est, quæ & parit & tuetur amicitias, etiam inter impares. Verum ea maxime quæ est inter virtute præditos & viros bonos, virtute amicos. Sic enim Aristoteles paulatim progreditur ab vniuerso genere ad partes amicitia. Nam quod summam & vniuersæ dixerat, similitudine contineri amicitiam, id mox singulis amicitia generibus accommodat. Viros igitur bonos, quia per se ipsi & ex se sunt stabiles

les (hoc enim virtutis esse proprium *supra* explicauimus *cap. 3.*) quia inquam viri boni mores facile non mutant, inter se quoque stabiles permanere amicos. Nam cum rebus alijs omnib' abundant. cum bona, inquam, omnia in se complectuntur, vt *supra* est explicatum *cap. 3.* tum mala neque ipsi postulant, neque alios postulantem admittunt, etiam amicos, atque adeo prohibent potius iniusta postulantem, quibus verbis Aristoteles præclarum locum (quousq; amor in amicitia progredi debeat) attingit, explicat pulcherrime Cicer. in *Lalio, magni item dissidia, &c.* vbi & hæc Ciceronis præclara sunt verba, huc facientia. Nam cum conciliatrix amicitia virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Viri igitur boni, quia ipsi in se propter virtutem sunt stabiles, amici quoque stabiles esse solent: contra improbi, qui, quia idem non sunt mane & vesperi, inquit eleganter Aristoteles in *Eud.* quia per se ipsi non sunt stabiles. certe nec amici stabiles esse possunt: & quamdiu alter ex alterius improbitate voluptatem quandam capit, non diutius amici permanent. Cæterum verbum *καταλείπειν* puto inducendum vt minime necessarium.

οἱ ἀγαθοὶ ἢ ἐ.] De viris bonis & improbis iam dictum, illos quidem diutissime & constantissime, hos minime permanere. Hic de reliquis duobus generibus, de vtilibus, inquam, & iucundis, inter bonos & improbos, quo ad diuturnitatē seu stabilitatem, quodammodo medijs. Hos namq; diutius permanere, quam improbos, nimirum quamdiu & vtilitas & voluptas permanebunt, quod *supra* est explicatum *cap. 4.*

ἐξ ὁμοίων ἢ, ὁμόλιπα.] Adhuc de similibus: nunc de dissimilibus seu contrarijs. Ait igitur, eam maxime amicitiam ex contrarijs oriri, quæ est ex vtilitate. Contraria namq; contrarijs sunt vtilia, similia similibus instructuosa. Sic diues pauperi, doctus indocto est vtilis & amicus. Sic humidus sicco, calidum frigidum est vtile & amicum, vt *supra* dictum *cap. 1.* Eodem in genere poni potest & amantium amicitia. vt quæ & ipsa ex vtilitate vere constat, quod & *supra* dictum *cap. secundo.* Quare & ridiculi interdum videntur, & merito ridentur amatores, qui amant quidem ipsi ardentem amafios, stomachentur postea cure non redamentur, cum nihil in se habeant, cur redamari debeant. Par quidem & æquum est dignos pari amore quo amant redamari: nihil autem eiusmodi habentes, idem tamen cupere est ridiculum, vt recte hic Aristoteles

ex Platone in *Lyside.* Ex! quare & hoc perspicitur, hanc inter amantes amicitiam ex vtilitate existere. Hæc namque si nulla erit, ridiculi sunt amatores, neque eos à quibus nullam capiunt vtilitatem, redamabunt Amafij.

ἴσως δὲ ἢ δὲ ἐφ' ἑστέ.] Quod modo dictum de contrario amicitia, quod dictum, inquam, contrarium à contrario adamari: id hic distinctione adhibita diligentius explicat. Nam amari quidem contrarium à contrario, non tamen per se, sed ex euentu. Contraria tanquam extrema, ex euentu expetunt, vt ad medium perueniri possit, & per se, vt vere bonum, & tanquam finis expetitur, cum altera sint tanquam ad finem, vt ait Aristoteles in *Eudem.* verbi gratia, quod siccum, non tam humidum cupit fieri, quam humectari aliquatenus, vt ad medium & rectum statum redigatur. Sic calidus, frigidus quidem esse expetit, non tamen vt frigeat plane, sed vt ne nimis caleat, hoc est, medium assequatur. Sic sonus acutus velut expetit grauem ad harmoniam seu concertum, tanquam medium temperandum. Sed hæc, vt aliena à Politicis & Physicorum propria omittantur, &c.

CAPVT IX.

COMMENTARIIL.

Ἔστι δὲ κατὰ τὰς ἐν ἀρχῇ.] Dux adhuc allata sunt amicitia diuisiones: his quatuor capitibus adfertur & explicatur tertia, sumpta à generibus communitatum seu societatum, id est, à subiecto, vt vulgo loquuntur. Est autem tripartita, vel sodalium, vel cognatorum, vel ciuium denique, siue societatum generalius. Hoc autem capite docet Aristoteles, amicitiam in communitate seu societate omnem consistere: societatis autem omnes esse principis societatis, quæ politica seu ciuilis dicitur, partes, & proinde amicitias quoque ad societatis politica genera esse accommodandas. Sic enim argumentatur:

Omnis amicitia est in societate seu communitate.

Omnis autem societas ad ciuilem, vt principem societatem, pertinet & accommodatur.

Ergo & amicitia ad politica societatis genera accommodari & dirigi debet.

Hunc autem præclarum de amicitia cum iure seu iustitia, &

& cum societate seu communitate politica, alijsq; societatum generibus, affinitate, & coniunctione, diligenter & copiose explicatur quoq; à Cicerone *lib. 2. offic.* ubi de iustitia. Sed quæ naturæ principia sint communitatis & societatis humanæ, repetendum videtur altius, &c. Hoc quoq; docetur, magnam esse amicitiam cum iure affinitatem.

ἰοικε δὲ ἢ ἡμετέροις.] Ius & amicitiam (de quorum affinitate & *supra* mentionem fecit *ca. 1.*) in eadem re versari, nempe in communitate seu societate, primo ostendit. De iure certum est *ex li. 1.* nullū id esse posse, nisi in communitate aliqua, ut, quod esse nequeat, nisi cum altero. De amicitia, eam esse in societate docet, non tribus, ut vulgo hic *ἀγαλῶσι* vtuntur, sed duabus rationibus: Altera ab usu communi, altera à pro- uerbio sumta. Nam vulgo commilitones, conuictores, tribules, curiales, studiosi, alijsq; id genus socij inter se amicos appellare solent. Prouerbum autem, quo *amicorum omnia dicuntur communia*, idem ostendit & confirmat. Rectum est igitur & hoc prouerbum, & rationi etiam philosophicæ contentaneum, etsi vulgi dictum.

ἔστι δὲ ἀδελφούς.] Docuit adhuc amicitiam in societate seu communitate versari, eaque in re iuri esse similem, hic alteram affert similitudinem iuris & amicitiam in discrimine iuris & amicitiam positam. Nam primum videndum fuit, qua in re vtrumque versetur: deinde quatenus. Hæc enim duo diligenter sunt pendenda, res & gradus, seu discrimina, finis denique, quam inquam late res pateat. Et hoc est, quod ait, *ὡς ἐν τοῖς ἀδελφοῖς* & *ἔσθ' ἴσον ἀλλήλοις*. De prioribus iam est explicatum: hic de altero, de quo videatur late M. Tullius *lib. 2. offic.* [qui loco est commentarij] *Gratus autem, &c.* Et postea: *sed in omnibus his officiis, tribuendum, &c.* Quantum igitur amico tribuendum sit, ex eo perspicitur, si noris quid iuris illi debeatur, q̄ inter te & illum sit ius, quæ societas, inquit Aristoteles, *libro septimo. Eudem. capite nono, in fine.* Ex prioribus autem quia iam constat, amicitiam in communitate versari, adiungit Aristoteles huius communitatis discrimina. Facit autem duo genera: nam vel omnia amicis inter se esse communia, vel certa quædam & distincta. Prioris generis amici sunt fratres & sodales, de quorum similitudine & *infra* latius: Et hæc vera est & perfecta amicitia. Alterius generis varia sunt discrimina, pro varijs homi-

hominum societatibus, de quibus *infra*, quibus fit ut alia alijs plura sint communia, alijs pauciora, ut inter ciues plura sunt communia, quam inter populares [appello populares, con- terraneos vulgo quos vocant, castrensi vocabulo] inter tribules plura, quam inter ciues, inter propinquos plura, quam inter tribules. Coniugum communitas eadem fere est, quæ fratrum. Nam matrimonium diuini & humani Iuris definitur communio [à Iurisconsultis] Quemadmodum igitur amicitiam alia, alia magis est amicitia, alia minus (ut ea quæ per se, magis est amicitia ijs, quæ ex euentu. *Supra capite primo in fine.*) Sic & amicis inter se alia alijs plura, alijs pauciora sunt communia. Eadem & Iuris est ratio. Nam non eadem sunt iusta inter parentes & liberos, quæ inter fratres, vel contra: non eadem inter socios, quæ inter ciues, immo non idem ius est filio, quod patri. Marito ius est uxorem in adulterio deprehensam occidere: uxori maritum vix digito attingere ius est, inquit Cato apud Gellium *li. 10. ca. 9.* Eadem & iniuriæ est ratio, quæ ratione coniunctionis vel maior & grauior est, vel leuior. Grauius est patrem verberare, quam alium quemlibet, socium fraudare quam ciuem, ut præclare Cicero *in Quinctiana & libro tertio offic.* & Iurisconsulti *in lege prima, ff. de his qui notantur infamia.* [Socium aut pupillum fraudare, grauius crimen in Iure ciuili.] Fratrem opem rogantem deserere, quam alienum *ἐχθρόν*: quo ve. bo & *infra* vtitur *capite duodecimo*, & Plato aliquoties. Etsi Pollux *libro tertio, capite quarto*, ait esse *πονηρότερον*, poetis vsitatus. [Pollux sæpe veteres scriptores reprehendit inepte, Platonem, Aristotelem, &c. in lingua, nemo vquam politius aut elegantius lingua græca quam Aristoteles & Plato vsus] Nam errant Stoici cum suo paradoxo, peccata esse *παῖα*, quos ludendo quidem & ridendo, sed vere tamen refellit Cicero *in Muræiana*. Videatur idem Cicero ad hunc locum *libro primo offic. Sed in his omnibus officiis, &c.* Verum de hoc loco quantum amico sit tribuendum [& quotiesque] disputabitur *infra libro nono, cap. 2.* de quo & *supra* quædam, ubi de *ἀγαλῶσι*.

ἔπι τῶν ἄλλων φίλων.] Sic fere habent libri, & vetus quoque tralatio; recte, ni fallor *φίλων*. Nam & sequitur *ἐκείνους*. In alijs quibusdam libris *φιλῶν, amicitiam*, quos probat Dionysius Lambinus: malim vtrumq; induci.

ἔπειτα δὲ τῆς τοῦ δικαίου.] Vetus codex noster manuscriptus; [est eruditus Theologus, qui mihi eius copiam fecit] & Interpretēs Argyropylus, Turnebus & Lambinus, ἄδικοι, non vero δικαίου scribunt. Recte. Nam de iure iam dixerat: nunc de iniuria. Argumento sint & exempla iniuriarum omnia. Sic enim Aristoteles: Si aliud alii est ius. Ergo & iniuria; ἔπειτα δὲ, alia igitur.

αἱ ἢ κοινωνίαι.] Expósito, amicitiam in societate seu communitate versari: expósito & hoc, non omnia omnibus esse communia, hoc est, varia esse societatis genera: hoc loco docet, omnia societatis genera ad civilem societatem, ut principem & caput referri. Quo explicato doceat, postea amicitiam discrimina ex politica societatis generibus esse ponenda. Confirmat igitur, civilis societatis reliquas omnes esse partes, hoc argumento, quod paræque omnes utilitatis gratia, paucæ voluptatis, omnes vitæ bene beateque tenendæ causa constituentur. Atqui hoc vel maximum civilis seu politicæ societatis est officium. Nam & illa utilitatis quidem gratia est constituta, non tamen huius aut illius, præsentis aut futuri temporis, sed totius vitæ recte agendæ gratia. Politicam autem societatem utilitatis gratia constitui & perdurare, docet auctoritate legumscriptorum. Nam & hos nihil aliud quam utilitatem spectare. Quare & ius definiunt id, quod communiter seu Reipublicæ est vile, ut est apud Platonem libro primo de Republica. Qua de re supra diximus latius libro quinto, capite primo. Eadem iuris definitio & in Politicorum libro tertio, capite octavo, iteratur. Formula:

Qua ad utilitatem publicam seu communem, hoc est, ad rationem bene beateque viuendi pertinent, sua quaque pro parte sunt politica seu civilia.

Atqui societates seu communitates, cetera præter politicam utilitatem quandam vitæ communi afferunt.

Ergo & politica quadam partes dici debent.

Sunt, inquam; partes politicæ, seu, ut loquitur Aristoteles, videntur esse εὐλογαί (ἢ εἰρηαί, non, ut perperam alii vertunt, similes sunt partibus, de quo verbo supra alicubi. Nam quod hic εὐλογαί μετέοις, id paulo infra φησὶνονταί μετέοις. Propositionem confirmavit exemplo legumscriptorum, & iuris definitione. Assumptionem in singularium societatum generibus

bus explicat. Nam, πλωτῆρες, quo nomine & nautas & mercatores per mare currentes intelligit, utilitatem certe sectantur & quæstum, hos supra σύμπαλας videtur appellasse. Multis quoque seu commilitones, vt illi ex navigatione, sic hi ex bello utilitatis vel vrbis potiundæ causa societatem faciunt. Sic & tribules & curiales (sic Cicero libro secundo Officiorum vocat, quos Græci δημόσιος, vbi de Cymone) utilitatis cuiusdam causa sunt descripti. Eadem est & fere omnium societatum causa seu ratio, quas utilitas velut constituat, conferret & teneat, fere, inquam: nam & sunt, quæ voluptatis causa constituentur, ut apud Græcos sodalitia θυσιαστών & ἐργασίων, seu ἀργυρίων, quos non hic, sed in Eudemis expressit. Hi namque voluptatis causa, nempe epulandi, & choreas ducendi causa conueniunt, vt iam sacrificandi, etiam orgeones fere & θυσιαστών, qui facta diis re sacra, & mactatis bubus, postea vna epulantur, atque ita honore Diis tributo, se postea recreant. De Eranistis diximus supra. Nam ex veteri more hæc sacrificandi ratio, & se vna recreandi; hæc, inquam, societas & sodalitiū manasse videtur. Olim namque post collectas & conditas fruges agricola conuenire consueuerunt, & tanquam primitias Diis de frugibus suis sacra facere, & postea vna suauiter epulari, quem morem & Lucretius libro quinto, Virgilius libro secundo Georgicorum, & Tibullus in iio libri primi, Elegia prima, & omnium optime Horatiū libro primo, Epistola prima:

Agricola prisca sortes paruoque beati, &c.

diligenter explicant. Septem igitur societatum genera; singularium, πλωτῆρων, mercatorum, commilitonum, tribulium, curialium, quæ utilitatis: θυσιαστών, ἀργυρίων & ἐργασίων, quæ voluptatis causa fere coeunt, hic & in Eudem. afferuntur. Videtur autem Aristoteles ad legem Solonis alludere, cuius verba adfert Iurisconsultus Gaius in lege quarta, ff. de collegiis. vbi & hæc duo præterea societatis genera exprimuntur, videlicet ἡμιῖται, gentiles, qui sunt ex eadem familia (sic legendum puto, non ἢ γε ναύται, de quibus Pollux ἀπὸ τῶν ἡμιῖται.) & ἐμμεταφοί, id est, sepulchri sodales, qui commune emerunt sepulchrum. Ex his perspicuum est, singularium hæc genera sodalitiū vel societatum, ad vitam recte agendam esse vtilia, & proinde politicæ esse quasdam partes, eiq; deferuire tanquam administras principi societati.

αὐτὸς ἐργασίαν.] Particulam ἢ omisit verus Interpres, & Argropylos, quod probant & Victorius & Lambinus, recte. Nam vt mox ἢ τοῖσιν scil. αὐτὸς. ita ante ἐργασίαν γρηγορήσαν, nempe αὐτὸς ἐργασίαν, id est, ad rationem seu studium conficiendæ pecuniæ.

ἡσίας ἢ πειθῆτες.] Hæc verba vnde pendeant, seu apta sint, obscurum. Vulgo quidem ad ea, quæ proxime de Politica, mihi ad paullo superiora, vbi de ἡσασίαις, & ἐρασίαις, pertinere videntur, vt ex superiore nostra explanatione perspicitur. Induxit alios Aristotelis ratio & institutum in errorem. qui vt alias sæpe, ita & hoc loco hanc clausulam, εἰ δὲ πικροδύλον, &c. vsq; ad ἡσίας interiecit.

ἐκ λήθησιν.] Attingitur vno verbo scopus & vtilitas de societatis generibus: qua de re supra dictum est.

CAPVT X.

COMMENTARI I.

Πολιτείας ἢ ἔσιν.] Duo sunt huius capitis membra: Nam exposito societates reliquas ad politicam velut ad caput omnes referri. Hoc igitur capite de Politia breuiter, & tamen diligenter explicat, tam per se & absolute, quam comparate. Priore namq; membro, rerumpublicarum genera tam rectarum quam prauarum affert. Deinde inter se confert. Postremo & mutationes earum affert. Altero membro eadem omnia Rerumpublicarum genera cum domestica seu economica administratione eiusque generibus comparata, diligentius persequitur. Sed accuratior de his rebus disputatio (hic tantum attingitur amicitia causa) est in Politicis lib. 3. 4. 5. & lib. 1. cap. 8.

ὡς δημοκρατικῶν.] Tertia Reipubl. pars vsitato nomine & communi à Græcis Politia, latine Respublica dici solet. Aristoteles eam & δημοκρατικῶν nouo nomine appellari posse existimat, quia census, quæ Græci πημετρῶ vocant, contineatur. Hæc enim Reipubl. forma ex censu manat, census in eo dominatur, non quidem magnus sed mediocris. Magnus oligarchian constituit: mediocris δημοκρατικῶν seu politicam.

τῶν βελτίων.] Expositas Rerumpubl. formas inter se comparat. Ait igitur, ex rectis regnum esse optimū, Rempub. deterrimam, optimatum deniq; potestatem, tacite subindicat esse

esse mediam, neq; optimam neq; pessimam. Prauarum autem Tyrannidem quidem esse pessimam, popularem optimam, id est, minime malam, mediam deniq; factionem seu διζαρρίαν, [teste Cic. lib. 3. de Repub. sic vocamus latine] Rationes harum rerum hic non affert, sed in Politicis, præterquam de Tyrannide & de Democretia. Hanc hamq; minime malam esse paulo infra docet hac ratione, quod à Republica, cuius ipsa sit sit deflexio seu παρέκβασις, minimum deflectat: illam vero omnium esse deterrimam, quia optimæ, nimirum regno, repugnet seu sit contraria.

παρέκβασις ἢ βασιλείας.] Regnum & Tyrannidem, hoc loco inter se comparat. Nam in eo quidem conuenire, quod vnus potestas sit vtrumq;. Quare & eleganter Seneca lib. 1. de clementia. Tyrannus, inquit, à Rege distat factus, non nomine, plurimum tamen inter se discrepare. Nam Tyrannum suum commodum & utilitatem: Regem suorum ciuium sibiq; parentium, non suum spectare commodum. Quod idem præclare docet Aristoteles lib. 3. Polit. cap. 4. & lib. 5. cap. 10. Et elegantissime Xenoph. lib. 3. memorabilem. Cur autem non suum sed suorum commodum spectare debeat Rex, rationem adiungit hic Aristoteles istam, quia nulla re egeat Rex verus [omnibus rebus abundet.] Formula:

Qui bonis omnibus abundat & antecellit, nulla certe præterea opus habet.

Atqui Rex verus omnibus bonorum generibus affluit & antecellit.

Ergo re nulla præterea eget: Et proinde utilitates amplius non quarit suas, sed suorum.

Propositio est nota. Assumptio explicatur ab Aristotele in Polit. libro primo, capite ultimo. Nam vt hoc loco ait, qui non omnibus antecellat bonis, is non verus, sed fortuito & fortitione, hoc est, sorte, Rex erit. Is, inquit in Polit. Aristoteles, non re sed nomine Rex erit. Sic igitur scribendum hic videtur, κληρωτὸς ἂν τις εἴη βασιλεύς, inducta particula ἢ. Erit, inquit, sorte Rex, non virtute seu verus, & sic habet editio Parisiensis Turnebica, omnium optima, etsi altera scriptura etiam est tolerabilis, nimirum sorte erit Rex scil. κληρὸν magis (hanc enim particulam & Græci & Latini sæpe subintelligunt) quam Rex scil. verus. Simplicior tamen est prior scriptura.

κρίσιον ἢ & δυνατῶν.] Et hic editio Parisiensis, & vetus Inter-

pres habent non δὲ, sed, ῥδ, atque ita scribendum aut certe δὲ, ut alias sæpe: ita & hic pro ῥδ accipiendum. Cæterum de Regno, an ea sit omnium Rerum publicarū præstantissima, quod hic sumit Aristoteles, copiose disseritur *lib. 3. Polit. cap. penult. & ultimo.*

μετεβάλλειν δὲ ἐκ βασιλείας.] Hic mutationes Rerum publicarum, & alterius in alteram successiones seu deflexiones affert. Regnum igitur commutari in Tyrannidem, propterea, quod Tyrannis nihil sit aliud, quam regni vitium, labes & corruptela, & Rex malus, Tyrannus tandem fiat: optimatum vero potestatem in ἀλιγαρχίαν seu factionem commutari, idque improbitate seu vitio Magistratum, seu imperantium Ea, quæ publica sunt contra ius & æquum, & præter dignitatem distribuentium, omnia nempe bona aut pluraque sibi, & honores ad Magistratus sibi duntaxat vindicantium diuitiarum nempe cupiditate, quas ex Magistratibus & imperando plurimas conficere se posse vident. Atque ita fit, ut pauci tandem, sique improbi imperare incipiant (quod Oligarchiæ est proprium) bonorum & proborum hominum, quod Aristocratia est loco. Ex Republica denique seu δημοκρατία (quam Xenophon libro quarto Memorabilium, videtur mihi appellare πολιτοκρατία) tandem effici δημοκρατία, propterea, quod valde cognatae sint hæ duæ Republicæ formæ, valde sint σπόροι, affines seu finitimæ, quo verbo vitur & in Eudemis libro septimo, capite nono. σπόροισι, ut in Eudemis libro tertio, capite quinto. Duo autem affert, in quibus hæ sint finitimæ, nempe multitudinem & æqualitatem. In Democratia namque multi, hoc est, populus vniversus imperat, hoc est, eodem est iure. Sic & in Timocratia multi quoque sunt, nempe mediocribus diuitiis, iisque paribus & æqualibus sensu parii. Cæterum accuratior de his mutationibus & deflexionibus, & aliis multifariis disputatio est in Politicorum libro tertio, capite quinto, libro quarto, capite secundo, & toto libro quinto. Et hoc est, quod ait, μεταβάλλειν δὲ ἐκ, &c nam quas hic attulit, sunt illæ quidem vitiosiores deflexiones & mutationes, utpote faciles, quia finitimæ & σπόροι: neque longe deflectentes, sed sunt & aliæ difficiliiores, de quibus in Politic. ut ex Democratia seu Republica cum fit Tyrannis, quod Romæ accidit, à Cæsare Tyranno Republica extincta & occupata. Cicero enim hoc semper prospiciebat in libris ad Atticum.

δημοκρατία

δημοκρατία δὲ αὐτῶν.] Altera huius capituli parte publica imperia domesticis comparata diligentius explicat. Est autem egregius hic locus de potestatibus seu imperiis æconomicis & domesticis, & de publicis quoque. Quis horum sit modus & finis, rationi vel consentaneus, vel dissentaneus, videatur & libro primo, capite octavo in Politic. Societatem igitur patrum & liberorum, seu patriam potestatem, similem aut esse regno. Confirmat duobus argumentis; Altero, quod, ut Rex suorum, ita & pater liberorum curam gerat, alterum est ab auctoritate Homeri, qui Iouē Regem patrē sæpe vocet hominumque Deumque. Ex qua disputatione hoc tenendum est, Regnum verum esse imperium quoddam paternum, non herile aut seruile: contra potestatem patriam esse regium quasi imperium, nō tyrannicum. Quare patres, qui liberis tanquam seruis vtuntur, non tam patres quam domini & Tyranni sunt existimandi. Talis Persarum in suos liberos potestas fuit, teste hoc loco Aristotele. Talis & Romanorum fuit plane Tyrannica & barbara, qui in liberos tanquam seruos ius necis vitæque haberebant, teste Paulo Iurifconsulto l. in ius. ff. de lib. & posthu. & late Dionysio Halicarn. lib. 2.

περὶ τὴν ἰδέαν.] De regni imagine domestica, patria videlicet potestate iam est explicatum. Cœptum & de Tyrannidis imagine, nimirum patria potestate nimia, qualis in Persis & Romanis fuit. Affertur autem & hoc loco altera, eaque perpetua tyrannidis imago, herilis potestas & communitas. Nam ut in tyrannide, non de parentium sed de Tyranni agitur commodo & utilitate: item in herili societate, non serui & domini agitur, ἀπέτεται, id est, versatur. (sic enim eleganter hoc verbum tam Græce quam Latine reperitur) utilitas, quod proximo capite explicabitur latius. Duæ igitur Tyrannidis sunt imagines, herilis vna, altera patria potestas nimia, quarum hæc quidem vitiosa & praua, illa est recta & rationi consentanea. Nam rationi repugnat eodem in loco & iure liberos habere, quo seruos: consentaneum vero rationi non tam seruorum, ut qui sint quasi organa quedam, quam dominorum rationem utilitatis haberi: sed de hoc latius l. r. Polit. Et hoc est quod ait τὰς ἀλλοτρίων ῥδ, hoc est, in dispares, non idem & par, sed dispar debere esse imperium.

αὐτῶν δὲ τῶν γυναικῶν.] Hic de Aristocratia & eius deflexione oligarchia, quarum imagines in societate viri &

vxoris reperiri ait. Nam potestatem seu societatem vxoris & mariti rectam, plane esse Aristocraticam. Cur ita? quod vt in Aristocratiâ, ita & in matrimonio pro dignitate suo quisque fungitur officio seu munere pro virtutis ratione. Nam quæ viri sunt propria, principatum in familia obtinere, & rem familiarum parare, curat maritus: quæ mulieris sunt officia maritum obseruare & colere, atq; familiæ maxime ancillis munia & p̄sa dispensare, cibaria & his, & toti familiæ præbere, liberos deniq; educare. (Sed de his Aristot. in *libris Polit. & œconom. l. i. i.* pulchre Salomon de hac re.) Ea inquam omnia curanda vxori relinquit. Ex qua officiorum partitione seu descriptione p̄ sua cuiusque virtute, Aristocratiâ quædam existit. Contra si vel maritus omnia sibi arripiat, etiam muliebria officia, vt texere, nere, & fufos ducere, vel vxor imperium sibi arroget (Græci vocant *γυναικροχίαν*) quod factitare solent vel forma, vel diuitijs, vel opibus & nobilitate superbæ (diuites has Græci vocant *ἐπιπλήγες* puellas orbas seu prædiuites, quo verbo *libro secundo, Polit. & quarto* Aristotel. vitur; vide & Gellium de *Epicleris*.) His inquam duobus rationibus existit Oligarchia in matrimonio. Nā vt in Oligarchijs, ita & hic imperat is, qui non virtute sed diuitijs & opibus antecellit. Videatur & Aristoteles *libro primo, capite octauo, Polit.* vbi maritum vxori naturam imperare, & si interdum contra, fieri *παρὰ φύσιν*, contra naturam, asserit: abhorruit igitur à recta ratione Gallozum veterum in vxores potestas vitæ & necis tanquam in seruos, inquit Cæsar *libro sexto de Bello Gall.* Est enim Tyrannica, non Aristocratica, omnia sibi vindicare, & in hac mariti & vxoris societate est Oligarchica. Repugnat & contra rationi omnis *γυναικροχία*, quam scribit Aristoteles *libro secundo Polit. capite septimo*, plarumque reperiri in bellicosis nationibus, exceptis, inquit, Celtis, id est, Germanis & Gallis: quam eandem *γυναικροχίαν* Sybilla vates canit prænunciam fore Antichristi, & excidij orbis terrarum.

πρωκρατικῆ δὲ ἔστιν.] Adhuc de duobus Reipublicæ generibus, Regno & Aristocratiâ, eorumque deflexionibus, Tyrannide & Oligarchiâ: hic de reliquo, nimirum de Republica seu *πρωκρατία*, & eius deflexione *δημοκρατία*. Et illius quidem imaginem Domesticam ait esse, fraternam coniunctionem seu societatem, quod vt in Republ. item inter fratres omnia

sint paria. Fratrum igitur societas est *πρωκρατική*, nisi si fratrum alter ætate longè superet alterum. Nam hos inter non tam fraternam, quam paterna videbitur esse societas & amicitia. Ex fratribus namque senior iuniori patris est loco. Democratiz autem imaginem ait esse domum, quæ domino & rectore careat, vbi tantum sibi iuris sumat mas, puer vel adulescens, quam vir, seruus, quam liber: vbi inquam, omnia perturbantur munera, omnia dicuntur æqualia: etiam in iis domibus, in quibus qui præest, vix præesse videatur, quia vel imbecillior, vel auctoritate careat, &c.

CAPVT XI.

COMMENTARII.

Καθ' ἐνός τῶν τῶν πολιτειῶν.] Expositis iam societatum generibus, & in his maxime politicæ, vt ad quæ cæteræ tanquam ad principem referantur: nunc redit ad amicitiam, cuius nimirum genera ea de societatum & Rerump. generibus sint interiecta, eaq; ad hanc accommodat. His igitur duobus cap. de societatum amicitijs explicatur, publicarum quidem seu politicarum hoc cap. domesticarum proximo, etſi & de domesticis quædam hoc cap. permiscet. Cuius prior pars de rectorum est Rerumpub. altera de vitiosorum amicitijs. Admiscet & de iure harum societatum, quod amicitij cum iure maxima sit cognatio, vt supra dictum, & eatenus sit amicitia, quatenus & ius in his generibus Rerumpublicarum.

Βασιλεὺς μὲν αὐτοῦ.] De amicitia regis aduersus suos primum, de qua hæc duo assert: eam consistere in excellentia, esse excellentiæ non æqualitatis amicitiam. Quemadmodum & ius, quod inter hos est, non vnum idemq; seu Arithmeticum sed Geometricum potius est, & pro dignitate. Vt igitur non idem ius est ciui aduersus regem, quod huic aduersus ciuem, ita & amicitia non est æqualis, seu non erit par. Nam regem obseruabit & colet tanquam superiorem & excellentem cuius, non contra: honos namq; est præmium excellentiæ, & quod amplius, debetur virtute, imperio, aut qua re alia præstantib. *infra. c. vlt. & l. 7. Eud. c. 10. fere in medio.* Ex cellēs diuitijs largietur egeno, sed hic contra eum obseruabit. Altera huius amicitiz eaq; verissima nota est, beneficentia. Hæc namq; huius amicitiz est causa, eamq; tuetur & conseruat, quod testimonio Homeri confirmat Arist.

Reges suorum curam gerere oportere, operamq; dare, vt hi sint quam beatissimi, tanquam pastores ouium: neque enim suam sed suorum vtilitatem querere debent, vt supra cap. prox. Cui amicitia consimilis est & patria. Nam & hæc est excellentia, cui argumento est, quod & parentes à liberis obseruari & coli consueuerint: In altera tamen nota differunt: maior namq; est beneficentia parentū erga liberos, quam regū erga suos. Reges namq; custodia & tutelā duntaxat præstare vident, parentes & ortus nostri, & educationis & institutionis sunt auctores, h. e. & vt simus, & vt bene simus, quod vtrunq; certe est grauissimū, etsi prius grauius, quo sine alterum esse nequit, vt & *infra*. hæc tria iterat c. 12. vbi propterea non iam regibus, sed diis ipsis parentes comparat. Quod autem de patre, idem & de auo & aliis maioribus dici debet, quorū omnium in suos nepotes & pronepotes eadem est & potestas & amicitia, idem ius. Attingitur & tertia huius amicitia nota, *φύσις πρὸς ἀρχόν, &c.* eam esse naturæ consentaneam, qua de re initio libri 1. *Politicorum*.

ἢ ἀδελφῶν ἢ πατρῶν γυναικῶν.] Hic de altera Reip. specie, de Aristocratica, inquam, amicitia: cuius causam non iam beneficentiam, sed virtutem esse ait, vbi præstantiori amplius, & suum cuiq; tribuitur pro dignitate, & Geometricæ, non Arithmetice. Qua in re hæc cum priore consentit. Talis amicitia & inter coniuges est, *ἢ αὐτῶν*, inquit Aristoteles, id est, *ἡγοῦσάς τινος*, eatenus, inquam, est eadem hæc amicitia. Nam quod ad causam, hæc à priore differt, vt quæ sit ex beneficentia, cum hæc sit ex virtute, etiam inter coniuges, si sint boni & probi, vt infra ait capite 12. in fine. Nam & alioqui inter improbos coniuges harmonia hæc & amicitia Aristocratica non conseruatur, quod hodie in Anglia, certe ibi dominantur mulieres, & olim Romæ. Vt olim Lacedæmone, & ex Romuli instituto Romæ, testibus Aristotele lib. 2. *Polit.* & Dionyl. lib. 2. *ἱστοριολογίας*. Nam Romulus vxorem domus non minus voluit esse dominam quam maritum. Quod idem in rebus tamen duntaxat & bonis voluerunt olim Icti Cassiani, refragantibus relictæ Sabinianis. [in iure ciuili duæ sectæ.] *l. i. ff. rerum amor.* In Italia denique certe dominantur viri: In Germania quid, & in hæc vrbe maxime notum.

ἢ τῶν ἀδελφῶν.] Tertia est hæc politica amicitia Timocraticæ seu Reip. accommodata: cuius hæc propria est nota, eam esse non vt priores duas, excellentiæ, sed inter pares, propterea, quod

quod & in Rep. ciues pari sint omnes iure, vicissim parēt & imperant in Rep. tertia parte. Huic autem amicitia similes sunt, quæ à Græcis dicuntur *ἀδελφικὴ* & *ἰσμελικὴ*. Nam & fratres inter se sunt æquales, vt sodales, eodem iure & ætate, eaq; re & inter hos eadē studia, iidē plarunq; mores, quæ causæ solent esse amicitia, eiusq; verissimæ & firmissimæ, esse consueuerunt. Eadem est & iuris ratio, quæ amicitia tam in Timocratica, quam in Aristocratica, quam deniq; in regia societate, seu politica.

ὅτι τῶν παρικεῶν (ἔσονται). Adhuc de reclarum amicitia Reip. publ. hic de amicitia deflexionum, quas ait esse valde tenues & exiguas, exemplo iuris, quod idem in his deflexionibus vel esse nullum, vel perexiguam certe. Nam vbi nulla vel exigua est æqualitas, nullum quoque vel exiguum ius esse potest, quod omne constat esse æquale, seu in æqualitate positum, ex lib. 5. nullum quoq; ius esse potest, inter quos nihil est commune: exiguum, inter quos potestas sunt cōmunia. Quibus præmunitis docet Arist. in his deflexionibus in vna plus reperi, vt iuris & communitatis, ita & amicitia, in altera minus. In ea igitur, quæ omnium est deterrima, nimirum in Tyrannide, hoc est, inter Tyrannum & ei parentes nulla, vel tenuissima est amicitia. Quid ita? quia nihil inter eos esse commune, omnia ad se conuertit & rapit Tyrannus, nihil suis relinquens, vt qui non suorum, sed suam duntaxat querat & spectet vtilitatem. Hac, inquam, ratione, Tyranno aduersus suos neque ius est vllum, neque amicitia. Formula:

Vbi nihil commune, nulla communitas: ibi neq; ius, neque amicitia: ambo namq; in societate seu communitate cerni supra ostendimus.

At Tyranno cum suis nihil est commune, vt qui omnia ad se rapiat.

Ergo nec ius, neq; amicitia esse potest.

Propositionem explanat seu dilucidat Arist. tribus similibus: Nam neque inter opificem & organa, neque inter animam & corpus, neq; inter dominum & seruum ius esse vllum, aut amicitia, propterea quod nulla quoq; inter ea sit cōmunitas. Quid ita? nam cōmunitas nisi inter duos vt minimum esse nequit. At qui anima & corpus vnū quiddā, opifex autem & organū, seruus & dominus, sunt illa quidem duo, sed vnus tantum, inquit Arist. in *Eudem*. libro septimo, cap. 9. vbi verbum *ἕδω* spurium mihi videtur & inducendū, id est, ad vnus vtilitatē spectant & pertinent.

nent. Organa ad opificis, serui ad domini vtilitatem conspiciunt. Quæ igitur horum trium, eadem & Tyranni aduersus suos vtilitatio. At capiunt, inquiet aliquis, & sentiunt illa quæque vtilitatem quædam seruus à domino, corpus ab anima, organum ab opifice, dum expolitur. Corpus namq; quoq; curari oportet, & seruum bene haberi. Capiunt igitur vtilitatē quandam, & proinde cōmunitas quoq; hic adesse videtur. Quare & ius & amicitia. Respondet igitur *ὁ φιλῶν τῷ δούλῳ*, verū quidē hoc esse, capere & sentire vtilitatem quandam hæc ab iis, qui illis vtuntur, seruos à dominis: non tamē propterea amicitia nobis esse cum inanimis, vt opifici cum organis, aut cum animantibus seu rationis expertibus, aut cum bobus aut equis, aut et ratione præditis, vt cum seruis. De prioribus duobus, nempe inanimis & rationis expertibus, res est perspicua: de seruis distinguendum: nam qua parte seu quatenus sunt serui, neq; ius, neque amicitia cum iis est: qua parte vero seu quatenus homines, & ius & amicitia quædam cum iis esse potest, propterea, quod pactioinum & rerum contrahendarum quædam potest esse cōmunitas cum seruis. Serui, quia homines, & ratione præditi, certe res & negotia contrahere agereq; possunt, organa & rationis expertia non item. Hic autem de seruis eorumq; iure locus est insignis, & eodem quo hic ab Arist. modo & distinctione à ICTis explicatus. Sic enim Vlpianus in l. 30. ff. de diu. reg. iur. *Quod attinet, inquit, ad ius civile, serui pro nullis habentur, non tamen iure naturali. Quia quod ad ius naturale pertinet, omnes homines sunt æquales.* In rebus igitur civilibus seu civiliter, nullum est cum seruis ius seu amicitia. *Civiliter*, inquit ICTi, *non obligatur seruus, sed naturaliter, l. naturaliter. l. si id quod. ff. de cond. indeb. l. adoptiuus. §. seruiles. ff. de rit. nupt.* Quod autē ad coniunctionem illam attinet, seruos vtilitatem quandam à dominis capere, ad eam h. l. non respondet Arist. sed in *Polit. lib. 3. c. 8.* Nam id fieri non per se, sed ex euentu. Curatur namq; seruus à domino non serui causa, sed sui: ægroti namq; serui nullus est vsus. Hinc illa omnis vtilitas, quæ serui capiunt, ad nos refertur tandem: igitur vere nullam capiunt vtilitatem. Hodie non serui, in quos vitæ necisq; ius habeamus, quos nos vocam⁹ Sclauos. Serui ex duabus gentibus Athenis, ex Getis & Dauis. Sic apud nos ex gente Sclauorum, cum qua perpetua bella fuerunt. Insignis locus de seruis. Quatenus serui, nihil nobis commune cum illis, propterea quod pro nullis habentur: quando seruus fit

fit liber, tunc nascitur. Seruitus est mores ciuili: quatenus homines, est nobis cōmunitas quædam cum illis, quoddam ius: quod ad ius naturale, omnes sunt æquales. Introducta fuit seruitus propter peccata nostra, estq; pœna omnis seruitus. Ratione qua homines, est quædam cōmunitas, & proinde ius, & amicitia. Ergo si amicitia, non tractandi vt beluæ serui: est enim naturalis quædam coniunctio inter seruum & hominē, nempe quatenus intra humanitatem est. Inter Christianū & Turcam, inter Catholicum & Euangelicum nulla societas. Seruus non habet patrem, neq; matrem, neq; sororem, neq; fratres. Quæro igitur, potestne seruus matrem vxorem ducere, si non habetur loco matris? Respond. Non: quamuis civiliter loquendo non est mater, tamen naturaliter est mater, & proinde non potest ducere vxorem. In matrimonialibus non tam quod civiliter, quam quod naturaliter fit, spectatur. In repetitionibus debitorum non ciuile sed naturale ius spectatur. Quæritur, an seruus liber factus possit repetere à domino quod soluerit ad huc seruus? Respond. Non: cum daret, fuit seruus. Inter seruum enim & dominum nulla obligatio.]

ὁ δὲ ἐν ταῖς δημοκρασίαις.] Adhuc de Tyrannide; nunc de Democratia, quæ altera est deflexio. Et in hac & ius & amicitiam plurimum repetitū ait, eo quod multa inter hos sunt cōmunita. In Democratia namq; omnia fere sunt cōmunita, nullus alteri præfertur, summus infimo est æqualis. Duo igitur hæc sunt extrema, Tyrannis & Democratia, quarū in illa, vt omnium deflexionum deterrima, quia nulla cōmunitas, nullum quoque ius & amicitia: in hac, vt optima, quia magna est cōmunitas, magna quoq; & amicitia & ius intercedit, sed vbi tertia deflexio *ὀλιγαρχία*, inquiet aliquis? Hanc prætermissit Arist. quod inter illa duo interiecta tanquam inter duo extrema, iis cognitio facile & ipsa cognosci possit, nimirum in ea plus esse iuris & amicitia, quam in Tyrannide, minus quam in Democratia, &c.

CAPVT XII.

COMMENTARI II.

Ἐν πολιτείαις μὲν δὲ.] Priori capite de Amicitia politica; hoc de domestica seu œconomica explicatur, cuius prior in parte de amicitia patria, & cæterorum propinquorum: Altera de con-

coniugialis seu *γαμικῆ*, vt vocant, quæ tamen & ipsa prioris pars quædam non incommode dici potest. Aristoteles in *Endem. lib. 7. cap. 10.* tria amicitia genera commemorat, *συγγενικῶ* seu propinquorum & affinium, *ἐταρχεικῶ*, sodalium, & *κρῖνονικῶ*, quæ & politica sociorum, seu quos inter quædam est societas seu communitas. Ad hanc amicitia partitionē & hoc l. alludi mihi videt. Nam & hic eadē illa genera cōmémorantur, *συγγενικῆ*, *ἐταρχεικῆ*, & *κρῖνονικῆ*. Quid ergo, dicit aliquis, an non omnis amicitia est *κρῖνονικῆ*, etiam propinquorū & sodalium: supra enim est explicatum, omnē amicitia in societate versari? Respondendū est, versari quidē in societate omnē amicitiam, sed alteram altera magis, hoc est, alteram ex societate totā pendere, alterius etiā alias esse causas. Nam vere *κρῖνονικῆς* vt societatis ipsius & communitatis causa est & conciliatrix *ὁμολογία*, pactio, conuentio, & conditio. Cognationis vero amicitia magis est ex sanguine & necessitudine: sodalium denique amicitia ex morum similitudine & studiorum æqualium nasci maxime videtur. Etsi igitur in omnibus est quædam societas, quia tamen in politica phyletica seu tribuaria *συμπολικῆ* mercatorum & nautarum sociorum, publicanorum, & id genus aliis societatibus politicæ, tanquam partibus, magis cernitur societas, quam in ea, quæ est inter propinquos aut inter sodales, in quibus partim necessitudo sanguinis, partim morum similitudo & studiorum dominantur. Quare has duas à *κρῖνονικῆ* recte quis seiuixerit, cum reliquæ illæ, quas modo attulimus, verius sint *κρῖνονικαί*. Sic enim hæc verba reddenda, *κρῖνονικαῖς ἐόντισι*, *κρῖνονικῶν*: perperam alii, *κρῖνονικῆς* magis sunt similes, de quo verbo & supra *ἐόντισι*.

ὅσον ἢ καὶ ὁμολογίαν.] Ratio est, cur Politica tribulium, mercatorum, publicanorum, symbola sodalium, commilitonum, cur, inquam, hæc magis sint *κρῖνονικαί*, quia pactione & conditione conglutinantur, quod communitatis seu societatis est proprium.

εἰς ταῦτα ἢ πέσειν.] Ait hospitem quoque amicitiam inter *κρῖνονικῆς* referri posse. Nam & consueverunt principes viri hospitii inter se iura & fœdera contrahere olim quidem quadam data tessera, de hac dictum supra *cap. 3.* De qua & Plato apud Laerium, eam literis & commendationibus conciliari: de qua & copiose Francisc. Patric. *lib. 8. de Regno, tit. 13.* De hospitalitate autem Cicero *lib. 2. Offic.*

ἢ οἱ συγγενικοί.] Adhuc igitur *κρῖνονικῆς* explicauit: hic cætera duo genera, maxime το *συγγενῶν*, leuiter τὸ *ἐταρχεικῶν* explicatur. De *συγγενικῆ* igitur monet initio eam esse multiplicem. Nam tres eius fere partes efficere videtur, patriam, fratrum seu *ἀδελφικῶν*, & cæterorum propinquorum seu agnatorum tertiam. Quomodo & Cicero *lib. 1. Officiorum*: *Prima*, inquit, *societas in ipso coniugio est*, (de hac infra altera huius capituli parte) *proxima in liberis, vna domus* (sic legendum puto, inducto verbo deinde) *communia omnia*. Sequuntur fratrum coniunctiones, tum sobrinorum, qui cum vna domo capi non possunt, in alias domos migrant, tanquam in colonias.

ἢ ἑταρχεικῆ.] Hoc alterum de *συγγενικῆ*, eam licet multiplicem & multifariam, ex vna tamen patria, tanquam ex capite & fonte manare & pendere, id quod ostendit deinceps accurate Aristoteles.

οἱ ἑταίροι] Primum de patria; huius causam in eo sitam esse, quod parentum velut pars quædam sint liberi: & proinde parentes diligant liberos tanquam sua quodammodo membra & se ipsos, parentes contra diligant liberi, vt ex iis orti & profecti. Nam liberos parentum velut esse partes, & supra dictum est *lib. 4. c. 1.* vbi ex Ictis adduximus, patrem & filium esse quodammodo vnā eandemque personam, filium patris esse patrem, §. *ei vero in Inst. de inutil. stipul.*

κρῖνονικῶν ἢ ἴσα [iv.] Tres affert differentias inter parentes & liberos quo ad amicitiam. Cur afferat, paulo infra adiungit. Primum igitur parentes melius norunt hos vel illos suos esse liberos, quam liberi se esse ab his vel ab illis procreatos. Nam parentibus nota est procreatio, liberis vt qui tum nondum essent, non item. Inter ipsos autem parentes mater magis nouit, vt infra ait Aristoteles *libro 9. capite septimo, in fin.* Quare & matrem certiore esse aiunt Iurisperiti *in l. quia. ff. de in ius vocando*. Pater enim semper incertus, etiam in legitimis nemo possit iurare talem suam patrem, etiam si legitimus & iustus filius. Inde vltatum hoc apud nos, vt liberi, quando parentes procedunt in publicum, sequantur patrem, & præcedant matrem.

ἢ κρῖνονικῶν ὁμοειώταται.] Altera differentia, parentes liberis magis esse cōiunctos, q̄ liberos parentibus. Quod etsi mirū & pene paradoxū videt, cū eadē contrariorū sit ratio, tamē ab Arist. ita explicatur. Vniuersè igitur & generaliter ait, id à quo, coniunctius

iunctius esse orto quam contra, ortum ei quod procreavit, vt si quis dicat, pictorem tabulæ à se pictæ esse coniunctiorem, quam ipsi tabulam. Rationem adiungit, quia ortum proprium eius est à quo, non contra. Quid ita? quia ortum est eius, quod procreavit pars quædã, vt filius patris, quemadmodum dens, pili, vngues corporis, ex quo enascuntur, sunt partes. Partem autem totius esse propriam, non contra totum partis perspicuum est. Nam pars à toto vim suam omnem habet, & in eo continetur. Quare & liberi cum parentum sunt velut partes, & proinde eorum proprii, & in iis tanquam comprehensi, cum, in quâ, liberi ratione originis in ipsis parentibus velut contineantur: ratione autem sui plane à patre sint seiuncti, merito parentes dicendi sunt coniunctiores liberis, quam hi parentibus, cum à parentibus omnis proficiscatur cognitionis seu coniunctionis origo & nexus: cum inter partes & totum hæc sit analogia, vt totum maiorem habeat necessitudinem cum parte, quam contra, nisi sit totum, pars nihil est: secundo pars, quod pars, hoc habet à toto. Totum parte natura prius: natura, hoc est, perfectione & veritate: manus mortui non est amplius pars, pars humana totam suam vim & sanguinem quasi ex ipso corpore hominis habet, & propterea maior affectio totius ad partem, quam partis ad totum. Hoc expressè cernitur in parentibus, matre præsertim, quam mirifice amare videmus liberos. Inde maior connexio parenti cum filio, quam filio cum patre. Magis est cognatum generans generato, quam generatum generanti.

ἢ τῆς ἀλλοθι.] Tertia differentia in temporis longinquitate seu intervallo posita. Nam longinquiorem esse parentum aduersus liberos, quam horum aduersus parentes charitatè, quod ex eo perspicitur potest, quod parentes liberos amant statim à primo ortu, quamprimum vt sunt nati: liberi vero tum demum parentes amant, cum eos cognoscere & sapere cœperint.

ἐκ τῆς ἰσχυροῦς.] Hic affertur vsus harum differentiarum. Nam ex iis efficitur, maiorem & vehementiorem esse & actiorem amorem parentum aduersus liberos, quam contra, & maxime matrum, quod ea tria cum in vtroque parente, tum maxime in matre reperiantur. Nam & hæc magis nouit, & magis videtur coniuncta, quia ex eius vtero, atque ita eius magis videat esse pars: & diuturnius quoque amare videtur, cum strepe absint patres, dum procreantur liberi. Sunt & aliæ causæ, cur matrum

matrum actiores sint affectus & περιαι, de quibus infra cap. 7. lib. 9.

τῆς δὲ ἐξ αὐτῶν.] Ratio est, cur liberos amando videatur parentes seipsum amare, quia liberi sunt, quasi alteri ipsi, non plane ipsi & vni, sed alteri, quia reuera separati τῆς περιαι, vt amicus est alter ipse ἐπεὶ αὐτὸς.

ὡδὲ λφοῖ δὲ ἀπὸ ἀλλήλων.] Adhuc de patria, nunc de fraterna amicitia, cuius nexum in communi parente positum esse ait. Amant fratres, inquit, inter se, quia ex eodem nati, & proinde inter se quoque idem fere videntur. Nam vt eleganter Aristoteles τωτότης ad illa, id est, ad parentes eadem facit, vt & ipsi fratres sint, inter se quasi idem. Formula:

Quia vni tertio sunt eadem, ea & inter se sunt eadem.

At fratres eidem tertio, nempe parentibus sunt eadem, & quasi eadem persona, vt iam dictum.

Ergo & inter se quasi idem plane esse videntur, τωτότης quam habent cum parentibus, facit, vt & inter se habeant quandam τωτότητα.

Sed quorsum hæc? nimirum vt causa amicitie fraternæ vnde pendeat, cognoscatur, & ea ipsa quam sit vehemens & necessaria.

διὸ φασι τωτότην.] Huius autem τωτότητος, coniunctionis, confirmationem adiungit Aristoteles petitam ex phrasibus vulgo vsitatis. Nam hinc est, quod vulgo dicunt, Eundem sanguinem, Eandem stirpem esse fratrum. Sic Anchises apud Virg. lib. 6 de posteris suis Iulio Cæsare nimirum Proieice, inquit, *vela sanguis meus.*

εἰσὶ δὲ τὸ αὐτὸ.] Sunt igitur fratres quoque inter se quodammodo vna eademque persona, & si inter se ipsi diuersi, id est, non tam ratione sui sunt vnum quiddam, quæ parentum.

μέγα δὲ αἰὲς φιλίαν.] Causam fraternæ amicitie principem iam attulit, originem seu ortum. Hic & alias adiungit causas adiuuantes, tres potissimum, Educationem eandem, Aetatem & mores, ad quos & institutio & studiorum similitudo referri possunt. Nam dispares mores diuersa studia sequuntur, inquit Cic. in Lælio. Educationis quanta sit vis, cum per se notum est; tū ex amore collacteorum, quos vocant nutricum & pædagogorum, quos erga cœptus à prima ætate amor vix vnquam intermoritur, vt est in Lælio, perspicuum est. De gratæ eadem seu patri, quam Græci eleganter ἀπολιτίαν vocant, con-

firmat Aristoteles proverbio, *Æqualis aequalem amat.* de quo Erasimus. Diximus & supra quædam de ætate *cap. 10. in fin.* Huius certe dissimilitudine sæpe fieri scribit Plutarchus, cuius præclarus extat Commentarius *de fraterna amicitia*, ut grauissimæ interdum existant rixæ & dissensiones inter fratres, dum maior natu iuniori velut dominus aut velut pater imperare conatur, qui Plutarchi iudicio rectius faceret, si vt sodalis leniter iuniorum moneat, non oburgeret vt patruus [patrem latini hominem acerbum] De morum similitudine confirmat Aristoteles ab ex emplo sodalium, quos inter amicitiam copulari maxime dicat, morum & studiorum similitudine. *Qui moribus, inquit, sunt similes, fere sodales effici solent.* Atqui sodalium amicitia fraterna est gemina. Ergo vt inter sodales, ita & inter fratres magna vis erit in morum & studiorum similitudine. Cæterum de ætate non solum est ea ad amicitiam constituendam spectanda. Qua de re videatur Cic. *in Labio. omnino amicitia corroboretur iam &c.*

ἀνεψιοὶ δὲ καὶ οἱ.] Tertius est gradus amicitia *συγγενικῆς* propinquorum, præter fratres omnium. Horum autem amicitia causa eadem est quæ fratrum, nimirum origo. Nam quod ab iisdem sunt orti aut prognati, inter se amare solent. Cicero libro primo offic. *Prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia. id autem est principium urbis, & quasi seminarium reip. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum una domo iam capi non possunt, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui: qua propagatio & suboles, origo est rerum.* Sanguinis enim coniunctio & beneuolentia deuincit homines caritate. magnum est enim eadem habere monumenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Verum quia propinquorum varii sunt gradus, alii aliis propinquiores, alii remotiores: hinc & amicitia inter hos varii gradus existunt, vt alios inter maior sit amicitia, quo propinquior necessitudo: contra minorem vbi remotior, quo vel propius, vel longius à sanguinis autore ἀρχηγῶ seu parente absunt, eo vel sunt amiciores, vel alieniores.

ἔτι δὲ ἢ μὲν πρὸς.] Quæ hoc loco inculcat Aristoteles, ea supra iam explicauimus *capitul. septimo, & 12.* Amicitiam libero-

liberorum aduersus parentes, & hominum aduersus Deum esse ex beneficentia, & tanquam aduersus eos, qui excellentiores sint, ob summa beneficia in liberos & homines collata.

ἔτι δὲ τὸ ἰδὲ.] Hoc non ad parentum & liberorum duntaxat, sed ad omnem *συγγενικὴν* amicitiam pertinere videtur, in hac nimirum & utilitates magnas & voluptates esse maiores multo, quam in amicitia alienorum. Quid ita? propterea quod maior inter illos, quam inter hos sit consuetudo, victus utraque sit communior. Nam certe inter propinquos maior solet esse consuetudo, quam inter alienos. Ex consuetudine autem & conuictu utilitates & voluptates capi supra explicauimus [homines acerbis & morosa natura ad amicitiam non apti:] Hæc autem pertinent ad disputationem de trib. illis amicitia proprietatibus, virtute, utilitate & voluptate. Quæ est etiam inter alienos reperiuntur, tamè cæteris, vt loquimur, paribus, magis inter propinquos efflorescunt. [Sint viri boni, inter eos hæc reperiuntur: si sanguinis vinculum & nexu accedat, aliquid accedit.]

ἔτι δὲ ἐν τῇ ἀδελφικῇ.] Hic rursus de fraterna amicitia, Eam plane geminam esse amicitia sodalium. Et quæ in hac eadem & in illa reperiri omnia nimirum utilitatem, voluptatem, conuictum, diurnitatem, maxime si fratres sint viri boni & tres illæ, educationis, ætatis & institutionis morumque similitudines accedant. Quibus efficitur, vt hæc amicitia diuturno conuictu, & tempore tanquam igne spectata, sit constantissima & stabilissima, qua de re supra *capitul. tertio in fine.*

Similis est igitur fraterna amicitia ei, quæ inter sodales, id est, veræ, de qua supra: imo, quia fratres, etiam sodales esse possunt, atque ita duo concurrere: existimo fratrum amicitiam *ἑταρικῆν* etiam antecellere, & officijs & constantia. Quod ad reliquos propinquos attinet, inter hos pro gradu dissimilitudine, aut propius aut longius discedet à vera amicitia: proportionem quadam amicitia propinquorum, altera altera erit venior & stabilior, & *ἑταρικῆν* ac fraternam cognatio.

ἀνδραί τε καὶ γυναικῶν.] Adhuc de *συγγενικῆν*, vbi & quædam de *ἑταρικῆν*. Hic de coniugali amicitia, quæ & ipsa syngemæ pars quædam esse videatur. De qua hoc primum

Primum, eam esse secundum naturam, non quod & cætera quoque amicitia non sint secundum naturam; sed quod hæc præter cæteras maxime videatur naturalis. Cæteræ amicitia mihi videntur partim dici posse ciuiles, partim naturales, sub ciuilibus complectamur κοινωτικὰς, sub naturalibus reliquas συγγενικὴν & ἐταίρικὴν. Nam & Cic. in *Lælio*, naturam amicitia heretica [in toto tractatu Ciceronis tantum heretica tractatur amicitia] quam in eo commentario solam explicat parentem esse ait, [causam huius amicitia esse naturam: natura rapimur ad amandum virum bonum] Itaque quod hic monet Aristoteles, charitatem inter coniuges esse secundum naturam ad κοινωτικὰς & politicas amicitias spectare videtur, quæ non tam ex naturæ nexu, quam humanis pactionibus conglutinatur [aliquid fieri naturæ quodam instinctu, & aliquid fieri pacto semper opponitur sibi] Quod & ipse Aristoteles subindicat his verbis, οὐδ' ὅτι οὐδ' ἂν τῆς φύσεως. Et si reuera & politica amicitia etiam secundum naturam est. Cur autem hæc inter coniuges amicitia sit secundum naturam, hæc affertur ratio, quod homo ad vxoriam coniunctionem sit propensior, quam ad ciuilem. Formula:

Si natura est, quod homo sit amans politica societatis, idem autem ad coniugalem est propensior, quam ad ciuilem.

Ergo & coniugalis magis est secundum naturam.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Antecedentis pars prior, hominem natura ad ciuilem societatem esse propensum, & supra dictum est, *lib. 1. cap. 7.* & explicatur latius *lib. 2. Polit.* Altera pars, homines propensiores esse ad coniugalem, quam ad ciuilem societatem, confirmatur duabus rationibus. Prior est, quia domus seu familia ciuitate, seu republica & prior est, & magis necessaria. Prior quidem, (ortu non natura) quia pars, qua de re latius *lib. 2. cap. 7. oeconomicῶν in fin. & lib. 1. Politicῶν cap. 2.* magis necessaria quia absq; procreatione, qui vnus est finis coniunctionis vxoriz, ciuitas esse nequeat *lib. 1. oeconomicῶν c. 3.* Prior igitur & magis necessaria est coniugum societas quam ciuium. Ergo magis naturalis. Ratio connexi, quæ enim priora & magis necessaria, eadem fere & magis sunt naturalia seu ex natura. Nam & natura est antiquior, & ea fere quæ maxime sit ne-

sit necessaria, continet; hominum inuenta, & recentiora fere sunt, & minus necessaria, & ἐν περιότῳ, vt vocant greci. Altera ratio, quia & beluis hæc coniugum coniunctio est communis. Ergo magis naturalis, qua ratione & Iuris Consulti vtuntur hac ipsa in re, quo loco docent, coniunctionem hanc esse Iuris naturalis, sub *Tit. de iustitia & iure. con-* stat igitur coniunctionem hanc inter coniuges maxime esse secundum naturam. Nam si politica est, vt est, multo magis erit vxoria coniugialis, vxorium intelligitur etiam maritale. Regium tribuitur etiam vxori, sic vxorium etiam marito.

Τοῖς μὲν ἐν ἀλλοῖς.] Quod modo dictum coniunctionem hanc & cum beluis esse communem, hic distinctione adhibita explicat. Nam communem quidem cum hominibus esse & beluis sed non ad eundem modum, neq; ad eundem finem. Nam in beluis eam procreationis duntaxat causam esse: in hominibus vero & huius, & vitæ totius, conuictus qui causa, atque mutuorum officiorum ad vitam recte peragendam. Nam & marito & vxori sua constat distincta esse munera, & virtutes, & officia, quæ in commune conferunt vitæ causa. Beluæ vt sint, homines vt bene sint, conueniunt, inquit eleganter Aristoteles *in oeconomic. lib. 1. cap. 3.*

Διὰ ταῦτα δὲ ἔστι.] Hoc alterum de amicitia coniugum, in ea & vtilitatem & iucunditatem in esse, atque adeo harum rerum causa videri coire, ex iis, quæ modo sunt allata de conferendis in commune suis cuiusuis vtilitatibus & officiis, & de conuictu, qui absq; voluptate esse nequit, virtute tamen & hanc conglutinari adiungit Aristoteles (notum est has esse tres amicitia causas, virtutem, vtilitatem & iucunditatem) inter probos, præsertim cum sua cuiusuis sit virtus, quod supra explicauimus *cap. 11.*

οὐδ' ἂν εἶρος δὲ τοῦ.] Hoc tertium de hac amicitia nimirum de eius stabilitate & firmitate. Nā præter cætera stabilitatis iumeta, de quib. supra *c. 3. in fi.* & alibi huic præcipuā esse stabilitatis causa, liberos. Nā hos esse suauissimum huius amicitia vinculum. His aut amicitia hæc firmior effici, docet Arist. duob. argumentis. Prius est, quia q̄ carent libris; inter eos dissidia & diuortia fieri cernantur. Alterum est, quia liberi, commune est vtique coniugi bonum, vtrique chari. Atqui omne commune bonum continet, & arctius vincit societates. De quo axiomate latius Aristoteles *lib. 2. Polit. cap. 1. & 2.* contra

Platonem societates contineri communi bono. Quando iuuat alter alterum, manent societates, vbi quisq; suum modum quaerit, omnia distrahuntur. Plato hoc principio nititur, omnia voluit esse communia.

το δὲ πᾶς, συμβιωτικόν] Hæc clausula est de officiis, quæ quibus amicis tribuenda sint, hoc aut inde cognosci posse, quod ius alteri sit acuersus alterum, quod vtrumq; cognitu est difficilimum, sed de hac quaestione infra: ad quam quaestionē & hæc pertinent magis huius loci propriæ. An filius patrem magis amare debeat, quam matrem: An parentes filium magis, quàm filiam: An in discrimine constitutus vxore & filio, & iuribus vxore & parente, huic potius quàm illi sit opitulandum: An omnes deniq; fratres eodem amore complecti debeamus: Ad has quaestiones responderi breuiter ita potest, patrem magis esse diligendum quam matrem, itū quia pater huius amicitia generis est autor & caput, tum quia amor maternus, et si est vehementior, paternus tamē est verior & iustior, utpote consideratior, & consilio ac maiore cū prudentia. Quare & dignior, cui par vel maior amor reddatur. Rursus quàm quaestionē prætermissimus supra. Pater magis est diligendus quam filius, quia filii sumus creditores, patris debitores id est, parentibus debemus, illis nō itē, id est, filii nō bis. Filius autē & filia pari amore complectendi videntur, quia eadem in vtrumque amoris est causa, procreatio. Nam familia quæ per filios non per filias propagatur, nō tantū esse debet, vt ius naturæ euerat. Fratres autem pares, pari amore, impares impari sunt prosequendi, vt fratri etiam sodali plus tribuendū, quam fratri nō sodali. Ex tribus duo docti inter se magis amabunt, quam tertium indoctum. Ratio huius quaestions est, quia similitudo parens est amicitia. Sed quid sit, inquit aliquis, ex tribus duo sunt indocti, tertius doctus, an indocti inter se magis amabunt, alterque alteri plus tribuet quam tertio docto? ininime. Nam cui plus debetur, plus quoque tribuendum est, atque ita similitudinem vincit dignitas, & quæ in Republ. manare possit utilitas. Comparatio autem coniugum cum parentibus aut liberis est difficilior, ex Aristoteleis tamen sententia dicendum videtur, plus tribuendum liberis & parentibus, quam coniugii: liberis quidem, quia coniunctioribus, utpote nostri velut partibus: parentibus vero, quia plus meritis. Sic *lib. 3. offic.* Cic. similes quaestiones habet. In periculo vxore ne an pater iuuandus

us, quaestio est: plus patri debemus. Is enim autor vitæ nostræ. Theologi respondebunt contraria. Hæc sunt ex philosophica sententia dissoluta. Nā philosophi non videntur olim vidisse aut cognouisse coniunctionem illam summam viri & vxoris, vt quodammodo sint vna caro. Sic & Iuris Consul, veteres philosophice dissoluerunt. Ideo Theologi alios gradus constituunt in iure canonico, quam in iure ciuili reperiunt, &c.

CAPVT XIII.

COMMENTARI.

Τριτῶν δὲ ἑσῶν φίλων.] Hoc capite & proximis quinque (quare miror hanc disputationem libri sectione esse distraham) explicatur de querelis & accusationibus amicorum, vbi de interitu amicitia, & quod grauissimum est caput, de officiorum gradibus & finibus. Quibus de rebus videatur Aristoteles in *Eudem. libro 7. capit. 10. & 13. valde mendoso, & in Magn. libro 2. cap. vlt.* item mendoso. De accusationibus dictum & supra *ca. 4.* De officiorum gradibus item supra aliquoties dictum, vt & de interitu & conseruatione seu stabilitate amicitiarū. De quo interitu videatur & Cicero in *Lælio. Est etiam quadam calamitas &c.* Hoc autem capite de amicitia eius quæ inter pares, proximo de eius, quæ inter impares, accusationibus explicatur. De officiorum gradibus locus pulcherrimus, in *offic. lib. 1. sed si contentio quadam, &c.*

γίνεται δὲ πρὸς ἐκλήρωσι.] Adfert hoc primum, in quo amicitia genere (nam tria esse constat) maxime reperiantur accusationes & querelæ. Ait igitur, in ea quæ ex utilitate, vel sola, vel maxime, reperiri. Et de ea quidem, quæ ex virtute cur non reperiantur, prius docet, atque etiam de ea, quæ ex voluptate, quam causam exponat, cur in utilitatis amicitia criminationes maxime reperiantur. Quæ disputatio omnis hoc vno nititur axioma: Accusationes non existere vbi omnia quæ cupias, suppetant, nihil amplius desideres, vbi eo quod quaeris potiaris. Itaque inter bonos quia quisq; occupat assequitur, mirum non est inter hos nullas querelas aut rixas oriri. Assumptionem confirmat Aristoteles eo quod ex virtute amicorum hoc sit proprium, certare vtinque officiis, neque tam fructum ab amico expectare, quam de ipso bene

mereri. Hoc enim & virtutis & amicitia est proprium, alteri & amico benefacere. Hi igitur alter alterum beneficiis afficit, & alter alteri reddit non sollicitus tantundemne accipiat, nec ne: cum, ut dixi, non in fructu, sed in ipso virtutis & honesti amore consistat hæc amicitia. Eadem & voluptatis est ratio. Nam & qui ex hac sunt amici, eadem vtrinque potiuntur: quod si non, certe ipse sibi potius attribuat, cur amplius cum eo agat, à quo voluptatem nullam capiat, quæ in conuictu & consuetudine in hoc amicitia genere cernitur. Hinc voluptas capitur ex consuetudine, quandiu delectantur consuetudine, alter alterum non reprehendit. Ridiculum namque sit, eum reprehendere, à quo possis cum velis discedere. Quod in amicitia ex vtilitate non ita licet, ut & ipse Aristoteles in *Eudem*. Sic dedi tibi centum coronatos, sperans aliquid aliud: si non reddes, possum te tanquam ingratum accusare: in voluptate tamen vtrinque aliud præstatur, cum ad est consuetudo. In his igitur duobus amicitia generibus rariè admodum sunt accusationes, etsi in ea, quæ ex virtute, hoc est, in verissima, obiurgationes & monita sunt frequentissima, inquit Cicero in *offic. libro 1. & in Lælio*, ubi de adulatione. In ea autem, quæ ex vtilitate, cur sæpius occurrat accusationes, eandem illam affert causam, quia vtrinque querantur, se non assequi quæ velint. Nam qui vtilitatem querunt, accipientes quidem beneficia ab aliis, semper & amplius querunt, & minus quam dignos se arbitrentur habere se conqueruntur: dantes vero contra pares se esse negant: reddere omnia, quæ alter nimia postulat, atque hinc querelæ, rixæ, altero plus petente, altero negante.

ἔστι δὲ ἡ φιλική.] Quod modo dictum Amicitiam ex vtilitate, querelis & accusationibus maxime esse obnoxiam, distinctius hoc loco & accuratius explicatur. Neque enim etiã hanc omnem peræque accusationibus esse obnoxiam, in alia plus, in alia minus esse accusationum. Amicitiam igitur hanc facit bipartitam, Morum vnam, alterã legum. Quam diuisionem non absurdum esse ait ei, quia ius tribuitur in id quod lege seu scriptum, & in non scriptum. Cuius pars aliqua est æquum bonũ, quod huc maxime pertinet. De qua re supra *li. 5. cap. 7. & 10. & lib. 1. Rhet.* Nam ut in iure quod lege, omnia sunt certa & definita, ut scripto comprehensa, in æquitate incerta omnia & infinita: ita & in amicitia ex vtilitate officia

alias

alias sunt certiora, alias contra, & has quidem partes deinceps explicat. Nam cum aliquid indulgetur contra scriptam legem, est quædam æquitas.

ἴσχυρος ἐν τῷ ἑκατέρωτῳ.] De hac clausula paullo infra.

ἔστι δὲ ἡ νόμιμη.] Hic igitur de altera parte, quam vocat *νομιμήν*, exemplo iuris, latine reddunt legitimam. Budæus in *commentariis* legalem [est barbarum *legalis*] rectius fortasse *legæ* [ius legitimum non dicitur, sed ius lege. Sic Cic. in *lib. 1. ad Herennium*, *legitima enim non dicuntur iura*] Eandẽ & *Politicam* vocat in *Eudem*. propter officia seu dona vtrinque summe paria. Cuius generis æqualitatem politica esse propriam, notum est ex cap. 5. supra. De hac igitur primum, Eam contrahi certis legibus & conditionibus, & esse de re certa, quo ad estimationem seu pretium: id namque valet particula *ἐπιτηδεύεις*, quæ Græci in rebus contrahendis & conuentionibus certis ac definitis vti solent. Quare & mox hanc fieri ait *καθ' ὁμολογίαν*, ut & in *Eudem*. quia pacto inter huius generis amicos definiatur, quid alter alteri pro accepto beneficio reddere debeat, quemadmodum fere inter emptorẽ & venditorẽ inquit in *Eudem*. verbi gratia donat alter equum ea conditione, ut mox par earum accipiat Anglicorum, atque ita hæc illa est amicitia, in qua omnia ad calculos, ut ait Cic. in *Lælio* reuocantur, & par pro pari exquisitissime redditur. Hæc autem & ipsa duplex est, altera strictior, altera paullo laxior, vtraque tamen pacto & certe strictior est ea, in qua nullo interposito tempore aut mora, continuo reddatur beneficium tanquam de manu in manum, inquit eleganter & hic & in *Eudem*. Aristoteles profus sordida & mercenaria seu *ἀγορῆα*. Altera est liberalior, ut quæ amico ad satisfaciendum moram seu interuallum aliquod largiatur, in qua quidem & ipsa certum est & definitum quid debeat, quid & quantum reddi debeat, morã tamen habet amici propriam. Cuius generis negotia seu beneficia, quia ex quadam indulgentia & fide, (neque enim statim reddi hic nobis postulamus, sed cũ amico erit commodũ) pendunt. Hinc fieri ait Aristoteles, ut si postea fortasse non reddat alter, tamen cogi nequeat, propterea quod nulla harum rerum apud quosdam sint iudicia, ius non dicatur ad repetendum, sed omnia fidei permittantur, quod inter bonos, ut dicitur bene agier oporteat,

X x 5

cuius

cuius generis sunt contractus illi, quos I. C. bonæ fidei vocant, de quibus & Cic. li. 3. offi. *Quintus quidē Scauola* &c. & li. 3. de *Natura Deorum*: quod idem quorundam (quos intelligat, nondū reperi) & infra li. 9. c. 1. & in *Eudem. li. 7. c. 10.* commemorat. Ex quibus locis, q̄ mirum est, hoc perspicue cernitur, apud eos omnium contractuum voluntariorum, emptionis, mutui, depositi, locationis &c. nulla fuisse iudicia, sola in fide contractuum constituisse. Ad eundem igitur modū & amicitia hæc liberalior fidei niti videtur: demum disputatio de contractibus bonæ fidei I. C. hoc instituto aliquo modo declaratur. Eo equum 100. coronat. non statim satisfacio, sed post aliquot dies, incidit quiddā, vt tibi non satis faciā, equus vitii aliquid habet, quamuis hoc non expressum, leges tamen dicunt, si quid tale incidat, diminuendū de pretio. In contractibus enim bonæ fidei ex æquitate & largitate agendum, si quis locauerit agrum vel vineam, & vindemia non bona propter tempestates cœli, conductor an cogatur soluere, quæstio est si pactam & promissionem spectes, cogitur soluere: sed propter huiusmodi accidentia diminuunt I. C. aliquid de pretio: hoc fit in contractibus, quos vocant bonæ fidei.

ἡ δὲ ἡθικὴ &c.] Altera amicitia ex utilitate species, quā hic & in *Eudem.* vocat ἡθικὴν, & infra li. 9. c. 1. τὴν ἡθικὴν. latine moralis seu morū dici potest, quā & in *Eudem.* vocat ἐταίρικὴν seu sodalium, hic explicatur verum hoc sciendū hoc nomine dici non tantū hanc ex utilitate speciem, sed eam quoq; quæ est ex virtute, atq; adeo hanc ex virtute verius & magis proprie ita d. c. alteram similitudine potius quadam, qua vt in verā, ita & in hac ex utilitate nihil sit definiti aut certi, & videatur hæc quoque vt vera propter virtutem esse, cum reuera non sit, vera igitur amicitia vere est moralis, altera simulata, vt est apud Aristotelem *lib. 7. Eudem. cap. 10.* & infra *lib. 9. cap. 3.* Moralis igitur hæc amicitia, non vt prior certis conditionibus & legibus astringitur, sed laxior est, & laxior, atque adeo veræ amicitia imitatrix. Nam vt amico beneficium hic dari solet, nimirum vnde nihil vicissim emolumentum speratur, quod inter amicos fieri solet. Hoc igitur vultu & fronte datur beneficium, animo tamen alio nimirum vt tantundem, vel plus etiam & cum cumulo, quod iubet Hesiodus, vt est apud Cic. li. 1. offi. & in *Lalio*, recipiat: quasi non tam donarit quam commodarit vel mutuo dederit adeo quidem, vt nisi si tantum recipiat

recipiat, alterum vt ingratum, grauiter accuset. Huius autem simulationis (quæ à vera amicitia longissime abhorret, in qua nihil fictum, nihil simulatum esse debet, inquit Cic. in *Lalio*) causam esse ait Aristoteles, quod plarique mortales honestum quidem specie tenus & ἡθικὴν εὐστας, vt ait Aristot. in *Eudem. c. 1. ἀνὸν καὶ ἡθικὴν*, & necessario & dicis causa. [Sic Iuris consulti] vtile vero reuera persequantur, atq; ita benefici quidem videri volunt, & benefacere, sed reuera bene affici malunt, quia illud quidem fit honestum, hoc vtilius. De quo honesti & vtilis consil. Cui Cic. *lib. 3. offic. maxime reperitur in Rebuspub. vbi plarumque utilitas praefertur.* Et hoc est quod & Cicero ait in *Lalio*: *virtute enim ipsa non tam multi praediti esse quam videri volunt.* Ex his perspicuum est, in vtroq; amicitia ex utilitate genere querelas & accusationes reperiri, vbi acceptorum, & datorū non par fuerit ratio: sæpius tamen in morali, quā in ea quæ lege, propterea q̄ in hac omnia sint certa & definita, in illa nō itē. Atqui rebus omnibus certis, vbi scitur, vtrinq; qd sit datum, & quid sit reddendū, atq; vbi certis pactis id actum fuerit, vix quidem querelæ hic exortiri poterunt. At in morali alter sæpe accipit tanquā ab amico, nihilque reddendum se existimat; alter vero tantundem [seu sæpius] vel amplius expectat, facile vt rixæ & querelæ exortiantur, necesse est, inquit Aristoteles in *Eudem.*

διωκόμενος δὲ ἀπεποδείξει] Explicat hic quemadmodū reddendū sit, & in eo se quis gerere debeat, locus est perobscurus. Reddendum igitur ait, & primū quidē pro dignitate accepti, id est, tantum quantum acceperis, quasi pacto & certa lege, non tanquā amicus beneficium acceperis ἡθικὴν ἀπὸ ἐπὶ ῥητοῖς, quin etiam non reddendū tantū, sed verbis quoq; id declarandum te gratū & memorē futurum, magis tibi eū conciliandi gratia, καὶ ὁμολογησέαι &c. Tantundem igitur reddendū si quidem possis, si locuples & copiosus sis, sin minus, vt pro facultatibus tamē, κατὰ δύναμιν, inqt infra capite proximo in fine. Nā vt ne dii quidem ipsi aut parentes, quibus tamen plurimum debeamus, hæcenus sunt contenti, vt ea illis præstemus pietatis officia, quæ possumus, nō quæ debemus aut volumus, inquit eo loco Aristot. ita & amicus iste amplius à nobis vix est postulaturus. Hoc primū, deinde reddendū propter sua & vltro nō flagitatus aut inuitus. Nā alioqui sibi quis amicū parare velle videatur inuitum, quod est perabsurdum: in amicitia namq; omnia

omnia debent esse voluntaria. Difficile est, inquit Xenophon *li. 2. memorabil.* Socratis amicum habere inuitum & reluctan-
tem. Formula: si reddatur sponte, efficeretur vt amicum sibi
quis velit inuitum aliquem. Ratio connexi, quod is qui acce-
pit, si flagitetur ab altero vt reddat, idq; facere recuset, quia vt
ab amico accepisse se dicat, alter vero se neget amici animo
dedisse: hic certe si accipiens perseveret, & datori persuadere
velit ipsum sibi amicum dedisse etiam repugnantem & neganti,
efficeretur, vt illum sibi velit amicum reluctantem & inui-
tum. Et sic accipiendum puto versiculum *ἀκόντως ἢ φίλον*. At-
que ita hic qui accepit tanquam deceptus ab altero, amici
vultum tamen reddere debet cuius simulationis causa monet
postea Aristoteles videndum diligenter initio, quid, à quo, &
quamobrem accipiat, vt secum pendat, an accipere, an
vero recusare debeat, ne postea rixæ & cōtentiones suboriantur.
Hanc igitur cautionem præscribit Aristoteles accipienti,
his verbis, *ἐν ἀρχῇ ἢ ἐπισκεπτόν*, dantis autem duplicem hunc
animum & simulatum grauissime infra reprehendit *c. 3. lib. 9.*
Ad hunc igitur modum reddendum est, quod acceperis in
morali hac amicitia. Nam de hac tantum hic agitur. Quod
præceptum Aristotelis si teneatur, non facile locus erit accu-
sationibus. Verum dicit aliquis, si tantundem est reddendum
eademque ratio debet esse accepti & dati, interdum fit, vt quæ
sint accepta, danti quidem habeantur vt magna, accipienti vt
exigua. Quæri igitur potest, vtrius hic iudicio sit stādum, ac-
cipientis an dantis? accipientis in quâ utilitate, an dantis benefi-
centia, æstimatio sit faciendâ? De qua quæstione Aristoteles
breuiter hoc loco, accuratius infra *lib. 9. cap. 1.* cui quæstioni
gemina est ea, teste & ipso Arist. in *Eudem* de re nummaria, de
numis vtrius temporis æstimatio sit spectanda: contractus
an solutionis, de qua Iuris Consulti recentiores. Hinc semel
in toto orbe Romano, in summa inopia cōtra Annibalem in
secundo bello Punico mutatio fuit nummaria. In his Carolus
Molineus in *lib. de usuria extrema*. De hac igitur quæstione
breuiter adhibita distinctione ita Aristoteles; vel enim ex utri-
litate est amicitia, vel ex virtute. Nam in hac dantem: in illa
spectari accipientem. Differentiæ ratio hæc adiungitur. In ea
quidem, quæ ex utilitate his verbis *ἕως ἢ δὲ δέομενος*, quia
accipiens is est, qui petit & opus habet, & cuius inopiæ suble-
uandæ se accommodat alter, ab eoq; tantundem, quantum illi
præsti-

præstiterit, expectat. Omnia igitur quia ad accipientem ac-
commodantur, merito & huius utilitate metiendum est be-
neficium. In ea autem, quæ ex virtute, contra accidit, propte-
rea quod, vt inquit Aristoteles, *τῆς ἀρετῆς ἢ* &c. virtutis & mo-
tum (nam de amicitia virtutis agitur) vis omnis & momen-
tum sit positum in *προαίρεσι* & animo seu voluntate, vt supra ex-
plicatum *lib. 2. 3. & 5.* Proteritis igitur & animus dantis, me-
sura erit & norma beneficii, ad quam datorum ratio exigere de-
beat. Formula.

*Quod optimum in suo quodque genere, id norma est &
mensura, vt supra lib. 3. cap. 4.*

*At pro aretis in virtute, & proinde in amicitia quoq; ex
virtute est τὸ κύριον, summamque vim habet.*

Ergo & norma esse debet.

In hac igitur ex virtute amicitia, cum nullæ sunt accusatio-
nes & querelæ, quod & supra *cap. 4.* & hic iteratur, tota est
ἀνεγκλήτος & ἀδιάκλητος, inquit eleganter Arist. tū beneficii
ratio expenditur, non accipientis utilitate, sed voluntate dan-
tis, [temporibus quidē augetur & minuitur beneficii & offi-
cium] Et hæc quidem de amicitia ex utilitate, & ea, quæ ex
virtute. Nā de ea, quæ ex voluptate, hic prætermisit, infra ex-
plicat *lib. 9. cap. 1.* Denique exempla de Amicitia ex virtute in
muliercula in libris Euangelicis, quæ exiguum quiddam in
gazophylacium coniecit. Theophrastus. Non spectatur, an
quis magnas & sumptuosas hostias mactet, sed an sæpe. Fre-
quentia enim ostendit animi piū; magnitudo & sumtuosi-
tas, diuitias. In Papatu semel iter ad cœnā magno cū fastu &
pompa, non pietatis. Pietas iudicatur ex frequentia, &c.

CAPVT XIV.

COMMENTARI I.

Διαφέρονται δὲ καὶ ἐν ταῖς.] Hic de dissidiis & accusationi-
bus amicitia eius quæ inter impares, quam Excellentia vocant:
primum vnde nascantur: 2. quomodo tolli debeant. Vbi & de officii
liberorum aduersus parentes, & hominum aduersus Deos.

διαφέρονται δὲ καὶ ἐν.] Ait igitur primum & in Amicitia ex-
cellentia dissidia reperiri, quibus non sublati & ipsa tandem
diti-

dirimatur Mitum autem nō est, in hoc amicitiaē genere que-
relas existere, vt que fere tota ex vtilitate pendeat, quod supra
diximus. causam autē dissidiōrū adfert hoc loco Arist. quod
amici vterq; sibi plus tribuendū existimet, tam inferior quam
superior. Nā superior quidē virtute plus sibi deberi ait, quod
bono semper plus debeat; vtilitate quoq; superior item plus
præstari sibi æquum censet, q̄ in nullam partem vtili, æquam
tamen partē tribui iniquum habeatur. Est & altera ratio, sed
vtilitatis amicitiaē propria, quia alioqui non tam esset ami-
citia, quam Liturgia seu munus, (sic. n. græci vocant Litur-
giās, quæ Iuris consulti munera patrimonii, vel mixta potius)
si vnus alteri semper proficit, nullam vicissim capiens ab eo vti-
litem. Hinc Liturgiæ apud Athenienses, quando quis de-
bebat sustinere munus, in quo semper necesse fuit facere
sumptus. Attica Respub. pauperissima, sed generosa, magni
nominis, propter eruditos viros & magnos animos. Inde
Lilius: non tam opibus quam animo bellum gerunt. Bellum
quando Athenis gerendum, cui diuiti iniungebatur vt duas
naues conficeret suis sumptibus bellicis: huic dicebatur;
Tueris præfectus, habebis imperium, pro honore exhaurire
debebat suam patrimonii, sua pecunia milites alere, donec
bellum conficeretur. Talia munera, quia habebant adiun-
ctum hoc onus patrimonii exhauriendi, vocabantur Litur-
giæ. Liturgia munus, cui annexum onus patrimonii exhau-
riendi, proprie Iuris consulti tria genera munerum recensent.
I. personale: II. patrimoniale: III mixtum, cum & operam
meam præsto, & nummos quoque, siue exhaurio patrimo-
nium. *Qua ratione vtitur & Aristoteles in Eudem.* & eodem
verbo *libro 7. cap. 10. δὲ εἰς δὲ αὐτῶν* &c. Ad summam, societati
similem esse volunt amicitiam, bonorum aut pecuniarum: cuius
societatis hæc solet esse ratio, vt qui plus in eam contulerit,
plus quoque lucri auferat, vt est apud Iuris consultos *sub tit.*
pro socio. Ad eundem modum & in amicitia fieri debere, vt
qui virtute aut vtilitate antecellat amicus, ei quoq; plus de-
beatur aut tribuatur. Atq; ita fere hi, qui virtute aut diuitiis &
opibus præstant. Contra inopes & ipsi sua habent argumen-
ta, quibus plus sibi tribuendum dicant, de quibus Aristoteles
peripateticus. *ὅ δὲ αὐτῶν ἵσθ' ὅτι χεῖρα &c.*

ἵσθ' ὅτι χεῖρα] Hic Aristoteles priorem controuersiam
velut arbiter honorarius dirimit, optimo adhibito tempera-
mento

mento. Nam vtrique plus quidem tribuendum, sed aliud at-
que aliud. Nam cum æqua vtriusque videatur postulario, &
vtrique plus tribuatur: ita rem temperat & moderatur Aristo-
teles, vt superiori plus tribuatur honoris, inferiori plus lucri,
vni eidemque vtrumq; non item confirmat- exemplo ciuita-
tum, quibus notum est amicitiam esse simillimam. Ergo que-
madmodū in ciuitatibus ei qui nihil in Remp. beneficii con-
tulerit, honos nullus: (publica namq; & communia bona, in
quib. & honos, quæ Arist. eleganter hoc loco vocat publicum
quiddā, tanquā publicam quandā mercedē & præmiū) ei autē
forte q̄ tenuior, aut pecunia quoq; si *δαρδάρων* (sic legendū)
munera potius curet quam honores, si sit auarior, huic pecu-
nia, seruata nimirum æqualitate Geometrica. Nam vt & ho-
norem & vtilitatem vtrumque simul ex Repub. quis capiat:
ita & neutrum vt capiat bene meritis, iniquum est, omnibus
namque in rebus deteriorē partem obtinere est graue.
Ergo vt in ciuitatibus nunc honos, nunc pecunia redditur
bene merentibus, pro meritorum ratione & analogia: ita
& in amicitia est faciendum, vt amico vel vtilitate, vel vir-
tute excellenti reddatur honos ab altero, adiuto alterius vel
virtute, vel vtilitate: atque ita vt vnus honorem, alter
percipiat commodum, neuter vtrumque. Quod ipsum, seu
quam remunerationis rationem & æquitatem confirmat &
Aristoteles in his verbis, *τῆς μὲν γὰρ ἀρετῆς* &c. eo quod
honos virtutis & beneficentiaē sit præmium: vtilitas
autem & lucrum inopiaē sit subsidium. Recte igitur
si honos virtutis & beneficentiaē est præmium, vtilitas
inopiaē subsidium, rem ita moderatus est Aristoteles, tri-
buendo virtute vel vtilitate excellenti honorem, inopi
& inferiori vtilitatis subsidia. Officium igitur faciet in-
ferior, si superiorem obseruet & colat, eumque pro benefi-
citiis honore prosequatur. Honos est solus, quo remunera-
tū possit superiorem, eoque hic contentus esse debet, cum vir-
tutis & beneficentiaē nullum sit præstantius præmium, qua de
te extat elegantissimus locus in oratione pro Murana. *Homines
tenentes, inquit, unum habent in nostrum ordinē, aut promerendi
aut proferendi beneficii locum: hanc in nostris petitionibus ope-
ram atque affectationem, à quibus si domus nostra celebratur,
si interdum ad forum deauicimur, si vno Basilica hanc
hona.*

honestamur, diligenter observari videmur & coli &c. Noli igitur
 exsperare hunc inferiori generi hominum fructum officii Cato: sine
 eos qui omnia à nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid, quod
 nobis tribuere possint. Idem & alteram reddendi beneficii ratio-
 nem tenuioribus dat lib. 2. offic. nimirum gratiarum actio-
 nem: nimirum enim inquit, *imops ille, si bonus est vir etiam si*
referre gratiam non potest, habere certe potest. Res publica
 namq; non habet fere alia præmia quam honorem.

ἀνταποδοῦναι δέ.] Tertia est retributionis huius Aristoteli-
 cæ ratio & cõfirmatio, cur in quâ honos reddi debeat ab infe-
 riore superiori, quia hac ratione reddatur id q̄ potest. Quæ
 aut quis potest, si præster amico, officium fecerit. Nihil namq;
 postulat aliud amicitia, vt pro facultatibus, hoc est, id quod
 potest, amico præster, amplius non ite, vt pote quod ne præ-
 stare quidè possit. Exemplo sint Dii & patres, quib. certe pro
 merito retribuui satis non potest: satis est, si pro facultatibus
 tamen iis retribuat, his sunt contenti & Dii & parentes. Sic
 igitur & in amicitia, non tam quod pro meritis, quâ quod fa-
 cultatibus postulat. Quare & tenuis si quod potest, id est,
 honore superiori reddat, nihil est, quod queratur superior. Est
 aut præclara hæc Arist. sententia, Deo & parentib. nunquã pro
 meritis satis reddi posse. quã & infra iterat li. 9. c. 2. quo perti-
 net & eiusdem Aristotelis sententia apud Laetium: *Parentibus*
qui liberos instituendos curarint, plus deberi honoris & gratia,
quam qui neglexerint, quod hi viuendi tantum, illi bene quoque
beateque viuendi autores sint.

ἀνταποδοῦναι δέ.] Quia modo facta est parentum mentio, &
 officii, quod liberi parentibus debeant: hac arrepta occasione
 adiungit, parentibus ius esse liberos abdicare ἀπειπαῖν
 (quod vitatus græci dicunt ἀποπειῖν, teste imperatore
 in l. 6. C. de patria potest) liberis patrem non item. Abdi-
 catio græcis vitata, Romæ rarior, nihil erat aliud, quam
 liberorum à familia reiectio, & alienatio, græce ἀποπειῖν,
 quia sub præconis voce publice celebraretur, vt est apud
 Platonem libro nono de legibus: de qua mentio est & apud
 Quintil. libro tertio, & 7. apud Senecam libro secundo
 controuersiarum, & Hermogenem aliquoties. Et ex-
 tar Luciani abdicatus. Abdicacionis autem formulam mi-
 hi reperisse video apud Valerium Maximum libro quin-
 to capitul. 88. ubi Torquatus & filium ait hunc in
 modum

modum. (Abdicacionis solennis formula.) *Cum Syllanum fi-*
lium meum pecunias à sociis accepisse mihi probatum sit, & Re-
publica, & domo mea indignum iudico, protinusque è conspectu
meo abire iubeo. Nunc ad rem. Cur igitur pater sit ius abdicare
 filium, non contra, rationem hanc affert Aristoteles, quod
 patris debitor sit filius, & quidem perpetuus, maximeque rei:
 pater autem filii sit creditor item perpetuus. Formula:

Creditori ius est dimittere debitorem, non contra.

Atqui filij creditor est pater.

Ergo & eum dimittere, hoc est, abdicare potest, non con-
tra.

Assumptionis ratio, cur pater creditor sit filii, quia vt filius om-
 nia faciat, nunquam tamen paria, vt dicitur, faciet paternis
 beneficiis, semper igitur erit debitor.

ἀποδοῦναι δέ.] Et ius & potestatem hanc esse patri ad-
 uersus filium, iam docuit: raro tamen parentes eam exercere
 hoc loco adiungit, cum quia repugnat amor patrius ἡμεῖς φε-
 ροῦμεν, eicere filium domo, tum, quia & ipse pater sui quoque
 commodi memor esse debet, & præsidii, quod aliquando se-
 nex à filio capere poterit. Quod humanum esse ait Aristoteli.
 non reicere temere ea, quæ subsidio nobis esse possint. Sic. n.
 accipienda hæc verba, τὴν ἐπιμελείαν ἀνδρωπικῶν, &c. quo mo-
 do & infra lib. 9. cap. penult. in fin. hoc verbo διὰ δέ τῶν ἐστίν ἐστὶν ὕψος,
 pro asperrari seu reicere [asperrari non vt vulgo contemnere
 significat, sed reicere] Non temere igitur hac potestate vitur
 pater, nisi aduersus plane perditum. Cæterum & de abdi-
 cationis causis videatur Quintil. lib. 7. cap. 4. & Alciatus libro 2.
 distinctionum cap. 27. Sic igitur pater aduersus filium, ac hic
 aduersus patrem aliter se gerit. Nam & facile à patre discedit,
 & auxilio illi esse negligit, maxime improbus, præsertim cum
 hæc hominum fere sit natura, vt beneficium accipere quam
 dare malint, vt cum damno coniunctum. Quod idem de hu-
 mano ingenio dictum, & infra iterat lib. 9. Aduersus quos fi-
 lios teneatur hoc. Cicero dictum de Aruspicum responsis. *Pa-*
rentibus, inquit, nos primum natura conciliat, quos non alere
nefarium est. Hinc nefarium, impium, & sceleratum apud ve-
 tates idem valent.

LIBER IX.

ARGVMENTVM.

DE summa & argumento huius libri & sup. non nihil initio lib. 8. quem librum imperitorum instar coquorum secant & diuidunt pleriq; valde imperite. Nos tres faciamus partes, quarum prima persequitur Aristoteles institutam de querelis & officii amicitia disputationem. Altera pars cap. 4. 5. & 6. continetur, eaq; bipartita. Nam priori membro norma adfertur officiorum amicitia; Qua ratione & hoc membrum ad primam totius libri partem referri potest. Altero membro explicantur Beniuentia & concordia, tanquam amicitia affines. Tertia deniq; parte sex grauissima questiones, sex deinceps capitibus.

CAPVT I.

COMMENTARIJ.

Persequitur hoc capite disputationem de causis accusationum, cuius duo sint membra, quorum priore de amicitia voluptatis & amatoriam; posteriore de beneficiorum aestimandorum norma explicetur. Aristotel. in Eudem. lib. 7. cap. 10. in fin. magnam scribit esse difficultatem in aestimandis beneficiis inter impares: vt inter præceptorem & inter filium, inter Amantem & Amatum. Qua de re & hoc loco explicatur, quæ adhibenda sit norma, canon seu regula & μέτρον.

ἐν ἀπόσει δὲ τούτῳ.] Ait igitur initio, amicitia inter impares normam esse ἀναλογίαν, hæc & æquari & conseruari hoc amicitia genus: qua de re supra lib. 8. Verbi gratia, in Politica amicitia, vt inter futorem & agricolam inter se permutantes, nisi adhibita proportione res explicari non potest. In qua quidem ciuili amicitia res est facilissima propter nummi usum & facilitatem, quem & hoc loco & supra lib. 5. eleganter vocat, communem rerum contrahendarum mensuram.

ἐν δὲ τῇ ἐρωτικῇ.] Hic de amatoriam amicitia, æ qua & supra lib. 8. cap. 4. & 8. in fine. Hic affert causas dissidii & interitus huius

huius amicitia, querelarum & accusationum. Ait igitur sæpe amatorem conqueri hac de causa, quod cum ipse amatum vehementissime deperat, non redametur pro dignitate, nimirum, quia fortasse indignus, quiq; nihil admodum amore dignum habeat, deformis puta, vel rusticus, vt supra lib. 8. c. 8. in fin. Contra amatum stomachatur & accusat amantem, qui multa quidem pollicitus ipsi, nihil tandem præstet. Sic igitur querelæ inter hos existunt, maxime si alter voluptatem, alter spectet & capret utilitatem. Quæ duo si vterlibet nõ assequatur, quibus tamen solis coheret hæc amicitia, dissoluatur, & intereat necesse est. Sublato vinculo res dissoluatur, oportet, quod sup. lib. 8. cap. 4. explicatum. Hæc igitur amicitia, quia re admodum fluxa & instabili nititur, & ipsa quoque instabilis & caduca sit, necesse est, quod contra fir in vera seu morum amicitia, quod supra lib. 8. cap. 3. explicatum.

Ἐξ φέρωνται δὲ, ἵς, ὅταν.] Causam dissidii vnam attulit, inter voluptate amicos: quod ea, quorum gratia amicitiam colant, non assequantur, alter voluptatem, alter utilitatem. Hoc autem loco & alteram dissidii causam affert, nimirum si assequantur quidem illi quædam, sed non ea quæ expectarint, quæ velint. Nam vt eleganter Aristoteles, perinde esse, aliud quam quod velis accipere, quam plane nihil: tam dolere qui aliud, quam velis, quam qui nihil acceperit, verbi gratia, si citharædo pro voluptate, quam aliis canendo adfert, reddatur non pecunia, quam tamen solam spectat, sed voluptas, vt olim quidam citharædo quo melius caneret, eo maiora præmia pollicitus, cum postridie ea peterentur, respondisse ferunt, se illi voluptatem pro voluptate parem, & quidem maximam reddidisse in eo. [Hoc male explicant omnes interpretes] sitam, quod magna illi esset pollicitus. Nam promissa ipsa & spes maximam Citharædo voluptatem attulisse videtur. Atqui ita explicat Aristot. in Eudem. lib. 7. cap. 10.

εἰ μὴ ἐν ἐρωτικῇ.] Concludit breuiter disputationem de amicis voluptate. Nam & his fieri satis, si pro voluptate reddatur voluptas, eam petentibus, alioqui altero voluptatem, altero lucrum spectante, non item, propterea quod alter quod cupit, sit assecutus, alter non item. Et hinc dissidia: nam quæ quis expetit, ad hæc animum intendit, ea spectat & exspectat; quibus si frustretur, conqueratur, necesse est.

ἢ ἀξίαν δὲ ποτέρῃ.] Altera huius capitis parte, quod prior initio dictum, beneficium pro dignitate esse reddendum, explicatur, cuius arbitrio & voluntate dignitas hæc seu æstimatio sit faciendâ, eiusne qui dederit prior, an qui acceperit beneficium. Quam quæstionem & supra *lib. 8. c. penult.* attigit. Ait igitur spectandum esse eius, qui acceperit, non qui dedit, arbitrium, melius quidem fore, si utriusq; arbitrio æstimetur beneficium: hoc tamen si fieri nequeat, accipientis iudicium esse acquiescendum, ut tantum reddatur, quantum accipiens arbitretur, & hoc est, quod ait infra *μεγίστην μὲν ἴσως*, &c. ubi hoc non tantum necessarium, sed iustum quoque & verum esse ait. Toto autem hoc loco diligenter perpenso & retexto, duas fere rationes reperio, quibus id confirmet Aristot. Prior & hic & infra *ἐνιαυχῶτα ἐὶσὶ νόμοι πάντες*, &c. commemoratur ista, quod is qui dat, alteri ut æstimet ipse permittat, & potestatem facere videatur, eiusq; id fidei totum concredat, quam rationem & planiorem reddit & confirmat. Explanat quidem hoc loco, confirmat infra *ἐνιαυχῶτα*, &c. Explanat igitur instituto seu exemplo Protagoræ Sophistæ nobilissimi, cuius hunc fuisse morem in docendis disciplinis & reposcenda mercede, ait, secutus Platonem in *Protagoræ eum, discipulis mercedem quidem certam non præstuisse neq; præcepisse* [non significat hoc loco mandare, sed præaccipere, *περὶ λαβῆν*] sed potestatem ipsi fecisse æstimandi ea, qui didicerunt, iam doctis, non docendis. Eodem modo ante decennium Parisiis Iesuitæ docebant gratis, sed post institutionem, plus pecuniæ, quam ordinarii professores accipiebant, ultra octingentos habuerunt auditores. Sic igitur Protagoras cum suis discipulis. Nam multis in eo genere satis est istud Hesiodium :

Μισθὸς δ' ἀνδρὶ φίλῳ εἰρημῖνι ἔσθ' ἀρκίος ἔστω.

Id est, Magna satis quæ dicitur homini merces est ab amico: quem versiculum adducit & in *Eudem.* qui neq; ipsi mercedem definiant, neq; anxie, ut Protagoras, alios definire iubeant, sed contenti sint ea, quam is, quo cum res est, amicus vel discipulus dederit. Sic namque accommodandus est versiculus, quo monet Hesiodus, acquiescendum amici iudicio, quam ille mercedem constituerit, & sic legendum *ἄρκει*, ut habent omnes libri & vetus tralatio, non *ἀρκίαι*, ut habet Scholiastes Græcus [indignus qui legatur.]

οἱ δὲ περὶ λαβῆν τὸ] Occasione Protagoræ adiungit Aristoteles

stoteles de stipendiis & præmiis omnium Sophistarum & Philosophorum: Nam Sophistas prætorosque mercedem seu stipendium præcipere consuevit, quos, quia pro maximis promissis nihil postea dignum præstarent, summo in odio haberi ait. De Sophistarum vanis & magnificis promissis sæpe Plato & eleganter Isocrates aduersus Sophistas. Cur autem Sophistæ præ manu, ut dicitur, stipendia acciperent, rationem adiungit Aristotel. quod alioqui postea nihil fere accepissent, ut qui multa quidem promitterent, sed nihil tamen, aut mercedem magna dignum, docerent. De Sophistarum autem auaritia idem Isocrates eo loco, qui eleganter eos reprehendit, quod cum virtutes se docere profiteantur, de mercede tamen sua non discipulorum fidei, sed sponsonibus & fideiussoribus credant. Sophistæ igitur & omnes, qui pro opera mercedem stipulantur, si fallunt, reprehensionem incurtere solent. Alia est eorum ratio, qui non tam propter mercedem, quam propter virtutem & honestatem docent, aut beneficium reddunt; quos in genere sunt & Philosophi. nam ne mercede quidem vlla aut pretio æstimari horum opera aut facultas possit. Quæ certe præclara est philosophiæ commendatio. Eam esse inæstimabilem, quomodo & Vlpianus Iurisc. Iurisprudenciam laudat in *l. 1. ff. de variis & extraordinariis cognitionib.* Est igitur hic locus de Sophistæ & Philosophi comparatione, dignissimus obseruatu Sophistam quidem multa & magnifica ambitiose polliceri, nihil tamen præstare; eundem non tam rebi & veri quam pecuniæ esse studiosum; eum denique omnibus & quidem iure ac merito, quia fidem fallat, esse odiosum. Contra in Philosopho, hunc & ea polliceri, quæ præstare possit, & pecuniæ esse contemptorem, omnibus denique charum, adeo quidem, ut Aristot. eum & parentibus & ipsi Deo comparare non vereatur. Quibus tribus, ut omnia quis faciat, nunquam tamen paria reddere possit, nedum ut philosophia pecuniâ æstimari tanquam pari mercede aut præmio possit, ut quæ sic inæstimabilis. Sic autem & Imp. Pius apud I. G. Modestinum in *l. 6. de excusat. tutorum &c. Philosophorum*, inquit, numerus, idcirco præstitus non est, quia pauci sunt philosophantes; at eos quidem; qui diuitiis abundant, arbitror libenter de iis patria accommodaturos esse: qui autem de pecuniâ cupidius & acruis cõtendunt, iam tunc ex eo nequaquam philosophari deprehenduntur. Et Vlp. Iurisc. in *l. 1. ff. de variis & extraord. cognit.* An &

Philosophi, inquit, professorū numero sunt? & non putem, nō quia non religioſa res est, ſed quia hoc primum profiteri oportet, mercenariam operā ſpernere, proinde ne iuris quidem ciuilibus profeſſoribus ius dicendum. Est quidem res ſanctiſſima ciuilibus ſapientia, ſed quæ pretio numario non ſit æſtimanda nec dehoneſtāda.

μη τιμωμεν δὲ τὸν νόμον.] Digreſſione hac de Sophiſtis & Philoſophis perfecta, redit ad inſtitutum. Sed enim hæc verba iam ſupra ſunt explicata.
*ὅσον γὰρ αὐτὸ τοῦ.] Hæc altera eſt ratio, cur æſtimatio beneficii faciendā ſit ab eo, qui acceperit, non vero ab eo, qui prior dederit, nimirum, quia, quantum iſ qui acceperit, vel commodi, vel voluptatis ab altero ceperit, æquum ſit tantundem alteri reddi, & non amplius. Nam iniquum ſit plus ab altero repetere, quam illi dederis, quam rationem A. cōfirmat exemplo rerum contrahendarum & venalium. Nam & in his pretio ſtatuere non tam venditorem, quam emptorem, petit venditor pretium, alter definit, ſed de hac ratione & ſupra dictum *lib. 8. cap. penult.**

ἐμαρτυρεῖται.] Ait apud quosdam inſtitutum eſſe, de contractibus voluntariis nullum ius dici, de quo & ſupra *lib. 8. c. penult.* Quod quidem hic iteratur ad confirmationem prioris rationis. Nam cur hi ius non dicerent contrahentibus, hæc nitebantur ratione, quod viderentur alter alterius fidei rem concedidiſſe. Itaque omnia bona fide conſiſtere & agenda, non litibus aut iudicum officio. Vt igitur apud hos nullæ eſſent lites rerum contrahendarum, quia bona fide omnia agerentur, & alterius fidei alter rem committeret: ita & in beneficiis alter alterius fidei promittere videtur, quid & quantum reddere debeat aut velit, aut denique poſſit. Vt apud illos, cui fide eſt permiſſum, æſtimat quantum pretii ſit perſoluendum: ita & inter amicos, iſ qui acceperit, æſtimare beneficium debet, non qui dedit. Nam alioqui magna ſæpe conſequeretur iniuria, quæ tertia poteſt eſſe ratio à conſequentibus [ab effectu] ſi æſtimandi poteſtas eſſet penes eum qui dedit. Et quid ita? Nam ſua cuique ſunt cara, ſuas quiſq; res caſiſſimo æſtimat, atque ita fieret, ſi ei qui dederit, æſtimatio permiſſa, vt ſæpe litiuſta grauior & maior. Rerum æſtimationes non ſunt faciendæ arbitrio dominorum, aut eo tempore, quo quis eas iam habet, ſed eo potius, quo nondū eas haberet, vt eleganter hic Ariſt. quomodo & I Cti pretia inquitunt rerū, non ex æſtimatione,

æſtimatione, aut ſingulorum vtilitate, ſed communiter funguntur, & pretia, ſſ. ad leg. Falcid. &c.

CAPVT II.

COMMENTARIJ.

Ἄπορτοι δὲ ἐπὶ τῷ πρῶτῳ.] Tres quidem quæſtiones; An patri omnia tribuenda, & omnia parētum; An amico magis quam viro bono ſit deſeruiendum & opitulandum; An deniq; benemerito potius quam ſodali, gratificandum: tres hæc quidem quæſtiones, inquam hoc cap. & in his prima & tertia maxime explicantur, ſed tamē eſt & hic locus de vniuerſi generis quæſtione; Quæ officia quibus, quanta, & quatenus ſint tribuenda. Nam alia Deo, alia Magiſtratribus & patriæ, alia parentibus, coniugi, fratribus, cognatis, præceptoribus, ſodalibus, vicinis, &c. debentur. De Deo, huc non pertinet, quia de rebus humanis ſeu philoſophia humana & politica hic explicatur: hoc tantum attingitur & ſup. *cap. priore & lib. 8. cap. pen. ci pro merito, nunquam poſſe fieri patria [vt I Cti loquitur.] De patria & magiſtratu ſupra non nihil lib. 8. cap. 11. vbi de Rerump. generibus, de quibus prælare Cic. lib. 1. offic. Sed ſi contentio, &c. & lib. 3. offic. Sed quid ſi pater vana expiſet. Et Charondas [legiſlator antiquus, cuius mentio apud Ariſt. & Ciceron.] apud Stobæum, καλὸν δὲ ἔργον, &c. De parentibus hoc capite, & pulcherrime A. Gellius *lib. 2. cap. 7. & iis locis Cicer. vbi & de fratribus, vicinis, &c. De coniugibus explicatum eſt ſupra lib. 8. ca. 12. in fin. De præceptoribus & ſupra non nihil cap. priore. De fratribus, pulcherrime Cic. in lib. de fraterno amore. De amicis copioſiſſime & elegantiffime A. Gellius ex Theophrasto Ariſtotelis diſcipulo *lib. 1. cap. 3. & Cic. in Lelio. Quamobrem id primum videamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Et multo poſt: Si plarique peruerſe, ne dicam impudenter. Videatur denique & ipſe Ariſtoteles in Magn. lib. 2. cap. vlt. & in Eudem. lib. 7. cap. 11. & 13. Huc pertinet & Lutiſconſultorum diſputatio, quibus in rebus & quatenus domino ſerui parere debent, l. 127. ad ea, quæ non habent atrocitatem faciendor. ſſ. de diuerſ. reg. iur. Hæc. a. omniſ diſputatio, quia temporibus & perſonis mire variat, quia, inquam, magna eſt varietas beneficiorum, & æſtimatio varia pro magnitudine, paruitate, honeſtate & neceſſitate, aliſque rerum***

momentis: hanc inquā propter infinitam varietatē certis præceptis hæ quæstiones definiri nequeunt. Nā vt & sup. lib. 1. c. 3. lib. 2. cap. 2. dictum, & hic initio, & paulo infr. ὁμοίως δὲ πολλοῦ καὶ ἄλλου. iteratur: qualis materia, talis est præceptio, hoc est, si materia est multiplex & varia, præcepta quoq; vt sint incerta & mutabilia necesse est. Quare cum & alia omnis rerum moralium & politicarum materia, quæ in actionibus & perturbationibus ferè cernitur, & hæc quoq; de amicitia sit multiplex: mirum non est, si præcepta quoq; certa & perpetua adferri nõ possint. Quod ipsum & Theophrastus in lib. de Amicitia conqueritur, hac ipsa in re de officiorũ & beneficiorum varietate apud A. Gellium lib. 1. c. 3. Has tamen, inquit, & paruitate rerum & magnitudines, atq; has omnes officiorũ æstimationes alia nonnunquam momenta extrinsecus, atq; aliæ quasi appendices, personarum & causarum, & temporum, & circumstantiæ ipsius necessitates, quas includere in præcepta difficile est, moderantur & regunt, & quasi gubernant, & nunc ratas efficiunt, nunc irritas. Idem conqueritur & Cic. hac ipsa in re lib. 1. offic. Hac igitur & talia circumspicienda &c. Sic duo scienciarum omnium crura ponit Galen. 1. præcepta. 2. vsum seu exercitationem.

οἷον πότρου δὲ εἰ πάντων.] De hac quæstione posterius explicat. Videatur enim Gellius, qui diligentissime hanc quæstionem explicat. Honesta imperanti semper patri parendum; turpia nõquam. Sic medico est parendum. Verũ quia media possunt redigi ad turpia, non est parendum. Ire in bellum. Dare operã litens. Ducere uxorem, &c. est medium. Ex duobus honestis vitæ generib. vnum suscipere est medium. Dare operam iuri, & dare operã medicinæ, ducere uxorem, cœlibẽ vitam agere, est medium. Concupinam alere nõ est mediũ. Pater iubet ducere uxorem, vniuersè dicimus parendum: Iubet ducere infamem, turpem, ergo non parendum. In bellum ire iubet pater, si bellũ contra pietatẽ, religionem, patriam, non est parendum. Verbi gratia, defendere aliquem in iudicio, est mediũ. Si pater me iubet defendere Catilinam, non est medium. Sic Gellius explicat. Parendum patri in honestis & mediis.

ὁμοίως δὲ καὶ φίλων.] De hac quæstione singulatim nihil infr. sed in Eudem. lib. 7. c. 11. Ex iis tamen, quæ infra dicentur, facile & de hac quæstione quid statuendũ sit, perspicitur, nimirum pro temporum & rerum momentis, amico virum bonum esse præferendum, & contra.

ἢ ἀεργετη.] De hac tertia quæstione, prius explicatur. καὶ μεγέθει & μικρότητι.] Ait beneficia variare magnitudine & paruitate, honesto & necessitate. De duobus prioribus res est perspicua, vt à quo plus acceperis, eidem plus retribuas. De alteris duobus exempla afferuntur infra, capto ab hostibus patri potius opitulandum propter necessitatem, quam ei, à quo beneficium acceperis, id reposcenti. Sic vicinum in percipiendis fructibus rectius adiueris quam fratrem, inquit Cic. lib. 1. Offic. sic honestius est & æquius, rem domino reddere potius, quam furi, licet à fure depositam, vt est apud Iuriscōs. in l. bona fides, ff. depositi.

ὅτι ἢ ἐ πάντων.] Hoc loco accedit eum ad priores quæstiones, tum ad alias eius generis definiendas, prout rerum natura patitur. Ponit igitur hoc generale præceptum, vt certum. Non omnia eidem reddenda aut tribuenda, neque eadem omnibus, q̄ posterius infra commemorat: sed sua cuiq; & accommodata, alia aliis prout iis quadrant. Quod ipsum præceptum & Cicero hac in re seruandum monet in Latio. Tantum autem cuiq; tribuendum, quantum ipse efficere possit: deinde etiam quantum ille quem diligas atq; adiuuare sustinere, &c. Quod si etiam possis, quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen quid ille possit sustinere, & lib. 1. Offic. sed in his omnibus officiis tribuendũ videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, &c. Ex hoc præcepto statim definienda est quæstio; An patri omnia sint tribuenda, etiam ea quæ sustinere non possit. Ex eodem præcepto definienda est & hæc quæstio; An benefactori reddendum potius sit beneficium, quam alii dandum; nimirum sæpe dari posse alii, & non retribuui, quod non omnia eidem sint retribuenda.

ἢ πῶς καὶ ἀεργετίας.] Diligentius hic explicat tertiam quæstionem, quam ita desinit. Reddendum quidem plærunque bene merito potius beneficium, quam dandum alii. Plærunque inquam, non tamen semper. Reddendum docet exemplo mutui, cui & hoc loco, & infra cap. 7. comparat remunerationem beneficij. Non semper autem reddendum docet duobus exemplis. nam captis ab hoste, & patri, & bene merito, atque adeo ei, qui nos ab hoste olim liberarit, non huic reddendum beneficium, sed patri potius dandum, id est, non hic, sed pater liberandus erit. Præferendus igitur pater est benemerito, siue item capto, siue non, sed reposcenti tamen bene-

neficiū. Alterum exemplum est in his verbis, *ὅτι οὐδὲν ἔστιν, &c.* nimirum si vir bonus ab improbo beneficium acceperit: neque enim teneri virum bonum illi reddere. Quomodo enim is qui mutuū ab improbo acceperit, aut decoctore seu p̄digo. Nam decoctor locupletī & viro bono facile dat mutuū, certus se recepturum; cui decoctori si item reddat mutuū alter, nihil recipiet. Non igitur semper reddendum est beneficium, neq; semper reddendum potius, quam alii dandum, nimirum si datio aut necessitate, aut honestate superet retributionem seu retroactionem, ac *δὲ οὐδὲν ἀντιπρόδοσιν*. In hoc igitur posteriore exemplo, siue reuera res ita se habeat, alter vt sit bonus, alter improbus, alter non item, siue saltem ita existiment, non æqua erit petitio *ἀξίωμα*, id est, non erit æquum vt reip̄sentī mutuū improbo reddat vir bonus, neq; absurdū quicquam fecerit, si non reddat, vt à quo nihil retro speret. *ὅπερ ἐν ποσειδάσις.*] Hoc paulo supra est explicatum.

ὅτι ἢ ἐν ἐπιπέδῳ.] Est velut conclusio prioris disputationis, qua dictum, neque patri omnia, vt neque Deo, neque omnibus eadem tribuenda esse officia.

ἐπεὶ ὃ ἐπεὶ γινώσκῃ] Exposito, alia aliis tribuenda officia, alia parentibus, alia fratribus, &c. hoc inquam posito & firmato, adiungit hic propius, quæ quibus sint tribuenda. Ait igitur, singulis sua, quæque maxime conueniant & quadrent officia esse tribuenda. Neq; enim quæ parentibus, eadem liberis: neq; quæ propinquis, eadē alienis esse tribuenda. Confirmat & hominum opinionibus, ac moribus, qui sane ita se gerunt in vita communi. Vocant namq; ad nuptias cognatos fere, vt pote cum quibus idem sit genus & communis familia. Nuptiarum autem celebratio officium est ad genus & familiam pertinens, actio est generis. Ergo ad hanc genere propinqui tantum sunt vocandi. Quo modo & vulgo solent propinquos tantum ad funus & exsequias vocare.

εἰς τὴν κηδεύειν.] Quod recte explicauit Victorius *libr. 23. Variarum lect. cap. 1. reprehensio* Argropylo.

δὲ οὐδὲν ἔστιν ἀντιπρόδοσιν.] Hic de parentibus, quæ iis sint tribuenda. Docet igitur parentibus hæc duo maxime tribuenda, subsidia vitæ, & honorem seu reuerentiam. De subsidiis vitæ & Cic. *lib. 1. Offic. quamobrem*, inquit, *necessaria officia præsidia vitæ debentur vis maxime, quos antea dixi, nimirum parentibus & liberis.* Rationem adiungit Aristot. *ὡς ἀφείλοντο*, cur paren-

tibus præsidia vitæ sint præbenda, cur parentes sint alendi & fouendi, quia debeantur, quia parentū debitores sint liberi, vt pote ab illis iam educati & alti. Quin etiam, inquit Aristot. *ἡ τοῖς αἰτίαις, &c.* hæc vitæ subsidia in magna forte annonæ caritate, parentibus potius q̄ sibi ipsis sunt tribuenda: multo esse præclarior & honestior, parentes alere quam se, vt à quibus summū beneficium acceperimus, vitæ nimirum, & lucis huius vsuram, qui sint auctores vitæ, *ἀλλοιοὶ τῆς εἰσεως*, de quo & supra *lib. 8.* Qui profecto locus est admirabilis, sibi potius detrahenda vitæ subsidia quam parentibus. Ex quo confirmantur & ea, quæ supra *lib. 8. cap. 11. in fi.* exposuimus de comparatione parentum, & liberorū & cōiugum. Subsidia igitur vitæ parentibus omnimodo præstanda esse, cum docet Aristotelis ratio, tum ciconiarum exemplum. Vnde prouerbium, *ἀντιπαραρῆν*, tum deniq; lex apud omnes Græcos olim iuebat. Et si apud cæteros quidem Græcos, parentes ab liberis alii iuebat absq; discrimine: apud Athenienses autem eos tantū, qui liberos arte aliqua honesta curassent instituendos, vt est apud Vitruuium *lib. 6. in præfat.* Alterum quod parētibus debetur, est honos, reuerentia seu obseruantia. Nam honorem deberi parentibus non secus atq; ipsi Deo, tanquam eximiis *ἀεργέταις*, seu benefactorib. & Deo & parētibus. Honos non debetur, nisi eximiis, non debetur vulgaribus virtutibus, sed heroicis & diuinis. Laus vulgaribus, honor debetur eximiis, qua de re supra *lib. 1. cap. pen.* dictum, vt autem Ioui, inquit Aristot. *lib. 7. Eudem cap. 11.* ita nec parentibus omnis nullo discrimine debetur honos. Primum namq; alius patri, alius debetur matri, maior patri, minor matri, vtriq; v̄ reuerentia & honos debetur, quomodo accipiendum, quod IC. Paulus *in l. ult. ff. de in ius vocan. 10.* Et si, inquit, *parentū non eadem est potestas, eadem tamen vtrifq; debetur reuerentia*, nimirū ne alterutrum ignominia afficias, qua de re ibi agebatur. Hinc si quis parentem inuitū traxerit ad iudicem, non licet; An matrem, q̄ ad reuerentiam & honorē, eadem vtrifq; ratio: q̄ ad potestatem, dissimilis. Mortuo patre non adhibendus matris consensus, an liceat mihi ducere vxorem. Theologi ponunt, ICti non item. Hoc igitur primū est discrimen. Deinde alius profecto honos parētibus, alius debetur sapienti, aut Imperatori, aut Regi [Imperatorē hoc loco appello *επιτηδόν*.] Parētibus debet tantus, quantus vero Deo, cui præclare semper cōparat paren-

parentes Aristoteles, etsi patriæ & principi seu magistratui plus etiam deberi quam parentibus, differit multis in locis Cicero: patria, inquit, plus meretur quam pater, quia patria verus parens. Honos igitur & parentibus deberur, sed adhibito discrimine. Debetur idem & omnibus natu grandioribus, qui sit assurgendo, caput aperiendo, locum cedendo, aliis generibus quæ hic attingit Aristoteles, & latius explicat *lib. 1. Rhet. Salustius lib. 5. historiarum*, [quod præclarum opus perit] apud Nonium. Qua de causa Syllam in victoria dictatorem sibi equo descendere, surgere de sella, caput aperire soleat. Soler & hoc Pompeius iactitare, tantum sibi honorem iuueni exhibitum.

ἄλλοι ἑτέροις δὲ.] Tria velut genera seu gradus amicorū facit, quæ tamen ad illa duo nota parium & imparium, de quibus supra *lib. 8.* reuocari possunt. Primum est de parentibus & natu maioribus aduersus liberos & iuniores, quos inter officia esse debeant, iam est expositum. Alterum genus est inter fratres & sodales, quos inter officia hæc esse debere ait, vt omnia, quod prouerbio dici solet, sint communia, sit *παρρησία* quædam, nulla dissimulatio, admonitiones & castigationes liberæ & apertæ, neuter vt alterum vereatur aut præferatur. Quemadmodum & Plutarchus *lib. 1. problematum symposi. cap. penult.* In conuiuiorum accubationibus, [vel accubationibus: vtrumque dicitur] inter impares vel ætate vel dignitate discrimen esse, inter socios non item luculenter explicat. Tertium genus est reliquorum propinquorum, tribulium & cinium, de quibus & supra *lib. 8.* quibus quæ tribuenda sint, non enucleat, sed hoc tantum, quæ cuique conueniant ac debeantur, tribuenda monet, pro propinquitate, id est, propinquiori plus quam remotiori, pro virtutis præstantia, pro vsu denique, hoc est, protot hoc vel illo tibi magis aut minus sit opus, magis aut minus ille tibi sit utilis. Sic propter vsum in fructibus percipiendis, inquit Cic. magis iuues vicinū, quam fratrem non vicinum. Sua igitur cuiq; conuenientia sunt tribuenda pro cognatione, virtute & vsu. Quod etsi difficile est exquisite videre, tamen inter eos qui eiusdem sunt generis aut cognationis facilius est, inter diuersos difficilius; vt inter propinquos, quia propinquiori plus tribuendum, facilius, quæ quibus tribuenda sint officia, cernas. Item inter duos sapientes, sapientiori plus tribuendum facilius cernas, quam inter

inter amicum & virum bonū, vtri plus tribuendum aut subueniendum. Et hoc est, quod ait *τῷ φίλῳ ἢ τῷ ἰσοϋσῶν*, &c. Itaq; etsi exquisite diiudicare, quæ quibus ad amissim tribuenda sint officia, difficile est: opera tamen danda est, adhibitis prioribus distinctionibus, & iis quæ adhuc sæpe hac de re attulimus, id fiat quam commodissime & verissime. Theophrastus olim hac de re enucleatius disputauit in *libris de Amicitia*, qua de re supra initio [libri qui perierunt] huius capituli.

CAPVT III.

COMMENTARI I.

Ἐπι δὲ ἀπολείπειν καὶ ἀδελφῆς.] Explicatur hic breuiter de amicitia dissoluendis, tam ex utilitate & voluptate, quam ex virtute, de quo & supra aliquoties *libro 8. cap. 4. & 13. & hoc libro cap. 1.* Videatur ad hæc accommodatissimus locus apud Ciceronem in *Lelio. Est etiam quasi quadam calamitas in amicitia dimittendis, &c.*

Ἐπι δὲ ἀπολείπειν.] Locum hūc de dissoluendis amicitia, quæstionis modo exponit Aristoteles. Quæri, inquit, solet, amicitia aduersus eos, qui non idem permancant, dissoluine debeant, nec ne? Nam tota vis huius loci in his verbis, permanere & mutari, est posita, quæ Aristoteles dicit *ἀλλοιωθέν καὶ ἀπολείπειν*. Quo modo & Cicero eo loco. *Sin autem & morum*, inquit, *aut studiorum commutatio, ut fieri solet, facta erit*, &c. Hæc igitur duo diligenter sunt attendenda.

ἢ ἄλλοις ἢ τοῖς.] Priore loco de amicitia utilitate aut voluptate. Nam inter hos amicitiam continuo dissolui, simul utilitas aut voluptas deserint. Neq; peccare eos qui ita amicitia dissoluant, propterea quod non tam ipsi inter se, quam utilitatis potius & voluptatis fuerint amici. Quod idem & supra *lib. 8. cap. 3. & 4. & hoc lib. cap. 1.* Commutata igitur utilitate aut voluptate, aut sublata, tollitur & amicitia.

Ἐπι δὲ ἀπολείπειν καὶ ἀδελφῆς.] Interponit hoc loco Aristotel. quiddam de reprehensione seu accusatione, de qua supra latius *lib. 8. cap. 4. & penult.* Ait igitur, merito quem accusare posse eum, qui, cum reuera utilitatis aut voluptatis causa amaret, simularet tamen amare propter virtutem aut mores. Simulator hic merito accusari debet, propterea quod non præster, quæ alter expectat. Nam expectat viri boni officia, alter caput

capit vitilitatem aut voluptatem. Quod vbi accidit, vt im-
parēs sint amici, alter ob virtutem, alter voluptate, alter ob
vitilitatem, diffidia & crimina *ἄφρατος* orti consuevit, & su-
pra docuimus *lib. 8. cap. 3.* Et hoc est, quod ait, *ὅπερ ἂν ὀφρ-
χῆ εἰ πορῶ, &c.* Iure igitur dolus hic & simulatio accusari po-
test, & quidem multo magis seu iustus, quam dolus vel fraus
in re familiari admissa, propterea quod fraus eo sit maior,
quo in re præstantior est admissa. Atqui notum est, amicitia
pecunia aut re familiari longe esse præstantiorem. Si
igitur aliam ob rem amari, ob aliam simulari, merito ac-
cusari debet: sin nihil simulari, sed aperte postulari vel per
se tolerari, amare se propter vitilitatem, alter tamen impruden-
tia vel errore, cum existimari ob virtutem amare: hic certe
accusari non debet, quia potius se ipse accuset alter, vt nimis
credulum vel imprudentem.

εὖν ἢ ἀποδέχεται ὄς.] Adhuc de amicis vitilitate aut volu-
ptate; nunc de iis qui ob virtutem, de quibus breuiter ita sta-
tuendum, vel enim permanentem idem vel non. Si permanent,
non dissoluenda est amicitia: si non, id est, ex bonis fiant im-
probi, tum vel sunt excellenter improbi, id est, plane perdi-
ti & insanabiles, vel leuiter & sanabiles, & aduersus illos dis-
soluatur amicitia necesse est; aduersus hos qui potius ad fru-
gem sunt reducendi, non item.

εὖν ἢ ἀποδέχεται.] De bonorum amicitia, vt dictum hic
queritur, quando sit dissoluenda. Quæ questio distinctione,
quam breuiter & modo atulimus, adhibita, explicatur.
Nam vel idem manent, vel non. De prioribus infra, ἢ δὲ ὁ ῥῶ
ἀφρατοί. De altero igitur genere, si alter fiat improbus aut
certe videatur (sic legendum potius, *μολογητός ἢ κὺ δακῆ*, quo
modo habent quædam editiones meliores. nam satis est vel
videri & existimari supra *cap. 2.* ἢτε *πυλὸν τῆ ἀληθεία*) amicitia
amplius consistere aut permanere neque posse, neque
debere, ait Aristoteles. Rationem adiungit, quod malum ne-
que sit *φιλητόν*, amabile, neq; *φιλητέον* τὸν *πονηρόν*, id est, non
amandus sit improbus. de quibus verbis, *φιλητόν & φιλητέον*
supra *lib. 8. cap. 2.* ad quorum discrimen hoc loco alludi mi-
hi videtur ab Aristotele *Malum*, inquit, *πονηρόν* est *φιλητόν*. neq;
enim omnia sunt *φιλητά*, sed bona *δουταχά*, sup. *lib. 8. cap. 2.*
non est et *φιλητέον* τὸν *πονηρόν*. Sic. n. accipiendum de omni
improbo, nō de improbitate, intelligendus inquam ὁ *πονηρός*,

non τὸ *πονηρόν*, quod quidam faciunt. Amandus igitur nō est
vir improbus. Nam turpe est esse *φιλοπόνηρον*, amantē & stu-
diosum improborum. Quare legendum puto, ἢτε ἢ *φιλητέον*
πονηρόν, *φιλοπόνηρον* ῥδ. nam hoc verbum, ἢτε δέ, abest à ma-
nuscripto libro & veteri translatione & superuacaneū est. Hæc
igitur est ratio, cur ex amicis altero facto improbo non per-
maneat amicitia, quia τὸ *πονηρόν* non sit *φιλητόν*, & ὁ *πονηρός*
non sit *φιλητέος*, id est, quia cum improbo nulla nobis socie-
tas esse debeat, nulla amicitia, neque possit, quia nullum *φι-
λητόν* nisi bonum.

ἂν ὁ μολογῶν φάτω.] Hoc pertinet eo, vbi dictum non de-
bere amicitiam permanere. cuius rationem iam vnā artu-
lit, quia turpe sit esse *φιλοπόνηρον*. Hic & altera offertur ratio,
quia turpe sit, similem reddi improbo. Atqui notum est, cui
quis fiat amicus, ei quoque similem eum esse debere, qua de
re supra *lib. 8. cap. 2.* & *cap. 5. in sf.* Similis gaudet simili.

εἴ ἢ ὁ σθῆς ἀφλυπτόν.] Posito iam & firmato desinere aut
dissolui amicitiam debere, altero ex amicis facto improbo:
progreditur Aristoteles & querit; An continuo ea sit dissolu-
enda? De qua quæstione videatur & elegans locus apud
Ciceronem in *Lalio*. *Tales igitur amicitia sunt remissione vsus
deluenda, &c.* Sic enim ibi legendum, vt & in *Officiis*, vbi de
eadem re fere agitur. *vt amicitias*, inquit, *quæ minus deleēt,
& minus probentur, magis decere censent sapientes, sensim dilu-
uere [sue deluere] quam repente precipitare.* Ita namq; habent
veteres libri manuscripti: [Diluere, quando lauando deter-
gitur maculas, elegans phrasia, Diluere amicitias:] Discrep-
tam tamen ab Arist. Cicero. Nam Aristot. omnes ille quidem
amicitias, altero ex amicis facto improbo, dissolui posse fa-
ctetur, neque alterum facere absurde, si amicum ita immuta-
tum repellat, vt qui non huic ita immutato, sed priori fuerit
amicus: melius tamen facturum eum ait, si distinctionem
hanc sequatur. Vt, si leuiter improbus sit, non continuo eum
repellat, sed ad frugem potius perducatur. Nam, vt præclare
Cic. *sf.* inquit, *amici & viri boni est, inopia laborant succurre-
re, quanto maiorem operam nauare debet, vt morbo animi la-
boranti amico opem ferat.* Sin autem plane est perditus, qui ad
sanitatem nunquam reuocari possit, ab hoc demum plane
discedendum, ait Aristoteles. Cicero autem omnes ciuimō-
di dirimendas ait, adhibito tamen & hoc discrimine, vt cum
leuiter

leuiter improbo sensim & paulatim sint dirimendæ, cum per-
dito & profligato statim præcidendæ.

εἰ δὲ ὁ μὲν ἀγαθός.] Hic de iis qui non mutantur, certe qui
non ex bonis fiant improbi, intercedat tamen quædam mu-
tatio, nimirum si cum duo inter se amici essent viri boni, al-
ter tamen virtute crescat vsque adeo vt alterum longe supe-
ret, & quasi heros aliquis euadat. De his igitur quæritur, an
amici permaneant. Negat Aristoteles, quia inter longe dis-
pares amicitia consistere non possit, inter eos inquam, quos
inter magna est virtutis, morum & studiorum distantia ἀγα-
θότης ἀγαθότης, qua de re dictum supra lib. 8. cap. 7. & hoc est,
quod ait, εἰρηται δὲ καὶ τὸ πᾶν, &c.

ἄρ' ἐν ἑνὲν ἀλλοίωτρον.] Quid ergo? inquit Aristoteles, A-
micitia itane dissoluetur funditus, vt nullum prorsus vesti-
gium superesse debeat, & eo loco verus ille amicus sit habend-
us, quo quiuis extraneus aut alienus? minime: nam quem-
admodum plus amicis, quam alienis: ita & huic propter pri-
stina memoriam amicitia aliquid erit tribuendum, quibus-
dam in rebus interdum gratificandū, exceptis illis plane per-
ditis & profligatis seu insigniter improbis. Qua de re extat &
elegans locus in *Lelio Ciceronis: quamobrem*, inquit, *primum*
danda opera est [videtur Cic. ea descripsisse ex hoc loco] *ne*
qua amicorum dissidia fiant, &c. Sequens nunc caput aureum
& fere Theologicum.

CAPVT IV.

COMMENTARI I.

Τὰ φίλων ἢ καὶ τὰς φίλους.] Extremum hoc est ad ami-
citiæ naturam & vim explicandam idoneum & pertinens, q̄
hoc cap. exponitur, quod quidem & præclarissimum est. con-
tinet namq; fontē omnis amicitia. nam docet hoc cap. Arist.
Amicitiam omnē aduersus alios, ex ea quæ cuiq; secū natura
est, manare, tanquam ex fonte & capite: siue vt in *Eudem*. lo-
quitur, suam cuiusq; secū amicitiam seu caritatem esse tanq̄
regulam & canonem amicitia aduersus alios. Docet aut hoc
ex notis seu proprietatibus amicitia vulgo tributis. Secari aut
caput potest in duas partes, quarum priore de charitate viri
boni secum: posteriore de improborum charitate seu potius
inimicitia & odio differitur. De hac quæstione videatur & ca-
pit. 6. lib. 7. *Eudem*. Eodē pertinet & disputatio Theologorum
schola-

scholasticorum, qua dicitur charitas initium capere à seipso.
Cic. in *Lelio* hanc sententiam improbare videtur, vt eodem
modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos, seu,
vt quemadmodū in se quisque, sic in amicū sit animatus. Quā
sententiam ille refellens, *quam permulta enim*, inquit, *qua no-*
stra causa nunq̄ faceremus, facimus causa amicorū, precari ab
indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem inuehi. Verū Cic.
si recte intelligatur, ab Arist. non dissentit. Nam & in eod. lib.
Cic. hoc ipso argumens, quo hic Aristot. vtens, docet, ami-
cos propter se, non propter utilitates spectandos esse, nec ipsi,
inquit, sibi exemplo sunt, hæc vis amicitia qualis & quanta
sit: *ipse enim quisq; se diligit*, &c. Itaque non negat Cic. quin
charitas erga se ipsum, norma sit eius, quæ est aduersus aliū,
sed hoc tantum vult, Amico sæpe plus tribuendum esse quam
sibi, quod idem & Arist. infra præclare docet cap. 8. nimirum,
in rebus vtilibus & iucundis, in honestis non item. In honore
enim diuitiis, voluptatibus semper plus tribuendū esse. Quod
ad honestatem maxime quis studere debet, vt vir bonus eua-
dat. φιλαυτία, quæ cupimus nobis plus ex virtute quam ami-
co, est laudabilis. φιλαυτία qua fortunæ bona plura nobis
quam amico attribuenda censemus, est improbanda. Apud
Theologos grauis quæstio: An æquum & Christiano ho-
mine dignum, aliquem in ius trahere. Medium tenentes, in-
quiunt, pro aliis licere, pro nobis non item. Anabaptistæ ne-
gant, nostri affirmant.

ἡθεοσι δὲ φίλων.] Aristoteles lib. 2. *Rhetoricarū* varias affert
Amici & Amicitia notas: hic tres fere afferre videetur. Prima
nota est, quæ amicus cognoscatur, velle & facere, quæ vel sint
vel videantur bona, non sua, sed amici causa. Altera est, velle
amicum viuere & incolumem esse non sua sed amici causa.
Tertia, vna versari & viuere, iisdem rebus delectari, seu idem
velle & nolle, angi denique & gaudere rebus amici. De pri-
ma dictum supra lib. 8. cap. 2. Altera, quæ amicus amicū
saluum & incolumem esse cupit, item verissima est. Neque
enim solum bene esse amico, quod primæ est notæ, sed esse
quoque & viuere cupimus, quod in matribus aduersus libe-
ros, & patribus quoque, vt est in *Eudem*. et si in matribus eui-
dentiis, quarum ardentior est amor: & iis in amicis, quos in-
ter frigusculum [sic Iurisconsulti vocant] seu offensuncu-
lū quædam suborta sit, quos eleganter Aristoteles hic vocat

ἄριστοι κρησίντες; cerni ait; Quid ita? Nam parentes, inquit Aristoteles in *Eudem.* liberos quidem viuere & incolumes esse volunt, etiam improbos & infantes, ut supra dictum *libr. 8. cap. 8.* Cum ipsi tamen cum aliis uiuant, non cum liberis. Amici quoque inter quos similtas quædam seu offensio extitit, etsi conuictum fugunt, tamen amicum saluum nihilominus esse cupiunt. Tertia nota vna quidem est summa, nimirum consensio & concors animus, sed hic tribus potissimum in rebus cernitur, nimirum, in conuictu, *συνδικύειν* & *συνμυσηδέν*, vocat etiam Aristoteles *lib. 2. Rhet.* Præterea si eadem velint & nolint postremo, si amici rebus lætentur prosperis, angantur aduersis. De conuictu dictum supra, & infra dicitur, quam notam & in *Rhet. vi* & primam, prætermissa secunda, commemorat. De vna voluntate eleganter Terentius: *Idem velle & idem nolle, ea demum firma est amicitia.* de quo & in *Rhet.* Cuius notæ particulæ causa amicitia à Græcis dici solet *μία ψυχή* [vnus animus] de quo infra *cap. 8.* & æqualitas, de quo supra *lib. 8. cap. 5.* Studiorum namque & voluntatum coniunctio, amicitie nota est verissima. Tertium amoris mutui & concordie signum diximus esse gaudere amici rebus secundis, dolere aduersis, quod idem & in *Rhet.* Exemplum sint Pylades & Orestes, Damon & Phinneas (sic legendum apud Ciceronem *lib. 3. Offic.* & Valerium Maximum, testibus libris veteribus, omnibus) & Dauid ac Ionathan, quæ exempla & superiori secundæ notæ accommodari debent. Læteri igitur & dolere matres liberorum ipsius causa, vera est amici nota. Quo modo matres liberorum rebus & casibus, aues quoque nonnullæ, ut turtures, inter se lætantur & dolent, inquit Arist. in *Eudem. lib. 7. cap. vlt.* non quo modo serui interdum dolent, & ægre ferunt, stomachantem dominum, non huius, sed sua causa. De hac nota & Cic. in *Latio. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est.* Et alibi in eodem libello: *Quid dulcius quam habere, quo cum omnia audeas sic loqui ut tecum? qui esset tantus fructus in prosperis rebus, &c.* Ex his iam perspicuum est, has esse veras amici notas & proprietates.

ἄριστος ἑαυτὸν δὲ τέτατον.] Expositas modo amici notas, hoc loco tamen ad rem accomodat, hoc est, eas in viro bono reperiri, in improbo non item. In improbis inquam eatenus tamen ineffe videri, quatenus ipsi se bonos quoque esse existiment & fingant. Nam in reliquis, an hæ notæ reperiantur, spe-

atur, spectari debet vir bonus tanquam norma & mensura. Cum enim omnibus in rebus, suo quæque in genere, quæ est optima, cæterarum est velut canon & norma, tum in quæstionibus de moribus, virtus & vir bonus aliis tanquam norma & mensura est proposita. Quod inquit supra dictum & quidem copiose *lib. 3. cap. 4.* De viro bono igitur priore loco, non seruato tamen ordine priore, notas eas illi inesse docet, & primum quidem virum bonum idem velle & idem nolle, id est, sibi ipsum semper consentire. Nam quod ex *lib. 7.* perspicuum est, in viro bono cupiditates rationi semper obtrepant. [ex Aristotelis sententia repugnante Paulo.] Contra fit in improbis, de quibus infra. Eadem & idem expetit quæ hodie & cras, & semper illi sunt bona & mala, iucunda & molesta [non agit quemadmodum improbi, quibus quod mane iucundum, vesperi molestum est.] Eadem igitur expetit toto animo *κατὰ πᾶσαν ψυχῆν*, id est, quod ratio, idem reliquæ animi partes expetunt. Contra fit in improbis, & perspicue in impotentibus. Et hæc quidem duo de voluntate & appetitione ad tertiam notam pertinent.

ἢ βέλτερον δὴ ἑαυτῶν.] Hic de secunda nota, virum bonum sibi ea quæ sunt bona, & velle & facere. Rationem adiungit hanc, quia boni est bona velle & facere, & quidem sua causa. Nam quisque sibi bene esse cupit, etiam vir bonus. Terentius in *Andria*, verum est verbum illud, quod dici solet; *Omnes sibi melius esse malle quam alteri.* Sed de hac ratione videatur Erasmus in Prouerbio: *Genu sura propius, & Tunica pallio propior.* [vulgo liber Erasmi *Adag.* non est notus, quod ad usum: Vfus est ignotus.] Vult igitur & facit improbus, vult ille quidem, sed non facit, de quo infra, *video meliora, proboque, &c.*

ἢ ἴσθ' ἀγαθον ἢ κακόν.] Quod modo dictum sua causa sibi bonum velle virum bonum, quid illud sua causa sit, hic explicat, nimirum mentis suæ causa. Huic inquam & esse & bene esse cupit vir bonus. In hac persicienda & expolienda elaborat, tam agendo quam contempnando. Quid ita? nam in mente vis omnis fere & natura hominis est posita. Homo non tam corpore quam animo & mente æstimari debet. Magnam quidem partem Aristotelis sententia: prorsus, Platonis in *Alcibiade.* vbi docet pulcherrime hominem mentem & animum, sed corpus tanquam vestem hominis. dissentit

Aristoteles, subtile disputat Plato hominis totam naturam consistere in mente.

ἢ ζῆλον ἢ βέλτεται.] Hæc secunda est nota de salute & incolumitate. Docet igitur virum bonum se quoque cupere esse incolumem, & maxime ea parte, qua sapit & intelligit; mentem inquam vult maxime esse saluam & incolumem, atque adeo florentem & perfectam. Rationem adiungit, ἀγαθὸν ἦν, quia esse seu superesse, incolumem esse, sit bonum quiddam, maxime virò bono: quod infra explicabimus *cap. 9*. Hinc τὸ εἶναι, vivere, quaeritur infra, an vita sit bonum quiddam. Aristot. dissoluit. Si de vita terrestri hac intelligit Aristoteles, nego. si de cœlesti, vera. Formula:

Quisq; sibi que sunt bona, vult & expetit.

τὸ εἶναι autem viro bono est bonum.

Ergo non mirum est, si se incolumem esse velit.

Cæterū de hoc ipso, quam quisq; se saluum & incolumem esse cupiat, præclare Cic. *lib. 5. de fin. Exposita igitur*, inquit, *terminatione rerum expetendarum.*

ἠὲ ἀποδοῦναι ἢ ἀποδοῦναι.] Obscurior est locus, in quo explicando plurimos versus consumit Dn. Schegkii, à quo tamen dissentio. Nam breuiter hæc mihi videtur huius loci sententia: sibi quemq; ea quæ sunt bona, velle & cupere, quod modo dictum id paulo distinctius hic explicatur, nimirū expetere quemque, quæ sibi accommodata sint bona, quæ suæ cuiusq; naturæ cōueniant, q̄ explanat hic Arist. duobus exemplis tanquam à contrario. Nam, si homo alius efficiatur, in lapidem puta aut pecudem (nā ad μεμψύχων Pythagoricā alluisse videtur, vt et alii in locis) cōuertatur: iam certe sibi, iam asino forte factò, nō ea bona omnia cupiat, quæ olim sibi voluerit, etiam adhuc homini. Nam accommodata sibi quisque bona expetit: at alia homini, alia pecudi & saxi sunt bona. Aliud exemplum est in Deo: nam & hic suum habet bonum, sibi que accommodatum, qui si mutetur, quod fieri tamen nequit: non illud prius, sed aliud sibi bonum expetat. Ita igitur Deus, quicquid tandem ille sit. Nam de Deo, qui, vel quid sit, explicare non est huius loci.

συνδράμεν τε ὁ τοῖς τῶν.] Hoc ad tertiam notam pertinet de conuictu. Virum igitur bonum, secum agere & viuere cupit. Rationem adiungit, quia cum voluptate id ei accidit. Formula:

Vbi vo-

Vbi voluptas, ibi facilis est conuictus, de quo supra.

Atqui viro bono in secum agendo est voluptas.

Ergo & conuictus.

Assumptio τῶν τε ἢ περιεργόμενον, &c. cur inquam vita viri boni secum agentis sit iucunda, hanc affert rationē, quod recte factorum (vir bonus enim recte facit) memoria non possit non esse iucunda, vt & spes præriorum, ob eadem recte facta futurorum consequentium. Eadem autem voluptas in sapiente est maior, propter contemplationem, ex qua liquidissimæ voluptates manare solent, qua de re infra *lib. 10*. Cum igitur omnis viri boni vita etiam secum acta est iucunda, tum sapientis est iucundissima. Quare mirum non est, si vir bonus & sapiens conuictum amet in se ipso etiam, & secum agere gaudeat: Quo pertinet Scipionis dictum: *Nunquam sat minus esse otiosum, quam cum esset otiosus.* id est, à Republicæ curis vacuus, & secum meditans. Hinc ille Philosophus à quo quaerebatur, quid ageret solus? Respondit, non sum solus, habeo quo cum conteram tempus, mentem meam, inquit. In viro bono reperitur conuictus secum, meditari ea quæ egerit, & quæ præmia debeat expectare.

συναλείεται ἢ συνήδεται.] Et hoc ad tertiam notam, cuius tres partes esse diximus pertinet, virum bonum & angī, & gaudere rebus suis, & seipso, aduersis quidem angī, prosperis gaudere. Rationem adiungit, quia eadem illi semper sint tristitia & aduersa, eadem læta & prospera, non idem nunc lætum, nunc triste. Non eadem igitur re, nunc dolet, nunc gaudet, quod facit improbus, quem suorum sæpe factorum poenitet; probum non item. Nam vt eleganter Aristoteles: Vir bonus est, inquit, ἀμεταμέλητος, nunquam sui suorumque factorum ipsum poenitet, constans est & stabilis, in dolendo & gaudento. Sic gaudet frui malis rebus, postquam potitus, poenitet improbum. Ergo eadem re & dolet, & gaudet improbus. Rebus rectis & iustis gaudet probus, rebus improbis dolet: Improbus nihil habet constantiæ.

τῶν δὲ πρὸς αὐτὸν.] Concludit disputationem de viro bono, verbis satis obscuris, quorum tamen hæc mihi videretur sententia. Viro namque bono, quia priores notæ insunt aduersus se ipsum seu secum, & aduersus amicum quoque, (quæ namque aduersus se, eadem & aduersus amicum, vt pote alterum ipsum gerere & habere quisque debet: quia igitur ea, in

viro bono tam aduersus se, quam in amicum reperitur, hinc perspicuum fit, & efficitur, vt amicitia quoq; eorū trium aliquo, aut omnibus potius definiri debeat, & amici, quibus ea inter se communia erunt, sint dicendi. Summa est, & amicitiam & amicum his tribus notis definiendum esse, & proinde virum quoque bonum, in quo eæ tres notæ reperiantur, secum quoq; amicitiam quandam esse, sibi esse amicum. Verum quæri potest, an etiam vlla homini secum amicitia esse possit. Nam vt supra *lib. 5. cap. ult.* de iniuria disputatum est, An sibi quis iniuriam facere possit: ita & de Amicitia quæri potest. Et, vt de iniuria, ita & de Amicitia dicendum videtur, nullam sibi secum esse, quia, vt iniuriam facere & accipere, in duobus disiunctis, ita & amare & amari in duobus quoque distinctis esse videtur, inquit Aristoteles *in Eudem. lib. 7. cap. 6.* Hanc quæstionem Aristot. hoc loco reiecit ille quidem tanquam alio loco explicandam, (nam certe de ea infra paulo latius *cap. 8.*) breuiter tamen & eam hoc loco explicat. Nam præter ea, quæ hæctenus attulit de notis illis tribus, adiungit & duo alia argumenta, quibus docet, Amicitiam homini quoq; esse secum. Prius est, ex prioribus repetitum, quia notæ illæ priores, vel duæ, inquit, vel plures, oēs inquam, q̄ supra iam docuimus, in viro bono aduersus se reperiant. Formula:

Vbi hæc notæ, ibi amicitia. In probo aduersus se ea sunt notæ. Ergo & amicitia.

Sic enim hæc verba, ἢ ἐν δύο ἢ πολλῶν, sunt accipienda, nō vt putauit scholiasticus Græcus, & Lambinus de corpore & anima, & huius facultatibus variis, quasi homini secum amicitia ipsa sit eatenus, quatenus ipse homo sit duo vel plura, id est, corpus & anima, ratio & cupiditas. Nam hos refellit verbum εἰρημῶν. De anima namq; & corpore nihil supra est dictum, nihil εἰρηται, quō verbo & mox vitur, φάσκει τὰς τὸ εἰρημῶν, nimirum notæ illæ priores. Itaque loci huius hæc est sententia: In homine secum esse amicitiam eatenus, quatenus in eo duo sunt vel plura ex prædictis, quasi diceret Aristoteles, vt admittamus, homini secum proprie non esse amicitiam, hæctenus tamen eam admittere possimus, quatenus notæ amicitie in viro bono reperiantur. Quæ explanatio confirmatur perspicue *in Eudem.* vbi homini aduersus se, ea quidem ratione, qua amare & amari est in duobus disiunctis, negat esse amicitiam; sed ratione notarum seu modorum, vt ibi loquitur

αὐτότων,

αὐτότων, quibus definitur amicitia, ait esse. Verbū igitur ἐν pro ἑἑἑ, vt verbum ἑἑἑ pro εὐνοῦν, quo modo sæpe vitur & loquitur Aristoteles. Alterum argumentum ex quotidiano sermone & vita communi, quia summa amicitia comparari solet ei quæ cuiq; est secum. sic enim vulgo loquimur, tam te amo, quam me ipsum. Quæ phrasis certe non esset vtitata, si nulla sibi secum amor & amicitia esset, [vt in factis literis, Ama proximum, sicut te ipsum.] His igitur duabus potissimum rationibus docet Aristoteles amicitiam quoq; homini secum esse: idque ἐν παρόδῳ leuiter, & tanquam præteriens [obiter d. cunct vulgo] quod idem & infra attingit *cap. 8.* vbi hoc tamen potius agit, vt doceat, quem se ipsum amare, hoc argumento, quia sibi secum sit amicitia, q̄ hic docetur, & *in Magn. lib. 2. c. 2.* vbi tñ vna tantum, prior nimirū ratio, afferitur, & refellitur argumentum, quo videatur nulla homini secum esse amicitia, quia ea nō sit, nisi in disiunctis, de quo & nos modo. Neq; .n. plane requiri, vt sit disiunctio, quin pot' amicitia maxime cerni summa cōiunctione seu copulatione, vbi nimirū ex duob. tanq̄ vnus copulatus existat animus, q̄ cōfirmat & eo loco & *infr. c. 5.* prouerbis, quibus dicitur, Amicitia, æqualitas, & vnus animus, καὶ ἑνὸς. Est igitur & Amicitia homini secum, nimirū in quo partes animi inter se consentiunt, πᾶσι seu cupiditates cum ratione: non quidem propria omnia, sed κατ' ἀναλογίαν, inquit *in Eudem.* Nam vere propria & vulgi sermonibus vtitata amicitia, non est nisi inter disiunctos. Est tamen hæc κατ' ἀναλογίαν amicitia, quia similis est ei, quæ ex virtute: & propterea hæc quæ cuique secum amicitia, non est, nisi in viro bono, inquit *in Eudem.* & hoc loco explicatur. Coniungo hic explanationem omnium Ethicor. Aristotelis, q̄ d. difficillimum. nam valde sparsa sunt. *Φαίνεται ἢ τὰ εἰρημῶν.* Adhuc de viro bono: hic de impbis & nequam, de quibus hic initio ita distinguit, vt si leuiter sint impb, & in his amicitia, sibi secū esse videri, & inesse tres eas amicitie notas, non qua parte sint nequā, sed qua parte boni sibi videantur, & sibi placeant, q̄ supra explicatū initio huius *cap. τῶς ἢ λοιπῶς,* &c. Sin aut plane sint improbi & vitiosi, iam in his nullas plane eas notas reperiri. Nā tamen est in leuiter vitiosis eæ vere nō insint, specie tñ tenus inesse videtur. Est aut luculentæ hæc Arist. disputatio, qua docet improbos neq; sibi ipsos, nec alii cuiq̄ esse amicos, & proinde horum vitam esse miser-

miseriam, utpote omni amicitia & benevolentia orbatam seu expertem, & proinde deniq; vitia, quæ huius miseriam vitæ sint causa, summo studio esse fugienda.

Ἀφ' ἑρπονται ᾧ δ' ἐαυτοῖς.] Docet improbos eadem neq; velle neq; nolle: alia cupere, alia velle, id est, alio ipsos trahi cupiditate, alio recta voluntate seu ratione. Exemplo sint impotentes seu ἀκαρτεῖς, de quibus supra lib. 7. Hi namq; pro iis, quæ etiam bona videantur, persequuntur nihilominus iucunda, quantumvis perniciosâ. Cuius varietas in improbis voluntatis seu expeditionis ratio est in his verbis, Ἀφ' ἑρπονται ᾧ δ' nam secum, inquit, ipsi dissentiunt & pugnant. Viri boni, ut supra inquit, ὁμογνημονεῖσι. Non est igitur in improbis voluntas eadem, & constans, de qua in tertia nota.

οἱ δ' αὖ Ἀφ' δειλίαν.] Attingitur hic prima nota. Nam improbos esse qui videant quidem quæ sibi sint optima, & velint, sed non faciant tamen; vel propter metum, vel propter inertiam & ignaviam, & summam negligentiam, ut qui non curent bona. Hinc sunt quidam, qui cupiunt aliis bona, sed non mouerent pedem pro eo, verus nunquam impeditur, quod minus id, quod videt prodesse amico, præter.

οἱ δ' πολλὰ κ' δεινά.] Hic de secunda nota; Ait igitur, improbos eos maxime, qui grauius scelera & facinora admiserint, suam ipsos vitam odisse, atq; adeo sæpe sibi manus afferre, recordatione summorum scelerum qua vita ipsis fiat grauis & molesta. Et hic legendum, μισοῖσι cum Argyropylo & Victorio, qui ait, & in quibusdam libris manuscriptis, id reperi, non μισοῦνται. Neq; enim hoc vult Arist. sceleratos à aliis odio haberi, sed ipsos sese odisse, & vitam suam propter scelera, Ἀφ' πλὴν μοχθηρίαν. Articulus autem κ' transponendus est ante verbum φάσκει, oderunt nimirum & fugiunt.

Ἐπὶ τῷ τε & μοχθηροῖ.] Hic de conuictu, de quo in tertia nota. Improbos igitur ita se gerere in hac nota docet Aristoteles, ut quærant illi quidem conuictum, non tamen secum, sed cum aliis. Quærant inquam alios, quibus cum versentur, soli & secum esse nunquam velint. Rationem adiungit, cur aliorum consuetudinem quærant, quia hac consequantur oblivionem suorum scelerum, dum sunt cum aliis, non mordet illos memoria scelerum & facinorum: at cum sunt secum, premit illos conscientia scelerum & mordet, quod quia molestissimum, ea se fugiunt. Formula:

Vbi

Vbi molestia, ibi nullus conuictus.

At improbo secum ὄν [id est, existenti, vulgo qui secum est & solus est] summa est molestia ob conscientiam & memoriam scelerum.

Ergo secum esse non vult.

Assumptio est perspicua, & multis præclaris sententiis de conscientia scelerum confirmata. Plautus in Mosell. Nihil est miserius, quam animus hominis sibi male conscius. Esaias, Pax, inquit, nulla est impiis, feruent tanquam mare. Et pulcherrime Cic. in orat. pro S. Roscio Amer. (quod idem repetit in Pisoniana:) Nolite, inquit, putare, quemadmodum in fabulis sapennero videtur, eos qui aliquid impie sceleratèq; commiserint, agitari & perterreri furiarum tadis ardentibus: sua quemq; fraus, & suus terror maxime vexat: suum quemq; scelus agitat, amētiq; afficit: sua male cogitationes conscientiaq; animi terrent, hæ sunt impis assidua, domesticq; furia, quæ dies noctesq; pœnas à sceleratis expetunt. Exemplum huius vexationis extat apud Euripidem in Oreste Furioso. Videatur de hac eadem re pulcher Dialogus Erasmi in colloquijs extremus, & Plutarchi liber aureus de animi tranquillitate.

Ἐδὲ δὴ συγχέρον.] Docet improbos suis rebus neque angere neque lætari, quod ad tertiam notam pertinet. Rationem adiungit, quod horum animus inter se discordet, seditionibusque agitur: eius inquam partes, ut & Cicero loquitur libro primo de fin. inter se dissentiant & discordent, quarum partium, alia quidem, puta libido seu cupiditas, ἐπιθυμία, propter nequitiam, seu, quia flagitiosa & improbitatis cupida, angitur & dolet, si re expetita & iucunda potiri nequeat, est turpi & flagitiosa: altera lætetur, nimirum ratio, atque ita animus huc illuc in varias inquam partes distrahit & diuellunt improbi. Quare cum non eadem his sint iucunda & molesta, sed alia aliæ animi parte, mirum non est; si constanter vel lætari, vel dolere nequeant. Nam, nunc dolent, eodem tempore dolent & lætantur, improbus plane non potest dolere, sed aliqua sui parte lætatur, & quas ob res debeat lætari, aliqua sui parte dolet. Sic in homine luxurioso & Veneri dedito, si non potest potiri adamata muliere, dolet. Hanc animi pugnam & dissidia improborum Plato in Phædone vocat ἀναρμονίαν, ut concordiam ἀρμονίαν. Hinc Philosophi in viro bono aiunt esse harmoniam animi partium, concertatum,

& consensum: In improbo esse animi partium dissensionem. Theologi tam in viro bono, quam in improbo esse dissidium. Paulus conqueritur de hac pugna, hoc negant Philosophi, qui putant, in quocumque homine est virtus, ibi esse tranquillitatem, sed tales quidem olim erimus. Philosophi hæc non intellexerunt. De his (supra lib. 2.

εἰ δὲ μὴ εἶναι τε] Quod modo dictum vnum eundemque simul dolere & lætari pro diuersis animi partibus, id, quæ reprehendi poterat hac ratione, quod contraria in eundem non concurrant. [Non enim fieri potest, vt simul quis doleat & lætetur] eodem tempore: ea re huic reprehensionis tacite hic occurrit. At igitur, vt hoc fieri nequeat, vt admittamus, fieri non posse, vt vnus idemque eodem momento lætetur & doleat (quod tamen ipsum admitendum quoque est propter diuersas animi partes) tamen hoc saltem fatendum erit improbos gaudere illos quidem alio tempore, alio, sed mox subsequente lætari aut contra, verbi gratia, vir improbus gaudet, postquã potitus re aliqua turpi, postea dolet, statim subsequitur dolor, proinde non potest recte dolere constanter. Vt igitur non simul doleat & lætetur improbus, tamen modo lætatus, quia re potitus, mox ad se rediens, dolet. Adiungit rationem pulcherrimam, quia improbi omnes μετανοοῦσι [vulgo vocamus pœnitentiam] sunt pleni. Virum bonum iuarum actionum & rerum nunquam, improbum omnium & semper, pœnitet, vrgente scelerum conscientia. Qua de re dictum & supra lib. 7 in fin.

εἰ δὲ φάμεται] Conclusio disputationis de improbo. Ex his igitur perspicuum est, inquit, improbos, quia nihil in se habeant amore dignum, id est, nulla in iis amicitia nota reperitur, quod iam docuimus, sibi secum nõ esse amicos, quin potius inimicissimos [improbus nemini magis inimicus quã sibi] quod præclare Cicero de Cæfare Tyranno, & Rempublice opprimente lib. 10 epist. ad Atticum: corruat iste necesse est. [In epistolis ad Atticum est grauissima Reipublice tractatio] aut per aduersarios, aut ipse per se, qui quidem sibi est aduersarius vnus acerrimus. Et Epistola 5. de eodem Cæfare: Optum autem re esse animaduertis significatum tibi: quæ duas legiones, etiam has, quas in Italia assumpsit, alienissimas esse video, sed tamen nihil inimicus quam sibi ipse, quasi dicat, semper cogitat de scelere, quod contraxit de opprimenda Republice.

εἰ δὲ τὸ

εἰ δὲ τὸ εἶπας.] Elegante epilogo concludit priorem disputationem, adhortando nimirum ad virtutem & deterrendo à vitiiis [apud Aristotelem sunt παρνεφες, sed non quales apud Cicero. apud Aristotelem semper adiunctæ ἀποδείξεις & rationes: hoc est, disciplinabiles.] Nam prioris disputationis argumento docet, vitia ἀπελαμένως, id est, acerrimo cursu (supra de hoc lib. 4. cap. 3. de magnitudine animi) esse fugienda: Virtutem autem summo studio esse colendam. Rationem hanc affert, quia vitium sit causa inimicitia tam aduersus se, quam alios: Virtus amicitia, quorum hoc iucundissimum, illud miserissimum & molestissimum. Qua de re supra libro 3. cap. 1 & Cicero in Lælio, & infra cap. 9. vbi quaeritur, an possit vita humana consistere, an is possit viuere, qui nec sibi, nec aliis sit amicus. Hoc eodem argumento in eadem re vitium & Cicero [cũ Cicero vult homines adhortari ad amicitiam, proponit eis virtutem] in Lælio. Virtutum, inquit, amicitia adiutrix à natura data est, non virtutum comes, hac est, inquam societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas, ut & cum hac assint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus assequi, virtuti opera danda est, sine qua nec amicitiam, neque, vllam rem expetendam consequi possumus.

CAPVT V.

COMMENTARI I.

Ἡ δὲ εὐνοία, φιλία μὲν.] Constituiamus initio alteram hinc libri huius partem, nisi quis velit & prius caput eo pertinere, quod rectius & verius videtur. Nam quæ primis tribus capitibus explicantur, pertinent ad disputationem de querelis & interitu amicitia, institutam iam lib. 8. His autem tribus explicantur, ea quæ cum amicitia affinitatem summam habeant. Nam primo, hoc est, capite priore explicatur amicitia, quæ cuique secum, non illa vere quidem & proprie amicitia, sed τῆ συνγενικῆ seu propinquorum amicitia tamen similima. Reliquis his duobus capitibus item explicantur affectiones quædam amicitia per similes, beniuolentia & concordia. Et hoc quidem capite de beniuolentia: priore quidem parte quid sit, & quid non: altera, inter quos reperitur; Videatur & c. 12. lib. 2.

lib. 2. Magn. & in Eudem. lib. 7. cap. 7. De benevolentia & Cic. interdum in Lælio.

ἢ δὲ ἀνοία.] Duabus rationibus (quas & supra exposuit *cap. 2. lib. 8.*) docet, beniuolentiam non esse amicitiam, cum, quia beniuolentia sit etiam aduersus ignotos, amicitia non item, tum, quia illa etiam in occultis, hæc non nisi perspicua esse possit, ut eo loco latius.

ἀλλ' ἂν δὲ φίλησις ἐστίν.] Hic item duabus rationibus docet, beniuolentiam non esse amorem seu φίλησις, de quo verbo supra *libro 8. cap. 2. & 3.* cum, quia in amore seu in amando & diligendo est contentio διγύθεισις & desiderium, id est, qui alterum diligit, eius & desiderio tenetur, hoc est, & cum præsentem esse gaudet, & absentem desiderat, & pro eodem contendit, id est, molestiam & periculum adire non recusat. In amore igitur hæc insunt, in beniuolentia non item: Nam beniuolus, vult ille quidem alteri bene, sed vult & cupit tantum, facere autem & periculum adire non curat, ut nec curat eius, cui beniuolus est, præsentiam aut consuetudinem, quod amoris & amicitia est proprium: Tum (altera ratio) quia amor est cum tempore & consuetudine. Consuetudo, inquit Lucretius, *lib. 4. in fine* concinnat amorem. At beniuolentia etiam subito existit, quod videre licet in ludis, ubi aduersus pugilem, aut histrionem egregium statim existit beniuolentia, & studium aliquod seu fauor. Nam histriones aut pugiles (quod genus hominum Græci vocant communi nomine ἀγωνιστῆς) eleganter quidem & dextre agentes aut pugnantes, laudamus illos quidem, & iisdem fauemus: adiuuare tamen eos non ita volumus. Beniuolorum igitur leue est studium, diligentium vero ardentius & efficacius.

εἶκοι δὲ δόξη φίλιος.] Gladiatores tempore Aristotelis non erant in vsu. Ludus gladiatorius Romanis notus, ἀγωνιστῆς vertit quidem vir magni nominis, ut sibi videtur *fallsum*. 150. annos post Aristotelem in Græcia visi gladiatores, teste Liiuo. Exposito de beniuolentia, quid non sit, nunc quid sit. At igitur, eam esse principium amicitia, quod explicat similitudine amoris venerei. Nam quemadmodum huius principium est voluptas, quæ ex oculis seu aspectu capitur, atque adeo ipsi oculi, ut supra *libro octauo, capite quarto*, & infra *capite vltimo*. Neque enim facile amat, qui non ante visa muliere delectetur, qui quidem etiam si delectetur, non con-

tinuo

tinuo tamen amat, sed is demum, qui neque absentis desiderium ferre potest, & præsentis consuetudine semper delectatur: ita etiam, ut amici qui sint, ante beniuoli sint, necesse est. Neque tamen hoc satis, ut sint beniuoli, ut alter alteri bene velit, sed hoc amplius, facere quoque & præstare, quæ bona vel sint, vel videantur, debent. Amicus namque & vult & facit bona: beniuolus vult tantum, nihil facit. Quare eleganter Aristoteles monet, beniuolentiam dici posse ignauam amicitiam & inertem. Quemadmodum & Philosophi de Fato differentes, ignauam rationem ἀργὴν λόγον vocant, teste Cicero in *libello de Fato*. Sic igitur hic legendum ἀργὴν non ἀρχὴν, ut perperam Græcus Scholiastes & Argyropylus. Est quidem beniuolentia & ipsa principium amicitia, quod iam dictum, sed est & ignaua quædam amicitia. Sic & Cic. in *Lælio* beniuolentiam vocat fontem amicitia, hoc est, ἀρχὴν seu principium, quæ temporis progressu & conuictu confirmata, tandem fiat amicitia vera, inquit Aristoteles.

ἢ τὴν διὰ τὸ χρησίμωτον.] Altera huius capituli pars, beniuolentiam pertinere ad amicos virtute, non ad eos, qui vel utilitate, vel ex voluptate. De utilitate hæc adfertur hic ratio, quia vel beneficio iam accepto, vel spe accipiendi beniuolentia utilitatis nascitur, beniuolus alteri quis esse solet, quorum ille non tam ex animo, quam gratitudinis ergo, & quia iustum existimet, à quo beneficium acceperit, ei, si non re saltem voluntate & beniuolentia respondere: hic vero alteri secundas res optans, spe fore, ut inde ad se quidquam redeat, perspicue videtur beniuolus esse, & bene cupere non tam illi, quam sibi. Prædium, inquit Martialis, seu fundum amat, non amicum, ut omnes ex utilitate amici, non tam amicum, quam utilitatem amant. Siue igitur spe, siue beneficio, vera non est beniuolentia, non ex animo, non cum adiunctione animi, quibus tribus rebus, spe, beneficio, & veritate animi, ad beniuolentiam homines duci, inquit præclare Cicero in *libello de potis. consularis*, & hoc loco significatur ab Aristotele. Nam vera est beniuolentia, quæ cum adiunctione animi, reliquæ duæ sunt adumbratæ, ad quas & ea, quæ ob voluptatem, referri potest, de qua hoc quidem loco ab Aristotele prætermittitur ratio, cur, inquam, beniuolentia vera inter amicos voluptate non existat. Quod eadem sit cum priore, eadem voluptate, quæ utilitate amicorum sit ratio, quod no-

tum

rum ex *lib. 8.* Adfertur tamen alia ratio in *Eudem.* & in *Magn.* hęc, quia inquit Aristoteles.

Si inter voluptate amicos est benevolentia. Ergo eadem erit nobis aduersus inanima.

At hoc falsum, ut nec amicitia supra lib. 8. cap. 2. Ergo & illud.

Nam, quę ratio est connexi, inanima, vt tabulas pictas, signa, delicias cibi & potus, voluptatis fere causa tantum persequimur. Itaque vera benevolentia ob virtutem, quam in aliis etiam hostibus, inquit Cicero in *Lelio*, visam, adamamus, existit: & proinde eadem, nisi inter virtute amicos, esse nequit, &c.

CAPVT VI.

COMMENTARI I.

Φιλίᾳ δὲ καὶ ἡ ὁμόνοια.] Altera, quę cum amicitia affinitatem habeat, affectio hic explicatur, ea est cōcordia, Gręce, ὁμόνοια. Sic namque Cicero *lib. 8. epistolarum ad Atticum*, & *lib. 9.* Demetrii Magnetis librum περὶ ὁμονομίας, de concordia vertit. De huius cum amicitia similitudine & supra non nihil dictum *libro octauo, capite primo.* De eadem & Plato in *Alcibiade priore* & *Clistiphone* aduersus quem hic quędam differuntur, de quibus mox. De eadem & in *Magn.* & in *Eudem.* vbi de benevolentia.

Φιλίᾳ δὲ καὶ ἡ.] Quod hęc initio ait, concordiam ad amicitiam quoque pertinere (nam est concordia quędam politica amicitia infra) eo tanquam argumento continuo vitur ad docendum, concordiam non esse, quam Gręci vocant ὁμοδοξίαν. Gręcorum hęc vocabula, ὁμολογία, ὁμοδοξία, ὁμογνωμοσύνη & ὁμόνοια, valde sunt affinia, & vt latina, concordia, consensus seu consensio & conspiratio [conspiratio hic in bonam partem] existimat Plato iis locis, concordiam esse cōsensionem in arte aliqua seu scientia, ὁμοδοξίαν Gręci vocant, Latini assensum. Hoc reprehendit Aristoteles duabus rationibus. Prior est, quia eadem sentire in arte possint etiam, qui inter se non norint. Sępe qui Κοινα hoc vel illud, in hac vel illa arte sentiunt, reperit alium forte Athenis idem sentientem, quem ne natum quidem scierit [proverb. vulgi] ὁμοδοξία est inter

inter ignotos, ὁμόνοια non item. De ὁμοδοξίᾳ certum & iam dictum de ὁμόνοια seu concordia, ratio est, quia est φιλικόν, quia cum amicitia, quę nulla est inter ignotos, supra capite priore, & alibi *libro octauo*, commune quid habet. Altera ratio ex vulgi sermone & vsu petita, quia vulgo eos, qui de rebus, puta cęlestibus aut physicis, opinione inter se consentiunt, non vocent concordēs, sed ciuitates potius, quę de communi vtilitate seu bono idem sentiunt, seu ὁμογνωμονέσσι. Et recte quidem vulgus. Nam de rebus sub intelligentiam cadentibus, περὶ τῶν νοητῶν, vt quę ad artes pertinent, idem sentire non est φιλικόν. Quid ita? quia φιλία cernitur παρὰ τὴν quę dominatur ἐν τοῖς πρακτοῖς, in rebus agendis, non in rebus intelligendis νοητοῖς, in quibus non παρὰ τὴν, sed mens & ratio dominatur. Itaque inter Peripatericos aut Stoicos eadem principia sectantes, est quidem ὁμοδοξία, non tamen ὁμόνοια, est assensus & consensio quędam, non tamen concordia. De vera & vsitata huius verbi notione agimus. Nam improprie & translate, etiam ad ὁμοδοξίαν, seu in artibus consentientes accommodari solet, tam Gręcum, quam Latinum vocabulum.

περὶ τῶν πρακτῶν δὲ.] Diligenter & enucleate exponit Aristoteles, quibus in rebus concordia versetur, & primum quidem non in iis, quę ad intelligentiam, sed quę ad communem ciuitatum vtilitatem pertineant, & proinde in rebus agendis eam versari aiunt. Deinde in rebus magnis, & ad summam Reipublicę pertinentibus. Nam parua aut minima in re re dissensio inter ciuiles concordiam non labefactat. Pręterea in rebus possibilibus, hoc est, quę vel ambobus, quos inter sit concordia, vel omnibus, qui sint in ciuitate, obtingere possint. Nam pene ridiculum sit, eos dicere concordēs, qui sibi inter se optent concordia animo ea, quę assequi nefas sit, vt apud Erasmus in *ichtho pharia*: recte. Nam concordia supra non est, nisi de rebus, quę fieri possunt: ita nec concordia supra *libro 3. & 6.* Quę vtraque res ad Rempublicam maxime pertinet. Denique Cicero voluit scribere de concordia, sed impeditus bello Cęsariano.

ἡ ἀρχὴν πολιτικῶν.] Pittacus communi Reipubl. consensu, & suo (nam & hoc requiritur ad plenam concordiam) princeps in patria constitutus fuit ad decennium, quo elapso, cum

amplius

amplius cum imperare vellet ciuitas, recusauit, quo allufit Aristot. his verbis, *ὅτι καὶ αὐτὸς ἤθελεν.*

ὅταν δὲ ἐπιγίγῃ τῷ ἑαυτῶν.] De Pittaco exemplum concordie modo attulit. Nam concordiam tum esse, vbi vno animo, & vnanimi consensu ciuium alicui magistratus vel imperium tribuitur: vel etiam inter duos, si vterque alteri tantum consentienter aliquid tribuat, non vero si vterque sibi petat, vt magistratum, vel imperium: consentiunt hi quidem in eo, quod vterque petat, sed quia sibi vterque non concordant, vera non est inter hos concordia, sed discordia potius, dissensio & seditio. Exemplum affert Aristoteles ex Phœnicis Euripidi [veteres Euripidi & Euripidis dicunt,] vbi Ethocles & Polynices vterque regnum petit, ille solus, hic commune. Itaque eleganter Aristoteles: *Concordia*, inquit, *non in eo, quod vterq; idem, sed quod in eodem sentiat*, id est, non quod vterque eandem rem faciendam sentiat, aut petendam, sed quod in eadem re concurrant, & tertio aut saltem alteri ex ipsis vterque attribuant.

πολιτικὴ δὲ φιλία φέρεται.] Hoc loco docet Aristoteles, quid sit concordia. Plato in Alcibiade priore vult, amicitiam nihil esse aliud, quam concordiam, à quo longe dissentit Aristoteles, qui concordiam vult esse non omnem, sed ciuilem quandam amicitiam. Notum est autem ex libro 8. cap. 9. & sequentibus, quæ differentia sit inter veram & inter ciuilem amicitiam. Verum quidem est, in vera amicitia concordiam quoque inesse, id est, studiorum & voluntatum consensionem [vtrumque dicitur, voluntatum & voluntatum, quam supra diximus, esse notam amicitie & proprietatem quandam] sed de hac animorum consensione hic non agitur: omnes quidem, inquit Aristot. in Eudem amici ὁμοῦνοίσι sunt concordēs, idem volunt & nolunt: sed concordie vocabulū proprie sumptum, non ad priuata, sed ad publica pertinet. Quare recte Aristoteles dicit, eam esse ciuilem amicitiam, atque ita vulgo quoque dici ait, neque id absque ratione. Nam vt ciuilis amicitia, qua de re supra lib. 8. cap. 9. ita & concordia in rebus vtilibus, & ad vitam bene beateque degendam pertinentibus, cernitur: vtriusque eadem est & materia & finis.

ἓτι δὲ ἡ ποιότης ὁμοῦνοια.] Hoc loco diuisionem concordie alteram asserre videtur Aristoteles, & aperitur in Eudem. eadem autem opera explicat, in quibus seu inter quos vera concordia

cordia reperitur. Itaq; concordia vel est inter bonos, vel inter improbos. Nam & hi interdum cōspirant & consentiunt. Vera tamen, de qua hic agitur concordia, inter bonos duntaxat reperitur, propterea quod hi soli cum sibi secum, tum cū aliis consentiunt, de quo supra capite 4. horum stabilis est voluntas, de quo supra lib. 8. cap. 8. Hi denique iusta seu recta & vtilia volunt, & communi consensu expetunt. In improbis alia omnia, quos ex iisdem locis notum est, neq; sibi ipsis neq; aliis consentire, eos tanquam Eurypum instabiles fluctuare, nunc denique recta, nunc praua expetere, & quod caput est, sibi quemque cupere meliorem partem, in plus petendo esse nimios, in sumptu adiuvando & faciendo, ad vtilitatem commune esse parcos & auaros. Atq; ita fit in improborū consensione, cum quisq; ad se rapit, & alterum detrudit, vt commune bonum seu Respubl. negligatur, in qua tamen tuenda maxime vis concordie elucet, fit etiam eadem auaritia, vt discordes continuo fiant, neque diu inter improbos concordia esse possit. Itaque improborum consensio est illa quidem interdum, sed breuis & concordie nomine indigna, *conspiratio potius*, inquit Cic. in offic. lib. 3. & *conspiratio dicenda*: de qua & in Lelio, *quamobrem id primum videamus*, &c. Vbi tandem: *Quare*, inquit, *talis improborum consensio, non modo excusatione amicitie regenda non est, sed potius supplicio omni vindicanda*. Quæ admodum igitur inter improbos nulla diuturna est amicitia, neque adeo vera vlla supra lib. 8. cap. 8. & Cicero eo loco, ita nec concordia.

μὴ γὰρ τῶν ἀνθρώπων, τὸ.] Articulus γὰρ, vt aliàs, hic valet idem, quod δὲ, id est, autem. Ait igitur commune interire & collabi, dum suæ quisque studet vtilitati, neque in commune consultitur, sed ad se, quæ potest, quisque rapit, agit ac fert, (*ἀγει καὶ φέρε* dicunt Græci, vt in malis Rebus publicis fit, interea collabatur commune.) Nam verbum, *τὸ κοινόν*, vt aliàs, & Latinum commune apud Ciceronem, hic pro Respub. positum videtur, est de communi quoque bono accipi non incommode potest, &c.

CAPVT VII.

COMMENTARII.

Οἱ δὲ δὲσχεῖται τὰς δὲσχεῖταις.] Tertia huius libri parte, A a a de sex

de sex quæstionibus, una hic explicatur ista; Quid causæ sit, cur bene meriti affectos à se beneficiis acius amant, quam hi illos. De qua quæstione & in *Magn. lib. 2. cap. 12.* & in *Eudem. lib. 7. cap. 8.* ad quam pertinent & quæ supra libro 8. capit. 8. & 12. Cur autem huius rei causam vereres tam diligenter exquisiverint, hanc rationem in titio affert Aristotel. quod res ea iniusta esse, & recte rationi repugnare videatur. Affert autem priorè quidem huius capituli parte, aliorum, & refellit: posteriore, suas eius rei causas: & extremo capite quædam de matre.

τοῖς μὲν ἐν παλαιοῖς.] Veterum ratio, quia bene affecti sint debitores, bene meriti tanquam creditores, quod & supra dictum de parentibus & liberis *lib. 8. cap. 12.* & hic *cap. 2.* Formula:

Omnis creditor in rebus contrahendis ἐπι τῶν δανείων, in creditis, non ut quidam vertit, in rebus mutuis, [hoc est barbarum, videtur ille sibi bonus latinismus, addito verbo res, non loquimur latine res mutuas, sed res creditas, est mutuum & creditum in neutro idem valent] magis amat debitorem, quam hic illum, magis certe curat, quod perspicuum est, et si hanc propositionem Aristoteles postea refellit.

Atqui bene meritus est creditor, affectus debitor.

Ergo, &c.

Sic igitur argumentabantur illi, quos paulo infra refellet.

ἐπιχαρμῶ μὲν ἔν.] Aristoteles prius veterum sententiam tueretur quodam modo, quam refellit ab Epicharimi oppugnatione. Hic enim ea fortasse de causa id accidere diceret, inquit Aristot. (quod Epicharmus dixerit aut senserit, quia libri eius perierunt, certe scire non possumus) ob improbitatem hominum, ad hanc eos spectasse, qui dicerent, beneficia accipientes dantibus esse chariores quam contra, nimirum hoc accidere, quia plerique sint ingrati & improbi. Huc ergo eos spectasse, putarit fortasse Epicharmus: non recte. Neque enim hoc tam improbitatis est, quam humanæ proprium naturæ, humanum est, τοῖς αἰσιν εὐθραπέων. Docet hac ratione, quia plerique beneficii accepti sint inmemores, & ad accipiendum, quam ad dandum prœiores supra *lib. 8. in fin.* Itaque veres illi non tam ad improbitatem, quam ad proprietatem hominis spectasse videntur.

διξείε δὲ αὐτὸ φυσικώτερον.] Hoc tandem loco affert Aristot. veras huius rei causas quatuor, quarum princeps est plane Physica. Huius generis rationibus in his libris etiam rarius, interdu tamen videtur, ut & infra *cap. 9. φυσικώτερον, &c.* Hinc in rebus Politicis non vitandum rebus physicis. In *lib. de Apud. dixi* hoc præceptum traditur, ut ne quis permisceat artes, & politicas præceptiones velit physicis rationibus confirmare & demonstrare, aut contra. Theologica docere physicis aut politicis argumentis est periculosum, ineptum, indocti est, hoc tamen interdum facimus, accommodatione tantum. In *Magnis* & in *Eudem.* duas duntaxat rationes, primam & ultimam, quæ certe præter ceteras maximi sunt momenti.

ἢ ἕξ ἄλλοιων τῶν.] Refellit hoc loco priusquam ad suas rationes accedat, aliorum rationem supra expositam. Nam simile in quo vis rationis eorum est posita, non esse bonum aut accommodatum, non esse creditorem aut debitorem similes. plane danti & accipienti beneficium; dissimilitudo in eo est, quod creditor debitorem quidem cupit incolumem, sed sui commodi causa, hoc est, ut saluum ipsi sit creditum, κομιδῆς ἕνεκα: quo verbo & supra hic est usus *cap. 2.* dator autem accipientem cupit saluum & incolumem nullius commodi causa, sed quia ipsi sit charus. Similes igitur hi sunt in eo, quod saluos cupiant, dissimiles tamen, quod alter sui commodi, alter nullius commodi, sed amoris gratia id cupiat. Ex his perspicuum est, hanc veterum rationem locum habere posse in amicitia, quæ ex utilitate, non in ea, quæ ex virtute, quod idem nominatim dicit Aristot. in *Magnis moralibus.*

ὁμοῦ ἢ ἐπὶ τῶν τεχνικῶν.] Hic accedit ad suas rationes, quarum hæc est prima:

Quod opus cuius, suum sit charum & amabile.

Atqui dantis opus est ipse accipiens.

Ergo hic illi est charus.

Propositio huius conclusionis seu formulæ, in qua tota & prima ratio consistit, confirmatur ab Aristotele bifariam. Primum exemplo, postea ratione physica, quam *supr.* intellexit, in qua vis totius disputationis est posita. De exemplo igitur ait, cum omnes opifices opus quemque suum adamare magis, quam opus ipsum opificem, etiam cum animatum esset, adamaret (nam domus verbi gratia non amat architectum, quod si animata esset domus, nec tam amaret architectum, quam

architectus domum] tum Poëtæ suos versus amant tanquam liberos [tam delicate Poëtæ omnes versus suos amant.] De quibus Cic. lib. 5. Tuscul. In hoc enim, inquit, genere, nescio quo pacto, magis quam in aliis [supple opificibus] suum cuiq; pulchrum est [loquitur de Poëtis] sed de his dictum supra libro 4. cap. 1. [Aristoteles ex Platonis libro de Repub. 1. hæc sumptit.] Ratio autem physica, cur opus cuique suum sit charum, hæc est, quia esse τὸ εἶναι suum cuique charum, φιλητὸν & amabile, id est, quia sua cuique vita & incolumitas est chara, sui conservatrix est natura. Cicero libro primo officior. initio & 2. & 4. de fin. [Quisq; se cupit vivere, non opus longa confirmatione.] Quod si ita est, ut est. Ergo & ἐνέργεια sua cuique est chara. Quid ita? [oportet hæc ἀναλύνειν diligenter] quia τὸ εἶναι seu esse suum cuiusq; in ipsa cuiusque sua ἐνέργεια est positum. Verbi gratia, ferra, inquit Aristoteles, secundo est ferra [ferra non est ferra, nisi quatenus fecat] manus tractando & vsu inquit, in Polit. libro primo, capite secundo. Sic manus abscissa à brachio non est manus, quia non amplius habet vsum, ἐνέργειαν, homo viuendo est homo [quæ ἐνέργεια est hominis? viuere, vita & actio: hominis natura & essentia, qua in re cernitur? in ἐνέργεια est posita.] Iam vero si ἐνέργεια sua cuique est chara. Ergo & opus [opus cuique charum, quia esse cuique suum charum. Si esse, & ἐνέργεια, si ἐνέργεια, & opus esse, charum sequitur. opus architecti est domus, ἐνέργεια est ipsa ædificatio.] Nam ἐνέργεια quodammodo quis esse videtur opere effecto, atq; adeo verum τὸ ἐνέργεια esse videtur, ante, id est, opere nondum perfecto, potestate potius Opus namque est velut index ἐνέργειας, opere declaratur quis esse ἐνέργεια, ut pictor tabula picta, poëta carmine. Itaque estis energiae τὸ εἶναι proprie tribui à physicis solet, quia tamen ea opere maxime cernitur in iis artibus, quæ præter ἐνέργειαν seu vsum opus quoddam perficiunt, non iniuria ἐνέργεια quoque quis esse dicitur ex ipso opere perfecto. Quare, ut ἐνέργεια propter esse, ita & opus propter ἐνέργειαν, ad quam refertur, ut eius index & testis, suum cuique charum est & expectandum. Et hæc est verissima huius loci ἀνάλογος, breuiter ita concludenda.

Si esse suum cuiq; est charum.

Ergo & ἐνέργεια.

Si hæc.

Ergo

Ergo & opus.

Si hoc.

Ergo accipiens danti, cuius ille est tanquam opus, charus est, non dator accipienti.

Itaq; hæc verba, ἐνέργεια δὴ ὁ ποιήσας ad opus pertinent, hoc est, eo, si energia. Ergo & opus, quia per opus tanquam indirecta & testem, ἐνέργεια quis esse videtur, & quidem maxime, antea potestate, ut supra explicauimus. Nam hæc verba, ὁ δὲ ἐστὶ δυνάμει pertinent ad illa, ἐνέργεια δὴ, &c. ad eandem rem, ad opus. Hæc vero, ἐργεῖα δὴ τὸ ἔργον, δότι, parenthesi includi debent, perspicuitatis gratia, quæ alioqui interrumpunt contextum syllogismi, & continent idem quod initio, id est, propositionem totius disputationis, hanc, opus cuique esse charum, propterea quod & esse suum cuiq; sit charum. Perperam igitur Græcus Scholiastes & alii quidam hic ποιήσας τὸ ἔργον, verbum ἔργον putant esse nominatiuum casum, & iungendum verbo ἐστὶ, quasi quisque sit suum opus, ut Poeta sit nihil aliud quam carmen: non recte inquam. Nam Aristoteles hoc tantum docet, opus ad ἐνέργειαν facere, atque ita per opus ἐνέργεια quem esse videri, ut diximus.

ἄλλα δὲ ἐστὶ τὸ ἔ.] Altera ratio, quia iucundius quid in accipiente reperit is, qui dedit, quam in dante is qui accepit, aut certe non peræque iucundum. Docet seu confirmat hanc rationem bifariam, primum, quia quod dator reperit in accipiente est honestum: quod alter, si quid est, nihil certe est aliud quam vtile. Honestum est, dare beneficium, vtile accipere. Atqui honesta vtilibus esse iucundiora, si veritatem, non vulgi opinionem spectes: Veriorem, inquam, rerum honestarum esse voluptatem quam vtilium, explicatum est supra libro septimo latissime in fine. Deinde, quia vsu & actione cernitur ea voluptas seu iucunditas, quam capis is qui dedit. Scindendum est pro tribus temporibus variare voluptates rerum. Præteritarum autem rerum notum est dici memoriam seu recordationem: instantium, vsu & actionem: futurarum, spem & expectationem. Iam vero ex his tribus summam voluptatem afferunt, quæ in actione seu vsu consistunt: fructio ipsa recordatione & expectatione est iucundior. (Frui aliqua re est iucundius, quam sperare) propterea quod reliquæ duæ propter fruitionem sint iucundæ: Iam notum est ex Analyt. post. initio, propter quod quidque est tale, id magis est tale.

Aaa 3.

hoc

hoc recte hic admonet Argyropylos. Itaque in quo est usus seu fruitio & actio, in eo maior est iucunditas. Atqui in dante est fruitio, diuturnior certe quam in accipiente. Quid ita? quia in dante est honestum, in accipiente vile: Quorum illud notum est, esse diuturnum & stabile, hoc facili evanescere. Bene facta sunt perpetua, vt ipsa virtus, vilitatum statim evanescit memoria. Dans igitur ratione fruitiois seu actionis & usus maiorem capit voluptatem quam accipiens: fruitio in dante magis reperitur, quam in accipiente. Sed denique, quid de reliquis duobus, memoria seu recordatione & spe? certe memorix quoque ratione maior est dantis, quam accipientis voluptas, quia rerum honestarum suavior & iucundior est memoria, quam vtilium. Verum de spe seu expectatione aliter se res habet, in qua accipiens dantem superat, quia expectatio rerum vtilium iucundior est, quam honestarum. Quid ita? quia res honestæ, nisi notæ & cognitæ non sunt iucundæ. Futuræ non sunt notæ, Ergo non iucundæ. At vtilis, quia ad vitam bene beateque degendam adiumentum sint allaturæ, propterea magnam voluptatem, etiam expectatæ adferunt. Itaque quia is, qui dat beneficium, honeste seu recte factum suum in accipiente reperit, alter tantum vile, mirum non est, quod dans accipientem plus diligat, quam hic illum.

Nam in quo iucundiora reperiuntur, id magis charum nobis esse solet.

Atqui in accipiente reperit dans iucundiora.

Ergo, &c.

ἢ ἢ φιλοστο.] Tertia ratio, quia amare est actionis, amari perpassiois. Notum est actionem perpassioem esse præstantiorem & meliorem. Ergo in quo actio, is antecellit ei, in quo perpassio. Dans igitur, in quo actio, id est, datio, antecellit accipienti, in quo perpassio, id est, acceptio. Atqui notum est ex prioribus (ex libro octauo) meliores & præstantiores ad amandum esse prioriores & procliuiiores. Itaque dans, vt agens, ad amandum est procliuior, quam accipiens.

ἐπὶ δὲ πρὸς ἐπιπόνως.] Quarta ratio, quia chariora sunt, quæ magno labore parantur, quam quæ paruo: difficilia facilibus sunt chariora, quod confirmat exemplo eorum, qui sua sibi opera

opera diuitias pepererunt. Nam hos magis fere amare diuitias, quam eos, qui à parentibus acceperunt. Quod idem & supra commemorauit libro 4. cap. 1. Atqui difficilius est dare, quam accipere beneficium. Ergo mirum non est, si dans accipientem magis diligat, quam hic illum.

ἢ τῶν πατρῶν δὲ καὶ αἰ.] Quod hoc loco, idem & supra libro 8. cap. 12. dictum est, matres, quam patres liberorum esse amantiores, cum, quia procreatio matribus est difficilior & laboriosior, tum, quia matres sunt certiores, vt inquitur Iuriconsulti, id est, liberos esse suos magis norint, quam patres, quæ de re sup. eo loco. Hoc autem de matribus commemorat hic Aristot. argumenti loco. Nam propositionem, chariora esse, quæ sint difficiliora & magis laboriosa, confirmat exemplo, & diuitiarum, labore paratarum, & matrum. Cui propositioni mox adiungit assumptionem, δὲ καὶ δὴ, &c. vbi legendum putat. Atqui videtur, &c. Sic enim solemus concipere assumptiones, non. Ergo videtur non.

CAPVT IIX.

COMMENTARIUM.

ἢ ἀπορέτω δὲ, πότερον δέ.] Altera hoc cap. explicatur quaestio; An maxime amare se quis debeat, an alium potius. In qua quaestione explicanda; & hoc explicatur; An vir bonus debeat esse φιλωτος sui amans. Nam & in Magnis, quæ hic coniuncte, ibi separatim explicantur libro secundo, capite 13 & 14. Itaque multa hoc capite de φιλωπία præclare differuntur, quorum omnium hæc est summa; Virum bonum & maxime se ipsum amare, & sui amantem esse posse ac debere in rebus honestis, in rebus vtilibus & iucundis non item: contra improbum in his duobus rerum generibus posterioribus se ipsum & maxime amare & esse φιλωτον. Ex quibus arrepta occasione Aristoteles præclaram adiungit exhortationem ad virtutes, & à vitiis dehortationem. Videtur autem occulte & hic attingi Plato, qui lib. 5. de legib. omnem profusus sui amorē, vt vulgus solet, grauius reprehendit, & viro bono fugiendum monet, tanquam omnium scelorum & peccatorum fontem, πάντων ἀμάρτημάτων αἴτιον. Vulgo φιλωθῶν omnem faciunt vitiosam, de qua Stobæus λόγος ησ. 21. Et Arist. lib. 1. Polit. cap. 2. Et Erasmus in proverbiis. Verum Arist. duo facit φιλωπίας genera

genera, quarum altera sit recta, & laudabilis, altera vitiosa & vulgaris.

ἐπιπροσῶτον δὲ τοῖς.] Docet priore loco, maxime amare seipsum neminem debere: hac ratione, quia hoc sit φιλαυτων. At qui Philautum esse, res est reprehensione dignissima: probri loco philautia vocabulum usurpari solet. Cur ita? quia id proprium sit improbi, & probri plenum & reprehensione dignum. Quod autem φιλαυτία improbi sit propria, ex ipsa Philauti definitione perspicui potest, quæ est apud Aristotelem libro secundo Magn. capite duodecimo. *Philautus*, inquit, est, qui sui commodi causa omnia agit, nulla alterius. Atque hoc idem proprium est improbi, inquit hoc loco Aristoteles. Improbus namque sua causa facit omnia, idque eo magis, quo improbius & nequior: ut contra vir bonus, sui commodi negligens, alterius omnia commodi causa facit, idque eo magis quo melior, ut qui nihil præter honestum & virtutem curat, emolumenta negligat. Itaque quia Philautum esse vitiosum est, Ergo & seipsum maxime amare. Ex hac analysi perspicue cernitur, hæc verba omnia, ἐγχελαστὸν δὲ αὐτῶν, οἷον ὅτι ἄδεν ἀπ' αὐτῶν περὶ αὐτοῦ, esse spuria & inducenda. Primum, quia non necessaria, 2. quia sensum & analysin perturbantia, quæ in antithesi improbi & viri boni est posita. 3. Ob phrasin inauditam, ἀπ' αὐτῶν περὶ αὐτοῦ. 4. Ob scripturæ varietatem, quæ παραβλήσεων solet esse nota (hoc est, falsarum interiectionum.) Nam in veteri Codice meo manu scripto, abest, οἷον, & pro αὐτῶν, in veteri translatione est αὐτῶν.

τοῖς λόγοις δὲ τῶν τοῖς.] Hociam loco docet, maxime amare quem se ipsum posse & debere, duabus rationibus. 1. or est à vita communi, à cuius usu & priorem sententiam reflexit. Hæc, inquit, disputatio & sententia, repugnat τοῖς ἔργοις. Sic enim loqui solet Aristoteles, λόγος τοῖς ἔργοις ἀσφωδέων, quod latine dicere possumus, *verba à rebus dissentire in infra lib. 10. cap. 1. & 8.*

Disputatio igitur prior vitæ & vsui communi repugnat, quia cernere licet omnes mortales sibi melius esse malle, quam alteri, inquit comœdia, vitæ specimen seu exemplar (hoc adduco, quod ista disputatio repugnet vitæ communi.) Quod idem & Euripides in *Medea*, φιλεῖ δὲ, amat se ipsum quisque, inquit, maxime, &c. At in Politicis & Ethicis, quæ à communi vita abhorrent, non sunt admittenda [disputationes

istæ

istæ non disputandi causa sunt, sed vitæ, viuendi causa] quales Stoicorum, de quibus Horatius:

Cum ventum ad verum est, mores sensuq; repugnant.

Quo argumento & Platonem reprehendit infra lib. 10. cap. 1. & suam de beatitudine Philosophorum sententiam stabilit cap. 8 in fi. Hoc prius est argumentum. Alterum est, non tam ex vita communi, quæ ex ratione, istud, quia quisque sibi maxime sit amicus. Ergo & maxime se quisque, amare debet. Antecedens est accurate explicatum est supra cap. 4. tamen & hic confirmatur bifariam. Primum, hac ratione, quia notæ amici seu amicitia, quibus ea definitur, omnes in unoquoque adversus se ipsum maxime reperiantur supra cap. 4. quarum una hic commemoratur, velle amico optima quæque, etiam si ad se nihil inde redeat. [nulla sui utilitate tantum amoris causa.] Atque ita si ne dubio legendum puto *ἃ ἐὶ μὴδὲν οἴσεται*, id est, etsi nihil ferret, scilicet commodi vicissim ab amico, & hoc est, quod Cicero de hac nota lib. 2. de fin. *Quid autem est amare? &c. de quibus supra cap. 4.* [nihil aliud amare quam velle amicum omnibus bonis affici, etiam si nihil ad se redeat.] Atque ita & recte Perionius ad libri 8. caput 2. [Dionysius Lambinus, qui vertit post illum, gravissime reprehendit illum, sed non videtur illud caput 2. libri 8.] Quem locum quia Dionysius Lambinus non vidit, Perionium hic grauitate & iniuste reprehendit seu accusat. Ita etiam Græchium clarum illum virum & insignem. *ἃ τὸ λοιπὸν δὲ*, legendum δὲ, non δὲ, non enim hic est quædam conclusio, aut complexio.

ἃ αὐτῶν περιουσιῶν δὲ.] Alterum est argumentum à vulgi dictis seu proverbiis sumptum, quo docet sibi quemque maxime esse amicum, non, ut vulgo accipiunt, se quemque maxime amare. quod perspicuum est ex his verbis, πάντες δὲ ταῦτα, &c. *μάλιστα δὲ φίλον*, &c. Perspicuum est & ex ipsis proverbiis, quorum vis eo maxime pertinere videatur, ut amicus quisque sibi sit maxime, non se amet, etsi hoc ex illo sequitur. Adfert quatuor, de quibus Erasmus. De tribus prioribus & supra aliquoties dictum, quæ plane sunt Pythagorica. de quarto copiose Erasmus. Quibus adiungatur & hoc Plauti, TVNICA PALLIO PROPRIOR. Ex his perspicuum est, amare quemque se maxime debere, communem esse omnium mortalium φιλαυτίαν, ut Cicero loquitur libro 13. *Epistol. ad Atticum*, Nisi, inquit, me fallit, communis hominum φιλαυτία.

Latine ab Horatio & Cicerone dicitur *Amor sui*. Et φιλαυτης
sui diligens & sui amans, in *Lelio*, & lib. 4. & s. de fin.

ἰσως ἐν τῆς τοιάτης.] Allatis de quaestione seu controuersia
proposita argumentis in utramque partem; hic tandem quid
de quaestione sentiendum sit, exponit. Nam utramque par-
tem probabilitate niti, ea que rediinctione adhibita, utram-
que vere sentire offendit, suo quamque in genere, & prius
quidem de iis, qui improbet φιλαυτίας, posterus de iis, qui
probant, id est, de vitiosa φιλαυτία prius, postea de recta &
laudabili.

εἰ δὴ λάττοιμα.] Ait, quaestione omnem explicari posse
ex ipsa philautia definitione, seu potius vocabuli notione.

οἱ μὲν ἔν εἰς.] Docet eos, qui philautus accusent, & probri
loco ducant φιλαυτίαν, iure & merito id facere, si quidem φι-
λαυτίας definiant, & statuunt, eos esse qui in rebus vilibus &
iucundis, diuitiis, honoribus, & corporis voluptatibus ma-
iorem & meliorem sibi partem semper tribuant. At hoc tur-
pe & accusabile. Quid ita; quia & ea ipsa non sunt recta &
laudabilia bona, & qui in his student ac dediti sunt [veteres
sic loquuntur, in his, pro his] non recte rationi, sed cupidita-
tibus potius suis, & deteriori animæ parti obsequi ac gratifi-
cari solent. Itaque si his bonis definitur Philautus, repre-
hensionem meretur. Quod autem hic proprie philautus vul-
go dici consuevit, docet quoque Aristot. ex eo accidere, quod
plurimique mortales alia vix bona norint, & de his maxime in-
ter se digladiari soleant, ea que, Græce eleganter dicuntur
ἀειμαχίης, quo verbo vitur sæpe Aristoteles in *Rhet.* Iso-
crates in *Helena*, & alibi, hoc est, ut Cicero in *initio lib. 1. Offic.*
vertit, de quibus inter se digladiari solent. Quod & à contra-
rio docet: nam, nemo, inquit, philautum vocat, qui bona ani-
mi virtutes & artes querit, qui in his est deditus. Merito igitur
philauti vocabulum his, qui in eo genere bonorum sunt
occupati, attribuitur. Nam vocabulorum notio ex maiore
usu & frequentiore nasci solet. Ex maiore sui parte, inquit Ci-
cero lib. 5. *Tuscul. res quæque denominari solent.* Quam quid-
dem huius verbi notionem tam ego veram esse puto, ut Arist.
alteram mox afferenti, non plane assentiar. Nam quem mox
ille philautum quoque vocauit, non tam est φιλαυτος, quam
φιλαργός, ut ipse loquitur in *Magn. libri secundi capite deci-
mo quarto.*

δύξει δὲ αὐὸ τοῖστ' &.] Hic de recta & vera φιλαυτία, quæ,
an sit vlla, quaeritur. Aristoteles docet esse, duabus rationi-
bus: Docet, inquam, virum bonum, qui se studet, quam opti-
mum reddere, & ex virtutibus meliorem semper partem sibi
sumit, esse vere φιλαυτον. Prior ratio est, quia de bonis melio-
ribus & præstantioribus meliorem sibi partem sumit.

Quo de præstantioribus bonis plus sibi quis sumit, eo ma-
gis videtur φιλαυτος; magis certe eo, qui de bonis con-
temtoribus & leuioribus.

At qui bona animi ceteris præstant.

Ergo, &c.

Altera ratio, ἢ χαρίζεται, quia animi sui parti meliori obse-
quitur & gratificatur, nimirum menti & rationi: Atqui is
certe magis videtur amare, qui potiorē partem & præstan-
tiorē amet. Vir igitur bonus, qui animi partem præstan-
tiorē amat, rationem & mentem suam, magis se amare vide-
tur, quam is, qui reliquas animi partes deteriores.

ὡσπερ δὲ καὶ πόλις.] Docet Aristoteles, hominem maxime
esse mētem & rationem, tribus rationibus, qua de re & supra
non nihil cap. 4. Prima ratio, quia ciuitas & omnis alia socie-
tas videtur esse id, quod in ea principatū tenet, τὸ κύριον, ver-
bi gratia, in Democratia populus est τὸ κύριον, in regno Rex,
&c. tot enim sunt κύρια, quot Rerump. & statuum genera,
inquit Aristoteles. Nam ex principatu seu κυρία aestimatur
& cernitur Reipubl. status. Eadem est & cæterarum societa-
tum & collegiorum ratio. Ergo vt in his maxime spectatur
τὸ κύριον, atque adeo nihil aliud esse videtur, quam τὸ κύριον:
ita & homo est suum τὸ κύριον, id est, mens & ratio. Altera ra-
tio, ἢ ἐγκρατής δὲ, sic legendum, non δὴ, quia continens &
impotens ex hac animi parte, ratione dicuntur & censentur:
cui ille parec, hic non item, supra lib. 7. Itaque quia huius v-
nius partis continens quis & impotens totus dicitur, videtur
ea esse homo ipse. [continens dicitur, quia videl. parec ratio-
ni. Ergo quoniam denominatio continentis & impotentis su-
mitur ex vna parte, &c.] Tertia ratio, ἢ πεπραγμένον, &c. quia
qua ratione quis fecerit, ea maxime sponte fecisse dicitur. Nā
quæ voluntati, ea & rationi sunt consentanea. Est. n. rationis
appetitus quædam voluntas. Ergo ἢ ratione fiunt, ea & volun-
tate & sponte. Quare videmus totā actionē nostram sola ratio-
ne dici voluntariam, & proinde homo nihil aliud esse videtur,
quam

quam ratio: vt cuius actiones totæ & omnes hac definiantur. Sic actiones hominis dicuntur voluntariæ, ratione, i. propter rationem. Voluntas est appetitio, quæ est rationalis. Quæ ex ratione fiunt actiones, dicuntur voluntariæ. Sequitur ipsum hominem esse rationem, & ratione definiendum totum hominem.

ὅτι ἡ ἐν τῷ.] Ex his, inquit, perspicuum, quemque esse rationem maxime, q. d. non proprie, neque plane vere, sed comparate cum reliquis animi partibus, quæ de re supra cap. 4. [hominem iudicamus enim ex mente & ratione, sed tamen homo constat etiam corpore] & ipsius corporis.

ὅτι ὁ ἐπιεικής.] Disputatio, hominem videri esse mentem seu rationem, eo pertinet, vt doceat, qui eam partem amet, eum amare se ipsum, vt qui ea parte maxime æstimetur. Vir igitur bonus, quia perspicue eam partem maxime amat, vt improbus reliquas partes: hinc efficitur vt vir bonus maxime sit φιλαυτῶ, alia tamen ratione, quam improbus aut vulgi φιλαυτῶ. Nam hos inter se discrepare, quantum vitam ex ratione, & eam quæ ex perturbationibus, & quantum honesti appetitionem, & cupiditatem vtilitatis simulatæ. φιλαυτῶ namque vir bonus ex ratione viuunt & honestum sequitur: alter φιλαυτῶ & perturbationes, & non quæ honesta, sed quæ sibi videantur vtilia & iucunda, sectare solet. Sic intelligendum videtur, quod ait, καὶ ἀρέζεις, ἢ τῆ, &c. etsi hæc verba valde mihi sunt suspecta. Ex his iam perspicuum est, virum bonum maxime videri esse φιλαυτῶν, hanc verissimam seu iustissimam esse φιλαυτῶν, alteram vulgarem non item, si non vsum vocabuli, sed originis veritatem intuearis seu spectes. Nam φιλαυτῶ est qui se amat. At vir bonus se ipse maxime amat. Ergo est φιλαυτῶ maxime. Quamquam si penitus & accurate hæc diiudicentur, vir bonus non tam se & naturam suam, quam virtutes & honestum quod in se est, amare videatur ex Aristotelis sententia, atque ita non tam sit, vt supra dictum, φιλαυτῶ, quam φιλάρατῶ. Reuera tamen non solum propter virtutes, sed quia homo, id est, propter naturam suam amare se ipse debet, vt quæ bonum sit quiddam et absque virtutibus considerata. Et hanc qui amat, vere dici potest φιλαυτῶ, si vocabuli originem spectes, qui se suam naturam amat, non tam virtutes.

τῆς μὲν ἐν πατρὶ.] Quia dictum initio, sui comodi causa omnia agere, verissimam esse philauti notam: de ea hoc reliquo capite

capite explicat. Ait autem, primum, laudari ab omnibus, qui omne studium ponant in recte factis & virtuti consentaneis. Sed enim, inquit, si quam eos laudaret, tam ipsi quoque omnes facerent & certatim contenderent. [Hæc valde male & perperam distinguuntur à commentatoribus] & publice & priuatim omnia utique bona suppeditarent, bene beateque ageretur seu viueretur, publice & priuatim. Rationem adiungit, quia hæc vis est & potestas virtutis, vt actionum virtuti consentientium, beatas reddere Respubl. domos & singulos, vt præclare Socrates in Apologia legitur, ὅτι σοὶ ἐν χρημύτων, dicens, non ex diuitiis virtutem, sed ex virtute diuitias existere, aliaque omnia hominibus bona tam priuatim, quam publice.

ὡσεὶ τὸ μὲν ἀγαθόν.] Nunc ad eam notam propius accedit, cuiusque ratione docet, virum bonum ratione esse φιλαυτῶν, improbum non item. Viri itaque boni esse proprium, & sibi, & aliis vtilem esse, improbi sibi tantum, atque adeo ne sibi quidem, sed qui & sibi & aliis potius nocet: propterea quod vir bonus, quæ facienda suadet recta ratio, ea facit; improbus non item, sed cupiditatibus potius suis obsequitur. Bonus, quia menti, quæ semper optimum quidque sibi sumit, paret, ea re, ea quæ recta sunt, semper facit; contra fit in improbo. Itaque vir bonus, quia & sibi & aliis est vtilis, φιλαυτῶ esse debet: vir improbus, quia & sibi & aliis fit vtilis, non item. Quod autem vir bonus & sibi & aliis fit vtilis, & iam docuit ex vi, & proprietate virtutis, & mox explicat latius, ἀλλήτες δὲ τὸ παρὶ τῆ ἀγαθῶν, vbi eleganter ostendit, vir bonus pro amico quæ faciat, quæ pro se, eleganti distinctione.

ἀλλήτες δὲ τὸ παρὶ τῆ.] Docet hoc loco, virum bonum philautum non sibi soli, sed & amicis & patriæ esse vtilem, hac ratione seu argumento, quod vir bonus vt honesti & virtutis studiosus, honestum duntaxat curet, & operam det, vt sibi adquirat, reliqua fortunæ bona, diuitias & honores, aliis facile concedat, vt in qua concessione & honestum quoddam sit positum: atque adeo quidem pro alio laborat, vir bonus, vt pro amico, vel patria mortem quoque si necesse sit, oppetere non recuset. De his duobus, id est, de morte oppetenda, & de concedendo bona fortunæ aliis, deinceps & ordine explicat Aristoteles, ἀλλήτες γὰρ χρονον, &c. Cur igitur mortem

mortem oppetere non recuset, tribus argumentis luculente ostendit ac docet. Nam hæc tria viri boni esse propria, ut magnam voluptatem etsi breuicem anteponat parum etiam longissimæ, ut vitæ vnius anni, sed honestam & claram vitæ diurnæ, multorumq; annorum sed obscuræ & contemptæ: vnum denique facinus memorabile, magnum & honestum, multis paruis anteponat. Quid ita? quia honesta hæc sunt. At honestum præter, nihil admodum curat vir bonus. Iam vero in quo tria hæc reperiuntur, is ne mortem quidem curat. Nam facile pro alio mortem oppetat, pro amico, pro patria, si præclarum aliquod facinus edere possit, vel patriæ vel amici causa. præterea vir bonus non curat diurnam, sed gloriosam & claram vitam. Vnum aliquod facinus satis est illi edere modo magnificentum & gloriosum, quam multa vilia & contempta. Formula:

In quo tria illa facile conuenit mortem, parui æstimat vitam.

At in viro bono ea tria reperiuntur.

Ergo & hic mortem pro patria & amico contemnet.

Quod autem hic Arist. de viro bono, eum summa quæq; & honestissima curare, parua contemneret, id de philosophia Cic. initio lib. 5. Tuscul. non absimiliter. *Est autem vnus dies bene & ex præceptis tuis actus* [loquitur ad philosophiam] *bene toti immortalitati anteponendus.* Hinc & Possidonius [insignis Ciceronis amicus] dicere solet, *doctorum vnum diem plus patere* [esse longiorem] *quam idiotarum vitam longissimam.* Vulgo: *Vnus dies in caelis aequat hoc seculum.*

ἡ βίη καὶ τὰ πλούτια αὐτῶν.] Hic de altero, id est, de diuitiis & honoribus [hæc enim sola sunt sunt duo bona, quæ maxime curantur ab hominibus diuitiæ & honores, ista sunt ἀρετὴ καὶ πλοῦτος, de quibus homines inter se gladiari solent.] De diuitiis igitur virum bonum, eas amico concessurum, docet hac ratione, quia viri boni est amicem beneficiis afficere & locupletare, & sibi honestum acquirere. Atqui concedens amico diuitias, & amicem locupletat & sibi honestum quaerit (nam honestum esse esse liberalem.) Ergo, &c. amico concedet diuitias. Præterea boni est, esse philautum: philauti sibi maius bonum sumere. At honestum præstantius est bonum, quam diuitiæ. Ergo has amico, illud sibi quaeret vir bonus. De honoribus & magistratibus eadem est ratio, quos omnes

omnes amico concedet, quia hoc sit honestum & laudabile. Quemadmodum Romæ olim tota vrbe celebratus fuit, qui delignatus prætor, Catoni repullam passæ, vltro prætorum, ut meliori concesserit, teste Plutarcho *in vita Catonis.* Demum vir bonus est, qui omnibus rebus anteposit honestum, & quod laudabile est.

ὁ δὲ κατὰ τὴν δὲ καὶ πρὸς αὐτῶν.] Quin etiam, inquit Aristot. non honores tantum & diuitias vir bonus amico largietur & concedet, sed etiam honestum aliqua ex parte, id est, honestas actiones. Nam interdum accidit, vt in rebus gerendis si amicum quis reperiat, vel aptiorem, vel cupidiorum ad rem aliquam gerendam, ad ducendum exercitum, ad oppugnandam urbem, &c. amico id permittat, etsi sibi attributum, aut, etsi ipse deligatur, aut meliorem ipse occasione habeat rei gerendæ, & gloriæ acquirendæ. Cur autem & hæc amico concedat, eadem quæ priorum est ratio, quia honestum. Sic homines, viros probos, non tam esse gloriæ cupidos, qui ea concedunt amicis, ex quibus illi magnam essent consecuturi gloriam. Laudantur illi postea, cum ipsi potuissent omnia gerere, maluerint tamen etiam aliquod tribuere amico.

ἢ ἂν πρὸς τὴν πῆν.] Ex his, inquit, iam perspicuum, bonos in rebus laudabilibus nihil aliud, quam honestum quaerere, alia omnia contemneret. Honestum aut, quia præstantissimum est bonum, & eius studiosi sunt boni, efficitur, hos esse quam maxime φιλαύτους: esse tamen hos non sibi tantum, sed aliis quoque viles. Itaque si quaeratur, An philautus quis esse debeat, nec ne? Respondendum vno verbo, vt probum, debere; vt improbum, non item, &c.

CAPVT IX.

COMMENTARI I.

ἢ ἀφισβηπέται δὲ καὶ ἀεί.] Tertia quaestio; An beatus opus habeat amicis, seu, an beata vita absque amicis consistere non possit. De qua quaestione & in *Magnis, lib. 2. cap. 15.* Et in *Eudem. lib. 7. cap. 12.* Fuit hæc quaestio Aristotelis ætate nobilis. Theodor⁹ Atheos negauit beato opus esse amicis, teste Laetio in *Aristippo.* Arist. in veramq; partem, quæ dici possint, priore loco affect: postea accurate explicat, qd sentiendum & tenendum sit. Attingitur hæc quaestio & à Cic. in *Lelio* aliquoties;

quories? *Quod si ita esset, &c.* & postea: *Virtutum amicitia adiutrix.* Et in *Tuscul. s. Adiunge fructum amicitiarum.*

ἔστιν ἡ φιλία φίλων.] Exponit argumentum eorum, qui negant, beato opus esse amicis istud, quia beatus sit αὐταρκής, se ipso contentus, bonisque omnibus affluens. Si beatus est αὐταρκής, ut est, supra *lib. 1. cap. 6.* Ergo nulla re præterea eget, ne amicis quidem, quorum hic est usus, ut quæ per nos ipsi non possumus, ea per illos consequamur. Nam rebus secundis nullus est amici usus, inquit Euripides in *Orestes*, rebus aduersis profunt, & viles sunt amici. Sic enim ait *Orestes Actiu 2. τὰς φίλας ἐν ταῖς κακῶς καὶ ταῖς φίλοιαν ἀφελεῖν, ὅταν ὁ δαίμων, &c.* quem verticulus adducit Aristoteles & in *Magnis.* Et hoc quidem argumentum vsum quoque Theodorum scribit Laetius in *Aristippo.* Eodem & Cicero commemorat quosdam esse vsus aduersus amicitiam in *Lalio. Quid si ita esset?* &c. Et ante; *sapissime igitur mihi, &c.* vbi quidam amicitiam ex indigentia ortam, docebant hac ratione, quod amicitia sit finis, vt dandis recipendisque meritis, Quod quisque per se minus esse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet.

ἔοικε δὲ ἀπόπρω.] Contrariam sententiam tuentium, tria argumenta exponit. Primum, quia absurdum sit, beato, cui bona omnia cætera tribuas, non tribuere tamen amicitiam seu amicorum copiam, quod est in externis bonis vel præstantissimum. Itaque Aristoteles *lib. 1. Rhetor.* vbi exponit, bona omnia ad beatam vitam necessaria, adiungit πολυφιλίαν, & καὶ φιλιαν, multorum, bonorumque copiam amicorum: & Cic. in *Tuscul. s. sic* ait: *Adiunge fructum amicitiarum ad beatam vitam videlicet.* Quod autem amicitiam & hoc loco & in *Rhet.* Aristot. attribuit bonis externis, id accipiendum ratione non nostri (nam hæcenus est in bonis animi, vt virtutis comes, supra *lib. 8. cap. 4. in fin.* sed amici, qui extra nos est.

ἔπειτα φίλα ἐστίν.] Altera ratio, quia viri boni potius est benefacere, quam accipere, quod idem est & amici proprium, quæ sunt explicata. Atqui beneficia rectius collocantur in amicos & notos, quam in alienos & ignotos, supra *cap. 2.* vbi de gradibus amicitia & beneficiorum. Itaque quia vir bonus habere debet, in quos conferat beneficia, eosque maxime amicos, quia hoc iustius, ex eo efficitur, beatum, vt pote virum optimum habere amicos debere, in quos beneficia conferat.

ferat. Qua ratione vsus est & Cic. in *Lalio: Atque haud sciam, an opus sit quidem nihil unquam omnino deesse amicis vbi enim studia nostra vixissent si nunquam consilio, nunquam opera nostra, nec domi, nec militia, Scipio eguisset.*

ὁδὸς ἐπὶ ἐπιζητεῖται.] Ex eo, quod iam dictum, viro bono quosdam esse necessarios, in quos beneficentiam suam ostendat, quaestionem aliam existeret monet Aristoteles. An rebus prosperis, an vero aduersis maior sit amicorum usus, magis amicis sit opus? Nam qui egent, & aduersis rebus premuntur, quaerunt amicos, à quibus subleuentur, contra qui prospera fortuna florent, quaerunt alios, quibus cum fortunæ prosperitatem communicent, vt modo dictum, de qua quaestione infra *cap. 11.*

ἀποπρω δὲ ἴσως ἐστίν.] Tertia ratio, quia absurdum sit, beatum facere solitarii. Quid ita? quia sit homo: qui, vt natura est ad societatem & ad conuictum natus, etiam vt ipsi omnia bona tanquam virgula diuina, inquit Cic. *libro 1. Offic. extremo,* suppedient: tamen in solitudine viuere non possit aut velit. Hæc igitur duo, & ad societatem. & ad conuictum esse natum, quia & in beato, vt homine, insunt: profecto solitarius esse non potest. Quo pertinet & Ciceronis apud Laetantium *lib. 1. Institut. Christiana* [liber Ciceronis perit, puto tamen fuisse in *Hortensio Ciceronis*, siue de philosophiæ laude, quem dedicauerat Hortensio amico suo, oratori summo:] conclusio, id est, argumentatio; si vnus, inquit, est Deus, Ergo non est beatus, quia in solitudine nulla reuera beata vita. Dicebat enim Hortensius multos esse Deos. Constat Deum beatum. Ergo non potest esse solus. Non potest beatus esse μόνωτος, inquit hoc loco Aristoteles.

πῶς λέγουσιν.] Allatis, quæ in vtramque partem dici possint hoc tandem loco quid tenendum sit, explicat. Et primū quidem quid eos, qui negant, beato opus esse amicis, in errorem impulerit, exponit, atque ita quodammodo eos excusat. Notum est amicorum tria esse genera, ex vtilitate, voluptate & virtute. illi igitur sic argumentabantur:

Beato neque vtilitate, neque voluptate aduentitia est opus, quia omnia ad vitam necessaria in se habet beatus, ut αὐταρκής, & voluptate sua summa est præditus, supra lib. 1. c. 8. Ergo amicis ei non est opus.

Aristoteles negat consequentiam. nam: vt amicis ex voluptate

luptate aut utilitate ei non sit opus : non propterea tamen efficiuntur nullis ei amicis esse opus. Sed enim illos in errorem induxit, quod hi ex virtute amici vulgo vix sint noti, quod amicitiam utilitate probat & æstimat, solos ex utilitate amicos nouit. Amici igitur ex utilitate beato non sunt necessarii; non etiam ii, qui ex voluptate, nisi interdum & leuiter. Nam ut beato sua sit voluptas, eaq; summa, tamen & aduentitiam illi permittimus aliquam relaxandi & recreandi causa, supra *lib. 4. cap. 8.* Et hoc est, quod ait, ἢ ἐπὶ μικρὸν [ἔδὲν λέγεις, tu absurda dicis, nihil ad rem; elegans loquendi phrasis Græca.]

ὁ δὲ ἄλλος ἢ ἰδὲν ἔρηται.] Hic tandem veram sententiam, beato amicis esse opus, confirmat bifariam, id est, Ethice & Physice. Politicas rationes affert tres, vnam physicam. Politica ratio prima hæc est, quia per amicum tanquam per speculum, ut ait in *Magn.* suas actiones intuetur & cognoscit, ut qui sit alter ipse : Nam per nos ipsi actiones & vitam nostram non satis cognoscimus, vel, quia amore nostri (omnis enim amans in re amata cæcutit) vel quia perturbationibus non recte de nobis ipsis iudicare possumus, inquit in *Magn.* Itaque vt hæc sit formula :

Si beatus actiones & honestas & suas nosse cupit, amicos ut habeat necesse est. Rationem diximus.

At verum primum.

Ergo & secundum.

Ratio autem primi hæc est, quia id sit iucundum, quia iucundæ sint honestæ actiones tam suæ quam alienæ, id est, amici. Omnes honestæ actiones sua vi & natura sunt iucundæ, vt omnia natura bona sunt iucunda, supra *lib. 1. cap. 8.* Iam vero nisi sint notæ, iucundæ esse nequeunt. Quid ita? Quia, inquit poeta :

Ignoti nulla cupido.

Et proinde rerum inanimatarum nulla est voluptas, quia nulla notitia. Res igitur honestæ, vt sint iucundæ, notæ vt sint necesse est. Noscuntur per amicos. Ergo hi necessarii. At inquires, Quid ad rem de actionibus honestis? Respondeo, beatitudinem esse ipsam actionem quandam, esse in viuendo & agendo positam, supra *libro 1. capite 7.* & quidem quoad humana patitur natura, perpetuam, qua de re mox. Nam actionis hoc est proprium, vt semper gignatur & oriatur, nunquam velut res aliqua familiaris mensa, vestis, possideatur

deatur & habeatur, id est, actio non habitu aut possessione, sed vsu cernitur, non ἑσθάρη, inquit Aristoteles physicorum more, sed γίνεται. Actio semper est in motu, in ortu nunquam quiescit, nunquam vt res familiaris habetur. Quare & beatitudo, quia est actio, non habitu, sed vsu cernitur, supra *libro 1. capit. 9.* Est actio, inquam, perpetua, & semper actio. Itaque si beatitudo est actio, si beati est actio, eaque honesta & laudabilis, & proinde iucunda, eademque sit & amici, viri boni actio. Item honesta & iucunda : profecto, vt hæc & suæ & amici actiones ipsi sint iucundæ, notæ illi esse debent. Quod quia per se non assequitur, sed per amicum : merito dicimus, beato amicis esse opus.

ἔτι δὲ τῶ τὸ οἰκείον.] Viri boni actiones esse iucundas, docet bifariam, cum, quia sint honestæ, supra *lib. 1. cap. 9.* tum, quia propriæ viri boni. At quod proprium, est iucundum. Suum cuique pulchrum & iucundum. Ergo suæ cuiq; actiones honestæ sunt propriæ & iucundæ.

ἄμφω ἢ ἕχουσι.] Docet, cur actiones viri boni & amici, bonis sint iucundæ, hæc ratione, quia vtrique ἀμφω, id est, & vir bonus & amicus [non de re aliqua, sed personis intelligendum] in se habent, quæ natura sunt iucunda. Vir bonus quidem virtutes, quæ vt natura sunt bonæ, ita iucundæ, supra *libro 3. capit. 4.* Amicus quoque natura est iucundus; amicitia iunctam habet voluptatem, supra *libro octauo, capit. 3. & 4.*

οἰονταὶ δὲ δεῖν ἰδέσθαι.] Altera ratio politica, quia alioquin beati voluptas non erit perpetua : at hoc absurdum, vt beatus sit interdum in dolore, & cum molestia, infra *lib. 10. cap. 4. & 7.* supra *lib. 1. cap. 9.* Quid ita? cur sequeretur, voluptatem non fore perpetuam, si beato desint amici; quia actio eius non sit futura perpetua. At beati voluptas omnis est in actione honesta, supra *hoc capite, & libro primo capit. 9.* Cur autem actio eius non sit futura perpetua, hæc redditur hoc loco ratio, quia per se quisque omnia facere nequeat, multis in rebus administro & adiutore opus habeat, quod & infra *lib. 10. cap. 4. & 9.* Ratio igitur, cur voluptas illi non sit futura perpetua, hæc est, quia neque actio. Intextitur & altera ratio, cur, inquam, voluptas beato non sit futura plena & sincera absque amicis, quia solitudo omnis sit molesta, quam rationem supra iam explicauimus.

ὁ δὲ εὖ ἀεὶ τὸν μακροχρόνιον.] Nimirum vt actionibus virtutū consentaneis delectetur perpetuo. Nam bonus, qua bonus, iis delectatur, prauis docet: non secus atque bonus Musicus bonis cantionibus delectatur, malis discrepantibus & absurdis dicitur. Quæ pæclara sententia & similitudo ex Platone est sumpta, qui sæpe virtuti cōgruentes actiones & ipsam virtutem harmoniæ comparare solet. sed enim, dicit aliquis, ex eo, quod solitudo sit molesta, non effici continuo, amicis propterea esse opus, cum solitudo non solum per amicos, sed per alios quoque depelli possit. Respondet Aristoteles paulo supra δὴλον δὲ ὡς μέγας, &c. melius tamen & iucundius id fieri per amicos. *Perspicuum namque, inquit, est, iucundius esse agere cum viris bonis & amicis, quam cum alienis & quibulibet, nulla forte rei hominibus, τὸν γὰρ vocant Græci.*

ἤσπιτο δὲ αὖ κτ.] Tertia ratio politica, quod bonorum et conuictu, exercitatio quædam virtutis capiatur, quod bonorum cōsuetudine virtus excolatur, quod eleganter Theognis in γνάμεις, καλοῖσι δὲ μὴ πρὸς συμμίξει ἀνδρας, &c. quos verus laudat & Plato in Menone, & Aristoteles infra cap. ult. in fin. vbi eadem vitur ratione, in eiusdem tamen rei causa. Hic ea vitur, vt doceat, beato opus esse amicis, quia vtile sit beato excolere virtutes, quod fit conuictu viri boni; ibi vt doceat, conuictum amicis maxime esse necessarium. Formula:

Excolere virtutem beato est vtile.

At hoc consuetudine bonorum fit.

Ergo hac beato est opus.

Φυσικώτερον δὲ ἐπιστοπῆσιν.] Nunc de Physica ratione: ea hæc est, quia viro bono amicus bonus sit expectendus. Hæc quidem ratio non est physica, sed in ea docenda, vitur ratione physica Aristotel. Docet igitur hunc in modum: primum ostendit, suam cuiq; vitam esse iucundam, & bonū quiddam, prius tamen quam hoc doceat, explicat, quid sit vita; & ait, vitam in beluis quidem (quas ζωὰ cōmuni nomine hic vocat Arist. vt & alias, quemadmodum & animalis verbum Latine interdum sumitur, quod obseruauit Petrus Victorius lib. 23. variar. lect. cap. 9) In his igitur terminari seu definiti vi & potestate sensus: in hominibus vero, vi & potestate sensus & intelligentiæ lib. 2. de Anima, verū, quia potestas omnis ad ἐργασίαν reuocari & deduci solet, vt in qua laus omnis & principatus

ἐπίπatus τὸ πύλον sit positus, potestas res est inchoata, ἐνέργεια completa & perfecta; efficitur, vt vitæ quoque perfectio non potestate, sed ἐνέργεια sentiendi & intelligēdi definiti debeat. Sentire igitur & intelligere est viuere, est vita. Hoc præmunito, sic docet, viro bono vitam cuiq; suam, esse bonum quiddam & iucundum, quod suapte sponte & animi, natura simpliciter & absolute est bonum, idem viro bono est bonum & iucundum, supra dictum εἰρηται, lib. 1. cap. 8. lib. 3. cap. 7. lib. 7. cap. 12. & 14. vbi dictum est:

Vir bonus est tanquam norma & mensura rerum.

Atqui vita natura est bonum.

Ergo vita viro quoq; bono erit bonum.

Assumptio, vitam natura esse bonum quiddam, explicatur copiose ab Alexandro lib. 4. quæstionum naturalium, & attingitur ab Arist. lib. 2. Polit. cap. 4. Hic cōfirmatur duabus rationibus, quarū prior, quia vita sit ex numero rerū definitarum est definitum quiddam. At quæ definita, ea sunt bona, redolent naturam boni, vt infinita mali, ex Pythagoreorum quoque συνημία, de qua supra lib. 1. cap. 6. Altera ratio, quia ab omnibus expectatur vita, quæ nota est boni, atque adeo summi boni, supra initio lib. 1. & lib. 7. vbi de voluptate initio cap. 20. Et hac quidem ratione, quod vita etiam cum miseria ab omnibus cupidissime expectatur, vt est eleganter apud Ciceronem lib. 5. de fin. vbi de Polyctete, docet in Politic. eo loco Aristoteles, suauitatem quandam naturalem in vita inesse. Expectetur igitur vita ab omnibus, maxime tamen a beatis, vt quorum vita sit suauissima, supra lib. 3. cap. 9. in fine.

ὁ δὲ δὲ λαμβάνει.] Occurrit tacite quæstioni. Nam quod dictum, vitam esse natura bonam, refelli posse videatur ex eo, quod vita quædam sit deprauata & vitiosa. Respondet Aristoteles, non intelligendam esse vitam vitiosam in hac disputatione, propterea quod sit ea infinita. Quid ita? quia quæ in ea sunt vita, ea sunt infinita, verbi gratia, in vitiosa insunt vitia, quæ constat esse indefinita, multiplicia: in vita molesta insunt dolores & ægriitudines, quæ item sunt infinitæ & innumerabiles. Itaque vt, quæ insunt in vita vitiosa aut molesta, sunt infinita, ita & ipsa vita: contra, vt, quæ in vita vera & honesta insunt, ea sunt finita, ita & ipsa vita. Nam generaliter, qualia sunt ea quæ insunt, tale est & id, in quo insunt. Nam hoc illis terminatur & definitur. Quale quid-

que fit, ex his rebus, quas in se continet, diiudicari debet. Cur autem vita finita fit, hæc est ratio, quia est *ἐπέγεια* seu actio quædam. Nam ut potestas est interminata, & quæ ad multa deduci & explicari potest; ita *ἐπέγεια* est terminata, exemplo sint materia & forma.

ὁ νόμος ἔοικε πᾶσι.] Hanc clausulam puto falsam hic interiectam, esse indicendam. Nam id, quod ea clausula rectius paulo infra dicitur, *εἰ δὲ αὐτὸ τὸ*, &c. Docuit modo vitam esse bonum quiddam. Si bonum, iuquit, Ergo iucundum. Quamquam & hac ratione, quia fit *ἐπέγεια*, idem doceri potest: omnis namque *ἐπέγεια* comes est voluptas aut dolor, qua de re infra *lib. 10.*

ἐν τοῖς ἐξομῶσι δὲ.] Intelligunt vulgo librum decimum, ubi de voluptate & dolore seu molestia. et si & hæc clausula mihi suspecta est.

ὁ δὲ ὁρᾶν ὅτι ὁρᾶ.] Adhuc docuit, viro bono vitam esse in bonis, esse iucundam & expetendam: Hoc loco docet eandem esse iucundioram, quia sentitur, vitam, inquam, viro bono sensu seu conscientia & perceptione esse iucundissimam & suauissimam, quod ipsum priusquam ostendat, admonet, an vita quoque sentiri possit. Possit igitur quemque sentire, se viuere, docet hac ratione, quia quisque possit sentire, se sentire, id est, quia quisque sentiat, se sentire, & intelligat se intelligere. Formula:

Si se sentire quis sentit, & se intelligere quis intelligit, ille se viuere sentit & percipit.

Verum illud.

Ergo & hoc.

Ratio connexi, quia viuere nihil est aliud, quam sentire & intelligere, ut supra dictum. Antecedens explicatur à Physicis initio libri tertii de Anima, verbi gratia, qui videt, inquit hic Aristoteles & eo loco de anima, idem sentit quoque se videre, qui studet, qui audit, qui ambulat, qui quidquid facit, id est sentit, se id agere. Eadem est & intelligentiæ ratio. Hunc sensum vulgo vocant reflexum, non satis recte. Neque enim idem est sensus, qui sentit quiddam, & qui sentit, se sentire illud ipsum, verbi gratia, aspectus sentit, & videt colores, sed idem aspectus non sentit se videre, sed alius, aut certe alia pars animi. Quæ autem hæc sit vis, qua sentiamus nos sentire, explicare non est huius loci. Videatur Philoponus, [qui dissen-

disentit ab Aristotele & à vulgo] ad initium libri primi de Anima. Hoc nobis fit satis, sentire nos sentire, & intelligere nos intelligere. Verum igitur cum fit antecedens. Ergo & consequens. Sentimus igitur nos viuere.

τὸ δὲ αὐτὸ ἀνεῖται ὅτι.] Hoc iam præmunito & posito, nos sentire, nos viuere: nunc accedit ad rem, de qua agitur, nimirum docet, sentire se viuere esse viro bono iucundissimum; sensum inquam vitæ esse suauissimum, hac ratione, quia sentire sibi inesse boni aliquid, fit suaue. Formula:

Sentire inesse sibi bonum, est iucundum.

At qui sentire se viuere, est sentire inesse sibi aliquod bonum.

Ergo sentire se viuere est iucundum.

Propositio, *τὸ δὲ ἀγαθὸν ἀπαρῶν*, id est, quæ et si per se perspicua, tamen dilucidari potest his rationibus. Primum, quia sensus mali est molestus, ut conscientia est molestissima, supra *cap. 4.* Deinde, quia sensu hoc bonum magis cognoscitur. At bona quo notiora, eo iucundiora. Ignoti nulla cupido. Tertio, quia hoc sensu voluptas in animum penitus insinuat, atque ita magis hominem afficit. Itaque et si quæ sunt bona, eadem & sunt iucunda: tamen multo magis redduntur suauiora si sentiantur, percipiuntur, & cognoscantur. Qua ratione doceri potest, celestium animarum multis partibus maiorem esse voluptatem, atque adeo incredibilem, quam sit hominum, propterea quod illarum sensus hic & intelligentia sit acrior, obtusior sit harum. Eadem ratione dicendum quoque, animantium rationis expertium & puerorum, non tantam esse voluptatem, quanta est virorum & ratione recta ac perfecta ventium: tanta est huius conscientiæ *συναίσθησις*, vis & potestas. Assumptio confirmatur ab Aristotele hac ratione, quia vita sit per se bona, quia viuere sit expetendum, & maxime viris bonis, quorum vita sit suauissima, quod supra explicatum.

αἰς δὲ τοῖς ἑαυτῶν.] Adhuc docuit, suam cuique vitam esse expetendam, cum, quia bonum, tum, ob sensum & conscientiam. Quæ disputatio quo pertinet, initio dictum, eo nimirum, ut doceatur viro bono & beato opus esse amicis. Hoc igitur tandem loco, eam disputationem ad rem accomodat, docendo, ut suam cuique, ita & amici vitam, viro bono esse iucundam, hac ratione, quia ut in se quisque,

ita & in amicum animatus & affectus esse confuerit. Formula:

Vt in se, ita & in amicum quisq; est animatus. [Cicero in *Lelio* sic loquitur:] Ratio huius propositionis, quia amicus alter ipse.

Atqui sua cuiq; vita est iucunda & expetenda, tum, quia bonum. tum ob sensum, quod iam explicatum.

Ergo amici vita cuiq; viro bono erit iucunda & expetenda, non secus atq; sua, aut certe non multo secus, q̄ patet ex τοῦτοίσις.

Nam maior cuiq; tecum, quam cum amico est cognatio. Proximus, inquit, hic, ego met sum mihi, supra cap. 5.

τὸ δ' εἶναι lib.] Iam constat amici vitam viro bono esse expetendam, esse iucundam: nunc adiungit modum, quemadmodum expetatur, nimirum *σωμαιοῦσιν*, conscientiam seu sensum. Nam vt amici vita viro bono sic iucunda, sentiat, necesse est. Quid ita? quia idem de sua cuiusque vita supra dictum, eam esse eo suauiore, quo sentiat. Amici igitur vita eo erit suauior viro bono, quo magis sentiat.

τῆτο δ' μοι αὐ.] Elegans Aristoteus gradatio:

Si sua cuique vita est iucunda & expetenda. Ergo & amici.

At sua cuique vita sensu seu conscientia est iucundior. Ergo & amici.

Si sensu amici vita est iucunda.

Ergo conuictu est opus & consuetudine, qua sine sensu ille capi non potest.

Nam conuictu cogoscitur amicus & exploratur supra lib. 8. cap. 5. Conuictus autem amicorum qua in re sit positus, præclare hic adiungit Aristoteles, non in voluptatibus vna fruendis, in comperationibus, concenationibus, collusionibus, conspirationibus, sed in animi potius actionibus communicandis & honestis sermonibus: concenandi namque consuetudinem pecudum potius esse quam hominum. pecudes ad pastum sunt natæ, & pastum gratia gregatim agunt, & societatem coeunt, apud Ciceronem lib. 2. de *Natura Deorum*. Homines animo & animi muneribus cernuntur. Hallucinantur igitur, qui amicorum consuetudinem concenationibus metuntur. Quo pertinet & quod apud Cic. de *senect. & lib. 9. epist. Epistola antepenult. incip. Rufum, &c.* monet, re-

ctius

ctius Latinos *conuiuii* vocabulum fecisse, quam Græcos *συνδαιπνε* & *συμποσία*: nam Latinos spectasse communicationem vitæ & victus, & dulcium sermonum: Græcos edendi potius & potandi societatem.

εἰ δὴ τῷ *μετρίῳ*] Omnem priorem disputationem, tam de sua cuiusque, quam de amici vita viro bono expetenda, tandem hic vna conclusione, velut epilogo complectitur hunc in modum:

Si sua cuiq; vita est expetenda, quia bona.

Amici autem eadem est ratio.

Ergo amicus viro bono est expetendus.

Nam amicus est in numero expetendarum, bonarum, iocundarum.

ὁ δὲ εἶναι αὐτῷ.] Sæpe iam dictum hanc disputationem eo pertinere, vt doceatur, beato opus esse amicis. Id quod extremo hoc versu tandem concluditur, hunc in modum:

Si amicus est expetendus, viro bono, vt est.

Ergo amicus viro bono esse aliquis debet, & viro beato.

Ratio connexi, quia ἡ πρώτη εὐδὲς ἔσται, quia alioqui fieret, vt hac parte claudicaret beatus, fieret, vt ei ex rebus expetendis aliqua deesset. At hoc absurdum. Nam ex libro primo constat, omnia quæcumque sint expetenda, in beato tanquam cumulo quodam inesse debere. Ne igitur nulla res expetenda desit beato, concludendum erit, ei amicos esse necessarios atque opus, &c.

CAPVT X.

COMMENTARI I.

*Αἰ εἰν ὡς πολλὰς φίλους.] Quarta quæstio de *πολυφιλίᾳ*, de multitudine amicorum, de qua iam dictum supra lib. 8. ca. 6. De eadem & Cicero copiose in *Lelio*. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos, &c. & Euripides in *Hippolyto coronato*. *ἕν δὲ μετρίῳ εἰς ἀλλήλους*, id est, oportet habere mediocres amicitias. Et Erasmus in proverbio: *Vnus Deus, multi amici*. Aristoteles *πολυφιλίᾳ* præter politicam, improbat: Cic. contra, hac ratione, quia virtus aduersus multos esse potest, id est, virtutis opera aduersus multos exerceri possunt, & in multos conferri. Non est enim inhumana virtus, neque immunis (sic loquuntur veteres immunis, quod nos immanis, quia loqui-

tur de senibus, tribuit illis sermone Plautinum] neque superba, quæ etiam populos viuiceros tueri, eisq; optime consulere solet, quod non faceret profecto, si à charitate vulgi abhorreret. Tota reliqua disputatione nihil aliud Cicero, quam refellit aduersariorum argumentum istud, quia molestum sit implicari multorum negotiis, quod ipsum & Aristoteles hic commemorat. Plutarchus, cuius de *πολυφιλία* aureus extat libellus, assentitur Aristoteli. Lucianus certe in *Doxari πολυφιλίαν* apud Scythas tam scribit fuisse infamem, vt apud alios vnus mulieris cum multis viris consuetudinem.

ὅς' ἔν' ὡς παλείς υς.] Quasi diceret, postquam constat, amicos esse parandos; an igitur quam plurimos.

εἰρησὶ δὲ δὲ τὸ δ.] Ab Hesiodo *lib. 2 ἔργων*, quod Hesiodi dictum Erasmus inter prouerbia retulit: *Neque nulli sis amicus, neq; multis.*

τῆς μὲν δὲ πρὸς.] Hic quæstionem dissoluit, adhibita distinctione pro amicitiarum generibus. Et primum quidem amicos ex virtute docet, non posse esse multos hac ratione, quia multis obsequium tribuere & succurrere nimis sit laboriosum ac difficile, atque adeo ad vitam suam bene degendam impedimento, implicari alienis negotiis, & deseruire aliorum vtilitatibus, quod tamen hoc amicitia genus postulat. Amici quoque ex voluptate multi esse nequeunt, quia inter paucos voluptas sit suauior, interior & iucundior. Quemadmodum, inquit Aristoteles, condimenta ciborum, si multa adfundantur, ingrata existunt: si aspergantur, iucunda & grata. Nam quod supra *libro octauo, capite sexto* dictum in his duobus amicitia generibus *πολυφιλίαν* esse posse (quod huic loco repugnare videtur) ita accipiendum est, vt in his duobus facilius sit polyphilia, quam in amicitia ex virtute: difficultas tamen est in omnibus. Quod autem quidam hic vertunt *βίος* facultates & rem familiarem, errant. Argumento sit, quod ait, *πρὸς οἰκείον βίον*, & quod hic *βίος* in *Magnis* dicitur *φύσις*, id est, vitam & naturam nostram esse imparem ad omnia amicorum obsequia plurimorum. Exemplum affert elegans Plutarchus in eo libello: *Si ex multis vnus roget ad cænam, alius ad funus, alius, vt in foro sibi sis advocatus, alius ad nuptias, alius ad iter, alius denique alio, alius pecuniam roget mutuam, alius vestem, &c.* omnes eodem tempore, quis par his omnibus esse posset. *βίος* enim sæpe non nostram vi-

tam, sed ea quibus vita nostra sustentatur, sed hoc loco non accipitur in ea significatione.

τῆς δὲ πρὸς ἀφ' ἑσ.] Nunc de amicis ex virtute. Et ne horum quidem magnam multitudinem esse posse, docet ratione & vsu seu autoritate vitæ & morum. Ait autem initio, multitudinis amicorum modum quandam esse debere, non secus atque ciuitatis. Nam in ciuitate si nimis multi sint ciues, non tam ciuitas, quam natio quædam erit, verbi gratia, inquit Aristoteles; si centum millia sint ciuium; contra si nimis pauci, iam quoque non erit ciuitas, vt si decem, aut viginti sint ciues. Modus est ciuium aliquis, vt neque nimis multi, neque nimis sint pauci. Non tamen modus hic vnus idemque est & certus. Nam pro loci differentia & aliis attributis nunc maior, nunc minor debet esse ciuium numerus. Extrema quidem, id est, nimium & parum certa ac definita esse possunt, verbi gratia, nimium constituere possumus centum millia, parum decem ciues: sed inter hæc extrema interiectus modus variat, & hoc est, quod ait perobscure, τὸ δὲ πρὸς ὅν, &c. Vt igitur in ciuitate definitus est ciuium numerus, ita & in amicitia amicorum. Et in ciuitate quidem numerus seu multitudinis modus capitur ex rerum copia, *libro 7. Politicorum, capite quarto*. Vbi de hac re latissime: ita in amicitia multitudinis amicorum modus, & regula, & norma est conuictus, id est, tot possunt esse ciues, quot ager & locus possit alere commode: tot esse amici, quot vna viuere possint. Cur autem in ciuitate ciuium multitudo definitur *ἀπὸ περιεπέρας* rerum copia, explicatur in *Politico*. cur in amicitia, conuictus, hic adiungitur ratio ista, quia conuictus amicitia nota sit vna omnium verissima, sit *φιλικώτατον*.

ὅτι δὲ ἔχ' οἷον τε.] Iam rationes affert, non tres, vt putant, sed quatuor, cur multi amici vni esse non possint. Prima ratio est, quia conuictus multorum seu cum multis sit difficilis, atque adeo *ἀδύνατον*: Hoc, inquit Aristoteles, est perspicuum. Et Plutarchus *ἀδύνατον* cum multis versari: & se tanquam in multas partes diuidere ac distrahere, tanquam scortum cum multis rem habere, inquit ille.

ἔτι δὲ καμίνους.] Altera ratio, quia difficile sit, & *ἀδύνατον* potius

potius, qui mihi sint amici, eos omnes & inter se esse amicos: oportere autem eos omnes inter se amicos esse, docet Aristoteles hac ratione, quia vna omnes viuere oporteat. Si mihi sunt amici. Ergo mecum uiuant, oportet, atque ita vnâ uiuant omnes: vna viuere nisi amici non possunt.

ἡμετέρον δὲ ζήνεται.] Tertia ratio, quia difficile sit cum multis ex animo dolere & lætari, præsertim cum in amicorum multitudine sæpe euenire necesse sit, vt quia aliorum res sint prosperæ, aliorum aduersæ, vno eodemq; tempore & lætandum sit & dolendum, quod est absurdum. Quin etiam, inquit Aristot. in Magni lib. 2. cap. pen. oportet quem in perpetuis esse doloribus & angoribus, quia abesse vix possit, vt magna amicorum multitudine, nemo sit in calamitate.

ἴσως ἔν δὲ ἔχρη.] Priusquam exponat quartam rationem, intericit quasi conclusionem Aristotel. & hortationem, non esse quærendos multos amicos, non hoc agendum, vt sit πολυφίλος, sed tot esse quærendos, quod ad conuictum & consuetudinem sint satis. Nam, vt modo, conuictus est norma multitudinis.

ἔδὲ γὰρ οὐδέχεται.] Quarta ratio, quia valde multis esse amicus nemo facile possit, quia multos summo amore completi sit difficilimum. Formula:

Summa omnia & excellentia in paucis esse solent.

At amicitia est excellentia quadam, amicorum amor non languidus, sed feruidus, acerrimus, & acerbus esse debet.

Ergo amicitia non cum multis, sed cum paucis esse potest.

Sed de hoc dictum supra lib. 8. cap. 6. nam vt amantes, non multas, sed vnâ aut alteram adamare: ira & amici paucos diligere solent. Legendum igitur pro διὰ τῆς ὀψωνίας, vt & supra lib. 8. cap. 6. Quod autem eo cap. 6. supra duo fecimus argumenta: alterum, quia amicitia sit excellentia, alterum, quia multis valde placere sit difficile, etsi ita omnes interpretes, tamen videtur vnum potius esse debere [Lambinus hic perperam, vt recte admonuit Zvingerus] vt hoc loco & hæc. ἡμετέρον & σφοδρῶν eodem pertinere.

ἔτι δὲ εἰσκειν.] Quod adhuc ratione, id iam vsu confirmat: In rebus ipsi, inquit Aristoteles, cernitur id esse verum. Nam cernere licet in vita communi, qui sociorum amicitia, id est,

sum-

summa & verissima inter se sint amici, semper esse paucos, Cui rei argumento est & hoc, quod fere inter duos id amicitia genus ab antiquis prædicetur: hinc paria amicorum. De quibus Valerius Maximus & Cicero in Lælio. Etsi Cicero libro primo & secundo de Fin. narrat Epicurum domi suæ magnos habuisse amicorum greges fidelium. Sed hi non tam amici, quam sectatores & auditores Epicuri existimandi videntur. Inter condiscipulos est quidem amicitia, sed non tam ἐταιρική, quam politica, nisi alia ad hæreticam necessaria accedant.

οἱ δὲ πολυφίλοι.] Et hoc ad vsum vitæ pertinet. Nam vulgo, qui omnibus student esse amici, haberi solent nulli vere amici, politice tantum & ciuilliter. Quo in genere sunt, qui Græcis dicuntur ἄρεσκοι, de quibus supra libro 4. cap. 6. quo pertinet & vulgi dictum, quod commemorat Aristot. in Eudem. lib. 7. cap. 12. εἰς φίλους, ἢ πολλοὺς φίλους, nullus amicus, cui multi amici. Qui vbiq; est, inquit Seneca, nusquam est. Itaque & in Politicis Aristoteles lib. 2. cap. 2. ciuium inter se amicitiam, quia inter multos, eleganter vocat ὑδαρῆ dilutam, tenuem & imbecillam, & vt aquæ pauxillum in vini cadum defusum euanescit: ita & amoris vis in multos distracta, diluitur, inquit ibidem Aristoteles, non secus etiam atque vis fluminis in varios riuos deducti, inquit Plutarchus in eo libello.

πολιτικῶς μὲν ἔν.] Perfecto & concluso in tribus illis amicitia generibus non admitti πολυφιλίαν: hic tandem eam esse posse in amicitia politica, idque bifariam, vel recte, vel vitiose. Hi quidem qui vitiose, sunt ἄρεσκοι: Viri boni autem nihil impedit, quin & ipsi multos ament politice, vitæ communis causa, non assentandi aut blandiendi, vt ἄρεσκοι blandi.

ἐμπητόν δὲ καὶ ὁ.] De verorum paucitate amicorum supra dictum lib. 8. cap. 3. in fin. Aristot. teste Laërtio sæpe in ore habere solet: ἢ φίλοι εἰς φίλους, &c.

CAPVT XI.

COMMENTARI.

Πότερον δὲ οὐ δύναται.] Hic de vsu amicorum, putant vulgo, quia amicitiam vtilitate æstimant, amicorum vsum non tam in rebus prosperis, quam in aduersis cerni, Aristoteles in vitis.

utriusque amicorum usum esse ostendit. Pro vulgo faciunt dicta & proverbia, & hoc Ennii. *Amicus certus in re incerta cernitur.* & Euripidis in *Oreste* τὸς φίλος ἐν τοῖς κηραῖς, &c. supra adduximus capite nono, in principio. Cicero in *Lelio*: *Quod Tarquinius dixisse fertur, tum, cum exul esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quosque in suis, cum iam neutris gratiam referre posset.* Et illud apud Aristotelem *lib. 7. Eudem.* ὁ γρόν τὸν φιλέμνον, &c. Sed rectius Cicero in *Lelio*: *Quid dulcius, inquit, quam habere qui cum omnia, &c.* & Marcellus in *epistola ad Ciceronem libro 4.* *Hoc vero eiusmodi esse statuo, ut sine talium virorum & amicorum beniuolentia, neque in aduersa, neque in secunda fortuna quisquam vivere posset.* Est igitur quinta hæc quaestio; An amici vltus magis sit in rebus aduersis; an in prosperis.

ἐν ἀμφοῖν γὰρ ἐπιζητῶνται.] Ait in utraque fortuna amicum quaeri; in aduersa quidem adiumenti & praesidii causa, in prospera consuetudinis, & ut sit, cui beneficium detur: Nam hoc amici proprium, beneficiis amicum prosequi.

ἀναγκαῖοτερον μὲν δὲ.] Nunc dissoluit adhibita distinctione. Nam in rebus aduersis esse magis necessarios, in prosperis magis honestos amicos. Cui rei hoc argumento est, quod illi quaerunt vtilis, hi bonos & probos. Nam ab illis est adiumentum, hos honestius est & iuuare beneficiis, & vti iis familiariter.

ἔτι γὰρ ἡ παρουσία.] Nunc hoc amplius docet, non usum tantum amicorum & in aduersis & in secundis rebus esse, sed ipsam quoque praesentiam utroque tempore expetendam. Et de aduersis quidem prius, eam esse iucundam & expeti, cum, quia adferat leuamen dolentibus & calamitate oppressis, si amicos vnâ dolere cernant: Societas doloris calamitosos recreat, tum quia & ipso aspectu, & sermonibus seu consulando amicum quis recreare solet. Quod autem dictum societate doloris leuari dolorem, et si per se perspicuum est & verum, quaeri tamen potest, quid causæ sit, cur id fiat; an quia, ut in onere ferendo, si alter partem ferat, alter ex parte leuatur. Sic etiam in dolore fieri dicendum sit, non videtur. Nam in onere detrahitur aliquid sodali, atque ita leuatur: In dolore, capit quidem & sodalis dolorem, sed amico nihil detrahit. An igitur hæc erit causa, cogitatio, quod amicum nobiscum doleat, & ipsa praesentia, quia hæc duæ res, inquam, præsen-

praesentia & cogitatio sunt iucundæ, eo ipso minuent aliqua ex parte dolorem. Nam quæ iucunda, dolorem temperare aut minuere solent. An alia quæ erit causa, forte, quia habent, in cuius sinum effundant dolorem, & quasi se exonerent. Quod quidem adeo expetunt hi, qui sunt in dolore, ut neminem habeant alium, vel Soli ipsi & Lunæ & astris dolorem suum testari cupiant, ut est apud Ciceronem in *Tuscul.* & apud Victorium in *Varis.* Compreffus & retentus dolor est grauior; explicatus, & cum altero communicatus, leuior. Sed enim, quæ tandemcunque huius rei sit causa, ipsa tamen res, quin vera sit, nemo dubitat, quod solum huius est loci; De causa, aliâs.

ἕτοιμα δὲ ἡ παρουσία.] Dictum, praesentiam amicorum esse iucundam: nunc id velut corrigens, ait esse mixtam, id est, partim iucundam, partim molestantam.

διόπερ οἱ μὲν ἀνδράσις.] Ait viros fortes & magnanimos valde cauere, ut ne suis rebus vnâ doleant amici. Rationem adiicit, quia cum ipsi minime sint ad lachrymas propensi, alios quoque dolentes, cernere non sustineant, nisi forte sint duri, & pæne ferrei, ita ut alios licet dolentes maxime, tamen siccis oculis intueri possint, ut, inquam, sua indolentia, aliorum dolorem superent. Sic namque inselligenda puto hæc verba, καὶ μὴ ὑπερπεῖν. Quin etiam magnanimi est, non amicum tantum, sed omnes omnino vnâ dolentes, non admittere, & sustinere.

ἢ δὲ ἐν ταῖς ἀτυχείαις.] Hic de praesentia in rebus prosperis, quam item iucundam esse docet, cum quia amici consuetudo ipsa per se sit iucunda, tum, quia cogitatio amicum rebus nostris vnâ lætari, item sit iucunda. Est & altera ratio, quia ipse amici conspectus sit iucundus, & altera, quia, ut omnia iucunda nobis adesse, ita & amicum, quem diximus sup. esse in rebus bonis & iucundis: nobiscum esse iucundum est, inquit Aristot. in *Eudem. lib. 7. cap. 12.* Est miserimum caput, sed inde elicio quædam huc pertinentia.

διὸ δὲ ξένον ἂν δέειν.] Explicata iam quaestione, adiungit Aristot. præclara quædam documenta seu monita, quemadmodum in hac praesentia quisque se gerere debeat, tam in rebus aduersis, quam lætis & prosperis. Aut enim accessimus ipsi amicos, aut ad eos ipsi imus, vel in rebus aduersis, vel in prosperis. In utroque genere, quemadmodum nos gerere debeamus, satis plane exponitur ab ipso Aristot. 197

ἢ τὸ μὴ ἀξιωματικός.] Ait, amico non roganti ferre opem, esse vtrique tam ferenti, quam accipienti opem, & honestius & iucundius: honestius quidem illi [hoc est, ferenti] quia maiore studio & sponte tulerit, quod honestius; huic [accipienti] quia rogare amicum, ne ei sit oneri, etsi opus haberet, noluerit: iucundius vero illi, quia sua sponte virtutis actionem ediderit: huic vero, quia non rogarit, atque ita pudore, quem ex amicis rogandis capere solemus, nullo afficiatur.

ἢ ἢ εἰς ταῦτα.] Hoc & supra dictum cap. 9. ad agendum ex virtute, aliorum quoque consuetudine esse opus. Ergo inquit, εἰς τὰς διπλοῦς, &c.

ἄρῃς διπλοῦς εἶναι δὲ.] Res prosperas diuidit bifariā, in σωτηρίας & συμπαθεῖαν, id est, ut amicos bona fortuna florentes iuuenus, & rursus ab iisdem beneficium expectemus, quorum ad illud cupide, ad hoc cunctanter eundem esse ait, quia non satis sit honestum, ambire beneficia. Cauendum tamen, ne quis incurrat suspicionem acerbitatis, & inhumanitatis. Nam, si amicus urgeat, & plane velit, nos beneficium auferre, non erit præfracte & præcise repugnandum: alioqui namque putaret, nos vel alieno in se esse animo, vel suum beneficium esse leuius, & quod à nobis contemnatur, & ipsi habebimur homines inhumani, acerbi & insuaues.

ἢ εἰν, τὸ Ἄλις ἐγὼ.] Dicitur est Euripidis in *Oreste*. Satis, inquit ille, me esse in calamitate ac dolore: non est, quod & alius mea causa quocumque doleat, &c.

CAPVT XII.

COMMENTARI I.

ἢ ἢ ἄρῃς τοῖς ἐρώσιν.] Hic de conuictu, cum esse rem vnam omnium maxime charam & iucundam, quæque ab amicis maxime expetatur: & in extremo capite non paruam in conuictu & consuetudine vim esse positam ad virtutes & vitia. De conuictu dictum & supra lib. 8. cap. 1. & in hoc libro supra cap. 4. Plutarchus certe in libello de πολυφιλίᾳ: In amicitia tria maxime spectanda esse, iudicium (de quo copiose Cicero in *Lelio*) conuictum seu consuetudinem, & officia, seu vsum & utilitates.

ἢ ἢ ἄρῃς τοῖς.] Supra lib. 8. cap. 4. initio, quod idem hic dicitur, dictum est: Amantes præter cæteros sensus, viuendi sensum

sensum maxime adamare. An igitur, inquit Aristoteles, ut amantibus affectus, ita & amicis consuetudo seu conuictus erit charissimus. Quæ sexta & vltima est quæstio. Nam particula ἄρῃς ἐρωτηματικὴ, non ut Scholiastes Græcus putat κριτικὴ ἐστὶ, hoc est, non est hic affirmatio quædam, sed interrogatio.

ἢ ἢ ἄρῃς τὸ ἢ φιλία.] Docet Aristoteles conuictum amicis esse iucundissimum, maximeque expetendum tribus rationibus, quarum hic prima est ista, quia amicitia sit quædam societas seu communitas omnium rerum diuinarum & humanarum, inquit Cic. & supra dictum, lib. 8. cap. 11. Si igitur amicitia est societas, Ergo conuictus merito est expetendus. Nam societas omnis in consuetudine & communicando maxime cernitur.

ἢ ἢ ἄρῃς ἑαυτῶν.] Altera ratio, quia sensus amici expetitur. Quid ita? quia sui sensus expetitur. Ergo amici, qui est alter idē. Si igitur amici sensus expetitur. Ergo conuictus. Quid ita? quia sensus iste conuictu maxime cernitur, conuictu maxime capitur, siue, ut loquitur Aristoteles, ἐνέργεια maxime est in conuictu, ἐνέργεια inquam, sensus seu conscientiaὶ ἐνωμοθεύσεως, id est, ipsa ἐνωμοθεύσεως. Sed hoc explicatum supra cap. 9.

ἢ ἢ ὅποτε ἔστιν.] Tertia ratio, quia quæ quisque maxime adamat studia, ea conuictus causa cum amicis excolere gaudet. Notum est, varia esse hominum studia, aliis alios delectari, adeo quidem, ut in his vitam omnem suam positam esse existiment, quasi esse cuiusque suum his studiis definiatur, non proprie tamen. Nam quibus in rebus vita seu esse cuiusque suum sit positum, supra dictum capite 9. In studiis tamen esse quoddam secundum, ut in ἐνέργεια quoddam, positum dici recte potest, verbi gratia, Philosophi esse in philosophando; etius qui talis & tesseris delectetur, ut Curius olim, in talis ludendo: alius in potando. Hoc præmunito, in studiis cuiusque suis vitam cerni: nunc hoc præterea adiiciatur, eadem studia quemque cum amico excolere cupere, quia in iis conuictum positum esse putet. Quod si verum est, ut est. Ergo conuictus maxime est expetendus. Antecedens verissimum est, id est, quemque studia cum amicis, quia in iis conuictum positum esse putet, excolere cupere, peripicuum est ex vita communi. Nam Philosophi quæruunt, quibus cum philosophentur, alii

alios, quibus cum studia quisque sua communicet & excolat.
Venatores cum quibus venentur.

ζῆνται ἔν τῳ ῥῥῳ.] Hic de conuictu & consuetudine, quæ eius sit vis ad mores tam bonos, quam malos, & ad ipsam amicitiam. Nam improborum consuetudine amicorum, amicitiam quoque nasci improbam, quia flagitiosa inter se communicent, & facile huc & illuc, ut instabiles (nam improbi instabiles, viri boni constantes & stabiles esse solent supra lib. 7. & 8.) abduci possint ad quæuis vitia, atque ita ipsi peiores mutua consuetudine euadunt. Contra fit in bonis & bonorum amicitia. Nam cum hæc mutuo conuictu incrementum capit, tunc illi meliores quoque euadunt, agendo, & dum alter ab altero tanquam exemplum in vita capit, alterum imitando, Nam ut & Cicero eleganter in *Lelio*, amicum quisque suum tanquam exemplar intuetur sui, quod Aristoteles verbo *ἀναρῳήσονται* subindicat. Quo pertinet & Theognidis sententia, de qua & supra cap. 9.

ἄξι ῥῥῳ ἔν.] Hæc verba non sunt inducenda. Nam repertiuntur & sunt consentanea instituto Aristotelico, &c.

FINIS LIBRI IX.

LIBER

LIBER X.

ARGUMENTUM.

*L*iber hic in tres partes secari potest, quarum in prima de voluptate; in altera cap. 6. 7. & 8. de beata vita; in tertia denique conclusio huius operis, & præmunitio ad libros Politicorum adfertur & explicatur. De voluptate quidem explicatio item in tres partes diuiditur. Nam primum, cur de ea in his libris explicet; deinde cap. 2. & 3. quæ alij de voluptate senserint & differuerint, perpenduntur. Postremo capite quarto & quinto, quæ voluptatis vera sit vis & natura ex Aristotelis sententia propius explicatur. Caterum de voluptate & supra copiose est explicatum seu disputatum libro septimo, capite undecimo. Cur autem hoc loco rursus de ea differatur, rationem, quam vulgo afferunt, non probo, aliam non reperio, quam quod Aristoteles in libris, qui hodie extant, sæpe solet *ταυτολογεῖν*.

CAPVT I.

COMMENTARIUM.

Μετῳ δὲ ταύτῳ ἄξι.] Dux sint huius capitis partes, quarum priore dux afferuntur causæ, cur de voluptate explicandum sit politico: altera parte sui temporis philosophorum sententiarum afferuntur, quid quisque de voluptate existimant.

μετῳ δὲ ταύτῳ.] Prior ratio, quia voluptas humano generi sit cognata, id est, quia sit quiddam humanum, ad homines pertinens. Formula:

Humana, ad vitam recte degendam pertinentia, hic sunt explicanda omnia.

At voluptas huius est generis.

Ergo hic explicanda.

De propositione dictum libro 7. De assumptione lib. 7. de qua & hic adiungit Aristoteles ex Platone tamen libro 1. & 2. de legib.

legib. sumtum. Adeo quidem tractationem de voluptate ad vitam pertinere, ut pueri & adolescentes voluptate potissimum & dolore regantur. Dum alij munusculis, pomis, & id genus alijs rebus in officio continentur: alij vero verberibus, rebusque alijs molestis à vitio deterrentur. Certe Plato iis locis pulcherrime docet de voluptate & dolore tractationem esse bonæ institutionis seu pædiæ princeps caput.

ἄλλοι δὲ τῶν ἀγαθῶν.] Altera hæc est ratio, quia in voluptate magnum sit positum momentum ad virtutes morum. Quid ita? duas huius rei causas adiungere mihi videtur Aristoteles. Prior est, quia negotiorum de voluptate per omnem vitam sit diffusum, longe lateque pateat: At vitæ moderari est virtutis officium. Altera est, quia virtutis est distinguere, quæ expetenda, quæ fugienda. At illa sunt iucunda, hæc aspera & molesta. Tertia autem ratio, cur in voluptate vis aliqua sit ad virtutes morum, sit ista, quia virtutum moralium [non virtutum rationis] est moderari perturbationibus supra lib. 2. quarum perturbationum summa genera & fontes esse, voluptatem & dolorem, ibidem est explicatum. De hac autem ipsa re, cur in his libris de voluptate explicetur, latius diximus supra lib. 7. cap. 11.

ἄλλοι δὲ τῶν τοῦτων.] Hac altera huius capituli parte, aliorum sententiæ de voluptate nunc exponitur. Monet autem, quod ad priorem partem pertinet, eo magis de voluptate esse explicandum, quo maiores de illa sint difficultates. Nam his verbis tacitæ quæstioni occurrit, quasi non opus sit de voluptate explicare, de qua omnibus sit notum, etiam beluis. Minime vero inquit Aristoteles, id quod ex dissentientibus Philosophorum sententiis perspicuum erit. Nam aliis quidem voluptatem videri summum bonum; aliis ne bonum quidem atque adeo summum malum, Et his quidem partim, quia ita reuera existunt; partim, quia, etsi aliter existimant, tamen melius ita putent spargere ac disputare: ne si forte vulgo intelligatur, voluptatem esse vel summum bonum, vel bonum, maiore quam par sit studio ad eam ferantur, ad quam alioqui suapte sponte plerique satis sint procliuēs. Itaque melius esse, ut dicatur esse malum, atque ita reuocentur ad voluptatem procliuiores, non quidem ad stuporem quandam & ἀνομιαν immanitatem & duritiam, sed ad mediocritatem. Nam qui ab extremo ad mediocritatem alios reuocare velint, ei

lit, ei faciendum est, ut prius ad alterum extremum eos reuocet. Hac namque ratione fiet, ut in medio consistant, quem modum & rationem à vitiis ad virtutes reuocandi supra quoque docuit lib. 2. extremo. Etsi Aristotelica hæc ratio à Plutarcho grauius reprehenditur [non citat Aristotelem, sed eandem similitudinem] in libello de differentia amici & adulatoris. Hac igitur ratione freti quidam melius existimabant esse, ut verbis dicerent, voluptatem esse malum, etsi re aliter sentirent.

μη ποτε δὲ ἐγκαλῶς.] Aristotel. non improbat quidem eam rationem, sed monet, non semper habere locum. Nam hoc certum est & notum, & sæpius dictum, disputationes Politicæ & Ethicæ à moribus & vita communi abhorretere non debere. Quid ita? quia alioqui fidem non mereantur, quia rideantur & contemnuntur, ut olim Stoicorum præcepta supra lib. 9. ca. 8. & infra cap. 7. Non debent igitur hæc disputationes & præcepta repugnare vitæ & sensui, cum, ne fides plane nulla sit habeatur, tum, quia etiam hoc alioqui incommodum secum trahunt, ut etiam aliàs, si quid veri continerint, tamen iis non credatur, atque ita ipsam veritatem secum ipsæ euertunt, quod de mendace dici solet. Quomodo grauius Hieronymum reprehendit Augustinus. nam cum ille officiosum, ut loquuntur Theologi, mendacium probaret, non reuera, sed quia vitale esset ad vitam; respondit Augustinus, maximum inde sequi incommodum. Nam si intelligat homines, hoc decere Theologos, non veritatis, sed vtilitatis causa, fore, ut omnia quæ in sacris libris continentur, in controuersiam reuocentur, quasi & in his, quæ asferuntur, non tam sint vera, quam ad homines in officio continendos vtilia. Perperam igitur & Plato lib. 3. de legib. cum mendacium sua sponte turpe & nefarium esse dicit, tamen magistratibus interdum vtilitates publicæ permittant. Incommodum autem, quod dixi, vna cum falso verum tolli, confirmat hunc in modum. nam qui voluptatē esse exercendam vituperarit, si forte idem voluptatem postea expetere deprehensus fuerit bonam; continuo existimabunt vulgo, omnem voluptatem esse expetendam; quia vel aliqua saltem ab eo, qui olim voluptatem grauius vituperarit, expectatur. Ex aliqua omnem expetendam iudicabunt, neque enim, cuiusvis est distinguere, quæ voluptas sit expetenda, quæ non.

ἔσθλασιν ἢ οἱ ἀλλοθ' εἶς.] Expositis falsæ orationis incōmmodis, adiungit veræ commoda orationis. Nam hanc nō ad cognitionem tantum, sed ad vitam quoq; esse vtilem; quia cum sensui vitæ ac moribus consentiant, facile mereantur fidem: atq; ita vita & moribus exprimitur, vt cōtra cui fides abrogatur, cōtemni solet. Hæc igitur duosunt veræ orationis cōmoda, q̄ ad intelligendū, & ad agendū, id est, ad vitam sit vtilissima. Cui rei argumentum sit & istud, quod vulgo hortari adulescentes soleant, vt vitam ex præceptis, id est, ex vera oratione instituant & moderentur. Hortationes, inquam, argumēto sint, præcepta hæc ad vitam esse vtilia, siquidem vera & moribus congruentia. Et hæc quidem duo commoda, in præceptis politicis maxime spectari debent, vt quæ non tam cognitionis, quam vitæ & actionis causa dentur. Qua de re sup. lib. 2. cap. 2. & lib. 1. cap. 3. vbi & de vtilitate præceptorum in fine nonnihil dictum, &c.

CAPVT II.

COMMENTARI I.

Εὐδοξος μὲν ἢ τὴν ἡδονήν.] Hoc capite & proximo, quæ modo sint explicatæ & expositæ, aliorum de voluptate sententiæ perpenduntur, eaque te hæc duo male sunt scissa, quia eiusdem sunt rei. Sed hoc cap. Eudoxi sententiam, existimantis, voluptatem summum esse bonum, eiusque rationes, & Platonis earum rationum reprehensiones, suas denique Platoniarum refutationum reprehensiones adfert.

Εὐδοξος μὲν ἢ.] Ait, Eudoxum existimasse, voluptatē summum esse bonum, quod idem de Eudoxo cōmemorat Laërtius ex Nicomacho. Nam Laërtius horum librorum auctorem putauit, non Aristotelem, sed eius filium Nicomachum, vt & Cic. qua de re supra in *prolegomen.* Hanc Eudoxi sententiam 100. post annis arripuit Epicurus, cuius eadem quæ Eudoxi duo argumenta commemorantur à Cic. lib. 1. de *Fin.* & refelluntur duo. Est & tertium hic Eudoxi argumentum, quo tamen doceatur voluptatem non tam esse summum bonum, quam esse bonum duntaxat.

Ἀπὸ τὸ πᾶσι δ' ὀρεῖν.] Prius argumentum, quia sensu ipso cognosci possit ab omnibus, tam ratione videntibus, quam eius expertibus animantibus expeti. Formula :

Quod

Quod ab omnibus expettitur, id summū est bonum. Nam verissima est summi boni nota ab omnibus expeti, sup. initio lib. 1.

*At voluptas ab omnibus expettitur. Testes sint vel ipsi sensus, quibus hæc disputationes si repugnent, fidem eas nō mereri, supra dictum. Quod idem sensuum testimonio mirifice urget Torquatus Epicurus libr. de *Fin.**

Ergo voluptas est summum bonum.

Confirmat & propositionem Aristotel. Quod expetendum, inquit, est bonum, Ergo quod maxime expetendum, est optimū. At voluptas maxime est expetenda, quia nō secus atq; cibus, ita & voluptas quoq; ab omnibus expetatur, testimonio sensuum.

ἐπιτιυοντο δὲ οἱ λόγοι.] Interiicit de Eudoxi moribus castis, & vita temperante ac moderata, & ab omnibus voluptatibus turpibus abhorrente. His. 2. eius moribus magnam fidem disputationibus eius accessisse. Notum namque est in moribus ad fidem faciendam, vim maximam sitam esse, *τὸ πάρος*, inquit, Menander, *ἐστὶ πᾶσι θ' ὡν τῆς λέξεως ἡ λέξις*, quem tamen versiculum grauitè reprehendit Plutarchus in lib. de *legendis Pœtis*, & in altero, de *præceptis Reip. gerenda.* Videatur tamen Aristot. lib. 2. *Rhet.* & *imit. 1.* & Cic. lib. 2. de *Fin.*

ἢ χ' ἦσαν δ' εἰ.] Alterum argumentum à contrario, quia dolor omnibus maxime sit fugiendus & vitetur. Ergo voluptas maxime est expetenda. Sed de hoc argumento sup. lib. 7. cap. 13.

μὲν γὰρ οὐ δ' εἶναι.] Si attentius locus hic consideretur, videri possit hoc agi potissimum, vt doceatur, voluptatem rem esse vnam omnium maxime expetendam, & proinde summū bonum. De quo conneo sup. lib. 1. cap. 2. idq; id est, voluptatem maxime esse expetendam, trifariam confirmari, quia vel sensibus testibus, eam expetant tam beluæ, quam homines, quia dolor maxime sit fugiendus, quia voluptatis gratia res aliz, ipsa nullius causa expetatur. At hoc maxime expetendum docuimus supra lib. 1. cap. 7.

ἄρα ἦ μὲν δ' εἰ τοῦτ' ἔν.] Adhuc docuit, voluptatem summū esse bonū, quia maxime expetenda: nunc idem docet, quia rebus aliis addita, eas faciat omnes magis expetendas. Formula.

Si voluptas, quibus accedit rebus, eas facit omnes optabiliores. Ergo summum est bonum. Verum primum. Nam plura bona uno sunt optabiliora lib. 3. Topicorum. Sic

Ccc 4

isset

iuste agere cum voluptate est optabilius, quam cum molestia.

Verum igitur primum.

Ergo & secundum.

Sed Aristoteles hoc connexum reprehendit. Nam ex eo non efficit voluptatem esse summum bonum, quod aliis rebus addita, eas faciat optabiliores, sed esse duntaxat in bonis. Argumento fit vel ipsa antecedētis ratio, quia plura bona vno sunt meliora & optabiliora, quæ de quibusvis bonis intelligitur. Non valet igitur neque constat hæc ratio. Voluptas rebus aliis addita eas facit optabiliores. Ergo est summum bonum. Sic potius fuerat concipienda:

Voluptas aliis rebus addita, eas facit optabiliores.

Ergo est in bonis.

Itaque Eudoxi perspicuus hic fuit paralogismus.

πρώτη δὲ λόγος.] Qua ratione seu conclusione Eudoxus nitetur docere, voluptatem summum esse bonum, eadē in Eudoxum retorera Plato, docuit non esse, hunc in modum:

Summo bono nihil addi potest, ut magis exietatur.

At voluptatis bonum aliud addi potest, aut ipsa alij. Vt hæc duo mixta & copulata magis expetantur, quam sola.

Ergo voluptas non est summum bonum.

Assumptio fuit ipsius Eudoxi. De propositione explicatum supra lib. 1. cap. 7.

δῆλον δὲ ὅτι ἔστι.] Aristoteles priorem Platonis reprehensionem seu conclusionem hic refellit ab absurdo. Nam ex illa efficit, ut nullum sit bonum summum, quod in hominem cadat. Quid ita? nam certum est, bona quo sunt plura, eo esse optabiliora lib. 3. Top. Quare & summo bono, si qua præterea bona adiiciantur, optabilius ut efficiatur, necesse est supra libro primo, capite septimo. At summo bono adici posse quædam, summum bonum crescere posse, non ratione habitus & sui ipsius, sed ratione subiecti & hominis, in quo inest (nam ut alii aliis sunt iustiores fortioresque; ita alii aliis sunt beatiore, & contra miserior) ibidem demonstrauimus, & Cicero ex Peripateticorum sententia copiose ostendit libro quarto de Fin. Platonis igitur ratio ad Ideas potius & bona in homines non cadentia pertinet. In his tamen libris bona humana quæruntur, non cœlestia, aut in hominem
non

non cadentia, ut supra libro primo, capite 6. in fin. Atque ita non recte Plato, quia voluptas bonis aliis addi possit, eam propterea summum bonum esse negauit, cum omnis summi boni, quod quidem in hominem cadat, eadem sit ratio, ut ratione subiecti crescere possit. Beatæ vitæ namque habitus est idem, gradus non item.

ἢ ἵσχυροῦς ἀπορίας] Iam Arist. adfert Platonicas Eudoxi rationum reprehensiones, easq; & ipse statim refellit. Plato ex eo, quod ab omnib. expetatur non efficit dicebat, voluptatem summum esse bonū, maxime quod in tam graui causa argumentū à beluis non sit petendū. Arist. contra, qui hæc rationē leuicem esse dicant, eos non multa probabiliora allaturos esse ait. Nam quod omnibus videtur, id, inquit, esse dicimus. Nam cōmunis hominū sensus & iudicium est tanq̄ lex naturæ, in lib. de Natura Deorum. Bona igitur ea est Eudoxi ratio. Quod autem Plato de beluis, esse quidē id aliquid, si à beluis tantum expeteretur voluptas. Verū constat, & à rationē vtentibus eā expeti: quin etiam qua parte & ipsæ beluæ voluptatem expetunt, non tam vitiosa sui parte [natura dūce] q̄ naturali quodā bono instigante, id facere iudicari debēt. Sciendum in beluis, etsi harū natura est vitiosior & deterior, q̄ hominū & rationē vtentium, in esse tñ bonum aliquod naturale: cuius quidē boni ratione illæ hanc voluptatem vno oēs sensu expetant, tanq̄ accommodatam & congruentē bono illi naturali, non suæ naturæ deteriori. Argumento fit, q̄ ut vitiosæ & deteriores naturæ variant, ita & variat earū appetitus. Iam vero. quia beluæ, in expetenda voluptate omnes ad vnū consentiunt, efficitur, hunc appetitū proficisci ex bono quodam naturali illis inuito, non ex earum natura deprauata & vitiosa. *ἴσως δὲ.*] Et sic intelligenda hæc verba, alioqui perobscura, *ἴσως δὲ ἢ ἐν τοῖς φανόλοις,* scil. *ζώοις,* est enim neutri generis. *ἢ ἢ ἴσως δὲ ἢ ἔδδ.*] Platonica est reprehensio, alterius conclusionis Eudoxi, de qua, quia explicatum supra lib. 7. cap. 13. in fine, nihil hic repetendum, &c.

CAPVT III.

COMMENTARI I.

ἢ μὴ ἔδδ ἢ μὴ πῶν.] Pergit Aristoteles Platoniorum rationes, etiam bonorum numero eximentium voluptatem, refellere quatuor hoc capite.

ἡ πλεονεξία δὲ.] Platonice ratio, cur voluptas non sit in bonis, hæc una fuit, quia voluptas non fit quæritas, sed actio potius, utpote *ἐπιθυμία* ex Arist. sententia *lib. 7. c. 12.* Formula:

Si voluptas non est qualitas.

Ergo non est in bonis.

Connexi ratio hæc fuisse videtur, quod virtutes & vitia, id est, habitus boni & mali in categoria qualitatis collocentur, quod differentia boni & mali in ea sit categoria. Aristoteles negat connexi rationem. Nam multa esse, quæ non sint in qualitatis categoria, & tamen sint in bonis, ut sunt actiones virtutis & ipsa beata vita, item actio, non qualitas, *supr. lib. 2.* Ex hoc loco observandum, virtutis actiones ab Aristot. remoueri à qualitatis categoria, contra atq; nonnulli hodie sentiunt.

ἄγνοια δὲ τὸ ἄπειρον.] Altera Platonice ratio, quia voluptas sit interminata seu infinita. Formula:

Bonum omne est finitum.

Voluptas non est finita.

Ergo non est in bonis.

Propositio manet ex *σοφιστικῆ* Pythagorica, de qua *supra lib. 2. c. 2.* Assumptionis ratio, cur voluptas sit infinita, hæc ab illis redditur, quia capiat id quod magis, & quod minus, id est, quia maior & minor voluptas esse potest, quia intentionem capit & remissionem. Formula:

Quod crescit & decrescit, siue quod augetur & diminitur, id est infinitum.

At voluptas alia est maior, alia minor.

Ergo est infinita.

Assumptio est certa. Nam alium videmus maiore voluptati affici, alium minore. Deinde, alia est purior voluptas, ut animi, alia impurior, & cum dolore quodam mixta ut corporis. Siue igitur spectes voluptate affectos, siue voluptates ipsas, videbantur aliæ aliis esse minores & maiores. Respond. Aristoteles, si affectos spectes, idem accidere & aliis omnibus, affectibus, habitibus seu affectionibus. Nam alius alio est iustior, fortior, temperantior, atq; ita hæc eorum conclusione efficeretur, ut ne virtutes quidem sint in bonis, quia virtute præditi, alius alio sit magis, alius alio minus. Si voluptates ipsas spectes, fatetur Arist. alias aliis esse puriores & præstantiores, ex eo tñ non efficit, ut sint infinitæ, aut nō sint in bonis. Nam habitus omnes, etsi per se id quod magis & minus non capiunt,

capiunt, sed sint finiti, capiunt tamen ea ratione qualitatuum paritabilium, quæ sunt in rebus subiectis, i. habituum sunt gradus aliqui non per se, sed propter qualitates rerum subiectarum, suapte alioqui natura iidem, quiq; neque intentionem aut remissionem capiunt, v. g. scientia, qua parte est habitus, non capit id quod magis aut minus, ut per se cōsideratur habitus: qua parte inest in hoc aut illo: capit, id est, in hoc maior est, in illo minor scientia. Atq; ita ratione hominum gradus sunt scientiæ. Eadem & virtutum est ratio. Arist. exemplum addert de sanitate. Nam & hanc in alio esse planiorem, in alio non item. Est quidem sanitatis habitus quidam perfectus & plenus, in certa symmetria partium positus: sanitas tamen & ea dicitur, quæ etsi non erit in ea perfecta symmetria, tamen aliqua ex parte accedit. Gradus namq; sunt sanitatis. Quare, ut sanitas. quamuis perfecta, minor tamen est sanitas, est finita & in bonis corporis, etsi voluptate animi minor, tamen est & voluptas, neq; desinit esse aut finita, aut in bonis. Itaq; ut habituum, ita & voluptatum sunt gradus. Rationem huius connexi supra explicauimus copiose *lib. 7. cap. 12. in princ.*

ἡ δὲ τῆς τιμῆς διηγοισίνων.] Locus hic est mendosus, inducenda sunt hæc verba, *ἡ ἡγεῖται τῆς ἀρετῆς*, vel hæc omnia, *ἡγεῖται ἀρετῆς*, &c. vsque ad verbum *ἔπει.*

τὴν εἰς τὸ ἀπειρὸν.] Tertia Platonice ratio, quæ, ut & secunda, extat in *Philebo* Platonis, quia voluptas sit motus & ortus, & proinde non est perfecta. Nam motus est actio inchoata, inquit Aristoteles in *Phys. lib. 3.* Ortus est motionis genus. Formula:

Omne bonum est perfectum quiddam ex Pythagoræa σοφιστικῆ. Voluptas est inchoatum quiddam, quia ortus & motus. Ergo non est in bonis.

Aristoteles refellit assumptionem, & neq; motum neque ortum esse docet. De motu prius, cur non sit voluptas, hanc affert rationē à proprietate motus sumpta, quia voluptas non sit particeps celeritatis aut tarditatis. Formula:

Omnis motus vel est celer, vel tardus.

At nulla voluptas celer vel tarda est vel dicitur.

Ergo non est motus.

De propositione explicatur in *Phys.* nam & eadem ratione seu conclusione Arist. *lib. 4. Phys. ἀκρῶς.* docet, tēpus quoq; non esse motū, sed in motu potius, ut hoc loco voluptatē non esse motum,

motum, sed motus comitē. Motus autem celer est & tardus, vel per se & absolute, vel cōparate *αὐτῷ ἑαυτοῦ, αὐτῷ ἑτέρου*. Per se in rebus, quarū non est æquabilis motus, vt nauius cursus nūc est tardior, nunc celerior. item equi, curtus, &c. cōparate quo modo plærunq; motus intelligi solet, vt Solis cursus cum Saturno comparatū est. celer, cum Luna, tardus, suapte alioqui natura æquabilis. Cælum etiam ipsum, cuius rotatio est æquabilis, & per se neque celer neque tarda; comparatione tamen aliarum rerum ita dici potest. His præmunitis, nunc ad assumptionem. Ait igitur has notas motus, celeritatem & tarditatem, voluptati neutro modo conuenire, neque absolute, neque cōparate. Quod ipsum distinctione adhibita, melius intelligitur: aut enim voluptatem acquirimus, aut iam sumus in voluptate, eaque fruimur, illi notæ illæ conueniunt, huic non item. nam alius alio citius vel tardius voluptate perfundi seu eam acquirere potest. Acquisita autem frui, nemo dicitur tardius vel celerius. Absurdum sit dicere, tarde aut celeriter aliquem lætari; non absurdum tarde aut celeriter aliquem lætari cōpisse: contra sit in veris motibus. Nam recte dicas, vt cucurrisse, ita & currere aliquem celeriter vel tarde, atque etiam cōpisse currere. Non conuenit igitur tarditas aut celeritas voluptati, ratione loquendi vsitata repugnante. Quæ loquendi ratio, & rei veritatis est symbolum & index. Non conuenit inquam, siue per se, siue cōparate. Nam vt modo dictum, nemo dicitur lætari celeriter vel tarde: phrasis est inaudita. Itaque traduci quidem inquit Aristoteles, *μὴν ἑαυτοῦ*, id est, acquirere voluptatem tardius aut celerius possumus, (quia ab(que) notu non acquiritur) frui tamen & in ea esse, non item. Falsum est itaque, quod Plato voluit & Stoici postea tenuerunt, quos sequitur Cicero libro 4. *Tuscul.* Voluptatem esse motum, vt & hoc falsum, quod iidem Stoici tenent, perturbationes *πάθη*, iram, odium, inuidiam, misericordiam esse motus. Nam si sunt motus. Ergo celeritatem & tarditatem capiunt. At hoc falsum. Nam ridiculum sit dicere aliquem tarde aut celeriter irasci, id est, in ira esse: tarde quidem & celeriter concitari ad iram quis potest, vt ad voluptatem, sed in iis non item, vt voluptas comes est motionis. Nam ex appetitu consequitur; ita & perturbationes motum consequuntur, vt ira commotionem cordis, neque voluptas tamen, neque perturbationes sunt motus,

motus, aut ita dici debent. Hinc multa in Rhetoricis populariter & improprie scribit Aristoteles, vocat voluptatem motum, quia quodammodo voluptas in motu est. Igitur subiectum in quo voluptas est, attribuitur ipsi voluptati, sed improprie. Hoc loco Aristoteles disputat exquisite: In Topic. & Rhetor. populariter, quod qui non animaduertunt, statim inuehuntur in Aristotelem, sibi dissentire eum. Ideo diligenter Aristoteles monet, aliam esse Analyticam, Dialecticam, Topicam, Rhetoricam probationem.

Ἡσέως τε πῶς αὖ.] Nunc; An voluptas sit ortus? Platonis ratio in Philæbo, ortum esse, hæc est, quia sit expletio. Aristoteles rationem hanc falsam esse docet, quia non omnis voluptas sit expletio, sed corporis tantum. Concludendum aut Platonis fuit hunc in modum. Ex quo quid oritur, in idem interit. Neq; enim omnia ex omnibus oriuntur, omnia in omnia occidunt, sed certum est, quibus ex rebus quidq; oriatur, & in quas recidat interitum; ex mari non oriuntur homines, vt nec ex terra pisces, quod eleganter Lucret. *lib. 1.* Nam si de nihilo fierent, ex omnibus rebus omne nasci posset, &c. è mari primum homines, è terra possent oriri squamigerum genus. Suis igitur è rebus quidque oritur, & in eadem recidit. Atqui voluptas, cuius rei ipsa est ortus, eius eiusdem dolor est interitus. Ergo voluptas est ortus, dolor interitus, *φθώρα*. Sic Plato assumptionem confirmabat hac ratione, quia voluptas sit expletio, dolor indigentia, verbi gratia, fame aut siti laborans, & indigens, dolet; qui si expleatur, gaudet. Ergo, inquit Plato, eodem pertinet voluptas & dolor, ex eadem re & interit & oritur voluptas. Ergo ortus est. Aristoteles docet contra, voluptatem non esse expletionem duabus rationibus: altera ab absurdo consequente. Nam efficerecur, vt voluptas esset corporis, voluptas inquam perciperetur corpore. At hoc falsum. Voluptatis sedes est in animo, non in corpore, est *τῶν ψυχικῶν*, est partium animi. Quæ de re tamen videatur præclara disputatio Nobilii *lib. 2. de voluptate.* [est Italus doctissimus.] Formula:

Expletio & indigentia sunt πάθη σωματικά, affectiones corporis.

Atqui voluptas & dolor sunt πάθη ψυχικά, ἢ σωματικά.
Ergo voluptas & dolor non sunt expletio & indigentia.

De propositione & assumptione iam explicatū: Quam tamen vtramq;

vttramq; sine dubio negari Plato esse veram. Eaque re & Filicinus Platonicus refellit in *lib. de volupt.* Flaminius Petipatecticus conciliat *lib. 2. de volupt.*

ἡ δὲ οὐκ ἔστι ἀληθὴ δόξα. Aristot. *lib. 8. cap. 12.* monuit, multum ad fidem facere, si non veritas tantum, sed erroris quoq; fons & origo aperiat. Cuius præcepti memor, postquam refellit Platonis sententiam, existimantis voluptatem esse expletionem, hoc amplius hic adiungit, quid illum in errorem hunc duxerit. Hæc, inquit, opinio manuit ex voluptatibus & molestiis cibi ac potus. Sic enim concluduntur:

Voluptas tibi est expletio. Ergo omnis, ut si quis diceret, homo est animal ratione præditum. Ergo omnis.

Eos igitur seduxerunt voluptates hæc cibi & potus. Non oēs autem voluptates esse expletiones, perspicuū est cum ex iis, quæ capiuntur ex bonis artibus, tū ex iis, quæ de sensibus quibusdam, vt odoratus aurium & oculorū, capiuntur. Quas oēs constat esse absq; molestia prægressa, i. indigentia, atq; ita hic neq; est indigentia, neq; proinde expletio. In his autē verbis later & altera ratio, quia multæ sint voluptates doloris omnis expertes, & proinde absq; indigentia, quæ vbi abest, ibi neq; expletio consequi potest. Quas autem Arist. hic vocat *μαθηματικὰς*, reddidi voluptates artium seu scientiarum omnium, non vt vulgo reddunt, tantū Mathematicarum seu Geometricarū. Nā *μαθηματικὸν* apud Græcos alias est Generis, alias speciei vocabulum. Vniuersæ autem seu generaliter hoc loco id esse accipiendum, doceb, cum ex eo, quod eadem omnium scientiarum sit ratio, quarum inquam voluptates non sunt expletiones, vt pote doloris expertes; tū ex his verbis, supra *li. 7. c. 12. αὐτὸν τὸν θεωρεῖν ἀνεργεῖν*, & c. vbi, quas hic *μαθηματικὰς*, vocat *θεωρητικὰς*, ὅν τὸν θεωρεῖν, & in *Magn. lib. 2. c. 7. voluptates partitur, & facit alias τὸ θεωρεῖν*, alias corporis, καὶ ἀπὸ τῆς ὁσφρησεως.] Quædam pro καὶ, legit αὐτὸν, repugnantibus omnib. libris [coniectura ductus emendat] nō recte. Nā Arist. trinum sensuum, & odoratus & aurū (Græci, & ipse Cic. aliquot in locis ἀπὸ τοῦ κροῦτε vocant, & ipsa carmina musica, & ipsos cantores & histrones: introducuntur autē ἀπὸ τοῦ κροῦτε, i. musici, vulgo non notum:] & oculorum [vt sunt tabulæ pictæ] voluptates hoc articulo καὶ ter iterato, copulat.

πολλὰ δὲ ἐπιθυμῶν.] De voluptatibus q̄ & ex memoria reuocantur, & ex spe rerum futurarum capiuntur, quæ & ipsæ

ipsæ sunt ἀλυπτοί, copiose Aristot. *lib. 1. Rhet.* vbi de voluptate. αὐτὸς δὲ τὰς ἀπὸ φέρωνται.] Quarta Platonicoꝝ ratio, cur voluptas nō sit in bonis, aut per se bonū, quia multæ voluptates sint flagitiosæ, & turpes, vt meretriciæ, & c. Reprehēditur hic ab Aristot. (de qua & supra *lib. 7. cap. 13.*) bifariam illi occurrente, I. quia ea, ex quibus hæc capiuntur, non sunt iucunda, etsi forte eas capientibus ita contra videntur. Neq; .n. statim hoc vel illud ita reuera se habet, prout huic vel illi videt male forte affecto, virtus & bona affectio, tam animi q̄ corporis, norma est & regula rerū, supra *lib. 3. c. 5. & li. 1. c. 8.* Nam male affectis quæ suapte vi sunt bona, videntur mala, & cōtra, quæ mala, ea bona videntur, vt ægrotis quæ iucunda sunt, molesta & amara: Lippis aut prope cæcutientibus, quæ alba, videntur alia. Ad eundem igitur modum, etsi quibusdam ea, q̄ suapte alioqui natura nō sunt iucunda, tū contraria sæpe videri solent. Prima est igitur hæc ratio occurrendi iis, qui propter turpes voluptates oēs bonorum numero eximant, eas inquam non esse voluptates, quod idem & infra iteratur *cap. 5. extrem.*

ἡ ἴσα δὲ λέγουσι τ'.] Altera iisdem occurrendi ratio, nimirum voluptates esse quidem illas expetendas, non tamen ab his rebus profectas. Non sequitur, inquit Aristoteles, voluptates, quia à rebus turpibus profectæ sint turpes & flagitiosæ, ea propter omnes esse eiusdē notæ. Nam & diuitiæ, quas constat esse ex bonorū numero, ex proditionibus tamen aut iniustis rationibus partæ, non sunt expetendæ: bona valetudo, & ipsa per se alioqui expetenda, non tamen si pariatur humanis carnibus, bonum est non laborare elephantiasis [lepra vulgo, sed non est: in Germania morbus nouissimus & in Ægypto, in Græcia & Italia ignotus elephantiasis] nō tamen ea curatione, quam sibi quæsiuisse dicitur Rex Galliæ Franciscus II, haustu sanguinis infantium [curatur optime haustu sanguinis infantium. vacare eo morbo bonum est, sed cum sanatur eiusmodi remedii modo, nō est bonum.] Atq; ita vulgo hæc verba, ἀσπερ καὶ τὸ πλεονεξεῖν accipiunt, q̄ confirmatur verbo ἀπὸ τῆς πον. Sic .n. Aristot. vt diuitiæ rationibus iniustis, seu per fas & nefas (vt loquuntur) partæ, item sanitas veticis cibis aut potionibus parta, non sunt expetendæ, alioquin suapte vi bonæ: ita & voluptas ex rebus turpibus manans, nō est in bonis, suapte alioqui vi expetenda. Thomas ita; vt diuitiæ proditoꝝ, qui his adiutus, plus nocere possit, non sunt bonæ, neque sanitas

sanitas qualibet re vefcenti (nam qui serpentem ederit, melius illi fit laborare elephantiafi, quam esse sanum) ita nec voluptas omnium est in bonis, bonorum inquam duntaxat viro- rum, non improborum, quam explanationem videntur suadere verba, *περὶ δὲ τῆς καὶ φανερῆς*.

ἢ τῆς εἰδὲς ἀφ' ἑαυτῆς.] Tertia occurrendi ratio, quod voluptatū non eadem omnium sit ratio, non idem genus, quod inquam specie differant. Nam voluptates, partim esse in bonis, quæ à rebus honestis capiuntur, in malis, quæ à rebus turpibus. Voluptates autem specie differre, id est, varia esse voluptatū genera, alias, inquam, voluptates esse bonas, honestas, & laudabiles, alias turpes & flagitiosas, alias expetendas, alias fugiendas, & hoc loco breuiter & infra *cap. 5.* latius docebit. Hic igitur id docet quatuor signis, seu argumentis. Primum est, quia perspicuum est, non iisdem rebus affici & lætari bonos & improbos, non iisdem Musicos & Amulos, qua de re supra latius *libro primo cap. 8.* Secundum signum à discrimine adulationis & veri amici sumptum, de quo exstat insignis Plutarchi commentarius, quorum hic omnia ad honestatem, ille ad voluptatem facit ac dicit, quorum illud est laudabile, hoc vituperabile. Est igitur voluptas quædam vituperabilis, est & altera laude digna, quæ inter veros amicos, de qua supra *libro octavo & nono.* III. signum à puerorum voluptate. Nam pueriles voluptates esse quidem illas pueris expetendas, viris tamen minime. Nemo namque velit vel perpetuis in huiusmodi esse voluptatibus. Sunt igitur voluptates quædam vt pueriles non expetendæ. IV. signum *ἢ δὲ χαίρειν ποίων τι, &c.* quia nemo facile delectetur, faciendis rebus turpibus, vt nullam ex turpibus iis factis molestiam sit habiturus. Natura abhorret à turpibus factis homines, etiam vt ea cæleri possint, vrgente nimirum semper conscientia facinoris. Itaq; à factorum turpium voluptatibus abhorrent homines, quia à factis, atq; ita voluptates quædam non sunt expetendæ, neq; in bonis.

ἢ τῆς ποίων τι ἢ τῆς ἀφ' ἑαυτῆς.] Docet voluptatē non esse summum bonū, quia propter eā multa sunt, quæ non expetant. Formula: *Si voluptas sit summum bonum. Ergo propter eam omnes res, ipsa propter nullas alias erit expetenda, sup. li. 7. c. 7.* At hoc falsum, docet hic Arist. Nam multa esse quæ expetantur, etiam qua nulla consequatur voluptas, vt sensuum

sensuum munera & actiones, meminisse, scire, qua omnia, quantumvis nulla sequatur voluptas, tamen sua vi expetuntur, nulla inquam propolita voluptate, aut etiam utilitate. Ergo, &c.

ὅτι μὲν δὲ ἔτε.] Concludit priorem duorum capitum disputationem, quæ fuit de veterū dictis & sententiis philosophorum de voluptate. Ex qua disputatione, inquit, & hoc perspicuum est: primum voluptatem non esse summum bonū, voluptatem non omnem esse expetendam, nec omnem fugiendam, sed quasdam voluptates esse in bonis & expetendas: voluptates deniq; specie discrepare. Atq; ita in hoc orationis & disputationis contextu, dum Aristot. aduersariis turpes voluptates quasdam afferentibus, tertia ratione occurrit, quia voluptates specie differant, vna & hoc interitur, voluptates non omnes esse in bonis, vt quæ sunt adulatorum, viderorum comparatione facta ad viros, & flagitiosorum hominum.

ἢ ἀφ' ἑαυτῆς.] Sic præcise & eleganter vocat res subiectas, de quibus capiuntur voluptates, quarum rerum pro differentia & varietate, variant ipse quoque voluptates, quæ à rebus honestis, sunt honestæ, quæ à turpibus capiuntur, sunt flagitiosæ.

CAPUT IV.

COMMENTARIUM.

Τὸ δ' εἶναι, ἢ ποίων τι.] Explicatis aliorum de voluptate sententiis, nunc nouo quasi ignito facto, eius ipse vim & naturam explicat duobus his capitibus. Quorum priore, primum docet, voluptatem esse integrum quiddam & expletum, *ὅλον τι*, non vero esse motum aut ortum: postea voluptate actiones omnes perfici. Qua occasione adiungit, cur voluptates nō sint perpetuæ, & cur ab omnibus expetantur.

δοκεῖ δὲ ἢ μὲν.] Voluptatem esse *ὅλον τι*, integrum & expletum quiddam seu perfectum, docet duabus rationibus: quo ipso confirmato, hoc amplius docet, velut ex repugnantibus, eam non esse motum. Nam hæc duæ hic implicite docentur. Prior ratio, cur voluptas sit perfectio quædam, hæc est, quia nulla re eget, cuius accessione postea expletur. Formula.

Qua res alia non eget, qua quo tandemcunque tempore accedente expleri possit, ea est integra & perfecta. | At voluptas quo tandemcunque tempore nullare alia expletor effici potest.

D d d

Ergo

Ergo est perfectio & expletio quadam.

Propositio est perspicua, vt & assumptio. Nam quo ad naturam voluptatis, tam plena & expleta est vnus horæ, quam diei voluptas. Explanat Aristoteles similitudine quadam à videndi sensu ducta. Nam & huius actionem statim esse perfectam, momēto inquam eo, quo rem intuentur oculis: qui aspectus vt eam ré toto die affans quis intueatur, non tamen ea reficit perfectior. Itaque, quia vt in sensuum muneribus & actionibus, ita & in voluptate tempus ad rei naturam & vim nihil adicit: merito voluptatem dicimus expletum quiddam. Alia est ratio earum rerum quæ tempore perficiuntur, vt domus aut templi, quarum partes paulatim & temporibus perficiuntur. Eadem est & hominis ipsius ratio, qui paulatim & temporis progressu perfici solet.

διὰ τὸ εἶδεν αὐτὸς.] Tam interiicit & intexit, voluptatem non esse motum, quod docet tribus rationibus: quarum duæ prioribus ex hac ratione, quia voluptas sit integrum quiddam & expletum, sunt aptæ seu inde pendent. Prima ratio hic assertur, quia motus perficiatur tempore, voluptas non item. Motum autem tempore perficitur, & esse in tempore, docet exemplis motus incrementi & motus in loco. Nam domum paulatim perficitur, ac tum demum ædificationem perfectam esse, cum eo deducta fuerit, cuius gratia erat instituta & suscepta. Toto igitur hoc tempore perficitur demum ædificatio, cuius partes proinde non sunt perfectæ & expletæ, quia eius totius temporis parte tantum continentur aliqua, atque ita totum ædificium à partibus discrepat perfectione, atque adeo ipsæ partes inter se specie differunt. Nam quæque sibi eius temporis partem capit, qua parte conficiatur: verbi gratia templi ædificatio toto tempore, quo ad rectum perducitur, perficitur dicenda est. At fundamenti constructio aut mutuli (*περὶ λυφόν* vocant Græci, ornamentum & particulam quandam columnæ, teste Virtuuius libro quarto non vt perperam quidam reddunt, Lacunar, quod *φάθνομα* Græci vocant.) Harum igitur templi partium constructio est imperfecta, ipsæ & inter se, & à toto templo discrepantes. Aliud genus motus est mutatio loci, ingressus, saltus, volatus &c. quod ipsum & tempore variare & perficit, docet. Nam motum hunc ab vno extremo ad alterum specie differre, extrema Aristoteles vocat eleganter *πρόθεν καὶ ποί*, vnde & quo.

Huius.

Huius igitur generis motus, vt saltus inquam volatus & ingressus specie differunt, atque adeo, vnus idemque ingressus etiã in eadem linea, & in eodem stadio specie differt, non tam ratione stadii aut lineæ, quæ vna eademque est, quam ratione extremorum, quæ identidem mutantur, dum ab vno in alium locum fiat progressus, atque ita partes mutantur & extremas, quibus definitur & describitur motus. His inquam extremis mutatis & variatis, motum non est, si & motus variet, atque ita specie differat, etiã in eadem re & loco. Itaque stadii totius percursorum est ea quidem perfecta, sed singule stadii partes, dum percurruntur, sunt imperfectæ, vt modo dictum de tempore & ædificiis. Quare motus omnis tempore perficitur. Nam quæ horum duorum generum, eadem est omnium motuum ratio. Formula: Si igitur motus tempore perficitur, certe voluptas non est motus, vt quæ momento perficiatur, & sit expletum quiddam. Cæterum de motu copiosius *lib. 4. Cap. 6. Physica ἀποδείξεις.*

ἔοικε δὲ ἐκ τῶν] Quod modo dictum motum toto seu integro tempore perficitur, hunc totius temporis motum esse perfectum inquam, spacium autem temporis motum non esse: hoc amplius hic agit, ne quidem omnino & toto tempore motum semper perficitur, esse inquam & totius temporis motus quoddam inchoatus neque dum perfectus: cuius generis sunt opera, & naturæ, & artium inchoata quam plurima. Itaque motus non tantum ratione partium, sed interdum etiam toto tempore est inchoatus neque perfectus: voluptatis autem perfectio est quo tandem cunq; tempore.

εἰσὶν ὁ πρόθεν, ποί.] Cur motus specie differant hæc est ratio, quia extrema quæ vocat Arist. *πρόθεν ποί* sunt *εἰδηποιήματα*, id est, efficientia speciei, hoc est, quia extremis variantibus, variant & motus, eum extrema erunt alia, erunt & motus, voluptatem enim non motum esse docet, quia voluptatis statim perfectio.

δὴλον ἐν αὐτῷ.] Ex his inquit, id est, ex eo, quod voluptas, quo tandem cunq; tempore perficitur; motu non nisi toto, & interdum ne toto quidem: ex hoc inquam argumento clara sunt & perspicua hæc duo, voluptatem à motu differre, voluptatem inquam non esse motum; & voluptatem esse perfectum quiddam & absolutum, esse inquam, perfectionem quandam. Arist. inquit vulgo, nihil aliud agit, quam vt ostendat de voluptate quidnam ea non sit, postea explicabit, quid sit. Imo

Aristoteles ostendit simul quid non & quid sit, videtur expresse hic.

ἄλλοτε δὲ ἐν τῷ τῷ.] Alterum argumentum, ut & prius, ad duo est utile. Nā & hoc docetur, voluptatē, & esse perfectum quiddam, & non esse motum. Ratio igitur hæc est, quia motus omnino est in tempore, voluptas non item. Nam voluptas est ἐν τῷ νῦν, id est, momento. Momentum autem non esse tempus, sed initium quasi temporis, ut punctum lineæ, & monas numeri [vnum, vnitas non latine, sed barbare dicitur] Formula.

Motus omnino est in tempore. 4. Physic.

At voluptas non est in tempore, quia in momento. Nam re suavi obiecta, continuo quis delectatur.

Ergo voluptas non est motus.

Hoc vnum: alterum, id est, voluptatem esse perfectum quiddam ita concludatur.

Quod in momento, id perfectum. Aristoteles lib. 6. ἀκροάσις Physica, & perspicuum est ex ijs qua supra.

At voluptas est in momento & puncto temporis.

Ergo est perfectum quiddam.

ἐκ τῶν δὲ δὴ λογ.] Tertia hæc potest esse ratio, cur voluptas non sit motus, quia motus res sit diuidua, voluptas non item. Motum namque in rebus duntaxat diuiduis locum habere tum in Physicis, tum hic, ἐδὲ ῥῆ &c. exemplo aspectus, monados & puncti docet. Nam horum ut nullæ sunt partes, neque vlla diuisio, ita nec motus, voluptas igitur, quia & ipsa res est indiuidua, est totum quiddam & perfectum, certe motus esse nequit. At inquires, voluptas, si est totum quiddam. Ergo partes haber, & res erit diuidua. Respondeo, totum bifariam intelligi, vel ut quod partes habeat, vel ut perfectum quiddam, sic de anima disseritur, quæ & ipsa totum quiddam est, an partes tamen habeat lib. 3. de Anima. Dominus est totum quiddam, sed quod partes habeat, sic & homo, non ita voluptas, cuius etsi ea perfectum quiddam & totum est, nullæ tamen sunt partes, sic sensuum munera & actiones sunt totum quiddam, sed partium expertes.

ἀπο τῆς πρῆτης δὲ πρῆτης.] Ad hoc docuit, voluptatem non esse motum, sed perfectionem: nunc docet, quæ voluptas sit & perfectissima seu plenissima & vnde hæc perfectio manet & oriatur. Qua re cognita, continuo intelligitur vera vis & natura

tura voluptatis, [in his malim Doctorem habere, quam esse doctorem, quia difficilia. Aristoteles rem aliquam volens definire, primum causam querit, inuenta causa, forma cognoscitur, statim forma cognita res ipsa] qui locus, quia & verborum interiectionibus & iterationibus est obscurior, & vim omnem fere & naturam voluptatis complectitur: eum paullo altius repetito principio, sic explicemus. Notum est ex prioribus, voluptatem quicquid tandem sit, esse in animo, non in corpore, supra libro primo cap. 8. & hoc libro cap. 3. & in Magnorum libro secundo cap. de voluptate Animi autem partes tres esse, altricem, sentientem & intelligentem, notum est ex Physic. Iam vero in altrice nulla est voluptas, quia nulla actio, cuius perpetua comes est voluptas. Reliquum est igitur, ut in his tantum duabus animi partibus, sentiente & intelligente collogetur: atque ita omnis voluptas, vel est in sensu, vel in mente. Hoc vno iam præmunto, & alterum est cognoscendum, nimirum ad huius utriusque animi partis perfectionem duo esse necessaria, ipsam animi facultatem siue sensum siue mentem, & rem denique facultati utriusque subiectam; hæc inquam duo hic spectari debent: facultas & res subiecta. Est & tertius, utriusque facultatis suam esse voluptatem, non quo sit facultatis (nam actionis est comes voluptas) sed quia actio ex facultate manat, cuius actionis propria est voluptas. Sensus igitur voluptates sunt ἀκροάματα aurium, oculorum spectacula, narium odores, gustatus cibi & potionis. Mentis voluptates sunt in artibus & scientiis. His præmunto, nunc videamus de hoc loco. Docet igitur Aristoteles sensum & mentem perfici tribus rebus, facultate ipsa, re subiecta, & voluptate. Perfici id dicitur, quod ita expletur, ut ad summam naturam perductum nihil amplius desideret. His igitur tribus earum facultatum actiones expleri & perfici, docet, aliter tamen atque aliter. De sensu quidem vere est sermo, sed mentis eadem est ratio, sensus igitur actio ea erit perfectissima, omnibus numeris absoluta, quæ & à facultate optime affecta, & facultati congruente, proficiatur, & cui tandem velut ἰντιμῆτος & corollarium quoddam comes accedat voluptas. Hoc docet hunc in modum.

Omnis actio ea est pulcherrima & perfectissima, quæ & ab optime affecta causa proficiatur, & ab optime affecta materia,

in quam causa illa agit, καὶ ἐκ τῶν δὲ βελτίων ἔτι. Verbi gratia pictura ab optimo pictore in optima tabula, & ex coloribus optimis depicta, est perfectissima: item scriptura, qua ab optimo scriptore & in optima charta. Eadem est & aliarum rerum ratio: ubi enim optimus opifex, & optima materia, opus existit præstantissimum.

Ergo & sensus actio erit optima & perfectissima, si & ipse sensus seu facultas tanquam opifex & causa bellissime se habeat, & res ei subiecta similiter.

Eadem est & mentis ratio cuius ea actio erit perfectissima, cum & ipsa mens optime erit affecta, & in rebus versabitur præclarissimis. Hic summus est gradus actionum sensus & mentis, à quo gradu statim descenditur, quantum vel facultas, vel res subiecta mutauerit: adeo, ut etiam si res pulcherrime sit affecta, facultas contra pessime, actio certe perfecta esse nequeat. Ex quibus perspicuum est, actionum sensus & mentis multos esse gradus: alias enim alius esse perfectiores, quo melius, aut deterius se habebunt facultas & res subiecta. Acerrimi igitur sensus, [id est, optime affecti] in rem optime affectam agentis actio est perfectissima, eademque iucundissima: perfectissima quidem propter facultatem & rem subiectam optime affectas: iucundissima vero propterea, quia perfectissima. Nam cum omnis actionis perfectæ, tum perfectissimæ maxima comes est voluptas. Si igitur actio, quæ est perfecta, eadem & iucunda; quæ perfectissima eadem & iucundissima: id est, si actio, qua parte est perfecta, eadem est iucunda, efficitur voluptatem & ætium quandam esse perfectionem. Itaque iam perspicuum est, actiones & facultates, & re subiecta, & voluptate, perfici, & ad summum perducì. Alio tamen modo actiones facultate & re subiecta perficiuntur, alio voluptate. Quemadmodum bona valetudo, aliter à medico, aliter ab habitu bonæ valetudinis seu sanitatis efficitur, sanitatis causa est & medicus & ipsa sanitas, non eodem tamen modo. Nam Medicus est sanitatis causa efficiens, sanitas sanitatis est forma. Nam ut quis sit & dicatur sanus, ex habitu sanitatis insito proficitur tanquam ex forma. Qua de re & supra libro sexto, capite. 12. ubi eandem habet similitudinem [de sapientia ibi loquitur] Ad eundem modum sensus actionum suarum est causa efficiens, res subiecta eandem est tanquam materia. Voluptas autem est actio

num

num perfectio aduentitia & consequens, velut complementum quoddam & accessio seu appendix. Neque enim voluptas actiones perficit tanquam habitus, sed quemadmodum florentis ætatis perfectio est venustas & decor, velut cumulus quidam & extrema expletio [perfecta & florens ætas non perficitur ex venustate, sed venustas quodammodo perficit, ut sit quiddam aduentitium extrinsecus. Sic est voluptas. Sed non facit, quemadmodum Medicus sanitatē, sed tanquam quemadmodum in florentibus ætate plerumque adest decor & venustas, qui est consequens & connexum venustatis. Sic etiam et si actiones sensus & mentis complentur tribus rebus, tamen aliter atque aliter. Inde iam videri potest, quæ sit vis voluptatis, nihil aliud, quam quædam actionum tam sensus, quam mentis quoddam complementum & accessio perpetua tanquam comes omnium actionum, non est habitus] voluptas igitur est actionum perfectio, non insita, ut habitus, sed consequens. Nam si habitus esset aut perfectio tanquam forma, efficeretur, ut omnes actiones essent iucundæ. Forma namque ei cuius est forma semper inest. At constat, multas actiones esse cum dolore & molestia. Non est igitur habitus voluptas, non etiam est actio: non est inquit infra capite proximo ipse sensus, vel mens, id est, actio sensus vel mentis, sed actionis potius complementum & ἐπιμετῶν seu ἐπιγέννησις, ut vocat Aristoteles. Cur ergo, dicit aliquis, Aristoteles supra libro septimo voluptatem definiuit actionem seu ἐνέργειαν habitus, quo cum natura consentiat, non impeditam actionem: cur, inquam, semper vocat actionem? Respondet infra capite proximo.

αὐτῶν δὲ λέγειν.] Hæc verba parenthesi includenda sunt. Nihil inquit, refert ad rem præsentem, utrum dicamus sensum ipsum agere, an hominem, in quo est sensus. Nam de hoc lib. 2. de Anima disputatur, ubi quaeritur, An oculi dicantur cernere, an vero sensus, aut homo ipse, pertinet ad physicum hæc quaestio. μὲν δὲ διαφέρειν, nihil ad rem.

ἔως δὲ ἂν πᾶσι.] Explicata iam vi & natura voluptatis, quam diximus actionum esse perfectionem non insitam, sed consequentem: hic de voluptatis breuitate & longitudine adiungit. Ait igitur, eandem duraturam voluptatem, quam diu eodem modo affectæ fuerint & facultas & res subiecta. Facultas est bipartita, sensus & ratio: res quoque subiecta

est duplex, altera quæ sub sensum, altera quæ sub rationem cadit, atque ita prout hæc res id est facultas & res subiecta, vel manserint, vel mutauerint, durabunt quoque vel mutabunt voluptates; atque pro harum rerum discrimine, voluptatum quoque gradus erunt, vt in quo acrior oculorum sit acies, maiorem voluptatem capiat, quam is in quo hebetior & obtusior. Eademque est & mentis ratio. Quare perspicuum est, Dei, cælestium animarum & sapientum, quorum mentis acies est acerrima, voluptates quoque esse numeris omnibus absolutas. His igitur duabus rebus in suo statu manentibus eadem quoque erit voluptas. Nam non mutata causa manet idem effectus.

πῶς ἐν ἀδελφῶν ὁμοιωθεῖς.] Etji & eadem facultas, & eadem res subiecta manet, tamen docet Aristoteles voluptatem non fore perpetuam homini, hac ratione, quia hominum actiones non sint perpetuæ. Quid ita? quia defarigentur agendo homines. Quæ re vel maxime homo differt à Deo, cuius vt nulla est lassitudo aut defatigatio: ita & actiones sunt continentes ac perpetuæ, vt præclare Aristoteles libro 8. *Phys. ἀκροασις* & libro 2. *cap. 1. de calo.* & pulcherrime autor *libri de Mundo* [tribuitur Aristoteli, sed certum est, nõ esse. Autor enim ille docet, fere vt Christianus. Guilielmus Budæus admodum docte olim verat: putabat esse Aristotels, quemadmodum multi existimant; perperam] & Cicero *de Natura Deorum* [Epicuræi docebant Deum nihil agere, quia actiones adferunt molestiam. Atqui certum Deum vacare molestia. Ergo ab actionibus. Respond. à diuinis ad humana non valet consequentia; actiones humanæ nõ perpetuæ, sed diuinæ sunt] Et hac re propius accedit philosophus. Nã contemplatio, in qua munus est philosophi, diuturnior & magis perpetua esse potest, quam actio, inquit Aristoteles infra *capitul. septimo*. Quare & philosophi, vt Dei, constantiores & diuturniores erunt voluptates, quam cæterorum hominum. Formula.

Vbi actio, ibi & voluptas. nam actionis comes est voluptas.

Ergo vbi actio non est perpetua, ibi nec voluptas: vbi perpetua actio, aut saltem diuturnior, ibi voluptas.

Hæc igitur ratio est vna, cur voluptates hominum non sint

sint perpetuæ aut continentes etiam illis duabus rebus, facultate & re subiecta, iisdem manentibus. Est & altera ratio, ex priorè tamen apta seu pendens. Nam cur res nouæ maiorem afferant voluptatem, (videatur Erasmus in prouerbio: *Grata nouitas*) quam obsoletæ vel vſitatæ, hæc est ratio, quia acrior est actio & intentio in res nouas quàm in vſitatas videre namque licet, obiecta re aliqua noua maiore ardore & contentione vel oculos vel mentem eo homines dirigere. Formula.

Vbi maior & vehementior actio, ibi & maior voluptas.

At in rebus nouis maior est actio seu mentis, seu sensus.

Ergo & voluptas est maior.

ἀρίστη δὲ τῶν ἀδυνάτων.] Quia supra docuit, voluptatem actio nõ esse πῶς, id est, perfectionem; (sic enim hoc verbum eo loco reddendum puto, non vt alii finem. Nam vtrumque valet supra libro 1. *capitul. septimo*) adiungit de voluptate, cur eam omnes expetant. Ratio namque ex prioribus est apta, ista, quia voluptas, vt cæteras actiones omnes, ita & vitam, quam & ipsam constat esse actionem, perficiat. Formula.

Si voluptas vitam perficit. Ergo omnibus est expetenda. Verum primum, quia vita est actio, cuius omnis perfectrix est voluptas.

Ergo, &c.

Ratio connexi: quia vita ab omnibus expetatur natura. Voluptatem autem ad vitam facere, & ad vitæ actiones, confirmat & hoc signo, quod plerique omnes libenter in his actionibus versari soleant, quas ipsi caras habent, quæque cuique placent: vt studiosus in litteris, Musicus in carminibus, poeta in versibus, &c.

Nauita, inquit poeta, de ventis, de sauris narrat arator.

Vt igitur vita ita & voluptas omnibus est expetenda. Sed enim quæri potest, vtra alterius causa expetatur, vita ne voluptatis, an voluptas vitæ gratia: Quam disputationem alio reicit: hoc inquit, certe constat, has res ita coniunctas esse, & amice conspirare tanquam coniuges, vt altera sine altera esse nequeat. Nam actio nulla est, à facultate & re subiecta bene affectis perfecta, quin comitem habeat voluptatem, contra ex prioribus certissimum est, nullam esse posse voluptatem

absque actione. Ex prioribus tamen & de quaestione ipsa perspicuum esse potest, vitam non esse voluptatis, sed voluptatem vitæ causa expetendam, nimirum ut actiones vitæ melius exercentur, alioqui efficeretur, voluptatem esse summum bonum & τέλος, quod supra refellimus, voluptas est vitæ tanquam condimentum, & actionum adiutrix, non τέλος, contra atq; putavit Epicurus, &c.

CAP. V.

COMMENTARI I.

[Ὅθεν δεκτικὴ καὶ τῶν εὐδαιμονίας.] Explicata vi & natura voluptatis, id est, definitione: hic eius differentię & diuisiones quatuor asseruntur.

[ὅθεν δεκτικὴ καὶ τῶν] Vnde seu ex quo, εὐδαιμονίας, id est, id est, ex eo quod modo dictum, actiones omnes voluptate perfici, ex eo inquam, argumentum capi potest, voluptates & specie differre, quod erit primum ex quatuor. Nam 4. argumentis ostendit, voluptates specie discrepare. Primum, quia voluptates aliæ sint suæ, aliæ alienæ. Alterum: aliæ honestæ, aliæ tristes: 3. aliæ puræ, aliæ impuræ: 4. aliæ denique beluinarum, aliæ humanarum. Hæc sunt voluptatum genera, quæ & supra præter alia quædam attigimus lib. 7.

[τῶν δὲ ἑταίρων τῶν] Docet voluptates differre specie, primum hæc ratione, quia alias actiones aliæ voluptates perficiant. Formula.

Quæ res non ab iisdem, sed alia ab aliis perficiuntur, ea ipsa specie inter se differunt.

At voluptates alia alias actiones perficiunt.

Ergo inter se specie differunt.

Propositionem explicat, & confirmat exemplo rerum & naturalium & arte factarum. Nam animantes & arbores, res naturales quia aliter atq; aliter perficiuntur (animantium perfectio est sensuum acumen, arborum fecunditas) specie quoq; differunt. Sic & tabulæ pictæ & signa, domus vasa & suppellectilia, res artificiosæ: quia & harum aliud atq; aliud est τέλος, merito & ipsæ specie inter se differunt.

Assumptionem confirmat, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν &c. hunc in modum.

Si omnia, quæ alia ab aliis perficiuntur & ipsa specie inter se differunt.

Ergo & actiones alia aliis ab rebus perficienda & ipsa inter se specie differunt.

Et certe notum est, alias esse mentis, alias sensuum actiones, specie inter se discrepantes. Itaque & voluptates, quæ pro actionum, quarum sunt comites, discrimine variant, & ipsæ specie differant necesse est, quod supra attigimus cap. 3. in fin. *φανερόν δὲ ἐστὶ τούτο.*] Altera ratio, cur voluptates specie differant, quia actionum aliæ aliarum suæ sunt & propriæ voluptates Formula.

Quæ specie differentium sunt suæ & propria, ea & ipsa specie inter se differunt.

At voluptates actionum specie differentium suæ sunt & propria. Ergo & ipsa specie inter se differunt.

Propositionis ratio hæc est, quia affectiones seu πάθη suarum quæque rerum subiectarum naturam sequuntur: subiectis specie differentibus differunt & πάθη subiectorum. Nam idem specie id dicitur, quod in eodem primo est subiecto: contra specie differt, quod in dissimili, vt fuscum & de colore, & de voce dicitur [falca vox quasi femirauca] quæ duo, quia dissimilima sunt subiecto, & fuscum vocis a fusco coloris specie differt Assumptionem confirmat Aristoteles hæc ratione, ομοιωταί τῶν τῶν, &c. quia voluptate actiones suæ quæque augeatur & amplificetur Formula.

Quæ augent, ea sunt propria eorum, quæ augent.

At voluptas actionem auget & amplificat.

Ergo eius est propria, quam auget.

Propositionis, ὅτι δὲ ομοιωταί τῶν &c. ratio, quia simile auget simile, vt contra dissimile perimit & minuit [Quæ cuiusque naturæ sunt propria & accommodata, ea solent amplificare hominem] Aristoteles libro primo de ortu & interitu capit. 1. & copiose libro septimo Metaphys. Assumptionem, id est, voluptate actiones amplificari & augeri, confirmat exemplo Geometriæ, Musicæ & fabricæ. Nam his artibus deditos: si cum voluptate earum sunt studiosi, maiorem facturos progressum, quam si cum molestia. Eademq; est omnium artium & actionum ratio, quas voluptate adiuuari & promoueri constat, suæ & propria. Actionum, inquit Aristoteles libro 2. Magn. c. 7. voluptas est ἡ ἀρετὴ τῶν καὶ τῶν & παράρμυς, instigat atq; incitat

incitat ad agendum. Itaq; quia actiones specie differunt, & voluptates earum proprias, quia auctrices, specie quoque differere necesse est.

ἡ ἀλλοτρίων δὲ] Legendum δὲ.

τοῖς ἑτέροις δὲ τῶν] Hæc est propositio prioris conclusionis. vetus interpres legit τὰς εἰδὲς διαιρέσεως, ἢ ἕτερας &c. Quo modo & nos propositionem concepimus.

Qua differentibus specie sunt propria, ea & inter se specie ipsa differunt.

At voluptas est specie differentium propria.

Ergo & inter se etiam specie ipsa differt.

ἢ τὴν δὲ μὲλλον τέρ.] Tertia ratio cum secunda tamen coniuncta, cur voluptates specie differant: quia alienæ voluptates actionibus sunt impedimento, quod confirmat Aristoteles exemplo eorum, qui tibiarium sono delectentur. Nam hos vix posse se dare litteris, simul tibiam inaudierint. Tibiariam namque sonus litterarum studio est impedimento. Itaque voluptas ex tibiis vt aliena impedit litterarum studium & actionem. Eadem est aliarum artium ac studiorum ratio: qua de re & supra libro septimo, capitulo. 12. adco quidem, vt, si duo studia instituuntur, duo agantur, quoruū ex altero maior capiatur voluptas, hoc solum excolatur omissio altero. Quin etiam, quæ agantur, si non magnam afferant voluptatem, certe remissius agi & sæpe omitti solent. Quod docet exemplo spectantium ludos, comedias & Tragœdias. Nam hos si actio ipsi non sit iucunda, aut displiceat, non amplius attentos se præbere, sed ad bellaria se sua conferre solitos. Spectatores namque olim, quia totos interdum dies in theatris assidere, maxime infima plebe, secum poma, pyra, nuces, & id genus alia, in theatrum adferre solitos, indicat & hoc loco Aristoteles (nam his vescentes vocat παρασηματισσομένους) & Aristophanes in Pluto. & Horatius in arte Poetica.

Nec siquid fridii ciceris probat aut nucis emptor.

Sic describit plebeium Horatius. [In Italia sæpe omnes actores pomis & pyris explodunt, id in Italia ego vidi sæpe. sic olim fecerunt, si cui actio non plasuit, poma interim, pyra, nuces &c. edit] Ex his perspicuum est, actiones suis voluptatibus adiuuari & perpoliri, alienis impediti, interrumpi & omitteri [voluptas ex vino impedit litterarum studia, Aristoteles in Magnis.] Sæz autem voluptates & alienæ quæ sint,

vno verbo indicat infra διαιρέσει δὲ εἶδον. & in Magnis. Sæz igitur voluptates sunt, quæ ex ea ipsa re, quæ agitur, ex eius rei inquam actione capiuntur. Aliena vero & aduentitia voluptas est quæ aliunde, verbi gratia, ex studio litterarum quæ capitur voluptas, ea illius est studii propria & sua: vt igitur ex eo, quod actionum specie differentium suæ cuiusque actionis propriæ voluptates, & ipsæ specie differunt: ita & ex eo quod alienæ quædam sunt voluptates, quæ actionibus sunt impedimento, specie quoque differant necesse est. Formula.

Si voluptates alienæ actionibus sunt impedimento.

Ergo specie differunt.

Ratio connexi, quia ea, quorum ipsæ sint voluptates, perspicue & clarissime inter se disuncta sunt & specie differant. Ex his & hoc perspicuum, quæ in re suæ voluptates ab alienis discrepent. Nam illis actiones adiuuari & expoliri: his eas impediti & intermitti atque corrumpi. Nam voluptatum alienarum eandem fere esse vim, quam doloris & molestiæ. Vt enim dolor, ita & alienæ voluptates actionibus sunt impedimento. De dolore & molestia constat: Terent. nihil est tam facile, quin difficile fiat, si minus facias. Differunt tamen hæc ipsa in re dolor & voluptas aliena. Nam ille propter se & sua natura, hæc propter actiones alienas (nam multis simul studiis vacare, est nefas: est impossibile dicunt vulgo, est ad vnum) est impedimento. Quare & hoc dicendum, dolorem magis impedit actiones, quam alienam voluptatem, & hoc est, quod ait, ἐξ ὁμοίως δὲ.

οἱ ᾧ φίλωνοι.] Exemplum cōmemorat elegans Strabo lib. 14 de ciuitate Iassio: & aliud Cic. lib. 2. de orat. de Disco. Et Terent. in prologo Hecyra de Funambulo.

διὰ φερεσῶν δὲ τῶν.] Tres adhuc rationes, cur voluptates specie differant, attulit, atq; vna voluptatum partitionem vnam. Hic & quarta ratio, & secunda affertur diuisio. Nam voluptates partim esse bonas, partim malas: illas expetendas, has fugiendas. Quæ in re Plato, quo cum & Cicero facit, tacite reprehendi videtur, qui voluptates omnes malas esse voluit. Quanquam Platonem erudite tuerentur Ficinus & Nobilius, vt qui voluptatis vocabulo eas duntaxat voluptates complectatur more vulgi, quæ sunt corporis, & quidem eæ, in quibus diximus versari intemperantem supra libro tertio extremo: voluptates igitur partim esse bonas, partim malas, docet bifariam

riam. Primum, quia & actiones partim sint bonæ, partim malæ. Quid ita? quia partim sunt expetendæ, partim fugiendæ, partim laudabiles, partim vituperatione dignæ: quod certum. Quare cum actionum naturam imitentur & sequantur voluptates, merito, vt actiones, ita & voluptates, partim erunt malæ, partim bonæ. Et quidem bonæ, quæ bonarum actionum propriæ, malæ, quæ malarum. Deinde quia & cupiditates partim sint laudabiles & bonæ, partim malæ & reprehensione dignæ: illæ rerum honestarum, hæ turpium. Formula.

*Si cupiditates partim sunt bonæ, partim malæ & turpes.
Ergo multo magis voluptates partim erunt bonæ, partim malæ.*

Ratio connexi, quia voluptates actionibus (quæ proprie dici solent bonæ & laudabiles, vel contra, & ex quibus fit, vt ipsæ cupiditates ita dicantur, quia sint cupiditates rerum & actionum honestarum vel turpium) sint coniunctiores, quam cupiditates, duplici ratione, tempore nimirum & natura. Nam cupiditas & actio tempore sunt disiunctæ, altera alteram sequente. Prior est cupiditas & expetitio, posterior actio. Differunt & natura, quia actio est perfectio quædam, cupiditas non item, vt pote motus. At voluptas & eodem eum actione est tempore, vt actionis comes a siidua, & naturæ fere eiusdem, adeo quidem vt vix vllum discrimen reperiri possit, eaq; re & supra voluptatem dixit esse actionem. Quamquam reuera voluptas non est actio, siue ea sit sensus siue mentis, sed actionis tam sensus quam mentis quiddam cõsequens, supra explicauimus cap. 4. Obseruandum autem quod hic indicat Aristoteles præclarum præceptum, ἀλλὰ δὴ τὸ μὴ χωρὶς εἶναι, ea quæ inter se maximam cognationem habeant pro ipsam sæpenumero haberi, & quidem rerum cognatarum vocabula sæpe communicari & confundi. Sic voluntas est animi quædam facultas, quæ tamen quia cum voluntatis actione magnam affinitatem habet (volitionem dicunt barbari) sæpe voluntatis vocabulum actioni tribui solet supra libro 3. capitul. 5. Sic intelligentia est & animi facultas & habitus: tamen sæpe ita dici solet [habitus intelligentiæ sæpe intelligentiæ dicitur] propter arctissimam conjunctionem habitus cum facultate supra lib. 6. sic voluptas & dolor non sunt appetitus & fuga rei iudundæ & molestæ. Nam appetitus &

fuga

fuga proprie dici debeant amor seu desiderium & odium. Sæpe tamen appetitus hic, voluptas, & fuga dici solet dolor, propter summam affinitatē, qua eadem ratione & voluptas ac dolor inter *πῶθ* seu perturbationes numerari solent lib. 1. *Rhet.* etſi proprie & vere voluptas ac dolor non sunt *πῶθ*, quia *πῶθ* pertinent ad *ἄρετρις*, id est, ad animi partem appetentem. Nam *πῶθ* nihil est aliud, quam *ἄρετρις* cupiditas sese prodens & crumpens, nihil aliud quam *ἄρετρις* actiuosa. Atqui *ἄρετρις* est commotio quædam sensus, à quo motus genere quia voluptas est remota, merito non est *πῶθ*: propterea affinitatem tamē vt dixi. sæpe *πῶθ* dici solet. Affinitas perturbationum & voluptatis ac doloris in eo est posita, quod & hæc duo, & illæ versentur omnia in rebus vel iucūdis vel molestis, expetendis & fugiendis. Itaq; voluptas nō est illa sensus aut mentis actio, sed huius comes & ἐπιγίννησις, quiddam consequens. Ad eundem modum & beatæ vitæ definitio supra lib. 1. cap. 7. explicata, intelligi debet. Neq; enim beata vita seu beatitudo proprie & vere est actio virtuti cõgruens, sed eius comes & effectus. Nā beata vita verius est quædam animi tranquillitas & securitas virtute parata, quā Democritus *ὀλιβυρία* vocat, vt est apud Cic. lib. 5. de fin. Qui locus perobscurus ita intelligi debet.

ἡ δὲ περὶ δὲ ἡ ἴσως.] Quinta ratio, cur voluptates specie differant, & earum tertia diuisio, hic afferuntur. Ratio hæc est, quia actiones sensuum puritate inter se & ab actionibus mentis (quæ & ipsæ inter se puritate) differunt. Formula.

Si actiones sensuum ab actionibus mentis & utraq; inter se puritate differunt. Ergo voluptates alia aliis erunt puriores. & specie proinde discrepantes. Verū primū. Ergo &c.

Puræ dicuntur actiones, quæ nihil aut parum admixtionis habent ex corpore. Itaque mentis actiones, quia à corpore sunt seiuunctiores, quam actiones sensus, merito puriores dicuntur: mens autem ipsa quia partim practica, partim theoretica, quarū hæc ab actionibus corporis est seiuunctissima, altera nō nihil permixta, merito & ipsæ mentis actiones inter se puritate differunt. Sic & sensus actiones non solum mentis actionibus sunt impuriores, & hactenus ab iis differunt: sed etiam inter se, quatenus altera altera plus commercii cum corpore habeat. Quare actio aspectus ex sensus actionibus erit purissima: proxima aurium, deinde olfactus, postea gustus.

tus

tus, & tandem tactus, cuius constat & perspicuum est munus & actionem esse crassissimam & maxime concretā. Cui rei argumento est, quod hic sensus tangendi facillime lædatur omnino corporis contrectatione. Et hinc quoque est, quod animantes quo sunt crassiores, eo minus sint participes aspectus, &c. sensuum subtiliorum. Verum autem primum. Ergo & secundum. Connexi ratio est, quia eadem sit voluptatum quæ actionum ratio. Itaque voluptates aliæ sunt puræ, veræ, & integræ, aliæ impuræ, & concretæ. De qua voluptatum partitione multâ præclare Plato in *Philabo extremo*, & de *Rep. libro nono*: de qua & supra *capitul. 3.* & infra *capit. septimo* attingitur. Cicero liquidas vocat & liberas *libro primo de fin.* quas Aristoteles eo *capitul. 6.* vocat *ἐλευθερίας*, & *ἀμειγνής* supra *libro 3. extremo*, & plerumque ut & Plato *καθαρὰς*. Alteras vocat *μικτὰς*. Vtræ autem aliis sunt puriores, ex facultatibus & earum actionibus modo diximus esse diiudicandum. Itaque mentis voluptates erunt purissimæ, & liquidissimæ infra *capitul. septimo*: & inter has purior ea, quæ est in contemplando, impurior, quæ in agendo. Quare Dei, cælestium animarum & Philosophorum voluptates esse summas, liquidissimas & purissimas, est consentaneum, proximam eas quæ ex virtutis actionibus capiuntur, quæ hominum sunt propria. Sic philosophus non est homo, est plus quam homo, colit id quod in ipso est diuinum, mentem videlicet, inquit infra Aristoteles. Ex sensuum autem voluptatibus purissimæ est quæ aspectu capitur. De qua Cic. *lib. 5. de fin.* & eleganter Nobilius *lib. 2. de voluptate* [siquis in spelunca inquit per aliquot annos inclusus, educeretur, & adduceretur ei puella pulcherrima; illa luce saltem frui mallet quam puellæ aspectu] proxima est aurium, & carminum voluptas; deinde odoratus & florum atque vnguentorum. [Hispani & Afri floribus & vnguentis delectantur, ea de causa Afri hodie inter flores & odores dormiunt, insaniunt ex odoribus, est ridiculum: illi plerumque lippiunt & cæcutiunt, ut etiâ apud Italos multi] Horum triū sensuum ut actiones, ita voluptates sunt puræ, nullo dolore admixtæ. Contra fit in gustatu & tactu, qui duo sensus, quia egestate laborant & expletionem opus habent, nunquam vacant dolore, supra *cap. 3.* Hac igitur ratione, & quia hi sensus maxime sunt concreti & crassi, ut modo dictū, horum voluptates impurissimas esse necesse est. Ea;que egregie Arist. *lib. 3. docuit*

in his

in his duntaxat duabus voluptatibus intemperantiam collocari, easque docuit esse non tam humanas quam beluinas. Ficinus *libro de Voluptate; capite 7.* & aliam Platoniorum rationem, cur voluptates aspectus & aurium cæterorum sensuum voluptatibus antecellat, affert istam, quia cum mentis voluptate duæ istæ cognationem habeant; quod docet hunc in modum. Notum est, & carminum bonorum, & tabularum pictarum, aut rerum similitum suam quandam esse harmoniam & pulchritudinem, atque partium conuenientiâ. Harmonia nulla est absque ordine; ordo est mentis & rationis. Quare non iniuria dicimus, cum mentis voluptates sint suauissimæ; & horum sensuum cæteris esse suauiores, ut qui solum harmoniæ & ordinis sint participes.

δοκεί δ' εἶναι ἑξῆς α.] Sexta ratio, & quarta potest esse voluptatum partitio. Ratio hæc est, quia hi, in quibus est voluptas, specie differant. Ergo & ipsæ voluptates, & hoc est, quod ait, *αὐτὰ μὲν τῶν ἐτέρων*. Antecedens; id est; voluptates esse suas cuique animati docet bifariam. Primum, quia sua cuiusque est animantis actio. Ergo & voluptas, quæ actionis est cõmes. Suam autem cuiusque animantis esse actionem, & opus quoddam ac munus; docuit supra *lib. 1. cap. 7.* Deinde inductione item docet, quia omnia animantium genera perecurrenti; id perspicuum fiat, esse suam cuiusque voluptatem, æqui suam, &c. Cuius rei testem adducit & Heraclitura, cuius dictum; *Asinum stramen malle quam aurium*, inter prouerbia retulit Erasmus: homo ex auro, asinus ex stramento capit voluptatem: homo ex gemma, gallus gallinaceus ex grano frumenti; ut est apud Æsopum.

*Torna leana lupum sequitur, lupus ipse capellam,
Florentem cytharum sequitur lascina capella.*

Te Corydon, ô Alexi, trahit sua quemq; voluptas.

inquit Virg. *Ecolg. 2.* Sua igitur cuiusque animantis est voluptas. Itaque voluptates partim erunt beluina; & partim humana;. De qua partitione & supra *lib. 7.*

Ἐξ ἁπλῆς δ' ἔμικτῶν.] Quasi diceret, non tantum humana; voluptates à beluinis differunt, sed quæ in hominibus solis reperiuntur, id est, inter humanas ipsas magna est varietas. Cuius rei causa hæc est, quod etiam hominibus alia aliis sunt iucunda & chara, alia aliis molesta & odiosa. Quemadmodum & multis aliis in rebus vsuuenit: verbi gr. non eadem sunt dul-

cia febre laboranti, quæ valenti: non eadem calida imbecillo, quæ firmo & pangratico corpori & atletico: non eadem atra vel alba videntur hebeti oculorum aciei, quæ acti. Itaque vt omnibus alijs in rebus variatur pro affectione subiectorum, ita & in rebus iucundis, & molestis, in quib. voluptas & dolor cernuntur. Qua de re dictum supra *lib. 3. cap. 4. lib. 1. c. 8. & alibi*. Itaque quia alia alijs sunt iucunda & molesta hominibus, merito & ipsæ humanæ voluptates variabunt.

δοκεῖ δὲ ἐν ἅπασιν.] Hic iam docet & affert normam, qua voluptates humanas dirigamus, quæ ex ijs veriores, quæ non sint habendæ. Ait igitur normam esse virtutem & virum bonum: Quod idem iam supra sæpius iteratum est *eo cap. 4. lib. 3. & hic cap. 3. & supra cap. 4. lib. 9. & lib. 7. cap. 12.* Quare, quæ viri boni erunt voluptates, verissimæ & iustissimæ haberi debent, vt & quæ illi videbuntur iucunda, & erunt chara: quæ autem alijs & iucunda erunt, & voluptates habebuntur, neque iucunda proprie, neque erunt voluptates, nisi ijs, proprie inquam & absolute non erunt, sed comparate duntaxat: Erunt voluptates, & erunt iucunda deprauatis & corruptis & improbis hominibus, per se & absolute non item. Quod idem & supra *cap. 3. exposiuit.*

τὰ δὲ τέτρα δὲ ὑπερῆ.] Causam affert, cur ea, quæ vere sint iucunda, tamen quibusdam sint & videantur molesta, & aspera; hanc: quia multæ, inquit, hominum sunt corruptelæ & deprauationes. Deprauatio igitur causa, cur quæ suapte sponte [per se] sunt iucunda, tamē videantur molesta & contra. Deprauationis autem causæ sunt natura praua & institutio, vt præclare Cic. in *Tusculanis* [in 2. aut 3. l. protemio] & supra Arist. *lib. 4. in fine.*

τῶν δὲ ἐπιτεκνῶν δοκεσῶν.] Eleganti gradatione vtitur Aristoteles. Primum namque voluptates humanas à beluinis secreuit: deinde humanas partim fecit honestas & veras, partim turpes & falsas. Nunc omittis turpibus, veras persequitur easq; ipsas item variare ostendit pro actionum discrimine. Si, inquit, viri boni vna est actio, aut potius plures, quarum aliæ alijs sunt perfectiones & meliores. Ergo & voluptates aliæ erunt primæ, aliæ velut secundæ. Verum primum: nam viri boni & beati ac perfecti actiones partim in agendo sunt positæ, partim in contemplando, quarum hæc quam multis partibus illis antecellant, mox copiose docebit *cap. 7. & 8.*

CAPVT

Ἐπιρροῦν δὲ τῶν περὶ.] Altera hac libri huius parte de beata vita duo fere adferuntur: prius. eam in actione eaque non ludicra, sed seria, non vero in habitu esse positam; Alterum, eam perfectionem in actione non agendi, sed contemplandi, seu theoretica versari. De priore *hoc capite*, de altero *cap. 7. & 8.*

ἐπιρροῦν δὲ.] Expositis, quæ ad virtutes, libris 7. prioribus & ijs, quæ ad amicitias *lib. 9. & 10.* & ijs, quæ ad voluptates *lib. 7. & hoc libro*, pertinent: reliquum esse ait, vt de beatitudine explicetur. Causam affert hanc, quia rerum humanarum, quarum scientia est Politica, his in libris explicanda sit finis & vltimum. Verum quia & de hac *toto fere lib. 1. est explicatum*, ea re breuiorem se hic fore ait, positus tanquam certis & fixis ijs, quæ *lib. 1. sunt explicata*. Methodus autem explanationis indicatur verbo, *τὸ πᾶν*: qua de re supra, *lib. 1.*

ἐπιρροῦν δὲ ὅτι ὁρεῖ.] Docet beatitudinem non esse habitum, sed actionem, ex habitu tanquam ex capite & fonte profluentem. Non esse habitum, & supra *lib. 1. cap. 3.* docuit. & hic iterat breuiter duabus rationibus, quarum prior, quia efficeretur vt etiã qui toto vitæ tempore sterneret ac dormiret, esset beatus. Altera ratio, quia efficeretur, vt summis oppressis calamitatibus, nihilominus sit beatus. Itaq; beatitudo non habitus, sed actio potius erit, quod docuit supra *lib. 1. cap. 7.*

τὸν δὲ ἐπερροῦν ἐν ῥῶν.] Posito beatitudinem esse actionem; exquirendum præterea & videndum; quæ & qualis sit actio: Nam actionū duo sunt genera, quarum aliæ sint propter se expectendæ, aliæ non item, sed propter aliud & necessitatis causa: qua de re dictū & sup. *l. 1. ca. 6.* Docet igitur beatitudinē esse actionē per se expectendā, quia sit *αὐτοπροηής*, se ipsa cōtenta & nullæ rei indiga, quæ vera est actionum per se expectandarū nota & proprietas, vt ait his verbis, *ἑστὸν αὐτῆς*. Nam illæ, inquit sunt actiones per se expectendæ, à quibus præter actiones nihil querat' aut expectet, nullā ad rē præterea sint vtilis aut necessariæ.

τοιαῦτα δὲ εἶναι δοκεσῶν.] Exposito beatitudinē esse actionē per se iā p̄gredit, quia eius actionū generis multæ sunt species docet, quānā actio p se expectenda sit beatitudo. Adfert autem hoc loco duo earū actionū genera, virtutū seu honestas & ludi-

cras, quarum actionum in vtra consistat beatitudo, toto hoc reliquo cap. differitur, & quidem docet non in ludicris aut oblectationibus & voluptatibus, sed in serijs & honestis actionibus consistere. Prius tamen rationes affert, cur virtutis & ludicrarum actiones sint per se, non propter aliud. De honestis quidem, quia honesta & præclara facere sit per se expetendū. De ludicris hoc affert arg. & signum, quod eas multi persequantur etiam cum corporis & fortunarum detrimento: notū est. n. quædam ex voluptatibus & ludis sæpe sequantur; tam in corpore, quam in fortunis, quibus tamē posthabitis videre licet, multos & fortunarum & valetudinis immemores, voluptates persequi.

ἡγοῦται φεύγειν ὅτι ἐπι.] Iam tandem exquirat; an beata vita sit in actionibus ludicris, an in honestis & virtutum. In ludicris esse videri, hoc affert argumentum, quia, qui vulgo habeantur beati, vt diuites, principes, reges, has actiones tanquam finem vitæ persequantur. Quam rationem & supra libro i. c. s. attulit, & eadem vsus est Heraclides Ponticus in lib. de Volupt. teste Athenæo lib. 12. Si, inquit, Tyranni & Reges, qui bonorum omnium & copiam & vsum seu experientiam habent, ac norunt. Ergo hæc summum est bonum. Eos igitur qui sunt in imperiis & Tyrannos, maxime hoc vitæ genus sectari, cum per se, tum ex eo perspicuum est, quod scurræ & ridiculi; parasiti, moriones, gnathones; vrbanii homines, vtpote oblectationum & voluptatum artifices; apud potentes eos, in magno sint pretio.

ἐδὲν ὅτι ἰσως σπυρεῖον.] Refellit Arist. prius arg. à potentum & Tyrannorum vita ac iudicio sumptum. Ait igitur, ab his sumtum arg. esse profusum infirmum aut nullum potius, quia & de actionibus, quæ bonæ, quæque sint malæ, & de voluptatibus, quæ veræ & expetendæ, quæ impuræ; iudicium non sit petendum ab id genus hominibus. Nam actionem quidem honestarum fontes duos, virtutem & mentem, i. rationem rectam seu prudentiam, s. lib. 6. c. vlt. non consistant in opibus & imperiis, sed in natura potius & recta institutione. De voluptatibus autē item præclare adiungit Arist. non continuo nullas esse præterea meliores & præstantiores voluptates, quæ quæ probentur potentibus & Tyrannis, quos constat pluresque; liberæ & liquidas voluptates nullas gustare, esse ἀγδύς; veratū voluptatū; corporis tantū voluptatibus deditos, quia alteras ne per somnium quidem norint. Quo modo loquitur & Cic. lib. i. de fin. Quo minus animus à se ipse distans, secumque, discorsas gustare partem ullam liquidæ voluptatis

libera

libera potest. Quod idem de Tyrannis & Plato lib. 9. de Rep. Ea rem maxime à veris regibus differre, quod illi omnia veræ & propria voluptatis expertes molestissime; hi iucundissime vitæ transigant. Non igitur, quia Tyranni corporis voluptates alijs omnibus præferunt, eare meliores reuera & sunt & haberi debent. Nam & pueris multa licet per se vilia, vt pilæ, sphaeræ, turbines, tali, tyochi, crustulæ, &c. sunt chara & in pretio. Quare vt eadē non sunt viris, quæ pueris chara & honorata: ita & consentaneum est, nō eadem esse chara viris bonis, quæ improbis. Hoc posito ad principium redeundum, & videndum in hac rerum dissimilitudine, à quo petendum sit iudicium, an à viro bono, an vero ab improbo. Ait igitur iam sæpe id iteratum, iudicium, & de actionibus & de voluptatibus non ab improbis, sed à viro bono esse petendum. Quod si ita est, vt est, sequitur, iudicium Tyranni aut diuitis, aut potentis in rebus bonis aut malis iudicandis esse plane nullum.

ἐκδύσῃ ὅτι ἡγοῦται.] Reprehensa aduersationum ratione, hoc amplius 4. præterea adfert rationes, quibus doceat beatā vitam non esse in ludo, aut in ludicris actionibus, sed in serijs & virtuti consentaneis. Prima ratio, cur beata, inquam, vita non sit in ludo, quia est in virtute. Esse in virtute docet hæc ratio, [in virtutis actione, intellige,] quia virtutis actio viro bono (cuius iudicium iam diximus vnus esse spectandum) maxime sit expetenda. Quid ita? quia ἐκδύσῃ ὅτι ἡ, &c. ea cuique actio esse expetenda maxime, quæ à suo cuiusque habitu oritur & manat. Sic Musico canere, docto philosophari, pictori pingere maxime est & iucundum & expetendum supra lib. 9. cap. 9. in fin. Viri autem boni habitus est virtus. Ergo virtutis actiones viro bono sunt & iucundissimæ & maxime expetendæ. Si maxime expetendæ. Ergo in his est beata vita. Nam hoc esse maxime expetendum & iucundissimum, est beatæ vitæ nota & proprietas verissima, supra lib. i. cap. 5. & 7. In actionibus igitur virtutis est beatitudo: Ergo non in ludo, non in ludicris, quia virtutis actiones omnes sunt seriæ, sunt ἀσπυρεῖον, quas constat ludicris ex diametro aduersari. Atque ita hæc verba, ἐκδύσῃ ὅτι ἡγοῦται, &c. cum iis, quæ infra δύνει ὅτι ὁ δὲ δύνει βίβει, sunt copulanda. Nam prioribus quidem hoc maxime agitur, vt doceatur, beatam vitam esse in actionibus virtutum: posterioribus non esse in ludicris, priorum argumento, quia sit in virtutis actionibus, quas constat esse ἀσπυρεῖον & seriæ.

καὶ ἢ ἀποποιεῖ τὸ τέλος.] Altera ratio, cur beata vita non sit in ludo, quia ludus non est τέλος. Formula:

Beatitudo est τέλος.

Ludus non est.

Ergo &c.

Assumptionem confirmat bifariam. Primum, quia ridiculum, stultum, puerile & absurdum, ludi causa omnes vitæ molestias subire. Deinde, quia ludus est relaxatio quædam & animi recreatio, est ἀνάπαυσις & res. Quod & supra aliquoties iteratum lib. 4. cap. pen. lib. 7. cap. 7. & Plato in Philabo, ἀνάπαυλα [vocabulum multo magis Heroicum & grauius] τῆς σπουδῆς ἢ παιδείας [relaxatio studiorū est ludus]. Iam vero notum est relaxationem esse alterius rei causa, nimirum studiorum & actionum. Nam ea fere de causa requiescimus, & nos relaxamus, vt melius & contentius postea ad labores & studia nostra persequenda, velut recentes redire possimus. Formula:

Omnis relaxatio est requies est actionū & studiorū causa.

Ludus est relaxatio.

Ergo est actionum & studiorum causa, non est igitur τέλος.

Ex hoc est quod eleganter Anacharis, LV D E N D V M V T S T V D E A S, N O N S T V D E N D V M V T L V D A S. Quæ admodum Socrates, E D E N D V M V T V I V A S, N O N V I V E N D V M V T E D A S. Sic Aristoteles hoc Anacharis dicto propositionem illam, ludum esse studij causa, cōfirmat. Illam vero relaxationes omnes esse studiorum causa & melius agendi, cōfirmat eo, quod alioqui nullæ hominum perpetuæ possint esse actiones & labores, non temperati relaxationibus, ἀδυνατῆσι δὲ &c. vt & supra de cap. 4. & lib. 9. cap. 9. Nam quod caret alterna requie &c. Ex his perspicuum est, non tantum infirmum esse argumētum illud à principum aut potētū iudicio sumtum, sed & hoc, q̄ initio allatum fuerat, ludicras actiones esse ex earum numero, quæ sunt per se, non propter alia, & hoc inq̄ esse falsum, quia iā cōstet, lusum & relaxationes esse actionū causa.

βελτίω τε λέγομεν.] Tertia ratio, cur beatitudo non sit in rebus ludicris, quia sit in melioribus, siue vt ait Aristoteles ἢ δὲ τῆς βελτιότητος κρείττων. Formula:

Beatitudo est in rebus melioribus.

At res serii ludicris sunt meliores, & tam hominum, quæ eius partium meliarum meliores quoque sunt actiones & magis serii.

Ergo

Ergo beatitudo est in serijs, non in iocularibus aut ludicris actionibus.

ἀπολαύσει τ' ἄν.] Quarta ratio, quia & mancipia aut serui voluptatum quoque corporis participes & compotes esse possunt, eaque re Aristoteles has voluptates vocat seruales, supra lib. 3. in fin. Formula:

Serui sunt participes & compotes voluptatum corporis, & id genus oblectationum.

At qui sunt expertes beata vita.

Ergo beata vita non est in voluptatibus corporis aut ludicris actionibus.

Propositio est nota. Assumptionis ratio indicatur his verbis, ἢ μὴ ἢ βίῃ &c. Ex Aristotelis sententia & decretis, in seruos non cadit beatitudo, quia nec vita, quæ particula fatis est obscura. Nam alij intelligunt vitam beatam, alij vitam virtuti consentaneam, vt Euftratus & Argropylos. Possit & absolute dici, seruos esse vitæ expertes, non quidem ζωῆς [sunt enim animantes] sed βίῃ. Nam vt eleganter Iurifconsulti, serui pro mortuis & pro nullis habentur, quod ad vitam ciuilem attinet. lege quod attinet. Digestis de Reg. iuris: sententia tamen Arist. hæc est, in seruos non cadere beatitudinem, hac ratione, quia virtutis actiones eorum sunt nullæ, in quib. tñ beata vita consistit. Cur autem seruorum nulla sint recte facta, ratio redditur ab Aristotele in Polit. lib. 7. cap. 13. hoc prouerbio, quia τὸ ζῶν δὲ βίῃ, non est otium seruis, quia cum alieno pareant imperio, non possunt ipsi rebus honestis vacare, qua de re ibi profusius, &c.

CAPVT VII.

COMMENTARI I.

Ἐπὶ δὲ ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία κατ'.] De argumēto dictū priore capite hic & proximo docet, qua in re consistat p̄fectissima beatitudo. Docet igitur eam consistere in contemplatione, id est, mentis actione, idque nouem argumentis, non pluribus aut paucioribus, quantumuis variant interpretes. Ex qua disputatione & hoc fiet perspicuum, contemplationē actioni, id est, vitæ Theoreticæ practicæ multis partibus antecellere. Qua de re extat

Ecc 4

grauissi-

nibus. Qui contēplatur, ex seipso fere solus pendet. *περακλῆς*: & tēpora & causas & personas, & loca obseruare debet. Formula:

Act. 6, quæ maxime diuturna, ea est præstantissima, quia diuina similima.

At contemplatio diuturnior est quam praxis, sup. cap. 4.

Ergo contemplatio actione est præstantior.

οἰόμεθα τε δεῖν ἠδυνῶν.] Tertia ratio, quia contemplatio ex omnibus virtutū actionib. est iucundissima actio. Nam cū suarum quæq; virtutū actiones suā coniunctā habeant voluptatē, quod supra docuimus, sapientiæ certe virtutis præstantissima, s. lib. 6. actio præstantissima contemplatio habet voluptatem coniunctam, & sinceritate atq; stabilitate cæteris præstantem. Sinceritate quidem ratione materiæ: stabilitate vero, ratione rerū, in quibus versatur sapientia, quas res sup. lib. 6. docuimus esse stabilissimas, neq; variari & mutari instar rerū politicarum [Res, in quibus sapientia & mens versatur, sunt diuinæ fere diuturnæ: & proinde earum voluptas & actio est stabilior: merito itaque dicimus, voluptatem manantem ex hac virtute, sapientiā, reliquarum virtutum actionibus antecellere: hoc volumus ostendere, contemplationem esse actionem iucundissimam.] Voluptas igitur ex contemplatione manans, multis partibus antecellit ei, quæ ex actione reliquarum virtutum. De hac re & infra hoc cap. in fine ratio adfertur alia, cur contemplatio actio sit iucundissima.

τῷ δεχθῆναι αὐτῶν.] Hæc ratio alia affertur, quia hominis ea maxime sit propria. Maxime autem esse propriam, ex eo perspicitur, quod ea pars, in qua est contemplatio, id est, mens, maxime sit homo, qua de re & ibi & supra latius. Iam constat ex cap. 4. suas & proprias voluptates alienis esse maiores. Itaq; contemplatio actio est vna omnium iucundissima. Ergo beatitudini maxime propria, cuius hanc docuimus sup. lib. 1. esse notam, eam esse actionem iucundissimam.

ὁ λόγος ἢ πῶς εἶδῶν.] Hoc velut additamēti loco seu *ἐκ δευτέρου* adiicitur, nimirum cum omnem contemplationem iam constat esse actionem voluptate iunctam, maiorem tamen eius esse voluptatem, qui scientiam iam sit consecutus, quam eius, qui etiam non quærat. Docti igitur contemplatio erit iucundior, quā studiosi, vtriusq; tamen iucunda, & voluptate iuncta.

ἢ τε λιγυρῶν αὐταρκεία.] Quarta ratio ex *αὐταρκεία* tota sumitur: *αὐταρκεία* Latine dici potest *satis*, seu *quod satis*, barbæ

sufficiencia, [Galli eleganter dicunt, etiam Itali *contentamentum*.] quæ est bonorum ea copia, vt nihil præterea ad bene viuendum desideretur. Docuimus autem sup. li. 1. c. 7. & seq. & hanc esse beatitudinis notam, beatum debere esse *αὐταρκῆ*, se ipso contentum, cui sit satis. Sit igitur hæc form ulā:

Beatus est αὐταρκῆς.

At θεωρητικῆς magis est αὐταρκῆς, quam πρακτικῆς.

Ergo hoc ille magis est beatus.

Ergo in θεωρίᾳ & contemplatione magis versatur beatitudo, quam in actione.

De propositione, vt dixi. explicatum supra. De assumptione & hic & infra cap. prox. *διξέει δ' αὖ ἐ τῆς*, &c. & eod. cap. *inferius*, *διξέει ἢ ἐ τῆς*, &c. quæ tria loca perspicuitatis & breuitatis causa coniunctim explicabimus. Est autem insignis hic locus de bonorum copia externorum, quæ & quanta beato sit necessaria, de quo & supra non nihil lib. 1. cap. 8. *extrem.* & lib. 7. cap. 13. & copiose Alexander lib. 2. de Anima. & Aristoteles lib. 7. Politic. cap. 1. Cic. lib. 4. & 5. de Fin. & 5. Tuscul. Arist. bona externa & cōtemplationi & actioni ait esse necessaria, sed huic maiora, illi pauciora, quin etiā perse consideratē contemplationi nulla esse necessaria, sed tantum qua ratione is, qui contempletur, est homo, nō ratione contemplationis. Præcticæ igitur vitæ bona hæc esse necessaria, & alienis adiumentis illi esse opus, docet hunc in modum. Nam iustum, nisi quem habeat, quo cum actiones iustas exerceat, quo cum res contrahat, & rursus cui si quid ab eo acceperit, tantundem reddat: nisi, inquam, ille, aduersus quem, & hæc, per q̄ suppeditent, iuste agere non poterit. Sic & temperans, nisi sit, in quo temperantiæ actiones exerceat & declaret, sciri non potest, an sit temperans: verbi grat. homo tenuis, qui que nullam luxuriæ occasionem habeat, vere vix potest cognosci, an sit temperans: contra, qui in potentia, & in imperio, & opibus est, hic si se contineat, vere temperans dici potest. Quemadmodum Cicero de Pompeio lib. 2. de Fin. magnam illi gratiam habendam censet, qui cum impune multa possit, tamen nulla faciat iniurie, quod & præclare Plato libro primo de legibus, iustitiam & temperantiam dissimiliter se habere. Nam illam in re tenui, hanc in summa copiosa & rerum affluentia cerni, iustum esse, qui in summa inopia tamen neminem fraudet, [egestas mater scelerum & iniustitiæ,] temperans, qui in summa rerū copia, tamē non luxuriat. Sic &

libera-

liberalis, nisi sint, aduersus quos liberalitatem exercere possit, & etiam quorum opera interdum vti possit, atque adeo nisi & copiarum suppeditent, an sit, cognosci non potest. Eadem est & omnium virtutum, eiusque congruentium actionum ratio, nullæ ut sint, aut certe cognosci nequeant, nisi hæc externa & hominum adiuuantium, & vna contrahentium, atque rerum & copiarum assint adiumenta. Verum quidem est, iustos, liberales, temperantes, &c. Vno verbo viros bonos non tantum ex factis & actionibus, sed etiam ex voluntate & animo seu *αρετήσιν* spectandos esse: & quæri solet ad hoc, ut quis sit & dicatur vir bonus, in vtro, id est, in factone, an in animo plus sit ponendum. De qua quæstione Aristoteles *lib. 2. Eudem. cap. ult.* & reuera plus quidem in voluntate & *αρετήσιν* est positum, sed opinione & vulgi censura plus in facto, quod factum in oculos incurrat & cernatur, *αρετήσιν*; non item. Atque ita facta sunt, inquit Aristoteles elegantia, laudabiliora *ἐπινοήσεσθαι*, voluntas & *αρετήσιν* est optabilior seu *ἐπινοήσεσθαι*. Quicquid sit, constat ad perfectionem viri boni vtrumque esse necessarium. Iam igitur constat ad agendum his externis adiumentis esse opus beato: Ad contemplandum vero neque adiutoribus, neque rebus magnopere opus esse, docet. De adiutoribus quidem hic, quia & solus quis, nullo adiuuante contemplari possit, etiam hoc mitigans non nihil adiungit, melius fortasse contemplaturum adhibito adiutore, ut Doctore vel administro. Hoc tamen certum est, sapientem, cuius est contemplatio, minime adiutore egere, eoque minus, quo sit doctior. De rebus *infra cap. proximo*, eas illi non esse opus ratione contemplationis, sed humanitatis tantum, quia sit homo, & propterea corpore debeat esse apto ad contemplandum ac sano, & cibis ac potione, aliisque ad humanitatem & consuetudinem quoque cum alijs, (nam hanc non fugiet prorsus, alioqui futurus vel Deus, vel bestia, Aristoteles *lib. 1. Polit.*) colendam necessarijs, *αρετήσιν ἀδύνατον δέσχεσθαι*, inquit Aristoteles, sapienti hæc sunt necessaria, non ad contemplandum. Nam contemplationi tantum abest, ut hæc sint adiumento, ut potius sint impedimento. Itaque & vir bonus & sapiens his quidem adiumentis opus vterque habet, sed dissimiliter. Nam vir bonus ad agendum, alter non item, sapiens non idem. Ex his iam perspicuum est, sapientis vitam esse *αὐτάρκειαν* quam viri boni. Deinde vtrique externis bonis, quibus & ea, quæ corporis, hic continentur, esse

esse opus. Verum quæritur, an multis & magnis, an vero mediocribus et viro bono & practico sit opus, i. an maxima bonorum copia ad beatitudinem practicam sit necessaria, an satis sit mediocritas, quæ explicatur *eod. c. 8. ἡ μέλιτιν δέον*, &c. & in *Polit. lib. 7.* & quidem non magnam, sed mediocrem bonorum copiam vitam beatam esse necessariam & vtiliorem, docet hac ratione: primum, quia satis seu *αὐτάρκειαν*, non in magnitudine *ὑπερβολῆς*, magna rerum & bonorum copia, ut neque iudicium, neque actio. Notum est beatitudinis notam esse *αὐτάρκειαν* seu satis. Atqui satis non magnitudine definitur, sed eo quo quis est contentus etiam minimo. Ergo bonorum magnitudo aut multitudo externorum beatorum non est necessaria. Altera ratio posita est in verbo *αρετῆς*, & explicatur postea his verbis, *διωκόντων ἢ τῆς μὲν*, &c. quia actiones honestæ & præclaræ, virtutum, inquam, facta item non æstimentur magnitudine bonorum. Nam cernerentur quotidie, & in vita communi, multos etiam priuatos tam honeste se gerere, quam potentes & opulentos, atque adeo sæpe honestius, quia opulentia seu opes, id est, principatus & imperia, ut & diuitiarum non tam modestos sæpe numero, quam insolentes reddant. Si igitur magnitudo bonorum ad actiones virtutum, in quibus beatitudo consistit, non est necessaria. Ergo nec ad beatitudinem, ut quæ in illis, quod iam dixi, consistat. Antecedens perspicuum esse dixi ex vita communi. Quod quidem argumentum in his disputationibus sæpe diximus esse maxime idoneum. Nam disputationes politicas si à rebus ipsis & vita communi prorsus abhorreant (cuius generis fuerunt Stoicæ plæræque; & nonnullæ Platonice) vanas esse & inutiles, atque adeo fide indignas. Nam cum harum disputationum finis sit non cognitio, sed actio, cum, inquam, vis omnis earum sit in actione, merito & veritas & fides earum, atque rerum agendarum ex actionibus & factis, atque ex vita communi spectari debent, eoque pertinent hæc verba paulo infra licet posita, *τίαν μὲν*. Est & tertia ratio, ab autoritate sapientum Solonis & Anaxagoræ, qui vterque non magnitudine, sed mediocritate bonorum & recte facta & beatitudinem æstimarint. Verba & dicta eorum hic ab Arist. commemorantur. Solonis quidem dictum de Mediocritate laudatur & *lib. 1. Politic.* & à Plutarcho in *Solone*. Anaxagoræ vero in eos, qui propter bonorum copiam externorum vel diuitias, vel opes, [id est, imperia,] beati sibi præter cæteros videantur, & alios contemnunt, commemoratur

ratur & ab Arist. in *Eude*. Ex his perspicuum est, beatitudinem non magnitudine $\iota\omega\epsilon\rho\beta\omicron\lambda\eta\varsigma$ [hoc loco non valet nimium, vt quidam vertunt] sed mediocritate potius bonorū externorum æstimandam. Quin etiam docet Arist. *lib. 2. Magn. cap. 3. in fin.* nimiam horum copiam rectis actionibus potius nocere quam prodesse, quod & nos supra alicubi explicauimus de differentia inter bona externa, & bona animi, ex *cap. 8.* hæc enim sunt coniungenda, $\delta\iota\delta\iota\eta\ \eta\ \kappa\epsilon\lambda\omicron\upsilon\varsigma$, id est, ne iudicium quidem in bonorum magna copia cernitur, id est, siue non continuo bono putandi sunt iudicio, qui id genus bonis abundant, vt nec $\alpha\omega\pi\epsilon\rho\kappa\epsilon\iota\varsigma$, neque boni: siue quod iudicium non sit faciendum ex bonorum multitudine more vulgi: qui ex rebus externis, vt quas solas norit & sentiat, iudicare consuevit, & hoc est, quod ait, $\delta\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \gamma\alpha\rho\ \kappa\epsilon\lambda\omicron\upsilon\varsigma$, &c. vbi de dicto Anaxagoræ. Cæterum de hac quæstione, id est, de bonorum copia, ad beatitudinem necessaria, alias latius in *Politicorum libro 7. in principio*.

$\delta\epsilon\ \xi\epsilon\iota\ \delta\iota\ \alpha\upsilon\ \alpha\upsilon\tau\eta$.] Scilicet $\epsilon\upsilon\epsilon\rho\gamma\eta\alpha\ \theta\epsilon\alpha\eta\eta\lambda\omicron\kappa\eta$. Quinta ratio, cur perfecta beatitudo in contemplatione versetur, quia contemplatio propter se sola exspectatur, actio non item. Nam contemplatio non commodi alicuius externi, sed sua ipsius causa fit, intra se tota vertitur. Nam tamen & contemplationum siue scientiarū theoreticarū magnus est sepe vsus: sic et scientiarum theoreticarum magna vtilitates & opportunitates, vt Physicæ, Mathematicæ, &c. id tamen accidit iis potius, quarū proprium est, & vtilitates hæ earum scientiarū sunt velut aduentitiæ commites, nō necessariæ proprietates. Alia est ratio rerū agendarum & scientiarū practicarū, quarum vis omnis & natura ad vsum vitæ humanæ spectat, vt & ipsa earum actio seu praxis, vnus magis, alterius minus. Si igitur contemplatio propter se magis expetitur, actio propter aliud. Ergo hac illa est præstantior, & proinde non in hac, sed in illa collocanda est vera beatitudo.

$\delta\delta\ \kappa\epsilon\iota\ \delta\iota\ \eta\ \delta\iota\delta\alpha\mu\omicron\nu\iota\alpha$.] Sexta ratio, quæ contemplatio sit otiosa, actio negotiosa. Ergo hac illa magis propria est beatitudinis, magisq; accommodata. Ratio connexi: quia beatitudo est in otio & quiete. Quid ita? quia beatitudo est $\pi\epsilon\lambda\omicron\varsigma$, vt & otii. Nā otii causa est negotium. Negotiamur seu agimus otii & requictis causa, id consecuti, cuius causa egerimus. Argumēto sit bellum & pax: nam bellum pacis causa gerit. Negotiū igitur seu actio est otii & requictis causa, atq; ita otium est velut $\pi\epsilon\lambda\omicron$, & eaq; re

beatitudini magis accommodatum. Quod autem *supr. c. 6.* dictum; lusiones & relaxationes esse actionum causa, ita accipi debet: lusiones quidem esse actionum causa, nimirum vt melius postea reperantur actiones & perficiantur. Illæ igitur relaxationes priores sunt actionum causa; sed ipsæ tandē actiones perfectæ sunt requietis & otii causa, atq; ita requies vna est prior actione perfecta, eaq; breuis: altera requies posterior est actione perfecta & requiete, quam in negotio. Et hoc est, quod apud Cic. *lib. 5. de Fin.* Democritus beatitudinem posuit in animi quadam securitate ac tranquillitate. Sciendum autem, vitæ ciuilis & actuosæ duas esse summas partes, belli vnæ, pacis alteram. Arist. & *hic c. 1. Polit. c. 3* duo sunt in omni vita tempora, belli & pacis. Imperator Iustinian. *initio presat. tr. sit.* vt vtrumq; esse negotiosum, turbis & tumultibus plenum, ab otio & quiete remotū, ostendit h. l. Arist. De vita quidem militari rem esse perspicuam, eam esse & tumultu plenam, & nō propter se, sed pacis causa. Nam eum qui bellū gerat, non pacis & otii causa, sed quia ipsum bellum ei sit charū & amet, ab hominis natura esse alienum, esse si carium potius quendā immanē & sanguinariū, q̄ idem Cic. de bellum ciuile amante 13. *Philip. Nam nec priuatos focos, nec publicas leges, nec libertatis iura chara habere, quam discordia, quam ciuium cades, quam ciuile bellam delectat, eumq; ex numero hominum eijciendū, ex finib. humana nature exterminandum puto.* Militaris igitur vita perspicua & tumultibus est plena & otii causa. Eadem est & ciuilis vitæ ratio. Nam & hæc multis implicatur molestiis, atque odiosissimis negotiis, turbarum & tumultuum plenissima $\alpha\alpha\omicron\lambda\omicron$, & alio spectat, nimirum ad opes & principatus & honores, beatam deniq; vitam, & sibi & suis pariat. Quod & *supr. lib. 1. cap. 5.* docuit, vitæ politicæ honores tanquam scopum esse propósitos, & *cap. vit.* aliisq; in locis sæpe docet, Politici hoc esse munus, vt ciues reddat quam beatissimos, copiis omnibus & opibus florentes: sed hæc beatitudo, quam sibi suisque parit Politicus, alia est ab ea, de qua hoc loco quæritur. Nam illa in agendo, hæc in contemplando cernitur: de illa totis his libris, de hac duobus his capitibus explicatur. Et hoc est, quod ait, $\pi\omega\ \gamma\alpha\ \delta\iota\delta\alpha\mu\omicron\nu\iota\alpha\ \alpha\upsilon\tau\eta\varsigma$, &c. $\epsilon\pi\iota\ \epsilon\gamma\epsilon\upsilon\ \omicron\upsilon\ \delta\epsilon\ \alpha\upsilon$: vbi loco verbi $\pi\eta\varsigma$ $\pi\omicron\lambda\iota\kappa\eta\varsigma$ Eustathius [Græcus Scholiastes] substituit $\pi\eta\varsigma$ $\theta\epsilon\alpha\eta\eta\lambda\omicron\kappa\eta\varsigma$, quod certe Arist. agere hic videtur, atq; ita explicauimus.

Neq;

Neq; dum tamen locus perpurgatus erit. Quid enim sibi hæc; ἐπέρον ἔσται, & δὴ λον ὡς ἐπέρον ἔσται iterata verba sibi volunt. Itaque hæc verba, ἐπέρον ἔσται τῆς πολιτικῆς ἢ τῆς ζῆτικῆς, arbitror esse spuria, atque ita locum hunc legendum, τοῖς πολιτικοῖς δὴ λον ὡς ἐπέρον ἔσται, εἰ δὴ τῶν ῥῶν, &c. id est, vita civilis parit beatam vitam, & sibi & suis perspicue aliam, scilicet ab ea, de qua hæc agitur, quæ in contemplando, [δὴ λον ὡς dicunt Græci; pro δὴ λον perspicue.] Iam vero vitam contemplatricem esse otii & quietis amicam, omnium turbatum ac tumultuum expertem, vitæq; negotiis liberam, perspicuum est. Quare & vulgo hoc genus vitæ otiosum vsurpatur. Et Virgilius *lib. 4. Georg. extremo*, se, dicit, studiis florentem ignobilis otii. Et Cicero apud Lactantium *libro 3.* [in Ciceronis operibus non extat.] *cap. 12.* ait, contemplationem repertam videri ad otii quamdam oblectationem. Et Varro *in lib. de Philosophia*, apud Augustinum *lib. 19. de civitate Dei*, vitæ genera facit tria, otiosum, negotiosum, & mixtum, qua de re nos paulo *infra*. Ex his iam perspicitur, verum esse antecedens, id est, vitam in cōtemplando esse otii & quietis amicam: vitam in agendo non item. Ergo hæc illa beatitudini est cognatior & accommodatior, quam & ipsam initio docuimus esse quietam non turbulentam.

Ἐν δὴ τῶν ῥῶν ἡγετῆρας.] Breuem hic facit priorum sex rationum velut ἀνακεφαλαιώσων Aristoteles. Nam, si, inquit mentis actio, contemplatio nimirum aliarum actionibus virtutū antecellit, ut quia mens pars est principis, & præstantissima, & eius actio maxime diuturna, intra se vertens seu nullius rei indiga, maxime iucunda, ut quæ semper iunctam habeat voluptatem, qua & ipsa amplificatur *supr. cap. 5.* se ipsa contenta, & otii ac quietis amica, merito in hac perfecta beatitudo erit collocanda. Quia, inquam, omnes notæ & conditiones beatæ vitæ maxime insunt in cōtemplatione: ea re, in hac maxime collocanda videbitur beata vita, eaq; perfectissima, si tamen adiungatur & vitæ longitudo cōueniens & perfecta. Nam q̄ imperfecta & nō satis plena, à beatitudine abhorrent, quæ beatitudinis sunt propria, omnia sunt perfecta, pro captu hominum; [quatenus humana natura patitur.] Quare & vitæ cursus perfectus beato erit necessarius, qua de re *sup.* latius est explic. [Adolefcens. n. ex Arist. sententia, q̄ incipit cōtemplari, nō est beatus.] *l. 1. c. 7. & 10.*

ὁ δὲ τοιοῦτος αὐτῆς.] Priuquam perterat disputationē institutam, qua doceat perfectā & veram beatitudinē in contemplatione

tionem sitam esse: hic interiiit comparationem vitæ theoreticæ & practicæ, quas duabus in rebus inter se comparat. Nam theoreticam esse diuinam, practicam vero humanam. Deinde de δὴ λον αὐτῆς, &c. vtraque quidem opus habere bonis externis, sed dissimiliter. De hoc iam supra est explicatum, ἢ τε ἀπορῶν αὐτῆς ἀπέριστα. Nunc igitur de altero: & prius quidem, vitam contemplatricem esse diuinam, plus quam humanam, docet hac ratione, quia cōtemplatio sit mentis, quæ natura quadam est diuina: siue, quia vitam in contemplando homo agat, non qua parte est homo, sed quatenus in se diuini quiddam habet. Quod ut intelligatur, sciendum, hominem, ut hominem proprie spectari ex corpore & anima, esse naturā ex his duabus rebus rebus conflata & concretam, quam Aristotel. hic & paulo infra vocat σῶμα τῶν. Præter hæc duo est & tertium quiddam in homine, sed aduentitium, & quasi peregrinum, quod Aristotel. vocare solet mentem seu νῦν τῶν ὑπερθεῶν, id est, hominis minime proprium, cuius naturam Arist. vbiq; diuinam & immortalem esse ait. Itaque qua parte homo intelligitur, non est contemplatio, sed ratione mentis, & proinde contemplatio ad hominem comparata, diuina quadam actio intelligi debet, utpote mentis. Atque ita & vita theoretica cum homine & hominis propria vita comparata, non erit humana, sed diuina potius. Nam ut eleganter Arist. quam multis partibus mens homini, totidem mentis actio & vita in ea posita, humanis actionibus & vitæ præstabit. Hic mentem seiungimus ab anima ex sententia Aristotelis, mentem illam dicit emigrare ex corpore, & transmigrare in alia, multifariam ibi peccat Aristoteles.

Ἐν δὲ τῶν ῥῶν.] Exposito, vitam theoreticam esse diuinam, reliquum erat, de practica docere, eam esse humanam, quod priusquam explicet, capta occasione eos hic refellit, qui deterret homines à vita hac theoretica, ea tempestate multos, ut Socratem, de quo Plato *in Apologia*, Xenoph. *lib. 3. & 4. de de dictis & factis Socr.* Diogenes *in lib. de Natura*, teste Simplic. *initio explanationum Arist. in lib. 1. ἀποδείξεως Phys.* Socratem *in laudatione Helena*, & his antiquiorem Anaxagoram, de quo Arist. *lib. 1. Metaph. cap. 2.* quorum prætermisiss argumentis aliis, de quibus eo loco Xenoph. Euseb. *in libris præparationis Euangel.* & Lactantius *lib. 3. Institut.* Vnum hic affert Aristoteles istud, quia hominem deceat humana, mortale mortalia

Sapere & exquirere. Quo argumento vsus & Anaxagoram eo loco commemorat Aristot. Summa igitur argumenti & vis est hæc: quia ea, quæ supra nos sint, non sint cognoscenda vel exquirenda. Arist. contra, quemq; potius id agere debere, vt diuina & immortalia quam studiosissime perquirat & cognoscat, & proinde vitam in contemplando positam, non esse abiiciendam, sed summo studio & instituendam & excolendam. Rationem adiungit hanc, quia ea vita parti nostri præstantissimæ seu principij, id est, menti, sit maxime cognata & accommodatissima. Formula:

Ea vita, quæ meliori nostri parti est accommodata, & ipsa est melior & magis excolenda: cui rei argumento est, quod vitam voluptuariam deteriolem esse dicimus. Vita temperata: quia illa animæ partem libidinè, hac rationem tanquã ducem sequatur, & in sua quæq; parte excolenda, seque illi accommodanda & conformanda elaboret.

Atqui vita theoretica hoc agit, vt optimã nostri partem excolat.

Ergo est & laudatissima, & maxime expetenda.

Quod autem illi afferunt, hanc vitam non esse propriam, sed alienam, & proinde abiiciendam aut deferendam, quia sua quisq; curare debeat, non aliena. Et hoc vanum & falsum esse docet Arist. hac ratione, quia homo ea sui parte maxime cernatur & æstimetur, q̄ cæteris antecellit, vt *supr. l. 9.* docuimus. Quare cū mens hominis sit pars præstantissima, merito hac maxime ceteri & æstimari debet, & propterea vita menti cõsentanea, non aliena, sed maxime propria hominis existimari debet. Et hoc est, quod ait, *διξείη δὲ αὐτὴν ἕκαστος*, &c. Insigne autem Arist. de mente obseruandum est elogium, *εἰ δὲ καὶ τῶν ὀγκῶν*, eam mole quidem & magnitudine esse paruam, sed vi & dignitate cæteris omnibus præstantem. Quod docendi genus, quo dicimus, rem aliquam mole paruam, vi & potestate magnam, tanquam verberium obseruabimus. Nam & *sup. c. 8. l. 1. in fin. & l. 2. de ortu. & lib. 2. reprehens. Sophistar. cap. ult.* rerum principia, ait mole, ὀγκῶν esse paruam, sed vi & potestate maxima. Et Cleomedes Astrologus *libro 1. de Terra*, eam ὀγκῶν esse paruam, sed vsu & potestate magnam, &c.

τὸ λεχθέν περὶ τῶν πρῶτων.] Hoc supra explicauimus, *οἰόμεθα δὲ*, &c.

Διυτέρας δὲ ὀγκῶν. Quod *supr.* monuimus, duo hæc capita perperam esse disiuncta, plenissime perspicitur ex disputationis contextu. Nam confectis iis, quæ ad corū reprehensionem pertinent, qui à contemplando deterere consueverunt: hic redit ad institutam theoreticã & practicã vitæ comparationem, qua primum docuit, theoreticã esse non humanã sed diuinã potius vitam, eaq; re in hoc perfectam consistere beatitudinè. Nunc de practicã, eam esse humanã, eaq; re non primam seu principem, sed secundam quas, & minus perfectã beatitudinem in hac esse positam. Esse igitur hanc vitam, quæ non in summa virtute, sapientia, aut cõtemplatione, sed in aliis virtutibus, quas morum dicimus & practicas, cernit, eam, inquam, esse humanã, docet tribus rationibus: I. hæc est, quia facta virtutibus congruentia, iusta, fortia, liberalia, &c. sint humana, quod perspicuum est ex rebus contrahendis, in quibus iustitia: ex rebus bellicis, in quibus fortitudo: ex donis & muneribus, in quibus liberalitas, &c. quæ omnia perspicue sunt humana, & ad homines pertinẽtia. Neq; enim beatarum & cœlestium animarum vel vlli sunt contrarij, bella, &c. qua de re paulo infra. II. ratio, *ἐναὶ δὲ καὶ συμπεύθεις*, &c. quia virtutum facta, & virtutes ipsæ plæræque ex corpore manant, id est, ortum habent etiam ex corporum constitutione & temperatione. Nam pro corporum dissimili constitutione & crasi, alii ad iustitiam, alii ad temperantiam, alii ad liberalitatem sunt magis propensi & procliuiores. Quas procliuitates vocant virtutes naturales, seu natura insitas, de quibus explicatum supra *libro sexto, capite ultimo.* Iam quæ corporis, ea certe non diuina, sed humana existimari debent. III. ratio, *καὶ πολλὰ συμβαλεῖσθαι*, &c. quia virtus morum (non vero virtus mentis seu rationis, excepta prudentia, de qua mox) magnam cum perturbationibus cognationem & affinitatem habeat, quia perturbationibus sit cognata & coniuncta. Formula:

Virtus morum ad perturbationes pertinet.

Ergo est humana.

Ratio cõnexi hæc est, quæ perturbationes sunt in parte animi ὀγκῶν: at q̄ animi, omnia sunt humana. Nã homo est natura ex anima & corpore cõflata. Antecedens, nimir. magnã cognationẽ

esse virtuti cum perturbationibus, notum est ex *li. 2.* vbi docuimus, virtutes morum positas esse in perturbationib. moderandis & regēdis. Hinc perspicuū est igitur, quia ad perturbationes pertineant virtutes morū, has nō esse mentis seu primæ huius particulæ, sed totius potius naturæ ex animo & corpore concretæ. Nam, vt dixi, perturbationes ad *ἁρεσκῆρον* pertinent: quæ cum ipsa est pars animi, tum plurimum trahit à corpore. Merito igitur hæ morum virtutes sunt humanæ, vt pote cum hominis partibus copulatæ & coniunctæ, & proinde vita quoque his virtutibus consentanea, atque ipsa beatitudo ex his virtutibus manans, erunt humanæ. Mentis autem beatitudo diuina, quia mens nihil habeat commune cum corpore, sed natura sit plane simplex & pura, & ab omni corporis admixtione libera atque seiuncta. Sed exquisitor de mentis puritate, & à corpore seiunctione tractatio non est huius loci, de qua *lib. 3. de Anima.*

& hoc est, quod ait, *ἢ δὲ τὸ νῦν κεραισφόρον, &c.*

σοφὸς δὲ καὶ ἀρετῆς ἡ ἀρετῆς. Adiungit hic Arist. de Prudentia, quæ etsi est virtus rationis, tamen ad virtutes morum pertinet, & his illa, & contra illi hæ sunt implicatæ, altera alterius poscit opem, & cōiurat amice, tradunt operas mutuas virtus morum & prudentia. Neq; enim virtus morum absq; prudentia, neque hæc absq; illa esse potest. Virtutis morum veritas & rectitudo est in prudentia, prudentiæ in virtute, quod hic attingitur, & late est explicatum *supr. lib. 6. cap. penult. & ult.* Etsi igitur prudentia virtus est proprie nō morū sed rationis, quia tamen maximam cum virtute morum cognationē habet & necessitudinē, vt iam dictum, eā re Arist. hoc loco & de prudentia adiunxit, & explicandum putauit. Ex qua quidem necessitudine docet, & prudentiam esse virtutem humanam, quantumuis in ratione positam. Quid ita? quia virtutū morum maximè cognata & implicata, atque in rebus quoque humanis versetur. Nam rerum & actionum humanarū virtus morum scopum & finem, prudentia ea quæ ad finem, curat, *supr. lib. 6. cap. pen. & ult.*

δὲ εἰς δὲ ἀρετῆς ἡ ἀρετῆς. Altera comparationis pars, de qua explicatum, & modo monuimus *supr. ἢ τε λεγόμενα ἀντιρροια, &c.*

ἢ ἡ τελεία διδασκαλία. Confecta & absoluta comparatione, redit ad principem seu primam disputationem, & ad rationes, quibus doceat perfectam beatitudinē in cōtemplatione collocandam. Et hoc est qd ait, *ἢ ἡ ἀρετῆς ἀντιρροια, &c. i.* quod *supr. institui*mus, perfectā beatitudinē in actione theoretica cerni,

vel

vel hinc quoq; perspicuum fiat. Assertur igitur hic 7. ratio, quia actio theoretica Dei actioni sit gemina & maxime cognata. Ergo ad beatitudinem aptissima & accommodatissima. Antecedens partitione confirmatur & explicatur. Est autem locus hic de opere & munere, seu de actione Dei præclarissimus, de quo & apud Cic. in *Hortensio*, cuius verba adducit B. Augustinus *libr. 4. de Trinitate.* [liber Ciceronis Hortensius Philosophicus perit.] *Sinobis cum ex hac vita, &c. & lib. 3. de Natura Deorum: qualem autem Deum intelligere possumus, &c. & apud Sextum Empiricum lib. aduersus doctrinas, cap. an sint Dij, &c.* [quidā Gallus vertit aduersus Mathematicos, perperam, vertit hunc librū Latine ille Gallus barbarus, est monachus quidam, multa vertit & peruertit, omnes pessime & deprauissime, Clementem Alexandrinum, Augustinum. Scit Grace, vt Magistrelli in scholis, mytheria Græca non tenet, doctissimi Theologi debent vertere.] de quibus locis paulo infra:

Ομνὴς δὲ ἀρετῆς seu opus & munus [non possumus aliter Latine dicere, dicitur tamen & officium.] *vel est contemplatio, vel actio, vel effectio.*

Atqui Deorum munus & opus neq; est actio nec effectio. Ergo est contemplatio.

Nam aliquod esse eorum opus & munus, docet Arist. *ἀλλὰ μὴ δὲ πᾶντες*, ex communi hominum sensu & opinione, qui vno sensu omnes existiment ac dicant Deos viuere, & quidem vitam immortalem. Si viuunt, inquit Arist. Ergo vel habent aliquid muneris, vel perpetuo dormiunt & quiescunt, instar Endymionis, de quo Eras. in *proverb.* At hoc absurdum, vt Deus somno perpetuo torpescat, non esset hoc viuere, sed mori potius. Nam somnus est mortis frater. Habent igitur aliquid muneris. Hoc igitur posito, nunc videamus, quod Deorū sit opus ac munus, & redeamus ad formulam modo allatam, cuius propositio satis est nota. Difficultas omnīs est in assumptione, eam Aristoteles confirmat hunc in modum. Et primum quidem Deorū opus & munus non esse actionem, inductione quadam ostendit. Notū est, actiones proprie esse virtutū. Iam vero neq; iustitiæ opera, neq; aliarū virtutū vlla apud Deos reperitur. Iustitiæ quidē, quia nullæ sunt apud Deos recontrahēdæ, [non litigatur ibi, non sunt testamēta] temperatiæ, quia nullæ refrenandę voluptates: fortitudinis, q̄a nulla pericula aut bella: prudentiæ, quia nulla ibi deliberatio, vt quæ de rebus tantū sit

Fff

ambi

ambiguus aut obscuris, quæ nullæ sunt apud Deum: liberalitatis, quia nemo ibi sit, in quem beneficia conferantur, nullæ pecuniæ quæ dentur. Breuiter, opera hæc & munera sunt viliora & humiliora, quam quæ in diuinam maiestatem cõueniant, & hoc est, quod ait, *διεξήσθη τὸ πάθος*. Eadem inductione idẽ confirmauit & Cic. & Sextus Empiricus iis locis, sed alio consilio, nimirum vt hac ratione docerent, nullos esse Deos, quia nullæ apud eos sint virtutes. Quem Cic. locũ *li. 3. de nat. Deor* non ex hoc Arist. vt putat Muiet. *l. 7. var. lect. c. 22.* eumq; probat hic Lambinus, sed ex Stoicorum aliorumq; sui temporis Philosophorum disputationib. quas pene ad verbum exponit Empiricus in eadem re, qua Cicero, expressum esse dico. Alterũ vero illum in Hortensio hinc sumptum vel adumbratum existimo. Nam vt hic Arist. Deorũ, ita eo loco Cic. hominũ beatorum quia opus & munus non sit actio, docet esse contemplationem. Sic enim ait: *Vna igitur essumus beati cognitione natura & scientia, qua sola est etiam Deorum vita laudanda* Deorum igitur munus & opus non est actio, quia nulla apud eos morũ est virtus, vt pote humilior & abiectior, quam q̄ in Deum conueniat: Nam si præstantior virorũ virtutes sunt quædã, non illæ morũ, sed p̄stantiores quædã, quas heroicis sup. vocat Arist. *mit. l. b. 7.* multo certe iustius est, & Diis præstantiores quædã virtutes tribuere, quam sint hæc morum, quas humanas dicere solemus. Si Deorũ opus & munus nõ est actio propter humilitatẽ, Ergo multo minus erit affectio, quæ actione multis partib. est abiectior & ignobilior, *ἐπιεργα* prorsus operaria & opificum propria, reliquũ est, vt sit contemplatio Ad hunc modũ Arist. & Philosophi. Nos Christiani aliter didicimus, qui omnium, etiam moralium virtutum actiones Deo tribuendas censeamus, vt quæ non tam ex nostris viribus, quam ex Dei munere sint apte, atq; ita non tam ignobiles & abiectæ sint existimanda, vt putauit esse hominum, recte tamen & conuenienter suæ disciplinæ Aristot. qui res humanas non diuina vi & potestate, sed humana præsentia administrari existimauit.

σημείον τὸ κατὰ τὸ μὲν.] Octaua ratio, q̄a beluæ beatitudinis prorsus sint expertes, quæ ratio vt intelligatur, sciendũ, verbũ beatitudinis tam esse splendidũ & augustũ, vt in nullã proprie naturã cõueniat aliam, quam in diuinam. Vulgo namq; Deum solum & animas cõlestes hoc nomine dignari consueuimus, eaq; re recte Aristot. sup. *lib. 1. cap. 12.* docuit, beatitudinis epitheton non

non esse laudabile, sed *τιμιον*, seu honoratum. Nemo enim, inquit Arist. *in Eudem. libr. 1. cap. 7.* vel equum, vel auem, vel piscem, vel eius generis omnia, quæ nihil in se diuini habeant, beata dicere solet. Proprie igitur beatitudinis appellatio diuinis naturis tribui solet, adeo vt ne homini quidem proprie tribuatur, aut de eo dicatur, sed similitudine tantum quadam, nimirum quatenus cum Deo cognationem & similitudinẽ quamdam habeat. Ea autem similitudo homini est in mente. Nam reliquarum ratione partium, ad beluas accedit, aut certe suam propriam naturam cõstituit, & à beluina & à diuina disinctã. Quare contemplationis ratione beatitudinẽ participat, q̄ contemplatio proinde quo maior fuerit, vel minor, eo & maior vel minor erit cum Deo similitudo & beatitudinis communicatio. Qua etiam re fit, vt cum Dei perpetua sit & interrupta contemplatio, vt & beatitudo eius sit perpetua & sincera, & omni ex parte perfecta ac beata: hominis autem contemplatio quia sæpe interruptitur, beatitudo quoq; non sit perpetua, neq; sincera, sed multis sæpe miseris & molestis permixta & inquinata. Ex his perspicuum est, beatitudinem tam late patere, quam contemplationem, huius illam esse comitem, quod magis perspicue cernitur in beluis, quæ quia prorsus expertes sunt contemplationis, ea re neque beatitudinis appellatio iis vulgo tribui solet, ea re, inquam, & beatitudinis plane sint expertes. Beluæ & affectionis & actionum quarundam participes esse videntur. Nam reperias saltatrices simias. Iustam commemorat Arist. equam T essalicam *in Politicis*, quæ noluerit rem habere cum patre. Breuiter, virtutum moralium simulachra omnia & cadunt in beluas, teste Plutarcho *in lib. de prudentia beluarum*, veræ contemplationis prorsus sunt expertes, vt mirum non sit, cur beatitudinis appellatio iis vulgo non tribuatur. Perspicuum est igitur, beatitudinem veram esse contemplationem quamdam.

ὁ κατὰ συνέθεσιν ἡδῶς.] Ait contemplationem expetendam, & inesse in homine, nõ ex euentu, sed propter se, id est, nõ propter utilitatem aut voluptatem aliquam consequentẽ, sed quia ipsa per se sit laudabilis, aut potius *τιμία* & honore digna.

διήσθη τὸ κατὰ τὸ μὲν.] De bonis externis explicatum sup. *cap. 7.* vbi de *ἀντιπροσέτιον*.

ὁ τὸ κατὰ τὸ μὲν.] Nona & vltima ratio, quã significat aperte Arist. his verbis, *ὡς καὶ ἀνθρώπος, ἀδελφὸν ἑστίν*, id est, ex his, quæ iam

attulimus, ratio peti potest, cur beatitudo sit in contemplatione, cur sapiens maxime sit beatus. Ratio igitur hæc est, quia sapiens Deo sit charissimus, est θεοφιλέτατος Formula:

Si sapiens est θεοφιλέτατος.

Ergo est beatissimus.

Ratio connexi est perspicua. Antecedens confirmat Aristoteles hac ratione, quia sapiens vnus omnium mortalium optime fit affectus, propter mentem eiusque cultū, id est sapientiam, quibus, nihil melius, neque diuinius, Deum semper excipio, reperiri potest. Quod si ita est, id est, si sapiens optime est affectus. Ergo Deo est maxime cognatus & similimus. Si hoc. Ergo charissimus: nam similis amatisimilem: amoris in amicitia parens est similitudo. Itaque si vlla, inquit Aristoteles, Deorum est prouidentia & amor aduersus homines, vt videtur, inquit, fortasse metuens sibi à supplicio Protagoræ & Socratis: si, igitur Deorum vllus est amor aduersus homines: consentaneum est, vt sit aduersus sapientes, vt pote propter mentem optimamque affectionem & naturam maxime sibi cognatos & similes. Quare si verū est antecedens, id est si sapiens est θεοφιλέτατος. Ergo & beatissimus, & proinde in contēplando consistit beatitudo &c.

Hic finis est Ethicorum; caput, quod sequitur vltimum, pertinet ad Politicā.

CAPVT IX.

COMMENTARII.

Ἀρ' ἂν εἰ ἐπέπετατον.] Diximus initio, hac tertia huius libri parte contineri præmunionem ad libros Politicorum. Nam reuera quæ ad mores pertinent, omnia sunt explicata, de beata vita, de virtutibus, de amicitia & voluptate, quæ quatuor sunt summa Ethicorum capita. Huius autem capitis duæ sunt summæ partes, quarum prior de legibus, altera de legum scriptoribus explicatur: τὰ ἄλλα δ' ἂν ἐπὶ βαλομένη. Nam de legibus quidem, eas docet ad bonos mores perficiendos, nimirum ad rectam institutionem seu educationem prorsus esse necessarias, tam priuatam quàm publicam. Quæ præclara est disputatio de duobus institutionum generibus publicæ & priuatæ, ἐν μόνῃ δὲ τῇ λακεδαίμῃ. &c. De legum scriptoribus seu de legum scribendarum facultate, seu de Nomothetica docet breuiter, quam sit necessaria. Deinde copiosius, vnde & quemadmodum petenda atque paranda,

Ἀρ' ἂν εἰ περὶ πετατον.] Ad eundem modum & Aristoteles alijs in locis disputationibus coronidem imponere solet, vt in *extremis Elenchis*, in *Analyticis*, in *Meteorologicis lib. 1. cap. 1. in fine.*

Ἀρ' ἂν εἰ.] Diximus initio Ethicorum, & ostendimus Ethicorum & Politicorum vnum esse opus in duos tomos seu partes tributum: Vnam scientiam duobus his tomis explicari, quæ Græci politicam, Cicero vocat ciuilem in *Oratore*, vt ibi diximus. Huius scientiæ, vt reliquarum omnium duo esse summa capita spectanda, finem [sic vocamus, etsi non proprie, Græci dicunt elegantius τέλος:] & ea quæ ad finem, vt est in *Politiciis*. De fine explicatum *lib. 1. & vlt.* De beatitudine eiusque comite voluptate, etiam *lib. 7.* De ijs quæ ad finem, id est, de virtutibus & quasi virtute, amicitia in reliquis libris. His igitur perfectis, videri poterit & scientia politica ad exitum esse perducta, vt cuius duo summa capita & partes iā sunt explicatæ. Verum Aristoteles docet, alia præterea requiri ad politicā perfectionem, hoc est, ad bene beateque viuendum. Docet, in quā, priores disputationes, neque ad scopum, neque ad ea quæ ad scopum esse satis, hoc est, ad honestam & beatam vitam. Idque hac ratione, quia huius scientiæ scopus non sit cognitio aut contemplatio, vt est theoreticarum, sed vsus & actio. Quare de re diximus latius supra *lib. 2. cap. 2.* quasi diceret, ad cognitionem vitæ, & honestæ & beatæ priora sunt satis: ad vsum & actionem non item. Quod si ita est, vt mox explicabit: Ergo alia præterea sunt necessaria. Formula.

Politica finis non tam est cognitio quam vsus.

At prior disputatio cognitioni potius deseruit, quàm actioni. Ergo non est satis.

εἰ μὴ ἂν ἦσαν.] Explicanda prioris formulæ assumptione, tractat insignem locum de vsu disputationum politicarum & Ethicarum: Quam rem attingit Aristoteles supra *lib. 1. cap. 3. in fin.* Et copiosissime Seneca in *Epistolis 95 & 96.* [explicabo vno verbo, quod non puto à quopiam explicatum aut intellectum, meo iudicio:]. Stoici disputationes morales partim faciebāt παρανηλικίας, præceptiuas vocat Seneca, partim δογματικίας, decretales dicerent barbari. Dogmaticæ explicantur in his libris Ethicis, à Cicero in *lib. de fin. de natura deorum, de diuinatione, de gloria &c.* Paræneticæ in *li. offic. &* hoc est quod ait Cic. initio *lib. 1. offic. omnis de officio duplex est questio, &c.*

loquitur ex sententia Stoicorum, Seneca utrunq; disputationis genus ad bonos mores & virtutes, vile & necessarium esse ostendit, duabus illis epistolis, priore de parænetica, posteriore seu altera de dogmatica. Sed hæc sunt Stoicorū. Stoici n. suis diuisionib. & partitionib. corruptunt & perdidērūt Philosophiā, quia non fuerunt Dialectici. 200. post Ciceronem annis disciplina Aristot. cœpit reuocari in vsum. 100. post annos vicissim iacuit, abhinc 400. aut 500. vicissim in vsum reuocata. Arist. generatim, vt & Plato de morib. explicandū putarūt adiunctis rationib. quæ in paræneticis illis Stoicorū disputationib. vel sunt nullæ vel perpaucæ. Sic in officiorum libellis Cic. tantum nuda præcepta dantur, nulla ratione, cur hoc vel illud faciendum, ad dita. Aristoteles aliter disputat adiunctis rationibus. Hoc igitur loco de vsu earum disputationum breuiter differit. Ait igitur has disputationes, si solæ sint idoneæ ad efficiendos viros bonos, maximam mercedem mereri posse, vsus versiculo Theognidis, qui etiamnum extat in *Gnomis*. Quo eodem in eadem re vsus est & Plato in *Menone*, vbi hic idem locus de vsu præceptorum Politicorum explicatur, an virtus sit *θηδεκλον*, doctrina parabilis, id quia nequeunt hæc præcepta, vt & supra est explicatum *initio lib. 2. & lib. 6. aduersus Socratem*: adhibita distinctione melius mox explicat. Nam generosa indole præditis, & bene natis adolescentibus, has disputationes esse viles, quibus excitentur, & tanquam afflati & instincti virtutum amore afficiantur. Sic enim vertendum *κατακωχισμοι*. Significat ille qui latine dicitur instinctus, afflatus diuinitus, instinctum, afflatum ex virtute reddere

τὸς δὲ ποδῶς.] Explicauimus supra *lib. 5* ex Aristotele, quid sit *καλοκαγαθία*: neque enim latine valet honestatem & probitatem (quod est absurdum & barbarum) sed virtutem perfectam seu omnem virtutem. vt *καλοκάγαθος* est vir vere & perfecte bonus, & omni virtute præditus. Adhuc explicauit vsum doctrinæ in probis & bona indole præditis. Nunc de improbis & male educatis, in quib. nullum esse vsum doctrinæ ostendit, tum quia hi non pudore aut ratione, sed metu & pœna continentur, vt pote turpium voluptatum studiosi earumq; rerum, ex quibus illæ oriuntur, quique veras voluptates nunquam gustarint, & honesti notionem aut speciem, ne per somnium quidem viderint; tum quia inueteratos mores eluere & corrigere

gere disputando aut rationibus fere sit *ἀδύνατον*, non secus atque inueteratos morbos, inquit Hyperides apud Stobæum. Quod idem & supra attigit *lib. 2. cap. 1. in fin.* vbi monet ea de causa à teneris assuescendum esse meliorib. Quod autem ait, multos esse, qui non pudori, sed pœnæ & metui pareant, id ex Platone sumtum est in *Protagora*, vbi eleganter ait ab Ioue in terras demissum Mercurium, ad homines attulisse pudorem & pœnam *δίκην καὶ* &c. quibus genus humanū contineatur ac regatur. Quæ de re & insignis est locus Horatii *lib. 1. epistolarū, epistola 17.*

Oderunt peccare boni virtutis amore.

Oderunt peccare mali formidine pœna.

Et Saleucus nomotheta apud Stobæum hæc quoq; duo Reip. vincula commemorat: *seruus*, inquit, *recte facere metu, liberos oportet pudore & honesti causa*. Quem Terentius imitatus videtur. *Hoc magis patrium est assuescere liberos, vt potius pudore quam alieno metu recte facere studeant.*

ἀγαπήτων δὲ ἰσως.] De hoc verbo alias dictum *lib. 1. cap. 3.* Hoc loco eadem quæ modo, sed distinctius & ad rem propius explicantur. Hæc nanq; omnia eo pertinent, vt doceat Arist. ad bene beateq; viuendū non satis esse priorem de virtutib. disputationē, sed necessarias etiā esse leges. Ait igitur *ἀγαπήτων δὲ ἰσως* &c. quasi diceret ex disputationib. seu doctrina, tantū sperari & expectari non debet, vt ea sola sit idonea ad efficiendos viros bonos, quin potius præclare nobiscū agetur, si id assequamur etiā omnib. quibus virtus parari posse dicitur concurrētib. adiumentis. Tria igitur sunt adiumenta & viæ, quib. virtus paratur, natura, consuetudo & ratio seu doctrina. Quod idē iterat infra *lib. 7. Polit.* Natura est ea quæ dicitur *εὐφροία*, de qua supra *lib. 3. ca. 2.* naturæ bonitas. Verum hæc quia non est in nostra potestate, sed Dei munere & concessu accidit, est omittenda in disputatione politica, quæ est de rebus humanis & in hominis potestate constitutis. Nam vt præclare Plato *lib. 10. de ll. ex quo rotum fere istud caput est sumtum*, de vsu & necessitate legum. *Si natura*, inquit, *inquam virgula diuina, viri boni effici possamus, nullis opus esset legibus*. Reliquæ sunt duæ viæ, ratio & vsus, de quibus & illud Horatii dici potest, *alterum alterius ope vri*. De doctrina quidem seu ratione, ei opus esse consuetudine & institutione, ipsam per se in plærisq; nihil plane posse,

& modo dictum est & nunc iteratur, hac ratione, quia, qui malis imbuti sint moribus, & falsis opinionibus infecti, veras rationes non non intelligunt, aut certe momentem & docentem audire non sultinent. Itaq; vt doctrinæ sit vsus, ingenia & animos bona institutione informari, & præparari prius oportet tanquam terrâ inquit eleganter Aristoteles ad concipienda semina quæ non præculta alioqui pro fructibus lolium & auenas sit editura. Quod idem monet Cic. *lib. 3. Tuscul. initio, & in secundo* hac eadē similitudine vtitur, ex Euripide sumta, paulo tamē diuersa in re. Nam quod Aristoteles de institutione & consuetudine, id Cicero de doctrina ait. Atq; ita à teneris præculti animi, & bonis studijs iam præparati, facile & intelligent & capient postea veras rationes & præcepta. Quod idem mouit & supra *lib. 1. cap. 4.* de auditore politica: lege hūm igitur hic ἀπρωαῖς, non ἀπρωαῖς, vt & mox ἀκρόασις.

πρὸς ἡγελαῖς.] Et hoc ex Platone ex *lib. 2. de ll.* qui bonæ educationis & institutionis caput esse ait, lætari & dolore, quibus rebus oporteat, quibus non, seu voluptatem & dolorem, qua de re & supra dictum *lib. 7. & 3.*

ἐκ νέου δὲ ἀγωγῆς.] Hoc demum loco priorem disputationem ad rem accommodat. Nam exposito & certo ad virtutes acquirendas, seu bene beateq; viuendum necessariam esse bonam institutionem, ex eo consequi docet, leges esse necessarias ad virtutem acquirendam: Formula.

Si institutio est necessaria. Ergo & leges Ratio connexi ἐκ νέου δὲ ἀγωγῆς &c. quia fieri nequeat, vt absq; bonis legibus bona sit institutio: iam enim docuimus ad bonos efficiendos opus esse consuetudine & assuefactione. At hæc absque certa descriptione & ordine, & absque necessitate quadam & vi & imperio neque recta aut vera esse potest, neque efficax. Rectam namque institutionem facit recta ratio & bona descriptio seu ordo; efficacem, vis & imperium: quæ duo in lege reperiuntur, quæ nihil est aliud, quam mens seu recta ratio: vt & hic Aristoteles, & præclare Cicero *lib. 1. de ll.*] & descriptio πᾶσις seu ordo [sic non sæpe & ab Aristotele & à Platone lex dici solet] eaq; vim & necessitatem in se habens & afferens, seu vi, imperio & necessitate iuncta. Quare cum ad rectam institutionem, & ordo & vis requirantur, quæ duo in legibus esse diximus, merito ad rectam institutionem leges erunt necessariae, & proinde ad viros bonos efficiendos viles. Et certe hæc duo in adolescentibus

scientibus continendis esse necessaria, ordinem & imperium, quorum magna alioqui sit licentia, neq; facile monitis contineri possint, ijsque durum sit seuerè & temperanter viuere. est persequuum. Itaq; legibus & institutis bonis ab ineunte ætate eos imbui & institui melius erit. Nam assuetudo etiam, quæ dura alioqui viderentur faciet molliora, vt eleganter ait, *σοφία λυπηρόν &c.*

ἔτι ἰσχυρόν δὲ ἴσως.] Adiungit Aristoteles nō tantū pueros aut adolescententes, sed viros quoque omnem denique ætatem suis quamq; legibus & institutis regendam & informandam, institutionem per omnem ætatem & vitam pertinere debere. Nam et si prima puerorum institutio ad reliquam ætatem magnum adiumentum adfert, tamen quia & multæ postea corruptelæ aut deprauationes accidere possunt, & plerique necessitate potius & imperio, quam rationibus aut monitis regantur ac pareant: præstat profecto vt cuiq; ætati sua sint studia & instituta, suæ leges. Quod idem præclare seruasse veteres Athenienses monet Isocrates *in Areopagitico*. Quod idem seruauit & Plato *in Rep. sua: & in legibus*. & Aristoteles *in Politicis lib. 7. & 8.* instituerat. (perduxit vsque ad adolescentiã: reliqua perierunt.)

διόπερ ὁμοίαις νύεσι.] Confirmat propositum autoritate quorundam, Platonem intelligens *in Potagora & lib. 12. de rr.* Nam esse, ait, qui legum scriptores ita se gerere velint, ita leges dare & scribere, vt nos quoque monuimus habita ratione personarum. Nam bonos quidem bonaq; indole præditos & bene iam educatos, rationibus ad virtutem & honestatem cohortandos esse. Apud hos hortationibus & monitis agendum, vt quibona educatione iã præparati, facile sint obtèperaturi. Malos vero & improbos, siquidem sanari possint & ad frugem reuocari, legibus seu imperijs & minis eo perducendos, sin minus, morte afficiendos, & prorsus exterminandos, tanquam pestes & morbos, inquit Plato *in Protogora*. Nam mortem horum solam esse medicinam inquit Plato *lib. 12. de ll.* Nam & medicos hoc seruare, vt partes corruptas amputent, aut præcidant, vel exurant, eleganter monet aliquoties Cic. eadem in re *lib. 1. offic. & 8. Philip & imp. Augustus in oratione de maritandis ordinibus* seu de vitando cælibatu apud Dionem *lib. 55.* Platonis igitur hæc legum partitio, & dissimilibus personis accommodatio priorem Aristotelis disputationem confirmat. Et si haud scio an Aristoteli probetur, quod Plato voluit, cum bene educatis

educatis legum scriptores tantum hortationibus & monitis agere. Nam legum vis & proprietates non est hortari sed imperare. Hortationes sunt philosophorum: imperia, iussa, & vetita legum scriptorum. Leges, inquit eleganter Seneca, sunt minis mixta præcepta, *epist. 95.* sed eadem de re in Politicis fortasse.

προνυμῶν.] Verus interpres videtur legisse *προνυμῶν*, rectius Lambinus ex tribus libris veteribus *προνυμῶν*: ut referatur ad *ἐπεικῶν*, quod iam explicauimus: bonos quia bonis moribus aut institutione præparatos seu *προνυμῶν*, id est ante ductos à *πράγματι*, ante educatos seu productos & prouectos, facile obtemperaturos, etiam monentibus tantum, non imperantibus.

διὸ καὶ φασὶ δέν.] Obseruandum elegans veterum dictum, eas esse pœnas constituendas seu eas molestias & dolores, qui profusus ex diametro aduersentur voluptatibus ab improbis expetitis, ut pœnæ culpis non tantum sint pares qua de re alias, sed etiam similes. Nam hac ratione fiet, ut ab ijs culpis & voluptatibus magis deterreantur, ut Athenis olim fuit Raphaninus: qui pecunia peccarit, pecunia mulctetur: qui corpore, mulctetur corpore. Sic olim Cyrum sanguinarium Tomyris Regina Scytharum capite Cyri in vitrem sanguine plenum coniecto, sanguine puniuit: & Mithridates Romanos publicanos & fœneratores auro in os infuso.

εἰ δὲ ἔνυμῶν.] Iteratur ratio paullo supra allata, cur leges sint necessariæ nimirum propter rectam institutionem, quam ex prioribus iam constat esse necessariam: si, inquit, ut vir bonus quis efficiatur, opus est institutione, necesse est, ut & puer bene educetur, & vir in ijsdem studiis perseveret, adeo ut nunquam ab honesto deflectat, neque sua sponte, neque aliorum minis aut metu: si in quâ hæc viro bono sunt necessaria, ut sunt, ea autem non accidant absq; mente & vera ratione, eaq; vim & necessitatem continente: efficitur, leges esse necessarias, ut quæ sint recta ea ratio & mens, vi & imperio iuncta. *Non accidunt*, inquit Aristot. neq; obueniunt ea, id est, recte educari & ab honesto nunquam deflectere, *virumque bonum effici absque tali mente &c.* Sic enim hæc sunt vertenda [quæ pessime vertit Lambinus] *πῶτος δὲ γίγνεται*, &c. Hæc, inquit, accidunt ijs, qui viuunt secundum mentem quandã & rectam rationem, eamque cum necessitate coniunctam id est, legem.

ἢ μὲν δὲ παρρησίᾳ.] Occurrit Aristot. tacitæ quæstioni. Quid enim

enim, dicat fortasse aliquis, legibus sit opus cum illud ipsum quæritur, patrio iussu & priuato imperio effici possit. Respondet Arist. paterna iussa non eam vim habere, quæ ad bonos efficiendos sit idonea, neq; vilius hominis singularis, non patris tantum, sed matris, domini &c. nisi forte Regis, aut simili quidem potestate pediti, etsi alio nomine, ut Romæ Dictatoris, in Græcia *αἰσχροκλήτου*, de quo Aristoteles *lib. 4. Polit.* Sola igitur est lex quæ tantam vim habeat, quanta ad reprimendos improbos, & bonos efficiendos sit necessaria. Et hoc est, quod ait & Vlpian. *in lib. primo. ff. de iustit. & iure*, Iuriconsultos opera iuris & legum bonos efficere & metu pœnarum, & præmiorum exhortatione, qui locus etiam ad Platoniam illam distinctionem optime accommodari potest. Melius est igitur institutionem lege describi, quâ homini priuato permitti, patri, marito, &c. *καὶ τῶν μὲν ἀνθρώπων.*] Alteram afferit rationem, cur melius sit lege contineri institutionem, quam huic aut illi homini permitti, quia hominum iussa & imperia pleriq; ægre feramus & detrectemus, propterea quod vel ab alio regi nolimus, vel odio aut amore cum huic aut illi plus minusus tribuere aut largiri, hunc aut illum grauius punire, existimemus: legis vero iussa, utpote mediocria, & æquabilia, & cuius nullum sit vel odium, vel amor, in quenque facilius ferantur. Quæ de re & præclare Aristoteles & copiose *in Polit. lib. 3. & initio libri primi Rhetoricorum.*

Ἐν μὲν δὲ τῆ.] Accommodat priorẽm disputationem ad vitam, quæ in Politicis faciendũ sæpe monuit, & exquirat seu commemorat de ciuitatibus sui tẽporis, præter vnã Lacedæmoniorũ, & alias fortasse paucas, in plarisque nullam fuisse institutionem seu educationem publicam seu communem, sed cyclopiam potius seu priuatam, qua quisque paterfamilias instar Cyclopium priuatim familiã suam, liberos & vxorem regebat & faciendã præscriberet. Sic enim de cyclopiis. *Homerus l. 8. q. & in Politicis* iterat Arist. *l. 1. Xenophon* quoq; *in libro 1. de Rep. Lacedæmoniorũ* idem, quæ hic Arist. agit. In cæteris quidẽ Græciæ ciuitatibus, p suo quemq; arbitratu liberos educare, in sola Spartanã [Lacedæmonie] pædiam esse communem & publicam, eamq; omnium ætatum non puerorũ tantum ut in alijs ciuitatibus. Huius quoq; rei causa Lacedæmonios laudat Arist. *lib. 8. Polit. cap. 1.* vbi luculente ostendit, institutionem, eamque communẽ ciuitatibus esse necessariã. Laudat & Persas Xenopho hoc nomine

nomine initio libri de Cyri institutione. Apud maiores nostros veteres Germanos, etsi de Pædia & institutione communi nihil admodum certi comperitur, tamen vt nulla fuerit, eius loco sit hoc Taciti de illis Elogium: Apud eos plus valuisse bonos mores, quam apud alios bonos leges. Hodie nequē in Germanico, neque in toto Christiano orbe vlla est communis disciplina & institutio, præterquam scholastica. Narrat Ifocrates & Athenis olim communem fuisse institutionem, eiusque utilitates exponit in *Areopagitico*.

κράτιστον μὲν ἔν.] Adhuc exposuit de publica institutione, eam esse necessariam & utilissimam, tum propter imperium & vim maiorem, tum propter minorem inuidiam, eademque quam paucis in locis esset recepta suo tempore: nunc de priuata institutione, eiusque cum publica comparatione & contentione. Monet initio optimam quidem esse communem institutionem, proximam, priuatam. Nam neglecta publica, suis quemque priuati liberis & familiarē recte instituendā, vel operam dare & adiuuare, vel certe velle & ita affectū esse debere ἢ καὶ ἀρετῆς αὐτῶν γὰρ, etsi forte vel infirmitate corporis aut alia qua re ipse impeditur, quo minus operam dare possit. Nam ita saltem affectus aliorum opera vti poterit, pædagogorum & œconomorum fidelium.

μέγιστα δ' αὐτῶν.] Posset fortasse non incommode capitis huius pars altera de legum scribendi facultate & legum scriptoribus collocari, etsi proprie magis ac propius ea de re paulo infra videtur explicare, vt initio capitis dictum, τίνα δ' αὐτῶν βυλοδοῦν. Nam quæ vsque ad illa hic explicantur, quæquam ad legum ferendarum facultatem nonnihil etiam pertineant; tamen de publicæ & priuatæ institutionis comparatione maxime explicantur: nos vtrunque sequamur: multum est acute & subtiliter videre in Aristotele ἀναλόγως:] Monuit modo, optimam esse publicam in Rep. institutionem, atque eam nosse & reperire καὶ ὁρᾶν αὐτὸν διδάσκει. Hic igitur de potestate & facultate huius rei differere orditur. Ergo ait posse hoc effici ab eo, qui facultatem legum scribendarum teneat. Rationem adiungit hanc, αὐτῶν μὲν δὲ κενῶν &c. de publica quidem institutione, quia legibus constituitur ac describitur, cura publicæ institutionis per leges, inquit, fit, & bona per bonas. Formula.

Si per leges describitur institutio publica & bona quidem per bonas, quod supra docuimus.

Ergo

Ergo legū scribendarū facultas & cognitio est necessaria. Sive ex leges sint scriptæ, siue non scriptæ, id est, mores seu studia & instituta, vt Lacedæmone scriptarum legū non erat vsus, omnia, etiam institutio & pædia, morib⁹ & institutis tenebatur, vt est apud Iustinianū, sub Tit. de Iure naturali, gent. & civil. Nihil refert, scriptæ sint leges, quæ proprie leges dici solent, an non scriptæ, quæ mores & instituta seu consuetudo. Nam vtriusque generis eadem est vis & autoritas. Sic Magistratus in hac vrbe habent autoritatem à Repub à plebe. Edictū, leges latæ habent autoritatem à persona, à Magistratu. Apud Lacedæmonios, vt refert Plutarchus, fuerunt et leges scriptæ, idcirco meo iudicio non recte Iustinianus. Ea de re agitur in Politicis, de scriptis legibus.

ὁ δὲν αὐτῶν δόξαι ἀγαθῆρον.] Hic demum propius accedit ad comparationem publicæ & priuatæ institutionis. Docuit supra publicam esse optimam, duabus de causis, & quia legum & maior est vis seu imperium, & minor inuidia, quæ hominum, siue patris, &c. hic docet contra, priuatam videri meliorem, item duabus de causis, quarum posteriorē tamen refellit. Ergo vt modo de legibus, nihil refert, sint publicæ an priuatæ: ita hic initio adiungit & monet, nihil quoque referre videri, vnus, legibus iis, an plures instituantur. Nam eandem esse patrum iussuum domi, quam legum & studiorū seu institutorum in Repub. rationem, id est, eandem vim & autoritatem, quin etiam patriorum iussuum & præceptorum esse maiorem, aut certe iis magis pareri à liberis, quam legibus & institutis à ciuibus. Docet hoc duabus rationibus, καὶ ἔτι κενῶν, &c. prior est propter cognationē & sanguinis necessitudinē, qua fit, vt natura ipsa filius patri dicto sic audiens, vt filii parentibus sint ὁμοειδῆς natura. Sic enim legendum non ὁμοειδῆς, autoribus libris emendationibus & veteri translatione: Altera ratio, est propter beneficia τῶν ἀρετῶν, quæ quanta sint patris in liberos, expositum est supra lib. 9. in fin. Gaudet aut quisque facile bene de se meritis parere. Ex his perspicuum est, esse & quandam priuatam institutionē, etiamque in patriis iussis & præceptis tanquam legibus consistere: deinde priuatam à publica differre, quæ in priuata melius paratur quam in publica, propter & cognationem & beneficia. Cæterū etsi hac parte magis paratur patriis præceptis: tamen certum est maiorem esse vim & autoritatem legum publicarum quam priuatarum,

Ggg

tarum,

rarum, cum his libenter, propter beneficia & necessitudinem, illis etiam inuite sit parendum.

[*ἢ πρὸς τὴν ἀφ' ἑαυτῶν.*] Altera ratio, qua item priuata institutio publicæ præstare videatur, quam diximus ab Arist. refelli. Differentia hæc est, quia publica est communis & κοινῆ, priuata singularis: illa vniuersæ ciuitatis & multorū, hæc vnus aut paucorum & familiarū. Cuius generis differentia & in aliis rebus & artibus reperitur. Nam & in medicina quædam nocent vniuersæ, vt febre laboranti, motus & ciborū copia: cui-dam tamen, id est, huic aut illi fortasse prodest, vel contra. Sic & in Politicis, omni sicario mortis pœna est proposita, quæ tamen interdum alicui conceditur, seu remittitur, propter tempora & attributa rerū seu personarum. Sic palæstræ magister, et si sua habet præcepta cōmunia, tamen & discipulorū corporum rationem habet, vt non omnibus idem genus pugnæ palæstricæ cōmittat, robustiori pancratium, celeriori cursum.

[*ἢ ἐκ τῆς ἀφ' ἑαυτῶν.*] Nūc ex priore differentia docet meliorem esse priuatam publicam institutionem, quia sit accuratior & exquisitior. Rationē adiungit, καὶ πλεον ἢ τῆς, &c. quia rerum quilibet; suarum maiorē curam habet, vtpote magis vitilium & ad se pertinentiū. Quod egregie Arist. lib. 2. Polit. c. 2. Rerum priuatarum, inquit, καὶ πλεον φρονήσεις, publicarū & communium ἢ τῶν. Quare cū publica institutio sit cōmunis: priuata autē sit sua cuiusq; & propria, merito & in hac maior, quam in illa, cura ponitur, eaque re hæc quam illa est accuratior & exquisitior, præstantior deniq; & melior.

[*ἀλλ' ἐπιμεληθείη.*] Refellit priorem rationem. Nam singularem institutionem absq; communi & publica vix posse consistere, & ex communi profus pendere, & ex ea tanquam principio cognoscendam, quod vt intelligatur, docet exemplo cæterarum artium & scientiarum, hunc in modum:

Omnes, inquit, scientia, in rebus vniuersis cernuntur, sunt rerum τῶν κοινῶν.

Ergo & legum facultas ex rebus vniuersis erit spectanda & cognoscenda.

Antecedens explicauimus supra lib. 1. cap. 6. in fi. de quo & insignis est locus apud Arist. τῶν μετὰ τὴν φυσικῆν, illo lib. 10. &c. Rationes antecedentis tūn dux: prior, quia res singulæ sunt infinitæ, quæ si nulla est scientia, quam supra attulimus lib. 1. c. 6. Altera in Metaph. ab Arist. allata, quia res singulæ sunt incertæ

incertæ propter materiam in horas mutantē. Quarū rerū incertarū & mutabilium est opinio, non scientia, vt supra lib. 6. explicatum. Res enim singulares cognoscuntur ex materia. Quemadmodū igitur alix oēs scientiæ in rebus vniuersis & vniuerso genere: ita & hæc scientia cernitur, eaq; propter, vt in aliis artibus, ei qui rerū vel hominum singulorū curam rectam gerere, vel operam præstare velit, necessariū & vitiosissimū est, prius vniuersum genus nosse, & ad huius velur normā res singulas accommodare: ita & in Politica eiusq; parte Nomothetica etiam priuata institutioni vtilis erit & necessaria cognitio cōmunis & publicæ, scientia deniq; vniuersa politica.

[*ἢ πλεον ἄλλα.*] Modo docuit vniuersi generis cognitionem etiam rebus singulis esse necessariam. An ergo, diceret aliquis, sola rerū singularū cognitione nihil effici poterit? nullamne ad rem ea est vtilis, nihilq; per se ipsa potest. Huic questioni occurrens Arist. ait, posse quidem etiam recte quid fieri hæc singulari cognitione, & vnū aliquem singularem curari potest solo vsu, etiam absque scientia generis vniuersi, ab eo qui studiose eius, cuius curam gerat, naturam & singula momenta diligenter explorarit. Argumēto sunt medici quidam, qui, quia se ipsi optime norint longo tempore id consecuti, sibi medicinam recte facere & curare possunt, alios non item. Itaque affert aliquid hæc singularis cognitio, quæ tamen peritia potius quam scientia dici debeat. Nam si plene & perfecte artem, aut scientiam quis assequi velit, eum oportet ad genus vsq; vniuersum progressi, vt in quo solo posita sit scientia.

[*πῶς δ' αὖ τῶν τῶν.*] Hoc tandem loco de legum facultate & scriptoribus diligentius disserit iteratis initio prioribus, cur ei qui siue multos siue paucos bonos beatosq; reddere velit cognoscenda sit legum scientia, legumq; peritus is esse debeat. Rationem supra expositam iterat, quia legibus boni efficiantur. Sed enim diceret aliquis legum scientiam rem esse facilem, quæq; longa disputatione non egeat. Respondet Aristot. non esse cuiusuis, eū quem quis sumpserit erudiendū & virtutibus bonisq; moribus imbuendū, id præstare, sed scientis potius & periti, exemplo cæterarum artium & curationū. Nam neq; domum, nisi peritus œconomus & prudens dispensator, neq; nauē, nisi callidus & sapiens gubernator, neq; valetudinē, nisi peritus medicus, bene curare solet. Neq; igitur & viros bonos, nisi peritus efficiet, non quis aut rudis, sed doctus & legum

peritus. Ex his omnibus perspicuum est, legum scientiam, vt leges ipsas, de quibus supra bonis beatisque reddendis esse necessariam.

ἀρ' ἐν μέρει τῆτο.] Exposito legum scientiam esse necessariam: adiūgit vnde ea sit petenda, & qua via ac ratione. Docet autem de causa efficiēte Nomotheticæ, id est, de autoribus & aliis eo pertinentibus adiumentis ac rationibus, idq; permixtim & cōfufe. Summa disputationis hæc est, Nomotheticam partim vsu, partim ratione, id est, de libris cōparari. Libri autem, quia vel nulli à peritis, vel indocti ab imperitis ad suam vsque ætatem essent scripti, hæc ratione permotum se ait Aristoteles, vt diligentius de hac politicæ parte conscribat.

ἀρ' ἐν μέρει τῆτο.] Quæstionis modo, vt sæpe alias, exponit propositū, quod est de autoribus & vnde petenda sit Nomothetica. An, inquit, à politicis seu Rerumpub. administratoribus, ciuitatum principibus, cuius generis sua ætate Athenis erat Demosthenes, Æschines, &c. olim Themistocles, Pericles, Nicias, Aristides, &c. An ab his, inquit? Resp. videri; ab his petēdam, quia nomothetica politicæ, à qua politici illi nomen habent, sit pars, vt supra explicauimus *lib. 6. cap. 8.* Contra ostendit, ab his eam peti non posse, q̄ politicæ aliud sit ingenium & natura, quam cæterarū artium. Nam cæteras quidem artes eosdem docere & exercere, politicam nō item. De alijs artibus certum, de politica ita docet & ostendit. Nā hanc exerceri à politicis, doceri à sophistis. Sophistas autē ea ætate politicæ doctores fuisse, testes sunt, Plato *multis in locis*, & Isocrates *in oratione aduersus Sophistas*: qui tamen Reipubl. nullam partem ipsi attingebant. Verum de his paulo infra latius. De politicis eos non docuisse, neque scripsisse de Politica, etsi ex historiis est notū, & ætate ea perspicuum: tamen ostendit Arist. duobus signis, quibus hoc maxime agit, vt doceat, eos non tam scientia, q̄ vsu fuisse politicos, vt & Cic. de Ictis, *in Bruto*. *Iuris quidem vsus apud Scæuolam, multosq; veteres Iurisconsultos fuisse, scientiam in vno Seruio Sulpitio.* Prior ratio, quia si scientiam tenerēt, certe de re præclarissima potius vel scriberēt, vel docerēt, quam de rebus leuioribus. Nam exabant Politicorum Clithenis, Thueydidis, Pericles, Criticæ, Alcibiadis, Epaminondæ orationes in Iudiciis, in senatu pro concione habitæ, [apud populum] orationes, inquit Aristor. scribebant, de politica non item Ergo nesciebant. Nam si sci-

uissent,

uissent, potius de rebus politicis, quam orationes scriptitassent, cum rerū politicarū scriptio orationibus multo sit præstantior, de qua re mox. Altera ratio, qua doceat, politicos fuisse indoctos, etsi peritos nō negat [doctus qui habet scientiam, nouit methodo aliquid docere; qui tantū habet vsum, peritiām, nō potest aliū docere,] quia si docti essent, certe liberos suos & amicissimos scientiam pulcherrimam docerēt. Atqui neq; liberos, neq; amicos, vllus vnquā politicus, reddidit politicos. Quo nomine Plato grauissime multisq; in locis omnes Politicos reprehendit, *in Euthydemo, in sophistis, in Alcibiade, &c.* clarum est igitur, politicos comparasse quidem sibi facultatē quandam politicam, sed peritiām potius quam scientiam, vsu non ratione: eaq; propter mirū non est, si neq; libros scribere, neq; alios docere indocti ipsi potuerint.

ἐ μὲν μὴ πρὸν.] Occurrit tacitæ quæstioni. Quid ergo, dicit aliquis, nihilne vsus ad politicam prodest? Resp. Aristor. se in politicis non culpate vsus, sed inscientiam. Nam vsus ipsi politicæ consequendæ magnum adferre adiumentum, q̄ solo vsu & consuetudine politicorū efficiantur politici, et absque præceptis. Quemadmodum & olim I. C. non ex schola, sed ex foro & consuetudine I. C. prodiisse narrat Cic. *li. 1. de orat.* scholæ posterius extiterūt, teste & Pomponio *in l. 2. ff. de origin. iur.* [olim nec ius, neq; philosophia docebatur in scholis.] Itaq; ei, qui hanc scientiam assequi velit, vsus quoq; est necessarius. Nam vt in alijs scientiis, ita & in Politica, eiusque partibus, Nomothetica & Iurisprudentia, vsus maxime est necessarius. Hinc & eleganter Galenus, medicinam duobus cruribus niti, vsu & cognitione, dicere solet.

τὸν δ' οὐ φησὶν.] Postquam docuit, Politicos, quorū tamen proprium id sit munus, quia vsu potius q̄ ratione sint politici, alijs eam ratione explicatam tradere non posse. Nunc de sophistis, quos quidē & hic & paulo supra monuit se pro doctoribus politicæ gerere, hoc suscipere & profiteri, sed hoc tamen et ipsos non tenere rationem docendi politicam, longissime à docendo esse remotos, quantūuis id sibi arrogant, q̄ eleganter Arist. *πρὸς τὴν διδασκαλίαν*, de qua particula supra *lib. 3. cap. 8.* sophistas autē malos esse politicæ doctores & magistros, hac ratione, quia ne ipsam quidem politicæ vim & naturam noxiant & teneant. Formula:

Quam quis norit artem, eam alios docere potest.

*At sophista politicam ignorant.
Ergo eam alios docere non possunt.*

Assumptionem (nam propositio per se nota omittitur) quæ diximus, sophistas non nosse politicam, siue, vt loquitur Aristot. quid ea sit, quibusve in rebus posita, tanquam in materia & strato ostēdit tribus his signis. Primum, quia politicam cum arte dicendi confundant, & eandē faciant. Omni namq; rate oratores (quorū magistri erant sophistæ, i. Rhetores) se venditasse pro politicis, sibiq; arrogasse scientiam politicam, atq; adeo artē dicendi dicere consueisse nihil esse aliud, q̄ veram politicam, testes sunt Plato, multis in locis, Isocrat. in *sophistis*. Arist. quoq; *imit. lib. 1. Rhet.* Cic. *li. 2. de orat. aliisq; in locis*, & latissime Aristides *in orationib. aduersus oratores*. Et quia scientiarum confusione & perturbatione, argumentum hoc loco capit Arist. sophistas non satis tenuisse earū vim & naturam: & *imit. lib. 1. Rhet.* ait hoc facere oratores partim inficiētia, partim arrogātia. Deinde, quia nonnulli politicam eē deteriorē Rhetorica faciunt, humiliorem, leuiorem, cū sine vlla dubitatione, inter artes practicas principatum teneat, etiam rei militari antecellat: vt inquit supra *lib. 1. cap. 1.* Certe & Protagoras apud Platonem artem dicendi cæteris omnibus præstare ait. Postremo, quia arbitrentur, Politicam ex commentariis facile parari posse, de qua tertia ratione accuratius explicatur. Sciendū sophistas, cū reprehenderentur, cur politicam, cuius nullum haberent vsum, tamen profiterētur, & docendam susceperent, huic reprehensionī ita solitos occurrere. Nam cōquirere se & colligere multos libros politicos de Republic & legibus scriptos, aut certe multarū, ciuitatum leges & instituta, ex quibus ita conductis, & in vnū locum collectis, se excerpere & eligere optimas quasq; leges & instituta, eaq; cum auditoribus & discipulis communicare. Ea autem colligere, & ex collectis optima quæq; excerpere, rem esse facilem. Aristoteles & hoc tertium sophistarum ignorantia argumentum adferens, docet, rem eam non esse facilem, sed difficilissimam, hac ratione, quia absque iudicio exposito ea præstari nequeat. Facile quidem esse colligere, sed collecta diiudicare, & optima seligere non esse cuiusuis, sed iudicio de his rebus accurato præditi. Quod confirmat exemplo Musicæ. Nam & in hac, nisi iudicio præditus & peritus, quantumuis multos cantores quis habeat vel audiat, tamen de harmonia

& con-

& contentu, seu de discordia, recte existimare non poterit. Itaq; collectio quidem legum est facilis, dilectus seu ecloga difficilima, vt cui iudicium sit necessarium. Sed iudicium assit oportet. Ergo & vsus seu peritia *ἔμπειρία*. Nam vsu, in rebus maxime politicis, iudicium comparari solet, in vsu, mentis illa acies & oculus positus est, inquit Aristoteles supra *lib. 6. cap. 7. & 11.* Formula:

Vsu periti de rebus recte iudicant, seu opera quæque recte an perperam sint perfecta, ab vsu peritis diiudicari potest, ab his solis cernitur.

Atqui leges sunt opera ciuilia & politica.

Ergo de legibus, quæ bonæ, quæ malæ, quæ optimæ, existimabit nō imperitus, sed vsu peritus, nō is, q. ex cōmentariis dūtaxat sapit, sed qui in reb. ipsis iā sit versatus.

De propositione iam nonnihil dictum & supra *li. 1. cap. 3.* eam confirmat hoc loco Arist. exemplo Musicæ & artis pingendi. de qua pingendi arte extat elegantissimus locus huc profusus pertinens apud Cic. *lib. 2. artis veteris*, i. *de inuentio. in præfat.*

De assumptione, *οἱ δὲ νόμοι*, &c. res est certa, et si de ea grauissimè laborat Plato in *Politico*, vt reperiat opus Politici; Nā & supra *lib. 2. & lib. 6.* docuimus, politici finem & scopū esse *ἁριστεύειν*, bonam legem & iuris descriptionem. Ex his perspicuum est, grauius hallucinari sophistas, qui ex commentariis aut legibus ciuitatum in vnum conductis, legum scientiam parari posse existimant. Confirmat idem Arist. exemplo medicorum. Nam neq; hos ex libris & cōmentariis effici, sed vsu. reperiri quidē nonnullos, qui teneant medicamentorum genera, & quæ, quibus, quando præbenda, qui tñ, quia vsum nullū habeant, medicinam facere nō possunt: nā peritis tñ & vsum habentibus ea esse vtilia, aliis nō item. Itaq; vt de collectionib? & eclogis tandē concludat Arist. *ἡρως ἂν ἴσῃ τὸ νόμον* ait, esse quidē eam rem vsuperitis & iudicio ad seligendum præditis perutilē, sed imperitis nequaquā, vtpote iudicii expertibus, nisi, inquit, forte vel casu, his colligēdis iudiciū sibi pariant, i. ad iudicandum opus est habitu, qui vsu cōparatur, interdum tñ casu & forte ēt bene iudicat, quamuis habitum vsu sibi nondum cōpararit. Verissime igitur hæc legū collectio nullum adfert iudicium, nisi fortuitum. Neq; tñ plane est inutilis. Nā aptiores & intelligentiores eos, qui his rebus colligēdis dant operam, efficit, & hoc est quod ait, *ἁριστεύειν νόμον*

De eis. Ex quibus omnibus iam perspicuum, in usu ad cognoscendam politicam plurimum esse positum, in collectis legibus aut institutis parum: In libris tamen & scriptis præclaris, ut Platonis, Aristotelis, Ciceronis plurimum, utpote à viris & doctis, & usu peritis, editis & conscriptis, magno cum iudicio. Habet tamen & ea collectio suam utilitatem, maxime apud iudicio præditos. Quare & hoc adiumento usus est ipse Arist. qui 158 civitatum leges & instituta collegit Cic. lib. 5. de fin. & Laetio. Et si & usum habuit non mediocrem, qui octo annos in Regia Philippi sit versatus, & Stagiritis civibus suis leges dederit. Hac ratione & via usus est & Cic. in componenda arte Rhetorica exemplo Zeuxis pictoris, qua de re init. lib. 2. vet. Rhetorices. Vfus est & Vegetius in componenda re militari, ope commentariorum veterum, Catonis, Augusti, Hadriani. Vfus & eadem ratione est præstantissimus Heraclides, cuius etiam nunc extant eclogæ 42 civitatum.

παρὰ ληπόντων ἔν.] Hic tandem aperit Arist. consilii sui causam, cur ipse de legitima scientia conscribat, nimirum quia veterum nemo de ea scripserit, & sophistæ perperam plane doceant, cuius tamen ad bene beateque viuendum, utilissima & plane necessaria sit cognitio, ut supra ostendimus. Dicit aliquis Platonem iam hac de re scripsisse. Responderi potest, ne Platonem quidem recte scripsisse, quæ sæpe in libris Politicorum reprehendit Arist. Hæc ergo est causa, cur Arist. de legibus scribendum sibi existimavit. Quin etiam adiungit, melius se facturum, si non tantum de legibus, sed de magistratibus, senatu, iudiciis, disciplina, de tota denique Repub. explicet, ut tota vndique philosophia humana tandem perficiatur, quem Arist. in his libris Ethicorum & Politicorum finem & scopum esse ostendimus supra lib. 1. Omnis namque philosophia partim est diuina, partim humana, omnia alisque libris reserua illa, hæc tota: cuius duæ summæ sunt partes, vna de moribus, altera de legibus, toto hoc opere Ethicorum & Politicorum absolvitur.

ἠρώτων ἔν.] Breuem adfert Epitomen & partitionem Politicorum, etsi non satis exquisitam, trimembrem. Primum namque se expositurum ait, singulas aliorum de civitatum ratione sententias, ut lib. 2. Deinde, de causis salutis & interitus Rerum pub. ut lib. 5. Postremo de optimo Reipublicæ statu & genere, ut lib. 7. 8. & reliquis, qui interierunt, &c.

FINIS LIBRI X.

ELEN.

ELENCHVS RE- RVM, VERBORVM ET SEN- TENTIARVM HISCE IN D. OBERTI GIPHANII Commentarijs ad Decem Aristote- lis Ethicorum libros contentarum copio- sus, & Alphabeti ordine digestus.

A.

A bdicatio est liberorum à familia reiectio & alienatio, Græcis usitata, Romæ rarior. 704. huius exemplum est apud Valerium Max. 704. & seq.	<i>Actio libera est comæ habitus bene affecti tanquam umbra</i> 612
Abraham turpitudinem mentis est metum mortis 159	<i>Actiones honestæ sui naturæ sunt iucundæ</i> 65
Abstracti ratio qua est, eadem met concreti secundum Græmaticos. 281. eadem & coniugarum natura secundum dialecticos 281	<i>Actiones voluptate amplificatur & augentur</i> 795
Accipere iniuriam est perpeti quid contra voluntatem. 449.	<i>Actiones ex ratione dicuntur voluntaria</i> 748
Actiois nomē commune est. 9.	<i>Actiones puræ, quæ dicuntur.</i> 799
Actioes civiles sunt publicæ & priuatae, & quanam. 351. in publicis politica & legislatio, in priuatis ius civile 351	<i>Acumen & ingenium est vis quadam rationis & mentis. 518. hoc natura comparatur, prudentia usu, & est pars quadam prudentiæ & velut inchoatio</i> 518
Actioinum humanarum & virtutum omnium causa efficiens qua. 355. huius causæ generæ sunt septem & qua 153	<i>Acti qui dicuntur</i> 580
Actiois sensus & mentis multi sunt gradus 790	<i>Adiumenta & via, quibus virtus paratur, qua</i> 827
Actiois principium est deliberationis finis 188	<i>Adolescens contemplari incipiens non est beatus</i> 810
	<i>Adolescentibus qua virtutes conueniunt</i> 209
	<i>Adolescentes natura magis liberales sunt quam senes</i> 239
	<i>Ædificatio est ortus ipsius domus</i> 597
	<i>Æquale ut est interiectum in-</i>

terminus & maius: sic me- dium quoque duobus extre- mis	135	lia eius	661
Æqualis æqualem amat	690	Aliud est ignorācia quid face- re, aliud ignorantem	150
Æqualitas amicitia parēs ma- ter	629	Aliud est iniuriā facere, aliud rem facere iniustam	426
Æqualitas est prima pars equi- tatis. 355. huius exempla qua	356	Alterum alterius ope necesse est 817	
Æqualitatis Arithmetica & Geometrica genera qua	362	Altrix, sentiens & intelligens cum alijs cōmuns. 86. in so- mmis non quiescit, sed maxi- me viget	86
& seq. qua & Deus in mol- liendo mundo usus	363	Altrix, sentiens & intelligens sunt animi partes	789
Æqualitas est medietas qua dam inter nimium & pa- rum	116	Amare quid est	644
Æqualitas Analogica seu Geo- metrica in iure maxime spe- ctari solet	604	Amare est quadam actio, ama- ri vero perpestio	668
Æquitas est, quod ratio natu- ralis desiderat	442	Amicitia in aduersis qua, & qua in prosperis. 766. & seq. in hac tria maxime spectā- da & qua	768
Æquitatis nomen plures habet notiones. 433. nulla æquitas est scripta	435	Amicitia civilis ex facto iudi- catur, moralis ex consilio.	391
Æquitas legem subsequitur, & est quasi legis exceptio. 438. hac est ipsarum legum bona fides	441	Amicitia finis quis	752
Æquitas idem valet, quod æ- qualitas. 355. dicitur amicitia mater. 355 cōmuns parēs iuris & amicitia	355	Amicitia Aristocratica inter improbos cōiuges non semper seruatur, & in Anglia	682
Ætas flor ns ex venustate non perficitur	791	Amicitia in societate & com- munitate versatur	674
Affinitas inter formas rerū & actiones qua	52	Amicitia est concordia quadā & ciuilem	736
Alcibiadis & Epaminōda for- titudo erat dissimilis & cur.	120	Amicitia ad vitā maxime ne- cessaria & cur	623
Alia est virtus magistratus, a-		Amicitia definitio secundū Ci- ceron.	769
		Amicitia locus ubiq; esse potest 636. hac qui digni	645
		Amicitia voluptatem iūctam habet	755
		Ami-	

Amicitia definitio qua. 635. hac est perspicua, beneuolentia vero obscura & occulta	636	quamam	672
Amicitias mediocres habere o- portet	761	Amico sape plus quam sibi tri- buendum, quando & in qui- bus	721
Amicus certus in re incerta cer- nitur	766	Amici non tantū est bene velle, sed & benefacere	636
Amicorum usus in rebus secū- dus nullus, sed in aduersis	72	Amicus in amore respondere debet	637
Amicus alter ipse	689	Amor est species obseruantia & honoris	667
Amicus amico est Deus	666	Amor est quadā appetitio	634
Amici propriū est beneficij a- micum prosequi. 766. horum differentia qua in aduersis & prosperis. 766. & seq. ho- rū presentia est iucunda	767	An plus tribuens, an vero ca- piens iniuriam facit. 423. Quis an sibi ipse iniuriam facere possit	423
Amicorū multitudinis modus quidam esse debet, non secus atq; ciuitatis	763	Anabaptistarum error de bo- norum communicatione ad imitationem olim Christia- norum	364
Amico egeno etiam nō roganti opem ferre debemus	768	Analogia omnis est æqualitas, sed non contrā	365
Amici vita eo suauior viro bo- no, quo magis sentiatur. 760 ex conuictu cognoscuntur & explorantur. 760. horum cō- uictus qua in re postius esse debeat. 760. hi sunt in nu- mero expetendarum, bona- rum & incundarum	761	Analogia inter partes & totū qua	688
Amicum iuuare honestum est, sed malis artib. non itē.	502	Audetas nomen ambiguum	13
Amici tot sunt, quot una vi- uere possunt	763	An aequū & homine Christia- no dignum aliquem in ius trahere	722
Amicorum tria sunt genera & quarum. 753. natura sunt iucundi	755	Anima est rationis particeps vel experts	516
Amicorum usus quis & qualis 766		Animaratione pradita est pra- ctica & theoretica. 52. vsus huius partitionis qui	53
Amicorum omnia sunt cōmu- nunia. 672. horum genera		Animantium perfectio est sen- suum acumen	795
		Animus & homo principium politicum efficiens	453
		in Animo tria sunt, & quā illo Animi partes vera qua dicitur ss. qua harum vis, & cur hominis propria	85

I N D E X.

Appetitū genera tria sunt & quanam 333
 Appetitus in homine sunt tria genera, & quanam 174
 Arborum perfectio est facundias 794
 Archelaus dicit iusta reuera nulla esse, sed tantum opinione 23
 Architectura, huic quam deseruiunt. 10. Item quam arti equestri, qua medicina, qua textoria 10
 Artis adificandi actio est ipsa adificatio, opus est domus. 10
 Arithmetica & Geometrica proportio hic obseruanda. 358. seqq. & quanam illa. 359. & seqq.
 Aristoteles contra Philip. Melanth. principia natura non esse insita nobis, sed aptitudinem percipiendi tantum ait 520
 Aristoteli mens est in disputationibus grauioribus primū querere, & controuersiam proponere, postea eādem explicare 514
 Aristot. utitur numero multitudinis pro singulari. 21. & genus sapiens & genere usurpat 21
 Aristotelis opera sunt bipartita & quanam 85
 Aristoteles Platonem vocat amicum suum 5
 Aristoteles tractationem beatitudinis tribuit 3. scientiis, & quamam illa 26
 Arrogans & gloriosus, quomodo differunt 316
 Arrogantia genera qua sunt. 337
 Ars & institutio quad natura deest, suppleri debet 45
 Artes quaedam sunt dominas, alia serua & famula 523
 Artes & scientia obiuione & atate pereunt 476
 Artis notio qua est multiplex. eius definitio qua. 465. hac quid à veris scientijs differat 468
 Artes non pertinet ad opera & munera 609. ha non sunt actionum sicut voluptas. 609
 artes voluptatum qua 609
 Artes & virtutes non natura, sed faciendo comparantur. 105. harum affinitas qua 105
 Artium tractandarū ratio est exquisita & popularis 16
 Asinus ex stramento voluptatem capit 801
 Assentator quisnam dicitur. 667
 Auaritia genera varia & qua. 267. hac liberalitati contraria 269
 Auarus nisi cum moritur, nihil recte facit. 266. hic in nullū bonus, in se pessimus est 66
 Audacia ignauia simpliciter & absolute contraria est, fortitudini aliquo modo 135
 Audacia ignauia est contraria 611
 Auditori politica necessaria admodum

I N D E X.

modum physica cognitio 27
 Atrypena latine quod satis, barbare sufficientia, gallice contentamentum 811
 Author commentariorum reprehensio in Philip. Melanthon. quod in epitome Ethices omnia confuderit 366
 Author commentariorum dicit Politica esse mutila, Ethica vero integra 6
 Author Commentariorum vidit 9. versiones in Aristoteli Ethica. 4. & quanam. ibid.
 Author Ethica diuidit in 3. capita & qua 6. in proemio 3. agit & qua 6. tractationem in 2. partes diuidit 6
 B.
 Beata vita non est in actionibus ludicris. 805. non in habitu, sed actione 808
 Beatitudo virtute efficitur, & est actio ex vniuersa virtute manans 515
 Beatitudinis epitheton non est laudabile, sed honoratum. 822. & seq. hac an sit contentio quadam 823
 Beatitudinis propria omnia sunt perfecta 816
 Beatitudo est finita & perfecta 77. cur ea ad mortuum demanet, rationes qua 78
 Beatitudinis causa quamam. 68
 Beatitudo est principium vita & scientia politica 60
 Beatitudo an sit ex genere bonorum laudabilem, seu honoratorum 80. quod hac non sit ex genere laudabilem, quamam rationes 80
 Beatitudo est comes & effectus actionis virtuti congruentis 799
 Beatitudinem vulgus ponit in rebus sensui subiectis 28
 Beato an amicis opus sit 754
 Beatus dicitur bene agere, ut bene viuere 63
 Beluarum genera varia sunt. 569
 Bene consultare prudentis est summam officium 486
 Benefacere est quidem magnifici & factū quoddam eius, sed non materia 285
 Benefacta male locata testentio, malefacta dicuntur 257
 Benefacta sunt perpetua 742
 Beneficentia genera sunt pecunia & opera. 293. Exempla eius qua 294
 Beneficentia parentum erga liberos maior est, quam regum erga suos 682
 Beneficium dare difficilius est quam accipere 743
 Beniuolentia est principium & fons amicitia. 733. dicitur etiam ignaua quadam amicitia 733
 Beniuolus quis & qua cupit. 732
 Benignitas non debet esse maior teste Cicerone, quam facultates 259
 Biceps dicuntur, qua natura sint

I N D E X.

<i>sunt contraria</i>	36	<i>stoteles</i>	6
<i>Bi dat, qui cito dat</i>	257	<i>Castigatio & animaduersio est</i>	
<i>Blandi qui dicuntur</i>	310	<i>curatio quedam</i>	302
<i>Bona vulgo qua dicuntur</i>	132	<i>Cato dicit nihil absurdius esse,</i>	
<i>Bona omnia sunt optima & bona</i>	432	<i>quam plus vitatici quarere,</i>	
<i>Bona propter aliud seu propter</i>		<i>ubi minus via restat</i>	267
<i>illa per se, qua dicantur</i>	42	<i>Causa beatitudinis est virtus</i>	
<i>Bona quo notiora, eo incundiora sunt</i>	759	<i>& disciplina, non fortuna.</i>	
<i>Bonorum appellatione qua continentur</i>	24	<i>Causa non mutata, manet idem effectus</i>	792
<i>Bona sunt diuina & humana, diuina vocantur virtutes, humana corporis & fortuna bona reliqua. 29.</i>		<i>Causa fraterna amicitia quam</i>	688
<i>communiora, eo sunt praestantiora. 19. bonum humanum est vnius hominis: politica vero ciuitatis</i>	19	<i>Celeritas omnis consilij inimicaria</i>	500
<i>Bonum in quaeritate est mediocritas, in collatione honorum magistratus, diuina & bona vtilia, concordia</i>	38	<i>Chariora qua magno, quam qua paruo labore parantur, estimantur. 742. & difficiliora.</i>	743
<i>Bonum commune quoddam est 44. humana sunt vniuersalia vel singularia. 44. vniuersalia qua dicuntur</i>	44	<i>Charitas non quarit, qua sua sunt</i>	636
<i>Bonum tot modis dicitur, quot id quod est. 38. bonum in omni categoria est. 38. iustum est Deus & mens, in qualitate artes, scientia & virtutes</i>	38	<i>Charondas fuit antiquus legislator</i>	712
<i>Bonus vir quis dicatur</i>	751	<i>Christianorum ludus in hac vita qui</i>	158
<i>Brutus est autor libertatis Romanae</i>	157	<i>Cicero legem natura vocat principem</i>	427
		<i>Ciceronis liber Hortensius Philosophicus perijt</i>	822
		<i>Cicero ait multos medios salis simulesse edendos, ut munus amicitia sit expletum</i>	646
		<i>Cicero imprudentiam vocat iuris ciuilem fere ignorantiam.</i>	162
		<i>Cicero dicit vocabulum beatitudinis esse asperius</i>	28
		<i>Cicero cum Stoicis verecundiam esse putauit</i>	327
		<i>Cicero virtutum semina vocat lumina</i>	

I N D E X.

<i>lumina natura</i>	92	<i>Coniunctio studiorum & voluntatum verissima amicitia nota est</i>	722
<i>Cicero legis nomen a dilectu ducti</i>	400	<i>Consuetudo & longi temporis periclitatio necessaria est vera amicitia. 656. hac est bimestris. 659. & quid de potentibus amicis statuendum</i>	658
<i>Ciuilitas concordia continentur, discordia euertuntur. 628. Concordia est tantum ciuilem amicitia, non omnes teste Aristotele. 736. eius diuisio qua</i>	737	<i>Cōsiliū in quibus rebus versatur. 176. non est voluntas, & quid sit</i>	177
<i>Ciuum modus aliquis esse debet, & qui numerus</i>	763	<i>Contemplatio est mentis & actio omnium praestantissima. 809. in contemplando minor labor quam in agendo. 809. contemplatio in se vertitur, actio regitur occasibus</i>	809
<i>Ciui, Lacedaemone & Roma officium exercere prohibuit erat</i>	17	<i>Continentia est virtus imperfecta</i>	87
<i>Clementia legi & iuri directe repugnat</i>	438	<i>Continentia an sit virtus</i>	329
<i>Cognitionis amicitia magis est ex sanguine & necessitudine: sodalium vero ex morum similitudine & studiorum aequalium</i>	686	<i>Continentia est res difficilima & praclarissima. 536. eius proprium quoddam</i>	536
<i>Colligere quidem facile est, sed collecta diiudicare, & optima seligere difficilimum</i>	839	<i>Cōtractus dicitur synallagma, ex quo obligatio oritur. 351. & quid</i>	352
<i>Colloquia praua corrumpunt bonos mores</i>	93	<i>Contractuum bona fides est ditorum & factorum nostrorum quadam aequitas</i>	442
<i>Comus quis dicatur</i>	312	<i>Contraria contrariis sunt vtilia</i>	670
<i>Communitas omnis vel rei est, vel nominis</i>	43	<i>Contraria sunt medium & extrema, vel nimium & parum</i>	127
<i>Comparatio vitae theoretica & practica</i>	816	<i>Contrariorum contraria est definitio</i>	49
<i>Concordia inter probos qua, & qualis inter improbos & adiuturna</i>	737	<i>Coniunctus est norma multitudine</i>	64
<i>Conditamenta ciborum si multa adfundantur, ingrata sunt, si aspergantur, incunda & grata</i>	762	<i>Coniunctus est norma multitudine naturalis</i>	692

I N D E X.

Corporis voluptates sunt innum-
merabiles. 616. cur & qua-
tenus expetenda & fugien-
da 619
Corporis bona insigniora qua-
nam sunt 290
Corpora liberorum hominum
sunt inestimabilia. 369. lar-
ge sumendo estimari possunt
369
Cui plus debetur, illi magis tri-
buendum est 694
Cultri natura est una, varia ac
multa secans 141
Cupiditas & actio quomodo
differunt 798
Cupiditas in quibus rebus ver-
satur 176
Cupiditates sunt naturales aut
inanes 241
Cupidus est in oculis, in hisce ve-
ro amor 647
Curatio omnis per contraria fit
102

D.

Datorem hilarem, teste Apo-
stolo, diligit Deus 257
Dedecus est semper sumere tes-
te Martiali, nihilq; reddere.
257
Definitio voluptatis qua. 606.
hac & telos quomodo & qd
differunt. 605. ha duorum ge-
nerum sunt & qua 608
Definitio est oratio, qua rei cu-
iusq; naturam declarat 125
Deliberata quidem cito agen-
da, sed d. s. & mature deli-
berandum 499
Deliberatio non cadit, nisi in
res instabiles & agendas
499
Deliberatio non est, nisi de reb.
qua fieri possunt 735
Deliberatio rei gerenda causa
instituitur. 189. & quod sub
deliberationem cadit, idem
& sub consilium. 190. qua e-
ius differentia, & huius ra-
tio 191
Deliberatio desinit, quando ad
actionem peruenitur 309
Democratia aequalitas alia est
quam regni 365
in Democratia omnia sunt cõ-
muna, nullus alteri praefer-
tur, sed sumus infimo aqua-
lis. 685. extrema sunt tyran-
nus & hac 685
Democritus apud Ciceronem
beatitudinem in animi trã-
quillitate & securitate po-
suit 815
Depravationis causa qua 802
Decorum opus & munus quod-
nam & quale 821
Deus similem ad similem du-
cit 629
in Deum non cadit virtus, sed
omnia excellentia in illum
cadunt 528
Deus unus, multi amici 761
Dicacitas scurrilis à Christia-
nis, teste Paulo Apostolo, lã-
ge abesse debet 322
Dicaarchus quis fuit, & qua
disputatio eius cum Theo-
phrasto de vita practici &
theoretici cuius praestansior.
= 626

Dica-

I N D E X.

Dicaoma quid est 406
Dicendi facultas ex dicendo na-
scitur 93
Dicteria ferre nõ minor est vir-
tus, quam iacere 323
Dicitio, d. Graca ponitur pro
sed. sicut apud Latinos vox,
enim 19
Dies Dd. unus plus patet, quã
idiotarum tota vita 750
Differentia intemperantis &
impotentis qua 543
Differentia inter laudem & en-
comium qua 32
Differentia auditorum triplex.
31
Differentia de aequalitate A-
rithmetica & Geometrica
qua 305
Difficilia qua pulchra 138
Difficile est fortunam secundam
sine virtute ferre 292
Dignitas Democratia in liber-
tate posita est, regni vero in
virtute. 305. Exempla qua
ibid.
Diluvium proprie est, maculas la-
uando detergere: hinc ele-
gans phrasis apud Cicer. di-
luere amicitias 719
Disputatio omnis à definitione
oriri debet 596
Dissimilitudo inter ignaviam
& intemperantiam qua.
244
Dissimulatores qui dicantur.
319. horum genera & exem-
pla qua 319
Distinctio inter testamenta ru-
pta, irrita & iniusta qua 103

Distinctio politica & economi-
ca qua 21
Diu deliberandũ & antequam
consulto 500
Diuisio omnis pertinet ad cate-
goriam quantitatis 115
Diuisiones iuris varia & qua.
406. ius naturale omnibus
locis semper valet: civile nõ.
406. ius partitur in scriptũ
& non scriptum 406
Diuitia quo maiores, eo magis
pernitiosa 554
Diuitia & opes magnanimum
ornant 291
Docere scientia est propriũ. 463.
doceri & discendo percipi po-
test scientia 463
Doctrina omnis absoluitur prin-
cipijs & ijs, qua ex illis effi-
ciuntur 2
Dolor & aliena voluptas quid
differunt 777
Dolor omnibus fugiendus &
vitandus 775

E.

Ea qua supra nos sunt, non sunt
cognoscenda vel exquiren-
da 818
Ea qua consilij sunt, dicuntur
voluntaria 295
Ea ad qua procliuiores sumus,
nobis magis contraria vidẽ-
tur 126
Ebrietas spes inebet esse ratam.
231
Ebrietas quid non designat: in-
quit Horatius 164

H b b

Eden-

I N D E X.

Edendum ut vivas, non vivendum ut edas	806	Excellentia magnorum propria est	284
Effecta in politica qua sunt, & qua causa	30	Exemplum Melancholici Patritij Veneti in signe	563
Effecta suis causis responder debent	75	Expectatio rerum utilium incundior, quam honestarum.	742. res futura non sunt nota
Ego an aliquid dandum, sed quis & cui	525	Ex quo quid oritur, in idem in-terit	782
Egestas est mater scelerum & iniustitia	812	Extremum arripe, & habebis ultimum	139
Elatus quis dicitur. 298. 301. Exempla de laudatione & vestitu eius	301	Extremorum cum medio affinitas qua	136
Elegantes quinam dicuntur. 143. & seq.			F.
Eius est non nolle, qui potest & velle	196	Fabij cunctatoris & Marij fortitudo est dissimilis & cur.	120
Empor dicitur quam minimo emere: venditor quam maximo vendere	373	Facere verbum multifariam dicitur	426
Energia vox est communis	9	Facere cur gravius malum, quam accipere, Ratio qua.	447 & seq.
Epicharmus quis fuerit, & de eius libris qui perierunt	738	Facere honesta & turpia intermittere nostri arbitrij sunt.	197
Equi virtus qua	113	Faciliss est accipere, qua datur	255
Erasmi exempla de amicitia qua	627	Facta mixta qua dicitur. 154. & qua voluntaria. 155. & qua sunt eius generis. 155. qua necessaria. 156. horum dissimilitudo qua	157
Ethica & Politica Aristotelis tam inter se sunt connexa, ut qui unius operis sit autor & alterius quoq; erit	5	Facta fortitudinis sunt cu dolo, eius finis cum voluptate	234
Eubulia est consultatio bona. 500. Ea est vel vera, vel falsa. 501. hac est vis quadam, qua consilia & deliberationes recte dirigantur, eius definitio qua	503	Factorum differentia quamam. 95. pro horum varietate habitus etiam sunt dissimiles.	95
Euenta alia gravia, alia levia. 79			Facta
Excellentis divitijs largiri ego debet	682		

I N D E X.

Facta omnia sunt natura, casu vel temere 124. qua in his continentur	126	vel parva	76
Factorum omnium principium est ipse homo, seu eius animus, qui est duplex.	174	Fortuna an sit causa efficiens beatitudinis	69
Facta omnia ex appetitu oriuntur	232	Fortunati tempore vita dimidiato a miseris nihil differunt	86
Fasultatum & scientiarum differentia qua, & ratio.	334.	Fratrum idem sanguis est & eadem stirps	673
Farum genera que	335	Fratrem, pupillum aut socium fraudare gravius quam eum	673
Famelico sumptio cibi est iucunda, saturo molesta	623	Fratrem opem rogantem desere gravius quam crimine.	673
Femina apud Tartaros post partum non decumbunt, sed mares	563	Fratrum societas est Democratica. 681. huius imago est dominus domino & rectore carentis. 681. senior ex fratribus iuniori est patri loco	681
Festina lente	122	Fruire aliqua incundius est quam expectare & sperare.	741
Figulus figulum odit	630	Fruitio ipsa recordatione & expectatione incundior	741
Filius est patris pars	687	Furor & ita mentem saepe precipiant.	228
Finium alij sunt actiones, alij opera	10		G.
Forma semper inest ei, cui est forma	791	Galenus ait, medicinam nisi duobus cruribus, usu & cognitione	538
Fortitudo est periculorum susceptio ex legum praescripto	348	Gallus gallinaceus ex grano frumenti voluptasem capere.	801
Fortitudinis nimium est audacia, parum ignavia	142	Genera actionum qua sunt	803
Fortitudinis officia inquit Cicero videri omnium esse splendidissima	208	Genera hominum sunt tria & quam	294
Fortitudinis definitio qua	209	Genera principiorum sunt duo, & quam	29
Fortitudo alia civilis, alia militaris. 336. sic & ignavia. ibid.			Hbb 2 Genc.
Fortuna bona, an ad beatitudinem sint necessaria	68		
Fortuna bona definitio qua.	614		
Fortuna euenta sunt prospera vel adversa, item magna			

I N D E X.

Genera turpitudinis duo sunt	Habitus omnes sunt virtutes
& qua 328	landabiles 87
Generis unius est una scientia.	Habitus sunt tres, & quinam.
39	131
Generosi animi est largiri & nihil accipere 265	Habitus scientia pugnat cum actu 552
Genus, opes, diuitia cur vulgo sint honorabilia 291	Harmonia nulla sine ordine est 801
Genu sura propius est 723	Helleborum bilem omnem purgat 129
Gloria virtutis rei praestantissimi est primum 285	Heraclitus dicebat ira obflesere difficile esse 204
Gloria arrogantia quorum 318	Heracleti sectatores omnia mor dicus tuebantur, nihil largiebantur 583
Gloriosus cernitur in quaestu & gloria 318	Hereditatem adire nolle non videtur, qui non potest vellet 196
Ἰσοκρίτης sententia quid est. 506.	Heroes qui dicuntur. 529. exempla varia 529
hoc vocabulum est multiplex. 607. hac cum intelligetia quomodo conuenit 508	Heroica virtus rara 529
Graculis graculo assidet 629	Hoimera mensa plerumque e suriens 364
Gradus amicorum sunt tres & quinam 716	Homines sunt Dei mancipia. 221
Graci quinque vocabula habent, quibus hoc summum bonum explicant 27	Homini propria sunt cupiditas & ira 171
Gracis turpe erat mulieres virorum conuiuio adhibere, Roma non item 318	Hominem decet humana, mortalē mortalia sapere & exquirere 818
Gracis hodie vestibus suis fila aurea & argentea intexere non licet 18	Homo improbus est teste Plautio, qui beneficiū sumere scit, & reddere quid nescit 257
H.	Homines ad turpia adducuntur pulchritudine vel voluptate 160
Habilitas idem est quod oportunitas 517	Homines gloria ad benefaciendum incitat 300
Habituum natura qua est, & qua opinionis 461	Hominiū actiones non sunt perpetua. 792. & cur 793
Habitum acquirere in nobis est positum, abicere iam partū non item 428	
Habitus intelligentia saepe dicitur intelligentia 798	

I N D E X.

Hominiū studia sunt varia 769	rens 141
Homines castigationib. & poenis meliores redduntur 102	Ignoti nulla cupido 754
Homo ex auro & gemma voluptatem capit 801	Ignorantia genera sunt duo, & quanam 163. huius attributa sunt, & quanam. 166. & seq huius exempla qua 167
Hominiū totius actio est vita. 51	Ignorantia genera varia & qua. 410
Homines facetos cur amamus. 638	Imbecillus forti inimicus 630
Homines ad ciuitatem constituendam necessarij cur sunt. 383	Impensarum genera qua 275
Homonymorum duo sunt genera & qua. 43. homonyma consilij sunt quadrupartita. 43	Impensa publica qua sunt. 276 harum Athenis erant quatuor genera & qua. 276. qua priuata dicuntur 277
Honestum est dare beneficium, utile accipere 741	Imperantibus ad poenas sumendas utilis videtur esse ira. 309
Honoris cupiditas nimia non nisi in rarissima ingenia cadere solet 303	Immanitas est rara. 529. huius genera sunt tria 329
Honor, reuerentia & obseruantia debetur parentibus non secus atq; ipsi Deo 715	Impotens dicitur is, qui sibi imperare non potest 531
Honos est virtutis primum ac testimonium 43	Impotens sibi imperare non potest, nec affectus comprimere. 531. quic dicitur impotens & quis continens 532
Honos maior in amari quam in amare 663	Improbis nihil constantia habet 725
Honos est primum excellentia 681	Improbi imprudentes peccant dupliciter & quomodo. 165. horum ignorantia qua 165
Hortationes sunt Philosophorum, imperia, iussa & vetita legum scriptorum 820	Improbis irasci quoque inimicis decet 170
I.	Imprudencia, cuius ipsi non sumus auctor excusant & veniunt meretur 417
Idea non est summum bonum. 36. & quid ille sint 37	Industria idem est, quod labor & diligentia 517
Ignis & aqua, in quibus conueniunt. 37. & quis alteri prior 37	Infirmitas cur homines reddat illiberales, qua rationes. 207
Ignis natura est una, varia v-	

I N D E X.

Infirmitas medico inimica 630
Infortunium & peccatū quomodo differunt 413
Infortunium quod est 40
Iniquum petendum ut aequum auferas, teste Quintiliano 139
Initia factorum, progressus & extrema in nostra sunt potestate 208
Iniuriam facit, qui spē nocet alij 422
Iniuriam accipere est in aliena potestate situm 423
Iniuria est nihil aliud quam lesio alterius 430
Iniuriæ nomen est ambiguum 405
Iniusta facere quid est. 394. & sequent.
Iniustitia genera qua. 337. 338. iniustitia & iniustitia genera qua 336. ratio qua 353
Iniustum & inaequale quomodo differunt, & horum verborum comparatio. 368. hac ostenditur in exemplo peruenientis & percussis, interficientis & interfectis 368
Inintelligentia vocabulum est homonymon 476
Intemperans is dicitur qui immodice voluptatibus utitur. 237
Intemperantia magis voluntaria est quam ignavia 246
Inuidentia & malevolentia quid differunt 133
Locandi genera qua sint. 322. inter hac differentia qua 322

Iocus in vita est res vtilissima
& commata frequentissima 321
Ira furor brevis est 307
Ira definitio qua 415
Ira rationi magis similis est quam voluptas 104
Ira seu animo obistere & moderari difficultimum est 204
Iraisci nimium & parum, malum esse, moderate bonum. vulgo decimus 121
Iraius vindicta cupidus inimicum vlciscitur, gaudet: si non, dolet 101
Ironia & dissimulationis comparatio qua 320
Isoocrates dicit ciues alios esse phōrei, alios vōvō 27
Lucida sunt partim natura partim contra naturā 558. horum generum sunt infinita 559
Lucundus est agere cum viris bonis & amicis 756
Ludicium & consilium in viribus maxime elucet, secus in perturbationibus 211
Ludicium intelligentia est directum, sententia vero mitis & benignum 68
Luliano Imperatori exilitas corporis multum detraxit 291
L. C. non est tam scriptor legum quam interpres & explanator 489
Luriprudentia qua est 335
Luriprudentia est publica & priuata 3
Lura mutabilia sunt duorum generum. 403. Ciuilia sunt 400

I N D E X.

pacio & utilitate. 404. dicitur iura hominum 404.
horum genera varia & que 404. &c.
Ius à iustitia dicitur 330. & est iusta actio seu factum ex iustitia ut habitu suo manās, eique congruens. 350
Ius naturale quid est 399
Ius ciuile olim in 3. locis totius orbis saltem docebatur, & quamam illa loca 18
Ius & iniuria discernitur per factorum seu circumstantiarum & attributorū varietate 377
Iuris vocabulum homonymum est & multiplex. 392
Iuris naturalis descriptio qua. 399 & qua legitimi. 400. legitimi. partes qua 401. commune ius quid 401. Exemplum iuris singularis qua 401
Ius nullum inter Dominum & seruum, & cur 398
Ius politicum quoddam est. 392. eius descriptio qua. 393. & absolute eius. 395. eius partitio qua 399.
Iustinianus prohibet, ne libri iuris alij quam sui proficiantur 18
Iustitia nimium & parum iniuria 148
Iustitia qua est. 389. huius definitionis partes qua 390
Iustitia laus est in contractibus 251
Iustitia an sit habitus, actio vel effectum seu factum 112

Iustitia & iniustitia descriptio nes qua. 333. & sequ.
Iustitia ab Aristotele cur dicitur perfecta 30
Iustitia est legum obseruantia, iniustitia vero earum violentio. 348. iustitia definitio qua. 348 eius diuisio 350
Iustum damni & lucri est. medium in contractibus necessarius 373
Iustum est & aequale, & medium 356
Iustus septies in die cadit 112
Iustus rem iniustam quid facit, iniuriam non item 432
Iuuenis an Politica & Ethica discere debeat, & quamdiu. 16

L.

Labra similes habent lactucas. 629
Laceffitus par pro pari refert, iniuriam facere, vix videtur. 445
Lacari non solemus, nisi si quid in speratum nobis accidat. 289
Largitio fundum non habet, prouerbum. 264
Lacrem lauare prouerbum. 540
Laudari magis solet qui amat, quam qui nihil donat, nihil etiam accipit 265
Laus debetur vulgaribus, honor vero eximij. 715
Legatorum genera apud Græcos duo sunt, & quamam 271

H h h 4 Leges

I N D E X.

Reges scire omnibus iniunctum
200
Legum collectio facilis, delectus
difficilimus 830
Leges dicuntur regina & domi-
na civitatum 488
Legibus soluti sumus, hisce ta-
men vivimus, testibus Sene-
ro & Antonio 396
Leges communes sunt perpetua.
402
Legum proprietas & vis est non
hortari, sed imperare 830
Leges spectant ea qua ut pluri-
mum fiunt 436
Leges in Republic. imperare de-
bent, quia est ratio lex. 395.
lex ubi dominatur, magi-
stratus subest, eiq; servit 305
Leges, teste Seneca, sunt praece-
pta minis mixta 830
Leges non scripta sunt mores,
instituta & consuetudo 833
Leges ad virtutem acquirendam
sunt necessaria, & cur. 828.
ad bonos homines efficiendos
opus est consuetudine & as-
suetudine. 828. Lex nihil
aliud est, quam mans & re-
cta ratio 828
Legislatoris munera sunt duo,
& quamam 94
Legum scientia est necessaria,
& unde petenda. 836. qua
via & ratione 836
Legum scriptoris officia duo sunt
& quamam 94
Legum tantum nimium est scititia.
145
Lex sola est necessaria, ac eam

vim habes ad reprimendos
improbos & bonos efficiendos
821
Lex, teste Aristotele, solius da-
trimenti differentiam per-
quirit. 367. Cyri exemplum
quod 368
Lex dicitur regula & commu-
ne praeceptum 438
de Lege natura videatur Hem-
mingius & Philip. Melanct.
in Ethicis 405
Lex est mutus magistratus, ma-
gistratus vero ipse dicitur
lex loquens 370
Liberalis in dando potius ver-
satur quam in accipiendo. 254
prodigus in dando, avarus in
accipiendo 354
Liberalis in omnibus rebus mo-
dum tenens, dat quoq; mo-
dice & accipit modice 263
Liberalitatis nimium est pro-
digalitas, parum avaritia
& illiberalitas 142
Liberalitas facultatibus ma-
ior esse non debet, teste Cice-
rone 259
Liberi à parentibus cur moti-
bus dissentiant 93
Libero cum servo nulla est so-
cietas 397
Libertas inter familiares ma-
ior est, quam inter ignotos.
320
Ligna in sylvam ferre prouer-
bium 540
Liturgia est munus, & quale
dicatur 702

Lucia-

I N D E X.

Lucianus nebulo Christianos
ridens, vocat saluatorem
Christum furciferum 364
Lucra maiora surmentes proprie
non dicuntur avari, sed ma-
lesci, improbi iniusti & ty-
ranni 269
Ludendum ut studeas, non stu-
dendum ut ludas 806
Ludus non est reus, & qua
eius definitio 806
Luxuriosi plerique sunt impu-
dentes, nec multum dereli-
gione solliciti 242
Lycurgus omnes artes inutiles è
Spartana Repub. eiecit 17
M.
Magistratus sunt ministri le-
gum, iudices & I.C. earum
interpretes 370
Magistratus est publica perso-
na, iudices & I.C. privata
370. ille dicitur lex loquens,
lex vero dicitur magistratus
mutus 370
Magistratus est minister &
custos iuris 395
Magistratus an rerum sacra-
rum cura esse debeat 524.
hic Deo non imperat, sed
Dei causa 524
Magna & graviora mala per se
habentur lenia, interdum ra-
tione eorum, quibus acci-
dant 79
Magnanimus versatur in ho-
nore & dedecore 286. hono-
rib. maxime est dignus 286.
hic ignominias & honores
moderate fert & cur 290.
hunc opes ornant 291
Magnanimus est libertatis a-
mantissimus, servitutis im-
patientissimus 297. iniu-
rias facile obliviscitur &
cur 297. odium eius non
diuturnum, nec vindicta
cupidus 297. 299
Magnanimus quis dicatur &
quomodo se gerere debeat
296. 299
Magnanimi officia & proprie-
tates in beneficiis qua 293.
exempla huius rei qua 293
Magnanimi definitio qua 281.
hunc esse extremum & me-
dium dissimilitudine 284
Magnificentia & liberalitatis
dissimilitudo 270. & simi-
litudo qua 275
Magnificus ex factis spectatur
273
Magnificus quis dicatur 277.
huius munera qua 277. qua
eius proprietates 278
Mala qua noscuntur, curari
possunt, ignota non 582
Male parata, male dilabuntur
268
Maledicta est species iniustitia,
opposita prudentia 113
Mares liberorum sunt aman-
tiores quam patres, & cur
743
Matrimonij definitio qua 673
Martyres metu mortis aut sup-
pliciorum, ut religioni pro-
derent, conati sunt tyranni
154
Maximino corporis magnitudo
Hbb 5 aucto-

I N D E X.

suavitatem magnam com-
parant 291
Medicina sanitatis causa est
efficiens aduentitia 516
Medicina qua est 335
Medicus est sanitatis causa
efficiens sanitatis est
forma 790
Medico cognitio animi est ne-
cessaria 85
Mediocrnitatis officii quodnam
374
Mediorum genera sunt plura,
& qua 123
Megarensum luxuria qua &
qualis 280
Melancholicorum complexio qua
621
Melancholici fere amara ex-
petunt, sanguinei vero sua-
miora 241
Meliora video & probo, dete-
riora sequar 107
Melioribus à tenetris assuescen-
dum est 827
Melius est institutione lege de-
scribi quam homini privato
permittere 831. *hanc commu-*
nem ciuitatibus necessariam
832. institutionis publicae &
privatae comparatio qua 833.
& sur dicuntur optima 833.
& qua inter eas differentia
834
de Mollitie exempla varia 577
& seq. de delicatis exempla
quedam 578
Memoria honestarum rerum
suauior, quam vitium 742
Memoria est usus patens 498

Motus

I N D E X.

Motus cupidinis quieti est con-
traria 175
Motus tempore perscitur, &
est in tempore 786
Motus cur specie differat 787
Motus est actio inchoata 779
Moyse antiquissimus politicus
à Iudaica Repub. omnes pi-
ctores, sculptores, celatores,
statuarios ac alios eiecit 17
Mulierum officia qua 680
Multa non iubentur, qua ta-
men non vetantur 444
Multa sunt licita, qua tamen
non sunt honesta 444
Multa conueniunt materia, qua
tamen non sunt eadem
tamen modo & ratione dif-
ferant 543
Multis summo amore comple-
cti difficile est 764
Mundi effectorem & parentem
reperire difficile est, teste Ci-
cero 137
Muris stridorè extimescis 582
Musas prateruolantes metuis
56
Musculus cantionibus bonis de-
lectatur, discorantibus do-
let 756
Mutuus amor non est sine pro-
resi 653

N.

Natura est uniusmodi, eiusque
opera sunt perfectissima 118.
hac nunquam, nisi ob impe-
dimentum externum 119
Natura vitiosa ut variant, ita
& earum appetitus 777
Natura in agendo semper an-
eundem modum seruet 94
Natura opinionis est quasi am-
biguus gladius 462
Naturalia sunt immutabilia
403
Naturalia agant iuncta vi sua
& motu 153
Necessitatis duo genera faciunt
philosophi, & quam 182
Necessitas est duplex, & qua-
nam 463
Negare qui potest, etiam potest
affirmare 196
Neminem leges ignorare oportet 429
Nemini quidquam sui com-
modi causa est detrahenda
378. Ratio qua, & cur
378
Nemo potest esse amicus multie
764
Nemo suorum membrorum est
dominus 221
Neque nulli sis amicus, neque
multis 762
Nihil est liberale, quod non
item sit iustum 269
Nihil miserius, teste Plauto,
quam animus hominis sibi
male conscius 729
Nihil tam facile est, quin dif-
ficile fiat, si inuitus facias
797
Nimium & parum sunt vi-
uiosa 32
Nimium fortitudinis est tri-
plex 129. *omne nimium*
contrarium ei quod parum
735

Nimium

I N D E X.

Nimium quantum, *phras* Graeca, i. quamplurimum 346
 Nobilibus neq. olim, neq. hodie mercaturam exercere licet 17
 Nobilium Italus vir alias doctissimus cuius 620
 Nocentem absolucere teste Adriano praestat quam innocentem damnare 263
 Noctuum Athenas, proverb. 540
 Noli altum sapere 282
 Nō cuiusvis est distinguere, quae voluptas fugienda, quae non 774
 Non omne amari videtur, sed id tantum quod amabile 633. amabilia tria & quae 633
 Nō omni ignorantia tollit voluptatem, & quae 421
 Nota amici & amicitia quae 721. & seq.
 Nota & conditiones omnes beatae vitae maxime in contemplatione insunt 816
 Nullus amicus, cui multi amici 765
 Numa & Agesilai iustitia est dissimilis, & cur 120
 Numi mutatur avaritia principum iniquissima 387
 Numus dicitur à νόμος 22
 Numus in quem finem repositus est 381. eius origo quae, & unde 381. quare ratio quod numus sit medium 381. hic differt duobus modis ab indigentia 383. & non est natura sed instituto 383. huius usus triplex & qui 386
 Nuptiarum celebratio est officium ad genus & familiam pertinens 714
 O.
 Oculorum virtus quae 113
 Oculi an dicantur cernere, an sensus vel homo ipse 791
 Odi sapientem, qui sibi ipsi non supit 479
 Oeconomica finis sunt diuitiae 14
 Oeconomica praescribit modum recte utendi diuitiis 19
 Omnia debent diiudicari, sed non scripto comprehendendi 437
 Omnia quae interest, soris non est scientia 463
 Omnia ex omnibus oriuntur, omnia in omnia occidunt 781
 Omnes ea se scire existimant, quae aliter se habere non possunt 462
 Omnes homines liberi & aequales 684
 Omnes sibi melius esse malunt quam aliteri 723
 Omnium rerum agendarum scopus adsit necesse est & oportet 523
 in Operibus omnibus duo spectanda, & quae 516
 Opinio est vel communis vel singularis 179
 Opiniones philosophorum variae de bono summo, in quibus rebus valeant 64
 Opinio est rerum incertarum & mutabilium non scientia 835

I N D E X.

Opinionis & scientiae differentia quae 544
 Optimatum potestas cur in Oligarchiam commutatur 678
 Opus cuique suum cur sit charum 740
 Ordo in discenda philosophia qui seruandus 26
 Ordo inter familiarem & aequalem non seruandus est, & cur 365
 Ordo est mentis & rationis 802
 Ordo nullus esse potest sine aequalitate arithmetica & geometrica 303
 Origine procliuiores ad vitia sumus quae ad virtutes 138
 Ortum proprium eius est à quo non contra 688. & ortum eius est, quod procreavit, pars quadam 688
 Ortum seu motum vocamus omnia, quae rem constitutam praecedunt 603
 Ortus est genus motionis 779
 Ortus causa est negotium 814
 P.
 Pacta ad iustitiam proprie pertinent 315
 Pacta sunt voluntaria & quae 352. & non voluntaria 351. & seq. horum genera quae 352. non voluntaria sunt bipartita, & quae 351. Pacta occulta quae 352. Pacta vis facta quae 352. hac tria iniuria genera faciunt 353
 Poena culpis debent esse pares & similes 389
 Poena non debet esse maior culpa 374. secus in quibusdam tamen observatur 374
 Parendum est patri in honestis & mediis 712
 Pares cum paribus 630
 Partitio voluptatum quae 300. impurissima quae 302
 Patri & preceptoris excellentia ad imperium refertur 661
 Pater semper incertus, mater vero certa 687. Hinc in Germania consuetudo, ut liberi patrem sequantur & matrem praecedant 687
 Patri honesta imperanti semper parendum, turpia nunquam 712
 Patrem verberare grauius est quam alium quempiam 673
 Pater & filius sunt una persona 687
 Patriam, fidem, & religionem prodere nefas est 158
 Patrimonia multi effundunt, inconsulte largiendo 259
 Pathos est cupiditas actiuosa 799
 Paulus Iurisconsultus emptionum originem à permutatione deducit 388
 Pauper diuiti inimicus 630
 Pax nulla est impiis teste Esaias, feruēt tanquam mare 729
 Pecunia vis quae & qualis est 385. & seq.
 Pecunia peccans, Athenis pecunia multabatur, & qui corpus

I N D E X.

corpore, puniebatur corpore 830
Perceptio omnis est ex aliqua praeceptione 462
Permutatio nemo antiquior 388
Perpetuitas rei naturam non mutat ut accidens 40
Pertinaces quinam dicantur 388
Petrus Victorius vir doctissimus Italorum omnium 617
Perturbationum verba multa, potestatum vero paucissima 110. ex perturbationibus nemo laudatur vel vituperatur 110. contrarium verius 111
Perturbationis definitio qua 209
Perturbationes sunt in parte animi ratione vacante 100. harum comes est voluptas & dolor 101
ad Perturbationes quamquam referuntur 142
Philip. Melanchth. dicit principia natura nobis esse instita 320
Philantia an vlla vera sit 347
Philantus quis dicatur 744
Philosophi olim in scholis vocabantur summista vel quaestionarij 4
Philosopho fidem non habere si generatione quid afferenti, ratio est teste Iustiano I.C. 765
Placere valde multis difficile 264
Plato quid summum bonum esse dicit 28. hoc ideam vocat 38
Plato è Republica sua Poeticam eiecit 18
Plato & alij dicebant virtutes esse voluntarias, & vitia necessaria; nostriq; arbitrij 194
Pleonectes proprie quis dicatur 333
Plus est superare molestias, quam iis resistere 576
Plus est in proelio esse victorem quam non vinci 576
Poeta ait gloriam calcare addere & stimulum ad recte faciendum 291
Poeta suos versus tanquam liberos cur delicate amat: 740
Politica scientia quam persequi solet 15
Politica finis est beatitudo 6
Politica est scopus totius operis, cuius principia in Ethicis explicatur 22. & est omnium artium domina 22. & an sapientia superior 22. Ratio eius est vel necessaria, vel popularis 22
Politica materia est varia & in quibus posita 24. huius auditor idoneus quis dicitur 25
Politica est vel communis, vel propria 70
Politici in virtute id studet ut ciues reddant viros praeditos virtute 83. Hic debet habere notitiam animi 84. dicitur quoque

I N D E X.

tur quoque curator seu medicus animi 84
Politici homines sunt practici, vel ciuiles 33
Politici qui dicantur 491. vocantur & polypragmones 491
Politici nomen Graecum, latius patet, quam Latinum, ciuile 392
Politia & oeconomia differentia qua 399
Politia finis non est tam usus, quam cognitio 825
Pontificij malunt viuere confessores, quam mori martyres 384
Possidonius insignis Ciceronis amicus 750
Possidonius philosophiam animanti comparauit, ossibus & nervis Logicam, carni & sanguini physicam, denique animo Ethicam seu Politicam 3
Potestas est natura, virtus non 112
Premium virtutis & finis est beatitudo 69. virtutis merces est res diuissima & praestantissima 69
Praetorionis genera sunt duo & qua 463
Prator dicitur vna vox iuris ciuilis 370
Praxis vocabulum est commune 9
Principia non cognoscuntur prudentia & arte 477
Principis obsta, sero medicina paratur 202
Principium est dimidium totius 60
Probus versus quis dicatur 133
Procreatio parentibus nota est 687
Prodigi tria sunt genera, & quam 264. huius cum liber ali cognitia qua 265
Proaresis virtuti dicitur cognata 173
Properans nimium, tardius ab soluit 122
Propinquorum calamitates an ad nos pertineant, & nostram beatitudinem impediant 72-79
Protagoras apud Platonem artem dicendi omnibus alij praestare ait 838
Prouerbij, ne quid nimis 122
Prouerbum apud Cic. minima de malis 338
Proximus egomet sum mihi 760
Prudentia an sapientia sit deterior 314. prudentia imperat, agit, & singula ut agenda praecipit 514
Prudentia nimium malitia, perurum stultitia 148
Prudentia sola an pestes principiorum practicoꝝ coerceat & moderetur 474. haec aetate crescit 476. in rebus humanis versatur 486
Prudentia officium quodnam est 505
Prudentia nomen est arbiguum 468
Prudentia officium exprimitur hic ver.

I N D E X.

<i>his verbis, ratiocinari, qua- rere & consultare</i>	498	<i>Qua natura constant, aliter as- suescieri nequeunt</i>	93
<i>Prudentia vis ad totam viam recte degendam pertinet</i>	470.	<i>Qua propter aliud expetuntur, non sunt perfecta</i>	47
<i>differt etiam ab arte</i>	412	<i>Quorere & consultare quid differunt</i>	418
<i>Prudentia quo maior, eo magis pernitiosa</i>	554	<i>Quaestio facti est in occulto, in- vis in iudicio</i>	415
<i>Prudentia partes vel sunt in consiliis, vel in iudiciis</i>	489.	<i>Quaestus arrogantia à quibus expetitur</i>	318.
<i>hac est vel unius, vel plu- rium</i>	490.	<i>huius gene- ris tres sunt, & qui</i>	318.
<i>plurium ut fa- milia & civitatis: unius ut aeronomica</i>	490.	<i>horum exempla quae</i>	318.
<i>hac dicitur res difficilis</i>	493	<i>seq.</i>	
<i>Prudens nemo est, nisi vir bo- nus</i>	591.	<i>Quibus ex rebus aliquid ori- tur, & in eas recidat inter- it</i>	151
<i>prudens & solers quid differunt</i>	592	<i>Quicquid comparatur, illud do- ctrina & usu paratur, na- tura nihil est insitum</i>	520
<i>Prudens qui vere dicitur</i>	469	<i>Quidam docebant politia de- terioriorem rhetoricam</i>	838
<i>Pulchritudo dignitatem offert, qua est rerum perfectarum</i>	283	<i>Quid dulcius, quam habere, qui cum omnia, &c.</i>	766
<i>Pudor est ob peccata, qua quis inuit peccat</i>	329	<i>Quidlibet ex suis rebus oritur & in easdem recidit</i>	781
<i>Q.</i>		<i>Qui agent, & rebus aduersis premutur, quarunt sibi a- micos</i>	793
<i>Qualitatis species qua</i>	108	<i>Qui moribus sunt similes, vere sodales efficiuntur</i>	690
<i>Qualia sunt ea, qua insunt, ta- le est id, in quo insunt</i>	757	<i>Quintilianus quarit, an Ora- tor seu rhetor debeat etiam esse vir bonus</i>	106
<i>Quadam sunt cum dolore, qua- dam non</i>	604	<i>Qui nulli est inimicus, omni- bus carus esse solet</i>	629
<i>Qua in amore insunt</i>	732	<i>Qui per ignorantiam quid a- gunt, inuiti etiam disci pos- sunt</i>	163
<i>Qua cuiusque natura sunt pro- pria, ea hominem amplifica- re solent</i>	795	<i>Qui ubique est, teste Seneca, nusquam est</i>	765
<i>Qua dicuntur fieri consilio, & qua non</i>	411.	<i>Quae</i>	
<i>Qua imperfecta & non satis plena, à beatitudine abhor- rent</i>	816		

I N D E X.

<i>Qui velle potest, etiam nolle po- test.</i>	296	<i>Res quaque ex maiore sui parte determinari solet</i>	746
<i>Qui non tam facile suum do- nat quam se ab alieno absti- net</i>	255	<i>Res sempiterna in deliberatio- nem non cadant</i>	158
<i>Quisq; amicum suum tamquam exemplar sui intueri debet teste Cicerone</i>	770	<i>Rerum principia mole sunt par- ua, sed vi & potestate maxi- ma</i>	829
<i>Quisque sibi maxime amicus 745.</i>		<i>Res ubi inter se discrepant, ver- ba quoque distincta esse de- bent</i>	163
<i>Quod raret alterna requie du- rabile non est</i>	320	<i>Rerum prateritarum cur nul- la deliberatio</i>	458
<i>Quod factum, ut vulgo dicitur infectum reddi nequit</i>	439	<i>Rerum amabilium genera qua 638 & tam in sensibus quam iuuenibus reperuntur</i>	639
<i>Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris</i>	268	<i>Res bonae & laudabiles expete- re decet</i>	170
<i>R.</i>		<i>Rheno proximi propter commer- cia cum Gallis & Romanis nu- mo etiam uti ceperunt</i>	388
<i>Rara est heroica virtus, rara & immanitas.</i>	529.	<i>Robustus quis fit ex moderatis exercitationibus</i>	99
<i>Eius ex- empla.</i>	529.	<i>Rota apud Graecos genus tor- menti, hodie ignotum</i>	613
<i>huius tria gene- ra & qua</i>	529	<i>Roma rhetores edicto censorum indum aperire prohibiti sunt</i>	17
<i>Rarum id est, quod virtuti con- sentaneum dicitur</i>	238	<i>Roma turpe erat saltare & psal- lere, in Gracia honestum</i>	328
<i>Rationes de nimio & parum qua</i>	127	<i>S.</i>	
<i>Rationis virtus doctrina com- paratur</i>	91	<i>Saltare apud graecos erat hone- stum, apud Romanos vero turpe</i>	22
<i>Regis amicitia aduersus suos in excellencia consistit</i>	682	<i>Sanus quis vera dicitur</i>	790
<i>Regnum cur in tyrannide com- mutatur</i>	678	<i>Sapientia & prudentia habitum sunt partes virtutis totius, actione tamen beatitudinem efficiunt</i>	515
<i>Regula I. C. quod quis per alium facit, ipsum videri facere</i>	188	<i>Sapientia nota qua. 480. & seq.</i>	
<i>Reprehensionem cuiusque nos vereri non debemus, sed eo- rum tantum qui prudentia & sapientia praesant</i>	189	<i>Sapiens qua necessaria sunt</i>	812
<i>in Republica verum plus legib. an magistratibus committi debeat?</i>	395		

I N D E X.

Sciens & prudens an quis im-
potens esse possit. 533. duo tem-
pora hic diligenter conside-
randa & qua 534
Scientia quatenus est habitus,
non capit id quod magis aut
minus 778
Scientia vinculum artium est,
quam opinionis 539
Scientia definitio qua. 464. qua
eius divisio 465
Scientia nunquam aberrat, sem-
per est recta 499
Scientia est anima perfectio 43
Scientia quando nocent 600
Scientia & prudentia, differen-
tia qua 495
Scientia & prudentia dicuntur
habitus laudabiles 89
Scientia & opinio sunt subra-
tione hominis 174
Scientia est rerum uniuersarum
non singularum 552
Scipionis dictum: nunquam se-
minus esse otiosum quam
cum esset otiosus 725
Scommata magni viri facilius
feruntur, quam leuis & nu-
gatoris 320
Scommata sunt genus quod-
dam conuulsi 324
Scopum attingere difficile, a
berrare facile 238
Scriptæ sanguine non attramen-
to: prouerbium 426
Scurra qui dicuntur 321
Secundum vita genus dicitur
politicum 33
Seneca inq. frivis me velle, ef-
ficere, et me posse nolle 299

Senectus homines reddit auares
267
Sensus hominum communis &
iudicium est tanquam lex
natura 767
Sensus actionum suarum est
causa efficiens, res subiecta
harum tanquam materia 790
Sentire & intelligere est viuere
& ipsa vita 757. in vita na-
turalis quadam suauitas inesse
solet. 757. vitæ genera duæ &
qua 757
Separatio proprie non physica
sed metaphysica 40
Septentriones nulla carne & po-
tu delectantur: meridionales
vero herbis 241
Serra quatenus secatur, non est fer-
ra 740
Seruile est ad alterius nutum
viuere 297
Seruitus est mors civilis. 685. in-
troducitur propter peccata no-
stra 683. & est pœna omnis
seruitus 685
Seruus à domino curatur non
serui sed sui causa. 684 serui
agroti nullus usus 684. quã-
do fit liber, tunc nascitur 685
Serui pronullis habentur 684
Seruus an vobis an quæ sit in-
troducitur 23
Serui pro mortuis habentur &
cur his non est otium 807
Signum est vel principale vel
accessorium. 99. principale
qd. 99. & qd. accessorium 99
Similia similibus infructuosa
sunt. 670

Simile

I N D E X.

Simile auget simile, dissimile
perimit & minuit 795
Simile expectat simile 630
Similitudo iuris & amicicia
qua 672
Singula commemorare teste Se-
neca est otio abutentis 526
Societas vitæ humana est publi-
ca & priuata. 2. publica dicitur
ciuitas, priuata familia
ibi. 1.
Societas civilis seu politica of-
ficium quod 674. harum ge-
nera 2. & quamam 675
Societas parentum & libero-
rum seu patria potestas est
regno similis. 679. Exempla
qua 679
Societas rationis prima homi-
nium Deo communis est 393
Socrates politicam vocat hu-
manam philosophiam 20
Solutio omnis molestia est 735
Solutio ab amicis maxime re-
pugnat vitæ beatae 652
Solus dictum de mediocritate
laudatur 813
Somnus animæ vires cõsopit 86
Somnus est frater mortis 821
Sophia nomen est homonymum 474
Sophistarum olim & Iesuitarum
vna schola & auaritia 709
Stipulatio qua sit 381
Stoici cū suo paradoxo volebāt
peccata esse paria 673
Stoici dicunt Deum nihil agere,
esse otiosum 792
Stoici virtutem vitæ constan-
tiam vocabant. 106. hæc illi
cur maxime necessaria 107

Stoici voluerunt in vitâ bonum
cadere agritudine 262
Stoici logicam sepimento, phy-
sicam arboribus & ethicam
fructibus simile indicabant
3. alij philosoph. ouo adaquabāt
3. ut testa seu putamini logi-
cam, ethica vitello, albumi-
ni physicam compararunt 3.
Stoicorum omnis est vobis 654
Studia promouentur & adiu-
uantur voluptate 796
Stulto intelligens quid interest,
teste Terentio 504
Substantia sublata, tolluntur
accidentia 38
Summum bonum non est otio-
sum 35
Summonihil est maius 94
Suum cuique pulchrum & in-
cundum 758

T.

Tacitus Germanos inferiores
permutatione usus esse referit
388
Talis est ius quidem proportio-
ne, non ex æqualitate 380
Talionis ius quoddam. 375. ad
quosnam referatur 376. de-
finitio eius qua & an neces-
saria 372
Tales & autæque quid dif-
ferunt 50
Themistocles & Aristida prudē-
tia est dissimilis & cur 120
Themistocles auferre manus se-
bi vltro maluit, quâ arma
contra patriam sumere 137
Theophrastiani qui dicuntur
615

Theologus Gallus volens docere *tyrpe est amantem esse & stultitiam Domini esse sacrificium, quomodo illud probet?* 376
Temperantia est prudentia custos & cur servatrix 473
Temperantia est tranquilla, continentia nō item in perturbationibus 190
Temperantia nimium est in temperantia, parum stupiditas 142
Temperantes qui dicuntur 590
Temperans cupit ea quae deceant quemadmodum & quando 248
Tempora quo longiora, eo praestantiora sunt brevioribus. 67.
longinquitas temporis ad beatitudinem complendam requiritur 56
Tibiarum sonus, studio literarum est impedimento 796
Tolerantia & continentia quid differunt 576
Totum parte natura prius est 688
Tria ad beatitudinē requiruntur, & quanam illa 69
Triangulum habet duos angulos recto aequales 129
Tribuentium sunt genera & quae 424
Tropus Chorea vocat instrumenta luxuria 244
Tunica pallio propior 345
Turca hodie à vita beata & regno caelorum seminas excludunt 33
Turpia sunt duplicia & quanam 327

Verita-

Veritatis oratio debet esse simplex 124
Verus amicus est fidelis & constantis 649
Victoria omnibus actionibus & factis militaribus est praestantior 525
Vina parant animos 231
Violenti vocis variis acceptus 153
Vir bonus ratione est Philautus 749. *virī propria quae honestissima curat* 750
Vir dicitur bonus ratione virtutum, non morum civilium 528
Vir liberalis est commune omnium aliorum perfugium. 1256
Vir bonus cur dicitur verax 316
Vir bonus an ab omni perturbatione vacuus esse debet 103
Viri boni sunt interdum ex malis, sed raro 93
Virtus morum cum perturbationibus cognitionem habet & quam 819
Virtus est moderatio appetituum cum ratione: virtutum vero discordia rationis & appetituum 530
Virtutes in castigationibus & poenis versantur 102
Virtus est cuiusque rei perfectio 253
Virtus comparatu est difficilis: vitia facilia 123
Virtus perfecta qua dicitur, 56 estque triplex 56
Virtutes non sunt facultates 21.

Virtus est habitus in mediocritate positus 112
Virtus nulla teste Cicerone praesentia carere potest 521
Virtutis causa non est natura sed mos & usus. 90. paratur agendo & factus 90. alia est mentis, alia rationis. 91. haec an innascantur 93
Virtutes & vitia an sint natura innata. 96. haec medio parantur & conservantur, extremis pereunt. 97. haec ex iustitiam factis existunt & pereunt 97. haec versantur in voluptatibus & molestiis 99
Virtutes laudantur ob praclaras earum actiones. 81. harum explicatio ad politicam pertinet 83. virtus divina est & humana, vel corporis & anime 84
Virtutes sunt beatitudinis effectrices 47
Virtutis est distinguere, quae ex petenda & qua fugienda 772
Virtus & iustitia strato sum eadem, secus ratione 543
Virtutum principia in animo consistunt 108
Virtus nihil aliud est quam perfectio. 145. huius partes quae 515
Virtutis definitio qua 112
Virtutum semina nulla natura nobis sunt indita 520
Virtus otiosa esse potest 55
Virtutes & vitia non sunt perturbationes 110

I N D E X.

Vita beata est animi tranquillitas & securitas virtute parva 799
 Vita genera quanam 816. theoretica est diuina, practica humana 31
 Vita quatuor natura est contraria 16
 Vita voluptaria est seruulus & boluina 33
 Vita genera sunt voluptatis, politica & contemplationis 33
 Vita & virtutes an sint voluntaria necne 203
 Vita quedam fallaciter virtutes imitantur 154
 Vlyssis exemplum cur laudabile 154
 Vocabula in sumptibus faciendis que 143
 Vocabulorum notio ex maiore usu & frequentia nascitur 746
 Voluntas proprie est finium, pro aresis eorum que ad fines 517
 Voluntas nomen saepe actioni tribuitur 798
 Voluntas quid est. 333. hoc vocabulum communius accipitur 334
 Voluntas in quibus rebus versatur 178
 Voluntati obsistere difficilius est quam animo 104
 Voluntas an sit in bonis vel non & an sit infinita 778. an sit motus & ortus. 779. illa est motionis comes 780
 Voluntas est vita. condimentum & actionum adiutrix, Epicurus contra 794
 Voluptas impedit consilium, rationi ac menti inimica, & oculos perstringit. 398. Exempla que 598
 Voluptates imitantur habitus 618
 Voluptates alia necessaria, alia non necessaria & que 573
 Voluptates specie differunt, & harum genera varia. 784. à quibus homines abhorret. 754. cur non summum bonum 784. hac sit quidam integrum. 785. non est motus. 706. huius, effectus sit statim. & est quocumque tempore. 787. non est in momento seu tempore. 788. est in animo, non in corpore. 789. & in sensu vel mente. 789. est comes actionis 789
 Voluptatum diuisio que 794
 Voluptatum genera varia & que. 601. & seq.
 Voluptas quid est 791
 Voluptati resistere difficilius est quam molestus 130
 Voluptates aut sunt animi, aut corporis 237. animi voluptatum definitio qua 237. corporis voluptates multiplices, & quanam 237
 Voluptas ex vno studia impedit 796. sua voluptates que sunt, & que aliena 797
 Voluptas & dolor sunt contraria 610
 Voluptas in virtutum actionibus est consistans & perpetua 16
 Volu-

I N D E X.

Voluptas est blandissima domina oculos mentis saepe perstringens, ut simulatum & falsum à vero dignosci non possit 194
 Voluptas beatitudini natura est insita 65
 Vox fusca est quasi semirauca 795. hac à fusco coloris differt 795
 Urbanitas que dicatur 320. huius genera duo, & q̄ 323
 Vsus ad Politicam an quid proficit 837
 Vsus me genuit, mater memoriam 498
 Vsus communis est quasi lex natura 50
 Vt merci pretium, ita culpa poena debet esse aequalis 374
 Vulnera secreta sunt periculosa 582
 Z.
 Zaleucus sibi & filio oculum eruit legum conseruandorum causa 152
 Zopyri exemplum cur laudandum 154

F I N I S.

